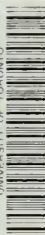

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00887795 3

BÁCS-BODROG VÁRMEGYYE

II.

AZ ORSZÁGOS MONOGRAFIA SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT
ÉS A BÁCS-BODROG VÁRMEGYEIE HELYI MUNKATÁRSOK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

DR. BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADEMIA TAGJA, A M. TÖRTENELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT
A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

80 MŰMELLÉKLET, 249 KÉPPEL, EZEK KÖZÖTT
21 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA ÉS 1 SZÍNNYOMAT.

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János-utca 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

52
10-
1755
185
70

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

BÁCS-BODROGMEGYEI KÖTETEINEK MUNKATÁRSAI:

Városv Gyula dr.

kalocsai érsek.

Argay Bálint

tanfelügyelő, Zombor.

Bársony István

a „Budapesti Közöny” szerkesztője, Budapest.

Bellosics Bálint

tanár, Baja.

† **Bierbrunner Gusztáv**

néhai ág. ev. lelkész, Óker.

Érdújhelyi Menyhért

volt zentai plebános.

Evetovics János

plebános, Bács.

Famler Gusztáv

lelkész, Torsza.

Grecics János

tanár, Ujvidék.

Gubitz Kálmán

igazgató, Monos tórszeg.

Hadzsics Antal

kir. tanácsos, a „Szerb Maticeza” elnöke, Ujvidék.

Haraszthy Lajos

a Monografia belmunkatársa.

Heincz Albert

műszaki tanácsos, Kis-Szlapár.

Iványi István

ny. tanár, Szabadka.

Kallivoda Andor

kir. főerdész, Királyalom.

Kalmár Simon

Zenta.

Kovács-Huszkó Ferencz

plebános, Obecsce.

Kozma László

ügyvéd, Zombor.

Magyarász Ferencz

tanár, Baja.

Marcekevich Imre dr.

városi főjegyző, Ujvidék.

Márlcz Zsigmond

a szerk. biz. tagja, Budapest.

Pataj Sándor dr.

ügyvéd, Zombor.

Profuma Róbert

városi levéltárnok, tb. tanácsnok, Ujvidék.

Rác Soma dr.

tanár, Zombor.

Reiszig Ede dr.

a szerkesztőbizottság tagja, Budapest.

Schwalm Amadé dr.

egyet. tanársegéd, Budapest.

Szobonya Bertalan

ny. földm. iskolai igazgató, Szabadka.

Trencsényi Károly

tanár, Zombor.

Virter Ferencz

az Orsz. Monografia Társaság igazgatója, Budapest.

Winkler Pál

érseki könyvtárnok, Kalocsa.

Zsoldos Benő

törvényszéki jegyző, Zombor.

E KÖTETEK FEJEZETEIT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bátty Zsigmond, a Néprajzi Múzeum öre. — **Baloghy Ernő dr.**, orsz. képviselő. — **Baltik Frigyes**, ág. ev. püspök. — **Bedő Albert**, ny. államtitkár, a M. Tud. Akadémia tagja. — **Bernát István**, orsz. képviselő. — **Bogdanovics Luczán dr.**, gör. kel. szerb patriárka. — **Borovszky Samu dr.**, történetíró, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Demény Károly**, posta- és táviró-igazgató. — **Dömötör Pál**, kir. táblai bír. — **Gelléri Mór**, kir. tanácsos, az Orsz. Iparegylet igazgatója. — **Gonda Béla**, min. tanácsos. — **Günther Ferencz**, a m. gazd. egyet. igazgatója. — **Hadzsics Antal**, kir. tanácsos, a szerb „Maticeza” elnöke. — **Katona Lajos dr.**, egyet. ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Kenessey Kálmán**, vasúti és hajózási főfelügyelő. — **Lánczy Leó**, főrendiházi tag. — **Lóczy Lajos dr.**, a Földtani Intézet igazgatója, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Mártonffy Márton**, min. tanácsos. — **Molnár Viktor**, államtitkár, — **Nagy Géza**, a Nemzeti Múzeum öre, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Nemethy Károly dr.**, min. tanácsos. **Perjessy László**, a szegedi keresk. és iparkamara titkára. — **Rác Soma dr.**, tanár. — **Szilnyey József id.**, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Szöcs Farkas**, ref. theol. tanár. — **Városv Gyula dr.**, érsek. — **Vécsey Tamás dr.**, udv. tanácsos, egyet. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Vértesli Károly**, a Bácsmegyei Irodalmi Társaság elnöke.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE ŐSKORA.

Bács-Bodrog vármegye őskori süppedt területén a szárazföldi tényeztet a diluviális vizek lepadása után, az alluviális üledékeknek a lerakodásával kezdődött. Igaz ugyan, hogy e vármegye területén is gyakrabban találtak már olyan őszilati csontvázmaradványokat, a melyek a diluviumra vallanak, de kétségtelen, hogy ezek mint a vizek hordalékai jutottak el ide.

A térszín alacsonyabb helyein visszamaradt víztömeg még az alluviumban is óriási mocsarakat alkotott. Annyi bizonyos, hogy a vármegye első szárazföldje a diluviális képződményű Teleska és a titeli fennsík volt. Az új alluviális fedőréteg az idők folyamán helyet nyújtott a szárazföldi flórának és faunának. De még ezután is hosszú időnek kellett eltelnie, míg e vidéken az első ember megjelent.

Megtelepülésének nyomait az egész vármegyében az alluviális üledékek meglehetősen a tetején találjuk, a miből kétségtelennek látszik, hogy a megtelepülés itt jóval később történt, mint hazánk egyéb vidékein. Ez az időhatár alig nyúlhat beljebb a neolith-kor végő szakánál.

Ha a vármegye geológiai viszonyait és geográfiai helyzetét tekintjük, fel kell tennünk, hogy a szárazföldi élet a teleskai dombokon és a titeli fennsíkon kezdődött. Következésképen az ősemberi megtelepülések első nyomait is itt kellene keresnünk. Eldígi kutatásaink azonban feltevésünket még nem erősítették meg, de sejtetni engedik, hogy mind a teleskai-dombok déli oldala, mind a titeli fennsík is, a neolith-korban már néps volt.

Az utóbbi évtized alatt folytatott kutatások eredményei a Duna mellékére vezetnek bennünket, a hol ma már az ősemberi telepeknek egész láncolatát ismerjük. De ismerünk néhány helyet a Tisza vidékén is. E nyomok tehát azt látszanak igazolni, hogy a terjeszkedés a két folyó partján indult meg.

Leggazdagabb telep a Duna mellett a *gombosi*. E község határában az ősemberi megtelepülés nyomaival is találkozunk. A legnevezetesebb ezek közül a „Kántor- és Papszállás”-nak nevezett helyen van, a hol a téglamunkások 18—20 őskori lakást, néhány vermet, sírokat, tűzhelyeket, különféle kő- és cseréptárgyakat találtak. *Czirák*y Gyula is folytatott itt ásást, melynek során még hét lakás-gödöröt és egy vermet kutatott át. A figyelmes kutató feljegyzéseiből tudjuk, hogy az ősemberi lakások egy része árok-alakuan volt a földbe vájva, melyet faalkotmányynyal összetartott rőzse- és nádtetőzet védett az időjárás viszontagságai ellen. A másik alak a lengyeli telepről ismeretes méhkas-alakú verem. Ez utóbbiakban magtartó-edények, cserepek, hamu és konyhahulladékok fordultak elő. Ilyen vermek szolgáltak a gombosi ősember temetkezési helyeül is. A feltárt 7—8 veremsírban a csontvázak zsugorított helyzetben feküdtek. Némely sírgödörben négy-öt csontváz is volt. Az egyik sír fekeke nagy cserépdarabokkal volt kibéllelve; a benne fekvő zsugorított váz, sőt a melléhehelyezett marhacsontváz is, cserepekkel volt befödve. A verem-sírokból finomabb műtű mészbetétes

Kőkorszak.

*) A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat múzeuma is őriz néhány mammoth-fogot és egy maszodon csápzsontot. A Tiszából kihálászott őszilati csontvázrészeknek igen szép példányait láthatjuk a zentai városi múzeumban is.

edények eserepei kerültek felszínre. Mészbetétes edényekkel, a kőkort annyira jellemző zsugorított helyzetben való temetkezést találunk Romániában; Erdélyben: Vládházon, Bedelön és Gyertyámason; Horvát-Szlavon területen: Vučedolban, Vukováron és Eszéken. Ez az útirány Gombosra is elkísér bennünket s megjelöli azt, mint a mészbetétes díszítésű edények éjszak felé való terjeszkedésének egyik zónáját. A leírt telep egyik lakásödrében egy részgyöngyöeskét s valamí tíforoma vörös-réz-csökkent is találtak. A gombosi leletek legnagyobb részét a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat múzeuma őrzi.

Az apatími kőkori telepeket Weigang János évek óta folytatott kutatásának eredményéből ismerjük. A vármegyei múzeumban kiállított nagy számú leletek nem kevesebb, mint hét neolith-kori telepről nyújtanak adatot. Az egyik a „római sáncz” mellett levő Becker-féle területen fekszik. E helyről egy kőkalapács-töredéket, egy őrlőkődarabot, s több eszcrépédényt ismerünk.

Apatintól keletre 3—4 km.-nyire van az ú. n. „Teknősbéka-halom.” Az itt végzett ásásokat során, egy fölőhelyzetben eltemetett csontváz mellett, több őrlőkőtöredéket találtak. E helyen számos őskori edény, sok edénytöredék, 8 drb egy—egy és fél kg.-súlyú henger alakú agyagnehezék fordult elő. A konyhahulladékok között az őstulok szarvtöredéke elég gyakori. Az „új-sáncz” vagy „kis-sáncz” néven ismert őstelepről három nucleust, s mintegy 27 drb edény-eszcrépet őriz a vármegyei múzeum. A „temető-szőlők”-ben fekvő Marekovic—Tessényi-féle szőlőterületekről csinos bögrék, szilkék és talpas edény-töredékek kerültek felszínre. Az ú. n. „téglagétő-telep”-ről is több agyagnehezéket és őrlőkő-töredéket ismerünk. A legszebb kőeszközök a hácsszentiváni úton, az erdőri lak mellett elterülő kincstári „Szikes”-en fordultak elő. Ezekből *Thim József* dr. 23 drbot gyűjtött össze. Ezek részben nyílhegyek és késpengék. Kettő obsidián, a többi kova. Az egész a vármegyei múzeumba került. Weigang is ásott a „Szikes”-en. Mintegy 18 drb különféle kőeszköz-töredék és számos edényeszcrép jutalmazta fáradságát. Érdekes neolith-kori telep végre az ú. n. „Zsírhalom.” Az itt talált edény-töredékek mind nagy magtartó edények eserepei.

Az apatími telepekkel egysoron találjuk a *szilágyút*. Az innen származó korongotlan edények eserepei és az őrlőkő-töredékek mind olyan sajtáságot mutatnak, a melyekből az apatímiakkal rokon telepességre következtethetünk.

A dunamenti neolith-kori telepek láncolatába esnek a *monostorszegiek*. Ezeket *Gubitsa Kálmán* fedezte fel és kutatta át. A legnevezetesebb telep a községtől éjszakra, az „Opoljenik”-dűlőben fekszik. A putri-lakások helyét jelölő dombokból mintegy 10-et—15-öt sikerült megállapítani. Sárral simított tűzpadjait a lakásoktól elkülönítve építették és azokra róze-vázzal alakított méter átmérőjű kemenczékert raktak. A telep szomszédságában talált sírnál a zsugorított temetkezési módot konstatálták. Melléklete nem volt. A telepen összegyűjtött kőszerek között számos őrlőkődarabot, sílaxból és jaspisból hasított késpengéket (közöttük egy obsidián-szilánkoeskát is), nucleusokat, esízolt véső-haltákat és serpentinből való nyílgyukas fejszetöredékeket találunk. Csonteszközök alig vannak. Az égetett agyageszközökből a délmagyarországi leletekből ismeretes csörlő, a esonkagula-alakú tűzikutya, az agyagbunkós és agyagkarika-töredékek szolgáltatják a legjellemzőbb tárgyakat. A keramikai produktumok között leggyakoribbak a rövid talpos öves tálak és a nagy magtartó edények eserepei. Az agyagkészítmények között egy négy lábú állatot utánzó agyag-szobrocska is van. A telep leggyakoribb állata az őstulok (*Bos taurus* L.) és a juh (*Ovis aries* L.) E kettő már háziállatként szerepelhetett. A konyhahulladékok között volt az *Ovis musimon* Sch. (mufflon) esontvázmaradványa is. Ennek az érdekes állatnak előbb két homlokcsontja, később egy különálló szarvaspaca került felszínre. A szarvaspaca előfordulása világot vet ez állat korábbi elterjedésére; de egyébként is érdekes adatul szolgál, mert az *Ovis musimon* Sch. a monostorszegi lelet útján jutott legelőször Magyarország prehistóriájába.

A legkiterjedtebb telep a Szauerborn-féle szálláson van. E hely a bácskertes határszélen fekvő „Rumyevác” nevű dombnál kezdődik és a téglagödörökig húzódik, a hol az ismert hossznegyszögű földvár elapadott sánczainál ér véget. A téglagödörök oldalfalában előtűnő putrilakások 100—120 em. mélyek és 2—3 m. szélesek. Az őslakók sírjai is a lakások között vannak. Az eddig feltárt három sírban, a csekély mélységben eltemetett csontvázak, oldalt fektetve, szintén zsugorított helyzetben feküdtek. Az egyik mellett egy jáspopál kőkes-

penge és egy vadkan-agyar töredék volt. Számos kőkéspenge, vakaró, szilánk és nucleus; egy porphyritből csiszolt nyéllyukas kőbaltatöredék, orsónehézek és több parittyakő gazdagítja az e helyről származó leletek gyűjteményét. Az edénycserepek sokaságában a legváltozatosabb díszítési elemekkel találkozunk.

A Szigazigetén, a „Sztára-szelo“-nak nevezett földhálton, az ott lakó erdőőr egy kis szalagfüles bögrécskét, két orsógombot és egy nyéllyukas kőkalapácsot talált.

A *bezdáni* cizigányödrökből egy kovakőből való késpenge és három kisebb kőszilánk jutott a vármegyei muzeumba. Bezdán határának más részein is találtak neolith-kori emlékeket: Így: a „Zöld-halom“-ban, a „Paka-halmon“ és a Bachrach-szálláson is.

A dunamenti telepek ismertetésével kapcsolatosan kell felemlíteniük azt a kövését, mely *Vajszkáról* került a tört. társulat gyűjteményébe. Az újabb kutatások során Bátmonostor és Dávod is ama helyek közé sorakoznak, a hol az ősemberi megtelepülés kétségtelenül konstatalható. Mindkét helyről nyéllyukas kőbaltákat, csiszolt kövésöket és neolithkori edénytöredékeket őriz a vármegyei muzeum.

A tiszamenti telepeknek leletekben való gazdagsága a „Délmagyarországi Tört. és Rég. Múzeum-társulat“ részéről eszközölt ásátásokból eléggé ismeretes. Bár a bácskai részen rendszeresen átkutatott neolith-kori telep nincsen, de az alkalmilag felszínre került leletek mégis figyelemre méltó adatokkal szolgálnak.

Branovácsky Tódor magánygyűjteményében van egy *Titelről* származó, szépen csiszolt nyéllyukas szerpentin kőfejsze, egy agyag-orsógomb és egy lapos, korongalakú hálónehézek. E tárgyakat Janity titeli tanító szőlőföldjén, rigolozás közben találták. E helyről a zentai városi muzeum is őriz két hálósúlyt. Az egyik kúpalakú.

A vármegyei, valamint a szegedi muzeum *Adáról* is sok érdekes leletet őriz. A telepek a község mellett, a régi Tisza medrét határoló partokon levő téglagyárak táján terülnek el. A község nyugati oldalán levő téglagödörökből is sok neolith-kori tárgy került felszínre. Az a dai ősember kőszerei szegényesek és primitívek. Edénycserép azonban bőven található. A Komlós-féle téglagyár közelében, az új komp-átjáráshoz kivezető mű-út készítése alkalmával, két-három egymáshoz igen közelálló sírt találtak. A sírok mellett egy bögrét, benne egy nyéllyukas kőbaltát és egy földpátból csiszolt almaalakú kőbuzogányt találtak. Ez utóbbit a vármegyei muzeum őrizi.

A *zentai* „Orom“-ról és „Híres sorról“ is ismerünk néhány neolith-kori cserepet, melyeket *Erdújehelyi* Menyhért 1902. évi ásátásából — népvándorlás-kori leletek társaságában — nyert a vármegyei muzeum. — A „Karjad“ alatti réten húzott lecsapoló-csatorna ásása alkalmával szintén nagymennyiségű neolith-kori cserepet és égett agyagrgöket találtak.

Bácsföldvár alatt egykoron Marsigli is ásott, az ottani régi, elhagyott földvár belsejében, a hol különféle edénycserepeket, agyagsúlyokat, meritőket talált.

A vármegye belső területére való terjeszkedés nyomait *Bácskeresztyáron* az ú. n. „Jariuhai-telep“ emlékei igazolják. E telepet *Kuzmiák* Sándor kutatta át. Számos edénytöredék, faszénnel és hamuval vegyes csonthulladék s több tűzpad volt az első nyom. A tűzpadok mellett, az őskori edénycserepek nagy sokasága között, néhány szarvas-aganestöredéket, orsógombot, hálónehézekül szolgáló agyagrgöket és több őrlőkötőredéket talált. A Liliomos irányában vonuló víz-levezető árok mellett gyűjtött őskori cserepek szintén valamely neolith-kori telepről tesznek tanúságot.

A *bajszai* határból, a „Dubokapusztá“-ról *Roediger* Lajos egy agyaggyönggyel és két jellegzetes edénytöredékekkel gyarapította a vármegyei muzeumot. Ugyanott megtalálta az őstelepek temetőjét is.

A „Magyar Nemzeti Muzeum“ naplójában *Doroszlórlól* származó több őskori durva cserepedényről, egy zöldes porphyrból való kőbaltáról, egy szarvasaganestöredékről stb. van említés. A *pacseri* ref. iskola kertjében őskori sírokat találtak. Az innen származó neolith-kori cserepekből *Szendy* Lajos ref. lelkész a vármegyei muzeumnak is juttatott egyet. *Roediger* Lajos a *kossuthfalvai* határban fekvő „Roglaticza-pusztán“ a *Fernbach-szálláson*, a Bács-ér balpartján őstemetőt konstatalt; *Bácsborsódon* pedig veremlakásokat talált. A *Szabadka* keleti részén levő tégláégetőgyár tájáról a városi muzeumba került cserepek egyes darabjait

szintén e csoportba kell soroznunk. Ugyanott a partos oldalakban vereimlakások nyomai láthatók. A vermek egyike sirkamrául is szolgált, melyben a csontvázat guggoló helyzetben temették el. Még 1875-ben találtak itt egy fekete réteges kőből készült, eszszolt éket; 1882-ben egy szintén eszszolt, átfúrt sötét szerpentin kálapiéset, 1892-ben pedig egy világos kőből készült eszszolt vésőt, melyhez hasonló alakú kőszerszámot 1894-ben húztak ki a halászhok hálójukkal a Palicsból. Ez utóbbi is szerpentinből volt eszszolva. De találtak e területen még egy óriási bölényzav-*tördéket* és egy átfúrt csontvázas íris.

A kőkori népek temetkezési szokásait annyira jellemző zsugorított csontvázas sírokkal *Kulán, Cserenkán, Nemesmiliticsen, Bezlánban* és *Szilbereken* is találkozunk. A guggoló és zsugorított csontvázas sírok a Földközi-tenger vidékére vezetnek bennünket. Ez a körülmény vizsgálódásunk közepette világosságot gyűjt abba a homályba, hogy a vármegye területén letelepedett neolith-kori néptörzsek honnan eredtek.

A tüzetesen átvizsgált dunamenti telepek tanulságai kétségtelenné teszik, hogy a vármegyét a neolith-korban nemcsak átvonuló néprajok, hanem állandóan megtelepedett törzsek népesítették be. Sőt egyes helyeken, mint Gomoson, Apatinban, Monostorszegen, Adán és Zentán nyomukba a bronz-kultúra képviselői léptek.

Az itteni ősember jobbra pákász-, halász- és vadász-életet élt. E mellett pásztorkodott. Ismerte a gabonát is. Eszközeinek nagy részét, mint a kő- és a csontszerszámokat, maga készítette. Egyéb szükségleteit importált cikkekkel fedezte. Cserekereskedését a két nagy folyón bonyolította le. Helyi ipari műhelyük termékei gyamánt tekinthetjük az agyagipari tárgyak legnagyobb részét. Kivételt talán csak a gombosi mészbetétes edények elbírálásánál tehetünk. Ezek bizonyára a vándoriparosok révén, vagy cserekereskedés útján jutottak a telepre s bizonyosan már abban az időben, amikor a bronz-kultúra — tőlünk nem is olyan távoli részekben — már javában virágzott. Ha most még hozzávesszük, hogy a gombosi mészbetétes edényeserepek mellett néhány réztárgy is jelentkezett, megmagyarázható a neolith-kori műveltséggel bíró ősember és a szomszédos, fejlettebb kultúrával dísekvő néptörzsek között való érintkezés kapcsolata. S nemtúl inkább vizsgáljuk a vármegye területéről összegyűjtött emlékkészletet, annál inkább megerősödik az a véleményünk, hogy Bács-Bodrog vármegye kőkori kultúrája a neolith-kor végső szakára esik, s mint ilyen, átmenetet nyújt. Sőt bele is nyúlik a bronz-korszakba.

Bronzkorszak.

A bronzkori műveltség emlékeivel több helyen is találkozunk. Rendszeresen átkutatott telepekkel azonban nem dísekedhetünk. Épen ezért csak a szárványosan előfordult leletek összefüggő adatok egymás mellé sorozásával rajzolhatjuk meg azt a képet, mely a vármegye bronzkorát halványan visszatükrözheti.

A gyűjtélekes leletek között első helyen áll a *szabadkai* bronz-kincs, a melyet a „zentai temető” táján épült téglagyárnál 1882-ben találtak. A lelet mintegy 50 kg-ot nyomott. Legnagyobb részét széthordták és beolvasztották. A megmaradt csoport a főgimmázium gyűjteményébe került. E tárgyak között voltak: sarlók, kardmarkolatok, fűrészek, tokos vésők, lánnda-hegyek, kar- és lábgyűrűk, sodronydarabok, öntvény-rögök, egy vonaldíszszel ezírtázott lapocsa és egy félgömb-alakra kidomborított füles gomb. Az 1883. év folyamán is találtak itt több kis bőgrét; a későbbi időkben pedig bronzkarperecek darabjait. A telepet környező tájon, egyrészt a városban, a Szent György melletti téren, másrészt a tülso oldalon, a gypmesteri ház körül s a Palics partján; sőt távolabb, a „Vértó” környékén is találtak a bronzkori típusoknak megfelelő tárgyakat. Iványi említi, hogy *Csantavéren* két orsóforma, hosszú, nagyfejű bronztűt találtak.

Előkelő hely jut e csoportban a *zombori* (sáponya-pusztai) leletnek, mely 1897-ben került felszínre. A csoportban egy nádlevél-alakú bronzkardot, két bronzcsákányt, kilenez bronztűt, három bronzkarperecet, három urnát és emberi csontvázzmaradványokat találunk. A tárgyakat a vármegyei múzeum őrzi. A csákányok alakja a bronzkor végső szakára enged következtetést. A sáponya-pusztai bronzleletnek méltó párja a *nagybaracska*i lelet, a melyet a Borsai-féle gyűjteményből ismerünk. Van a leletben hat tömör bronzkarperec, három bronztű, négy bronzsodronytekercs, egy bronzgyűrű és három bronz esüingödész. A karperecek díszítése fejlett ízlésre vall.

Zomborban, a vasúti indóház mögött, a Szemző-szálláson, az ú. n. „Buko-

váz" erdőségekben is találtak bronzkori edényeket, a bronzkor végéről ismeretes formákkal. Ez időből valók a vármegyei múzeumban őrzött *regőzei* edény-
oldal-töredékek is. *Zentán*, az ú. n. „Orompartok“-on, a „Pap-halom“ közelében.
1898-ban, házépítés közben egy elkorhadt esontváz mellett egy bronzgyűrűt,
egy bronz kardpengét, egy csákányt, egy C-alakúra hajlított bronz-karpereczet és
egy 25 cm. hosszú bronztűt találtak. A lelet a zentai gimnázium régiséggyűjtésére
került. A tárgyak a zombori sáponyai leletekkel analog jellegűek. Ugyanott, a
csárdai műút készítése alkalmával, az ú. n. „Lapos-halom“ vonalán, szintén több
őskori sírt találtak. Az egyikből egy tömör bronzkarpereczet és egy a hallstatti
ízlést jellemző tekeres-fibulát emeltek ki. A karpereczek analogiáját a szabadkai
leletek között találjuk. A leletek elkallódtak.

Erdőújhegyi Menyhért oromi ásatásából — máskorblci leletek társaságában —
két edényoldal-töredéket ismerünk, a melyeket szintén az e csoportbeli emlékek
közé kell soroznunk.

A *Bácsból* származó leletek között találunk egy bronzkardot, mely a
Magyar Nemzeti Múzeumba került. E kard stílus és technika tekintetében meg-
egyezik a szeged-óthalmi leletekkel. A „Bács-Bodrog Vármegyei Tört. Társulat“
gyűjteményében is van egy szárnyas bronzvésző, mely innen származik.

Az *apatini* dunamenti tégláégető-telepekről özv. Schwerer Jánosné egy
szárnyas bronzvészővel, Thim József dr. pedig a bronztárgyak egész sorozatával
gazdagította a vármegyei múzeum gyűjteményét. A Thim-féle gyűjteményben
van több sima és sodrott bronzhuzalból való karika és karikatöredék; egy levél-
alakú köpös bronzlánda; két harántos és hosszvonalakkal díszített karperecz és
egy 22:3 cm hosszú gömbfejű bronztű. Az érdekes leletet egy rhomboid-alakú,
három szeglyukkal ellátott bronz törpenge egészíti ki. Ugyancsak Apatinból, a
„római-sáncz“ melletti téglagödörből egy olvasztott réz-szeg, számos edény és
edénytöredék került a vármegyei múzeumba. Az ú. n. „temető-szőlők“-ből
pedig egy kilenez cm. magas, öt bütyökkel díszített urnát és egy kisebb bögrét ismer-
ünk. A bronzkor végéről származó produktumoknak tarthatjuk a Tessényi-féle
szőlőkől való melyített fenekű mericzét és az egyik letezikét is. Az 1899. évi
őszén, e szőlőkben, a „római sáncz“-tól délre elvonuló mocsár déli partján, egyéb
cserepek társaságában, egy 44 cm. magas s négy oldalbütyökkel ellátott urnát
találtak, melyben hamu és az égetés nyomait magán viselő emberesontöredék
volt. Az urnasírok a környéken elég gyakoriak. A Bogner-féle szőlőkől való
edények feketék, kihajló peremmel és a száj fölé emelkedő fülekkel. E szőlő mell tt,
a „római sáncz“ árkában egy hibátlan fekete urnát is találtak. A többivel együtt
ez is a vármegyei múzeumba került. A „római sáncz“ déli lejtőjénél elvonuló
mocsár éjszaki partján, Bekker Jakab egy 35 cm. magas talpesőves edény talp-
töredékére bukkant, a melyben szintén hamu és esontmaradvány volt. Ugyanott
egy szélesfenekű fekete urnát is találtak. A Bekker-féle szőlőből előkerült leletek
között leginkább a talpas edények vannak képviselve. E kecses alakú edénykéék
5—8. cm magasak, sárgás agyagból készítvék. Szájnylásuk rhombus; oldaluk és
peremük két átellenes esüskével és fülekkel bír.

Hasonló edényeket *Bácsszentivánon* is találtak. Ez utóbbiak feketére fe tett
agyagból valók s felső részük — bütyök helyett — körülfutó vonalakkal van
díszítve.

A *bácskeresztúri* leletekből szintén figyelemreméltó bronztárgyakat őriz a
vármegyei múzeum. Ezek között különösen érdekes egy bronz tokos balta, mely
félhold-alakú, élénél fogva a ritkább minták közé tartozik. Egyszerű körülfutó
és két-két lefutó vonallal van díszítve. Onnan való egy kardmarkolathoz hasonló
bronz-dísztárgy is.

Gomboson a „Pusztá-falu“-nak nevezett szőlők éjszaki oldalán, a bács-
ordasi határ felé húzódó részen, a talaj őskori cserepekkel van beszórvva. E tájon
már két ízben is találtak hamuval és égett esontdarabokkal telt urnákat. Hasonló
urnákra bukkantak a község belterületén, a templomtéren keresztül ássott nagy
árokban is. Egy másik érdekes pont az erdőtársaság téglakemenczéje táján
van; ugyanilyen helyt az ú. n. „Kis-város“-ban Ujházy udvara is, a hol a ház-
építési czélokra használt gödörben egy fekete, bütykös s felfelé nyíló kis lyukkal
ellátott aprófilű edényben, hamu között, égett esontdarabkákat találtak.
A vármegyei múzeumba került gombosi mészbetétes urnatető díszítése szintén
a bronzkori ízlés és technika fejlettségéről tesz tanúságot. Az edény jól iszapolt

agyagból, vöröstre van égetve; oldala ívezetesen hasas; nyaka kiülöntagolt; pereme kifelé kanyarodó. Indás és spirális motívumokban gazdag ornamentikája feltűnően díszes külsőt kölcsönöz az edénynek. Analogiáját az Al-Duna vidékén előforduló leletek között találjuk. A lelethez tartozik egy bronz varrótű és egy bronz sodronytekeres. A varrótű, mint e kor ritka szerszáma, becses darabja a vármegyei múzeumnak.

Adán, a már fentebb ismertetett neolith-kori telepen üttöte fel tanyáját a bronzkori ősember is. A régi Tisza-medre környékén lévő téglagödörökben együtt találjuk a bronzkor kezdetéről és végéről származó edényeserepeket is. Ez emlékek között a festett keramika termékei is helyet foglalnak.

A *monostorszegi* bronzkori telepeket is legnagyobbbrészt a neolith-kori telepek fölé emelték. A Kígyós mentén, a bronzkor elején divó mintákkal díszített edénytöredékeket, az ú. n. Szauerborn-féle telepen pedig már a bronzkor végső szakára emlékeztető eserepeket találunk. Ez utóbbi helyen igen gyakori az üstforma edénytípus. Feltűnő jelenség, hogy bár ezen a helyen nagyobb ásatások folytak, a bronz jelenlétét nem konstatálhatták. Valószínű, hogy az itt lakó őstelepek a kőszközők használatát még a bronzkorban is megtartották.

A neolith-korban szokásos zsugorított temetkezési eljárás a bronzkorban már leűnt. A esontvázas sírok azonban még elég gyakoriak. A bronzkor előrehaladottabb szakában fellépő halottégetéssel azonban az urna-temetkezés mind általánosabbá lett. A vármegye területén elég sűrűn találkozunk urna-sírokkal. Ilyen sírok tartozékai az apatini és a gombosi hamut és esontmaradványokat tartalmazó edények is.

Monostorszegi a Periskies-féle szállás építései alkalmával, több urnát találtak. Oldalukon bütyökfülek, tetejükön pedig tányérforma fedők voltak. Némely fedő bütyökfogantyús volt. Az urnákban, hamuval és esontörmelékkel kevert földön kívül egyebet nem találtak. A Szauerborn-féle telepen is előkerült egy nagyobb vörös edény, mely hamut, faszéntörmelékét és földet tartalmazott. Az urna mellett még két kisebb edény is volt. Az egyik felálló peremű, dudor-díszes bögre, a másik pedig élesre esipett esücskökkel díszített, kisebb esésze lehetett.

A monostorszegi Periskies-szállásbeli leletekkel analóg jellegű urnákat találtak *Moholon* is, azon a helyen, a hol most az epreskert van.

Az urna-sírok egész temetőjére akadtak *Baja* környékén. *Csávolyon*, a honnan több példány a Magyar Nemzeti Múzeumba került; *Csantavéren* is sok régi eserepet és urnát találtak. Bronzkori hamvedrekre akadtak még: *Doroszlón* a Mosztonga közelében, a Szent János-szobor melletti partos oldalon, *Zentán*, a tornyosi pusztán és *Bácsordason*.

A bronzkori lakóhelyeket gyakran védőművek körítették. A vármegye sík területén fennmaradt földvárakat és halmokat ma még korok szerint osztályozni lehetetlen, mivel behatódó kutatások eddigelé csak egyes helyeken történtek és azok eredményei is nagyon eltérő véleményeket látszanak igazolni.

A Kr. e. VI.—V. században talán még fennállott a bronzkor hazánkban, de néhány századdal később már nálunk is a vas használata jöhetett szokásba. A vármegye területén összegyűjtött emlékek között az ú. n. La-Tène típuscsoport található. A La-Tène fibulák számos példányát és a keramikai készítmények között általánosan ismeretes szürke korongolt edények és edényeserepek egész halmazát őrzi a vármegyei múzeum.

A La-Tène-kor emlékei eredetükben összesnek a Kr. e. V—IV. sz. körül a nyugatról ide érkezett *kelta* törzsek megtelepedésével. Az ókori írók szerint e nép az Istros (Duna) környékén telepedett meg. Bár e harezias jövevények jobbara a Dunántúlt lepték el, egyes törzsek e vármegye vidékét is megszállhatták, sőt a Duna-Tisza közéről benyomultak a Balkánra is. (Taurunum-Zimony, Singidunum-Belgrád, kelta város volt.)

Uralmuk a IV. század folyamán már meggyökeresedett és azt félezer éven át fenntartották. Reánk maradt emlékszerű hagyatékaikra annyira reásütötték nemzeti izlésük bélyegét, hogy ma már nem nagy feladat a keltáknak tulajdonított emlékesoport kiválasztása.

Az itt talált La-Tène-izlésű leletek között főlemlítendőek az *apatiniak*. Innen már sok becses lelet vándorolt külföldre, közöttük egy 10 gramm súlyú

szívalakú arany láncszem is, a minők a bronzkor végétől a vaskor első szakágáig fordulnak elő, melynek mását a Darnay-muzeum őrzi. Egy gazdag sírlelet ifj. Frey Imre gyűjteményébe került. A lelet tartozéka: egy arany fibula, egy karika és egy fibula-töredék. Ez utóbbiak is aranyból valók. A korai La-Tène ízlésre vallanak.

A Marekovics-féle tégláégető-telepről származó leletek szintén igen gazdag sorozattal szaporították a vármegyei muzeum e korból származó emlékkészletét. Számos vaskés, tekereses bronz-fibula, bronz-karpercz, tű és több pasztagyöngy egészíti ki a gyűjteményt. A kések élük felé görbülték, nyelvassuk pedig aklasszeglyukkal bír; a fibulák fejrésze és rúgója egy darabtól készült ismeretes forma; a karpercz sodrott végei egymásra vannak fektetve és zárókarikákra visszahajlítva; a gyöngyök sárga alapú pasztából gyúrvák s kékes és fehéres betéttel díszítettek.

Gomboson is találtak egy háromszor csavart rúgójú bronz-fibulát, egy négyszögletű köpüvel ellátott szarvascsontból faragott nyílhegyet, a melyeket szintén ebbe az emlékcsoportba kell soroznunk, bár a nyílhegy honfoglalás-korinak látszik.

A La-Tène ízlés kezdő korából származnak azok az ezüst-lapok, a melyeket állítólag *Tütel* mellett találtak, s a melyeknek egyik példánya a Magyar Nemzeti Muzeumba került. Díszítménye: poncezzal kivert geometriai alakok. A lapok rendeltetését nem ismerjük. Hasonló lapokat találtak valahol Borsod vármegyében is.

A keramikai készítmények hosszú sorát találjuk a monostorszegi ú. n. Szauerborn-féle és dunamenti telepeken. Szürke, simított és jól égetett, korongolt edények cserepei ezek, melyek nagyobb urnák, kisebb tálak és sacralis edények lehetnek. Oldalukat bekareezett vonalak, feneküket pedig a jellemző körszalag-benyomatok díszítik.

Gomboson a „felső-szőlők“ nyugati részében, földforgatás közben, öt négyszögletes guñyhónak a helyét ásták ki. Innen került elő három durva, agyagból való, vonaldíszes korongolt fazék, közöttük egy nagyobb tál. Onnan való még néhány agyagból égetett nagyobb hálónéhezék is.

Torzsa, Bácskeresztúr és Bátmonostor is ismeretes lelőhelyek. Zentáról, az ú. n. Herés-sorról való egy vonaldíszes, talpas bögre és egy peremtöredék, „Orom“-ról pedig egy simított, szürkés edényoldal. A tisztamenti lelőhelyek között Adát kell még felemlíteni, a honnan a La-Tène ízlésű edényekből több jellegzetes példány került a megyei muzeumba. Ezek között egy szürke urnát, egy talpas csészét és egy ugyanolyan bögrét ismerünk. Hasonló talpas bögrét kapott a vármegyei muzeum Paesérről is, a melyet az ottani ref. iskola kertjében találtak.

A korszak csoportjában egy példány Zomborból, egy másik pedig Apatinból származik. Franczlj Endre a bezdáni Bachrach-szálláson gyűjtött egy kettős lécz-párkánynyal ellátott szürke edényoldal-töredéket.

Ezzel egy soron kell még felemlítenünk a kishegyési leleteket. Ezek: egy urna és egy nagyobb edény füles oldaltöredéke. Az elsőt a hegyes-feketehegyi mű-út készítése alkalmával találták, a második is ennek a közeléből származik.

A legbecsebb tárgyak e vármegyében is a kelta sírokban talált mellékletek. E sorozatot is a gombosi leletekkel nyíthatjuk meg. A temetkezési módra nézve érdekes az a sírfészek, a melyet *Cziráký* Gyula kutatott fel. Az ott talált hamvveder szájával lefelé volt fordítva, lyukas fenékebe pedig egy kisebb, de szintén feneketlen, hosszukás fazék volt illesztve. Így borították azt az elhamvasztott keltakori halott hamu- és csontmaradványaira. Az urna a tüzelés nyomát viseli. Ugyanott kiástak még több urnát is. Egyikben a bronz tokosvésőkhöz hasonló vaseszközt találtak.

Baján, a város déli határában: a Pethőn, 1895-ben szőlő alá való földforgatás közben, egy vaslánczcel körített urnát találtak, a melyet Ledniczky Ipoly mentett meg. A hamvveder magassága 11 cm., öblözetének kerülete 43 cm. A kardkötő-láncz hossza 46 cm.

A legjellemzőbb kelta emléktípusok sorozatát az a lovas, urnás sírlelet tartalmazza, melyet 1902-ben Hódáságon találtak. A sír Korény Béla földbírtokos szőlőjében, a „római sáncz“ elegyengetett nyugati árkában, alig 70 cm. mélyen feküdt. A sírba temetett ló fel volt szerszámozva. A lovat körülvevő vaspántok-

lól, melyek valamely lörtakaróval voltak összefüggésben, csupán egy darabka került elő; a léra alkalmazott pánccélmezékből pedig három darab maradt fenn. A lelet többi tárgyai a lécsontok alatt egy vörös alapanyagú, de szürkére festett korongolt urna körül voltak elhelyezve. Az urnában, hín nyul kezűre, esont-maradványokat találunk. Az urna körül a következő tárgyak feküdtek: két egyenes pengéjű, kétélű vaskard hüvelyben; egy iván hajló élű vaskés; egy rügös vasolló; öt levélalakú vaslándza és lándzsatorodék; egy vashuzallól való két-telékürtű karperecz; egy zabla és egy ismeretlen rendeltetésű, kópús vasszékő. A kardok és a lándzsák eredetük többréte voltak összehajlítva s az égtés jelét mutatkoznak rajtuk. A lelet, a középkor La-Tène-kor jellegével bír. A tárgyakat a vármegyei múzeum őrzi.

1905-ben Regöczén is találtak egy kelta sírfészket. A lelet helye Regöczétől északra, a bajai országút mellett, az Idina-víze fölött, az e környéken található legmagasabb buzka tövében fekszik. E helyen Bessenyi Lukács odaváló gazda szelő alá rigoloztatott, miközben a munkások 2 $\frac{1}{2}$ láb mélységben, egy 132 cm. magas, 67 cm. szájlóságú, 5 cm. széles talppal és 37 cm. kerületű láró, vörösré égetett urnát találtak. Az urna mellett egy háromrétbe hajlított vaskard és egy két-telékürtű vaskarperecz is volt. E tárgyak mellett, a sírban állítólag még egy olló és egy zablót is találtak, de ez utóbbiak elkallódtak. A kard teljes hossza 92 cm., melyből a markolatra 16 cm. jut; szélessége 5 cm. A penge markolat előli része esücsben végződik, alsó része pedig körívben van szabva. A kézvédő rudacska, a kardpenge tövének megfelelőleg, szintén esücsalakot ölt. A karperecz kétfordulatú spirális sodrony, melynek egyik vége hegyben, a másik pedig tomján végződik. Átmérője: 82 cm. A leletet több bronztárgy-törredék és üvegyöngyszem egészíti ki. A bronzok csoportjában egy fibula-tú esavarrésze, egy esatt-részlet, egy karikatörredék, néhány lamzdarabka, s több öntvényes ppeneske foglal helyet. A leletet még néhány szürke edény-eszrep és egy grafitos agyagból való edénypercm egészíti ki.

A lelt urna-sírokon kívül ma már több, esontvázás sírokból álló temetőt is ismerünk. Ezek közé tartoznak az ú. n. tumulus-temetők vagy halomsírok. A sírhalmok alá való temetkezésnek a kelták korából fennmaradt emlékeit különböző déli Németországban találjuk. E korból származóknak bizonyultak a madarasi tumulusok is. E halmok a községtől délre, a Kigyós mellett elterülő közlegelen vannak. A csoport 72 sírdombból áll. A dombok szorosan helyezkednek egymás mellett. Magasságuk $\frac{1}{4}$ és 5 m. között váltakozik. A sírokból Roc díger hatot meg-ásatott. Arra a meggyőződésre jutott, hogy a sírokat már korábban kirabolták. A halmokból ω -alakú vastárgyak-, vaslándza- és tégertörredékek, továbbá esigaléjből és szarokból való gyöngyök; egy olomból való orségomb, ezüst karperecz-törredék, egy szürkés bögre és különféle vasszékő-maradványok kerültek felszínre. *Bátmonostoron* egy krtben és a Csacsihgyén is találtak kelta-kori sírfészketek, melyekből egy tűzben összehajlított kard, egy lándza, olló, kés és lészerszámdíszek kerültek a Borsai-féle gyűjteménybe.

Kelta-kori leletet tartalmazott a nem-nilititási hármashalmok egyike is, melyet a Vármegyei Tört. Társulat megbízásából, *Karagies* István ásott fel. Benne egy La-Tène-ízlésű, nádlevélalakú, kópús vaslándzsát és egy előre görbülv vaskéspengét talált. *Wiegang* János, az apatini vasutások során, a „római sánc” környékén is talált egy lándza-törredéket; a téglagödörökben pedig egy sisak-részletet (paizstudort?) és egy kettős vaskést. Hasonló esavart nyelű, kétpengéjű kelta vaskészeket Dávodról, Bácsból, *Bátmonostoról* és *Bácsborsádól* is ismerünk. Gomboson a régi kivágott erdőrészben is találtak három ilyen kelta kést; Szilágyin pedig egy keltakori vaskardpengét.

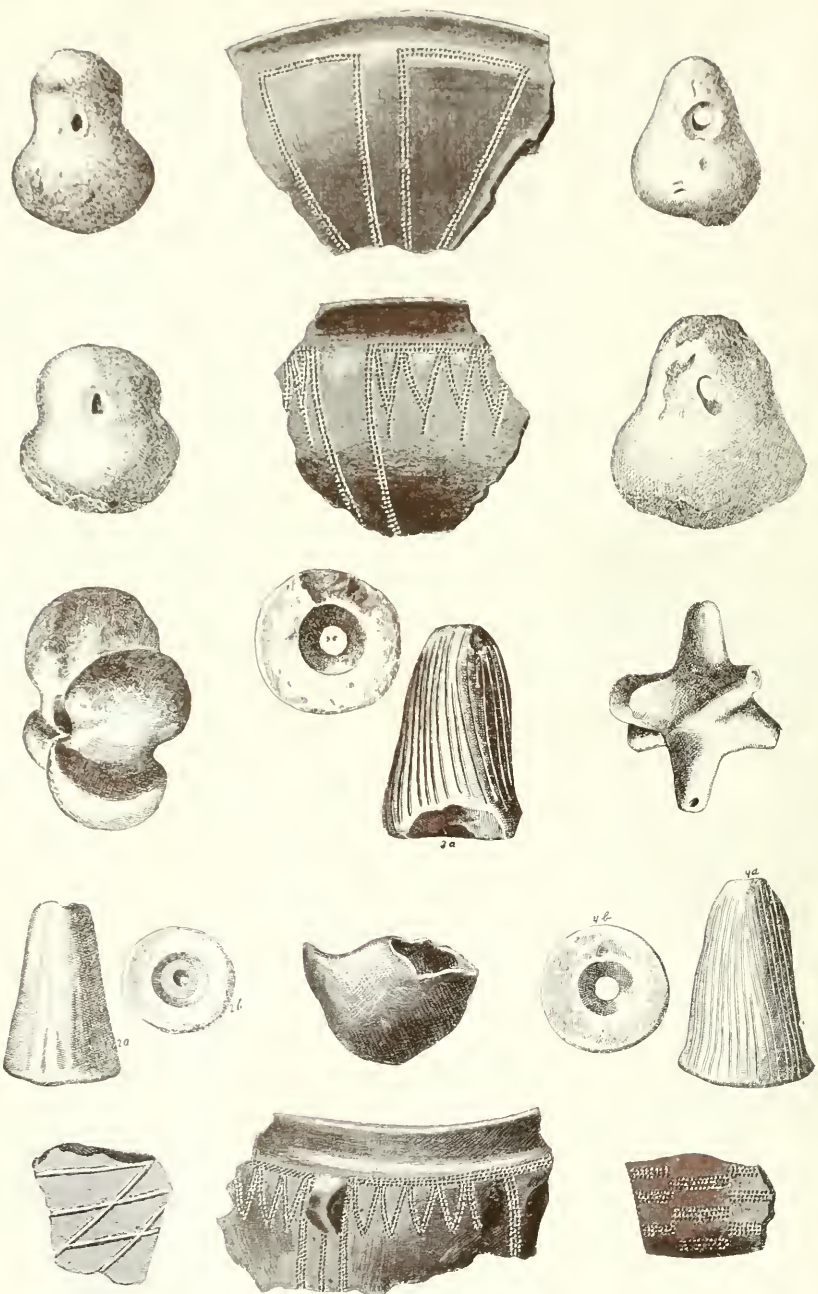
A kelták uralmát a Kr. e. II. század második felében a rómaiak kezdték megzavarni. Ez időben a Duma és a Tisze köze a dákok birtokában volt. A hosszú tartó küzdelemben, Kr. sz. első százada vége felé (71-ben), a kelták függetlensége megtörtött s földjük Panrónia névvel római tartománynyá lett.

A szarmaták.

A megindult néphullámok gyűrii közül e vármegyét a Kr. sz. e. évtizedekben az Al-Duma vidékén feltűnt *szarmaták* érdeklék legközelebről. A Kr. e. 80—44. év között a dákok szolgálatában találjuk őket. A szövetségeseikből azonban ellenségek lettek. Mint Plinius említi, a dákokat a vándor szarmaták (a jazygok) üzték el helyükről. Ebben az időben a vármegye területén a bojok tanyáztak, a kik szintén nem állhattak újat a megindult néparadatnak. Krisztus születése körül

Leletek a gombosi őstelepről.

Leletek a gombosi őstelepről.

már a Duna—Tisza között találjuk őket. Az új jövevények a skythákkal rokonok voltak. Strabo korában még nagyon kevesen foglalkoztak közülük földműveléssel. Az egykorú írók szilaj, harezias és rabló természetű népként emlegetik őket. Nomád életet éltek. Baromesordáikkal és méneseikkel kőborolva, jóformán egész életüket lóháton és szekéren töltötték. De bár területük kívül esett a római tartományokon, mégsem tartották tiszteletben a római határokat. E miatt sok bajuk volt velük a rómaiaknak. A vármegye területére szorult jazygok bizonyára érezték helyezkedőtségüket s a tanyáik védelméről való gondoskodás szükségességét is. A Duna és a Tisza fűzfával és nádasokkal sűrűn benőtt mocsarai között üttették fel tanyáikat. A hol a természet nem nyújtott elég védelmet, ott nagy kiterjedésű gyepekkel és sánczokkal vették körül területeiket. Ez a védelmi rendszer az idehullámzó vándornépek között isfenntartotta magát. Ilyen barbár építményeknek kell tartanunk a vármegye területén ma is látható sánczokat, földvárakat és az emberkézemezte halmok egy részét is.

A rómaiaknak a jazygokkal való s mintegy négy századon keresztül folytatott csatározásaival összefüggőnek látszanak az ú. n. „római sánczok“. E szembe-ötölő, nagyarányú földművek régóta ismeretesek ugyan, de keletkezésük és rendeltetésük felől a vélemények nagyon is elágazók. A római írók feljegyzéseiben Amníanus Marecellinusnál (XVII. 13.) találunk egy adatot, mielőtt megemlíti, hogy a II. Constantius császár 359-ben meg akarván békíteni a limigaut szarmatákat, egy sánczra állt (stansque in aggere caelior.) s onnan beszélt hozzájuk. Fröhlich szerint (Arch. Ért. 1887.309.) a limigaut szarmaták a Tiszatorfó-lattól éjszaknyugat felé (ső mocsaras vidéken tanyáztak; felát itt a nagy római sánczról lehet csak szó, mely éppen befoglalja azt a területet, hova tanyáik tehető s a mely sánczot Fröhlich egyenesen az ő műveknek tartja.

Az ú. n. „római sáncz“ Apatinnál kezdődik. Elhalad Bácsszentiván és Doroszló mellett és Militicsnél a gombosi földvárban végződik. Azon túl már ellaposodik. A jelzett rész elég magas és mindkét oldalán árokkal van ellátva. Irányában gyors görbületei vannak. További vonala a Ferenc József-esatorna kölpényi része mellett, az Obrodovó-dűlőben kezdődik és elhalad Kiszács, Tiszavánfalva és Boldogasszonyfalva mellett; Csurognál végződik. Ez a sáncz alacsonyabb a nyugati részénél, vonulata azonban megegyez és sok görbülete van. A sáncz keleti része a Boldogasszonyfalva és a Csurog melletti részsel párhuzamosan indul, de ettől nyugatra, a Jegricska-baránál és Nádálja és Bácsföldvár között elhaladva, éjszaknak tart. Végre Óbecse és Péterréve határában elhúzódva, a Csik-ér táján nyomavész. Esánczokat a katonai térkép „Kis római sánczok“-nak nevezi. Vonulata egyenes; hajlása kimért.

Az ú. n. „nagy római sáncz“ Újvidéknél, az újvidék-zsablyai úton levő Vaskapu nevű helytől éjszakra két km-re kezdődik és Boldogasszonyfalva és Csurog határára át, Bácsföldvár felé húzódik és a Boronyi-baránál végződik. A sáncz egyenes irányában csak két helyen törik meg. Szélessége és magassága tetemesebb, mint a kis római sánczok. A földmű több helyen át van vágva.

Ma már három újabb sánczvonalat konstatálhatunk. Az egyik rövidke vonal Ósövény határában, a „kis római sáncz“-tól éjszakra és a községtől délre van. A neve szintén „római sáncz“. A másik Apatintól húzódik halmon-völgyön át Szond irányában, az ú. n. „kis római sánczok“-kal párhuzamosan. Neve: „kis-sáncz“. A harmadik, mely a Telecska alján Nemesmilitics-től Csonoplya és Kerény határára át Kiszzapár felé, majdnem Cservenkáiig fut.

Ezeket felül Rómer Flóris még egy sánczot említ, a mely Baja—Rém—Jánoshalma határára húzódik át. Ez az ú. n. „Ördögárok“. Egy másik vonalat Bátmonostor és Madaras irányában is ismerünk.

Az Apatintól Óbecse és Péterréve határáig húzódó vonalat Marsigli határozottan római védműnek tartja. Ezt a véleményt Wagner és Schönwisner is osztja. Katona azonban a római eredetet kétségbe vonja. Később Rómer is Katona véleményéhez csatlakozott. Rómer szerint a sánczok vizek elleni töltések vagy pedig az ú. n. „avar gyűrűk“ lehettek. Ez utóbbit Ortway is valószínűnek tartja. Rohonyi ezekkel szemben is fenntartja a római eredete vonatkozó véleményét és azt hiszi, hogy a sánczok határvonalak (limes) lehettek. Dudás Gyula a szarmata-jazyg eredet mellett tör lándzsát. A sánczok eredetének kérdésébe Fröhlich is beleszólt. Közvetlenül szerzett tapasztalatai nyomán megírt tanulmányában megdöntötte azt a feltevést, mintha a sáncz útvonal vagy töltés lett volna. Egr-

Római sánczok.

ben megezafoalta a római eredetre vonatkozó kombinációkat is. Fröhlich a bácskai nagyobb sánczat valamely népvándorláskori germaán népnek, a kisebb sáncz építését pedig a rómaiak idejében itt lakott szarmatajazygoknak tulajdonítja. Az utóbbi időkben Cziráky Gyula foglalkozott behatóbban a sánczokkal. Be is utazta azokat. Tapasztalatai újabb világításba helyezik e földműveket; felfedezéseivel pedig figyelemreemelő érveket vetett a kérdés körül folytatott kétváz-százados vitába.

Az apatini határban u. i. két egymással párhuzamosan futó sánczvonalon van. Az egyik Apatin felső részétől a militiési Mosztongái megy s mindkét oldalán árok van. A másik Apatin déli sarkától, a Duna mellékágától kiindulva, csaknem 5 km. hosszúságban a „Zigeuner-Heide“ nevű szőlők nyugati sarkán átvágva, a „Szontaer-Morasz“ nál végződik. Mellette csak egy árok van, a déli oldalon. Ugyanígyen egyárkos sánczvonala az is, mely Gombostól, helyesebben Militiestől a tiszai oldalon levő Csurogig húzódik; sőt ugyanígyen az is, mely Csurogtól a Ferenchezatornáig s ettől Péterrévőig felmegy.

Közös sajtáságuk e vonalaknak az, hogy különböző távolságokban átvágások, átjárók vannak rajtuk nagy számban. Némely átvágásnál, a sáncz éjszaki, illetőleg nyugati, de mindig belső oldalán egy-egy árkos, 12—15 m. átmérőjű kis körsáncz látható. A kétárkos vonal mellett, a bácsszentiváni határ kamarai erdőföldjén, ama ponttól, a hol a vasút a sáncz-vonalat átmetszi, 200—300 lépésnyire nyugatra, továbbá a doroszlói és a gombosi határban is vannak ilyen egy-árkoskal körített kis erődítmények. Másik sajtáságuk e vonalaknak az, hogy többhelyen köralakú földvárakkal vannak összeköttetésben olyan formán, mintha egyik a másikért épült volna. Kívül árokkal vannak övezve. Ilyenek: az apatiniak, a gombosi és a szondi is.

Cziráky ismertette legelőbb az apatini egyárkos és a Nemessilitics, Csopolya, Kerény, Kisszapar és Cservenka irányában húzódó másik új vonalat. Felfedezéseinek az ad különös érdekességet, hogy e sánczok szerkezetükben hasonlítanak az Apatin—Csurog között elterülő vonalhoz, s azzal párhuzamos irányúak. Cziráky az egy-árkoskal bíró, egymással megegyező vonalakat, t. i. az apatini alsó, Gombos és Csurog között fekvő és az ettől felfelé a Tisza mellett vonuló szakaszt egyívű tartóznak mondja. Ott, a hol víz állta útját, ott nem építették ki. Ezt látjuk Gombos és Apatin között; ezt látjuk Boldogasszonyfalva mellett is. Ehhez a vonalhoz tartozik az Apatin—Militics között fekvő kétárkos vonal is. S jötteti továbbá, hogy a nemessilitics-cservenkai vonal vagy a Ferenchezatornától Péterrévőig terjedő szakasz tartozéka, vagy az előbbinél beljebb fekvő körsáncznak a darabja. Ez esetben a tiszai sánczok mind az Apatin—Csurog közötti vonal folytatásai. Fröhlich álláspontjára helyezkedve, megezafolja a sánczok rendeltetése körül felállított teoriákat, mintha azok útvonalak vagy vízáradás ellen készült gátak lettek volna. Kimutatja, hogy nem lehettek egyebek, mint a nagyobb terület megvédésére készült, összefüggő stratégiai védőművek.

A sánczmaradványok még ma is azok egykori óriási arányairól tesznek tanúságot. Az Apatin és Szond közötti részen szélességük 25 m. magasságuk pedig 0.8—1 m. között váltakozik. Az árok 10 m. széles s mindenütt a déli oldalon található. Főiránya: K—Xv. A hol elég víz találkozik, ott a sánczok nem voltak kiépítve. Boldogasszonyfalvától keletre pl. a „Mala-bara“ pótolta egy darabon a sánczot. Az Apatin—Militics közötti sánczvonálnak mind a két oldalán árok van. Ezt Fröhlich is feljegyezte. Ennek magyarázatát Cziráky a sánczot építő nép védelmi akciójában véli felfedezni. Párhuzamos körív alakjukból, a sánczok mellett épült földvárak szerkezetéből és e földvárak belsejében található régibb középkori edényeserepekből, valamint a „római sáncz“ kanyarulatában levő gombosi földvár mellett felkutatót barbárkori temető leleteiből avarkori építménynek tartja.

Az Újvidéktől Bácsföldvárig húzódó sánczok jóval magasabbak; vonaluk kimértebb, Rómer és Dudás római munkának vélik. E véleménynyel szemben Erdújhelyi — a ki szintén behatóan foglalkozott a sánczok eredetének kérdésével — a barbár eredetet vitatja. Ez utóbbi feltevés a legvalószínűbb. A jövőben folytatandó intenzívebb kutatások révén talán sikerül még ezt a problémát is megoldani.

Bács-Bodrog vármegye sík területe, leszámítván a Tisza és a Duna mellékét, természet-nyújtotta védelmi vonalakban korán megtanította az embert, hogy

miként védekeztek — habár pillanatokra is — a külső megtámadtatások ellen. A „római sánczok“ hatalmas félköre, melynek belső második, s az elsővel párhuzamosan haladó sánczvonálára Cziráky hívta fel a figyelmet, szintén nem tekinthető egyébként, mint egy nagy területet körülzáró óriási földvárnak. Kisebbszámban nagyobb földvárakat elszórtan az egész vármegye területén, de különösen annak déli részén, még ma is nagy számban találhatunk. Régente bizonyára több is volt, de az idő vasfoga és a szántó-vető nivelláló vasa, lassan-lassan eltüntette őket.

Az eddig ismert földvárakat három kategóriába sorozhatjuk: ú. m. köralakúra, kívül meredek magas földfallal, minden árok nélkül; vagy alacsonyabb töltésű köralakúra, melynek töltése mellett kívül árok van; végül: négyszögalakúra.

A fentebb ismertetett „római sánczok“-on kívül még a következő sánczokat és földvárakat ismerjük: Alsókaból határában találjuk a „Hajdú-sánczok“-at. Az Apatin melletti „Kis-sáncz“ bejárása alkalmával Cziráky két köralakú földvárat talált. Ezeket a nép „Rundell“-nak nevezi.

A Baja-Rém és Jánoshalma irányában húzódó ú. n. „Ördög-árok“, Roediger feljegyzése szerint, Bátmonostornál kezdődik; Rómer szerint pedig Jánosalmától Halas irányában tart. Bács határában, a Trsanik-pusztán és a Szent Antal-kápolnánál levő halmok mellett, négyszög alakú földvárak vannak. Az első a Mosztonga mellett van; a másik pedig „Demir-kapu“ néven ismeretes. Bácsalmáson a „Gradina“ dűlőben szintén régi vár nyomai láthatók. Bácsföldvár fölött, az ú. n. „Csonthalom“ mellett, a „nagy római sáncz“-nál, egy nagyobb földerőd állott, melyről Marsigli is megemlíkezik. Az egykori földvárat a Tisza töltésének építése alkalmával elhordták. Állítólag a község is ettől a földvártól vette a nevét. Nádálja felé, a „Nagy-járás“ dűlőben, a „kis római sáncz“-tól nyugatra, még három, négyszögben épített földvár nyoma látható. Bácskertes táján fekvőt az egykori Gyűrű-Hetes. Ez is valamely földvártól vagy sáncztól kapta a nevét. Bezdánban szintén sánczokat emlegetnek; Bogyán határában pedig Roediger fedezett fel földvárakat. Boróczon, a községtől keletre, Dunabökény irányában, egy körsánczcal körülöntött földvár van.

A „Cservenka“ szó „vár“-at jelent; e község is nyilván valamely földvártól vette a nevét. Csurogor, a „nagy római sáncz“ mellett szintén volt egy földerőd, melynek köralakban vonuló sánczai a Tiszára támaszkodtak. Marsigli szeriut „római váracsk“ volt.

Dernyén, az ú. n. „Branyavina-šumá“-ban két kisebb földvár van. A dernye-i és vajszkai határ között levő négyszög alakú földvárat Cziráky közelebről is megvizsgálta. Nagysága: a déli szöglet mellett 58×38 lépés. Kapuja nyugatra nyílik. Árkába a Mosztonga vizét eresztették, a mely épen mellette folydogál. Doroszlón, az ú. n. „Róka-dűlő“-ben egy csaknem teljesen leszántott földvár nyomai láthatók. Cziráky ezt is megvizsgálta. Átmérője $140-145$ m, a sánczok magassága $56-60$ em. Ugyanolyan cserepek találhatók benne, mint a gombosi földvárban: tehát azzal egykorú lehet. Ugyanott a pusztá-egyházi erdőnél, a Gombosról vezető úttól 383 lépésnyire éjszakra, a „római sáncz“ átvágásának befelé eső részén, két kis (27 lépés átmérőjű) földvár van. A gyűrűk egy m. magas töltésből és körülfutó árokból állanak s a nagy sáncztól mintegy $8-10$ m-nyire fekszenek. — Dunabökény határában, a „Morgács-erdőben“ egy körsánczos földmű ismeretes.

Gomboson két földvárat ismerünk. Mind a kettőt Cziráky fedezte fel. Alakjuk szabálytalan kör. Az első átmérője: 850 m. A sánczok szélessége $6-7$ m., az árok $3-4$ m. Az árok a külső oldalán van, de már alig néhány dm. mély. A római sáncz kanyarulatában fekszik. A vár erősebb külső falát a három oldalról párhuzamosan haladó „római sáncz“ alkotja. A benne talált edénytöredékek a népvándorlás-kor végéről valók. Ugyanott egy második kisebb földvár, az első földvár és a „római sáncz“ között fekszik. Átmérője: 76×109 m. Ez még inkább el van lamosodva. Az első földvár körül $25-30$ lépés széles, $7-8$ dm. magas. kerek dombcsúcsok láthatók. Cziráky ezekből háromat megásatott. Belsejükben hamuréteg között állati csontmaradványokat és edényeserepeket talált. Ilyen körben felsánczolt helyekről tesz említést Rónai is. Ez építményekből, a bács-szentiváni erdőben Borovszky Samu dr. egyet szintén megásatott.

Küllődön, a rétségben. közel a Dunához, az 1887. évi szárazságkor egy régi köralakú erősség nyomait fedezték fel, melyet kettős árok vesz körül. Gros-

Földvárak.

schmid Gábor vizsgálta át. Átmérője 90×50 m. Az árok három m. széles és három m. mély. A terület neve, melyen a romok vannak: „Schlossriegel“. Mint erősség már a középkorban is szerepelt.

Madarason, a „Sáncz“ nevű pusztán egy földvár maradványa látható. Mellette négy halom. Magyarkanizsa határán, a „Körös-ér“-nek a Tiszába való torkolásánál Marsigli ma már ismeretlen római sánczot említt. Martonoson, a Tisza partján régi erődítések nyomai láthatók. Martonos fölött, a „Vaskapu“ nevű határreszen, egy földvár romja és nem nagy távolra négy nagy halom áll. A hajdani „Vastorok“ is ezen a tájon feküdt s arról a határnak ezt a részét „Ostorok“-nak vagy „Ostorká“-nak nevezik. Roediger említi, hogy Martonostól Óbecség sánczok húzódnak, melyek környékén földvárak és ősemberi telepek konstatalhatók. Melyükön a Sánczhegy nevű halom mellett, régi földvár maradványát találjuk. Monostorszegen, a Szauberhorn-féle szálláson, a Ferencz-esatornai ör háza irányában, a téglarégető gödröktől nem messze, egy négyszögű földvár ellaposodott sánczai láthatók.

Nemcsmitiesen, fenn a Teleskán, az őrszállási út mellett, körsánczok nyomai vannak, de már nehezen kivehetők, mert elszántották őket.

Kossuthfalván, a község mellett, 1840-ből egy „Vaskapu“ (Demier-kapia) nevű völgy említtetik. Ez az említés összefüggésben lehet valamely földvárral, mely egykor e tájon volt. Ósövéc határában, a „Járás-földek“-en földsánczok maradványait konstatalta Roediger. Ópalánkán, az ú. n. „Obrada“ dűlőben egy 175 méter átmérőjű, még ma is majdnem ép földvár nyomai láthatók. Roediger itt ásott is. A hajdani „Vaskapu“ is e tájra esik; valószínű, hogy ez, valamint a mai község is, a földvártól nyerte a nevét. Överbászban a „Csarnok-dűlő“ déli részén fekvő földvárat (Ring) a Bács-Bodrog Vármegyei Tört. Társulat megbízásából Kiss Gyula odaváló jegyző kutatta át. A földvár Överbász határának déli részén, a községtől mintegy öt km-re fekszik. Körülete 465 m. Átmérője: ÉD irányban 192 m, KNy = 228 m. Magassága 4—6 m. Két kapu van rajta. A földvár belsejében, annak középrészén megejtett ásítás során, egy és fél m. mélységben egy felül esonka, alul lyukak kökorsót; két és fél méter mélységben tűzhelyeket, cserépdarabokkal vegyesen csontokat találtak. Az edényfelélek a népvándorlás korából származnak. U. o. a Ferencz-esatorna jobb partján, közel a szentantári határhoz, a esatorna ősi medrétől körülbelül 18 ölnyire, egy nagy öböl közelében, egy 22 öl átmérőjű kerek magaslat áll, mely mintegy hat öl széles és fél öl mély árokkal van körülveve. Egy kapuja van.

Palonán, a bácsújlaki út mellett, a „parlagi földek“-en és a „Morgács-erdő“-ben ugyanezek földvár maradványai láthatók. Parragon, Hódság felé, a vasút mentén, továbbá Pinezéden, Paripás felé „Csongrád-fekete-vár“ név alatt, szintén földvármaradványokat találunk.

Szilberekén, a „Belo brdo“ pusztán sánczok; a „Katharinaberg“ nevű határreszen pedig, egy halomesoport közelében, földvár nyomaival találkozunk. Sajkásgyörgye határában, a községtől dél felé, a „Klisza“ nevű területen vársánczok vannak. Szond táján feküdt a hajdani „Vasas-kereki“. A szondi határszálen Cziráky egy 140—150 m. átmérőjű és 40—50 cm. magas körsánczú földvárat korstatalt, mely a „római sáncz“-zal összefüggőnek látszik. Sztapáron, a zombori „Zsárkovácz szállás“ felé húzódó hosszas földháton levő halmok mellett az egykori földvár nyomai még ma is kivehetők.

Tiszaistvánfalván, a „római sáncz“ átjáróját a nép „Vaskapu“-nak nevezi, a mi összefüggésben van a nevezett sáncz vonalán található földvár emlékével. Títelről Mozsorra menve, Mozsor felett a „Títeli fennsík“-on egy kettős körsánczozal körülvett dombot találunk, a melyet „Magyarszki-grád“ néven ismernek. Turján, a községtől kilencz kilométernyire, egy régi földvár körsánczája még ma is jól láthatók.

Újverbász és Kula között lehetett az egykori „Várszög“. Újvidéken a „Vaskapunak“ nevezett határreszen három halom és földvár maradványairól történi említtés.

Vaskúton, a községtől éjszakra, tizenkét halom mellett fekszik az ország egyik legnagyobb és legépebben fennmaradt földvára. E várat Rómer fedezte fel. Alakja kör. Kívül nincsen árka, hanem a földet méshonnan hordták belé, részben a vár közepéből szedték. Belseje teknős, de úgy, hogy a sáncz lejtője lassan emelkedik. Belülről kőnyven fel lehet kapaszkodni rája; külsője azonban rend-

kívül meredek : csaknem úgy áll, mint a függélyes fal. A töltés magassága 20—25 m; szélessége az alpnál 40—50, a csúcsnál 15—20 m. A köralakú erőd egész területe másfél hold lehet. Kapuja nyugatra néz. Rómer e földvárat a közelében felkutatott halmokban talált leletek után népvándorlaskorinak tartja. 1903-ban Cziráky is ásatott benne. Wekerle falván egy szabálytalan félkörű töltésű föld-sánczolat nyomait találjuk.

Zombor határán, a „Gradina“ pusztán földvár maradványai, a „Cservenka“ városrészen pedig sánczok és erődítések nyomai vannak. (Steltzer Frigyes feljegyzése.) Szablyától keletre a Tisza és az „Álmás-ér“ által alkotott félszigeten régi kis erőd nyomait találta Marsigli s annak rajzát is közölte. Ugyanott Temerin felé és Mozsor felé is földvárakat találunk.

Óshalmok.

Bács-Bodrog vármegye területét lépten-nyomon halmok és halomcsoportozatok élénkítik. Különösen a Duna és a Tisza mentén gyakoriak. Legtöbbje emberkéz munkája. Mint érdekes régészeti objektumok, már régebben felköltötték a szakemberek figyelmét. A megejtett kutatások után a halmok rendeltetése iránt ma már alig lehet kétségünk; de erudittel és korukkal még nem vagyunk tisztában. Annyi azonban bizonyos, hogy a halmok nem egy időből valók és hogy nem egy és ugyanaz a nép hagyta azokat. Általános az a vélemény, hogy készítési idejük az ókortól a honfoglalás idejéig lenyúlik.

A halmok osztályozásánál nagyjában megkülönböztethetünk: csoportos-, hármas-, különálló- és földvárral kombinált halmokat.

A csoportos halmok rendszeres temetők voltak. Minden sírdomb egy vagy több emberi csontvázat rejt magában. Ezek az ú. n. tumulus temetők. E halmok általában alacsonyabbak és laposabbak. Sajnos, hogy legtöbbje már feldúlva és kirabolva maradt reánk.

Az apatini tumulusokat Rómer dr. feljegyzése nyomán Weigang Jánosnak 1902-ben sikerült újból kinyomoznia. Ezek a halmok Bácsszentiván felé a római sánczsal majdnem paralel vonuló, ugynevezett „kis sáncz“ kiinduló pontjánál vannak. Számuk negyven és nyolcz sorban fekszenek. Magasságuk fél és egy m. között váltakozik. Legtöbbje a kiosztott és szántás alá került földeken van, s lassan-lassan ezeknek is nyomavész. Weigang a tumulusokból kettőt megásatott. Mind a kettőben egy-egy ülhelyzetben eltemetett csontvázat talált. Mellékletük nem volt. A sírok két méternél is mélyebbek. Egy más alkalommal Máhler Ede dr. is jelen volt a sírbontásoknál. A kutatás azonban teljesen eredménytelen maradt.

Bogyán határán négyrendbeli tumulus temető van, melyeket Roediger Lajos 1904-ik évi körútjában a bogváni erdőben fedezett fel. Úgyancsak Roediger feljegyzéseiből tudjuk, hogy a Bátmonostor-Baja-Rém és Jánoshalma határán elvonuló „Ördögárok“ környékén szintén tumulusok vannak.

Gádon, a vasúttól Őrszállás irányában, szintén van 4—5 tumulus, melyek közül az egyik — a legnagyobb — le van fejtve. Bronzkori és honfoglalaskori sírokat találtak benne.

A kátyi határrészen, a „római sáncz“ mellett levő tumulusokból 1902-ben Rohonyi Gyula dr. egyet megásatott. E halomra még Fröhlich Róbert dr. figyelmeztette, a ki azt oly fontosnak találta, hogy annak felásása és az abban találandó leletek után vélte a „római sáncz“ eredetét és rendeltetését megállapíthatni. A felásott halom a „római sáncz“-nak az újvidék-zsabyai és a tiszta-istvánfalva-kátyi utak között levő részétől keletre 250 lépésnyire fekszik ama dűlő mentén, a mely a megjelölt két út és a sáncz érintési pontjai között — körülbelül közepétől kiindulva — a kátyi rét felé vezet. A tumulus átmérője mintegy 15 m; magassága másfél m. A tumulus felszíne alatt 3 m-nyire egy 30—35 évesnek látszó, középtermetű férfi elkorhadtt csontvázmaradványait és azok mellett lócsontokat talált. Egyéb melléklete nem volt.

A kiszácsi tumulusokon a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat megbízásából, Roediger Lajos végeztetett ásatásokat. E tumulus-temető a község éjszaki oldalán, a gróf Chotek-féle uradalom területén, a vasúti állomástól éjszakra, az első őrház mellett van. A temető 28 kisebb-nagyobb sírdombból áll, melyek nagyjából hármas sorban vannak elhelyezve. Az út éjszaki oldalán eső legmagasabb tumulus már többször meg volt bolygatva s az éjszaki felén vont határárok miatt meg is csonkították. Ezt a halmot tehát nem is tette kutatása tárgyává. Ásatása során megállapította, hogy az összes tumulusokat

mindenütt 40—50 cm. mély rétegben humusz fedí, s majd mindenik tumulus a tetején be van horpadva: tehát valamikor régen megbolygatták. Roediger az általa felvett helyszínrajzon feltüntetett sírhalmokból az I—VII. számmal jelzetteket ásatta fel. Az I. számú tumulus magassága 2 m. Benne egy összevisszahányt emberi csontvázat és egy 13 cm. hosszú és két és fél cm. széles alakú vastárgyat talált. A II. számú sírhalomban egy korongolt szürke edény-talp-töredék volt. A III. számú halomból csupán egy sardonixból észszolt gyöngyszem került elő. A IV.-ben ÉD irányban fektetve és fejfel egymásfelé fordítva két gyermekcsontvázat talált. A koponyák alatt egy durva művű népvándorláskori edény, azalatt pedig mintegy 40 cm-nyire egy lófog, egy emberi karcsont és vastörmelék volt. A tovább folytatott ásatás során, a talajvízes földben egy felnőtt ember csontvázára akadt. Az V. számú tumulusból egy korongon készült szürke agyagedény oldaltöredékét és egy 10 cm. hosszú, 2—3 cm. széles ∞ -alakú vastárgyat talált. A további kutatás során még egy 10 cm. hosszú, lapos fejű, kovásolt vasszeg és egy kiegészítőnek látszó agyaggyöngy került felszínre. E tumulusnál 2-7 m. mélység után értek a nyers földre. A VI. számú sírhalomban szintén egy 11-5 cm. hosszú és 3 és fél cm. széles ∞ -alakú vastárgy fordult elő. Szétszórva a sírban mindenütt emberi csontok feküdtek. Körülbelül 2 m. mélyen, egy 6 cm. hosszú, 2 cm. széles ∞ -alakú vastárgyra is akadt, melynek homorú részén — a hosszirányra harántosan — farostok nyomai voltak észrevehetőek. A VII. számú sírdombot már korábban kirabolták. (Roediger jelentése nyomán.)

Kishegyesen, a Fodor Mihály szántóföldjén felfedezett tumulusok ásatását szintén tervbe vették.

Madarason, a községtől délre, a Kigyós-bara mellett elterülő közlegelőn 72 sírdombból álló tumulus-csoport látható. A sírdombok középrése erősen be van horpadva, jelölül, hogy azokat már korábban kirabolták. Roediger a sírokból hatot megásatott. Az analógia után e sírok a kiszácsiakkal egykorúak.

Weigang János, Palonán jártában, négy tumulus-temetőről nyert tudomást. Az 1903. évi iskolai szünet folyamán több sírdombot megásatott. Az ásatás eredménye ismeretlen.

A pinzédi két tumulus-temetőt is Roediger Lajos fedezte fel. 1904-ben Pertschy Ferencz dr. kíséretében megsejmelte, azokról helyszínrajzot és fotografiai képeket vett fel. Az ú. n. „Veliki-Atovi“ határrezsen levő tumulus-temető még ma is hat nagyobb és hét kisebb tumulusból áll, de a szántótt helyeken még mindig tisztán kivehető több elhordott halom helye is. A nagyobbak között nyolcz m. magasságú is akad. Az egyik tágas árokkal van körülveve; az árnkon kívül pedig alacsony kis földvár látható. Alakjára és nagyságára megegyezik a bezláni „Zöld-halom“-mal. A halmokból négy nagyobb és két alacsonyabb a Czobrcá-család tulajdona. A másik, ú. n. „Graskovina“-csoport hat nagyobb és egy-két kisebb tumulusból áll és az előbbentől mintegy két km-nyire esik. Ez a csoport közel van a „római sánczok“ éjszaki oldalához s a Tir- és a Czineczurák-család birtoka. Roediger — a katonai térkép után — Pinzéd éjszaki oldalán, az ú. n. „Csongrád“ nevű helyen is tumulusokat sejtett.

A Szentfűlöp éjszaki határán elterülő legelőn szintén tumulus-csoport van. Roediger ezt még 1899-ben konstátálta. 1904-ben Pertschy Ferencz dr.-ral a tumulusokon ásatásokat is végeztek. A jelzett helyen még ma is látható négy alacsonyabb tumulus, de Pertschy dr. állítja és bizonyítja az ásatásban részt vett idősebb munkások is, hogy még a 60-as években is az e csoporttól éjszaknyugat felé, hosszú sorban elnyúló tumulus-csoport volt látható. Roediger e helyen három halmoz fel is ásott. Az elsőben szétszört emberi csontokat és egy eséredény-talptöredéket talált. A jelen voltak állítása szerint ezt a tumulust földnyérés céljából többször ásták felülről, s mivel látták, hogy alul forgatott föld van, kutatni is kezdtek. E közben Lék Mihály a dombban fekvő emberi csontváz mellett egy kardot talált. Az innen 18 lépésnyire eső második sír üres volt. A harmadik is meg volt már bolygatva. Mindössze néhány emberi lábcsontot és egy lópatacsontot talált. A negyedik tumulus a közégszeliek valami újrendezési célra széthördték s ugyanakkor a benne talált sírt teljesen szétűdták.

A vajszkai tumulusokat 1902—3-ban Cziráky Gyula és Tumbász István dr. ásták meg. A sírdombok az ú. n. „Okruglik“ határrezsen három csoportban, sűrűn sorakoznak egymás mellett. A sorok az É—D irányt követik. Az egyik

helyen 28, másikon 21 a harmadikon még több halom van. Sokat el is szántottak már belőlük. Cziráky a halmok számát száznál többre teszi. Magasságuk 0·7—1·2 m, között váltakozik. Átmérőjük 11—15 m. Az ásatás során 33 halmot bontottak fel. Minden halom közepén 120—150 cm. mélyen egy-egy széthányt csontvázat találtak. A 2. halomból egy köpüs vaslándzsa-hegy került elő. A 3-ban egy cserépdarabot találtak. A 4.-ben két cseszealakú edény cserépei voltak. A 6-ban egy simított cserépdarab az egyedüli lelet. A 7. sírdomb alatt a rendes hosszévszögű sírgödör nyomait konstatálhatták, mely É-D irányban volt megásva. Ez is fel volt dűlva. A 8. sír melléklete egy darabokra tört szürke edény, egy rozsdáerte vasdarab és egy antik bronzfibula töredéke. A 9. sírban egy tojásdad alakú vascatkeret és egy kis elrozsdásodott vasdarab fordult elő. A 10. sírban is csak egy vasdarabka volt. A 11. sírből való egy csesze-féle edény. A 16. sír melléklete egy elgörbített rossz ezüstsodronyos karperecz. A 19.-ből római készítményű vörös edényeserepek kerültek elő. A 20. sírban néhány opál és üvegvöngy-gyémánt találtak. A 21.-ben egy fekete cserép; a 32.-ben egy hullámvonalakkal díszített barna opálgyöngy; a 33.-ban pedig egy kézzel formált bögre töredéke volt az egyedüli lelet. A sírokban — miként a pátkai, alsószentiváni és a bakonyi keltakori „százhalomok“-nál — itt is égési nyomokat észleltek. A leletek barbár készítmények, de sajátosságaik erős római befolyást árulnak el. E körülményből Cziráky e halomsírokat a szarmata-jazyg-korból származtatja.

Vaskútón, a községtől északkeletre 12 tumulus áll, melyek az említett földvárval vannak összefüggésben. A halmok átlagos magassága 20—30 m. között ingadozik; oldaluk ma is feltűnően meredek, úgy hogy csak némely oldalról lehet rájuk felkapaszkodni. A halmok közül 1868-ban Czifrusz Ferencz, Rómer közbejöttével, négyet megásatott. Konstatálták, hogy azok emberkéz munkái és hogy temetkezési czélokra szolgáltak. A halmok mindegyike egy-egy emberi csontvázat rejtő és kemence-alakúlag kiégetett sírbolttal bírt. A csontváz mellett, a kiszácsi és a madarasi tumulusokban talált — alakú vastárgyon és a gereblyére emlékeztető formájú, farostokkal bevont vaskapcsokon kívül egyebet nem találtak. Rómer a halmokat, belső szerkezetüknel fogva, a geszterédi (Szabolessvárm.) halmokkal tartotta megegyezőeknek s a leletek alapján a népvándorlás korából valóknak véli. Dudás a jászszentgyörgyi halmokban talált analog jellegű leletek után, azok építésének idejét a Kr. u. II—III. századba helyezi.

Hármas halmot találunk: Apatinban, a „Zigeuner-Heide“ dűlőben levő erdőben; Bácsban, a „Trsanik-pusztán“, és a „Szeplaki erdő“-ben; Bácsföldváron, a községtől éjszakra, a Ferencz-csatornán túl, a „Crnabara“ mellett; Csurogon, a Zsablya felé eső határszélén; Kölpényen, az „Alpár-pusztá“ felé eső részen; Magyarkanizsán, a telecskai magaslaton; ugyanott az ú. n. „Zákó“- „Fehér“- és a „Körmöczy-halmot“. Martoncon, a „Nagy“- „Pap“- és a „Kis-halom“ néven ismert tumulusokat; Mohol határán 3 nagyobb halmot; Nemesmilitics határszélén, Őrszállás felé szintén hármat.*) Az egyik felásott halomban keltakori fegyvereket találtak.

Hármas és többes halmokat találunk még: Palánkán, Borócz felé az erdő szélén; Szabadkán, Tavankút felé; Sztapéron, a „Zsárkovác“ felé húzódó földhátton; Újvidéken, Pircs felé és a „Vaskapu“ pusztá részén húzódó földhátton; Zsablyán, a községtől nyugatra; Zomborban, a Bécsszentiván felé húzódó hosszas földhátton: s végre: Zentán, az „Orompartok“ alatti síkon a „Lapos“- „Kis“- és a „Bátkai“ halmot. Ez utóbbiakat Dudás Gyula megásatta. A bennük talált sírok a népvándorlaskorból származnak.

A harmadik kategóriába sorozhatnók a Tisza mentén és a vármegye alsó felében található különálló halmokat. Ezeknek nemcsak nagyobb arányaik, hanem az egymástól következetes irányban és távolságban való elhelyezésük is ad némi jeleget. E halmok optikai összefüggésben vannak s így valószínű, hogy azok láncolata annak idején stratégiai czélokra is szolgálhatott. Martoncon alul, dél felé, a halmok szakadatlan láncolatával találkozunk, melyek részint közvetlenül a Tisza mellett, részint attól kissé távolabb, az „Orompartok“-on vannak elhelyezve. Magyarkanizsán, az „Orompartok“-on, az említett három névtelen halmon kívül találjuk a „Fehérek-halmát“, a „Zákó“- és a „Körmöczy-

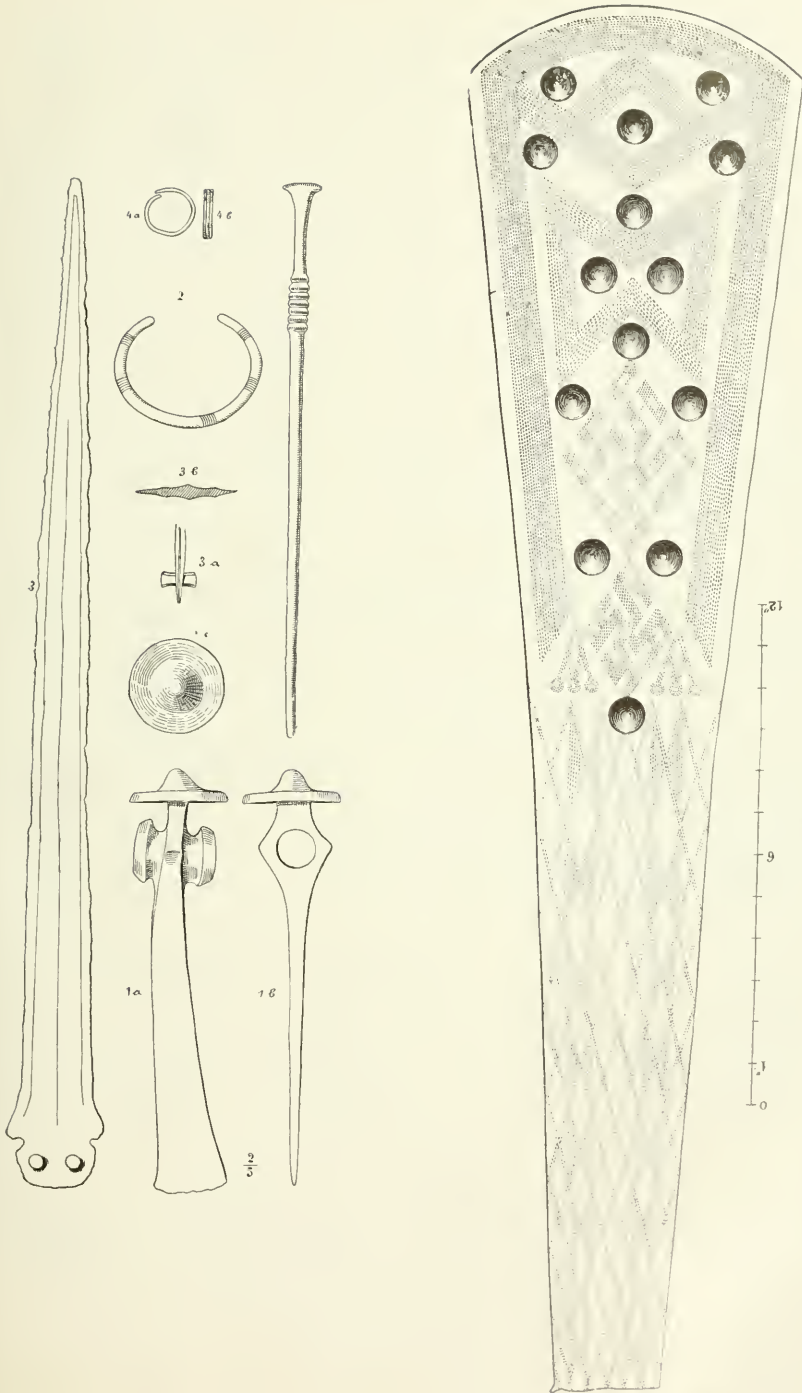
*) Rejzük a „Bács-Bodrog Vármegyei Történeti Társulat“ albumában.

halmot"; a vasúti állomásnál pedig a „Pap-halom“. Zentán, az „Oromparton“ szintén öt halom sorakozik. A „Kálcsa-pusztán“, a völgy partján áll az ú. n. „Pivár-halom“. Moholn, a község mellett szintén van egy névtelen halom. Péterrévén, a Tisza mellett hat halom áll; a községtől nyugatra pedig szintén egy nagy halom. Borzskóky Sándor péterréveói lakos a majorságra területén lévő halomok közül egyet építési czélokra felásatott s abban egy esontvázás sírkamrára talált. A halomból előkerült érem alapján a sír a Kr. u. IV. századból származik. Óbecsén is több halom ismeretes. Egy a községben, egy pedig a szerb temető helyén áll. Péterréve felé, a nagy réten, a „Perlaki-pusztán“ van az ú. n. „Perlačka-lunka“ nevű halom. Bácsföldvár határán, a Crna-bara mellett találjuk az ismert három halmot, közöttük az ú. n. „Csont-halom“ is. Csurogon, a község belső területén áll egy nagyobb halom maradványa; határában Zsablya felé szintén három nagyobb halom, Zsablyán, Mozsor felé két halmot, a községtől nyugatra pedig három halmot találunk. Novoszellő-pusztá felé Mozsorig 14 halom látható. Ezek közül 4 nagyobb vonja magára a figyelmet. Legnagyobbak a „Csiesovszki“ és a „Kamen“ nevéek. Szentjánuk állítása szerint tele vannak emberesontokkal. Sajkásgyörgyön, a községtől északra, a zsablyai országról mellett is áll egy nagy halom; kelet felé pedig még kétő. A nyugati legelőn van az ú. n. „Csonka halom“. Sajkásszentiván határában is van 4 halom. Mozsortól Titelig, a „Titeli fennsík“-on pedig 11. Titeltől Újvidékig — a „római sáncz“-tól keletre még ma is több halom látható, melyeket Marsigli a „római sánczok“-ról rajzolt térképébe is felvett.

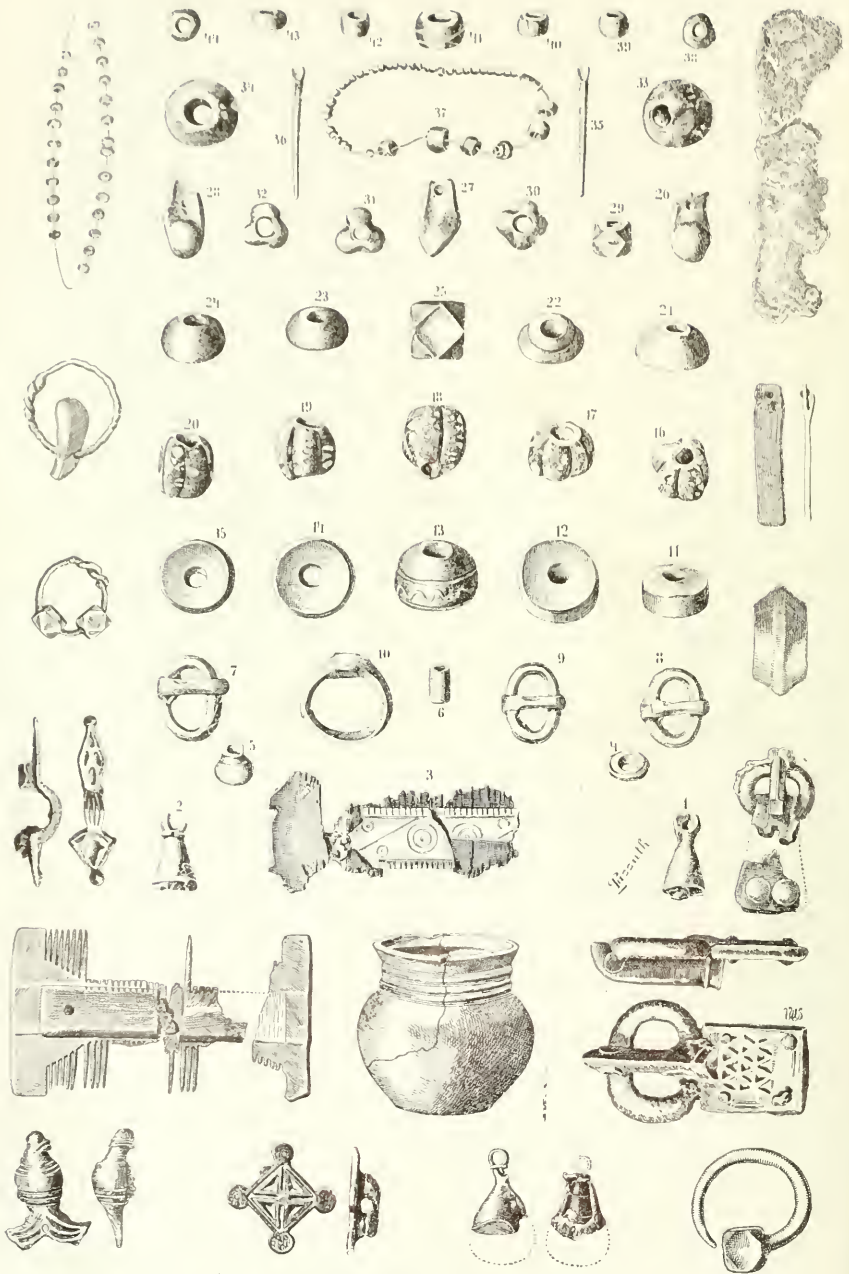
Az elszórtan fekvő és magányosan álló halomok közül különös figyelmet érdemel a b. zsdán ú. n. Zöld halom, a melyet 1899-ben Roediger Lajos, majd Bosnyák János és Radich Tihamér ástak meg. Ez a halom 32 m. alapépitményű és felső koronájánál 25 m. átmérőjű, a környező talaj síkjából három m. magaságban kiemelkedő, mesterségesen emelt halom, melyet 10—11 m. széles és fél m. mély árok körít és egy 40—45 cm. magas, 6—7 m. széles kis alacsony töltés szegélyez. Kis földvárnak nézné az ember. A kutatások során Roediger a megásott három m. hosszú és egy m. széles árokban vékony faszén és hamuréteget talált. A Bosnyák és Radich által végzett folytatólagos kutatások alkalmával az ásást az átvágás nyugati végén kezdték. A kiszélesített árokban, a külső földszánczal egy vonalon, egy kövőst, tűzpadokat és konyhalulladékokat találtak. Jelöl, hogy a halmot valamely kőkorszaki telep helyére emelték. A domb középrészén, a dombtetőtől mintegy 60 cm-re, emberi esontváz és vaseszközök elrozsdásodott darabjaira és V. István ezüstpénzére akadtak. Az É-K oldalon húzott másfél m. mély árokban szintén emberi esontokat találtak V. István pénzével. A halomban összesen nyolcz sír volt elhelyezve. A koponyák mind É irányban fekiüdtek.

Bajmokon, a község alatt, a szabadkai úton levő dombban sírt, urnákat és római érmekeket találtak. Csávoly határán is van egy „Kékhegy“ nevű halom. Csonoplyán is ismerünk egy megásott halmot. A zombor—csonoplyai törvényhatósági műút építése alkalmával *Fernbach* Péter országyűlési képviselő átengedte a birtokán levő és a csonoplyai út mentén fekvő, mintegy 50 m. átmérőjű és két m-nél is nagyobb magasságú dombot. A domb egész tömege hordott fekete föld volt. A mikor a földet a környező talaj szintéig leholdták, 30 cm. mélységben egy teljesen ép emberi esontvázat találtak. Mellette apró, fehéres esontok (de nem emberi esontok), egy vaskéspenge, egy esat és valami nehezebb fémből, talán bronzból való karika szétporlott darabjai feküdtek. A leletek elkallódtak. Felsőzentivánon, a határ déli részén is van egy nagyobb halom. Jánoshalmán találjuk a vármegye tengerszínfeletti legmagasabb pontját, a „Banka-halom“; továbbá a „Fehér-“, „Göcs-“, „Sikáros-“ és „Teréz-halom“ is. A vármegye északi és éjszaknyugati részén elterülő homokos vidéken a halomokat nehéz megkülönböztetni a közönséges homokbuczáktól. A ma itt látható halomszerű magaslatookról tehát nem tudhatjuk biztosan, hogy azok a többi tumulusokhoz hasonló alkotások-e, vagy a széltől összehordott homokzátványok.

Orszáallás határán két nagy halom volt. Az egyik az ú. n. „Öbere Türkenhügel“, a másik, mely kisebb, az „Untere Türkenhügel“. A kisebbet B-ke Imre a Vármegyei Tört. Társulat megbízásából 1902-ben megásatta. Konstatálta, hogy a halom úgy van összehordva. Roediger — a ki szintén ott járt — e halomokat a vaskütiakkal egyidőseknek véli. Az ásások során leletek nem akadtak. A halmot a tulajdonos házépítéshez széthordatta. Parragon a községtől nyugatra

A zentai bronzlelet és a titeli ezüstlap.

A monostorszegi szarmata-jazyg sirleletek.

eső hosszas földhátan két halom van. Pincezéken, a határnak Liliomos felé eső részén öt nagy halom látható; Paripás felé pedig négy. Regőczen, a község alatt a Teleskán egy nagy, a vasúti állomástól délnyugatra pedig egy hatalmas kör-alakú magaslat áll négy halommal. Szabadkán. Zenta felé is egy halom. Tataháza határában van az ú. n. „Fehér-halom“. Tiszakálmánfalván, a községtől éjszakra szintén van egy halom. Torzsától Sóvé felé van az ú. n. „Terkentempel“ nevű halom. Úrszentivántól délre, a község határszélén van az ú. n. „Török-sírdomb“. Vaskút határában, az ismert tumulusokon kívül van egy „Kőhegy“ nevű halom is. Zombor határában is van egy magányosan álló halom, az ú. n. „Akasztófa-halom“.

A földvárakkal kombinált halmok között első helyen állanak a vaskütiak. Ugyanílyenek a bácsi határan ismert hármashalmok, valamint a bácsföldvári hármashalom is. Roodiger a Bogvánban felfedezett tumulus-csoportok mellett egy nagy és két kisebb földvárra bukkant.

Madarason a „Sánác“ nevű pusztán a négy „török-halom“, mellett; továbbá: Mélykút határában a „Sánecz-hegy“ mellett egy-egy földvár maradványa látható. Szilbereken, Doroszló irányában, az ú. n. „Katharina-berg“ felé szintén van egy földvár. E dombon ülhelyzetben eltemetett csontvázas sírokat találtak. Szántás közben az eke ma is minduntalan sírokat vet fel. Újvidék határában, a „Vaskapu“ pusztarészen, a hosszas földhátan ismert hármashalom szintén földvárral van összekötöttesben. Zsablya határában, a Mozsor felé eső két halom között is földvár terül el.

A szarmata-jazyg népnek, mely e vidéken lakott, bizonyára nagyobb telepei is voltak. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a harcziás barbárok állandó csatározásokban álltak a rómaiakkal; önként következik, hogy telepeik és ott-hom maradt hozzátartozóik védelméről is gondoskodniok kellett. Védelmi rendszerük alig nyerhetett egyébben, mint az e fajta földművek építésében kifejezést. És hogy ez a védelmi rendszer a népvándorlás idejének további szakán is fenntartotta magát, erre nézve elég az avarokra utalnunk, a kiknek „gyűrűvár“-ait (hring) az egykorú krónikások le is írták. Ilyen „avargyűrű“-ket ismerünk is. A jövőben folytatandó kutatások eredményének egybevetése után nem lesz nehéz a felsorolt földműveket korok szerint is osztályozni.

A hosszas csatározásokban kimerült jazygok ereje Kr. u. 173-ban a győzelmes római fegyverek alatt végképen megtörtött. A rómaiak ezt az alkalmat felhasználván, a határokat a Duna partján rögtönzött telepeikkel megerősítették, a legyőzötteket pedig a Dunától 76 stádiumnyira visszaszorították.

A római kolóniák nyomát a vármegye területén csak Tite'len és Begecsen találjuk. Titelen őrhelyük, Begecs határában pedig kastellumuk volt. Ez utóbbit a „Bács-Bodrog vm. Történelmi Társulat“ ásatai is megerősítették.

Bács-Bodrog vármegyében több helyen is találtak már római eredetű régiségeket. Ilyen: a bátmonostori szárkofág; a monostorszegi. Bachus-alakot ábrázoló, domborműves kőkoporsó-darab; a bácsi domborműves és feliratot emlékkő; a szabadkai és almási sírkövek; a begecsiekhez hasonló, monostorszegi bélyeges téglák és a küllődi padozat-mozaika-részletek, valamint a mélykúti templom oldalába falazott faragványos kövek is. Valamennyi építőanyagként került a jelzett helyekre.

Bács-Bodrog vármegye területe sohasem volt római birtok. Ha a jazygok elvileg meg is hódoltak a rómaiak hatalmának, de a római államszervezetten továbbra is kívül estek.

A szarmata-jazygok emlékeit a vármegye egyes helyein felásott temetőkből és a szórványosan előfordult régiségleletek sajátosságaiból ismerjük fel. Így: a monostorszegi sírmezőn végzett ásatakból igen becses régiségeket szerzett a vármegyei múzeum. Az ásatacok során 11 sír gazdag tartalmával ismerkedtünk meg. A feltárt sírok fekvéséből kitűnt, hogy a temető soros. A sírok iránya: K-Ny. Több sírban a vázakat ülve temették el.

Az első sír tartalma egy pár ezüst-fülbevaló és számos változatos alakú és színű apróbb-nagyobb üveg-, gyanta-, kő- és paszta-gyöngy s átlukasztatott farkas- és szarvasfogak. E sírból való egy kezdetleges mivű, rosszúl égetett kis agyagedényke is. A 2. sírban egy pár bronz-szíjvég volt. A 3. sírban, a fej mellett talált edénytöredéken kívül, a nyak táján kisebb-nagyobb gyöngyök, a mellén egy bronz-csatt, a könyök táján egy elefántesont-fésű volt. A 4. sír üres. Az 5.

A szarmata-jazyg nép.

A jazygok emlékei.

sírból került elő egy pár ezüst-fülbevaló; üveg, gyanta, szurok, koráll és különféle pasztagyöngyök; két laposfejű aranytű, egy elefántesont-fésű, egy rossz ezüstből való gyűrű és két kis ezüstesatt a lábról. A 6. sírból esupán egy siredény eserepei kerültek elő. A 7. sírban, az őv táján volt egy nagyobb bronz-esatt, közvetlenül mellette egy elefántesont-fésű; a mell bafelén zománcozott bronz-fibulák, üveg- és nagy szurok-gyöngyök, halfark-alakú aranyozott bronz ruhadísz, esőrgök, fülbevalók és gyűrű; a ezombesontok között egy orsógomb; a lábfejeknél egy kis eserepedény, apró üveggöngyök, átlukasztott szarvasfog, bronzdrótra fűzött esőrgök, nagyobb szurok- és gyanta-gyöngyök és azok darabjai. A 8. sírban melléklet nem volt. A 9. sír tartalma 25 szem apró üveggöngy. A 10. sírban, mely már fel volt dülva, csak egy bronz tűske és egy edénytörödék volt. A 11. sírből való egy esiholóvas tűzkövel, egy kis vasesatt, egy pár ezüst esatt és egy esiptetővas elozslásodott darabjai, egy kis pántszeggel átütött bronzlemezrel.

Gomboson, a Papszállás éjszaki árkában, sárgaföld szedése közben, Biher Mária 35 különféle szem-színű gyöngyöt talált. A fűzérben van egy tonna-alakú nagy példány, három sardonix, tíz zöld üvegpaszta, négy kék üveg, öt fehér kagylóléj, tíz vörösese paszta és két fehér paszta.

Zentán, a „Mákos“-nak nevezett tiszaparti szőlőkben talált esontvázas sír mellett löcsontokat; az „orom“-i két sírban edényeket, egyikben pedig egy három cm. átm. arany esingót; a „híres sor“-iban pedig Dioeletianus érmét találtak.

A bácskeresztúri jazyg-sírokat 1898-ban Kuzmiák Sándor bontogatta fel. A sírmező a bácskeresztúr—lílomosí határreszen fekszik. A leletek előfordulási körülményeinek leírását nélkülözniük ugyan, de a vármegyei múzeumba beszálított szépszámú és igen becses leletekből következtethetünk a sírmező kiterjedtségére és leletekben való gazdagságára. A bronzokból a fibulák között találunk két fogaskerék-alakút, egy áttört művűt, egy félfives kengyellel bírót és különféle más alakú fibulák töredékét; egy bronz-gyűrűt, egy pár arbrones-alakú karperezet és többek töredékét; nyitott végű sodrony- és lemezkarikákat, esattot, tűkörtöredéket. Legnagyobb számban a gyöngyök vannak képviselve. A fűzéreken több mint 300 szem kisebb-nagyobb különféle színű és alakú szurok, üveg, kagylóléj, sardonix, borostyán, fehér koráll és más kretás anyagú, bordázott és betétekkel díszített pasztagyöngy van együtt. A sírokból lett két Mare Aurelius-féle érem, mint becses korhatározó tárgy, különös figyelmet érdemel.

1898-ban Németalánkán, a község és a Borócz közötti útra eső tégláégető güdrökben, egy sírban bronz-karperezet, agyagesészt és bögrét találtak. A leletek a M. N. Muzumba kerültek. Ugyanott 1902-ben szintén igen érdekes gyöngyfűzér került felszínre. A leletet Hipp Dezsóné a vármegyei múzeumnak ajándékozta. A fűzérben van egy nagy fehér, egy sardonix, két világoskék üveg, két sötétkék, hat zöld, öt sárga négyszögletű paszta, egy barnás gyanta és hat fehér; összesen 32 gyöngy-szem.

Weindl Mór, apatini nagybirtokos földjén, a Szond és Gombos közötti, ú. n. Debeljacspusztán, 1900-ban nyolcz sírt kutattak át. Az 1. sírban a esontváz végtagjai rendetlen helyzetben voltak. Egyszerű bronz karperecz volt mellette. A 2. sírban egy kezdetleges díszítésű, szélesszájú urnát letek. A 3. sír gyermek sírja volt, egyszerű bronz-karpereczel. A 4. sírban egy 78 m. átmérőjű, 5 mm. vastag, pontokkal díszített bronz-karperecz volt. Az 5. sírban két drb. 67 mm. átmérőjű egyszerű, bronzdrótból lemeztett karperezet, egy bronz-fibulát és 150 drb. különböző színű üveg- és ékköböl való gyöngyszemet találtak. A 6. sír gazdag tartalmához járul egy üvegkorongoska. Ezt egy hasonló nagyságú bronzedő takarja. Mind a két tárgyat egy kezdetleges művű agyagedény alatt találtak, mely közvetlenül a koponya mellett volt elhelyezve.

Ifj. Frey Imre gyűjteményéből ismeretes a „Kudela-lelet“, mely Zombor nyugati határán, a katonai kórház közelében, a Mosztonga egyik nyúlványja mellett, a Kudela Antal szőlőföldjén levő domb sírjából került felszínre. A domb területén a nagy számban előforduló esontvázak mind kelet felé fordított arczal, É-D irányban fekszenek. Az egyik esontváz karján egy bronz-huzalból készített karperecz és egy bronz gyűrű volt. A esontváz körül még 35 gömbölyded carnool és egy vörösre égett agyag-gyöngyszem feküdt. Volt a leletben még egy durva készítményű eserepedény is. Zombor határában, a Thim-féle tégláégető terü-

letén még egy temetőt ismerünk, mely talán a késői jazyg-korból származik. Itt bronz-tárgyakkal vegyesen vastárgyakat is találtak. A Mérő-féle téglaegetőből való egy római utánzati, barbár kis edény és egy fibula. Mindakettő az ifj. Frey-féle gyűjteménybe került. A fentebbiekhez esatlakozik még az a lelet, a melyet a Szemző-kerttel szemben levő téglatelepen találtak. Ebben az emberi esontvázon kívül egy vaskard, egy bronz-fibula és állítólag egy pikkelyes bronz-öv is volt. A tárgyak elkallódtak.

Az Újverbáson épült kenderfonó-gyár területén, esatorna-ásás közben, egy férfi és egy nő esontvázára akadtak. A esontvázak É-D irányban, a koponyák délnek fekdtek. A nő esontvázon egy primitív nyakéket, kezén ugyanolyan formájú karperezet, a fejénél pedig egy egyszerű rugós bronz-fibulát találtak. A férfi esontváza mellett egy köpüs vaslándzsá fekiúdt. A esontvázak lábánál egy-egy kis bőgre volt elhelyezve. Az ékszertárgyak mindegyike római ízlésre vall. E helyen már többször találtak régiségeket, közöttük egy Constantinus-féle érmet is. Az érdekes leleteket a vármegyei muzeum őrizi.

Apatinban, a „római sáncz“ mellett fekvő Bekker-féle telepen számos vastárgy: kések, sarlók; a sáncz közelében levő téglagödörökben pedig bronz karpereczek, gombok, fülbevalók, fibulák, esüingő-díszek, karikák, sörényes oroslánfejű ábrázoló lemezek, csatok, szűrő- és mécesstöredékek, bronz-lemezek és bőrmardványok voltak. A leletek erős római befolyásra engednek következtetést. A esontvázak alig egy m. mélyen, arezezal keletnek fordítva fekdtek, a karok pedig a mellre és a medence tájára voltak helyezve. A rendszeres ásatás során nyolcz sírt bontottak fel. Ugyanott az ú. n. „Teknősbéka-halom“-nál folytatott ásatás során feltárt sírban, egy szépalkatú koponya mellett, két bronz fülbevaló és két edényke volt.

A Kr. u. II. század végén megindult néphullámok megintták a római birodalmat. Kr. u. 259 körül Dácia a gótok hatalmába került; 380 után Pannónia is elveszett. Az ide tartozó néptörzsek közül a IV. század végén a germán és a szarmata néppel szövötkezett hunnok vették át a vezetéseket. Ez a lóhátra tennet nomád nép hareziasságban, életmódban, kitartásban, erkölesben, és szokásban nem különbözött a szilaj szarmatáktól. Birodalmukat Attila uralkodása idejében virágzásának a tetőpontján talájk. A rettegett hunn- király félelmetes fegyvere előtt meghódoltak az összes népek, melyek a Kaspi-tenger-től a Keleti-tengerig terjedő végtelen területen laktak. De bár Attila a Duna és a Tisza rónára helyezte át hatalmának súlypontját, itt volt székhelye és udvara: maga a hunn nép tömegesen nem költözött be és nem telepedett le, hanem mindvégig ott maradt, ott tanyázott a déloroszországi pusztaságon. Ez időben tehát e vármegye területe is csak igen kis részben volt hunn, hanem a szarmata-jazygokon kívül germánokból és egyéb barbár elemekből állott. Ez oknál fogva a vármegye területén talált népvándorláskori régiségleletek osztályozásánál a részletezésekre alig bocsájtkozhatunk.

A múlt század ötvenes éveiben Óbeesén, a „római sáncz“ mellett, egy esontvázas sírt találtak, melyből két fekete bőgre, bronzlemeztöredékek és két fűzér gyöngy került felszínre.

1902-ben pedig Adán, az ú. n. „Orompark“-on, földásás közben, soros sírokra akadtak. A sírokban fekvő esontvázak mellett edények voltak. Ugyanott, a Csúzdy-féle téglaegetőben is gyakran talájk esontvázas sírokat. Nagy Lajos ottani tanító elbeszélése szerint, egy ilyen sírban a munkások arany ékszerket találtak. A találok a leletet a zentai ékszerészeknél 60 koronaért értékesítették. Futakon szintén találtak egy népvándorláskori sírt. A megmentett leletekből 1896-ban Schwerer János egy kardpengét és egy vadászkest ajándékozott a vármegyei muzeumnak.

A régi Zsablya közelében, a „Novoszelo“ nevű szölök tövében, 1900-ban, töltésspítés közben, a kubikosok öt barbárkori sírt ástak fel. A sírok alig egy m. mélyen és egymástól egy és másfél m. távolra estek. A esontvázak mellett duva művű fekete edényeket és elrozsdásodott fegyverneműeket (kés, tör, kard) találtak. A lelt tárgyak a munkások kezén elkallódtak. Egy sír felbontásánál Szikits Ferenc gátbiztos is jelen lévén, a sírban fekvő harezos esontváza mellett talált 33 cm. hosszú tokos vaslándzsát és a hozzá tartozó almaalakú bronz-lándzsanyél-gombot a vármegyei muzeumnak beküldötte. A esontváz mellett egy 30—35 cm. magas fekete agyagedény is volt.

Hunnok.

A topolya—zobnatiezai leletek szintén előkelő helyet foglalnak el e csoportban. 1887-ben Kiss Lajos földbirtokos zobnatieza-pusztai tanyáján, részint építkezés, részint faültetés közben több sírra akadtak. A csontvázak mellett kezdetleges művű, rosszul égetett edényeket, különféle ékszeranyagokat és eszközöket találtak. Az egyik csontváz nyakán kisebb-nagyobb szemű és különféle színű gyöngy és egy bronz-fibula volt; mellette pedig egy rozsdáttete vaskés feküdt. Ugyanott egy orlókó-párt, egy kettős sordonyból való nyakéket, egy esöngőt, két tömör karperecezt és két gyűrűt is találtak. A tárgyakat a vármegyei múzeum őrzi. E helyről 1903-ban a szabadkai városi múzeum is nyert egy bronz-fibulát és 23 gyöngyszemet.

Mátételken 1904-ben egy eddig parlagon heverő homokos terület rigolozása alkalmával két sírra akadtak. Az elsőben a csontváz éjszak felé fordított arccal feködt, még pedig úgy, hogy a feje nyugati, a lába pedig keleti irányba mutatott. A csontváz nyakán volt egy összekapcsolható 43 cm. kerületű bronznyakperezec, vállán pedig egy 20 cm. hosszú, köpüis vaslándzsa. Mellette egy durva művű, fekete bögre is volt. A másik sírban hasonló feketetörésű edényt, egy kis törött sodrony-fibulát és két drb. 9—11 és fél cm. hosszú, valószínűleg karperecznek használt bronzhuzalt találtak. Hasonló torquest és edényeket Adán és Kishegyesen is találtak. A mátételkei sírleletek ifj. Frey Imre gyűjteményét ékesítik.

Szépillet határának déli részén, mikor a torzai vasúti töltéshez földet kubioltak, az ott dolgozó munkások több sírra akadtak. A csontvázak mellett bronzkarperecezeket, cirozsdásodott vasesszközöket és bögréket találtak.

Cyulafalva telepítésé alkalmával a házak telkén szintén számos sírra akadtak. Egy sírban a csontváz mellett egy fibulát, két karperecezt, egy bögrét és egy orsó-gombot találtak.

A moholi szőlőkben talált sírokban a csontvázak mellett edények voltak. Ugyanílyen sírokat tártak fel 1898-ban töltés-építés közben a mészégetők közepében is.

1892-ben Zomborban, a szondi kaputól délnyugatra eső Kukula-féle téglaföld-telepen is találtak egy sírt, melyben a másfél m. mélyen fekvő csontváz mellett, egy 89.5 cm. hosszú, 3.5 cm. széles, nyélszeggel ellátott vaskardot; egy 17 cm. hosszú vaskés-pengét, egy bronzsattot és egy három cm-nyi széles, négyyszögletes ezüstlemezt találtak. A lelet a vármegyei múzeumba került. Ugyanonnán 1896-ban egy vaslándzsát is kapott a múzeum. Ezekhez csatlakozik a bácskercsúri ásatásokból nyert s a vármegyei múzeumban őrzött tárgyak gyűjteménye, közöttük egy nyitott, harántrovátkás karika, bronzsatt és esöngő; szíjdíszítmények, kaposztörödcék és egy orsó-gomb. Ott találjuk végre a monostorszegi különféle telepekről szerzett szórványos leleteket és a szilágyi, bajai és a bátmonostori népvándorláskori sírokban talált emlékkészletet.

A számbavett emlékeket bajos lenne külön-külön osztályozni, de azoknak hunn-szarmata eredetét az áttekintés során szerzett összenyomás alapján, mégis megállapíthatjuk.

Attílának 453-ban bekövetkezett halála után a hunn birodalom feloszlott. Fiai nem tudtak egymás között megegyezni; szövetségeseik fegyvert fogtak ellenük s birodalmuk a germánok kezére jutott. A legyőzött hunnok az Al-Duna és a Dnjeper mellékre szorultak; onnan pedig az V. század utolsó negyedében teljesen visszavonultak a déloroszországi síkságra. Valószínű, hogy ez időben a vármegye területén továbbra is a germánokkal szövetségessé szarmaták utódai; a nomád életet élő jazygok és más barbár törzsek laktak.

Avarok.

A germánok száz éves uralmát az Altáji-hegység környékéről származó avarok török meg. E lovas nép „vitészségben, hatalomban és félelmetességben” igazi utóda volt a hunoknak. Hatalmukat egészen a Balti-tengerig kiterjesztették. A gepidák megsemmisítésével és a longobardok elköltözésével 568 körül egész Magyarország birtokukba került. Nyomdokunkon az egész Alföldet a velük szövetségessé *szlávok* lepték el. Hatalmas khagánjuk: Baján, székhelyét és ezzel az avar birodalom hatalmi súlyának középpontját is az Alföldre helyezte át.

Az avarok hosszas háborúkat viseltek a bizánczi császárokkal, miközben több véres vereséget is szenvedtek. Később azonban belvillongások gyengítették erejüket, míg végre Nagy Károly, a frankok esászára, 791-ben behatol Pannóniába, sőt még a Duna-Tisza közére is, és végkép letöri őket.

Emlékszerű hagyatékaiikat az alább leirt régiségleletekben véljük felismerni.

A bácsfeketehegyi sírlelet tartozéka : két drb. fülbevaló, két drb. karika. egy csengetyű, egy láncztöredék, egy kisebb bronz-karika és 12 szem gyöngy. A fülbevalók ezüst-karikához csatolt, három aranyozott pánttal összetartott gömböskéből állnak, melyekhez egy nagy, üreges félgömb csatlakozik. Ez az alsó gömb barna, zománcszerű anyaggal van befüttatva. A karika átmérője 2·1 cm ; a három kis gömbé 2 cm, a nagyobbé 2·6 cm. A két karika rossz ezüstből való ; átmérője 1·6—1·7 cm. Alja négy összetett gömböskével van díszítve. A csengetyű ruhadíszül szolgálhatott. Kúpalakú, teteje bordás kupola, melynek alján egyszerű és harántvonalas arbronsok díszlenek. A kis csengetyű vert munka. Bronzból való, de meg van aranyozva. Magassága 5 cm ; átmérője 2·8 cm. A bronzléczeből 4 cm. hosszú s másfél szemnyi részlet maradt fenn. A gyöngy-fűzérben kék, szürke, zöld és sárga pasztából való betétes, különféle alakú és nagyságú gyöngyszemet találunk. — 1908-ban egy lovassír tartozékai kerültek napfényre, a melyet a téglagödörökben foglalkozó munkások ástak ki. Volt a leletben két hurkos fülű kengyelvas, egy lándzsa, három drb. hármasszárnyú nyílhegy, egy bronzesatt és egy bronz pántlemez. A leleteket Kozma Dezső oda-való jegyző mentette meg s később a vármegyei múzeumnak ajándékozta. Ugyaninnen szármatta jellegű indás és griffes szíjvég került a halasi múzeumba.

Bácsszentivánon, a „római sáncz“-ban, 1885-ben, ásás közben egy teljes csontváza akadtak. Mellette két arany fülbevalót találtak. A függők karikájának az alján négy-négy apróbb gömböské volt elhelyezve. A leletet a találók a zombori ötvösöknél értékesítették.

1905 tavaszán Regöczen, Bessenyei Lukács szőlőföldjén, rigolozás közben egy csontvázban sírban egy aranyfüggőt, 15 szem különféle nagyságú carneolgyöngyöt, hét darab babszem-nagyságú, tömör aranyesepet találtak, olyanfélét, a minőket a függőkön most is használnak.

A függő és három szem gyöngy a vármegyei múzeumba került. A fülbevaló párrjáról mitsem tudunk. Lehet, hogy azt is, mint a hét aranyesepet és a 13 szem carneolt, a bajai ékszerészek váltották be. A függő aranylemezből van kalapálva ; az egyik vége szélesebb és úgy van összehajtv, hogy a másik hegyes véget befogadhassa. A körlemez külső oldalán, arányosan elosztva, három ponton 3—3 gömbből alakított güléska van. A lemez szélessége 0·4 cm ; a karika átmérője 3 cm.

E csoportba tartozik a bácskeresztúri fülönfüggő-díszrészlet is, mely aranylemezzel burkolt szurkos anyagból való négy kis- és egy nagyobb gömböskéből van alakítva.

Czirák Gyula 1898-ban fedezte fel a gombosi avarkori temetőt, melyben a sírok sorosan feküdtek. A temető az erdő-uteza külső végétől éjszaki irányban ágazó köz keleti részén lakó öz. Stetináné háza végében van. A terület azon a helyen fekszik, a melyet a „római sáncz“ bekerít. Az ásások során 43 sír gazdag és tanulságos tartalmával ismerkedtünk meg. A sírgödörk mélysége 0·5—2·1 m. mélység között váltakozik ; irányuk ÉÉNy—DDK. A gyermekeknek esetlegyebb sírokat ástak ; minél mélyebb a sír, annál gazdagabb leletekben. A csontvázat kinyújtott helyzetben találhatni. Koporsó nélkül, ruhástul vannak elhantolva. A férfi háromszárnyú nyila, az asszony kése és orsógmója csaknem mindig feltalálható. Az ékszertárgyak között gyakoriak a gyöngyökkel díszített bronz-huzalból való fülbevalók ; a ruhadíszek közül a trébelt műv bronz szíjvégek, pitykék és boglárók ; továbbá a késtokok díszítésére szolgált ezírfázott csontlemezek. A gyermek-sírok tartozéka a bögre. Több sír fel volt dúlva. A gombosi temető korát a VII—VIII. századi avar-szláv kultúrával hozhatjuk kapcsolatba.

Még 4 sírt találunk Návay Márton gombosi lakos szántóföldjén, melyeket a fentiekkel egy sorban kell érintenünk. E sírokban vas- és bronz-csatokat, karikákat, fülbevalókat, vaskés pengéket, gömb- és dinnyemag-alakú gyöngyöket találtak. Hasonló sírt találtak a község déli részén, Asztalos András háza telkén. A csontváz lábánál egy kis bögre volt. A kishegyesi temető leleteinek mását a Pogány Jenő által felásatott gombosi vasútműtő régiebb középkori temető eddig átkutatott 66 sírjából való mellékletek szolgáltatták.

Igen édekes eredménnyel járt az az ásás is, a melyet a Várm. Történelmi Társulat megbízásából Weigand János Apatinban, a „Szikes“-en végzett. Az első sírban a csontváz arczal keletnek fordulva fekvett ; mellette vaskéstöredékek voltak. A „Szikes“-t átmetsző dombban talált sír már sokkal gazdagabb

volt. Volt benne egy erősen megrongálódott vaskard; egy háromszárnyú vasnyíl töredéke; egy vaslándzsátörődék; 15 db aranyozott bronzlemezből préselt, kettős pajzs-alakú szíjdzsizmény, hét db mélyített faragású díszítéssel ellátott elefánt-esont-lemez; egy drb esont törmelék; több ívelt hajlású, vékony esontlemeztörődék. A esontlemezek analogiáját a pusztaszent-imeire honfoglalás kori leletek között is megtaláljuk. A esontváz ÉK irányban feküdt. A kiemelt koponya feltűnően nagy; hátulján sebhely látható. Az ifj. Frey-féle gyűjteményt is ékesítő hasonló kori arany fülbevaló-esümgő, a melyet Őrszálláson találtak.

Szabadkán, a Maeskovics-féle téglagyárban is több alkalommal találtak népvándorláskori sírleleteket. Az 1901-ben felbontott e korból sírban, a hossz-helyzetben fekvő esontváz mellett, háromszárnyú nyílhegyek, ezüst lemezek, csattok és egy halomban esontból való takácseszközök voltak. Érdekes vonatkozásban állnak az itteni leletek a szabadkai városi múzeumban őrzött díszes római edényekkel, a melyeket vermekben elrejtve, ugyanezenek a téglagyárnak a területén találtak.

Ez emlékesoportban különösen ki kell emelni a kishegyesi sírmezőt. 1906 január első felében, a kishegyes-feketehegyi törvényhatósági műút kiépítése alkalmával, Kishegyes községének délkeleti végén, az ú. n. „sárgagödör“ mellett temetőre bukkantak. A sírokat a Várm. Tört. Társulat megbízásából Gubitz Kálmán kutatta fel. A sírok sorosak; mélységük 1—2 m. között váltakozik. Irányuk ÉK-DNy. Egymástól való távolságuk 3—3 és fél m. A esontvázak hanyatt nyújtott helyzetben fekszenek úgy, hogy a fej következetesen ÉK irányban van. A karok az oldalak mellett nyújtóznak. Férfiak, nők, gyermekek, szegények, gazdagok vegyesen temetkeztek. Csupán egy esetben volt tapasztalható, hogy férfi és nő közös sírba került. Feldúlt sír is fordult elő. Az elhunytat a sírban puha aljra fektették. A sír kibélelésére szőrös bőrt, mohát, vagy turfát használhattak. A ruházat minőségére világosságot vet az egyik övesatt mellő oldalára tapadt szöttes lenyomat, mely finom szálaival a mai kenderfonálból készült házi-vászonra emlékeztet; ugyancsak érdekes még az egyik bronzpántba szorított heveder megmaradt foszlánya és néhány kidolgozott bórdarab. Koporsójuk nem volt, csupán a sír oldalát bélelték ki fával. A sírokban laza, durva művű bögrék és az azok mellé helyezett kisebb-nagyobb emlősök esontjai, de főként a tyúkféle szárnyasoktól credő esontok, tojáshejak, halesigolyák, faszén-törmelék és égett állati esontdarabkák mind azt mutatják, hogy az eltemetett részére étel- és italfélét tettek a sírba. Mindezeket a lábak mellé vagy a fej közelébe helyezték. A sírok leggyakoribb melléklete a vaskés, melyet hol a jobb, hol a bal kézbe tettek. A ruházat tartozékai: az övesatt és a szíjvégek. A szegények sírjában az övesatt vasból való; a gazdagabbak felszerelése azonban bronz. A szíjdzsizmények ornamentikája a hunn-szarmata indás, griffes és állatviadalis motívumokat tárja elénk. A női sírok ékszertárgyai szintén a hazai régibb középkori sírmezőkön talált e nemű emlékek ismeretes formáihoz hasonlítanak. Az itteni leletek a szentesi temetőből származó emlékekkel vannak a legközelebbi rokonságban. Túlhaladná a rendelkezésünkre álló tér szűk keretét az eddig feltárt 78 sír részletes ismertetése, de nem hagyható említés nélkül a temető lovas-síra, melynek jellemző tárgyai nem hagynak fenn kétséget azoknak a hunn-avar-korból való származása iránt. A kishegyesi lovasir analogiáját fedezték fel a dávidi és a bátmonostori leletekben. Az elsőben két kengyelpárt, két zablát, két köpüs vaslándzsát és két kést találunk; a bátmonostoriban két kengyelvas, két zabla s két zablafeszítő rúd volt. Mind a két helyről származó lelet a vármegyei múzeum újabb szerzeménye.

Még három lovas sírleletet ismerünk. Első a szeghegyi. Erre 1901-ben, ifj. Hollinger György szeghegyi lakos udvarában, partásás közben bukkantak. A sírban két emberi esontváz, egy lókoponya és azok mellett a következő tárgyak voltak: egy kezdetleges művű bronz-csengő; egy 8-as alakú bronz lánccsatt és annak töredéke; egy kis ezüst sodronyból hajlított karika; egy bronzesatt; Heraclius és Heraclius Constantinus két aranyéreme; két hurkos fiú kengyelvas; egy vasesatt; egy rézüst; egy vasesákány; egy vödör vasalkatorérszei; vaslándzsátörődék; egy hosszú görbe kés, egy köpüs vaslándzsá, egy vassarló; egy rosszul égetett edény s több ismeretlen rendeltetésű vasdarab. A sírgödör iránya keletnyugati. A sír korát az ott talált bizánczi érem után a Kr. u. VII. század közepére tehetjük.

1898-ban Bácsszentivánon is találtak egy lovassírra valló leletet. A lelet tárgyai : két kengyel, melyek közül az egyik hurkos fülű, a másik külön tagozással ellátott, magas fülű avartípus. Hasonlók a kishegyesi formákhoz. A leletet egy négyszögletes rüdből alakított csikó-zabla egészíti ki. Az előfordulás körülményeiből csak annyit tudunk, hogy a tárgyakat fadöntés közben találták.

A harmadik lovas sírlelet Baján, Allaga Ottó odavaló ügyvéd szőlőjének rigolozása alkalmával került felszínre. A sírban fekvő emberi és löcsöntváz mellett két almaalakú, magasfülű kengyelt, egy levélalakú, köpűs vaslándzsát, egy díszített vasgerelyt, két csikó-zablát, aranyozott ezüstlemezből trébelt ruha- és szíjdíszítményeket és az avarkori sírokból annyira ismeretes, karomforma véggel ellátott, kereszt-alakú szíjdíszítmények sajtoló mintáját találták. A felsorolt leletek a „Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat“ muzeumába kerültek.

„Az avar-leletek egy külön emlékcsoportot tesznek — írja Nagy Géza — s ha egyben-másban keresztveződnek is a velük egyidejű szarmata vagy ritkábban germán jellegű emlékekkel, mégis élesen kiválnak közülük.“ Lovas-síruik kengyel-típusait megtaláljuk a kishegyesi, a bácsszentiváni, a szeghegyi, a bajai, dávodi, bácsfeketehegyi és a bátmonostori leletekben ; a paizsalakú szíjvégeket az apatini sírokból ; a trébelt díszítő-elemeket a gombosi temető leletei között ; az összetett gömbökből alakított díszítményeket a regőcei, bácsszentiváni, bácsfeketehegyi és a kishegyesi fülbevalókon ; a hármas szárnyú nyílesűcsokat a gombosi, a bácsfeketehegyi és a szabadkai leletekben ; s végre : a jellemző feszítő-ruddal ellátott zablát a kishegyesi és a bátmonostori lovassír tárgyai között.

Az avar uralom letörése után a szövetséges bolgár fejedelmek függetlenítették magukat ; sőt az avarokat is hatalmuk alá hajtották. A letört avarok valószínűleg beleolvadtak a közöttük lakó és az akkor már számban is erősebb bolgár törzsekbe.

A bolgárok a Duna—Tisza közén, főleg a Tiszán túl laktak. Anonymus szerint a Duna—Tisza közén Zalán uralkodott a bolgárok fölött s székhelye Titelen volt.

A IX. század utolsó évtizedeiben Ázsia felől újra feltűnik egy nép : a magyar, mely hódító erővel tör nyugat felé. Útjában feltartóztathatlanul átlép a Kárpáton és hatalmába veszi ezt a rokon-elemektől lakott szép hazát.

F o r r á s m ű v e k : Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat „Évkönyv“-e. — „Arch. Értesítő.“ — „Arch. Közlemények.“ — Hampel : „A bronzkor emlékei Magyarhonban.“ — Hampel : „A régibb középkor emlékei“ — Pulszky : „Magyarország Archaeológiája.“ — Wosinszky Mór : „Az őskor irészbetűes díszítésű agyagművéssége.“ — Dudás Gy. : „Bács-Bodrog vármegye monografiája.“ (Milleniumi kiadás.) — Iványi I. : „Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára.“ — Gyárfás J. : „A jász-kunok története.“ — Szilágyi S. : „A magyar nemzet története.“ — Acsády I. : „A magyar birodalom története.“ — Iványi I. : „Szabadka története.“ — Erdújhegyi Menyhért : „Újvidék története.“ — „Bácska“ 1886. és 1887. évf. — „Bácsmegye“ IV. évf. — A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat irattára.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I. A VÁRMEGYE TÖRTÉNETE, A HONFOGLALÁSTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. A honfoglalás és a vezérek kora.

Bács-Bodrog vármegye, a mai Baja, Jánoshalma és Szabadka homokjától, le egészen a Tisza torkolatáig lapályos föld; csak éjszaki felében emelkedik ki félköralakban a síkságból egy széles, hullámos földhát, a Teleska, világosan megjelölve a határt, a meddig egykor a Duna és a Tisza hullámai terjedtek.

Míg a Teleskától határolt terület vízben szegény, addig az attól délre eső mélyebb lapály annál vízdúsabb.

Ennek a vidéknek sajátos jeleget adnak a teleskai dombok és homokbuczkák aljában fakadó erek, (a Kigyóér, Báesér, Körösér, Mosztonga, Jegrieska, Nagybara, Bélabara, Csikér stb.) a Duna és a Tisza partjain elterülő moesarak, a szigeteket alkotó mellékágak, valamint a Szabadka melletti paléosi tó és az ettől keletre fekvő Ludastó, melyek mindmennyi maradványai annak az édesvízi tengernek, mely egykor az egész Alföldet elborította.

Az egész vidék, de különösen annak déli része, rendkívül termékeny; folyói halakban bővelkednek, legelőin dúsán tenyészik a kövér fű, s így érthető, hogy e terület már a legrégibb időkben is alkalmas helyül kínálkozott a letelepedésre, a halászáttal és marha-tenyésztéssel foglalkozó nomád népeknek.

Római emlék e területen igen csekély maradt fenn, a mi világos jele annak, hogy e vidék kis területe volt római uralom alatt és az is rövid ideig.

Kik lakták tehát az országnak ezt a részét, mikor a magyarok a IX. század végén ideköltöztek?

Az avarok.

E kérdésre elég kimerítő felvilágosítást adnak régi oklevelek és egyéb hiteles kútforrások. Így egy névtelen salzburgi krónika 873-ban, tehát 22 évvel a magyarok bevándorlása előtt említést tesz a Duna—Tisza között tartózkodó avarokról, a kik valószínűleg maradékai voltak annak a hatalmas avar néptörzsnek, melyet 796-ban Pipin, frank fejedelem igazított le és hajtott szolgaságba. Bizonyos tehát, hogy midőn a magyarok e területre jöttek, itt még avarokat is találtak. (Borovszky Samu: A honfoglalás története 51. l.)

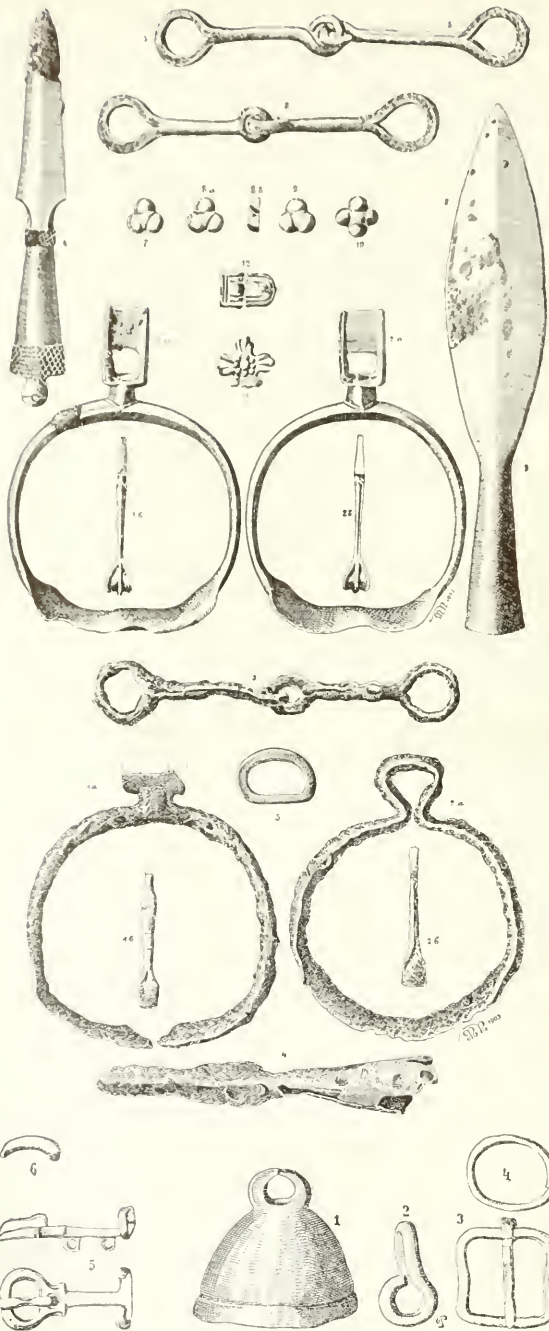
Szláv törzsek.

De az avarokon kívül még szláv népek is voltak e vidéken; mert arról is van tudomásunk, hogy már a honfoglalás előtt az Alföldön számos apró szláv ország keletkezett, melyek a szláv patriarkalizmus elve szerint családfejek alatt állottak. Egy ilyen szláv tartomány lehetett a mai Bács-Bodrog vármegye helyén a bodrikok, vagyis a keleti obotriták független törzse is, melyről szintén említést tesznek forrásaink.

A létért való folytonos harezoknak e küzdelmes idejében az egyes néptörzsek kénytelenek voltak már meghódított szállásaikat és területeiket földsáncokkal megerősíteni, hogy tanyájukat az ellenséges támadások ellen megvédelmezhesék. Így tettek már az avarok is. Őket azután a szlávok utánozták,

Részletek a gombosi avarkori leletekből.

A szeghegyi és bajai avarkori sírleletek.

a kik szállásaikat szintén földből készített sánczokkal kerítették be, a hol pedig már ilyeneket találtak, azokat a maguk számára felhasználták.

A mai Bács-Bodrog vármegye területén, különösen a folyók mentén, számos ilyen földvárat találunk, melyeket részben az avarok, részben a szlávok építettek. Ezek mindegyike egy-egy telep volt, melyeket a honfoglaló magyaroknak egyenként kellett az ellentálló szlávoktól elfoglalniok. Ilyen földvárak voltak: Bodrog, Bács, Békavár (Küllöd), Beese, Kisdí, Szelénd, Szabadka és a mai Zombor melyeket a magyarok a bodrikoktól hódítottak meg. (Safarik.)

Hogy e várak már a XII. században is fennállottak, sőt hogy régiségök már ez időben a köztudatba is átment, ezt az is bizonyítja, hogy már Béla király névtelen jegyzője is, mint régi várakról emlékezik meg róluk.

Hogy a szlávok már a honfoglalás előtt e területen tartózkodtak, arról a mai napig is fennmaradt számos helynév tanúskodik, melyeket a magyarok a szlávoktól egyszerűen átvettek és megmagyarosítottak.

Szláv eredetű helynevek: Bács, melyet Stelzer az ő szláv bastina szóból származtat, mely régi iratokban szláv férfinévet is jelentett. A szláv bodrikoknak egy nagyobb telepe volt itten, melyet a magyarok elfoglalván, nevét megtartották és nevezetesebb helyként, a körülötte fekvő vidék középpontjává tették. (Iványi István Bács-Bodrog várm. helynévt. III. 3.)

Hasonlóképp szláv eredetre vall a Bodrog név is, mely helyet Safarik szerint a magyarok vagy az itt talált bodrikok után nevezhettek el Bodrognak vagy pedig a várat a már használt Bodrog névvel vették át tőlük. Bodrog névvel már II. Endrének a tihanyi apátság részére kiadott megerősítő levelében is találkozzunk. (1211.) Ebben említés van egy Budrik nevű halastóról (in partibus Bodrug), melynek birtokában IV. Kelemen pápa 1266-ban megerősíti az apátságot. (Századok 1881. 582—83.)

Szláveredetű még Bélükút = fehér vagy világos szöglet, Tavankút, ma puszta Szabadka határában = sötét szöglet, Coochka = Kucska, vagis nyöstény kutya. e várföldet, a mint alább látni fogjuk, IV. Béla király 1277-ben a bélükúti apátság-nak adományozta. (Wenzel: Árpádkori új okmt. VII. 29.)

Pest, a mai Illokkalszemben, 1237-ben már fennállott; a név a szláv pesek = durva szemű homok szóból képződött. Baraesch, mely első ízben Róbert Károly királynak egy 1318-ban (1322-ben) kelt adománylevelében fordul elő, a szláv boru = fenyűfagyókból alakult. Böki vagy Buki (ma Dunabökény), a buku = bükkfa gyökből. Kabol (Kabul) helynév egy 1301-ben kelt oklevélben fordul elő, szintén a szláv kobola szóból képződött, mely szó magyarul lovat jelent. Szláv eredetre vallanak még Pordánec (Bács környékén), mely egy 1308. évi, Gerecz (a régi Bács vármegyében), mely egy 1334-iki oklevélben említetik, valamint egy 1410-ben említett, talán Doroszló környékén előtűnő) Mazalócz nevű helység is.

A magyar nemzet 895. év késő őszén szállotta meg a Felső-Tisza vidéket, azonban a bekövetkezett téli időszak miatt csak 896. tavaszán folytathatta előnyomulását a Duna felé.

Mialatt a Swatopluk fiai között kitört belviszály a szlávokat a nagy Morva ^{A honfoglalás-}

bírodalomban teljesen lekötötte, azalatt a magyarok megrohanták a morváktól függő Duna—Tisza közt és e vidéket egészen a Szerémségig elfoglalták, lakosait legázták vagy szétszörták, a kik pedig a magyarok fegyvereinek meg nem hódoltak, azok kénytelenek voltak a bolgárokhoz vagy a horvátokhoz menekülni.

Természetes, hogy azoknál a földváraknál, a hol a népek nagyobb tömegekben laktak együtt, kemény harcokat kellett vívniok a magyaroknak az erősen ellentálló szlávokkal. Bács, Bodrog, a Vajas folyó melletti táborhely és Tétel, mindegyik nevezetes állomás, a melyhez a honfoglaló magyarok harci dicsőségének — úgy lehet — egy-egy fényes emléke füződött. E vitési tettek sokáig foglalkoztatták a nép képzeletét. Emlékök évszázadokon át élt a nép ajkán, a regősök mondáiban, az igriczek epikus dalaiban, a honnan később a krónikákba kerültek, melyek e harcok emlékét napjainkig megőrizték.

A mai Tétel (Anonymusnál Tetel, Titul XVIII. és XLI. középkori okleveleinkben Titöl, Tetöl és Tytil) a honfoglalás idejében valószínűleg valami nagyobb népesoport főhelye volt, melyet a magyarok elfoglalván, már ez első megszállás idejében is fontos szerepre volt hivatva, mert a honfoglalókat további előnyomulásukban a hatalmas Duna feltartóztatta és így egyelőre kénytelenek voltak Titelnél, mint véghelyen megállapodni.

Három évig tartozkodott a magyar nemzet az elfoglalt nagy Alföldön, (897—900), a mikor felkerekedett és átkelvén a Dunán, elfoglalta Pannoniát. (Pauler Gyula: A Magyar Nemzet története Szt. Istvánig 35—36. lap.)

De ha el is hagyták a magyarok a Duna-Tisza között, azért az új haza határa továbbra is az Al-Duna maradt, és épen azért az ország határszélén erős orizetet kellett hagyniok. Ily őrség székhelye lehetett Títel is, nem messze attól a dunai révtől, a melyen át a szlávok, a hódító magyarok elől a Szerémségbe menekülve, nekik a hadak útját megjelölték.

A teljesen úrvízmentes titeli fennsík, kövér fűdús legelőivel és halakban bővelkedő vizeivel, azonkívül a letelepedésre is rendkívül alkalmas volt, mert itt megtaláltak a magyarok mindent, a mi őket az őshazára emlékeztette.

Mikor a dunántúli rész már szűknek bizonyult, — a mi a nagy kiterjedésű földeket követelő legelok miatt néhány év múlva bekövetkezett, — a nemzet egyrésze ismét visszaköltözött a Duna-Tisza közére.

Baja, Jánoshalma és Szabadka homokja ugyan nem volt alkalmas a letelepedésre, de a nagy folyók mentén, — különösen a Tisza partján, — már a honfoglalást követő első évtizedben megjelentek a magyarok sátortelepei, miként azt Regino, prümi apát krónikájában is olvashatjuk. (Borovszky S. i. m. 115. stb. lapok.)

A halakban gazdag Tisza partján keletkeztek az első nagyobb telepek, mint Zenta, Ada, Péterréve, Beese, Csurog, Títel; különösen az utóbbi és Zenta a legrégebb halásztanyák közé tartoznak. De a Duna mentén is számos telep keletkezett, miként ezt az újabb ásások során előkerült honfoglaláskori leletek is igazolják, melyek nemesak azért becsesek, mert feltüntetik az első megszállás helyeit, hanem azért is, mert némi világot vetnek a honfoglalók művelődési viszonyaira is.

Mindjárt Baja alatt. *Bátmonostor* határában találtak egy lovasírt, melyre 1904-ben Angyal Lajos szeremei gazda szőlőjében, a földmunkálatok közben bukkantak. A sírban egy vitéz és egy ló esontvázának maradványain kívül, két kengyel, egy zabla, két levélalakú nyílhegy, ezüst lemeztöredékek és húsbronzpitkye (szíjdzs) fekiült. E lelet újabbán a vármegyei múzeumba került. (Gubitz Kálmán közlése.) Lejjebb, *Apatin* határában, Rausehenberger I. polgári iskolai igazgató szőlőtelepén, az úgynevezett római sánczok mellett, szintén egy lovasírt került napfényre. A lelet két kengyel- és egy zablatöredékből áll, melyeket szintén a vármegyei múzeumban helyeztek el. Az Apatin melletti *Bácsszentivánon* (egykor Priglevicza-Szent-Iván) 1898-ban a munkások fadóntás alkalmával egy vaskengyeltre akadtak. A tovább folytatott ásások során csupán két kengyel, egy esiközabla, egy vaslánda és egy bronzkarika került napfényre, jelölve annak, hogy e tájon csak egyes sír volt. (Archaeologiai Értesítő 1904. 261—263.)

A honfoglaláskori leletek között kétségkívül legbecsesebb a vármegyében a *Gombos* község belterületén 1899-ben felfedezett honfoglaláskori temető. Gombos község határában, a hol eddig nemesak a népvándorlás korából, hanem a történelem előtti korszakból is rendkívül értékes leletek kerültek napfényre. *Úzirák*y Gyula plébános három sírmezőt fedezett fel. Ezek közül a harmadik, benn a faluban, a házak között, az utcán és a kertekben terül el és a honfoglalás vagy a vezérek korából való.

A sírok közül különösen kettő vonja magára a figyelmet; az egyik egy lovasír, melyet Kálozi Mátyas kertjében találtak. Ebben egy 15—16 éves ifjú esontváza fekiült, lábainál löfej, melynek szájában összehajtott zabla volt. A másik sírban egy harczosnak 175 centiméter hosszú esontváza fekiült, nyaka alatt, mellén és csípői alatt zöld patinás vékony lemez darabjai voltak. Jobb czombesontja felső esüklőjéhez közel, 3 darab deltoid-alakú pengében végződő nyíl egy fekiült a tegez vasalása között, hogy fele kívül, fele belül volt, ezek fölött néhány m. távolságban egy vas-kés fekiült. A esontváz dereka táján vas-esatt volt, ezen kívül még néhány vasdarab. A fentebb említett 15—16 éves ifjú esontváza melletti sírokban egy kifejlett ember, a másikban egy felnőtt asszony, mellette apró gyermek. A következő sírban ismét egy-egy asszony, végül egy 8—10 éves gyermek esontváza fekiült. (Archaeologiai Értesítő 1903. évf. 60—61.) Az utóbbi leletek megerősítik abbéli feltevésünket, hogy e temető már a honfoglalás utáni korból, tehát abból az időből való, mikor a nemzet Pannoniából visszatérve, a mai Bács-Bodrog vármegyében végleg letelepedett.

A Gombostól keletre fekvő *Bácskeresztúr* község határában *Kuzmiák* Sándor gyűjtött össze honfoglaláskori emlékeket, melyek a földmunkálatoknál kerültek a napvilágra, u. m. határozatlan fémkeverékből készült karpereceket, gyűrűket, szividomú függőt, halántékgyűrűket és egy durva agyagedényt, melyeket jelenleg szintén a vármegyei múzeum őriz. (A Magyar Honfoglalás Kútfoi 587. lap.)

Az újfutaki Rezső-majorban, épület-alapozás alkalmával, két kengvelt és egy esiközablát találtak, melyeket *Godor Ignác* a vármegyei múzeumnak adományozott. (Archaeologiai Értesítő 1904. 261.)

A Tiszamenti Ada és Péterréve helységek határában szintén néhány honfoglaláskori tárgy került a vármegyei múzeumba. Adáról néhány bögre, lándzsa és kardtöredék, továbbá egy csata-bárd, Péterrévéről pedig gyöngyfűzerek, bronz-fülbevaló, kagyló, bronzkarperecz, vaskarika, késpenge-töredékek, bronz-sodrony-tekercs, fej- és ruhadíszek; az utóbbiakat *Cziráky Gyula* gyűjtötte egybe a „Vármegyei Történelmi Társulat” költségén.

Végül honfoglaláskori sírokat találtak még az újonnan alakult Szilágyi telepes község határában, valamint Regőczen (Rigyicza) is. Az előbbi helyről lándzsákat, nyílhegyeket, bronzsúly-végdíszeket és egy gyűrűt, az utóbbi helyről pedig bronzkarpereceket és halántékgyűrűket őriz a vármegyei múzeum. Az itt 1906-ban talált lovassír azonban alkalmasint a népvándorlás korából való.

Tudjuk, hogy a honfoglalás után a magyar nemzet, külföldi kalandozásai miatt, valóságos réme lett Európának. Ezeknek a kalandoknak a harezai dicsősége azonban korántsem ért fel avval a sok ember-vesztéssel, a mit e külföldi hadjáratok a nemzetnek okoztak. De bár egész nemzetségek pusztultak is el ez öldöklő harezokban, és bár ennek következtében számos szállás vált uratlanná a Tisza partján, mégis azt állíthatjuk, hogy e vármegye területe már 997-ben, Géza fővajda halálakor, teljesen be volt telepedve.

Titel alatt, Titehrévtől kezdve, egészen Szilszegig (Susek) és Bánmonostoráig, a Duna volt az új haza határa.

Túl a Dumán, a Szerémségben bolgárok tanyáztak, midőn pelig II. Vazul, byzancei császár a bolgár birodalmat elfoglalta, a görög császárság lett a vármegye közvetetlen szomszédja. (1019).

A letelepedett nemzetségek azonban, a vármegye határszéli fekvése miatt, folytonos támadásoknak voltak kitéve; azért őrhelyeket kellett szervezniök, és így keletkeztek a Duna mentén az első őrhelyek, mint Titel, majd a mai Újvidék helyén Várad, odább Futak és Pest, (Illok átellenében) melyek idővel mind nagyobb jelentőségre emelkedtek.

Arra a kérdésre, hogy mely nemzetségek szállották meg először és vették birtokukba e vármegye területét, csak legrégebb okleveleink nyújtanak némi halvány adatokat.

A vármegye legrégebb birtokosainak a Bancsa, Botond, Haraszt és a Vaja nemzetségeket kell tartanunk. A Bancsa nemzetség egyike azoknak, melyek a Duna és a Tisza közén telepedtek le. Ősi fészke az egykori Bancsa helység, Bács és Parraga között, a tovarisovai határ éjszaki szélén, továbbá Orbászpalotája, a mai Verbász. A nemzetség tagjairól azonban csak 1213-tól kezdve vannak okleveles adataink. Ekkor lép fel Orbász comes és ennek testvére Beke. E nemzetség előkelő helyet foglalt el, tagjai közül többen viseltek magas egyházi méltóságot, s birtokai még a XIII. században is összefüggő egészet alkottak, melyek megannyi bizonyítékai, hogy azokat az első foglalás jogán bírta. (Karácsonyi János: Magyar nemzetségek I. 197.)

A Botond nemzetség őse — Anonymus szerint — Botond apja, Kölpény volt, kiról a Névtelen jegyző azt állítja, hogy Árpád fejedelemmel rokonságban állott. E Kölpény emléké a mai Kölpény (azelőtt Kulpin) helység őrizte meg, mely a XIII. századi oklevelekben Cwlpwn, 1345—1418 között pedig Kulpi, vagy Kölpi név alatt fordul elő. Kölpény a Vajas-ér mentén, a Bodrog vár (talán inkább Bács) környékén telepedett le.

A Botond nemzetség azonban, aránk maradt oklevelek szerint, már a XIII. században a Dráva és a Száva között élt, körülbelül azon a helyen, a hol ugyanevak Kölpény a mai Kupinovo várat a Száva partján (a Szerémségben) építtette. Miután pedig tudjuk, hogy Szent István király uralkodása alatt Szalánkeméntől Illokig még a Duna volt az ország déli határa, kétségtelen, hogy a Botond nemzetség a mai Szerémség vármegye területén csak Szent István uralkodása után telepedhetett le.

A vármegye nemzetségei.

Anonymus eloadása szerint, ez a nemzetség még az ó korában, a XII. században is előkelő birtokos volt, mind a Bácskában, mind a Dráva és a Száva közén is.

Okleveleink e nemzetséget illetőleg még a következőkről tudósítanak: 1231-ben élt egy Botond nevű nemes ember, a kinek anyja Szond helység egy részét bírta. Ettől nem messze éjszakra fekszik Kölyüd (ma Küllöd, azelőtt Kollut) ennek 1305-ben egyik földesura, Bolyár fia Bathoud volt. (Karácsonyi i. m. I. 273.)

A Haraszt nemzetség, mely a régi Bodrog vármegye területén telepedett le, tiszamenti birtokait szintén az első foglalás jogán bírta. Ősi fészke a mai Magyarbánizsától délre eső Felső-Adorján volt, a hol egykor az e nemzetségtől alapított monostor állott. Hogy azonban e nemzetségnek a Duna mellett is lehettek birtokai, azt a mai Gádortól felőrányira eső Harasztí (ma Rasztina) nevű puszta is bizonyítja, bár okleveles adatokkal ezt nem tudjuk igazolni, mert a legrégebbi ránk maradt oklevél szerint Haraszt 1333-ban már Drugeth János nádor birtoka; de mintáné család Nápolyból Róbert Károly királylyal vándorolt be hazánkba, neki ez csak szerzett birtoka lehetett.

A Vaja nemzetség a XIII. században szintén a mai Szond vidékén volt birtokos. Alkamasint e nemzetség is azon Vajas folyó mentén telepedett le, a melyről már Anonymus megemlékezik és a mely alkalmasint azonos a tihanyi apátság alapítólevelében is előforduló Vajas folyóval. Közvetlen adataink e nemzetségről azonban csak 1229-től kezdve vannak. A nemzetség egyik öreg tagja volt Mohor, a kít 1242-ben a tatárok megöltek. Fia Jakab 1229-ben nagyanyja leányegyede fejében Szondot bírta. Fiai a tatárdúlás alkalmával rablásba estek, honnan csak az egyik, egy Hippolyt nevű, menekült meg 1244-ben. (Karácsonyi i. m. III.)

A honfoglaló magyarokon és a meghódolt szlávokon kívül még a következő népelemek telepedtek le a vármegye területén az Árpádok korában.

Besenyők.

A besenyők népe Szent István király idejében költözött be hazánkba. Egyik telepük Besnyő vagy Besenyő, a régi Bodrog vármegyében, a Duna mellett, Bajától éjszakra fektűt, a melyről II. Endre király a tihanyi apátság részére 1211-ben kiállított megerősítő levelében is megemlékezik.

Ugyancsak a besenyők emlékét őrzi Beszen (Bezun) falu is, mely III. Endre királynak az irat keltét meg nem jelölő oklevelében, Gara helység tőzsomszédjaként szerepel. Ezt az adománylevelet a kalocsai káptalannak 1308-ban kelt átiratából ismerjük. (Zichy család okm. t. I. 101. l.) E helység neve előfordul egy 1333-ban kelt oklevelében is.

Izmeneíták.

Az izmaeliták vagy szaraczenok két helyen is laktak a vármegye területén. Az egyik telepük, III. Béla királynak egy 1173—1196 között kiadott és Szond latárjárását tárgyaló oklevele szerint, Apos (Opos, Opus) faluban volt. Ez az Apos a mai Apatin tájkán, alkalmasint Szond határában fektűt. (Wenzel i. m. XI. 61.) A másik helységük Csurlak, a mai Csurog volt, mely 1238-ban említették első ízben, a midőn IV. Béla király a székesfehérvári János vitéznek a szaraczen Csurlak nevű falu vásárjövendelmét és a tiszai rév adja Becsenél. 1468-ban volt még Bodrog vármegyében egy Besenyőfő nevű vízmeder.

Kúnok.

A kúnok IV. Béla király uralkodása alatt költöztek be hazánkba, de már a tatárjárás alatt pusztítva, nagyobb hagyták el az országot. A tatárdúlás után azonban IV. Béla király ismét visszahívta s a mai Kiskúnsgába telepítette őket.

De a kún nép kőbor, vándor természete következtében nem tudott egy helyben megmaradni és a számukra kijelölt szállásokról elköltöztek mindenhova, a hol részükre a letelepedésre alkalmas hely kínálkozott.

A vármegyében számos ilyen kúntelep található, melyek közül egyike a legnevezetesebb és legéregbb kún szállásoknak az, mely a mai Kiskúnhalas környékén alakult és egy kúnszéknek is főhelye volt.

Kún telep volt Csőszapa (Csészapa) is, melyet az 1580—1590. évi defterek Jankószállás néven említenek és mely nem lehetett más, mint a régebben Jankovác néven ismeretes mai Jánoshalma.

Egy 1495. évi oklevélben Ivánka-szállás, egy másikban Inka-szállás nevű helység említettik (Csánki Dezső i. m. II. 197.), mely alkalmasint nem más, mint a Jánosmától keletre fekvő Ivánka majmor. Ettől délre esik Kisszállás, mely, mint a neve mutatja, szintén kún telep, továbbá a tatárjárás után települt és

hajdan a kún-sághoz tartozott Madaras, mely egy 1337-ben kelt oklevélben Nagy-kúnmadaras néven szerepel. Innen származott Madarasi Tompa László kún kapitány is, a kit 1370-ben említenek az oklevelek. Tompa pusztá, mely Szabadkához tartozik, az 1572. évi összeírás szerint szintén kún szállás. Ugyanez az összeírás Kelebiát (ma pusztá Szabadka határában) szintén kún szállásnak mondja. Sok kún telepedett le 1388 táján az óbudai apácák Vastorok és Adorján falujába (ma mindkettő pusztá, a magyarkanizsai határ déli részében), de a kún kapitányok az odatelepedett kúnokat erőszakkal elhűrezolták; 1388-ban azonban Zsigmond király elrendelte, hogy a kún kapitányok a vastoroki kúnokat se saját birtokaikra el ne hűrezolják, se az odaköltözőtöket ne háborgassák. (Iványi István V. 131. Zsilinszky Mihály : Csongrád várm. tört. I. 69.)

Adorján pusztától délre esik Hegyes pusztá, melyet a középkorban Kún-hegyesnek neveztek. Kún szállás volt még Zenta, mely Jerney szerint kún szó és pusztá földet jelent, továbbá Bulesuszéke, mely az egykori Szőlőser és Szesej vidékén feküdt, a régi Bodrog vármegye területéhez tartozott és 1416-ban említetik. (Csánki Dezső i. m. II. 195.)

A régi Bács vármegyében is említenek az oklevelek 1423-ban egy Kuned, vagy másként Kúntelke nevű helységet (a Krivája-ér mentén, közel a Tiszához) Óbecse alatt. (Orsz. Lev. Dl. 11353.)

Az előkelő kúnok is többen szereztek birtokokat a vármegyében. Így Bács-Aranys kún nemesk birtokaként szerepel (Fejér IV. 3. 407.) 1280-ban Teprez (Tepremez) nevű kún nemes megveszi a Gyapol (Gyapol) nevű birtokot a régi Bodrog vármegyében. Kún eredetre vall még Parabuty helység, mely egy hasonló nevű vezértől származik, a kit V. István király, egy 1266-ban kelt oklevélben comesnek nevez. A névhasonlatosság igazolja, hogy Parabuty comesnek a mai Bács-Bodrog vármegye területén is voltak birtokai. Így Parabuty helységnek vagy alapítója vagy birtokosa volt. Egy 1393-ban kelt oklevél szerint Katymáron is laktak kúnok. (Zichy Okmt. IV. 529. Wenzel i. m. XII. 313.)

2. Bács és Bodrog vármegyék alakulása.

A vezérek korában az egyes nemzetségektől elfoglalt és megszállott földek az illető nemzetségek tulajdonában maradtak. A nemzeti királyság megalapításának idejében azonban, az ország védelmi rendszerének megváltozásával, a nemzet vagyonjogi és közigazgatási szervezete is teljesen átalakult.

Szent István ugyanis, a korában egészen Európában elismert szokás jogán, az összes várakat és az ezek környékén fekvő lakatlan földeket királyi birtokoknak jelenté ki és ezek a királyi várak lettek ezentúl az egyes királyi uradalmaknak és a hozzájuk tartozó várnépeknek igazgató központjai.

A mai Bács-Bodrog vármegye területén két ilyen vár volt, melyek mind fekvésükkel, mind jelentőségükkel egyaránt alkalmasak voltak e fontos feladatra.

Az egyik vár Bodrog, a Dunától nem messze, Bezdán alatt, a mai Monostorszeg közelében állott; a másik Bács, ettől lejjebb, nem messze az ország akkori határához, a Mosztonga-ér partján épült, s az új királyság déli előőrseként, az előbbinél nagyobb jelentőségre emelkedett.

A várszerkezet alapeszméje a földesúri viszony volt, egyfelől a királyi vár, másfelől a szolgálmányosok között. A várszerkezet feje a várispán. Alatta állottak az összes várnépek, a várszolgák, valamint a szolgálmányosok is. A várnépeket ő vezette a hadba. A várjobbágyokon kívül, a kik elsősorban fegyveres szolgálatra voltak kötelezve, még más szolgálmányosokat is találunk a királyi várbirtokokon. Így egy 1173—1196. év között kiadott oklevélben a bácsi vár halásza említetnek, a kik külön helységben éltek. (Wenzel XI. 61.) A királyi jószágokon élő udvarnokok emléké a mai Szond vidékén fennálló Udvarnok nevű helység őrizte meg, mely szintén a bácsi várszerkezethez tartozott. Erről egy 1206-ban kelt oklevélben van szó.

Mind a bodrogi, mind a bácsi várszerkezetet kétségkívül Szent István király alapította; okleveles adataink azonban csak 1074-ből, illetőleg 1135-ből vannak felőlük. 1074-ben szerepel ugyanis Vid ispán, a ki a bácsi zászlóalj élén résztvett a mogyoródi csatában. Az első bodrogi ispánnak, Lambertnek a nevével csak 1135-ben találkozunk.

A bácsi és bodrogi várszerkezet.

A várbirtokokról csak a későbbi időből maradtak fenn okleveles adatok. Így a bácsi várjavakról csak III. Béla királynak 1173—1196 között kelt okleveléből nyerünk némi értesülést, míg a bodrogi várjósziágok felől csak egy 1237-ban kelt oklevél emlékezik meg első ízben. A bodrogi, de még inkább a bácsi várjavak kijelölését megnehezítette az, hogy e tájon már számos nemzeti birtok volt és e miatt a vármépek kénytelenek voltak idővel messzebb vidékre költözni; így azután a mai Újvidék környékén, sőt még a Duna jobb partján, a mai Baranya vármegyében is találunk bodrogi várföldeket.

A várbirtokok
= illdegenítés.

Alig kétszázados fennállás után a várszerkezet bomlásnak indult. Az Imre király és Endre között kitört testvérháres alatt, az előbbi, hívei számát szaporítandó, számos várbirtokot elidegenített. Még pazarabbul bánt II. Endre a várbirtokkal. Az ország zilált pénzügyi helyzetében nemcsak híveit elégítette ki a várjavak adományozásával, de elvállalt kötelezettségeinek is többnyire a várjavak lekötésével tett eleget. 1218-ban nejének, Jolánta királynénak nászajándékul adta a bodrogi vár összes jövedelmét (Theiner Mon. I. 13.), mely ez időtől kezdve Nagy Lajos király uralkodásáig, a királynék ellátására volt rendelve. II. Endre a bácsi várföldekből a székesfehérvári János-lovagoknak is számos birtokot idegenített el; többek között a tiszamenti Becsét is, melyet azonban Béla ifjabb király 1228 után, midőn az elidegenített várjavak visszavételéhez hozzáfogott, csakhamar tőlük elvett. Azonban bármily erőlyvel lépett fel IV. Béla király az elidegenített várbirtokok visszaszerzése érdekében, azért még ő maga is számos várbirtokot adományozott el. Midőn 1237-ben, a belakúti cisztercita-rendű apátság részére az adománylevelet kiállította, a bácsi vár tartozékai közül Sávárt, a bodrogi várföldek közül pedig Aranyádot (Oronati, Aranat) Kueskát (Coehkta, a mai Újvidék határában) és Pirost az apátságának adományozta. Ez utóbbiakat azért, mert messze fekiüdtek a vártól, s kezelésük kényelmetlen volt. (Wenzel VII. 29.) 1238-ban visszaadta a székesfehérvári János-vitézeknek Becse várbirtokot és a bizonytalan fekvésű Halász bodrogi várföldet. (Fejér i. m. IV. 1. 105.)

IV. Béla király a várintézmény megszilárdítása és a várjavak visszafoglalása érdekében még egy utolsó kísérletet tett a tatárdúlás után. 1256-ban megjelentek minden vármegyében a királyi bírák, hogy a birtokügyekben fítkézzenek és a birtokviszonyokat szabályozzák. Bodrogban Roland nádor pozsonyi főispán, valamint műkörtöisei: Tamás kaloesai érsek, Olivér szerémi püspök, András bácsi ispán bűrködtek. (Wenzel VII. 436.) A kiküldött bíróság bácsi várjobbágyok kérelmére 1256-ban Demeter comes fiától, Sándortól visszavezte az egykor a bodrogi várhoz tartozott Szónok (Zomuc) várföldet, mely azelőtt a bácsi várjobbágyoké volt. (Pesty Frigyes: Várispánságok 177.) De IV. Béla király ekkor elnézőbb volt a bíróságnál, mert elrendelte, hogy a várjobbágyoknak megfítt várbirtokból négy eke földterület Demeter comes fiának, Sándornak visszaadassék.

A IV. Béla és fia István, ifjabb király között kitört viszálykodások alatt az egykor nagykiterjedésű várjavak utolsó maradványai is veszendőbe mentek. István ugyan, kinek uralma alá Bács és Bodrog is tartozott, bőkezűen jutalmazta híveit. Marezel fiait, Kelemen és Márton bácsi várjobbágyokat, a kik őt az atyja elleni hadjáratokban segítették, felmentette a várjobbágyág alól s az ország nemesei sorába emelvén őket, 1263-ban nekik adta a mai Szilbács mellett fekvő Keszi nevű bácsi várföldet, melynek birtokába még ugyanebben az évben be is iktatta őket. E várföld kiterjedését könnyven elképzelhetjük, tudva azt, hogy területén nyolcz falu keletkezett, és miután ezek mindegyike külön birtokosától kapta melléknevét, azokat egymástól meg is különböztették. E nyolcz helység a következő: Szent-Iván-Keszi, Boldogasszony-Keszi, Sávoly-Keszi vagy Boul-Keszi, Kereszténytelke, Egres, Szent-Péter, Kastélyteleke, Matyuka-Kürth. E nyolcz faluból ma csupán Bulkeszi maradt fenn. (Karácsenyi: i. m. III. 175. Fejér IV. 3. 156. Századok 1875. 651.) 1264-ben István, András comesnek, Iván fiának adja Ond és Petend, 1267-ben pedig Dominicus Graecus testvérének, Márknak, Horlai és Kér bácsi várföldeket. Ennek a két várföldnek a határa keletről Irg (talán Ireg) volt. Kér a mai Ókér lehetett. (Pesty Frigyes i. m. 181.)

Bár mindkét várszerkezet még a XIII. században elenyészett, a bodrogi várbirtokok emléke még a XIV. század közepén is fennmaradt. 1330-ban Róbert Károly király Negyven (ma Nagyfény, Paesértől keletre) helységet Tamás mes-

ternek, a csonkakői várnagy fiának adományozván, az adománylevélben megemlíti, hogy e birtok egykor várföld volt. Még később, 1348-ban, a bácsi káptalan, Egyházas-Atya határjárásánál is megjegyzi, hogy ez egykor a bodrogi várföldekhez tartozott. (Pesty Frigyes Várispánságok tört. 187—189.)

Összegezve a rendelkezésünkre álló adatokat, a bácsi és a bodrogi várhoz a következő birtokok tartoztak:

1. A bácsi vár tartozékai: a bácsi vár halászáinak faluja, a mai Szondavitékén (1173—1196.), Sóvár (Üjvidék tájékán, hihetőleg a mai Szlatina-pusztán, Kátya fölött), melyet IV. Béla király 1237-ben a belakúti apátságnak adományozott, Beese (a mai Óbeese), melyet ugyancsak IV. Béla király 1238-ban a János-vitézeknek adott, továbbá Keszi, (Bulkeszi és Szilbács határában) 1263-ban, Ond és Petend 1264-ben, Horlai és Kér, melyeket István, az ifjabb király 1267-ben adományozott el.

2. A bodrogi vár tartozékai: Oronati (Aranyád), Coochka (Kucska) és Piros (ma is meglévő helység) elhárom várbirtokot IV. Béla király 1237-ben a belakúti apátságnak adományozta. Halász (bizonytalan fekvésű) várbirtokot II. Géza király neje, Enfrozina királyné a bodrogi vár hatósága alól kivévén, azt a székesfehérvári János-lovagoknak adományozta. Ezt az adományt III. Béla király 1193-ban megerősítette. Midőn IV. Béla király 1238-ban a székesfehérvári János-vitézek birtokügyeit rendezte, megerősítette őket Halász falu és a hozzátartozó halászóhelyek birtokában is. Lajos királynak 1377. évi megerősítő levelében a helység Bodrog vármegyében levőnek mondatik. (Iványi. m. IV. 45.) Zomuc (Szonok vagy Szolnok). Roland nádor ezt 1256-ban visszatülte a bácsi várjobbágyoknak, kiknek e bodrogi várbirtokban szintén részük volt. 1492-ben ily nevű helység plébánosa szerepel Bács vármegyében. Csatár (Baranya vármegyében, Vörösmart közelében.) IV. Béla király 1246-ban az Aba nembeli Demeter fia Sándornak adományozza. Egyházas-Acsa a bácsi káptalan 1348. évi oklevelében fordul elő. Negyvent (Nagyfény) Róbert Károly király 1330-ban Tamás mesternek adományozta.

A tatárjárás után ismét nagy társadalmi és gazdasági átalakulás következett be a nemzet életében, mely természetesen nagy hatással volt a nemesiség és a várjobbágyok viszonyaira is.

A király, hogy a főurakat a maga számára megnyerje és hogy az országot is megerősítse, nemcsak számos birtokot adományozott a főuraknak, hanem megengedte azt is, hogy birtokaikon várakat építhessenek, a mely körülmények azután új, hatalmas főúri osztály alakulására vezettek.

Az udvar környezetében élő főurak ugyanis mind nagyobb és nagyobb hatalomra jutottak és befolyásukat arra használták fel, hogy vagyonukat és hatalmukat gyarapítsák. A mely mértékben gazdagodott azonban az új főúri osztály, ép oly mértékben szegényedtek el. különösen a nemzetségi javak szétदारabolása következtében, az ősi nemzetségek, és miután közülök az előkelő, lívatalat viselő elem lassanként kivált, ezáltal még tekintélyökből is sokat veszítettek.

Az ősi nemzetségi szervezet felbomlása, a birtokok szétदारabolása és elidegenítése következtében a birtokpörök később annyira megszaporodtak, hogy azokat a királyi törvényszék egyedül már nem tudta elintézni. Miután pedig ez időben már a peres felek tekintélye is alászállott, a nemzetségek ügyében többé nem a király, hanem ennek megbízottja, a nádor, az országbíró, vagy a megyeispán bíraskodott.

A birtokviszonyok rendezése céljából — a mint már említettük — IV. Béla király 1256-ban Bodrogba is egy bizottságot küldött ki, a mely minden egyes birtok jogcímét megvizsgálta, ítelt és a birtokról oklevelet állított ki. E bíróság tagjai között az egyes megyeispánok is helyet foglaltak, a kik ekkor már a főnemesség sorából kerültek ki. 1256-ban az Ákos nembeli Ernő, 1263-ban a Pécz nembeli Dénes, az ifjabb király nádora, 1266-ban a Csák nembeli Domonkos viselik Bácsban a megyeispánságot. (Tört. Tár. 1897.)

A bácsi nemesség tehát mind méltóságának, mind nemesi szabadságának megsértése nélkül terjeszthette birtokügyeit a vármegyei ispán, mint békebírája elé.

István, az ifjabb király, 1263—1267 között számos bácsi várjobbágyot szabadtól föl és emelt az ország nemesinek sorába, a kik közös érdekeiknek

A bácsi és bodrogi vár tartozékai.

A főurak elhaltalmosodása.

A köznemesség megerősítése.

megvédésére az ősi nemzetségek kisebb birtokú, vagy elszegényedett tagjaival szövetkeztek. E szövetkezés első sorban az önkormányzat megteremtésére irányult és különösen a tatárjárás utáni korszakban nyilvánult meg nagyobb mértékben. A királyi hatalom pedig szívesen támogatta e mozgalmat, mert az öntudatra ébredt köznemességben erős támasza talált az ekkor már nagyon elhatalmasodó, féktelen főúri osztályval szemben.

Az önkormányzat kialakulása.

A XIII. század második felében már feltűnnek a köznemességnek, a királyi szolgáltnak bírái: a szolgabírák, az ősi nemzetségi békébírák utódai; az ő kezükbe megy át az igazságszolgáltatás és a közigazgatás összes gondja. A nemesség választja őket a saját kebeléből, de azok viszont kötelesek e megbízatást elvállalni.

A vármegyei ispánból a főispán, a régi udvarbíróból az alispán lesz, a ki eleinte csak a főispán megbízottja volt. (Tagányi Károly: Megyei önkormányzatunk keletkezése.)

Ez az átalakulás csak lassan ment s nem mindenütt egyidőben.

A fennmaradt okleveles adatok szerint Bodrog vármegyében a vármegyei önkormányzat már 1280. táján kifejlődött s a vármegyei tisztikar is ez időben már szervezve volt. Idevonatkozólag a legrégebb eddig ismert okleveles adat, a hájszentlőrinczi káptalan 1280-ban kelt bizonyóságlevele, Gyopul (Gyopul, a mai Bezdánótól keletre) nevű birtok eladásáról, mely alkalommal a jelenlévők között Budy, Bodrog vármegye alispánja, István és Iván vármegyei szolgabírák is fel vannak sorolva. (Wenzel XII. 313.)

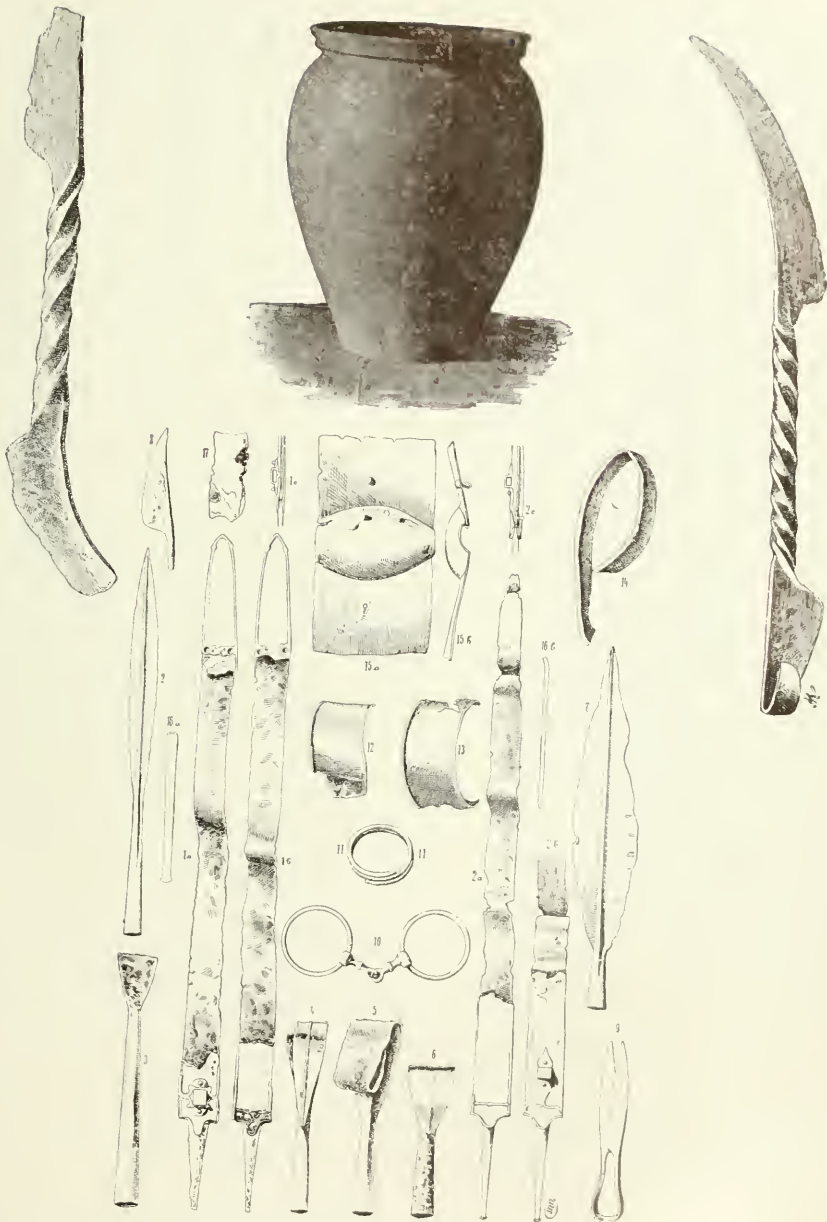
Ellenben a bácsi önkormányzat működéséről és szervezetéről csak a XIV. század közepétől kezdve vannak adatok. Bodrog vármegyében az átalakulás mindenesetre előbb ment végbe, mint Bácsban, mert Bodrog közel esett a fejedelmi ház legrégebb birtokaihoz, a Csepelszigethez, azonkívül túlnyomólag királyi birtok volt és jövedelmét is egészen a XIV. század közepéig a magyar királynék bírták. Csak így magyarázhatjuk meg, hogy már II. Géza király hitvese, Eufrozina királyné, a bodrogi várjavakból egy földterületet a székesfehérvári János-lovagoknak adott, mely adományt 1193-ban III. Béla király megerősítette. II. Endre tehát csak a régi szokást szentesítette, midőn 1218-ban a bodrogi vár összes jövedelmét Jolánta királynénak kötötte le. Maga Bodrog város is, a magyar királynék birtokaként szerepel, úgy-szintén Elmeg és Ganata. bodrogi vármegyei helyiségek is, egykor királynéi birtokok voltak. Ez utóbbiakat Kún Miklós 1297 előtt a királytól adományul nyerte s ez évben Domonkos királyi tárnokmesternek engedte át örök időre. (Iványi István, Bács-Bodrog várm. helynévtára III. 32.)

Mikor a bodrogi várszerkezetből a vármegyei önkormányzat kialakult, a magyar királynék régi joga továbbra is fennmaradt; sőt az Anjou-korban a királyné nemesak élvezi az egykori várirtokok jövedelmét, hanem Erzsébet királyné Nagy Lajos anyja, a vármegye főispánját, alispánját és szolgabírát a saját tisztviselőinek nevezi, általuk bíráskodik, igazságot szolgáltat, szóval törvényhatósági jogokat gyakorol. Ezt a királynénak egy 1379 nov. 9-én kelt okleveléből látjuk, melyben meghagyja, hogy Töttös fiának Lászlónak, Csepesi Gergely fia Miklós részéről bizonyos 50 forint kölcsön dolgában igazságot szolgáltatassanak. 1381-ben a vármegye alispánja és szolgabírái Erzsébet királynéhez intézik jelentésüket a Szentszalvatori Simon fia János deák ellen megtartott vizsgálat ügyében. Ez a helyzet azonban csak Nagy Lajos király uralkodása alatt állhatott fenn (Zichy Okmánytár IV. 121. és 194.), a mikor Erzsébet anyakirálynénak Nagy Lajos király kormányzására nagy befolyása volt.

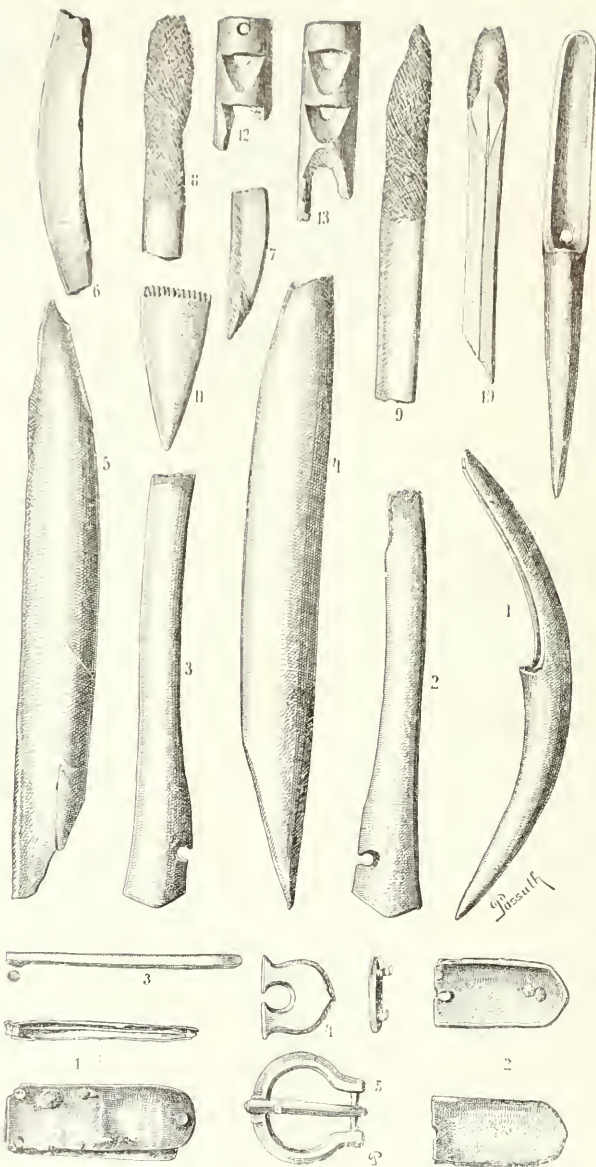
Bács és Bodrog vármegye egykori területe.

A vármegye az egykori bácsi és bodrogi várszerkezetből alakult és területeinek magvát a hajdani várirtokok alták. Később e területet lassan-lassan gyarapodott, de az egész középkoron át nem érte el a mai vármegye kiterjedését.

A régi Bodrog vármegye a Duna mentén a mai Pest vármegyei Bogyszlótól kezdve egész Apátig (ma Apatin) terült el. Területe mélyen belenyúlt a mai Pest vármegyébe egész Nádudvar és Bogyszló vidékéig, melynek határában feküdt Dalaca és Szántó (ma puszta). Innen egész Apátig, mely már Bács vármegyéhez tartozott, nyugatról a Duna határolta. Aranyostól kezdve az egykori Hájszentlőrinczen és Szent-Györgyön át keletre húzódnak a vármegye határa, mely azonban a mai Szatpártól kezdve éjszakketi irányt vett Paesér és Bajmok felé, melyek a legszélső Csongrád vármegyei helyiségek voltak. Bajmoktól a

Hamveder és két kelta kés Gombosról és kelta lovas-sírlelet Hódcságról.

Népvándorláskori lelet Szabadkáról.
(Takácseszközök és csattok)

vármegye éjszaktek felé kiszélesedett és határa Szabadkától kezdve — mely szintén Bodrog vármegyéhez tartozott, — a mai Jánoshalmán és Pestszentistvánon át Szántóig ért. (Csánki Dezső i. m. II. 184—85.)

Bács vármegye a Duna—Tisza közén, körülbelül a mai Ferencz-esatornától délre terült e. Éjszaki határa Apatintól kezdve a mai Ósziváczig, innen pedig a mai Bajsán át Óbecseig terjedt. E határ azonban sohasem volt állandó, hanem a régi Csongrád vármegye rovására folyton változott. 1468-ban Györgyént (ma pusztá Szabadka határában), Bajmokat, Pacsért, Napfényt (Nagyfény pusztá) és Csantavért (Csontafejér). 1447-ben pedig Verecegyházát (ma pusztá Szabadka határában) is Bács vármegyéhez számítják, pedig ezek 1462-ben és 1520-ban Csongrád vármegye területéhez tartoztak. Bajcsot (ma Bajsá) hol Bács, hol pedig Csongrád vármegyéhez csatolták; innen délkelet felé Hegyest (ma Kishegyes), Szeghezet és Feketehegyet (Bácsfeketehegy) inkább Csongrádhoz. Devecsert (ma pusztá Szentmihály fölött) pedig Bács vármegyéhez számították. Kutas pusztá 1520-ban Csongrád vármegyéhez tartozott, ellenben Kétfülü (Kétvillo), Vizes (Kishegyes és Péterréve között), továbbá a tiszaparti Peszér, Perlek (Óbecse határában) és Péterréve egy 1440—1441-ben Várdai Miklós részére kiadott adománylevelé szerint, Bács vármegyéhez tartoztak. A XVI. század elején a ma is fennálló Tavankút, Bajmok, Pacsér, Bajes, Hegyes, Szegegyház, Soprony, Deveser, Perlek, Péterréve, Túrol, Mohol és Peszér helységek, illetőleg puszták, úgyszintén az e vidéken feküdt, de a török hódoltság alatt elpusztult Asszonyfalva (Peszértől nyugatra), Báka, Beter, Csicsanieza, Csikod, Kevi, Kókút, Füles, Himesegyház és Szentmiklós csongrádvármegyei helységek voltak. (Csánki Dezső i. m. II. 131—132. Zsilinszky Mihály Csongrád várm. tört. I. 83. l.)

A XV. század második felében Csongrád vármegye viszont Bodrog rovására gyarapodott. Szabadka, mely az 1391—1464. közötti években Bodrog vármegye kiegészítő része volt, az 1464—1519. években Csongrádhoz tartozott. A Bács és Bodrog vármegyék határárn fekvő Tapolca és Szent-Pál helységeket még Mátyás király Bodrog vármegyébe kebelezte; mindamellett Bács vármegye e helységekre is kiterjeszti hatóságát, míg végre 1499-ben II. Ulászló király e két helységet, Czobor Imre és Márton kérelmére, újból Bodrog vármegyéhez csatolta és elrendelte, hogy Bács vármegye a Czobor családot e helységek birtokában többé ne háborgassa. (Orsz. Lev. Dl. 22505.)

Az előadottakkól láthatjuk, hogy a mai Bács-Bodrognak, a mai Martonostól le egészen Péterrévéig terjedő, tiszamenti része, mely eredetileg a csongrádi várszerkezet tartozéka volt, az egész középkoron át sem Bács, sem Bodrog vármegyéhez nem tartozott. E feltevésünket támogatja az egyházi beosztás is, mely többnyire a Szent István-korabeli állapotokat tünteti fel. Ez a terület egyházilag a szegedi főesperességhez tartozott, mely a fennmaradt legrégebb okleveles emlékek szerint 1199-ben már fennállott és a mai Bács-Bodrognak azt a részét foglalta magában, mely Szabadka, Bajmok, Pacsér és Zenta határai között fekszik. (Zsilinszky M. i. m. I. 52.)

Az egykori Csongrád vármegyéhez tartozó helységekről az 1521—22. évi ^{A Csongrádhoz tartozott helységek.} dézsmajegyzékből nyerünk felvilágosítást. Az 1521. évi dézsmajegyzékben a következő helységek voltak Csongrád vármegyébe kebelezve: Zenta, Bátká, Pacsér, Mohol, Bánfalva, Szent-Miklós, Karjad, Nagy-Adorján, Gyékéntó, Martonos, Tót-Kaloosa, Kókút, Chykanitha (Csikanieza, régebben Csik, Csika vagy Csikád), Füles, Szegegyház, Nagyhegyes, Tornyosfi-Bajes, Madaras, Tavankút, Verecegyház, Csikótó, Kerekegyház, Csontafejér (Csantavér), Napfény, Sebestyénháza.

Az 1522. évi dézsmajegyzékben: Szent-Miklós, Péterréve, Bátká, Karjad, Bánfalva, Tót-Kaloosa, Nagyadorján, Martonos, Zenta, Deveser, Kevi, Kókút, Sopron, Tornyos, Kis-Hegyes, Füles, Asszonyfalva, Báka, Csikló, Csikegyház, Chykanica, Irnos, Kutas, Vizes-Túrol. (Bács-Bodrog várm. tört. társ. évk. XIII. 187.)

E lajstrom azonban csak a XVI. század elején fennálló területi viszonyokat tünteti fel, mert az itt közölt helységek közül egyesek hosszabb vagy rövidebb ideig, majd Bács, majd Bodrog vármegyéhez tartoztak. Így a Tiszához közelebb Adorján 1340—41-ben Bodroghoz, Györgye (ma Györgyén pusztá), valamint tartozékai: Bajmok, Pacsér, Nagyfény, Csontafejér (Csantavér) 1468-ban Bács-hoz.

Bajcs 1462-ben szinte Bácshez, Paesér 1481-ben Bodroghoz tartozott. (Csánki Dezső i. m. I. 676.)

A Csanádhöz tartozott birtokok.

A Tisza balpartján Martonostól kezdve egész Péterrévőig a régi Csanád vármegye terült el, mely a Csanád nemzetség ősi birtoka volt. E területen feküdtek Rázsán, Szent-Miklós, Csóka, Baromlak, Temerkény, Szanád, Kőkényér, Halász, Zentarév, részben még ma is fennálló helységek. A mai Zentával szemben állott Zentarév, a Tisza balpartján, a melyről első ízben, 1247-ben, a Csanád nembeli Pongrácz comes birtokain eszközölt határjárás alkalmával emlékeznek meg az oklevelek. E birtokot Pongrácz comes IV. Béla királytól nyerte adományul, tőle a Telegdiék örökölték. Később Kis-Zenta néven volt ismeretes. E helység nevével utóljára egy 1495-iki okiratban találkozunk, a mely említést tesz arról, hogy Telegdi András itteni birtokát Bodófalvi Ferencz deáknak elzálogosítá. (Borovszky S. i. m. II. 299.)

Az egykori Csanád vármegye területe azonban nem terjedt a Tisza jobb partjára, csupán Moholt (hajdan 1323—1412. Moharéve néven szerepelt) számítják néha Csanádhöz. E helységet Zsigmond király 1412-ben Telegdi János kérelmére, kinek itt birtokai voltak, Csanádba kebelezte, de már az 1521. évi tizedjegyzékben Csongrád vármegye helységei között szerepel. (Borovszky S. i. m. I. 106.)

Vármegyék közicszantsús.

A vármegyéknek járásokra való beosztása és egy-egy szolgabírónak a járás élére való helyezése csak Zsigmond király uralkodása alatt, a XV. század elején ment végbe. A vármegyéknek négy járásra való osztása azonban csak jóval később történt.

Bács vármegyében 1355-től 1496-ig mindig csak két-két szolgabíró volt, de 1520-ban már négy, jelölül annak, hogy ekkorra Bácsban a négy járásra való szétszétválás már keresztül volt vite, és ez így maradt a török hódoltságig.

Bodrog vármegyében ellenben 1280-tól kezdve, egészen a mohácsi vészig, csak két-két szolgabíró szerepel az oklevelekben; csupán 1420-ban, 1427-ben és 1437-ben találkozunk három szolgabíróval. (Századok 1869. 604. Zichy oklt. VIII. és Pesty Frigyes áltunt régi vármegyék 586. l.)

A székhely.

A vármegyék kialakulásának történetében fontos szerepe volt a vármegyeyi székhely állandóvá válásának.

A vármegye székhelye az a helység volt, a hol a vármegye, a törvénykezés végett (sedes iudicialia) összecült. Bács vármegye székhelye Bács volt, hol nem csak a törvényszékek, hanem a közgyűlések is tartattak és a vármegyei hatóságok kiadványai is itt keltek. Bodrog vármegye székhelye azonban változott. Első székhelye kétségkívül Bodrog városa volt, de később, mint például 1408-ban, Háj-Szent-Lőrinczen tartattak a megyei törvényszékek. Ezenkívül 1360. táján Chente (Csente) 1407-ben Davot (Dautova, ma Dávod) szerepelt, törvénykezési helyként. A középkorban Bodrog, Csente és Háj-Szent-Lőrincz voltak Bodrog vármegye főhelyei, e három helység piacán végezték a peres ügyekben a szokásos idézéseket kiküldetés útján.

A főispáni tisztség.

A vármegye élén a főispán állott. E tisztség, mely a várspánságból fejlődött, az Anjouk uralkodása alatt mindegyre jobban átalakul. Minden vármegye főispánja maga a király, a ki végrehajtói hatalmát a főispánok útjángyakorolja. Ennek következtében a főispáni tisztelet a király adományozza; de e tisztség csak ideiglenesen száll át az adományosra, mert az ismét visszaháramlik a királyra, mihelyt ő azt visszavonta.

Közvetlenül a tatárjárás után Bács vármegyében István ifjabb király hívei viselték a főispánságot, a kik egyúttal az ifjabb király udvari főemberei voltak, mint Pécz nembeli Dénes 1263-ban, az ifjabb király nádora, Málczai Pál (1269—72.) ki egyúttal bodrogi főispán. Később V. István és IV. László király uralkodása alatt, a bácsi főispánok egyszersmind a legmagasabb közjogi és udvari méltóságokat töltötték be, mint Brebiri Joakim 1272-ben egyúttal tótországi bán, István 1275-ben egyúttal királyi főétekgfó, Mórincz 1283-ban királyi tárnokmester volt.

Az Anjouk uralkodása alatt működött főispánok még más vármegyékben is viselték a főispáni tisztelet, mint Nekesei Demeter, a ki egyúttal Trencsén, Logret fia János, a ki Bodrog, Valkó és Baranya vármegyék főispánja és macsói bán is volt. Ez időtől kezdve egészen a XV. század közepéig a vármegye főispáni tisztelet leg többnyire a macsói bánok töltik be.

Mátyás király uralkodása alatt a kalocsai érsekek veszik kezükbe a vármegye A. kalocsai ér-
 kormányzását, melyet egész a mohácsi végzig megtartanak. Csupán Várdai Péter sekek főispán-
 kalocsai érsek fogsága idejében 1484—95 és széküresedés esetén kormányozzák sága.
 világi főispánok a vármegyét. A kalocsai érsek már 1444-ben használta Bács
 vármegye örökös főispánja ezimét. Erre ezélok Mátyás királynak 1458. szeptember
 22-én kelt parancsa a budai káptalanhoz, melyben Bálványos várának és tartozé-
 kainak elfoglalása miatt Geréb Jánost, Várdai István, kalocsai (bácsi) érsek és
 fivére ellenében megidézeti. Ez oklevélben a következőket találjuk ; „ . . . Domini
 Stephani de Warda archiepiscopi ecclesiae Colocensis locique eusdem comitis
 perpertui.“ Hasonlóképp emlíkezik meg egy későbbi, 1477-ben kelt oklevél is a
 kalocsai érsekről. (Gróf Ziehy Okmt. X. 5 lap. Hazai Oklevéltár. 408. Varga
 Ferencz : Szeged város története.)

Közvetetlen adatot azonban erre nézve csak II. Ulászló királynak 1494-ben
 Somi Józsa temesi főispánhoz intézett levelében találunk. Ebben ugyanis a
 király kijelenti, hogy a főispánságok mindenkor a kalocsai érsekek birtokában
 voltak ; de mert ez a levél sem jutott reánk, nem állapíthatjuk meg, vajjon a
 király megerősítő levelét adott-e ki, vagy az örökös főispánságot adományozta-e
 ez alkalommal a kalocsai érseknek. Amly azonban kétségtelen, hogy 1450-ig
 világi főispánok, jelesül a maesói bánok állottak a vármegye élén. (Hajnik Imre :
 Az örökös főispánság.)

Bodrog vármegye élén a tatárjárás után 1269-ben a Guthkeled nembeli Bodrogi és bá-
 Málezai Pál állott. Őt követi a Csák nembeli Ugrom, maesói bán, Szerém vármegye csi főispánok.
 főispánja. Ő nyitja meg a maesói bánok sorát a vármegyei főispáni méltóságban.
 1274-től kezdve az egész középkoron át szinte szakadatlanul a maesói bánok álla-
 nak a vármegye élén, a kik e tiszten kívül a bodrogi, szerémi, valkói, néha a tolnai,
 baranyai, sőt a somogyi főispánságot is betöltötték. A XIV. század elején e vármegye
 főispánjai országos nevű férfiak sorából kerültek ki, a kik döntő befolyást
 gyakoroltak az események alakulására, mint a Guthkeled nembeli Maróthi
 Mihály, a Héder nembeli Henrik, szlavon bán, az ugyane nemzetségből származott
 János, a Tamási család őse, a ki Bodrogon kívül Somogy, Tolna és Baranya
 vármegyék főispánja is volt. A XIV. század elején (1312) Garai Pál foglalja
 el a főispáni széket, és ettől az időtől kezdve, a XIV.—XV. században a Garai és
 Ujlaki családok tagjai felváltva kormányozták a vármegyét.

A XIV. század végétől, midőn egyszerre ketten viselték a maesói báni méltóságot,
 a vármegyének is két főispánja volt. Mint Maróthi János és Perényi Péter 1397-ben,
 Ujlaki Imre és László 1410-ben, Ujlaki István és Lévai Cseh Péter 1428—29-ben,
 Garai László és Ujlaki Miklós 1438—41-ben ; Ujlaki Miklós 1438-tól hihetőleg
 1473-ban bekövetkezett haláláig viselte a főispáni tiszteletet.

Ujlaki hosszú, fényes, nem minden önzéstől ment pályáján magas méltósá-
 gokat töltött be : maesói bán, erdélyi vajda, majd Bosnyákország királya lett.
 E közel 35 évre terjedő időszak alatt Ujlaki a maesói bánóságban másokkal
 osztozott. 1444—47-ben Garai László, 1466—67-ben Szokolys Péter viselték
 vele együtt a bánóságot és a bodrogi főispánságot is. (Csánki D. i. m. II. 227.)
 Ujlaki országos elfoglaltsága miatt nem intézhette maga az ügyeket Bodrog vármegyé-
 ében, ezért helyetteseket (főispáni helytartókat) rendelt, a kik nevében
 végezték a főispáni teendőket. Egy 1442. december 17-én Győrött kelt rendelet-
 ében, midőn a Tóttös Lászlótól elvett lovak visszaadása iránt intézkedik, Nagy-
 völgyi László maesói al-bánt és Lekesei Sulyok György nándorfehérvári kapi-
 tányt nevezi meg, mint a kik Bács és Bodrog vármegyékben a főispánhoz tartozó
 ügyek végzésével megbíztattak. (Gróf Ziehy Okmt. IX. 48.) 1451-ben ismét Nagy-
 meghi László vizezében képviseli Ujlakit Bodrogban. Ő ad ki Bodrog vármegye
 alispánjaival és szolgabíráival együtt bizonyítványt arról, hogy Décsanóczi
 Gergely deák Tóttös Lászlótól a tárnoki részirtokot elfoglalta. (U. ott IX. 437.
 449. 458.)

Mátyás király uralkodásának vége felé Kinizsi Pál temesi gróf, majd utóda
 Somi Józsa viselték a főispáni tiszteletet, míg 1498-ban Ulászló király Czobor Már-
 tonra és Imrére bízta a vármegye kormányát, s ez időtől a mohácsi végzig e
 család tagjai viselték e vármegyében a főispáni méltóságot.

Bács vármegyében a legrégebbi ránk maradt okleveles adatok szerint a Ali-pánok.
 XIV. században rendszeren csak egy alispán volt, 1422 óta rendszeren kettő, sőt a
 XV. század közepén 1447-ben és 1473-ban hárman is viselték az alispáni tisztséget.

Bodrog vármegyében 1280-tól 1389-ig rendszeresen egy alispánt találunk; 1389-től kezdve állandóan két alispán volt. 1437-ben egyszerre hárman viselték az alispáni tisztelet, hasonlóképen 1438-ban, 1448-ban, 1449-ben, 1452-ben és 1453-ban. 1454-től kezdve rendszeren két alispánja volt a vármegyének egészen a mohácsi vétségig.

szolgabírók és
egyéb vármegyei
tisztségviselő-
k.

A már említett szolgabírókon kívül a vármegyei tisztségviselők közé tartozott a megyei ember (testimonium), a ki a hivatalos ügyek elintézésénél a szolgabírákat helyettesítette. Ily kiküldött volt Császár György, a ki 1406-ban nádori kámi kiküldöttként szerepel. Ugyanezek vármegyei tisztségviselők voltak az esküdtek, a kiknek működéséről Kont Miklós nádornak 1364 július 6-án kiadott oklevelében történik említés, (Zichy III. 244.), mely szerint a nádor Bodrog vármegye nemességével Bodrog mellett közgyűlést tartván, az alispán, a szolgabírák és esküdtek nemcsak tanácskodnak Saagh Benedek és fia Miklós, másfelől Jakab fia Miklós birtokügyében.

Az esküdtek nemesség bűntetőjogi ügyekben is eljártak, a mint ezt Kont Miklós nádornak a fent említett közgyűlésből kiadott oklevele is igazolja. A nádor ugyanis ez alkalommal az alispán, szolgabírák és az esküdtek nemesség által megnevezett vármegyei esavargókat, latrokat és tolvajokat számkivetí és leveleskékké teszi. (Zichy okmt. III. 310. 244.)

A vármegyei hatóság alatt állottak a falusi bírák (villicus), a kik a jobbágyok ügyeiben bíraskodtak. A falusi bírakat az alispán kötelességmulasztás esetén meg is bírsághozta, mint Bodrog vármegye alispánja 1405 febr. 21-én kelt ítéletével a szeremlyeni bíró megbírságot, mert egy tolvajjal szemben Bátmonostori Tóttós László kajándi jobbágyának nem szolgáltatott igazságot. (Zichy oklt. V. 387.)

A vármegyei közgyűléseket, congregatioakat, miként ezt az 1298: XXXV. törvényezik kötelezőleg előírta, szabad ég alatt, nyílt mezőn tartották. Bács vármegye közgyűléseit rendszeren Bács közelében (prope civitatem Bachiensem), Bodrog vármegye pedig a Bodrog város mellett nyílt mezőn, ritkábban Háj-Szent-Lőrinczen tartotta. E közgyűléseket eleinte a királyi biztos, majd Nagy Lajos uralkodása alatt a nádor vezette és azokon leginkább a birtokpöröket és a közbiztonság elleni vétségeket s bűntetteket intéztek el.

Nádori
bíráskodás

Nagy Lajos király uralkodása idejében a nádori bíráskodás mindegyre nagyobb mértékben lép előtérbe. A vidék jogrendjének biztosítása és a jogszolgáltatás gyorsítása érdekében a nádor bizonyos időközökben kiutazott a vidékre, minnek következtében a közgyűlések oly ügyeket is tárgyaltak, a melyek különben a Cúria vagy a nádori ítélőszék elé kerültek volna.

Az ítélkezésnél a nádonon kívül részt vettek: a vármegye közönsége, az alispánok, szolgabírák és a vármegye közönsége által választott esküdtek bírák, (jurati assessores), a kik a megyei birtokok és előkelő nemesség sorából kerültek ki. Így midőn Gilétfi Miklós nádor 1343-ban Bodrog vármegyével közgyűlést tartott, szolgabírákat és oly esküdtek bírákat alkalmazott maga mellett, a kiket a vármegye közönsége rendelt melléje és mindannyinak helyet adott az ítélezhatalomban. (Századok 1875. 144.)

Ily nádori közgyűlések voltak Gilétfi Miklós nádorsága alatt 1343. június 9-én Bodrogban, 1351 szeptember 19-én Bácsban, mely alkalommal a valkóvármegyei nemesség képviselőiben Horváthi Péter is megjelent. E közgyűlés befejezte után a nádor Szerém vármegyébe ment át, hol szeptember 26-án tartott közgyűlést.

Kont Miklós nádorsága alatt 1360 augusztus 24-én Bodrogban, 1364 július 1-én ismét Bodrogban, 1365 június 24-én Bácsban, Opuliai László herceg nádorsága alatt pedig 1367 augusztus 18-án Bodrogban, 1368 augusztus 7-én Bácsban, ugyanaz év augusztus 16-án és 1370-ben ismét Bodrogban tartottak nádori közgyűléseket. Nagy Lajos király uralkodása után a nádori közgyűlések megszűnnek és a nádor helyett ezentúl a főispán elnököl a közgyűléseken.

A vármegye történetében rendkívül érdekes az a közgyűlés, melyet Lósonczy István, bodrogai főispán és macsói bán a vármegye nemességével 1391 április 30-tól május 7-ig Bodrog helység közelében tartott. E közgyűlés ítéleteivel ugyanis nagyon beesés felvilágosításokat adnak a vármegye akkori közállapotairól. Egy ilyen ítéletével őrizte meg a Szabadkára vonatkozó eddigi ismert legrégebbi adatot is.

E közgyűlésen minden esetre jelen volt, — ha nem is mindvégig — Bebek Imre országbíró is, a ki május 4-én Bodrogból két tanúvallató parancsot boesáttott

ki. Az egyiket a pécsváradi konventhez, — a másikat Baranya vármegye alispánjaihoz és szolgabíráihoz intézte (Zichy Okmt. IV. 473.)

E közgyűlésnek egyik, május 7-én kelt ítéelőlevele névszerint felsorolja azoknak a tolvajoknak, orgazdáknak, latroknak és rablóknak a neveit, a kik fölött a vármegye közönsége ítékezett; de ugyancsak ez az ítéelőlevél tartalmazza az ekkor jelenvő ítéelő bírák névsorát is.

Közöljük e névsort, mely egyúttal Bodrog vármegye ekkori előkelő birtokos nemességével ismertet meg bennünket.

A közgyűlésen részt vettek: Seléndi Albert mester alispán, Chepchi Gergely fia Miklós és Reegi Tamás szolgabírák, továbbá a következő esküdtbírák: Sary Olivér fia István, Kelud Pál fia Mátyás, Lekesei Péter fia György, Barchani Bakó fia Miklós, Gergery (így) János fia Péter, Kengyi Jakab fia Tamás, Aranyáni Lőkös fia Miklós, Pakkai Mihály, Bessenyői Albert fia Miklós, Lekesei Mikola fia János, Szánthói Mihály fia János. (Zichy Okmt. IV. 467.)

A peres felek közül ott volt Báthmonostori László fia, László is, a kit a közgyűlésből kelt ítéletével szerint, — ötvenedmagával letendő esküre ítélték arra nézve, hogy a Báthmonostori Mihály pap marháinak és mindenemű javainak elvételében apjával együtt ártatlan. (Zichy Okmt. IV. 471.)

A nádori törvényszékek a XV. században mindegyre jobban eltávolodtak a kitűzött céltől s gyakori visszaéléseknek váltak kútféjeivé. Az egyes hatalmas urak ugyanis nagy kísérettel jelentek meg ilyenkor és gyakran a gyöngébbek rémitgetésével csikartak ki maguknak kedvezőbb ítéletet. Az sem volt ritka eset, hogy a felek oly kifogásokkal állottak elő, melynek következtében az ügy nem volt a nádori törvényszéken eldönthető és így a nádor vagy perhalasztó ítéletet volt kénytelen hozni, vagy a feleket valamely hiteles hely előtti esküre kötelezni.

A rendek kérelmére Mátyás király 1481-ben az egész országra kiterjedőleg megszüntette a nádori törvényszékeket, a melyeket ennek következtében az 1486. évi országgyűlés el is törölt.

A XV. században már sem Bács, sem Bodrog vármegyében nem találjuk nyomát a nádori törvényszékeknek A bodrogvármegyei főispánokat, a kik macsói bánok is voltak, nagyon lefoglalta ez időben a törökök elleni készülődés; az alvidék védelme is folyton a végvárhoz kötötte őket és így, miután a vármegyei közgyűléseken is csak ritkán jelenhettek meg, maguk helyett, — mint Ujlaki Miklósról is tudjuk — főispáni helytartókat küldtek a közgyűlések vezetésére, sőt a macsói al-bánok is szerepelnek Bodrog vármegyében, a bán helyetteseként. Ilyen viszonyok között azután mindegyre jobban előtérbe lép az alispán bíráskodási joga, úgy hogy a XV. században már csaknem kizárólag az alispán és bírótársai intézik a jogszolgáltatást Bodrog vármegyében.

Midőn Mátyás király 1458 július 30-án Várdai István kalocsai érsek panaszára, Tóttós László és társai ellen, bizonyos Darvaz-birtokon elkövetett hatalmaskodások dolgában vizsgálatot rendel, leíratát a macsói bánokhoz és Bodrog vármegye alispánjaihoz, valamint ezeknek bírótársaihoz intézi. (Zichy Okmt. X. 22.) Az akkori alispánok, Káthai Miklós és Szentlászló Miklós, az 1458-ban tartott közgyűlésen, a Tóttós László és a kalocsai érsek között fennforgó ügyben a közreműködést megtagadták, mire a király őket perbe idézti. Az alispánoknak a király rendeletével szemben elkövetett emez engedetlensége következtében csakhamar megjelenik Dombay Miklós macsói bán Hájszentlőrinczen, s november 27-én a szolgabírákkal együtt intézkedik bizonyos bírságügyben. 1459-ben egyszerre négy macsói bán, Szentmártoni Nagy Simon, Dombay Miklós, Nagyvéghi László és Szokolyi Péter állít ki Bodrog vármegye szolgabíráival együtt, Tóttós László ügyében egy oklevelet, de már ugyanez évben, szeptember 30-án ismét a két alispán és bírótársai intézkednek ez ügyben.

Alispáni bírás-
kodás.

1464-ben Aranyáni Józsa János macsói al-bán egyúttal Bodrog vármegye alispánja is volt. Ő teljesítette Országh Mihály nádor rendeletére a vizsgálatot Kakathi Sandrin fia Demeter és Rymy Bálint szolgabírákkal egyetemben Tóttós Lászlónak a bátai apát ellen emelt panaszügyében. (Gróf Zichy Okmt. X. 44. 83. 90. 316.)

II. Ulászló és II. Lajos zavarteljes uralma alatt a vármegyei önkormányzat mindegyre jobban kiszélesedett. Az ügyek vezetését Bácsban, hol ekkor a kalocsai érseknek ültek a főispáni székben, és Bodrogban is a köznemesség vette kezébe, a mely a Szapolyai János körüli csoportosult nemzeti pártnak egyik leg-

hatalmasabb támasza lett. Bodrogban uszupán a Czoborok — a főispáni méltóságot is viselt Márton és Imre — voltak az udvari párt hívei.

A mohácsi vész e vármegyében is rendkívüli károkat okozott s azt úgyszólván a végpusztulásra juttatta, az önkormányzatot azonban nem tudta egyszerre megsemmisíteni. A nagy nemzeti szerencsétlenség elmuldtával, a vármegyei ügyek vezetését csakhamar ismét a nemesség veszi át, mely a király által az 1527 márczius 17-ére összehívott budai országgyűlésre szintén felküldi követéit, hogy ekként a Szapolyai Jánoshoz való hűségét kifejezze. Így Bács vármegyét Sulyok Balázs és Drághi Miklós, Bodrogot Várdai Mihály és Sulyok Lajos képviselték.

A vármegyei életnek ez az utolsó emléke a török hódoltságig. Ezzel megszakadnak adataink mindkét vármegye önkormányzatának működéséről, mely csak a felszabadító háborúval kel ismét életre.

Befejezésül közöljük a vármegyei főispánok és alispánok névsorát a legrégibb eddigi felszámra került adatoktól kezdve egészen a mohácsi vészig.

Bácsai főispánok.

Bács vármegye főispánjai: Guthkeled nembeli Vid 1055—1074, Keled 1103—1113, Pál nádor 1135, Apa országbíró 1156, Dénes 1173—1175—1186, Domokos országbíró 1188, Mogh vagy Móka nádor 1188—1193, Esau (Ezsau) nádor 1194—1198, Mogh vagy Móka másodfiben 1198—1199, Míka (Mihály) nádor 1199—1200, Benedek 1201—1202, alighanem azonos a hasonnevű nádorral, Mihály országbíró 1202, Hippolyt, (Ipolt Ipoly) horvát és tótország b.án 1202—1204, Győr nembeli István fia Csepán nádor 1205—1207—1209, Marezell, Györke fia Péter 1210—1212, Kán nembeli Siklósi Gyula, később országbíró, 1212—1213, Merán-Andechsi Bertold kalocsai érsek, Gertud királyné testvére, 1213, Salamon Miksa comes fia, királyi tárnokmester, 1213—1214, Vázsony nembeli Othusz országbíró 1215, Ompud fia Dénes kir. tárnokmester 1220—1222, Miklós 1222, Zsámbéki Smaragd 1222, Ponit vagy Poth 1225, Borsa nembeli László országbíró és Bodrog vármegye főispánja 1228—1230, Miklós 1232, Csák nembeli Demeter, az ugodi ág alapítója, 1233, Borsa nembeli László 1234—1235, Pózza, azelőtt az ifjabb király tárnokmestere 1235, Simon 1238, Angelos János, II. Izsák görög császár fia 1240—1242, Erney (Ernye vagy Ernő az Akos nemből) 1255—1256, Andráš 1256, Pécz nembeli Dénes, az ifjabb király nádora, 1263, Csák nembeli Péter fia Domonkos, a Dobóciak őse 1266, Guthkeled nembeli Dragan fia István fia Málczai Pál, egyúttal bodrogi főispán 1269—1272, Joakhim tárnokmester és tótország b.án 1272, István királyi étekgógó 1275, Joakhim főtárnokmester 1276, Móricz tárnokmester 1283, Zsámbéki Ajnárd fia János 1291—1301, Futaki István fia Dénes 1316, Omodé fia Miklós, egyúttal Baranya vármegye főispánja, 1317, Széchenyi Tamás a kúnok bírája 1318—1321, Nekesei Demeter tárnokmester, egyúttal Trenesén vármegye főispánja, 1322—1329, Homonnai Drugeth János 1330—1333, Logret fia János macsói b.án, egyúttal Bodrog, Valkó és Baranya vármegyék főispánja Ostffy Miklós 1336—1339, Ostffy Domonkos macsói b.án 1352—1353, Debregezthi András macsói b.án 1352, Ohódi Czudar Péter főpohárnok 1368, Horváthi János macsói b.án, egyúttal Valkó és Bodrog vármegye főispánja 1380, Losonczy István szörényi b.án és temesi főispán 1387—1403, Horogszeghi Szilágyi László 1405—1428, Ujlaki Miklós macsói b.án 1442—1450, Garai László macsói b.án 1447, Ujlaki Miklós és Korogyi János 1450, Várdai István kalocsai érsek 1463—1470, Matucsinai Gábor kalocsai érsek 1471—1478, Hanthó György kalocsai érsek 1479—1480, Várdai, másként Várdai Péter kalocsai érsek 1481—1484, Kimizsi Pál temesi gróf 1484—1494, Soni Józsa egyúttal Temes és Bihar vármegyék főispánja 1494—1495, Várdai Péter kalocsai érsek kiszabadulása után ismét 1495—1501, Vingart Geréb László kalocsai érsek 1501—1502, Frangepán Gergely érsek 1503—1520, Imrefi Mihály főispáni helytartó 1521—1522, Tomori Pál kalocsai érsek 1523 † 1526. augusztus 29-én Mohácsnál.

Bácsai alispánok.

Alispánok: Mihály 1355, Szőlősi János 1408, Fersfalvi Péter és Fegyverneki Péter 1422, Dobokai Kesserű János és Gathi Frank 1431—1432, Tremehgyi János és Guthi Ferencz 1433, Koronczi István, Szentmártoni Mihály és Rypaki Jakab, Thagalai Lőrincz 1461, Thagalai Lőrincz és Kis Bálint 1464, Geszthi János és Thagalai Lőrincz 1464 október 11, Thagalai Lőrincz és Kún István 1466, Lekesei Sulyok György, Berekszói László és Polnai Vizlai János 1473, Lekesei Sulyok György, Berekszói László és Pachman Tamás, Drághi Tamás

1480—82, Sárvári Mihály és Szalánczi János 1496, Drághi Miklós és Király Péter 1520, Drághi Péter és Velezfalvi Boldizsár 1523.

Bodrog vármegye főispánjai: Lambert 1135, Apa 1156 (később 1158-ban tótországi bán), Henrik 1163, Gatha 1169—1171 között, István 1188, Miskóc nembeli Domonkos 1192—1193, később tótországi bán, Fulkó, azelőtt Vas vármegye ispánja 1198—1199, Tivadar 1199—1200, Tiborcz 1200—1204, később királynéi udvarbíró, Móka 1205, Kán nembeli Siklósi Gyula 1206—1212, később Bács vármegye ispánja és nádor, András 1212—1213, Meran-Andechsi Bertold, kalocsai érsek, egyúttal Bács vármegye ispánja, 1213, Szát nembeli Bars fia Miklós nádor 1213—1215, Vázsony nembeli Othusz, a királyné udvarbírája, egyúttal Varasd ispánja 1219—1220, Kán nembeli Siklósi Gyula nádor 1220—1222, másodsor, Bór nembeli Bánk udvarbíró 1222, Siklósi Gyula nádor 1223—24, Csák nembeli Gung fia Csák 1224—1225, később tárnokmester, Vázsony nembeli Othusz, királynéi udvarbíró 1228, az év második felében Borsa nembeli László országbíró 1228, „nagy” Gyula (alkalmasint idősb Gyula náddal azonos) egyúttal soproni ispán 1228, Kán nembeli ifjabb Siklósi Gyula, a hasonnevű nádor fia, azelőtt Kálmán herceg tárnokmestere, 1234, Aba nembeli Demeter 1235—1246, Kálmán herceg nevelője és tárnokmestere, a tatárjárás után (1246) egyúttal országbíró is, Gutkhead nembeli Málezai Pál, egyúttal Bács vármegye főispánja 1269, Csák nembeli Ugron macsói bán, egyúttal Szerém vármegye főispánja 1274, János macsói bán, egyúttal Szerém és Valkó vármegyék főispánja, 1275—1279 közötti években, Pécz nembeli Marczali Gergely macsói bán, egyúttal Szerém, Valkó vármegyék főispánja, 1279, Sárkányi Pethend, egyúttal Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1283—84, Keszői Móríc, egyúttal Szerém, Valkó vármegyék főispánja és macsói bán 1285, Misza (Misza) IV. László király volt nádora, egyúttal Tolna vármegye főispánja, 1290—1291, Borsa nembeli Jakab (Kopasz), egyúttal Szatmár vármegye főispánja, később nádor 1291, Bogát-Radván nembeli Simon 1298—1302, közben Rátót nembeli István fia Kakas, egyúttal Tolna vármegye főispánja 1300, Heyza (Eyzech Misza fia), egyúttal Tolna és Baranya vármegye főispánja 1301, Gutkhead nembeli Maróti Mihály, egyúttal Szerém, Valkó vármegyék főispánja és macsói bán, 1303, Héder nembeli Henrik, szlavonai bán, tárnokmester, egyúttal Tolna, Baranya és Somogy vármegyék főispánja, 1304—1307, Kereu-Monostorai (Gyerómonostori) Lothárd, macsói bán, Szerém és Valkó vármegyék főispánja, 1310—1312, Dorozsma nembeli Garai Pál 1312—1313, Héder nembeli Németújvári János, a Tamási család őse, egyúttal Somogy, Tolna, Baranya vármegyék főispánja 1315, Garai Pál macsói bán 1318—1333, Szenté-Mágoes nembeli Logrethi fia János macsói bán 1328—1333, Ostffi Miklós macsói bán, egyúttal Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1335—39, Szekcsői Herceg Péter 1339, Zathai Gergely, Szerém és Valkó vármegyék főispánja, macsói bán 1340—41, Szekcsői Herceg Péter 1342—43, Asszonyfalvi Ostffi Domonkos 1343—44, Szekcsői Herceg Péter 1347, Garai András, macsói bán, egyúttal Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1353, Csák nembeli Ujlaki Ugrin fia Miklós, macsói bán 1355—56, Garai Miklós macsói bán, egyúttal Baranya, Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1359, Horváthi János macsói bán 1375—76, Liskói Pál macsói bán 1382, Koroghi István, macsói bán 1383—85, Losonczy István, macsói bán 1390—92, Losonczy László 1393—1394, Maróthi János és Perényi Péter macsói bánok, egyúttal Szerém, Valkó és Baranya vármegyék főispánjai 1397, Vízközi Péter fia András 1401, Maróthi János, macsói bán 1407, Fedémes Miklós, macsói bán, egyúttal Baranya, Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1409—1410, Ujlaki Imre és László macsói bánok és az előbb említett vármegyék főispánjai 1410—1411, Ujlaki Imre 1418, Garai Dezső, macsói bán 1419—1425, Maróthi János macsói bán 1476, Ujlaki István és Lévai Cseli Péter macsói bánok 1428—1429, Garai László és Dezső macsói bánok 1431—1433, Garai László és Ujlaki Miklós macsói bánok 1438—41, Ujlaki Miklós, előbb temesi főispán, majd erdélyi vajda, az ország főkapitánya és macsói bán 1442—1454, közben vele együtt Garai László 1445—1447, Dombay Miklós 1458, Szentmártoni nagy Simon, Dombay Miklós, Nagyvéghi László 1459, Horogszegi Szilágyi Mihály az alsórészek főkapitánya 1460, Szokolyi Péter 1459-ben és 1466—1467, Ujlaki Miklós (híhetőleg 1473-ig viselte a főispánságot) Kinizsi Pál temesi gróf, az alsó részek főkapitánya, egyúttal Bács, Temes, Bihar, Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1494, Somi Józsa 1495-ig egyúttal Bács

Bodrogi főispánok.

vármegye fő-spánja, 1494—1498, Czobor Márton és Intre 1498—1507, Czobor Márton királyi kamarás 1509.

Bodrosai a
ispánok

Alispánok: Budy 1280, Miklós fia András 1339, Abolmni Péter fia Tamás 1350, Lekesei Miklós fia Péter 1354, Bajai Tamás mester 1360, Gerárd fia Tamás 1364, Gerguri (Gergelyi) Sebők fia Pál 1373—1374, Szentmiklósi Dénes fia Tamás 1378, Boreasnyai Baku fia Miklós mester 1381, Haraszti Simon fia Benedek mester 1382, Kyrnich Miklós fia Miklós mester 1383, Torsi János és Gál (Bokoch, Bakoes testvére) 1389, Gál mester és István fia Lőrincz 1390, Nagy Mihály mester 1390, Albert mester 1391, Szeléndi Albert 1391, Harapi Miklós 1392, Gathi György fia Péter mester 1393, Fyrfalvai István fia, Lőrincz mester 1393, Bärkányi Nagy István 1396, Vízközi Péter fia András mester és Dersi János 1400, Vízközi András 1401, Dersi Pál 1402, Röt László és Zalai János 1402, Bakai Dávid 1405, Bakonyi Pál fia Miklós 1406, Reghi Kozma 1406—1408, Regenyei István 1411 előtt, Ughi (Unghi) István és Gerendai Lukács 1411, Boreani (Barthani) Demeter fia András és Csapi Domonkos 1412—15, Barthani László és Kirch-i Korhard 1416, Barthani László és Aliphanti Miklós 1417, Raesi Tamás és László 1417, Pál fia Frank és István fia Pál 1418, Inakodi János és Aynareh fia János 1418, Varjadi Péter és Turesányi Pál 1419, Varjadi Császár Péter és Rgi Kozma 1420, Aranyáni Ördög István és Varjadi Péter 1420—21, Aranyáni Ördög István és Uki Leusták 1422—25. ápril, Uki Leusták és Szentkirályi János 1425 szept. — 1426, Pozsgói Domonkos és Hernádfalvi Antal 1427, Szentkirályi János és Lekesei Katona Péter 1430 márcz, Szentkirályi János és Fegyverneki Péter 1430 decz. — 1431, Tomasolezi Szász János és Cserneli Zngdia Tamás 1431—32, Tomasolezi Szász János és Szentkirályi János 1433, Pethkei László és Regi Kelemen 1435—36, Pethkei László, Szentlászlói Mihály és Keszi Kelemen 1437—38, Pethkei László, Érmelléki Antal és Bittó Péter 1438—, Pethkei László és Nagy-völgyi László 1440, Szeléndi Jánk és Pakai Balás 1447, Lekesei Sulyok György 1447 decz, Lekesei Sulyok György és Pakai Balás 1448, Sulyok György, Pakai Balás és Györgyi Bodó János 1448, Pakai Balás, Jánosi Borizló Péter és Csigerdi László 1449, Bakai György és Jánosi Borizló Péter 1451, Sidei János és Jánosi Borizló Péter 1452, Nagymeghi László, Geszti László és Jánosi Borizló Péter 1453, Erdélyi István 1453 szept, Nagyvölgyi László, Jánosi Borizló Péter és Almási Balás 1454, Nagybesenyői Gergely és Káthai László 1456, Káthai László 1458, Szentlászlói Miklós és Kanothi Miklós 1458, Posegai János deák és Kajándi Gáspár 1459, Feyér István és Bertalan 1461, Geszti László 1462, Kis Bálint és Fagyalasi Lőrincz 1464, Aranyáni Józsa János, macsói albán 1464 aug. hó, Réghi Polyák Péter 1464 szept. hóban — 1466 jan, Bartháni Kaszás Péter 1474, Vizlai János 1476, Challowith (Csallovics) Vuk 1477. márcz, havában, Bodizlói (Bogyviszlói) János és Gáspár deák 1477 jún, Dersfalvai Bakó Demeter 1479, Czobor János 1482—83, Györgyi Bodó István 1483, Máté (Várdai Péter kalocsai érsek fia) és Kisváradjai Olazius (Alajos) 1484, Haraszthi István és Nagy Döme 1494, Bajnai Both Mihály és Szenttamási Szalánézi János 1495, Geszthi Mihály deák és Dorozslói János 1499, Ordódi György és Chephi (Cséfi) Fodor Péter 1509, Ordódi György és Kakathi Száll István 1511, Lekesei Szentlászlói György 1519, Chyphé-i Fodor Péter 1520.

3. A vármegye szerepe a nemzeti történelemben 1001—1526.

A keresztény-
ség megszilár-
dítása.

Mikor Szent István a magyar királyságot megalapította, a keresztény hit már el volt terjedve a Duna—Tisza közén. A kereszténység megszilárdítására alkotta Szent István az Árpádok családí birtokán a kalocsai püspökséget, melynek egyházmegyéje a két folyam mentén egészen a Títelig terjedt.

Az új püspökség élére a király a pécsváradí apátot tette, kinek feladata lett az itt lakó szímmagyar népet a keresztény hitben megerősíteni és annak hitűsége felett őrködni.

A szervezés nagy munkája közepette István király ismételtén kénytelen volt hadat vezetni azok ellen, a kik az új intézményekkel, a dolgok új rendjével megbarátkozni nem tudván, az elégületlen elemekkel szövethettek és ellentállást keltek. Gyula, erdélyi vezér és szövetségeseinek legyőzete után a király a bolgár származású Glád ivadéka, Ajtony ellen fordúlt, a ki a Marostól

Az óverbácsi avar gyűfű.
(Wessel Jenő eredeti rajza.)

Részlet a nagy románai sánczből.
(Wessel Jenő eredeti rajza.)

éjszakra, a Fehér-Körösig terjeszté ki uralmát és 1019-ben már félelmetes hatalommá lett.

István király 1019—28 között megindította a hadjáratot Ajtony ellen. Serege Szeged alatt, talán Martonosnál, vagy inkább a mai Zentánál, átkelt a Tiszán. Ajtonyt kemény harcok után legyőzte. (Pauler Gyula, Magyar Nemzet Tört. I. 57.)

Az Ajtony elleni hadjáratról kezdve, közel félévszázadon át, a vármegye területén történt eseményekről hiányzanak az egykorú adatok. Sem a Vatha vezérlete alatt 1046-ban kitört pogánylázadásról, sem pedig I. Endre király és Béla herceg között, a főhatalomért folytatott küzdelemről fennmaradt egykorú tudósítások a vármegye történetét érintő eseményekről nem tesznek említést.

Béla király halálával (1063), I. Endre király fia, Salamon került a trónra, a ki alatt ismét a német befolyás kerekedett felül a királyi udvarban.

Azok közé a férfiak közé, a kik ekkor az ország sorsát intézték, tartozott Vid bácsi ispán, a sváb Guthok nemzetségének sarja, vitéz, erőles, de kíméletlen és czéljai elérésére mindenre képes férfiú, a ki ép úgy bírta Salamon, mint IV. Henrik császár bizalmát. (Pauler Gyula i. m. 148.) Vid terjedelmes birtokok ura volt. Így övé volt a búziási síkság is Valkó vármegyében. E birtokot a besenyők, e mindig zsákmányra éhes, rabló nép, mely ez időtájt Bolgárországban telepedett le, 1071-ben elpusztították.

Salamon király nem nézte tétlenül kedvelt híve birtokainak pusztítását és miután a királyi udvarban különben is kétségtelennek tartották, hogy a nándorfehérvári görögök ösztönözték a besenyőket zsákmányolásra, ezért Salamon még ebben az évben I. Béla király fiaival, vitéz és László hercegekkel egyesülve, a Tittel alatti révnél, a mai Szalánkemén átellenében összegyűjtötte hadait, és Nándorfehérvár ellen indult. Seregével a Dunán átkelvé, betört a Szerémségbe, mely akkor még a Bizánczi császársághoz tartozott és elfoglalta Nándorfehérvárt. E hadjáratban Vid ispán is részt vett, a bácsi katonasággal. (Pauler i. m. I. 150—153.)

Salamon hadserege az ütközet után a kórógyi mocsarak mentén, a búziási mezőn megállapodott, a hol a vezérek a szerzett hadizsákmányon megosztottak. Ez alkalommal esett Géza hercegen az a sérelem, mely a Salamon és Géza között később kitört viszálynak legfőbb oka lett. A király ugyanis, Vid veje, Illye ispán és Frank püspök tanácsára, a zsákmánynak nem harmad-, hanem csak negyedrészt juttatta a hercegnek.

Géza, látván a király egész környezetének iránta való ellenséges indulatát, útközben, a Morava torkolatánál elvált a királyi seregtől és Keve vára fölélt, az úgynevezett Tatárrévnél átkelvé a Dunán, visszasietett hercegségébe, hogy védelemre készüljön. Ezért nem vett részt, bár hívták, az 1704. évi hadjáratban sem.

Így az ellentétek mindinkább kiélesedtek a király és a hercegek között és miután a szakadatlan békealkudozások sem vezettek eredményre, végre Salamon, tanácsosai rábeszélésére, 1074-ik év február havában a Tiszánál, Ke-mejnél csakugyan megtámadta Géza herceget, a ki csatát veszítve, átmenekült a Tiszán és Pest felé vette útját. Salamon, hogy a herceget teljesen megsemmisítse, győzelmében elbizakodva, Géza után sietett. Márczius 14-én Mogvoródnál történt a döntő ütközet, a melyben László herceg, sógarával, Ottóval és a cseh segédhadakkal heves küzdelem után Salamon seregét teljesen szétverte.

Vid, bácsi főispán, a ki a viszálykodásnak elejétől kezdve egyik főlesztője volt, a balszárnyon harczolt a bácsi várkatonasággal. E zászlóalját a csehek már az első támadásnál megsemmisítették. Vid maga is a csatatéren maradt, és a királyi hercegség helyett, melyet Gézától megszerezni óhajtott, be kellett érnie a közös sírral, a melybe a győztes László az elesetteket temettette. (Pauler Gy. i. m. I. 165.)

A mogvoródi győzelem után I. Géza foglalta el a trónt. Halála után (1077) a nemzet László herceget választotta királylyá, kinek uraldóása alatt sem volt a vármegye megkímélve az ellenséges támadásoktól.

Míg ugyanis a magyarok a Kapella, Velebit és a Dinara völgyeiben harczoltak, azalatt a besenyőkön győzelmes künök, Kopolcs vezérletével, a töröcsvári szoroson át betörték Magyarországra (1091 április 29-én) és egyik csapatjuk Ko-

tajdnal a Tiszán atkelve, Szolnok és Csongrád felé vette útját, majd a Tisza mentén vonult Zenta felé, mindenütt rabolva és pusztítva. A másik csapat a Dunának Pestvármegyétől Bácsvármegyéig terjedő partvidékét járta be, büntetlenül garázdálkodva, rabolva, ölte mindenfelé, sőt miután a figyertfogható férfiak akkor még távol voltak, e csapat még arra is vetemedett, hogy a védtelenül talált nőket és gyermekeket rabszójra fűzve, magával hurezolta.

Bodrog és Bács kirablása után, Beesnél (Óbecse) találkoztott ismét a két kún csapat, a hol szemlét tartván a szákmányon, a vezérek elhatározták, hogy visszavonulnak. A mint mondták: „Harezolva jöttünk s most vadászva térünk vissza hazánkba.”

László a kún betörés hírére gyorsan visszafordult hadával Horvátországból s a mennyire csak tudott, a visszavonuló kúnok után sietett. Seregével alkalmasint a beesei révnél átkelve, a Temes folyónál utólré a kúnokat, és őket szétvervén, nemcsak a foglyokat szabadította ki, hanem az összeszedett szákmányokat is elvette tőlük. (Pauler Gyula i. m. 205—207.)

A bácsi érsekség alapítása. Keresztes hadjáratok.

I. László király uralkodása alatt, 1094-ben, a kalocsai érsekségben nagy változás történt. A király ugyanis az érsek székhelyét Bácsra tette át, a már meglévő kalocsai káptalan mellé pedig Bácsban egy új káptalant alakított. Ez intézkedésre főleg azért volt szükség, mivel Bács közlebb esett a Duna jobb partján fekvő részekhez, hova az egyházmegye idővel mindjobbban kiterjedt. László egyszerűsággal előkészítette azt, a mi félszázaddal később csakugyan bekövetkezett, hogy tudmílik a kalocsai vagy a bácsi érsek az ország déli részének metropolitája legyen. (Pauler i. m. I. 220.)

László király a lengyelországi hadjárat után, régi fogadalmához híven, a szentföldre készült és e végből 1095 húsvét táján Bodrog várába jött. Itt fogadta a Piaconásban tartott zsinatról kiküldött követeket is, a kik a franciaia keresztesek részére a Magyarországon való átvonulásra kértek engedélyt.

A király 1095 húsvétján (márczius 25-én) elbúcsúván a magyar uraktól, megkzdte az előkészületeket a szentföldi hadjáratra. De mielőtt elindulhatott volna, Csehországba szölitották az ügyek, hol védenze. II. Bretislaw, a trónt a maga ágának, illetőleg öcsésének akarván biztosítani, változásokat szándékozott tenni a trónöröklés rendjében. I. László király tehát a szentföld helyett Csehország felé vezette hadait, mely útjában 1095 július 29-én meghalt. (Pauler I. 226.)

A következő évben (1096) megindult kereszteshadak nem okoztak átvonulásukkal nagyobb mozgalmat a vármegyében, mert azok — az Amiens-i Péter vezérese alatt álló keresztesek kivételével — mind a Duna jobb partján haladtak Nándorfehérvár felé. Amál több kárt okozhatott azonban a megyében Amiens-i (remete) Péter fegyelmzetlen keresztes hada, mely pusztítva, rabolva jutott el Zimonyig, hol azután Kálmán király őket megtámadta és szétverte.

Valószínű, hogy e kereszteshad átvonulásának idejéből való a zombori határban, a monostori út mentén talált ama éserépedény, mely tele volt ezüst érmeccel. Ez érmecek az akkori franciaia érsekek és püspökök érmei, úgynevezett bracteatok, tehát kétségen kívül a keresztes hadjáratok idejéből valók. A talált érmecek közül 26 darab eddig a vármegyei múzeumban van. (Grosschmid Gábor ezikke a Tört. Társ. évkönyvében IV. 77.)

Örögháborúk.

Kálmán király halála után (1116 február 3-án) fia II. István, a 15 éves gyermekifjú került a trónra, a ki a velenzeiek és az oroszok ellen viselt háború után 1127-ben Komnenos János bizanczi esászár ellen vezetett hadat, mert ez menedéket nyújtott Kálmán testvérének, az ellene ármánykodó, megvakított Álmos hercegnek. II. István hada Bács-Bodrogon keresziül vonulva, először Nándorfehérvárt vette be, majd egész Philippopolisig nyomult. Viszont a következő évben (1128) János bizanczi esászár egész Zimonyig hatolt. Az e hadjárat alatt szerzett betegségben II. István elhalván, a trónt II. Béla foglalta el, kinek uralkodása után (1141) II. Géza lett az ország királya. Mivel Géza trónraléptekor még nem volt 11 éves, a kormányt Ilona királyné testvére, Belos ragadta magához.

Belos, magyarosan Bél, nagykiterjedésű birtokokat szerzett a mai Bács-Bodrog vármegyében is. Idővel szívvel-lélekkel magyarrá lett és nem is hagyta el többé az országot. Ő alapította a Szerémségben, a Duna melletti Keön, Szent István első vértanú tiszteletere az a monostort, mely főleg a jövevények és sze-

gények segélyezésére volt hivatva és melyet a benedekrendűekre bízott. E monostort annak idején Bánmonostornak nevezték. (Pauler Gyula i. m. I. 323.)

Míg II. Géza királyt az oroszok elleni hadjárat tartotta lekötve, a vármegyét komoly veszedelem fenyegette. Manuel görög esászár ugyanis, alig pihent ki az 1151-ik évi szerb hadjárat fáradságait, 1152-ben újból hadat indított ezúttal Magyarország, mint a szerbek szövetségese ellen. A görög hadak Nándorfehérvárnál átkeltek a Száván s a Dunáig terjedő vidéket pusztították, de annál a hírére, hogy Belos Bácsból nagy sereggel közeledik, sietve elhagyták a Szerémséget.

Az 1152. évi hadjárat óta 1158-ig majd minden évben harezoltak a magyarok Manuel görög esászár ellen. Ez idő alatt II. Géza király gyakran megfordult a mai Bács-Bodrog vármegye területén. Ily hadátvonulások középett 1157 márczius 31-én és április 1-én Bács várában találjuk, hol az 1158-iki húsvéti ünnepeket is töltötte. Ekkor újította meg a pécsvárad apátság szabadalomlevelét is, melynek záradékában a bácsi kanonokok és a bácsi vár több jobbágya tanúként név szerint fel vannak sorolva. (Ráth Károly: A magyar királyok utazásai és hadjáratai. 20. lap. Évkönyv XVI. 25. l.)

II. Géza király halála után (1162 május 31) az ország egy része annak legidősebb fiát, III. Istvánt ismerte el urának; de Manuel görög esászár arra törekedett, hogy a trónt az elhalt király öccsesének, Istvánnak biztosítsa, a ki a bizancei udvarnál nevelkedett. A nemzet nagy része azonban ép ez okból idegenkedett Istvántól és helyébe ifjabb testvérét, II. Lászlót ismerte el királjának. a kit Mikó bács-kalocsi érsek meg is koronázott.

Miután azonban II. László félévi trónbitorlás után 1163 jan. 14-én meghalt, utána a bizancei udvarban nevelkedett István, e néven IV., került az uralomra, a kit Belos bán is támogatott s a kihez mind a bácsi, mind a bodrog vármegyék is esatlakoztak. (Pauler Gyula i. m. I. 384.—85.)

E közben azonban a törvényes király, III. István hívei mindegyre szaporodtak és támadólag léptek fel a Dmán túl IV. István ellen, a ki, mivel Belos bán halálával legerősebb támaszát elvesztette, kénytelen volt Manuelhez menekülni. De Manuel másfelé lévén elfoglalva, nemesak hogy nem támogatta IV. Istvánt, hanem békét kötött III. Istvánnal.

1164-ben Manuel ismét haddal támadt Magyarországra. Seregével egész Kőig, vagyis Bánmonostoráig nyomult előre, a hol megállapodott és levelet írtett III. Istvánhoz, melyben értesíti, hogy nem akar háborút, csupán a vejét, Bélát megillető országrésznek kiadását szorgalmazza.

Manuel hadainak megjelenése nagy zavart okozott a bácsi vár területén. A nép mindenünnen egybesereglett, a papság pedig egyházi ruhában vonult Manuel elé, kérve őt, hogy a vidéket a pusztitástól kímélje meg.

Manuel serege Kő fölött, valamely szigetnél, talán Ujlaknál, minden ellentállás nélkül átkelt a Dunán s Bács felé vonult, hol a metropolita, a ki titokban az ő híve volt, a papság élén ünnepélyesen fogadta. (Pauler Gyula I. 390.)

Manuel közeledésének hírére III. Istvánnak anyja, Eufrozina, II. Wladislav esch királyhoz fordult segítségért, a ki csakhamar megjelent Magyarorszáiban és rabolva, pusztítva nyomult előre seregével Bács felé. Ekkor III. István, ki eddig a Tisza mögé vonúlva várta a esch segítség érkezését, most az orosz zsoldosokkal is már megszaporodott hadait Wladislav seregével egyesítve, Manuel ellen indult. Midőn Manuel a két sereg előrenyomulásáról értesült, megijedt és rögtön futárokat küldött III. Istvánhoz, hogy vele békealkudásba bocsájtkozzék. Miután azonban a trónkövetelő IV. István nem akart jogairól lemondani, segítségére Khalufész Nikefor vezérlete alatt egy sereget hagyott Magyarorszáiban, maga pedig Bács várát elhagyva, hadaival nagy sietéssel átkelt a Dunán és hazafelé vette útját.

A görög segédhadak vezére, látván a eschek nagy számát, nem mert velők ütközetbe bocsátkozni, hanem előbb a Dunáig hátrált, majd ura példáját követve, serege egy részével átszökött a Dunán. A magára hagyott trónkövetelő ily túlnyomó erő ellenében nem vehetvén fel a harezot, serege egy részével éjjel szintén átkelt a Dunán, míg táborának másik részét, mely a Duna balpartján maradt, másnap reggel a eschek irgalmatlanul lemeszárolták. Ez alkalommal a trónkövetelő IV. Istvánnak a zászlaja is a eschek birtokába jutott.

III. István nem folytatta tovább az előnyomulást, mert Manuel újabb békekötvetet küldött hozzá. Megkezdődtek tehát a tárgyalások, melyek 1164-ben a békekötésre vezettek.

II. Wladislaw még egy ideig Magyarországon tartózkodott és Eufrozina özvegy királynéhoz ment látogatába, alkalmasint Bodrog várába, mely ekkor az özvegy királyné használatában volt. (Pauler Gyula I. 394.)

IV. István azonban még mindig nem mondott le trónigényéről s továbbra is a Szerémségben maradt. Ezért III. István 1165-ben újabb hadat indított ellene. Ekkor IV. István Zimonyba zárkózott, a hol a vár ostroma alatt 1165 április 11-én meghalt, mire a várbeliek kaput nyitottak.

De Manuel még 1165 nyarán visszafoglalta Zimonyt, sőt hadai egész Bánmonostorig hatoltak. III. István, újabb hadjáratra nem lévén elkészülve, Mikó bács-kaloesai érseket küldte békekötvetül Manuelhez, kinek régi bizalmasa volt. Mikó érseknek sikerült is 1165 júl.-aug. havában a hadviselő felek között a békét megkötni. (Pauler Gy. i. m. I. 401.)

A béke azonban nem volt tartós. 1166-ban ismét megkezdődtek az ellenségeskedések. 1167-ben 36 várispán, 15.000 lovas várkatonsággal és székely nemességgel. Dénes ispán (alkalmasint egy személy Dénes bácsi ispánnal, a ki 1173—1186 között viselte e tisztelet) fővezérlete alatt átkelt a Dunán és a Szerémségben foglalt állást, hogy a Manuel unokaöccsének, Andronikosznak vezérlete alatt álló görög sereggel megmérkőzzék. Az ütközet a magyarok vereségével végződött s a vert sereg nagy részét, mely a Dunán át igyekezett Bácsba jutni, a görög hajóhad elfogta. Csak kevesen jutottak át a Dunán, hírt hozva a esatavesztésről, mely egész Bács területén általános rémületet okozott. A görög sereg azonban nem tette lábát a vármegye területére, hanem Zimonyt lerombolva, a Száván visszavonult, a Szerémséget a magyarok birtokában hagyván. (Pauler Gyula i. m. I. 409.)

A görög háborúk befejeztével néhány évtizeden át a béke áldásait élvezte a vármegye lakossága. Némii mozgalmat esúpan a III. kereszties hadjárat okozott, midőn I. Frigyes esászár podgyászzszállító hajói a vármegyei partok mentén elhaladtak.

III. Béla halála után (1196) a trón Imrére szállott, a kinek testvérével, Endrével kellett megküzdenie a hataloméért. E küzdelemben a király hathatos támaszt nyert a Győr nembeli Saul bács-kaloesai érsekben, a ki Bácsban tartá székhelyét és így nagy befolyással volt az itteni urak magatartására is. Ez annál fontosabb volt a királyra nézve, mert Móka, az akkori bácsi ispán, Endre herezeg híve volt a miért a király megfosztotta tiszteétől s Móka 1199-ben Endréhez menekült.

Saul utóda János érsek, azelőtt esanádi püspök, szintén nagy kegyben állott Imrénél, de mivel Saul egyházának jogait az esztergomi érsekség rovására erősen kezdte érvényesíteni, gyakori összeütközésbe keveredett Jób esztergomi érsekkel, a ki épen nem sokáig élte túl, mert a fivérével, Endrével folytatott küzdelme aláasta egészségét s még 1204-ben meghalt. (Millenn. Tört. II. 366. Pauler II. 36.)

II. Endre uralkodásának első éveiben a haliesi hadjárat vette igénybe az ország erejét. Halicsban ugyanis ez időben kihalt a fejedelmi esalád és II. Endre ekkor a volt haliesi fejedelemnek, Románnak tett ígéréte szerint, ennek kiskorú fiát, Danillót ültette a trónra, kinek segélyére 1210-ben nagy sereget küldött Haliesba. E seregben volt Györe fia Péter (1207—1210. Gertrud királyné ország-bírája és 1210—1212. bácsi ispán) is, egyike a nagyvagyonú, tekintélyes uraknak. Így az övé volt Vásáros-Várad, a mai Péterváraddal szemben, továbbá Arany-lábú falu, a két Zajold, Bivalyos és Ökörd, a hol ma a péterváradí majorság fekszik. (Pauler Gyula i. m. II. 65. Erdújhelyi Menyhért, Újvidéki tört.) Péter valószínűleg a haliesi hadjárat alatt barátkozott össze Bánk királyné ország-bírájával, a Bór nemzetség ivadékával, mely barátság rá nézve végzetessé vált, mert míg II. Endre Halies megszerzése után járt, az alatt itthon napról-napra nőtt az elégületlenség a királyi udvar, Gertrud királyné és az őt környező idegenek jogtalanságai és túlkapásai miatt, míg végre a magyar urak véres megtorlásra határozták el magukat. Györe fia Péter, bácsi ispán, szintén résztvett

Újabb trónviszálly.

Gertrud királyné megöletése.

amaz összeesküvésben, amelynek a királyné 1213-ban áldozatul esett. sőt forrásaink szerint ő volt az, a ki — ekkor a királyné mellett tartózkodván, — reá a halálra csapást mérte. Gertrud testvére Bertold, akkor Bács és Bodrog ispánja, megmenekült.

A rémhírre, hogy nejét az összeesküvők legyilkolták II. Endre csakhamar visszatért halicsi útjából, hogy az összeesküvők fölött törvényt üljön. Péter ispánt a király és a főurak gyűlése gyilkosként elmarasztalta; de mivel ellentállott, a király hívei rátörték, elfogták, és mint mondják, karóba húzták, birtokait pedig elkobozták. E birtokok a koronára szállván, IV. Béla király 1237-ben azokból a belakúti apátság részére nagyobb adományt tett. (Pauler Gyula i. m. II. 69.)

II. Endrét mélyen lesújtotta nejeének halála. E nehéz napokban kiskorú fiát, Bélát, Salamon tárnokmesterre bízta, a ki, mint hű embere, odaadó szolgálataival kiérdemelte e bizalmát. Ezért Salamont még ebben az évben bácsi ispánná is tette, mely tisztséget ez időben csak a legmagasabb udvari méltóságoknak szokta adományozni. (Pauler Gyula i. m. II. 70.)

Berthold, meran-andechsi hercegre azonban rossz virradtak. Miután ugyanis őt tartották minden baj okának, a király a közvélemény nyomásának engedve, elvette tőle a bácsi és a bodrogai ispánságot. Csakugyan ebben az évben (1213) mind Bácsban, mint Bodrogban más viseli e tisztséget, az előbbiben Salamon, a ki 1215-ig maradt meg a bácsi ispánságban, az utóbbiban pedig a Szát nembeli Bars fia, Miklós nádor. Berthold azonban nem mondott le a kalocsai érseki javadalmakról. Egvidőre elment záradokútra a győri és a veszprémi püspökök társaságában, de nemsokára ismét visszatért és elfoglalta főpapi székét. II. Endre megbocsátott neki, Magyarországon pedig akkor is gyorsan feledtek. (Millenn. Tört. II. 381.)

Mikor 1217-ben a király végre rászánta magát a szentföldi hadjáratra. 11. Endre-szentföldi útja. Jolánta nejeének, 8000 márká hitbére fejében, a többi között a Bodrog vármegye után járó királyi jövedelmeket is lekötötte. (Fejér III. 1. 263.)

A szentföldi hadjáratba a királyt elkísérte a Tomaj nembeli Dénes tárnokmester, később bácsi ispán és Hugolin (Ügolin) kanczellár, a későbbi kalocsai érsek is, a kinek a nevét az általa 1229-ben Bácsott alapított ispotály tartotta fenn az utókor számára.

II. Endre a szentföldi hadjáratból visszatérve, az országot a legnagyobb zavarban találta. Az elharapódzott visszaéléseket és bajokat a király 1222-ben az aranybulla kibocsátásával igyekezett orvosolni, melynek létrejöttében nagy része volt Ompud fia, Dénes tárnokmesternek, ki 1220-tól 1222-ig a bácsi ispáni méltóságot is viselte. Ez egyike volt azoknak a nagybefolyású férfiaknak, a kiknek működését nem érte gánes, tehát megmaradt továbbra is a tárnokmesteri méltóságában. (Pauler Gyula i. m. II. 107.) Az aranybulla.

A vármegyékben azonban nagy személyi változások állottak be országserzte. 1222-ben Bácsban egymásután hárman viselték az ispánságot. Dénes tárnokmester, a kinek alkalmasint országos ügyek miatt kellett megválnia állásától, még ebben az évben Miklós követte, de ő is csak rövid ideig lehetett e tisztségben, mert 1222-ben még Zsámbéki Smaragd szerpel bácsi ispánként. Bodrogban, hol 1220-tól kezdve a Kán nembeli Sıklósi Gyula viselte az ispánságot, szintén személyváltozás állott be. Gyula helyét, a ki nádorrá lett, rövid időre a Bór nembeli Bánk udvarbíró foglalta el: de Sıklósi Gyula — úgy látszik — talált rá módot, hogy a nádorság mellett a bodrogai ispánságot is megtarthassa, mert 1223—24-ben ismét őt találjuk e tisztségben.

Az aranybulla kiadása azonban nem állította helyre az ország békéjét, mert II. Endre nem is akart, de nem is tudott a builla rendelkezéseinek érvényét szerezni. E belső zavarokhoz járultak még az 1223—26. évi rendkívüli kedvezőtlen gazdasági viszonyok is, a melyeknek következtében az ország úgyszólván a legnagyobb nyomorba jutott.

Béla királyfi erélyes fellépése következtében, 1228 óta mégis némi fordulat állott be az ország ügyeinek intézésében. Béla az aranybulla rendelkezései alapján nagy eréllyel és következetességgel folytatta a pereket az elidegenített várjavak visszavételé érdekében. Azonban őt a rend helyreállításán kívül erről még a megtorlás vágya is ösztönözte azokkal szemben, a kiket az ország romlásának okozóinak tartott.

1228 óta ismét újabb személyváltozások következtek be. Bodrogban, hol még 1224—25-ben Béla hű embere, a Csák nembeli Gug fia, Csák volt az ispán, 1228-ban egymás után hárman viselték e tisztséget. A Vázson nembeli Othuzson, a királynéi udvarbírók kívül, még Gyula, (alighanem a nádor) és utóbb a Borsa nembeli László országbíró szerepelnek, mint bodrogi ispánok. Valószínűleg Béla az előbbi kettőt megfosztotta tisztségüktől, melyet a Borsa nembeli Lászlóra bízott, a ki 1228—30 között egyúttal bácsi ispán is volt. (Wenzel VI. 455.)

1229-ben egyházi téren is nagy változás történt. A pápa, Ugron szerzemenzi érsek kérelmére, megalapította a szerémi püspökséget, melynek székhelyévé a kői monostort tette. Innen tehát a benedekrendű szerzetesek, a kiket ide még Belos bán telepített, eltávoztak, és így a monostor a XIII. század elején a szerémi püspöké lett. Ezzel a kalocsai érsek hatósága a Száván túlra megszünt. (Pauler i. m. II. 134.)

IV. Béla seregei teremt.

II. Endre halálával IV. Béla foglalta el a trónt. Alig koronáztatta meg magát (1235 okt. 14-én), teljes erővel hozzáfogott az elharapódzott visszaélések megszüntetéséhez. Az ország kormányának rendezéséhez most már szabad keze volt. Nem kellett többé kímélnie atyja hűveit, és mivel neki megbízható emberekre volt szüksége, ezért a főhivatalokban a személyváltozások egész sora következett be. Bár az év már vége felé közeledett, még ebben az évben is új ispánokat nevezett ki. Bácsban felmentette állásától a Borsa nembeli Lászlót, a ki már másodízben viselte e tiszteket, és helyébe Póza lépett, a ki azelőtt az ifjabb király tárnokmestere, tehát IV. Béla király régi, kipróbált embere volt; a tárnokmesteri méltóságot továbbra is meghagyta neki. Bodrogba az Aba nembeli Demetert, Kálmán herceg tárnokmesterét és nevelőjét nevezte ki ispánnak. E férfiú szintén teljes bizalmat bírta a királynak, a ki őt a tatárjárás után az országbírói méltóságra is emelte. (Tört. Tár. 1897. évf. 442, 460—463.) Az új bodrogi ispán működését azzal kezdte, hogy a szentmártoni apáttól elvette a bodrogi halastavat és a Bodrog helységben bírt révnek és vásárnak jövedelmeit. Hasonlóképp visszavették azokat a bácsi várbirtokokat is, a melyeket II. Endre király a székesfehérvári János-lovagoknak adományozott.

A személyi változások és az erőszakos intézkedések már általános felháborodást keltettek országszerte, de a legnagyobb elégtelenséget a várjak vissza-követlése okozta, úgy hogy rövid idő alatt a pápai udvar tele volt a magyarországi főpapok és szerzetesrendek panaszaival. IX. Gergely pápa fel is szólalt a papság érdekében és IV. Béla királyt a szentmártoni apátúság jogaira figyelmeztette. Erre a király az 1237. év táján kelt oklevelében úrra megerősítette az apátságot a bodrogi halastó birtokában. A megerősítő levél nyolcz halásztanyáról emlékezik meg. Maga a vitás halastó nagy kiterjedésű volt, vizét a Dunából kapta és oda is vezették be a felesleget. Hasonlóképen visszakapták a János-lovagok is a tőlük elvett bácsi és bodrogi várföldeket, melyeket a király 1238-ban még új adományokkal is gyarapított. (Évkönyv VIII. 99. Fejér, IV. I. 105.)

A kúnok letelepítése.

Alig esllapodtak le a kedélyek, midőn a kúnok beköltözése ismét újabb zavarokat támasztott a vármegyében. Az 1239. év őszén a tatárok elől hozzánk menekülő kúnok részére a király a Duna és a Tisza közén jelölt ki letelepedésre szolgáló területet a bács-kalocsai egyházmegyében, ott, a hol ekkor még sok puszta terület volt. A kúnok azonban, mint aféle nomád nép, nem tudtak egy helyen maradni, hanem bekalandozták a vidéket, sok kárt téve a gyümölcsösökben és a mezőkön. A felmerült több rendbeli panaszok következtében IV. Béla király összehívta a főurakat, hogy a kúnoknak az egész országban leendő letelepítése felől tanácskozzanak. (Pauler Gy. i. m. II. 193.) A tiszamenti kői monostorban tartott értekezlet nem sokat lendített ez ügyön. A kúnok és a magyarok közötti gyűlés mindegyre jobban kiélestedt, mikor 1240 karácsony táján rémhírek érkeztek a tatárok betöréséről.

Tatárjárás.

A tatárok közeledésének első hírére IV. Béla mindenekelőtt a családját igyekezett biztonságba helyezni, melyet a bácsnagyei származású Bánca nembeli István, váci püspökre, egy rendkívül ügyes és becsületes férfinak bízott, a kit később a sajpárti vészes esata után a császárhoz és a pápához is elküldött követségbe. (Pauler Gyula II. 199. — Karácsonyi, Magyar nemzetiségek I. 197.)

A mint a tatárok betörték az országba, a király mindenfelől magához rendelte a várkatonságot és a főpapok hadait, de ezek rendkívül lassan gyűlekeztek. Csak Ugron, bács-kalocsai érsek érkezett idejekorán Pestre, a ki már márczius

17-én meg is ütközött a Pest környékén száguldozó tatárokkal, de szerencsétlenül, mert vitézeit a tatárok csaknem agyonnyilázták és maga majdnem életét vesztette.

Míg a tatárok mindegyre jobban közeledtek Pest felé, a felbőszült nép haragja a kúnok ellen fordult, a kiket a tatárbetörés okozóinak tartott. Midőn pedig a kúnok fejedelme, Kuthén, a felbőszült nép áldozatául esett, a kúnok a magyarok ellen fordultak s a Duna—Tisza között kezdték pusztítani.

A zsákányoló kúnok ütközben nagyobb magyar csapattal találkoztak, mely Bölc csanádi püspöknek és a bács-egyházmegyei birtokos Barcz fia Miklós-nak vezérelete alatt a Dunához igyekezett, hogy családtagjaikat túl a Dunán biztonságba helyezték. (Theiner : Mon. I. 36.) E csapatot, valószínűleg Bodrog vidékén, a kúnok mind egy szálig levágták. De a kúnok nem akarták kizsákmányolni győzelmüket, hanem kisettek az országból, hol most már a magyar és a tatár készült egymással a döntő küzdelemre és valahol Gombos táján átkelven a Dunán, Szlavóniába törtek, honnan Bolgárországba menekültek.

A mai Bács-Bodrog vármegye területét tehát már a tatár-betörés előtt végigpusztították a kúnok, s valószínűleg ez okozta, hogy a bodrogi és a bácsi zászlóaljok nem vettek részt a muhi csatában. Ang'los János, szerémi herceg, (kinek anyja Margit, III. Béla leánya volt) 1240-től bácsi ispán, megmenekült a tatároktól, mert még 1242 nov. 16-án is életben volt. Hasonlókép megmentette életét a Aba nembeli Demeter, 1240-ben még bodrogi ispán is, mert 1246-ban még ország-bírói méltóságban találjuk. (Tört. Tár. 1897. 442., 460—463.)

A gyászos sajpárti csata, (1241 április 11.) melyben Ugron bács-kaloesai érsek és Erardus bácsi főesperes is elesett, a magyar sereg megsemmisülésével végződött. Április hónap második felében a tatár hadak már előzőnlötték a Tisza mentét. Az egykor virágzó helységek sorra pusztultak el, míg a nép a Tisza moosarai és nádasai között keresett menedéket.

Midőn Ogataj khán halálának híre 1242 február végén a Magyarorszában pusztító tatár hadhoz érkezett, a vezérek megkezdték a visszavonulást. Batu hada a mai Begecs községnél kelt át a Dunán. Azt a helyet, a hol az átkelés történt, a középkorban Tatárrévnek, utóbb Tatárciának nevezték. Egy másik tatár csapat a mai Monostorszeg alatt kelt át a Dunán, mely helyet sokáig szintén Tatárrévnek nevezték. (Bács-Bodrog vármegye tört. társ. évk. III. 114.)

A tatárok elvonulásának hírére IV. Béla király is elhagyta a tengerpartot, hogy az ország helyreállításának nagy munkájához lásson. Pál ispán országbíró volt a király környezetéből az első, a ki kíséretével a mai Bács-Bodrog területét bejárta, hogy a szétfutott népet összegyűjtse. Lassanként az elmenekültek is visszatértek. Így visszajött Ang'los János bácsi ispán is, a ki 1242 nov. 16-án kelt oklevélben ismét e tisztében szerepel. A régi birtokosok közül csak nagyon kevesen menekültek meg, ezek közé tartozott Fonyói comes fia Izsó, a ki 1245-ben, midőn a bácsi káptalan előtt végrendelkezvén, ez alkalommal felemlítette, hogy egyik birtokát elzalogosította és a kapott összeg egy részét akkor vette igénybe, mikor a tatárok ellen indult. (Magyar Tudom. Akad. kéziratára, Pesty-féle gyűjtemény.) Miután tehát a tatárpusztítás után végrendelkezett. világos, hogy a tatárjárást túlélte.

Bármily nagy odaadással igyekezett is a király a megmenekülteket segíteni és támogatni, a lakosság nem tudta egyhamar a tatárdúlás következményeit kiheverni. Mindenfelé csak ínség és pusztulás jelezte a rettenetes küzdelmet, mely e vidéken lefolyt.

Az egyházak is annyira elszegényedtek, hogy eddigi birtokaikból nem tudták magukat fenntartani. IV. Ince pápa tehát 1244 december 21-én megengedte a bodrogi főesperesnek, hogy más javadatmat is elfogadhasson, ha ilyenmel megkínáltatnék. (Teiner i. m. I. 191.)

A bácsi ispánság, melyet a tatárjárás előtt még az ország legelőkelőbbjei viseltek, jelentéktelen méltósággá lett, sőt arról egyáltalában nincs adatunk, hogy Bodrogban e tisztséget a tatárjárás után a király betöltötte volna. Csak az újonnan alakult Bodrog vármegye főispánját ismerjük 1269-ből, a Guthkeled nembeli Málezej Pált, a ki egyúttal Bács vármegyének is főispánja volt. (Tört. Tár. 1897. évfolyam 442.)

Az ország helyreállításának nagy munkájában IV. Béla király nem feledkezett meg a kúnokról sem. Behívta őket az országba és megengedte nekik,

Az ország helyreállítása.

hogy itt letelepedjenek. Az előkelő kün urak közül Batskolda : Aranyos-Bács és Pétervárad helységeket népesítette be, de fia, mint alább látni fogjuk, később e birtokukat elvesztették.

Miután azonban még attól is lehetett tartani, hogy a tatárok újra be fog-nak törni hazánkba. IV. Béla király elősorban a várak és a meglévő helységek megerősítéséhez fogott. Bács és Bodrog várak ekkor nyerték erőd jellegüket. De a király arra is törekedett, hogy az egyházakat is erődítmények emelésére bírja. A pápa még 1247-ben levelet írt a kalocsai érseknek, melyben felszólítja, hogy a tatárok újabb betörése elleni védekezés céljából tartson tanácsot püspö-keivel és a király akarata szerint válasszának erődítésre alkalmas helyeket, a melyeken ő és a püspökök, valamint a hívek várakat építsenek. (Katona: Hist. Critica VI. 92.)

Valószínűleg ekkor épült Tétel, valamint a péterváradai erőd is a szerémi sziklacsúcson, melynek építési idejét némelyek 1247—1252 közé helyezik; ketségtelen azonban, hogy 1351-ben már mind a kettő fennállott.

Az ország helyreállításával egyidejűleg IV. Béla király ismét hozzáfogott az elégegyített várjavarok visszaszerzéséhez. Lőránt nádor 1253-ban külön felhatalmazást nyert Bodrogban a várföldek kérdésének elbírálására és általában a birtokviszonyok rendezésére. (Pauler Gyula II. 289.)

Az alig két évtizedre terjedő békés munkálkodást azonban ismét beháborúk akasztották meg. IV. Béla király ugyanis, az Árpádházi uralkodók szokását kö-vetve, felserdült fiának, Istvánnak, az 1262-ben kötött egyezség értelmében, az ország harmadrészét, 29 vármegyét engedte át. E területhez tartoztak Bács és Bodrog vármegyék is. 1267-ben István Bács várát a saját várának nevezi. Úgyanez a lett a kúnoknak is az ura, a kikhez neje révén szoros kapcsolatot fejt. Bár e területen István, ifjabb király, teljhatalmú uralkodó volt, ezzel nem elége-
dett meg, hanem hatalmát atyjával szemben is mindegyre növelni igyekezett. E miatt IV. Béla és fia között kitört a viszály, mely éveken át tartott és mindkét részen sok áldozatot követelt.

István bőkezűen jutalmazta híveit, de kíméletlen volt azokkal szemben, a kik atyját támogatták. Így 1263-ban Marczel fiainak, Kelemennek és Márton-nak a bácsi várhoz tartozó Keszi vár birtokot adta; vitéz ajtonállójának, Iván fia Endrének pedig Aranylábú-Bácsfalut (Bácsaranyost) és Péterváradot adomá-nyozta, elvéven azokat Batskolda fiaitól, a kik azután IV. Béla király parancsára István ellen fegyvert fogtak. (Pauler Gyula i. m. II. 342. Fejér IV. 3. 407.)

A békekötés után István, az ifjabb király megtartotta birtokait. 1267-ben Bács várát ismét a saját várának nevezi. 1270-ben a futaki Duna ügyében in-tézkedik. (Pesty Frigyes: Eltűnt régi vármegyék II. 196—197.)

A bácsi főispánok is többnyire az ő udvari tisztviselői közül kerültek ki. 1263-ban a Pécz nembeli Dénes, az ifjabb király nádora, 1266-ban pedig a Csák nembeli Péter fia Domonkos, a Dobóczyak őse, szintén István nádora viselte a főispáni méltóságot.

V. István halála után. 1272-ben, az ország kormányát a kiskorú IV. László nevében Erzsébet királyné vette át. Ekkor az ország főméltóságai sorában nagy személyi változások történtek.

Joachim (Joachim), a királyné kegyeltje, visszanyerte tótországi báni méltóságát, a melytől V. István őt megfosztotta, sőt 1272-ben még a tárnokmes-terseget és a bácsi főispánságot is megszerezte, melyet 1271 július 3-ától 1272 augusztus 3-ig a Guthkeled nembeli Málczai Pál viselt. (Századok 1888 évf. 24.) De a hatalom csakhamar kisklott az özevgy királyné kezéből, hívei kiestek a főhivatalokból és helyükbe 1273-ban az ellenpárt vezérférfiai kerültek, közöttük a Németújváriak is, csak Kemény fia Lőrincz tartotta meg a nádori méltóságot.

Az Erzsébettel tartó kúnok azonban aggódó szemmel nézték a királyné kegyencének, Joachim bárnak bukását, azért 1273-ban pártot ütöttek a hatalom új birtokosai ellen és Bodrog vármegyében, Háj-Szent-Lőrinczen össze is ütköz-tek a királytól ellenük küldött vitézekkel. (Pauler Gyula i. m. II. 399.) Azonban Lőrincz nádornak sikerült az ellentéteket kiegyenlíteni és így egy időre megne-mekült az ország a beháborúttól.

Joachim, a ki 1274-ben a Drávan túl kitézte a lázadás zászlaját, már 1275-ben ismét visszaszerelte előbbi hivatalait; 1275 június 17-én ismét a tárnok-mesteri méltóságában találjuk, 1276-ban pedig újból Bács vármegye főispánja.

Viszály IV.
Béla és fia kö-
zött.

Belső zavarok
V. István hal-
ála után.

II. Endre.
(A bécsi képes krónikából.)

IV. Béla peesétje.

(Wenzel IX. 114. Katona: Hist. Crit. VI. 707.) Bodrog vármegye élen 1274-ben a Csák nembeli Ugron, Pós fia, az Ujlaki család őse állott. De a Csák nembeli Ugron szintén ahhoz a párthoz tartozott, a mely Joakhim megbuktatására törekedett, sőt 1275-ben a székesfehérvári országgyűlésen még a fegyveres támadástól sem riadt vissza. Joakhim azonban erősebb volt ellenfeleinél és így sikerült neki összes hivatalait megtartania egész haláláig (1278). (Szabó Károly: Kún László 33—62.)

A II. Ottokárral kitört háború is csak rövid időre szakította meg a párt-
küzdelmeket. A belzavarokat mindegyre növelte a kúnok magatartása, a kik nem tudtak régi szokásaiktól, nomád életmódjuktól megválni, sátrak alatt tanyáztak és pogány szertartásaikhoz ragaszkodtak. A szentszék küldöttének, Fermói Fülöp püspöknek sürgetésére, IV. László király végre 1279-ben hozzáfogott a kúnok megrendszabályozásához. A tétényi országgyűlésen (1279 július 15-én) az urak kimondották, hogy a Duna-Tisza közén tanyázó kúnok, oda telepedjenek le véglegesen, a hol IV. Béla király alatt első ízben letelepedtek. (Pauler Gyula i. m. II. 457.) Együttal elrendelte a gyűlés azt is, hogy a bács-kalocsai érsek egy-egy főúrral és két hitelre méltó nemessel keresse fel a kúnokat és keresztelje meg azokat, a kik még eddig a keresztiséget nem vették fel.

E gyűlés határozatainak mindenesetre meg lett volna az óhajtott eredménye, ha azokat végrehajtottak volna; de időközben László beleszeretett egy előkelő kún leányba, Eduába, a ki őt teljesen a hatalmába kerítette; nem törődött tehát a pápai legátusoknak adott ígéreteivel, hanem kedves kúnjaival dőzsölve töltötte le életét. Végre a pápai követ és az urak rábeszélésének engedve, felhagyott eddigi életmódjával, s odahagyva a kúnokat, visszatért nejeéhez. Ekkor azonban a kúnok, attól tartva, hogy a tétényi gyűlés határozatait végrehajtsák, fellázadtak s 1280 nyarán borzasztó pusztításokat vittek végbe. De László a köréje sereglett magyar urakkal 1280 augusztus elején a láza-
lókot leverte, és hogy az országból kifutott kúnokat visszatérleje, behatolt a Duna mentén a Havasalföldre is, a honnan nyugatra fordúlva, Nándorférváron át visszatért az országra. 1280 november 11-én már Szalánkeménél táborozott, és innen alkalmasint a titeli Dunaréven át, Buda felé vette útját. (Pauler Gyula: i. m. II. 276—280.)

IV. Lászlónak a kúnok által történt meggyilkoltatása (1290 július 10-én) után az Árpád-ház utolsó fisarja, III. Endre lépett a trónra, a kit Bácsban és Bodrogban is elismertek törvényes uralkodónak. Midőn 1291-ben III. Endre Albert osztrák herceg ellen hadat viselt, seregében ott találjuk a Hunt-Pázmán nembeli János bács-kalocsai érseket, továbbá a szaraczen származású, varl és kegyetlen Mizsét, IV. László király utolsó nádorát, a ki 1291 július 10-én már együttal Tolna és Bodrog vármegyék főispánja is volt; továbbá Zsámbéki Ajnárd fia Jánost, Bács vármegye főispánját, a ki e hadjárat alatt különösen ki is tüntette magát. (Pauler Gyula i. m. II. 549. Wenzel XII. 509.) Mizsével együtt a kúnok is — valószínűleg azok, a kik Bodrog vármegyében voltak letelepedve, — részt vettek a hadjáratban, a honnan gazdag zsákmánynyal tértek vissza.

Bármily sikereket ért is el azonban III. Endre király az osztrákokkal szemben, az elhatalmasodott főurakat nem tudta többé megfékezni. Mizsét kénytelen volt bodrogi főispáni állásától felmenteni. 1291 október 9-én már a Borsa nembeli Jakab (Kopasz), a későbbi nádor kormányozza a vármegyét. Mizse féktelen bosszújában ekkor már arra vetemedett, hogy 1293 táján Baranyában királyi várakat foglalt el, úgy hogy a királynak rendes haderőt kellett ellene küldenie.

Endre, hogy híveit a maga számára e belzavarok alatt is megtartsa, beutazta az egész országot. Így ellátogatott Bács vármegyébe is, a hol a bélakúti monostort is felkereste, mely alkalommal Péterváradon egy oklevelet állított ki. (Fejér VI. 1. 345.) Végre, hogy a féktelen főurak garázdálkodásainak véget vessen és a belső rendet is helyreállítsa, 1298-ban Pesten országgyűlést tartott, melynek befejeztével az egyes vármegyékben kezdetét vette a hatalmaskodók nyomozása. Hogy pedig az országgyűlés intézkedéseinek érvényt lehessen szerezni, erélyes férfiakra volt szükség a vármegyékben. Bácsban ekkor még a vitéz Zsámbéki Ajnárd fia János volt a főispán, Bodrogban ellenben a Bogát-Bárdvány nembeli Simon bán helyébe, a Rátót nembeli István fia Kakas lépett, a ki egyttal Tolna vármegyét is kormányozta. (Fejér VI. 2. 290.)

Az utolsó
Árpád-házi
király.

Vegregházi királyok. Várteskolosok.

Még mielőtt az országgyűlés rendszabályait végrehajtották volna, III. Endre király 1301 január 14-én hírtelen elhunyt. Halála után az a párt, a melyhez János kalocsai érsek is tartozott, Venczel cseh király hasonnevű fiát hívta meg a trónra, a kit János érsek 1301 augusztus 27-én megkoronázott. E párthoz tartozott Ezech vagy Hezsa, a vad Mizsének a fia is, a ki ebben az évben bodrogi főispán volt. (Zichy Okmt. I. 105.)

A főúrnak egy része azonban az Anjou Róbert Károlynak ajánlotta fel a tront, a kit párthívei Észtergomban királylyá koronáztak ugyan, de Németújvári Iván támadásai elől csakhamar kénytelen volt a délvidékre menekülni. Robert Károly ekkor Venczel pártja elől a belkúti ciszterezita-monostorban vonta meg magát, a melynek apátja, úgy látszik, régi ismerőse és híve volt. (Millen. Tört. III. 10.)

Bács vármegyében azonban ez időben nagy változások történtek. Ugyanis János kalocsai érsek, a cseh Venczel híve meghalt és utána István, az új kalocsai érsek Róbert Károly király híve lett, kinek pártja a délvidéken folyton erősödött. E pártához esatlakozott Ujlaki Ugrom. III. Endre király volt főlovászmestere és szerémi főispán is, a kinek Bács vármegyében fekvő nagybirtokai (a kulpini uradalom) és a vármegye szomszédságában emelkedő várai nagy befolyással voltak a vármegyei nemesség pártállására. Az ő befolyása következtében esatlakoztak a kúnok is Róbert Károlyhoz. A Rátót nembeli István fia Kakas mester, bodrogi főispán, 1301-ben még szintén Venczel pártján volt, a ki neki Várkonyt adományozta: de amint a fiát féltő apa Venczelt Csehországba visszavitte, Kakas mester is Róbert Károly híve lett, sőt az 1304 aug. 24-én Róbert Károly és Rudolf osztrák herceg között megállapított szövetség erősítői már Róbert Károly megbízottjaként szerepel. (Millen. Tört. III. 21.) 1303-ban az akkor még kisbirtokos Futaki Dénes is Róbert Károly híve, valamint Garai Pál is, a ki később macsói bán és 1312—13-ban Bodrog vármegye főispánja lett. Mindkét férfit Róbert Károly tette nagygyá s neki köszönhetik későbbi gazdagságukat. (Fejér VIII. I. 439.)

Míg telát Bácsban, János kalocsai érsek halála után, az Anjou-párt emelkedett határozott túlsúlyra, addig Bodrogban, hol a Németújváriaké volt a döntő szó, Venczel és később a bajor Ottó pártja kerekedett felül. A Héder nembeli Németújvári Henrik szlavon bán már 1304-ben Bodrog vármegye főispánjaként szerepel, midőn a Tóti birtokot, melyet Mizse és ennek fia Ejsze, volt bodrogi főispánok birtokoltak, Laki Sebestyén fiának, Miklós ispánnak ítélte. (Zichy Okmt. II. 530.) Mikor pedig 1305 decz. 6-án a bajor Ottót Székesfehérvárott királylyá koronázták, Németújvári Henrik is hozzá esatlakozott. Ugyanesak az ő befolyásának tulajdonítható, hogy nemesek az egész Bodrog vármegye nemessége, hanem Bácsból is igen sokan a bajor Ottót ismerték el uroknak. De befolyása nem sokáig tartott; mert Ottó csakhamar belátta a magyar koronáért folytatott küzdelmeinek hiábavalóságát és miután az erdélyi vajda fogságából kiszabadult, 1307-ben el is hagyta Magyarországot és visszatért hazájába. Távozásával Németújvári Henrik főispánságának is vége szakadt Bodrogban.

Róbert Károly ügye, különösen a cseh háború esúfos kimenetele óta föltöte rosszul állott. Csak kevesen is tartottak ki hűen mellette e vármegyében. Ezek közé tartozott Vencze, az újonnan kinevezett bács-kalocsai érsek, Ujlaki Ugrom, a kulpini (Kölpény) uradalom birtokosa és a Rátót nembeli Kakas mester, bodrogi főispán, a ki még megérte Róbert Károly uralmának megszilárdulását. Midőn Ottó az országból eltávozott, az ország rendei elismerték Róbert Károlyt királyoknak, a ki ekkor elhagyta Péterváradot, illetőleg a belkúti ciszterezita-monostort, hol miként azt egy 1308 szept. 1-én kelt oklevélben mondja, egészen addig tartózkodott, míg az ország el nem ismerte úrnak. (Fuxhoffer Czinár II. 78.)

Az 1309. évi országgyűlés és az ezt követő koronázás megszilárdította Róbert Károly uralmát, bár még éveken át kellett az elhatalmasodott pártú főúrnak küzdenie. Még az 1309-iki országgyűlés idejében Zsámbéki Ajnárd fia János, Bács vármegye volt főispánja rokonaival együtt kütüzte a délvidéken a lázadás zászlaját. A király régi hívét, Ujlaki Ugromt küldte ellene, a ki a Dorozsma nembeli Garai Pállal egyesülten, legyőzte a hűlen Zsámbékiakat. Csak Máté hatalmának megdőlésével a Németújváriak is meghódoltak. Németújvári Henrik fia János már Róbert Károlynak ajánlotta fel szolgálatait. Egy 1315 okt. 7-én

Róbert Károly uralma megszilárdul.

kelt oklevél szerint (több más vármegye mellett) Bodrog vármegye főispánja is volt. (Anjouk. Okmt. I. 386.)

Róbert Károly uralmának megszilárdultával új főuri osztály keletkezett a vármegyében. Első sorban a Dorozsma nembeli Garaiak kezdenek itt birtokokat szerezni. Pál 1320-ban Bodrog vármegye főispánja; testvére András 1325-ben megvette a Kán nembeli Siklósi Péter bodrogvármegyei birtokait. (Anjouk. Okmt. II. 203.) Futaki Dénes is ekkor kezd emelkedni. Atya István 1282-ben szerezte meg Futakot, 1303-ban pedig a dunai révjogot nyerte el. Fia Futaki Dénes, Róbert Károly uralkodása alatt még szaporítja birtokainak számát. 1311-ben megszerzi Csurog, a két Szántó és Bulkesz helységeket, 1317-ben a györgyeni és pinkoréti földeket kapta. 1316-ban Bács, 1320-ban pedig Bihar vármegye főispánja lesz. Becsei Imre, mint Csepel szigetről származó, egyszerű köznemes esatlakozott Róbert Károlyhoz, a ki őt Bars vármegye főispánjává nevezte ki, 1318 óta Sziget és Bátmonostor birtokosa. Fiai közül Tóttós örökölte a bátmonostori uradalmat és megalapítója lett a Bátmonostori Tóttós családnak, mely vezérlő szerepet vitt Bodrog vármegyében 1468-ig, midőn fiágban kihalt.

Róbert Károly alatt ismét országos nevű férfiak vezetik mindkét vármegye kormányát. Bácsban 1315-ben Széchenyi Tamás, Róbert Károly király régi, kipróbált híve viselte a főispánságot. 1319-ben és 1321-ben ismét e méltóságában találjuk, melyet az utóbbi év őszén az erdélyi vajdasággal cserélt fel. (Anjouk. Okmt. I. 529. 640.) Utóda Nekesei Demeter tárnokmester és Trencsen vármegye főispánja lett, a kit 1329-ben a Nápolyból származott Drugeth János követett a főispánságban. E férfiú csak 1313 után jött hazánkba és 1328-ban már a nádori méltóságot viselte. 1330-ban Bács, Fejér, Somogy, Tolna, Zemplén, Ung vármegyék főispánja. (Századok 1881. 210. Fejér VIII. 3. 423.)

Bodrog vármegyét Németújvári Iván (János) után a maesói bánok kormányozták, kiknek sorából a Garaiak, az Ostffiak és Szekesői Herczeg Péter emelkedtek országos hírnévre.

Az erdélyi lázadás leveretése után még a Németújváriakkal kellett a királynak megküzdenie. E hatalmas, de garázda nemzetség a Duna—Tisza között csaknem teljesen rabigája alá hajtotta és miután a szomszéd Baranya, Valkó, Csanád vármegyékben is terjedelmes birtokaik voltak, gyakran még Bács és Bodrog vármegyék lakosságát is megtámadták. Közél egy évtizeden át harczolt ellenök Róbert Károly és csak akkor sikerült őket legyőznie, mikor már az osztrák hercegektől segítséget nem kaptak.

A király utóbb megbocsátott nekik, sőt vissza is fogadta őket kegyeibe. Németújvári Henrik bán fia, Péter, a Szekesői Herczeg család öse, egy 1351 márcz. 18-án kelt oklevél szerint még Róbert Károly királytól Korpona várát a Baranya vármegyében fekvő Szekeső és a bodrogvármegyei Kőszeg (Batina) várakat, továbbá Bodrog és Danoleh városokat kapta cserébe. Utóbb 1342—1347-ig bodrog főispán is volt. (Hazai Okmt. V. 124. Zichy Okmt. II. 41. 257.)

Róbert Károly visegrádi udvara gyakran látta vendégül a vármegye nemességét. Az urak közül különösen Futaki Dénes tartózkodott gyakran a királyi udvarban, a ki részt vett abban a bíróságban is, mely Zách Feliezián 1330 ápr. 17-én elkövetett borzalmas merénylete ügyében mondott ítéletet. (Millenn. Tört. III. 82.) De megjelent ott gyakran László bács-kalocsai érsek is. Így a királyi udvarban volt 1335-ben is, midőn Kázmér lengyel király és a cseh király fia Károly, morva őrgrof érkeztek Visegrádra. (U. ott. III. 127.)

Róbert Károly uralkodása alatt jelentek meg Bács és Bodrog vármegyékben a pápa collecta-szedői, (1333—1337), mely alkalommal mindkét vármegye területén a plébániákat és egyházakat összeírták. E tizedjegyzékek rendkívül becses adatokat nyújtanak a mai vármegye területének középkori egyházi, helyrajzi és művelődési viszonyaira.

Róbert Károly idejében Bács városában ép úgy, mint Kalocsán, pénzverő hivatal is volt. Az itt készült bácsi ezüst márka 60 garast ért, mint a cseh péz. (Millenn. Tört. III. 146.)

László bács-kalocsai érsek halála után a király, 1338—1342 között, felhasználva az érseki szék üresedését, a bácsi uradalmat a korona jövedelmei javára kezelte; valószínűleg ekkor építtette fel újból a bácsi várat, mintegy védvárul a szerb király ellen. (Iványi István.)

Nagy Lajos
uralkodása.

Nagy Lajos uralkodásának kezdetén a nápolyi hadjáratok tartották lekötve az ország erejét. A király, Endre ösesének panaszos leveleire, 1343-ban anyját, Erzsébet özvegy királynét Giléthy Miklós kíséretében Nápolyba küldte. Mielőtt a nádor elutazott, Bodrog városában közgyűlést tartott, a melyen az egész bodrogi nemesség megjelent.

Endre halálának megtorlása végett Nagy Lajos két ízben vezetett hadat Olaszországba: 1347-ben és 1350-ben. E hadjáratokban alkalmasint részt vettek a vármegyében birtokos Garai, Szekesői Herczeg, Ujlaki és a Bálhmonostori Töttös családok sarjai is. Az 1350. évi hadjáratban ezer válogatott kún fjjász kellett feltűnést, a kiknek egy része a Bodrogban letelepedett kúnok közül került ki.

A nápolyi hadjáratok befejeztével 1358-ban Miklós bács-kaolocai érsek Széchi Miklós országbíróval, továbbá Ujlaki Ugron fia Miklós maesói bán és bodrogi főispánnal egyesülve, hadat vezetett Boszniába. (Évkönyv XIX. 93.)

Nagy Lajos uralkodása alatt 1364 táján kezdtek a dunai hajóhadakat szervezni, mi által Bács vármegye hadászati szempontból mündegyre nagyobb jelentőséget nyert. A dunai hajóhadak főállomáshelye a mai Szalánkemén fölötti Titelrév volt, mely már Anonymus idejében fontos szerepet játszott a hadviselésben. Innen indultak el a magyar hadak Bodon eleste után a dunai hajókon. Garai Miklóst is 1368-ban a dunai hajóhad támogatja, midőn seregét levezeti a bolgár czár ellen. (Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak tört. 47. l.)

Nagy Lajos uralkodása idejében neje, Erzsébet királyné is gyakran megfordult Bácsban. Valószínűleg ő alapította, vagy építtette a bácsi Ferenczrendű monostort. (Évkönyv XIV. 170. és XVIII.)

A nőuralom
alatt.

Nagy Lajos király halála után (1382 szept. 10) a trón idősebb leányára szállott, helyette azonban Erzsébet anyakirályné uralkodott. A nőuralom ellen csakhamar elégtelenség támadt. Az elégtelenség élére Horváthy Pál zágrábi püspök. Horváthy János maesói bán, Széchi Miklós országbíró és Zámbo Miklós tárnokmester állottak, a kik közül főleg Horváthy János maesói bánnak magatartása volt jelentékeny befolyással Bács és Bodrog vármegyék köznemességére.

Horváthy János Nagy Lajos király uralkodása alatt 1375-től 1381-ig maesói bán, Szerém, Valkó, Baranya és Bodrog vármegye főispánja volt, sőt 1380-ban a bácsi főispánságot is ő viselte. E mellett terjedelmes birtokai voltak Bácsban, mint Bánesa, (Bács helység alatt) Mortályos, Orbászpalotája és Földváron (a Duna mellett szemben Illokkal). E birtokokat utóbb Mária királynő 1387-ben a Horváthyaktól elvette és a Garaiaknak adományozta, mely adományt 1388-ban megerősítette. (Évkönyv II. 156.)

Míg Horváthy Pál zágrábi püspökkel Erzsébet közvetlenül Mária trónra lépte után érezette ellenszenvét, addig Horváthy János még 1383-ban is teljes mértékben bírta a királynők kegyét; de utóbb ő is az elégtellenekhez csatlakozott. (Millenn. Tört. III. 365.)

Az elégtellenek 1385. év őszén Kis Károlyt, Szezipia királyát hívták meg a trónra, a kit az év utolsó napján királylává választván, megkoronáztak.

Az 1386 febr. 7-én történt véres esemény csakhamar véget vetett Kis Károly uralmának és a trónt ismét Mária foglalta el. Ekkor azonban ismét a délvideken tört ki a lázadás. A királynék azt hitték, hogy személyes jelenlétükkel a lázadást le fogják esillapítani. E végből 1386 július második felében Garai nádor, ennek két fia, Miklós és János, valamint két testvére, Pál és János, továbbá ezeknek rokonai és néhány más úr társaságában útra keltek. Útközben azonban, a mint Gyakovártról Gara felé haladtak, Horváthy János volt bodrogi főispán és Palisnai János vránai perjel megtámadták kíséretüket, annak nagy részét levágták, a királynöket pedig foglyúl ejtették. Csakveveseknek, közöttük Garai Miklós nádor fiának, Jánosnak sikerült megmenekünie.

Míg Mária királynő a Horváthyiak fogságában sínylödött, azalatt egy rablócsapat, melyet Horváthy László, Dán fiai, László és Mihály, és Jánki László vezettek, Barányából kiindulva, átkelt a Dunán s előbb Bácsot, majd a Temesközt pusztította.

Zsigmond
uralma.

Zsigmond, a kit a rendek időközben királylává választottak, Garai Miklóst küldte a Horváthyiak ellen. Garait a harcra a Mária királynő és családja iránt való hűségén kívül, a személyes bosszú is sarkalta. Előbb Horváthy Lászlót támadta meg, kinek hadait a Temesközben szétvervén, Bácscon keresztül a Sze-

rémségbe vonult. Itt Horváthi János lázadó vezért is legyőzte és Újlakot vette ostrom alá, melyet a Horváthiak Hédervári Kont Miklós unokáitól foglaltak el. Garai Újlakot is csakhamar bevette és a vár falai között rejtőző Laczkfi Imrét, András vajda fiát elfogván, Budára küldtette. (Millenn. Tört. III. 400.)

Mikor 1387 nyarán, Mária királynő börtönéből kiszabadult, már a délvidéki lázadás tüze elaludt.

Mária és Zsigmond bőkezűen jutalmazták híveiket. A két Garai testvér, Miklós és János, 1387-ben a lázadó Horváthiak javait nyerték jutalmul Bács vármegyében, a dzersi prépostság kegyuraságával egyetemben. (Orsz. Lev. D 1. 7309.) A két vármegye élére Losonczy István szörényi bán és temesi főispán került, a ki Bácsban, már 1387-ben elfoglalta tisztét, de mint bodrogi főispánt csak 1390-től kezdve említik, a mikor együttal macsói bán is volt. Losonczy nagy erélyvel fogott az utóbbi évtizedek alatt megrendült köz- és vagyonbiztonság helyreállításához. 1391-ben Bodrog, 1399-ben pedig Bács vármegye közönségével tartott közgyűlést, mely alkalommal a vidék biztonságát veszélyeztető tolvajok, latrok, orgazdák és rablók felett ítélkezett. (Zichy Okmt. IV. 467. Évkönyv XVI. 54. 1.)

A délvidéki lázadás leveretése után Zsigmond király egész erejével a török ellen fordult. 1390-ben Szerbiára vezette seregét, mely alkalommal Garai Miklós volt a titeli révből kiindult dunai hajóhad parancsnoka. 1392-ben újból hadat vezetett az alduai tartományokba, mely útjában egy darabig Mária királynő is elkísérte. 1392 július 28-án Mária királynő Bácsban keltezi egyik oklevelét, a hol valószínűleg mint a kalocsai érsek vendége tartózkodott, a kik ekkor, — mint Bebek Miklós — Bács várában tartották székhelyüket. (Fejér X. 2.67 Zichy Okmt. V. 26.)

Török háborúk

A szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csatában a vármegye urai közül a Gúthkeled nembeli Maróthiak is résztvettek. Maróthi Dénes elesett a csatában, testvére János, macsói bán és bodrogi főispán azonban sok hányatás után megmenekült.

1398-ban Zsigmond ismét megfordult a vármegye területén. Február havában Budáról Kőrösré ment, hol február 28-án gyűlést tartott; innen Szandra folytatta útját, mely ekkor már város volt, és itt márczius 5-étől 12-ig tartózkodott. Ekkor tovább utazott Diakovára, hol márczius 24-én egy oklevelet állít ki. Április 9-étől 29-ig Újlakon találjuk. Összel ismét a délvidéken időzött. Október 16-án Újlakon (Illokon), október 31-én pedig Bácsott állít ki egy oklevelet. (Fejér X. 2. 540. Új Magyar Múzeum 1860. évf. 184. lap.)

Zsigmond azonban erőszakos eljárásával csakhamar feldúlta az ország békéjét. Különösen pedig azzal ingerelte maga ellen a nemességet, hogy az ország javait idegeneknek ajándékozta el és a kőreje sereglett kalandoroknak mindenféle királyi kiváltságokat osztogatott.

A nemsek fölkelése Zsigmond ellen.

Az ország vezérférfiai megúnva a sok törvényteleniséget, 1402. év végén, vagy 1403. év elején Váradon összegyűltek és Nápolyi Lászlót hívták meg a trónra. E mozgalomhoz csatlakoztak a főurak közül Szepesi János bács-kalocsai érsek, Székely György és testvérei, Czobor János, Czobor-Szent-Mihály (Zombor) ura, a köznemességből pedig Szent-Jakabi Nagy Márton, Szent-Mártoni Mihály, Szabó Benedek fia Bertalan, Zolthai Pál, Földvári István, Kemendi Pál, Földvári Kálmán és Zolthai András.

Az urak Szepesi János érseket küldték Nápolyba, hogy a koronát Lászlónak felajánlja. Nápolyi László késedelmes eljárása ezúttal is Zsigmondnak vált előnyére. A Dunántúlon a király hívei a felkelőket szétverték, mire Zsigmond, hogy a tiszamenti mozgalmat is elfojtsa, személyesen állott hadai élére. Maróthi János macsói bán és bodrogi főispán csakhamar zászlói alá gyűjti a bácsi és a bodrogi köznemességet és ezeknek segélyével rövid harcok után, a lázadást leveri. Nápolyi László kudarcza után Szepesi János, kalocsai érsek elhagyta az országot és Nápolyba költözött. (Millenn. Tört. III. 467.)

Zsigmond ez alkalommal is bőkezűen jutalmazta híveit. Szilágyi Lászlónak, Bács vármegye későbbi főispánjának, 1403 október 26-án János, Czobor-Szent-Mihály és Halmos nevű birtokokat adományozta, melyeket a hűlen Czobor Jánostól vett el. Maróthi János bodrogi főispán 1404-ben több Bács, Bodrog, Szerém, Valkó és Pest vármegyében fekvő birtokokra nyer adományt. Ő kapta a többi között a hűtlenségbe esett Székely György birtokait, ú. m. Írüg (Iruh)

Kürth, Koztyl (Kastély) és Nozthúr pusztákat. Kalloni Lőkös fia Miklós 1403-ban Madaras helységben kap birtokokat a királytól. Garai Miklósnak pedig 1408-ban új adománylevelet állít ki Futakra és Szent-Andráásra.

Azokat a köznemeseket is gazdagon megjutalmazta Zsigmond, a kik Maróthi János hadaihoz csatlakoztak. Így Maróthi János kérelmére, Szabó János fia, Péter és Kozma, valamint Athaki Pál fiai, a hűtlenségbe esett Szent-jakabi Nagy Márton és társainak Bács és Bodrog vármegyei birtokait nyerik a királytól. (Évkönyv. VI. 131. X. 47. VIII. 63.) Bő jutalomban részesült Báthmonostori László is, Zsigmond egy régi híve, a ki 1406-ban Bodrog vármegyében várépítést engedélyt nyert a királytól. Ő építtette Szembécs várát, úgy látszik a Szekesői Herczeg család szemmel tartására. (Zichy Okt. V. 43.) De Zsigmond, a mint haragja elmúlt, kegyelmet is tudott gyakorolni: így 1403 december 6-án az országos rendek előterjesztésére Czobor Miklós fiának, Jánosnak megkegyelmezett és meghagyta a hatóságoknak, hogy őt többé ne üldözzék.

A felkelés leverése után Zsigmond ismét a törökök ellen fordította összes haderejét. Az 1405—1408. években Boszniát meghódította. 1410-ban a magyar sereg újból levonult Boszniába, mely alkalommal a király ismét megfordult a vármegye területén. November 6-án még a Száva melletti raesai táborban tartózkodott, november 25-én egy oklevelet keltez Bácsott, honnan Diakovára ment. (Ráth Károly i. m.) 1413-ban, november elején, a király rendeletére az esztergomi érsek jött Bácsra, hogy a ráczországi deszpotával tanácskozzék. (Évkönyv XVI. 54.)

Mialatt Zsigmond Konstanzban volt, a török és a bosnyák csapatok a Dobojs alatti mérkőzés után 1415-ben átkeltek a Száván és az egész alsó határt elpusztították. Ekkor sok magyar került török fogságba. Közülök Garai János rövid idő múlva ugyan kiszabadult, a többieket azonban csak 65,000 arany váltásdíj fejében volt hajlandó a török kiszolgáltatni. Hosszas tárgyalás indult meg a foglyok ügyében, melynek közvetítésére 1416-ban a magyarok Lévai Cseh Pétert küldték Lázarevics István rácz deszpotához. A vele történt megállapodás szerint Garai Jánosnak Futakon kellett volna átadni a rácz deszpotát és a szultán megbízottainak a váltásösszeget, de ez, úgy látszik, nem történt meg. (Müllenn. Tört. III. 531.) 1419-ben Zsigmond a törökökkel békét kötött és így a vármegyét délről nem fenyegette egyelőre veszedelem.

1420-ban kezdetüket vették a huszita háborúk, a melyben Garai Dezső és János is tevékeny részt vettek, a kik a királyt ez alkalommal Prágába kísérték. A husziták elleni háborúban nagy szolgálatakat tett Zsigmond királynak Czobor János fia, Mihály is, a kinek Zsigmond, szolgálatai elismeréséül, 1437-ben megengedte, hogy az atyjától elkobzott jószágokat a Biai családtól visszaperelhesse. (Évkönyv. X. 67.)

A huszita tanok lassanként elterjedtek a mai Bács-Bodrog vármegye területén is. IV. Jenő pápa 1433 szeptember 30-án felhatalmazta a ferenczrendűeket, hogy többek között Csalholban (Bodrog vármegye), a hol az eretnekek az egyháztól elszakadtak, rendházat építhessenek. (Borovszky Samu: Csanád várm. tört. I. 360.)

A bázeli zsinat Marchiai Jakab ferenczrendű szerzetest küldte Magyarországra, a ki 1437. elején a Délvidéken kezdett téríteni. Azonban a pécsi egyházmegye papsága, a püspökük meghívására körükbe érkező térítőt, erőszakos fellépése miatt elűzte, mire Marchiai Jakab Bácsban folytatta térítői működését, a hol erőszakosságával szintén többet ártott, mint használt az ügynek. Nem csak a megtérni nem akaró huszitákat üldözte és kínozza halálra, de még az elhúnytak sírjait is felásatta és megégetette. Bácsból a Szeremsgébe ment át, a magyar husziták közé. A huszita-tanokat azonban egyelőre nem lehetett teljesen kiirtani a vármegye területéről. 1440—50 között a böki (Dunabökény) plébános Futakon máglyahalállal büntették, mert szintén a huszita-tanokhoz szított. (Müllenn. Tört. III. 599. Századok 1893. Iványi István Helynévt. IV. 131.)

A törökök elleni harcok és a cseh husziták betörései következtében az ország állandó védelemről kellett gondoskodni. A védelmi tervet Zsigmond még 1432-ben dolgoztatta ki, az akkor divatozó német védelemrendszer alapján. E terv szerint Bács vármegye 500, Bodrog nemessége 300 lovas tartozott kiállítani a törökök ellen. (Haditört. Közl. 1892. 592. Horváth Mihály kisebb tört. munkái I. 177.)

Zsigmond újabb török hadjáratai.

Huszita tanok terjedése.

Zsigmond élete alkonyán. 1433-ban, Rómába ment, hogy magát császárrá koronáztassa. Ez alkalommal fényes magyar küldöttség kísérte el, a melyben részt vett Báthmonostori László is, a ki e római tartózkodását felhasználva, báthmonostori kegyúri egyháza részére búcsúengedélyt eszközölt ki a pápától. (Turul XI. 4—6.)

Midőn Zsigmond 1437 december 9-én meghalt, és a trónt Albert osztrák herceg foglalta el, már a törökök támadásai mindegyre aggasztóbb mérvet öltöttek. Az 1439 május havában Budán megnyílt országgyűlés, mely a törökök ellen megindítandó háborúval foglalkozott, a helyzeten mit sem változtatott, mert a nemesség a királyra hátrította a hadviselés költségeit. A védekezés súlypontját ekkor a szörényi bánságra kellett fektetni, melynek védelmét a király 1439 május havában Hunyadi Jánosra bízta. 1439 május 9-én a négy szörényi vár védelmi költségeinek fedezésére a király 3 hónapra 2757 forintot utalványozott, és zalogul Hunyadi Jánosnak adományozta Bodrog vármegyében Madaras, Tavankút, Szabadka és Halas helységeket, továbbá a Csöszapa pusztá fele részét. (Pesty Frigyes: A szörényi báns. tört. III. 35.)

Míg a tanácskozások folytak, a törökök megszállották Szerbia egy részét és megkezdték Szendrő ostromát. E híre a király megindította seregét. Július 29-étől augusztus 2-ig Szegeden táborozott, augusztus 13-án Kabolban (Alsó- és Felsőkabol), augusztus 14-én a Duna melletti Kisdíhez ért (Kisdívásárhely, a mai Dunagárdony határában), hol augusztus 20-ig tartózkodott. Augusztus 30-án a királyi sereg Szalánkeménnél ütött táborn, hogy itt bevárja a nemesi sereget, mely igen lassan gyülekező, még ekkor is csak 24,000 emberből állott. Természetes, hogy ily csekély számú haderőt lehetetlen volt a törökkel szembe állítani, mely ezalatt Szendrőt is elfoglalta. Miután pedig a magyar seregben a vérhas is kezdett púszítani, és a csehek betöréséről is naponként aggasztóbb hírek érkeztek, a király kénytelen volt a további támadásról lemondani. Mindenekelőtt azonban az ország éjszaki részének védelméről kellett gondoskodnia. Zsigmond tehát Rozgonyi György és Alsólendvai Bánfffi Pál vezérlete alatt egy csapatot küldött előre az éjszaki határra, maga pedig a visszavonulásra készült. Mielőtt azonban a szalánkeméni táborn felszedette volna, Titelben, vagis inkább Tüdörévnél értekezetet tartott, melyen elhatározták, hogy a további sikeres hadviselés érdekében az ország védelmi rendszerét új alapon fogják szervezni, és hogy a jövő évben új hadjáratot fognak indítani. Ez értekezetlen, a többek között részt vettek: Hédervári Lőrincz nádor, Brankovics György deszpota, János kalocsai érsek, Hunyadi János szörényi bán, a veszprémi, a váci és a szerémi püspökök, Garai László macsói bán és bodrogi főispán, Thallóczy Matkó horvát bán és testvére Frank, Báthori István országbíró, Lévai Cseh Péter, Korógyi János, Pálóczy László, továbbá a Marczali, a Kusalyi Jakcs, a Guthli Országh, a Rozgonyi, a Tamási, a Csáki és a Perényi családok sarjai. (Müllenn. Tört. III. 621—623. Teleki: Hunyadiak kora X. 70.)

A titeli értekezet után a király néhány napra (szeptember 18—21.) Péterváradra, majd innen Futakra ment, hol szeptember 26-ától 28-áig tartózkodott. Október elsején ismét Szalánkeménben találjuk, a mikor kiadván a parancsot a visszavonulásra, Buda felé vette útját. Visszatérőben, október 6-án Szondon megállapodván, a péterváradit várat, mely eddig a belakúti apátságé volt, az apátság kegyúri jogával együtt, Garai László macsói bán és bodrogi főispánnak adományozta. Október 12-én Bodrogban időzött, 17-én már Esztergomban volt. A király azonban a hadjárat alatt beteg lett és már Szalánkeménről is betegesen távozott; baját eleinte nem tartotta komolynak, azért tovább folytatta útját Bács felé, de útközben Neszmélyen, október 27-én meghalt. (Müllenn. Tört. III. 625. Erdéjhelyi Menyhért: Újvidék tört. 49. — Csánki Dezso II. 140.)

Albert halála után az 1440. január elején Budán tartott országgyűlés Ulászló lengyel királynak ajánlotta fel a koronát, a kit az országgyűlés márczius 8-án királynak kiáltott ki. De Erzsébet, Albert özvegye, a ki időközben figyelmeket szült, megbánva engedékenységét, vonakodott Ulászlót magyar királynak elismerni s az országgyűlés által hozzá küldött biztosoknak is kijelentette, hogy saját fiát, az utószülött Lászlót tekinti az ország törvényes örökösének. Azok a családok, a melyek Zsigmond mellett, uralkodása legválságosabb ideje alatt is, híven kitartottak, készséggel csatlakoztak most Erzsébet özvegy királynéhoz is.

Albert védelmi intézkedései a török ellen.

Ulászló lengyel király a magyar trónon.

Ezek közé tartozott Garai László, Pétervárad ura, Ujlaki Miklós bán és bodrogi főispán is, a ki azonban csakhamar odahagyta Erzsébet özvegy királyné pártját és Hunyadi Jánossal együtt Ulászló odaadó híve lett.

Ulászló trónralépte után, pártja Báesban és Bodrogban jelentékenyen gyarapodott. Hozzá csatlakoztak Ripaki Miklós és Jakab, a kiknek Ulászló 1441-ben visszaadta a Zsigmond király által elkobzott jószágait, Ripak, Udvarnok, Taresa, Túrnoak, Kereked stb. helységeket, ugyancsak az ő zászlóhoz csatlakozott Czobor Mihály is, a ki 1442-ben szintén visszanyerte azokat az ősi birtokokat, a melyeket Zsigmond 1403-ban atyjától elkobzott. (Évkönyv. XI. 111.) Ulászló uralma, főleg Erzsébetnek 1442. december 17-én bekövetkezett halála óta, mindegyre jobban megerősödni látszott, de a vármai esata (1444. nov. 10.), melyben a király életét veszítette, az összes reményeket megghiúsította.

Az 1445. évi országgyűlés az ország kormányát hét főkapitányra bízta, a kik között a Bodrog vármegyében birtokos Hunyadi János és Ujlaki Miklós bodrogi főispán is helyet foglaltak.

Hunyadi János
kormányzo-
sága.

Mintán III. Frigyes esászár vonakodott a kiskorú V. Lászlót kiszolgáltatni, a rendek az 1446. június 1-én tartott országgyűlésen Hunyadi Jánost választották kormányzóvá.

Az ország nádorának, Hédervári Lőrincznek a halála miatt a kormányzó 1447. szeptember közepére nádor-választó országgyűlést hívott össze; ezen Báes vármegyét Sulyok György, Szaláneci János, Főlegyházi Gáspár és Tordas János, Bodrogot pedig Nagyölgyi László és a hájszentlőrinci prépost képviselték. (Kovachich Vestigia 265.)

Hunyadi, hogy a vármai esatavesztés által okozott esorbát kiközösörülje, 1448-ban hadat viselt a törökök ellen, de megveretvén, maga is Brankovics szerb deszpota fogságába került, homnan csak a magyarországi rendek erőyes sürgetésére boesátották szabadon. Ekkor Vég-Szendrőről, a hol fogva volt, alkalmasint Nándor-Fehérváron, Szalánkemény, Titelen és Beesén át utazva, december 23-án Szegedre érkezett, hol az összegyűlték kitörő örömmel üdvözölték.

V. László ki-
szabadítása.

Hunyadi minden törekvése czután V. László kiszabadítására irányult. Bár Frigyes német esászárral e tekintetben már 1450-ben szerződés jött létre, Frigyes V. Lászlót mégis csak a magyar országgyűlés és az alsóausztriai rendek együttes fellépése következtében — 1452. szeptember 4-én szolgáltatta ki Czillei Ulriknak.

László azonban most egészen Czillei Ulrik káros befolyása alá került, a ki nemcsak a Hunyadiaktól idegenítette el, hanem arra is törekedett, hogy az ifjút testileg-lelkileg is megrontsa. A király teljesen az érzéki élvezeteknek adta magát, az ország védelmével mítsem törődött, pedig ez időben már a törökök támadásai oly gyakoriakká és vakmerökké váltak, hogy az országot komoly veszély fenyegette.

Hunyadi
háborúi a
törökkel.

E szomorú helyzetben Hunyadi maga vette kezébe az ország védelmének szervezését. Az 1454-iki hadjárat befejezése után, ugyanez évnek november 29-ére a király tudta nélkül országgyűlést hívott össze Péterváradra (Vásáros-Várad). Midőn László erről értesült, Vitéz János kancelléart s Kolowrat Jánost küldte követekül e gyűlésre oly czézből, hogy az értekezletet megghiúsítsák. Hogy pedig az országcs ügyek vezetése a kezéből ki ne essék, maga is 1455. január 6-ára országgyűlést hirdetett Budára, a melynek tárgya a törökök ellen teendő védelmi intézkedések megvitatása lett volna.

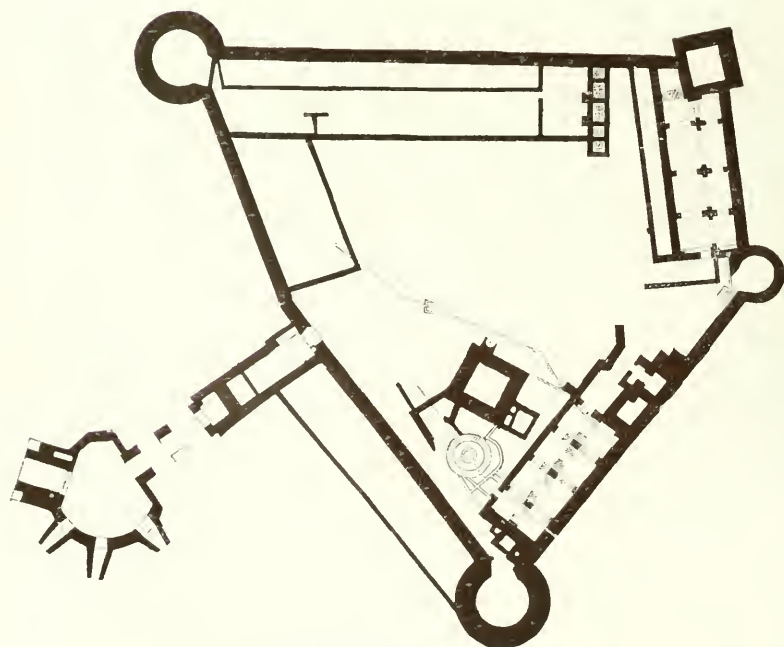
A pétervárad-i országgyűlésen számos főpap, zászlósúr és köznemes jelent meg, közöttük a nádor, az erdélyi vajda, a kalocsai érsek és a pécsi püspök is és bár az értekezlet december közepéig tartott, érdemleges határozatot még sem hozott, úgy hogy ez tulajdonképen csak előkészítője lett a budai országgyűlésnek. (Ragusai Okt. 566. l. — Kovachich Suplem. II. 125. Millenn. Tört. IV. 129.)

A Hunyadi-párt és a Czilleiek közötti ellenségeskedések azonban a budai országgyűlés után még jobban kiélesedtek és már-már kitörni készültek, midőn Brankovics követi híré hozták a törökök újabb hadikészülődésének. Ekkor Hunyadi nemeslelkűen kibékült ellenségeivel. László azonban most sem fejtett ki nagyobb tevékenységet az országnak a török ellen való megvédelmezésére.

E válságos időben jelent meg hazánkban Capistrano János, Ferencz-rendű szerzetes, a kinek lánglelkű buzgalma és hatalmas szóközi ereje csakhamar

Bács-Bodrog vármegye címere, a hajdani bácsi vár főbejáratáról.

A bácsi vár alaprajza és kapuja.

ezreket és ezreket gyűjtött össze a kereszt jele alatt megindított hadjárathoz. Megjelenése lelkesítőleg és buzdítólag hatott az alsópapságra is, mely szintén óriási buzgalmat fejtett ki a török elleni kereszties hadjárat érdekében, Szekesői Herceg Rafael kalocsai érsek már 1456 május 15-én egy Bácsból kelt levelében felhívta Capistranot, hogy jöjjön egyházmegyéjébe, hol a papság már mindenütt előkészítette a talajt a kereszties hadak toborzására.

Midőn Hunyadi János május havában az Alföldön tartózkodott, hogy ott hadakat gyűjtjön, Capistranot már Bácsban találta, a ki, — miként egy társának leveléből értesülünk, — ott eredménynyel működött. Bár szónoklatainak hatása alatt nemekes is csatlakoztak kereszties hadaihoz, de e sereg túlynyomó része azért mégis kolduló szerzetesekből, deákokból, kézművesekből és jobbágyokból állott. (Millenn. Tört. IV. 153.) Május vége felé a kereszties hadak zöme Bácsban volt. Carvajal János bihornok, pápai követ, még május 23-a előtt az assisi-i püspököt küldte Budáról Capistranohoz, a kihez Herceg Rafael kalocsai érsek május 24-én levelet is intézett, tudatva vele, hogy Hunyadi János Pereeskén van s ott öhaját vele találkozni. Június 14-én az assisi-i püspök már Péterváradon volt, hol főleg Nagyvölgyi Mihály titeli prépost fejtett ki nagy tevkenységet. Ekkor a kereszties nagy része már Vásáros-Váradnál, valamint Titel alatt a dunai révnél táborozott. Ekkor történt, hogy Almási István, a ki a vámon mindenféle dugarút akart átesempészni, a keresztiesek elfogták s javaitól megfosztották, de Nagyvölgyi Mihály titeli prépost szabadon boesátotta, a miről Erődben kelt levelében értesítette Capistranot. (Pettkő Béla: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal.)

Ezalatt a török hajóhad Viddinből Nándor-Fehérvár felé indult, hogy ott a várat elzárja és a keresztiesek átvonulását a Dunán megakadályozza. Hunyadi János, a ki június 14-én Szalánkemébe érkezett, e hír hallatára az összes vízi-járműveket Budáról, Szegedről és Péterváradról a Titel alatti révhez, illetőleg a Tisza torkolatához rendelte, hol a hajóhaddal állást foglalt, mire a Szalánkeméig előnyomult török hajóhad Zimony felé vitorlázott. (Szentkláray Jenő. A dunai hajóhadak tört. 60.) Hunyadi és Capistrano keresztiesei három helyen, Gombosnál, Péterváradnál és Titelnél átkeltek a Dunán, Nándor-Fehérvár felmentésére siettek.

A július 21-én kivívott nándor-fehérvári diadal azonban Hunyadi János fényes hadipályájának zárójelenete volt. A fényes győzelem híret csakhamar gyász váltotta fel. Hunyadi a táborban kiütött ragály áldozata lett és Zimonyban augusztus 11-én elhunyt. Alig néhány hónap múlva követte őt Capistrano János is, a ki rendjének illoki (újlaki) monostorában október 23-án adta vissza lelkét teremtojének.

A nándorfehérvári diadal hírére V. László király is a harezterre igyekezett. Nagy-átyjával, Czillei Ulrikkal és nagyszámú német zsoldossal, Nassauban és Hohenauban ácsolt könnyű hajókon evezett le Béésből Péterváradra, hol kikötvén, lóháton Futakra ment, hová országgyűlést hirdetett. Október 13-án a király már Futakon keltezi egyik oklevelét s még 30-án is ott tartózkodott.

Az országgyűlés az egész nemzet figyelmét Futakra irányította, a hol most nemcsak a magyar rendek, hanem még a német, cseh és osztrák urak is nagy számban összegyűltek. Ott volt többek között a 90 éves Brankovics György, Ottó bajor herceg, Carvajal bíbornok pápai követ is, a ki itt állított ki okt. 27-én egy oltalomlevelet azoknak a ferenczrendű szerzeteseknek, a kik az elhunyt Capistrano könyveit és ruháit Olaszországba szállították. Futakra gyűltek ekkor a győztes kereszties hadak csapatvezérei is ; így a többi között a nürnbergi kereszties kapitánya okt. 15-én már Futakon volt, s még november 4-én is ott találjuk.

Grosschmied Gábor szerint magát az országgyűlést nem Futakon, hanem a hozzátartozó Kastélytelken tartották. (Évkönyv VI. 64. Ráth Károly. A magyar királyok hadjáratai 206. Szentkláray Jenő i. m. 60—61.)

Hunyadi László, János idősebb fia, értesülvén Czillei ellenséges indulatáról, csak az alatt a feltétel alatt volt hajlandó Futakon megjelenni, ha mind ő, mind pedig Mátyás öcse, az atyjuktól kezelt koronejavadalmak tekintetében, a számadás kötelezettsége alól felmentetnek. Miután V. László király a biztosító levelet kiállította, Hunyadi László is megjelent Futakon s ott arra kötelezte magát, hogy Nándor-Fehérvárt, és a többi várakat is, melyek atyja halála után

V. László futaki országgyűlése.

kezeire szállottak, a királynak átadja. A király ekkor a jelenlevő rendektől újból hűségüket vett, egyúttal Czillei Ulrikot nevezte ki főkapitányává. Hunyadi László, a ki arra számított, hogy az atyja halálával megüresedett főkapitányság reá fog szállani, november elején elégtelenül távozott Futakról. Ugyancsak november 8-án László király is Futakról hajón Nándorfehérvárra utazott. Vele mentek Czillei Ulrik, Vitéz János kanczellár, a titeli prépost, a burgundi fejedelem követei és 400 kereszties. (Millenn. Tört. IV. 158—62. Az 1457 márcz. 21-én kelt oklevél az Orsz. Levéltárban elősorolja kíséretét.)

A Nándorfehérvárot nov. 9-én lejártszódott véres jelenet után V. László esekelyi számú kísérettel, egy hajón, nov. 14-én ismét Tittelbe ment, a hol kipihevén az utolsó napok izgalmait, Temesváron (nov. 30), majd Szegeden át visszatért Budára.

Bár V. László megesküdött, hogy Czillei meggyilkolásáért nem fog a Hunyadiakon bosszút állani, Szilágyi Mihály, Hunyadi János sógora, még sem bízott a király esküjében és azért egész hajóhadát Zimonyban együtt tartotta. És csakugyan, alig szabadult ki a király a Hunyadi-ház híveinek köréből, Lászlót és Mátyást, valamint a Hunyadiak barátait elfogatta és Hunyadi Lászlót 1457 márcz. 16-án kivégeztette.

A királynak e törvénytelen tette az egész országban méltó felháborodást keltett; így Bácsban és Bodrogban is, a hol különösen a papság körében a Hunyadiaknak nagy pártja volt. Csak Várdai István, az új kalocsai választott érsek és néhány főúr tartottak ki hűségesen e vármegyében V. László mellett, annak haláláig. (1457 nov. 23.)

A nemzet az 1458 jan. 23-iki országgyűlésen Hunyadi Mátyást választotta királylyá, a ki főleg uralkodásának első éveiben gyakran megfordult a vármegye területén.

Arra a hírre, hogy a törökök Galambócz várát megvívták, Mátyás közfelkelést hirdetett és augusztus 25-én megindult Budáról Szerbia felé. Szept. 22-én Futakon találjuk, a hol a budai káptalanhoz parancsot intéz, a melyben Bálványos várának és tartozékainak elfoglalása miatt Geréb Jánost, Várdai István kalocsai érsek és fivére Aladár ellen megidéztetni rendeli. (Zichy Okmt. X. 5—6.) Október 1-én Péterváradon, okt. 8-ától 24-ig Nándorfehérvámál táborozott. (Teleki X. 603.) Ez útjának a vármegyei nemesek közül a királyt Báthmonostori Tóttós László is elkísérte, a kit a király Szegedről kelt leveleiben szólított fel a törökök elleni háborúra. Miután azonban Szilágyi Mihály, Garai Lászlóval és Újlaki Miklóssal szövetségbe, ármányt szőtt ellene, Mátyás a törökök elleni hadjárat folytatásáról kénytelen volt lemondani.

Mialatt Mátyás a Frigyes császár elleni háborúval volt elfoglalva, a törökök ismét támadólag léptek fel. Ali bég hadai 1462 nyarán átkelvén a Száván, a Szerémséget pusztították, sőt egészen a Dunáig és a Dráváig zsákmányoltak. A török betörés hírére azonban a Rozgonyi testvérek és Szokolvi Péter Futak átellenében megtámadták a Dráva mentéről visszatérő törököket, azokat heves harc után legyőzték, a zsákmányt tőlük mind elvették és nagyszámú foglyot szabadítottak ki. Ebben az ütközetben 4000 török esett el. (Szalay Magyarország. Tört. III. 218.)

Az 1463. évi márczius hó második felében Tolnában tartott országgyűlés a törökök elleni háború megindítását határozva el, a sereg gyűlöhelyül pünkösöd ünnepére (május 29) Péterváradot tűzte ki. Mátyás király, hogy a vármegyéktől kiállítandó hadak ne késedelmeskedjenek, már május első felében (12—20) Bátán táborozott, majd átkelvén a Dunán, Bács felé tartott. Május 23-án már Bácsban találjuk. Ide rendelte Báthmonostori Tóttós Lászlót is, a kinek még ápr. 24-én meghagyta, hogy fegyvereivel Bács városába siessen. Innen keltezi azt a rendeletét is, a melyvel a háború miatt Tóttós László, Péter és Szentiváni János deák pereiben halasztást ad. Május 30-án a király még Bácsott tartózkodott. Június 6-án azonban már Futakon keltezi azt a levélét, a melyvel Szokolvi Pétert, fivérét Miklóst, a személyes hadbavonulás kötelezettsége alól feloldotta (Zichy Okmt. X. 275., 277—79. 280—283.) Futakon hosszabb időt töltött a király, mert még június 28-án is itt találjuk. Itt csatlakoztak hadaihoz a kalocsai érsek, Újlaki Miklós és Dengelegi Pongrácz János. Ugyanekkor szervezte a király a dunai naszádosokat is, a kik már a törököknek előző évi támadása alkalmával is nagy szolgálatokat tettek a Rozgonyi testvéreknek. A naszádosok

Hunyadi
László kivégeztetése.

Mátyás király uralkodása és hadjáratai.

THE GREAT WALL

BÁCS VÁRA.

állomáshelyéül is Futakot jelölte ki a király. Ettől kezdve Futak volt a naszádosok kikötője, innen indultak el az Al-Dunára, portyázó kirándulásokra, honnan gyakran gazdag zsákmánnyal tértek vissza.

Futakról Mátyás király Péterváradra ment, hol az egész augusztus és szeptember hónapokat töltötte. Péterváradon fontos államügyeket intézett el. Ekkor kötött szövetséget szept. 12-én a velencei köztársasággal, mely alkalommal Guthli Ország Mihály nádor, Ujlaki Miklós erdélyi vajda, Frangepán István, Szapolyai Imre is megjelentek a pétervárad királyi palotában, hol a szövetségi szerződést a megbízottak aláírták. (Érdújrhelyi Menyhért: A pétervárad apátság története.) Szept. 28-án még ugyancsak Péterváradról keltezi a király a pápához intézett egyik levelét is, melyben tudatja vele, hogy a törökök elleni háborúba indul. Októberben serege átlépte a Szávát és Boszniába tört.

A délvideki diadalmas hadjáratból visszatérve, a király Székesfehérvárra ment, hol az agg Széchi Dénes primás megkoronázta. A koronázás után Budára visszatérve, egyik kiváló hadvezérét, Dengelegi Pongrácz Jánost azzal jutalmazta, hogy neki adta Szabadka, Csószpaly, Tavankút, Madarás és Halas helységeket, a melyek Szilágyi Mihály halálával a koronára szállottak.

1464-ben Mátyás ismét hadat gyűjtött a törökök ellen. Aug. 14-én és 16-án Szondnál, aug. közepén ismét Futaknál táborozott, honnan e hó végén Boszniába vonult. Jajeza felszabadítása után nov. 26-án ismét Bácsban volt, sőt még decemberben is itt tartózkodott. Bácsban való időzése alatt mondott ítéletet Zvoningban fellázadt katonái fölött. (Teleki: Hunyadiak kora XI. 92. XI. 100. — Zichy Okmt. X. 230. Évkönyv VII. 31. és XVI. 54.)

1465-ben ismét nagy hadikészülődéseket tett a király. Szegedre összehívta a rendeket, hogy a törökök elleni háború ügyében velük tanácskozzék; de ebben az évben nem kerül háborúra a dolog. Ez időtől kezdve éveken át nem fordult meg a király a vármegye területén, mert az 1468 óta folyó cseh háború miatt másfelé volt elfoglalva. A vármegye védelméről azonban ezután sem feledkezett meg. A törökök gyakori betörései a Száváközre, mindegyre nagyobb aggodalmat keltekett a vármegye urai között. Hogy az esetleges meglepetések ellen biztosítva legyenek, a többi között Czobor Mihály fia Jánosnak, valamint testvéreinek, Imrének és Mártonnak, 1469-ben megengedte a király, hogy Czobor-Szent-Mihályon (Zombor) kő- vagy fávart építhessenek. (Évkönyv X. 69.)

A sziléziai háború befejeztével Mátyás király végre teljes erejével a törökök ellen fordulhatott. 1475 nyarán nagyarányú előkészületeket tett. Október közepén kibontván a hadilövegokat, a Száva partján épült Szabács vára megvívását tűzte ki a hadjárat első feladatául. Nov. 3-án Péterváradról keltezi a pápához intézett levelét. Nov. 25-én Futakon találjuk, hol Keszli László részére megerősítő levelet állított ki. (Évkönyv VI. 136.) Nov. 30-án ismét Péterváradon tartózkodott, honnan csakhamar a Szávához vonult. Szabács bevétele után (1476 febr. 15.) az események a királyt ismét Budára szólították.

Mikor Mátyás 1475—76-ban a törökök ellen vonult, a dunai naszádosok, a kik a sziléziai háború folyamán a Felső-Dunára voltak rendelve, ismét visszatértek örhélyeikre. 1476-tól kezdve Pétervárad lett a naszádosok főhelye.

Mátyás uralkodásának utolsó idejében két nagy uradalom eszrélt gazdát e vármegyében, a mi jelentékeny kihatással volt a további eseményekre. Az egyik a pétervárad apátság, mely martalékkül esett a politikai érdekeknek, a másik a futaki uradalom. A pétervárad apátságának 1477-ben Gábor kalocsai érsek volt a kormányzója. 1483-ban azonban a király kieszközölte, hogy az apátság egyik kedves emberének, Váradai Péternek, 1481-től kalocsai érsek, birtokába jusson.

Váradai Péter azonban nem sodáig élvezte a javadalmat, mert Mátyás már 1484-ben megfosztotta birtokaitól és előbb Árva, majd Visegrád várába záratta. Némelyek szerint Beatrix ármányainak esett áldozatul; sokkal valószínűbb azonban, hogy szókimondó természete, egyenes modora miatt vonta magára a király haragját. (Századok 1883., 730. Milenn. Tört. IV. 294.)

Váradai Péter elzárása után Mátyás az apátságot Borgia Rodrigo bíborokra, a későbbi VI. Sándor pápára ruházta, a ki azonban a javadalmat helytartójával kormányoztatta. A tíz évig tartó interregnum a pétervárad erősség fenntartására rendkívül káros hatással volt. Midőn ugyanis Váradai Péter az apátság javadalmaikat átvette, azonnal nagy buzgalommal fogott a vár helyre-

állításához; elfogatása után azonban többé senki sem törődött a vár jókarban tartásával s így e hatalmas erősség, mely mindenkor oly nagy szerepet játszott a vármegye történetében, napról-napra pusztult.

A Garai család magvaszakadtával a nagykiterjedésű futaki uradalom is gazdát cserélt. Ezt az uradalmat a király természetes fiának, Corvin Jánosnak adományozta és azt 1487-ben menyasszonyának jegyajándékul kötötte le.

Belső zavarok
II. Ulászló
alatt.

Mátyás király halála után a rendek az 1490 május 17-ére hirdetett királyválasztó országgyűlésre jöttek össze. Azok közé a főurak közé, a kik elsőnek érkeztek, tartozott Kinizsi Pál, a molnárlegényből lett hadvezér és ekkor Bács vármegye főispánja, továbbá Váradai Péter kalocsai érsek, a kit Corvin János eskünehány nappal június 9 előtt becsátott ki visegrádi börtönéből. Június közepé táján érkezett Budára Ujlaki Lőrincz herczeg, a ki Corvin János jelöltiségét támogatta, vele többen jöttek a bácsi nemességből, szintén Corvin János hívei, mint Halapsiesi Kis Horváth János, a ki Váradai Péter kalocsai érsek jószágait 1492 óta folyton pusztította, továbbá Török Imre, Corvin Jánosnak haláláig hű embere, a kinek 1505-ben végrendeletileg Bulkeszt és Futakot hagyományozta. (Évkönyv: VI. 963.)

Az 1490 július 15-én tartott országgyűlés Ulászló esch királyt választotta meg, kinek érdekében Kinizsi Pál főispán is nagy tevékenységet fejtett ki. Váradai Péter kalocsai érsek is e párthoz tartozott.

Váradai Péter a királyválasztás után visszatérve székhelyére, Bácsba, a péterváradai apátság visszaszerzéséhez látott. E végből levelet intézett Angelus kormányzóhoz, melyben kéri, hogy mivel az olaszok nem tudják a várat fenntartani, engedjék át neki az apátságot, mely esetben elvállalja a vár jó karban tartását. Váradai Péter régi vágya 1494-ben teljesült, mert VI. Sándor pápa lemondván a péterváradai apátsági javadalmakról, II. Ulászló azokat Váradai érseknek adta át, a ki ekkor ismét teljes buzgalommal fogott a vár helyreállításához. 1494. év őszén II. Ulászló is ellátogatott Péterváradra, mely alkalmal a vár felszerelése iránt intézkedett. Várnagygyá az érsek Thessényi Miklóst nevezte ki. (Erdűhelyi Menyhért, Ujvidék tört. 75—76.)

A Mátyás halála után országszerzte fellépő fejtelenség és belzavarok esakhamar Bács és Bodrog vármegyében is érezhetővé váltak. Mátyás király híres fekete serege ez időben Szeged környékén vonta meg magát; de mivel, a kinsztár szenyerű helyzete miatt, a sereg szeldor nem kapott, rablásban és pusztításban keresett kárpótlást. II. Ulászló király, a hozzá érkezett panaszok következtében, 1492 nyarán Kinizsi Pál, Bács és Bodrog vármegyék főispánját bízta meg a garázda had megfékezésével. Kinizsi, amaz ürügy alatt, hogy a törökök ellen indul, felfegyverzte az Alföld népét, s a Halas mellett táborozó fekete sereget megerősített táborából eselle kicsalta, a vezéreket elfogatta és kivégeztette, a fekete sereget pedig feloszlatta. Ennek egy része ekkor a főuri bandériumokba ment szolgálni. (Millena. Tört. IV. 356.)

A fekete sereg megfékezése után ismét új veszedelem fenyegette az országot. Ugyanis, Ujlaki Lőrincz, a ki Corvin János híve volt, nem akarta II. Ulászlót királyának elismerni; féktelen zsarnokként garázdálkodott mindenfelé, tisztjei a kalocsai érsek birtokait pusztították, sőt 1492-ben Futakot is elfoglalta. A király 1494-ben Somi Józsa temesi gróft és bácsi főispánt küldte elene, kinek hadai előtt végre meghódolt és Futakot is kiadta kezei közül.

II. Ulászló e válságos napokban bejárta az országot, hogy személyen jelenlétével nyerje meg a főurakat. 1494-ben, Erdélyből jövet, Temesváron átutazva, okt. 21-én Zentánál a Tiszán át Péterváradra ment, hol okt. 24-től nov. 13-áig tartózkodott. Innen Nándorfelházásra vette útját, majd onnan visszatérve, november vége felé Bácsba jött, hol Váradai érsek vendégeként decz. 12-étől 23-ig tartózkodott. Míg a király Bácsban időzött, magához rendelte Ujlaki Lőrinczet, a ki maga helyett anyját küldte a király kiengesztelésére. Időközben Ujlaki meghódolván, a király Ujlakra (Ilokra) rándult át, hol decz. 29-től egész 1495 jan. 8-áig időzött.

1495-ben II. Ulászló másodízben látogatott el Bácsba, hol november 21-től decz. 31-ig, tehát közel hat hónát tartózkodott, mely időt vadászattal töltött el, de azért az államügyek vezetéséről sem feledkezett meg. A királynak Bácsott való időzése alatt tárnokmestere a futaki vásáron szerezte be az udvartartáshoz szükséges élelmi szereket. Így nov. 20-án 3 mázsa fűgét vásárolt 20

forintért, nov. 24-én pedig Péter deáknak 60 forintot adott, hogy ez a király számára sáfrányt vásároljon.

Ekkor rendezte II. Ulászló a bácsi örökös főispánság ügyét is. Váradi Péter érsek még 1494. év tavaszán kérte a királyt, hogy helyezze vissza az örökös főispáni méltóságba. II. Ulászló ekkor még nem teljesíthette az érsek kérését, mert Ujlaki Lőrincz pártitése miatt ez időben erélyes főispánra volt szükség a vármegyében. Ezért Kinizsi Pál halála után Somi Józsa tette meg bácsi főispánná. De mikor Ujlaki meghódolt, többé mi sem állott útjában, hogy a király az érsek kérelmét teljesítse. Decz. 21-én kelt rendeletével tehát megparancsolta Somi Józsnak, hogy az örökös főispánságot adja át az érseknek.

Még december hó folyamán fogadta Bácsot Kutasi Lukácsot is, a ki garázdálkodásaiért szintén magára vonta a király haragját. II. Ulászló a bűnbánónak megbocsátott és visszafogadta kegyeibe. Miután ekként a belnyugalom az ország déli részében valahogy helyre állott, II. Ulászló 1496 jan. 1-én Bácsból Valkón, Szombathelyen és Sopronon át Pozsonyba indult. (Ráth Károly i. m. 260. — Évkönyv VIII. 65. — Századok 1883. 832. — Iványi István, Futak és a futaki urad. tört.)

Váradi Péter, a ki ez időben állandóan Bácsban székelt, a bácsi várat jelentékenyen megerősítette; új épületeket emelt, a vármegyét éjszokról déli irányban átszelő Mosztonga-eret szabályozta és a hajók számára is járhatóvá tette, úgy hogy a dunai hajók a bácsi vár alatt köthettek ki. Nagyarányú építkezéseit 1497-ben fejezte be.

Az 1498. évi országgyűlés, mely a törökök elleni védelmet új alapokra kívánta fektetni, a kalocsai érseket 500 lovas, a pétervárdi apátságot 200, a titeli és a bácsi káptalant pedig 50 lovas kiállítására kötelezte. (1498: XX. t. -cz.)

Az 1498. évben jelentékeny személyi változások történtek Bodrog vármegyében. Miután az 1497. évi országgyűlés határozata értelmében sem az egyháziaknak, sem a világi főuraknak egynél több javadalmuk vagy hivataluk nem lehetett, II. Ulászló 1498-ban Somi Józsa-t felmentette a bodrogi főispánságtól, melyet Czobor Mártonra és Imrére bízott. (Orsz. Lev. 26069.) Ugyane határozat értelmében Bakócz Tamás egri püspöknek is le kellett mondania a titeli prépostság jövedelmeiről, melynek elfoglalása miatt heves támadásokban volt része az országgyűlésen.

Miután II. Ulászló a lengyel királylyal és XII. Lajos francia uralkodóval 1500 jul. 14-én a törökök ellen intézendő, támadó háború céljából szövetségre lépett, szinte szokatlan gyorsasággal fogott a hadikészülődésekhez. Már július 27-én rendeletet bocsátott ki, a melyben meghagyta, hogy a főpapok és főurak bandériumaikkal, a nemesek pedig fejenként felfegyverkezve, Szent Mihály napjára (szeptember 29.) jelenjenek meg Bácsot, honnan őket a törökök ellen fogja vezetni. Október 9-én a király 500 lovas élén, több főpap és világi főur bandériumaitól kísérve, Budáról Bácsra vonult, hova Corvin János, továbbá Bakócz esztergomi érsek is megérkeztek csapataikkal. Ezenkívül eljöttek a francia, a lengyel és a velencei követek is. A vármegyei nemességgel együtt november 9-én Bács körül mintegy 12.000 lovas táborozott. A nagy zajjal megindult hadjáratból azonban semmi sem lett, mert a király, a közelgő téli időszakot hozván fel ürügyül, november végén visszatért Budára.

Az 1501—1502. években a magyar hadak ugyan több ízben betörték török területre, de jelentékenyebb hadiesemény ez időben nem történt. A törökök elleni hadjárat folytatásáról pedig egelőre le kellett mondani, mert a király 1503 február 22-én, hét évre terjedőleg békét kötött a szultánnal. (Müllenn. Tört. IV. 370. — Tört. Tár XIV. 115.)

Az utóbbi években tartott országgyűléseken a köznemesség és az udvarhoz szító főnemesség között felmerült ellentét mindegyre növekedett, sőt az 1505. évi országgyűlésen már veszedelmes alakban is megnyilvánult. Ez országgyűlésen Bácsot Kenderesi Mihály és Zolta Ferencz, Bodrogot pedig Peres András és Doroszlai János képviselték. A vármegyei nemesség sorából a nemzeti párt számottevő alakjaként szerepel Martonosi *Pestyéni* György, Szapolyai János bizalmasa, a ki ekkor Csongrád követeként jelent meg az országgyűlésen. Az udvari párthoz szító vármegyei főnemesség sorából *Czobor Márton* tűnik ki, a kit II. Ulászló 1513-ban Konstantinápolyba küldött, hogy a törökökkel kötött békét meghosszabbítsa. (Évkönyv X. 78. Jászay: A Magyar Nemzet Napjai).

Szerb telepítések.

II. Ulászló király uralkodása alatt a szerbek betelepülése is nagyobb méreteket öltött a vármegyében. A szerbek betelepülése hazánkba már Zsigmond király idejében kezdődött, a ki István szerb deszpótával 1402-ben Tatán szerződést kötött, melynek értelmében Brankovics György deszpota számos birtokot nyert hazánkban. Ezek közé tartozott a beesei vár és környéke, többek között Pészér helység is. Midőn Végyszendrő, Brankovics György székhelye, 1439-ben Murád szultán birtokába került, Brankovics magyarországi uradalmaiba, névszerint Vilagosára költözött. Ez időtől kezdve Brankovics Beese környékén számos szerb családot telepített le. 1465 táján Brankovics György unokája, Brankovics Vuk vezérlete alatt a szerbek újabb esapata jelent meg Magyarországon, hol a Szerémségben, Bácsban és Csongrádban nyert telepeket. (Századok 1868. 531.) Brankovics János halála után (1503) Szilyánovics István lett a magyarországi szerbek vezére, a ki fontos hadiszolgálatiért II. Ulászlótól Siklós várát nyerte adományul. Egyik fő érdeme az volt, hogy az akkori zilált viszonyok között a túhiyomó részben szerbekből állott dunai naszádosokat együtt tartotta. Szilyánovics számos szerb családot telepített le Péterváradon, vagyis a mai Újvidék helyén, feljebb azonban nem mehettek, mert bár az 1514. évi pórlázadáskor tettek némi kísérletet Bács vármegye más községeiben is a településre, de az egykorú források szerint visszaparancsolták őket a Szerémségbe. (Szentkláry Jenő i. m. 77. — Veréncz munkái II. 7—10.)

Keresztes hadjárat a török ellen.

X. Leo pápa székfoglalása után azonnal felkarolta a törökök ellen indítandó keresztes hadjárat eszméjét. Tervének megnyert az akkor Rómában időző Bakócz Tamás esztergomi érseket is, a kit e nagy feladat kivételével megbízott. Bakócz Rómából visszatérve, 1514 húsvét vasárnapján kihirdette a keresztes háborút elrendelő pápai bullákat és minden egyházmegyében helymőköt rendelt a keresztes hadak szervezésére.

Bácsban a papság nagy lelkesedéssel karolta fel a keresztes háború ügyét, mert még élénk emlékezetben voltak itt a Hunyadi Jánostól és Capistranótól vezetett keresztes hadak dicső hőstettei. A primás helynöke Bács városát jelölte ki a kereszteshadak egyik gyülekezési helyéül. A pápai bullákat a vármegyében még Czobor-Szent-Mihályon és Titenen is kihirdették. Ez utóbbi helységnek a várát csak néhány évvel előbb állította helyre Bakócz érsek.

A papság lelkes szövegére csakhamar megmozdult az egész ország. Bár a vagyonosabb nemesség teljesen távol tartotta magát e mozgalomtól, de a jobbégyok, kézművesek és a szegényebb népek annál nagyobb tömegekben gyülekeztek a keresztesek zászlója alá. Miután azonban a keresztesek élmezőjéről senki sem gondoskodott, a fegyelmetelen had csakhamar kihágásokra és zavargásokra vötedett.

A Dózsa-féle pórlázadás.

Mikor Dózsa György vezérlete alatt a Pest környékén gyülekező keresztes hadak felmondták az engedelmességet és nyílt lázadásban törtek ki, Frangepán Gergely kalocsai érsek kísérletet tett a Hájszentlőrinczen és Bács környékén egybegyűlt keresztes hadak feloszlására. Csakhamar ekkorra már minden intézkedés haszontalannak bizonyult és a vármegyék sem tudták már a fellázadt népet megfékezni.

Dózsa György 3000 emberből álló sereget küldött Mészáros Lőrincz és Nagy Antal vezérlete alatt Bácsba, hogy az itteni kereszteseket csatlakozásra bírják. E had a vármegyén végigvonulva, az itt összegyűlt keresztesek egy részével egyesült és a legnagyobb kegyetlenséggel dúlta és pusztította a nemesek birtokait; így a többi között Futakon Török Imre kastélyát és a Zólyomi testvérek kúriáját felégette. (ez utóbbiak maguk is bennégtek.) Innen a Kaménicza átellenében fekvő Baksa falvára szállott, a hol Nagy Antal számos nemes urat kőbábu húzatott. Ez alatt egy másik pórhad. Pogány Benedek vezérlete alatt, Bács várát vette ostrom alá, hova Frangepán Gergely érseken kívül, a vármegyei nemesség egy része is menekült. Egy harmadik pórhad, Borbás (Barabás) pap vezérlete alatt, Péterváradnál a Dunán átkelve, a Szerémségből tört Bácsban át Bodrog vármegyébe, hol a nemesek jóságait dúlta, fosztogatta.

A szerbek osztlakozása a zászlókhoz.

Az általános zavart még fokozta az a körülmény, hogy Szilyánovics szerb deszpota, alkalmasnak találván az időt a szerb nép függetlenítésére, élére állott a a dunai naszádosoknak, a kik a pórokkal együtt versenyezve törtek a nemesek birtokaira. Borbás pap pórhadát is a Szilyánovicshoz szító pétervárad-i naszádosok szállították át a Dunán. A szerbek közül különösen egy Nagy Radoszláv

nevű martalócz tette nevét rettegetté, a ki Titel környékén pusztítva, átkelt a Tiszán és Dózsa György hadaihoz csatlakozott.

A pusztítás és öldöklés e napjaiban Báthori István, Oláh Balázs és Nagy (másként Krupezi) Gergely nándorfehérvári vizeze-bánok, a nándorfehérvári és a szabási várórség élén, Péterváradnál átkeltek a Dunán és a Baksafalvánál (e mai Újvidék tájékán) táborozó Nagy Antal heves ütközet után hátrálni kényszerítették. Nagy ekkor Szeged felé vette útját, hogy Dózsa György hadával egyesüljön. Oláh Balázs és Nagy Gergely seregei azonban, a hozzájuk csatlakozott nemességgel folyton gyacapodván, Ó-Becse környékén szétverték Nagy Antal hadát, úgy hogy a vezér csak kevés számú pórral tudott a Perlek faluban levő templom czintermébe menekülni, hol őket legott ostrom alá vették. Oláh Balázs ekkor felszólította a ezintembe menekült pórokat a meghódolásra. Ezeknek legnagyobb része erre megszökött, Nagy Antal pedig Oláh Balázs kezeibe került, a ki őt meglánczolja Nándorfehérvárra szállította, homán később Budára vitték, a hol felhégelyték.

Míg Oláh Balázs a Tiszánál semmisítette meg Nagy Antal hadát, azalatt Lindvai Bánffy Jakab Bács várát mentette fel az ostromzár alól. A Lőrinc pap vezérlete alatt álló pórokat Szapolyai János lovassága Baranyába szorította.

Oláh Balázs és Nagy Gergely most a Tisza mellékéről Bodrogha vonult. Hozzájuk csatlakozott a szerbekkel, az álnok Szilyánovics deszpota is, a ki, midőn a pórlázadás sorsát veszni látta, a nemességnek ajánlotta fel szolgálatait. Oláh Balázs Hájszentlőrincnél utólérvén Borbás pap parohadát, azt rövid küzdelem után szétverte, mire a szerbek a helységet felgyújtották és Borbás papot lánggel égő öltözetben a toronyból levetették.

A szerbek segítsége azonban nem vált a nemesség hasznára, mert ezek még nagyobb pusztításokat vittek véghez, mint a lázadó pórok. Így egy szemtanú, Veránc Antal elbeszélése szerint, a Perleknél összegyűlt szerbek is rémitő kegyetlenségeket követtek el.

A szerbek vakmerőségéről tesz tanúságot a következő eset is. Midőn Bornemiszta János, a trónörökös nevelője, a bodrogai pórok egy részét a királyi hadakkal szétverte, Madarasnál üttött tábor. Nemsokára ide érkeztek az Enyingyi Török Imre és Paksi Mihály nándorfehérvári vizezebánok vezérlete alatt álló szerb segédeszapatok is. Ekkor a szerbek azt követelték Bornemiszától, hogy hadi érdemeik jutalmául engedje át nekik Szeged városát szabad prédálásra.

Csak az urak lélekjelenlétének köszönhető, hogy a szerbek rögtön Szeged alá nem vonultak. Végre Enyingyi Török Imrének erőyes fellépésével és gazdag ajándékok adásával sikerült a szerbeket a Szerémiségbe való visszatérésére rábírn.

Szilyánovics István azonban Borbás pap hadainak szétverése után levetette álcereztát és ismét támadólag lépett fel. Mikor a nándorfehérvári őrség, Hájszentlőrinczről visszatérőben, Péterváradnál át akart kelni a Dunán, Szilyánovics a sereget megtámadta, a póroktól elvett zsákmányt tőlük elrabolta és azt Szalánkeménbe vitetvén, katonái között szétosztotta. De Szilyánovics csakhamar meglakolt e merész tettéért, mert Török Imre, a nándorfehérvári bán, értesülvén a történetkről, Szilyánovicsot maga elé Nándor-Fehérvárra rendelte, a hol az megjelenvén, a bán elfogatta és felhégelytette. (Márki Sándor: Dózsa György és forradalma. — Zsilinszky Mihály: Csongrád várm. tört. I. 160—161. — Erd-újhelyi Menyhért i. m. 76. — Szentkláray J. i. m. 79. — Évkönyv III. 140. II. 156. XVI. 55. — Veránc munkái II. 7-10.) A szerb deszpota kivégzése után a király Révai Istvánt, Bács vármegye egyik leggazdagabb birtokosát, nevezte ki a naszádosok kapitányának, a kinek nagy érdeme, hogy a péterváradai hajórajt, Szilyánovics álnoksága ellenére, annak kivégzetése után is meg tudta tartani a magyarok iránt való hűségben és így megmentette a jobbálléstól.

A pórlázadás leverése után a nemesek haragja a jobbjegyek ellen fordult és nem egyszer kegyetlen bosszúban is nyilvánult. Így Kenderesi András, bácsi nemes úr, jobbágysai homlokára tüzes keresztet süttetvén, úgy bélyegeztette meg őket, mint juhotak szokás. (Iványi Istv. Szabadka tört. I. 46.)

II. Ulászló csak két évvel élte túl a pórlázadást. 1516-ban bekövetkezett halálával a trón fiára, II. Lajosra szállott.

Míg a király, nem törődve az ország ügyeivel, teljesen az élvezetekbe merülve töltötte napjait, azelatt az udvari és nemzeti párt között napról-napra nőtt a

gyülmökös, a mely már-már kitört, midőn híre érkezett, hogy Szelim szultán új támadásra készül Magyarország ellen. E fenyegető hír egy időre ismét lecsillapította az ellenséges pártokat.

A bácsi
országgyűlés,
1518.

Ekkor a király 1518 Szent Mihály napjára (szept. 29.) Bácsra országgyűlést hívott össze, a mely egyúttal hadiszemle is lett volna. A tolnai gyűlés végzéseit értelmeiben ugyanis az ország főurai, főpapjai és nemesei mind teljes hadifelszereléssel tartoztak volna megjelenni a bácsi országgyűlésen, sőt a nemesség még minden 20 jobbággytelek után egy-egy — legalább kúdszával felfegyverzett — lovast is köteles volt kiállítani. Hogy pedig a király személyesen is megjelenhessen a bácsi országgyűlésen és bandériumát is kiállíthassa, a tolnai gyűlés a nemességre minden jobbággytelek után fizetendő fél forinto' vetett ki.

A bácsi országgyűlés azonban a nagy előkészületek ellenére sem felelt meg a várakozásnak. A köznemesség ugyan nagy számban jelent meg, de a király és udvara, valamint a főpapok és főnemességek legnagyobb része távol maradt.

Az országgyűlésen Perényi Zsigmond nádor elnökölt, de tulajdonképeni vezetője és irányítója Werbőczy István, a köznemesség bálványozott vezére volt, a ki ekkor nyert megbízatást, hogy a pápához és a lengyel királyhoz menjen követéskébe. Kívüle még Szobi Mihály, Werbőczy ipja, Paksi János, Bodó Ferencz, Maezodoniai Miklós, Pogány Zsigmond, Perneszi Miklós, Artándi Pál, Glésán Miklós, Kenderesi Mihály Fajszai János, Csányi Balázs, Túróczy Miklós, Kutassy Lukács, Derencsenyi György, Amadé István és Sittkei György vittek előkelő szerepet, a kiket az országgyűlés beválasztott a királyi tanácsba.

A rendek a bácsi országgyűlésen 41 czikkelyből álló törvényt alkottak, melyek leginkább a hadügyre és az adózásra vonatkoznak. Több intézkedése között az a czikkely érdekl közlebről a vármegye történetét, mely elrendeli, hogy az időközben Bács vagy Bodrog vármegyébe kebelezett, de eredetileg Csongrád vármegyéhez tartozó Likasegyház (ma Likas pusztja a zentai határban) ismét az anyamegyéhez csatoltassék.

Az országgyűlés különben feltűnő gyorsan elvégezte d lgtát, mert már okt. 19-én feloszlott. (Millenn. Tört. IV. 420. Évkönyv XVI. 56. XVII. 77.)

A király megerősítvén a bácsi végzéseket, az ország kormányát az új királyi tanács vette át, a melybe az esztergomi és a kalocsai érsekeket, a pécsi és az erdélyi püspököket, a nádort, az országbíró, az erdélyi vajdát és a temesi főispánt is beválasztották. Az új királyi tanácsnak azonban nem volt elég tekintélye az elhatalmasodott főurakkal szemben, a kik mindfántalan ellene szegültek intézkedéseinek. Müködése különben sem tartott sokáig, mert az 1519. évi rákosi országgyűlésen már ismét a főnemesség lett a helyzet ura. (Millenn. Tört. IV. 420—422.)

A 11. bácsi
országgyűlés,
1519.

Az 1519. évben ismét országgyűlést tartottak Bácsott, a melyen újra a köznemesség kerekedett felül; ez lehet az oka, hogy határozatainak nagyon esékély részét ismerjük, jelsül csak azokat, melyek az 1518. évi bácsi országgyűlés határozatainak kiegészítését célozzák. Többi határozatai Báthorinak, az új nádornak a fellépése következtében nem nyertek szentesítést.

A törökök be-
törése.

A főnemesség és a köznemesség elkeseredett küzdelmét ismét a törökök újabb támadása szakította félbe. Szulejmán az 1521. év nyarán elfoglalta Nándorfehérvárt. Szabácsot és Zimonyt, anélkül, hogy az ország hadereje a küzdelemben részt vett volna. Nándorfehérvár elfoglalása után a Szerémség elpusztítására küldték a törökök portyázó hadaikat. Egy ily had Bali bég vezérlete alatt Nándorfehérvárról felezett a Dunán és Vásáros-Váradot, Baksafalvát és Szent-Mártont (a mai Újvidék helyén) elpusztította.

Mialatt a török Nándorfehérvárt ostromolta, a király fegyverbe szólította az ország nemességét s gyülekezési helyül Tólnát tűzte ki, a hova aug. 22-én maga is megérkezett; de miután a nemesség csak nagyon esékély számban jelent meg, a király a további előnyomulásra nem is gondolhatott, hanem kénytelen volt Báthánál állást foglalni. Ezalatt Báthori István nádor, az ország alsó részének hadseregével, Szegedről Péterváradra (Vásáros-Váradra) és Putakra jött, a hol tábornok ütött. Itt szándékozott bevárni Szapolyai János vajdát, a ki Lippánál foglalt állást. Szapolyai azonban gyűlölt vetélytársával nem akart együtt működni és e miatt folyton halasztotta az előnyomulást. Báthori ekkor arra törekedett, hogy a Dunán élelmi és hadiszereket juttasson Nándorfehérvárba. Ebben azonban megakadályozta őt a naszádosok fegyvelmeztlensége, a kik, miután hátrálé-

Nagy Lajos pecsétje.

III. István pecsétje.

Erzsébet anyakirályné pecsétje.

IV. István.
(A bécsi képes krónikából)

Mária királynő.
(A Túróczy krónikából.)

V. István pecsétje

Zsigmond király.
(A Túróczy krónikából.)

kos zsoldjukat nem kapták meg, egyszerűen megszöktek. A naszádosok szétzülése miatt a nádor és a király környezete Révait okolta, a kit ezért II. Lajos király megfosztott állásától s helyébe Báthori Endrét nevezte ki. Végre nagy ügyvel-bajjal sikerült Futaknál három hajót élelmiszerekkel megrakni, de mire ezek elindultak volna, Nándorfehérvár aug. 29-én elesett. (Szerémi György emlékiratai 93. — Veráncz munkái II. 18. 183.)

Nándorfehérvár elestének híre a király Drágfi Jánost küldte Péterváradra (t. i. a mai Újvidék helyén fekvőt Ó-Péterváradra), hogy a nádort Budára hívja a további teendők megbeszélése végett. A nádor átadván a Péterváradnál hagyott sereg fölötti vezérletet Drágfi Jánosnak, nyomban Báthóra sietett. Bár ott a táborban elhatározták, hogy Nándorfehérvárt egyesült erővel visszafoglalják, de a király a további támadásról lemondott és októberben elbocsátotta seregét.

Nándorfehérvár eleste után az ország előőrse és a naszádosok főállomáshelye Pétervárad lett, a hova a naszádosok az elesett várak alatti kikötőkből menekültek. E fontos vár védelmét a király Imreffi Mihály bácsi főispánra és a bácsi vár parancsnokára ruházta, a ki Frangepán Gergely halála óta (1520) Bács vármegyét kormányozta. Imreffi Péterváradra tette át székhelyét, a hol fényes, nagy háztartása volt, melyről egy 1522. évi számadás nyújt felvilágosítást. Imreffi nem sokáig maradt meg e fontos állásban.

Nándorfehérvár eleste — úgy látszik — nagy hatással volt a királyra, mert ez idő óta mégis több gondolt kezdett fordítani az ország védelmére. Így Títelbe 200 gyalogost küldött, (Katona: Hist. Crit. XIX. 364.) majd a Nándorfehérvár feladása miatt jószágvesztésre ítélt Török Bálintnak megkegyelmeztén, őt Szabadka kapitányának nevezte ki.

E válságos időkben, midőn a török már Bácska szomszédságában volt, a köznemesség figyelembe Tomori Pálra irányult, a ki ekkor az újlaki (illoki) ferencz-rendű zárdában tartózkodott. A király, a közóhajnak engedve, az 1522. év végén Tomori Pált kalocsai érsekké és bácsi főispánná nevezte ki, az 1523. évi országgyűlés pedig a végvidék főkapitányává tette meg. Tomori székhelyét Bácsról Péterváradra tette át és maga mellé vevén Batthyány Györgyöt, Pétervárad parancsnokát (1523), mindent elkövetett, hogy kettős feladatának méltóan megfeleljen. Így a főkapitányi hadnak, bár mindössze csak 300 gyalogosból, 500 lovasból és 1000 naszádosból állott, mégis gyakran sikerült megakadályoznia a néha egészen Péterváradig portyázó törökök pusztítását. (Erdőújhegyi Menyhért: Újvidék tört. — Századok 1881. évf. 379.)

Tomori tevékenységét azonban nagyon megbénította az a körülmény, hogy az udvartól nem kapott elegendő pénzt Pétervárad felszerelésére és katonái eltartására. Így történt, hogy a naszádosok már több hónap óta nem kapván meg zsoldjukat, miután megbízottaik ez ügyben Budán is hiába jártak, 1525 jan. elején újra lázongani kezdtek. Erre Tomori jan. 14-én felment Budára, hogy nagy felelősséggel járó tisztéről lemondjon. A pápai követek azonban kieszközték, hogy a kincstárból Tomori hadainak zsoldhátrálékára 13.000 forintot fizessenek ki, sőt a pápai segélypénzekből még 300 gyalogost is fogadtak fel számára. Tomori ekkor visszavonván lemondását, febr. hó 2-án visszatért Péterváradra. (Millenn. Tört. IV. 456.)

A főnemesség és a köznemesség azonban a helyett, hogy az ország védelmére gondolt volna, még az 1525. évi rákosi és hatvani országgyűléseken is folytatta gyilkos pártküldeimet.

Az 1525. év folyamán a péterváradí őrség ismét nem kapott zsoldot, mire a katonaság egy része felmondta az engedelmisséget és odahagyta a várat. Pedig ekkor már a törökök betörték a mai Bács-Bodrog vármegye területére is. 1525-ben egy török csapat átkelven a Dunán, Títelt fölgyújtotta és a városból több száz foglyot hajtott el. Sőt 1526. év első napjaiban híre járt, hogy Bali bég, Nándorfehérvár parancsnoka, Péterváradot készül megtámadni. Miután Tomori hasztalan sürgette a segítséget, az 1526. év első napjaiban ismét Budára ment és másodízben is lemondott főkapitányi tisztéről; de a pápai követek közbenjárására újra elvállalta Pétervárad felszerelését. Márczius végén Budáról Kalocsára ment, hol a húsvéti ünnepeket akarta tölteni. Itt április 9-én arról értesült, hogy a naszádosok, miután 14 havi zsoldjukat nem kapták meg, beváltották révi fenyegetésüket és szétoszlottak.

Nándorfehérvár eleste.

Tomori vezérsége. Küzdelmek.

A fopap felkét kétségbeesés szállotta meg és elhatározta, hogy összes méltóságairól lemond, midőn hírel hozták neki, hogy Szulejmán szultán elindult Konstantinápolyból Magyarország legázására. E haljósküti hír hallatára az érsekben felülkerekedett a hazafias áldozatkészség. Április 13-án Budán temették, a hol elhatározták, hogy Péterváradot hirtelen megerősítik.

Tomori április 25-én ismét Péterváradon van, hová épen jökor érkezett, hogy még maradásra bírja a város és a vidék lakosait, a kik az első vész hírekre menekülni gyekoztek. Tomori Burgió pápai követétől 500 gyalogost, 200 huszárt és 36 ágyút kapott, a király pedig 25.000 forintot boesátott rendelkezésére. (Millen. Tort. IV. 186.) Ez a pénz azonban csakhamar elfogyott. Tomori újból futárt küldött a királyi udvarba, de követét június 7-én várakozásra utalták, a peterváradí naszádosok paranesnoka ellenben (június végén) a székesfehérvári egyházi kincsek beolvastásából nyercendő pénzre kapott utalványt.

Június második felében a királyi haditanácsban az a terv merült fel, hogy Tomori a töröknek a Szávánál való föltartóztatására tegyen kísérletet. Ezért mindentelé futárokat küldtek szét, meghagyván a főuraknak és a vármegyeknek, hogy Tomori táborába menjenek, azonban csak Török Bálint, Szabadka földesura, Ráskai Balázs, a székszárdi apát és a boszniai püspök jelentek meg csapatokkal Vásáros-Váradon, kívülök még az esztergomi érsek, az esztergomi káptalan és a pécsi püspök küldött néhány száz fegyverest. Tomori Péterváradon tartotta főhadiszállását: a várat jókarba helyezte, az elsőledt naszádosokat ismét összegyűjtötte, úgy hogy körülbelül ezren lehetek.

Arra a híre, hogy Szulejmán hada már Nándorfehérvár alatt táboroz, a dunamelléki parasztság a Maroson túlra menekült; ide jöttek, — mint azt Tomorinak július 15-én kelt leveléből tudjuk, — a szerbek is, a kik már előbb a Szerémségből Futakra költöztek.

Június második felében Tomori a budai haditanáestól azt az utasítást nyerte, hogy ne zárkózzék be Péterváradra, hanem a vár közelében üssön táborn. Tomori ekkor Pétervárad paranesnokságát a vitéz Alapi Györgyre bízza, maga pedig július első napjaiban seregének egy részét átszállítatván a Dunán, a Vásáros-Váradnál táborozó Török Bálint, Ráskai Balázs, a székszárdi apát és a boszniai püspök hadaihoz csatlakozott és itt elsőnezolta magát. Serege, melyet még a királytól kapott 10.000 aranyon felfegyverzett pórokkal kiegészített, 4000 emberből állott.

Ibrahim nagyvezér, a Dunán jelentékeny vízi haderőtől kísérve, július 12-én érkezett Pétervárad alá, s a vár ellen július 15-én általános rohamot intézett. Ugyanakkor a sajkások megtámadták a török hajóhadat, melyet Tomorinak a Duna partjain felállított serege is támogatott. Miután a török hajóhad esúfos vereséget szenvedett, Ibrahim másnap (július 16-án) nagy sereget tetetett át a Duna túlsó partjára. A küzdelem e napon szárazon és vízen alkonyatig tartott, a nélkül, hogy bármelyik fél is valamely előnyt tudott volna kivívni.

Tomori ekkor az urakkal és a csapatok vezéreivel tanácsot tartott és elhatározta, hogy miután a törökök túlyomó erejével nem tudnak megküzdeni, bevárják a királytól kérendő esegédesapatok megérkezését és ekkor kísérletet tesznek Pétervárad felszabadítására. De mivel a király a kért 1000 főnyi segédesapatot nem küldhette el, Tomori megkezdte a visszavonulást és a Duna mentén egész Bácsig hátrált, útközben folyton harezolva a török portyázókkal, a kik ekkor már egész Bács vármegyét keresztül-kasul pusztították.

Ezalatt a magára hagyott péterváradí őrség, mely július 17-én újabb rohamot vert vissza, nagyon szorongatott helyzetbe került. Küvülről segítséget nem kapván, számuk annyira megfogyott, hogy július 28-án az egész őrségből csak már 90 ember volt életben, a kik azután szabad elvonulás feltétele alatt a várat feladták. Tomori Bácsból a boszniai püspököt küldte a királyhoz, de mivel segítség nem érkezett, felszedte táborát, és Küllödnél (Kollut) átkelven a Dunán, Báthánál csatlakozott a királyi seregéhez, mely augusztus 24-én indult el Tolnárról, hogy onnan a mohácsi csataterre vonuljon.

Pétervárad este után a dunai naszádosoknak sikerült megakadályozni a török hadaknak átkelését a Dunán. Ugyanesak a naszádosok fedezték Tomori visszavonulási útját is, a kinek Bácsból való távozásával a magyar hajóhad Gombosnál foglalt állást. Itt szintén egészen augusztus 6-ig fel tudta tartóztatni a török hajóhadat, a mikor a király a mohácsi révbe rendelte a naszádosokat.

Szulejman hadával július 28-án érkezett Pétervárad alá, honnan Mohácsra ment. Az augusztus 29-én vívott szerencsétlen mohácsi csatában Tomori életét veszítette és vele együtt elesett a Bessenyei István által hadba hívott bácsi és bodrogai nemesség színe-virága is. Az 1526. év augusztus 29-ike hosszú évszázadok munkáját semmisítette meg. E nappal befejeződik hazánk középkori története, de ugyanezen gyászos emlékeztető napon kezdődik a pusztulás szomorú korszaka is e vármegye történetében. (Katona : Hist. Crit. XIX. 369. XIX. 664. — Istvánffy Lib. VIII. 74. — Századok 1881. 725. — Szentkláray J. i. m. 94. — Millen. Tört. IV. 501. — Évkönyv III. 1.)

4. Művelődési viszonyok a középkorban.

Lakis, foglalkozás, életmód.

A honfoglalás után, a vezérek korában a magyarok folytatták régi életmódjukat a Duna és Tisza közén. A kereszténység felvétele után is még sokáig nomád életet éltek s jobbra állattenyésztéssel, halászáttal és vadászattal foglalkoztak. Különösen a Tisza mentén, a halászat volt a magyarok főfoglalkozása, a kik városokban nem szívesen laktak, hanem még századokon át is künn a szabad ég alatt, sátrak alatt tanyáztak. Ez a szokás még a XII. században is meg volt. Ezt Ottó, freisingeni püspök feljegyzése is bizonyítja, a ki, midőn III. Konrád császár kíséretében a kereszties hadakkal hazánkban megfordult (1147), érdekes tapasztalatként jegyezte fel, hogy a magyarok igen kedvelik a szabadban való tanyázást, mert a városok lakossága még nyáron és őszkor is jobbra sátrak alatt lakik. (Pertz : Monumenta Germaniae XX. 369.)

Szárd lakások és várak építése.

A tatárjárásig a vármegye területén esupán a két királyi várnak, Bács és Bodrognak volt némileg erődítvény-jellege és ezek oltalma alatt húzódtak meg nemesek a várjobbágyok, hanem a békés foglalkozást űző iparosok és mesteremberek is. Bácsnak már a XI. század második felében nagy jelentőséget adott az a körülmény, hogy Szent László király a kalocsai érsek székhelyét 1094-ben Bácsra tette át. Ez a helység maradt is az érseki székhely az egész középkorban. Az első érsek, a ki Bácsot székelt, Fábián volt. A tatárjárás előtti korszakból csak egy várkastélyról van tudomásunk. Ez a mai Újvidék helyén emelkedett. Győre fia Péter (Petur), Gertrud királyné gyilkosának tulajdona volt, és róla váradjának, később Vásáros-Váradnak nevezték. E várkastély, vagy mint az 1237. évi oklevél mondja : palota, tulajdonképen vízivár volt, melyet félkörben a Duna vett körül és másoldalról átlábolthatlan mocsarak védtek. Petúr kivégeztetése után a koronára szállott.

A tatárjárás után a védelem rántalta az országot a várak építésére. A pápa felszólította a főpapatok, hogy székhelyeiken várakat építsenek. Ekkor épült a bácsi és a titeli vár is. Szabadkát valószínűleg IV. Béla király erősítette meg földsáncokkal és telepítette be szabad jobbágyokkal. Vára azonban csak a Hunyadiak korában épült, messze földről idehozott vasok, fejlett sziklakövekből. Midőn a szabadkai várat a XVIII. század közepén templomná alakították át, e sziklakövekből sokat magánházak alapjának építésébe használtak fel.

Az Anjouk és a Hunyadiak korában már javában folyt az ország déli részének végvárakkal való megerősítése. Különösen Zsigmond osztagotott sürűen híveinek várépítési szabadalmakat, melyek miatt idővel tömérdek viszály támadt. Az egyes hatalmas főurak ily várakból szabadon garázdálkodtak.

1332—51 között épült a Duna jobbpartján emelkedő Kopasz hegyen a mai Pétervárad. 1401-ben Zsigmond Báthmonostori Tótfős Lászlónak adott várépítésre engedélyt, a ki ekkor építette Szembécs várát, mely miatt azonban Szekesői Herezeg Péterrel hosszas viszályba keveredett. (Csánki Dezső i. m. II. 189.)

1469-ben Czobor János királyi udvarnok és testvére nyert Mátyás királytól várépítési engedélyt Czobor-Szent-Mihály területén, mely engedélyt 1473-ban a király megújította. Valószínűleg ezt a váraesot használták fel a törökök a hódoltság idejében és tették a zombori nahije középpontjává.

Vászerűleg megerősített helyek voltak még a vármegye területén : Buki, (ma Dunabökény), Zelind, (Plávna körül) Barthán, (ma Bortány vasúti Monoszeg határában) Várán, (Szond körül a Duna mellett) Futak, Vásáros-Várad, Kulud (Küllöd), Daut (Dávod), Báthmonostor.

Bács vár és város.

Mikor a törökök támadásai már nagyon veszedelmesekké lettek, a vármegyei nemesség igyekeztek családjaikat és drágaságaikat biztonságba helyezni. A kinek nem volt elég vagyona, hogy várat építsen, az Bács várában házat szerzett vagy épített magának. Egy 1518-ban kelt oklevél szerint számos magánház volt Bács várában, melyeknek jó hasznát vették az 1514. évi pórlúzádis alkalmával is. A vármegye területén a legjelentékenyebb helység Bács volt, mely már a XIV. század közepén városi joggal bírt. Ennek legrégibb emléke egy 1342-ben kelt oklevél, mely szerint Bács városa (civitas de Bach) tartozik 35 márkát beváltani s 1351. szept. 24-én, a Bács, Szerém és Valkó vármegyék közgyűléséből kiadott oklevélben is jelezve van, hogy a közgyűlést Bács város közelében — prope civitatem Bachiensem — tartották meg. Mátyás király egy 1462-ben kelt oklevélben Bácsba országgyűlést hirdet és Bácsot oppidumnak mondja. Bácsnak már 1433-ban volt országos vásártartási joga. Az ebben az évben tartott országos vásár alkalmával valaki hamis pénzt hozott forgalomba. Bács város eredetileg a kalocsai érsek birtoka volt; 1494-ben a bácsi káptalan városának mondják. A városi tanács legrégibb kiadványa 1507-ből maradt ránk. Ez az oklevél a város adólevele, mely szerint egy budai zsidótól 340 arany forintot vett kölcsön. Az adóslévél a város peesétjével is el van látva és rajta egy várbástya látható a körirattal: „Civitas Bach.“

Bács városok.

Az egykori Bács vármegye területén még a következő városi jellegű helységek voltak a középkorban: *Arnat* (Arnat), melyet 1391-ben Bodrog vármegyéhez, 1503-ban Bácsosz számítottak; vásárjoga volt és a kalocsai érsek földesurasága alá tartozott. — *Derzs*, Bácsról éjszakra, a mai Hódás és Keresztúr irányában feküdt. 1486-ban oppidumnak — városnak — mondják és ugyanekkor Bács vármegye törvénykezési helye is volt. — *Fonó*, Szond tájékán feküdt. 1458-ban szintén oppidumnak írják az oklevelek. Ebben az évben Mátyás király elfoglaltatta a kincstári birtokokhoz esatolta. Vámhely is volt. — *Futak*. 1456, 1464 és 1487-ben kelt oklevelek szerint oppidum, vagyis város volt. A XV. század elejétől kezdve a Garaiaké, később, 1487-ben, Corvin Jánosé volt. Vásárai messze földön híresek voltak, hova a Dunán a Fekete-tengerről is eljöttek az idegenkereskedők árúkkal. 1497-ben Izdenezi Benedek, felhasználva II. Ulászló erélytelen uralmát, Futakon harmenzadhelyet állított fel. — *Gyála*, Vizigyála, kétségkívül a Duna mentén, Cséb és Kiszács vidékén feküdt. 1482-ben az oklevelek oppidumnak írják; ugyanekkor említik vásárjogát is. — *Kisváradhely*, a Duna mentén, Titehértől (Tüdörévtől) nyugatra, mint a neve is mutatja, vásártartó hely. 1465-ben oppidumnak mondják, ekkor a Maróthiak birtoka. — *Paraszti*, 1486-ban Nagylucei Orbán győri püspök és kincstartó közbenjárására heti és országos vásárjogot nyert. — *Pest*, a Duna mentén, Illokkal szemben. 1486-ban oppidumnak írják, ekkor Ujlaki Lőrincz birtoka volt. — *Szond*, Bács vármegye egyik legjelentékenyebb helysége. Piaezát már az 1231. évi oklevél említi. 1361-ben a királyné birtoka. Nagy Lajos király 1382-ben vándjával együtt az óbudai apácéznak adja. Midőn 1394-ben a eszázmai káptalan III. Béla király határjáró levelét átírta, Szondot oppidumnak mondja. 1406-ban kelt oklevélben szintén oppidumnak, 1448-ban civitasnak mondatik. Kiváltságai révén főleg a XV. században számos iparos telepedett le Szondon. Tán egész Bács vármegyében itt volt a legtöbb iparos. 1434-ben egy Gallus nevű mészáros mester itt kórházat és szegényházat alapított. 1448-ból való az itteni eszmadiák céhszabálya is. Vásárai híresek voltak. 1449-ben még Esztergomból is eljöttek a vásárlóira. Viszont a szondi iparosok és kereskedők is eljártak az egész országba a vásárookra. 1456-ban a város lakosai menedéklevelet nyerne, hogy országszerte szabadon járhasanak. A város tisztikaráról Mátyás királynak egy 1459-ben kelt oklevele emlékezik meg. A király az itteni tisztikart zsarolásai miatt elespan, 1459-ben a városnak szabad tisztújításra ad engedélyt. 1466-ban királyi sókamara-hivatal is volt Szondon. A város lakosai kiváltságokat az egész középkoron át megőrizték. Midőn Imreffy Mihály, a kalocsai érseki javak igazgatója és bácsi főispán Szond helység lakosait kiváltságaiban háborgatta (1521), a király rendeletet intézett Imrefféhez, a melyben meghagyta, hogy a város lakosaival szemben, régi kiváltságaik alapján járjon el és őket oly szolgálmányokkal ne terhelje, melyek alól fel vannak mentve. — *Telek* a mai Paesér és Csokonlya vidékén feküdt. 1494-ben oppidumnak mondják; ekkor a Vingárti Geréb család birtoka volt. (Csánki Dezső i. m. II. 136. — Zichy okmt. IV. 468. — Gr. Sztáray oklt. II. 302.

Évkönyv X. 55. XVI. 51). — *Titel*. Egyike a vármegye legrégebbi helységeinek. Egy 1480-ban kelt oklevél szerint városi kiváltságokkal bírt (Civitas Tituliensis). — *Vásáros-Várad*. Neve után ítélve, szintén vásárjoga volt. Azok közé a helységek közé tartozik, a melyek Petúr ispán, Gertrud királyné gyilkosának birtokában voltak. Béla király 1237-ben több más helységgel együtt a belakúti cziszterziátusnak adta. Az 1267-ben kelt oklevél piaczárt és az itteni révet is említi. Vásárai az egész középkorban nevezetesek voltak. Veráncz 1521-ben Ó-Péter-váradjának nevezi. — *Vaskapu*. A mai Cséb környékén; a kalocsai érseké volt. 1461-ben városi jelleggel (oppidum) bírt. 1491-ben kelt oklevél azonban csak possessionnak nevezi. A XV. század második felében, csere útján, a Garaiak és a Kishorváthok birtokába jutott, de 1491-ben II. Ulászló király tőlük elvette és 1491—1494 között az érseknek adta; 1505—1507-ben azonban ismét a Garai Bánfiak tulajdonában találjuk.

A hajdani Bodrog vármegye területén, a középkorban, hosszabb vagy rövidebb ideig, a következő helységeknek volt városi kiváltságuk: *Apáthi*. Egy 1407-ben kelt oklevél oppidumnak mondja. Polgárai egy XV. század végéről kelt oklevélben szerepelnek. Városi kiváltságait az egész középkorban megtartotta. A kalocsai érsek birtoka volt. — *Baja*. Már a XV. század elején volt vásárjoga. 1406-ban Tóttós László panaszt emel a bátai apát ellen, mert ennek Szeremlyén lakó tiszti, Tóttósnak 13 falujából a bajai vásárra tartó jobbágyait elfogták és Szeremlyébe hajtották. — *Bátmonostora*. Hetivásárait már 1340-ben említik. 1466, 1482. és 1495-ben kelt oklevelek oppidumnak írják. — *Bodrog*. A hasonló nevű vármegye székvárosa és legelőnebb forgalmú helye volt a középkorban. Ősrégi város. Vásár- és vámjogát, valamint a dunai révet, továbbá az ottani halastavakat és halasztanyákat még Szent László király adta a szentmártoni apátságnak. Ez adományt II. Endre király 1213-ban megerősítette, a bodrogi ispán azonban az apátságtól a vám-, rév- és a vásárjogvedelmeket önhatálmilag elvonta; csak III. Honorius pápa erélyes sürgetésére nyerte vissza az apátság itteni birtokait 1226-ban. A vásárjogot még Róbert Károly király a Héder nemzetségből származott Szekesői Herceg Péternek adományozta, a ki 1351-ben a vásárokat Daut (Dávod) nevű birtokára akarta áttelepíteni. Az 1341—1351. évi oklevelek civitasnak, 1408, 1468 és 1483-ban oppidumnak írják. Az 1522. évi dézsmalajstrom szerint 147 adozó lakosa volt, a kik, nevük után ítélve, mind magyarok voltak. Bodrog már a XIV. század közepén elvesztette erőd jellegét. Vára 1330-on túlmár nem szerepel. Valószínűleg a Duna-áradásai tették tönkre a várost is, mely a XV. század elejétől kezdve mindegyre vesztit jelentőségéből, bár városi jellegét az egész középkorban megtartotta. Bodrog főhelye, ez időtől kezdve, Háj-Szent-Lőrincz lett. — *Háj-Szent-Lőrincz* 1408-ban városi jelleggel bírt s egyúttal törvénykezési székhely is volt. Vásárait egy 1480-ban kelt oklevél említi; földesura a Szent Lőrincz tiszteletére szentelt premontrei prépostság volt. — *Madaras*. Egy 1439-ben kelt oklevél oppidumnak nevezi; ekor Ozorai Pipo birtoka volt. 1466-ban szintén oppidumnak (városnak) mondják. Az 1520. évi adólajstrom szerint Csongrád vármegyéhez tartozott. — *Szabadka*. Első adatunk e helységről Bodrog vármegyének 1391-ben kelt oklevelében van. Egy 1428-ban kelt oklevél, alkalmasint tévesen, oppidumnak nevezi (Zsélyi levéltár). Városi joga ekkor még nem volt, de mint az 1429-ben kelt oklevélből látjuk, királyi szabad helység volt, melynek lakosai hospites et incolae regales de Zabátka, 1429 szeptember 5-én Madarason Hédervári Lőrincz főlovászmester és a jászkúnok bírása előtt a vastoroki jobbágyokkal egyezségekre lépnek és az egymás ellen elkövetett hatalmaskodásokat kölcsönösen megbocsátják egymásnak. Ekkor a helységet Káthai Mihály, a kúnok ispánja kezén találjuk. A helység lakosai tettek is lépéseket a városi kiváltságok elnyerésére, de úgy látszik, siker nélkül. Szemléni Gábor deák, Zsigmond király jegyzője, gyártott nekik egy hamis kiváltságlevelet, melyet az országrendei 1448-ban érvénytelennek nyilvánítottak és szerzőjét máglyahalállal büntették. Szabadka 1439-ig királyi birtok volt. Albert király azonban 1439 május 29-én Szabadkát, Madarast, Tavankútát és Halast Hunyadi Jánosnak adta zálogba. Mátyás király 1464 szeptember 7-én Szabadkát Pongrácz János erdélyi vajdának adta jutalmúl, hadi érdemeiért. Ekkor már városi kiváltságokkal bírt. 1501 december 8-án Szabadka, az oppelni hercegségért cserébe, Corvin János birtokába jutott. Corvin János 1504-ben Szabadkát Török Imrének, valamint Miklós és Bálint gyermekeinek, továbbá Török Imre nővéreinek adta. György

Bodrogi városok.

brandenburgi öröf noél vevén Corvin János özvegyét, Török Imrét Szabadka birtokában háborgatni kezdte. De Török Imre 1519-ben új adománylevelet eszközölvén ki Szabadkára és Putakra, a város — egész a török hódoltságig — megmaradt az Enyingi Török család birtokában. — *Szeremlyén*, (ma Szeremle, Pest vármegyében, a Duna mentén). 1407-ben már vásárjoggal bírt. 1466-ban oppidumnak mondják. — *Tavanakút*. 1439-ben oppidumnak, városnak írják, 1439—1499-ben Bodrog, 1520-ban Csongrád vármegyéhez tartozott. — *Újfalva*, a mai Zombor, Apatin és Szond között keresendő, hol Bács, hol Bodroghoz, de inkább Bácshez tartozott, s Bácsújfalumnak is nevezték. 1382-től kezdve az óbudai apácáké. Hetivásáros és vámszedő-hely is volt. Hetivásárjáról 1498-ban is van említés, midőn Czobor Imre és Márton pert indítanak az óbudai apácák ellen, mert jobbágyeikat az újfalui vásáron elfogták. — *Szent-György*, a mai Zombortól délre fekvő, Bács és Bodrog vármegyék határán. 1450-ben a Maróthiak birtoka, 1477-ben oppidumnak nevezik, később a szentgyörgyi és a bazini grófoké lett, a kik 1486-ban a kalocsai káptalannal pereskednek miatta. 1517-ben a kalocsai káptalané, de ekkorra már elveszítette városi jellegét. (Csáuki Dezső : i. m. II. 190—191, Zichy Okmt. V. 506, Iványi István: Szabadka tört. I. 40, Zsilinszky Mihály : Csongrád várm. tört. I. 88. Századok 1881. 582—83.)

Csongrád-i városok.

Az egykori Csongrád vármegyéhez tartozó területen a következő nevezetesebb helységek voltak a középkorban : *Adorján* (Felső-Adrián) a mai Magyar-kanizsa határához tartozó puszta. Közéleben volt a Gyékéntó nevű halastó. (Anjouk. Okmt. III. 211.) Az óbudai apácák birtoka, kiknek Zsigmond 1406-ban hetivásár tartására adott engedélyt. 1340—41-ben Bodrog, később Csongrád vármegyéhez tartozott. — *Györgye* (a mai Györgyén puszta) 1462-ben, midőn Mátyás király anyjának adja, mezőváros és egy uradalom középpontja volt. Később Mátyás Székely János vránai perjelnek adományozta. Ennek halála után, 1468-ban, azonban ismét anyjának udvartartására adta. — *Révkánizsa* (a mai Magyar-kanizsa). 1401-ben a Csákiak nyerik adományul Zsigmond királytól. 1428-ban vámszedő és vásáros helyként szerepel. — *Zenta*. 1247-ben neve Zyntharew alakban fordúl elő s a Csanád nembeli Kelemenősné ispán fiának, Pongrácznak a birtoka. E helységet azonban a Tisza balpartján épült. Az ennek átellenében, a Tisza innenső partján keletkezett Zenta falu 1367-ben a budai káptalan birtoka volt. A káptalan azonban a rév- és a vámszabadalmak dolgában Szeged városával gyakran összeütközésbe került, miért azután a káptalan több ízben kísérletet tett, hogy a község részére kiváltságlevelet eszközöljön ki. II. Ulászló király teljesítvén a káptalannak, mint a község földesurának kérelmét, 1506 február 1-én kelt oklevélvel Zenta községet városi rangra emelte és annak a következő ezímeres pecsétet adományozta : Kerek paizsban Szent Péter két kulcsa, kereszt alakban egymásra téve, ennek mindegyik végénél egy-egy keesege hal, fejikkel egymásnak ellentétesen állítva, a kulcsok fölött egy virágzó kalász. A pecsétet e körirattal látta el : Sigillum Civitatis Zynthae. Egyúttal megengedte, hogy a helység a veres pecsétet használhassa, mely csak a városok kiváltsága volt, s felruházta mindama szabadalmakkal, a melyekkel addig a szomszédos Szeged városa bírt. (Bács-Bodrog vármegye egyetemes monographiája I. 99, hol az oklevél szövege magyar fordításban is közölve van. Csáuki Dezső i. m. I. 678. Zsilinszky Mihály i. m. I. 87. 145. Évkönyv VI. 188.) Zentán ekkor már több iparos tartózkodott. A budai káptalan 1513 május 15-én a Zentai eszmadia-czéhet a szegedi eszmadiaiak szabályaival ruházta fel, továbbá megengedte, hogy a zentai szabóczéh a szegedi szabók szabadalmaival és kedvezményeivel élhessen. (Tört. Tár XII. 78—79.) A lakosság főfoglalkozása elsősorban a földművelés és az állattenyésztés volt.

Törvénykezés.

A nagy uradalnak alakulásával, a főpapi és a főúri birtokokat tisztartók, gazdatisztek igazgatták, a kik azonban hatalmaskodásaikkal sok panaszra szolgáltatott okot. Így például 1350 július 24-én Bodrog vármegye alispánja és szolgabírái a kalocsai érsek apáti tisztje, Fekete Nagy János ellen emeltek panaszt, hogy Csitári Lőrincz fia kaszásait megsebezte és birtokain hatalmaskodott (Zichy Okmt. II. 440). 1407-ben Bátmonostori Töttös László emel panaszt a bátai apátnak szeremlyéni tisztjei ellen, a kik vásárra menő jobbágyait elfogták. 1419-ben Zsigmond király Pál bátai apátot, ennek szeremlyéni tisztjeit és jobbágyait megidézte Bátmonostori Töttös László özvegye és fiának kárára elkövetett hatalmaskodások ügyében. (Zichy Okmt. VI. 542) Káthai Mihály

kún ispának, a ki 1429-ben Szabadkát bírta, ott négy tisztje volt: Mozo Péter, Pauli János, Mihály és Péter. Ezek az 1429 szeptember 5-én kelt egyezséglevelében is előfordulnak. Az óbudai apácák Vastorok nevű faluját 1499-ben a kúnoktól megszökött Havas Demeter tiszttartó gondozta, a kinek közbenjárására II. Ulászló a kún kapitányoknak megíltotta, hogy az apácák birtokára szökött kún jobbágycokat erőszakosan visszatérítsék. (Zsilinszky Mihály i. m. 131.) A budai káptalan zentai gazdaságában 1516 előtt Hartványi Máté kanonok volt a gazdasági felügyelő és Radnai Kis Péter a gazdatiszt. Az 1516. évben a káptalan küldött ki kebeléből tagokat a gazdaság vezetésére.

A földművelésen kívül, különösen a haltenyésztés virágzott. Már az előző fejezetekben is számos halászó helyről, halastórol emlékeztünk meg. A halastavak miatt folyó perек is nagy számban fordulnak elő Bács és Bodrog vármegyékben. Így a többi között a titeli káptalan és az óbudai apácák között a Szond fölötti dunai halásztanyák miatt csaknem egy századon át (1389-től 1481-ig) folyt a per.

A Tisza melléke erdőkben szegény volt, de Bodrog vármegyében számos erdőbirtokról emlékeznek meg az oklevelek, így Tóti és Megyer helységeknél 1347-ben egy Azélosnevű erdő, Hölgytelek nevű helységben 1373-ban a Beesceiek négy erdeje, Jánosi helység határában (ma Jánoshalma) 1483-ban egy Sziget nevű erdő, Pongrácz helységben 1511-ben említették egy erdő, Zaka helységben 1512-ben egy Nyára (Nyíres) erdő volt. (Bács Bodrog várm. monogr. I. 131.)

Az alföldi síkon különösen a lótenyésztés virágzott. A nagyszámú lótenyésztőhelyek közül említést érdemel a Bátmonostori Tóttós László katymári ménese (1393). A bácsi lovak nagy értékét az is mutatja, hogy midőn 1494-ben II. Ulászló országos körútján Bácsba ellátogatott, Bács vármegye nemessége lovakat ajándékozott a királynak, a ki az ajándéklóvakat Péterváradon vette át.

Az építészet a XIII. század második felétől kezdve, vagyis a tatárjárás utáni időben nagy fejlődésnek indult a vármegye területén. Ekkor kezdtek épülni a várak, szentegyházak, nemesi kúriák és monostorok, melyeket a török hódoltság megsemmisített ugyan, de a régi építészeti emlékek egy-egy töredéke az ásátások alkalmával felszínre kerül, és ezek bizonyítják, hogy a vármegye hatalmas építészeti alkotásokban nem szűkölködött.

A XIII. századbéli egyházi építészet egyedüli emléke a bácsi Ferenczrendűek temploma, mely az ú. n. átmeneti ízlésben épült. (Archeologiai értes. 1870. 88.)

A kalocsai érsek bácsi székhelye a török világban szenvedett pusztítás ellenére is megőrizte hajdani fényének maradványait. A várpalota tornyának egyik ablaka az ország czimerével van ékesítve és a tiszta renaissance-ízlés jellegét tünteti fel. A kápolna, vagy a díszterem (lovagterem) mennyezetét ékesítő rozetta és a faldíszeknek szolgáló maradványok, melyek a XIX. század 70-es éveiben foganatosított ásátások alkalmával kerültek napfényre, a renaissance építési stílusnak oly tökéletes művészi kivitelű alkotásai, a melyeket csak Olaszországban találhatunk. A bácsi vár romjai között végzett ásátás alkalmával Tomori Pál érsek czimerének töredéke is napfényre került. E törös márványból készült domború mű élénk tanúsága a nagynevű főpap műízlésének, a ki bár csak rövid ideig viselte a főpapi méltóságot és ezalatt is szüntelen a törökök elleni harcra volt elfoglalva, mégis talált időt és eszközöket, hogy érseki székhelyet helyreállítsa és a művészeteket felkarolja. (Millenn. Tört. IV. 594.)

A főúri háztartásokról érdekes adatokat találunk Imrefffi Mihály bácsi főúri háztartás. főispán 1522. évi bácsi és péterváradai háztartásainak havi lajstromában. Ez a lajstrom, mely Imrefffi főispán asztalára, valamint a tisztjei és cselédsége számára szükséges bormennyiséget tünteti fel, egyúttal bepillantást enged a főispán háztartásába is, mely akár egy fejedelmi udvartartással is vetekedhetett. A bácsi várban a főispánnak két szakácsa volt, a tiszttartójának pedig egy. Asztalánál nemes ifjak szolgáltak fel és a tiszttartójának is voltak apródjai. Mind a főispánnak, mint a tiszttartónak 6—6 lovasza, egy lovaszmestere, három kocsisa, ugyanannyi nyargoneza, továbbá a királynak egy kocsisa és futára volt a várban. A mesteremberek közül egy szabó két szolgálójával, egy ács a segédjével van felvéve a lajstromban. A belső cselédség közül a várgondnok, egy kiosztó, kertészek szolgálókkal, egy sütő a segédjével, egy majoros, két béres, egy sütőasszony, három igás kocsis és egy kulesár szerepel a lajstromban. A várban naponként 73½ pint bor fogyott el.

Péterváradon a városrészt jelentékenyen szaporította a várbeliek száma. A városrészt ekkor a huszárokon és a gyalogságon kívül három mordályoshól és 16 őrből állott. A huszárok számára a tisztartó szakácsa főzött, míg a főispán itt is, mint Bácsban, két szakácsot tartott a saját szolgálatára. Péterváradon a mesteremberek száma is jelentékenyen nagyobb volt. Három ács, hat bográr, két kőfaragó, két kádár szerepelnek a lajstromban. Ezenkívül még hat ezigány, egy liarangozó, kocsisok, lovászok, szekeresek, kulcsárok voltak a várbeli családok között. Péterváradon ekkor naponta 107 és $\frac{1}{2}$ pint borra volt szükség. (Évkönyv 24—29).

Közoktatás.

A mohácsi vesz előtt az oktatásügy az egyház kezében volt. A káptalanok és monostorok a tudomány és művészet megannyi hajlékai voltak. Az Árpádok korában a vármegye területén a legjelentékenyebb tanintézet a bácsi káptalani iskola volt. 1092—1094-től kezdve, midőn Bács lett a kalocsai érseki székhely, a bácsi iskola székesegyházi iskola lett, melynek feladata első sorban a világi papképzés volt. A bácsi székesegyházi iskolán kívül, az egyes társaskáptalanok székhelyein, mint Titelben, Kőben és Háj-Szent-Lőrinczen is voltak iskolák, hol a káptalani tagok végezték a tanítást. A kői káptalani iskola (a mai Bécecs mellett) azonban csak a tatárjárásig maradt fenn, mert a tatárjárás után Bánostorba költözött át.

A káptalani iskolákon kívül, a következő monostori iskolák állottak fenn: Bodrogmonostor, Ders, Gajdel, Bodrogsziget, Bátmonostor, Bács, Baja, Futak, Kéből, Küllőd, Czobor-Szent-Mihály és Zenta helységekben. A monostori iskolák első feladata a szerzetesek képzése volt, hol a grammatikát, dialektikát és retorikát tanították. E tudományok együttvéve a trivium csoportját alkották. A quadrivium csoportjába tartozó tantárgyak, ú. m. a muzsika, aritmetika és asztronómia ellenben már a felsőbb tanulmányok tárgyai voltak.

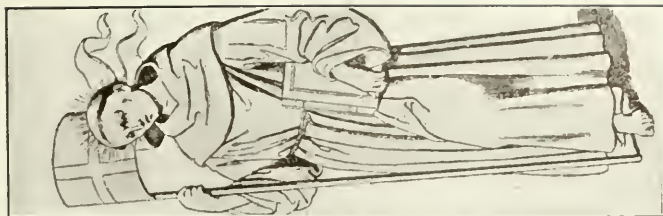
Bácsai ifjak
külföldi egyetemen.

A vármegye ifjúsága korán felkereste a külföldi főiskolákat. A párisi egyetemre már III. Béla király ideje óta kezdetek a magyar ifjak járni. A Csák nembeli Ugron, kalocsai érsek ideküldte unokaöccsét Ugront, a ki Párisban 12 évig tanult. A XIII. század elején a magyar ifjúság már sűrűn megfordult olaszországi egyetemeken is. A vicenzai egyetemen 1209-ben Berthold meráni herez, kalocsai érsek és bácsi ispán is megfordult. A páduai egyetemen végezte tanulmányait a vármegye ősi nemzetségének sarja, a Bánza nembeli Orbász, a ki 1264-ben pozsegai prépost volt. Külföldi egyetemen képezette ki magát Jakab, hájszentlőrinczi prépost, korának egyik ismert orvosa (1330). A Bánza nembeli István, előbb pozsegai prépost, majd kalocsai-bácsi érsek (1263—1264) is külföldi egyetemen nyerte kiképzését. (Évkönyv XVIII. évf. 5874.) A XIV. századtól kezdve a vármegyebeli ifjúság a közelebbi bécsi, prágai és a krakkói egyetemeket látogatta.

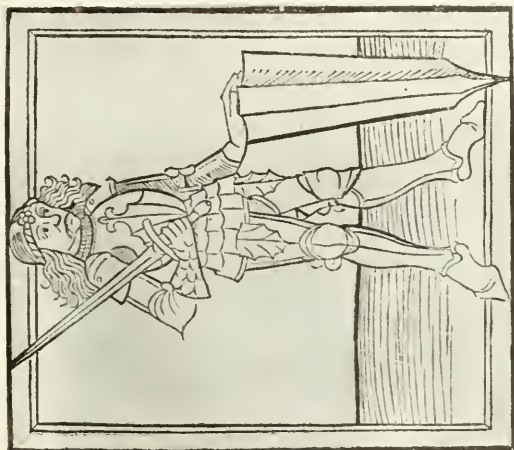
Fraknoi Vilmostól közzétett adatokból tudjuk, hogy a vármegyei ifjúság körében a magasabb képzettség utáni vágyakozás mindegyre nagyobb mértékben nyilvánult. Bács és Bodrog vármegyék ifjúsága részéről sokan keresték fel a bécsi és a krakkói egyetemet, sőt közülök többen kitüntetésekben is részesültek és tanári székre is kerültek.

Fraknoi Vilmos és Sehrauf Károly dr. összeállításait áttanulmányozva, a mai Bács-Bodrog vármegye területéről származott tanulók névsorát a következőkben állíthatjuk össze:

A bécsi egyetem hallgatói voltak: 1389-ben Clemes titeli éneklő-kanonok. 1390-ben Nicolaus de Civitate Daut. 1401-ben Stephanus de Dawoth. 1410-ben Nicolaus de Adrian. 1412-ben Joannes de Futag. 1413-ban Bartholomeus Störmer titeli örkanonok. 1413-ban Thomas de Titulio. 1416-ban Nicolaus clericus de Adorián. 1418-ban Stephanus de Bacia. 1418-ban Laurentius de Bodrog. 1421-ben Petrus de Futag. 1424-ben Thomas de Futag. 1425-ben Nicolaus de Futag. 1425-ben Mihael de Bacia. 1426-ban Blasius de Bacia. 1426-ban Michael de Drag. 1426-ban Petrus de Zond. 1426-ban Matheus de Kulled. 1427-ben Fabianus de Bacia. 1427-ben Petrus de Futag magister. 1427-ben Philippus de Zond. 1429-ben Paulus de Titulino. 1430-ban Magister Emericus, bácsi örkanonok. 1430-ban Blasius de Bacia. 1431-ben Paulus de Tytulio. 1431-ben Joannes de Titulio. 1431-ben Michael de Futag. 1431-ben Georgius bácsi kanonok. 1432-ben Laurentius de Titulio. 1433-ban Martinus de Zond. 1435-ben Ladislans de Titulio. 1435-ben Laurentius de Titulio. 1437-ben Paulus de Futag. 1438-ban

Capistrano János.
(Rafael rajza után.)

Hunyadi János.
(A Türoézi Krónikából.)

Ujlaky Miklós síremléke
az ujlaki templomban.

Mátyás király.
(Az ambrasi gyűjteményből.)

II. Lajos emlékérme
1525-ből.

Nicolaus de Futagi. 1438-ban Ambrosius de Drag. 1439-ben Joannes de Rewkanisa. Gasparus de Rewkanisa. Demetrius de Rewkanisa. Ladislaus de Rewkanisa. 1439-ben Georgius de Czente bácsi kanonok. 1440-ben Georgius bácsi kanonok. 1442-ben Johannes de Zeremlyen. 1445-ben Jacobus de Bachia. 1445-ben Paulus de Bachia. 1448-ban Jacobus de Bacia, 1449-ben Joannes de Futack. 1450-ben Valentinus de Bodrog. 1421-ben Johannes de Futag. 1453-ban Georgius de Bachia, 1456-ban Joannes Zwbwr de Feldwar nobilis. 1457-ben Nicolaus de Arrath nobilis. 1458-ban Joh. de Czoborsenthmihal nobilis. 1461-ben Oswaldus Galambos de Bachia, 1465-ben baccalaureatus. 1462-ben Johannes de Zond. 1465-ben Stephanus de Bachia. 1466-ban Andreas Haz de Batmonostra. 1466-ban Michael de Bachia. 1468-ban Johannes de Baczmonostra. 1469-ben Clemens de Batchia. Albertus de Futag. 1472-ben Urbanus de Bodrock. Fabianus de Zond. 1478-ban Philippus Czapo de Szond. 1481-ben Matheus de Seremlien. 1486-ban Georgius de Futak. 1487-ben Philippus de Zond. Georgius de Zeremlien. 1489-ben Johannes de Fwthak.

A krakkói egyetemen tanultak : 1488-ban Joannes de Futak. 1493—95-ben Martinus de Zentgyergy, a kalocsai egyházmegyéből, 1495-ben baccalauius. 1495—98-ban Joannes ex Futak. 1495-ben Elias de Fono. 1495-ben Andreas de Zond. 1495—1500-ban Joannes de Tyttel baccalauius. 1499-ben Joannes de Somwa. 1500-ban Georgius de Varadino Petri. 1506-ban Andreas de Syntha, baccalauius. 1506-ban Johannes Mohoray de Zayol. 1508-ban Andreas de Syntha. 1508-ban Thomas de Zwborsemihal. 1509—1511-ben Emericus de Dalatha. 1510-ben Briccius de Nagy Kwlwdh (Küllöd) baccalauius. 1511—1512-ben Joh. de Zantho baccalauius. 1511-ben Gallus de Warphalwa. 1511—1512-ben Georgius de Sancto Martino. 1511—1513-ban Philippus de Senta. 1511—1513-ban Stephanus Pesteny de Marthonos. 1513-ban Clemens de Apathi baccalauius. 1513-ban Antonius de Kwkeszi. 1517-ben Georgius de Sancto-Martino, 1517-ben a magyar egylet (bursa) tanácsosa, 1527-ben baccalauius. 1517—1519-ben Vincentius de Paczyr. 1530-ban Petrus Filius Davidis de Zentha. Ezek a tanulók mind a magyar bursa tagjai voltak Krakkóban.

II. A VÁRMEGYE TÖRTÉNETE A MOHÁCSI VÉSZTŐL A KIEGYEZÉSIG 1525—1867.

1. A török hódoltság.

A mohácsi hadjárattal új korszak kezdődik a vármegye történetében. Alig néhány héttel a mohácsi csata után, közel három század munkájának üdvös alkotásai semmisültek meg.

A magyarság pusztulása.

A XVI. század elején a vármegye a jólét, az anyagi és szellemi fejlődés magas fokán állott. Virágzó helységek és városok, gazdag monostorok, a tudomány és művészet megannyi otthonai, fényesen berendezett várkastélyok, jelentékeny erődítmények hirdették mindenfelé a magyar faj uralmát. Néhány hét elegendő volt ahhoz, hogy az egykori jólét helyébe a pusztulás lépjen.

Alig hagyta el a diadalmas török had a fővárost, két héten át a vármegye lakosai szinte élethál-hareztot vívtak a török martalóczokkal; de az általános félelem és csüggedés megszibbasztotta az ellentállást és az előbb még oly népes és vagyonos vármegye két hét alatt sivataggá, lakossága földönfutóvá lett. A felszabadító háború befejeztéig szinte szakadatlanul folyt a küzdelem a vármegye területén. E harcoknak első sorban a vármegye magyar népe esett áldozatul, mely a török hódoltság alatt reámért csapásokat többé soha sem tudta kiheverni.

A mohácsi csata után (1526. augusztus 29) Szulejmán elébb Budára tartott; de mert ekkor még nem szándékozott Magyarországot birtokába venni, szeptember 20-án seregeit átszállítván a balpartra, Pestet felgyújtotta és megkezdte a visszavonulást. Miután a királyi palota műkinccsét hajókra rakatta, seregét két részre osztotta, hogy a Duna-Tisza közén más-más útirányban átvonulva, Péterváradnál ismét találkozzanak. Míg a török had egyik része a szultán vezérlete alatt a Duna balpartja mellett haladt lefelé, addig a másik rész a szultán meghitt barátja, Ibrahim nagyvezér alatt, a Tisza felé vette útját. Ibrahim nagyvezér hada szeptember 27-én Keekemétet, másnap Félégyházát, 29-én Szent kirabolván és felgyújtván, még aznap Szeged alá érkezett, hol még 30-án is rabolt és pusztított. Szegedről egy martalócz-csapat Szabadkát vette ostrom alá, melyet

A szultán visszavonulása.

az odamennékült nemesség és a környékbeli nép a hevenyészett seregek mögül vitézül megvédelmezett.

Ibrahim, a kit a török martalóez-csapatok állandóan tudósítottak Szulejmán seregének mozdulatairól, Szegednél értesült, hogy a szultán már Bács vára alá érkezett; esakhamar felkerekedett tehát s a Tisza jobbpartján Tittel felé vonult. Ütközben feldulta Kanizsát, Zentát (Szánta-Rév), hol a ferenczrendű monostor is áldozatul esett, és Peszért (Ada tájékán), az egykori Brankovics birtokot, továbbá Perleket, Ó-Besét és Tittel. Ennek vára bőven el volt ugyan látva hadi és elelmiszerekkel, de az őrség a török had közeledtére eszevesztetten elmenekült és a várat üresen hagyta, melyet Ibrahim serege október 2-án kard-csapás nélkül elfoglalt. Tittel elfoglalása magát Szulejmánt is meglepte, mert a török hadvezérek, jól ismervén a vár erősségét, hosszabb ostromra voltak elkészülve. Az egykorú török történetírók különösen kiemelik a vár elonyös, védett fekvését. Ferdi, egykorú török történetíró szerint, a vár falai kemény köböz, bástyái pedig vasszerkezethez voltak hasonlók.

Miután Ibrahim Tittel őrséggel megrakta, rövid pihenőt tartott; másnap már felkerekedett és Pétervárad felé vette útját. Serege október 3-án este felé érkezett meg a mai Péterváraddal szemben fekvő Újvidék területére, az egykori Vásáros-Váradra, hol tábort ütött. Itt várta be Szulejmán szultánnak seregét, mely Bács felől közelgett.

A merre a török had elvonult, a megrémült nép mindenfelé elmenekült a féltelmes ellenség elől. Maguk az egykorú török történetírók is megjegyzik, hogy a sereg útja néptelen vidéken, üresen hagyott falvakon és pusztákon vitt keresztül. Szabadkát leszámítva, sehol sem találtak ellentállásra, esupán Tittelnél, talán inkább Földvárnál, a hol egy nádas tó mellett elterülő szép mezőségen a török hadszíntén megállapodott. Itt Deli Radics (Radity) néhány vakmerő ráczsal több ízben megtámadta a törököket s a portyázók közül mintegy 300—400-at elfogott.

A Péterváraddal szemben fekvő vidék ekkor már teljesen el volt néptelenedve, mivel a lakosság, — a mint már említettük — már a péterváradai vár élestenek hírére (1526 július 28.) elmenekült innen. Így a roppant török had élclmezése tömérdek nehézséggel járt, a mi jelentékenyen siettette a török seregnek a Dunán való átkelését. Ez a szultán megérkezése után esakhamar meg is kezdődött. Szulejmán hada, miután Baját feldúlta, hol a ferenczrendűek monostora is áldozatul esett a török martalóezeknek, Bodrogmonostora felé vette útját, melyet szintén elpusztított. Innen a szultán Bács alá vezette seregét, mely a középkorban a vármegye egyik legnépesebb városa s legjelentékenyebb helysége volt. Lakosai már a mohácsi hadjáratot megelőzőleg is szembeszállottak a törökökkel, a kik közül egy martalóezecsapat Pétervárad eleste után Bácsra ment „nyelvet fogni“. Bár Bács városának lakosai — mint az egykorú török történetírók is kiemelik, — kemény ellentállást fejtettek ki, a várost a törökök mégis bevették. Ekkor a lakosok egy része a ferenczrendűek templomába menekült, mely Dsclarade török történetíró leírása szerint, akkora volt, mint egy vár. A templomba menekülők puskákkal és élcséges löszerezrel lévén ellátva, hosszabb ideig védtek magukat, de a török had ágyúí rommá lötték a templomot, melynek védői mind egy szálgy a romok között lelték halálukat. A török had a városban nagyszámú foglyot szedett össze és gazdag zsákmányra tett szert. A város környékén talált nagymennyiségű juhok közül 50.000 darabot a pasa, 20.000-et pedig Iszkender Cselebi török defterdár (adószedő) számára hajtottak el.

Szulejmán Bács városának füstölő romjai alól elvonulván, esakhamar új, nem várt ellentállásra talált. A Bács és Futak közötti moesarakban, Plávna közelében, hevenyészett táborban ugyanis tömérdek ember keresett menedéket. E tábort Szulejmán csak véres harcok és számos embernek halála árán tudta bevenni (október 6-án), mert a magyarság végső kétségbeesésében a legvitézebb elszántsággal védte magát. A szultán a nem remélt ellentálláson felbőszülve, a táborban lévő népet mind felkonozoltatta, és tovább vonult Vásáros-Várad felé, hova október 8-án érkezett. Itt már várta Ibrahim nagyvezér. Szulejmán két napig tartózkodott Ibrahim táborában, s miután időközben a hid elkészült, október 9-én serege megkezdte az átkelést a Dunán. Másnap a szultán is bevonult Péterváradra, a várat kitataroztatta, abba nagyobb számú őrséget helyezett el s 11-én tovább folytatta útját Szlankamén felé. Ibrahim nagyvezér még néhány napon át Péterváradon maradt, hol divánt tartott, és miután a Palánka átellené-

ben fekvő Ilokon (Újlak) őrséget helyezett el, seregét Belgrád felé indította. Ezzel tehát a török haderő kivonult a vármegye területéről.

A hadjárat borzalmai esak ekkor tüntek fel igazán a maguk teljességében. Alig három hét alatt a Duna—Tisza között 400.000 ember pusztult el, s az előbb oly népes és vagyonos vármegye sivataggá lett. A szultán naplója, valamint Kemál pasazádé török történetíró Mohács Námé-jé teljesen elénk tárják Bácska pusztulásának szomorú képét. Maguk a török történetírók is kiemelik azt a példátlan kegyetlenséget, melylyel a hadjárat folyt. Így Kemál pasazádé a következőket írja: „Szegecin városán kívül az elittett vidéken, mely általánosan Bácska megye néven ismeretes és arról híres, hogy a memyi jelentékenyebb erősség, vár, város, falu és művelt föld volt, azokat az országhódító sereg egytől-egyig előzönlötte árjával. A nyomorult magyarság szerencséjének erős gyökerű fáját e tartományból is kitepte a fenséges pasa (t. i. Ibrahim) erős karja, ki a dicső és szerencsés szultán hatalma várának megdönthetlen bástyája.“

Es a török történetíró nem túloz. A magyarság fáját csakugyan gyökerestül kiszakította e vidéken a török. A magyar lakosságot lemészárolta és a szímagyar helységek, mint Czobor-Szent-Mihály, Borom, Szent-Márton, Szent-Miklós, Csurog sat. anyira elpusztultak, hogy lakosaikból még hírmondó is alig maradt. Helyökre idegenek telepednek le és nemsokára itt-ott feltűnik egy-egy kisdud gyarmat, kevés számú házikóval. A megriadt lakosság, különösen a déli vidéken, nem is mert többé visszatérni ösi lakhelyére, mert szemben a vármegyének két török vár őrsége tartotta rettegésben a vidéket. (Millenn. Tört. IV. 514. — Érdűjhelyi Menyhért: Újvidék Tört. 90—91. Iványi István: Szabadka Története I. 48—49. Thury József: Török Történetírók II. 74. 170—172. — Török Magyarokori Tört. Emlékek I—II. Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye Története I. 163).

A mint a török had kivonult az országból, a nemesség, pártállása szerint, vagy Pozsonyba, vagy a tiszai részekbe igyekezett, hogy az ország további sorsa felől határozzon. Ekkor még senki sem volt tájékozva a törökök további terveiről. Sokan azt hitték, a szultán Péterváradnál fog telelni, hogy az év tavaszán újult erővel megindítsa a háborút Magyarország leigázására.

A nemzetnek az a része, mely az országot ért sok szerencsétlenségnek okát az idegen királyok uraldomlásában vélte föltalálni, most Szapolyai János vajda körül csoportosult és egyedül a nemzeti királyság megteremtésében látta azt a hatalmat, mely az országot szorongatott helyzetében még megmentheti. Ez a párt október 14-én Tokajban összegyűlt és itt elhatározta, hogy november 5-ére Székesfehérvárra királyválasztó országgyűlést hív össze. A tokaji gyűlésen a többek között a vármegyében birtokos Jaksics Márk, Fejéregyház és Feketeegyház ura is részt vett.

Ez időben az ország alsó vidékein, különösen a törökök elől a Tisza és a Maros szögére menekült szerbek között, egy Cserni Jován nevű ember tűnt föl, a ki vakmerő fellépésével csakhamar meg tudta nyerni a népet, a mely benne vélte megtalálni azt a férfit, a ki az akkori fölfordult állapotok közepette a nép üdvét előmozdítani tudja. Cserni Jovánnak eredetileg Csernajevis Nenád volt a neve; a Cserni jelzőt a balszemétől egész a lába talpáig húzó fekete sávtól kapta. Foglalkozására nézve Szapolyai vajda lovásza volt, de a nép őt a szerb fejedelmi ház ivadékanak tartván, czárnak nevezte, szinte babonás tisztelettel vette körül és azt hitte róla, hogy csodás dolgok véghezvitelére van hivatva.

Bács-Bodrog vármegye nagy része, mint már fentebb említettük, a török pusztítások következtében teljesen néptelenné lett. Az elmenekültek azonban még a törökök kivonulása után sem mertek visszatérni elhagyott házi tűzhelyeikhez, mert mindig a törökök új támadásaitól tartottak.

Jován — a fekete ember — a törökök kivonulása után csakhamar a Tisza vidékére vezette gyűlévész népét és közöttük — mint egy teljehatalmú uralkodó — szétosztotta az elhagyott birtokokat; majd ezzel sem elégedvén meg, a nemesség birtokait is megtámadta és ezzel napról-napra jobban fenyegette a közbiztonságot.

E közben Szapolyai János vajdát a székesfehérvári országgyűlés királylyá kiáltván ki, az ország vezérférfiai egymásután mutatták be neki hódolatukat. Meghódolt Török Bálint, Szabadka akkori földesura, Inrefy Mihály, Martonosi Pestyni János, a kit János király később országbíróvá nevezett ki, továbbá Radieh Bozsich a naszádosok főkapitánya, kinek főérdeme, hogy a naszádosok

A háború borzalmai.

Nemzeti királyság.

Cserni Jován.

János király hívei lettek; sőt elküldte követeit Cserni Jován is, a ki később személyesen felkereste urát Budán, hogy előtte hódolatát benmutassa. A „fekete embert“ Szapolyai udvari papja, Szerémi György is melegen pártfogolta, minek következtében Szapolyai kegyesen fogadta és Jován népének a Duna-Tisza között fekvő elpusztult vidéket jelölte ki, miként Szerémi írja: „ad desolatam terram Bács-megye“ küldte. Viszont Jován ez alkalommal kötelezte magát, hogy János királyt egész haderejével támogatni fogja, sőt épen ő volt az, a ki az akkor szervezkedő Ferdinánd-pártiak ellenében a támadó fellépést javasolta János királynak.

Ferdinánd
pártot szervez.

Jován tehát János király hozzájárulásával jav. 1526. év őszén tényleg birtokába vette Bács vármegyét, mely dús mezével alkalmas letelepedő helyül kínálkozott a szerb jövevényeknek, a kik folyton nagyobb tömegekben lepték el az uratlan területet. Jován ekkor Szabadkára, Török Bálint birtokára tette át az székhelyét, a hol valóságos udvartartást rendezett be, sőt külön kincstartója is volt. Hogy pedig a törökökkel szemben is éreztesse hatalmát, 1527. év elején átkelt a Dunán és merész támadással elfoglalta Cseröd várát, a Száva közelében.

A szerbek tehát kényelmesen elhelyezkedtek a vármegyében, midőn lassanként az elmenekült lakosság is vissza kezdett térni elhagyott falujába. A hazatérők azonban meglepetéssel tapasztalták, hogy birtokaikat már a szerb jövevények foglalták el, a kik a legkisebb hajlandóságot sem mutatták a birtokok elhagyására. Jován pedig azt hozván fel okul, hogy ő a birtokokat János királytól adományban kapta, velük tehát szabadon rendelkezhetik, kereken megtagadta az elfoglalt birtokok visszaadását. E miatt csakhamar mindenfelől panaszok érkeztek a királyi udvarba. A nemesek azonban hasztalan fordultak János királyhoz. Radich Bozsich naszádos főkapitány ugyan azt tanácsolta Szapolyainak, hogy Jován és népét a Ferdinánd által elfoglalt területre küldje és ne engedje saját híveinek birtokait pusztítani, de Jovánnak ekkor még sok pártfogója volt az udvarnál és Szerémi György végre is kieszközölte, hogy Jován továbbra is megtarthassa az elfoglalt területet.

János király magatartása első sorban Török Bálint elpártolását vonta maga után, kinek birtokait, köztöte Szabadkát, Jován elfoglalva tartotta. De Jován mintegy 12.000 emberrel rendelkezett, tehát félelmetes ellenfél volt, és így Török Bálint hasztalan követelte János királytól Szabadka visszaadását.

Török Bálint különben már az 1526. év végén vagy 1527. első napjaiban Ferdinándhoz esatlakozott; de nyíltan még nem szakadt el Jánostól, mert maga Ferdinánd úgy intézkedett, hogy mindaddig, míg fegyveresével be nem tör az országba, Török Bálint színlag maradjon meg János király pártján s csak akkor vesse le az álarcot. Ez azonban nem akadályozta meg Török Bálintot abban, hogy Szabadka visszavételét meg ne kísértse. E végből az 1526. év utolsó, vagy 1527. első napjaiban 67 lovassal váratlanul Szabadkán termett, melyet rajtaütéssel szándékozott elfoglalni; de János király már jóévele értesítette a támadásról Jovánt, a ki azt felkészülve fogadta, s így a tervezett rajtaütés nem sikerült. E kudarc azonban csak újabb támadásra ösztönözte Török Bálintot. Mialatt Jován valahol a Délvidéken esatangolt, 300 válogatott vitézzel újból megtámadta Szabadkát, azt bevette, az itt talált szerbeket nagyrészt lekaszabolta, a várost újból megerősítette s oda költözvén, valóságos szigetet alkotott János király országérésében.

Jován ekkor, megnyugodván Szabadka elvesztésében, Szegedre tette át szállását, mert nem igen volt bátorsága ezzel a vakmerő, tettekrekés főúrral kikezdeni; különben ekkor már ő is ingadozott.

Mária, özvegy királyné, Ferdinánd Pozsonyban székelő kormányának feje, már 1527. eleje óta nagy tevékenységet fejtett ki, hogy János király híveit Ferdinánd számára megnyerje. Igyekezetének volt is foganatja. Török Bálint elpártolását csakhamar követték a naszádosok. Bár főkapitányuk, Radich Bozsich mindent elkövetett, hogy megmaradjanak János király hűségében, de a esábitásnak csak kevesen tudtak ellenállani és így a vízi haderő már az év elején Ferdinándhoz pártolt.

Cserni Jován
csatlakozása
Ferdinándhoz.

Cserni Jován, a fekete ember, már 1527. febr. elején Ferdinándhoz állott, de átpártolásáról még febr. 19-én sem volt Ferdinándnak tudomása, mert pozsonyi híveit ismételen utasította, hogy nyerjék meg részére a fekete embert. Így Ferdinánd megbízásából február elején elébb Bothos Márton kereskedő kereste fel Jovánt Szegeden, kinek sikerült is a hírhejt embert Ferdinánd részére

megnyernie. Jován ekkor Török Bálintnak is békejobbot készült nyújtani, és azért felkérte Bothos Mártont, hogy útközben térjen be Szabadkára s ott ajánlja barátságát Török Bálintnak, mert mint mondá, most már egy úrnak szolgálnak. De a gőgös főúr, a ki sohasem tudta megbocsátani Jovánnak az általa okozott károkat, azt válaszolta a nála tisztelgő Bothosnak: „Jól van, de azért Jován mégis az én kezem által fog meghalni.“

Míg Bothos Márton lenn járt Jovánnál, azalatt Ferdinánd még egy másik agyafúrt ügynökét: Zalatnoki Hoberdanác Jánost is leküldte hozzá ajándékkal és egy pecsétes levélben, melyben ezt a kalandort „nagyaság úrnak“ címmezte, a Brankovics fejedelemségének ígéretével igyekezett őt a sorra részére hódítani. Jován, hogy Ferdinándhoz való hűségét bebizonyítsa, maga pusztítani kezdte a tiszavidéki földesurak birtokait, majd János király konstantinápolyi követségét is elfogta és a szegedi várba záratta. Ezzel Bácska egy csapásra elveszett János királyra nézve. Egyfelől Jován és szerbjei, másfelől a naszádosok, Szabadkán pedig Török Bálint, mindannyian Ferdinánd király pártjára állottak, sőt még Hoberdanác is lent maradt a Bácskában s őt a szerbek április végén vezérükké választották.

János király, hogy Jován hatalmát megtörje, Cibak Imre temesi főispánt küldte ellene, a ki 1527 júl. 12-én a szögfalvi mezőn vívott véres ütközetben szétverte a szerbek hadát. Jován maga is súlyosan megsebesült, de néhány nap múlva sebei ellenére, összeszedte embereit és megtámadta Szegedet. A szegedi polgárok azonban felkészülve fogadták. A támadás hevében egy Orbán nevű szegedi ember — Veráncz szerint: Vid Sebestyén — Jovánat ágyvédeként keresztül lötte, a mi azután az ostrom sorsát eldöntötte. Mihelyt ugyanis a szerbek uruk elesését látták, abba hagyták az ostromot, sietve visszavonultak és a súlyosan sebesült Jovánat Tornyos faluba (ma puszta a zentai határ nyugati részén) vitték, hol esakhamar sebeiben meg is halt.

Mikor Török Bálint a szegedi támadás sikertelenségéről és Jován megsebesüléséről értesült, 300 lovalal Tornyosra sietett, a szerbeket megrohanta s a súlyosan sérült Jovánnak (ki némely forrás szerint ekkor már kiszenvedett) fejét vétette és azt János királynak Budára küldötte. János király nagyon örült Jován legyőzésének, mindenfelé örömtüzeket gyújtatott és hálaadó isteni tiszteletet tartatott, sőt Török Bálintot is visszafogadta kegyeibe, a ki ekkor Budára érkezvén, a hírhedt fekete ember legyőzőjeként ünnepeltette magát. Alig néhány nap múlva azonban felérkezett Budára az a szegedi ember, a kinek a golyója Jovánat eltalálta, mire Török Bálint, — hamissága kiderülvén, — röstelkedve eltűnt Budáról, hova csak akkor mert ismét visszatérni, mikor Ferdinánd aug. 20-án hadai élén bevonult a fővárosba. (Millenn. Tört. V. 32., 154., 48—49. Zsilinszky i. m. I. 165. Iványi: Szabadka Tört. I. 50—54. Szmolka Szaniszló ezikke Századok 1883. évf. Czimer Károly ezikre. Haditört. Közlemények 1892.)

Jován halálával János király uralma ismét biztosítottnak látszott a Bácskában, de ez az állapot csak igen rövid ideig tartott. Ferdinánd 1527 júl. 31-én az ország határához érkezve, megkezdte az előnyomulást az ország fővárosa felé, hová aug. 20-án minden ellenállás nélkül bevonult. A mint Ferdinánd Budára ért, Török Bálint az elsők közé tartozott, a kik előtte megjelentek, sőt később Ferdinánd hadaihoz csatlakozva, részt vett az 1528 márcz. 8-án Szinánál vívott ütközetben is, melyben János király hada teljesen megsemmisült. 1527 végén már az egész vármegye Ferdinándot uralta. Csak kevesen, köztük Radich Bozsich, maradtak meg János király hűségében. Még az egyháziak is Ferdinándhoz pártoltak, mint Egrósi (Egreusi) Lőrincz bácsi prépost, a kit Ferdinánd 1528 okt. 13-án javadalmaiban megerősített.

Ferdinánd király hatalma és sikerei ellenében János király most a töröknél keresett segítséget. Követe, Laszky Jeromos 1527. év végén érkezett Konstantinápolyba, a hol annyit elért, hogy a szultán elismerte János királyt független uralkodónak, sőt 1528-ban némi segélyhadat is bocsátott rendelkezésére. Ez a segélyhad 1528. év végén, Mehemed bég belgrádi parancsnok alatt, Péterváradra. Titelen át Makóra vonult, hol a Lengyelországból visszatérő János király a Konstantinápolyból hazaérkező követét fogadta. Mehemed bég 1529. év január havában már ismét Bács-Bodrog vármegyében táborozott seregével, mely Bács várát és Félegyházát árusállal hatalmába kerítvén, ezzel a török előtt az út egész Pestig megnyílt. (Millenn. Tört. V. 74.)

Jován
leveretése.

János király
a törökkel
szövetkezik.

A János királlyal kötött szövetség után Szulejmán 1529-ben harmadizben vezetett hadat hazánkba, de csak nagykesőn, május 10-én indult el Konstantinápolyból. Míg a török sereg nagy lassúsággal közeledett, azalatt a török hajóhad jú. 18-án Erdőduél megtámadta Ferdinánd naszádosait, a kik magyarokból és szerbekből állottak és örökös perpatvarban éltek egymással. Így történt azután, hogy a szerbek előrútták a magyarokat, minek következtében az egész hajóhad a törökök kezébe került.

Szulejmán csak aug. 8-án érkezett Észék alá, honnan halálva a mohácsi mezőre ment. Közlekedtünk felére János király O-Becsénél átkelvén a Tiszán, Bodrog varába s onnan Küllőbe utazott, hol már várt rá a török hajó, mely őt 300 főnyi kíséretével együtt átszállította a Dunán, Aug. 18-án a mohácsi mezőn találkozott Szulejmánnal, mely alkalommal Frangepán Ferencz érsek, Statíleo János erdélyi püspök, Werbőczy István kancellár és Bajoni Benedek is részt vettek aszultánnal tartott tárgyalásokon. Bécs eredménytelen ostroma után a szultán Óbudára vonult, majd október 25-ike után serege megkezdte az átvonulást a pesti partra, honnan gyors menetben vonult Belgrád felé, November 4-én már Bács vára előtt állotta török sereg s másnap, vagyis nov. 5-én és 6-án, Péterváradnál már megkezdte az átkelést a dunai hídon. (Millenn. Tört. V. 76. Tört. Tár XIII. 210. Szeréni György emlékiratai, Veráncz munkái II. 30.)

A törökök kivonulásával Bács-Bodrog vármegye ismét János király birtokába került ; esupán Titel, melyről János király egy 1527 márczius 5-én kelt levelében írja, hogy török őrsgéggel volt megrakva, Bánmonostor és Bács vára volt török kézben, Bodrog várának, mely megmaradt Szapolyai János birtokában, ez időtájt Martonosi Pestyeni Gergely volt a kapitánya, a ki a várost helyreállította és kibővítette.

Pestyéni emléket veres márványtábla őrzi, mely valamikor a bodrogi vár falába volt illesztve, s a bodrogmonostorszegi ásátások alkalmával, 1898-ban, a Sziga szigeten került napfényre ; most a vármegyei muzeumban van. A feliratot, melynek körülbelül egy harmada hiányzik, Varjú Elemér a következőképen egészíti ki :

COMES GREGORIUS PESTYENY
DE MARTHONOS SERENISS (IMI)
JOHANNIS REGIS HUNGARIE ET (CETERA)
INDEX CURIAE OMNIS FORTUNAE
REGNATORIS ILLIUS COMES
ASSIDUUS AC OBSESSIONIS
CASTRİ TEMPORE CAPETANEUS
..... EXSTRUXIT M. D. XXXII.

1530-ban János király a szendrői basához fordult segítségért, a ki szept. havában 25.000 embert küldött Magyarországra. E sereg a Ferdinánd által elfoglalt országrészt pusztítva, 50.000 rabot hajtott Belgrád felé. Midőn Rogendorf 1531-ben Budát ostromolta, a török naszádosok Belgrádból a vár védelmére siettek, majd onnan visszatérve, végigrabolták a partmenti helységeket. Az 1532-évi hadjárat a Dunán túl folyt le, és így ebben az évben a vármegye megmenekült a pusztítástól.

A török pusztításnál nagyobb veszedelem volt a magyarságra a szerbek folytonos beözönlése. Cserni Jován szereplése óta megbőmlött az a jó viszony, mely a középkorban a magyarok és szerbek között fennállott. A mióta ugyanis mindegyre nagyobb területet szállottak meg a szerbek az egykor magyarulalkta Bácskából, azóta napról-napra nőtt elbizakodottságuk is, mely azt a hitet keltezte bennük, hogy ők vannak hivatva a magyarságon uralkodni. A szerbek tehát ekkor már számottevő tényezői voltak a duna-tiszaközi országrésznek, miért is Török Bálint és Laki Bakits Pál, a huszárok kapitánya, 1534-ben ismételve tettek kísérletet arra, hogy őket Ferdinánd király pártjának megnyerjék. Török Bálint azonban csakhamar összeveszett Bakits Pállal s ekkor (1536-ban) ismét János királyhoz pártolt, minek következtében azután János király uralmát Bács vármegyében nem fenyegette egy időre veszély, mert a félegyházai és a bácsi török őrsgé inkább csak előrsi szerepre volt hivatva. Magát Bács városát ekkor Frangepán Ferencz kalocsai érsek bírta, a kit János király 1528-ban nevezett ki e méltóságra.

A szerbek
uralmi
törökvései.

A város, úgy látszik, kihelyezte az 1526. és 1529. évi hadjáratok alatt szenvedett csapásokat, mert Oláh Miklós 1536-ban, „Hungaria” című művében, Bács várost a kalocsai érsék második székhelyeként említi, melynek termékeny vidékét, nagy halgazdagságát különösen kiemeli.

E látszólagos békés állapot azonban nem sokáig tartott. Midőn a portán az ellenkirályok között 1538-ban megkötött váradi békéről értesültek, a szultán nagy haragra lobbant és előkészületeket tett, hogy János királyt megfnyánts. Így a béke, mely, ha komolyan megtartják, a szent korona testének helyreállítását eredményezte volna, rázúdította Magyarországra a török veszedelmet.

Már az 1539-ik év elején érkeztek hírek a török hadikészülődésekről. Július havában a török csakugyan betört Szlavóniába, majd átkelven a Dráván, elpusztította a Bátmonostorával szemközt fekvő Bátát. (Millen. Tört. V. 133.) János királynak azonban sikerült megvesztegetnie a nagyvezért és ezzel a török támadást is elodázta; de midőn 1540 július 21-én János király meghalt, újra rázúdíult a török veszedelem a vármegyére.

Ferdinánd, a váradi békére való hivatkozással, 1540-ben kísérletet tett Buda várának elfoglalására. Ez a kísérlet azonban nem sikerült, sőt ezzel magára vonta Szulejmán haragját, a ki csakhamar megkezdte az előkészületeket Buda elfoglalására.

Midőn Ferdinánd király vezére, Fels Léuárd ostrom alá vette Budát, a szultán 1540 december havában nagyobb török hadat bocsátott Fráter György rendelkezésére. Ez a török had, mely Buda felmentésére sietett, Kalocsánál telelt, jeléül annak, hogy újabb támadásra készül. 1541 tavaszán már korán megkezdődtek a hadműveletek.

Midőn Rogendorf Vilmos ostrom alá fogta Budát, Szulejmán már útban volt az ország fővárosa felé. A török hadak közeledtének híre, Rogendorf augusztus 21-én felhagyván az ostrommal, megkezdte a visszavonulást a pesti partra, de a várbeliek és a török hadak megtámadták és seregének legnagyobb részét levágták.

Augusztus 26-án Szulejmán is megérkezett Buda alá. Alig néhány nap múlva (augusztus 27-én) magához kérette a csecsemő János Zsigmondot, hogy meggyőződjék arról, vajjon fiú-e vagy leány. A gyámok fényes kísérettel vitték a kis János Zsigmondot a szultán táborába. Mialatt azonban ott időztek, a török katonák lassanként belopódtak a várba, és megszállván annak fontos pontjait, kardsapás nélkül birtokukba vették az ország fővárosát.

A mint Budavára török kézre került, Szulejmán szabadon bocsátotta a gyámokat, Török Bálint kivételével, a kit fogolyként magával vitt Konstantinápolyba. Török Bálint nem is látta többé viszont Szabadkát: a hétoronyban raboskodva fejezte be változatos életét. (Zsilinszky Mihály i. m. I. 219.)

Az 1568. évi márczius hó végén kötött drinápolyi béke egy negyedszázadra biztosította ugyan a fegyverszünetet, de azért az ország területe nem volt ment a kisebb esete-patéktól. A szultán nem akart, a király nem tudott a békének érvényt szerezni és így a végeken szinte megszakítás nélkül folytak a portyázások s kisebb rablókalandok. A török katonaság a várakban már számbeli túlsúlyánál fogva sem maradhatott békében, főleg mintán a haderó az 1580—1590. közötti években mindegyre növekedett. 1590-ben már megkezdődik a török haderó züllése, mert a katonaság nem kapván ki rendesen szoldját, gyakran fellázadt. 1590-től kezdve gyakran voltak katonai lázadások. A fegyvelmetlen had gyakran kiszökődött a várakból és a vidéket pusztította, s ezzel a népnek valóságos réme lett.

A mily mértékben fejlődött az 1554—1590. évek között a népesség Bács-Bodrog vármegye területén, ép oly mértékben pusztult az 1590. év óta.

Buda elfoglalásával, Magyarország középpontja s vele az ország nagy-része közvetlen török uralom alá került. Szulejmán 1541 szept. második felében, visszatérő útjában, ismét végigvonult a vármegyén, de csupán Kalocsa vidékére vezényelt egy nagyobb török csapatot, mely itt telelt, annélkül azonban, hogy a környékbeli helységeket megszállotta volna. Csupán az 1542. év elején találjuk Baján Mehemed béget 300 besli-vel, (önkéntesek, a kik a zsákmányt harcolták), a kik az előcsapatokat alkották.

Arra a híre, hogy 1542-ben Joakim brandenburgi választó fejedelem vezérlete alatt, Németország Buda visszavételére 60.000 harezósból álló hadat indított

1542-
török uralom
kezdete.

Buda vár
elfoglalása,
török uralom
kezdete.

útnak, a szultán Ahmed ruméliai beglerbéget küldte a várbeliek segítségére. Ahmed 1542 nyarán áthidalván Péterváradnál a Dunát, Baja felé vette útját, mialatt Meheméd bég a Kalocsa és Baja közötti lakosságot sarezolta. Ahmed Bajánál akarta bevárni Mihály molnavi vajda segédesapatait, de mert ezek idejében nem érkeztek meg, Sárköz felé vette útját, s innen fenyegető leveleket küldött Szeged város tanácsához, meghagyván, hogy a Tiszán Kanizsánál (Magyarkanizsa) átkelő Mihály vajda seregének kellő számú hajókat boesásson rendelkezésére.

Szeged város tanácsa megijedt Ahmed fenyegető leveleitől, és Zákány István főbíróval 3 tanácsost küldött a török táborba, a hűségükü letétele czéljából. E közben a német had (okt. 8—9-én) abbahagyva Buda ostromát, visszavonult Esztergomba, hol csakhamar feloszlott és így Ahmednek már nem akadt dolga. Ferdinánd király azonban, Fráter György biztatására, okt. 19-én Bornemisza Boldizsár és Batthyány Orbán vezérlete alatt, kisebb esapatot küldött Szeged és a tiszai részek védelmére. Midőn a budai basa erről értesült, a város elfoglalására indult. A városi tanács, belátván, hogy a Ferdinándtól küldött csapatok a túlnyomó török had ellen nem tudják a várost megoltalmazni, Ferdinánd seregét rávette a város elhagyására, ugyanakkor pedig négy szegedi polgárt a város hűségnyilatkozatával újra a basa elé küldött. A budai basa azonban nem ismert irtalmat. Az elébe járuló négy szegedi városi polgárt a város előbbeni elpártolásáért lefejeztette, a várost pedig megszállotta.

Szeged elfoglalásával Bács-Bodrog vármegyének tiszamenti része is a török uralom alá került. A megrémült helységek küldöttségei ezután egyre-másra jelentkeztek a basánál, hogy helységeiket a feldúlástól megmentse, valamint a defterdárnál, hogy adójukat bevállják. Mire a tél beköszöntött, az egész vármegye már a törököt uralta. Ekkor hódolt meg Szabadka is, mely Török Bálint elfogatása óta uratlanná lett. Csak a Tisza tulsó partján épült Beese vára maradt meg János Zsigmond birtokában. (Zsilinszky i. m. I. 169. — Szentkláray Jenő: A Dumai Hajóhadak Tört. 158. — Iványi István: Bács-Bodrog várm. Helynévt. III.—V. kötet.)

A törökök a következő évben (1543), az egész közigazgatást újonnan szervezvé, Bács-Bodrog vármegyét a budai pasalik alá tartozó szegedi szandzsákba (kerület) osztották be. A szegedi szandzsákot viszont 6 járásra (nahije) osztották fel. Az egyes járások székhelyei voltak: Baja, Szabadka, Bács, Zombor, mely 1543-ban az elpusztult Czobor-Szent-Mihály helyén épült, továbbá Szeged és Tittel. Pétervárad. Varadin néven, külön nahijét alkotott, mely a szerémi szandzsákba volt beosztva. Ez a beosztás egész 1610-ig maradt érvényben. A mint a török hatalmába került Bácskát, kieszközölte azt is, hogy annak birtokában őt Ferdinánd király is elismerje. Az 1547 jún. 19-én kötött béke értelmében ugyanis azok a városok és falvak, melyeket Ferdinándnak nem engedtek át, az izlam népének a kezén maradtak.

Bács-Bodrog vármegye területe tehát elszakadt a magyar korona testétől. A vármegyei élet megszűnt. Nincs adatunk arra, hogy az itteni tisztikar elmenekülve, a vármegyei életet másutt, valamely biztosabb helyen folytatta volna. Valószínű, hogy a vármegyei közigazgatás már közvetlenül a mohácsi vész után megszűnt. A vármegyei iratait talán részben megmentették, mert a XVIII. század elején Krasznahorkán, egy földalatti helyiségben, sok bács-bodrog vármegyei iratot találtak; ezeket Bécsbe, a kamarai levéltárba szállították, a hol Adamovich Mihály, Bács vármegye főjegyzője, a vármegye közönségének megbízásából, 1769-ben többsöt lemasolt ez iratokból.

Mióta a vármegye területe teljesen a törökök birtokában volt, azóta kevésbé volt ugyan támadásoknak kitéve, de azért mégis sokat szenvedett a hadátvonulások, valamint az egyes vakmerő végbeli vitézek portyázásai miatt. A török hatalomnak mind nagyobb mértékben való terjeszkedése, az erdélyi államférfiak körében is, mély és nyugtalanító hatást keltett. Maga Fráter György, kinek lelke előtt Magyarország egyesítésének nagy ezélya lebegett, 1551-ben Ferdinándhoz közeledett, a kit az egyesítendő ország urul szemelt ki. Fráter György rábeszélésére írta alá Izabella 1551 júl. 19-én a szerződést, mely szerint maga és kiskorú fia nevében, Erdély és a tiszai részek birtokáról lemondott. E szerződés értelmében Fráter György az erdélyi és tiszai várakat, így Beesét is, átadta Ferdinánd király vezérének, Castaldo Jánosnak. A bíboros érsek azonban

A török közigazgatás szervezése.

Fráter György tervei és megvalósítása.

Báthori István.
(Egykoru krakkói festmény után.)

Szapolyay János.
(A „Mausoleum Potentissimorum Regum“ metszete után.)

I. Ferdinánd pecsétje.

János Zsigmond.
(Az Orsz. Képtárból.)

Szolimán szultán.
(Az Orsz. Képtárból.)

Roggendorf.
(A bécsi „Heldenbuch“-ból.)

nem tudta nagy terveit megvalósítani, mert kétszínűnek látszó politikája bizalmatlanságot és gyanút kellett Ferdinándban és híveiben, a kik a nagy államférfiút 1551 deez. 17-én meggyilkoltatták. (Szentkláray i. m. 166.— Millen. Tört. V. 313.)

A török, Erdély átadása miatt, még 1551 aug. havában hadat indított. Szokoli Mehemed, ruméliai beglerbég, szeptember havában, 60.000—80.000 főből álló sereggel átkelt Péterváradnál a Dunán, honnan Titelen át Csurogig nyomult előre. Itt szept. 11-én táborni ütt és bevárta a budai és más basáktól küldött hadakat, valamint a Titeltől érkező hajókat. Szept. 18-án megkezdte Beese ostromát, melyet 19-én elfoglalt. Ekkor a várat kijavíttatta, őrséggel megrakta és ezután Beese lett a tiszai török hajóhad második főállomása, mely ez időtől kezdve igen nevezetes szerepet játszott a török hadműveletekben. A vár egyúttal élestar is volt, honnan a környékbeli török őrségeket ellátták. Kikötője főhelye volt a török martalócoknak, a kik ide tértek vissza portyázó kirándulásaikból. Beesén kívül még Csurog is várszerűleg volt megerősítve és Melkovic bég volt a parancsnoka.

Alig két hónappal Fráter György meggyilkoltatása után, Ferdinánd király hívei ismét birtokába jutottak a tiszai részeknek. Tóth Mihály vakmerő hajdúvezér 1552 febr. 19-én visszafoglalja Szeged várát, mire a Beeséig terjedő vidék felszabadul a hódoltság alól.

De az öröm, melyet Szeged visszafoglalása okozott, rövid ideig tartott. A törökök a kedvezőtlen téli időjárás ellenére is esakhamar hozzálátnak a vár visszafoglalásához és Kadim Ali basa, valamint Kászon basa kétfelől közelednek Szeged felé. A hajdúság ezalatt Szegeden vígan dözsöl és lakmározik; csak Nagy Bálint és Török Péter vitéz hajdúhadnagyok nem követik a többiek példáját, hanem esapataikkal kémszemlére indulnak a Bácskába. A hajdúság Martonosnál találkozik Kászon basa hadával, a ki Beeséről Szeged felé igyekezett. A hajdúk a mítsem sejtő törököket megtámadják, véres harc után teljesen szétverik őket és két szekér török fejjel visszaindulnak Szeged felé. Mire azonban odaértek, a vár ismét török kézbe került, Khadim Ali basa ugyanis márczius hó 1-én Szegedet váratlanul megrohanta, a hajdúk nagy részét lemészárolta, a várost felgyújtotta és kirabolta. Csak kevesen menekültek meg a veszedelméből, a kik Erdélybe, Szolnokra és a Felső-Tisza vidékére húzódtak. A történekről mit sem sejtő Török Péter és Nagy Bálint hajdúit Szegeden tehát török hadak fogadták, mire a megrémült hajdúk, odahagyva a zsákmányt, futásban kerestek menedéket.

Szeged másodsori elestével a Duna-Tisza köze teljesen védtelenné vált és a szomszédos várak egymásután meghódoltak a törököknek. Július 27-én Temesvár is elesik és ezzel az egész Délvidék törökök kezére kerül, Gyula várának bevétele után (1566) pedig már az egész Alföld meghódítása is befejezett nyer.

Az 1566. évi hadjárat alkalmával a szultán Zimonyban táborni ütvén, itt fogadta János Zsigmondot, Erdély fejedelmét, a ki Erdélyből a Bácskán át jött a török táborba, hol a szultán nagy fényvel fogadta és kegyesen bánt vele. A király kíséretében utazó erdélyi urak mély meghatottsággal szemlélték Bácska elpusztult mezőit. E vidéken akkoriban már évek óta nem járt magyar nemes, vagy főúr. Csak egyes merész hajdúvezérek kalandozták be a vármegyét, útközben pusztítva, rabolva a szegény jobbágyvást. Így 1567-ben is panaszkodik a budai basá, hogy a királyi hadak egész Titelig kalandoztak és Bács városát is felprédálták.

1552-től egész 1598-ig nagyobb hadiesemény nem történt a vármegye területén. Közel félszázadon át Bács-Bodrog vármegye megmenekült ugyan a belláború borzalmaiktól és pusztításaitól, de ez a félszázad elegendő volt arra, hogy a török uralom gyökeret verjen a Bácskában.

A török hódoltság nagy gazdasági átalakulással járt és teljesen felforgatta a birtokviszonyokat. A birtokos nemesek a hódítók elől az orszáz távolabbi helyeire, a tiszai részekbe vagy a felvidékre húzódtak. A szegény jobbágyok, zsellérek, valamint az egytelkes nemesek megmaradtak ősi telkeiken. A helységek török földesurakat kaptak, a kikkel megalkudtak a szolgálmányok dolgában és így azután valahogy csak megéltek. De a mennyire lehetett, a régi földesurak is érvényesítették földesúri jogaikat. Az 1543-ik évi érseki dézsmalajstrom szerint Csantavér, Kelebia, Ludas, Nagyfény, Szabadka, Tavankút, Veresegyház, Vámtelék, Zobnatieza, Sebesegyház, Gyurgyia, Czobor-Szent-Mihály

A beesei vár elfoglalása.

Hajdúk és törökök összetűzése.

Gazdasági átalakulások a hódoltság alatt.

még ebben az évben megfizették az érseknek tartozásaitak; ép így Mátéhúza, Cservenka, Nádalf, Nemes-Milities, Révfalu-Palánk, Szeghegy, Vaskút is.

Később Krenyava, Nagykeresztúr, Meggyes, Szivác helységeken a füleki őrsg szedte össze az adót, a miben a török nem akadályozta meg, mert attól tartott, hogy különben felperzsedik a helységeket. 1579-ben Czobor Imre, Szegedy Ferenczel, az egeri vár katonájával szerződést kötött, melyben megbízta, hogy a török hódoltság alatt levő birtokain, mint Tapolezán, Szentpálban, Halmoson, Jánosiban és Szántón, az adót szedje be, mely összegből $\frac{1}{3}$ -ad rész a földesúr, $\frac{1}{3}$ -ad pedig a beszedőt illeti meg.

A török hódoltság alá tartozó föld az államé volt, mely zsold fejében ezt szétosztotta hűbéres katonái között. Ily hűbéres katonák voltak a spalik, vagyis a lovasok, a kik a személyes szolgálaton kívül, a hűbéri kapott föld után bizonyos számú katonát tartoztak kiállítani. Az ily hűbérek nagysága változott. Az 5000—20.000 oszporát jövedelmező hűbért timárnak, a jövedelmezőbbet zaim-nak (zaimet) nevezték. A kisjöveldelmű spali, ha érdemeket szerzett, kapott nagyobb jövedelmű birtokot az ozmán birodalom bármely részében és így a hűbér állandóan gazdát cserélt. A nagyobb jöveldelmű hűbéreket rendszerint a spalik örmesteri, vagy a szandzsákbégek alkaptányai kapták. Szabadkát egy aljából nyerte hűbériül. Az itt letelepedett szerbeket nem fenyegette veszedelem, mert a török földesúrnak szüksége volt a munkás kezekre, sőt idővel a földesurasága alá tartozó jobbágysók is mindegyre nagyobb területet kaptak művelés végett. A török hódoltság végszakában, Ismail Ouzia bég, a szabadkai spali, a most Szeged városához tartozó Csorva, Ötömös, Kisülés és Belesovicz pusztákat adta a ludaiaknak haszonbérbe.

Pétervárad a török előkelőségek székhelye volt, Magasállású török tiszték, mint 1586—1587-ben Ziamet, Mohamed és Ali bin Hüszsein agák, kaptak a péterváradit nahijében javadalmakat. A péterváradit török földesuraknak érdekükben állott, hogy a vár környékét ismét benépeítsék. 1554 előtt a mai Újvidék területe még teljesen néptelen volt, de idővel a népesség a Szerbiából beköltözőkkel folyton szaporodott. Az 1554. évi török adókönyvek szerint 20, 1570-ben 46, 1590-ben pedig 105 keresztény család lakott a mai Újvidék területén. Mind a mellett azonban, hogy a népesség a szerb beköltözőkkel az 1554—1570 közötti években jelentékenyen szaporodott, az elpusztult helységek nagy része nem épült fel újra. Azokat a török földesúr nem telepítette be, mert a pusztákból több haszna volt, mint a helységekből, melyekkel jelentékeny teher is járt. Ezért azután a török földesúr az elpusztult falvak határait a szomszéd községeknek adta bérbe marhalegelőül. Így azután a nép a földművelés helyett marhanyévtéssel foglalkozott. A műveletlen területen búján nőtt a fű; nagymennyiségű marhaesorda, sertéskonda tanyázott a Bácskában, melynek jobbágsága ekkor túlnyomólag pásztorokból állott.

Török katonai
őrsgök elosz-
tása.

A magyarországi foglalást a törökök tulajdonképen csak katonai foglalásnak tekintették s ezért csak a várőrsg és az egyes hűbéruinak maradtak meg a vidéken. A várakban martalócok, leginkább délszláv katonák tartózkodtak, török tiszték alatt. A járások székhelyén, a hol a török várakat nem talált, mindenütt erősségeket épített. Az egykorú török összeírások szerint a XVI. században, Szabadkán, Baján, Zomborban, Bácsban és Titelben voltak őrsgök. Szabadka őrsgé 1545-ben 24 emberből állott Ahmed várparanesnok alatt. 1556-ban, valamint az 1558—59-ik évi zsoldlajstromok szerint e szám változatlan maradt, a mikor Ferhád állott az őrsg élén. 1568-ban Bajazid aga alatt az őrsg száma 78-ra emelkedett, az 1573—74-ben készült zsoldlajstrom szerint pedig Teszvidz aga paranesnoksága alatt, 91 ulufedzsi (lovas katoná) volt Szabadkán. Baján 1556-ban martalócok, vagyis szerb zsoldosok tanyáztak, számszerint 38-an, 1559-ben az összes létszám 59. 1565—66-ban Hüszsein aga alatt 78 emberből álló őrseget találunk, ezek közül 37 martalócz volt. A zombori vár őrsgé az 1543-ik évi zsoldlajstrom szerint 50 emberből állott, paranesnokuk Hüszsein Dizdár, helyettese Turmus Kiája volt. A bácsi vár őrsgé, az 1543-ik évi zsoldlajstrom szerint, 106 emberből állott, paranesnoka Hüszsein Dizdár, a zombori várparanesnok, helyettese Musztafa Kiája volt. (Velics—Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek I. 98., 122., 202., 265. II. kötet, 347. 387. 1.)

Szerbek több-
sége jutása.

A vármegye lakossága a XVI. század második felében már túlnyomólag szerbekből állott. Midőn a szerbek az egyes el nem pusztult falvakba telepedtek,

még találtak azokban csekély számú magyarokat is, a kiktől a helyneveket átvették, azokat idők folytán lefordították vagy az ő kiejtésük szerint használták, minek következtében azután e helyneveket sokszor a felismerhetetlenségig eltorzították. Így Veregyházból lett Verusity, Sebesegyházból Sebesity, Czobor-Szent-Mihályból Zombor, Pálegyházból Pality, Szegegyházból Szikity, Vastorkából Ostorok, Péterrévéből Petrovszello, Boldogasszonyfalvából Goszpodineze, Dautovából Daut stb. E helységek csak az újabb időben nyerték vissza ősi magyar nevüket. Az 1543. évi érseki dézsma-lajstromban már Sebesity, Verusity, Gyurgya nevű helynevekkel találkozunk, jeléül annak, hogy akkor ott már szerbek laktak. Továbbá szerb lakossággal találkozunk az 1572. évi összeírásban Kelebia, Tompa, Ludas, Borsód, Mátyusháza, Mélykút és Ivánka pusztákon, 1573-ban Titelben és később, a XVII. században Zentán. A görög keleti hitet követő szerbek kívül találkozunk már e korban bunyevácokkal, vagyis róm. kath. hitű szerbekel is, a kik szintén a török uralom alatt vándoroltak be és Kúnbaja, Ludas, Bajmok, Tavankút pusztákon telepedtek le.

Bár a szerbek nagy számban özönlöttek a vármegyébe, annak területe mégis nagy részben lakatlan volt. Midőn Veráncz Antal, esztergomi kanonok, a későbbi érsek, diplomáciai kiküldetésben Drinápolyba utazott, szomorú szívvel szemlélte hajójáról Bácska elpusztult téreit. Szerb hajósától tudakozódván az új viszonyok után, a hajós azt válaszolta, hogy azelőtt egy faluban volt annyi földművelő, mint a mennyi most harminczban is alig található. Gerlach István, udvari pap, 1573-ban ugyanezen az úton járván, úti naplójában leírja Titelt is, amelyről már Veráncz is megemlékezik. Gerlach leírása szerint Titel egyik fele, a várral együtt, hegyen épült, kőfallal van bekerítve, a hol szép kertek is vannak. A város másik fele a hegy alján terül el; a lakosai mindnyájan szerbek. A templom, melyben Gerlach feketeköntösű apáczákat is látott, az Új-Szövetésből vett kőekkel van díszítve. Ekét tudósításon kívül az akkori művelt világ jóformán semmit sem tudott a mai Bács-Bodrog vármegye területén fennálló viszonyokról. Castaldi 1566-ban készült térképen e terület a következőleg van jelölve: „Bacmegg deserti.“ (Millenn. Tört. V. 255. Erdújhelyi M. i. m. 89. Századok 1870. évf. Millenn. Tört. V. 313. Zsilinszky M. i. m. Veráncz munkái I. 290. Iványi István: Szabadka tört.)

A súlyos adózás következtében számos helység néptelenült el. A mint a törökök birtokukba vették Bácskát, hozzáfogtak az adókönyvek elkészítéséhez. A török hódoltság alatt kétféle adót kellett fizetni: az egyiket az államnak, a másikat a földesúrnak. Ott, a hol az állam volt a földesúr, mindkét adó a kinestárba folyt be. De a községek nagyrészt a kinestár szétosztotta az érdemes katonák és a hatalmasok kegyeltjei között.

Az első adókönyveket Chalil bég készítette 1545-ben. Az adókönyvekben fel volt sorolva, hogy minden egyes község mekkora adót köteles fizetni az államnak és földesúrnak. Az utóbbinál a legkisebb összeg, melyet beszolgáltatni tartozott, külön meg volt állapítva.

A reánk maradt adókönyvek rendkívül érdekes adatokat tartalmaznak, mert az egyes községek adóján kívül, a népességi viszonyokra nézve is felvilágosítással szolgálnak és egyúttal feltüntetik a területi beosztást is. A zombori nahijéhez, egy 1579. évi jún. 21-én kelt defter szerint, a következő helységek tartoztak: (Közöljük e névsort abban a sorrendben, a mint a defterben egymás után következnek.) Kollut város a hozzátartozó Kiskollut, Kecsene és Vadke pusztákkal, Ordas falu, Mestorfalu pusztá, Arozdár falu, melynek szerb lakossága a defterben név szerint elő van sorolva. Mizse falu, Genáz falu, Gorne-Verbász falu, Hraszina falu, Telekház falu, Nagy-Szonta falu, Veprovác falu. Bezdán falu, Vaniska falu, Doroszló, Gorne-Petrofze, Barja, Pusztá-Kis-Barja, Gregorofze, Nagy-Hisz, Pervancze, Odszak-Tatár, Keszne, Felmár, Martinofze, Szemmartin, Nagy-Batalom, Szent-György. Nagy-Telek-Vat. Doszta, Baris, Pusztá-Garna, Tele, Pusztakút, Vereszló, Pusztá-Renk falvak. — A defter kiemeli, hogy az egész nahije lakossága szerbekből áll, csupán Odszak-Tatáron lakott 12 és Barison 15 müzümán. (Velics—Kammerer. Török kinestári Defterek I.)

A többi járásokhoz tartozó községek névsorát ama jegyzékekből állít-hatjuk össze, melyeket a Bács-Bodrog vármegyei Tört. Társulat Évkönyvének 1885. évfolyamában közzétett. E jegyzékek közül a legrégebb 1551-ben kelt;

A helységek
elnevezés-
nézése.

Adóterhek.

A várm.
törökori
községi.

ez, valamint az 1570. és az 1590. évi, a zombori, bácsi és a titeli járások községeit tartalmazza. A bajai, szabadkai és a szegedi járások legrégebb jegyzéke közül az egyik az 1580—82. évekből, a második pedig az 1590—91. évekből való. E jegyzékek némely években az adózó házak lajstromát is feltüntetik, községenként. Magától értetődik, hogy e jegyzékekben csak a keresztény lakosság házáinak száma van feltüntetve, mert adófizetésről lévén szó, csak a keresztényekről számol be, mint a kik a törököknek adófizetői voltak.

E jegyzékek közül kétségkívül a legérdekesebb az 1553—54. évi fejadó-defter, mely a titeli, bácsi és a zombori nahije községeit foglalja magában. E defter községenként külön elősorolja az adófizető és adót nem fizető házakat, és így egyúttal feltünteti a pusztulást is. A defter szerint a titeli nahijéhez 32, a bácsihoz 70, a zomborihoz 59 falu tartozott. (Velics-Kammerer: Török Defterek II. 144—145).

1. A titeli nahije községei :

Titel város	55 fizető,	— nem fizető házzal, összesen	55
Polasna	7	4	11
Csehi	4	6	10
Fugy	9	10	19
Temerin	4	7	11
Bozi	4	6	10
Paska	1	4	5
Kralocsa	4	7	11
Bodiszló	2	9	11
Borasin	8	10	18
Mosorin	17	7	24
Miklosocze	6	14	20
Csicsó	5	14	19
Szent-Iván	6	16	22
Csörög	1	5	6
Martinze	5	8	13
Egres	6	5	11
Barladin	2	4	6
Szent-Péter	5	3	8
Almás	3	4	7
Dolnaszeg lakói elmenekültek	—	27	27
Gornaszeg lakói elmenekültek	—	20	20
Milova	3	5	8
Barand	4	9	13
Gardinoce	5	9	14
Bacsicza	2	7	9
Csende lakói elmenekültek	—	8	8
Irmos lakói elmenekültek	—	8	8
Kordin	7	5	12
Koble	5	2	7
Takesin	3	1	4
Tószeg	4	1	5

2. A bácsi nahije községei :

Bács	3 fizető,	7 nem fizető házzal, összesen	10
Fejérfalu	5	7	12
Nerncsó lakói elmenekültek	—	13	13
Barasin	3	6	9
Petrócza	9	10	19
Szent-Iván	9	2	11
Palavna	4	13	17
Kolpina	3	6	9
Kocsmin	3	6	9
Csep	7	8	15
Galozsán	8	8	16
Szalog	12	25	37
Dolna-Mende	6	9	15
Tomasócz	4	4	8
Vernák	2	3	5
Topó	6	8	14
Istobolna	2	6	8
Bolkesz	2	2	4
Dobra	3	6	9
Pavlócz lakói elmenekültek	—	5	5
Irmok	3	5	8
Alpár	3	8	11

Cserink	3	fizető,	9	nem fizető házzal, összesen	12
Dizsre	3	"	4	" " " " " "	7
Iloka	2	"	8	" " " " " "	10
Bekincs	3	"	4	" " " " " "	7
Simog-Bele	2	"	7	" " " " " "	9
Katok	5	"	12	" " " " " "	17
Varadines lakói elmenekültek	—	"	5	" " " " " "	5
Sajk	3	"	4	" " " " " "	7
Csorin	4	"	3	" " " " " "	7
Girte	3	"	5	" " " " " "	8
Gelo (Gesze) lakói elmenekültek	—	"	9	" " " " " "	9
Kerok-Gyork	—	"	12	" " " " " "	12
Gána	5	"	6	" " " " " "	11
Keszlo	3	"	4	" " " " " "	7
Naklincse	2	"	8	" " " " " "	10
Gari	3	"	4	" " " " " "	7
Gerencs	3	"	6	" " " " " "	9
Gormi-Mende	—	"	4	" " " " " "	4
Szent M. (?)	—	"	8	" " " " " "	8
Szerend	2	"	3	" " " " " "	5
Sapna	2	"	6	" " " " " "	8
Keresztos	2	"	3	" " " " " "	5
Salanka	—	"	5	" " " " " "	5
Szent-György	—	"	6	" " " " " "	6
Szeleves	2	"	3	" " " " " "	5
Oros	3	"	8	" " " " " "	11
Takcsin	2	"	2	" " " " " "	4
Vicsend	—	"	5	" " " " " "	5
Praga	2	"	8	" " " " " "	10
Obrocsa	2	"	3	" " " " " "	5
J.-Dócz	—	"	4	" " " " " "	4
Beste	5	"	10	" " " " " "	15
Drago	1	"	6	" " " " " "	7
Gola-Dobra	2	"	1	" " " " " "	3
Bodgajca	2	"	5	" " " " " "	7
Vezik lakói elmenekültek	—	"	6	" " " " " "	6
Szeleves lakói elmenekültek	—	"	2	" " " " " "	2
Kaszács	10	"	7	" " " " " "	17
Mertvéles	3	"	6	" " " " " "	9
Lorincs	3	"	3	" " " " " "	6
Nemesse	2	"	3	" " " " " "	5
Miló-Gána	—	"	5	" " " " " "	5
Ivicza	3	"	3	" " " " " "	6
Bodon	2	"	3	" " " " " "	5
Koda	1	"	4	" " " " " "	5
Gerestúr	1	"	2	" " " " " "	3
Kár (Már)	2	"	1	" " " " " "	3
Bokin	2	"	1	" " " " " "	3

3. A zombori nahije községei:

Beresztács	3	fizető,	7	nem fizető házzal, összesen	10
Udvard	3	"	6	" " " " " "	9
Gorne-Szántó	—	"	9	" " " " " "	9
Ivánia	2	"	7	" " " " " "	9
Vaiska	4	"	6	" " " " " "	10
Darizló	3	"	8	" " " " " "	11
Göcsök	6	"	7	" " " " " "	13
Vercsán	4	"	6	" " " " " "	10
Gerencsár	1	"	4	" " " " " "	5
Gregorócz	3	"	5	" " " " " "	8
Szent-Iván	2	"	6	" " " " " "	8
Szende-Sarla	5	"	7	" " " " " "	12
Pavlócz	2	"	8	" " " " " "	10
Petrócz	3	"	10	" " " " " "	13
Rábó	—	"	2	" " " " " "	2
Izbál	1	"	7	" " " " " "	8
Párcsa	—	"	5	" " " " " "	5
Misne	—	"	4	" " " " " "	4
Dorma	—	"	4	" " " " " "	4
Páka	—	"	2	" " " " " "	2
Davdon	1	"	1	" " " " " "	2
Cserosencz	—	"	5	" " " " " "	5
Szent-Lőrincz	1	"	6	" " " " " "	7
Herdvál	3	"	4	" " " " " "	7
Markócz	1	"	2	" " " " " "	3
Bepros	2	"	4	" " " " " "	6

Oszlak	—	fizető,	3	nem fizető házzal,	összesen	3
Szent-László	—	..	2	..	..	2
Oraho	—	..	15	..	..	15
Koroin	—	..	7	..	..	7
Geszton	2	..	3	..	..	5
Szent-Miklós	2	..	2	..	..	4
Szent-Márton	2	..	1	..	..	3
Jako-Hoy. (7)	3	..	6	..	..	9
Petrovez	—	..	7	..	..	7
Abasna	4	..	4	..	..	8
Rais	3	..	3	..	..	6
Szerdeez	3	..	10	..	..	13
Várjus	7	..	8	..	..	15
Tomasócz	2	..	7	..	..	9
Orlas	2	..	6	..	..	8
Jakabfalu	—	..	4	..	..	4
Matuócz	4	..	9	..	..	13
Keczen	—	..	9	..	..	9
Izdén	1	..	3	..	..	4
Bovasin	4	..	6	..	..	10
Henes	3	..	2	..	..	5
Felső-Szakó	3	..	6	..	..	9
Koragyon	—	..	7	..	..	7
Ocsán	2	..	2	..	..	4
Opatin	1	..	4	..	..	5
Szent-Király	3	..	7	..	..	10
Páka-Szilos	—	..	5	..	..	5
György	2	..	2	..	..	4
Bodinócz	2	..	7	..	..	9
Lepócz	2	..	1	..	..	3
Geszt	1	..	3	..	..	4
B.-Szonka	4	..	3	..	..	7
Korod	6	..	38	..	..	44

A bajai nahije községei: Almás, Gorni-Aranyos, Árokháza, Baja, Baracska, Besenyő, Bikity, Borota, Borsód, Csanád, Csávoly, Csente, Csőszapa, Gyurgyin, Istvánmege, Kákony, Mátéháza, Monostor, Rím, Ságod, Szent-Iván, Szent-Pál, Szeremle, Tótháza, Temérdekház, Tárnok, Vaskút, Zsida; e járáshoz több pestmegeyei község is tartozott.

A szabadkai nahije községei: Kúnbaja, Novibajmok, Nagy-Bajsa, Kis-Bajsa, Banovceze, Budakút, Csanád, Csifancsa, Feketehegy, Nagy-Fény, Gyurgyin, Kis-Hegyes, Nagy-Hegyes, Ivánka, Kelebia, Likas, Ludas, Mada, Madaras, Mélykút, Obronyácsa, Ómoravicza, Pácsér, Pálegyháza, Roglaticza, Sofrony, Szabadka, Sebesegyház, Szeghegy, Szegegyház, Tavankút, Tornyos, Újváros, vagy Zobnaticza, Vizes, Vörösegyház.

A szegedi nahije községei: Béla, Botra, Csantavér, Csészto, Csík, Mali-Devescer, Földvár, Gyékénytó, Gyumrin, Jonó vagy Fonó, Kalocsa, Karjad, Kétvilla, Kókút, Kutas, Martonos, Mohol, Novoszello, Perlek, Pészér, Petrovszello, Pucs, Százegyház, Vastorok, Zenta. Ezenkívül még számos más vármegye területén fekvő helység is tartozott e járáshoz.

Az 1553—54. évi adórajstromban külön fel vannak tüntetve az adót fizető és az adó alól, valamely okból mentes, tehát a nem adózó házak is. Így például Baksics (Baksafalva) a titeli nahijében 2 fizető és 7 nem fizető házzal van felvéve; Kerekí (Gyerk) 12 nem adózó házzal, Kirta (Girte) 3 adózó, 5 nem adózó házzal. Petrovez (Petrovceze), a bácsi nahijében 9 fizető és 10 nem fizető házzal, egy másik Petrovceze, a zombori nahijében 3 fizető, 10 nem fizető házzal. Piros (Cserin) 1553-ban 4 fizető, 3 nem fizető házzal, Szent-Király, a zombori nahijében, 3 fizető és 7 nem fizető házzal, Baba-Szent-Péter, Csurog és Almás között, 4 fizető, 3 nem fizető házzal, Tomasócz, a bácsi nahijében, 4 adózó és 4 nem adózó házzal. Sőt még Ó-Péteváradon (Varadince) is 1553-ban csak 5 adózó ház volt összeírva, a többi házakból a lakók mind emnekültek.

Az 1570. és az 1590. évi adórajstromok már sokkal kedvezőbb viszonyokról adnak számot. A zombori nahijében 1554-ben, 45 helységben vannak adóköteles házak összeírva, 1590-ben ellenben 123 helységben. E járás területén 1554-ben csak egy helységben volt 10-nél több adóköteles ház: Orahován, 1590-ben ellenben több helységet találunk, a hol az adóköteles házak száma 40-nél több volt, így Borsódban 60, Koluthban 81, Komoráson 43, Madarason 45, Gorni-Sáron 40.

Még kedvezőbb viszonyok uralkodtak a bajai és a szabadkai nahijében. a hol az 1580—1590—92. évi lajstromokban egy helységben sem volt az adóköteles házak száma 10-en alúl; ellenben 40-en felül írtaak össze adóköteles házakat Besenyő (60), Bikity (42), Csószapa (53), Istvánmege (46), Szeremle (75), Kelebia (57), Szabadka (63) helységekben. A szegedi nahijében csak Csantavéren volt 40-nél több adóköteles ház. Ezek voltak akkor a bácskai hódoltság legnépesebb községei. A török hódoltság alatt, az 1590—92. években volt a vármegye népessége a legnagyobb. Ez időtől kezdve jelentékenyen esőkken a népesség száma. Az 1593-tól 1606-ig tartó háború, a szerbek tömeges kivándorlása, a hajdúk betérése és pusztításai mindegyere tapasztalták a lakosság némi önkormányzatot.

Az igazságszolgáltatás tekintetében a vármegye három kerületre — kaza — volt felosztva, egyes kerületek székhelyei Baja, Szabadka és Szeged voltak. Csak egyházi ügyekben gyakorolhatótt a régi lakosság némi önkormányzatot.

A reformáció a mohácsi vész után nagy hódítást tett az Alföldön, és 1542—1552 között már jobban el volt terjedve a Duna—Tisza közén, mint Debreczenben. Ez időben már számos magyar ifjú kereste fel a német egyetemetek, honnan visszatérve, terjesztői lettek a protestáns hitnek. A wittenbergi egyetem hallgatói között a XVI. század közepén két bácskai ifjút találunk: az 1547—48. tanévben Lucas Futag, 1549—50-ben Franciscus Futaginus szerepel az egyetem anyakönyveiben. Mikor Bács-Bodrog vármegye török kézbe került, az új hit szabadon terjedhetett, mert a budai basa még 1551-ben a területén megalapodó protestáns lelkeseknek személyes védelmet biztosított, sőt külön jutalommal is keesegtetett őket. Azonban a protestáns hit Bács-Bodrog vármegyében nem tudott mélyebb gyökeret verni, mert a magyarság évről-évre fogyott.

A katolikus hitet a szegedi ferencz-rendű szerzetesek ápolták, a kik a törököktől oltalomlevelket eszközölvén ki, bejárták a vármegyét, kiszolgáltatták a szentségeket, de figyelemmel kísérték a protestánsok vallási életét is, és közülök sikerült többet vissza is téríteniök a kath. hitre. A róm. katolikusoknál sokkal kedvezőbb helyzetben voltak a gör. keletiek, mely hit, az újabb szerb települések következtében, mindegyre jobban elterjedt Bács-Bodrog vármegyében. Papiaik, a kiket legtöbbször magukkal hoztak, állandóan a nép között éltek, és így sokkal jobban ki tudták elégíteni a hívek lelki szükségleteit, mint a katolikusok lelkeszei, a kik messze földről, sokszor ezernyi veszélyek között keresték fel híveiket s részesítették őket a vallás vígaszában.

Szerb egyházi írók szerint a bácsi görög keleti egyház már a török világban szervezte volt; 1579-ben György püspök a „bácsi területű Szeged városnak metropolitája” címét viselte. A török hódoltság idejében a szerbeknek már kolostoraik is voltak a vármegye területén. Kovilon állítólag már 1607-től. Bogyánban pedig 1621-től kezdve állandóan voltak szerzetesek. Báthmonostoron az egykori benezés s a későbbi ágostour-rendű szerzeteseknek elhagyott monostorát, még a XVI. században elfoglalták a görög-keleti szerzetesek s azt még 1725-ben is megtartották. Az itt lakó kalugyerek tanítással is foglalkoztak.

A görög-keleti hitet követő szerbek élete sokkal kezdetlegesebb volt, sem hogy a törökök merev és kizárólagos természetű vallásával összeütközésbe került volna. A szerbek még a XVIII. században is igen kezdetleges lakásokat készítettek, rendszerint földbe vajt gödrökben, vermekben és ürgekben laktak, s így templomépítésre vagy más egyházi intézmények alkotására nem igen törekedtek. Templomok építését a keresztényeknek általában csak hosszas utánjárás és pénzbeli áldozatok után engedték meg. De a görög-keleti hit sem foglalt el uralkodó helyet a vármegyében. Általában véve a hódoltsági területen a mohamedán vallás volt az uralkodó. Ez volt a hatalmasok, a török főtisztek, a hűbérsek és a török földesurak hite, míg a többi keresztény hitet inkább csak megtört vallásnak tekintették.

Mikor a szultán Perzsiával előnyös békét kötött, Konstantinápolyban a harezias párt kerekedett felül, melyet jelentékenyen előmozdított a janicsárok lázadása, a kiknek a harez volt a legfőbb érdekük. A mint az 1593. év kora tavaszán megkezdődtek a hadműveletek, Bács-Bodrog vármegyén egy évtizeden át, szinte szünet nélkül vonultak keresztül a török hadak. De a hadátvonulásokkal járó pusztításoknál még súlyosabb teherként nehezedett a lakosságra a hadi fuvarozás. A hódoltsági falvakból, az 1592—1606. közötti években 20—30 jobbágy is, hónapokon át távol volt falujából, mely idő alatt természetesen egész

Egyházi élet.

A törökök vereségei.

gazdasága műveletlenül maradt, sőt közprédának volt kitéve és gyakran maga a jobbágy is odaveszett. Ezekben az években azután tömérdek falu pusztult el, mint Hódáság, a hol 1590-ben még 9 adózó házat írtak össze, Szent-László (1590-ben még 21 adózó házzal) Bodrog város, mely még szintén előfordul az 1590. évi adójástromban. (Iványi István i. m.)

Az 1593. évi hadjárat sikereinek hatása alatt, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem, Rudolf királyllyal szövetségbe, csakhamar megkezdte a támadásokat a török hódoltsági részek ellen. A fejedelem az 1594—95. években szerbekből, bunyevácokból, hajdúkból guerilla-esapatokat szervezett, melyek betörték a déli dumamelléki hódoltsági részekbe, a hol évtizedek óta nem járt ellenség és szörnyű pusztítást vittek végbe. (Millem. Tört. V. 502.) A mezőkeresztesi fényes török győzelem (1596 október 26.) egy időre biztosította ugyan Bács-Bodrog vármegye területét a rablókalandoktól, de alig három év múlva a hajdúk ismét behatoltak Bácskába.

Mivel ugyanis ez időben (1598) Buda és Pest környéke teljesen el volt pusztítva, a törökök e két várat, valamint a szomszédos erősségeket, Nándorférférvártól szállított élelemmel és hadiszerekkel akarták ellátni. Pálffy Miklós, a győri hős, hogy a török hajóhad feljövételét megakadályozza, összegyűjtötte a hajdúkat és naszádosokat. Fellívására az esztergomi, váci és az érsekújvári hajdúk, mintegy 1200-an esatlakoztak hozzá. Az 1599. év kora tavaszi számuk még néhány százzal megnaporodván, hozzáfogtak vállalkutuk keresztülviteléhez. Ekkor Pálffy Miklós maga vette át a sereg vezérletét. Egyrésziüket Buda alatt hagyta hátvédül, egy csapatot Somogy felé küldött portyázó kirándulásra, a harmadik sereggel pedig dél felé vette útját. A hajdúk egyrésze naszádokra szállván, Kaloesa és Baja felé hajózott, míg a többiek, ki gyalog, ki lovon, a part mentén támogatták a naszádosokat.

Pálffy naszádosai Foktó és Uszod tájékán találkoztak a török élelemszállító hajóhaddal, melyet szétverték. Ez alkalommal gazdag zsákmány került birtokukba. A foktói győzelem után a hajdúk egy része 32 hajón a Dunán lehajózva, egész Titelig jutott, majd onnan Beecség felhajózott, útközben több helyen megállva, kiszállottak s a környéket dúlták és fosztogatták. Egy részüket Zombort és Bácsot is feltrépdálta, sőt Palánkat, akkor Pestnek nevezték, melyet a törökök csak 1593-ban erősítettek meg, bevette és felégette. Mikor bácskai útjokból visszatérve, a zsákmányon megosztottak, egy-egy hajdúnak 1000 ezüst tallernál is több jutott. (Szentkláray : i. m. 198 l.)

1602-ben a Rusworm vezérlete alatt álló császári had Pestet megvevén, Budát és annak környékét úgy elpusztította, hogy a budai őrséget ismét Bácskából kellett elmezni.

Még ki sem heverte a bácskai hódoltság az utolsó portyázások által okozott károkat, midőn 1604-ben a hajdúk ismét megjelentek a vármegye területén és egész Titelig kalandoztak. Ez alkalommal Bács várat is hatalmukba kerítették; de midőn a basa (alighanem a pétervárad) nagyobb haddal ellenük indult, a várat löporral a levegőbe röpítették s a Dunán átszökve, elmenekültek. (Iványi István, Bács-Bodrog vármegye helynévtára III. 14. lapon egy 1604. szeptember 12-én kelt adatra hivatkozik.)

A szerbek kitelepülése.

Pálffy Miklós, esztergomi várparancsnok, a visszafoglalt Esztergom vidékét be akarta népesíteni, s ezért a bácskai szerbeket igyekezett magához édesgetni. Valószínűleg akkor vonultak ki a szerbek Bácskából és telepedtek le Esztergom vidékén, midőn 1598-ban Pálffy hajdúi Bács vármegyét bekalandozták.

A letelepülő szerbek a velük jövő papokkal (kalugyerekekkel) 1598-ban Érsekújvárt fogadtak hűséget, a miről két oklevél tanúskodik. E két oklevélben fel vannak sorolva mindazoknak a falvoknak a nevei, honnan a szerbek kiköltöztek. Az első oklevelet a következő helységbeli kalugyerek írták alá: Aranyos (Baja környékén) Borsód, Nagy-Geöricze (Gyurity), Kispatalom (Pathala-Szent-Péter), Katymár, Vámtelek.

Ebben az oklevélben a kalugyerek fogadalma után még a következő helységekbe való tisztartók és papok hűségi fogadalma következik: Madaras, Újváros, Nagypatalom (Pathala-Szent-Péter vagyis Bátaljaszentpéter), Györgyén, Legyen, Gara, Vaskút (Baja alatt), Sári (a zombori nahijében) és Körtyélyes. A másik oklevélben a következő 23 község megbízottai fogadtak hűséget: Halmás (Almás, ma Bácsalmás), Side (Zside), Mátéhát (Mátéháza), Sebesgyhát,

II. Ferdinánd.
(Az Orsz. Képtárból.)

Bethlen Gábor.
(Az Orsz. Képtárból.)

Thököly Imre.
(Az Orsz. Képtárból.)

Veterani Frigyes.
(Az Orsz. Képtárból.)

Kelebia (ma Szabadkához tartozó puszta), Továnkút (Tavankút), Bajánk, Mélkút (Mélykút), Istor (Ostorak, Vastorok), Jankó (Jankovác, ma Jánoshalma), Ivánka, Mada (mindkettő a kisszállási uradalomhoz tartozó puszta), Szentpál (puszta Jánoshalma határában), Réma (Rém), Borotta, Temérdekháti (Temérdekegyháza), Szentiván, Kúnbaja, Szentes, Tóóthát (Tataháza), Kotokhát, Árokhát, Biked.

Ez a nagyarányú kivándorlás jelentékeny hatással volt a hódoltság népességi és gazdasági viszonyaira. A törökök a népességben mindegyre beálló hiányt újabb telepítésekkel igyekeztek pótolni. Ekkor kezdtek nagyobb számmal betelepülni a katolikus szerbek, a bunyevácok, a kik már a XVI. század második felében is szórányosan előfordulnak a bácskai hódoltság területén. Ezekkel a törökök sokkal türelmesebben bántak, mint az itt talált keresztényekkel és vallási tekintetben is nagyobb szabadságot élveztek.

Az 1606-ban kötött zsitvatoroki béke véget vetett a hosszú háborúnak, Ezzel békésebb idők köszöntettek be a bácskai hódoltságra is, főleg mióta Boes-kay a kóborló hajdúkat telelepítette.

A XVII. század elején a közigazgatási beosztásban is változás állott be. Eger bevétel után (1596) ugyanis a törökök új vilajet-et szerveztek Eger székhelyre, hova a szegedi zsandzsák (líva) is tartozott.

Bethlen Gábor első felkelése alkalmával (1619—1621) többször tett kísérletet, hogy a portától segítséget nyerjen. Bár a végbeli törökök támogatták. Bethlen katonáit, de segédsapatokat a szultán nem küldött. Bethlen, látván a porta hangulatát, tatár segédsapatok kieszközlésére igyekezett. Ez irányú utasította Dóczy István és Rimai János portai követet is 1621 március 21-én kelt instructió-jában, meghagyván nekik, igyekezzenek kieszközölni, hogy a tatár segédhadak akár Lengyelországon át, akár a Havasalföld szélein vonulva, Títnél vagy Szegednél átkelhessenek a Tiszán és onnan Pestre mehessenek, hol a hídon áthalalva, Bethlen seregéhez csatlakozzanak. Hasonló irányú utasítást adott április 6-án Harasztosi Balázs deáknak, a tatár khánhoz küldött követének is, sőt a budai vezérnél is tett lépéseket a tatár segédsapatok ügyében.

Bethlen Gábor.

Bethlen újabb terve szerint, a tatár had a Havasalföld szélein, mindenütt a Duna mentén, egész Títelig vonult volna, onnan kevésképp kártétel Bácscon és Zomboron át Pestig nyomulna előre, hol már várná Bethlen, hogy Csehországba vezesse őket, mert mint a budai vezérhez intézett levelében is kiemeli, 4000 tatárral „több dolgot vihet végbe a békességszínalásban“, mint 16.000 törökkel.

A budai vezér azonban nagyon is sokat gondolt arra a „kevésképp kártételre“, a mire Bethlen a hozzá intézett levelében céloz, s nem volt hajlandó a bácskai hódoltságot, mely alig heverte ki a két évtized előtti pusztításokat, ismét újabb veszélyeknek kitenni. De Bethlen török segílyt sem kapott. Deák Mebemed ugyan már a nyár elején Belgrádban volt a török segédhadakkal, de innen nem volt hajlandó tovább mozdulni, csupán a bácskai hódoltságban lévő várakba küldött újabb csapatokat. (Török — Magyarkori Államokmánytár I. 278. 284. 289. 410.)

Bethlen így magára hagyatva, az 1622. év első napjaiban Nikolsburgban békét kötött II. Ferdinánd királylyal. De a béke nem volt tartós, mert 1623-ban és 1626-ban Bethlen újból felkelt Ferdinánd ellen.

Bethlen harmadik támadása alkalmával, Murtéza, az ifjú, szilaj budai basa is támogatta 15.000 emberével a felkelőket. Ekkor értesülhetett Bethlen az egyes török erődítvényekben elhelyezett katonaság számáról. Murtéza valószínűleg az őrségekből egészítette ki Bethlennek küldött segédsapatait. Bethlennek 1626. évi feljegyzése szerint a szegedi zsandzsák területén levő erősségekben a következő számú katonaság volt:

Szeged	1000 lovas	1000 gyalogos
Títel	1000 „	2000 „
Szalánkemén	1000 „	1000 „
Bács	1000 „	1000 „
Csongrád	300 „	300 „
Zombor	300 „	300 „
Becse	300 „	300 „
Kalocsa	300 „	300 „
Baja	300 „	300 „
Kecskemét	300 „	300 „

Bethlen harmadik felkelését a pozsonyi békekötés zárta be, melyet a török-kokkal az 1627-ben megkötött szónyi béke követett.

A szónyi béke

A szónyi béke közelebről érdeklí a vármegye történetét, a melyben a békekötés alkalmával a törökök Bácskát a kétfelé adózás alól mentesíteni igyekeztek.

A kétfelé adózás déli határvonalának kérdését a török nem a terület, hanem a nemzetiség szempontjából igyekezett eldönteni, azt állítván, hogy a szerbek kezdetől fogva a törököknek adóztak, s nem egyszerűen a magyaroknak is.

A török biztosok seregeik közé a következő pontot vették fel: „Szultán Szulejmán török császárnak utána Mezőség tartományában levő faluk soha a magyar uraknak nem szolgáltak, sem adót nem adtak. De a zsitvatoroki végzésnek végbevitele után Fülek, Szécsény, Nógrád, Gvarmat, Palánk és több várakhoz tartozó hajdúk a szerb falukban lovat, 12.000 ökröt erőhatalommal elhajtottak, és az végzésnek ellene erővel hódultatni akarják őket.“ A „Mezőség“ nevű tartományt a török e pontokban is közelebről megállapítja, midőn Szegedet, Martonost, Baját, Szabadkát, Zombort, Titelt és Kaloesát sorozza e területhez.

A magyar békebiztosok elismerték ugyan, hogy a szerbek nem adóztak a magyaroknak, de e kérdést nem nemzetiségi, hanem a földesúri jog alapján tartják elbírálónak. (Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában. I. kiad. 329—333.) Mint alább látni fogjuk, a magyar felhozás győzött, s a vármegyei földesurak, legalább a vármegye északi felére kiterjedőleg, érvényt tudtak szerezni földesúri jogaiknak, sőt a földesúr a szerbekkel néha Titelig és Péterváradig is el tudta hatalmát ismertetni.

Bár a szónyi béke értelmében fegyverszünet volt, de azért a végeken, Hevesben, Gömörben és a Dunán túl, mindegyre folyt a harc a magyarok és a törökök között. Különösen a füleki őrség tett gyakran portyázó kirándulásokat, és közülök többen tették nevüket rettegetté a törökök előtt. 1608-ban Lovász László füleki vitéz egész Szegedig portyázott, 1613-ban egy lovascsapat ismét Martonost rabolta ki. Ennek a szerencsétlen községnek a következő (1618) esztendőben sem volt nyugta a füleki őrségtől, mert a portyázó hajdúk ismét két ízben rátortek a helység lakosaira s mindenüktől megfosztották őket. (Reizner János i. m. I. 135. IV. 172.)

Az egyik török basa 1626-ban panaszkolta, hogy a padisah tulajdonához tartozó Jankovác (Jánoshalma) ellen néhány száz magyar lovasból álló csapat jött prédálni. Egy török forrás említi, hogy 1639-ben a földvári őrség (a mai Bácsföldvár) a szegedi szandzsákba betört rablócsapatot vert vissza.

A XVII. század első felében a törökök több új rösséget emeltek a bácskai hódoltság területén.

Török őrségek és várak.

A szónyi béke után a török sereget kivonták a vármegye területéről, súpán az egyes erődítményekben elhelyezett őrséget hagyták meg. A vármegye területén lévő török őrségről a szegedi szandzsákhoz tartozó várak 1628—29. évi összeírásában találunk adatokat. A szabadkai őrség létszáma a következő volt: mészahfizok és topesik (gyalogosok és tüzérek) 13, ulufedzsik (lovasok) 13, azábok (várbeli gyalogosok) 13. A mazaia i palánkban: mészahfizok és topesik 31, ulufedzsik 52. Baján mészahfizok 25, ulufedzsik 30, topesik 8. A bácsi várban topesik 6, azábok és reiszek (várbeli gyalogosok) 10. Zomborban és Titelen, valamint egy más olvashatatlan helyen csak tüzérek (topesik) voltak, az előbbi helyen 7-en, az utóbbiban 31-en alkották az őrséget. (Velies—Kammerer i. m. I. 432.)

Az 1628. évi összeírásban felsorolt várakon kívül a vármegye területén más erődítmények is voltak, melyek szintén a XVII. század első felében keletkeztek. Így egy 1638. évi török oklevél Szabadka és Baja mellett a jankováci várat is említi, a hol a halasiak dolgozni tartoznak. (Török—Magyarkori Tört. Eml. II. 363.) 1649-ben említik Zenta várost is szerbek lakóhelyeként, a hol a törökök kastélyt (erődítményt) építettek. A szegedi szandzsákot 1634-ben Muhammed basa, 1638 körül Ibrahim basa, volt temesvári beglerbey, bírta a szegedi pótlékul. 1683-ban Markocs Csorbadzsi janicsárkapitány egyenesen a szegedi tartomány földesurának nevezik.

Az 1642 márczius 19-én megkötött második szőnyi béke sem változtatott semmit a török-magyar viszonyokon. A török portyázások és a magyarok vítézi kalandjai ezután sem szűntek meg. A füleki őrségből egyes vakmerő lovasesapatok ezután is elkalandoztak a bácskai hódoltságba, sorra perzselve az újtókba eső falvakat. A portyázók közül különösen egy Gombkötő János nevű füleki hadnagy csapata tartotta örökös rettegésben a törököket. E csapat 1641-ben egész Szegedig hatolt és ez alkalommal Szeged egyik külvárosát: a Fazékszert elpusztította. (Reizner János: Szeged tört. IV. 179. és I. 135.)

A szertekalandozó és fosztogató katonák miatt a nép természetesen nem művelhette földjét. Még az egyes városok — mint Szabadka — területéhez tartozó földek is parlagon heverték és a lakosság kénytelen volt csak a kertek alatti kis területek művelésére szorítkozni. A hódoltság általában igen szánalmas helyzetben volt. Az egész Bácskát ellepték a helvizek, a roppant kiterjedésű tavak, melyek, ha nyáron ki is száradtak, de minden eső után újra megtelek. Bajától Zomborig óriási moesár terült el. A forró időkben a víz elpárologt és buja, néhol embermagasságnyi fű lepté el a mezőt. Az ily területen hiányzott a fa és az egészséges ivóvíz. A moesarak kigőzölgése ragálynak és lázbetegségnek lett a terjesztője. Az emberek messzasz elkerülték a moesaras vidéket és ezért, rendkívül gyér számú népességre találunk a XVII. században a vármegyében; így még 1697-ben is a Péterváradhoz legközelebb eső falu Futak volt. (Asády Ign. Magyarorsz. Budavár visszafoglalása korában.)

A XVII. század első felében a bácskai hódoltság vallási és nemzeti viszonyai lényegesebb változást nem tüntetnek fel. A törökök a főbb helyeken mindenütt építettek főtemplomokat és imaházakat, hol az államjogi fontosságú pénteki ima mondatott s ez okból az ily helyeken nagyobb egyházi személyzet is tartottak. Az 1628—29. évi összeírás adatai szerint ily egyházi személyek — dzsámi szolgák — Szabadkán, Madarason és Baján voltak, szám szerint mind-nyűt öten, itt voltak tehát a főtemplomok; de a helységek kivül még számos helyen, mint Zomborban, hol öt meesetjük volt és Zentán találunk török imaházakat. Zomborban a főmeeset, az ú. n. bariakdzsimi, a Zrinyi-utczában volt. E főmeeset körül volt a temető, benne a turbános török sírok. Építkezéseknél sok esontvára akadnak e tájon. A mohamedán vallás ridegsége következtében az izlám nem tudott gyökeret verni a hódoltságban. Volt a törököknek egy szokásuk, melylyel különösen gyűlöletessé tudták magukat tenni a keresztények előtt: a nőrablás.

Ha egy töröknek egy keresztény nő megtetszett, vagy be tudta bizonyítani, hogy töle egy almát elfogadott, a kadi odátélte neki. A keresztény szűlők ezért rendkívül óvták leányukat a törököktől. Mint a szabadkai barátok feljegyzéseiben olvassuk, a keresztény szűlők felserdült leányukat más falvakba vitték és titkon ott adták férjhez keresztény ifjakhoz, vagy pedig a lelkészkedő ferenczrendű szerzetesek éjjel adták össze az ifjú párt. Ennek az emléke maig is fennmaradt a szabadkai bunyevácok között, hol maig is divatban van a musztulundzsia. Úgyszintén az alma is szerepelt náluk a leánykérőben. Zomborban is fennmaradt e szokás. (Iványi István I. 67.)

A katolikusok száma a XVII. század első felében, a katolikus bunyevácok beköltözökésével, jelentékenyen emelkedett. A hódoltsági területen főleg a szegedi ferenczrendűek működtek nagy önfeláldozással, sorra járván a lelkész nélkül maradt falvakat. Az egykorú tudósítások még a boszniai ferenczrendűekről is megemlékeznek.

1612—1618 között két jezsuita, névszerint Kasics Bertalan és Szini István járta be a török hódoltságot, a kik Matkovics János Simon (úgy látszik szintén helységéről-helységre járó) világi pap felhívására, jöttek el a Bácskába. Matkovics János 1622-ben az iránt folyamodott Rómába, hogy a kalocsai egyház negyében a bunyevácok között a lelkészi teendőket végezhesse. (Vatikáni Levél.)

A szegedi ferenczrendűek 1655-től kezdve dalmát hitközökök is volt, a mi arra enged következtetni, hogy a bácskai bunyevácok a szegedi havi búcsúkra is eljártak, miután Szeged városának a török hódoltság idejében még nem volt szláv lakossága. Az egykorú adatok szerint a szegedi ferenczrendűek még Szabadkára is ellátogattak, hogy az ottani hívek között végezzék a lelki szolgálatot. (Reizner János: Szeged tört. III. 14. Iványi: Szabadka tört. I. 68.)

A katolikusok nagy számát legjobban feltünteti az Ibrissimovich Marin, belgrádi kath. püspök 1649. évi körútjáról szóló tudósítás. Ibrissimovich püspök

Török-magyar portyázások.

Nemzetiségi és vallási viszonyok.

október 11-én volt Martonoson, hol a Szent-Márton templomában 245 embert bérmált meg, innen Bajmokra ment; október 13-án már Jankováczen találjuk, hol a Szent-György templomában 324 hívót részesített a bérmálás szentségében. Jankováczezről a Duna mentén folytatta körútját; október 17-én Szántován, majd Béregen és Kolluton volt; itt 10, Béregen 20 katolikus család ot talált. Október 23—24-én Zomborban tartózkodott a püspök, hol 117 hívót részesített a bérmálás szentségében. Október 28-án Szontáról jövet, Bácsban találjuk; itt a Boldogasszony templomában 180 embert bérmált meg. Bácsból Bukinba ment, honnan visszatért székelyére.

A világi papokat a török nem szívesen türte meg a hódoltsági területén, mert ezek tizedet és párbért szedtek a hívektől, a miben a török adórendszer érdekeit látta veszélyeztetve; ellenben a kolduló szerzeteseket nem bántotta, sőt pártfogolta, mert ezekben az ő derviseinek hasonmását látta. 1620-ban a szegedi ferenczrendiek kieszközölték a budai és a belgrádi basáknál, hogy a görög-keleti lelkészek ne akadályozzák meg a kéregetést. Sőt midőn 1638-ban négy szegedi ferenczrendű szerzetes Hlokra akart utazni, Khalil, szegedi szubasi útlevelet adott nekik. A szegedi ferencz-rendüeknek nehéz küzdelmet kellett folytatniok a görög-keleti kalugyrek ellen, a kik a hódoltság alatt álló összes keresztényeket, mind a magyarokat, mind a bunyevác katolikusokat, egyházukba igyekeztek téríteni. (Reizner J. i. m. 115.) A ferenczrendiek önfeláldozó munkáját, melylyel e törökökkel sikeresen megakadályozták, legjobban igazolja a belgrádi kath. püspök 1649. évi bérmautja. Zomborban, Ibrissimovich püspök útinaplója szerint, 1619-ben nem volt templom. Kápolnájuktehát, mely a város sánczain kívül volt, csak 1649 után épülhetett. A kápolnának tornya nem volt, miután a török torony építését nem engedte meg. E kápolnában a boszniai argentinai ferenczrendű szerzetesek tartottak istenítiszteletet. A törökök kiűzése után a ferenczrendüek azonnal harangot szereztek, melyet a kápolna mellett haranglábra állítottak fel. A katolikusokon kívül a szerbeknek is volt egy imaházuk Zomborban, melynek szintén nem volt sem tornya, sem harangja. De a törökök kiűzése után a szerbek elfoglalták a török főmoscát, melyet templommá alakítottak át. (Érdújhelyi Menyihért ezikke: Évk. X. 145.) A bosnyák ferenczrendű szerzetesek, a török engedelmével, Bácsban is felépítették hajlékukat. E kolostor az egész török uralom alatt fennállott és csak 1687-ben pusztult el. Templomuk azonban, mely még a XIII. század második felében épült, túlélte a török hódoltság viharait, napjainkig is fennáll és a vármegye legrégibb keresztény építészeti emléke. (Iványi István ezikke. Évk. XIV. 170 l.) Ibrissimovich Marin püspök útinaplója szerint a katolikusoknak Martonoson, Szontán, Bukinban is volt templomuk, ellenben Zomborban, Garán, Gákován, Béregen és Kolluton, bár nem volt templom, de azért Zomborban 30, Garán, Gákován és Monostoron 58 kath. család (ház) volt.

Noha a kalocsai érsek rendszeren egy más püspökség javadalmait bírta, földesúri jogairól a hódoltság alatt levő helységeken nem mondta le. Csekély pénzbéli vagy természetbeni járandóságait, a melyet a községekre kivetettek, rendszeren a füleki őrség szedte be. Az érseki tizedet, vagy mint akkor nevezték: harácsot, az egész bácskai hódoltság fizette. Ily jegyzékek 1543, 1650, 1665 és 1678. évekből maradtak ránk. Széchenyi Pál, kalocsai érsek a harácsot fizető községek ügyében 1696-ban és 1703-ban számos tanút hallgattatott ki, mely alkalommal egy 111 éves kalugyer, (Sztéva) István, a bogányi zárdá főnöke, előadta, hogy tudomása szerint a harácsot az egész Bácskában szedték. István kalugyer, a ki bácskai születésű volt, tanúkihallgatása alkalmával elmondotta, hogy ifjú korában a harácsot Wesselényi Ferencz füleki kapitány, majd az általa e czélra kirendelt Combkötő János adószedő, később Koháry István füleki kapitány szedte. A kalocsai érseket, illetőleg megbízottait, a harács-szedésben senki sem korlátozta, sőt a török nemesak hogy nem ellenezte, de még késősen is adott a helységeknak, hogy az adószedőkkel jövő katonák nagyobb károkat ne okozzanak a népnek. Csak némely megerősített helyre, mint Bajára, Szabadkára, Martonosra, Jánoshalmára, Zomborba, Bácsba, Titelre és Péterváradra nem mentek be az adószedők adót vagy harácsot szedni. Egyik tanú: Huszár István, a tanúvallomások alkalmával kijelentette, hogy ezelőtt 7—8 évvel ő volt megbízva a harács-szedéssel és eljárásában a törökök őt soha sem zavarták. Ha valamilyen község nem akart fizetni, jogában állott a harács-szedés a levai vagy a füleki

őrség segélyével kieroszakolni. (Iványi Istv. Szabadka tört. I. 73. — Bács-Bodrog várm. monogr. I. 262. Steltzer Frigyes adatai.)

A kalocsai érsekségnek a török korszakból, a már említett 1543. évi dézsmalajstromán kívül, még az 1650, 1665 és az 1678—79. évekből maradtak fenn hasonló kimutatásai. Ezek azonban nem teljeseek, mert részben elvesztek. Az 1650. évi dézsmalajstrom szerint egy-egy község 3 frt-tól 50 frt-ig terjedő összeg fizetésére volt kötelezve. Egyes községek ezenfelül még egy-egy eszmiát is szolgáltatottak. Az 1665. évi dézsmajegyzék, melyet Szelepesényi érsek készíttetett, már nagyon hiányos.

Az 1678—79. évben beszolgáltatott adókról három jegyzék maradt fenn, melyek az összegeket is feltüntetik. Az első az 1678-ban beszolgáltatott 109 frt. 50 denárról szól, melyet Széchenyi György, akkor egyúttal győri püspök, a következő helységektől vett át: Kalocsa, Istvánvölgy, Ságod, Kákón, Kűnbaja, Patsir, Hajmás, Kelebia, Hernyavicza, Bogyoszló, a hozzátartozó Ollár és Adats pusztá, Negyven, Szakmár, Réztelek és Hánek puszták, Negyven pusztá, Halom pusztá. A második, mely 1679-ben kelt, a következő helységeket sorolja fel: Csanád, Deutova, Szántó, Branova, Foktó, Kalocsa, Bojár a hozzátartozó Mikla pusztá után, Lak, Szent-Gál pusztá, Pandúr, Ságod, Istvánvölgy, Kákony, Bogyoszló, Kűnbaja, Zablaticza, Nagy-Fiu, Sükösd, Szakmár pusztá, Baloghgyháza pusztá, Vadkert, Felső-Roglaticza, Madarász. A harmadik jegyzék, mely szintén 1679-ből való, csak töredékben maradt ránk és a következő helységekből befolyt összegeket nyugtatja: Borsód, Brigittya, Csávoly, Rim, Zide, Borod, Brannova, Szántó, Tosna, Baratska, Monostor, Szúrdok, Csanád, Szeremle, Szent-István, Alsó Roglaticza, Baysa, Patsir, Sári, Tavankút, Omaritza, Szent-Iván, Herga vitza, Patai városa, Tetétlen, Áts, Keszerü-Teleki, Ereki, Viteles-Székei, Szent-Király, Olle, Szule, Kisharta, Deutova, Kaczmár, Gara, Rigitza, Karásond, Mikla, Baratz. (Steltzer Frigyes adatai.)

Bár Bács-Bodrog vármegye önkormányzata ez időben teljesen meg is szűnt, de a vármegyei hatóság azért a mai Bács-Bodrog vármegyének arra a részére terjedt ki, mely akkor Csongrádhoz tartozott. E terület mélyen benyúlt a mai Bács-Bodrog vármegyébe és egész Őbesség és Pacsérig terjedt. Csongrád vármegye 1542 óta Erdélyhez tartozott, később visszakerült a magyar koronához és 1578 táján Pest, majd 1647-ben Heves vármegyéhez csatolták. Ez időtől kezdve már vannak adatok, melyek a mai Bács-Bodrog vármegye területére vonatkoznak.

Az 1647. évi összeírásban, a Csongrád vármegye területén adózó helysége között Martonos is fel van jegyezve. Csongrád vármegye, mint Hevesnek tartozéka, 1647 óta Szendrőn és Ónodon tartotta közgyűléseit. Egy ily közgyűlésen, 1649 jún. hó 26-án, Szabó István mezővásárhelyi és Lantos Pál szegedi lakosok, Csongrád vármegye küldötteiként is megjelentek és a közgyűléssel közölték a vármegyei községek névjegyzékét, melyből látható, hogy ezekhez akkor több mai Bács-Bodrog vármegyei község is tartozott. Ezek a jegyzékben külön csoportokban vannak elősorolva, eképen: Zentakörül való szerb falvak: Bátka, Füzés, Csejthó Kalocza, Vastorok, Adorján, Földvár, Ludas. Szeged körül való magyar falvak: Martonos, Tápé, Fark, Gyeó, Szövényház, Serkéd, Annjas, Dócz, Tömörkényes pusztá, Chyany szerb falu, Szent-Péter, Pusztateleki, Reszki pusztá. (Századok 1892. 215—219 és 224. l.)

De ha a vármegyei életnek nem is látjuk nyomát, a földesúri viszony nem szűnt meg a török világban sem. A török hódoltság következtében a földesurak a felvidéken, vagy a végbéli várakban húzódtak meg és innen intézték földesúri jogaikat. Egyes vállalkozó végbéli vitézekkel beszédették járandóságaitak. élénk figyelemmel kísérték régi birtokaikat, és nem csupán a jogtalan birtokfoglalások ellen emeltek óvást, hanem ősi birtokukra új adományleveleket is eszközöltek ki.

Tömérdek birtokadományt és beiktatást ismerünk e korból. Az 1600-tól egész 1682-ig terjedő időben kelt királyi és nádori adományok, valamint egyéb birtokbeiktatások (örökség, hagyomány), melyeket legnagyobb részét a garamszent-benedeki konvent eszközölt, közölve vannak a Dudás-féle monografiában. Az adományosok között leginkább végbéli vitézek és kapitányok szerepelnek. Így Koháry Péter, érsekújvári alkapitány, Garamszeghi Géczy Jánossal és Soós Jánossal együtt, 1600-ban Sente stb. birtokokat nyeri adományul. Esterházy Pál, nógrádi főkapitány 1626-ban Szilvást s több más helységet nyert a nádortól. A kalandjairól híres Zolnai Gombkötő János, füleki hadnagynak és társának.

A vármegyei élet.

Birtokviszonyok.

Rimai Istvánnak a nádor 1639-ben több akkor települt helységgel együtt Devesert és Filipovszellőt adta, és egyszerűsind elrendelte, hogy e helységek az adó is nekik fizessék. Gombkötő János 1646-ban és 1650-ben újabb birtokokat szerzett a vármegye területén, a főurak közül az Esterházyak (1626—1637), gróf Wesselenyi Adám (1655) és báró Balassa Adám (1681) szereztek birtokokat a hódoltság idejében. Wesselenyi Ferencz bácskai birtokairól rendszeresen szedette az úrbéri járandóságokat. 1652-ben készítő Szirmai Péter jószágigazgató a birtokra vonatkozó úrbéri lajstromot, mely a földesurasága alá tartozó helységeket és az azoktól járó pénz- és természetbeli járandóságokat egyaránt feltünteti. A birtokok igazgatója Mihalek Miklós uradalmi tisztre volt bízva, a ki idővel szintén birtokokat szerzett a vármegye területén. 1656-ban Gbelinyi Miklós lévai tiszttel együtt: Borony, Csanieza, Temerin, Obroneza, Paska, Czurok, Male-Szerce, Szent-András és Kétfüle birtokába iktatták be. (1677. évi átirata a vármegyei levéltárban.) Az 1600—1682. évi adományok azért is érdekesek, mert csak a mai Bács-Bodrog vármegye felső részére terjednek ki, jelölül annak, hogy a mai vármegye első része már nem tartozott a füleki és a lévai őrség befolyása alá. Itt inkább a péterváradai basa parancsolt, s így azután a régi Bodrog vármegye területe lassanként feledésbe is ment, mert az egykori magyar helynevek elszárvosodtak és a felismerhetetlenségig eltorzultak.

Mikor 1665-ben Lipót király, Szlepesényi György, kalocsai érsek kérésére, az érsekség birtokaira új adománylevéllel állított ki, az adománylevélben számos bács-bodrogvármegyei helységnevével találkozunk. A vármegye nevének megemlítése nélkül a következő bács-bodrogvármegyei helységek fordulnak elő az adománylevélben: Alsó-Roglatitza, Baratska, Bajsa, Bajmok, Batzkoth, Bérc, Chavoly, Chatalia, Drutho (Dautova) Felső-Roglaticza, Gara, Ivánka, Katzmár Koluth, Mélykút, Mátéháza, Pandúr, Rim, Rigizza, Tavankút, Vaskút, Zobnyatitz, Zidovitz. Bács vármegye területéhez sorolja az adománylevél a következő helységeket: Csicsó, Csekőháza, Czorva, Bratiovieh, Bács, Berég, Bozie, Böször, Aranyhalm, Dautova, Doroszma, Egres, Györk, Ötömös, Fatous, Felhegyes, Götze, Gozpodinetz, Monostor, Moly, Milits, Velkopolya, Olesz-Béregh, Padevo, Petrovszello, Rasztinya, Szonta, Szent-Péter, Sósalm, Szent-Mihály-Teleke, Tóth-Monostor, Vizes, Vindvár, Mada, Ivánka. Bodrog vármegyéhez eszapán a következő helységeket sorolja az adománylevél: Feköd, Garab, Halmad, Igor, Korpád, Kis-Hartha, Péter-Váradja, Theköd. (Katona: Historia Metrop. Colocensis Eecl. II. 90.) Nyilván akkoriban nem is tudták, hogy ezek a helységek hol fekszenek, eszapán a régi oklevelekből böngésztek ki ez egyes helyneveket. Különös figyelmet érdemel az adománylevél záradéka. Ebben Lipót király meghagyja a nyitrai, selyei, kistapolcsányi, lévai, korponai, füleki, kékkői, garamszentbenedeki és ónodi várkapitányoknak, hogy a kalocsai érseket az elősorolt helységek és fekvőségek birtokában, „contra quosvis violentos impetitores, turbatores et damnificatores, signante vno milite” megvédelmezzék.

A vasvári békekötés idején.

Az 1664. évi vasvári békekötés után, a fizetetlen, a zsold nélkül maradt, végbeli őrség mindegyre gyakrabban bebarangolta a bácskai hódoltságot, sőt a Dunán átkelve, egész Bulgáriáig kalandozott. Ezt annál könnyebben tette, mert a törököktől megszállott várakat és városokat kikerülve, a keresztényektől lakott falvakon vonultak át és miután a keresztényeknek fegyvert viselniök nem volt szabad, a végbeli esapatok akadály nélkül vonulhattak át a falvaikon. A török kormány a maga váraiból nem tudott a keresztény lakosság személyes és vagyonszükségletére őrködni. Semmi sem jellemzi jobban az akkori közbiztonsági viszonyokat, mint a szultánnak egy rendelete, mely meghagyja, hogy a Bács-Bodrog vármegye határszéléhez közelfekvő Halas város, a tizedet, az iszpendzét, a város esküdt-bírásával szolgáltassa be az eméneknak, mivel a város oly veszélyes helyen fekszik, hogy az adószedőknek és a szubasáknak istenkísértés lenne oda kijárni.

Mint már említettük, a vármegye területén lakó népek, a török hódoltság alatt inkább a marhatenyésztéssel foglalkoztak. Az 1663. év után, a Pest vármegyéhez közel eső vidéken, a török földesúr a jobbágyságot a földművelésre szorította; velük szántatott, vetetett, szőlőt műveltetett és tőlük szekereket és előfogatokat követelt. E rendkívül terhes szolgáltatás következtében számos helység pusztult el, sok helység lakosai pedig megszöktek és többé sohasem tértek vissza. Még a XVII. század első felében is gyakran megtörtént, hogy egy-egy

helység lakosai hadátvonulások vagy nagyobb portyázások elől, barmaikkal együtt felkerekedtek s bátorságosabb vidékre vonultak, de mikor azután a vesztély elmúlt, ismét visszatértek elhagyott falujokba. (Salamon Ferencz i. m.)

Attól az időtől kezdve, midőn a török, hogy II. Rákóczi Györgyöt lengyelországi kalandjéért megfenyítse, Erdély ellen hadat küldött (1658), egészen a vasvári békéig (1664 augusztus 10.), Bács-Bodrog vármegyén szünet nélkül török hadak vonultak át. Az 1658. év nyarán a nagyvezér vonult át hadával a vármegyén és ekkor Temesvárt tüzte ki hadműveletei középpontjául, a hol tábort ütött. 1659-ben Szejdi Ahmed budai basa hadai érintették, Erdélybe menet, a vármegye területét. Midőn az 1663. évi hadjárat alatt a török hadakat Temesvár, Eszék és Belgrád között összegyűjtötték, a vármegye területén ujra, szinte szakadatlanul vonultak át török seregek, a melyek mindenfelé rengeteg károkat okoztak.

Az 1663. évi hadjárat alatt Apafi Mihály erdélyi fejedelem is átvonult a vármegyén, midőn őt a nagyvezér az érsekújvári táborba rendelte. A fejedelem nagy kíséretével szeptember 20-án indult el Radnótról, onnan Lippán (október 1) és Aradon át Szanádra jött, majd Szanádon alúl, Zentával szemben, átkelven a Tiszán, október 7-én Zentára érkezett, a hol meghálván, másnap, október 8-án folytatta útját Halas felé; útközben, okt. 8-án Fejerediesen, 9-én pedig Mélykúton tartott állomást. Halasról, havá október 10-én érkezett, Pesten át Érsekújvárra ment, hol a nagyvezér kitüntető szíveséggel fogadta; azonban Apafi a nagyvezér kívánságára kibocsátott kiáltványával, melyben a magyarokat a Habsburg-háztól való elszakadásra igyekezett rábírní, semmi hatást sem ért el. Visszatérő útjában, november 18-án ismét Haleson találjuk. honnan Szegeden át, tért vissza Erdélybe, (Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem naplója.) A vasvári békekötéssel ugyan közel két évtizeden át szüneteltek a hadátvonulások a hódoltság területén, de azért a szegény nép sok vesztelennek volt kitéve, mind a portyázó végbeliek, mind a török martalócok részéről.

Az akkori viszonyokat híven tükrözi vissza a kecskeméti városi jegyzőkönyvben, 1679 márczius 8-án bejegyzett következő verszet:

Szabadka-Szegedi nagy fekete dandár,
Jöve nagy sereggel, mint egy farkas madár,
Mind az egyes fákat kipusztítják immár,
Nyolczven fertály árpát elvisznek hígyed bár.
Hej ha láttad volna, szinte estvo felé
Az favágatóra miként jönnek elé,
Vágják, török az fát mindenik emelé,
Tíz szekér kár fáját az bírának tevé.
Jankói (azaz jankováci) és Paksi Pajazit ágával,
Jönnek nagy csoporttal három nagy zászlóval
Jól megrakodának zabbal és árpával,
De jól nem lakának az város borával.

(Hornyk: Kecskemét tört. II. 501.)

2. A felszabadító háború és a szabadságharc kora. 1683—1711.

Midőn az 1664-ben húsz évre kötött vasvári béke lejáráóban volt, Felső-Magyarországon közel egy évtized óta dúlt a belháború.

Míg a bujdosóknak, majd Thököly Imre kuruczainak a támadásai, a császári hadak kicsapongásai következtében az egész királyi terület elpusztult, addig a bácskai hódoltság lakosai, nem tekintve a török földesurak és a várórségek zaklatásait, békét élveztek. Míg a Felvidéket tüzzel-vassal pusztították, addig a hódoltság népe egykedvűen üzte a baromfitenyésztést a parlagon maradt óriási területen, mely a kurucz és a császári hadaktól ment maradt.

Midőn 1682-ben Thököly Imrét, a felkelők vezérét, a ki ebben az évben ismét megkezdte támadásait a császári hadak ellen, a portán elismerték Magyarország fejedelmének, Kara Musztafa, az új nagyvezér, már évek óta készült a háborúra. 275.000 emberből álló, aránylag óriási hadával, melynek azonban csak kisebb része volt hivatásos katona, 1683 május 31-én érkezett az eszéki síkra, hogy Bécs megérzésére vezesse seregét. A nagyvezér az eszéki táborában várta be Thököly Imrét, a ki 500 főnyi kíséretével a bácskai hódoltságon átvonulva, Valkóvár (Vukovár) szemben kelt át a Dunán, hol már várta a tö-

Kara
Musztafa.

rökök fényes kiüldöttsége, mely őt fejedelmi pompával fogadta s a nagyvezér táborába kísérte. Thököly június 10-én találkozott a nagyvezérrel és ekkor közölték vele a megindítandó hadjárat tervét.

Az eszéki összejövetel alkalmával a nagyvezér meghagyta Thökölynek, hogy mialatt a török főereg a Duna jobb partján működik, ő a balparton igyekezzék Bécs alá jutni, mely ezelől a nagyvezér egy kisebb hadat bocsátott rendelkezésére. Huszein basa, az ijjonnan kinevezett egri bejlerbej és Gure bej vezérlete alatt, mely csakhamar útnak indult, s átkelvén a Dunán, a bácskai hódoltságon át, Eger felé vette útját.

Kara Musztafa intézkedései azonban nem igen tetszettek Thökölynek, de parancsának nem akaráván ellenszegülni, azon az úton, a melyen jött, csakhamar visszafordult s a hódoltságon át Kassa felé vonult. Június 29-én már Sárospatakon keltezi egyik levelét. (Magyar Tört. Emlékek XXIV. 4. l. Thaly Kálmán: Az 1683-ik évi táborozás történetéhez. — Histoire d'Emeric Comte de Tekeli. Cologne, 1693-ik évi kiadás, 107.)

Az óriási előkészületekkel megindított hadjárat azonban a törökökre nézve teljes kudarczsal végződött. Bécs felmentésével kezdetét veszi a 15 éven át tartó felszabadító hadjárat, melynek folyamán Bács-Bodrog vármegye területe is a közel másfél százezerrel át tartó török uralom alól végleg felszabadult.

A diadalmas keresztény sereg mindegyre jobban előrenyomult. 1684-ben Vác és Pest, 1685-ben Arač is a császáriak birtokába került. Az alsó Duna-Tisza köze még 1686 nyarán is a törököket uralta. E területet főleg Szeged, Szabadka, Baja és Bács várakból igazgatták. A szabadelői bej. 1686-ban, alkalmasint Buda ostroma alatt, még szigorú rendeletet intézett a keesméti és a kőrösi bírákhoz, hogy a császári hadak állásáról hírt szerezzenek s erről őt is értesítsék.

Míg július havában Buda ostroma folyt, Pálffy Károly Dunaföldvárnál akart átkelni a Dunán, hogy a kaloocai és a bajai török várakat meggyújva. De mivel e tájon akkor nagyobb török had mutatkozott, e tervével csakhamar felhagyott. Buda visszavétele után (1686. szeptember 2.) a császári had egy része és a magyar csapatok Szeged elfoglalására vonultak. A Szeged elfoglalására küldött sereg De La Vergne őrgrof altábornagy vezérlete alatt, október 2-án ért Halasra. honnan azonban gyors menetben Szeged alá vonult. Október 3-án az előcsapatok már Szeged alatt voltak, másnap már a derék had is megérkezett s 5-én a vár vívásához fogott.

Szulejmán nagyvezér, kinek hada ekkor Eszéknel, illetőleg Péterváralján vesztegelt, Szeged ostromáról értesülve, annak felmentését határozta el. E végből a tatár hadakat Erdődnél átküldte a Dunán, maga pedig hadával Péterváradnál átkelve, a Tisza mentén közeledett Szeged felmentésére.

Galga tatár khán hadai, melyek Zombor felé vették útjukat, rövid idő alatt egészen Szegedig kalandoztak, s így egyes portyázók csakhamar összeültek gróf Barkóczy Ferenc lovasságával, mely az ostrom tartama alatt, a Szeged környékén elterülő mezőségeken legeltetett. Barkóczy a tatárok közeledtéről értesülvén, a Stozzi őrgrof őrnagy vezérlete alatti Gondola-féle lovassággal egyesülve, csaknem naponként portyázott ellenük és őket gyakran egész Martonos és Kanizsa tájáig üldözte. Hy portyázó kirándulások alatt arról értesülvén, hogy Szulejmán Szeged felmentésére siet, Wallis György tábornok, a ki a halálosan megbesülött De La Vergne őrgrof helyett, mint rangidősebb, a Szegedet ostromló sereg parancsnokságát átvette, a császári lovasság egy részét gróf Veterani Frigyes alatt Barkóczy Ferenc és Petneházy huszáraival együtt Szulejmán hada elé küldötte. Veterani és Barkóczy hada október 19-én nyomult Zenta felé, melyet ekkor a törökök már megszállva tartottak.

Veterani rendbe szedvén hadát, rövid, lelkesítő beszéd után katonáit támadásra vezényelte, a lovasságot pedig a lováról leszállítva, megparancsolta, hogy a falu alatt hevenyszve megerősített sánczokat hányják szét, mialatt ő a többi lovassággal más oldalról intéz támadást. Rendkívül heves küzdelem után a császári had minden oldalról benyomult a sánczokba s az ott talált janicsárokat, miután a spahik ezeket eszerben hagyva, megszöktek, mind egy szálig levágták.

Alig ért véget a küzdelem, 12,000 emberből és 25 ágyúból álló újabb hadosztály jelent meg Zentánál, mely a nádasokba menekült tatárokkal egyesülve,

A felmentő
hadjárat.

A zentai csata.

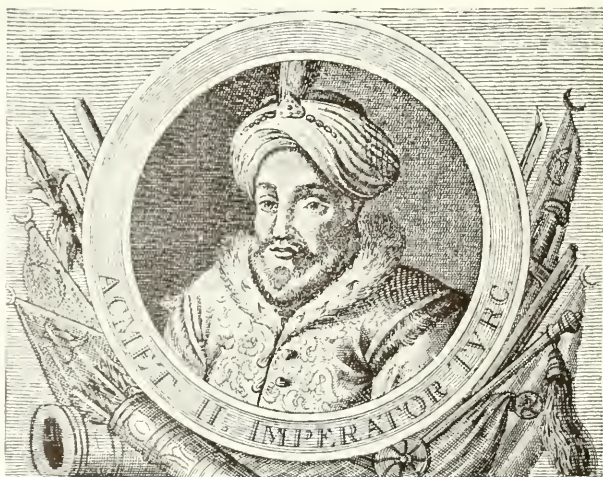
Gr. Starhemberg Guido.
(A bécsi „Heldenbuch“-ből.)

A szalánkeményi ütközet.
(Az Orsz. Képtárból.)

I. Lipót.
(Az Orsz. Képtárból.)

II. Mustafa.
(Az Orsz. Képtárból.)

Veterani hadára tört. A vezér azonban nem vesztette el lélekjelenlétét, és fegyelmezett hadai, melyek zárt sorokban harcoltak, halálmegevetéssel vették fel a küzdelmet az újabb török had ellenében. A török látván, hogy támadása nem sikerül, gyorsan visszavonult a szomszédos magaslatokra, mintegy maga után rántva a császári hadat is, mely diadalittasan támadta meg az ott felállított ágyúkat és a janicsárokat, a kiket mind egy szálíg levágtak. A többi csapatokból megmenekült törökök Zenta alatt egy mocsárnál gyűltek egybe, hol megerősített tábort rögönöztek; de Barkóczy lovassága rájuk törvén, szétugrasztotta őket. A török sereg egész tábori készlete, a. m. 20 ágyú, 24 zászló, 200 bivaly, 200 teve és öszvér és 5000 ló került a győztesek birtokába.

Veterani vesztesége aránylag csekély 200 ember volt. Az elesettek között volt báró Károlyi István is, a ki Barkóczy lovasságának támadása alkalmával a szatmáriak élén vágatva, halálosan megsebesülve bukott le lováról. Kapitánytársa báró Sennyey István is súlyosan megsebesült.

A zentai győzelemnek Szeged ostromára döntő befolyása volt. Ha Veterának nem sikerül Zentánál a török hadat szétverni, akkor a nagyvezér Szegedet felmenti az ostromzár alól, sőt a csekély őrséggel megrakott Budavára is veszedelemben forog. Így azonban Szeged október 23-án megadta magát. A nagyvezér pedig megmaradt hadát Péterváradra vezette, útközben azonban az elkeseredett törökök mindent elpusztítottak és fogságra hurczolták mindazokat, a kiknek még hasznát gondolták vehetni.

A rövid ideig tartó őszi hadjárat óriási áldozatokat követelt. Ambed szerdár basa szegedi parancsnok, még közvetlenül az ostrom megkezdése előtt felszólította a környékbeli falvakat, hogy a várórség részére árpat, szekereket szolgáltatassanak, együttal megsürgette az adó befizetését is. E rendelkezéseinek azonban senki sem tett eleget, mert az ostromló had ekkor már Szeged alatt volt. Annál több áldozatot követelt azonban a császári had a környékbeli falvaktól. A halasiaknak megparancsolta a császári hadvezér, hogy október 6-ára rőzsekötegeket, kövér vágómarhát és juhokat szállítsanak a szegedi táborba, „hacsak“ — úgy szól a rendelet — „nem akartok karóban száradni.“ (Millen. Tört. VII. 454. — Iványi István: Szabadka Tört. I. 82. — Szalay László: Magyarország Tört. V. 346. — Reizner: Szeged Tört. I. 177.)

Szeged feladása után a gyengébb Szabadka sem tarthatta magát. A török még ebben az évben csaknem teljesen kiszorult a mai Bács-Bodrog vármegye területéről. Egyedül Titel volt még két éven át a törökök birtokában. De azért a törökök Pétervárad felől gyakran átesaptak a vármegye területére, minek következtében még 1686-ban megtörténtek az első védelmi intézkedések. Baján, hol már 1687-ben volt őrség, gróf Czobor István, a helység földesura óhajtotta a kapitányságot megszerezni. 1687-ben tett is erre nézve lépéseket a bécsi főhaditanácsnál, mely azonban a kapitányi tisztség betöltésénél nem vette figyelembe földesúri jogait s a bajai őrség parancsnokává Dalmady Sándort tette. Mivel azonban május 4-én a főhaditanács a bajai őrhelyet a szolnoki kapitányság alá rendelte, az őrség Berthóti (Berthódi) István parancsnoksága alá került.

1687 július 1-én kb. 5000 török, Eger felé vonultában, Baját is megtámadta.

1687 nyarán Petrovics Novák szerb kapitány 4892 szerbet hozott a császáriak szolgálatába, kik közül egy csapatot Bajára küldtek. Valószínűleg ezeket rendelte 1688 január 26-án a bécsi főhaditanács Ricardi császári tiszti parancsnoksága alá. (Hazánk 1884. 270.) Szabadka, melynek már a XV. század óta erődítménye volt, 1686-ban, a törököktől való visszavétele után, katonai őrhely lett.

Alig hagyták el a törökök Szabadkát, a környékbeli nép sergesen tödult az üresen hagyott helységbe, hogy így egyesült erővel könnyebben ellentállhassanak a törökök netáni újabb betöréseinek. Így költöztek Kúnbaja, Bajmok, Tavankút és Ludas helységek lakosai Szabadkára, melynek határa ezáltal jelentékenyen megnagyobbodott. 1687-ben Szabadkán már katolikus vallású szerbek is voltak. Szabadkával egyidőben, alkalmasint a Petrovics Novák által behozott szerbek közül, Bece, Martonos és Zenta is kapott őrséget. Báró Nehem Dietrich Henrik, szegedi várparancsnok jelentése szerint, 1687—88-ban az összes tiszai őrség neki volt alárendelve. A szerb őrség eltartásáról azonban teljesen megfeledeztek. Nehem 1688 január 25-én panaszkodik, hogy a szerb katonaság, mely Bece, Szabadka, Martonos és Zenta őrhelyeken van elhelyezve, az élelemhiány miatt helyét elhagyni készül. Baján pedig Berthóti kapitány és az éle-

Városok megerősítése.

mezési tiszt oly rosszul bántak az ottani szerbekkel, hogy 1500 szerb katona közül 600 megszökött.

Ujabb győzel-
mek.

Az 1687-ik év rendkívül kedvező volt a csatáéren a császáriakra nézve. Miksa Emanuel bajor választófejedelem ez év nyarán Szeged alatt táborozott, júl. 3-án Martonosnál találjuk, honnan a Dunához vezette seregét, majd átkelve a Dunán, Károly lotharingiai herceghez, a ki augusztus 12-én Mohácsnál, a nagyharsányi síkon, döntő győzelmet aratott Sulejmán nagyvezér fölött. Sulejmán, a csata után néhányad magával esónakokon átkelvén a Dunán, Dávod és Küllöd között tábornok ütött, míg seregének többi része — alig 7000 ember — Eszék felé menekült. (Millen. Tört. VII. 472.) Károly herceg pedig kétfelé osztotta hadát; az egyik Eszék ellen indult, melyet csakhamar bevett, majd onnan Pétervárad alá vonult, mely 1688 január havában szüntén a császáriak birtokába került. Hadának másik részével augusztus 15-én Baja alatt átkelvén a Dunán, egész Apatinig nyomult előre. Seregének közeledtére a nagyvezér Bajazid agával Zomborig hátrált, hol Károly herceg előhada a törökökkel összekötözött.

Sárosi János és követérsai ugyan szeptember 15-én azt jelentették az erdélyi fejedelemnek, hogy a törökök a császári had egy részét Zombornál megverték, de ez aligha feleltethet meg a valóságnak, mert Károly herceg hada szeptember 16-án már Zombornál állott, honnan Bács vára alá vonult, miután az esőzések miatt különben is járhatatlan Duna-vidéket az ellenségtől többé nem féltette. Bács vára alól Szabadkára vonult, honnan Erdély felé vezette hadát. (Török-Magyarokri államokmt. VII. 265.)

Haborúk Títel
miatt.

Zombor és Bács várának megszállása után csupán Títel maradt török kézben, hol Bajazid aga táborozott. Beresényi János Miklós azonban még ez év őszén a szegedi katonasággal Títel alá csapott, honnan gazdag zsákmánnyal tért vissza. Károly herceg Bács várának kapitányává Vidákovics Györgyöt nevezte ki s a várat őrséggel ellátta. Vidákovics 1690 május 20-án még a bácsi vár kapitánya volt: de utóbb elmozdították s csak 1691 augusztus 31-én helyezte őt vissza állásába Lajos bádeni őrgrof.

Az 1688-ik évi nyári hadjárat folyamán, a császári hadsereg Caprara vezérlete alatt Szekesbődön átkelvén a Dunán, miután július 3-án Baja mellett megpihent, július 5-én Herzegszántón, 6-án Küllölnél táborozott, 7-én Zomborban volt, honnan, — Gomboson a Dunán átkelvén — az erdői táborba vonult, majd innen Szalánkemén mellett foglalt állást. Ezalatt Heissler és Wallis György tábornokok — miként arról Caprarának július 30-án kelt jelentéséből értesülünk — Títelt vették meg. Ezzel a török végleg kiszorult a vármegye területéről. Títel azonban, Bácska kulesaként, még sokszor látta a törököt kapui előtt. (Iványi István: Szabadka Tört. I. 84.) A császáriak Títelt helyreállítván, abba őrséget helyeztek el. 1690-ben már Kabolban is volt helyi őrség, melynek kapitánya Rajkovic Rafael volt.

1690-ben a törökök ismét Títel ellen fordultak. A vár kapitánya: báró Lazanszky, a törökök közeledtére, november havában elhagyta az erősséget; a törökök azonban nem vették birtokukba a várat, hanem visszavonultak a Dunán. A haditanács báró Lazanszkyt e gyáva magatartásáért Szegeden fogságra vetette, honnan csak 1691 május 29-én bocsátották szabadon. A következő (1691.) évben a törökök ismét Títel ellen fordultak, melyet a császáriak ismét őrséggel megraktak.

1691 július 29-én, midőn Lajos bádeni őrgrof Eszékéről Pétervárad felé vette útját, értesült arról, hogy Títel őrsége szabad elvonulás mellett meghódolt a törököknek, de a törökök ennek ellenére a fegyvertelenül kivonuló őrséget felkonozolták. Lajos bádeni őrgrof azonban augusztus 19-én Szalánkeménnél a törököket ismételen megverte, mire a törökök odahagyva Títelt, elmenekültek. A hadvezetés pedig, mely nem sok bizalommal viseltetett a titeli őrség vitézsége iránt, 1691-ben magyar hajdúkat küldött oda. Csakhogy a magyarok nem tudtak megféni az ottani császári katonasággal. Folyton viszálykodtak, sőt a császári tisztek azzal gyanúsították a magyarokat, hogy titokban a kurucokkal tartanak. 1692 május 25-én azt írja Sintner Ernő Péterváradról, hogy a titeli hajdúk az elfogott rebelleiket (kuruczokat) szabadon bocsátották; többek között így tettek Thököly Imre egyik elfogott inasával is.

1692-ik év nyarán a törökök ismét támadólag léptek fel. Június havában körülzárták Bacsét, sőt a tatárok egész Szabadkáig nyomultak, melyet rövid

Szabadka
megszállása

időre megszállottak. A megrémült lakosság egyrésze férfias ellentállás helyett a ludasi réten levő nádas-tóba, mások pedig Bajmokra és Mélykútra menekültek, hol földalatti üregekben vonták meg magukat, a várost pedig a tatárok közprédájául engedték át. A zavaros állapotokat bizonyítja, hogy a szabadkai ferenczrendiek anyakönyveiben erről az évről a feljegyzések teljesen hiányoznak.

A nádasokba menekült lakosság, egész napon át vízben állva, szívszorongva hallgatta a vad tatárok ordításait, csak éjjel merészkedett rejtekéből előjönni, mikor az ellenség távozott. Így is sokan estek a tatárok rabságába, még többen azonban a kiállott szenvedések és nélkülözések következtében pusztultak el. (Iványi István i. m. I. 94.)

A bécsi haditanács, hogy a törökök újabb betöréseinek elejét vegye, Titel, Beese és Pétervárad megerősítését rendelte el. Titelbe és Zentára szerb őrség jött, melynek parancsnoka 1693-ban Stettin Brodan volt, a ki vitézségéért s vakmerő kalandjaiért több ízben kitüntetést nyert. 1694 május 29-én pedig Lipót király arany-lánczot küldött neki érdemei elismerésül.

1693-ban nagyobb hajdárát nem volt e vidéken, mindamellett a kurucok és a tatárok gyakran áttörtek a Tisza mellékre, másrészt a szerbek is átosaptak a török területre, s ily alkalmakkor közülök számosan estek fogságba. Ennek az lett a következménye, hogy miután a szerbek közül többen estek a kurucok fogságába, viszont a szerbek is számos kuruczot őriztek tiszamenti őrhelyeiken, csakhamar élénk érintkezés támadt közöttük és a török területen tartózkodó Thököly Imre között. 1693 tavaszán, írja Thököly naplójában, május 3-án egyik rab karabélyosa jött hozzá, magával hozván a zentai szerb kapitány levelét. Több ott levő kurucz tiszt kiszabadítása ügyében. Május 26-án Thököly csakugyan elrendelte, hogy a nála levő szerb rabokért Mezei Mihály gyaloghadnagyát és Tolvaj Márton karabélyosát bocsássák szabadon. A foglyok kicserélése dolgában minduntalan érkeztek követségek Thökölyhez, a ki ekkor vérmes reményeket táplált hadi vállalatának sikere tekintetében. Folyton újabb és újabb terveket szőtt a támadásra nézve. Így 1693 november 3-án azt ajánlotta a nagyvezérnek, hogy a Duna mentén néhány ezer tatárt helyezzen el téli szállásra, a kik, ha a víz befagy, Eszék, Bácska és Gyula vára felé mennének portyázní. De a török nem helyeselte a tervet, mert, miként a nagyvezér értesült, azon a kiélt, elpusztított vidéken a tatárok nem tudnának megélni. Thököly azonban nem csüggedt, újabb tervekkel állott elő, többek között Titel, Zenta és Beese elfoglalását ajánlotta, hol csupán szerb őrség volt, kikkel könnyen remélt végezhetni. A törökök ugyan elfogadták ezt a tervet, de a kivitt 1694-re halasztották. A bekövetkezett rendkívül hideg és a nagy hó, mindegyre késleltették a hadműveleteket. 1694 márczius 20-án még egyre sürgeti Thököly a nagyvezér a titeli és a becsi palánkok elfoglalására.

1694 tavaszán a kurucok török segédsapatokkal csakugyan megtámadták Titelt, melyet a Belgrádból küldött török hajóhad a Tiszáról is löni kezdett. De Starhemberg tábornok közeledtére az ostromló sereg csakhamar elvonult. Május második felében a törökök ismét megjelentek Titel alatt, május 22-én egy török csapat a Mossoliná (ma Mozsor) nevű palánkot támadta meg, s az ott talált népet lelte, de Starhemberg ismét visszauzta a törököt. A törökök e támadása oly rémületet okozott Bácskában, hogy még a távoli Szabadka lakosai is elmenekültek. A bécsi haditanács, a törökök újabb támadásai következtében, Titel megerősítését határozta el s 300 hajdút rendelt oda.

1694 nyarán Thököly ismét érintkezésbe lép a szerbekkel, a foglyok kölcsönös kicserélése végett. Július 22-én a péterváradai szerbekkel tárgyal ebben az ügyben. Mialatt a nagyvezér Pétervárad ostromára készül, a császári had mindegyre jobban közeledik a Dunához. Augusztus 10-én már Futaknál táborozik, sőt miután híre jár, hogy a császáriak átkelnek a Dunán, a nagyvezér nagyobb sereget küldött a Duna és a Tisza egyesüléséhez.

Szeptemberben a törökök csakugyan ostrom alá vették Péterváradot, melyet az őrség vitézül megvédett, sőt miután a felmentő sereg is mindegyre jobban közeledett Pétervárad felé, az ostromlók helyzete mindegyre válságosabbá vált. Ama hírre, hogy Veterani tábornok Lippáról Pétervárad felmentésére siet, a nagyvezér Thökölyt Titel alá küldi, de Thököly a futaki császári hadak közeledtére kénytelen volt visszavonulni. E közben a császári had, Futak felől jövet, a mai Újvidéknél hidat vert a Dunán s a titeli hajduk segítségével megkezdte

Itarozok a
Tisza mentén

P. tervárad
ostroma és
megerősítése.

az atvonulást Péterváradra. Ott a sánczokba vetik magukat. A titeli naszádosok pedig szeptember 29-én vakmerő támadással hatalmukba kerítik a törökök összes élelemszállító hajóit. A nagyvezér tehát kénytelen volt óriási veszteség áron visszavonulni, mire a császári hadak október elején Futakra és Kabolba (Kovil) vonultak vissza. Október végén a török még egy utolsó támadást intéz Tittel ellen. Alí basát, a dunai kapitányt küldvén a Tisza torkolatához; de a titeli hajdúk és a naszádosok csakhamar visszaüzik a törököket.

Ebben az évben épült a mai Újvidék helyén, a Dunaparton, a Péterváradal szemben emelkedő hídsáncz, miként erről Engelshofen altábornagy jelentéséből értesülünk. A hídsáncztól keletre, a mai Újvidék helyén telepedtek le a szerb granicsárok, a kiknek gyarmatát hivatalosan „Sáncz¹⁴”-nak nevezték el. Mivel pedig ezek a péterváradi erőd parancsnokságának joghatósága alá tartoztak, az újonnan keletkezett telep neve Pétervárad-Sáncz lett.

Savoyai Eugen herceg, miután Péterváradot megerősítette, a mai Újvidék éjszaki vonalát is sánczokkal látta el. Az ekként megerősített s védősánczokkal ellátott új telep mindegyre jobban benépesült. A lakosság kétféle elemből állott, az egyik volt a szerb granicsárság, mely a sánczok védelmére volt rendelve, a másik a polgári elem, jobbra kézművesek, halászok, kereskedők, szóval a péterváradi katonaság élelemszállítói és mesteremberei, a kik a telep nyugati részét foglalták el. Az ekként alakult új helység már az 1699-ik évi összeírásban is Pétervárad-Sáncz néven szerepel. (Thököly Imre naplója: Magyar Tört. Emlékek, írók XV. köt. és XXIII. köt. Érdújhelyi Menyhért: Újvidék Tört. 98—99. Bács-Bodrog vármegye egyet. monogr. I. 285—288.)

Ujabb hercegok
Tittel körül.

Az 1695-ik év szintén mozgalmas volt a vármegye területén. A törökök figyelme az év elején ismét Tittelre irányult. Május 16-án és 23-án írják, hogy a titeli hajdúk szökdönsnek, ezt megerősíti Starhemberg levele is, a ki június 10-én panszkodik, hogy Tittelről és Péterváradról szerb katonák is szökdönsni kezdenek, mert Bécsben sokat ígértek nekik, de keveset teljesítettek. Az elszökött katonák pótlására a hadvezetőség 300 hajdút küldött Tittelbe.

Eközben a császári had zöme, körülbelül 50,000 ember, a péterváradi táborban gyűlt egybe. A had vezérévé Frigyes Ágost szász választófejedelmet tették meg, a ki mellé az öreg Caprara tábornokot osztották be. Arra a hírre, hogy II. Musztafa szultán a Temesközbe indult, Frigyes Ágost augusztus 29-én kivonult seregével a péterváradi táborból és a Maros felé vette útját, de mikor azt hallotta, hogy a belgrádi basa Péterváradot fenyegeti, szeptember 16-án seregét ismét a Dunához vezette. A belgrádi basa szeptember 10—16 között — miként erről báró Nehem péterváradi parancsnok leveléből értesülünk — csakugyan megtámadta Tittel, melynek parancsnoka: Stettin Brodan halálosan megsebesülvén, a vár csakhamar a törökök birtokába került. A mint azonban a törökök Frigyes Ágost hadainak közeledtéről értesültek, gyorsan elhagyták Tittel, melyet Starhemberg megszállván, szeptember 22-én a vár kitatarozása iránt intézkedett.

Frigyes Ágost, miután Péterváradról kedvező híreket nyert, szeptember 21-én nagyobb lovashadosztályt indított útnak Veterani tábornok segítségére; de a had megkészt s Veterani, valamint az egész hada, áldozatul esett a szász választófejedelem megmondolatlan hadvezetésének. A császári hadvezetés terén mutatkozó fejtelenséget a kurucok is felhasználták. 1695 szeptember havában Thököly kapitánya, egy Virág nevű, vakmerő kurucz, néhányadmával Szabadkát támadta meg, hol 30 férfit levágott s többet megsebesített. (Iványi István: Szabadka Tört. — Mitteilungen d. Kriegsarchiv. 1886.)

1696-ik év elején Eydner Ferencz lett titeli parancsnok, a ki február havában felkérte báró Nehem péterváradi parancsnokot, hogy őt a titeli és a kabolai sáncz parancsnokságába iktassa be. Az év nyarán Heissler tábornok Tittel újra megerősítette, de a Duna és a Tisza összefolyásánál emelt sánczot, melyre nem volt szükség, széthányatta.

A nyár kisebb-nagyobb esete-patékkal telt el. Truchess hadteste, mely Tittel és Kabol között állott, augusztus elején ismételen harezba bocsátkozott a törökökkel. Starhemberg augusztus 28-án Zsablyánál volt, honnan szemmel tartotta a temesközi törököket. Augusztus végén Nehem báró is megjelent a zsablyai táborban s a zsablyai Tiszahíd lerontását rendelte el. Ekkorra már Frigyes Ágost szász választófejedeleme is belcunt és inkább a lengyel király-

ságra. mint a törökök elleni háborúra gondolt. A sereg vezérletét telít az öreg, tehetetlen Caprara tábornokra bízta, maga pedig Bécsbe ment. Pedig ép ekkor lett volna szükség erélyes kezű fővezérré, mert a tábornokok folyton torzsalkodtak egymással. Nehem báró pétervárad parancsnok és gróf Schlick Lipót között még 1696-ik év elején viszály támadt a katonaság fölötti joghatóság dolgában, mire a bécsi főhaditanács akként döntött, hogy a katonaság a bajai, a bácsi és a zombori kerületben a hadügyekben elsősorban Starhembergnek, másodsorban Nehemnek, a beszállásolás és élelmezés dolgában pedig Schlick tábornoknak legyen alávetve. (Hazánk 1884. 341.)

1697-ik év tavaszán II. Musztafa szultán újból támadólag lépett fel. 150.000 emberből álló hadát Drinápoly és Sofia körül vonta össze, honnan július 4-én lassú menethben vonult Belgrád felé. A törökök készülődéseire a bécsi főhaditanács is megtette az előkészületeket a hadjáratra. A főszereg Mohács és Vörösmart körül lett volna összpontosítandó, honnan a kolluti (Küllöd) táborban egyesült volna, a boszniai, erdélyi és a felsőmagyarországi hadakkal. A hadműveletek célját eredetileg Pétervárad fedezésében és a török hadaknak a Dunánál való feltartóztatásában állapították meg. Csakhogy a haditervet a közbejött események halomra döntötték.

A birodalmi sereg fővezérét, Frigyes Ágost szász választófejedelmet időközben Lengyelország királylányává választván. Lipót király, júl. 5-én, Savoyai Eugén herceget nevezte ki helyébe; időközben azonban a sereg vezérletét ideiglenesen Lottringen-Commercy Károly herceg vette át, a kit május és június havában a császári hadak összpontosításával megbíztak, a mit azonban az új fővezér kinevezése előtt néhány nappal, a Hegyalján kitört lázadás nemcsak megakasztott, de a hadműveletek megkezdését is közel két hónappal késleltette. A hegyaljai zendülés miatt ugyanis a felsőmagyarországi ezredek, továbbá a szász, dán és brandenburgi segédhadak nem érkeztek meg idejében, gróf Rabin pedig ugyanez oknál fogva nem mert kimozdulni Erdélyből.

Eugén herceg július 12-én ért a küllödi táborba, hogy a fővezérletet átvegye. 44.590 embert talált ott összpontosítva; ehhez csatlakozott volna még a gróf Auersperg vezérlete alatti boszniai hadosztály, mely Bihács ostromával lévén elfoglalva, csak aug. 13-án érkezett meg a főszereghez. Savoyai Eugén.

Eugén herceg július 18-án indult el Küllödről. Monostorszegen át Zomborba ment, hova még aznap megérkezvén, tovább folytatta útját Pétervárad felé. Július 22-én Bácsban, 23-án Bökényben, 24-én Palánkán, 25-én Futaknál és 26-án a mai Újvidék helyén táborozott a császári sereg. Péterváradról a fővezér futórakat küldött szét, többek között Bécsbe is, a császárhoz, a kit a török sereg mozdulatairól értesített, valamint Vaudemonthoz a Felvidékre, kitől segédesapatokat kért. Júl. 30-án ismét Vaudemonthoz fordult, meghagyván neki, hogy a hegyaljai zendülésben elfogottakat küldjék táborába, mert ezeket gályamunkára akarta alkalmazni. Mivel azonban aug. havában a mozgalom a Felvidéken újból fellángolt, Nigrelli tábornok a dán segédesapatokat még ekkor sem bocsátotta a főszereghez.

Eugén herceg Péterváradon értesült arról, hogy a szultán Belgrád felé közeledik, s ezért a török sereg szemmel tartása céljából egész Kabolgát nyomult előre, a hol tábornok utított. Báró Nehem, pétervárad parancsnoknak pedig meghagyta, hogy Zsablyánál sáncot készíttessen, s rakja meg őrséggel. E mellett a hadsereg élelmezéséről sem feledkezett meg. Baján és Szegeden nagy élelmezési raktárakat állíttatott fel, s azonkívül a Tisza mentén, Zentánál, Becsénél, Zsablyán és Kanizsán kisebb élelmezési házakat emeltetett.

Nehem pétervárad parancsnok aug. 11-én tudatta a fővezérrel, hogy a szultán az előző napon egész hadával Belgrádhoz érkezett és a Dunán és a Száván azonnal hidat veretett. E híre Eugén herceg aug. 12-én Péterváradra jött, hogy a vár védelmét személyesen intézze. Seregéből 8 zászlóalj gyalogságot és 200 lovaszt rendelt a várba, a vár alatti hid őrizetére pedig Monasterly Jánost rendelte, 1700 főből álló szerb milícia-csapat élén.

Aug. 19-én a szultán serege Pancsovánál átkelvén a Dunán. Eugén herceg, Nehem Ditrich Henrik vezérlete alatt 8 zászlóalj gyalogost és 800 lovaszt Titel alá rendelt, maga pedig aug. 22-én Kabolból a Tisza mentén felfelé indult hadával, hogy egyesüljön a Kecskemét felől közelgő Vaudemont seregével, a ki ekkor már Zenta felé tartott.

Aug. 22-én a császári had a szíregi moesarakon át a zsablyai élelmrakatúrig nyomult előre, majd innen, Bácsföldváron át, az ébesei élelmrakatúrig jutott, aug. 25-én pedig már a Csíkér nevű moesarakon is átkelt. Itt találkozott Vaudemont és Rabutin futáraival. Az előbbi tudatta vele, hogy már Zentánál van, az utóbbi pedig arról értesítette, hogy Arad felé közeleg. Másnap, aug. 26-án, Zenta mellett, a helységtől egy órányira találkozott Vaudemont herceggel, a ki hadainak számát 12.000 emberrel gyarapította.

Titel elfoglalása.

Időközben a szultán Pancsovánál átkelven a Dunán, seregét két részre osztotta. Az egyik részét Dzsafar basa vezérelte alatt a Maros felé küldte, míg a fősereg a Duna mentén, Titel felé haladt. Aug. 29-én, miután a Tiszán hírlat veretett, az egész török fősereg Titelt támadta meg, a török hadihajók pedig egész a Tisza torkolatáig jöttek fel, miáltal Titelt szárazon és vizen egyaránt veszély fenyegette. Nehem tábornok e túlerővel szemben kénytelen volt a titeli várat kiüríteni és seregének romjaival, folytonos harcok között, Péterváradig hátrálni. Eugén herceg, a ki a zentai táborban értesült Titel szorongatott helyzetéről, aug. 28-án Commercy herceget hét ezred lovassággal és 30 ágyúval Nehem segélyére küldötte, sőt aug. 29-én, kora reggel maga is megindult Titel felé, de megkésétt és Titelt felmentenie nem sikerült.

A törökök Titel elfoglalása után Kabol mellett tábort ütöttek, honnan — miután a vilovai hídat a nagyvezér helyreállította — Pétervárad ellen vonultak.

E közben Rabutin hada aug. 31-én Csanádlról Kanizsához ért s ott az előre elkészített hídon átkelve, a nyert parancs szerint tovább folytatta útját a Csíkér felé, hol szept. 2-án esatlakozott a fővezér ha-laihoz. Eugén herceg ekkor kilenc hadoszlopra osztott seregével Pétervárad-Sáncz felé nyomult előre, hová szept. 6-án, este 10 órakerkezett meg.

A szultán, Thököly Imre tanácsára, miután Eugén hercegnek a sánczokban elhelyezett hadát megtámadni nem tartotta ezélszerűnek, lemondott Pétervárad ostromáról, újból a Tiszához vezette a halát s a folyam jobb partján felé haladva, Szegedet igyekezett elérni. Szeptember 7-én a török had Kabolról csakugyan felkerekedett és Szenttamás felé vonult, hova szept. 8-án érkezett meg s az éjjelt is itt töltötte. Nehem pétervára-li parancsnok, a ki az erőd tornyából figyelemmel kísérte a török tábor mozdulatait, csakhamar jelentést tett a fővezérnek, a ki azonban nem lévén tisztában a törökök terveivel, csak akkor mozdult ki a sánczokból, midőn szept. 9-én Mihályi Pál deák ezredéből egy közhuszár híriül hozta neki, hogy a törökök már Szenttamásig nyomultak előre. Eugén herceg ekkor egész hadseregének parancsot adott az előnyomulásra, maga pedig a lovassággal még aznap Szenttamásig hatolt, hol a gyalogságot bevárandó, állást foglalt. A gyalogság megérkezte után, másnap, szept. 10-én az egész had Szenttamásról kiindulva, a mai Óbecsétől három órányira fekvő élsházig nyomult előre. A szept. 10 és 11 közötti éjjelen a zentai szerb milizia kapitánya: Thököly Jován érkezett vágatva a táborba, híriül hozván, hogy a szultán 10-én délben, Zenta alatt hírlat veretett a Tiszán, míg serege a vidéket pusztítja.

Illy török csapat aug. 10-én Zentáról Szeged felé vette útját, honnan valami Rózsa nevű hajdúkapitány vonult le kémszemlére. A két had Martonosnál csapott össze, a mai Budzsák nevű szőlőnél. A küzdelem emléke maig is fennmaradt a nép között s a rétből lefolyó patakot, a vitéz hajdúkapitány emlékére, maig is Rózsa-pataknak nevezik.

Szept. 11-én Eugén herceg kora reggel felszedette a tábort s hadát 12 hadoszlopra osztva, harezrakészen megindította Zenta felé. Menetközben, az éjjeli kémszemlére előreküldött huszárok futarai jelezték, hogy a kiküldött csapat török elődsőkre bukkant, mire Eugén herceg egy csapat huszárt küldött segélyükre. E csapat csakhamar összeütközött a törökökkel, kik közül Küesüg Dzsafar basát foglyul ejtették és Eugén herceghez hozták. A fogoly basától megtudta a fővezér, hogy a szultán eredetileg Szeged ellen akart menni, de útközben Thököly tanácsára megváltoztatta tervét és Zentánál hírlat veretett, hogy a Tiszán átkeljen és Erdélybe vagy Felső-Magyarországba törjön. A pasa többek között azt is elmondotta, hogy a szultán, valamint lovassága és Thököly, az ő kuruzsaival, a kik mind lovasok voltak, már a túlpartra húzódot, ellenben a gyalogság még az innesső parton áll, hol erősen elsánezolta magát.

Eugén herceg a törökök hadállásáról tiszta képet akarván nyerni, a lovasággal és néhány ágyúval előre vágatott. A mint Zentához közeledett, látta, hogy a basa előadása megfelel a valóságnak.

Zenta helységétől délre, valami 2000 lépésnyire, 200 hajóból álló hajóhíd kapcsolta egybe a Tisza két partját. A hídfőt mindkét oldalán mély árkok, föld-sánczok és szekervár védtek, azonkívül még külön sáncz vonult széles ívalakban a tábor körül, csakhogy ez befejezetlen maradt és egy helyen 700 lépésnyi hézag mutatkozott.

A Tisza, ott, a hol a híd állott, 350 lépés széles, szakadozott, néhol meredek parttal. A seregnek az a része, a mely a folyón már átkelt, Zenta községgel szemben foglalt állást; a lovaság és a tüzérség, valamint a szultán kísérete Musztafa és Ozmán basákkal még 11-én délben kelt át a hídon; utánuk a janicsárok kezdték podgyászaikat átszállítani. Miután a törökök már értesültek Eugén hadainak közeledtéről, a legnagyobb fejtelenség támadt a jobbparti török táborban. A katonák egymást rémítgetve, seregestül tódultak a hídra, hol életveszélyes tolongás támadt. Elhhez járult a török vezérek között keletkezett egyenletlenség, minek következtében a seregben teljesen felbomlott a rend és a fegyelem. Az önbizalmukat veszített hadakat a császáriak megjelenésének hírére a legnagyobb kétségbeesés szállotta meg, s az ellentállás helyett mindenki csak a menekülésre gondolt. Ily viszonyok között ért szept. 11-én, a délutáni órákban, Eugén hada Zenta alá.

Eugén herceg egy pillanat alatt átlátta a helyzet fontosságát; ha még néhány órát vár, a török had mind átkel a folyamon; ezért telát, bár a nap már hanyatlóban volt, mihelyt a hátramaradt gyalogság is megérkezett, a támadáshoz fogott.

Eugén hadserege ekkor 52 zászlóalj gyalogságból, 112 század lovaságból és 60 ágyúból, összesen mintegy 70.000 emberből állott, beleszámítva Mihály Pál deák, vagy másként Deák Pál, Pálffy és gróf Zichy István huszárezredeit, valamint a szerb miliciáit. Eugén úgy állította fel hadait, hogy a török hadállást félkörben karolták át és a két szárny egészen a Tiszáig hatolt.

A csatarend felállítását a következőleg történt: A jobb szárny gróf Heisster Szigbert tábornagy vezérlete alatt. Az első ütközeti vonal gróf Grönsfeld altábornagy, gróf Schlick és gróf Vitry vezérőrnagyok alatt állott. A középpont Eugén herceg fővezér, illetőleg Commercy herceg vezénylete alatt. Az első ütközeti vonal Börner tábornagy, gróf Auersperg altábornagy, Röbel és Schlaberndorf vezérőrnagyok alatt állott. A balszárny gróf Starhemberg Guidó tábornagy vezénylete alatt, az első ütközeti vonalban gróf Corbelli altábornagy, báró Hasstingen és báró Pfefferhofen vezérőrnagyok, míg a második ütközeti vonalban herceg Vaudemont altábornagy, gróf Reuss és herceg Lichtenstein vezérőrnagyok parancsnoksága alatti hadosztályok foglaltak helyet. A csatavonaltól jobbról és balról, háttól állottak a Deák Pál, a Zichy István és a Pálffy-féle huszárezredek.

A támadás részleteit Szárics Bertalan, Eugén hercegnek I. Lipót királyhoz intézett jelentése nyomán, a következőleg írja le: Eugén herceg a bal szárnyat, Zenta község és a sánczok között levő területen, a bal oldalvél néhány ezredével együtt, a Tiszáig terjesztette ki, midőn látta, hogy az ellenség lovasága az ő bal szárnyát szándékozik megtámadni, s már a folyamig terjeszkedett ki, ágyúival a hírat kezdte lövetni, a mit a jobb szárnyon is megtettek. Hogy ekkor az ellenség másfelől is le legyen kötvé, a fővezér ehendelte a támadást minden oldalon. Miután az ellenség a part és a folyam között levő mintegy 50 lépésnyi alsó vonalon szándékozott a balszárny végét megkerülni, a fővezér a leggyorsabban intézkedett, hogy ágyúk és gyalogság vonuljanak oda, hol a törökök eme csapatját szemközt támadták. Még mielőtt a jobbszárny és a centrum a támadást megkezdhetné volna, a balszárny távolabb eső vonalából és oldalából erős tüzelésnek kitétt török lovaság zavarba jött, minek láttára a császári katonák felbátorodva, az óriási sánczoknak rohantak; nemesak a gyalogság, hanem a lovaság is, az utóbbiak leszállottak lovaikról s ép úgy harcoltak, mint a gyalogság. Ezt látva a többi támadó vonalak, az egész had összes erejével feltartóztatathatatlánul nyomult előre. Miután a lovasoknak kiadták a parancsot, hogy lovaikról leszálljanak, ezek azután bizonyos rendben rohantak át a mély árkokon és a magas sánczokon, melyek már török holttestekkel voltak tele.

A zentai csata.

A hadsármány és a baloldali véd zászlóaljai elvágták az ellenségnek a híd felé való visszavonulását, mely horzasztó vérengzésre adott alkalmat, a víz szélén, a vízben, a sánczoknál, valamint a hídnál. A katonák annyira fel voltak ingerülve, hogy kegyelemlről szó sem lehetett, noha egyes basák és főtisztek nagy pénzbeli ígéretekkel is tették. Ez okozta azt, hogy a zentai esatából igen kevés fogoly esett, s ezeket is később húzták elő a halottak közül és a híd hajóiból.

E közben a jobb sármány és a centrum hősies támadást intézett a többi sánczok ellen, mely szintén sikerrel végződött. A csapatok fékezhetetlen hareztüze leküzdött minden nehézséget s akadályt; a lovasság és a gyalogság együtt hatolt az arkokig, hogy együtt hághassák meg a mellvédeket. E vérengzés jelenetei leírhatatlanok. Miként Eugén jelentése mondja, 20.000 török maradt a sánczok között és 8000 a Tiszába vezetett. A hareznek csak a sötét éjtszaka vetett véget. Miként Eugén herceg írja Lipóthoz intézett jelentésében: „maga a nap sem akart előbb lenyugodni, míg ragyogó szemével Felsőged fegyvercinek teljes diadalát végig nem nézhette.“ Este 10 óráig tartott a zsákmányolás, midőn Eugén herceg lefűvatolt s a hídhoz őrizetet rendelt.

A szultán, a ki a túlsópartról, valószínűleg a csókai fennsíkron elhelyezett táborkarával együtt nézte a szörnyű küzdelmet, a vereség láttára a vele lévő Thököly Imrével s a megmaradt lovassággal, mintegy 2000 spahival Temesvárra, onnan pedig Pancsován és Belgrádon át Konstantinápolyba menekült vissza.

Másnap reggel Eugen herceg a Tiszán átkelve, a hátrahagyott török tábor zsákmányolására bocsátotta katonáit. A holtak száma és a hátrahagyott zsákmány minden képeletet felülmúlt. A törökök részéről elestek: Elmas Mohamed nagyvezér, Ibrahim basa, Dzsafer temesvári parancsnok, Misirli Oglu anatóliai kormányzó, Jaszli basa alani kormányzó, Baltadzsi Mohamed, a janicsárok vezére, Ibrahim diarbekiri bég, Szugla szandzsákbej, több alhelytartó, janicsárfőnök-helyettes, főagarász, a vasasok és a tűzerek fővezére, 57—58 janicsár-ezredes, 20 lovas aga, 10 ezredes, 3 turnidzsi aga. Zsákmányul esett 80 ágyú, 280 mázsa löpor. 190 mázsa puskatöltény, 4500 ágyugolyó, 523 bomba, 6300 gránát, 62 hajó, 179 gerenda, 19 vasmacska, továbbá 6000 teve, 15.000 ökör, 7000 ló, 9000 szekér. 2027 különféle sánczszköz, tömérdek fegyver, 7 lófarkos zászló, 423 zászló, a birodalmi peesét, melyet a nagyvezérnél találtak. A szultán és táborkarának összes sátrai, díszes szerelvényekkel és 10 háremhölgygyel, a Tisza tulsó partján, szintén a győzők birtokába kerültek.

Míg a zsákmányolás tartott, Eugén herceg báró Glöckelsberg ezredes parancsnoksága alatt lovacsapatokat küldött az ellenség üldözése és e csapatok számos fogollyal és nagymennyiségű zsákmánnyal tértek vissza.

A császári sereg vesztesége a következő volt: a gyalogságból elesett egy alezredes, egy őrnagy, öt kapitány, négy hadnagy, öt zászlótartó, 263 közember, megsebesült egy ezredes, négy alezredes, 16 kapitány, 28 hadnagy, hét zászlótartó, 1112 közember. A lovasságból elesett 12 tisz, 128 közember, megsebesült 47 ember. A táborkarból megsebesültek: gróf Heister tábornagy, báró Pfefferhofen és gróf Vitry altábornagok, végül gróf Reuss tábornagy, a ki utóbb sebeiben Szegeden meghalt. A császári lovasság és a tűzérség 3533 lovat veszített, minek oka főleg az, hogy a lovasság első ízben lóháton rohanta meg a sánczokat.

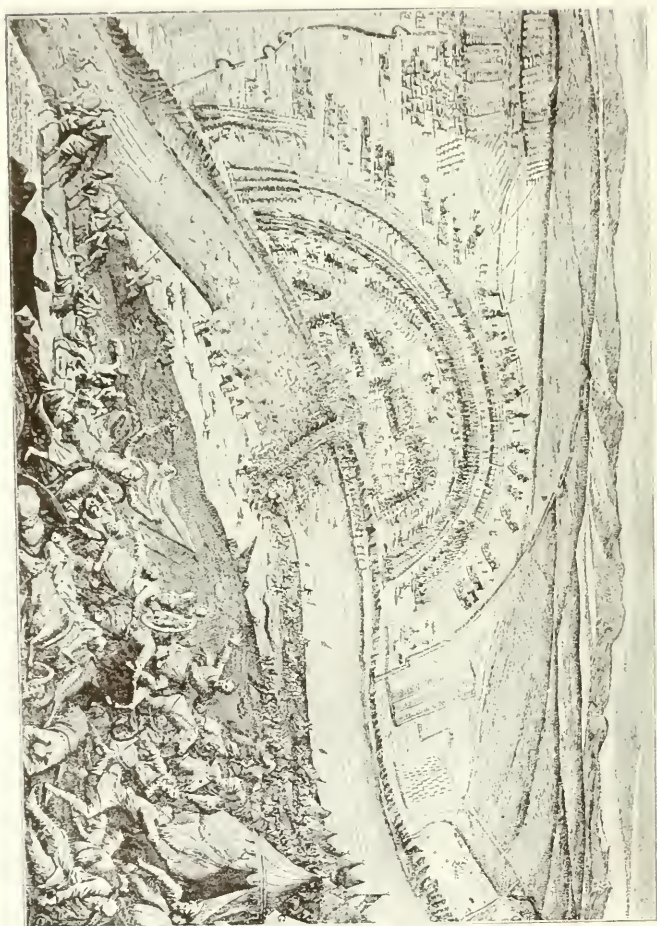
A győzelem után.

Eugén herceg a zentai győzelem után Temesvár ellen akart indulni, de mivel a vár időközben erősített kapott Belgrádból, és mivel az ostrom sokáig elhúzódhatott volna, megváltoztatta tervét, s miután a esatateren a holttetek kigőzölgése már türehetetlen volt, harmadnap a halottak eltemetéséhez fogott, 14-én pedig éjszaka felé vette útját, előbb a Zenta és Kaniza közötti határra, majd innen Szegedre ment, míg serege Szabadka felé vonult, s öt órai menet után a paliesi tónál ütött tábor, melyet később Mélykútra helyezett át.

Eugén herceg nyomban a csata után Vandemont herceget egy kisebb csapat élén Bécsbe küldte a diadalmi hírrrel, maga pedig szept. 15-én Szegeden írta meg ama ritkaszép jelentését a zentai győzelemről, melyet gróf Dietrichstein dragonyos-ezredes vitt fel az udvarhoz. Szept. 28-án Eugén herceg elhagyván Szegedet, a mélykúti táborba ment s 29-én kiadta a parancsot az indulásra. A hadsereg csakhamar felkerekedett s Regőczen (szept. 30) és Hercegszántón (okt. 1) át, Küllődre vonult, majd átkelven a Dunán és a Száván, Boszniába

Szavojai Eugén.
(Az Orsz. Képtárból.)

A zóltai csata.
(Az Orsz. Könyvtáról.)

tört s ezzel befejezte az 1697. évi diadalmas hadjáratot. (B.-B. vm. egyes. monografiája I. 289—317. Millenn. Tört. VII. 502. Évkönyv 1897. 105—133. Iványi István: Szabadka tört. 97. — Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen XII. kötet pótfüzet 54 l. — II. 63—166.)

A következé év május elején a török ismét kísérletet tett Titel elfoglalására. de báró Nehem péterváradí parancsnok meghíusította a támadlást. Ebben az évben nagyobb had táborozott a vármegye területén. Eugén herzeg aug. 28-án a Kabol melletti táborból küldte Lipót királyhoz emlékiratát a Duna-Tisza közötti vidék megtartása és védelme tárgyában. A császári hadak az év őszére a Pétervárad és Beeskerek közötti vidéken voltak felállítva, de a karlóczai békekongresszus egybehívásával Eugén herzeg október közepén Zsablyánál vonta össze csapatait.

A kimerült török még 1698-ban megkezdte a békealkudozásokat, melyek nagyon lassan haladtak előre s csak az év őszére volt a békétárgyalás véget-összehívandó értekezlet biztosítva. Nagy nehézségeket okozott a békétárgyalás helyének a kijelölése. miután a törökök idegen földön nem akartak tárgyalni, míg végre a romokban heverő Karlócza város területét állapították meg a békekongresszus helyéül. Itt a követek részére egész sátoztortört kellett berendezni. A keresztény hatalmak követei, névszerint: Wosnyzin Bogdanovics Prokop, a czár bécsi követe, Malachovszki Szaniszló, poseni palatinus, a ki Lengyelországot képviselte, Ruzini Károly Velence bécsi követe, Paget Vilmos lord angol követ, Colyer Jakab Németalföld képviselője, gróf Oettingen Farkas, gróf Schlick Frigyes, Lipót követei s az ezek mellé beosztott gróf Marsigli Lajos ezredes okt. 14-én hajókon érkeztek Péterváradra. Október 19-én hirdették ki a Duna és a Száva között a fegyverszünetet, mire a követek Péterváradról a karloviczi sátoztortáborba mentek át. A békétárgyalások csak 1699 jan. 26-án értek véget. Az eredmény az volt, hogy Lipót császár és király, valamint az ozmán birodalom között 25 évre terjedő béke kötöttet. A húsz cikkelyből álló békeszerződésnek a vármegyét közvetlenül érdeklő intézkedései között a következők érdemelnek említést: Kiskanizsa, Becse és Zsablya erődítvényei leromboltassanak, Titel vára az akkori állapotában maradjon, azt újból megerősíteni nem szabad. A Duna és a Tisza köze a császár (!) birtokának tekintetik, ellenben a Temesköz továbbra is török uralom alatt marad. A Tiszán mindkét uralkodó népei szabadon közlekedhetnek. A karlóczai békével végleg felszabadult vármegye keleti szomszéda továbbra is a török birodalom maradt, ellenben a Péterváradtól délre eső terület Lipót birtokába került.

A karlóczai béke.

A karlóczai békével a török korszak a vármegye történetében véget ér. Utána a helyreállítás nagy munkájának kellett volna következnie, melyet azonban a bécsi kormány önkényes intézkedései, majd a szabadságharcz, hosszú időre megakasztott.

A török uralom megszűntével a vármegye úgyszólván magától helyreállott: s újra szervezkedett. A felszabadító sereg nyomában a nemzeti élet szinte helységről helysére önmagától éledt s egymásután foglalta vissza a törököktől elhagyott helyeket.

Bácsvármegye helyreállítása.

A régi családok ivadécai vagy rokonai, az egykori földesurak leszármazói siettek a vármegyét visszaállítani, hogy ősi jogaikat érvényesíthessék. Az első közé tartozott a Czobor család, melynek egyik tagja, Czobor Ádám már 1687-ben megjelenik Baján, hogy földesúri jogainak érvényt szerezzen. Bécsben is szükéget érezték valamely közigazgatási szervezetnek, és ezért elnézték a vármegyék újjáalakítását; de nem így a katonai hatóságok és a pénzügyi közegek, melyek minduntalan összeütközésbe kerültek az újonnan alakult vármegyével.

Az újonnan alakult vármegye főispánjainak sorát Széchenyi Pál kezdi meg, a ki 1696-ban kalocsai érsek lett s már 1697-ben igényt emelt Érce vármegye örökös főispánjára is, melyet még az évben át is vett. Erre czélöz I. Lipót királynak 1698 okt. 16-án Széchenyi Pál érsekhez intézett leirata, a melyben őt Bács vármegye örökös főispánjában, „melyet eddig is cseséretesen viselt”. újból megerősíti. Széchenyi Pál örökös főispánnak kétségkívül nagy érdemei vannak a vármegye újjáalakulása körül. Az ő befolyásának tulajdonítható, hogy a katonai és a kamarai hatóságok nagyobb akadályokat nem támasztottak a vármegyei önkormányzat újból való szervezése körül. 1698-ban a vármegyei tisztakar, alkalmasint helyettesítés útján, már szervezve volt. Az újjá-

szervezett vármegyei tisztikarból legelőször Cseri Mihály II. alispán nevével találkozunk, a ki 1699 ápril 12-én a vármegye nevében panaszt emel a nádorhoz, a szegedi és a péterváradai parancsnokok ellen, a kik a vármegyei a-lőszedőket tisztökben megfakalályozták.

A katonai hatóságok kívül azonban az újonnan alakult vármegyének a szerbekkel is meggyűlt a baja, a kik kiváltságaikra hivatkozva, kötelezettségeiknek megfelelni nem akartak, hanem mindenkor valamely katonai őrhelybe vagy sánczba szökybe, a szerb katonaság védelmeiként, kijátszották a vármegyét, s e mellett a fegyveres szerbek, valamint a vármegyei tisztviselők és hajdúk között az összeütközések napirenden voltak.

Az új tisztikar életrevalóságáról tesz tanúbizonyságot gróf Schlick Lipót tábornoknak az udvari haditanáeshoz intézett jelentése, a melyben panaszt emel Bács vármegye tisztikara ellen, hogy a szabadkai és a zombori szerb miliciáit lefegyverezte. E panaszt az udvari haditanás márczius 16-án a m. kir. udvari kanczelláriával is közölte. Ennek előterjesztése következtében Lipót király 1699-ik évi márczius 20-án leiratot intézett Bács és Csongrád vármegyék főispánjaihoz, melyben elrendeli, hogy a vármegyék azonnal a-lják vissza a szerb miliciának az elkobzott fegyvereket és a jövőben hasonló erőszakos eljárásról tartózkodjanak.

A vármegyei közigazgatás eredményes vezetése elsősorban a vármegye területének és népességének ismeretét tette szükségessé. E vögből még 1699. év október havában a vármegye tisztikara összeírást eszközölt a vármegye területén. Az összeírás adatai szerint a vármegye ekkor három járásra volt felosztva, a bácsira, 19 községgel, a zomborira 14 községgel és a bajaira, szintén 14 községgel. Az összeírás szerint volt a vármegye területén 2256 gazda, 915 felnőtt ifjú, 1509 ló, 2055 ökör, 1750 tehén, 1747 borjú, 4397 juh és kecske, 2148 sertés, 2804 méhkas, 1164 kapás szőlő, 3776 köből szántóföld, 1467 köből árpa, 497 köből köles, 27 koesma, 14 sörház, 10 pálinkaégető, 16 malom és 298 iparos-műhely.

Alakuló közgyűlés.

A vármegye közönsége 1699 december 14-én tartotta alakuló közgyűlését Baján, mely alkalommal a tisztikart is megválasztották. Alispán Balogh Ferenc lett, főjegyző Osztroziczky (Osztrozaczky) Imre, zombori (bajai) főszolgabíróvá pedig Deibler A. Jánost választották meg. Balogh Ferenc alispánt és Osztrozaczky Imre főjegyzőt 1700-ban és 1703-ban is még hivatalaikban találjuk. 1700-ban Lipkovics Márton szolgabíró is szerepl. A vármegye közönsége a következő közgyűlését 1700 június 7-én Bács várában tartotta, mely ettől kezdve ismét a vármegye székhelye lett.

E közgyűlésen hirdették ki I. Lipót királynak 1699 december 14-én kelt oklevélét, melyben a vármegyének új czímeres pecsétet adományozott. Ez az oklevél, a vármegye többi irataival együtt, 1704-ben elpusztult, eredeti fogalmazványát azonban megtaláljuk a királyi könyvekben (XXIV. 625.), hol a czímeres pecsét a következőké van leírva: a paizs alakja tojás-lad, melyben két mezőn vörös palást és két talárban, feje felett arany dísfénnyel, Szent Pál apostol alakja van ábrázolva, a mint a zöld gyepen áll s jobbájával egy ezüst kardot szúr hegyével a földbe, baljában pedig egy feketébe kötött könyvet, a bibliát tartja.

1700-ban a m. kir. udvari kanczellária is pártfogásába vette Bács vármegyét s részletes utasítást adott a vármegye helyreállítására kiküldött bizottságnak. Széchenyi Pál érsek, az örökös főispán pedig a hadbizottsághoz kérelmet intézett, hogy a vármegye a katonai elszállásolások terhei alól felmentessék. Mindennek ellenére a vármegyét egyelőre az udvari haditanás és az udvari kamara alá rendelték és így nem volt ment a katonai hatóságok zaklatásaitól. 1702-ben egy katonai bizottság jelent meg a vármegyében, s bekérte az adószámolásokat. Miután a tisztikar ezt nem teljesítette, a bizottság elfogatta a vármegyei pénztárnokot, a bácsi vár börtöneiben talált rabokat Szegedre szállította, a tisztviselőket és a hajdúkat elcsapta, a vármegyei lakosságnak pedig szigorúan meghagyta, hogy a vármegyei tisztikarnak ne engedelmessédjék. (Millenn. Tört. VII. 511.) Míg Bács vármegye annyi viszontagság után a XVII. század utolsó évében végre önállóan szervezkedett s a vármegyei önkormányzat újjáalakult, az alatt az egykori Bodrog vármegye felújítására is történetek kiscérletek.

Az ősi Bodrog vármegye emléke a török hódoltság alatt csaknem teljesen elhomályosult. A XVII. századbeli nádori adománylevelek a bodrogí helységeket többnyire Bácsban keresik, Bodrog vármegyéről pedig meg sem emlékeznek. Az akkori tudományos világban ugyan nem volt ismeretlen Bodrog vármegye, de területéről hiányzott a tiszta fogalom. Krekevicznek Magyarország városai leírásához mellékelte térképén, 1685-ben, a Künság térei alatt. Baja és Báthmonostor tájékán, egy „comitatus Bathiensis“, alatta „Comitatus Bodrogienensis“ és ez alatt a Duna és a Tisza alsó részeiben, egy „Bachmeghie deserta“ ötlik szemünkbe, viszont a Vels Ernőtől 1689-ben felvett térkép: Bodrogot Palánka és Títel környékére helyezi. (Iványi István: Hazánk 1887—33.) Hogy mily téves fogalmaik voltak ama korbeli embereknek Bodrog vármegye fekvéséről, legjobban tanúsítja a Halas város birtokában levő jegyzőkönyv, mely egy 1696-ban készült jegyzék szerint elősorolja a tiszántúli kerületbe tartozó vármegyéket. E jegyzékben Bodrog vármegye is előfordul, 5 portával megróva.

Az 1699-ben kötött karloviczi béke értelmében a Duna—Tisza közét, az ú. n. Bácskát, mely már eddig is Lipót birtokában volt, végleg átengedték Lipótnak. Valószínű, hogy ez alkalommal az udvari kanczellária részéről indult meg a mozgalom az egykori Bodrog vármegye felélesztésére. Annyi kétségtelen, hogy már 1699-ben az egykori Bodrog vármegye visszaállítása el volt határozva, és főispánjává Lipót király 1699. évi december 2-án gróf Tournon János Henrik császári kamarást és tanácsost nevezte ki.

Álljunk meg egy pillanatra e férfinál, kinek rövid, de annál mozgalmasabb szereplése a vármegye történetében mely nyomokat hagyott. Tournon (és nem Thurnon) alkalmasint elzászi, vagy belga, de minden valószínűség szerint francia származású grófi család sarja volt, a ki, úgy látszik, Bethune marquis révén szakadt Lengyelországba, ott meglepedvén, honosított s Tarnowot szerezte meg. Lengyelországban diplomáciai kiküldetésekkel bízván meg, 1687-ben, ily kiküldetés alkalmával megfordult Kassán vagy Kismartonban Esterházy Pál nádornál. Itt ismerkedett meg Esterházy Pál nejének nővérel, Thököly Máriával, a Thököly-párti gróf Nádasdy István fiatal özvegyével. Tournon a szép, fiatal özvegyet nőül vevén, honfűsítettta magát, s a Dunán túl, hol birtokokat szerzett, állandóan letelepedett. Esterházy nádor sógoraként csakhamar nagy pártfogásra tett szert, s alighanem az ő révén nevezte ki a király Bodrog vármegye főispánjává is. De Tournon nem sokáig maradt Lipót szolgálatában. Midőn Rákóczi Ferenc kitűzte a szabadság lobogóit, ő is hűséget fogadott a fejedelemeinek. Ettől kezdve megszűnt az összeköttetése Bodrog vármegyével s teljes odaadással szolgálta a szabadságharcz ügyét, valamint urát, Rákóczit, a ki fontos diplomáciai küldetésekkel bízta meg. (Thaly Kálmán cikke: Századok, 1887. évf. 1729.)

Tournon kinevezése csak növelte a zavart, mely Bács vármegyében már eddig is fennállott.

A karloviczi békekötés után a Duna—Tisza közét a bécsi kormány nem kebelezte vissza Magyarország testébe, hanem abból egy részt a tiszai határőrvidék számára szakított ki. Bács vármegye újjáalakulásakor csaknem a mai vármegye egész területét magának foglalta el. A Tisza menté a Határőrvidék számára tartották fenn s így az akkoriban esupán a mai Szabolcától délre eső lakatlan pusztá vidék maradt közigazgatási tekintetben beosztatlanul. Az új főispánnak tehát a katonai határőrvidékből és a már újjászervezett Bács vármegye területéből kellett hatósági területét kikerekítenie. Az új főispán el sem foglalta még állását, sőt a vármegyének még tisztikara sem volt és a kamara máris úgy járt el Bodrog vármegyével szemben, mintha már az egész közigazgatási szervezet működne. Már 1700-ban, a két milliónyi országos alóbból Bodrogra négy portát vetett ki, 1183 frt 72 denár szám-szerinti teherrel, míg Bácsra 50 portát véve alapul, 1527 frt 69 denár esett.

Tournon annélkül, hogy a katonai hatóságoknál vagy Bács vármegye tisztikaránál bemutatta volna magát, hozzáfogott főispáni tisztéhez, s mindennek előtt önhatalmilag egy vármegyét igyekezett magának kikerekítenie. 1702 január 28-án Pétervárad-Sánczról, vagyis a mai Újvidékről, melyet vármegyei székhelynek szemelt ki, 18 helységhez rendeletet bocsátott ki, a melyben többek között megtiltja, hogy a lójuka: ezentúl Bács vármegye pénztárába fizessék.

Bodrog vármegye fölélesztése.

Gróf Tournon szereplése.

Február 13-án végre bejelentette kinevezését is, melyben egyúttal az általa Bodrog vármegyéhez csatolt 18 község elüljáróit 20 frt bírság terhe alatt meghívta a február 24-én (az ó naptár szerint) Péterváradszánczon tartandó főispáni beiktatására.

A két körlevélből ismeretes az a 18 helység, melyet az új főispán a maga hatósága alá tartozottnak nyilvánított. E 18 helység közül a nagyobbik rész, mint Zenta, Mohol, Petrovoszello, Beese, Almás, Nádaly, Csurog, Zsablya a Tisza mellett feküdt, hét helység már beljebb esett, Gyimisfalva, Deszpot-Szent-Ivány, Verbász, Szent-Tamás, Hegyes, Emuzsies vagy Szekies és Szabadka, ezenkívül még Roglaticza, Regőcze, Mélykút alkották volna a vármegyét, ha még Péterváradszánczot is számíthatjuk.

Ezek szerint az új főispán a mai Bács-Bodrog vármegyének keleti részét követelte magának. Csakhogy a tiszaparti helységek, Szabadkával együtt, az új Határörvidék részére voltak lefoglalva, a beljebb fekvő helyeket pedig Bács vármegye, az újjászervezőkor, már előzőleg a maga számára foglalta le, sőt a tiszamenti helységekre is igényt tartott akkor, midőn 1700 november 14-én Zomborban tartott közgyűlésében panaszt emelt az ellen, hogy e helységeket az új Határörvidék részére foglalták le.

Az összeütközés Bács és Bodrog vármegyék hatóságai között csakhamar bekövetkezett. Midőn Bács vármegye 1702-ben a reá kivetett 12,000 frt katonatartási költséget akarta behajtani s midőn a vármegye tisztjei a fentebb elősorolt 18 községben megjelentek, a lakosság mindenütt ellentállott. A vármegye ekkor katonai segítséget kért, melyet azonban a hadvezetőség megtagadott. Gróf Schlick Lipót tábornok azonban az esetről 1702 márczius 16-án jelentést küldött a főhaditanácshoz. Eme jelentésében a marosi és a tiszai határörvidék rendezetlen állapotáról panaszkodva, megjegyzi, hogy gróf Tournon az eltiúnt Bodrog vármegyét akarja visszaállítani s bár magát be sem mutatta, Péterváradszánczon ültötte fel a szállását, honnan rendeleteket bocsát ki oly községekbe, melyek vagy a határörvidékhez, vagy Bács vármegyéhez tartoznak. Sőt erőszakoskodástól sem riad vissza. Így nemrég Péterváradszánczon összehítvén Bács vármegye egyik szolgabírájával, azt szolgáljával együtt megszebezte. Mindezekért gróf Schlick az udvari kanczelláriát okolja, mely meggondolatlanul jár el a kiadványai-va és a felsőbb tisztségekre kinevezettek részére még utasítást sem ad. Így történelhetik meg, hogy most az alsó Duna—Tisza között egytizen három vármegye: Csongrád, Bács és Bodrog rohanja meg s az egyes helységeket mindegyik magának követeli: (Iványi István: Az új Bodrog várm. Története, Hazánk, 1887. évf.).

Az udvari főhaditanács május 7—8-án foglalkozott Schlick tábornok jelentésével és Bács vármegye hasonlóirányú kérelmével. A főhaditanács átiratot intézett ebben az ügyben a kanczelláriához, mely május 16-án válaszolt. Az átiratban előadja a kanczellária, hogy gróf Tournon már két éve, hogy ő felségétől Bodrog vármegye főispánjává neveztetett ki s bár beiktatását csak 1702 április hóban tartotta meg, ezért őt törvénytelen főispánnak mondani nem lehet; valamint Bodrog vármegye sem szüntethető be, hanem mindkét vármegye a saját határai között fenntartandó.

Tournonnak az az eljárása, melyvel a Bács vármegye által megnevezett egyes helységeknek Bodrog vármegyéhez való csatolását, még mielőtt annak hovatartozását bebizonyította volna, elrendelte, mindenesetre rosszatlatik, de különben is a márczius 3-án és 14-én kelt királyi rendeletekkel Bács vármegye megsonkításától eltiltották és az adóbehajtás körül elkövetett kihágás miatt felelősségre vonták. A baj csak akként orvosolható, ha a félrevezetett népet karhatalommal térítik vissza. Az udvari főhaditanács tehát adjon Bács vármegyének katonai segítyt oly helyekre, a melyek kétségtelenül Bács vármegyéhez tartozniak s a melyekkel szemben Bács vármegye nem érzi magát elég erősnek.

Időközben Bács vármegyének a Határörvidék szervezésére kiküldött bizottsággal is meggyűlt a baja, mely bizottság a vármegye tisztikart megfosztván hatáskörétől, a földesúri viszonyokat is megszüntette, sőt az érsek-főispán falvait is elfoglalta. Hasonló sérelemmel járult Tournon is az udvari kanczelláriához. Ő viszont arról panaszkodott, hogy a kiküldött bizottság a Zombor körüli vidék népességét, le egészen Titelig, mely a régi okmányok tanúsága szerint Bodrog vármegyéhez tartozik (?), a vármegyei hatóságok ellen valósággal fel-lázította, hogy semmiféle vármegyei hatóságot ne ismerjenek el, hanem kizárólag

a katonai és a kamarai hatóságoknak engedelmessé válnak. Végül kéri a kanczelláriát, járjon közbe, hogy a katonai hatóságok főispáni joghatóságát elismerjék és meg ne esorítsák. A kanczellária az utóbbi kérést teljesíti, megteszi a lépéseket a főhaditanácsnál, hogy a katonai hatóságok Tournon grófot főispánnak ezmezzék, de egyben felszólították őt, hogy a katonai szervező-bizottságok működését ne zavarja. A közöttük s Bács vármegye között felmerült ügy kiegyenlítésével pedig a Határőrvidék szervezésére kiküldött bizottságot bízta meg. A Határőrvidék szervezésére kiküldött bizottság Bodrog vármegye legnagyobb részét véglegesen katonai határhelyekké szervezte, míaltal a vármegye főállásának véget vetett. Az udvari kamara és a főhaditanács 1703. év tavaszán elvben már megállapodtak a két vármegye egyesítésében, csak hogy, mire e megállapodás kivételére került volna, kitört a szabadságharcz, melynek mozgalmai 1703. őszén elhatoltak le, egész a Duna—Tisza közeire is, melyek nem egyszer a fajgyűlölet írtóháborújának színhelyévé váltak. Ekkor pusztult el mindaz, a mit a török hódoltság meghagyott, ekkor szűnt meg a két vármegye önkormányzata, valamint ekkor semmisült meg Bács vármegye levéltára is, mely az utókorra annál érzékenyebb veszteség, miután a vármegye 1696—1702. évi újjászervezésére vonatkozó hiteles adatok is veszendőbe mentek. (B.-B. várm. evget. monogr. I. 325—333. Hazánk 1885., 194—199., 1886, 183.)

Mielőtt azonban a szabadságharcz eseményeinek ismertetésébe bocsátkoznánk, meg kell emlékeznünk a szerbek betelepüléséről és a Határőrvidék szervezéséről, mely 1703-ban, tehát éppen Rákóczi szabadságharcának kitörésekor, nyert befejezést.

A szerbek bevándorlásának körülményei hosszas vitáraáltak okot történetíróink között. Annyi kétségtelen, hogy a felszabadulás első éveiben, a császári hadak oltalma alatt, kezdetét vette a szerbek betelepülése, mely évek múltán mindegyre nagyobb arányokat öltött. 1687. július 3-án Petrovics Novák szerb kapitány, megjelenvén báró Nehem szegedi várparancsnok előtt, kijelentette, hogy a császári hadsereg támogatására a török iga alatt nyögő Szerbiából 10,000 fegyverest hajlandó kivezetni, ha a népek a törököktől visszafoglalt területeken alkalmas letelepítési helyet biztosítanak. Alig néhány nap múlva, július 9-én, a katolikus szerbeknek a küldöttsége kereste fel Miksa bajor választófejedelemet, a ki akkoriban Martonostól nyugatra táborozott seregével. A szerbek küllöttei: Markovics és Vidákovics György, Miksa ajánlólevelével ellátva, csakugyan felmentek Bécsbe, a hol a főhaditanács részéről kedvező fogadtatásra találtak. A főhaditanács teljesítvén kérelmüket, már szeptember 1-én értesíti a szegedi parancsnokot, hogy az érkezőket Szeged, Szabadka és Baja palánkjaiban helyezze el és ott nekik lakóhelyet engedjen át.

A katolikus hitű szerb népek egy raja 1687. év őszén csakugyan beköltözött a vármegye területére, többek között Szabadkára is, hol a ferenczrendűek által vezetett anyakönyvekben 1687. évi december hó 1-től kezdve, már találunk rájuk vonatkozó bejegyzéseket. Szabadka kívül ekkor még Csongrád, Martonos és Zenta sánczaiban találtak letelepülő helyet. Az első letelepülők ellátásáról azonban a bécsi főhaditanács megfeledezett. Lassanként elégtelenség támadt az egyes palánkokban és az elhelyezett szerb katonaság szökődni kezdett. Így azután a megkezdett település abban maradt.

A törököknek 1690. évi balkáni győzelmei földönfutókká tették a szerbeket, a kik a hadjárat folyamán a császáriakat támogatták. A szorongatott szerb nép vezére, Csarsojevics Arzen ipeki pátriárka, 1690-ben egyezséget kötött a bécsi udvarral, a szerb nép elhagyta hazáját, abban a reményben, hogy a hadiszerencse fordultával ismét visszatérhet ősi birtokaira, miként ez kifejezésre is jutott az 1690. évi augusztus 21-én kelt kiváltságlevelében, a melyet I. Lipót a magyar udvari kanczelláriával 1691. augusztus 20-án ismételtén kiadott.

A megállapodás értelmében a szerb nép 1690. év nyarán költözött be az országba és többek között a Tisza vidékén, Bácsban és a Maros mentén vett szállást. Alig, hogy bejöttek az országba, harezba szállottak a törökökkel, részt vettek az 1691. évi hadjáratban is, de miután a törökök október 1-én elfoglalták Belgrádot, az országban tanývadó szerbeknek régi hazájukba való visszatérése iránt táplált reménye egyelőre meghiúsult.

Zichy és Batthyány huszárezredtulajdonosok, a kik tevékeny részt vettek a felszabadító hadjáratban és jól ismerték az Al-Duna vidéki viszonyokat, már

Szerbek bevándorlása.

1693-ban indítványozták a bécsi kormánynak, a Maros és a Tisza mentén a Határörvidék felállítását. A főhaditanács, helyeselve ezt az indítványt, már ekkor elhatározta, hogy a szerbeket egy helyre letelepíti, a mit az 1694 tavaszán Bésbe hívott pátriárkának és Monasterly Jánosnak, a szerbek alvjádjájának is tudtára adták. Csarnojevics pátriárka és Monasterly ugyan jobban szerették volna a szerbeket a Künságba és a szlavoniai részekbe telepíteni, de a felség május 31-én a szerbek letelepülési helyéül a Duna és a Tisza között jelölte ki és elrendelte, hogy a letelepedés még az év őszén, október és november havában okvetlenül végrehajlandó. A legfelsőbb rendelkeznek tehát engedelmessédniök kellett, s ez év őszén a letelepülés csakugyan megtörtént.

A letelepülés helyének illetén kijelölése többféle okból történt. Az egyik az volt, hogy a szerbeket, a törökök esküdt ellenségét, a határszélek biztosítására akarták felhasználni, honnan tovább folytathatták küzdelmeiket a törökök ellen; másrésről azonban a szerbek a bécsi kormánynál alkalmas eszköznek látszottak a magyarok ellensúlyozására. Az első letelepülés nem volt ment kisebb-nagyobb zavaroktól. Monasterly, a ki a szerbek között a vezérszerepre vágyott, 1694. év őszén a császári tisztek tudta nélkül értekezletre hívta össze a szerbeket Bajára. Hogy ott mi történt, azt nem tudjuk, de a bécsi kormány, a szerbek bajai gyűléséről értesülve, Monasterlyt megdorgálta s a szerbeket a jövőre nézve ily összejövetelek tartásától eltiltották, Starhemberg grófnak, a császári had akkori parancsnokának pedig meghagyták, hogy jobban ügyeljen rájuk.

A magyarok és a szerbek között már kezdettől fogva nem volt jó a viszony. Mikor 1695 jan. 31-én Bekey Jánost nevezték ki a bajai őrség parancsnokául, az ottani szerb katonák felmondták neki az engedelmességét. Berthóti főkapitány ugyan azonnal jelentést tett az esetről a főhaditanáshoz, kérve, utatissák gróf Schlick tábornokot, hogy Bekeynek elégtételt szerezzen. Ugyanekkor panasz érkezett a titeli szerb őrség ellen is, a kik szomszédaikat folyton zaklatják. 1697-ben Schlick tett jelentést a beceei őrség rablókalandjairól. E mellett a császári tisztek is egyre panaszkodnak, hogy a szerbek elhagyják őrhelyeiket.

Miután ily körülmények között az egész szerb népet katonai fegyelem alatt tartani nem lehetett, a főhaditanács a hivatásos katonaságnak a többi néptől való elkülönítésével foglalkozott. 1696-ban már Starhemberg és Schlick tábornokok utasítást kaptak, hogy nyilatkozzanak, mennyi katonát lehetne az egyes véghelyekre beosztani s mikép lehetne a határvári katonát a földműveléssel vagy állattenyésztéssel foglalkozó szerb néptől elkülöníteni. 1697-ben az udvari kamara is foglalkozott ezzel az ügyvel, melynek tanulmányozásával gróf Caraffa Nándor Károlyt bízta meg, a ki december 29-én Eszékre jött. Közbejötték azonban a törökökkel folytatott béketárgyalások, melyek miatt a szerbek ügye egy időre függőben maradt.

Határörvidék szervezése.

A karloveczi békekötés (1699.) a szerbek ama reményét, hogy hazájokba visszatérhessenek, végleg meghiusította, úgy hogy ez időtől kezdve már nem vendégekül, hanem állandó lakosokul tekintették őket. Lipót király már 1698-ban meghagyta a főhaditanácsnak, hogy a szerb határkatonaság állandó letelepítésére tervet készítsen. E végből az udvari főhaditanács kebelében külön bizottság alakult, melynek terve szerint Erdélytől a Maros, Tisza és a Száva mentében, le egészen az Una folyóig szervezendő Határörvidék számára a folyók mentén egy órányi széles területet indítványozott elfoglalni. Az udvari főhaditanács kebeléből alakult bizottság javaslata közös értekezlet elé került, melyen az udvari kamara és a m. kir. udvari kancellária kiküldöttjei is megjelentek. A közös értekezlet után, 1700 július 9-én kelt legfelsőbb elhatározással gróf Lamberg Ferenc Zsigmondot bízták meg a maros-tiszai határörvidék szervezésével, a ki erre nézve részletes utasítást nyert. Csakhogy a szervezés munkája a vármegyék ellenkezése, valamint a szervezési munkálatokkal meglízott közegek örökös zivakodásai, de még inkább a helyszínen tapasztalt nehézségek és a pénzihiány miatt csak igen lassan haladt előre. A Határörvidék szervezésére kiküldött bizottság Aradon ütötte fel főhadiszállását. Az eredeti terv szerint Szabadka és Zombor kimaradtak volna a Határörvidékből, de ez ellen Schlick tábornok felszólalt, miután nézete szerint a zombori és a szabadkai szerb katonaság lefegyverzése, a környéken elszaporodott zsványok, tehát általában véve a közbiztonság szempontjából nem lett volna tanácsos. Pedig ekkor éppen a szerbek voltak azok, a kik a közbiztonságot veszélyeztették. Kévszel azelőtt, hogy a Határörvidék szervezésének

előmunkálataihoz hozzáfogtak, a szerbek elégedetlenkedni, majd lázongani kezdtek és közülök többen átszökdöstek a határokra. Midőn gróf Lamberg ezekről értesült, Bécsbe küldött jelentésében azt javasolta, hogy ezzel a nyakas néppel nem kell alkudni; a császár egyszerűen parancsoljon rájuk, s ha a szó nem használ, küldjön a nyakukra néhány ezred eszásári katonaságot. De ekkor Bécsben gróf Schlick Lipót tábornok kelt védelmükre, a ki mindenkor pártjukat fogta, különösen a magyarokkal és a vármegyékkel szemben.

A szervezéssel megbízottak hosszas tanácskozás után belátták a katonasággal foglalkozó szerb népnek a többiektől való elkülönítésének szükségét, de az akkori viszonyok miatt mégsem foghattak hozzá. Hogy tehát a szerb népet megnyugtassák, 1700. év őszén megkezdték az összeírást, de az elkülönítést a következő évre halasztották és erre vonatkozólag 1700. november 12-én ideiglenes védelevelet kaptak. Az összeírás Zombortól és Szabadkától kezdve, a Tisza és a Maros mentén, az erdélyi határig terjedt.

Bács vármegyének a Határörvidék szervezésére kiküldött bizottsággal esakhamar meggyűlt a baja. A vármegye 1700 november 17-én Zomborban kelt átiratában panasolja el azokat a bajokat, a melyeket a Határörvidék szervezésére kiküldött bizottság neki okozott s a károkat, melyek a szerb milícia miatt érik. A tettezőbb szerbek — úgymond az átirat — határöröknek állottak be, a közterhek alól kivonták magukat, melyek ekként a szegényebb osztály vállaira neheztedek. Arra kéri a vármegye a szervező-bizottságot, hogy Zombor, Szabadka, Zenta, Martonos, Zsablya és Petrovoszello helységeket, melyek főként földművelőből állanak, a közterhek lerovására kötelezze. De viszont a zombori szerbek is panaszt emeltek a vármegyei tisztviselők ellen, a kik nem tekintik a szerb nép szabadsáimait, és a néppel keményen bánnak. Panaszodik a kalocsa-érsekellen is, a ki nemcsak mint főpap, de mint főispán és a vármegye nagy részének földesura, rájuk küldi katonáit, a jobbágyi adózások behajtása végett. Miután a vármegye a szervezőbizottságnál nem ért célzést, panaszaival gróf Breuner Miksa Lajos halí biztoshoz fordult. Ez újabb panaszában kimutatja a vármegye, hogy a szerbek közül igen sokan úgy bújnak ki a közterhek alól, hogy a milícia közé vétetik fel magukat, pedig földműveléssel foglalkoznak.

A vármegye ezúttal kimutatást is terjesztett fel, mely az összeíró-bizottság táblázataiból a „rác nemzeti milícia“ vagyoni állapotát tünteti fel. A vármegye kijelenti, hogy a kimutatásban szereplő szerbek nagyobb részt földműveléssel foglalkoznak s mint ilyenek, előbb is fizettek a vármegye pénztárába; de a katonai parancsnokok biztatására béke idején is katonáknak képzelik magukat és semmiféle közteherben vagy adóban nem akarnak résztvenni. Sokan közülök nem is voltak katonák, mégis mentességben akarnak részesülni, a mi a szegényebb néposztály romlására fog vezetni. Azért sürgeti a vármegye a miliciának a földművelőktől való elkülönítését. Breuner gróf a vármegyének e panaszát felterjeszti az udvari főhaditanácshoz, hol Esterházy Pál nádor is felszólal a vármegye érdekében. sőt 1702 február 18-án maga kéri Lipót királyt, hogy addig, míg a bizottság ítéletet hoz, maradjanak meg a szerbek eddigi kötelezettségeikben. (Iványi István: A tiszai határörvidék 1885. 156—157.) A főhaditanács a Határörvidék szervezés dolgában 1702 május 8-án új utasítást adott ki, még pedig nemcsak a szerb katonaság, hanem az egész szerb nép számára, melynek keresztülvitelével gróf Breuner főhadibizost, gróf Lamberg, gróf Volkra kamarai tanácsost bízta meg.

A kiküldött biztosok június 16-án tartották meg első összejövetelüket Szegeden, mely alkalommal kiszámították, hogy a tiszai Határörvidék szervezésére a Tisza mentén 27,490 hold szántóföld szükséges, azonfelül Szabadkán és Zomborban a felosztandó határörök számára ugyanennyi. Volkra azonban azt indítványozta, hogy a közlegényeknek a zsoldnak egy részét készpénzben fizessék ki, melyet Csongrád és Bács vármegyék hadiadójából, valamint a szegedi kamarai jövedelmekből akartak fedezni.

Ezután hozzáfogtak a katonáknak a földművelőktől való elkülönítéséhez, melyet Szabadkán és Zomborban csakhamar befejeztek. A kimutatás szerint Szabadkán 108 lovas és 114 gyalogos kiérdemesült katonát találtak, a kik között 1758 hold szántóföldet osztottak szét. A szervező-bizottság a szerb katonaság létszámát 2000-nél jóval magasabba tervezte s 1536 lovas és 2328 gyalogost, összesen tehát 3854 embert szándékozott a maros-tiszai Határörvidékben elhelyezni, még pedig akként, hogy a szegedi parancsnokság alá 1891, a Maros vidékén pedig.

A katonák
elkülönítése

1965 ember legyen. A szegedi parancsnokság élére egy főkapitányt állított Szegeden, míg Kanizsára, Beesére, Zentára, Zsablyára és Zomborba egy-egy kapitányt rendelt.

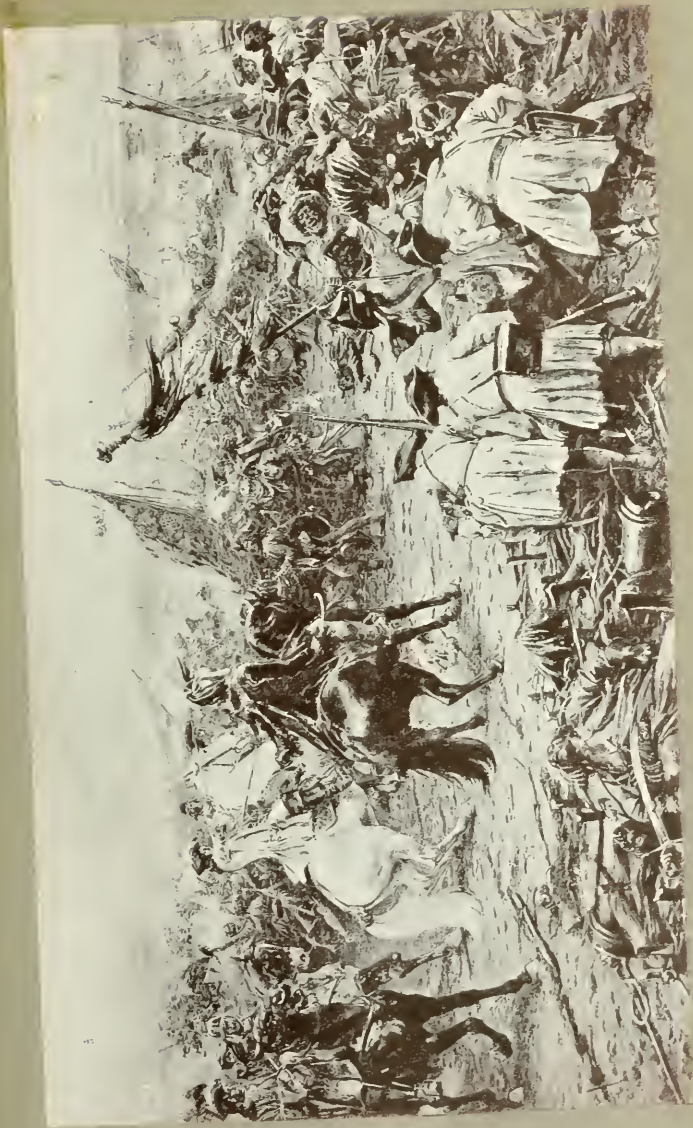
A tiszai Határörvidék összes állománya, a tervezet szerint, a következő lett volna: egy főkapitány, öt kapitány, egy német parancsnok Zsablyán. A lovasság 16 hadnagy, 16 zászlótartó, 16 őrmester, 32 káplár, 725 közember, összesen 805 fő. A gyalogság: 12 hadnagy, 11 zászlótartó, 13 őrmester, 44 káplár, 1000 közember, összesen 1080 fő. E létszám az egyes határörhelyekre a következőleg lett volna beosztva: 1. Szegeden a lovasságból: 4 hadnagy, 4 zászlótartó, 4 őrmester, 8 káplár, 186 közember. — 2. Martonoson: a gyalogságból 1 hadnagy, 1 őrmester, 2 káplár, 46 közember, összesen 50 fő; a lovasságból 1 zászlótartó, 1 káplár, 23 közember, összesen 25 fő. — 3. Kanizsán a lovasságból 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közember, összesen 100 fő. A gyalogságból: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közember, összesen 100 fő. — 4. Zentán a lovasságból 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közember, összesen 100 fő. A gyalogságból: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közember, összesen 100 fő. — 5. Petrovostellón a gyalogságból: 1 hadnagy, 1 őrmester, 2 káplár, 26 közember, összesen 30 fő. — 6. Becsén a lovasságból: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közember, összesen 100 fő. A gyalogságból: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény, összesen 200 ember. — 7. Csurogon a lovasságból: 1 hadnagy, 1 őrmester, 1 káplár, 27 közember, összesen 30 fő. A gyalogságból: 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 46 közlegény, összesen 50 ember. — 8. Zsablyán a lovasságból: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény, összesen 50 ember. A gyalogságból: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény, összesen 200 ember. — 9. Zomborban a lovasságból: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény, összesen 100 ember. A gyalogságból: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közlegény, összesen 100 ember. — 10. Szabadkán a lovasságból: 2 hadnagy, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény, összesen 100 ember. A gyalogságból: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény, összesen 50 ember.

A szervező-bizottság tervezetét 1703 tavaszán tárgyalta, Kollonits bibornok elnöke alatt, az udvari főhaditanács és az udvari kamara tagjaiból alakult bizottság, melynek határozatát a m. kir. udvari kancelláriával is közölték. A kancellária azonban ezúttal erélyesen szembeszállott a bizottság határozataival s az egész intézményt az ország alkotmányra és a magyar nemzet elleni sérelmeknek nevezte, a Considerationes circa proleotum cím alatt tett észrevételeiben. (B.-B. vm. egyet. monogr. I. 335—385.)

A szervező-bizottság, hogy a főhaditanács utasításainak megfelelően a szerb népet a vármegyei tisztikar hatósága alá teljesen kivonja, és a vármegye adókezelésébe bepillantasson, a legnagyobb erőszakoskodásoktól sem riadt vissza. A vármegye, élén a főispánnal, elkeseredetten tiltakozott a biztosok működése ellen, a kiknek munkáját töle telhetőleg akadályozni igyekezett. Ez még jobban felbőszítette az amúgy is sok nehézséggel küzdő biztosokat, mire ezek megrohanták a vármegyei tisztviselőket, azokat állásukból elkergették és az egész közigazgatás működését beszüntették. Az állásától megfosztott tisztikar 1702. év július elején a királyhoz intézett elkeseredett hangú emlékiratban tárja fel azokat a méltatlanságokat, a melyeket a Határörvidék szervezésére kiküldött bizottságtól elszenvadnie kellett. De Széchenyi Pál kalocsi érsek, úgy is mint Bács vármegye főispánja, kinek földesúri jogait a bizottság működése jelentékenyen megsehorbitotta. Írásban és élőszóval is sietett a királyt a történelekről értesíteni s a bajok orvoslását sürgetni. Az udvari kancellária is vélelmére kelt a szorongatott vármegyének s június 28-án rosszalását fejezte ki az udvari főhaditanács eljárása és a biztosok működése fölött. Bár a kancellária és az érsek-főispán 1702. év folyamán több ízben sürgették a sérelmek orvoslását, ebben az évben azonban aligha értek el eredményt.

Ily viszonyok között köszöntött a vármegyére az 1703. év. Ekkor már a Határörvidék szervezésére kiküldött bizottság befejezte működését. A szerb határőrség már el volt helyezve egyes örállomásain, melyeknek csakhamar jó hasznát vette a bécsi udvar, nem ugyan a törökök ellen, hanem Rákóczi kuruczai ellen, a kik az év nyarán már egész a Tiszáig lobogtatták a szabadság zászlóit.

A ZENTAI CSATA.
(Eisenhut Ferencz festménye után).

Tán soha alkalmasabb időpont nem kínálkozott a magyar nemzet alkotmányos jogainak visszaszerzésére, mint akkor, a midőn a spanyol örökösödési háború a császár egész haderejét lekötötte. Itthon az 1698. évben kirótt törvénytelen hadiadó behajtása csak növelte az addigi önkényes intézkedések miatt támadt elégtelenséget s még gyűlöletesebbé tette a nép előtt a szerbeket, a kiket az adó-behajtásokra is felhasználtak. Miután a császári haderő legnagyobb része a Rajná-nál volt elfoglalva, vajmi csekély katonaság maradt idebenn, úgy hogy a császári hadsereg főereje akkor a szerb határőrvidéki katonaság volt.

A mint a felkelők feltartózatlanul nyomultak előre a Tiszáig, az egész Alföld népe mozgásba jött. Rákóczi már kezdetlől fogva arra törekedett, hogy a szerbeket a felkeléshez való csatlakozásra bírja. Ezért még augusztus 9-én a székelyhídi táborból felhívást intézett hozzájuk. Csakhogy a Határőrvidék népe sokkal inkább a papság és a császári tisztek befolyása alatt állott, semhogy Rákóczi felhívása visszhangra talált volna náluk.

Rákóczi és Beresényi Miklós még Lengyelországban elhatározták a szerbek megnyerését. A bécsi udvar azonban megelőzte őket, magához csábította a papságot, mely korlátlan hatalmat gyakorolt a nép fölött. Maga a szerb nép ugyan szívesen csatlakozott volna Rákóczihoz s a kuruczok között is folyton szolgáltak szerb katonák, de az egész szerb nép csatlakozását megakadályozta a pátriárka, a ki teljesen az udvar szoldjában állott, homnan már 1703 november 22-én utasítását nyert, hogy a szerbek között a felkelést szervezze. Így azután a szerbek mindenütt a magyarok ellen fordultak.

Szeptember közepe táján a kuruczok Csongrádnál a császáriaktól kemény vereséget szenvedtek, a mi lényeges befolyással volt a bácskai szerbek további magatartására. Báró Kyba császári tábornok, a bródi és a szávamelléki szerb hadak vezére, e sikertől elbizakodva, szeptember 29-én Szegedről nagyhangú, mocskolódió kiáltványt intézett a néphez, a melyben Rákóczi és Beresényi hit-szegő pártitűknek nyilvánította s a népet felkelésre szólította fel a kuruczok ellen. A csongrádi csatavesztés hatása alatt az óhitű papság a legnagyobb buzgalommal terjesztette e kiáltványt a tiszai szerbek között, a kiket sikerült feltűznelni a kuruczok ellen. Néhány nap alatt mintegy 30000 szerb fegyveres állott harcra készen, a kiket báró Kyba Szegedről Halas felé vezetett, hogy a kuruczoktól szorongatott Szolnokot megsejtsék.

Szerbek föl-
kolása.

Ekkor azonban megfordult a koczka. Szolnok ugyanis ekkor már a kuruczok kezében lévén, egy kurucz csapat Deák Ferencz vezérlete alatt Halas felé vette útját, a hol a szembejövő szerbekkel október 13-án megütkezött. A kurucz had ezért derekasan megállotta helyét, mert bár közülök 234-en estek el, a szerbeket megverte, sőt maga a fennhájzó báró Kyba is elesett. A szétszórt szerb had pedig Keeskemét pusztításával állott boszút.

Rákóczi október havában az időközben szintén kuruczozó lett báró Károlyi Sándort küldte Keeskemét vidékére, hogy a felkelést szervezze és a vidéket megvédje a bácskai szerbek támadásaitól. A míg Károlyi Keeskeméten volt, a szerbek nem mozdultak ki Bajáról, de alig távozott, a szerbek ismét Keeskemét vidékére törtek és a dunamelléki községeket fosztogatták. Keeskemét és Nagykorós városa tovább nem tűrhétvén a bácskai szerbek garázdálkodásait, 1703 november havában küldöttséget menesztettek Bécsbe, hogy az udvari főhaditanácsnál szorgalmazzák a szerbek megfékezését. A küldöttség panaszaira a m. kir. udvari kancellária 1703 december 5-én a következő leíratot intézte latin nyelven a bácskai szerbek egyik vezéréhez, Monasterly Jánoshoz :

Tisztelt Vitézlő Úr ! Ismételve és szüntelenül nehéz panaszok érkeztek Pest, Pilis és Solt és Bácsmegyék s a szomszéd helyek lakosaitól császár és király Őfelsége legkegyelmesebb urunkhoz, az uraságod kormányza és vezénylete alatt lévő rácz nép és katonaság ellen ; mikép akár meghagyásából, akár engedelmből, majd számosabban, majd kevesebben azok a városokra és falvakra rohanni, iszonyú zsákmányolást, gyilkolást, barmok falkástól való elhajtasát, s tetszés szerint az erőszak minden nemét szabadon elkövetni merészlik és szokják, s már az ő felsége iránti hűségben eddig is megmaradt szegény néptől nyolcezer marhánál többet, legközelebb pedig magából Keeskemét városából mintegy négyezer darabot elraboltak légyen, siralmasan panaszolták ; és mivel az említett rácz katonaság nem a haza veszedelmére, elpusztítására s a császári hű alattvalók fosztogatása végett bizatott uraságod vezényletére ; a főlebbvalókat és tiszteket

pedig, kiknek kötelességükben áll minden kihágást és erőszakot meggátolni, a kik az ön kormányra alatt annak, megzaboláznia, az ily gonoszítottoktól elriasztania és elvonnia kellene; de hasonló esetekben az elnézők, vagy alattvalóik iránt engedelkenyek, könnyen megengedéssel, ha nem nyilvános meghagyással vádolhatóknak s következőleg amanzokért felelősséggel tartoznak; ugyanazért vitélő uraságodat ezennel hivatalosan és komolyan intjük és serkentjük, hogy a reá bízott katonaságot az olyatén embertelen kihágásoktól szigorúan eltántani s jövőben fékintartani, a károsoknak elégtételt szolgáltatni, s azoktól jogtalanul s erőszakkal elvett javakat nekik visszaadni, a bűnösöket pedig példásan megfenyíteni el ne mulasztja. Így önmagáról és övéiről gondoskodni fog, hogy jövőben azok helyett felelősségre ne vonattassék. (Századok 1868. 550—551.)

Monasterly János a nagykőrösi és a kecskeméti követeknek Bácsba utaztatóról értesülvén, megszeppent és hogy az udvar kegyét el ne veszítse, december elején Bajáról kelt körlevelében felhívta a környékbeli községeket, hogy a hol a ragadozókat, a szegénység pusztítóit találják, fogják el s vagy Budára, vagy ő hozzá szállítsák. Együttal figyelmeztette a lakosságot, hogy a kinek marhája elveszett, jelentkezzék nála, mert ő egynéhány marhát elvett, melyeket egyes fosztogató szerbek hajtottak el a helységekbelől; a ki tehát bebizonyítja tulajdonjogát, annak át fogja adni. Monasterly jóindulata kissé megkésett, mert ekkorára csupán Kecskemét határából közel 8000 darabot hajtottak el a szerbek.

Eközben a kurucok ismét megszállották Kecskemétet, de lejjebb nem hatoltak. A szerbek pedig, tán a nagy hideg vagy a bécsi leirat hatása alatt, abbahagyták garázdálkodásaikat. Ezzel mintha némi közlekedés történt volna a kurucok és a szerbek között. 1704 január 13-án a bácskai szerbek egy küldöttsége jelent meg Károlyi Sándor sümei főhadiszállásán, hol felajánlván a szerbek csatlakozását a felkelőkhez, segítségül 5000 emberből álló hadat helyeztek kilátásba. Mialatt azonban a szerbek küldöttsége Károlynál járt. Deák Ferencz és Hossay Imre kurucz ezredek, a kiknek feladata a bácskai szerbek fékintartása volt, január 15—20-ika között Kreutz császári vezérőrnagy és Monasterly János hadait megtámadván, szétugrasztották. E támadást, mely eléggé meggondolatlan volt, a szerbek az általuk felajánlott egészség megsértésének tekintették s árusának bélyegezték. Ezért tehát egész dühvel támadtak a Dunántúlra, a hol vérlázító kegyetlenségeket követtek el. E félreértés volt egyik főoka annak, hogy a kurucok és a szerbek között az egész szabadságharc alatt többé közlekedés nem történt s hogy a szerbek azontúl mindig a kurucok ellen fordították fegyvereiket. (Századok, 1868. 544—548. Zsilinszky Mihály i. m. I. 276. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. Magyar Tört. Életrajzok I. 344., 346—47. Millem. Tört. VII. 553.)

Rákóczit e vérlázító kegyetlenségek hírére elhagyta a túrlme s elhatározta, hogy vagy teljesen kírta a szerbeket, vagy az ország elhagyására kényszeríti őket. Beresényi ugyan eleintén erősen ellenzte a szerbek elleni haljáratot. „Hagyjon békét Nagyságod az ráczoknak” — írja 1704 április 17-én Nagyszombatban kelt levelében — „hagyjon békét Szegednek, megfizet Pap Istók is az ráczoknak, az pusztai eb az anyjokkal”. Június havában azonban maga Beresényi is belátta, hogy a szerb pusztítások mindaddig fognak tartani, míg Szeged a császáriak birtokában lesz. 1704 június havában, mialatt túl a Dunán véres harcok folytak a kurucok és a császáriak között, Rákóczi Soltnál ütött táborn, hogy a bácskai szerbeknek Heister hadaihoz való csatlakozását megakadályozza. Június 27-én azonban felszedte táborát és a római sáncok felé vonult. Kikerülvén a Duna mentén a nehezen járható Sárkőzt, hadával Kiskőröstre vonult, hol már várta gróf Esterházy Antal a Kecskemét, Nagykőrös és Czegléd városoktól kiállított kocsikkal és a szolnoki ágyúkkal.

Esterházy Antal, Rákóczi hadainak megérkeztekor, június 29-én, legott kocsikra ültette gyalogságát és váratlan gyorsasággal Báthmonostora alatt tenn, melyet megtámadott és a hol, szerb források szerint, a kurucok hajmeresztő kegyetlenségeket vittek végre és az összes ott talált kalugereket legyilkolták. Báthmonostorának megtámadása rémes jelaadás volt a szerbeknek a menekülésre. Báthmonostoráról az egész kuruczhad Bács vára alatt tenn, melyet akkor a báró Nehem-féle ezredből száz ember őrzött, Fluck kapitány vezérlete alatt. A kurucok váratlan gyors megjelenése rendkívüli zavart okozott az őrség sorai-ban. Az őrség fellazadt tisztjei ellen, Fluck kapitányt megkötözték, a várat pedig feladták a kuruczoknak. A kurucok azonban nem szállották meg a várat, mely

A szerbek kegyetlensége.

Kurucok bosszúja.

a lángok martaléka lett. Némelyek szerint Fluck kapitány gyújtotta fel, mások szerint a kuruczok. A tűz átterjedt a helységekre is, a hol szintén mindent elpusztított. Ekkor lett a lángok martaléka a ferenczrendiek temploma és zárdája és ekkor semmisült meg a vármegye levéltára is.

Rákóczi a győzelem jeléül július 4-én kilenez zászlót küldött a solti táborba, azután a kurucz lovasság szélvészként száguldott le egészen Tittelig, honnan, Rákóczi július 12-én értesítést küldött mostohaatyjának, Thököly Imrénék a kivívott sikerekről. Útközben a kurucz had komoly ellentállással ellenes találkozott. A szerbek a kuruczok elől a Szerémségbe, Temesközbe menekültek; a kiknek pedig nem volt idejük elfutni, azok a nádasokba rejtőztek. A kuruczok azonban valóságos hajtóvadászatot rendeztek ellenük; a nádasokat felgyújtották, a mezőkön talált gulyákat elhajtották, a mocsarakban talált népet pedig leölték. Borzasztó kegyetlenséggel folyt a háború. Rákóczi maga is elismeri emlékirataiban, hogy ez a hadviselés nem vált becsületére, de kénytelen volt katonáinak szabadkezert engedni, a kik nagyrészt Keeskemét vidékéről valók lévén, a szerbek részéről az övéik ellen elkövetett kegyetlenkedésekért ilykép gyakoroltak visszatörést. Tittelről a kurucz had Szeged felé vonult s a nyári források ellenes gyorsan haladt előre. Július 19-én már Martonosnál állott. Ellenség csak az úgynevezett Fekete víznél, Zenta és Martonos között mutatkozott. A diadalittas kuruczok azonban szélvészként támadtak a szerbekre, a kiket teljesen szétszórtak. Ötezer szerb elesett, ezeröttszáz pedig vízbefúlt. Martonosról a kuruczok Szeged alá vonultak, melyet július 20-án körülzártak. (Márki Sándor i. m. I. 340. Zsilinszky Mihály i. m. I. 278. Iványi István: A tiszai határörvidék. 1886. 131. Millenn. Tört. VII. 565.)

A kuruczok közeledtére a szegedi várkapitány közel 8000 szerb katonát összpontosított, megeskettetvén őket, hogy utolsó esepp vérükig védeni fogják a várat. Szegeddel Rákóczi nem is boldogult s ezért augusztus 12-ike után felszedte táborát s Keeskemét felé vonult hadával.

Időközben a Selmeczbányára áttett béketanácskozások alatt 1704 szeptember 25-én fegyverszünet jött létre a császáriak és a kuruczok között, mely november 1-ig meghosszabbított. Míg a fegyverszünet tartott, azalatt a szerbek békében maradtak, miután báró Globitz császári tábornok, Szeged parancsnoka, szeptember 25-én és október 7-én közzétett hirdetményeiben a szerbeknek kötél, kerékbetörés és karóbahúzás terhe alatt eltiltotta a kuruczoktól megszállott területek fosztogatását. A fenyegetés használt is, a mi azonban a kuruczokban azt a reményt ébresztette, hogy sikerülni fog nekik a szerbeket a felkelés ügyének megnyerni, sőt Rákóczi ismét fel is vette velük az alkudozásokat. Felszólította Csernájovics Arzén pátriárkát, hogy a szerbekkel tartson gyűlést, biztosítsa a szerb népet sérelmei orvoslásáról. A pátriárkának 20.000 forintot ígért fáradozása jutalmául, Hellebrondt János ezredet pedig megbízta, hogy közvetlen tárgyaljon vele. Az ezredes, a ki nagy barátja volt a szerbek kibékítésének, buzgalommal fogott feladatához. A szerbek is jól fogadták, megígérték neki, hogy ezentúl békében fognak élni és többé nem hadakoznak a magyarok ellen. Ellenben a pátriárkával nem sokra ment. Csernájovics sokkal többet várt a bécsi udvartól, mint a mennyit neki Rákóczi adhatott s ezért nagyon tartózkodóan fogadta Hellebrondt ajánlatait. Az alkudozások híre eljutott Bécsbe is, hol már a külföldi követek is értesültek róla, sőt az angol követ ez év végén már arról is értesítéskor-mányát, hogy a szerbek és a kuruczok között egyezés történt.

Hellebrondt ezredes a kuruczokat visszatartotta Bácska pusztításától. De októberben, mivel a szerbek szüretelni készültek, csapatával egy fordulót tett Szabadka és Baja felé, hogy megtudja, csakugyan meghódoltak-e, s nem forgatnak-e valami csalárságot a fejükben. Örömmel újságolta azután ebből az útból október 4-én kelt levelében, hogy a Zombor vidéki szerbek nyugodtan szántanak, vetnek s gazdálkodnak, a bajaiak pedig a szüretre is feljöttek. A szerbek között tehát ekkor a békés áramlat kerekedett felül, mely még a fegyverszünet után is jó darabig megmaradt, míg a császári tisztek és a pópák őket ismét a magyarok ellen tüzeltek.

A fegyverszünet letelével az ellenségeskedések ismét kezdetüket vették. Bottyán János. Az alföldi hadjárat vezetésével Rákóczi ekkor Bottyán Jánost, a vitéz kurucz dandárnokot bízta meg, a ki a fegyverszünet folyamán, október 10-én esküdött neki hűségét. Rákóczi is megbízatásában az is vezérelte, hogy Bottyán Csongrád

vármegyében is birtokos lévén, a császáriaktól okozandó károk ellensúlyozása kétszeres érdeke volt. Még mielőtt Bottyán átvette volna az alföldi hadak fölötti vezérletet, már megkezdődtek a csatározások a Bácskában, a császáriak és a kurucok között.

E esetpatéék azonban, Hellebrondt levelei szerint, nem annyira a szerbek, mint a császáriak vezérlete alatt, az egyes erősségekben elhelyezett szerb őrségek ellen folytak.

Bottyán újból felszólítást intézett a szerbekhez, hogy a kurucokhoz csatlakozzanak, sőt hajlandó lett volna őket rendszeres zsold mellett alkalmazni. De a pópáktól felizgatott szerb nép hallani sem akart Bottyán ajánlatáról. Ennek következtében Bottyán, ki időközben Érsekújvárról leérkezett, megindította ellenük a hadjáratot.

Bottyán megjelenése új erőt öntött a kurucokba. A kurucz lovasság Szeged, Földvár és Péterváradnál alá nyomult, majd átkelven a Dunán, a Szerémségbe tört; egy másik csapat Tittelig száguldozott, s az e vidéken tartózkodó szerbeket elűzve, Péterváradtól és Szegedtől elvágta az élelemszállítást. Hogy pedig a duma közlekedést hatalmában tartha, Földvárnál és Soltnál sáncokat építtetett, miáltal a péterváradai őrség és a budai vár között az összeköttetés teljesen megakadt. Bottyán december 13-án már Künszentmiklósnál táborozott, s miután Rákóczi őt ismét Nagyszombatba rendelte, eltávozta előtt Földvárról, december 15-én, újabb kiáltványban hívta fel a szerbeket a békén maradásra. Eltávoztával csupán a Solti sáncok őrizetére maradt vissza 1200 kurucz, mire a bácskai és a marosmenti szerbek ismét mozogni kezdtek. A fejedelem főhadiszállásán azonban ez újabb mozgolódásról még mit sem tudtak. 1705 február 2-án Beresényi Miklós a többek között azt írja Bottyánnak, hogy miután a szerbek az ellenségkedést megszüntették, iparkodják őket továbbra is megtartani békés magaviseletükben. Mikor azonban a szerbek újabb mozgolódásainak híre Rákóczihoz jutott, 1705 március 2-án újabb intőlevelet intézett hozzájuk, melyben őket három hét alatt hódoló kiüldöttség menesztésére szólította fel, mert különben tüzzel-vassal fogja elpusztítani őket. A hódoló kiüldöttség helyett azonban a marosmentli szerbek Arad mellett összegyűlvén, május 24-én Madarast és Künhegyest (Kiskünhegyest) váratlanul megrohanták, a két helységet kirabolták és felgyújtották. Károlyi Sándor, a ki ekkor vette át a tiszántúli sereg fölötti parancsnokságot, Nyíry ezredet küldte a szerbek ellen, a ki azonban az első összeütközés alkalmával 45-öd magával elesett s két ágyúja is odaveszett. De a visszavonuló szerbeket Károlyi és Berthóti István szohoki kuruczkapitány üldözőbe vévén, a visszafoglalt két ágyún kívül még három elvettek a szerbektől s egész Gyuláig üldözték őket. Ezalatt Bottyán János is megérkezvén az Alföldre, egész a Száváig száguldozott hadával és a kezeibe került szerbeket irgalmatlanul levágatta. (Thaly Kálmán: Bottyán János élete. — Márki Sándor i. m. I. 348. — Századok 1868., 625., 631.)

Újabb csatározások.

Az ekként megriaszott szerb nép 1705 nyarán békében maradt, a minek a kurucok nagyon örültek, mert bálványozott vezérük, Bottyán János, ez év nyarán sebei miatt súlyos betegnek feküdt Kecskeméten. Október elején azonban ismét a szerbek fészkelődéseiről érkeztek hírek, sőt arról is beszéltek, hogy a Szeged melletti Tápé falu hídjánál 15 zászlóalj gyűlt egybe. Bottyán, hogy a szerbek támadását megelőzze, két ízben is egy-egy lovas hadosztályt küldött ellenük, melyek október 12-én Martonoson, Magyarkanizsán és Zentán át Péterváradig száguldoztak, honnan október 16-ára számos szerb fogollyal tértek vissza Halasra. A foglyokat Bottyán leölette.

E portyázások alkalmával, miként Bottyán Esterházy Antalhoz október 15-én és október 31-én írt leveleiben írja, a kurucok közül senki sem esett el, csak többen megsebesültek; a gazdag zsákmány pedig növelte a kurucok harcai kedvét. A mint azonban Bottyán, sebeiből felépülve, Kecskemétről kivonult s a Duna tulsó partjára ment át hadával, a bácskai szerbek december hó elején megint a Kiskünságra törtek. Ekkor csupán Hellebrondt hada tartózkodott Kecskemét tájékán, a ki 1706. év elején sürgősen értesítette a Sopron ostromával elfoglalt Bottyánt a szerbek garázdálkodásairól. Bottyán e hírre ismét a szerbek ellen indult s mivel őket a Dráván túl öhajtotta meglepni, hogy e hadjárata alatt Kecskemét városát megmentse a szerbek esetleges támadásaitól, Dunaföldvárról már február 24-én kéri Rákóczit, hogy Csajághy János kapitányt valami ezer

gyalogossal, 1000 lovassal és két taraczkkal, a martonosi, zentai és kanizsai szerb milícia ellen küldje. Rákóczi már március 19-én tudósítja Bercsényit, hogy Csajághy Ráczkanizsát és Martonost összeégetve tért vissza Kecskemétre. Ezalatt Bottyán, Hellebrondt hadaival egyesülve, átcsapott a Dráván s az ott tanyázó szerbeket szanaszét szórta.

Bottyán János dunántúli sikerei következtében a császáriak kiszorultak innen, mire az udvari főhaditanács 1706. év elején gróf Rabutin Lajos tábornokot a Dunántúlra rendelte. De Rabutin e parancsot csak később fogantatosíthatta, mert időközben ismét fegyverszünet volt a hadakozó felek között.

A száznapos fegyverszünet lejárta után (1706 július 24.) újra megkezdődtek a hadműveletek. A magyarországi császári hadak új fővezére, gróf Starhemberg Guidó, azt a megbízást nyerte az udvari főhaditanácstól, hogy gróf Rabutin Lajossal együtt működjék s Felső-Magyarországra nyomulva, két tűz közé szorítsa a felkelést. Rabutin július 25-én csakugyan kiindult Kolozsvárról és előbb Nagyváradra, majd onnan a Tisza felé vette útját. Nehem Dietrich Henrik pétervárad-i parancsnok ugyanekkor 4000 szerbvel és nagyobb német csapattal Rabutin elé ment, a kivel Szentcs táján akart egyesülni. Csakhogy az egyesülés nem ment könnyen, mert a kurucok Jenőnél táboroztak. Rabutin tehát Szedeg felé vette útját, itt átkelt a Tiszán, de nem mert a Dunának menni, hanem Szolnoknak tartott. Közben a kurucok a halasi elsánczolt táborukból Ilosvay Imre és Bikk László vezérlete alatt egyre Szedeg körül leselkedtek és a „németkében“ sok kárt tettek. Nehem e közben szintén elérte a Tiszát és augusztus 25-én Csongrádnál egyesült Rabutin agyonhajszolt hadával, melyet Nehem szerb csapatai mentettek meg a végpusztulástól. Szolgálatuk elismerésül I. József 1706 szeptember 27-én megerősítette a szerbek kiváltságlevelét, melyet I. Lipót király adott nekik.

Nehem hadainak átvonulása és a halasi kurucok portyázásai rendkívül nagy áldozatokat követeltek a vármegyétől. A pusztulás képét élénken megvilágítja Bercsényinek 1706 november 17-én kelt levele, a melyben Bácska pusztulásának esetelesekor többek között azt mondja, hogy lovasságát Szedeg tájékára küldötte, mire a szegediek azt válaszolták, arra a vidékre bizony ne küldje seregét, mert hacsak Zentát, Szabadkát, Kanizsát és e helységek környékeit fel nem veri, másutt semmit sem fog találni; ha pedig mélyebbre akarna nyomulni, legalább két hétre való kenyeret vitessen magával. (Thaly Kálmán: Arch. Rak. V. 321.)

1707. év elején azonban Károlyi Sándor átkelven a Tiszán, február 18-án Makóra, 21-én Csanád alá érkezett, honnan február hó végén Berthóti Istvánt egy lovascsapattal a Bácskába küldte portyázni, mire viszonzásul a szerbek április 3-án kora reggel rátörték a védetlen Kecskemétre, melyet kiraboltak és felgyújtottak. Fosztogatás közben 394 embert, közöttük több török kereskedőt legyilkoltak. Ha Nagykovácsnál idejében a segély meg nem érkezik, Kecskemét végpusztulásra jutott volna. A nagykovácsiek közeledtére azonban a szerbek nagy zsákmánnyal és számos fogollyal a tiszai Határőrvidékre vonultak vissza, honnan a foglyokat Péterváradra szállították.

A kecskemétiiek, elfogott rokonaik kiváltása érdekében, a pétervárad-i és a szegedi parancsnokokhoz fordultak, a kik azonban elsősorban a Berthóti által elfogott szerbek szabadonbocsátását követelték. A tárgyalások megindultával a pétervárad-i parancsnok május 9-én 110 kecskeméti foglyot Szedegre kísértetett, ezeknek nagy része azonban az úton elhalt, többen pedig megszöktek.

A Kecskeméten legyilkolt török kereskedők miatt azonban a bécsi udvarnak gyűlt meg a baja a portával s a török beavatkozást csak hosszabb diplomáciai tárgyalásokkal lehetett elhárítani. Végre akként egyeztek meg a portával, hogy a kecskeméti megszárlásban részt vett szerbek családonként két-két, a többiek egy-egy forintot fognak fizetni kárterítésül. A szerbeknek egyidőre el is ment a kedvük hasonló támadásoktól.

Rákóczi ekkor Szent-Miklósyt Jánost a jász ezerral, Szűcs Farkas a szegediekkel és Csajághy Jánost némi gyalogsággal a három város oltalmára küldte. De mivel a kurucok nem hatoltak lejjebb, a szerbek pedig békében maradtak, az 1707. év folyamán nevezetesebb hadiesemény nem történt a vármegye területén. (Reizner: Szedeg tört. I. 221. Márki Sándor dr. i. m. I. 350. — Századok 1868., 703.) Csak 1708 április havában jött ismét hír a bácskai szerbek készü-

lődéseiről; de Sötér Tamás ezredes állandóan részen állott. Midőn ezt a szerbek megtudták, egyelőre lemondtak a támadásokról.

Az önoái gyűlés után.

Az önoái gyűlés után, az udvar végre komolyan kezdett foglalkozni a magyar országgyűlés egybehívásával, mert valamely alkotmányos testülettel szándékozott az önoái gyűlés határozatait törvényteleneknek nyilvánítani. 1708 február 29-én Jozsef király Pozsonyba hívta össze a rendeket. Ezen az országgyűlésen Bács vármegye is képviselve volt, de hogy kikkel, azt nem állapíthatjuk meg; valószínű, hogy a szerb határőri katonaság főbbjei képviselték a vármegyét, mert az önkormányzati élet teljesen szünetelt s magyar ember még akarva sem maradhatott volna meg az akkori viszonyok között a mai vármegye területén. Az országgyűlésen megjelent a szerbek új pátriárkája: Diakovics Ezsaiás is, a ki a szerbek nevében egy emlékiratot nyújtott át, a melyben országos állásuk elismerését és jogviszonyaik szabályozását kérelmezték. Miután az országgyűlés kérelmeket kedvezően fogadta, a bácsikai szerbek 1708. év nyarán Nagykőrös, Czegléd és más magyar helységek elpusztításával akarták haláljukat kimutatni. Nagykőrösön azonban, a hol már előre értesültek a szerbek szándékáról, felkészülve fogadták őket, s szeptember hó 11-én vitézül visszaverték a támadókat, mire a szerbek kocsikra rakván sebesülteiket, meg sem állottak Szegedig. (Iványi István: A Tiszai Határőrvidék. Hazánk, 1886., 136. — Századok 1868., 706. Zsilinszky Mihály: Az 1708. évi országgyűlés.) Rákóczi ekkor Béri Balogh Ádámot és Szücs Istvánt küldte ellenük, az utóbbi, a kit a kuruczok „a ráczok ostora” néven tisztelték, több lovastámadással torolta meg rablókalandjaikat.

A kurucz főkelés hanyatlása.

A trencsényi vereség (1708 augusztus 3.) végzetes volt a kuruczokra nézve. Bekövetkezett a rohamos hanyatlás. A hosszas küzdelem alatt elfáradt magyar népen a csüggedés vett erőt, a mihez még a rettenetes pestis-ragály járult, mely 1708-ban a török területről Aradon és Csanádon átesett a Duna—Tisza közére is. Kecskemét, Czegléd és Nagykőrös lakosai, a kik legjobban ki voltak téve a támadásoknak, hogy a szerbek pusztításaitól megmeneküljenek, bejelentették Budán és Szegeden hódolatukat. E meghódolás azonban időelőtti volt, miután 1709. év elején a kuruczok még nem szorultak ki a Duna—Tisza közéről. Az év elején Szemere László kurucz dandárnoknak 3 lovasezredből álló dandárát küldték Pest vármegyébe telőre. E dandárból Sötér Tamás és Nyúzó Mihály a Rákóczitól Konstantinápolyba küldött követség kíséretével rendeltetvén, midőn a követeket a török területig elkísérték, Makórol visszajövet, az aradi vár körül tanyázó szerbeket levagdalták.

A kuruczoknak ezt a támadását a bácsikai szerbek nem hagyták bosszulatlannal. Alig hogy kitavasodott. Kecskemét alá csaptak és a többi között Szücs István lovashadnagy marháit elhajtották. Erre Szücs István két hét alatt talpra állította Kecskemét, Czegléd és Kőrös lovasságát s azzal Bács vármegyére tört, s miként gróf Herberstein Ernőnek Szegedről május 17-én a kecskeméti tanácshoz intézett leveléből értesülünk, egész Bács helységig hatolva előre, nagymennyiségű szarvasmarhát, lovat hajtott el, sőt az ottani jobbágyok közül is többet foglyul ejtett. (Századok 1868. 713.) Erre a bácsikai szerbek május 21-én a legkevésbé védett Czeglédre törtek, a várost felprédálták, több embert megöltek és a lakosok közül 18-at magukkal hurezoltak.

1709. év tavaszán a pestis a Duna—Tisza közén mindegyre több áldozatot követelt. A kuruczok nem bocsátottak több hadat e vidékre, hogy a ragály áldozatául ne essenek. Nyáron azonban, a mint a ragály kissé alábbhagyott, a szeremségi és a bácsikai szerbek ismét gyülekezni kezdtek és hír szerint Kecskemét, Czegléd és Jászberény megtámadására készülődtek. Bottyán János, a ki ekkor Selmeczbányánál a császáriakat véres ütközetben visszaverte, futártól értesülvén az alföldi városok szorongatott helyzetéről, gyorsan a szerbek ellen indult. Lovasságát előre küldvén, ő maga táborokarával és a gyalogsággal a három alföldi város védelmére sietett, de útközben szept. 27-én a tarnaörsi táborban elhunyt.

1709. év őszén a Duna—Tisza köze is a császáriak birtokába került; a kuruczok elvonultak, a szerbeknek pedig többé nem akadt dolguk, mert a szegeci várparanások szigorúan megtiltotta nekik Kecskemét és a többi városok háborgatását. 1710-ben gróf Herberstein szegedi várparanások azonban még egyszer hadba szólította a szerbeket, mert Rákóczi, XII. Károly vert hadából

mintegy 3000 zsoldost, a kik magyar területre menekültek, felfogadván, a Potoeczki vezérlete alatt álló lengyel csapatokkal együtt a Tisza-valor védelmére állította fel, sőt egy részüket Kecskeméten szállásolta be. Erre Herberstein a bácskai szerbekkel Kecskemétre tört, a lengyeleket szétverte és közülök sokat elfogott. (Századok 1868. 716.) 1710 nyarán a Duna—Tisza közén a kurucz világnak már vége volt.

A szerbek visszatértek házi tűzhelyeikhez és a Szerémségbe menekültek is haza vándoroltak. A közel egy évtizedig tartott küzdelem alatt az egész vármegye sivataggá vált. Az a kevés számú nép, mely e rettenő küzdelem túlélve, visszatért, nem ismert többé egykori lakóhelyére. Évtizedek kitartó munkájára volt szükség, hogy a vármegye újjászülethessen és a jövő fejlődésének alapjait lerakhassa.

3. A XVIII. század és a francia háborúk kora. 1711—1815.

A szatmári békével új korszak, a belső átalakulás és a helyreállítás nagy munkája veszi kezdetét a vármegye történetében. A szabadságharc alatt teljesen elpusztult a vármegye területe, a vármegye nemessége, tisztikara elmenekült, lakosai elbűjodtak, a vármegye hivatalos iratai elvesztek, levéltára megsemmisült és miként a török hódoltság után, most is mindent újból kellett kezdeni.

A vármegyei önkormányzat, mely hosszú ideig télenlégre volt kárhoztatva, csak lassan-lassan tért vissza rendes medrébe, s a szatmári békekötés után közel másfél év múlt el, hogy a vármegye újból szervezkedhetett.

A vármegyei rendi első ízben 1712 decz. 1-én, gróf Csáky Imre érsek-főispán meghívására, a vármegye területén kívül, Kalocsán, az érseki székhelyen gyűltek egybe. E közgyűlésen mutatták be az 1712. évi június 2-án kelt új adománylevelet, melyet az érsek-főispán eszközölt ki III. Károly királytól a 1699. évi adománylevél helyébe. Ezen a közgyűlésen alakították meg a vármegye tisztikarát. Alispánná báró Pejaesevics Györgyöt, főjegyzővé Skvarics Jánost választották meg, a kit egyúttal az alispán helyettesítésével is megbízták. Szolgabírák lettek: Grossics László a bácsi, Miklosics Majkó a bajai és Urbanecz Mátvás a zombori járásban, a kit egyszersmind a házipénztárosi teendőkkel is megbízták. (Évkönyv 1893. évf. 158.) Az új tisztikarra hárult volna a vármegyei közigazgatás szervezése; e feladatában azonban jelentékeny akadályokba ütközött. A katonai hatóságok, az 1716-ban kitört török háborúk, a szerb határőrök féktelen kicsapongásai, mindmennyi gátló tényezők voltak a vármegyei önkormányzattal szemben. Ehhez járult még a pestis-ragály, mely 1713-ban sem szűnt meg teljesen. Ebben az évben újabb királyi rendelet intézkedett a ragály továbbterjedésének megakadályozására.

Még mielőtt az 1712. évi május havában megnyílt országgyűlés megkezdte volna a tárgyalásokat, a törvényjavaslatok elkészítésére bizottságot küldtek ki, melyen jún. 6-ára fejezte be munkáját. Az e bizottságtól betérjesztett törvényjavaslatok között ott találjuk, hogy Bács és Bodrog vármegyék, melyeket a törököktől visszafoglaltak, de a melyek eddig a császári udvari főhaditanács és a kamara igazgatása alatt állanak, Magyarországra visszakebelezendők. A rendeket e javaslat nem elégítette ki és a két vármegye visszakebelezésén kívül, még az ország területi épségét sértő tiszai Határőrvidék megszüntetését is kérelmezték.

III. Károly király, a ki alig néhány nappal a bizottsági munkálatok befejezte előtt, Bács vármegyét, habár megnyírbált területtel, visszaállította, júl. 11-én adott válaszában a rendek kérelmét méltányosnak találta, de annak teljesítése, úgymond a leirat, sok nehézségbe ütközik, mert katonai és politikai érdekeken kívül jelentékeny akadályul szolgál az a körülmény, hogy az újra alakítandó Bács és Bodrog vármegyék határait megállapítani nem lehet. A tiszai Határőrvidék tehát még továbbra is a vármegye joghatóságától független területet alkotott. A rendek előterjesztésének azonban mégis lett annyi eredménye, hogy a pestis miatt az 1712. évben megszakított országgyűlésnek 1714 szept. havától 1715 június 15-ig terjedő végszakában, a m. kir. udvari kancellária javaslatára, III. Károly király Bodrog vármegyét is felélesztette. Ez az intézkedés azonban az alsó Duna—Tisza közén az állapotokat még zavarosabbá tette s közel két évtizeden át tartó bonyodalmak szülőoka lett.

Bács vármegye
a szatmári
béke után.

Bodrog vm.
újabb fölélesz-
tése.

Az állandó katonaság eltartására kivetendő új ndók a köztelkek igazságosabb felosztását tették szükségessé, melyek az ország gazdasági és népességi viszonyainak ismeretét követelték. Különösen a törökök által visszafoglalt terület teljesen ismeretlen volt a köztelkervezés szempontjából. A török hódoltság megszűnte után Bács-Bodrog vármegye területén 1699-ben volt ugyan egy összeírás, de ennek adatai elveszítették értéküket, mert a szabadságláraz teljesen fölforgatta az itteni viszonyokat. Az országgyűlés még 1715-ben hozta meg az összeírást elrendelő törvényt, melyet még ebben az évben foganatosítottak. Mielőtt azonban ennek előadásához fogtunk, lássuk, minő bonyodalmakat okozott Bodrog vármegye felélesztése.

A bodroei új főispán.

Még együtt volt az országgyűlés, midőn III. Károly király 1715. év első napjaiban gróf Nádasdy Pált, Fogaras örökös urát, Amália hercegnő kamarását és a eszásári rezidencia palotagrófját, Bodrog vármegye főispánjává kinevezte s 1715. évi jan. 18-án, az elveszett kiváltságlevél helyett, mint az oklevél monlja, a régihez hasonló új ezímeres peesét adott. Mikor ezt az adománylevelet kiállítottak, sem Bécsben, sem itthon Magyarországon senkinek sem volt tudomása a régi Bodrog vármegye határaitól, csak annyit tudtak, hogy Bács vármegye szomszédságában, a Duna és a Tisza egybefolyásánál terülhetett el.

Ezt látszik kifejeznie a vármegye részére 1715-ben adományozott ezímer is, mely Péterváradon alúl, a Tiszának a Dunába torkolásánál emelkedő Bodrog várát akarja feltüntetni. A paizs közepén folyó víz a Duna lenne, melybe rézsút, két zöld part hosszában, a Tisza ömlik, nüg hullámai fölött valkaeas repül. A Duna folyamon túl, balra, Bodrog káptornyos vára, jobbra a háttérben hegyek láncolata s fölötte ragyogó arany nap és ezüst-esillag van ábrázolva. (Királyi könyvek : XXX. 427.)

Főispánja és ezímeres peesétje tehát már volt Bodrog vármegyének, de területe nem volt kikerekítve. Gróf Nádasdy Pál főispán a Duna—Tisza szögét tekintvén Bodrog vármegye területének, a vármegye székhelyét Pétervárad-Sánc — vagyis a mai Újvidék — helységbe tette át, mely akkoriban részben katonai, részben polgári igazgatás alatt állott. Nádasdy 1715 márcz. 25-ére tüzte ki beiktatását, melyre a szomszéd Bács vármegyét és a katonai hatóságokat meghívta. A katonai hatóságok azonban nem szívesen látták az új vármegye alakulását. Löffelholz, péterváradí paranesnok nem is ment el a beiktatásra. Hasonlóan távol maradt Cornet József, a szegedi kamara tisztartója is, a ki éles szemével hamar észrevette a helyzet tarthatatlan voltát, melynek már április 13-án kelt levelében is kifejezést adott.

A katonai és a kamarai hatóságok képviselőinek távolmaradása azonban nem akadályozta meg a beiktatási ünnep lefolyását. (Iványi István : Az új Bodrog vármegye. Hazánk 1887. évf. 125—127.) A királyi oklevél felolvasása után, gróf Nádasdy Pált, Deteri Orbán Mátyás Alajos kaloesai kanonok és titeli prépost a főispáni méltóságba minden ellentmondás nélkül ünnepélyesen beiktatván, a jelen lévő nemesség hálaérzetének adott kifejezést. A beiktatást a vármegyei tisztikar megalakítása követte. Mivel Bodrog vármegyének nemessége nem volt, a tisztikart jórészt Bács vármegyétől vették. I. alispán Urbanecz Mátyás lett, a ki e mellett a Bács vármegyében viselt helyettes aszpáni tisztét is megtartotta. Fizetését 300 frtban állapították meg. Főjegyzővé Osztroiczky Imrét választották meg, 300 frt fizetéssel, pénztárnok : 380 frt fizetést mellett Grueber Mihály János, fözsolgabíró, az egyik bácsi alszolgabíró : Nigrinyi István, főbiztos Rimarecz vagy Szirmácz József Antal, alszolgabíró Vukics Lukács lett, Ezenkívül még egy várnagyi állást rendszeresítettek. Tisztikar tehát már volt, most azonban gondoskodni kellett területéről is, a melyre a vármegyei tisztikar hatásköre kiterjedjen. E végből még a közgyűlésről Osztroiczky Imre vármegyei főjegyzőt Bécsbe küldték, hogy az udvarnál Bodrog vármegye területének kiasítását szorgalmazza.

Az új tisztikar.

Gróf Nádasdy Pál főispán, beiktatása után megjelent az országgyűlésen, kérvén a királyt és a rendeket, hogy Bács és Bodrog vármegyék elkülönítését rendeljék el. Az országgyűlés ekkor már vége felé járt, s így ez ügy már nem jöhetett szóba ; de különben is az 1715 : XL. törvényezikék a határpereket a nádor hatáskörébe utalta. III. Károly király tehát az előtte megjelent főispánt gróf Pálffy Miklóshoz utasította, a ki személyesen nem járhatván el ez ügyben, a vizsály elintézését Patachieh György boszniai püspök elnöklete alatt álló bizottságra bízta.

II. Rákóczi Ferencz.
(Az Orsz. Képtárból.)

III. Károly.
(Az Orsz. Képtárból.)

Ferencz lotharingiai herceg.
(Az Orsz. Képtárból.)

Miután a két vármegye elkülönítését elvben kimondták, az udvari főhaditanács rendelkezett intézett Löffelholz péterváradí és gróf Herberstein Ernő szegedi parancsnokokhoz, hogy Nádasdy főispánnak, a két vármegye elkülönítése alkalmával támadható zavarok megfékezése czéljából, a mennyiben katonai érdekekbe nem ütközik, a szükséghez képest karhatalmat bocsássonak rendelkezésére.

A Patachich boszniai püspök elnöklete alatt álló bizottság 1716 január 21-én megjelenvén Zomborban, miután az érdekelt feleket meghallgatta és a bemutatott okmányokat áttanulmányozta, a következő eredményre jutott: 1. Bodrog vármegye területe a Duna és a Tisza között fekszik. 2. Szerém, Csanád, Bács és Temes (?) vármegyékkel határos. 3. A bizottság elismeri, hogy Bodrog vármegye a Duna mellett volt és a már romban heverő Bodrog váráról lett elnevezve. 4. Szabadka és Zombor is Bodrog vármegyéhez tartozott. A rendkívüli hideg időjárás miatt a bizottság nem ment ki a helyszírére, hanem mint a ki jól végezte a dolgát, hazautazott.

De Bács vármegye, melynek érdekeit mélyen sértette a bizottság határozata, nem nyugodott bele az ítéletbe, hanem kieszközölte, hogy az ügy újból tárgyalassék. A nádor már márczius havában elküldte Bács vármegye tiltakozását Patachich püspöknek, de a határkérdés egy időre függőben maradt, mert III. Károly, alkalmasint a közbejött török háború miatt, még július 15-én meghagyta a nádornak, hogy a két vármegye határainak megállapítására netán kitűzött tárgyalást halasztza el. (Iványi i. m. Hazánk, 1887., 129.) De gróf Nádasdy Pál udvari befolyásával mégis keresztül vitte, hogy a két vármegye határuge az év őszén ismét tárgyalás alá kerüljön..

Az év tavaszán és nyarán mindkét vármegye buzgón gyűjtötte az adatokat. Bács vármegye az egész országba ügynököket küldött szét, hogy a hajdani Bodrog vár fekvését kikutassák. A vármegye megbízottai többek között emleket Pozsonyba is, hol a káptalani levéltárban kutattak, sőt egyes tudósok gyűjteményéből és feljegyzéseiből is igyekeztek bizonyítékokat szerezni.

Miután Patachich püspök időközben meghalt, a nádor a határper felülvizsgálását Berkes András jázsi prépostra bízta és melléje bírótársakul Pest és Somogy vármegyék alispánjait és egy-egy szolgabíróját s két Szeged városi tanácsnokot rendelt ki.

Berkes András azonban gyengélkedése miatt nem tehetett eleget a megbízásnak, mire a nádor Glavenics Sebestyén pécsi kanonokot nevezte ki a bizottság elnökévé. Az új elnök 1717 márczius 8-ára hívta össze a két vármegye kiküldöttjeit Zomborba. De mivel ekkor Bács vármegye vonakodása miatt nem tudtak megegyezni, Glavenics kanonok szeptember 8-át tűzte ki új tárgyalási határnapul. E tárgyaláson Bodrog vármegyét báró Pejacevics György alispán, Grueber Mihály János, Osztroziczky Imre és Szirmác József Antal, Bácsot pedig Babarzi Ferenc érseki helynök, Vízslay András és Urbancz Mátyas II. alispán képviselték. Miután a bizottság végighallgatta mindkét vármegye előterjesztését, szeptember 15-én Monostorszegen helyszíni szemlét tartott, a régi Bodrog-vár helyének megállapítása végett.

Vége szeptember 17-én, 9napitárgyalás után, a bizottság Új-Palánka helységben ítéletet hozott, mely szerint a két vármegye közötti határu a Mosztonga patakot jelölték meg, mely a mai Gádortól délre, Zomborban és Bácsban át, Dunabökénynél ömlik a Dunába. Ennek alapján a bizottság kimondta, hogy 1. A Mosztonga s a Duna közötti terület Bács vármegyéhez tartozik. 2. Bácsához tartoznak még Széplak, Uros, Fizinda vagy Füzeg és Tovarisoa falvak és puszták. 3. Bodrog vármegye hajdan külön területtel bírt és kétségkívül a Duna—Tisza között fekvött. 4. A Mosztonga alatt, Dunabökénytől kelet felé, a Duna mentében és éjszakkeleti irányban Verbász felé eső falvak és puszták, a már említett négy helység kivételével, Bodrog vármegyéhez tartoznak. 5. Futak és más helységek névze, melyeket a régi okmányokban hol Bács, hol Bodrog vármegye területéhez számítottak, a hovatartozandóság kérdése eldöntetlenül marad. 6. A földesúri jogok sértetlenek maradtak. 7. Fenntartották mindkét vármegyének az a jogát, hogy ha időközben jobb bizonyítékokat talál, ezek alapján határkiigazítást kérhessen.

Ebbe az ítéletbe Bodrog vármegye belenyugodott. Berényi Gergely, a pécsi káptalan jegyzője, az alkalmat felhasználva, a főispán meghatalmazottjaként,

A terület kijelölése.

Bács vm. tiltá-
kozás.

másnapra, vagyis szeptember 20-ára tisztújító közgyűlést hirdetett Új-Palánkára, melyen Glavencs Sebestény, valamint a határperben kiküldött bizottság tagjai is megjelentek. Ezen a közgyűlésen Bács vármegye bejelentette tiltakozását az ítélet ellen. Ezen nem is csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy Bács vármegyének amaz 50 helységből, mely a szabadságharc lezajlása után még megmaradt, 20-ot kellett volna átengednie Bodrog vármegyének s így Bácsnak csak 24 helysége lett volna, melyre 25,752 ft hadiadót vetettek ki, míg Bodrog hadi adóját 26 kisebb helység után 4500 ftban állapították meg.

Bodrog vármegye, a szeptember 19-én hozott ítélet hatása alatt, hozzáfogott az önkormányzat szervezéséhez. A szeptember 20-ántartott tisztújítás alkalmával három jelölt közül báró Pejacsevics Györgyöt első alispánná, Osztroiczky Imrét újból főjegyzővé választották. Grueber Jánost pedig az eddig viselt főpénztárosi állásában megerősítették. Főszolgabíró Szirmácz József Antal, alszolgabíró Seules Mátyas lett. Egyben rendezték a tisztí fizetéseket is. A főispán tiszteletdíját 1500 ftban állapították meg, a vármegyei tisztviselők illetményeit az 1715-ben megszavazott összegek alapján folyósították.

Az újonnan megválasztott tisztikarnak első teendője a vármegyének odaítélt községek összeírása volt. Az összeírás 1717 október 12-én vette kezdetét, de csak 16 helysége terjedt ki. E 16 helységben összesen 273 adóköteles családot, illetőleg 655 adózót találtak. Bodrog vármegyéhez tartozott a futaki uradalom is, de az idetartozó községek adózás tekintetében alig jöhettek számításba, mivel az utolsó török hadjárat alatt tönkrementek.

A határperben kiküldött bizottság ítéletét december 4-én a nádor megerősítvén, Bács vármegyéhez leíratot intézett, melyben szigorúan meghagyja, hogy a vármegye a jövőben Bodrog vármegye ügyeibe ne avatkozzék, hanem a törvényes úton keresse igazát, egyúttal intézkedett Bodrog vármegye adóportáinak kihatása iránt is.

Bács vármegye kénytelen-kelletlen engedett és 1718 január 21-én szerződést kötött Bodrog vármegyével, melyben mindkét törvényhatóság a nádori bizottság határozatainak megtartására magát kölesönösen kötelezte. A bizottságtól kijelölt helységeket 1718 január 21-én vette át Bodrog vármegye és erről a nádornak is jelentést tettek. (Várm. levélt.)

Gróf Nádasdy Pál főispán 1719. év folyamán a vármegyét újból szervezni óhajtván, márczius 3-án közgyűlést tartott, a melyen báró Pejacsevics György helyébe, a ki öreg korára való hivatkozással megvált az alispánságtól, Urbancez Mátyást választották meg alispánná, kinek fizetését 500 forintban állapították meg. Főjegyző ismét Osztroiczky Imre, pénztárnok Grueber János Mihály lett, a kít az alispán-helyettesi teendőkkel is megbízták.

Az új szervezéssel a vármegyét két járásra osztották fel, az egyik volt a titeli, melynek szolgabírájává Szirmácz József Antalt választották meg, évi 200 forint fizetéssel. A futaki járás szolgabírája Vukics Lukács lett. A titeli járás Kértől Verbászig, innen pedig a Tisza torkolatáig terjedt. A futaki járás Pétervárad-Sánczról, vagyis a mai Ujvidéktől, a Duna mellett Dunabökényig húzódt, magába foglalta Parabuty, Pivnicza és Deszpot-Szent-Iván helységeket.

A december 10-én tartott közgyűlés Bodrog vármegye költésgevetését 1720. évre 17.324 forint 75 denár szükséglettel állapította meg. A vármegye tisztikara nagy buzgalmat fejtett ki a vármegye szervezése körül. Hogy a vármegyének állandó székhelye legyen, Pétervárad-Sáncz kamarai mezővárosban a tépáranasnokság major-épületét megyeházzá alakították át, sőt tervbe vették a helységnek városi kiváltságokkal való felruházását is. Csakhogy a vármegyét a további munkásságában megakasztotta Bács vármegye, mely 1720-ban ismét megindította a határpert. (Iványi István i. m. Hazánk 193—200.)

Országos össze-
írás 1720.

Mikor 1720-ban az országgyűlés kiküldöttéi az országos összeírás céljából az alsó Duna—Tisza közén megjelentek, Bodrog vármegye már önálló törvényhatóságként volt szervezve. Az 1720. évi összeírás különösen becses adatokat nyújt a vármegye akkor népességi, gazdasági viszonyairól és közállapottairól. Bács vármegyét első ízben 1715-ben írták össze, az ekkori összeírás azonban már azért is hiányos, mert a katonai hatóságok nem engedték a határörvidéki lakosságot összeírni. Az összeírás mindanevelőt kiterjedt a Határörvidékre is s mivel ekkor még Bodrog vármegye nem volt elkülönítve, ügyszólván a mai Bács-Bodrog vármegye egész területére nézve nyúrnak adatokat.

Az összeírás szerint e területen 58 helységet találtak; e helységek a következők: Almás, Bácsalmás (második hasonlónevű helység), Alpár, Bács mezőváros, Bácsineze, Baja mezőváros, Baracska, Begecs, Béreg, Bogojeva, Bogyán, Borsod, Dautova, Deszpot-Szent-Iván, Doroszló, Futak mezőváros, Gajdobra, Gardinoveze, Glozsán, Goszpodineze, Jankovác, Karavukova, Káty, Katymár, Kér, Keresztúr, Kollut, Kovil, Kuczura, Kula, Kupusina, Legyen, Lók, Bátmonostor, Monostorszeg, Mosorin, Novoszello, Obrovác, Parabuty, Paraga, Passinada, Petrovác, Pivnicza, Plávna, Sóvé, Szántova, Felső-Szent-Iván, Szent-Lőrincz, Szilbás, Szivác, Szonta, Szerbác, Tovarisoza, Túria, Pétervárad-Sáncz, Vajszka, Verbász, Zombor. — Ez 58 helységben 1252 jobbágy és 15 zsellér, vagyis összesen 1267 háztartást találtak az összeírók. Ebből 35 magyar, 30 német és 1202 szerb háztartás volt. Mivel az összeíró bizottság eszupán az adó alá eső területeket vette fel, az összeírt terület még igen esekély volt. Összeírtak 6458 köbölös szántóföldet, 2492 kaszás rétet és 399 kapás szőlőt.

1720-ban Máramaros vármegye küldöttei teljesítették az összeírás munkálatait. Ez az összeírás, miután a vármegye zavaros közállapota némileg tisztázódtak, Bodrog vármegyét elkülönítették s a Határőrvidéket már előzőleg felvették, minden tekintetben eredményes volt és rendkívül becses adatokat szolgáltat az akkori népességi és gazdasági viszonyokra. Az összeírás külön-külön tárgyalja Bács és Bodrog vármegyéket, valamint a Határőrvidékeket is.

Bács vármegyében ekkor 3 mezővárost és 25 községet, vagyis összesen 28 helységet találtak. A vármegye még nem volt járáskora osztva, mert a járási beosztás csak 1722-ben történt. Az összeírás szerint a következő helységek tartoztak Bács vármegyéhez: Bácsalmás, Bács mezőváros, Bácsineze, Baja mezőváros, Baracska, Béreg, Bogojeva, Bogyán, Borsod, (Katymárral lett összeírva), Dautova, Doroszló, Karavukova, Katymár, Kollut, Kupusina, Bátmonostor, Monostorszeg (Alsómonostor), Passinada, Plávna, Rigycza, Szántova, Felső-Szent-Iván, Szivác, Szonta, Szerbác, Tovarisoza, Vajszka, Zombor mezőváros. A községeken kívül még 12 pusztát írt össze a bizottság; erre vonatkozólag megjegyzi az összeírás, hogy a puszták hajdan mind önálló községek voltak s a török háborúk idejében pusztultak el. E pusztákat ekkor a határőrök bírták, de az összeírt pusztákon kívül még voltak egyes pusztá területek, melyeket a községek bírtak.

Az 1720. évi összeírásban Bács vármegyében 713 jobbágy, 9 zsellér, összesen 722 adóköteles esaládfő van felvéve. Ezt az adatot alapul véve, a háztartások összes száma, beleszámítva az összeírásból egy vagy más okból kihagyottakat, 1083-ra, a lélekszám 6498-ra tehető. Az összeírt 722 háztartás nemzetiségi szempontból a következőleg oszlik meg: magyar 18, német 11, szerb 693 háztartás. A magyarok Bács mezővárosban (2), Baján (14), Dautován és Zomborban (1—1) laktak. Németeket csak Baján találtak. A többi helység lakosai mind szerbek voltak.

Az 1720. évi összeírás főleg gazdasági téren tüntet fel rendkívüli haladást. Míg 1715-ben a mai Bács-Bodrog vármegye területén 6458 köbölös szántóföldet írtak össze, addig 1720-ban eszupán Bács vármegyében 22.122 köbölös szántót, 1050 kaszás rétet és az évi termést 144.585 köbölre becsülték. Ez adatok kétségkívül igazolják, hogy a mivelés alatt álló terület évről-évre emelkedett, de másfelől kétségtelen, hogy az 1720. évben kiküldött összeírók alaposabb munkát végezhettek. Szőlőterület 1720-ban csak 797 kapás volt, mert a szőlőművelés csak alig néhány évvel az összeírás előtt vette kezdetét. A termés egy kapás szőlőn átlag 5—6 esebert tett.

A szomszéd Bodrog vármegye összeírását ugyancsak Máramaros vármegye küldöttei teljesítették s munkálataikat augusztus 3-án Obrováczon fejezték be. Az összeírás szerint a vármegye területén 2 mezővárost, 25 községet, összesen tehát 27 helységet találtak. E helységek a következők: Alpár, Begecs, Bukin, Deszpot-Szent-Iván, Futak mezőváros, Gajdobra, Gardinoveze, Káty, Kér, Keresztúr, Kovil, Kuczura, Lók, Mosorin, Obrovác, Parabuty, Paraga, Petrovác, Piros, Pivnicza, Sóvé, Szentmihály, Szilbás, Temerin, Túria, Pétervárad-Sáncz mezőváros, Verbász. — Népesség tekintetében az összeírás 594 jobbágy és 47 más, rendszeren jövevény, összesen 641 adóköteles háztartást talált. Ha e számhoz hozzáadjuk az összeírásból kihagyottakat, a háztartások száma 962-re, a lélekszám 5772-re tehető. Az összeírt háztartások közül nemzetiségre

Bodrog vármegye.

nézve 23 magyar, 14 német és 604 szerb volt. A magyarok Futakon (14) és Pétervárad-Sánczon (6) voltak a legnagyobb számmal. Desztop-Sőent-Iván, Pivnicza és Szent-Mihály helységeiben egy-egy magyar család lakott. A németek mind Pétervárad-Sáncban laktak. — A művelés alatt álló adóköteles földterület 16.988 köbölös szántóföldet, 1361 kaszás rétet tett ki. Az évi termést 78.495 köbölre becsülték. 1720-ban a roppant nagy szárazság miatt a vetések tönkre mentek, úgy hogy a legtöbb helyen nem is arattak. A művelés alatt álló szőlőterületeket 272 kapásra becsülték. Tulajdonképeni szőlőskertek nem voltak, csupán a síkságon egyes telepek, a hol rossz vinkó termelt.

Dunai Határ-
örvidék.

A Határörvidékhez tartozó községeket a bizottság két csoportba foglalta. Különírták össze a dunai és külön a tiszai Határörvidék községeit. A dunai Határörvidék ekkor Kaisersburgi Deller János Jakab pétervárad-i főparancsnok alatt állott, kinek hatásköre is kiterjedt. A Határörvidékhez a következő magyarországi helységek tartoztak: Kovil, Palánka, Títel, Pétervárad-Sáncz, Vílova. Ebben az öt helységben 5 lovas- és 6 gyalog-század volt elhelyezve, melyeknek létszáma a következő volt: 5 kapitány, 8 hadnagy, 3 alhadnagy, 9 zászlós, 9 őrmester, egy szakaszvezető, 24 káplár és 540 közeber. Ide tartozott még 70 katonai özevgye és 11 vélenéz. Az összeírás szerint tehát volt 598 szabados, 11 zsellér és 70 egyéb, vagyis összesen 679 háztartás. Ha hozzászámítjuk az összeírásból kihagyottakat, a háztartások összes száma a dunai határörvidéken 1019-re, a lélekszám 6114-re tehető. Az összeírt háztartások közül csupán 27 volt magyar, a többi szerb. A magyarok Palánkán, Títelen és Pétervárad-Sánczon laktak. A határörvidéktől művelt földből összecírtak 11.362 köbölös szántóföldet, 1211 kaszás rétet és 356 kapás szőlőt, valamint 10 malmot.

Tiszai Határ-
örvidék.

A tiszai-szegedi Határörvidék 1720-ban a következő 14 katonailag szervezett helységről állott: Ada (Osztrova), Csurog, Tisza-Földvár, Ókanizsa, Martonos, Mohol, Óbecse, Petrovácz, Szabadka, Szeged, Szenttamás, Zenta, Zombor, Zsablya. A Határörvidék 18 gyalog- és 17 lovas-századdá volt szervezve, melyeknek létszáma a következő volt: egy őrparancsnok, 18 kapitány, 24 hadnagy, 10 alhadnagy, 28 zászlótartó, két szállásmester, 23 őrmester, három futár, 131 káplár, két kürtös, egy dobos, két írnok, 1144 közeber, összesen 1389 ember. Ide tartozott még 115 katonai özevgye, valamint 33 jobbágy és 17 zsellér katonai vélenéz. Az összeírás adatai szerint összesen 1554 háztartás volt. Ebből 98 háztartás volt magyar és 1381 szerb. A magyarok Csurogon és Szegeden laktak. Megjegyzendő, hogy Szeged városának csupán a Határörvidékhez tartozó lakosságát írták össze, a városra vonatkozó adatok a további előadásunk folyamán is mindenkor így értelmezendők. — A tiszai-szegedi határörvidéktől művelt földterület 15.532 köbölös szántót, 747 kaszás rétet, 1825 kapás szőlőt tett; ezenkívül még 33 malmot írtak össze.

Összegezés.

Összegezve az elmondottakat, a mai Bács-Bodrog vármegye népességét 1720-ban a következőleg számíthatjuk ki: 1720-ban Bács vármegyében összeírtak 722, Bodrogban 641, a dunai Határörvidéken 679, a tiszai-szegedi Határörvidéken 1554 háztartást. A helyesbített háztartások számát alapul véve, Bács vármegye lélekszámát 6498-ra, Bodrogét 5772-re, a dunai Határörvidékét 6114-re, a tiszai Határörvidékét 13.986-ra tehetjük. Hozzá kell vennünk azonban az összeírásból kihagyott népesség és papság létszámát, mely Bácsban 154-et, Bodrogban 64-et, a dunai Határörvidéken hatot, a tiszai határörvidéken 14-et tett. Így a lélekszám 32.608 volna; ebből azonban levonandó a Szeged városában összeírt tiszai határörtség és annak házinépe (1740 lélek) s így a mai Bács-Bodrog területén 1720-ban 30.868 lélek lakhatott.

Ez a szám azonban csak megközelítően tünteti fel az akkori lakosságot, mert az összeírás a zsidókat sem számítja a lakosság közé. A zsidókról 1735—38-ból és 1750-ből maradtak fenn összeírások. 1735-ben 22 családfőt, összesen 95 családtagot, 1750-ben 109 lelket írtak össze. Az 1735-ben összeírt 22 családfő közül Baján hat, Petrováczon 15 és Ószivácson egy lakott. Az összeírt 95 lélek így oszlott meg: 22 családfő, 21 feleség, 5 serdült, 36 serdületlen gyermek, a háztartásbeliek közül pedig: egy férfitanító, hat férfi, négy nőcseléd. Az összeírt családfők közül foglalkozásukra nézve volt: egy sakter, három fuvaros, két pálinkafőző, három szabó, egy boltos, öt házaló, egy szállító, egy iparos és öt másfoglalkozású. Származási helyükre nézve nyolczan Magyarországból valók voltak, a többiek leginkább Morvából, Csehországból és hármán Lengyelországból köl-

töztek be. Nem kevésbé érdekes adatokat találunk az 1720. évi összeírásban az iparra és a kereskedelemre nézve is, melyeket azonban az e vármegye iparát és kereskedelmét tárgyaló fejezetben közlünk.

Az 1715—1720. évi összeírások szolgáltak volna az új adókievetés alapjául; de már 1724-ben belátták, hogy az összeírási munkálatokat az egyes vármegyékre kivetendő adók összegének megállapításánál irányadónak venni nem lehet. Ezért az udvar 1724-ben a helytartótanácsot bízta meg az összeírás keresztülvitelével. A nemesség azonban nem egyezett bele az új összeírásba, mert a jobbgytelkek adó alá vonásával beismerte volna, hogy azoknak nem ő a birtokosa, lemondott volna tehát arról a jogról, hogy azokat esetleg saját érzéjaira foglalja le. A nemesség álláspontja az 1728. évi országgyűlésen teljes diadalát aratott. Az udvar elejtette az összeírás tervét s így nem tehettek mást, mint hogy a katonai hatóságok meghallgatásával állapítsák meg az adó kulcsát. A katonai hatóságok már ekkor javasolták Bács vármegye portáinak felemelését, mivel bár kevés a helysége, de azok eléggé népesek. A marhatenyésztés és a földművelés is virágzásnak indul, ellenben Bodrog vármegyénél, ha megmarad önálló törvényhatóságnak, nem emelhető a porták száma. (Millen. Tört. VIII. 49—51. Marczali: Magyarország. II. József korában. II. 76.)

Bács vármegye a XVIII. századtól kezdve gyors fejlődésnek indult; a telepítés is mindegyre nagyobb arányokat öltött, népessége is folyton szaporodott s így portáinak száma mindegyre emelkedett. 1733-ban még hatodrészt adót fizet, mint Nyitra vármegye, 1780-ban már Nyitra vármegye adójának kétötöd részét szolgáltatja be, 1847-ben pedig 66-al meghaladta Nyitra vármegye portáinak számát. A vármegye portáinak emelkedését a következő kis táblázat tünteti fel:

év	1723	1724	1729	1733	1780	1792	1847
porták száma	66	57	61	61	120	112 $\frac{1}{2}$	290

*

Bács vármegye nem nyugodott bele a határügyben kiküldött bizottság ítéletébe, hanem közvetlenül a királyhoz folyamodott perújításért. Pálffy Miklós nádor 1720. év elején kapta meg az uralkodó leíratát, melyben Bács vármegye kérelmének helyt adva, a határper újrafelvételt rendelt el. A nádor maga helyett Berkes András hatvani helypostot küldötte ki, a ki június 28-át tűzte ki bírói eljárásának határnapjául, de ezt utóbb szeptember 2-ára halasztotta, midőn a szomszéd Pest és Baranya vármegyék megbízottaival, hosszú vizsgálat után és a vizsgálódó törvényhatóságok előterjesztéseinek meghallgatásával ítéletre került a sor.

Bács vármegye újabb határper.

Ez ítélet következtében, melyet a bizottság 1720 szeptember 14-én Baján hozott, mindkét vármegye fekvését egyszerűen megfordították. A bizottság ugyanis Kaputól (Kupuszina, ma Báeskertes) kezdve, a Duna mentében lefelé eső területet Bács vármegyének ítélte oda, ellenben Kaputól felfelé, Solt vármegye határáig, innen kelet felé Jankovóig (Jánoshalma) s innen a Kúnság határa mellett a Tiszáig, beleszámitva Szabadkát is, és Congrád vármegye határáig, Martonos és Kis-Kanizsa között, továbbá délfelé, beleszámitva Kis-Kanizsát, Zentát, Szent-Mihályt, Újfalut és Tisza-Becsét, Bodrog vármegye területének nyilvánította. Mivel a belső határokról nem állottak megbízható adatok a bizottság rendelkezésére, úgy segítettek a dolgon, hogy Kaputól vonalat húztak Zombor alatt Kuezura és Szent-Tamás felé; a mi ezen a vonalon felül volt, Bodrog vármegyének jutott, az alatta fekvő terület pedig Bácsnak.

Ez az ítélet a vármegyék régi fekvésének ugyan jobban megfelelt, de nem nyerte meg Bács vármegye tetszését, mely főleg az okból indította meg a pert, hogy új okmányai alapján az eddigi Bodrog vármegyei területet is megnyerje. Az 1720 szeptember 14-én kelt ítélettel a két vármegye területi viszonyai még jobban összezavarodtak. III. Károly király fel is szólította a nádort, hogy a két vármegye határozottan elkülöníttessék és területük végleg megállapíttassék, hogy az adókulcs megállapítására Pozsonyba összegyűlt bizottság mindkét vármegye portáinak számát végleg megállapíthassa. A nádor felülvizsgálván a határ-

perben kiküldött bizottság ítéletét, úgy határozott, hogy miután Bodrog vármegye az 1717-ben hozott ítélet alapján az alsó vidéket kapta, melyet 1718 január 21-én át is vett, mikor egyszersmind térítvényt adott, hogy ha Bács vármegye ezekre a helységekre a jogát kimutatja, azokat akadálytalanul Bácsnak vissza fogja adni, most, miután Bács megindította a pert Bodrog ellen, a bizottságnak csakis azt a területet kellett volna bírálata alá venni, melyre Bács jogot tartott. A bizottságnak tehát nem lett volna szabad a Mosztonga fölötti és melletti területre kiterjeszkedni, melyet már az 1717. évi ítélet Bácsnak biztosított.

Miután Bács vármegye már beigazolta, hogy nemcsak a Mosztonga alatti terület az övé, Csomafalvától kezdve egészen Új-Becsőig, hanem Martonos és Bátmonostor is hozzátartozik, azért az egész vidék Csomafalvától kezdve Új-Becsőig, továbbá Bukitól kezdve a Tisza torkolatáig mind Bács vármegyének adandó. Bodrog vármegyének pedig jut a Zenta melletti Cházló vidéke, valamint a Csomafalvától kezdve egész Szabadkáiig és innen a Tiszáig, továbbá ennek mentében egész Becsőig terjedő terület.

Ez ítélet következtében a vármegye mai területe, a pusztai területen és néhány katonai helysége (Zenta, Osztrova (Ada), Petrovoszello, Földvár, Moholy) kívül, mely Bodrognak jutott, ismét Bács vármegyéé lett. A nádor 1721 február 12-én kelt rendeletével Benesik Mátyás és Petroczi Mihály szolgabírákat bízta meg ítéletének végrehajtásával. Ezek márczius 12-én hozza ís láttak megbízatásukhoz s Baja várost, Felsőmonostort, Csomafalvát, mely név alatt három szivácsi lakos tanúsága szerint a szerbektől Csonoplyának nevezett helység értendő, valamint az innen dél felé és Új-Becse felé terjedő vidéket, továbbá Császló pusztát, Nyártonost, mely alatt Martonost értették, valamint a Halas felé terjedő Matya földrészt Bács vármegyének adták.

Gróf Nádasdy Pál bodrogi főispán erre megkísérelt, hogy a pör újrafelvéletét kieszközölje. Habár Bács vármegye és az udvari kamara mindent elkövettek, hogy a főispán kérelmével elutasítás nélkül, mégis sikerült neki az udvari kancellária pártfogását megnyerni, mely azután a határper újrafelvétele iránt 1721 június 5-én előterjesztést tett a királynak, ki azt elfogadta s október 30-án a királyi leiratot továbbították. Gróf Nádasdy Pál azonban a per újrafelvéletét nem érte meg, mert 1721 június közepén már nem élt. De azért Bodrog vármegye ügye nem fordult rosszabbra. Hasztalan tett az udvari kamara újabb megújbelterjesztést a kancelláriához a két vármegye egyesítése iránt, a nádor Bodrog vármegye kívánságára hajlandó volt új határjárást elrendelni, főleg miután a vármegye kimutatta, hogy a határperben hozott nádori végítélet végrehajtása szabálytalanul történt.

1721. év folyamán a két törvényhatóság között, főleg a határbejárások miatt, az ellenségeskedések napirenden voltak, melyek mindúntalan a tettelegességig fajultak el. Bodrog vármegye már 1721. év nyarán felírta a nádorhoz a szerbek felbujtása miatt, majd a királyhoz folyamodott, kérve, hogy katonai erővel fékezze meg Bács vármegyét. III. Károly király erre október 6-án felhívja a nádort, hogy egész befolyásával igyekezzen a vizslyt kiegyenlíteni és ha Bács vármegye még ezután is ellenkezik, tudassa a királylyal, hogy méltó büntetést szabjon az engedetlen vármegyére. Bodrog vármegye azonban, miként ezt a kancelláriához intézett feliratában kifejti, nem sokat bízott ez újabb rendelet sikerében és ismét panaszt emel Bács vármegye ellen, mely az ő területén is szedte az adót, mire a nádor október 23-án Bácsot a jogtalanul szedett adó visszatérítésére kötelezi. (Ványi i. m., Hazánk 1887. évf. 288—296.)

Bodrog vármegye 1721-ben új főispán kapott Czobor Márk gróf személyében, a kit Szelezky Márton pestvármegyei alispán és Urbanez Mátyás Bodrog vármegye volt alispánja 1722 április havában, Szabadka katonai helységben beiktattak. Czobor Márk főispánnak sikerült a határper újrafelvéletét kieszközölni. Az 1723 június 27-én kelt királyi rendelet csakugyan meghagyja a nádornak, hogy Bodrog vármegye kérelmére, az általa felhozandó új okmányok alapján, a határper vegye újból tárgyalás alá, és az egyes vitás helyeket, ha Bodrognak sikerülni fog azokhoz való jogát bebizonyítani, Bácsból vegye el és csatolja Bodroghoz. Bodrog vármegye kérelmére a nádor két megbízottat küldött Bácsba, hogy a helyszínen vizsgálatot tartsanak, különösen a többek között Baja, Jankovác és más helységek hovatartozása ügyében. A vizsgálat eredményéről nincsenek adataink, annyi azonban kétségtelen, hogy a vitás helységeket nem sikerült Bodroghoz csatolni.

Bács vármegye még 1723 június havában az udvari hadi tanácshoz folyamodott, ne engedje meg a két vármegye elkülönítését és szabadítsa fel a vármegyét a sok katonatartás terhe alól. Bodrog vármegye megszüntetéséig, miként az gróf Nesselrode tábornok és főhadibiztosnak Pozsonyból az udvari főhaditanácshoz intézett jelentéséből olvasható, 1724-ben már el volt határozva; mindamellett Bodrog vármegye önkormányzata még néhány éven át fennmaradt.

Bodrog vármegye megszüntetése.

Czobor Márk gróf főispán Baján, 1728 május 24-én tisztújítást tartott, mely alkalommal Szlovenicz Mihály helyettes alispán lemondott állásáról, mire II. alispánná Hammerschmied Ferencz Antalt, azelőtt Bács vármegye II. alispánját választották meg. A közgyűlés Hammerschmied II. alispánt és Füzár Imre aljegyzőt küldte az országgyűlésre, azzal az utasítással: igyekezzenek a rendekre hatni, hogy Bodrog vármegye nyomorúságos sorsán segítsenek. A követeket azonban az országgyűlésen részvét helyett gúnykaczaj fogadta. Róluk írták a következő gúnyverset:

Non sedes, ignota fides dubius comitatus;
non proprii crines, nuncius iste quis est?

Ez időtájt halt meg gróf Czobor Márk főispán is, kinek halálával Bodrog vármegye utolsó pártfogóját veszítette el s ezzel a vármegye sorsa meg volt pecsételve.

1729 márczius 14-én Hammerschmied II. alispán Bajára közgyűlést hívott egybe, melyen kivüle még két szolgabíró és két esküdt jelent meg. A megjelentek főleg azért óhajtották a közgyűlés megtartását, hogy eddig a saját zsebükből tett kiadásaik megtérüljenek.

Bodrog vármegye 1729 év végén már megszűnt. Mikor az év végén a főispáni állások betöltése ügyében a helytartótanács véleményét nyilvánította, a bodrogi főispánt törölték a kinevezendők sorából, azzal a megokolással, hogy maga a vármegye is megszűnt. 1730 február 4-én a helytartótanács jelentette a királynak, hogy a minden joghatóságától és tisztikarától megfosztott Bodrog vármegye pecsétje Hammerschmiednél van, mire az 1730 február 23-án kelt királyi rendelet Bács vármegye alispánjának meghagyta, hogy a pecsétet vegye be és a helytartó-tanács útján a kancelláriához terjessze fel. Hammerschmied azonban vonakodott a pecsétet Bács vármegye alispánjának átadni. Ebben az ügyben 1732 december 9-én Bács vármegye felterjesztést intézett a helytartótanácshoz, hogy parancsolja meg Hammerschmiednek a vármegyei pecsét, valamint a hivatalos iratok kiszolgáltatását. Hammerschmied a helytartótanács felhívására azt válaszolta, hogy mivel ő Bodrog vármegyében a II. alispáni tisztséget 1733 márczius 8-ig viselte, hátalékos illetményeit most Bácsból, hova Bodrogot bekebelezték, követeli. (Évkönyv IX. évfolyam, IV. füzet.) Hogy miként végződött ez az ügy, arra nézve nincsenek adataink, de Hammerschmied valószínűleg engedett az felszólításnak, miután Bodrog vármegye iratai Bács vármegye levéltárába kerültek.

Ha Bodrog vármegye meg is szűnt önálló törvényhatóság lenni, a főispáni méltóságot még a XVIII. század végéig is viselték. Mária Terézia királynő 1746-ban gróf Draskovich Lipótot, majd 1759-ben gróf Grassalkovich Antalt nevezte ki Bodrog vármegye főispánjává, de ekkor a főispáni méltóság már csak üres cím volt. Grassalkovich kinevezése után Mária Terézia királynő ismét elrendelte ugyan a két vármegye elkülönítését és gróf Batthyány nádor, gróf Tolnay János a hétszemélyes tábla bírójának elnöklete alatt bizottságot is küldött ki a határper felvételére, de e bizottság, Bács vármegye akadékoskodása miatt, 1760 június 2-áig elnapolta a tárgyalásokat. De mivel időközben Klobusiczky Ferencz érsek-főispán elhalálozott és helyébe mindkét méltóságra gróf Battyhány József érseket neveztek ki, a nádor pedig a saját fia ellen nem akarta a pert folytatni, az egész ügyet újból elhalasztották s az a nádor haláláig függőben maradt, a mikor Grassalkovich főispán 1765-ben kísérletet tett a határper felélesztésére és bár 1768-ban sikerült e tárgyban Albert herceg helytartótól az ügy újrafelvétele iránt rendeletet kieszközölni, mivel azonban a periratok időközben eltűnve, sem a nádori, sem az országos levéltárban nem voltak feltalálhatók, az egész ügy elaludt. Grassalkovich ugyan még 1794-ben is Bodrog vármegye főispánjának címézi magát, de a vármegye neve többé már nem szerepel. Az 1802: VIII. törvényzikk pedig Bodrog vármegyét Bács vármegyével törvényesen is egyesítette.

Ujabb hadműveletek Bácska területén.

A mint XIV. Lajos halálával Franciaország egyidőre megszünt féltelmes ellenfél lenni, Károly király ismét a törökök ellen fordította fegyvereit.

Savoyai Eugén herceg már 1715-ben megtette az intézkedéseket a magyar határ védelmére. Midőn 1716 április 13-án a szövetséget Velencezével megkötötték, Eugén herceg ismét Bács vármegye területét szelmele ki hadműveleteinek kiindulási pontjául s első sorban Magyarország ama részeinek felszabadítását tűzte ki célul, a melyek még a török uralom alatt nyögtek.

Bácska, mely az előző hadjáratokat még nem heverte ki, ismét a császári és a magyar sereg táborozási helye lett, a mi újból roppant teherrel sújtotta a lakosságot s főleg a szerb határőröket, a kik nemesek a táborban szolgáltak, de katonatartással, fuvarozással és élelemszállítással is egyaránt súlyosan meg voltak terhelve.

A török is erősen készült a küzdelemre. Első sorban arra törekedett, hogy a vármegye lakosságát alattvalói hűségében megingassa. E végből a szultán nevében lázító iratokat terjesztettek, főleg a határőrvidéki népek között, de ezek az iratok nem voltak hatással a Határőrvidék észületére, különben is elkobzásuk iránt még idejekorán történtek meg az intézkedések. (Várm. Levélt.)

Eugén Fútakot rendelte seregének gyűlőhelyéül, hova úgyszólván az egész keresztény világ önkéntesei eljöttek, hogy a török ellen küzdjenek.

A keresztény sereg 53.000 gyalogosból, 33.000 lovasból és 88 ágyúból állott. Alig egy héttel a hadműveletek megkezdése után, 1716 augusztus 2-án, gróf Pálffy János Karlóczánál kemény túsát vívott a magyar területre benyomult török lovassággal, mely őt hosszú, véres küzdelem után visszavonulásra kényszerítette. E vereség hírére Eugén herceg még aznap csendelte a Dunán való átkelést. A nagyvezér Pétervárad elé nyomult, melynek sánczai között volt elhelyezve a keresztény sereg. Eugén be sem várva az ostromot, augusztus 5-én kivonult a sánczokból és megtámadta a Péterváradtól délre felállított török főhadat, melyet aznap véres csatában teljesen szétvert; maga a nagyvezér is elesett és őriási zsákmány: 170 ágyú, 161 zászló jutott a győzők birtokába. (Millen. Tört. VIII. 154—157.)

A török döntő leveretése.

A pétervárad diadal után Eugén Temesvár ellen vonult. Pálffy Jánost a vár körülzárolására, a lovassággal előreküldve, ő maga augusztus 14-én a gyalogsággal és a tűzérsséggel Zentára indult, majd augusztus 20-án Zentánál átmelt a Tiszán és augusztus 24-én Temesvár alá érkezett és elfoglalta, a mivel az 1716. évi hadjárat befejezést nyert.

Eugén herceg 1717 tavaszán újból megkezdte a hadműveleteket és ezúttal Belgrád visszafoglalását tűzte ki célul. Miután a határt bejárta, június 15—16-án átszállította seregét a Dunán s megkezdte Belgrád körülzárolását. Az augusztus 16-án kivívott fényes belgrádi diadal után a vármegyének többé nem kellett tartania a török támadástól. A bécsi udvar is nagy jelentőséget tulajdonított a belgrádi diadalnak. III. Károly király leiratot intézett a vármegyére, melyben a belgrádi diadal kivívásáért hálaadó isteni tisztelet tartását rendelte el.

Az 1718 július 21-én megkötött pozsareváci béke egyelőre 24 holdévre véget vetett a törökök elleni háborúnak. E béke következtében Bács vármegye megszűnt a török birodalom közvetlen szomszédja lenni és az ország határai már nem a Tisza és a Maros voltak. Így azután a két folyó mentén szervezett Határőrvidék az ország belsejébe esett és ezáltal eredeti rendeltetésének többé nem felelhetett meg. Erre az intézményre tehát többé szükség sem volt.

A Határőrvidék felszólításának terve.

Bács vármegye még 1718-ban kérte a Határőrvidék felszólítását, valamint Zombor és Szabadka városoknak a vármegyébe leendő kebelezését, de eredménytelenül, noha a határőrök egész 1734-ig, mivel más dolguk nem akadt, egymásra folytatták rablókalandjaikat és annyi kárt s hatalmaskodást követtek el a szegény adózó népen, hogy a vármegye minduntalan kénytelen volt panaszt emelni ellenük a kancelláriánál s a főhaditanácsnál.

A bajokat még növelte az is, hogy a szegedi és a pétervárad i parancsnokok is ellenséges viszonyban állottak a vármegyével. Bács már 1713-ban panaszkodik, hogy Herberstein szegedi parancsnok a vármegyét a pallosjog gyakorlásában akadályozza. Állandó panasza az is, hogy a várparancsnokok a marhakereskedőket és más vármegyebeli adóköteleseket, a kik az adókötelezettség alól ki akarnak bújni, a határőrvidéki katonák vagy a protegáltak (védenek) közé veszik fel, sőt a várparancsnokok e tekintetben oly önkényesen járnak el,

hogy nem csupán a szerbeket, de magyarokat, tótokat, németeket, görögöket, néha még zsidókat is védelmük alá helyeznek.

Az udvari főhaditanács Löffelholz érdekes rendeletet boesátott ki, hogy a hadbiztossal egyetértően, Bács és Bodrog vármegyék panaszait illetőleg jelentést tegyen, a határőrvidéki katonákról összeírását készítsen és a szám-felöltteket a katonai helységekből utasítsa ki. De a katonai parancsnokok mindig találtak módot a sérelmek orvoslásának elodázására. Így azután a katonai helységekből a lakosság száma annyira megszorodott, hogy a szervezés alkalmával megállapított létszámnál öt, sőt tízezerrel is nagyobb volt. Ebből alig ötödrészt volt hivatásos katona; a többiek földműveléssel, iparral és kereskedéssel foglalkoztak. Mivel pedig mindig több és több földterületre volt szükségük, a szomszéd kamarai alattvalók földjeiből foglaltak el maguknak, sőt nem egyszer erőszakkal is. (Iványi: A Tiszai Határőrvidék. 1886. évf. 138—139. lap.)

A vármegye kárát élénken tünteti fel az a lajstrom, a melyben a károsított helységeknél — többek között Pétervárad-Sáncznak, Gardinovácznak, Turának, Obrovácznak, Béregnek, Zombornak, Doroszlónak, Bukesinovicznak, Kupuszinának a vármegye elé terjesztett panaszait egybefoglalták és melyet a vármegye, Pétervárad-Sáncznak, 1728 okt. 18-án kelt hiteles kiadványban a kamarai jószágigazgatónak, alattvalói jogainak védelmére, illetőleg a hatalmaskodások és a panaszok orvoslása céljából kiadott. A vármegye az 1728—29. évi országgyűléshez is felterjesztette panaszait, majd az 1731 decz. 17-én Baján tartott közgyűléséből ismét panaszt emelt a helytartótanácsnál, hol régi panaszainak elősorolása mellett, azt kéri, hogy legalább Gákova, másként Brcztovácz-puszta, melyet a szegedi várparancsnok erőszakkal elfoglalt, katonai sánczezát tett és rabló siákokkal telepített be, a vármegyének ismét visszaadassék és e népség a vármegyéből kipszítottassék. (B.-B. várm. Monogr. I. 422.)

Mialatt 1733—35-ben a háború a francziák és a spanyolok ellen folyt, a határőröket első ízben az ország határán kívül is felhasználták de ez a kísérlet sem járt valami kedvező eredménnyel. 1734-ben a tiszai határőrökből egy csapatot, kb. 810 embert, a sziléziai háborúba küldtek örállásra, de nagyobb részük onnan is haza szökött. Ezek leginkább Szabadkáról valók voltak. A szerbek között ez időtájt már majdnem mindenütt forrongás volt észlelhető, mert a helyzetükkel nem voltak megelégedve és mert az udvar a szerbeknek a kath. hitre való térítését vette tervbe. Az 1691. évi kiváltságlevélben foglalt jogaik megsértése miatt mindegyre sürűbben hangzottak a panaszok és az elégtelenség csak vezére vártak, hogy régi szabadságaikat és kiváltságait visszazerezzék s az új terhektől szabaduljanak.

A szerb lázadás.

Vezér csakhamar akadt. Még mielőtt a Maros mentén és Békésben Szegedináczer Pero, pécskai kapitány igazatásai következtében a pörök kitérték volna a lázadás zászlaját, Bácsban, Paulovics Visarion péterváradi vladika fellépése következtében, komoly veszedelem fenyegette a vármegye közbiztonságát. E zendülésről, mely mintegy bevezetője volt a Perótól tervezett lázadásnak, Márki Sándor dr. a többi között a következőket írja: „Paulovics Visarion, Pétervárad vladikája, egyike azoknak, a kik legjobban ellenzetek a görög-keletiek vallásunióját, Bécsbe ment egy küldöttség élén, mely alkalmossal a szerbeknek 1691-ben adott kiváltságlevél megerősítését kérelmezte. Alig tért vissza Bécsből, úgy kezdett viselkedni, mintha egy külön tartomány élén állana.“ 1735 április 5-én Péterváradon, másnap Futakon gyűlést tartott, a melyen a kamara földesurasága alá tartozó falvak bíráinak fegyveresen kellett megjelenniök s az ott megjelenteket vesszővel fenyegette, ha nem vesznek kezükbe fegyvert. Gizdarovics Pálnak, Katymár község bírájának maga adott ugyan kardot a kezébe, egyúttal azonban ráírvált, hogy máskor annélkül meg ne jelenjék, mert különben megvereti. Elhitetvén anéppel, hogy a király felhatalmazta őt a tiszték kinevezésére is, alezredessé tett egy Mio nevű palánkai szerbet; az obrovácsi, szántói, pivniczai, deszpotszentiváni és verbászi lakosok közül egyeseket kapitányságra emelt, hűségüket követelvén tőlük s meghagyta a bírának, hogy a katolikusok és a görögkeletiek mielőbb szerezzenek be és szerszámozzanak fel lovakat, katonamódon ruházkodjanak s első parancsára lóháton, fegyveresen jelenjenek meg. A vladika megtagadta a vármegye és a kincstár iránti engedelmességét s kiterjesztette a lázítást a szomszéd észéki parancsnokság területére is. A felkelők naponként gyűléseket tartottak s daczosan jegyezték meg az uraknak, kik fegy-

verkezésük miatt kérdőre vonták őket, hogy ennek a nemzetnek eddig is szabad volt s ezután is szabad lesz fegyveresen járnia. Czéljaik előmozdítására adót vetettek ki a népre, mely viszont megtagadta a kinstár, a vármegye és a földesurak iránt való tartozásait. Az izgatás néhány nap alatt hatalmasra került: Bács vármegyének már éjszakai részét is, hol Jankovics és Kuplyevo árkok helyek azonnal a lázongókhoz esatlakoztak. Dorozsló pedig, Apatintól délkeletre, egyszerűen kijelentette, hogy az útakat és a hidakat ezúttal nem fogja javítani.

Staudacher József Antal kir. kamarai inspektor oly fenyegetőnek találta a mozgalmat, hogy Csopor Ádám és Körmendy László kinstári tisztek kíséretében, már április 8-án fegyveres segítséget kért gróf Vaha péterváradai parancsnoktól, ki ugyanelek azonnal futárt küldött Bécsbe a főhaditanáshoz, de kijelentette, hogy nem intézkedhetik addig, míg utasítást nem nyer. Ekkor tehát egyenesen a kalocsai érsekhez, mint a vármegye főispánjához tettek jelentést, kit ebben az ügyben a bécsi kamarai adminisztrátor is megkeresett; április 10-én, húsvét napján pedig elment hozzá a vármegye tisztikarának nagyobb része, hogy személyesen figyelmeztesse a veszedelem nagyságára. Patachich Gábor érsek április 16-án valóban körülményes jelentést tett a helytartótanácsnak és nyilvánkozattatta, hogy mivel ilyes bajnak megakadályozására a vármegye ereje elégtelen, ha ebből a vármegyére és a szomszéd törvényhatóságokra veszedelem következne, őt és tisztjeit senki se okozza; mert ha az itt pislogó szikrából tűz támad, igen valószínű, hogy szomorú következménye lesz más vármegyékre is.

A főbírók elfogatása.

Alig írta meg levelét a főispán, nyílt ellenszégülés hírére hallotta. Április 19-én ugyanis a katymáriak kiverték falujokból a megyei urakat, kik a háziadó összcírása végett jelentek meg közöttük. A megye elfogatta a három főbb bujtogatót, mire a többiek megszéppentek s nem merték előadni a megyei gyűlésen azt a panaszukat sem, a mit Csopor Ádám volt alispán s több más megyei tisztviselő ellen emeltek. Éppen ezen a napon rendelte el a király is, hogy a bácskai szebceket engedelmségre kell szorítani a megyei hatóság, a kinstár s a földesurak iránt; mire a haditanács azonnal négy század katonaságot küldött az ott levő hadinép erősítésére; de olykép, hogy a kapitány mindenben Vaha tábornoktól függjön, annak engedelme nélkül semmit se tehessen, s a vármegye egyenes kérelmére még a legsürgősebb esetben se nyujthasson segítséget. A mellett azt az utasítást kapta a kapitány, hogy május 16-án mind a négy századdal jelenjék meg Péterváradon, hol a zavarok megvizsgálása végett kirendelt kamarai bizottság tonácskozni fog. Ez annál jobban elkeserítette a megyei urakat, mivel hasonló parancsot vett a péterváradai és az eszéki tábornok is, kinek gyalogsága teljesen elegendő lett volna a bizottság oltalmára. Május 3-án azt kérték tehát, hogy legalább két századot tartsanak vissza az éjszakai vidékek őrzésére.

Eközben a kinstári falvak jobbágyai kivétel nélkül fegyvert ragadtak s külön tisztek követésére esküvel kötelezték magukat. A kiküldött eszásári csapatok ugyan összefogdosták a főkolompokok egy részét, a vármegye azonban örökös aggodalomban élt, hogy a nép feltöri a gyenge börtönt, kiszabadítja ezeket a rabokat, s még az eddiginél is jobban fenyegeti a közbiztonságot; azt pedig, hogy a foglyokat valamely szomszéd várnak, pl. Eszéknak vagy Szegednek tömlőzeibe szállítsák át, a sokféle elfoglalt katonaságtól alig remélhetik.

Mivel a főispán és a tisztikar mindenben a vladikát okozta a történetkért, a helytartótanács május 4-én egyenesen felkérte a királyt, fogassa el Paulovicsot és bilinesekben vitesse valamely vár falai közé. A dolog annál sürgősebbnek látszott, mert ugyanaznap Bácsban is elrendelte a helytartótanács a nemesség felkelését arra az esetre, ha a Békésben kitört lázadás ide elterjedne. E végből a bácsi alispán még a rendelet kiadása napján érkezett a főispánnal. Ha nyíltan nem törtek is ki a bácskai szebcek, megbízhatók semmi esetre sem voltak, s fegyverfórára szólíttatván, nagyban beszerzett fegyvereiket minden valószínűség szerint éppen a kormány ellen fordították volna, mire csak az alkalmat várták. A főispán már korábban megbízta a vizsgálatokkal Pruzsinszky Ferencz alszolgabírót és Latinovits Péter táblabíró, kik azonban csak az amúgy is tudott készülődésekről deríthettek ki egyet-mást, megakadályozásukra azonban semmi sem tehettek. A vármegye, ha próbált is ellenük valami keveset, eljárását alig tarthatta titokban, mert a postamesterek mind szebcek voltak. Az egyik magának a metropolitának lévén testvére, a főispánnak Bécsbe, Pozsonyba és más-

hova küldött leveleit elfogta s a pétervárad, báciai és eszéki postamesterekkel egy húron pendülve, bemutatta a lázadók összejövetelein. Ezeket az összejöveteleket az utóbbi időben már Szegeden tartotta a vladika, hogy az ott és a környéken lakó főbb szerbeket is megnyerhesse az ügynek. Maga a főispán nem mert kimozdulni érseksége székvárosából: Kalocsáról, ha érezte is, hogy ily körülmények között a vármegyében illenék laknia. Azzal mentegtetőzött, hogy nincsen háztács vármegyében, sem neki, sem a hatóságának; Bács és Baja mezővárosok, hol tiszttartója és uradalmi serfőzője lakik, épen nem biztos helyek; hiszen csak a múlt nyugalmasabb éveken történt, hogy a rablók kifosztották és megkínózták mind a két emberét.

E közben csakugyan megkezdte működését a Péterváradra kiküldött bizottság. A nemesség folyamodásának mégis lett annyi foganatja, hogy a Hinthe ezrednek csak két századát küldték a védelmére, a másik kettőt pedig a vármegye belsejében helyezték el, hogy a csendre és nyugalomra felügyeljen. Szinte érthetelen azonban, hogy a könnyen fölzogatható nép között még most is szabadon háztács jární-kelni a vladikát. A helytartótanács nemcsak április 22-én és május 20-án, hanem június 10-én is egyenesen őt tette felelőssé minden bajért, s idején, sőt már 1733 végén is figyelmeztette a királyt, hogy bűnös üzemelvel ez a bispök folyton veszélyezteti a köznyugalmat, örökösen bujtogatja a szerbeket a hatóság s fennálló rend ellen, s addig nem s lehet remélni a nép lecsillapodását, míg ezt az izgága embert el nem távolítják onnan. Most már nem arra kérték III. Károlyt, hogy bilincsekbe veresse, hanem csak arra, hogy „jó módjával tegye őt el valahová”. (Értekezések a tört. tudom. köréből XV. k. 599—603.)

Időközben azonban Békésben a pórlázadást leverték és a bécsi udvar, a szerbek megnyugtatósa végett, az engesztelődés útját választotta. E végből Jovanovics Vincze metropolita közbenjárására, a ki 1734 október hava óta Bécsben tartózkodott, lemondtak a vallásunióról és május 18-án kiállították a szerbek részére az új szabadalmlevelet.

Jovanovics, hogy az udvarral elfeledtesse a Pero-féle lázadást, a szabadalom-levellé kiállításá után, Budán át Péterváradra ment, hol július 20-án megnyitotta a görögkeletiek kongresszusát. Ezen a kongresszuson állapították meg a szerbekből alakítandó új lovas ezred költségeit. Ez az ezred mai napig is fennáll, s hadkiegészítési kerülete most is Szabadkán van. Az alakuláskor megállapított szabályok szerint, ebben az ezredben, az ezredesen és az alezredesen kívül, valamennyi tisztnek szerbnek kellett lennie.

A bécsi főhaditanács, ügylátszik, a magasabb tiszti rangok osztogatásával akarta megnyugtani a katonai pályára lépő szerbeket. A szerbek pedig szinte becsületbeli kötelességüknek tartották az ezred felállítását, mert kizárólag Szegedinácz Peróra akarták tolni az elfojtott lázadás vadját és most a hirtelen megváltozott viszonyokhoz azzal akartak alkalmazkodni, hogy pénz és katonát ajánlottak fel az udvarnak. És az új ezred, mely ma a 4. számú huszárezred, a következő évben már részt vett a törökök elleni hadjáratokban.

A mint a bécsi udvar a francziákkal (1735) megévezett, ismét megindultak a törökök elleni hadikészülődések. A harcztot leginkább Károly király veje, a lotharingiai herceg szította, a ki harci babérokra vágyott. Midőn a török 1736 május 2-án az oroszok megüzente a háborút, Károly király, az 1726. évi szerződés értelmében, az oroszok segítségére 30.000 főnyi hadat állított ki, melynek egy részét, 17 lovas-és 4 gyalogezredet, gróf Pálffy János vezérlete alatt, az Al-Duna mentén, Futakon, Bácsn, Kovilon (Kaból) és Kátyon helyezték el.

Az udvar nagyarányú hadikészülődéseket tett. Baján, Pétervárad-Sánczon nagy katonai élésházákat állítottak fel, melyek élelemmel ugyan bőven ellátták a sereget, de a katonai lovak ellátására szükséges takarmányt és szénát a vármegyének természetben kellett kiállítania. A vármegyében állandóan 600 munkás gyűjtötte a szénát a katonalovak számára; ebből 400 munkást maga Bács vármegye állított ki, míg a szomszédvármegyék közül Pest 60, Baranya 96 és Tolna 44 munkást adott. Bár a sereg nem látott ellenséget, sem a Dunát át nem lépte, a kedvezőtlen időjárás, a szokatlan égalj következtében tömérdek ember lett beteg. Miként Körmendi István vármegyei főjegyző egykorú naplójából olvassuk, 1736. okt. 15-én. Pétervárad-sáncz helységben, egyedül a kamarai alattvalók házaiban 800-nál többen feküdtek betegen. A Dessewfly-ezredből 151, a Hohenembs-ezredből pedig 126-an dőltek ki betegség következtében.

A vizsgáló-
bizottság
müködése. Ki-
engesztelődés.

Készülődés a
török ellen.

1737 elején Bécsben a háborúpárt kerekedett felül s bár a török a békére hajlott, mégis megüzenték a háborút, s fővezérré gróf Pálffy János helyett, Lotheringiai Ferenczet nevezték ki, kinek a vezérlete alatt a sereg Szerbiába nyomult. (Müllenn. Tört. VIII. 181—182. Évkönyv, VII. évf. II. füzet.) Ugyanekkor a tiszai határőröket gróf Neiperger alatt Boszniába küldték, másrészeiket pedig a főserögbe osztották. A szabadkai határőrök ezáltal derekasan megállották helyüket; sokan elestek és számosan török fogságba kerültek. A hadjárat azonban diestelen véget ért. Az 1739. évi szept. 1-én kötött belgrádi békében III. Károly király kénytelen volt a dmántúli összes hódításairól lemondani.

A ragály.

A háború rendkívül súlyos áldozatokat követelt a vármegyétől. A szabadkaiak például Futakról Temesvárra, 18 mérföld távolságra, 80 lovas és 100 ökrös szekéren szállították a lisztet a sereg után, azonfelül saját költségükön 600 napszámot adtak Belgrád erődítményeinek lerombolására. Azonfelül még a császári sereg lovai számára ingyen szénát kellett szállítaniok. A török háború nyomán. 1738-ban, a pestis-járvány is újra fellépett, mely az egész vármegye területén szedte áldozatait. A járvány tova terjedésének megakadályozására Csongrádtól Balota, Kisszállás és Mada pusztákon át, egész Bajáig, érvonalat vontak s a délről jövők a 40 napi vesztegzárt Kecskeméten töltötték.

A ragály csak 1739. év elején szűnt meg Bács vármegyében. Szabadkán a ferezendüek feljegyzései szerint, 1738 június 15-től 1739 február 19-ig 313-an (úgy látszik csak a katolikusokat jegyezték fel) haltak el pestisben. A vármegye mindent elkövetett a ragály tova terjedésének megakadályozására. Így a többi között elrendelte, hogy a pestisben elhaltak tetemeire meszet öntsenek, a kihalt falvakat pedig gyűjtésük fel. És alig szűnt meg a pestis-ragály, 1739-ben az epe-mirigy lépett fel, mely főleg Zomborban még 1740-ben is mindegyre szedte áldozatait.

A várm. közigazgatásán a XVIII. sz. elején.

Mielőtt a további események tárgyalásába becsátkoznánk, rövid áttekintést kell tennünk a vármegyének a XVIII. század első felében fenállott önkormányzatára és közigazgatására.

A vármegyei közigazgatásról csak 1717-től kezdve vannak összefüggő adataink. A vármegye levéltára Rákóczi felkelése idejében elpusztult és ez időben a közigazgatás is szűntelt. A legrégebb közigyelési jegyzőkönyv az 1712. évi decz. 1-én tartott közgyűlésről maradt fenn. 1712-től 1717-ig, tehát épen az újjászervezés idejéből, nem maradtak fenn jegyzőkönyvek. Az 1717 április 13-tól márczius 26-ig és 1721 márczius 26-tól 1724 június 9-ig terjedő időszakban tartott vármegyei közgyűlésekről is csak töredékekben maradtak fenn a jegyzőkönyvek. Az 1721 márczius 26-tól bezárólag 1724 június 9-ig tartott közgyűlésekről fennmaradt jegyzőkönyveket, az 1839. évi márczius 11-én tartott közgyűlés határozatai értelmében, az eredeti jegyzőkönyvi töredékekből lemásolva, külön kötetbe kötötték. 1721 június 9-től 1738-ig a jegyzőkönyvek ismét hiányzanak és csak az 1738 június 16-án tartott közgyűlésen felvett jegyzőkönyvtől kezdve vannak meg szakadatlanul.

A közgyűlés.

A vármegye közgyűléseit a XVIII. század első felében leginkább Baján, 1738 június 16-án Bács érseki városban, 1740 június 22-én Pétervárad-Sáncz kamarai helységben tartotta. A közgyűlésen leginkább az örökös főispán helyettese elnökölt, a ki a tisztújításokat is vezette. Így az 1718 aug. 5-én tartott tisztújító közgyűlésen Vizslay András, 1730 nov. 4-én pedig Száras György királyi személynök elnökölt a főispán megbízásából.

Tán nem lesz érdektelen, ha néhány közgyűlésen a megjelentek névsorát is közöljük, hogy lássuk, miféle elemek folytak be ebben a korban a vármegye ügyeibe. Az 1719. febr. 25-én tartott közgyűlésen a következők voltak jelen: Barbácsy Ferencz ábrahám apát és nagyvárad kanonok, Imre János első-alispán. Skvarics kamarai provizor, Hammerschmied Ferencz Antal percztor (adószedő), a ki, mint láttuk, később Bodrog vármegye alispánja volt; Kovacevics György, Csejthey Pál szolgabíró, Kelemen János ügyész, Pajanovics Mihály esküdt. Az 1722. évi június 10-én Baján tartott közgyűlésen megjelentek közül a következők vannak felsorolva (a jegyzőkönyv szerint az elősoroltakon kívül még mások is megjelentek, de az erről és a következő közgyűlésekről felvett jegyzőkönyvben is csak a közhivatalnokok neveivel találkozunk.) Zichy Ádám első alispán, Hammerschmied Ferencz Antal II. alispán, Baranyay László főjegyző, Kelemen János aljegyző, Csejthey Pál. Gombos Gábor főszolgabírák,

Barich Mihály adószedő, Körmeny István és Pajanovicz Mihály esküdtek. Az 1738. június 18-án Bács érseki városban tartott közgyűlésen a megjelentek közül a következők vannak felsorolva: Tajnay Mihály alispán, Markoviez József kamarai inspektor, Körmeny István főjegyző, Barics Mihály és Záborszky Zsigmond táblabírák, Zbiskó Mihály táblabíró, Kereskényi György főszolgabíró, Péchy Ferenc aljegyző, Prunzinszky Ferenc adószedő, Biricsies Antal kamarai provizor, Hammersehmed Ferenc Antal, a bajai uradalom jószágigazgatója, Lukácsy Endre alszolgabíró, Pókai Dávid Bács érseki városi provizor, Lakóczy Mihály ügyész, Babics Farkas, Stajner József, Körmeny János és Jancsó István esküdtek.

A vármegye élén, 1698-tól kezdve, egész 1776-ig a kalocsai érsekek állottak, örökös főispánokként. A kalocsai érsekek néha egyidejűleg nyerték az érseki kinevezést a főispánsággal, néha a főispáni kinevezés valamivel későbbben kelt. Patachich Gábor például 1733-ban lett kalocsai érsekké, míg főispáni kinevezése április 20-án kelt. Patachich halála után, 1745 decz. 5-étől 1747 május 31-ig széküresedés állott be, míglen gróf Csáky Miklós foglalta el az örökös főispáni széket. Az érsek-főispánok sorát gróf Batthyány József zárja be, a ki, midőn 1776 jan. 1-én esztergomi érsek lett, Mária Terézia királynő meg akarta szüntetni az érsekeknek bácsomgyei örökös főispánságát, s ezért Batthyány utódnak: Patachich Ádámnak le kellett mondania örökös főispáni igényeiről. Ettől kezdve azután világi főispánok kormányozták a vármegyét, a kiknek a sorát gróf Hadik András tábornagy, az udvari főhaditanács elnöke és a futaki uradalom birtokosa nyitja meg.

Nagy ünnepek között ment végbe a vármegyei főispánok beiktatása, mely főleg a szomszéd törvényhatóságok részvétele következtében, gyakran országos jellegű volt. A XVIII. század közepéről két ily ünnepélyes beiktatásról vannak adataink, a melyek egyúttal élénk világot vetnek ama kor közállapotaira és szokásaira is. Csáky Imre bíboros-érseknek 1732-ben bekövetkezett halálával, III. Károly király 1733 április 20-án Patachich Gábor kalocsai érseknek adományozta a főispáni méltóságot. A vármegye erről, az 1733 július 8-án Zomborban tartott közgyűlésében értesült, midőn az alispán egyúttal bemutatta gróf Esterházy Antal zólyoni főispán leiratát, melyben értesíti a vármegyét, hogy a beiktatás teljesítésére királyi biztosnak neveztek ki, egyúttal pedig a beiktatás napját augusztus 25-ére Bácsba tűzi ki. A közgyűlés megállapította a beiktatási ünnepek menetét és az e alkalommal adandó lakoma rendezésével a bajai jegyzőt bízta meg.

A vármegye alispánja már június 11-én útra kelt, hogy az újonnan kinevezett főispánt a beiktatásra meghívja. Augusztus 25-én nagyszámú ünnepelő közönség lepte el az ősi érseki mezővárost: Bácsot. A főispán tiszteletére 129 katonából álló díszőrséget rendeltek ki, öt kürtőssel, és azonkívül a doroszóiak és a garaiak is díszőrséget alkottak és szintén kürtszóval vonultak be. Az érkezőket mozsárdurrogás fogadta, az egyenesen e célra Budáról hozatott mozsarazókkal.

Miután a vármegye közönsége összegyűlt, az alispán indítványára küldött-séget választottak, hogy a beiktatást teljesítő királyi biztot a közgyűlésre meghívja. A vármegye nevében Fábry Jakab, a tisztikar nevében pedig a főjegyző ékes latin beszéddel üdvözlővén a királyi biztot, felolvasták a főispáni kinevezésről szóló okmányokat. Erre két küldött útján meghívták a főispánt a közgyűlésre, hol a királyi biztos beiktatta a főispáni méltóságra. Az érsek-főispán ezután elmondotta székfoglalóját, melyet a jelenlevők lelkes vívatokkal fogadtak, mire felhangzott a hattagú banda zenéje, melyet mozsárdurrogatás szakított félbe. Ezután terített asztalok várták az ünnepelőket. Mivel még a beiktatás napján mindnyájan nem széledtek el, az ünnepelők egy része másnap is ott maradt, fel van még az is jegyezve, hogy az ott maradtak egy 83 kilós vizát és másfél kiló szárdellát fogyasztottak el. A távozó királyi biztos sem ment el üres kézzel, mert a vármegye 592 forint 30 denár értékű ajándékot adott neki. Ezzel a beiktatás költségei 1658 forint 50 denárra rúgtak. (Évkönyv XXIII. évf. 31. lap.)

Patachich Gábor kalocsai érseknek 1745 deczember 5-én bekövetkezett halálával, közel másfél éven át üresen állott Bács vármegye főispáni széke. Midőn Mária Terézia királynő 1747 május 31-én gróf Csáky Miklós kalocsai ér-

A főispán.

Patachich Gábor beiktatási.

Gróf Csáky
Miklós beiktatásán.

seket nevezte ki Baes vármegye főispánjává és midőn erről a vármegye értesült, szeptember 4-én Baján tartott közgyűlésben elhatározta, hogy az új főispán beiktatását, elődének székfoglalójához képest, ünnepélyesen fogja rendezni. A vármegye már e közgyűlést megelőzőleg Szentgyörgyvölgyi Csupor József Alám alispán, Miskolczy István főjegyzőt, Tajnay Mihály és Latinovits Péter táblabírákat kültte Pestre, hogy az új főispánt üdvözöljék és hódolatuk jeléül egy hatosfogatot ajánljának fel neki. A főispán beiktatására gróf Esterházy Ferenc borsóli főispánt küldték ki királyi biztossal, a ki a beiktatás napján október 8-ikát tűzte ki. Az ünnepi lakomához szükséges élelmiszerek beszerzése czéljából Pruzsinszky Ferenc főalószédőt és Baranyay Miklós esküdtét külttek ki, míg a vármegye által felajánlott hat fekete ló vásárlásával Vermes László szolgabíró biztá meg.

Október 8-ikán fényes ünnepre óbredt Baja városa. Az előkelőségek közül a beiktatásra eljöttek; báró Orezy István, a bajai uradalom örökös ura, Kiss József kalocsai kanonok, Csernovich János alezredes, a futaki uradalom birtokosa, Miskolczy István főjegyző, Tajnay Mihály, Latinovits Péter, Pavianovich Mihály táblabírák, azonkívül Pest, Baranya és Tolna vármegyék követei. A díszorséget ez alkalommal 224 katoná, 166 lovas és 20 nagyobbrészt kamarai uradalmi pandúr alkotta.

A nemesség az alispán szállásán összegyülekezvén, Kereskényi György főszolgabíró vezetése alatt bandérium ment a főispánért és a királyi biztost. A vármegye zászlaját Csejthej Antal tartotta, tőle jobbra Vermes László szolgabíró, balra Baranyay Miklós haladt kivont karddal. A királyi biztost szállásáról a ferencrendűek templomába kísérték, az ünnepélyes isteni tisztelet után pedig kezdetét vette a beiktató közgyűlés. Az alispán meguyítja a gyűlést, a vármegye küldöttségeket választ, hogy a királyi biztost és a szomszéd vármegyék követeit meghívják a közgyűlésre. A mozsárdurrogatás közben belépő királyi biztost Hedri Boldizsár kalocsai éneklőkanonok üdvözli. Ezután egy másik küldöttség megy az új főispánért, a kit, megjelenvén, a királyi biztos ünnepi beszéd kíséretében beiktatott méltóságába. Az új főispánt a vármegye közönsége nevében a főjegyző üdvözli, majd felhangzik a közgyűlés tagjai ajkáról a lelkes vívát, melyet mozsárdurrogatás és cigányzene követ. A közgyűlés után a főispán kíséretével ismét a templomba megy háláadó istentiszteletre, melynek végével az egybegyűltek ünnepi lakomához ülnek. Csak a harmadik napon, október 10-én értek véget az ünnepségek, melyeknek költségei 1663 forint 41 $\frac{1}{2}$ denárra rúgtak. (Évkönyv 1907. évf. II. füzet.)

Az 1712 december 1-én tartott vármegyei alakuló közgyűlésen báró Pejaesevics Györgyöt választották alispánná, kinek távollétében, vagy akadályozása esetén Skvarics János főjegyzőt bízták meg az alispáni teendőkkel. Az alispáni teendők szaporodásával szükséges volt az alispán állandó helyetteséről is gondoskodni, ezért az 1714 augusztus 25-én tartott közgyűlésen Urbanez Mátyást választották meg II. vagy helyettes alispánná. 1723-ban, költséghímélés czéljából, beszüntették ugyan a II. alispáni állást és e teendők végzésével a főjegyzőt bízták meg, de már 1730-ban ismét rendszeresíteni kellett ezt az állást.

1716—17-ben az I. alispán fizetése 400 frt, a főjegyzőé 150 frt, a pénztárnoké 300 frt volt. Az 1721-ik évi közgyűlés az I. alispán fizetését 600, a II. vagy helyettes alispánét 250 frt-ban állapította meg. Az 1730 november 4-én tartott közgyűlésen a fobb tiszti illetményeket a következőleg rendezték: főispán tiszteletdíja: 1100 frt, I. alispán fizetése 600 frt, II. alispáné 200 frt, főjegyzőé 300 frt, ügyészé 100 frt. Mária Terézia uralkodása alatt a tiszti illetmények jelentékenyen emelkedtek. Az 1752-ben kelt királyi rendelet a főispán tiszteletdíjat 1500 frt-ban, az I. alispán illetményét 600, a II. alispánét 300, a főjegyzőét 300, a főügyészét 200, a 3 szolgabíróét 200—200, a hat táblabíróét 150—150, a főpénztárosét 400, a főorvosét 300 frt-ban állapította meg. 1768-ban a főjegyző fizetése 400, a főügyészé 250, a főorvosé 500 frtra emelkedik. Az 1777 november 10-én Hadik András főispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen az I. alispán fizetését 700, a II. alispánét 300, a főjegyzőét 500 és a főügyészét 300 frtban állapították meg. 1781-ben a II. alispán fizetése 350, a szolgabíráké 300 frtra emelkedik. 1716—17-ben a tiszti fizetések 2422 frtra, 1727-ben 4690 frtra, 1768-ban a tiszti illetmények 5050 frtra, a szolgazemélyzet fizetése pedig 736 frtra rúgott.

A tiszttakar és illetménye.

1768-ban a tisztkar létszáma a következő volt : főispán, első alispán, másod alispán, hat táblabíró, egy főjegyző egy aljegyző, 3 főszolgabíró, 3 alszolgabíró, egy főpénztárnok, alpénztárnok, főügyész, alügyész, 12 esküült és biztos, egy biztos, egy főorvos. A szolgaszemélyzet pedig a következőkből állott : várnagy, sebész, másodsebész, 12 lovas pandúr, egy pandúrvezető, 23 gyalogos pandúr, egy másodpandúr, egy portyázó, bőrtönör, hat pandúr a bőrtönörizetre, ács és hóhér. (Evkönyv 1892. évf. 144. l.)

Az alispánok közül kiváló szerepet játszott e korban Zichy Ádám, a kit 1720-ban másod- vagy helyettes, 1721-ben, három jelölt közül, első alispánnak választottak meg. 1723-ban újra első alispánná választották, egyúttal követül küldték az országgyűlésre is. Követérsa Orbán Ferencz volt, a ki 1724-ben lemondott e tisztségről. Zichy utóda az alispánságban Radics János volt, a ki 1725-től 1730-ig állott a vármegyei tisztkar élén. Az 1728—29-iki országgyűlésen egyedül képviselte Bács vármegyét. Radics, a katolikus párt egyik oszlopos tagjaként szerepelt az országgyűlésen. Azon az emlékezetes ülésen, midőn a porták kiigazítása céljából az országgyűlés tagjai közül bizottságot küldtek ki, a melybe a protestáns vallású követeket is beleválasztották, midőn ezek vallási meggyőződésükre hivatkozva, megtagadták az előirt eskü letételét, a katolikus rendek között nagy ingerültség támadt, ekkor Radics János volt a leghangosabb, a ki azt kiáltotta, hogy a protestáns követeket ki kell dobni az ablakon. Radics utódlá 1730-ban Szentgyörgyvölgyi Csopor Ádámot választották, kinek helyét 1734-ben, öt jelölt közül Tajnay Mihály foglalta el. Az 1740 november 21 és 22-én Bácsban tartott közgyűlésen ismét Csopor Ádámot választották alispánná. Az ő alispánsága idejére esik a nemesi felkelőseger, úgyszintén az országgyűlés által megajánlott katonaság kiállításá, melyek körül nagy tevékenységet fejtett ki. Csopor Ádámot 1752-ben Tajnay Mihály váltotta fel, a kit 1759-ben Latinovits Péter követett. Az ő alispánsága idejére esik a vármegyei levéltár rendezése is. Midőn Mária Terézia kormányának a figyelmé a vármegyei levéltárakra irányult s a levéltárak rendezése iránt 1752 április 28-án rendeletet bocsátott ki, Bács vármegye is hozzáfogott levéltára rendezéséhez s az iratok egybegyűjtéséhez. Eddig az volt a szokás, hogy a hivatalos iratokat a tisztviselők évenként, vagy bizonyos időszakonként, vagy pedig hivataloskodásuk megszűntével szolgáltatták be a vármegye levéltárába, de ennek nem tettek mindenkor eleget. Latinovits alispán azonban bekívánta a tisztviselőktől az iratokat. Egyúttal kezdetét vette a levéltári iratok lajstromozása is, s miként a főispánnak a helytartótanáchoz intézett jelentéséből értesülünk, 1774-ben az 1727-ig terjedő iratokat lajstromozták. (Századok : 1903. 73.)

Latinovits helyét 1773-ban Lipkay Zsigmond foglalta el, a kit két ízben választottak meg alispánná. Őt követte Kovács József, a ki 1786-ig viselte az alispáni tisztséget, midőn a vármegyei önkormányzat II. József németesítő törekvéseinek áldozatul esett.

1735-ben a vármegyét négy járásra osztották fel. 1768-ban azonban a Járásai fősztés. Székelyt. Székház. tiszavideki járással együtt, csak három találfunk. Az 1778 szeptember 26-án Baján tartott közgyűlésben a vármegyének négy járásra való beosztását határozták el. Ez a határozat még 1778-ban életbe lépett.

A vármegye székhelye e korban többnyire Baja volt. Még 1785-ben is itt volt a vármegyei levéltár és a pénztár a ferenczrendűek zárdájában. A vármegye bőrtőnei Bácsban voltak és itt tartották a vármegyei törvényszékeket. 1713-tól 1727-ig a vármegye Baján Barics Mihály adószedő házában tartotta közgyűléseit, a ki ezért utólag évenként 150 forintot követelt a vármegyétől kárpótlás czimén.

Az 1723. 73. törvényczikk elrendelte, hogy minden vármegye, a melynek még nem volna székháza, tartozik ilyen építeni. Bácsvármegye már ebben az évben foglalkozott egy új székház építésének ügyével, de az építendő székház helyének megválasztása évtizedekig tartó vitákra szolgáltatott alkalmat. A vármegye közönsége végre Zombor mellett döntött, hol a székház céljaira telket vásárolt 500 forintért. A székház tervei 1750-ben el is készültek, de a kivitel abba maradt, mert Klobusiczky Ferencz érsek-főispán a megvcházat Baján vagy Bácsban óhajtott volna felépíttetni. Erre nézve 1758 január 27-én felterjesztést is intézett a helytartótanáchoz. Sőt mivel a megye székhelyének kérdése még függőben volt, Újvidék is lépéseket tett, hogy a székhely oda helyeztessék. Végre

azonban mégis Zombor győzött. Midőn II. József a zombori ferenczrendűeket feloszlattatta, a vármegye a rendházat bérbbe vette s ettől kezdve a ferenczrendű zárda szolgált székházul, míg végre 1804—1805-ig a vármegye székháza felépült.

Közegészség-
ügy.

A gyakori járványok következtében a vármegye nagy gondot fordított a közegészségügyre. 1731-ben a főispán a vármegyei orvosot ajánlott, 1753-ban a vármegyei orvos mellett egy sebészi és egy másodsebészi állás volt rendszerítve. Az 1740-ben kitört pestis következtében Palánkán járványkórházat építettek, 1753-ban már gyógyszerház is volt a vármegye területén, ebben az évben ugyanis Willing Flórián gyógyszerészi állás elnyerése iránt folyamodott a vármegyéhez.

* * *

Mária Terézia
alatt.

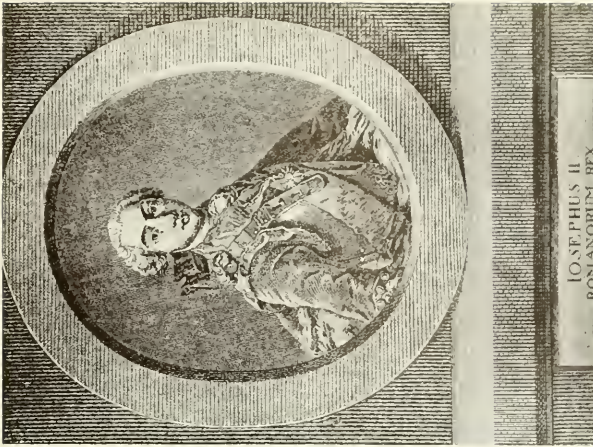
Alig foglalta el Mária Terézia a trónt, mindenfelől jelentkeztek a trónra igényt tartók. Míg a bajor választófejedelem Bécsben igyekezett vélt jogainak érvényt szerezni, az alatt II. Frigyes 1740-ik év őszén betört Sziléziába, melyet kardesapás nélkül hatalmába kerített.

Míg a bajor választófejedelem és a porosz király támadó fellépése következtében az örökös tartományok helyzete valóságosabbá lett, az alatt az 1741-ik évi május 14-ére egybehívott pozsonyi országgyűlésen is izgatott hangulat uralkodott. Az egybegyűlt rendek többsége kemény szavakban fakadt ki a német tanácsosok, valamint az idegen főurak ellen, a délvideki vármegyék sérelmei között pedig ott szerepelt állandóan a tiszai Határorvidék ügye s a vármegye követei: Csopor Ádám és Tajnay Mihály részére adott követi utasításokban is első helyen szerepel a vármegyének az a kívánása, hogy a katonai helyek a megye hatósága alá helyeztessenek s az ország területi épsége helyreállíttassék. A szeptember 11-én lefolyt jelenet hatása alatt a rendek lelkesedéssel ajánlották fel életüket és véréket a szorongatott királynő trónjának megmentésére.

Előterjesztés a
Határorvidék
feloszlására.

De míg az országgyűlés a kiállított katonaság felől tanácskozott, az alatt a királynő összehívta az 1715-ik évben megígért bizottságot, mely hivatva volt a Határorvidék feloszlására iránt előterjesztést tenni. A bizottság, melynek elnöke Patachich Gábor kalocsai érsek volt, előterjesztésben határozottan sürgeti a katonai helyek mielőbbi polgárosítását, mert úgymond az előterjesztés a jelenlegi helyzet elviselhetetlen. A vármegyék sérelmi feliratai is hangsúlyozzák, hogy a szerb Határorvidék katonasága erőszakkal bitorolja a legtermékenyebb földeket, miáltal a vármegyei hatóságok alá rendelt polgári egyének ki vannak zárva a földek élvezetéből s így a saját honukban hazátlanná lett magyarok kénytelenek kenyér után bolyongani a vidéken. Mind e bajokon kívül figyelembe veendő az is, hogy a katonai helyek valóságos fészkei a tolvajoknak, rablóknak és mindenféle gonosztevőknek. Egyszerűen azért, mert a katonai helységek nem tartoznak a vármegyei hatóságok alá s ekként nem ellenőrizhetők s a büntettek nem büntethetők. Sőt azt lehet tapasztalni, hogy a büntettek elkövetésében segédkeztek nyújtanak. A terjedelmes földbirtokokon a határorvidéki kapitányok és más tiszték gazdálkodnak, emiatt eznek a tekintélye nagyobb, mint a földesuraké és a megyei hatóságé. Ők a katonai helységekben teljes hatalommal rendelkeznek a polgári elem fölött, a népet mindenféle közmunkára szorítják és felbátorítják néha a földesurak ellen is. Ha a határszéli szerb katonaságtól okozott bajokat és károkat egybevetjük az ő hadiszolgálatukkal, be kell vallani, hogy a pusztá katonai néven kívül egyebet nem tudnak felmutatni. Fegyverzetük fölötté hiányos, a katonai szabályokat és a fegyelmet nem is ismerik; és ha van is alkalom, hogy katonai szolgálatot teljesítsenek, arra úgy kell őket kényszeríteni. Szóval — így végződik a jelentés — a határorvidéki katonaság ma már teljesen hasznavehetetlen.

E jelentés alapján keletkezett az 1741-ik évi XVIII. törvényezikk, mely elrendeli, hogy a katonáinak nevezett helyek, Bács-Bodrog, Csongrád és a többi vármegyékben, a vármegyei törvényhatóságoknak visszaadassanak s alajók rendeltessenek. (Zsilinszky Mihály: i. m. II. 6. lap.) Ez a törvény az ország területi épségének visszaállítását hatalmas lépéssel vitte előre, de végrehajtása a bekövetkezett háborús idők miatt egy évtizednél tovább húzódtott.

II. József.
(Az Orsz. Képtárból.)

I. Ferencz király.
(Az Orsz. Képtárból.)

Mária Terézia.
(Az Orsz. Képtárból.)

István főherceg. (Az Orsz. Képtárból.)

V. Ferdinánd. (Az Orsz. Képtárból.)

Bács vármegye alig egy hónappal a szeptember 11-én hozott országos végzés után, október 10-én Baján gyűlt egybe, hogy a vármegye részéről adandó hadiségély ügyében határozzon. A közgyűlésen elhatározta a vármegye, hogy a nemesség személyesen kel fel és száll táborba. A birtokos nemesség a személyes felkelésen kívül minden nádori porta után egy-egy fegyveres lovas: állít ki teljes felszereléssel, a saját költségén. Végül a vármegye közönsége 27 $\frac{1}{2}$ nádori portája után egyenkint 4 $\frac{1}{2}$ gyalogost állít ki. Ez az utóbbi határozat azonban módosítást nyert. Miután ugyanis az országgyűlés a portális gyalogság számát 21.622 főben állapította meg, Bács vármegye 244 gyalogos katonát állított ki. (Hadi tört. Közl. 1897. 213.)

A vármegyei felkelt nemesség tisztikara a következőleg alakult meg: kapitány: Csupor Ádám, hadnagy: Heyl Ignác, zászlótartó: Pavianovics Mihály ifj., biztos: Bogdányi Nándor megyei főbiztos. A megyei gyaloghadj tisztikarát pedig a következőleg alakították meg: kapitány: id. Kereskényi György szolgabíró, hadnagy: báró Bernyákovics Simon vármegyei esendbiztos, zászlótartó: Gyárfás Ferencz megyei esendbiztos. A felkelt nemesség felszerelése és kiállítása 1741-ik év végén még nem volt készen s így a nemesség elindítása iránti intézkedések is késtek.

A vármegye ekkor sűrű összeköttetésben állott gróf Károlyi Sándorral, a ki a tisztántúli felkelt nemesség szervezésével volt megbízva, a ki nagy buzgalommal és odaadással teljesítette feladatát, a ki minden tekintetben kitünő szervező erőnek bizonyult s a legnagyobb erélyvel vette kezébe a felkelt ügyét. Károlyi Sándor és báró Haller Sámuel sürgetései következtében a vármegye 1742-ik év február elején Bajára tüzte ki a gyülekezés helyét, de mivel a felszerelés igen lassan folyt, csak a június 21-én tartott megyegyűlésig készültek el annyira, hogy elindításuk iránt intézkedni lehetett.

A felkelt nemesség végre június 28-án gyűlt össze Baján, honnan az ünnepi mise és a szabályszerű hadiszenle után Pozsonyba indult. A vármegye nemessége Bihar, Zaránd, Arad, Békés, Csanád és Csongrád vármegyék felkelt nemességével alkotott egy ezredet, melynek ezredesévé gróf Haller Istvánt, alezredesévé Andrássy Mihályt, őrnagyává Dráveczky Lászlót vagy Dobozy Mihályt jelölték ki. A tisztántúli ezred részt vett a sziléziai hadjáratban és hosszabb ideig volt Morvában is állomáson, hol Dráveczky László parancsnoksága alatt Kremsir, Olmütz és Hoff városoknál működött, mely alkalommal számos poroszt ejtett foglyul, majd a Prágánál kirohanó francziákat is visszaverte.

Az 1748-ig tartó örökösödési háború folyamán, Bács vármegye évről-évre kiállította az újonczokban és a gabonában reaeső részt, mely áldozatok mind-egyre súlyosabb teherrel sujtották a vármegye népet. A felkelt nemesség és a portális gyalogosokon kívül, a határőrök is részt vettek a sziléziai háborúban. Mintegy 500 tiszai határőr 1741-ben gróf Pálffy János seregében Felső-Ausztriában harezolt, de a legénység oly fegyelmzetlen volt, hogy gróf Kevenhüller tábornok haza akarta őket kergetni. 1742-ben a tiszai határőröket Vuics Arzén és Seviés János alatt Morvaországba küldték, majd Olmützbe rendelték helyi őrségül.

1743-ban 1510 lovas és gyalogos határőr, Vuics Arzén kapitány vezérlete alatt, Bajorországba vonult. Engelshoffen tábornok ezenkívül még többek között Szabadkáról 200 önkéntest Szlavoniába akart rendelni, de ezek a kivonulás előtt fellázadtak. A Bajorországba küldött szeb határőrök még 1745-ben sem tértek vissza. Ebből a csapatból Freiburgnál 522 ember a francziák fogságába került, honnan csak az udvari főhaditanács közbenjárására szabadul-
tak ki, midőn a franciaia foglyokkal kicserélték őket. (Hazánk. 1885. 148.)

1744 aug. 18-án Mária Terézia királynő újból fegyverbe szólította a vármegyét. A vármegye közönsége a szept. 2-án Baján tartott közgyűlésében tárgyalván a királyi leíratot, a személyes felkeltés részére 25 lovas, ezenkívül minden porta után egy-egy gyalogost, végül az uradalmak által kiállítandó 55 lovas zavazott meg. Bár a vármegye még 1744 szept. 29-ére Bajára tüzte ki a felkelő hadak gyülekezésének időpontját, csak 1745 nyarán keltek útra. A vármegyei felkelő had parancsnokává gróf Károlyi Ferencz altábornagy Szily Jánost, kapitányává Csupor Jánost és hadnagyává ifj. Pavianovics Mihályt nevezte ki. Ez a had, néhány havi táborozás után, nov. 20-ika táján tért vissza. A hazatért csapatokat Szily János őrnagy decz. 7-én Baján összpontosítván, az ez alka-

Nemesi fölke-
lés szervezése.
1742.

Az örökösödési
háború.

lomra egybehívott közgyűlés előtt bemutatta a csapatok lajstromát, hadiszerelvényeit és a zászlót.

A mint kissé békésebb idők következtek, a vármegyénél ismét felszínre került a katonai Határőrvidéktől való megszabadulás óhajja. Az 1743 febr. 27-én Baján tartott közgyűlésből felírtak a helytartótanáshoz, kérvén, hogy most, a békésebb idők beálltával, legalább a vármegye területének belsejében fekvő hét katonai sáncot, Szabadkát, Zombort, Péterváradot, Kovílt, Szenttamást, Bresztováczot és Palánkát, melyek ezélnaknak most már úgy sem felelnek meg többé s a kir. kincstárnak sinésenek hasznára, sőt a kamarai alattvalóknak is tömérdek kárt és bajt okoznak, Bács vármegye hatósága alá rendeljék, miként ezt már az 1741. XVIII. törvényezikk is elrendelte. Hogy a vármegye kérelmének nagyobb nyomatékot adjon, Miskolczy István Antal vármegyei főjegyzőt Pozsonyba és Bécsbe küldte.

Vnics kapitány kezdeményezésére a tiszai határőrök márczius havában ellenkező kérelmet adtak be az udvari főhaditanáshoz, melyben kiváltságos helyzetük fenntartását és a Magyarországra való bekebelezés tervének eljéjtését kérik. E folyamodványban a többek között azt a kívánságukat is hangsúlyozzák, hogy újjászerveztessenek s az erről szóló legfelsőbb elhatározásról, még mielőtt április havában Morvaországba indulnának, értesíttessenek. Mária Terézia királynő e kényes helyzetben kitérő választ adott a kérvényezőeknek, azt felelvén nekik, hogy a helyes berendezés a királynő gondját képezi s erre nézve az udvari főhaditanás véleményét is meg fogja hallgatni. Időközben azonban a szabalkai katolikus vallású határőröknek sikerült a görög-keleti határőrök ellenében a katonai szervezet megszüntetését kieszközölni. 1743 márczius 26-án a kincstár a szabalkaiakkal megkötötte a szerződést, melynek értelmében Szabadka ezúttal Szent-Mária néven, szabadalmazott mezővárossá lett. A szerződés április 23-án királyi jóváhagyást nyervén, május 7-én a szabadalomlevelet is kiállították. Szabadka polgárosításával előtérbe lépett hovatartózkodásának kérdése is. Miskolczy főjegyző fellépése következtében, az 1743 szept. 17-én kelt legfelsőbb elhatározással, Szabadkát Bácsba kebelezték be, nola Csongrád vármegye mindent elkövetett, hogy odaesatolják.

Városok polgárosítása.

Ezzel megtörtént az első lépés a tiszai Határőrvidék felosztására. A fáradhatatlan Miskolczy főjegyzőt június 8-án ismét Pozsonyban találjuk, honnan Bécsbe ment. A királynőhöz is adott be kérvényt, a kancellária útján is folyamodott, sőt a horvát bálnál is tisztelgett. Itt tudta meg, hogy a királynő Péterváradot s az ezzel szemben fekvő Pétervárad-Sínez mezővárost és Titelt, továbbra is katonai igazgatás alatt kívánja tartani, a királynő figyelmébe különösen Titltre irányult, melyet meg akart erősíteni, hogy Péterváraddal együtt, a törökök ellen előrsül szolgáljon.

Szabadka polgárosítása után gróf Pálffy tábornok már május havában hazaküldte a szabalkai határőröket, a kiket a többi határőröktől elkülönített. A papjaiktól és tisztjeiktől felbújtott szeb katonaság azonban nem akart az újonnan alakult városi hatóságnak engedelmeskedni. Esztendőközét tartott a vészály, míg végre 1746-ban azok a kik továbbra is katonák akartak maradni, elköltöztek Szabadkáról. (Iványi. A Tiszai Határőrvidék. Hazánk 1885. 202—206.)

A tiszai Határőrvidék felosztását kimondó törvény kihirdetésekor Zomborban is nagy izgatottság volt észlelhető. A törvény azonnali végrehajtása esetén Zombor jobbágykőzség lett volna, melynek a katonaszkodáshoz és a szabad élethez szokott lakosai irtóztak a jobbágyi terhektől. Ezért sokan elköltöztek és némelyek Futakon, mások Mitroviczán és Zsablyán telepedtek le. 1745-ben a zomboriak közgyűlést tartván, kimondták, hogy jobbágyi igába nem hajtják magukat. Küldöttséget választottak tehát, mely Párehetich Nicola vezetése alatt átnyújtotta kérvényüket a királynőnek. E kérvényben Zombor lakosai régi kiváltságaik fenntartását kérték, mert különben szétmennek s otthagyják a várost. Időközben azonban Zombort és Palánkát szintén átadták a vármegyének. Zombor átadása 1745. év október végével történt. Ezzel a vármegye kiterjesztette hatóságát Zomborra is, de a város lakossága ellentállott, kivéve a felsővárosiakat, a kik elfogadták a jobbágyi sorsot, miért is a város többi lakosa parasztnak nevezte el őket. A bécsi kiküldöttek azonban végre is sikert értek el. Mária Terézia 1749 febr. 17-én Zombort a szabad királyi városok jogaival ruházta fel, s a város részére címeres pecsétet adományozott.

Ezzel a város szabadsága biztosítva volt ugyan, de most meg újabb terhek neheztedek a lakosságra, a mennyiben a város a szabafalmakért járó 150.000 forintot nem tudván lefizetni, gróf Batthyányi Józseftől kért kölcsön pénzt. zálogul a Felsővárost kötvén le. Batthyány átvevén a Felsővárost, azt teljesen jobbágyközségként kezelte. E miatt azonban gyakoriak voltak a surlódások a lakosok és az uradalmi tisztek között. Végre sikerült a zomboriaknak Halastól 60.000 frt. kölcsönt kapni, mire Batthyány Józsefet kifizették, pandúrait elkergették. a nép pedig örömjongva járta be a várost, hirdetvén a felszabadulást. (Évkönyv XIII. évf. II.)

1743-ban már Pétervárad-Sánc lakossága is mozogni kezdett és szintén folyamodott felszabadításáért. Kérelmüket siker koronázta. Mária Terézia 1748 február 1-én a várost a szabad királyi városok kiváltságaival ruházta fel, egyúttal a város nevét Újvidékre (az oklevél szerint: Uj-Vidég) változtatta.

Az 1745 július 1-én kelt királyi leíráttal csak Szabadka, más néven Szent-Mária, Zombor, Bresztovác és Palánka katonai helyeknek a bekebelezését rendelték el, a tiszai Határőrvidék végleges felosztása azonban csak 1750—51-ben következett be. A királynőtől kiküldött bizottság gróf Grassalkovich Antal elnökele alatt 1750. év őszén kezdte meg működését. Titelből kiindulva. Zentán át Szegedig sorra járta a Határőrvidékhez tartozó községeket, a hol mindenféle kitörő örömmel fogadta a vármegye közönsége, mert úgy tekintették, mint az ország felszabadítóját, a katonai hatóságok uralma alól. De a határőrvidéki szerbek annál féltékenyebb szemmel nézték a bizottság működését. Az 1750 augusztus 15-én kibocsátott leíratra, mely az összes még meglévő tiszai és marosi sáncok megszűntetését elrendelte, a szerb metropolita és Sevcics őrnagy, a szerb katonaság nevében felszólaltak és kifogásaikat írásban adták be a főhaditanácshoz. Mária Terézia királynő azonban fenntartotta rendeletét, a Duna-Tisza szögén öt helységet kivéven a polgárosítás alól, szabad választására hagyván a határőröknek, hogy az új Határőrvidékre akarnak-e költözni, vagy pedig polgári alattvalókká akarnak-e lenni. Az átköltözés napjául 1751 április 1-ét tűzte ki.

De Mária Terézia még tovább ment a határőröknek adandó kedvezményekben. 1751 márczius 1-én a tiszai Határőrvidék tisztjeit magyar nemességre emelte, ugyanez évi június 28-án pedig Martonos, Ókanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Petrovszello, Óbecse, Szenttamás, Bácsföldvár. Turia községek lakosságának szabadalomlevelet adott, melyben a helységekhez tartozó földterületeket, az akkori lakosságnak, bizonyos szolgálmányok teljesítése mellett, örök időre használatul adta. E szabadalomlevél következtében e helységek együttvéve a szabadalmazott tiszai kamarai területtől alakultak, miből 1791-ben a tiszai Koronakerület alakult. 1758-ban pedig az akkori tiszai Koronakerületben lakó minden egyes volt határőrvidéki tisztnak rangjához mérten földbirtokot adományozott, mely földterületeket már 1751 óta haszonélvezték.

A tiszai Határőrvidék bekebelezése fölötti viták jó alkalomul szolgáltak Csongrád vármegyének, hogy Bács vármegyétől Zentát, Martonost és Kanizsát visszaperelje. Csongrád vármegye nem sajnálva költséget és fáradságot, nagy buzgalommal kutatta össze az idevonatkozó bizonylatokat az ország különféle hiteles helyi levéltáraiból. Legtöbb fáradságot fejtett ki Csongrád vármegye: Szabadka város és Madaras pusztá visszaserzése körül. Még 1744-ben felírt a kormányhoz, hogy ezek Csongrád vármegyéhez csatoltassanak, mert hajdanában is ide tartoztak. Sőt Bécsbe menesztendő küldöttségeket is választott. Különösen Marsovszky Sándor, Csongrád vármegye főjegyzője fáradozott sokat ebben az ügyben; még vesztegetéstől sem riadt vissza. De mindez mitsem használt, mert Szabadkát, mint láttuk, Bácsba kebelezték. (Zsilinszky Mihály i. m. II. 10.) Csongrád vármegye azonban nem nyugodott bele, hanem báró Zayhoz, gróf Károlyi Ferenczhez, sőt a váci püspökhöz is folyamodott pártfogásért. Egy pillanatra úgy látszott, mintha fára-lozásait siker koronázná, mert a nádor Szabadka, valamint a hozzátartozó Madaras. Tavankút, Sebestyénháza nevű pusztáknak, valamint Kőrösgyháza helységnek Csongrád vármegyéhez való tartozása ügyében 1746 augusztus 22-ére Pozsonyba kitzúta a tárgyalás határnapját. De Bács vármegye vonakodása következtében a tárgyalást november 14-ére halasztották el

A Határőrvidék felosztása.

Határperek.

Még 1749-ben is folyik a küzdelem a két törvényhatóság között egyes községek visszaesatolása érdekében. Csak 1750-ben ért véget a tárgyalás, midőn a tiszai Határörvidék önállósága megszűnt s a volt határörvidéki községeket Bácsba kebelezték.

Csongrád vármegye azonban még ekkor sem nyugodott meg. 1760-ban családi szerződésekkel és más magánjogi okiratokkal támogatott kérvényt nyújtott bé a nádorhoz, melyben kimutatta, hogy Szabadka Mátyás királynak 1164-ben kelt adománylevelében Csongrád vármegyéhez tartozónak mondatik s hogy 1504-ben és 1511-ben is Csongrádhoz számították; hasonlóképen kimutatta, hogy Zenta, Martonos és Kanizsa mindenkor Csongrádhoz tartoztak. Az 1764. évi országgyűlésre küldött követeit is oda utasította, hogy országos bizottság kiküldését kérjék, mely megvizsgálná, melyik helységek tartoztak egykor Csongrád vármegye területéhez. (Zsilinszky Mihály i. m. II. 10.)

Bács vármegye viszont Szent-Péter és Horgos pusztákra tartott igényt és azzal érvelt, hogy mikor 1750-ben a Határörvidéket feloszlatták, Horgos és Szent-Péter nem tartoztak Csongrádhoz. Ezt azzal igazolta, hogy mikor a Kárász család Horgost megszerelte, az átvételnél Bács és nem Csongrád vármegye tisztviselői jártak el. Csongrád ekkor gróf Grassalkovich Antal kamarai elnökhöz fordult közbenjárásért. A kormány, méltányolván Csongrád jogait, 1763-ban eltiltotta Bács vármegyét attól, hogy Horgos és Szent-Péter pusztákon törvényhatósági jogot gyakoroljon. (Zsilinszky i. m. II. 38.)

A vármegye előterjesztései.

Az 1751. évi országgyűlésre, mivel még ekkor a Határörvidék feloszlata nem lett, a vármegye főleg a tiszai Határörvidékek végleges feloszlata iránt tett sürgető előterjesztést, ezenkívül még számos más szellemmel és kívánsággal járult az országgyűlés elé. Ezek főbb pontokban a következők: 1. A királyi helytartótanács által 1745-ben Bács vármegyére, 6 nádori porta crejéig kivetett adótöbblet töröltessék. 2. A postamesteri állások a vármegyében a magyaroknak adományoztassanak s ne a görögkeleti szerbeknek, a kik, mint az 1735. évi lázadás alkalmával is láttuk, megbízhatatlanok. 3. Bács vármegye igazságszolgáltatás tekintetében a dunáninneni kerülethez, adóügyben pedig a budai bizottsághoz csatoltassék. 4. A vármegye állandó sérelme, hogy az újvidéki görög nem egyesült püspök a módosabb családokból nevez ki lelkeszt, egy községben sokszor négyet is, és ezek mind adómentesek, mi által az adózó nép terhe egyre súlyosodik. 5. Zombor, mely rabló gonosztevők főfészke, ne ezikkelyeztessék be s szabad királyi városok sorába. (Valószínűleg azért, mert a város állhatatosan ellentállott Bács vármegye abbéli törekvéseinek, hogy jobbágyhelység legyen.) 6. A tiszáninneni határörvidéki helyek végre is, a többi kamarai helységek mintájára, a vármegye hatósága alá helyeztessenek. 7. Végre a vármegye panaszt emel a hadibiztosok ellen, s indítványozza, hogy mivel a hadibiztosok közege a vármegyének ninesenek segítségére, azoknak fizetésével a lakosság ne terheltessek, hanem ez állások inkább be se töltesenek, mert a vármegye ezeket a dolgokat inkább elvégzi s ha mégis meghagyatnának, úgy fizessék őket a hadi adóból. (Gravamina et postulata. J. Comitatus Bachiensis 1751. Várm. Levéltár.)

E sérelmek és kívánások közül azokat, a melyek a Határörvidék feloszlására vonatkoznak, még ebben az évben orvosolták, a szabad királyi városok beczikkelyezését azonban Bács vármegye sem tudta megakadályozni. Az országgyűlés eleinte hevesen ellenezte Zombor és Újvidék szabad királyi városok beczikkelyezését. A vármegyei követek veszélyt láttak a szabad királyi városok követeinek szaporodásában, mert attól tartottak, hogy ezáltal az udvari párt túlsúlyra vergődik az országgyűlésen, másrészt attól is félték, hogy a nem kiváltságos osztályok adózási terhe növekedni fog, mert a szabad királyi városi jog felmentette az illetőket a fuvar és az előfogat tartozása alól. Csak hosszas vita után, augusztus 26-án nyugodtak bele a rendek Szabadka és Újvidék városok beczikkelyezésébe. (Müllenn. Tört. VIII. 284.)

Újabb kiváltságos helységek.

Még az országgyűlés folyamán, 1751 június 28-án, Zenta város is kiváltságlevelet nyert Mária Teréziától, ezenkívül országos és hetivásár tartására kapott jogot. E kiváltságlevelet Bács vármegye az október 5-én Ószivácson tartott közgyűlésében hirdettette ki.

1774 augusztus 1-én Mária Terézia királynő, az egykori tiszai Határörvidékez tartozó Csurog, Goszpodince, Szent-Iván, Felsőkovil, Alsókovil, Káty hely-

ségek részére is állított ki szabadalomlevelet, melynek czélja volt, az utóbb e helységekre letelepedett kath. vallású lakosság előjogait az ottani görög keleti szerbekkel egyenlővé tenni.

1779 január 22-én Mária Terézia királynő Szent-Mária kamarai mezővárost szabad királyi városi jogokkal ruházta fel. Ezzel a városnak 1764 óta táplált óhaja ment teljesebbé. Mária Terézia királynő ezenkívül megengedte, hogy a város a jövőben Mária-Terézianopolis nevet vegyen fel, melyet 1845-ig megtartott.

Míg a hétéves háborúban a vármegye fegyverforgató népe távol idegenben vészelt, a vármegye óriási áldozatokat hozott a hadiségély és a katonaság eltartásához szükséges termény-járandóságok kiállításá érdekében. 1759-ben a helytartótanács is elismerte a vármegye áldozatkésztségét és buzgalmát, ellenben kifogásokat tett Zombor és Újvidék városok eljárása miatt. A vármegye a távolból is élénk figyelemmel kísérte a harcztér eseményeit, a melyekről a helytartótanács útján értesült. 1759-ben vármegyeszerte megülték Drezda város visszavételét és Daun tábornok maxeni győzelmét, a midőn Fink prozsa tábornokot 17,000 emberével fegyverlerakásra kényszerítette. Hasonlóképen megünneptették 1760-ban Laudon tábornok landeshuti győzelmét is. (Várm. Levélt.)

Mária Terézia királynő törekvése oda irányult, hogy a korona és a nemzet közötti kapcsolatot szorosabbá fűzze. Főleg ebből a czélzatról alapította 1760-ban a magyar nemes testőrséget, melynek felállításí költségeihez Bács vármegye 2000, Zombor 100 és Újvidék 200 forintot ajánlottak fel. Az újonnan felállított testőrségbe leendő felvételle Bács vármegye a maga részéről Boczó Dánielt hozta javaslatba. (Haditört. Közl. 1895. 526. lap.)

Mikor Szabadkát 1745-ben Bács vármegyéhez csatolták, a változott viszonyokkal megbarátkozni nem tudó 298 szerb család a katonai élet folytatása mellett nyilatkozott. Ezeket Mosorinba telepítették le, az egyedüli kamarai helységbe, mely a tiszai Határőrvidékre beékelve, ennek folytonosságát megszakította. Mivel azonban időközben a jelentkező családok száma a 316-ot meghaladta, a Határőrvidék felosztására kiküldött bizottság ezeket Mosorin helységbe kivül, Gardinovácz és Kovil kamarai falvakba szándékozott letelepíteni. E családok 1746 nyarán és őszén a részükre kijelölt falvakba le is telepedtek.

Mivel a külügyi viszonyok egyre kedvezőtlenebbé váltak, 1750-ben az udvari főhaditanács, az ország folyami hajóhadának a kor újabb követelményeinek megfelelő átalakítását határozta el. E végből Komárom, Győr és Esztergom vidékéről a sajkásokat a Duna, a Tisza és a római sáncok által alkotott háromszögbe kívánták letelepíteni. E terjedelmes földterület a sajkások között lett volna szétszórható, s az a dunai Határőrvidékhez csatoltnak volna. A sajkások számára 1750-ben Titel, Lok, Mosorin, Gardinovácz, Villova és Zsablya helységeket jelölték ki, s az átköltözés határnapjául 1751 április elsejét tűzték ki. Ezzel azonban a szervezés munkája megakadt. A kijelölt községek lakosai ugyanis nem sok kedvet mutattak a katonáskodáshoz; a győri, esztergomi és a komáromi sajkások pedig nem akartak átköltözni, minék következtében azután 1752 márczius 17-én kelt határozattal e helységeket egyelőre a megyei és a kamarai hatóságok alá rendelték.

1763. év folyamán, a külviszonyok kedvezőtlenebbé váltával, a kormány az ország déli és keleti határait új Határőrvidékekkel akarván megvédeni, ebben az évben ismét hozzáfogtak a Sajkáskerület szervezéséhez. Még 1763-ban összeírták e hat helység férflakosságát. Mivel azonban az összes férflakosság száma belezámitva az ifjakat, a gyermekeket és a fegyveres szolgálatra alkalmatlanokat, csak 1679-re rúgott, egyelőre négy zászlóalj felállítását terveztek. A kamara tehát átadta a fenti helységeket a katonai hatóságoknak, mely még ebben az évben felállította a titeli sajkás zászlóaljat. Ez egyelőre három századból állott és első parancsnokává Stanisavljevics Tivadart nevezték ki, és közvetlenül a péterváradí parancsnok alá rendelték. Mária Terézia királynő azonban kevésnek találván a három századot s a sajkás zászlóalj létszámát 1112 főre emelte fel, s e végből a helytartótanács még öt helységet csatolt a Sajkáskerülethez, nevezetesen Szent-Ivánt, Goszpodinczét, Csurogot, Felső- és Alsó-Kovilt. (Millenn. Tört. VIII. 304. Horváth Mihály: Magyarország. Tört. VII. 320. Évkönyv. 1888. évt. 17. lap.) Az ekként megalakított titeli Sajkáskerülethez később, 1800-ban, még Gyurgyevo, 1801-ben Nádaly helységeket csatolták, úgy hogy a sajkásoknak 14 helységük volt, melyek csak 1873-ban kerültek vissza Bács vármegyéhez.

Hadügyi
intezkedések.

A Sajkás-
kerület
szervezése.

Mária Terézia királynő élete végszakában még egyszer hadba szólította a vármegye fegyverfogható fértilakosságát. Mivel az országgyűlés nem volt együtt, az újonczokat a vármegyék szavazták meg. Bács vármegye 300 újonczot ajánlott fel, Szabadka város pedig 100 lovat és 5000 aranyat. A vármegye ki is állította a megajánlott újonczokat, de kárdélre nem került a dolog, mert a királynő 1779 május 13-án Teschenben békét kötött Nagy Friggyessel. (Századok 1878. évf.)

Népeség,
mozgalmak,
telepítések.

Mária Terézia uralkodásának kezdetén a mai vármegye területénck jó része lakatlan volt. A szatmári békekötés után már megindult a telepítés. Gróf Csáky Imre kalocsai érsek már 1712 után megkezdi jöszágainak betelepítését és maga a kinstár és az egyes földesurak is arra törekedtek, hogy minél több munkáskezet nyerjenek meg a paragon heverő földbirtokok gyümölcsözővé tételére.

A XVIII. század első felében a népesség Magyarországon még igen hullámzó volt. Ha a bevándorlók az egyes elhagyott helyekre le is telepedtek, mihiyt alkalmasabb helyet találtak, azonnal elhagyták gunylióikat. A földesurak és a katonaság elnyomásától való félelem, a nagy adóteher, a vallásüldözések, nünd lényegesen hozzájárultak a népesség ide-oda költözködéséhez. De volt valami, a mi legfőképpen vonzotta a népet a mai Bács-Bodrog vármegye területére. Ez a bácskai föld volt, a maga kimeríthetetlen erejével és kiaknázhataltan gazdasági termőképességével. És az ország egyik legtermékenyebb vidékének földje, szinte századokon át, műveletlenül, paragon hevert. Voltak vidékek, melyeknek földjét a mohácsi vész óta nem érintette ekevas, a hol mérföldeket elreptet a katonafű, a királygyertya és a kutyatej. Ebben az óriási műveletlen területben látja mindenki a jövő gazdagságának biztosítékát. Ezt szállják meg a szerb katonák, erre teszi rá a kezét a kamara, erre keres adományt a nemes, itt foglal magának területet a középkori földesúr ivadéka, ide menekül a szökött jobbágy, ide költözködik a külföld vállalkozó szellemű parasztsága.

A földesurak, főleg a kamara, tárt karokkal várják a munkás-kezeket, nem nagyon válogatnak bennük, nem is kérdik, ki, homon jött, földolog, hogy hozzáfogassanak a paragon maradt területek kiaknázásához.

Az 1715—1720. évi összeírásokból már láttuk, hogy a vármegye népessége ekkor túlnyomólag szerbekből állott. A XVIII. század harmadik évtizedétől kezdve azonban mindegyre több magyar, német, tót és kisoroz kezd betelepülni. A magyarok betelepítése eleintén a kinstári birtokokra terjedt ki. Gombos Gábor, a bácsi kinstári jöszágok igazgatója, 1731 április 28-án Jankovác kamarai puszta engedte át a beköltöző magyar lakosságnak. 1748-ban Tolna, Baranya, Veszprém és Somogy vármegyék szabad költözködési joggal felruházott lakosai Losonczy Józsefet küldték Redl Ferenc kamarai jöszágigazgatóhoz, hogy nehány kinstári pusztán letelepedhessenek. A kamarai jöszágigazgatóság Paka, Merköpnya, Sterbácz és Bezdán nevű pusztákat jelölte ki számunkra letelepedési helyül.

A telepítések 1748-tól kezdve, midón Grassalkovich Antal foglalta el a kamarai elnökséget, mindegyre nagyobb mérvet öltöttek. Grassalkovich, felismerve a telepítések nagy jelentőségét s horderejét, lehetőleg megkönnyíteni igyekezett azt. 1750-ben Topolya puszta 1752-ben az Új-Doroszló határában levő Zsarkovác és Klisza nevű puszták benépesítése iránt intézkedik. 1751-ben Kupuszina helységbe 150 magyar vagy tót katolikus családot akart telepíteni. 1752-ben Csónoplyára akartak magyarokat telepíteni. 1753-ban Bogojeva szerb lakosait át akarta telepíteni Parabutyra, s helyettük németeket akart behozni, de mivel elegendő német család nem jelentkezett, a terv abban maradt. 1753-ban a mai gombosi alsó szőlők helyén magyarok kezdtek letelepedni s telepüket Új-Karavukovának nevezték el. 1764-ben Új-Karavukovára németeket telepítettek Köln, Frankfurt, Ulm és Schweinfurt vidékéről; de az új telepek nem tudván a magyarokkal megférni, 1770-ben ezért s az árzyiek miatt is Karavukovára hurezolkodtak át, míg a magyarok Bogojevára költöztek, hol 1772-ben 101 magyar család lakott, 1783-ban pedig már 817 lélek.

Katolikus vallású magyarok telepedtek le még a következő helységekbe: Kula (1749), Kanizsa 1750—56 között, Nemes-Militics (1752), Zenta (1755), Bátmonostor (1760), Ada (1760), Bece (1767), Petrovoszello (1767). Református vallású magyarok költöztek be Feketehegy, Piros, Omoravieza és Pacsér helységekbe; ezeknek a beköltözködése azonban már az 1782—86. évekre esik.

Az egykori tiszai Határőrvidéken, vagyis a későbbi bács-tiszai Korona-területen, a szerb népesség lassankint megfogyott, mert nem tudott a földműveléssel és az egy helyben lakással megbarátkozni. A tiszai Határőrvidék felosztása után a szerbek tömegesen elhagyták a Tisza mellékét s részben a titeli Sajkaskerületbe, részben a Temesközbe, sőt számosan Oroszországba vándoroltak ki. Az 1770—74 közötti években Magyararkaniza, Óbecse, Zenta, Turja, Martonos, Ada, Mohol, Péterréve, Szenttamás és Tiszaföldvár helységekre katolikus vallású magyarok is költöztek a Felvidékről és a Jászkún kerületből, miáltal a katolikus és a görögkeleti vallású lakosság aránya csaknem egyenlő lett.

Magyararkanizásra, melyet 1694—95-ben szerbek szállottak meg, a magyarok 1750—53-ban kezdtek települni és 1777-ben a magyarság már túlnyomó volt. Zentára is magyarok és tót családok telepedtek. A magyarok Jászberény vidékéről és Heves vármegyéből, a tótok Bars és Hont vármegyékből költöztek oda. Péterrévén már 1767-ben találunk magyarokat, a zömük azonban csak az 1772—73. években telepedett le ott. Ada lakosai 1760-ban telepedtek le a Jászságból, Heves, Nógrád és Hont vármegyékből; az utóbbi vármegyéből néhány tót család is költözött Adára.

Mária Terézia királynő, hogy az ország népessége szaporodjék, még a hétéves háború alatt, 1762-ben rendeletet bocsátott ki, melyben meghagyja, hogy azokon a tájakon, a hol pusztá földetek találhatóak, a földesurak telepítésre köteleztessenek. A jó példa czéljából a kamara hat kamarai pusztá betelepítését tervezte. Cothmann udvari kamarai tanácsos Kovács mérnök társaságában bejárta Bács vármegye területén a kamarai pusztákat. Körútja alkalmával első ízben Apatinba jött, melyet Grassalkovich 1750-ben németekkel telepített be; innen kiindulva a következő telepeket látogatta meg: Új-Filipova, melyet németekkel telepítettek meg. Bezdán, hova 1742-ben csupa magyar és szláv családok telepedtek. Csátalja, a bácsi kamarai terület legrégebbi gyarmata. Dautova, hova 1762-ben 109 felsőmagyarországi magyar kath. család telepedett. Doroszló, hova 1757-ben magyarok telepedtek. Hódság, hova 1760-táján németek költöztek. Bukin, hova 1749-ben szintén németek telepedtek. Új-Karavukova, hova 1753-ban magyarok telepedtek le. Csonoplya magyarok és kath. vallású szerbek telepe. Veprovác, melyet 1760-ban magyarok és tótok alapítottak. Nemes-Militics, hol 100-nál több házban magyar nemesek laktak. Keresztúr, melyet kisoroszokkal telepítettek. Sztapár, melyet 1750-ben szerbek alapítottak. Kupuszina, melyet 1752-ben magyarok és sokaczkok telepítettek. A régi szerb helységek közül Cothmann meglátogatta Priglevicza-Szent-Iván, Béreg, Palánka, Bukin, Ó-Karavukova és Bresztovác helységeket.

Cothmann jelentésére Mária Terézia 1764 június 28-án kelt elhatározásával, a Bács-Bodrog vármegyében fekvő kamarai területeknek németekkel leendő betelepítését rendelte el. A németek első telepe Csátalja volt, mely 1729—36-ban már faluként szerepel. Az első német telepek közé tartozik Pétervárad-Sáncz (Újvidék), Hódság, Kollut, Palánka, Gajdobra, Apatin és Szent-Iván. Mária Terézia a hétéves háború befejezése után (1763), seregének egy részét elbocsátván, a volt katonák közül, továbbá Elzászból és Lotharingaiból igyekezett új telepeket toborozni. A telepítés már 1763. év elején teljes erővel vette kezdetét. 1763 január 1-től július 15-ig 1428 embert telepítettek le Bácskában, a kik leginkább Morva- és Csehországból és a közép Német birodalomból származtak. A telepítéssel Stredula Henriket bízták meg, ki mellett Modefeld József működött. Ennek feladata főleg a selyemtenyésztés meghonosítására irányult.

1763-tól 1768-ig a következő helyeket telepítették be: Kerynyját és Kru-sevlyát Pest, Fehér és Tolna vármegyékből és a Kunságból származó magyarokkal és Ungból való németekkel. Gákovát Csehországból, Ausztriából és a német birodalomból származó németekkel. Szent-Ivánt, Doroszlót, Filipovát. Veprovácot, Kolluthot hazaeresztett katonákkal és birodalmi németekkel. Bezdánt csehekkel és morvákkal. Kupuszinát elbocsátott katonákkal. Hódságot, Gajdobráth lotharingiaikkal s néhány francia családdal. Bukint, Új-palánkát és Apatint birodalmi németekkel és lotharingiaikkal.

A tótok betelepítése 1740—44-ben vette kezdetét, midőn Csernovits Mihály, a gróf Carriani-féle futaki uradalmat vette bérbe. A bérszerződés egyik lényeges feltétele volt, hogy a bérlő az egész földterületet művelni s így, ha kell.

az egész hiányzó munkaerőt telepítés útján is előteremteni tartozik. Csernovits, látva, hogy a közeli szerb falvak lakossága a munkától idegenkedik, lutheránus vallású tótokat telepített Felső-Magyarországból Petrováczra, Kiszácsra, Glazsánba és más helyekre. Később 1766—68-ban, Bácsújfalura s 1780—86 között Pivniczára és Bajára is telepedtek tótok. E helységeken alakultak az első ágostai evangélikus vallású hitközségek. A letelepült tótok egyideig nem voltak szervezve, s bár egyházi tekintetben a futaki plébános gondozása alá tartoztak, állhatatosan megmaradtak hitükben.

Midőn a futaki uradalom gróf Hadik András birtokába került, a tótokat vallásgyakorlataikban többé senki sem háborgatta. Sőt Hadik András jelentékenyen támogatta őket. Ezenkívül Szabadkán is telepedtek le tótok, a kik oda egész nyáron át Liptó, Árva és Turócz vármegyékből jártak mezei munkára s nem volt ritka dolog, hogy közülök egy-kettő ott telepedett meg. Szabadka lakossága a folytonos betelepülések következtében mindegyre emelkedett és 1780-ban már 18,730, 1787-ben 20,708 lakosa volt.

II. József trónraléptével a telepítés új lendületet nyert. II. József, a ki még trónörökös korában, 1768-ban beutazta a vármegyét, saját szemével győződhetett meg, mily sok terület hever még parlagon. Ennek következtében nem csak mint földesúr szándékozott a puszta területeket benépesíteni, nemesak a népesség számát igyekezett szaporítani, hanem a műveltséget, az okserű, czél-tudatos gazdálkodást igyekezett emelni. E czélból különösen a felsőrajnai kerülhető igyekezett gyarmatosokat hozatni, mert e vidék a német földművelők szorgalmáról volt híres; tette ezt főképen azért is, miként Szirmay is mondja, hogy a magyarokat a belterjesebb gazdálkodásra szoktassa.

De bármily nagy buzgalommal indult is meg az új gyarmatosítás, annak rendkívül sok nehézséggel kellett megküzdenie. II. József, hogy a németek kedvet kapjanak a bevándorlásra, 1782 szeptember 21-én Frankfurtban kihirdetett páténsében, a beköltözőkötő gyarmatosoknak a következő kiváltságokat helyezte kilátásba: Teljes vallásszabadságot. Minden családnak új házat és kertet. Minden földművelő család elegendő földet s rétet, úgyszintén igavonó és tenyészállatokat, háziesszűköket kap ajándékba. Az iparosok házi szerszámokat kapnak és a mesterségük folytatására szükséges eszközök beszerzésére 50 renusi forintot. A családból a legidősebb fiú katonamentes. Minden család Bécsből az új települési helységebe a kincstár költségén utazik s addig kap ellátást, míg abba a helyzetbe jut, hogy a saját maga erejéből tarthatja fenn magát. Az útközben esetleg megbetegedőket a kórházakban ingyen ápolják. A gyarmatosok a letelepülés napjától kezdve, 10 éven át minden országos és földesúri terhek alól mentesek.

II. József császár felhívása 1783. év elején érkezett a Rajna vidékére, hol azt minden városban és faluban kihirdették. És ennek meg is volt a hatása, mert néhány hónap alatt valóságos emberáradat indult meg Bécs felé, úgy hogy a német fejedelmek ellenintézkedésekhez voltak kénytelenek nyúlni. A letelepülő iparosok is sokféle kedvezményben részesültek. Bármely szabad királyi városban letelepülhettek s a czéhekbe ingyen vették fel őket. A kik házat akartak építeni, azok ingyen kaptak házhelyet és épületfát, az építési anyagért pedig csupán az előállításírt kellett megfizetni, de öt évi adómentességet élveztek. Ezekén kívül a községekben ideiglenes imaházak épültek és iskolákat rendeztek be.

Az első gyarmatosok 1784-ben jelentek meg Bács-Bodrog vármegyében, de elhelyezésük roppant nehézségekkel járt, mert a közigazgatás nem tudott eleget tenni a gyarmatosok elhelyezéséből folyó kötelezettségének. 1784 május 1-étől november végéig a vármegyébe 2057 család költözött be és 1784-től 1786-ig összesen 3300 családot helyeztek el a Bács-Bodrog vármegyében fekvő kamarai területeken. 1786-ban tavasszal még 1500 gyarmatos vált elhelyezésre, minek következtében 1786 április 24-én a németek betelepítését egyelőre felfüggesztették és 1787 márczius 13-án a telepítések egész Magyarországra nézve befejezést nyertek.

II. József alatt a következő helységek települtek: 1784-ben Torzsa. 1785-ben Cservenka és Újverbász, 1786-ban Kiskér és Szeghegy, 1786-ban Bulkesz, 1787-ben Járek; mind a hét helység túlnyomólag protestáns lakossággal. A régi helységekhöz, úgymint 1785-ben Palánkához, 1786-ban Újsziváczhoz. Sövély

Kulához, Parabutyhoz, Bresztováczhoz, Csonoplyához, Veprovácshoz, Ráczmiliticshez, Kernyjához, Bezdánhoz, Sztanisicshez és Almáshoz pedig új telepeket csatoltak.

II. József halálával a telepítések megszűntek, a francia háborúk alatt azonban, I. Ferenc király rendeletére, a kamarai birtokokon ismét néhány német és francia menekült családot helyeztek el. Így Ószivácson néhány üres telket 137 tiroli menekültnek adtak át, 1808-ban pedig Kulán néhány Falkensteinből menekült család nyert elhelyezést.

II. József uralkodása alatt a német telepesekkel csaknem egyidejűleg magyarok is költöztek be Bács-Bodrog vármegyébe. 1785-ben magából Kisújszállásból 338 család (1793 lélek) költözött ide. Ezeknek egy része Paeséron, más része Ómoraviczán szállott meg. Kúnhegyesről már előbb elköltözött 250 család, mely Feketehegyen telepedett le. Ezenkívül Szabadzállásról és Félegyházáról jászok és kúnok költöztek a vármegyébe, a kik több községben szétszórártak. De ez időtájt, 1785—86-ban, több ezer Zaporog kozák is Bácskába készült. Egy részüik meg is érkezett, s Zsana vidékén telepedett le. Ezeknek egy részét II. József besoroztatta a hadseregbe, a lovassághoz. (Iványi: Vármegyénk állapota 1763. év előtt. Évkönyv XVI. évf. III. füzet. Marczali Henrik: Magyarország II. József korában I. 201, 230, 238. III. 216—221. Bierbrunner Gusztáv: Bács-Szerémi ágost. hitv. egyházmegye monogr. Évkönyv XXI. évf. I. füzet. Cziráky Gyula: Bogojeva és Gombos múltja. Évkönyv XIV. évf. II. füzet.)

Az új telepeseknek az új telepedés nehézségein kívül, az elemi csapásokkal is meg kellett küzdeniök. Ezek között első helyen szerepel a sáskajárás, mely a XVIII. század folyamán gyakran megismétlődött. Az afrikai sáskától okozott pusztításokról első ízben az 1747—50-es években találunk adatokat. Ekkor a pusztítás oly nagy volt, hogy a vármegye kénytelen volt az országos terhek leszállítását kérelmezni. 1782-ben megismétlődött e csapás és óriási károkat okozott Priglevicza-Szent-Ivánon, Szondon, Glozsánban, Futakon, Gajdobrán és Lalityon. Az év nyarán azonban már megszűnt a pusztítás, de mivel a Temesközben újabb rajok dúltak, a vármegye megtette az övintézkedéseket az újabb károk megakadályozására.

II. József trónra-léptével az ország kormányában lényeges változás állott be. Szakítva családja százados hagyományával, új alapokra kívánta a birodalmat fektetni. Első reformjait az egyházi téren alkotta és idevonatkozó intézkedései, egész uralkodásán át, szinte szakadatlanul követték egymást. Első intézkedése, a türelmi rendelet, nem okozott a vármegyében nagyobb mozgalmat, mert akkor még a protestáns vallású lakosság sokkal kisebb számú volt, semhogy a vármegyében tényező lett volna. Nagyobb jelentőségű volt azonban az egyházi bizottság felállítása, melyet a császár az egyházi vagyon igazgatására, valamint összes egyházipolitikai intézkedéseinek előkészítésére rendelt el. E bizottság első feladata volt az egyházi vagyon összeírása s új lelkészségek felállítása. Az összeírást elrendelő császári leíratot 1782 október 10-én adták ki, de csak évek múlva hajthatták végre. Az összeírás adatai alapján a helytartótanács 1787 december 26-án kelt leíratával Bácsújfaluban új plébánia, Krusevlya, Vajszka, Parabuty, Csantavér helységekben helyi káplánások, Zentán, Hegyesen, Dorozslón, Garán, Kolluton, Szántován, Vaskúton, Kupuszinán, Csonoplyán, Bikityen és Baracsán pedig káplánások felállítását rendelte el. Ugyanez a leírat intézkedett a rozogant állapotban levő templomok kitaratorására nézve is.

A szerzetes rendek közül csupán a ferenczrendiek voltak Bács-Bodrog vármegyében letelepedve, sőt 1782-ig jóformán ők végezték a lelkészi teendőket a Bácskában és a Temesközben. Csak 1782-ben választanak első ízben plébánost Zomborban. A ferenczrendieknek négy rendházuk volt, és pedig Szabadkán, Baján, Bácsban és Zomborban. Az előbbi hármat az 1787. évi rendelet fenntartja, de azzal a megszorítással, hogy a jövőben is a plébánosok kiegészítésére szolgáljanak és létszámuk egy-egy rendházban 18 áldozópap és két fráter legyen. A zombori rendház azonban magára vonta a császár haragját. Bachó János, az újonnan kinevezett kerületi biztós, úgy látszik felsőbb utasításra, 1785 június 4-én váratlanul és ismeretlenül megjelent a zombori rendházban, itt körülnézett és tovább ment. Midőn egy év múlva, 1786 július 8-án délután 5 órakor József császár Zomborba érkezett, egyenesen a ferenczrendiek temploma elé hajtatott s kihívatván a házfőnököt, megkérdezte tőle: mivel foglalkoznak. A házfőnök

Egyházi reformok.

nem tudott kielégítő választ adni, mert hiszen a plébániát is csak alig néhány évvel ezelőtt vették el tőlük. II. József ekkor kijelentette, hogy a rendházból távoznok kell. Másnap, miután a ferenczrendűek templomában misét hallgatott, aláírta a zombori ferenczki rendházának eltörléséről szóló rendeletet s tovább utazott Szegedre. Bachó kerületi biztos a rendházat vármegyeháznál foglalta le, a templomot pedig átengedte a plébánia használatára. (Évkönyv XIII. évf. II. füzet.)

II. József egyházi reformjai mélyen belenyúltak a görögkeletiek vallási szertartásába s régi szokásaiba is. Az óhitűek nevében még 1783-ban Pütnik Mózes, az újonnan megválasztott metropolita terjedelmes előterjesztést nyújtott át a császárnak, a mely magában foglalta felekezete sérelmeit és kívánságait, így többek között a nemzeti gimnázium felállítását is kívánta, Újvidék székhelyivel.

II. József közegészségügyi okokból eltiltotta a kriptákat is, s a holttesteket a városokban csak a városon kívül eső temetőbe engedte temetni. Ez intézkedésével azonban sok bajt okozott Bács vármegyében, hol a szerb lakosság, különösen a volt Határőrvidéken, gőresösen ragaszkodtak a régi temetkezési szertartásokhoz. Maga az udvari főhaditanács is hajlandó lett volna, a népre való tekintettel, legalább míg a háború tart, engedelmeket tenni. De II. József ezúttal sem volt hajlandó engedni. A kancellária clóterjesztésre azt válaszolta, hogy a görögkeleti hullák is csak úgy rothadnak, mint a többiek; ezért nem lehet megengedni a sírboltokba való temetkezést. (Mareali II. i. m. III. 184.)

Népösszeírás.

A reformok sikere elsősorban az ország területi és népességi viszonyainak, nemkülönbön teherviselési képességeinek teljes ismeretét tételizte fel. II. József ezért 1784 augusztus 16-án elrendelte a népösszeírást, a birtokbeeslést és a felmérést. Az első összeírókötés a császár rendszere és a vármegye között a népösszeírást és a felmérést elrendelő leirat kibocsátása alkalmával történt. A vármegye tárgyalás alá vevén a leiratokat, azoknak bírálataba bocsátkozik, sőt miként a császár utóbb értesült, Csongrád vármegyéjére hasonlóan, merész kifejezéseket használt ellene. (Mareali i. m. II. 376.) De II. József császárt a vármegye ellentállása nem hozta zavarba. Ujabb, erősebb leiratot intéz a vármegyéhez, követelvén a népösszeírást és a felmérést elrendelő leiratainak végrehajtását.

A vármegye kénytelen-kelletlen engedelmeskedik. A népösszeírás Szabadkán már 1784 november 3-án kezdését veszi s 1785 márczius végére befejezést nyer. A vármegyében azonban vontatottabban mennek a munkálatok, de 1787-re készen van minden. Az összeírás rendkívül becses adatokat szolgáltatott a vármegye népességi viszonyaira nézve. A vármegye összlakossága, beleértve a szabad királyi városokat is, 227.147 lélek volt, tehát az 1720. évi összeírás adataihoz mérten 30.860-al emelkedett. E szám a következőleg oszlott meg. A vármegye területén összeírtak 184.081 lelket, Szabadkán 20.708-at, Újvidéken 8.998-at és Zomborban 13.360-at. 1785-ben a vármegyékre került a sor. II. József, felismerve az akkori közigazgatás hiányait, szigorú ellenőrzés alá akarta venni a vármegyéket, melyek folyton leveleznek és közös ellentállásra tüzelik egymást az ő reformjai ellen.

Uj közigazgatási beosztás.

1785-ben az egész országot 10 kerületre osztja fel s a kerület élére a kerületi biztost teszi, kinek hatásköre a városokra is kiterjed. Bács vármegyét a temesvári kerületbe osztották be, melybe Temes, Torontál és Krassó vármegyék is tartoztak. E kerület élére Dezséri Bachó Jánost nevezte ki. (Millenn. Tört. VIII. 413.) Gróf Hadik András, a vármegye agg főispánja, már előre értesül a császár terveiről. 1785. márczius 25-én értesíti a vármegye közönségét, hogy a megyei rendszer változásával őt is más fogja felváltani. A vármegye közönsége a május 10-én tartott közgyűlésen búcsúzik el a főispántól.

Kovács József első alispán, a kit a vármegye közönsége 1781-ben ültetett az alispáni székbe, sehogy sem illik bele e rendszerbe. Neki tehát szintén mennie kellett. Főleg neki tulajdonították, hogy a vármegye az összeírás és a felmérés kérdésében szembe mert szállani a császár akaratával. Helyébe 1786 július 11-én Latinovits Jánost nevezik ki. A tisztviselők változásával, a tisztii illetmények is emelkednek. Az I. alispán fizetése 1000, a második alispáné 500 forintra emelkedik.

II. József Bácskában.

II. József személyesen akart meggyőződni, miként hajtják végre rendeleteit. E végből 1786 nyarán körútat tesz Magyarországon. Július 8-án Zomborba érkezett, honnan másnap Szabadkára ment, hol a városháza előtt a városi tanács

és sok úri nép várakozott rája. A fogadtatás azonban feltűnő hűvös volt. A tisztviselők közül esupán Parchetieh főjegyzővel beszélgetett hosszabb ideig, a kitől némely városi ügyekről tudakozódott. Majd kocsira ülve, Zentára hajtattott, míg kísérétét előre küldte Szegedre.

II. József uralma 1786-ban állott delelőjén. A következő évben, az 1787-ben Krimben II. Katalin orosz ezárnővel kötött szövetsége következtében kitört török háború, alig két év alatt egész rendszerét megsemmisítette. II. József, az oroszokkal kötött szövetség következtében, 1787. év folyamán erősen készült a törökök elleni hadjáratra.

II. József török hadjárata.

A császár a hadműveleteket Bácsból szándékozott megindítani és főtáborhelyül Futakot szemelte ki. A hadifüvarozás megkönyvitése végett, a császár Bajánál át akarta hídalni a Dunát. Szabadka lett a hadátvonulások egyik közép-pontja, hol a Békés, Csanád és Csongrád vármegyék részéről kiszolgáltatandó zabszállítványokat is elraktározták, mely célra a gimnáziumi tantermeket foglalták le, sőt a Szent Teréz-templomot is katonai raktárrá alakították át. Mivel pedig 1787-ben rendkívül szűk termés volt, II. József eltöltötte a sörfőzést és a pálinkaégetést, azonfelül minden házban összeúrták a gabonakészletet s a felesleget a kincstárnak kellett eladniok.

1787 őszétől kezdve a katonaság egyre nagyobb számban gyűlt össze a vármegyében. 1787—88 telén a Czartoriskí-féle vasas ezred és a Toskana-dragonosok tartózkodtak Zomborban, Szabadkán pedig hétről-hétre más-más ezredek vonultak át. Miután a hadüzenetet 1788. február 19-én a töröknek elküldték, maga a császár is elindult a főhadiszállásra.

II. József márczius 1-én érkezett kísérétével Szabadkára. A kíséret nagyságáról fogalmat nyújt, hogy a kíséret 261 lovon jött és a podgyász-szekerek vonatásához 72 ökör volt szükséges. Szabadkáról a császár továbbutazott a futaki táborba, hova márczius 14-én érkezett meg. (Iványi: Szabadka tört. I. 312.) A hadjárat előestéjén II. József nem feledkezett meg az állami ügyekről sem. A futaki kastélyban időzvéen, többek között magához rendelte Spangnagel Sámuel, az opázuai katonai telep evangélikus lelképásztorát, kivel a protestánsok egyházi ügyeiről tanácskozott.

Bármily nagy reményeket fűzött II. József a tavasszal kitört török háborúhoz, azok nem váltak be. Nemesak a vezér hiányzott, de a seregben, bármily kitűnően volt is szervezve, nem volt meg a lelkesedés, s mivel a katonák hónapokon át télenül vesztegeltek, betegségtől tizedelve, lassanként a csüggedés és a bátortalanság vett rajtuk erőt.

Mialtal a főserg Belgrád alatt vesztegelt, a török nagyvezér Orsova felé fordult. E hírre a császár Temes- és Krassó vármegyék védelmére sietett; de mire odaért, tábornokai odahagyták a mehádjai és az Almás folyó melletti állásukat. A császári had visszavonulása rettegéssel töltö el Krassó és Temes vármegyék lakosságát. Ama hírre, hogy a Veterani barlang megadta magát, Szász-kából a kincstári hivatalnokok eltávoztak, Verseczről a lakosság kétharmada szétfutott, Temesvárról részben Szegedre, részben Zomborba szállították a hivatalos iratokat, és maga Bachó János kerületi biztos is Szabadkára tette át székhelyét, hova Krassó vármegye iratait is elszállították. Az 1788. évi eredménytelen hadjáratnak csak a beállott őszi idősök vetett végét. November 6-án Ferencz főherczeg is elhagyta Péterváradot és Szabadkán át Pest felé vette útját.

Az 1789. év is folytonos hadikészülődésekkel telt el. 1789. év augusztus havában Laudon grófort neveztek ki fővezérré, a ki azonnal ostrom alá vette Belgrádot, melyet az elesüggedt törökök október 8-án feladtak. Bács vármegye október 11-én értesült Belgrád bevételéről. Mivel a város romokban hevert, mindenféle iparost és építőanyagot kellett odaszállítani, hogy lakhatóvá tegyék. Magára Szabadkára 100 munkást vetett ki a vármegye, a kiknek feladata lett, hogy Belgrádba menjenek rőzsekötegeket esinálni, más 100-at Péterváradra rendeltek és 100 szekeret Zimonyba, a hajók kirakodásához. Szabadka, melynek még októberben 200 napszámot kellett Zimonyba küldeni, panaszt emelt a vármegyénél, hogy annyi ember és fogat kiállítását követelik tőle, hogy az újabb rendeleteknek nem tud eleget tenni. (Iványi: Szabadka tört. I. 314.)

A törökök elleni hadjárat befejeztével a császári sereg a vármegyén vonult át, egy része azonban itt maradt téli szállásra. miáltal újabb teher hárult az agyon-

zaklatott lakosságra. Október 22-én II. József császár is átvonult a vármegyén, 23-án Szabadkán megpillent és onnan kísérétével Mélykúton és Halason át, Pest felé vette útját. Az év vége felé vonult át a vármegyén gróf Laudon tábornagy, a kit főleg Szabadkán ünnepeltek, hova december 17-én érkezett. Tiszteletére táncmulatságot rendeztek a városi vendéglőben, melynek emlékéét a városi tanács a jegyzőkönyveiben megörökítette.

Az 1788. évi sikertelen hadjárat hatása alatt az elégtelenség országszerte minderegre nagyobb hullámokat vert, és azt csak fokozta II. Józsefnek az az intézkedése, hogy az 1789. évi hadjárat befejeztével oly módon kívánta a sereget elhelyezni, hogy a hátralekos termény járandóságokat és az adót a katonaság közreműködésével behajthassa.

A vármegye magatartása.

Míg a többi vármegyék egymásután tagadják meg a terményjárandóságokat és az újzencokat, addig Bács-Bodrog vármegye 1789. október közepén tartott közgyűlésében megadott mindent, a mit a császári leírat követelt. A nemzeti ellentállásnak itt semmi nyoma sem volt. Habár az adó nehezen folyt be s nagy volt a hátralék, azért akadálytalanul folyt a földmérés, II. József rendszerének egyik leggyűlöltebb intézkedése. A vármegye magatartásának az lehet egyik főoka, hogy katonasággal volt megszállva, mely könnyen vérbe fojthatott volna minden ellentállást; másrészt pedig az idegen, jórészt német telepeseket nem hatotta át a nemzeti érzés, de meg nem is lehettek hálátlank azok, a kik mindenüket a császárnak köszönhették.

A külvilágnyok, valamint a többi vármegyékben támadt nemzeti ellentállás, végre is megtörték az önkény uralmát. 1790. január 1-én érkezik le a vármegyéhez a helytartótanács leírata, mely magyar és német nyelven kiadva, már külsőleg is szakított a régi rendszerrel. Dezséri Bachó János belső titkos tanácsos, kerületi biztos még német nyelvű leírataiban felhívja a vármegye alispánját, hogy február 1-re hívja össze a rendeket, a királyi leírat meghallgatása végett. Az alispán közvetlenül a kerületi biztos leíratainak kézhez vétele után, január 7-én megteszi a szükséges intézkedéseket a közgyűlés összehívására s a közgyűlés színhelyéül Óbecsét tűzte ki.

A rendek február 1-én csakugyan összegyűltek Óbecsén. A közgyűlést Bachó János kerületi biztos nyitja meg. Nyomban felolvastatja a királyi leíratot és a helytartótanács rendeletét. A vármegye felíratot intéz II. Józsefhez. E felírat teljesen elüt a többi törvényhatóságok felírataitól; hangja alázatos, a vármegye alattvalói hűségének hangsúlyozása mellett. Hálájának ad kifejezést, hogy panaszai meghallgatásra találtak. A felírat további részeiben az országgyűlés mielőbb leendő egybehívását, egyúttal a közigazgatásnak és az igazságszolgáltatásnak a régi állapotokba való visszahelyezését sürgeti. Végül április 7-ére újabb közgyűlést tűztek ki. A felíratot megküldték gróf Hadik András főispánnak is, kérvén őt, hogy miként a karok és a rendek kívánják és ő felségétől kérik, úgy ő is igyekezzék a főispáni székbe mielőbb visszatérni. Ebbeli reményükben meg is hívják az április 7-én tartandó közgyűlésre.

II. József visszavonja rendeleit.

Mire azonban a felíratot elküldték, már útban volt II. József január 28-án kelt végrendeleteszerű leirata, melyvel úrbéri és türelmi rendeleteinek kivételével, összes intézkedéseit megsemmisítette s az országot az 1780. évi állapotba visszahelyezte. E leírat leérkezése után a vármegye szinte lázas buzgalommal fogott II. József összes intézkedéseinek megsemmisítéséhez. Február 12-én leérkezik gróf Hadik András leirata, melyben a főispáni méltóságba való visszahelyezését tudatja; ugyanerről értesíti a vármegyét a helytartótanács is. Február 19-én kelt leírataiban a helytartótanács ismét a latint teszi hivatalos nyelvvé.

A vármegye az április 7-re hirdetett közgyűlést már márczius 3-án tartotta meg. E közgyűlésen mindenekelőtt visszahelyezik az 1781-ben megválasztott tisztikar életben levő tagjait. Az első alispáni tisztet Kovács József, a második alispánit pedig Piukovics Antal foglalják el. A közgyűlés után a visszahelyezett tisztikar legott az 1785—90. évi közigazgatás összes intézkedéseinek megsemmisítéséhez fog. A népszerűsítésre és az adókiegészítésre, valamint a felmérésekre vonatkozó iratokat a helységek elüljáróitól bekvánták, sőt Szabadkának meg is kellett esküdni, hogy mit sem tart vissza belőlük. Ezeket azután, az április 7-én Baján tartott közgyűlés után, zeneszó mellett elégették. A házszámokat levakarták vagy leakasztották. (Rácz Soma ezikke: Évkönyv 1908.) Ily lelkes hangulatban érkezik a szent korona hazahozatalának híre, mire a vármegye Rudics Máté

vezérlete alatt nemesi bandériumot küld Budára, hogy a koronánál díszorséget álljon. (Századok, 1881., 336. l.)

De megmozdultak a szerbek is. Történeti jogaikra és kiváltságaikra hivatkozva, külön nemzeti igazgatásra és külön területre tartanak igényt. E mellett azonban be akarnak jutni az országgyűlésbe is. Putnik Mózes metropolita már 1790 március 22-én folyamodik, hogy a görögkeleti püspököket és néhány világi szerbet is hívjanak meg az országgyűlésre. A szerbek azonban ezúttal nem értek célzt, mert az országgyűlés az öhítű püspökök ülési és szavazati joga tekintetében mítsem határozott. Gróf Hadik András főispán már nem vehetett több részt visszaállított vármegyéje kormányzásában, mert 1790 március 12-én elhalálozott. Helyébe március 19-én Ürményi József királyi személynök került, a ki egyúttal Pest vármegye főispáni helytartója is volt.

Ürményi főispán szágos dolgokkal lévén elfoglalva, a vármegye ügyeivel keveset foglalkozhatott. 1791 augusztus 1-én Zomborban közgyűlést tartott, mely alkalommal Kovács Józsefet ismét első, Odry Andrást pedig másodalispánná választották meg. Főjegyző Márffy Lipót lett.

A törökök részéről már többé nem fenyegette veszedelem a vármegyét, még 1790 szeptember 25-én fegyverszünetet kötöttek, melyet a Szisztovóban, 1791 augusztus 4-én kötött béke követett. A török követ a békeokmányokkal Temesváron át január 18-án érkezett Szabadkára, hol ünnepélyesen fogadták. Innen Bécsbe utazott.

Háborús bonyodalmak.

Ha a törökökkel meg is volt a béke, de a franciaországi bonyodalmak következtében a külügyi helyzet egyre kedvezőlenebbé vált. E válságos időben II. Lipót király 1792. évi március 2-án váratlanul elhunyt, utódára, I. Ferenczre hagyván örökségül a francia háborút, mely két évtizeden át vette igénybe a vármegye áldozatkészségét.

A francia forradalmi eszmék és a demokratikus tanok csakhamar eljutottak hazánkba is, hol élénk visszhangra találtak. Ennek hatása első sorban az irodalomban észlelhető. A II. József halálát követő időszakban számos röpirat jelent meg nálunk. Ez a helyzet I. Ferencz király trónraléptével megváltozott, mert trónralépte után nagy gondot fordított a sajtó megrendszabályozására. Ama röpiratok közül, melyek akkor az országban már el voltak terjedve, első sorban Martinovics Ignác „Oratio ad Proceres” című műve vonta magára figyelmét. A király leirata következtében a kancellária legott vizsgálat alá vette ezt a művet és mivel úgy találta, hogy az veszedelmes elveket tartalmaz, elrendelte az elkobzását. A kancellária utasításának a foganatosításához azonban a törvényhatóságok igen lanyhán fogtak hozzá; azok közé a törvényhatóságok közé, a melyek tudtak és akartak is eredményt felmutatni, tartozott Baranya vármegye is, mely kinyomozta, hogy Baján egy budai lakos e műből 20 magyar példányt ingyen osztott szét. (Századok 1878., 216.) Martinovics Ignác, a ki e műnek szerzője volt s a ki később, a francia forradalmi kormánytól nyert megbízatása értelmében, hivatva lett volna Magyarországon a forradalmi eszméket terjeszteni, eredetileg az egyházi rendhez tartozott. Ifjúságát Bács vármegyében töltötte s mint ferenczrendű szerzetes, újonczéveiben a bácsi rendházban tartózkodott.

Martinovics.

Bács vármegyében a konzervatív irány kerekedett felül, s ha voltak is egyesek, a kik a forradalmi eszmékkal rokonszenveztek, a mozgalmak nagyobb arányokat nem öltöttek. A Martinovicstól 1793-ban a köztársaság érdekében alakított titkos társulat tagjai közül (75) csupán egy bácsmezeit ismerünk: Ez Szechenác Jakab királyi kamarai titkár volt, a kit hivatalából elboesátottak és felszólították Buda elhagyására. Szechenác ekkor, 1794 május 8-án, Zombor választotta tartózkodási helyül. Erre a helytartótanács felszólította a várost, hogy kísérelje figyelemmel minden lépését. Mikor azután Martinovics Ignácot elfogták, 1794 december közepén Szechenác Jakabot is Budára hurcozták: ő azonban mégis megmenekült, míg Martinovics és többi társai 1795 május 20-án hóhérbárd alatt véreztek el.

Az összeesküvés felfedezése nyomán támadt általános rettegés, a forradalomtól való félelem, mindegyre egyengette az önkény útját. A hatóságok félelemből és túlbuzgóságból majd mindenütt az összeesküvés szárait vélték felfedezni. Valami jelentéktelen elszólásból oly nagy dolog lett, mely hosszabb ideig foglalkoztatta a bíróságokat. Császár Nándor, egyszorú vidéki nemes, az 1794

június havában tartott közgyűlésen a megejtett tisztújítással előgedetlen lévén, a következő szavakra fakadt: „Lehetetlen többé túrni, revolrezióznak kell lenni! A szegény nemesség s nem a parasztok fognak felkelni és a főispán először fog guilloitíroztatni”. Más alkalommal pedig úgy nyilatkozott: „a királyok gyilkosok; boldog az az ország, a melynek nincsen királya”. Császárt kifakadásai miatt elfogatták s bár iratai közt semmi gyanúsát sem találtak, a vármegye előterjesztésére a királyi ügyvizsgáló megindította ellene a felség sértési pert. A királyi tábla azonban nem volt ily túlbuzgó s azzal az indokolással, hogy Császár csak meg gondolatlanúságból és felindulásból mondta e szavakat, nem adott helyet a keresetnek. Ezt az ítéletet a hétszemélyes tábla is megerősítette. Bács-Bodrog vármegye közönsége pedig, hogy kimutassa hűségét, 1794 szeptember havában ismét felterjesztést intézett a helytartótanácshoz, melyben Martinovicsot és társait a király és a társadalom gyilkosainak nevezi. (Grosschmid Gábor ezikke. Évk. V. évfolyam III—IV. füzet.)

Az 1795. évi
pestis.

Az önkényuralom mellett, mely szellemi téren minden szabad mozgást kárhoztatott, az 1795. év őszén kitört pestis-ragály következtében a közlekedést is megszorították úgy, hogy a vármegye jóformán el volt zárva a külvilágtól. Hogy a Szeremésgben kitört pestis át ne csapjon a Dunán, Futaktól Újvidéki katonái kordont vontak, Futak mellett Begecsnél örállomás keletkezett s csak ezen át volt a közlekedés megengedve. E válságos években a kereskedelem szempontjából rendkívül fontos alkotás volt: a Dumát és a Tiszát összekötő Fereczsatorna, mely tervét Kiss Gábor mérnök-kari őrnagy készítette testvérével, Kiss József kamarai mérnökkel egyetemben. Ők lúvták fel 1793-ban a vármegye közönségét a csatorna megalkotására, mely ezből részvénytársaságot igyekeztek alakítani. 1793-ban „Királyi Magyar Hajózási Társaság” néven meg is alakult a részvénytársulat, mely 25 évre nyervén szabadalmat, a munkálatokat még ebben az évben, katonái erők felhasználása mellett megkezdtek. Mivel azonban a kitört francia háborúk miatt a katonaságra szükség volt, 1794-től kezdve leginkább rabokkal dolgoztattak. 1794 július 19-én Új-Verbásznál le is tették az alapkövet. Az 1797 október 17-én kötött Campoformói béke után ismét katonái erő állván rendelkezésre, a munkálatok ismét nagyobb lendületet nyertek. A csatorna 1801-ben készült el s a következő évben adták át a hajóforgalomnak.

A Ferecz-
csatorna.

Francia hábo-
rúk.

1796-ban a francziák Bonaparte Napoleon vezérlete alatt mindegyre jobban fenyegették Ausztriát, mire a bécsi udvar, hogy a támadással szemben sikerrel megküzdhessen, kénytelen volt az országgyűlés egybehívására belyengynödni. I. Ferecz király 1796 november 6-ára Pozsonyba országgyűlést lirdetett, melyre a vármegye Kászonyi Fereczet és Vojnits Sebestyént küldte fel követekül.

Az év vége felé Kovács József első alispán, a nemzeti küzdelmek egyik lelkes előharcosa, elhalálozván, tekintettel a háborús világra, a tisztújításnak mielőbb leendő megtartása vált szükségessé. Ürményi főispán a tisztújítást az 1797. évi január 23-án Zomborban tartandó közgyűlésre tűzte ki, mely alkalommal Odry Andrást az eddigi másodalispánt első alispánná, Latinovits Tádét másodalispánná és Márfy Lipót arany sarkantyús vitézt főjegyzővé választották meg.

Az országgyűlés az újonczok megszavazása után, a kikből Bács-Bodrog vármegyére 1260 esett, a nemesi felkelést is elhatározta. Időközben Napoleon Klagenfurtig és Laibachig nyomult előre és bár döntő győzelmet nem aratott, helyzete mindegyre válságosabbá vált, mert a nép az örökös tartományokban mindenfelé felkelte ellene. Ily körülmények között, habár a békétárgyalások is kezdetüket vették, I. Ferecz király április 8-án mégis felkelésre szólította a nemességet. A rendek az április 19-én Zomborban tartott közgyűlésen tárgyalták az idevonatkozó királyi liratot.

A közgyűlés Ürményi József főispán elnöklete alatt, lelkes hangulatban elhatározván a nemesi felkelő sereg kiállítását, annak szervezésére Odry András első alispánt, Latinovics Tádé másodalispánt, Ürményi Mihály királyi tanácsost, Varbói Kruspér Antal királyi tanácsost, Szlatkovics Máté zombori plébánost, Latinovics József és Vojnits Salamon táblabírákat, Márfy Lipót főjegyzőt, Piukovics Simon adószedőt, Vojnits Sebestyén, Szalay Péter, Polák József és Latinovics József főszozabírákat, báró Bemjákovich Antal, Cseh Antal, Zákó Demeter vármegyeyi urakat, valamint a szabad királyi városok és a tiszai Koronakerület képviselőiből álló bizottságot küldte ki.

E bizottság április 21-én kezdte meg működését, melyről a május 3-án tartott közgyűlésen számolt be. A közgyűlésen bemutatott összeírás értelmében személyes felkelésre 121 nemeset köteleztek, azonfelül a tervezet szerint a földesurak minden nádori porta után egy-egy teljesen felszerelt lovast, a három szabad királyi város a maga nevében szintén egy-egy felkelőt, azonfelül minden nádori porta után egy-egy felszerelt lovast, végül a plébánosok összesen 12 felszerelt lovast, a szabad községek pedig minden jobbágytelek után egy-egy lovast tartoztak kiállítani. A személyes nemesi felkelőket és a nádori porta után kiállított lovasokat egybevetve, a felkelt nemes had 272 emberből állott. Egyenruházata a következő volt: kék nadrág, mellény, dolmány és mente; az utóbbi fekete prémnel, fehér-kék zsinórral és ugyanolyan rózsával ellátott fekete esákó. A fegyverzet kard, pisztoly tarsolyal és esákány volt.

Az 1797. évi május hó 3-án tartott közgyűlésen a tisztikar a következőleg alakult meg: I. csapat kapitánya: Vojnits Salamon. Főhadnagy: Piukovics Benedek. Alhadnagy: Szucsics Boldizsár. Zászlótartó: Latinovits Albert. II. csapat. Kapitány: Köröskényi Mihály. Főhadnagy: Sztratimirovits János. Alhadnagy: Dancs Márton. III. csapat. Kapitány: Vojnits József. Főhadnagy: Rudics Antal. Alhadnagy: Antunovits István.

Időközben Napoleon április 23-án fegyverszünetet kötött, mire I. Ferenc király, attól tartva, hogy a békehírek apasztani fogják a felkelés szervezése körül eddig tapasztalt buzgalmat, május 1-én újabb leíratot intézett a vármegyéhez a felkelés szervezésének gyors keresztülvitele iránt. E leírat következtében Odrý András alispán május 9-ére Bajára hívta össze a rendeket. E közgyűlés, miután a tiszti és legénységi fizetések és a had ellátásának költségei dolgában megállapodott, az I. csapat gyűlekezési helyéül Baját, a második csapat részére Szabadkát és a harmadik részére Zombort tűzte ki.

A június 19-én tartott közgyűlés a felkelt nemesi sereg főparancsnokául herceg Grassalkovics Antalt, őrnagyul pedig báró Geramb Lipót határőrvidéki kapitányt kérte fel; de az előbbi egészségi okokból, az utóbbi pedig mint tényleges állományú tiszt, nem vállalhatta el a neki felajánlott tisztséget; így azután a vármegye közönsége az augusztus 10-én tartott közgyűlésen Vojnits Salamon I. csapatbeli kapitányt bízta meg az őrnagyis és a főparancsnoki teendőkkel. A felkelt sereg tisztikarát véglegesen a következőleg állapították meg: I. csapat. Kapitány: Vojnits Salamon. Főhadnagy: Szucsics Boldizsár. Alhadnagy: Köröskényi Miklós és Gombos Pál. II. csapat. Kapitány: Vojnits József. Főhadnagy: Antunovits István. Alhadnagyok: Vermes Sándor és Császár Ferencz. III. csapat. Kapitány: Piukovics Benedek. Főhadnagy: Dancs Márton. Alhadnagyok: Piukovics Fülöp és Fratricsevits István. Tábóri lelkész: Ross István zentai plébános a róm. katolikusok és Popovits Simon szenttamási plébános a görög keletiek részére. Segédtiszt: Rudics Antal, kapitányi ranggal. Hadbíró: Antunovits Simon főhadnagy. Zászlótartó: Vojnits Jakab őrmester. Tábóri orvos: Mittermiller József dr. Seborvos: Szemere György.

Június 20-án gróf Pálffy Miklós kerületi tábornok megjelenvén Szabadkán, a felkelt nemesség fölött szemléi tartva, a vármegyei bizottság jelenlétében feleskettette a hadat. Miután a kerületi tábornok mindent rendben talált, a június 21-én tartott folytatólagos közgyűlésen a vármegye közönsége amaz önéretes szavakat iktathatta a jegyzőkönyvbe, hogy „az egész insurrectionalis sereg felkészülvén, annak kiindulása már csak a felsőbb parancsolattól függ.”

Az 506 emberből álló felkelt had július 2-án indult útnak; Baranyán át Szigetvárra, onnan Sárvárra (Vas vármegye), hova július 26-án érkezett meg. A Campoformioban kötött béke után (október 17.) azonban a felkelt nemességet is hazabocsátották. A bácsi felkelt nemesség négy havi táborozás után, november 19-én és 20-án érkezett vissza Bajára, honnan az egyik csapatot Szabadkára, a másikat Zomborba rendelték, míg a tábóri szekereket Zomborba küldték. A december 19-én kelt királyi leírat a felkelt nemességnek végleges feloszlását rendelvén el, a Baján tartott végső szemle után hazabocsátották őket. Mielőtt szétoszlottak volna, a vármegye a tisztikar fizetését 1798 február 15-ig, a legénység zsoldját pedig árilis hó végéig kiutalta, a felkelt sereg lovait és a tábóri kocsiakat pedig eladták. A felkelésre vonatkozó írományokat és a felkelt nemesség zászlaját a vármegyei levéltárban helyezték el. (Dudás Gyula: I. Napoleon császár háborúi és a bácskaiak. Évkönyv 1906. évf. 107—156.)

Második nemesi felkelés.

1800-ban, midőn Napoleon az örökös tartományokat újból Olaszország felől fenyegette, Ferenc király 1800 szeptember 7-én ismét fegyverbe szólította a magyar nemességet. A vármegye az 1797. évi összehírási alapján két csapatot állított ki, két század lovasságot és hat század gyalogságot, mely december 10-én érkezett a soproni táborba, hol I. Ferenc király december 13-án szemlélt tartott fölöttek. A gyalogság Josich őrnagy parancsnoksága alatt külön zászlóaljat alkotott, melyet a vármegyei Kőszegre és Kéthelyre szállásoltak el, míg a lovasság, melyet a pesti ezredbe osztottak be, Sopron vidékén állomásozott. Néhány hét múlva azonban a bácsi zászlóaljat Bécs védelmére a határra rendelték; de alig értek a Lajta folyóhoz, a bácsiak lázongani kezdtek s az ürügy alatt, hogy nem tartoznak az ország határára túl szolgálni, az engedelmességet felmondván, vissza-indultak. De a szökevényeket a Nádor-huszárok december 27-én utólérték és körülvették. Ekkor véres harc támadt. A Nádor-huszárok teljesen leverték a lázadókat és a bácsi zászlóaljából 493-an súlyosan megsérültek. Mire a lázadás híre a vármegyébe eljutott, a bácsiak belenyugodva a katonacélba, ismét szolgálatot teljesítettek. Bácsban nagyon rőtelték a felkelt had illetén magaviseletét; a vármegye felterjesztést is intézett a királyhoz, hogy a lázadásban vétkesek közül a főzinkosokat sorozzák be a sorkatonaságba.

1801. év elején a felkelt sereget a bécsújhelyi táborba rendelték, de habár a békét február 9-én Lunevilleben megkötötték, nem hoasátották haza, hanem április elején a Fischamend melletti táborba vonult s csak a hó végén térhetett vissza szülőföldjére. (Hadtört. Közlemények. 1888. évf.)

A békekötés után a vármegye közönsége ismét belügyeire, elsősorban a közigazgatásra és a közgazdasági viszonyok fejlesztésére fordítható figyelmét. 1801 június 16-án Zomborban tisztújítást tartottak, mely alkalommal utóljára elnökölt Ürményi főispán a közgyűlésen. A közgyűlés Odry Andrást ismét első alispánná választotta, míg a másodalispáni székbe, Latinovits Tádé helyébe, Vojnits Fábiant ültette.

Az 1802. évre hirdettet országgyűlésre a vármegye Rudies Mátét, az 1790. évi koronázó bandérium vezérét és Márfy Lipót vármegyei főjegyzőt küldte követekül, utasítással adván nekik, hogy Bodrog vármegyének Báceszal való egyesítését és a felmerült országos serelemek orvoslását hűgessék. Az országgyűlés helyet is adott a vármegye kívánságának.

Ez az év különben rendkívül mozgalmas volt a vármegye életében. Ürményi József Fejér vármegye főispánjává nevezetvéen ki, még 1801. év végével megvált Bács vármegyétől. Helyébe a király 1802 április 9-én báró Podmaniczky Józseft nevezte ki, a ki április 25-én Baján tartotta székfoglalóját. Az ő főispánsága alatt adták át 1802. évi május 2-án a forgalomnak a Ferenc-esatornát, alatta oldották meg véglegesen a vármegyei székház ügyét, melynek építését 1804-ben kezdték meg. Hosszú ideig (1802—1823.) tartó főispánsága alatt mindenkor meleg érdeklődést tanúsított a közügyek iránt, de e mellett elsőrangú szerepet vitt az országgyűléseken, sőt a diplomácia terén is sikerrel működött. A második párizsi béke után egyike volt azoknak a biztosoknak, a kiket az országhatárok rendezése végett Párisba küldtek. Főispánságának első évtizedében gyakran ellátogatott a megyegyűlésekre is. Az 1811 szeptember 5-én tartott közgyűlésen azonban az egyik vidéki nemes gúnyos ezélszást tett alakjára, mire felháborodva e durvaságon, többé nem jött el a közgyűlésekre, sőt tisztújítást sem tartott többé. Helyette Odry Andrást intézte a vármegye ügyeit és meg is felelt a beléje helyezett vára-kozásnak. (Évkönyv XI. évf. I. füzet.)

Harmadik nemesi felkelés.

Az 1805. évi országgyűlésre a vármegye Vojnits Fábiant másodalispánt és Márfy Lipót főjegyzőt küldte követekül. Ez az országgyűlés, tekintettel a francziák fenyegető magatartására, immár harmadízben rendelte el a nemesi felkelést. Midőn az év őzén a francziák betörték az örökös tartományokba, Podmaniczky főispán november 20-ára Zomborba közgyűlést hirdetett, hogy a vármegye a felkelő sereg kiállítása iránt intézkedjék. A vármegye közönsége a főispán lelkes beszédének hatása alatt, két csapatnak a kiállítását határozta el, melyeknek szervezésére a két alispánt, Gromon Zsignond királyi tanácsos jószágigazgatót, továbbá Rudies Mátét, id. Latinovits József, Vojnits Salamon, Markovics Albert, Gombos Ferenc táblabírákat, Bunyik Benjámín I. aljegyzőt s Latinovits József főszolgabíróit küldte ki. A felkelő lovasság parancsnokává Lebanovits Simont, a Ferdinánd-huszárezred kapitányát, a gyalogság őrnagyává pedig Széchenyi

Károly határőrvidéki kapitányt választották meg. A katonai hatóságok azonban a választásba nem egyeztek bele; de mivel időközben a francziákkal ismét békekötöttek, a felkelés szervezése is abba maradt; mindamellett a felkelő had felszerelési költségei 3220 forint kiadást okoztak a vármegyének.

Az 1807 évi, Pestre egybehívott országgyűlésre a vármegye Vojnits Fábiánt és Márfy Lipót főjegyzőt küldte követekül. Ezen az országgyűlésen nagy szerepet vitt báró Podmaniczky József főispán is, a ki vidám kedélye és szellemessége révén is a nádor kedvencei közé tartozott s e mellett élénk érintkezésben állott a Felsőbüki Nagy Pál, Vay József, és gróf Dessewffy József vezérével által álló ellenzékkel is. Síma modora és nyugodt fellépése miatt az országgyűlés tagjainak rokonszenvét is kivívta magának és kétségkívül nagy érdemei voltak az országgyűlés tárgyalásainak síma lefolyása körül. (Századok 1896. évf. 397.)

Az év május havában I. Ferenc király átutazott a vármegyén. Utazásának részleteiről azonban ninesenek adataink; csak Odry András jelentéséből tudunk annyit, hogy az uralkodó május 10—11-én Szeged felől jövet, Pécs felé utazott át a vármegyén s ünnepélyes fogadtatásáról egy vármegyei bizottság gondoskodott.

Midőn 1808-ban Napoleon negyedízben közelgett a határok felé, Ferenc király ismét fegyverbe szólította a nemességet. Bács-Bodrog vármegye az 1809. évi márczius 6-án Zomborban tartott közgyűlésen tette meg első intézkedését a felkelő sereg kiállítására iránt. A közgyűléstől kiküldött bizottság csakhamar munkához látott. Az Odry András első alispán elnöklése alatt márczius 17—30. közötti időszakban az összes fegyverfogható 18—50 év közötti nemesség fölött szemlélt tartott. Mivel az 1808. évi országgyűléstől megajánlott 20,000 újonczból Bács-Bodrog vármegyére 600 esett, márczius 20—27. között a toborzás is kezdetét vette.

Az 1809. évi márczius 6-án tartott közgyűlésen, Podmaniczky József főispán lelkesítő szavainak hatása alatt, a vármegye közönsége sorából számosan ajánlottak fel pénzbeli vagy terménybeli segílyt, sőt felszerelt katonákat is a francziák elleni harcjárat folytatására. A nagyobb adományok között szerepelnek: Polinberger József táblabíró 2 lovas katonát és 200 mérő búzát, Vojnits Fábián II. alispán 5000 frtot, Siskovics Pál táblabíró 100 mérő zabot és 50 mérő búzát, a tiszai kerület nevében Gavanszky táblabíró és társai 130 fónyi lovas csapatot, Deáky János táblabíró 150 mérő búzát és 1000 frtot, ifj. Latinovits József táblabíró 1 lovas és 50 mérő zabot, Poeskay Sándor táblabíró 500 frtot, Alföldy János szolgabíró egy felszerelt lovas, Gromon Zsigmond királyi tanácsos két lovas stb. A háború ezéjaira felajánlott gabona- és pénzbeli segílyek gyűjtése az egész vármegye területén folyamatban volt.

Az április 17-én tartott közgyűlésen a felkelt nemesség tisztikarát a következőleg alakították meg: A lovasságnál őrnagy: Késmárky Antal; kapitány: Vojnits Mihály, volt m. kir. testőr; másodkapitány: Szucsics István, főhadnagyk: ifj. Vojnits Mihály és Mészáros Antal. Hadnagyk: Latinovits Bertalan és Pukovics István, Zászlótartó: Vujevics Albert. A gyalogságnál kapitány: Julinác Péter, Főhadnagyk: Vojnits János. Hadnagyk: Valsacsis Imre és Duka Péter. Őrmesterek: Vörös József és Rihényi István. A tiszai kerület csapata. Kapitány: Manojlovits Lázár. Alkapitány: Radisics István. Főhadnagyk: Eremics Vazul és Kondray György. Hadnagyk: Dudvarszky Sándor és Osgvány István. A hadipénztár kezeléséül Latinovits Pétert bízták meg. A felkelő sereg gyülekezési idejéül május 15-ét, helyéül a lovasságnál Szabadkát, a gyalogságnál Topolyát és a tiszai kerület csapata részére Óbecsét tűzték ki és ekkor vették kezdetüket a fegyvergyakorlatok is.

E közben egyre érkeztek az újabb adományok a háború ezéjaira. Gróf Brunswick József, a futaki uradalom birtokosa 4 felszerelt lovas, 1000 mérő zabot, a Rudics család had felszerelt lovas, a báró Kray család 8 felszerelt lovas, a Ferenc-csatorna társaság 150 lovas, Szabadka város 45 lovas, Rezsny János egy lovas ajánlottak fel. Az április 17-én tartott közgyűlésen már jelenthette a vármegye alispánja, hogy a vármegyére eső 600 újonczot kiállította és ezenkívül a rendes sorkatonasághoz még 205 főből álló csapatot adott a vármegye, a felkelt nemesség létszáma pedig 316 főből fog állani. De a véradóval még nem merült ki a vármegye áldozatkészsége. A győri táborba 8000 előfogatot küldött, azonkívül a péterváradit és más várakat élelemmel látta el.

Negyedik
nemzeti felkelés

A július 8-án tartott közgyűlésen értesült a vármegye, hogy a zombori ferenczrendű zárdát felsőbb rendeletre katonai körházza alakították át, ugyanez időtől 600 franciai hadi fogoly érkezett Zomborba, kiket ideiglenesen a kaszárnyákban, templomokban és iskolákban helyeztek el. A vármegye ekkor elhatározta, hogy gyűléseit ezentúl Szabadkán fogja tartani.

A felkelt nemesség lovassága, valamint a Koronakerület lovas-csapata május hó 9-én már Szabadkán volt összpontosítva. E két csapat fölött báró Davidovics tábornok június 10-én szemlét tartva, a vármegyei és a kamarai tisztviselők jelenlétében feleltette őket. A bácsi felkelt nemesség lovassága, valamint a koronakerületbeli lovas-csapat már május 12-én útra kelvén, Melykúton és Halason át Soltra, majd onnan Dunaföldvárra ment. Itt átkelt a Dunán és Székesfehérváron át Győrszentivárra érkezett. Itt csatlakozott hozzájuk Stipsics András alezredes, a ki megkezdte velük a hadgyakorlatokat; de május 30-án a bácsiakat már az Abda melletti sáncok védelmére rendelték, majd onnan Győr alá a püspökréti táborba kerültek.

A koronakerületbeli csapatnak csakhamar alkalma nyílt a francziákkal szembeszállnia. E csapatot a nőgrádi felkelt nemesség első századával egyesítve, a Szigetközbe rendelték előrsi szolgálatra. Június 9-én Halászi és Aracs között összeütköztek 1500 francziával, mely alkalommal a koronakerületbeli csapat becsülte megállotta helyét. A csapatból 16 ember és egy tisztiszolga elesett vagy fogságba került. Az összeütközés alkalmával az altisztek és a közlégnyek közül Tatity Mihutin őrmester, Mrgvány Nesztor, Katyánszky Kuzmán, Popovits Izsák, Manojlovič Mózsa, Bácsics Nesztor káplárok, Balin György, Orcsny Mihály, Bogeszavlev János és Radivojev György kitüntették magukat. (Haditört. közlemények, 1897. évf.)

A győri csata napján (június 14) a bácsi csapatokat, Garnika Ignác ezredes parancsnoksága alatt, a sáncokban elhelyezett gyalogság és az ágyúk védelmére rendelték ki, midon pedig a francziák a János főherczeg vezérlete alatt álló császári hadat és a felkelt nemességet mindenütt visszaszorították, a bácsiak, Garnika Ignác ezredes alatt, báró Meskó tábornok hadaihoz csatlakozva, éjjel megkerülték a francziák hadállását és Sopron és Vas vármegyékén át, czernyi veszélyek között, június 22-én Nemes-Vidig vonultak vissza, hol ekkor Chateller császári altábornagy hadai foglaltak állást. Mivel pedig a nádor báró Meskó tábornok hadát időközben Komáromba rendelte, a bácsiak is felkerekedtek s július 2-án Zalabérről a Balaton déli partja mellett elvonulva, Székesfehérvárra s innen Komáromba vették útjokat, hova július 13-án vonultak be.

Mivel az udvar a győri csatavesztés ellenére sem gondolt a békére, hanem a háború folytatása mellett volt, Ferenc király, június 25-én kelt leiratával, a vármegyét újabb hadisegély szolgáltatására hívta fel. E leiratot a július 17-én Szabadkán tartott közgyűlésben tárgyalta a vármegye közönsége. A közgyűlés mindenekelőtt kimondotta, hogy a királyi leiratot az összes hitfelekezetek lelkeszei a templomokban közhírré tegyék és a népet a francziák elleni háborúra biztassák. Elhatározták továbbá, hogy a tiszai Koronakerülettel egyetemben a kincstár költségén két lovas-osztályt állítanak ki, mely ezből minden községben hadfogadók (toborzók) fellállítását rendelték el és a fogadópenzt 20 pengő forintban állapították meg.

Ferenc király már augusztus 18-án kelt leiratában felszólította a vármegyét, hogy a megajánlott lovas-osztályt mielőbb állítsa ki és küldje a harczerre. A vármegye szeptember 4-én Baján tartott közgyűlésében tárgyalván a királyi leiratot, ez alkalommal a kiállítandó lovascsapat tisztikarát a következőleg jelölte ki. Alezredes: Szentgyörgyi Horváth József es. kir. huszárcapitány. Órnagy: Lebanovits József es. kir. huszárcapitány. Kapitányok: Matyók Ferenc es. kir. másodosztályú huszárcapitány, Kovács Ádám es. kir. huszárfőhadnagy, Császár Ferenc es. kir. másodosztályú huszárcapitány. Patsits János es. kir. dragonyosfőhadnagy, Báró Goreczky Venczel es. kir. főhadnagy. Alkapitányok: Jankovics Czivil volt felkelt nemes-seregbeli főhadnagy, Czapl József volt es. kir. dragonyosfőhadnagy, Gróf Seau Károly volt es. kir. főhadnagy, Nikolits János volt es. kir. vadászrezredbeli őrmester, Sopron Antal volt felkelő nemes-seregbeli főhadnagy. Főhadnagyk: Putnik István, Latinovits János, Fratrievits János, Vojnits István, Gregus Ede, Bugarszky Miklós, Adamovits Antal, Visztinger József, Jankovics János. Hadnagyk: Bobor Dániel, Brezovics Péter, Latinovits József,

Dévay Imre, Gyuricskay Pál, Milasevics József, Divisch József, Hirschhegger Mihály, Nikolits Dóme, Cservenka Alajos. A kijelölt tisztikarban azonban többek ellen a nádornak kifogása volt és azokat, a kik a felkelt nemes-seregben tényleg szolgáltak, nem erősítette meg. Ezeknek a kikéretét tehát másokkal kellett betölteni.

A bácskai csztály paranesnokává Garnika Ignácz ezredest nevezte ki a nádor, ugyanazt, a kinek vezérlete alatt a bácskai felkelt nemesség oly vitézül megállotta helyét Győr alatt, a kinek a neve tehát már nem volt ismeretlen a vármegyeiek előtt. Az újonnan kiállított lovascsapat gyűlöhelyeül Szabadkát tüzték ki, hol Csanády tábornok szemlét tartott fölöttük. A lovas-csapatokon kívül a vármegye még 600 újoncot is tartozott kiállítani a rendes seregredek részére.

Miután időközben a békét megkötötték, I. Ferenc király elrendelte a felkelt nemesség hazabocsátását és november 21-én Székesfehérvárról kelt leveleiben értesíti erről a vármegyét. A bácsi felkelt nemesség, mely ekkor Székesfehérvárotól vette, december 10-én indult hazafelé. Újtát Bicskeről Budaörsre, majd onnan Soroksárra, onnan Laczházára, Kúnszentmiklósr, Szabadszállásra és Izsákra vette, innen egy napi pihenő után Vadkertre, december 20-án pedig Halasra érkezett. Onnan Jánosalmán át, december 22-én vonult be Bajára. Itthon a Bácska ekkor valóságos tábori kórház volt. Ide hozták a háború sebesülteit. A helytartótanács rendeletére Zomborban katonai kórházat rendeztek be, de mivel az itteni épületek a sebesültek befogadására elégteleneknek bizonyultak, a Baracsán levő katonai magtárt is katonai kórházzá alakították át. (Dudás Gyula i. h. Évkönyv 1906. évf. 162—185.)

A békekötés után.

A békekötés után Bács-Bodrog vármegyét is felszólították a háború költségeinek fedezésére. A gyűjtes megindítván, 26.034 firt gyűlt egybe; ezenkívül a vármegye önkénytes adományokból 141 lovat, 3320 méro zabot és 2345 méro búzát szolgáltatott be a kincstárnak. Mindezek az áldozatok azonban nem voltak elegendők a kincstár helyzetének javítására. A nádor még 1809 december 26-án is felszólította a vármegyéket és a szabad királyi városokat, hogy az újonnan kibocsátandó bankók érc-alapjának fedezetül aranyat és ezüstöt szolgáltatásanak be; de a bácskai városok, kimerültségükre hivatkozva, nem teljesíthették e kívánságot.

A francia háborúkkal karöltve járt a gazdasági kimerültség és a pénzügyi válság. A papírpénz értékének esökkenése következtében, a közhitel megszűnt s a pénzügyi bukás többé már nem volt elkerülhető. Az új pénzügyminiszter: gróf Wallis, 1811-ben egyszerű eszközhöz nyúlt, a mennyiben a függő adósság értékét egy ötödére szállította le. E rendelkezést az 1811. évi február 20-án kelt pátnas adta a lakosság tudtára. A leirat február 28-án érkezett le Szabadkára; kihirdetését márczius 15-ére halasztották. Ily viszonyok között hívta össze az uralkodó a rendeket az 1811. évi augusztus 25-én Pozsonyban tartandó országgyűlésre, a melyre a vármegye Rudics Mátét és Szucsics Józsefet küldte követeül.

Mielőtt még az országgyűlés megnyílt volna, a vármegye augusztus 5-én tartotta meg ezúttal első ízben, az új vármegyei házbán, tisztújítását, mely alkalommal Odry Andrást négy jelölt közül első alispánná választották, míg a másodalispáni tisztelet Vojnits Tábiánnal töltötték be, a ki azt 1819-ben bekövetkezett haláláig viselte.

Ebben az évben a közigazgatás beosztás tekintetében is lényeges változás állott be. A vármegyét 5 járásra osztották fel; a meglévő négy járáson kívül, az ötödiket, a telecskeit újonnan szervezték. Ez a járási beosztás 1820-ig maradt fenn.

Míg Napoleont 1810-ben kötött házassága közelebb hozta a Habsburgokhoz, régi barátságos viszonya Oroszországhoz egyre lazult. 1812 óta nagy előkészületeket tett az oroszok megtámadására és I. Ferenc király is kénytelen volt vejének segítyt adni. Ezért tehát június 29-én felszólította az országot, támogassák az országgyűlésen megajánlott segítyen felül is adományokkal, sőt a vármegyére bizonyos számú újoncot vetett ki.

Végső Napoleoni harcok.

Szabadka városa, mely 1812. évi augusztus 3-ántárgyalta a királyi leiratot, engedelmeskedett. A tanács 39 újoncot, 8 lovat s a beteg katonák számára 10 akó bort szavazott meg. Ezenkívül gyorsan előteremtették az 1811—12. évi

országgyűléstől megszavazott ha lisegélyből a városra eső öt ezer pozsonyi mérő búzát és a 7500 pozsonyi mérő zabot, melyet Bajára fuvaroztak. Bács-Bodrog vármegye ellenben az 1813. évi május hóban tartott közgyűlésében oly irányú határozatot hozott, hogy a kért pénzt, élelmet és újonezot csak az esetben hajlandó megadni, ha azt az országgyűlés megszavazza. A vármegye rendeli tehát kéri a felségét, hogy az országgyűlés mielőbbi összehívása iránt intézkedjék.

Napoleon oroszországi hadjárata után I. Ferenc is esatlakozott a nagy szövetséghez, hogy a világoralomról lemondani nem tudó császárral megküzdjön. 1812—13. év telén ismét magyaránú hadikészülődések folytak. Ferenc király 1813 február 23-án felszólította a vármegyét, hogy a háború folytatásához újonezokat és hadisegélyt adjon. Szabadka ismét 42 újonezot és 17 pótlózat adott a Hohenlohe-féle dragonos-ezred számára. Mivel többek között Bács-Bodrog vármegye sem fejtett ki valami nagy buzgalmat a hadisegély és az újonezok kiállítására érdekében, mert csupán az önkényes adományokat s az önkényt jelentkező újonezokat szolgáltatatta be, a nádor július 13-án újabb felhívást intéz a vármegyékhez és a városokhoz, hogy e fontos pillanatban, mely hívatta lesz a monarchia sorsa fölött dönteni, tehetségükhöz képest, minél bővebb segélyt szolgáltatassanak. A felszólítás használt. A vármegye hozzáfog a még be nem szolgáltatott adományok behajtásához, azonkívül 53 könnyű lovas kiállítását határozta el; de ezeknek a felszerelése sok nehézségbe ütközött, mert a megyei hadipénztárnok számláibanak 42.503 frt hiány mutatkozott. Az önkényt gyűjtött adományok bejelentésére pedig gróf Brunswick József vezetése alatt küldött-segét mentett Bécsbe. Szabadka városa ellenben 35 könnyű lovaszt állított ki, ezenkívül 1814 január és február havában 90 újonezot küldött Zomborba, a Ferenc Károly főherceg nevét viselő ezred számára.

A háborún kívül 1814-ben a török földön kitört pestis-járvány is fenyegette a vármegyét. A vármegye az óvintézkedések fogantatására külön járványbizottságot választott, de a járvány hazánkat szerencsére elkerülte. Ama hírre, hogy Napoleon elhagyta Elba szigetét, I. Ferenc király márczius 29-én új segélyre szólította fel az országot. De míg a vármegye az újonezok kiállításával bajlódott, a szövetségesek Waterloo-nál döntő győzelmet arattak Napoleon fölött, a kit utóbb Szent Ilona szigetére száműztek.

A háború befejeztével, 1815. december 21-én, visszatértek a vármegyétől elfogadott könnyű lovasok is. De bár a háború véget ért, a kormány a megajánlott újonezok kiállítását mégis követelte. Így Szabadka városa az 1815-ben megajánlott 90 újonezból még fennmaradó 45-öt 1816-ban volt kénytelen kiállítani. Sőt a vármegyéktől és a városoktól kiállított könnyű lovasság felszerelését is a katonai kinstár tulajdonánál tekintette. Szabadka városa a könnyű lovasság fegyverzetét és felszerelését, valamint a lovakat elalván, a befolyó pénzt Pécsre, az ottani hadipénztárba szállította.

Napoleon bukásával a közel két évtizedig szüntelen folyó háború véget ért. A vármegye, mely az elmúlt évtizedek alatt áldozatkészségének oly fényes tanújelét adta, most saját belügyeinek rendezésére, a szellemi és a gazdasági haladásra fordíthatta erejét. A nagy küzdelmek lezajlása után mindegyre jobban útát tör magának a nemzeti társadalomban a haladás szelleme. A régi rendi alkotmány átalakítása és a nemzet összes erejének egyesítése volt a következő évtizedek feladata, mely nagy munka mellett egyúttal a nemzetnek jogait is védelmeznie kellett az önkényuralom ellenében. Lássuk tehát, hogy e munkában mily mértékben vette ki részét a vármegye egészen addig, míg a nemzeti állam falaira a tetőt felrakták.

4. A vármegye részvétele a nemzeti államalkotás munkájában. 1815—1847.

Váltságos hely-
zetet a háború
után.

Napoleon bukásával a kimerült vármegye a béke hírére fellélegzett. A hosszú háborúnak s az évtizedeken át folytatott küzdelemnek a nyomai még mindenütt láthatók. 1815-ben a vármegye még váltságos zabori kórházhoz hasonló. A háború sebesültjei, nyomorékjai még nagyrészt Taborban lézengenek. Megjönnek a könnyű lovasok is; de a serezedekbe besorozott újonezokat hiába várják. A béke biztosítása végett Ferenc király még 1815-ben újabb 30.000 újonezot kért az országtól s egyben elrendeli az újonezozást is.

Bács-Bodrog vármegye azonban az újonczozást elrendelő királyi leirat tárgyatása alkalmával kijelenti, hogy miután a háború már megszűnt és az újonczok megajánlása különben is az országgyűlés hatáskörébe tartozik, a kívánt újonczszámot nem hajlandó kiállítani s az alispánokat e rendelet végrehajtásától eltiltja. De ezúttal nem támad összeütközés a kormányhatóságok és a vármegye között, mert József nádornak sikerül meggyőzni az uralkodót, hogy a háború megszűntével a munkáskezeknek elvonása az ország gazdasági helyzetére nézve rendkívül válságos volna. A király visszavonja az újonczozást elrendelő leíratát. Rajner főherczeg pedig már 1816 április 26-án felfüggeszti az újonczozást, sőt a katonák egy részének szabadságolásához is hozzájárul.

Ez az intézkedés azonban már megkészt. 1816-ban már országszerte az ínség jeleivel találkozunk. És a vármegye hiába vár segílyt a kormánytól, mert az állampénztár üres; kénytelen tehát a szűkölködők segítvezését a társadalom vállaira áthárítani. A pénzügyi helyzet mindegyre kedvezőtlenebbé válik, a papírpénz értékének rendkívüli alászállása megrendítette a pénzvviszonyokat, aláasta a hitel; a vármegye mindegyre jobban érzi ennek a súlyát; de mindamellert erőlyesen folytatja a hátralevő hadiadó és a felkelt nemesség kiállítására kivetett költségek behajtását.

A vármegye az 1816 augusztus 26-án tartott közgyűlésben vette tárgyalás alá a királyi leíratot, mely a papírpénz bevonását és a nemzeti bank felállítását helyezte kilátásba. A közgyűlés elismerte a felség jóakarátát a pénzügyek rendezése körül, de a leíratot egyszerűen tudomásul vette, mivel a pénzügy rendezését az országgyűlésre halasztandónak találta. A bécsi nemzeti bank meg is kezdi a pénzjegyek beváltását, de a pénzügyi helyzeten ez mit sem segít s ezért 1816 október 29-én az uralkodó a pénzjegyek törlesztése végett önkénytes kölcsön felvételét rendeli el.

A kormány a pénzügyi helyzeten a só árának felemelésével akar segíteni, habár a só árának a megállapítása az országgyűlés jogai közé tartozik. 1816-ban újra felemelik a só árat, de midőn az erre vonatkozó királyi rendeletet a nádor leküldte, a vármegye a december havában tartott közgyűlésén nem veszi tudomásul s az ügyet az országgyűlés elé utasítja.

A kormány önkényves intézkedéseinek hatása alatt tekintélyes ellenzék alakul a vármegyében. De ez az ellenzék tulajdonképen csak az ősi alkotmány megőrzésére törekszik; a haladás szelleme ép oly távol áll tőle, mint a kormánytól. Látóköre is szűk, nem terjed tovább a vármegye határainál és országos dolgokkal nem törődik. Tagadhatatlan azonban, hogy mindennek ellenére a kormány önkényves intézkedéseinek itt-ott mégis sikerül gátat vetni. Az állami önállóság ekkor egyedül a vármegyei életben nyilatkozik meg.

A XIX. század második évtizedének utolsó éveiben sajtáságos vallásos mozgalom indult meg, mely olymértvű zavarokat idézett elő a vármegyében, hogy azokat még a kormányhatóságok segítlyével is csak nagynehzen lehetett lecsendesíteni. E mozgalmat egy Frankovics Mihály nevű, kupuszinaí születésű, 26 éves szűcsmester támasztotta, a kit a nép Szent Miska néven nevezett s valóságos rajongással vett körül. Frankovics, mint utólag kiderült, vallási rajongásban szenvedett. A búcsúhelyek látogatásával és betegek gyógyításával foglalkozván, a köznép előtt nagy népszerűsége tett szert, sőt a kolluti plebános és Odry András alispán — kinek nejét állítólag meggyógyította — pártfogását is megnyerte. A kalocsai érseki nezsztéknek Frankovics viselt dolgai tudomására jutván, őt rajongónak nyilvánította és 1818 július 2-án felhívást intézett a plebánosokhoz, hogy híveiket a Frankovicstól alapított ügynevezett „Kordátviselők társulatába” leendő belépéstől lehetőleg óvják s az áltremete által rendezett körmeneteket akadályozzák meg.

Frankovics, a ki időközben Monostorszegről Kollutra költözött, az ottani plebános pártfogása mellett egyre folytatta üzelyeit. Hívei messze földről sereglettek hozzája és ezekkel éjelenként vallási szertartásokat tartott, majd körmeneteket rendezett és betegekét gyógyított. Mivel a vármegyei hatóságok mit sem tettek e mozgalommal szemben, e vallásos rajongók társulata mindegyre növekedett. A béregi plebános, Vojnits János vármegyei eskűdttel együtt, ki is ment Kollutra s az ál-remetét szigorúan megdorgálta; de szavai hatástalanok maradtak, sőt Frankovics, hogy híveinek számát gyarapítsa, Szegedre tette át székhelyét. Itt azonban pörül járt, mert a város az ál-remete üzelyeiről értesülve.

Vallásos
rajongók.

gyorsan kiálta neki az útját és a város pandúrjaival egész a határig kísérte. Frankovics ekkor Lu-lásra, majd innen Szabalkára ment, de itt sem lévén maradásra, visszatért Kollatra. Kollaton való tartózkodása alatt a plébánia udvarán levő kútát megáldván, annak vizét betegek gyógyítására alkalmazta, majd, midőn az őt felkereső betegek száma napról-napra növekedett, a kútvizet a plébános gazdasszonya icezünként négy krajezárjával mérte ki a hiszékenny népek.

Mivel a vármegyei hatóságok tétlenül nézték e kiesapongásokat, a kalocsai főegyházmegyei hatóság 1818. év december 22-én a helytartótanúshoz fordult. A helytartótanács a vármegyét már 1819. január 19-én sürgős közbelépésre utasította, a vármegye azonban csak hónapok múltával szánta el magát a cselekvésre. Frankovicsot az április 11—12-ik közötti éjjelen a kollati plébánosnál néhány tanítványával együtt elfogták, Zomborban bebörtönözték és ellene a törvényes eljárást megindították. Csak hogy a félrevezetett népet ekkor már bajos volt lecsendesíteni. Mintegy 2000 híve 1819. augusztus 11-én egyházi zászlók alatt, kezükben fészületet és égő gyertyát tartva, Zomborba jöttek, hogy vezérüket kiszabadítsák börtönéből.

Az óriási néptömegnek a vármegyei ház előtt való megjelenése nagy zavart okozott Zomborban. A néptömeg betódult a vármegyei ház udvarába és a börtönöket akarta megrohanni; de a vármegyei pandúrok puskatussal és botokkal kiűzték a zavargókat. Erre a nép visszavonult, de új támadásra készült. Az épen idejében érkezett katonaság azonban a zavargók közül negyvenet beszorított a vármegyei ház udvarára: ezeket elfogta és elzárta, a künnrekedt népet pedig szétverte.

A vármegye törvényszéke 1819. szeptember 10—13-án hozott ítéletével Frankovicsot két évi, hetenként két böjtnappal súlyosbított fogságra ítélte. Hívei közül azok, a kik a zendülést rendezték, szintén fogságot szenvedtek. Frankovicsot ezenfelül büntetésének kiáltása után, hogy újabb zavargásokat támasszon, a vármegye területéről örökre kitiltották. 1823-ban a pozsonyi irlalmasrend zárdájába került, hol még 1825-ben is kapusként állott alkalmazásban. (Bende J. dr.: Szent Miska mozgalma. Évk. 1890. évf. 97—112.)

A kormány, a külpolitikai események hatása alatt, az 1815—1820-as években mindennemű összeütközést kerül a vármegyékkel s következetesen folytatja a nemzettel szemben a lefegyverzés politikáját. Hogy a vármegyek nemességét megnyerje, az uralkodó és családtagjai gyakran beutazzák az országot. Az uralkodó körútjában megfordult Bács-Bodrogban is. 1816. október 19-én Ferdinánd trónörökös, Pestről Szegedre átutaztában meglátogatja Szabadkát. 1817. október 13-án Ferenc király, nejevel, Karolina Augusztával Titelbe érkezik, majd onnan október 14-én átmennek Péterváradra, hol október 15—16-án fogadja Bács-Bodrog vármegye és Szabadka küldöttségeit.

A kormány meg van elégedve Bács-Bodrog vármegyével. Az 1815—16-ban mutatkozott ellenzéki hangulat lecsendesedik; Odry András, a vármegye alispánja, a mily igénytelen és puritán jellemű, ép oly hű, megbízható embere a kormánynak. A főispánnak nem is akad dolga a vármegyében; tisztújítást 1811-től 1825-ig nem is tartanak. A közgyűlésnek más dolga nem akad, mint a kormányrendeletek végrehajtása, meg az úrbér végleges szabályozása, mely különben teljesen igénybe vette a vármegyei tisztikart, de elsősorban Odry alispánt, a ki mindent maga óhajtott elvégezni és a törvényszékeken is csak ő elnökölt.

Ily viszonyok között törtek ki az olaszorsági mozgalmak, melyeket a császári had könnyű szerrel elnyomott. E siker Metternich kanczellárt még elbizakodottabbá tette s abban a hiszemben, hogy a nemzet meggyerte s ellentállástól többé nem kell tartani, az udvari főhaditanáccsal egyetértően elhatározzák az újoneozást. Az 1821. április 4-én kelt királyi leirat, mely a magyar ezredek pótlására 1813-ban kivánt 60.000, majd az 1815-ben kivánt 30.000 újonezból még hiányzó összeg kiállítását rendelte el, egyaránt törvénytelen, s annak végrehajtása nagy akadályokba ütközött.

Mindennek ellenére a kormány nem áll meg a törvénytelenések útján. 1822. augusztus 13-án kibocsátja az uralkodóval a másik rendeletet is, mely szerint az adó november 1-étől kezdve pengőpénzben fizetendő, a mi, tekintve a papipénz és a pengőpénz értékarányát, a legsúlyosabb adóemelésel egyértelmű. (Millen. Tört. IX. 90.) A törvénytelen rendeletek a vármegyeket ellentállásra buzdítják s a vármegyek ellentállása mintegy bevezetője lesz a nemzeti törekvéseknek.

A törvénytelenesség politikája.

Bács-Bodrog vármegyében a kormánynak aránylag kevés küzdelmébe kerül a törvénytelen rendeletek végrehajtása. Ellenállással itt is találkozunk ugyan, de e küzdelem nagyobb méreteket nem ölt; azonban tanácsul szolgál a vármegye nemességének, melyet a rendi jogok sérelmei vezérbe táborba hoznak s ekként elősegíti azt, hogy a nemzeti törekvések a vármegyében is gyökeret vernek. Az újonczozás ügyében kibocsátott rendelet végrehajtása simán megy végbe. A vármegye rendelkezései felírtaiban igyekeztek meggyőzni az udvart lépésének törvénytelenességéről, de miután látják, hogy az meg nem enged, engedelmessé válnak a második leíratnak, a mi elsősorban Odry András alispán érdeme, a kinek nagy küzdelmébe került, míg a rendek az újonczjutalékot megszavazták. Az adóügyben kelt leíratok végrehajtása már több nehézségbe ütközik. A vármegye az első és a második leíratot is visszautasítja. Közbejött Odry András halála is, miáltal a kormány a legmegbízhatóbb emberét veszítette el.

E férfiú hosszú hivatalos pályája s az a vezérszerep, a melyet vármegyéjében mindenkor vitt, egyaránt méltóvá teszik arra, hogy róla néhány sorban megemlékezzünk. Odry András 1772 óta állott a vármegye szolgálatában. II. József 1789 április 7-én főszolgabíróból nevezte ki másodalispánná. 1790-ben, midőn a vármegye visszaállította az 1785-ben működött tisztikart, Odry megvált a másodalispáni tisztségtől, de 1791-ben a közgyűlés ismét megválasztotta és 1797-ben első alispán lett. E tiszteben megmaradt 1822 december 8-án bekövetkezett haláláig. Negyedszázadon át, ép a legválságosabb s legsúlyosabb időkből állott a vármegyei önkormányzat élén. Kortársai mint részrehajlás nélküli, jó közigazgatási erőt dicsérik s bár alispánsága nem sok nyomot hagyott maga után, puritán jellemét, nagy munkarejét és kötelességtudását mindenkor nagyrabecsülték. Mindig maga elnökölt a vármegyei törvényszéki üléseken és a közgyűléseken, a mi nem csekély feladat volt, ha tudjuk, hogy a törvényszéki üléseket őt helyen, Zomborban, Baján, Szabadkán, Bácsban és Újvidéken tartották akkor. Igazságos, megvesztegethetetlen bíró volt. Elvből ellensége volt minden pompának. Jellemére érdekes világot vet az a körülmény, hogy mikor a „Ferenccs-esatorna“ elkészült, a társaság, hogy a csatorna megalkotása körül kifejtett tevékenységét viszonyozza, egy társulati részvényt ajánlott fel neki, de ő visszautasította s csak azt engedte meg, hogy a társulat nemességének kúriáját téglafalal körülkerítse. Halála váratlanul következett be. Ép a törvényszéki ülésre készült, midőn gutaütés érte és 76 éves korában meghalt. (Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 1822. 102.)

Podmaniczky főispán, a ki már régóta nehezelt a vármegyére, de mert az akkori viszonyok között nem is volt tanácsos tisztújítást tartani, Szucsics Józsefet bízta meg az első alispáni teendővel, a kit már 1819-ben a Vojnits Fábian halálával megüresedett másodalispáni tisztségre helyettesített. De Szucsics József, a ki báró Podmaniczky főispán bizalmasa volt, teljesen át volt hatva azoktól az eszméktől, a melyeket Podmaniczky hirdetett, ki az angol alkotmányban a magyarnak a testvérét látta, a melylyel mindenben versenyeznie kell. Ily körülmények között Szucsics József nem nagyon lelkesedett az adóügyben kibocsátott törvénytelen rendeletek végrehajtása iránt. Főleg az ő magatartásának tulajdonítható, hogy a vármegye két ízben is megtagadta a törvénytelen rendeletek végrehajtását. De a kormány nem tágít és miután látja, hogy Szucsics József helyettes-alispán törvénytelenésekre nem kapható, királyi biztost küld a vármegye nyakára, a ki kényszereszközök alkalmazása nélkül végrehajtja az adóügyben kibocsátott leíratot. (Millen. Tört. IX. 92. Országos Levélt. Acta Dieta, 1825.)

Podmaniczky főispánnak Pesten 1823. évi május 11-én bekövetkezett halálával, Szucsics József kormányozza a vármegyét. Főleg az őrbbírek vezet vélegetezését siettetve s azoknak gyorsabb elintézésére Hegyesen, Monostorszegen, Melykúton, Ómoraviczán, Pacséron, Rigyiczán, Zentán, Topolyán, Bácsan, Csében, Deszpotzentivánon, Jankovácson, Katymáron és Madarason a szükséges lépéseket megtette. Ugyanekkor a Duna és a Tisza vidékének ármentesítése iránt is történtek intézkedések. Béregen és Dautován, továbbá a vármegye alsó jásásában Asbóth János kir. kinstári igazgató közreműködése mellett, 24.000 holdat ármentesítettek.

Bács-Bodrog vármegye végre is belenyugszik a törvénytelen rendeletek végrehajtásába és nem intéz többé felíratot az országgyűléshez. De a vármegyében az ellenzéki szellem mindegyre erősebben nyilvánul, a mi a kormányt aggodalommal tölti el, félve, hogy e vármegyében is az ellenzék kerekedik felül:

ezért tehát még 1824. december 30-án kinevezi gróf Radványi György Ferenc kamarást Bács-Bodrog vármegye főispánjává.

Gróf György
főispánján.

Gróf György Ferenc beiktatása 1825. május 30-án ment végbe hagyományos fényvel és pompával. Az új főispán május 29-én vonult be Zomborba. Az érkező főispánt a város határában a Latinovits Sándor vezérlete alatt álló, a vármegye nemes ifjúságából alakított bandérium, valamint a tiszai Koronakerület és a Zombor városi polgárőrség lovasapatai várták zászlókkal. Mikor az ünnepi menet Zombor város végéhez ért, Szucsics József alispán, a sátor alatt egybegyűlt vármegyei nemesség élén, magyar beszéddel üdvözölte a főispánt. Az üdvözlés után a menet zeneszó mellett megindult a vármegyeház elé, hol a bajai és a zombori gyalogos polgárőrség foglalt állást. Itt várták a főispánt a szomszédos Pest, Tolna, Baranya, Verőce, Torontál, Szerém és Csongrád vármegyék küldöttei, a katonaság és végre a zsidók 60 tagú küldöttsége. A főispán, megérkezése után a tisztelet küldöttségeket fogadta, majd beesteledvén, az ünneplő közönség díszelőadásra, ment, mely alkalommal Ináncsi Pap Gábor Fejér vármegyei tiszti ügyész „Imre vagy a királyi tekintet hatalma” című színműve került előadásra.

Másnap, május 30-án ment végbe a tulajdonképeni beiktatás, melyet ünnepi mise előzött meg, mely alkalommal Marich János püspök hétszemély-nök pontifikált, fényes segédlettel. Az isteni tisztelet után a vármegye közönsége a megyeházán gyűlt össze. A közgyűlést Klobusiczky József, Borsod vármegye főispánja, a beiktatással megbízott királyi biztos nyitotta meg, magyar beszéddel. Ezután felolvasták a királyi leiratokat. Majd György főispán letette az esküt és ékes magyar beszéddel üdvözölte a rendeket. A vármegye közönsége nevében Antunovits Albert főjegyző válaszolt. Délután két óraker volt az ünnepi ebéd, mely alkalommal 800 embernek terítettek, azonkívül a szabadban a nép számára szintén főztek. Este kivilágítást terveztek, melyet azonban a beállott kedvezőtlen időjárás miatt csak másnap tarthattak meg. Annál fényesebb volt azonban a táncmulatság. (Hazai és Külföldi tudósítások 1825. I. 48.)

Az új főispán a vármegye közönségének régi óhaját teljesítette, midőn a 14 év óta szünetelő tisztújítást szeptember 22-ére kitűzte. E tisztújításon Szucsics Józsefet első, Antunovits Albertet másodalispánná, Latinovits Benjámint főjegyzővé és Odry Józsefet tiszti ügyésszé választották meg. Az 1825. évi szeptember 11-ére egybegyűlt országgyűlésre pedig Szucsics József első alispánt és Rudics Dánielt küldték követekül.

Mire a követek Pozsonyba érkeztek, az országgyűlés már javában tanácskozott. Szucsics József már nem ismeretlen a rendek többsége előtt. Meggyőződése őt is a Nagy Pál, Ragályi Tamás és Vay Abraham vezetéke alatt álló ellenzékhez fűzi, mely elsősorban a sarkaiból kiforgatott ősi alkotmány megvédésén fáradozik. Ámde a vármegyében a főispánnak sikerül az ellenzéki hangulatot megtörni, miáltal azután Szucsics József, a kapott követi utasításokhoz mérten, az országgyűlésen a kormányt támogatók sorába kénytelen állani. Az 1825. évi országgyűlési követekről írt pasquillus ezért őt a következőleg jellemzi: „Mást mondani, mint gondolni, nem illik a magyarhoz.” Követ-társ Rudics Dániel, inkább csak hallgatóként vesz részt az országgyűlésen s azért a következőket írják róla: „Nem azért van küldve a követ, hogy hallgasson.” (Hazánk 1885. 77. lap.)

Bár az országgyűlés közel két évig tartott, a rendek a sérelmi ügyek tárgyalásával sok időt veszítettek és csak mikor a király az országgyűlés határnapját kitűzte, vették észre a rendek, hogy mily kevés munkát végeztek. Mivel az 1790—91. évi országos bizottság reformmunkálatainak tárgyalására már nem volt idő, de mert azóta úgy megváltoztak a közgazdasági viszonyok, hogy e munkálatok tárgyalás alapjául már nem is szolgálhattak, ezért a nádor indítványára 1827. június 1-én országos bizottságot választottak az 1791-ik évi bizottsági munkálatok felülbírlására. E bizottság tagjai sorában Szucsics Károly is helyet foglalt.

Az országgyűlés új országos összeírást rendelt el; mivel azonban a szabályzatok kidolgozása sok időbe került, azt csak 1828-ban foganatosították. Ez az összeírás az úrbériség rendezésével állott összefüggésben és a végrehajtást a nádor rendelkezése értelmében a vegyes-bizottság intézte. Bács-Bodrog vármegye összeírását Zala vármegye kiküldöttei teljesítették. Az 1828-ik évi már-

ezus hóban tartott közgyűlésen Zala vármegye részéről meg is jelent Hertelendy Károly és az összeírás munkálatok csakhamar kezdetüket vették. 1828-ik év végéig készültek el s felülvizsgálásukat a vármegye 1829 január 13-ára tűzte ki, mely ezelőből bizottságot választott.

Az 1828-ik évi október hó 1-én tartott vármegyei tisztújítás minden nagyobb mozgalom nélkül ment végbe és a régi tisztikart kevés kivétellel újból megválasztották.

Az 1825—27-ik évi országgyűlésnek a magyar nyelv érdekében kifejtett fáradozásai, bár minden irányban nem vezettek sikerre, de nem is veszték kárba. Az országgyűlés megyeti a tudós társaság alapját; de a nemzet ezzel nem éri be és a mit az országgyűlés meg nem valósíthatott, azt a vármegyék a saját hatáskörükben igyekeznek elérni és a magyar közigazgatási nyelvnek a meghonosítását tűzik ki feladatul. Szabadka és Baja ebben megelőzik a vármegyét. A városok lazafias tanácsának kérelmére a helytartótanács 1826-ban megengedi, hogy a városi tanács, valamint a gazdasági tanács jegyzőkönyveit magyarul vezessék. Baja már 1822 november 9. óta magyarul vezeti jegyzőkönyveit. 1829-ben Niczky Ferenc bajai uradalmi kormányzó elnöklété alatt az úriszék elhatározza, hogy a hozzá betérjesztendő iratok magyarul legyenek szerkesztve. Ugyanez évben elhatározza a város, hogy az utczák magyar nyelvű feliratokat kapjanak, az éjjeli örök magyar nyelven hirdessék az időt, a közkikiáltók magyar s nem szerb nyelven tegyék közzé a hirdetményeket. Ez évtől kezdve Baján magyarul énekeltek a hívek a kath. templomban s Bartók Mátyás plébános indítványára az iskolai oktatás is magyar nyelven történt. 1831 óta a bajai lövészegyesület jegyzőkönyveit is magyarul vezették.

A magyar nyelv ettől kezdve diadalmasan útát tört magának e soknyelvű vármegye területén. Jelentékenyen előmozdította ezt Bács-Bodrog vármegye közönségének az 1832-ik évi február havában tartott közgyűlésen hozott határozata, mely a magyar nyelv használatát a közigazgatásban és a bíraskodás terén, valamint az iskolákban és a czéheknel egyaránt kötelezővé tette. E nagyfotosságú határozat egész terjedelmében a következőleg hangzik: „Elhatározza a közgyűlés, 1. hogy a tisztikar máris jobb rendben fennálló szokás szerint, a legközelebbi közgyűléstől kezdve, minden hivatalos jelentését magyarul adja be, kivéve az olyanokat, a melyek német szövetséges tartománybeli örökösületeket illetnek, vagy ó felségéhez felküldendők. Jegyzőkönyvek, levelezések vagy ítéletek és számadások magyar nyelven készíttessenek, mindenemű perek, az egész vármegyében, az 1832-ik évi törvénykezés idejének Szent Márton határjától kezdve, mindenkor okvetlenül nemzeti nyelven folytattassanak, ellenkező esetre pedig a vádlevelek az illető bírák által alá se írassanak, a mostani deáknyelven folyamatban levő pereket e rendszerből kivévén. 2. A könyörgő levelek 1832-ik évi május 1-étől kezdve egyedül magyar nyelven írassanak, s csak egyedül e nyelven keltek vétessenek fel. 3. Az úriszéknek előforduló ügyekről kelendő ítéletek, jegyzőkönyvek sőt, az uraság székéhez intézett kéréseivel magyar nyelven vétessenek fel, ellenkező esetre, törvényes bizonyosság által alá se írassanak; ide értetik a tiszamelléki koronai kerület, mind úriszékére, mind magisztrátusára nézve. A megyebeli mezővárosok és helységeknel mind saját, mind gyámsági számadások magyar nyelven vitessenek. Mindezekre nézve 1832-ik évi augusztus 24-ike rendeltetik határnapul. Mindezek értelméhez képest, a megyebeli földesuradalmak felszólítása mellett, az uradalmi tiszték is oda utasítandók, hogy 1832 november 1-étől fogva minden hivatalos dolgaikat magyar nyelven vigyék, de az uradalmak részéről kiveendő nyilatkozatokat (nyilatkozatokat) nem más, mint magyar nyelven szerkesztve lesznek kötelesek átvenni az illető szolgabíró urak. 4. Mint-hogy a magyar nyelv megtanulására legcélszerűsőbb az, ha a serdülo ifjúságnak alkalom adatik arra, e végett a megyében eszentül helységi tanítónak, kántornak és jegyzőnek oly személyek ne fogadtassanak be, kik magyar nyelven nem jártasak; kik pedig már hivatalban vannak, azoknak három esztendő szabatik a magyar nyelv megtanulására, úgy t. i., ha addig meg nem tanuhának, szolgáltojokból bocsáttassanak el. Melynek következtésiben ezekre leendő felvigyázás az illető földesurasságokkal egyetértőleg a járásbeli fõszolgabíró urakra bízatik, e tárgyban adandó tudósításaikat a megyebeli gyülekezetre bevérván; s hogy e rendszabások szerencsésebbek lehessenek: minekutána köztudomás, hogy ki-

A magyar nyelv
érvényesülése.

váltképen iskolatanító kineveztetése járásbeli főszolgabírók befolyása, sőt többnyire az illető községek megegyezése nélkül történik, innen pedig azon szomorú következés származik, hogy a szülők, kiknek a tanítókhöz bízalmuk nimesen, gyermekeiket az oktatástól s ekként a kiműveltetéstől elvonják, eziránt az alázatosan megkérendő nagyméltóságú kir. helytartótanács útján az illető iskolaigazgatókat oda utasítani kívánják: hogy ezentúl a tanítók a járásbeli főszolgabírák és földesuradalmak megegyezőikkel s a községnek is kihallgatásával neveztesenek ki. 5. Kezelbeli mesterlegények, 1832 februárjától 3 esztendőig számlálván, minthogy ők ezen időt felsőbb rendelkezéseknél fogva vándorlással töltvén, magyarul megtanulhatnak, ezébe ne vétessenek fel másképen, ha csak a magyar nyelvet nem tudják; emélfogva járásbeli főszolgabíró urak a közigazgatás szerkezetéhez képest ezéhek főbiztosai lévén, oda utasítottak: hogy a járásbeli különféle helyeken létező ezéhek felügyezését, csupán járásbeli tisztviselőkre s köztisztekre, mint albiztosokra bizzák s ezeket figyelmesekké tegyék arra, hogy a magyar nyelvben járatan mesterlegényt mesternek bevétetni ne engedjék. Mindezen rendelkezésekről a közellevő törvényhatóságok, sőt a kezelbeli három szabad királyi város is, kölesönös egyetértés okáért értesítendők. Kiadta: Nikolits Izidor aljegyző.⁶⁴

Társaskörök
alakulása.

A Széchenyi Istvántól meghonosított közművelődési intézetek között legfontosabbak voltak a társaskörök. Alig alkotta meg Széchenyi Pesten 1827 június 10-én a Nemzeti Kaszinót, Baján még ugyanaz évben megalakítja a Nemzeti Társaskört, majd Zentán 1832-ben Rigyiesky István ügyvéd, Sinkay János városi első aljegyző, Zagorics Mózés, Gombos Pál és Benedek Elek segédlelkész megalakítja a Nemzeti Olvasó-társaságot, mely alapszabályai szerint „a nemzeti nyelv gyarapítását és az elmebeli művelődést” volt hivatva előmozdítani. De alig állott fenn az egyesület néhány hónapig, midőn Gregus Tamás kir. kinstári igazgató a koronakerületi hatóságot megkereste, hogy a zentai olvasóköri társaságot, mint politikailag veszélyest, oszlassa fel. A kerületi biztosság, a nélkül, hogy meggyőződött volna a vád alaposágáról, 16 fegyverrel megjelent az egyesület helyiségében, a könyveket és hírlapokat elkobozta, az ott talált bútortárat lefoglalta és az egyesületet feloszlattatnak nyilvánította.

A zentaiak azonban Bács-Bodrog vármegyébe fordultak panaszuikkal. A vármegye Latinovits Benjámin táblabíró elnökele alatt bizottságot küldött ki az ügy megvizsgálására, mely 1833 márczius 27-én meggyőződött róla, hogy Gregus Tamás és a koronakerületi hatóság teljesen indokolatlanul és jogtalanul járt el, midőn a kört feloszlatta. Megbízta tehát Volarich János főszoalabírot, hogy a kör helyiségeit azonnal nyitassa fel, az elkobzott bútorokat, könyveket és hírlapokat az egyesületnek adja át s gondoskodjék arról, hogy a társaskör zavartalanul folytathassa működését. A bizottság eljárásáról a június havi közgyűlésnek tett jelentést. A közgyűlés jóváhagyván a bizottság intézkedéseit, határozatát azzal is indokolta: „nehogy a Casino elzárásával s az elmebeli paléozásnak elfojtása által a megyére is valami durva homály boruljon.”⁶⁵

Alig értesült Gregus kinstári igazgató a vármegye határozatáról, a királyi helytartótanácsához fordult elégtételért, mire a helytartótanács 1833 november 5-én jelentéstételre hívta fel a vármegyét. A vármegye 1833 december 16-án tartott közgyűléséből terjeszté fel ez ügyben jelentését, melynek meg is volt a hatása. A zentai társaskört többé nem háborgatták, s Gregus kinstári igazgató, a ki ez ártatlan jellegű társaskörben a jakobinusok forradalmi mozgalmait sejté, a vármegye közönségének gúnykazájában részesült. (Dudás Gyula ezikke *Evkönyv XXI. évf. 98—101.*)

A várm. az
országos politt-
kában.

Szuesies Józsefnek 1829-ben királyi táblai bíróvá történt kinevezetésével az első alispáni szék megüresedett. Gróf György Ferencz főispán a tisztújító közgyűlést július 27-ére tűzte ki, mely alkalommal Antunovits Albert eddigi másodalispánt első alispánná, Vojnits Antalt pedig másodalispánná választották meg.

Az 1830-ik évi szeptember 8-ára egybehívott országgyűlésre a vármegye követekül Antunovits Albert első alispánt és Ordý József ügyészt oly utasítással küldte, hogy az országos sérelmek orvoslását sürgessék. Ebből azonban semmi sem lett, mert habár az 1827-ben kiküldött bizottságok is elkészültek munkájukkal, az országgyűlés többsége a reformkérdések tárgyalását következő országgyűlésre halasztotta.

Az 1830-ik évi országgyűlésnek, V. Ferdinánd megkoronázásán kívül, tulajdonképeni tárgya a vármegyékre kivetendő adó és újonczjutalék megállapítása volt. Az 1828-ik évi ősszeírás adatai alapján a rendek a katonáskodás terhének arányosabb megosztása végett új kulesot állapítottak meg. A megállapodás értelmében Bács-Bodrogra 2097, Pestre 2074 újoncz esett. Bács-Bodrog vármegye szolgáltatta tehát az országban az összes törvényhatóságok közül a legtöbb újonczot. (Millen, Tört. IX. 220.) Hasonlóképp emelkedett a vármegye hadi-adója is. A vármegye portáinak számát az országgyűlés 150-ról 220-ra emelte fel, a vármegye közönsége 1831 június 6-án tartott közgyűlésében ez összeget úgy osztotta szét, hogy a 220 portából 165 a vármegye s 55 a tiszaei Koronakerületre esett. Az 1832—36 évi országgyűlés a vármegye portáinak számát 290-re emelte, mely összeg 1848-ig megmaradt. A vármegye követői az országgyűlésen szerephöz nem jutottak. Odry József különben czéltáblája volt az országgyűlési ifjúság gúnyjának, mely őt, fejhajtogatásai miatt, abrakos lónak gúnyolta.

Az országgyűlés eloszlatása előtt a kormány ígéretet tett, hogy a következő évben újból összehívja a rendeket. A vármegye már hozzáfog a követi utasítások elkészítéséhez, midőn az 1831 nyarán hazánkba is behuzelt kolerajárvány az országgyűlés összehívását lehetetlenné tette. A járvány június havában tört ki Felsőmagyarországon és gyorsan terjedt a Tisza vidéke felé. Az óvintézkedések megbeszélése czéljából a nádor elnöklete alatt július 27-ére vegyes bizottságot hívtak össze, mire azonban e bizottság összeült, a ragály a Tisza mindkét partján, egész Csongrádig terjedt, sőt július 26-án már Szegeden is kitört. Bács-Bodrog vármegyében az összes utakat hivatalosan elzárták, csupán Mélykútnál hagyták nyitva, hol 20 napi vesztézárt rendelték el. Az óvintézkedések foganatosítására Fratriesevits Pál elnöklete alatt külön bizottság ügyelt fel, mely azonban már nem tudta a járvány tova terjedését megakadályozni. Szegedről néhány nap alatt átesapott Szabadkára, hol július 31-én tört ki és egész szeptember végéig dühöngött. Legtöbb áldozatot augusztus elején szedett; szeptember elején már esőként s a hó végével megszűnt. Augusztus és szeptember 19 között mintegy 5000 megbetegedés fordult elő és a fele halálos kimenetelű volt. A ferencrendűek feljegyzései szerint 2599-en haltak el koleraiban.

A vármegye területén a járvány 1831 július végén tört ki s egész 1832-ik év elejéig tartott. Csak az 1832-ik évi február 24-én egybegyűlt rendeknek jelenlhetette a járványbizottság elnöke, hogy a ragály szünőfélben van.

Az 1832-ik évi február 24-én tartott közgyűlésen a vármegye gróf Győry főispán vezetése alatt üdvözlő küldöttséget választott, mely az uralkodó 40 éves évfordulója alkalmából a vármegye hódolatát bemutassa. Az október hó 24-én tartott tisztújításon Antunovits Albert helyébe Paeséri Odry Józsefet választották meg. Az 1832-ik évi december hó 16-án Pozsonyba összehívott országgyűlésre a vármegye Rudies József másod alispánt és Szucsies Károlyt küldte követekül. Szucsies Károly, a ki érzelmeire nézve a szabadelvűekhez tartozott, csakhamar magára vonta a közfigyelmet és jó szónokként tette ismerté nevét. A követek mellett résztvettek még a vármegyéből az országgyűlésen Allaga Imre és Spelletich Keresztély is. E két fiatal ember az országgyűlési ifjúság tagjaként teljesen a szabadelvű eszméknek hódol és valahányszor az ifjúság az ellenzék vezérférfiai mellett tüntet, ők sem hiányozhatnak. Mikor Kölesy Ferencz, a szatmári követ, vármegyéjével összeütközésbe kerül, midőn Szatmár vármegye az örök-váltság dolgában előbbi utasításait visszavonja és ő lemond követi tisztéről, az országgyűlési ifjúság zajos tüntetést rendez mellette, melyben Allaga és Spelletich is részt vesznek s ők is aláírják az ifjúság búcsúiratát.

Az 1832—36-ik évi országgyűlés folyamán a szabadelvű eszmék mind-egyre nagyobb tért foglalnak el a vármegyében. A vármegye közönsége élénk figyelemmel kíséri az országgyűlés tárgyalásait, az 1833. évi közgyűlésen már külön választmányt küld ki, melynek feladata lett az országgyűlési ügyeket intézni az utasításokat kidolgozni, valamint a társtörvényhatóságoktól érkezett átiratokat tárgyalás alá venni s azokról a vármegye közgyűléséhez jelentést tenni.

A vármegye, a kiküldött választmány előterjesztése alapján, követeinek utasítást küld, többek között Erdély visszacsatolásának pártolása ügyében,

Szabadelvű
eszmék ter-
d'se.

majd felíratot intéz a lengyelek érdekében; midőn pedig a lengyelek ügye az országgyűlésen tárgyalásra kerül, utasítja követeit, hogy a lengyel nemzet iránti rokonszenvüknek adjanak kifejezést.

Az országgyűlés 1836-ban vége felé közeledik, midőn az adó megajánlása kerül napirendre. A hadi-adó tárgyalása alkalmával az önálló magyar hadsereg eszméje élénk vita tárgya volt. A rendek ekkor még nem gondolnak komolyan annak megvalósítására, csak nyomást akarnak gyakorolni a kormányra, hogy a hadsereg szellemét változtassa meg. Többen egész nyíltan kifejezik a hadsereg iránti ellenszenvüket. Rudics József felszólalván, emlékezteti a rendeket, hogy 1823-ban, midőn a „commissariusok dühöngtek”, a katonaság arra való volt, hogy a vármegyéhezát megostromolja, későbbben pedig arra, hogy nemzeteket elnyomjon. (Millem. Tört. IX. 403.)

Az országgyűlést május 2-án rekesztették be. A vármegye követei június 19-én kelt terjedelmes jelentésükben számolnak be az országgyűlésen végzett nagyjelentőségű munkájukról. A követek magukra vonják a kormány figyelmét, mely arra törekszik, hogy a tehetségeket az ellenzékől lehetőleg elvonja. Rudics csakhamar főispáni helytartó lesz, míg Szuesics 1845-ben királyi táblai bíró, majd hétszemélynök és kúriai bíró.

Belső bajok.

A kormány aggodó szemmel nézi a szabadelvű eszmék térfoglalását Bács-Bodrog vármegyében és első sorban gróf György főispánt okolja ezért. De a közigazgatás tekintetében is sok panasz merült fel. György főispánsága alatt meglazult a fegyelem a vármegye tisztikarában; a közigazgatásban általános fejtelenség volt tapasztalható; e mellett egyre-másra árulkodnak a kormányhatóságoknál a vármegye tisztikara ellen. E titkos feladások leginkább Odry alispán és az ő pártjabeli tisztviselők ellen irányultak. Magának Odrynak nem sokat ártottak e demoneziálások, de a tisztikarból többen estek áldozatul. Ezalatt azonban más bajok is keletkeztek. 1835-ben járványszerűleg lépett fel a scorbüt, melynek számosan estek áldozatul. Azonfelül a marhavész is nagy károkat okozott és az egykorú feljegyzések szerint 9000 lábas jószág hullott el.

Mündekhez járult még, hogy a vármegyei pénztár kezelése körül rendtelenségek mutatkoztak. A kormányhoz érkezett feljelentések következtében gróf Vay Ábrahám máramarosi főispánt küldték ki a vármegyei pénztár megvizsgálására. Gróf Vay Ábrahám a vármegye számadásait 1814-től kezdve 1836-ig átvizsgálhatta és mert a pénztár kezelése körül tényleg nagy hiányok derültek ki, Horváth Mihály vármegyei pénztárnokot állásától felüggesztette, a vármegyei tisztikar ellen pedig a vizsgálatot megindította; a vizsgálat során azonban a pénztárnokon kívül más tisztviselőre semmi terhelő adat nem került napfényre.

A felderített rendtelenségek mindegyre jobban beigazolták, hogy gróf György Ferencz a főispáni teendők viselésére képtelen; a kormány azonban egyelőre meghagyta állásában, de melléje 1837 május 18-án Rudics Józsefet, a vármegye volt másodalispánját s a későbbi helytartósági tanácsost nevezte ki főispáni helytartóvá. Rudics kinevezését a vármegye nagy örömmel vette tudomásul és szept. 11-én megtartott beiktatása valóságos ünnepé lett. Az ünnepi hangulatot legjobban jellemzi az a két ünnepi költemény, melyeknek egyikét Polareczky Bálint apátplébános, másikát pedig Szép Ferencz szabadkai kath. lelkész írta.

Rudics átvette a vármegye kormányzatát és erélyes kézzel látott a rendcsináláshoz. Mindenekelőtt befejezte a vármegyei pénztárnok ellen megkezdett vizsgálatot; vagyonát zár alá vette, ellene pedig pert indított. Horváth pere azonban sokáig elhúzódott, sőt 1843-ban szabadlábra is helyezték. A vármegye kegyelmet kért az ő és társai számára; de ügye csak az 1845-ben bekövetkezett halálával ért véget.

A közigazgatás eseményei.

Rudics a kormánytól nyert utasításához híven, első sorban a vármegye reundeinek szabadelvű mozgalmait igyekezett mérsékelni. Főleg neki tulajdonítható, hogy a vármegye a társörvényhatóságok átiratait, a Társalkodási Egyesület tagjainak és Kossuth Lajos elfogatása ügyében, egyszerűen felretette, sőt felíratot intéztek a királyhoz, a melyben kijelentik, hogy bíznak ő felsége jó szándékában, s köszönetet mondanak az alkotmányosság gondos fenntartása érdekében tett intézkedésekért. (Bács-Bodrog várm. egyet. monogr. I. 511.)

Miután időközben a tisztviselők megbízása lejáróban volt, a főispáni helytartó a tisztújítást 1838 okt. 25-ére tűzte ki. Ezen a tisztújításon heves küz-

delem folyt az első alispáni állásért, Odry József eddigi alispán és Antunovits Albert között, melyből az előbbi került ki győztesen. A másodalispáni tisztségre a közgyűlés Rudics Dánielt, főjegyzővé Latinovits Károlyt, ügyészszé Szucsics Károlyt választotta meg. Az 1838. évi tisztújítás azért is nevezetes, mert ez volt a magyar párt és a bunyevácok első mérkőzése, melyből a magyarok kerültek ki győztesen. Rudics főispáni helytartó Antunovitsot óhajtotta volna megválasztatni, de Odry, bár gyenge tehetség volt, bőkezűségével és vendégszeretetével sok hívet szerzett magának s népszerűsége pótolta tudásának hiányait. A főispáni helytartó és az első alispán között azonban a viszony mindvégig feszült maradt.

Odry Baján tartotta székhelyét, mely abban az időben a vármegye egyik középpontja volt, míg Rudics Szabadkán lakott. Így azután érdekeik folyton összeütköztek. Ha Odry Bajára akart műutat készíteni Nemesmilitiesen át, akkor Rudics a műutat Szabadkára igyekezett irányítani, Almáson át. A vége természetesen az lett, hogy hosszú vita után az egyiket sem építették ki. (Groschmied Gábor visszaemlékezései.)

1838-ban nagy károkat okoztak az árvizek, a hirtelen bekövetkezett hóolvadás következtében. 1838. febr. 28-án az árvíz elöntötte Topolya, Ómoravicza, Csantavér, Hegyes stb. helységeket, míg a Duna áradásai Apatint tették tönkre.

Az 1839. június 6-ára egybehívott országgyűlésre a vármegye Odry József alispánt és Szucsics Károlyt küldte követekül. Ezen az országgyűlésen a régi ellenzék két különböző árnyalatai már elvi alapon egy párttá tömörültek, a vármegye követének azonban nagyobb szerepük nem volt.

Míg Odry alispán távol volt, a közigazgatás Rudics Dániel másodalispán vállaira nehezedett. Rudics József főispáni helytartósága alatt a vármegyei közigazgatás terén is némi javulásállott be. 1839 óta, különösen mialatt a vármegye alispáni tisztét Rudics Dániel töltötte be, rendkívül sokat fáradozott a vármegye úthálózatának kiépítése, úgyszintén az árvízvédelmi munkálatok körül. Bár a vármegye ügyei minden idejét igénybe vették, birtokainak kezeléséről sem feledkezett meg. Mint jó gazda, örökölt vagyonát jelentékenyen gyarapította, úgy hogy a 40-es években évi jövedelme a 100.000 forintot is meghaladta. A mellett bőkezű és adakozó volt, ott a hol az szükségesnek mutatkozott. Nevét a Ludovika Akadémiára tett alapítványával örökítette meg. Mikor 1838-ban a pesti árvízkarosultak javára a vármegye a gyűjtést megindította, Rudics főispáni helytartó vette kezébe az ügyet, s az ő védnöksége alatt a vármegyeházban fényesen sikerült táncmulatságot tartottak. Rudics e mellett lelkes barátja volt az irodalomnak, sőt maga is írt költeményeket, a melyeket utóbb kiadott. A színeszet is pártfogóra talált benne.

1840-ben súlyos csapás érte a vármegyét azáltal, hogy Baja városa május 1-én a lángok martaléka lett. A szerencsétlenül járt lakosok felségélyezésére a vármegye gyűjtést indított, de hosszú időre volt szükség, míg a vármegye e legvirágzóbb helysége a csapást kiheverhette.

Az 1841. évben lényeges változások történtek a vármegyei tisztikarban. A kormány Rudics főispáni helytartót, érdemeinek elismeréséül, főispánná nevezte ki, Rudics Dániel másodalispán pedig a pesti kir. váltótörvényszék üllőke lett. A főispán 1841. decz. 20-ára tűzte ki a tisztújítást, mely alkalommal Odry Józsefet ismét elsőalispánná, Knézy Antalt pedig másodalispánná választották meg. De Odry alispán csak néhány napig maradt meg tisztben, mert a magyar királyi helytartótanácsához nevezték ki tanácsossá. Hasonlóképpen megvált állásától Szucsics Károly vármegyei ügyész is, a ki a pesti kir. ítélőtábla bírája lett.

Az 1842. évi tisztújítás alkalmával csupa új ember került a vármegye közigazgatásának élére. Első alispán Knézy Antal, az eddigi másodalispán lett, a ki egyszerű militicsi közbirtokosból, minden készütség nélkül, saját szorgalmával és becsületességével emelkedett az alispáni székbe. Másodalispánná Latinovits Károlyt az eddig főjegyzőt, főjegyzővé Nikoltis Izidort, az eddigi aljegyzőt, főügyészszé Zákó Istvánt választották meg. Az utóbbi tiszteletbeli ügyészként már 1841 óta szolgált a vármegyét s mint az országgyűlési bizottság tagja, jelentékeny részt vett a követi utasítások elkészítése körül. Zákó, ki a szabadelvé eszmék híve volt, esakhamar vezérszerpet vitt a közgyűléseken, hol ekkor a szabadelvé napról-napra tért foglaltak.

Nemzeti török-
vessék kora.

A nemzeti törökvessék társadalmi téren is mindegyre nagyobb tért hódítanak. Szabadkán 1840-ben egyszerre két társaság alakul, Zomborban 1844 decz. 15-én alakul meg az első kaszíró „Nemzeti Olvasókör” ezímen. Baján 1841-ben külön polgári kört alakítanak. A társadalmi mozgalmak a szerbek között is visszhangot keltenek. Ujvidéken 1845-ben alakul az első szerb társaság, mely ma is fenáll.

Az 1843 május 18-án megüjtött országgyűlésre a vármegye csak későn küldi fel követeit, Zákó Istvánt és Latinovits Károlyt, a kik a szabadelvű irányú hívei voltak, mely irány a vármegyében az 1843 évi decz. havában tartott közgyűlésen jutott túlsúlyra. Azok az utasítások, melyeket a vármegye ekkor követeinek a vallási, az úrbéri, gazdasági s honfűsítési ügyekben ad, a Zákó Istvántól képviselt eszméknek mindenben megfelelnek. A szabadelvűek térfoglalását megkönyíti az a körülmény, hogy Rudics főispán nines ezen a közgyűlésen, mert a nádor a pakráci és a verseczi görögkeleti püspökök beiktatásához királyi biztosul küldte ki.

De a helyzet esakhamar megváltozik. Az 1844 jan. 15-én tartott közgyűlésen ismét a konzervatív párt kerekedik felül s a vármegye követeinek új utasításokat küld. minék következtében összeütközés támad a vármegye és a követek között. Midőn az országgyűlés tartásának idejére nézve beadott javaslat tárgyalása alkalmával a követek az utasítás ellenre szavaztak, a vármegye rosszallását fejezi ki követeinek. Erre Latinovits és Zákó 1844 május 5-én beadják lemondásukat. Zákó hazatér s ettől kezdve a vármegyei szabadelvűek vezére lesz.

A vármegye június 20-án Vojnits Barnabást és Horváth Pétert küldi fel az országgyűlésre követekül. Horváth azonban már július hóban lemondott, Knézy alispán pedig a választást nem fogadta el, minék következtében Nilolits Izidor főjegyzőt küldték fel az országgyűlésre.

1845 május 7-ére Rudics főispán ismét kitűzi a tisztújítást, mely alkalommal Knézy Antal ismét első, Latinovits Károlyt pedig másodalispánná, főjegyzővé Piukovics Ágostont, ügyészsze Zákó Istvánt választották meg.

Ez időtűtű főleg az ellenzéki vármegyékben éles összeütközések támadnak a főispáni helytartók és a vármegye közönsége között. Szabolcs vármegye 1846. márczius havában visszautasítja az adminisztrátor beavatkozását az igazságszolgáltatásba; midőn azonban a főispáni helytartó, ennek ellenre mégis elnököl, a vármegyei tisztviselőket eltiltja ily törvénszéki ülésken való részvételtől. A kancellária megsemmisítette ugyan a vármegye határozatát, de a vármegye nem tágit, sőt az ügy pártolása végett a társtörvényhatóságokat is felkeresi. A vármegyék nagyobb része hasonló határozatot hoz, ellenben Bács-Bodrog vármegye, a hol az akkori főispán a vármegye közönségének bizalmát bírja, a körlevelet azzal tette félre, hogy a dolog megvitatása az országgyűlésre tartozik. Hasonlóképen napirendre tér Pest vármegye közönségének ama körlevele fölött is, melyben a türmezei nemesség szavazati jogának védelmére kelve, a társtörvényhatóságokat esatlakozásra szólítja fel. (Millenn. Tört. IX. 638. 657.)

Gróf Széchenyi István alkotásai közül különösen a Tisza szabályozása érdekl közlelebbrol a vármegyét. A Széchenyitőlösszehívott nagygyűlés 1846 január 19-én megalakítván a „Tiszavölgyi társulatot”, melynek szervezői között a vármegyéből Latinovits Károly és Rudics Miklós szerepelnek, ugyanők irták alá a társulat szövetséglevelét is. Midőn a kormány hozzájárul Széchenyi terveiz, sőt a szabályozási munkálatokra 100,000 frt segélyt ad, Széchenyi Szegedre hívta egybe az érdekl törvényhatóságok küldötteit, mely alkalommal Bács vármegye küldöttségét Latinovits Károly vezette.

József nádornak 1847 január 13-án bekövetkezett halálával a vármegye is résztvev az országos gyászban és a nádor emlékére vert érmelet örök emlékezetűl a vármegyei levéltárban rendelte megőrizni. Még a ravatalán fekűdt a nagy nádor, midőn V. Ferdinánd király, addig is, míg a nádorválasztás a legközelebbi országgyűlésen megtörténék, Magyarország helytartójává István főhercezet nevezti ki.

A helytartó látogatása.

Az új helytartó, a ki korán megnyerte az ellenzék rokonszenvét, 1847 nyarán maga mellé vette a konzervatív párt egyik legrokonszenvesebb tagját, báró Vay Miklóst és országos körűtra indult vele. Midőn Bács-Bodrog vármegye arról értesül, hogy a népszerű főherceg körűtjában a vármegyét is érinti, nagyarányú elkészületeket tesz a fenséges vendég fogadtatására. István főherceg

szept. 16-án, ebéd után Törökkanizsánál átkelt a Tiszán. A Rudics József főispán vezetése alatt álló vármegyei küldöttség fogadta. A főispán üdvözlő beszéde után a kir. helytartó Zákó István táblabíró kocsjára ülve, Szabadka felé vette útját, míg a kocsija előtt és mögött a vármegyei, valamint a Szabadka városi bandérium vágatott. Szabadkán a városháza és a Lenárd-féle ház között nagyszabású diadalív várta az érkezőt. Itt gyűltek össze Bács-Bodrog, Csongrád vármegyék és Szabadka, Szeged, Ujvidék és Zombor küldöttségei.

Szeged városa az ünnepély fényének emelése czéljából 197 főből álló polgárőrséget küldött. Ekkor vonult ki első ízben a szabadkai polgárőrség is, Speltech Bódog ügyvéd parancsnoksága alatt. Este a szegedi polgárok fáklázszenével vonultak fel a királyi helytartó lakása elé, majd az egész városban kivilágították az ablakokat. A kir. herczeg kíséretével körútra indult a fényesen kivilágított városban és 11 óraker pedig a tiszteletre rendezett táncvizigalomra ment, honnan csak éjfél után fél kettőkor érkezett vissza szállására. Másnap reggel 9 óraker az egybegyűlt közönség lelkes üdvözlése között Rudics főispánnal kocsiira szállva, s a vármegyei bandérium kíséretében Szabadkáról Bácsalmáson át Bajára, majd onnan Mohácson át Pécsre utazott. (Iványi : Szabadka tört. I. 408—410.)

Még a lefolyt ünnepélyes fogadtatás hatása alatt állott a vármegye közönsége, midőn az 1847 szept. 17-én kelt királyi leírat a nádorválasztó országgyűlést nov. 7-ére hívta össze. A vármegye az okt. 18-án tartott közgyűlésében, Latinovits Lajos és Piukovics Ágostont választotta követekül. Latinovits Lajos 1828-tól 1832-ig a vármegye aljegyzője volt ; 1832-ben táblabíróként működött a vármegyében. 42 éves korában érte ama megtiszteltetés, hogy vármegyéjét az utolsó rendi országgyűlésen képviselje. Követtársa Piukovics Ágoston szintén a vármegye tisztikarából került ki. Az 1845. évi tisztújítás óta a vármegye főjegyzője volt, a ki ekkor állott pályája kezdetén.

Az okt. 18-án tartott követválasztó közgyűlés mintegy záróköve e korszak történetének. Rövid néhány hónap alatt betejesült, a miért a nemzet évtizedeken át küzdött, midőn az 1848-iki törvényekkel a nemzeti állam hatalmas falaira a tetőt felrakták. És ha a vármegye e küzdelemben nem is jött mindenkor elül, mégis neki kellett első ízben megküzdeni azokkal, a kik e tetőre tüzcsóvát vetettek.

5. A vármegye szerepe az 1848—49-iki önvédelmi harcban.

Az 1847 nov. 7-ére egybehívott országgyűlésen az ügyek menete lassan haladt előre. A szabadelvű párt immár hónapok óta folytatta harczát a kormány ellen. Az alsó táblán ép a nemzeti sérelmek fölött folyt a vita. Kossuth Lajos heves harczot vívott a kormány és a kormányt támogató konzervatívek ellen, midőn az 1848 február végén Párizsban kitört forradalom híre új erőt adott a már-már csüggedő ellenzéknek.

Február végén a francia fővárosban, a forradalom főfészkében nyugtalanság tapasztalható. Lajos Fülöp, az előbb népszerű polgárkirály, lemond a trónról. A forrongás tovább terjed Európában. A hű eszázváros népe is forrong és a forrongás immár elérkezik hazánk küszöbéig.

Kossuth márczius 3-iki beszéde, melylyel a nemzet kívánságait tolmácsolta, kezdte ama nagy átalakulásnak, mely néhány nap alatt a rendi alkotmányt gyökeresen megváltoztatta és a régi alkotmányos jogokat kiterjesztette a nemzet minden osztályára.

Mialatt az országgyűlés küldöttsége márczius 15-én Bécsbe utazott, hogy a királynak a nemzet kívánságait megvigye, azalatt Pesten az ifjúság 12 pontban összegezte kívánságait s kivívta a sajtószabadságot, a melyhez a helytartótanács tagjai, a kiket a küldöttség Budán e czélból felkeresett, kénytelen-kelletlen hozzájárultak. Azok között, a kik a helytartótanácsban az ifjúság küldöttségét fogadták, ott volt Bács-Bodrog vármegye egykori alispánja és követe, Odry József is, kinek arca — mondja az egyik szemtanú : Degré Alajos — csak úgy játszott zöldbe és sárgába.

A pesti esemény híre villámgyorsan terjedt szét az országban. Bajára, mely az állandó hajóforgalom következtében élénk összeköttetésben állott a fővárossal, már másnap érkezett a sajtószabadság kivívásának híre. Szabadkán

A márcziusi napok.

márczius 18-án értesültek a pesti eseményekről. Az első híre Spelletich Bódor ügyvéd az olvasókörbe gyűlést hívott össze s az egybegyűltek előtt felolvasta a pesti 12 pontot. Másnap, 19-én, a városi tanács közgyűlést tartott, mely tekintve a résztvevők nagy számát — valóságos népiünneppé fejlődött. A közgyűlés örömmel és lelkesedéssel fogadta a nemzet kívánalmait tartalmazó 12 pontot, majd felolvasták a város országgyűlési követneinek a jelentését is, a kik hivatalosan tudatták a bécsi forradalom kitörését s az országgyűlésen történeteket. Zomborban a vármegye márczius 20-án épen az országgyűlési követeknek adandó újabb utasítások miatt közgyűlést tartott, a melyen, midőn az országgyűlési követek jelentését felolvasták, Zákó István, a vármegyei szabadelvűek vezérferája, a pesti 12 pont elfogadását hozta javaslatba. Ekkor azonban váratlanul ellenzék támadt. Vermes Gábor indítványát, a melyvel a pesti 12 pont azonnal való tárgyalását kérte napirendre tűzték, lezavarták s azoknak tárgyalását függőlen kívánták tartani. De másnap, mikor a hírlapok megérkeztek, megváltozott a hangulat. A közgyűlés a követeknek adott utasításait visszavonta és felhívta őket a pesti 12 pont támogatására. Ép oszlófélben voltak a rendek, midőn a zombori postamester gróf Batthyány Lajos miniszterelnök leírataival megjelent, a melyben a felelős minisztérium megalakulásáról értesíti a vármegye közönségét. Az egybegyűltek nagy lelkesedéssel foglalták a miniszterelnök leírát, majd megkeresték Zombor város tanácsát, hogy vegyen részt a vármegye örömiünnepeben. A városi tanács készséggel engedett e felhívásnak; délután 3 órakor megjelent a vármegyeházán, az ott egybegyűlt rendekkel a kath. templomba ment hálaadó isteni tiszteletre, majd este fényes kivilágítás zárta be az ünnepet.

A vármegye sietett elismerését kifejezni azoknak, a kik a nemzet kívánalmainak tolmácsaiként léptek fel. Baja város márczius 19-én, Bács-Bodrog vármegye közönsége márczius 20-án üdvözölte a pesti közesendi bizottságot, sőt márczius 27-én Újvidékről is érkezett üdvözlőirat a fővárosba. Szabalkán márczius 22-én hirdették ki a miniszterelnök körlevelét, melyben a várost a felelős minisztérium megalakulásáról értesítette. A város hódoló feliratot intézett a királyhoz, majd márc. 25-én a kath. és a görögkeleti egyházban hálaadó isteni tiszteletet tartottak. A még aznap megtartott közgyűlés után pedig eltávolították a kétfejú sasos ezimereket a sóizletekről és a csehok zászlóiról. A dohánytözséket becsukták, sőt a helytartótanács a lottót egyszerűen bezűntette, a mit a fővárosi lapok a következőleg adtak hírül a közönségnek: „a népeálásnak vége — a lottériát eltörölték.”

Szabakdán a márc. hó 28-án tartott közgyűlés, a közbiztonság fenntartása céljából, a pesti közesendi bizottsághoz hasonlóan, 29 tagból álló bizottságot választott a városi kapitány elnökelete alatt, egyúttal pedig a miniszterelnök rendelete következtében, mely nemzeti őrsereg felállítására hívta fel a várost, egyelőre a már fennálló polgárőrség szaporítását határozta el, míg az újonnan felállítandó gyalogos és lovas nemzetőrségbe leendő belépési nyilatkozatok kiállítása céljából, a város polgárai között aláírási íveket köröztek.

Míg a pozsonyi országgyűlés korszakos reformok alkotásával volt elfoglalva, a magyarországi szerbek között élénk mozgalom volt észlelhető. A márcziusi napokban, midőn a nemzet örömmámorban úszott, a szerbek is mindegyre gyakrabban összejöttek és egyre tanakodtak, minő sors vár rájuk a megváltozott viszonyok között? Teljesülnek-e kívánságaik, a melyeket már az 1790—1791. évi országgyűlés elé terjesztettek, miként alkothatnak maguknak a szerbeklakta országrészből önálló tartományt, a melyet a magyar államtól függetlenül, nemzeti vajdák kormányozzanak. Márczius közepén már itt-ott mozgolódní is kezdtek, majd márczius 27-én (az ó-naptár szerint 15-én) Újvidéken gyűlést tartottak, mely alkalommal 16 pontban foglalták össze kívánságaikat. A gyűlés Kosztics Sándor vezetése alatt küldöttségét választott, hogy a szerb nép kívánságait a pozsonyi országgyűlés elé terjessze. A küldöttség tagjai túlnyomólag újvidékiek voltak; kívülök részt vett a küldöttségben a fiatal, nagyratörő Sztratimirovits György, sőt Nikolits Izidor vármegyei főjegyző is.

Az újvidéki határozatok mindenütt feltűnést keltek. A közvélemény kárhooztatta a szerbek fellépését, mire Nikolits Izidor, Trifunák Pál és mások, a Pesti Hírlapban kijelentették, hogy a szerbek mindenkor hű fiai maradnak a hazának. E közben az újvidéki küldöttség Pozsonyba érkezett és az április 8-án tartott kerületi ülésen mutatta be a szerbek e kérvényét, mely alkalommal

Kossuth Lajos.
(Az Orsz. Képtárból.)

Vetter Antal.
(Az Orsz. Képtárból.)

Damjanics János.
(Az Orsz. Képtárból.)

Újvidék város követe: Herger Pál is a küldöttséghez csatlakozott. A küldöttségnek a rendek nevében Kossuth Lajos válaszolt, Higgadt és a békülékenységgel szellemétől áthatott beszédében kijelentette, hogy a kivívott szabadság áldása az ország minden polgárára egyaránt kiterjed. A minisztérium kötelessége a törvényt általánosságban érvényre juttatni és ennek végrehajtásával a szerbeket jogaikba visszahelyezni. A mi a kérvénynek az újban kívánt jogokra vonatkozó részét illeti, ennek tárgyalását a jövő országgyűlésre kell halasztani, mert az országgyűlés utolsó napjaiban lehetetlen a szerbek elönyére új jogok megadását tárgyalni. A küldöttség az alsó táblán nyert válaszszal nem volt megelégedve: tehát Kossuth egy mellékszobába vezette a küldöttséget, a hol az eszmécsere folytatták. E közben Sztratimirovics — hevétől elragadtatva — azt vetette oda Kossuthnak, hogy „Ha Pozsony tőlünk jogaink felismerését megtagadja, mi azt máshol fogjuk keresni!” mire Kossuth állítólag azt válaszolta volna neki: „Úgy hét döntsön közöttünk a kard.” Ezzel a társalgásnak vége szakadt és a küldöttség még aznap visszautazott Újvidékre. Ettől kezdve a szerbek elfordultak a magyar országgyűléstől.

Hogy mennyiben járult hozzá Kossuth Lajosnak fent idézett állítólagos azonban a szerb forrongás kitöréséhez, erre nézve eltérők a vélemények: annyi azonban kétségtelen, hogy már márczius hóban az egész Alvidéken: a Szerémségben és a Határörvidéken a legféktelenebb módon folyt a magyarok elleni izgatás, melynek főintézője Rajacsics József karlóczai szerb érsek, ugyanaz a férfiú volt, a ki néhány héttel ezelőtt a pozsonyi országgyűlés küldöttjeként vett részt az alkotmányos reformok kivívásában.

E munkának nem lehet ezélya, hogy a szerb mozgalmak indító okait kutassa; a szerbek forradalmával csakis oly mértékben foglalkozunk, a mennyiben az a vármegye történetével összefüggésben áll.

Aszerb küldöttség április 15-én érkezett vissza Újvidékre. Ekkorra már az újvidéki szerbek az április 6-án tartott tisztújításon keresztülvitték a nemzetiségi kivétel nélkül való megválasztását. Rajacsics érsek, a ki eddig tartózkodó álláspontot foglalt el a szerbek törekvéseivel szemben, most már nyíltan színt vallott, különösen azóta, mióta Jellasics április 18-án, mint újonnan kinevezett horvát bán, bevonult Zágrádba. Karlóczán készült az a két körlevél is, a melynek egvike a délszláv államokhoz, a másika a magyarországi szerb néphez volt intézve. Az utóbbi, mely ápr. 14-én kelt, néhány nap múlva már kézről-kézre járt az Alvidéken. Ez a körlevél különösen a Vojvodina alakítására hívta fel a szerbket.

Április 20-án Újvidéken nagy népcsődület támadt. A nagy szerb templom udvarán nagy néptömeg verődött össze, mely az 1840. évtől kezdve magyarul vezetett anyakönyvek elégetését követelte. Kosztics Mátyás plébános és Markovics János, miután az eredeti anyakönyveket szerb nyelvre lefordították, kiadták a magyar nyelvű példányokat, a melyeket a néptömeg szétszaggatott, majd örömjönögés közben elégetett. Délután 3 óraker a vezérferiák küldöttsége 50 hímönt és kocsin Péterváradon át Karlóczára rándult s ott nagy zajjal felszólította a metropolitát, hogy haladéktalanul hívja egybe a nemzetgyűlést. Rajacsics, ekkor már tisztában lévén céljaival, készséggel engedett a nép kívánásának s a nemzetgyűlést május 13-ára Újvidékre hívta össze.

A küldöttség Karlóczáról visszatérve, Péterváradon a mértékvárházi vendéglőben gyűlt össze és itt elhatározták, hogy Bács-Bodrog vármegyének szerbeklakta községeiben, különösen az óbecsei kerületben fogják terjesztani a mozgalmat. Az izgatás csakhamar megtermé gyümölcseit. Miletics Szvetozár a Sajkás-kerületbe ment, hol előbb Csurogon, majd április 22-én Nádalyon izgatott, mire a hatóság el akarta fogatni, de ennek neszt vette és a Szerémségbe szökött.

Az első nagyobb mérvű zavargás április 26-án Óbecsén tört ki, midőn a tiszai koronakerületi gyűlésen az új törvényeket kihirdették. A magyar érzelmű Zákó István csak életveszélylyel menekült üldözői elől. A zavargók megtámadták a tanácsházat, közel 300 rabot szabadon bocsátottak, a pénztárt feltörték, a levéltárt elégették, a szállásokat felgyújtották. Ugyane napon Moholy, Petrovosszello, Szentamás, Bácsföldvár és Kulpin helységekben is törtek ki zavargások, melyeket a magyarság még idejekorán elnyomott. Óbecsén báró Jovics nyugalmazott tábornok, ottani birtokos állította helyre a rendet a saját felfegyverzett cselédségével. Két napra ezután érkezett Csuhá őrnagy Óbecsére, a ki elfogatván

Szerb zavar-
gások.

zavargókat, közülök hetet az időközben kirendelt királyi biztos felakasztatott s számosat fogságra vetett. Ugyanesak április 26-án hirdették ki az új törvényeket Újvidéken is, mely alkalommal, mintegy előzetes megbeszélésre, Vlasics Jakab a tanácskozási asztalra ugrott s a közgyűlés előtt felolvasta a karlócai körlevelet, a mely a szerb nép kívánságait tartalmazza.

A magyar kormány a délvédelki mozgalmak lecsendesítése céljából Csernojeviés Pétert, Temes vármegye főispánját, Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Arad vármegyék területére teljhatalmú királyi biztossá nevezte ki. István főherceg nádor pedig felhatalmazta, hogy ott, a hol arra szükség lesz, rögtönítélő bíróságokat állíthasson fel. Csernojeviés királyi biztost, a ki Csernojeviés Arzén patriárka családjából származott, főleg a szerb nép megnyugtatósa végett nevezték ki királyi biztossá. Lovagias jelleme, igazságossága egyaránt biztosítékul szolgált a magyarok előtt is arra, hogy sikerülni fog a forrongó kedélyeket lecsillapítania.

Sajnos, hogy a bekövetkezett események nem igazolták a beléje helyezett reményeket. Szelid természetével nem tudott megküzdeni azzal a viharral, mely mindegyre jobban tombolt az Alvidéken. Két nappal a kinevezése után már Újvidéken volt, honnan felhívat intézett a szerb néphez; majd április 30-án Újvidéken és Szabadkán rögtönítélő bíróságokat léptetett életbe. Mindez hatástalan volt. Noha a nádor a kongresszust Temesvárott rendelte megtartani, s új határnapul május 27-ét tűzte ki, mindamellett május 13-án nagyszámú szerb nép seregett össze Újvidéken, különösen a Bácskából, Szlavoniából és a katonai Határörvidékről, még a török fenhatóság alatt álló Szerbiából is eljött valami 400—500 ember, mindmennyi állig felfegyverkezve. Ezek az úgynevezett szerviánusok voltak, a kik később nagy szerepet játszottak a délvédelki harcokban.

A karlócai szerb gyűlés.

Miután Csernojeviés erélyesen tiltakozott a gyűlés megtartása ellen, az egybegyűlték nagy garral odahagyták Újvidéket és Karlóczára mentek, hol Rajacsics érseket patriárkának kiáltották ki, Suplikács István ogulini ezredest pedig vajdájuknak választották meg, majd Gruicsnak, az érsek udvari papjának az indítványára pontokba foglalták az új vajdaság szervezését, egyúttal a jelenlevők megesküdtek, hogy mindaddig nem teszik le a fegyvert, míg a vajdaság meg nem valósul. Suplikács, a ki ekkor az olaszországi csapatoknál szolgált, nemskóra itthon termett és megkezdte a lázadás szervezését.

A karlócai gyűlés a nemzeti ügyek vezetésére és az új alkotmány kidolgozására bizottságot választott, mely a vajdaság ideiglenes igazgató-tanácsának nevezte magát. Ennek elnöke a kulpini születésű Sztratimirovits György volt, a ki felhívta a vármegye összes serbeblakta községeit, hogy ezentúl csak neki engedelmesskedjenek s a vármegyei hatóságoktól semmiféle rendelkezést el ne fogadjanak, sőt még ennél is tovább ment és május 24-én, június 4-én és 12-én az összes szerb népet fegyverbe szólította. Ezek a lézító felhívások nem tévesztették el hatásukat. A Délvidék összes fegyverfogható népe, valamint a Határörvidék otthon maradt csapatai siettek Újvidék alá. Rövid idő alatt 10—15.000 ember gyűlt össze és ezek csak az első jeladásra vártak, hogy a magyarok elleni gyűlöletüknek kifejezést adjanak.

Június 6-án Joanovics Izsák, egy elcsapott határörvidéki tiszt, mintegy 1000 határörvidéki katoná élén megjelent Tittel piacznán: a titeli serbekek támogatása mellett megrohanta a fegyvertárat, s onnan nyolcz nagyobb ágyút, 64 ágyú- és 16 kartáestöltényt vitt el. Mollinári Károly őrnagy nem tudta e rablást megakadályozni, mert az egész tisztikar, három kivételével, a katonasággal együtt a lázadókhöz esatlakozott. A felkelők a löport összeszedve, Zsablyán át az Újvidék és Bácsföldvár között elhúzóódó római sánczoknál megállapodtak, s Temerinnel szemben Boldogasszonyfalvánál szállottak táborba, hova napról-napra újabb csapatok gyülekeztek. Június 15-én Sztratimirovits György a Dunán mintegy 500 felkelővel Tittelbe evezett, Mollinári Károly őrnagyot, a helyőrség parancsnokát elfogta és a fegyvertárból számos ágyút, 2000 puskát vitt el. A titeli sajkás-századok is mind hozzácsatlakoztak s a római sánczokban alakuló táborba vonultak. E közben a serbekek a patriárka székhelyének védelmére Karlóczán is alakítottak tábort, mely bácsi és bánsági felkelőkből állott; ezekhez eleinte 100 főnyi szerviánus is esatlakozott, kiknek vezére kezdetben maga Sztratimirovits György volt. Néhány nappal a titeli eset után Bosznies

Tódor volt es. kir. őrmester Szenttamás környékén kezdte szervezni a felkelést s június második felében már itt is hatalmas tábor alakult. E nagy község, mely 10—12,000 lakost számlált, volt a magva a szenttamási tábornak, melyhez a pétervárad határövezred második zászlóaljának csapatai, a titeli sajkások és a szerbiai önkéntesek csatlakoztak.

Vége a magyar kormány is megtette az intézkedéseket a védelemre. Bács-Bodrog vármegye már az április 3-án megtartott közgyűlése után megkezdte a nemzetőrség szervezésének előmunkálatait. Szabadkán. a nemzetiségi mozgalmak első hirtire, már május 3-tól kezdve, a nemzeti őrseregből újjeli őrségeket alakítottak. Mindamellett a védelem szervezése sokkal lassabban haladt előre, semhogy a szerb lázadással sikeresen megküzdni tudott volna. A szerbek sokkal gyorsabbak voltak s ez a lázas sietség jellemzi őket az egész szabadságharc alatt.

A kormány belátván, hogy e fenyegető veszedelemmel szemben az országban állomásozó rendes katonaságra nem számíthat, a nemzetőrségen kívül 10,000 főből álló rendes nemzetőrség felállítását határozta el, melyet katonailag szándékozott felszerelni és begyakorolni. E végből a minisztertanács már május 16-án kiírta a toborzást, melyet Bács-Bodrog vármegyében június elején kezdtek meg. Szabadkán, hol Kálóczy Kálmán főhadnagy kezdte meg a toborzást, Vojnits Géza csapott fel elsőnek. Ő volt tehát az első honvéd a vármegyében.

A hadikészülődésekre azonban mindenekelőtt pénzre volt szükség. Kossuth akadályt nem ismerő erélye ezt is előteremtette. A kormány egyezséget kötött a pesti magyar kereskedelmi bankkal, melynek értelmében a magyar állam a banknál öt millió forint értékű aranyat és ezüstöt tesz le s ez ércfedezet alapján az államkincstár tizenkét és félmillió forint papírpénzt bocsát ki. Az ércfedezet előteremtése céljából Szemere belügyminiszter a nemzethez fordult. Felhívást intézett a vármegyék és a városok lakosságához, hogy adományaikkal az ércalap megalkotásához járuljanak.

Szabadkán már június 7-én megkezdték a gyűjtést. Még aznap 1 font $7\frac{3}{16}$ lat arany és egy mázsa 53 font $6\frac{13}{16}$ lat ezüst gyűlt össze kölesönként. Rudics főispán 30 font 26 lat ezüstöt és $7\frac{1}{8}$ lat aranyat adott az érczalapra. Szabadka város tisztikara fizetésének öt százalékát ajánlotta fel a haza oltárára. Június 15-ig 2723 frt gyűlt be, mely összeg azonban idővel jelentékenyen növekedett. A védelmi intézkedések azonban igen lanyhán folytak a vármegyében és e mellett általános fejtelenség uralkodott, a mit csak növelt az, hogy a kir. biztos és a kormány ellentétes rendelkezéseket adott ki.

A vármegye területén ekkor még kevés katonaság állomásozott. Óbecsén a Zanini-féle olasz ezred egy zászlóalja volt: jún. 5-én vonult be az Estei Ferdinánd nevét viselő magyar ezrednek egy zászlóalja Újvidékre; a János főherczeg nevét viselő dragonyos-ezred pedig szanaszét volt szórva a vármegyében. Csernojevics kir. biztos május 31-én a dragonyosokat mind Újvidékre rendelte, de mivel a hadügyminiszter az ezrednek csak egy századát küldte Újvidékre, az ezredparancsnok úgy segített magán, hogy a leküldött egy századhoz az óbecsei is odarendelte. A kormány utóbb a Wasa-ezred egy osztályát szintén Újvidékre rendelte.

Csernojevics, június 3-án, Szabadkán létekor, Rudics Károly nyug. huszárkapitányt nevezte ki a szervezendő szabadkai és bácsi felsőjárású nemzetőrség ideiglenes parancsnokává. Két nappal később már Zomborban találjuk, hol az óbecsei elfogott lázadókat Aradra rendelte szállíttatni. Ugyanekkor báró Jovics István nyugalmazott vezérőrnagyot nevezte ki a tiszai koronakerületi nemzetőrség ideiglenes parancsnokává.

Csernojevics június 6-án érkezett Újvidékre, hol ekkor már a katonaság összpontosítása miatt a lakosság körében nagy izgatottság uralkodott. Ezért Zahn Ferenc altábornagy Kreutner ezredessel június 7-én megjelent Újvidék tanácsa előtt s ott kijelentették, hogy a katonaság nem ellenségképpen jött a városba, hanem azért, hogy a lakosokat mindenemű ellenséges támadástól megóvja; mindaddig tehát nem is szándékozik közbelépni, míg a Károicza és Járek között tanyázó szerbek a lőportárt, a gabonarakárt és a pétervárad erődítményeket meg nem támadják, mely esetben azonban a hadiállapotot beállottnak fogja tekinteni.

A kormány
intézkedései.

A vármegye
védekezése.

Joanovic Izsák (Zária) szerb felkelővezérnek már ismertetett fellépése következtében Óbecse ismét veszélyben forgott. Báró Jovics, a kerületi nemzet-ország parancsnoka tehát június 7-én futárt küldött Zentára, az ottani nemzet-ország kapitányához, hogy minden eshetőségre készen álljon. Zenta tovább adta a vészhirot Szabadkára, hova június 8-án Csernojevic értesítése is megérkezett. Mindeki azt hitte, hogy a szerbek Óbecsét szándékoznak megtámadni, a hol ekkor Pongrácz alezredes állomásozott.

Csernojevic felszólítására Szabadka város polgármestere, éjjel 1 órakor Kálóczy Kálmánnal, Spelletich Bódoggal és 400 nemzetőrrel kocskon útnak indult Zentára, Szabadkáról a szerb támadás híre szélvészént terjedt tovább a vármegyében. Június 10-én Jankovácztól 600, Mélykútról 500 karszával felfegyverzett nemzetőrsietett Zentára. Felkeltek a esantavérek is, de miután Zentát nem fenyegette veszély, tovább mentek Óbecsére; de mivel itt ekkor már tekintélyes haderő állt rendelkezésre, visszatértek házi tűzhelyeikhez.

Néhány nappal a titeli eset után, június 10-én, báró Hrabovszky János pétervárad-i parancsnokhoz a karlóczai táborból küldöttség állított be, s arra kérte, hogy a magyarok támadásai ellen oltalmazza meg őket, egyúttal a titeli sajkás zászlóalját bocsássa a szerb nemzeti bizottság rendelkezésére. Mintán azonban báró Hrabovszky kérésük teljesítését megtagadta, a küldöttség szitkozódva távozott. Hrabovszky ugyan emek ellenére is még egy kísérletet tett a szerbek lecsillapítására, és átíuznt Karlóczára, küldjenek hozzá egy másik bizottságot, hogy azzal tanácskozzék; de Sztratimirovits kihívó fellépése következtében végre is kénytelen volt kerdjához nyúlni s június 12-én megtámadta a szerb lázadók egyik főfőszékét. Bár az egész napon át tartott küzdelem után sikerült néki Sztratimirovitsot kiszorítani Karlóczáról, sőt a Don-Miguel gyalogezred egy szerb zászlót is elfoglalt és 70 foglyot kézrekerített, de a támadás mégis meghiúsult, mert más szerb felkelők a pétervárad-i csapatok háta mögé kerültek, mire Hrabovszky kénytelen volt a visszavonulást elrendelni.

Ily körülmények között tartotta a vármegye közönsége Zomborban június 17-én közgyűlését, melyen Zákó István vármegyei ügyész és Mártonffy Károly esküdt indítványára elhatározták, hogy a szerbek támadásainak megfékezésére 20,000 nemzetőrt fognak az ókéri táborban összpontosítani és hogy a szomszéd-vármegyéket is felhívják a esatlakozásra. Néhány nap alatt már együtt is volt a 20,000 nemzetőr az ókéri táborban. Szabadka több mint 300 embert küldött; megérkeztek a baranyai és a tolnai nemzetőrök, a kik közül különösen az utóbbiak keltek feltűnőst; vezérek Forster ezredes, ifj. Mailáth György, a későbbi országbíró, és Perezel Miklós voltak. A bács-bodrogvármegyei nemzetőrök parancsnokává a közgyűlés Bczerezdj Miklós, Czintula Antal, Rudics Károly, Dedinzsky Károly és Vojnits Bálint volt huszártiszteket választotta meg.

A nemzetőség elsősorban a Sajkaskerülettel szemben, egész Putakig örvonalat vont, hogy ezáltal a vármegye községeit a lázadóktól elkülönítse. A táborban víg élet uralkodott. Szólt a zene, folyt a bor, a gyakorlatok után a mulatságok egymást érték és a magyar vendégszeretet megkönnyítette az ellátást.

Június 24-én azonban Csernojevic váratlanul felszólította a vármegyét, hogy a további fegyverkezést szüntesse be. A szerbek ugyanis, hogy a fegyverkezéshöz minél több időt nyerjenek, és mert az Innsbruckba küldött követtség eljárásának eredményéről még nem érkezett értesítés, a Csernojevicstől Újvidéken június 18-án kibocsátott újabb felhívásra érintkezésbe léptek a magyar kormány kiküldötteivel, a minek az eredménye a június 24-én 10 napra kötött fegyver-zsünet volt.

A fegyverszünet alatt voltak az országgyűlési képviselőválasztások a vármegyében, melyek Újvidéken véres zavargásokra szolgáltatattak alkalmat. Június 19-én kezdődtek a képviselőválasztások. Bácsalmáson, hol június 19-én tartották a képviselőválasztást, Kossuth Lajos pénzügyminisztert választották meg nagy többséggel képviselővé, Jámbor Pál jankováci plébános (költői nevén Hiador) ellenében. Kossuth Lajos azonban a pesti kerületet tartvány meg, június 24-én lemondott a bácsalmási kerületképviseletéről, hol a július 10-én tartott pótválasztáson Vörösmarty Mihályt választották meg. A többi kerületekben az eredmény a következő volt: Allaga Imre, Hauke Béla, Latinovits Móricz (Kula), Manies Péter (Ómoravicza), Mártonffy Károly, Spelletich Bódog (szabadkai kerület), Szalmásy Ferencz (Óbecse), Zahoray Kálmán, Zákó István

(Rigvicza), Zákó Péter. Szabadkán Bíró Antalt és Vojnits Lukácsot, Baján Mészáros Lázár hadigymnisztert, Újvidéken Hermann Gáspárt, Zomborban Kőrös Gáspárt és Zentán Sinkay Jánost választották meg képviselővé.

Újvidéken, hol június 26-án tartották a képviselőválasztást, valami Szabó János nevű magyar ember belekötött egy fegyveres szerbbe, mire más szerbek jöttek a megtámadott segítségére. Szabó erre egy közeli sörházba menekült; de a szerbek utána erednek, az ajtót betörik és Szabót agyonverik. Ez azután jeladás volt a további vérengzésre. A házakban elbújtatott szerbek előtörték s a magyaroktól és németektől lakott utcákat végigjárva, 12 embert agyonverték. A vérengzés tulajdonképeni célja azonban, hogy a képviselőválasztás megühistassék, nem sikerült, mert Hermann Gáspárt egyhangulag képviselővé választották.

A vérengzés következtében a magyar és a német családok elmenekültek Újvidékről. Csernojevics vizsgálatot rendelt el és egyúttal utasította a tanácsot, hogy az idegeneket a város elhagyására szólítsa fel. A fegyvereket is bezedte a lakosoktól és ismét életbe léptette a rögtönítélő bíróságot. Hrabovszky pedig kiállította Pétervárad falaira az ágyúkat.

Ekkor azután esend lett Újvidéken is. De sajnos, a szerb forrongás mind-egyre terjedt, sőt már Zomborban is mutatkozott. Július elején Szenttamás község is nyugtalanodni kezdett. A vármegye Knezy Antal alispánt küldte ki, kit azonban a szerb eljárárságnak tévútra vezetni sikerült.

Így történt azután, hogy a szerbek Szenttamást, úgyszólván az ókéri tábor szemeláttára változtatták át erődített táborrá. A sajakok kerületéből áthozták az ágyúkat, a földbástyákra pedig számos kiszolgált katonát helyeztek el.

De a kormány sem maradt tétlen. A Wasa gyalogezred két zászlóalját, mely a Dráva mentén állott, június végén a Bácskába rendelte. Az újonnan felállított honvédszászlóaljak közül június 22-én érkezett le Óbecsére az első zászlóalj, Csuha ezredes alatt, megjött a pesti önkéntes zászlóalj is Cserey őrnagy alatt, melyet Beesén és Bácsföldváron szállásoltak el, valamivel később átjöttek a császár-huszárok is Szlavoniából, a kik az itt állomásozó János főherceg nevét viselő dragonyosok helyét foglalták el. Temerinben az Esteri gyalogezred, Temerin és Újvidék között pedig a Zanini-ezred egyik zászlóalja állomásozott. Az egybegyűjtött csapatok élére Mészáros Lázár június 14-én báró Bechtold Fülöp altábornagyot nevezte ki, a ki július 9-én Szegedre érkezvén, másnap megjelent Óbecsén, melyet főhadiszállásul szemelt ki s hol a magyar hadak összpontosíva voltak, míg a vármegyei nemzetőrség Ókérnél táborozott, Dedinszky kapitány vezetése alatt.

Bechtold azonban tehetetlen, rossz hadvezérnek bizonyult. A helyett, hogy támadáshoz fogott volna, húzavonával, folytonos tervezéssel töltötte az időt, mialatt a szerbek nyugodtan folytatták az előkészületeket. Csak a magyar kormány erélyes felszólítására határozta el magát Szent-Tamás ostromára. Szándékából azonban nem esinált titkot, úgy hogy már napokkal előbb mindenütt tudták. Megtudták tehát Szenttamáson is, hogy mi készül. Mikor azután a haditerv kivitelre került, Szenttamás és Turján a fegyveres lakosságon kívül 3000 határőr és 2000 szerviánus fogadta a magyarok támadását.

Bechtold altábornagy a július 13-áról 14-ére menő éjjel soraközöt fúvatott s hadosztályát négy hadoszlopban indította Szenttamás és Turja ellen. Az egyes hadoszlopok a következő rendben támadtak. Az első hadoszlop, Eder Frigyes vezérőrnagy alatt, Óbecséről a Bela-bara és a Krivája-ér éjszakai partját érintő úton indult Szenttamás ellen. A második hadoszlopot, Bergmann századossal, Eder hadoszlopa után ennek tartalékaiként ugyancsak Szenttamás ellen rendelték. A harmadik hadoszlop gróf Kollowrat Lipót vérteszredes alatt Kis-hegyesről Bácsfeketehegyen át indult Szenttamásra, hogy ott egyesüljön Eder hadoszlopával. A harmadik hadoszlop útiránya Szenttamás éjszaknyugati bejáratához vezetett. A negyedik hadoszlop Damjanyics János őrnagy vezérlete alatt, a Bela-bara és a Ferenc-eszterna között vezetve indult Turja ellen. A magyar támadó sereg teljes létszáma 19 század gyalogság, 8 század lovasság, 17 hatfontos löveg, vagyis 2400 gyalogos, 700 lovas, és kb. 160 tüzér volt.

Eder vezérőrnagy reggeli 7 órakor érkezett Szenttamás alá és kevéssel később Kollowrat lovassága is. A szerbek megelőzve a magyar sereg támadását, erős ágyúttal fogadták Eder seregét, mire a magyar sereg ügyi is megszólaltak. Három órai ágyútűz után, miután Eder a földszánc vizet árkát meg-

A szerb forrongás terjedése.

A szenttamási ütközet.

szemlelte s úgy találta, hogy azt sem átlépni, sem átbádnai nem lehet, a támadástól elallott, s noha önkéntes magyar csapatok is alakultak a rohamhoz, még délben kiadta a parancsot, hogy a tüzet be kell szüntetni és hogy a csapatok vonuljanak vissza állomáshelyeikre. Bechtold Óbecséről mentegetődző levelet intézett Mészáros hadügyminiszterhez, hogy Szenttamás csak rendszeres ostrommal vehető be; újabb hadakra van tehát szüksége, mert az ő hadosztálya elégtelen ily hadműveletekre.

Hasonlóképen meghíusult a Turja elleni támadás is. A felkelők a Ferencz-esatorna hűdját még idejekorán felszedték, s így a magyar sereg nem hatolhatott be a községbe. Damjanics tehát, miután a csatorna átbádnalásához nem rendelkezett a szükséges műszaki eszközökkel, szintén visszavonult.

Szenttamás első ostromakor nyilvánvalóvá lett, hogy az ókéri tábor, melynek homlokzatát a római sánczokban elhelyezett szerb tábor, oldalát pedig Szenttamás fenyegette, akármilyen támadásnak sem tudna ellentállni; ennek következtében báró Bechtold még 14-én délelőtt 10 órakor elrendelte, hogy az ókéri tábor Újverbászra vonuljon.

Szenttamás sikertelen ostroma mély lehangoltságot keltett a magyarok között, a szerbeket ellenben újabb támadásra tüzelte. Alig néhány nap múlva ők léptek fel támadólag. Ófutaznál, hol 248 szabadkai nenzetőr, 20—30 huszár és egy század Don Miguel gyalogos őrizte a dumai átjárót, némelyek szerint 500, mások szerint 1000 főnyi szerb felkelő július 16-án megtámadta a magyar hadat. Ezíttal azonban a magyarok, főleg a huszárok, vitézül visszaverték a támadást, a szerbeket a Dumán át szorították és közülök 24 foglyot ejtettek, a kiket beszállítottak Újvidékre. A magyarok közül különösen herczeg Woronieczki Mieisláv tüntette ki magát. A szabadkaiak, a kik őt, mint Vermez Fábiant ottani birtokos leányának jegyesét, magukhoz tartozónak számították, a nemzetörök visszatértekor lelkesen ünnepelték.

A földvári
csatán.

A szenttamási kudarcz után, a szerbek a 14-éről 15-ére és a 15-éről 16-ára való éjjel két ízben is támadást intéztek Bácsföldvár ellen, melyet a Ferencz Károly-czred egy zászlóaljja és a 2-ik honvédszászlóalj, Máriássy János honvédszászados alatt, továbbá egy század Ferdinánd-huszár és néhány kiselb ágyú tartott megszállva. A 14-éről 15-ére való éjjel történt támadás hírére Bechtold altábornagy a Vilmos gyalogság 4. osztályát rendelte ki Piers százados parancsnoksága alatt a földváriak erősbítésére. A július 16-ról 17-ére menő éjjel a szerbek ismét támadást intéztek Földvár ellen. Az előőrsöket ágyúdörrenés riasztotta s nemsokára rémes fény világította meg a küzdelmet. A földvári szerbek, a kik a felkelőkkel tartottak, a támadás következtében vérszemet kapva, felgyújtották a magyarok házeit, mire a magyarok viszont a szerbek házaiba vetettek égő üszköt. Rövid néhány percz alatt lángba borult az egész helység. Mindamellet azonban a meglepett magyar sereg derekasan megállotta a helyét. Bergmann százados, a Ferencz Károly nevét viselő gyalogezrednek egy csapatával, továbbá a Vilmos gyalogsággal és a 2-ik honvédszászlóaljjal szoronysegezve kiszorította a szerbeket Földvárról, s egészen a határig üzte őket. Az éjjeli támadás folyamán a szerbek a szokottnál is szörnyűbb kegyetlenségeket követtek el. Midőn a magyar csapatok a szerbeket kiszorították a faluból, néhány katona felkutatta a templomot, hogy nincsenek-e ott fegyverek elrejtve, de amint a templomba benyitottak, vérfagyasztó látvány tárult elébök. A templom közepén gyermekfejből rakott gúla emelkedett, a gúla tetején pedig egy szerb zászló, mely egy öt-hat éves fiú beütött koponyájába volt szorítva. A lázadók 32 gyermeket megszároltak le s fejeiket a templomba hordták.

Mindamellet, hogy az éjjeli harcban a magyarok becsülettel megállottak helyüket, báró Bechtold július 18-án elrendelte, hogy Földvárt, melyet csak ör-állásnak tekintett, fel kell adni. A magyar csapatok még aznap kivonultak s a Ferencz-esatorna éjszaki partján szállottak táborba. A szerbek csakhamar megszállották Földvárt, melyt megerősítettek.

Bechtold báró felszög intézkedései, Csernojevics Péter erélytelensége, csakhamar nyilvánvalókká lettek a fővárosban is, mely lázas izgalommal várta a délvédki harcztér eseményeit. A kormány előbb Csernojevics mellé a szintén szerb származású Vukovics Sebót nevezte ki biztossá, de a Csernojevicsba helyezett bizalom napról-napra apadt. A közvélemény, látva a kir. biztos eredménytelen kísérleteit, mindinkább ellene foglalt állást.

A kormány, miután a képviselőház július 19-én kelt határozatával, Bács-Bodrog vármegyét ostromállapotba helyezte, erőlesebb férfúra akarta bízni az ügyek vezetését. E végből Csernojeviest július 24-én felmentvén állásától, a nádor, miut kir. helytartó, Szentkirályi Móríz jászkún kapitányt nevezte ki kir. biztosnak, Szentkirályi, noha nem rokonszenvezett a kormányfnyal, erőlyes kezekkel látott a védelem szervezéséhez és neve csakhamar rontgetté lett a szerbek előtt. A felkelőkkel szemben nem ismert igralmat ; a kiről bebizonyosodott, hogy fegyvert fogott a magyarok ellen, azt nyomban felakasztatta. Legtöbb port vert fel Baderlicza Arzén bácsmegeyei táblabíró s zentai birtokos kivégzése, a kit a rögtönítélőszékhez neveztek ki, de ottani működése során áruló magatartása bebizonyosodván, Szentkirályi felakasztatta.

Rudics József, a vármegye főispánja, a ki sohasem tudott lelkesülni a nemzeti ügyért, beadta lemondását. A nádor felmentvén őt állásától, július 27-én Szent-Györgyi Horváth Antalt nevezte ki főispánná. Horváth a főispáni székét nem foglallhatta el azonnal, mert karját törte. Mihelyt felépült, legott felkereste a verbászi tábort, hová székhelyét áthelyezte. Horváth azonban nem sokat törődött a védelem szervezésével, még kevésbé a közigazgatással. Maga helyett másokat hagyott működni, de mint tetőtől-talpig gavallér ember, közszeretben részesült. Főhadiszállása Verbászon valóságos gyülekezője lett a legelőkelőbb polgári és katonai köröknek, hol a vígság és jó kedély volt otthon és noha a viszonyok mindegyre kedvezőlenebbé váltak, mindenfelé csak lakmározás, poharazás és a kártya járta. Knézy Antal, a vármegye alispánja, szintén Verbászra tette át székhelyét. Az ő lakásán is a legbarátságosabb vendégszeretet uralkodott. Utóbb a sereg élelmezési biztosává nevezetvén ki, az alispáni állástól felmentették és helyét Latinovits Károly másodalispán foglalta el, a ki ép úgy, mint Rudics, a konzervatívek táborához tartozott.

A szerbek kegyetlenkedései által felidézett visszahatást bizonyítja az az áldozatkészség, melylyel a lakosság a védelem minden eszközeit megragadta. Grosschmied Gábor, a vármegye akkori újonczállító biztosa írja, hogy rövid három hó leforgása alatt 10.000 újonezot állított ki minden legesekélyebb kényszer nélkül. Még a németek és a sokaczkok, különösen a bunyeváczkok is szívesen csaptak fel honvédeknek. A vármegye egymaga 1000 lovat adott a honvédség számára.

A verbászi tábor napról-napra erősbödött. Július 19-ike tájt megérkeztek a Jászkún nemzetőrök is, 2004 gyalogos és 502 lovas a kik Halasról Szabadkán és Csantavéren át mentek a táborba. Augusztus 6-án Komárom és Győr vármegyék nemzetőrei vonultak Bajáról Szabadkán át Óbecsére, augusztus 10-én megjöttek a hevesi nemzetőrök, a kik Szeged felől vonultak a verbászi táborba, augusztus 11—12-én vonultak át Szabadkán a pestmegyei gyalogos nemzetőrök, gróf Károlyi István vezérlete alatt, a kik Topolyán át jutottak Verbászra. De nemcsak a nemesség, hanem a főrangú családok sarjai is csatlakoztak a mozgalomhoz. Alig van az országban nagyobb család, a melynek egyik vagy másik tagja ne időzött volna a verbászi táborban. Így a Batthyány, Károlyi, Zichy, Viczay, Esterházy, Teleki grófok, az Orczy és Wenckheim bárók is eljöttek a verbászi táborba. Megjelenésük lelkesítőleg hatott és jó példát mutatott az úri családok sarjainak.

Július hónap második fele kisebb csete-patékkal telt el. Július 19-én 700 nemzetőr, 200 gyalogos és 160 lovas visszattért Ófutakra, mire a szerbek — 30 ember kivételével — a Szerémségbe menekültek. Július 23-án az Ókanizsán és Martonoson lakó serebeket lefegyverezték, miután a lázadók ellen menni vonakodtak. Július 29-én Dübler százados a Vilmos-gyalogság 9-ik századával kémszemlére indult Bácsföldvár felé a Tisza túlsó partján, minek következtében a szerbek Földvárt több csapattal szállották meg. Bechtold a folyton szaporodó magyar csapatok egy dandárát, Wollenhoffer tábornok parancsnoksága alatt Verbászra rendelte. Az érkező csapatok utóbb Ókért, Temerint és Jareket is megszállották, miáltal a szenttamási táborf félkörben körülvették s Újvidékkel és Péterváraddal az összeköttetést helyreállították.

A szerbek, hogy ezt az övet áttörjék, több támadást intéztek a magyarok ellen. Augusztus 1-én hajnalban Sztratimirovits György vezérlete alatt 2000 ember 8 ágyúval indult Verbász ellen ; a támadás azonban idejekorán észre vették s a magyar ágyúk fogadták az előtörő sereket, mire ezek csakhamar

Uj kir. biztos
kiküldése.

Apróbb
csatlakozások.

visszavonultak. A visszavonulókat gróf Zichy Ferenc a kúnasági nemzetőrökkel egész a szenttamási sánczokig hajszolta, mely alkalommal a vitéz fiatal gróf, életét vesztette. Augusztus 3-án a szenttamási szerbek újból támadást intéztek, de ekkor is visszaverték őket. Augusztus 10-én Sztratimirovits a római sánczokból 2000 emberrel és 2 ágyúval Járek községet támadta meg, de az itt állomásozó sorkatonaság és a nemzetőrség felkészülve fogadta a támadást, mire a szerbek a római sánczokba vonultak vissza.

Augusztus 13-án, hajnalban, Sztratimirovits újból Verbászt ellen intézett támadást. De Wollenhoffer tábornok az ellenséget oly heves ágyú- és puska-tűzzel fogadta, hogy a szerbek szekerekre ülve, gyorsan visszavonultak.

Bechtold altábornagy augusztus 17-én főhadiszállását Verbászra helyezvén át, Mészáros hadügyminiszter utasítására Szenttamás újabb ostromára készült. Megérkezvén Verbászra, nagy hangon hirdette, hogy így meg úgy fog elbánni a lázadókkal. A magyar csapatok hittek is szavainak, mert az utóbbi napokban elért sikerek növelték a sereg harezí vágyát. Bechtold a magyar kormány sürgetésére augusztus 19-ére tüzte ki Szenttamás ostromát. A szerbek azonban már jó eleve értesültek e szándékról és felkészülve várták a magyarokat. A támadó sereg 18 zászlóaljból, 17 lovas-századból, 8 $\frac{1}{2}$ ütegből és két mozsárból állott, a sereg összes létszáma pedig 15.000—16.000 emberre volt tehető.

A magyarok készülődéseivel szemben a szerbek sem maradtak tétlenül. Szenttamáson és Turján a védőműveket kiegészítették s a védőerőset 6000—7000 főre emelték; a római sánczokban 15.000 ember, Karlóczán 10.000 ember táborozott. Augusztus 18-án a pétervárad határárezred 2-ik zászlóaljának távollévő esapatai bevonultak Szenttamásra. Bigga Péter cs. kir. százados átvette a Szenttamás fölötti fővezérletet s nyomban megvette az intézkedéseket a védelemre, miután megtudta, hogy a magyarok másnap támadni fognak.

Szenttamás újabb ostroma.

A magyarok támadási terve a következő volt: A Bakonyi-dandár feladata volt a fősánczot, a Wollenhoffer-dandáré és Fack ezredes csapatáé a hídfőt elfoglalni: ezalatt Kollowrat dandára Turját lett volna hívátva kézrekeríteni. A feketehegyi út és a Srbobran (óbecsei sánczok) megfigyelésére egy zászlóalj nemzetőrt és egy huszárszázályt rendeltek ki. Hogy pedig Péterváraddal az összeköttetés fenntartassék, s hogy a római sánczokban elhelyezett szerb csapatok figyelemmel tartassanak, a sorhadi esapatok és a nemzetőrség egy része, közötté Fack ezredes esapata is, Óbecsén, Futakon és Temerinben maradt.

A támadás 19-én hajnalban vette kezdetét. Wollenhoffer, a ki a pétervárad i hídfő ellen indult, útközben a zombékos, vizenyős talajon áthaladva, sok nehézséggel küzdött, de gyors tüzeléssel a szerb ágyúkat elnémította s már rohamot akart vezényelni, midőn Bechtold visszarendelte a esapatokat. Ezalatt a nyugati (verbászi) sánczoknál a Bakonyi-dandár mindegyre nagyobb tért foglalt. Bakonyi a Ferenc-esatorna túlsó partján állította fel ágyúit, melyek nagy pusztítást vittek végbe a szerbek soráiban. A Sándor-gyalogság ezt az alkalmat megragadva, a Krivájánál a sánczokat megrohanta. Kétségbeesett küzdelem fejlődött ki a magyarok és a szerbek között; de mivel a Sándor-gyalogság támogatásban nem részesült, a vitéz zászlóalj kénytelen volt visszavonulni. A Bakonyi-dandár ágyúi ugyan még délig lötték a verbászi sánczokat, de mivel Bechtold visszavonulást rendelt, ezt délután 1 órakor meg is kezdték. Ezalatt a Kollowrat-dandár tüzérsége Turjánál több óráig tartó ágyúzás után a szerbek lövegeit leszerelte. A vezér rohamot intézett a falu ellen, de a szerbek oly erős puska-tűzzel fogadták, hogy kénytelen volt visszavonulni előbbi állásába. Mivel azonban a szenttamásiak a szorongatott Turja segélyére siettek, Kollowrat dandarával Kis-Kérre vonult vissza. Az előadottakból kitűnik, hogy ha Bechtold nem rendel vissza Wollenhoffer dandárát s a védő sereg tekintélyes részét lekötí, a Sándor-zászlóalj, a többi esapatok támogatásával, diadalt aratott volna. Szenttamás és Turja alatt a hivatalos jelentések szerint a magyarok vesztesége 40 halott és 100 sebesült volt; az egykorú írók azonban kiemelik, hogy a szállongó hír 200-ra tette a halottak számát.

Szenttamás második sikertelen ostromának hírére a fővárosban kitört az elégtelenség. Széltében árulásról kezdtek beszélni és a legvályosabb vádakkal illették báró Bechtoldot. A képviselőház augusztus 19-iki ülésében Zákó István, a vármegye egyik kerületének képviselője, sürgős interpellációt intézett Mészáros hadügyminiszterhez, Szenttamás ostroma ügyében. Zákó után egyszerre csak

Gróf Batthyány Kázmér.
(Az Orsz. Képtárból).

Csernovics Péter.
(Az Orsz. Képtárból).

Sztratiurovits György.
(Az Orsz. Képtárból).

Gróf Jellačić József.

felállott Perczel Mór budai képviselő és nyíltan az árulás vádját dobta oda az alvidéki vezérlet szemébe. Perczel vádjai rendkívül szenvedélyes vitát idéztek elő a képviselőházban s bár az elnökség Perczelt rendreutasította s a túlyomó többség bizalmat szavazott a kormányynak, felszólalása mély nyomot hagyott maga után. Becltold fővezér, mivel Perczel árulással vádolta, előbb púrbajjal akarta kiközösíteni a beesületén ejtett csorbát, majd a Bécsből vett parancs következtében lemondott a fővezérletről s Bécsbe távozott. Utóbb a magyarok ellen viselt háborúban egy lovassandár vezetésével bízták meg. Szentkirályi Mór is odahagyta állását s helyébe a kormány augusztus 26-án az ezüsthajú, de fiatal lelkű Beöthy Öljönt küldte királyi biztosul. A bácskai magyar sereg fölötti parancsnokságot pedig Mészáros Lázár hadügyminiszter vette át. Mészáros augusztus 27-én utazott le a táborba s fővezéljaul Szenttamás bevételét tűzte ki.

Mialatt azonban Mészáros Szenttamás harmadik ostromára tette meg az előkészületeket, a szerbek sem maradtak nyugodtan. Sztratimirovics a szenttamási győzelem hatása alatt Temerin és Járek elfoglalását tűzte ki ezéül, melyet Máté ezredes 4000 emberrel és 2 ágyúval védett. Sztratimirovics augusztus 26-án támadta meg első ízben Temerint és Járeket, de vereséget szenvedett. Augusztus 28-án újból megtámadta a két helységet, de ismét eredménytelenül. Augusztus 29-én este $3\frac{1}{4}$ órakor a szerbek harmadízben támadtak Járekre, melynek lakossága rémülten futott Temerinre. Máté ezredes, a ki Temerinben volt, Járek segítségére akart sietni, de mire odaért, Járek lángtengerben úszott. Éjfélután két órakor a szerbek Temerin ellen intéztek támadást. A magyar csapatok egy ideig ellentálltak, de azután megfutottak; legelől a huszárok, a kik Ósérre vágottak. Járek és Temerin a lángok martaléka lett.

Mészáros szeptember 21-én harmadízben tett kísérletet Szenttamás visszafoglalására. Bár közel 25.000 ember állott rendelkezésére, a támadás meghiúsult. A rohamot maga Mészáros vezette, vakmerően, bámulatos elszántsággal. A golyók ott röpökdedek a feje fölött, több gránát lova előtt pattant szét és ő nyugodtan állott a legnagyobb golyózáporban. De nem tudott a seregbe lelkesedést önteni, nem tudott parancsolni. Nem is volt rend és fegyelem a seregben és a kiadott parancsokat csak lanyhán hajtották végre.

A magyar csapatok éjjel 2 órakor állottak csatarendbe. A jobb oszlopot Éder vezérőrnagy, a középsőt báró Bakonyi tábornok, a balt Aulich ezredes vezették, míg Fack ezredes, nagyobbrészt nemzetőr csapatokkal, Óbecséről kirendelték, hogy Szenttamásnak Óbecsére néző sánczai ellen működjék. A lovaság Éder és Kollowrat alatt a római sánczok felé nyomult, hogy az ellenség kitörését meggátolja, míg a Ferencz-csatorna jobb partján felállított ágyúk reggel $5\frac{1}{2}$ óra tájt megkezdték a tüzelést, mely egész délután $1\frac{1}{2}$ -ig tartott; egy zászlóaljat a hídfő megvételeire rendelték ki. Bakonyi, miután az ellenség előesapatait a szőlőkből kiverte, a város alatti sánczokig nyomult. Aulich, a ki szintén a csatorna balpartján nyomult előre, nem bírván az ellennel megmérkőzni, visszavonult. Mészáros, hogy a jobb oszlopot újabb tevékenységre bírja, átvagolt a jobb partra, mire hosszas készülődések után a jobb parton újból tüzelni kezdtek, a lövések azonban a nagy távolság miatt nem sok kárt okoztak az ellenségben.

A viadal még javában folyt, midőn híre érkezett, hogy a Sajkáskerületből 3000 szerb nyomul előre. Fack ezredes pedig, miután Turja felől nagyobb haderő fenyegette, hogy visszavonulási útját el ne vágják, az óbecsei sánczok elleni tüntetést félbehagyván, visszavonult Óbecsére. Joanovics Mihály százados Csurogon két határőrszászlóaljat kocsira ültetett és 6 ágyúval Szenttamás segélyére sietett. Budimirovics pedig csapatainak egy részével Szőregről szintén a szenttamásiak segélyére ment. Ezt a csapatot azonban a magyarok már-már elfogták, midőn Turja felől megszólaltak az ágyúk, s a határőrsapatok a hídfőt ostromló csapatok ellen nyomultak. Az ostromló sereg, bár a huszárok néhány rohamot intéztek a határőrök ellen, nem tudta megakadályozni, hogy e segélyesapat a hídfőn át be ne jusson Szenttamásra. Így azután többé szó sem lehetett Szenttamás megvételeiről. Mészáros ekkor elrendelte a visszavonulást és a csapatok délután visszatértek állomásaikra.

A magyarok vesztesége nagyon csekély volt. A hivatalos jelentések 20—30 halotról számolnak be. A Sándor-ezredbeli gyalogokból 18-an elestek s 22-en megsebesültek. A huszárokból 25-en estek el. Annál nagyobb volt az erkölcsi

Szenttamás
harmadik os-
tromra.

vereség. Mészáros a kudarez után Éder tábornokot nevezte ki a bácskai sereg ideiglenes parancsnokává, maga pedig szept. 26-án Szabadkán keresztülutazva, visszatért a fővárosba. Mészáros érezte gyengeségét. A fővárosban általános lehangoltság uralkodott, pedig ekkor Jellasiék horvát bán már a Balaton mellett táborozott s elbizakodott göggel várt az alkalomra, hogy tétovázó esapatainkat tönkretelhesse.

A kudarez után

A horvát betörés következtében gróf Batthyány Lajos miniszterelnök szept. 14-én a toborzás azonnali megkezdésére útasította a törvényhatóságokat, Spelletich Bödög országgyűlési képviselőt pedig kormánybiztosul küldte Szabadkára. A horvát betörés hírére az ország figyelme a Dunántúlra irányult. Mészáros a Bácskában állomásozó katonaság egy részét a Dunántúlra küldte, szept. 26-án pedig a verébzi táborból 105 kocsin 5000 fegyvert és löszert küldött Szabadkára, hogy ott ideiglenesen letétbe helyezzek. Hogy azonban a szerb fölkelőktől elárastott vidék védelem nélkül ne maradjon, a kormány Bács-Bodrog vármegyét felmentette az újonczozás alól. Szabadka azonban ennek ellenére is okt. 2-án egy újonczesapatot toborzott, melyet Szegedre küldött, hol Cseréy Ignác vette át őket.

Hogy pedig a város a szerbek esetleges támadásai ellenében védtelenül ne maradjon, a hadügyminiszter 600 szuronyos fegyvert, 3 hatfontos ágyút és egy löszeres kocsit küldött a városnak. Majd okt. 9-én hozzáfogtak a város elszáncolásához is, de a munkálatok nagyon lassan haladtak előre.

Szeptember havában a kolera is kiütött és Szenttamásos is sok kárt okozott. E mellett a vármegye alsó részét utonálló rablók lepték el, kik közül különösen egy Gajkovicz Uros nevű szeremi rablóvezér tette nevét hírhedtté. Ezt a szerbek kiűzték a Bácskából és később felakasztották.

Szenttamás sikertelen megtámadása után a hadakozó felek között egyidőre szünet állott be. A magyarok és szerbek figyelme egyaránt a dunántúli harcztér eseményei felé fordult.

Az események mindegyre nagyobb szerűen követték egymást. Lamberg grófnak a pesti hídon történt meggyilkoltatása, Jellasiék hadának szept. 29-én történt megveretése, majd a fennhájzó bán gyvása futása, a Róth és Filipovics császári tábornokok vezetése alatt álló hadak elfogatása, végre a bécsi események, gróf Latour meggyilkoltatásának híre mély benyomást keltek a verébzi táborban. A minisztérium lemondása után a képviselőház szept. 22-én Kossuth Lajos indítványára hat tagból álló bizottságot küldött ki a védelem szervezése céljából. Így keletkezett a honvédelmi bizottmány, melyre a szabadságharczban oly nagy feladat hárult.

Jellasiék kudarcának hírére a szerb felkelők között csüggedés, majd visszafordult. Rajacsiés József karlócazi érsek, a ki Suplikác vajda megérkezéig a szerbek kormányzójává tola fel magát, összekülönbözőtt Sztratimirovicsal, a ki ellenségei elől a titeli fennsíkra menekült, hű sajkásaihoz, a kik őt tárt karokkal fogadták. Bár a patriárka és Sztratimirovics kibékültek, a bécsi kormány kapva kapott az alkalmon, hogy a szerbeket teljesen leküsse, és ezért Jellasiék által Mayerhofer Ferdinánd belgrádi osztrák konzult a határhozi ezredek újjászervezésével bízatta meg.

Mayerhofer megbízatása.

Mayerhofer megbízatása a szerbek között kellemetlen hatást kelteti, mely csak akkor csillapodott, midőn Rajacsiés megnyugtatta őket, hogy őt csupán a sereg szervezésére rendelték addig, míg Suplikác megérkezik. Mayerhofer megbízásával azonban Bécsnek egészen más céljai voltak. Az ő feladata volt, hogy a szerbeket, a kik eddig csak nemzetiségi érdekekből keltek fel, megnyerje a reakciónak, s hogy ezen túl a császári seregek segédesapataiként vegyenek részt a magyarok elleni küzdelemben. Mayerhofer, kinek vezetés szerep jutott a vármegye történetében, mint az önkény mindenre kész eszköze, örökre gyűlöletessé tette nevét a vármegyei magyarság előtt. Tán nem lesz érdek telen, ha kalandos pályafutását röviden ismertetjük.

Mayerhofer Ferdinánd 1798-ban Bécsben született. 1815-ben, alig 17 éves korában, mint tengerészapródot Leopoldina főherceznő kíséretéhez osztották be a főhercegnő braziliai útjában. 1821-ben sorhajóászlósként részt vett a nápolyi felkelés leverésében. 1825-ben főhadnagy rangal a szárazföldi hadsereghez osztották be, nemsokára pedig a bécsújhelyi akadémiában a mennyiségtan tanára lett. 1828—29-ben Dalmáciába küldték, a hol mint mérnökári

tiszt a helyszíni felvételeket végezte. 1830-ban a vezérkarhoz osztották be. 1831-ben kapitánynya neveztek ki. 1836-tól 1840-ig Krakkó térparancsnoka volt. 1841-ben őrnagy, 1843-ban pedig belgrádi konzul lett. 1846-ban alezredessé, 1848-ban ezredessé léptették elő. Ebben az állásában érte a szerb forrongás kitörése, mely csakhamar újabb működési kört, sikereket és kitérítéseket szerzett neki. Katonai pályája mellett az irodalom terén is működött. Véghetetlen nagyravágásán kívül, csak magyargyűlölete volt nagyobb, igazi „magyarenfresser“ volt; de azért a szerb nemzeti törekvések iránt is hideg maradt és Sztratiurovits megbuktatásában neki is része volt.

Október elején megérkezett Suplikácé István vajda is, a kit az udvar tábornokká léptetett elő. Suplikácé kész eszköze lett Mayerhofenek és többnyire az ő utasításait hajtotta végre. A szerb főkelő-sereg így lassanként átalakul egy császári királyi szerb hadtestté, melynek élén a vajda állott, a ki császári tábornok volt.

A szerb sereg október hó folyamán, Szenttamáson, Csurogon, a római sáncokban és Titelen táborozott. A szerbek bács-szerémvégvidéki hadereje 12681 főre rúgott, 76 ágyúval. Ezzel szemben a magyar haderő 36 zászlóalj gyalogságból, 33 század lovasságból és 102 ágyúból állott. E sereg az óverbácsi táborban Óbecsén, Verbászon, Kiskéren és Ókérén volt elhelyezve, azonfelül a nemzetőrség különféle helyeken állomásozott. Péterváradon pedig Blagojevics Imre tábornok alatt 1 zászlóalj gyalogost és 2 század lovaszt helyeztek el. Mészáros hadügyminiszter távoztával Éder vette át a sereg vezérletét; de pusztán a védelemre szorítkozott.

A veszély növekedésével a honvédelmi bizottmány 14 új honvédszászlóaljjal szaporította a nemzeti hadsereget, miáltal a Bácskában állomásozó magyar hadak jelentékenyen megerősödtek. Október hó folyamán a 2. és 3. zászlóalj kerül Óbecsére, a 4-ik Verbászra, az 5-ik Futakra, a 6-ik és 8-ik Ókérre, a 33-ik Óbecsére és a 34-ik Zomborba. Az utóbbi szabadkai, zombori és újvidéki újonczokból állott.

Az újonnan alakított szerb császári hadtestnek az lett volna a feladata, hogy miáltal Jellasichek Budapest felé iparkodik, azalatt e hadtest Szeged és Szabadka felé nyomuljon előre. A szerbek azonban feladatuk megoldásával kissé megkéstek. Első sorban Óbecsét és Törökbeesét igyekeztek hatalmukba keríteni, hogy ezáltal a magyarok összekötő vonalát hatalmukba kerítsék és a temesvári őrséggel kezét fogva, Délmagyarországon megvessék lábukat. Október 13-án a szerbek Óbecsét és a Tisza balpartján fekvő Törökbeesét megtámadták, de mindkét helyen kudarcot vallottak. Először Törökbeesét támadták meg, melyet Csuha alezredes védett. Fack ezredes, a ki Óbecsét tartotta megszállva, Danjanics őrnagyot küldte segítségül, a ki heves támadással teljesen szétszórta Jovanovics Mihály százados hadoszlopát. Wolfram Nándor főhadnagy azalatt Óbecsét támadta meg, de a magyar huszárok remekül intézett rohama az egész szerb hadat szétszórta, mely azután rendetlen futásban menekült Bácsföldvár felé.

E két kudarcz, de Jellasichek kiüzetése is, egyidőre elvette a szerbek kedvét a támadástól, ezért Suplikácé vajda beszüntetett minden támadást s csupán a védelemre szorítkozott. Bács vármegye déli részében ekkor a kolera dühöngött, mely főleg a szettamási táborban pusztított, úgy hogy a csapatok egy részét más-hova kellett rendelni. De szükség is volt erre, mert a délvideki magyar táborokban fölötté kedvezőtlen állapotok uralkodtak. A bécsi októberi forradalom kitörése óta a déli seregben a hangulat nagyon nyomasztó volt. Különösen azóta, mióta V. Ferdinánd király az országgnyűlést feloszlatta és az ostromállapotot kihirdette, a nagyrészt idegenekből álló tisztikar körében a forrongás jelei voltak észlelhetők. Mészáros már 1848 október 4-én felhívta a szerb felkelés ellen felállított hadtestet, hogy a kormánytól kiadott rendeletekhez alkalmazkojjék. ámdé a tisztikar, midőn megtudta, hogy Bécsben a magyar kormányt elejtették, nem akart többé engedelmeskedni Mészáros rendeleteinek. Ellenben a magyar ezredek közlegénysége mindegyre hangosabban követelte, hogy a tisztiek a magyar alkormányra feleltessenek, főleg mióta Hrabovszky János helyébe Blagojevics Imre altábornagyot neveztek ki főhadparancsnoknak, a ki Péterváradon székel. Pétervárad várának őrsége különben tartózkodóan nézte az események folyását.

Szerb vereségek.

Az önvédelmi harc.

Midőn Beöthy Ödön Kossuth Lajos által a várak biztosítása céljából október 8-án a parancsnokokhoz intézett felhívást Blagojevicsnek átadta, az öreg eszászári tábornok egyre aggodalmaskodott, de azért a haromszínű lobogót mégis kitzte a bástyafokra. Hentzi Henrik, Pétervárad parancsnoka ellenben már október 18-án kézzelfogható jelét adta a magyarok iránti ellenséges érzületének. A pétervárad-i őrség, mely a magyarokkal rokonszenvező Don Miguel-czred négy zászlójából állott, féltékenyen őrizte a várat. Hentzi várparancsnokot Beöthy Ödön kormánybiztos kívánságára még október 18-án elmozdították állásától, őrizet alá helyezték, azután Budapestre vitték, hol haditörvényszék elé állították; Kossuth közbenjárására azonban megszabadult a büntetéstől és csak felügyelet alá került; de mikor a magyar kormánynak Debreezenbe kellett menekülnie, a nagy zür-zavarban ott fejezték Budapest.

Hentzi elzáratása után a tisztikarnak is szabad választást hagytak a nemzeti és a feketesárga lobogó között, minck következtében a tisztikar egy része Bajára vonult vissza, a hűen maradt ezredek legénysége és tisztikara pedig október 26-án a verbászi táborban a magyar alkotmányra felesküdt.

A kormány most arra törekedett, hogy a szerbeket megnyerje a nemzeti ügynek. Beöthy kormánybiztos még november hó folyamán megkapta a honvédelmi bizottmánytól a békepntokat, a melyeknek alapján Rajaicsicsnal az alkudozásokat megkezdhethe volna. Beöthy, bár nem szívesen, engedett a felszólításnak, sőt a szerbek között is megvolt a hajlandóság a kiegyezésre. Raics őrnagy november 30-án Újvidéken kelt kiáltványában felhívta a szerbeket, hogy fogadják el a magyarok békeajánlatát. Jóakaró szavai azonban kárba veszték. Az a hír, hogy Windisch-Grätz betört Magyarországra, újabb kitartást öntött a szerbekbe. A szerbek vezérei, — különösen Rajaicsics, — sokkal többet vártak a bécsi urvartól, mint a mit a magyar kormány nekik valaha adhatott volna. Azután ott volt Mayerhofer, a ki mindegyre élesztette a gyűlöletet a magyar nemzet ellen.

Beöthy Ödön kormánybiztos főleg a dunai őrvonal megvédésére törekedett. E végből november 12-én 400 felfegyverzett nemzetőrt kért Szabolcától, mely Száviés Möricez nemzetőri őrnagyot bízta meg a rendelet végrehajtásával. A dunai őrvonal parancsnoka Végh Bertalan nemzetőri őrnagy volt, de később Bezerédj Miklós alezredest neveztek ki a vármegyében levő összes nemzetőrség parancsnokává.

A honvédsereget, mely Bakonyi tábornok parancsnoksága alatt állott, november havában a következőleg osztották szét a vármegyében. A főhadiszállás továbbra is Óverbász maradt. Lenkey János ezredes hadosztálya Óbecsén és Törökbeesen, gróf Esterházy Sándor ezredesé Verbászon és Kiskéren, Szabó ezredesé Okéren és Újvidéken foglalt állást. Az összeköttetés fenntartása céljából Óker és Újvidék között Kizácsot és Prost, Verbász és Óbecse között Szegehgyet, Feketehegyet és Jovics-szállást különítmények szállották meg. Újvidék város külső körzetét elsáncolták és Péterváradtól kapta a védőrséget.

Vetter Antal tábornok a déli hadsereg fővezérletét átvéve, november 30-án az egész őrvonal hosszában támadást tervezett. A 8-ik zászlóalj a szentamási sánczokat támadta meg, míg Komlóssy őrnagy Óbecséről Földvárra rontott; de mindkét támadást visszaverték. Suplikác e támadásból a hadjárat újból való megindítását következtetvén, mivel nem bízott többé a saját erejében, segítséget kért a szerb kormánytól, mely készséggel teljesítette a vajda kívánságát. Megjötték a szerbiai segédhadak, december 15-én pedig I. Ferencz József, az új eszászár, Rajaicsicsot patriárkává nevezte ki, Suplikácot pedig megerősítette vajdai tisztében és egyúttal a vaskorona-rendet adományozta neki. Aznap, midőn az udvari futár a legfelsőbb kéziratokkal Karlóczára ért, Suplikác vajda december 27-én hirtelen elhalt.

Rajaicsics kérésére Mayerhofer vette át a szerbek fölötti fővezérletet, a mi miatt Sztratinirovits újból meghasonlott Rajaicsics patriárkával. Ezzel kiűtött a viszály a szerbek között, a mit a bécsi kormány ügyesen felhasználált arra, hogy a szerb felkelést nemzeti jellegéből kivetköztesse. 1849 január 4-én a szerb vajdaság hadi teendőit Teodorovics tábornokra bízta, kinek kötelességévé tette, hogy a szerb sereget osztrákká alakítsa át.

Ez alatt azonban Windisch-Grätz a gyakorlatlan honvédhadakat a főváros felé űzte, minck következtében a honvédelmi bizottmány és az országgyűlés Debreezenbe menekült, Windisch-Grätz pedig 1849. január 5-én megszállotta

I. Ferencz József.

Budapestet. A főváros megszállása nagy zavart okozott a verbászi főhadiszálláson. Mintán Bakonyi tábornok még december közepén odahagyta állását, a kormány gróf Esterházy Sándort nevezte ki a bácskai hadtest parancsnokává, a ki azonban Windisch-Grätz előnyomulásának hírére megszeppen. Eleinte kéz alatt, majd egész nyíltan kifejezte a tisztikar előtt, hogy a sereg legjobban tenné, ha az osztrákokhoz pártolna át. A helyzet, — így szólt egy ízben tisztjeihez. — lényegesen megváltozott. Most már az uralkodóházzal kerülünk szembe. Már pedig mi, ha eskünköz és zászlónkhoz hívek akarunk maradni, törvényes uralkodónk ellen nem harcolhatunk. Az ily beszédek nem voltak hatástalanok a tisztikarra. Súlyosbította a helyzetet, hogy a honvédelmi bizottmány a vaskezű Beöthy Ödönt Erdélybe rendelte kormánybiztosnak.

A honvédelmi bizottmány, értesülvén a történekről, Nádossy Sándor honvédeztet küldte le a bácskai táborba. Nádossy azonban rútul visszaelt a beléje helyezett bizalommal, mert a helyett hogy tekintélyének súlyával közbelépett volna, Esterházyhoz szegődött. Ily viszonyok között érkezett a parancs, hogy a sereg vonuljon a Felső-Tiszához. Esterházy erre ellenszegült a parancsnak s kijelentette, hogy a Bácskából nem fogja csapatait kivonni.

Ekkor azonban közbelépett néhány bátor tiszt, mint Lenkey János ezredes, Baudisz József százados, a kiknek sikerült gróf Vécsey Károly tábornok segítségével a sereg átpártolását megakadályozni. Egy összefövetel alkalmával Baudisz százados Esterházyt és Nádossyt honárulónak nyilvánította. mire ezek még a következő éjjel megszöktek. Ekkor a sereg vezérlelt gróf Vécsey vette át, Baudisz pedig bátor fellépéséért őrnagyi rangot nyert.

Vécsey, mitán erélyes fellépésével a meglazult fegyelmet helyreállította és a kétés tiszteket eltávolította, január 20-án indult el Verbászról, 21-én Óbecséről, innen Zentán és Magyarkanizsán át menetelve, 25-én ért Szegedre. Gróf Vécsey, mielőtt Szegedről tovább vonult volna, gróf Hadlik Gusztáv ezredes parancsnoksága alatt Szegeden és Szabadkán két zászlóalj honvédet, két és fél század huszárt és két lovassági úteget hagyott vissza. Ezek a csapatok alkották a magvát a később alakult IV. hadtestnek.

Vécsey elvonulásával a vármegyében nagy izgatottság és zavar támadt. A vármegye közgyűlést tartott Verbászon, hogy a védelem felől tanácskozzék. De a védelem szervezése nem történt kellő erélyvel. Zomborban, mint középpontban, védelmi bizottság alakult. De nagy hiány volt tapasztalt vezérekben s különösen a bizalom hiányzott. Midőn Vécsey megkezdte a visszavonulást, a lakosságon valóságos rémület vett erőt. Óbecse, Feketehegy, Petrovosszello, Ada, Zenta, Magyarkanizsa lakossága, a zordon januári időben, futva menekült Szegedre, Bajára és Szabadkára. A vagyonosabb osztály majd mindenütt menekülésre gondolt, ellenben a parasztek fennhangon hirdették az áruást, agyonveréssel fenyegetve mindenkit, a ki szökni merészel.

A honvédelmi bizottmány bizton számíthatott arra, hogy a lakosság kezefogva, megfogja magát védeni a szerbek támadásai ellen. mert utóvégre, — mint Kossuth egyik leírátában kifejezi, — eme rablócsordák tömege is jobbára csak gyűlévész nép. nem rendes haderő, népnek pedig nép mindig ellentállhat. A kormány azonfelül számított arra, hogy Pest vármegye alsórsze, Csongrád s a Kúnság népe segélyre fog sietni Bács-Bodrog vármegyének s e reményében nem is esalatozott. Az ellentállás szervezésére Hunkár Antal veszprémi főispánt nevezte ki, a kinek, bár rövid idej működött, sikerült rendet teremteni s mire február közepén gróf Batthyány Kázmér megérkezett, már rendezett viszonyokra talált.

Sajnos azonban, addig is, míg Hunkár felléphetett, a legyilkolt magyarok ezrei adták meg a félelem, az ideges kapkodás és a vármegyei tisztikarban uralkodó fejetlenség árát. A bács-bodrogmegyei védelmi választmány, mely január 20—22-ike között alakult meg Zomborban Knézy Antal alispán elnöklete alatt, elemtén nem tudta, mihez fogjon. Csak Futaktól Kérig állott egy védvonal Bezerédj Miklós nemzetőri alezredes és Bozó Manó őrnagy vezetése alatt. Szabadka és Topolya körül Végh Bertalan, Száviés Móricz és Zomboresevics Ferencz állott, az utóbbi a szabadkai nemzetőrökkel; Kula és Bezdán körül Gfeller Ferencz őrnagy szervezte a csapatokat. Ily körülmények között a vármegye nagy része védelem nélkül maradt, majd minden falu csak a saját védelmére szorított.

Zavarok Bácskában.

Szerbek támadásán.

A mint a magyar hadsereg megkezdte az elvonulást, a szenttamási szerbek Verbász felé törtek és habár megígérték az emberélet és a vagyon kímélését, mégis pusztítottak és raboltak, a hol csak megjelentek. Majd a Szerémségből jött csapatokkal egyesülve, három hadoszlopban nyomultak előre. Az egyik hadoszlop január 25-én Kulát támadta meg, de itt visszaverték. Január 28-án Sztejin Demeter és Nenadovics Proto 3000 főnyi szerb haddal megismételte a támadást s Kulát elfoglalta. Február 2-án Sztejin Kuczora és Torza felé tartott, a hol Bezerédj Miklós, Czintula Antal és Karassay állottak a nemzetőrökkel, de ezek a szerbek támadására Péterváradig vonultak vissza. Sorok Sándor szolga-bíró, a ki erélyes fellépésével gyűlöletessé tette magát, Hódásgra menekült, de az itteni lakosok elfogták, kiszolgáltatták a szerbeknek, a kik őt február 4-én felakasztották. A szerbek február 2-án Hódásgot és Kuczorát, 5-én Sziváczot, 6-án Torzsát foglalták el. Csak Piros község lakosai verték vissza a szerbek támadását.

A másik szerb hadoszlop január 25-én indult el Szenttamásról. Útközben Hegyes és Feketehegy visszaverte a támadást, Szegehy német lakossága azonban meghódolt. A szerbek 5000 forint sereget vetettek ki a községre, a helységet megszállották, már 25-én kifosztották a zsidók házaút és másnap éjjel már személyválogatás nélkül üzték a sereglést a helységben. Január 28-án a megittasodott szerbek csupán ama vakhírré, hogy egy nagyobb magyar csapat van előnyomulóban, hanyat-homlok visszafutottak Szenttamásra.

Topolyát ekkor Végh őrnagy vezetése alatt a jankováci és a szabadkai nemzetőrök tartották megcsállva, de e seregben hiányzott a fegyelem, azonfelül bizalmatlanok voltak a vezér iránt és így Végh őrnagy nem tehetett mást, mint Topolyát odahagyni. Az utolsó pillanatban Szabadkáról 75 honvéd és 24 huszár jött Topolya segítségére. minék következtében a lakosság az ellentállás mellett döntött. Miután a szerbek Hegyest és Feketehegyet elfoglalták, Bajsa község pedig megadta magát, január 30-án Topolya ellen indultak. A temető árkában letelepedett honvédek heves puskatűzzel fogadták az ellenséget; de mikor a szerbek ágyúikat a falnak fordították, a túlerőt látva, megfutamodtak s meg sem állottak Szabadkáig. A szerbek ekkor bevonultak a községbe s báró Kray János kastélyát teljesen kifosztották, magát a bárt pedig kocsira ültetve, Karlóczára vitték.

Hegyes és Feketehegy elfoglalásával Szabadkát is veszély fenyegette. A város már január 23-án értesülvén a közelgő veszedelenről, Halashoz fordult segítségért. Halas továbbítván a vészhiért, esakhamar számos pestmegyei községből érkeztek nemzetőrök. Gróf Hadik ezredes pedig 400 szekéren az 5-ik honvédzászlóaljat küldte a város segítségére. E szekerek azután a szabadkai tábori kórházat összes felszerelésével együtt Szegedre, majd innen Makóra szállították. A mint a város Topolya felprédálásáról értesült, január 30-án megkezdte a déli oldal megerősítését és futárt küldött Spelletich Bódoghhoz s Bíró Antalhoz, hogy a kormánynál nagyobb őrséget eszközöljenek ki Szabadka számára.

A zentai vérfengvés.

A harmadik szerb hadoszlop Davidovác és Szurduski alatt a Tisza jobb partján nyomult előre s Óbecsét, Moholyt, Adát egymásután elfoglalta. Február 1-én Zentát támadták meg, melyet, miután az ott állomásozó sárközi zászlóalj január végén odahagyott, csupán Majoros István nemzetőri kapitány csak 12 fegyveresből álló őrséggel és a városba menekült s kaszával felfegyverzett maroknyi felkelővel védelmezett. A szerbek február 2-án támadták meg Zentát, a fegyvertelen, maroknyi magyarság nem tudott megküzdeni velök. Azok, a kik a sáncokat védelmezték, egymásután elhullottak. Délelőtt 11 órára a szerbek betörték a városba. A lakosság rémülten menekült Szabadka felé, a ki azonban nem tudott elmenekülni, arra rettenetes halál várt. A szerbek Brenovácsi Jevó és Virinicsik János vezetése alatt az elrejtőzött védtelen magyar népet előhuzalták rejtkehelyeikről és a piacra üzték. Ott vagy 400 embert lefejeztek, azután a levágott emberfejeket a Szentháromság szobor köré gúlába rakták. A templomot kirabolták s a templom előtti haranglábra és az ugyanott levő eperfa ágaira az elfogottakat fejfel lefelé felakasztották s nádkéveket gyűjtöttek alájuk.

Három napig tartott a rablás, gyilkolás s harmadnap azokon kívül, a kiket Vuies Száva ügyvéd és Nikolits Sándor irtalomból elrejtettek, nem volt élő magyar Zentán. E rémtettek hírére a jankováci nemzetőrök Moholra rontottak s ott 107 szerbet, közöttük a szerb lelkészt is leölték.

Ezután a szerbek Zombor városára vetették szemüket. Sztejin Demeter az első sajkás-zászlóaljjal, Drágics császári őrnagy a Szerémségből jött csapatával február 11-én Zombort három oldalról megtámadták. Zombort a Czintula Antal parancsnoksága alatt álló nemzetőrsapat védte. A zomboriak, hogy a város magát könnyebben megvédhesse, Nemeyei Bódog őrnagyot, a ki vert hadával Bezdánban táborozott, hívta meg a város védelmére. Nemeyei csapata, melyhez gróf Niczky György is csatlakozott, időközben megszaporodott. Pál Antal, a felsőbácskai fekete sapkákkal és a bajai nemzetőrökkel, továbbá a halasi mozgó nemzetőrség szintén Zombor segítségére sietett.

A szerbek a szontai és a sztapári hídakon át törtek be a városba. Néhány ágyúlövés után a magyarok vad futásnak eredtek. Nemeyei, ez a minden katonai tapasztalat és képzettség nélkül való éretlen ember, a ki, mint Vetter Antal megjegyzi, csak Kossuth pártfogása révén került — a magyar fegyverbecsület nagy kárára — a dunántúli különítmény élére, most kiadta a parancsot, hogy a sereg Stanicsra vonuljon. A zombori védőereg, mely jóformán harcza sem becsátkozott az ellenséggel. Halas felé vette útját, de Mélykútnál rendeletet kapott, hogy Szabadkára vonuljon, a hol Gaál alezredes hadosztályába osztották be. Nemeyeit gyávasága miatt haditörvényszék elé állították, de Kossuth pártfogása révén megmenekült az elítéltetéstől.

A szerbek Zombor elfoglalása után, február 14-én Bajmokra vonultak és azt is meghódították a szerb vajdaság számára. Ezalatt Petrichevich-Horváth es. kir. őrnagy Baját szállotta meg s a várost Windisch-Grätz nevében meghódításra kényszerítette. Pilaszanovits József városi főbíró még idejekorán megmenekült az elfogatás elől. Horváth a szerencsétlen városra óriási hadiserezzel vetett ki, melynek befizetését csak 1849 márczius 16-ig tudta teljesíteni. Rajacsics, a szerb lázadás lelke, e győzelmi hírekre magán kívül volt örömeben. Nagyhangú szózatokkal fordul hitsorsosaihoz. „Régi vágyunk, — úgymond — beteljesedett, a vajdaság létesült. Bács-Bánság rónáin ezentúl a szerb az úr.” Nyomban valami kormánynanács-félt szervez, melynek természetesen ő az elnöke. Tagjai között Rudics József volt főispán is helyet foglal, a ki a kath. szerbeket képviselte volna.

Ekkor már Szabadka kivételével úgyszólván az egész vármegye a szerbek birtokába került. Csak Pétervárad állott szilárdul a szerb zendülés forgatagában. Blagojević 1849 január havában leköszönvén állásáról, a vitéz Csuha Antal ezredes vette át a vár parancsnokságát. Csuha nemcsak arra ügyelt, hogy a vár védhető állapotban legyen, de gyakran le-lecsap a vidéken portyázó szerbekre. Február 2-án Kuczoránál verte szét a felkelőket, február 19-én a palánkai szerb táborra rontott. Hajek császári ezredes február 10-én felszólította a vár feladására, de Csuha tagadó választ adott, február 13-án pedig azt üzenté neki, hogy előbb meg akar győződni a közölt hírek alaposágáról. A küldött el is indult, de azalatt Perczel Mór honvédtábornok már útban volt Pétervárad felé.

A szerbek főterekvése ekkor Szabadka megszerzése volt. A haditerv szerint a szerb hadosztály Szabadka elfoglalása után Szegedre nyomult volna s ott a Pestről Szeged felé irányítandó Jellasi-féle hadtesttel egyesülve, Debreczen ellen ment volna.

A szerbek Zombor elfoglalása után követeket küldtek Szabadkára, hogy a várost megadásra szólítsák fel. De Szabadka e felszólítást visszautasítva, erősen készült a védelemre. Közben a honvédelmi bizottmány február 12-én gróf Batthyány Kázmért nevezte ki országos tábort főtisztossá, a ki mellé Spelletich Bódogot rendelte ki Szabadka területére.

Batthyány február 21-én általános népfelkelést hirdetvén, elrendelte, hogy minden 18—30 éves férfi fegyvert fogjon. Február 22-én a kisebb vétségű rabokat is felfegyvereztette. A népfelkelés szervezése s az újonczozás erőlyes keresztülvitele következtében gróf Hadik ezredes hadosztálya, mely eleintén alig állott 4000 emberből, február végével 12.000-re szaporodott. Szabadkára rendelték Gaál László ezredes hadosztályát is. Térparnacsnokká Borovszkyt nevezték ki. A város védműveit pedig egyre tökéletesbítették. A bejáratokat zárt sáncok, az utcákat torlaszok zárták el. Sándor helység alatt és a szabadka—palesi országúton is védősáncokat emeltek. A Baja és Halas felé fekvő szőlők amaz útjait, melyek a közlegelőre vezettek, aláágott fákkal torlasztották el.

A szerb hadak egy része Sztanojević őrnagy alatt Cservenkán maradt, míg 4000—5000 ember és 13 ágyú, Drágics őrnagy vezérlete alatt Zomborról

Zombor elfoglalásn.

Szerb vajdaság.

Általános népfelkelés.

Bajmok felé vette útját. Spelletich Bódog már márczius 4-én értesült egy Schmied Pajó nevű kémétől, hogy 4—5 ezer szerb Bajmok alatt táborozik. Aznap délelőtt már szélteben beszéltek Szabadkán, hogy Dragics szerb hadá Bajmokról jövet, a kaponyai csárdánál táborot ütött, míg egyes különítmények a szabaiikai szállásokon puszitának. A hadtestparancsnokság Gaál László alezredesre bízta Szabadka védelmét, a ki már 4-én oda érkezvén, átvette a parancsnokságot. Még aznap Mihalovics őrnagy parancsnoksága alatt figyelő-csapatot indított kém-szemléré a kaponyai esárdához és egyben futárt küldött Szegeleire segítségért. Márczius 5-én, reggel 7—8 óra tájt érkezett az 5-ik honvédszászlóalj Szabadkára s így Gaál alezredes összesen öt és kétharmad zászlóalj gyalogság, három lovas-század és 5 löveg fölött rendelkezett. E körülbelül 3000 emberből álló csapattal indult Bajmok felé.

A szerb had, melyet 4000—5000 főre becsültek, a kaponyai esárdáig hatolva, a tavankúti ér nyugati partján szállott táborba. Az egykorú tudósítások szerint, a szerbek 13 löveg fölött rendelkeztek, ezek között volt az általuk Csicsónak nevezett és 18 fontos löveg, melylyel az alsóbácskai népet retgettették.

A magyarok főhadoszlopa a szabadka—bajmoki úton vonult elő, Gaál alezredes alatt. Az elővédet az 5. honvédszászlóalj és egy huszárszázad alkotta. A derékhatól Szabadka alatt kivált egy mozgó nemzetőresapat, Czintula Antal őrnagy parancsnoksága alatt és jobb oszlopként a mai Geiger-tanya mellett nyomult előre; a harmadik esataoszlop, Földváry őrnagy parancsnoksága alatt, a paeséri úton haladva, utóbb a Kulmesies szálláson imen, a mai Vántelek-pusztán lépett közelebb a főhadoszlophoz.

Az elővédet alkotó honvédszászlóalj délelőtt tíz óra után ütközött össze a szerbek előcsapatával s azt a kaponyai esárda felé nyomta. Gaál alezredes, látva az ellenség túlerjét, hogy azt előnyös állásából kicsalja, másfelől, hogy Czintula őrnagy oldaltámadását megkönnyítse, az előcsapatot Szabadka felé vonta vissza. A szerbek a honvédszászlóalj visszavonulását hátrálásnak vették, csapataikat és lövegeiket a esárda hídján átszállították és a magyar elővédet feladott dombvonulaton foglaltak állást. Délután egy órakor az egész vonalon megkezdődött a harc. A jobb szárnyon Sáhgy százados honvédeli, Lieszkovszky István tizedes alatt rohamot intéztek az ellenséges ágyúk fedezetére rendelt határőrszászlóalj ellen, a mi annyira zavarba hozta a határőröket, hogy cserben hagyva lövegeiket, a kaponyai esárdáig futottak. A honvédszászlóalj előnyomulását követték a többi csapatok is. Sáhgy százada jobbról és Udvarnokyi Béla honvédszázados honvédeli az út mentén szuronyt szegezve, elfoglalták a kaponyai esárdát, a Ferencz Károly-gyalogosok, a budai gránátosok és a nemzetőrök nemcsak hogy átnyomták a szerbeket a vízen, hanem a jobbparti dombokról is leszorították az ellenséget. Délután három órakor a szerbek az egész vonalon megfutottak; a balszárnyon lévő két lovas-század, a Pál Antal vezérlete alatt álló feketesípkások, majd Czintula különítménye a patakon átkelve, délután négy-öt óráig üldözték őket. Az egykorú tudósítások szerint a magyarok vesztésége holtakban és sebesültekben 30 ember volt, a szerbek pedig 200 embert vesztek. Zsák-mányul esett a 18 fontos Csicsó nevű ágyú és két hatfontos löveg, a hozzátartozó löserkocsiság; ezenkívül még három sajkás ágyúeső. Súlyos vesztésé érte a magyarokat Paganini százados megsebesülésével, a ki sebeiben másnap Szabadkán elhalt. Sirja fölé a honfiai kegyelet 1866 november 1-én állított fel síremléket a zentai temetőben.

A kaponyai győzelem mintegy bevezetője volt Perczel Mór tábornok diadalmas tavaszi hadjáratának, mely a vármegye területét, a Sajak-skerület kivételével, rövid idő alatt felszabadította a szerbek uralma alól. A hadjárat kezdetén a kormány Debreczenből Perczel Mór tábornokat azzal a megbízással küldte Szegele, hogy gróf Hadik Gusztáv ezredestől átvéve a IV. hadtest parancsnokságát, igyekezzék Péterváradot az ostromzár alól felmenteni, melyet míg a szerbek Karlócza felől zártak el, addig gróf Nugent osztrák tábornok hada Zombor felől fenyegetett. Perczel Mór márczius 15-én vette át Szegele a IV. hadtest vezetését, onnan gróf Batthyány Kázmér társaságában Szabadkára jött, hol Spelletich Bódog fogadta. Itt szemlét tartva a magyar sereg fölött, csakhamar hozzáfogott Bácska felszabadításához.

Már első lépése: győzelem. Szőregnél márczius 22-én szétverti Teodorovics tábornok hadát, a ki remülten menekül Törökkanizsa felé. Ezzel Szegelet a szerb

A kaponyra
győzelm.

Bácska fősza-
badítása

Knicsanin, Szent-Tamás ostrománál.
(Egykoru könyvomat az Orsz. Képtárból).

Jelenet a hegyesi csatlából.
(Az Orsz. Képtárból)

támadás ellen biztosította. Ugyane napon a horgosi nemzetőrséget Czintula Antal alatt Magyaránisára rendelte. Czintula menetközben márczius 23-án a szerbeket átűzte a Tiszán. Gaál László alezredest a szabadkai hadosztály élén Zenta ellen küldte. Gaál heves harc után, márczius 23-án, hajnalban a várost hatalmába kerítette. Mikor a magyar sereg benyomult Zentára, csak akkor tűnt ki igazán a szerbek kegyetlensége. Mint Horváth Mihály megjegyzi, ez a város „seregeink bevonultakor hasonló volt egy temetőhöz s az iszonyat és boszú kiáltásai törtek ki vitézeink ajkairól, midőn a pusztítás nyomait látták...” A magyarok közül alig maradt életben 400 lélek. Ezeket is fémeltelenül, a legiszonyúbb ínség közepette találta a magyar sereg. Nem esoda, ha honvédeink e kegyetlenségek hallatára és láttára boszútól lángolva, hatoltak be azután Bácska belsejébe és ép oly kiméletlenül mérték csapásaikat a szerb lakosságra.

Zenta elfoglalása után Perczel Csantavéren egyesítette csapatait, hol márczius 24-én az egybegyűlt csapatok fölött haláliszemlét tartott. E haláliszemlén a rendes, önkéntes és nemzetőr-csapatokkal együtt, a hadosztály 6000 embert és 600 lovaszt számlált. Márczius 25-én a hadosztály Szeghegyt érte el. Itt találkozt Fack Oszkár főhadnagy vezérlete alatt a Württemberg-huszárok egy járőrével, mely a Pétervárdi váról küldetett, hogy a felmentő sereget felkeresse. Perczel a huszárokat visszaküldte Péterváradra, hogy a felmentő sereg közlekedtéről hirt hozzanak.

Perczel ezután Verbásznál és Kulánál átkelvén a Ferencz-csatornán, márczius 27-én Kiskérre vonult, hol tábort ütött. E helyen seregének nagyobb részét visszahagyva, két százal honvéd, 2 százal huszár és egy ütég ágyú kíséretében Ókérre, Kiszáacson, Piroson és az elsánczolt Újvidéken át, Péterváradra ment. Ott átvevén a parancsnokságot, Fack Oszkár századosi léptette elő, a tisztakar megbizhatatlan elemeit a váról eltávolította és közülök néhányat be is börtönözött.

Zomborban ekkor Nugent császári tábornok állomásozott, a ki Kula elfoglalásának hírére Bezdánba vonult, majd márczius 31-én átkelt a Dunán s Eszékig vonult vissza. Nugent még márczius közepe felé parancsot adott Lederer Móricz ezredesnek, a ki Szekszárdnál állott, hogy Újvidéket bekerítse. De Lederer még a Ferencz-csatornához sem ért, mikor Perczel megkezdvén a hadműveleteket, Újvidék elé vonult.

Mialatt Perczel Péterváradon tartózkodott, Gaál ezredes Mihalovics őrnagyot a deszpotszentiváni szerb tábor elfoglalására küldte. Az ezredes a falut bevette s a szerbeket Zombor felé űzte. Perczel Lederer hadának közlekedtéről értesülvén, márczius 30-án visszatért kiskéri táborába. 31-én hadosztályát Verbászra vezette, a hol egy szerb csapatot szétvert, április 1-én pedig Kulára nyomult, hol bevárta Forget őrnagy dandárát, mely Hegyesen át vonulva, Verbásznál csatlakozott a hadosztályhoz.

Mikor Perczel Kulához ért, az osztrák-szerb csapatok a magyarok győzelmes hadműveleteinek hatása alatt elhagyták Zombort s Eszékig vonultak vissza. Perczel ekkor Szenttamás ellen fordult. Márczius 31-én megadásra szólította fel a szerbeket. Miután tagadó választ nyert, április 3-ára tűzte ki Szenttamás ostromát. Szenttamás földsánczai között ekkor a felfegyverzett lakosokon kívül mintegy 3000 határőr tanyázott, 14 ágyúval, Stefanovics hadmérnöki százados és Boszics Tódor szerb kapitány alatt. Perczel április 3-án virdadokat érkezett Szenttamás alá. Reggel 8 órakor a verbászi sánczok és a híffó ellen megkezdte az ágyúzást. A szerbek makacsul védekeznek. Gaál László ezredes négy ízben tesz kísérletet, hogy a sánczokba hatoljon, de sikertelenül. Ekkor Földvály Sándor őrnagy a szegedi önkéntesekkel szoronszegezve keresztültör a csatorna hídján s az ellenség háta mögé kerül. Ezzel az ostrom sorsa eldőlt. Az egész magyar sereg áradatként a helységbe zúdul és rémes utcai harc támad. A szerbek kétségbeesetten védekeznek, de soraiiban felbomlott a rend és futott mindenki, a merre látott; egy részük áttört a Kriváján, de sokan az iszapos mély vízben lelték halálukat. Más részök a Ferencz-csatornába ugorva, Kiskér felé menekült, de ezek nagy részét a tartalék- és a lovascsapatok levágták. A fegyvertelen tömeg, nők, aggok, gyermekek, Óbecse felé menekült. Közel 2000 szerb holtteste fedte a rémes küzdelem színhelyét és csak gróf Batthyány Kázmér kormánybiztos és az elősiető tisztak közbelépése tartotta vissza a legénységet a további kegyetlenségektől. Szenttamást a magyarok felprédálták és porrá égették, Perczel pedig április 4-én és 5-én a sánczokat a környékbeli lakosokkal széthordatta.

Szenttamás megvétele leírhatatlan örömet okozott a vármegyében. Spelle-től Bodog kormánybíztos április 4-én falragaszokon adja tudtára Szabadkka lakosainak az örömhírt. A magyar táborban is csapongó jókedv uralkodott. Perczel, hogy a diésőses nap emléke megörökíttessék, a szenttamási harangokból emlékérmeket veretett.

Dialdalmas elő-nyomulás.

Április 6-án a magyar csapatok a Sajkáskerület meghódítása czéljából tovább vonulnak. Az egyik csapat, Gaál ezredes parancsnoksága alatt, Csurogra ment, a másik Perczel alatt a római sáncok ellen vonult. Április 7-én a római sáncok közelében táboroz a diadalmas honvédsereg. Perczel déli 12 órakor kezdi ágyúztatni a hatalmas táborhelyet, melyet 5000—6000 ember, 12 löveggel védelmezett. Négy órán át tartott ágyútűz után oszlopait rohamra indította. Földváry Sándor, a szegedi önkéntesekkel, szuronysegezve nyomul előre. Őt követik a többi csapatok. Délután négy órakor a nagy római sánc át volt törve s Goszpodineze a magyarok birtokában volt. A szerbek 500 embert és 8 ágyút veszítettek. A ki meg tudott menekülni, az Titel felé futott. A szala-lókat a huszár-
rok egész Zsablyáig üldözték.

Időközben Turja, Bácsföldvár és Zomber is meghódítottak. Zomborba Gfeller Ferencz jött 3 ágyúval és egy zászlóalj gyalogsággal. A város környékén tanázó 200 határórt elfogta, lefegyverezte s haza küldötte. A köztűtök talált hat zervianust a vásártér előtt lelövette.

Szenttamás eleste és a nagy római sánc áttörése kétségbejuttatta a szerbeket. Rajacsics éreke rémülete oly nagy volt, hogy Kniesanin szerb felkelő vezérhez fordult segélyért. Kniesanin április 7-én néhány száz szervianussal csakugyan megérkezik. Sztratimirovits, Rajacsics biztosaként, április 9-én Titelre érkezik, hogy a magyar seregek útját állja. Megérkezése új erőt öntött a szerbekbe. A vármegye területéről kiűzött szerbek mind a titeli fennsíkra menekültek, melynek védelmére Teodorovics két zászlóaljat küldött. A fegyveres nép, a szervianusok és a sajkáások is mindegyre özőnlöttek a fennsíkra, úgy hogy néhány nap alatt a szerbek hadereje 8000—10,000 főre és 30 lövegre szaporodott. Sztratimirovits rendelkezése a tiszai és a dunai töltéseket átfúrták, minek következtében a fennsík 1000 lépésnél szélesebb, mély mocsártól övezve, április 10-én már csak Mosorinnál és Vilovánál volt megközelíthető. E két pont megerősítésén éjjel-nappal dolgoztak.

Perczel, Goszpodineze elfoglalása után nem üldözte a szerbeket, hanem seregének négy napi pihenőt adott. S ez ép elég volt a szerbeknek a szervezkedésre. Perczel április 8-án Csurogra vonult hadosztályával. Itt értesült, hogy a szerbek a titeli fennsíkon gyülekeznek. E híre Perczel április 11-én Zsablyáig nyomult előre s csak másnap indult Titel ellen. Útközben Sajkásgyörgyénél csatlakozott seregéhez a péterváradai várórségnek egy különítménye is. Április 12-én Sajkásszentiván közelében szállott táborba. A szerbek, kik a fennsík szélé-ről szemlélték Perczel hadainak felvonulását, 12-én este haditanácsot tartottak s elhatározták, hogy az éj folyamán rajta ütnek a magyarokon.

A szerbek az április 12—13-ika közötti éjjelen csakugyan megtámadták a magyar tábor, mely azonban visszaverte őket, de Perczel belátta, hogy a titeli fennsík, a terep nehézségei következtében, nem tudja elfoglalni s ezért április 14-én Újvidékre vonult, majd három napi pihenés után Óbecse felé indult, melyet a szerbek április 19-én feladtak. Itt átkelt a Tisza balpartjára és onnan estig ágyúztatta Óbecsét. Perczel, miután óbecsét: Miklóst Péterváradon hagyta és a Ferencz-esatorna vonalát és Óbecsét a Czintula órnagy alatt álló szegedi önkéntes csapatokkal szállatta meg, április 21-én átkelt a Tiszán, hogy Bemmel egye-sülve, Torontál, Temes és Krassó vármegyéket tisztítsa meg az ellenségtől.

A közigazgatás visszaállítása.

Április havában Bács-Bodrog vármegye, a Sajkáskerület kivételével, magyar kézben volt. A vármegyei közigazgatás ismét feléledt. Batthány Kázmér a megyei védelmi bizottmánnyal a közigazgatás újjászervezéséhez fogott, mert midőn a szerbek Zombort elfoglalták, a vármegyei tisztikar Bajára és Szabadkára menekült, hova a vármegyei védelmi bizottmány is áttette székhelyét.

Batthány országos főbiztos április 2-án, a kulai főhadiszálláson kelt rendeletével a vármegye székhelyét Szabadkára helyezte át. Másnap, április 3-án, a vármegye közönsége Szabadkán. Knézy Antal alispán elnöklete alatt közgyűlést tartott, mely alkalommal elhatározta, hogy a tisztviselők térjenek

vissza a vármegye felső részébe és ha szükséges, az esetben biztonságuk érdekében fegyveres kísérletet rendeljen ki a vármegye.

Batthyány vezérfőispán és teljhatalmú biztos április 7-én már Szabadkán volt, honnan e napon kiáltványt intézett Bács-Bodrog vármegye lakosaihoz. Ugyane napon a vármegyei tisztikar újjászervezése ügyében is értekezletet tartottak.

Knézy alispán lemondása következtében, az értekezlet Antunovits Pált jelölte az I. alispáni tisztségre, midőn azonban a jelenlevő Spelletich kormánybiztos kérdésre kijelentette, hogy nem hajlandó a forradalmi kormányrendeleteit végrehajtani, de mivel főleg a konzervatív elemekből alakult vármegyei védelmi bizottmány tagjai sem akartak hivatalt vállalni, a tisztújítást meg sem tartották; e helyett gróf Batthyány Kázmér április 8-án a vármegye tisztikarát kinevezés útján alakította meg. Első alispánná Putnik Bélát, másodalispánná Latinovits Zsigmondot, főjegyzővé pedig Karácsony Lipótot nevezte ki. Miután azonban Latinovits nem vállalt hivatalt, április 17-én Karácsony Lipót fő gyzöt tette meg másodalispánná, kinek helyébe Aszt (Ágfű) Nándor lépett.

A megyei tisztikar nyomban meg is kezdte működését, kérelmére a közgyűlés jelentékeny fizetésjavítást szavazott meg, melyet a kormány, tekintve a kivételes állapotot, helyben is hagyott. Együttal az ujoncozás is teljes erővel kezdetét vette. Puskás őrnagy márczius 28-án kelt levelében értesítette gróf Batthyány vezérfőispánt, hogy a vármegyére 6517 ujonczot vetettek ki, s ebből a vármegye 4578-at állított ki. Miután a titeli Sajkás-kerületet, a mely továbbra is az ellenség birtokában maradt, leszámították, 1567 ujoncz maradt hátrálékul.

A sereg szervezésével a központban Czintula Antal bízta meg, míg a felső járásra Karassay, Szabadkára s a teleskai járásra Száviés őrnagot, Zomborra és a középjárásra Adliczer Antal századost, az alsójárársra Vaskalap István kapitányt küldték ki. Ujoncozásai biztosként pedig ismét a fáraधा atlan Grosschmied Gábor működött.

A tavaszi hadjárat sikereinek hatása alatt Kossuth és pártja elérkezettnek látta az időt, hogy Magyarországot független állammak nyilvánítsa. A debreceni országgyűlés április 14-iki függetlenségi nyilatkozatának híre csak napok múlva érkezett le a vármegyébe. Szabadkán Spelletich Bódog a hivatalos „Közlöny” példányait, melyek az országgyűlés lefolyását és a függetlenségi nyilatkozatot tartalmazták, április 24—28-énezer példányban sokszorosítatván, szétosztotta Szabadka lakossága között. Bács-Bodrog vármegye, mely már az önvédelmi harc elején kifejezte rokonszenvét a kormány iránt, a függetlenségi nyilatkozatot, melyet Kossuth április 20-án kelt leiratával küldött meg a törvényhatóságokhoz, lelkesedéssel veszi tudomásul. A vármegye a május 7-én tartott közgyűlésből felíratral üdvözli a kormányt. Ezzel a vármegye, melynek közönsége eddig is lelkesen támogatta az önvédelmi harcot, most az országgyűléshez hasonlóan kitűzte a forradalom zászlóját.

Az új kormány megalakulása után Batthyány Kázmér, a ki a külügyi tárczát vállalta el, megvált a vármegyétől. Helyébe április 18-án Kossuth Lajos kormányzó Haczel Márton képviselőt nevezte ki a vármegye és a szabad királyi városok kormánybiztosává. Haczel azonnal hozzáfogott az uralkodó családra emlékeztető színek és jelvények eltávolításához. Szabadkán még az uralkodó család arcképei is áldozatul estek a nemzeti fellángolásnak. A forradalmi kormányhoz a szab. kir. városok is csatlakoztak. Szabadkán május 1-én hirdették ki a függetlenségi nyilatkozatot. Zomborban, hol szintén kihirdették a nyilatkozatot, Putnik Bélát választották meg polgármesterül. Az új tisztikar ezután lázas sietséggel távolította el az önkényuralomra emlékeztető jelvényeket. A május 1-én tartott közgyűlés első dolga volt a város becsületét megmenteni Nemegyei Bódog őrnagy abbeli vádjával szemben, mely szerint Zombor annak idején a város árulása miatt volt kénytelen kardcsapás nélkül az ellenségnek átengedni. A város felíratot intézett a kormányhoz, melyben, hogy a Nemegyei vádjával szemben védekezhessék, kéri, küldje le a kormány Nemegyei védíratát a városhoz, hogy az abban foglaltakra nézve csafolatát megszerkeszthesse; a bizonyítékok beszerzésére pedig adjon 15 napi haladékot. A kormány azonban nem teljesithette a város kérését, miután Nemegyeit időközben már felmentették az árulás vádjá alól. A városi hatóság erre a sajtót vette igénybe, s védíratát a Pesti Hirlapban és a Közlönyben tette közzé. Zombor

Magyarország
függetlenítésé.

város huen kitarzott a függetlenségi harcban s midőn a függetlenségi nyilatkozat leérkezett, feliratban üdvözölte a kormányt.

Miután Perczel a Temesközben teljesen megverte a szerbeket s május 1-én Panesovát is elfoglalta, visszatért a Bácskába. Terve volt Titelt elfoglalni. Kossuth Bemet is felszólította, hogy foglalja el Titelt, azután szabadságra fel Péterváradot az ostromzár alól, hogy Perczellel egyesülve, Jellasiak hadát leverhessék.

Jellasiak sze-
replése.

Jellasiak bánt az osztrák főhadvezérelt 15000 főből álló hadtestével a Szerémségbe küldte, azzal a rendeltetéssel, hogy a szélezüllött szerb csapatokat egybegyűjtve, hadtestét újból szervezze. Jellasiak április 24-én Pestről elindulva, a Duna jobbpartján Észékre vonult, hova május 10-én érkezett meg. Itt csakhamar hozzálátott a hadtest szervezéséhez, minckévetkeztében már június elején megkezdhetette támadó hadműveleteit. Jellasiak hadainak küzeledte, egyelőre megghiúsította Perczel tervét. Ezért tehát még mielőtt a bán hadai Titelre érkezének, megkísérelte a titeli fennsík ostromát. Perczel hada május 16-án a következőleg oszlott meg a vármegyében. A főhadiszállás Szeghegyen volt. Az I. hadosztályból Kölgyc alezredes dandára Szeghegyen állott, az e hadosztályhoz tartozó többi dandár Torontál vármegyében. A II. hadosztály teljesen Bács-Bodrog vármegye területén, a 6. dandár, Karassay őrnagy alatt, Baján, a 7-ik, Bossányi őrnagy alatt, Piroson, a 8-ik Mihalovics őrnagy alatt Kiskörcen, a 9-ik Czintula őrnagy alatt Óbecsén foglalt állást. A titeli fennsíkot Knicsanin parancsnoksága alatt 2000 szerbiánus, 2 sajkás-zászlóalj, egy péterváradí határőrszázalóalj, egy zászlóalj német-bánati határőr és 30 ágyú védelmezte. Péterváradot pedig a Duna jobbpartján a Mayerhofer vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló császári had tartotta körülzárva. Jellasiak bán május 18-án már menetre kész volt seregével s azt útnak is indította a Duna jobbpartján, Pétervárad felé.

Perczel, miután Bem tábornok visszatért Erdélybe, magára hagyatva is megkezdte a támadást a titeli fennsík ellen. Május 22-én Bene alezredes, a ki Oporánál állomásozott, Perlaszról Titel felé nyomult; egy hadoszlop Mosorin ellen vonult, míg Perczel 6 zászlóaljjal, 3 úteggel és 2 osztaály lovassággal Vilóvát támadta meg. A támadás hajnali 3 órakor vette kezdetét, de bár a küzdelem késő estig tartott, a magyar sereg eredményt nem ért el. Mindamellett a támadás Knicsanin erejét annyira igénybe vette, hogy sürgősen segítséget kért Jellasiaktól. Perczel május 23-án megadásra szólította fel Knicsanint, a ki azonban a beérkezett segítség után, tagadólag válaszolt. Május 25-én éjjel után egy órakor Perczel újból a támadáshoz fogott. Míg egy hadoszlop Mosorin ellen indított, addig 3 zászlóaljat, 3 úteget és 2 lovasszázadot Vilóva ellen küldött, de a Wasa-gyalogság és a 8 honvédszászlóalj hősi önfeláldozása ellenére a támadás ismét megghiúsult. A röppentyű-telepek óriási kárt tettek a magyarok hadoszlopaiban és a támadó hadoszlop kénytelen volt reggel 7 órakor Sajkás-szentivánra visszavonulni. Bene alezredesnek e napon sikerült Perlaszról Titelig nyomulni, csakhogy hajók hiányában nem tudott átkelni a Tiszán.

Jellasiak hadának előcsapatai május 24-én kezdték meg az átkelést Szalánkeménél, június 4-ig már hadának 4 gyalogdandára, 2 lovas dandára, a löveg és a löszer-tartalék Titelben volt. Jellasiak hada ekkor 26.700 gyalogosból, 4400 lovasból, 2600 tüzérből, 2250 előfogati lóbol állott. A Péterváradot körülzáró sereg, Mayerhofer alatt, Mamula és Hallavanya őrnagyok vezetése mellett, 10.400 emberből s 515 lóbol állott. Perczel Mór, miután a titeli fennsíkot nem tudta elfoglalni, június másodikáig csapatait Újvidék körül egyesítette. Június 4-én támadást intézett a Péterváradot körülzáró Hallavanya-dandár ellen. A magyar csapatok első rohama sikerrel járt, de a császáriak cróstitést nyervén, visszaverték a támadást, s a magyar csapatok, az ellenségtől elvett öt löveggel, rendben visszavonultak Péterváradra.

Jellasiak, miután a titeli fennsík seregének szük volt, jún. 5-én megkezdte az előnyomulást Kátyra, míg némely csapatokat Kovilra irányította, hogy Karlóczán át a Péterváradot körülzáró csapatall az összeköttetést fenntartsák. Jellasiak Újvidéknél szándékozott Perczelt megtámadni. Perczel azonban értesülvén Jellasiak szándékáról, hogy be ne szoruljon Újvidékre, elhatározta, hogy megelőzi Jellasiachot a támadásban. A június 6-áról 7-ére menő éjjel tehát megkezdte az előnyomulást Káty felé; elővédül Gaál ezredes egy gyöngébb dandárát az úton Kátyra irányította, míg a zöm Perczel személyes vezetése alatt az

újvidéki szállásokon túl, átlépte a római sáncokat és egyenesen a kátyi erdőnek tartott. Mögötte a tüzérség és a lovasság nagyobb része haladt, míg a nemzetőrséget Czintula őrnagy parancsnoksága alatt, Csurogról Zsablyára irányította, hogy az osztrák sereg jobb szárnyát veszélyeztesse. Ottinger altábornagy, a ki az osztrák középhad fölött parancsnokolt, Perczel beljebb hagyta nyomulni, az erdő előtt csupán egy lovas-üteget és 3 lovas-századot hagyott, de egyidejűleg az erdő mögött lovasságát kettős átkarolásra állította fel, hogy kedvező pillanatban előtörve, a magyarokat minden oldalról megtámadja.

Perczel e csele nem vette észre, s mindegyre beljebb nyomult, midőn Ottinger lovasai két oldalt az erdő mellől előtörték és a jobb szárnyat nyomban megfutamtították. Erre Perczel egész serege futásnak eredt s meg sem állott a római sáncokig. A tüzérség és a lovasság volt az első, mely otthagyván állását, Újvidék felé menekült. A magára maradt gyalogság szintén futni kezdett, de az utána vágató lovasságtól borzasztó vereséget szenvedett; gróf Sternberg, a négy század dragonyossal és két század Wallmoden-kurassier-rel, a 8-ik honvédszázalajat s a Thurszky-századot bekerítve, teljesen megsemmisítette. Perczel 1500 halottat és 230 sebesültet vesztett s alig néhány száz emberrel menekült Újvidékre.

Perczel mindamellett nem csüggedt el, hanem hozzáfogott szétvert hadjának összegyűjtéséhez. Június 8-án a 7-ik honvédszázalaját Pétervárad megerősítésére visszahagyva, Petrováczra, majd innen a Ferenc-esaterna mögé vonult, melyet június 9-én ért el. Perczelekkor 11.000 emberből és 58 lövegéből álló hadjald rendelkezett, melyet Óbeesétől, Zomboron át Bezdánig a következőleg helyezett el: Földváron és Szenttamáson egy mozgó dandár, Verbászon 3000, Kulán 3500 főnyi rendes had. A jobbszárnyon Cservenkától Zomboron át Bezdánig, Gfeller őrnagy alatt egy mozgó dandár. A IV. hadtest parancsnoka ekkor Gaál ezredes volt; a hadtest zöme a esaterna mellett, Verbásznál és Kulánál foglalt állást. A hadtestnek elsősorban Szegedet kellett fedeznie. Jellasich útja a kátyi győzelem után Szeged felé nyitva állott; ez volt a déli osztrák sereg főhadműveletének tárgya, de Jellasich elsősorban Újvidék elfoglalására törekedett és ezáltal remélte az Újvidék és Pétervárad közötti hajóhidat megsemmisíteni és Pétervárad összeköttetését Bács vármegyével, honnan a védősereget élelemmel látták el, megszakítani.

Pétervárad parancsnokává a kormány június elején Kiss Pál ezredest nevezte ki, a kinek azonban Perczel vonakodott átadni a várparancsnokságot s csak akkor engedett, midőn Kossuth Vukovics Sebőt küldte le a vizsály békés elintézésére. Kiss Pál június 3-án vette át a várparancsnokságot, Perczel pedig június 8-án elhagyta Újvidéket. Jellasich június 9-én ért Újvidék alá. Kiss Pál ezredes csekély számú őrsége miatt az Újvidék körüli sáncokat elhagyta és a hídfőre vonult vissza. Június 11-én este 10 órakor Jellasich hada a védműveket hatalmába ejtve, a hídfő közeléig hatolt; de a magyarok oly hatásos ágyútűzzel fogadták, hogy kénytelen volt visszavonulni. Mivel a császári had Újvidéket megszállotta, Kiss ezredes kénytelen volt a várost bombáztatni, hogy hajóhidját megmentse. Jellasich minden törekvése, hogy a hídat röppentyűkkel felgyújtsa, kárbavesszett. Újvidék lángba borult és délig 800 épület pusztult el. A szerb lakosok a kátyi táborba, a magyarok és a németek pedig Péterváradra menekültek.

Jellasichnak nemesak, hogy semmi haszna sem volt a város pusztulásából, de katonái között a koleraragály is egyre több áldozatot szedett. Jellasich ekkor felhagyott Pétervárad ostromával, megkezdte az előnyomulást a Ferenc-esaternára felé, melyet hadjai június 15-én értek el.

A bácskai magyar seregben akkorra nagy változások történtek. Perczel a kátyi vereség miatt meghasonlott Kossuth Lajossal is, a ki ekkor éppen a Bácskában tartózkodó Vukovicsot azzal küldte hozzá, hogy a sereg vezérletét vegye ki kezeli közül. Perczel lemondása után a bácskai magyar sereg fölött a vezérletet, addig, míg Vetter Antal altábornagy megérkezett, június 15-én Tóth Ágoston ezredes vette át.

Jellasich hada három főoszlopban nyomult előre. A jobbszárny, Grammont dandára, június 15-én egész Bácsföldvárig vonult, melyet megszállott. A Dietrich-dandár ezalatt Szenttamást foglalta el és egy különítményt Turjára küldött. Június 16—17-én Jellasich hada egész Verbászig nyomult előre és egyes csapatok egész Kuláig terjeszkedtek.

Toth Ágoston ezredes a csatorna mentén elhelyezett magyar csapatokat a Tisza mellett egyesítette. Gaál ezredes Óbecsénél, Czintula dandára Óbecse és Földvár között foglalt állást. Mihalovics dandára Verbásznán a csatorna-átjárót tartotta megszállva.

Jellasich terve az volt, hogy Óbecse elfoglalásával a magyarokat átszorítsa a Tiszán és ezzel Bácsot hatalmába kerítse. Óbecsét Törökbeesével hajóhíllal kötötte össze, hol Kohlmann ezredes hadosztálya foglalt állást. Időközben az óbecsei magyar sereg fölötti vezérletet Pereczy Mihály ezredes vette át, kinek hadosztálya 6—8 ezer emberből állott, Czintula őrnagy 1200—1500 emberrel Földvár áttellenében, a Csonthalmon fészkelte be magát. Mihalovics dandára, 2000 emberrel, Verbásztól északra, valószínűleg Hegyes felé, míg a Bezdánban volt honvédszázlójál (860 ember) Baja felé vonult vissza. A magyar hadügyi kormány intézkedései következtében, Zombor és Monostorszeg között, a Ferencz-csatornán, valamint a Dunán gabonaszállító-hajókat gyűjtöttek, hogy a honvédsereg számára szükséges gabonát Pestre szállítsák. Jellasich értesülvén erről, Rezniesek őrnagy vezetése alatt portyázó csapatot küldött a gabonaszállító hajók elfogására. Zomborból a hajóknak még sikerült elmenekülni, de Monostorszegen a császáriak 17 búzával és zabbal telt hajót fogtak el. Rezniesek őrnagy június 19-én megszállván Zombort, egész Bezdánig hatolt. Jellasich a június 24-éről 25-ére menő éjle 10 zászlóaljjal, 13 lovas-századdal és 13 üteggel Szent-Tamásnál átkelven a Ferencz-csatornán. Óbecse ellen indult ; Lang ezredes dandárát pedig, mely Bácsföldvárnál állott, oda utasította, hogy Czintula csapatát támadja meg s igyekezzék elválni a derékhatótól. Czintula azonban még idejekorán észrevette az ellenség tervét és folytonosan harezolva, Óbecsétől délre a Botra-szőlőig hátrált s azok fedezete alatt, a városban elhelyezett hadosztályhoz csatlakozott.

Jellasich hadának főoszlopa, a bán személyes vezérlete alatt, június 25-én reggel támadta meg a romokban levő Óbecse város körletén kívül emelt három földsáncban elhelyezett honvédeket. Két órán át tartó ágyúharcz után a magyar csapatok megkezdték sánczaikból a kivonulást, hogy a Tisza balpartjára keljenek át ; Dietrich altábornagy azonban rohamra vezette a császári gyalogságot, melyet a hátráló magyarok a házakból puskatűzzel fogadtak, de a császáriak egész a Tisza híljáig követték a magyarokat. Pereczy a Tisza balpartján foglalt állást. Dél előtt 11 órakor érkezett meg Bánffy hadosztálya, mely megkísérelte ugyan Óbecsét visszafoglalni, Máriássy gyalogságának egy zászlóalja át is ment a hílon, de a túlerővel szemben kénytelen volt visszavonulni. Még délután 4 óráig ágyuztak egymásra a Tisza két partjáról a hadakozó felek, midőn Jellasich visszavonatta ágyuit és Lang ezredes dandárát Óbecsén hagyva, visszatért Szenttamásra. Az óbecsei győzelemmel Jellasich jóformán az egész Bács-Bodrog vármegye uralt, sőt nyitva állott előtte az út egész Szegedig. Mihalovics dandára egész Bajmokig, majd Csantavérig, a szélső jobb szárnyon lévő honvédek pedig Bajjág vonultak vissza.

A kormány, mely Tóth Ágoston ezredes hadműveleteivel elégedetlen volt, a 4. hadtest parancsnokságát Guyon Rikárd tábornokra bízta, míg az összes déli magyar hadsereg fölötti parancsnokságot Vetter Antal altábornagy vette át. Guyon június 27-én foglalta el helyét. Csakhamar helyreállította a Tiszáé lat, Óbecsét visszafoglalta s július 6-án már Topolyára vonult. Vetter július 8-án Szabadkára tette át főhadiszállását és Kohlman József ezredes dandárával Bajára küldte, hogy a Paksról lefelé vonuló Kmetty György tábornok hadaival egyesülve, őt a főszereghez kalauzolja. Kmetty azonban gyorsabb volt. Mivel a Pestről leúztatott hajóhíll még nem érkezett meg, július 7-én gőzhajókon átkelt a Duna balpartjára s 12-én Nemesmilitiesnél, 13-án már Kernyán és Ósziváczon táborozott. Militiesről egy különítményt küldött Zomborba, báró Mészna alatt. Ezalatt Guyon Kishegyes, Szeghegy és Bácsfeketehegy között ütött táborn. Guyon összes hadereje 10—12.000 emberből és 50 ágyúból állott, melynek legnagyobb részét, 7000—8000 embert, Kishegyes, Szeghegy és Bács-Feketehegy táján állított fel. Az itt táborozó csapatok elhelyezése a következőleg történt. Pereczy hadosztályának egyik része volt a jobb szárny, majd beljebb Szeghegy felé Kovács Ernő őrnagy állott a 30-ik esongrádi zászlóaljjal, odább egy osztály Hunyadi-huszár Mórész Károly őrnagy alatt, ezután következett Pereczy hadosztályának másik része s Igmándy ezredes dandára ; a balszárnyat

Bácsfeketehegy alatt egy dandár gyalogos alkotta. Bánffy hadosztálya ezalatt Perlasznál állott, hol tüntető harezót vívott a titeli fensik ellen. Július 13-án Vetter Antal is megjelent a magyar táborban, hogy a támadótervet megbeszéljék. E szerint Guyon július 14-én tüntető támadást intézett volna Jellasich verbászi táborra ellen, ezalatt Kmetty átkelt volna a Ferencz-csatornán és Veprovácson állapodott volna meg, másnap Guyon szemben. Kmetty pedig oldalt támadt volna Jellasich hadára.

Amde Jellasich értesülvén Guyon hadainak mozdulatairól, elhatározta, hogy ő lép fel támadólag. Július 13-án tehát 15 zászlóalj gyalogosból, 22 század lovasból és 79 ágyúból álló hadával Verbásznál átkelt a Ferencz-csatornán. Jellasich hada éjjel 11 órakor a következő sorrendben indult el Verbászból: elül ment Castiglione lovas dandára, ezt követte a pesti úton az összes tüzérség; a tüzérségtől jobbra Puffer gyalogdandára, balra Budisavlievics gyalogdandára, a hátvédet Rasties vezérőrnagy gyalogsága alkotta. A baloldali biztosítása végett Jellasich Petrichevich-Horváth vezérőrnagyot Kuláról Kishegyes felé rendelte. Jellasich hada, mely az éj leple alatt esendben nyomult előre, július 14-én hajnali 3 órakor érkezett Hegyes szomszédságába, Feketehegyre, midőn az egyik czirkáló csapat azzal tért vissza, hogy a magyar táborban a legnagyobb esőnd honol, nyilván alusznak, mert még előőrseiket sem látni.

Amde a magyar táborban uralkodó esend csak színleges. Guyon nagyon is óber volt. Mikorra Petrichevich-Horváth vezérőrnagy különítménye is Hegyes közelébe érkezik, egyszerre itt is ott is jeladó tüzek gyúlnak ki s a következő pillanatban előrdülnék a magyar fegyverek. Jellasich egy pillanatra elképed; hisz ő akarta a magyarokat meglepni, s ime, őt lepik meg; mindamellet tülerjében bízva, nem esügged. Ottinger altábornagy a lovas-dandár élén balszárnnyon foglal állást, tőle jobbra Dietrich hadosztálya, ezt követte Puffer ezredes dandára, míg a második harezovnalban Rasties tartalékgyalogsága állott. Dietrich dandára paranesot kapván a támadásra, miután lövegei állást foglaltak, megkezdte az előnyomulást. Ekkor a magyarok előretolt csapatai hirtelen visszavonultak, de csakhamar megszólnak az ágyúk, melyek gyilkos tüzzel fogadják az ellenséget.

A Wasa-gyalogság, támogatva a 30. honvédszászlóalj első és második századától, visszaszorította az ellenséget; de Jellasich nem tágít, háromszor sortüzet vezényel, mely nagy veszteséget okozott a magyarok között. Ekkor a bácskai honvédszászlóalj lép harcba, s az ellenséget puska-agygyal támadja meg. Elkéseredett küzdelem támad; ember-ember ellen harezol. Ekkor közbevágnak a Coburg-huszárok, Hertelendy százados alatt, de ezeket visszaszorítják. Perecz ezredes e válságos pillanatban az összes még meglévő útegekkel tüzet ad az ellenségre, s ezzel rendkívüli kárt okozott Jellasich hadai között. Puffer, a jobbszárnnyon, miután hadállását jobbról megkerülték, kénytelen visszavonulni, az utóvéd pedig, a Feketehegyről kitört magyar huszárság elől Verbászra menekül. Dietrich hadosztályparanesnok ugyan még egy támadást intézett a magyarok ellen, de a magyarok pusztító ágyútüze megtörte erejét s hátrálni volt kénytelen. Az általános visszavonulás a balszárnnyon is megkezdődik. A hátrálást Petrichevich-Horváth vezérőrnagy fedezi 4 század dragonyossal, 2 század vértessel és két 12 fontos úteggel.

Jellasich vert hada Verbásznál kelt át a csatorna három hídján, a diadalmas honvédsereg azonban mindenütt a nyomában volt. A eszásári had utóvéde két órán át védte a csatorna balparti sánczeit, de nagy veszteséggel kénytelen volt azokat is feladni, átkelt tehát a vizen és a hidakat felszedte maga után. Jellasich hada Kiskérig meg sem állott, hova Kuczoráról Reznicsék különítménye, majd Kuláról Léderer vétes-osztálya is beérkezett; de innen is tovább vonult a vert had és a 14-éről—15-ére menő éjjel Kátyon pihente ki fáradalmait.

A hegyesi csatában a eszásáriak vesztesége halottakban 4 tiszt, 180 ember, sebesültekben 16 tiszt, 484 ember. A magyaroké halottakban 2 tiszt, 79 ember, sebesültekben 15 tiszt, 130 ember. Ha azonban Kmetty, kinek hada július 14-én Veprovác felől közeledett Kulához és valószínűleg Kulától délre foglalt állást, elzárta volna a Verbász felé vivő utat, Jellasich serege aligha menekült volna meg a teljes tönkretételtől. A hegyesi csata így is nagyjelentőségű hadművelati eredmény volt. Bács-Bodrog vármegye újból a magyarok birtokába került s egyelőre sem Jellasichtól, sem a szerb felkelőktől nem kellett tartani, így azután Szeged

is biztosabb menedékhely lett, hova a kormány, a győri vereség hírére, július első napjaiban, az országgyűléssel együtt átköltözött. Jellasic vert hada Kátyról folytatta a visszavonulást a Duna jobb partjára. Puffer dandárát Kátyról Kövilra és onnan gözlahajón Karlóczára szállították. Ottinger lovashadosztálya és Lang dandára, egy 12 fontos üteggel, Vilovát szállották meg. Mivel Jellasic attól tartott, hogy a magyarok Újvidéken átkelve, áttörik a pétervárad-i ostromzárt, Budiszavlyevits dandárát július 16-án Slankamenre rendelte, melyet a következő napokon a gyalogsági tartalék is követett. Jellasic Lang és Kniesanin dandárain kívül, Maszano dandárát, továbbá Petrichевич-Horváth dandárát is a titeli fennsíkra rendelte. A csapatok fölötti parancsnokságot Dietrich altábornagy vette át.

Ezalatt Kmetty július 15-én Kiszásról Újvidékre, Guyon pedig Temerinre vonult, a római sánczokba. Vetter július 16-án érkezett Péterváradra, hol haditanácsot tartott. Vetter eredetileg a pétervárad-i ostromzár áttörését óhajította, de a halitanács ellene nyilatkozott. Közben az egyesült orosz-osztrák hadak július 11—12-én bevonultak a fővárosba. Báró Haynau Gyula tábornagy, a császári hadak új fővezére, a ki július 19-én érkezett Budapestre, értesülvén Jellasic veseségéről, Ramberg tábornoknak parancsot ad, hogy a III. hadtesttel nyomuljon Szabadkáig és kísértse meg a magyar sereg elfogását, vagy szorítsa át a Tiszán. Ramberg a parancsnak engedelmességre, legott megkezdte az előnyomulást és július 21-én már Halason jár. Vetter minderről értesülve, még mielőtt a császáriak ellen fordult volna, még egy kísérletet tesz a titeli fennsík elfoglalására.

Guyon július 19-én Vilova felől próbatámadást intéz a fennsík ellen s utána Szentivánra vonult vissza. Vetter a július 20-áról 21-ére menő éjjel Péterváradról a körülzárolt sereg balszárnya ellen két órán át tűzharcot rendelt, de ennek eredménye nem volt. Guyon július 23-án hajnali 3 órakor Vilova felől támadást intézett a fennsík ellen, a mit azonban a szerbek, Kniesanin alatt, heves kartács-tűzzel visszavertek. Guyon azonban délben Mosorin felől újból támad, 4 hadoszlopban, míg az ötödik a töltésen közeledett. A magyarok elszánt, vakmerő támadása már-már sikert arat; délután öt órakor a honvédek balszárnya már elérte a fennsíkot, melyet megmáznak s a védelmezőket leszorítják róla. Kniesanin helyzete mindegyre válságosabb. Már összes tartalékát felhasználta és lőszerkészlete is fogytán van.

E válságos helyzetben érkezett meg Lang ezredes vilovai állásából, egy dragonyos osztállyal és fél üteggel. A magyarok a kartácsütet egyideig hidegvérrel állották, de a dragonyosok rohama visszazorította őket a mocsárba. Ekkor a mosorini felfegyverzett lakosság is előtört, mire a honvédszászlóalj az egész vonalon kénytelenek voltak visszafordulni. Az ágyútüzharc még ezután is, estig tartott, hogy a gyalogság visszavonulását fedezze. A császáriak 8 halottat és 45 sebesültet vesztek; a magyarok részéről nem tudni hányan estek el, a szerbek azonban ezret említenek „s lehet — jegyzi meg Thim József — hogy keveset mondanak. A harc után sok honvéd a mocsarakba menekült és nagyobb-részüik, különösen a sebesültek, mind bele veszték⁶⁴.

A mosorini ütközet Bácska legvéresebb harcainak közé tartozik. A mi a szerbeknek Szenttamás, az nekünk Káty és Mosorin. A magyar csapatok vitézségét, hősiességét, magatartását bámulta az ellenség is. A 74-ik honvédszászlóalj, az egri Wasa, a debreczeni Don Miguel gyalogság zászlóalja becsületet s tiszteletet érdemlő vitézséggel küzdöttek. Egy szerb származású orsztrák katonai író mondja, hogy még sohasem látta a magyarokat oly vitézül küzdeni, mint e napon s annál nagyobb tisztelettel adózik az ellenfélnek, mert a talaj, melyen a magyarok küzdöttek, 800 lépés széles, 4—4 1/2 láb mély mocsár volt.

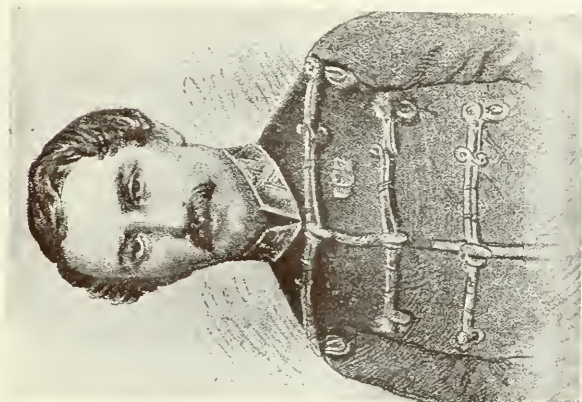
A július 23-ikán vívott mosorini csatával bezárul a honvédsereg küzdelme Bács-Bodrog vármegyében. Vetter a kormánytól féde a július 21-én kapott utasítás értelmében kivonul a vármegyéből és főhadiszállását július 25-én Beodrára (Torontál várm.), 31-én Szegedre helyezte át.

Guyon 10.500 főnyi hada, melyet a szegedi elsánczolt táborba rendeltek, július 26-án Adán volt és 30-án bevonult Szegedre. Kmetty közel 10.000 főnyi hadával és 33 ágyúval a római sánczokban maradt és 26-án Szablyán táborozott. Monostoron, Bezdánban, Apatinban, Turján és Verbászon megfigyelő csapatokat

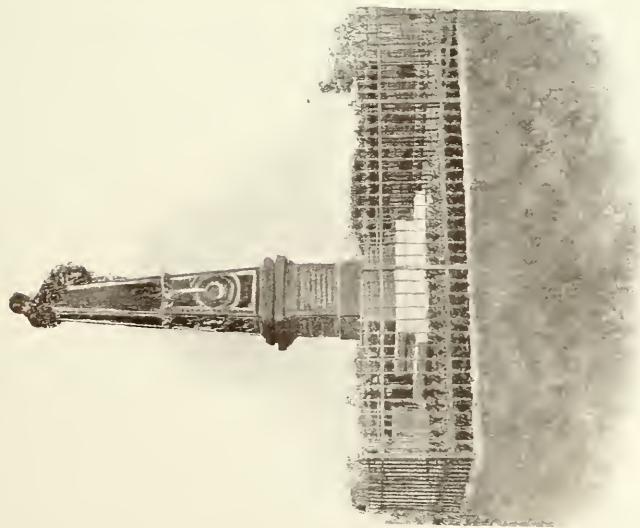
A szabadszáz-
harc vége
Bácskában.

A kulai honvédelmi-emlék.

Schweidel József.
(Az Orsz. Képtárból).

A hegyesi csata-emlék.

Ferencz József főherczeg 1847-ben.
(Ő felsége hitb. könyvtárából).

állítottak fel. Zomborban Török János lett a térparancsnok. Baján Zambelly Lajos ezredes, Bezdánban Járossy alezredes foglalt állást.

Zambelly ezredes már július 24-én értesítette Török zombori térparancsnokot, hogy mivel a császári had Kaloesa felől közeleg, a hadikészletet Zomborba fogja küldeni. A magyar kormány időközben parancsot küldött hozzá, hogy Szegedre vonuljon. Zambelly erre elhagyta Baját, 28-án már Szabadkán volt s július 31-én, 2000 főnyi hadával szintén Szegedre érkezett. Ekkor már csak a 126-ik honvédszázalaj volt a Dunánál. Járossy alezredes, a ki Apatinban és Bezdánban helyezte el zászlóalját, még július 28-án utasítást kapott az elvonulásra, de csak augusztus 1-én indult el Apatinból s Bece felé vonult. Török János szintén elhagyta Zombort s Vetternek beodrai táborába ment. Kmetty július 28-án parancsot kapván az elvonulásra. Óbecsén át Vetter táborába siet, mire azonban odaér, Vetter, ki időközben összetűzött Dembinszkyvel, lemondott a déli hadsereg fölötti vezérletről. Ramberg ezalatt a III. császári hadtest élén, Vadkerten és Halason át, július 29-én Mélykútra érkezik és másnap, július 30-án ellenállás nélkül bevonul Szabadkára, míg Althan őrnagy, a ki időközben Baját szállotta meg, szintén Szabadkára érkezik.

A császári had közeledtére a nemzeti küzdelemben résztvett férfiak ijedten rebbenek szét. Kuluncsics István, Szabadka polgármestere, a város pecsétjével Szegedre menekült. A Ramberg hadával érkező Kacs Kovács Károly teljhatalmú császári biztos július 31-én Arnold Frigyest nevezi ki Szabadka város polgármesterévé, a kit a mellé szegődött „gutgesinnt“ tisztikar áradozó szavakban üdvözölt az önkényuralom első képviselőjeként.

Ramberg Szabadkáról Zomborba, Hegyesre és Zentára küldött egyes csapatokat, főleg azért, hogy Jellasic hadát a császári sereg jöveteléről értesítsék. Ámde Jellasicot nem találták sehol sem. Ramberg, megúvna a várakozást, Szabadkán egy csapatot hátrahagyva, augusztus 4-én Magyarkanizsa felé vette útját, hova délután 3 órakor érkezett meg. Innen egy dandárt Horgos felé küldött, a többivel pedig, miután Guyon tábornoknak hadát, mely itt állást foglalt, visszaszorítja, magyanehezen átkel a Tiszán és szintén Szeged felé tart.

Jellasic bán csak kerülő úton értesülvén Haynau győzelmeiről, július 31-én a titeli fennsikra vonul; innen küldte Knicsanin egyik szerb csapatát Szeged felé, miután azt hallotta, hogy a császáriak már a Tiszánál vannak. A csapat vezére Csurogon és Földváron át el is ment, de 10-én visszaérkezett és arról értesítette, hogy a felkelés ügye már hanyatlóban van. Ezt azonban az „oroszlánszívű“ bán már nem várta be. A mint a szállongó hírek megerősítik a magyarok vereségeit, előbújik rejtekéből, hogy ő is részt vegyen a felkelés leverésében. Átkel a Tiszán s augusztus 16-án már Nagybecskereknél táborozik.

A nagy nemzeti küzdelem rohamosan közeledik utolsó felvonásához. Az augusztus 5-én vívott szőregi csata, Dembinszky hahozó s felszeg intézkedései következtében elveszett. Alig néhány nappal később (augusztus 9-én), a temesvári csatával eldőlt a szabadságharcz sorsa. Augusztus 13-án Paskiewich büszkén jelentette a minden oroszok czárjának: „Magyarország Felsőged lábai előtt fekszik.“

Bács-Bodrog vármegye ekkor már a katonai uralom alatt nyögött. Pétervárad föl-
adása.
Csak még Pétervárad ormán lobog a nemzeti zászló. A várórség még július 21-én és július 31-én támadást intézett a körülzároló sereg ellen. Augusztus 17-én azonban a hatalmas erődöt Puffer tábornok Újvidék felől is körülzárolja. Másnap, augusztus 18-án, a császár nevenapján gyűltek össze a szerbiai segédhadak, hogy Délmagyarország vérel áztatott rónáitól búcsút vegyenek. Knicsanin is elbúcsúzott az itteni serektől és visszatért Belgrádba.

Jellasic visszaérkezvén Pétervárad alá, felszólítást intéz Kiss Pál várparancsnokhoz a vár feladása iránt. Ámde a válasz elutasító. De megérkezik báró Escherich százados, osztrák hadikövet, Haynau levelével, melyben a világos fegyverletételről s Arad várának meghódolásáról értesítvén a parancsnokot, a vár feladását követeli. A tisztikar, valamint a várórség megbízottakat küldenek, hogy a Haynau levelében foglaltak valóságáról meggyőződjenek. Augusztus végén vissza is érkezik a tisztikar küldöttsége s szeptember 4-én a legénység is. Mindkettő megdöbbenő híreket hoz, melyeknek hatása alatt Kiss Pál szeptember 7-én átadja a várat az osztrákoknak. A legénység és a tisztikar fogolyként a várban maradt. A tisztikar csak október 17-én nyerik vissza szabadságukat. Kiss Pált csak Hollán Ernő ezredes közbenjárására bocsátják szabadon.

A nagy nemzeti küzdelem ezzel véget ért. Következett a vérboszú, a megtorlás és az önkényuralom korszaka.

Források : Orlóváry Ödön : A magyar függetlenségi harc 1848—49-ben a Délvidéken. — Thim József : Delmagyarország önévelmi harca. — Graeva György : A magyar szabadságharc története I—V. — Grossschmid Gábor : Az utolsó haró Kray, a szerbek küzdele. — Thim József : Szent-Tamás ostromai. Hazánk 1884. évf. — Vetter Antal : Az 1848—49-iki szerb támadás. Hazánk V. évf. — Thim József : A titeli fennsík a magyar szabadságharcban. Hazánk III. évf. — Iványi István : Szabadka tört. I.

6. Az önkényuralom évei.

A magyarok menekülése.

Midőn a császári had július utolsó napjaiban Bács-Bodrog vármegyét megszállotta, a vármegyei tisztikar, melyet még gróf Batthyány Kázmér nevezett ki, sietve hagyta el helyét. Haynau bosszúja, vérszomjas kegyetlenségei, megelőzték jövetelét. A mint a magyar fegyverek csillaga hanyatlóban volt, azok, a kik a nemzeti ügy mellett kitartottak, többé nem érezhették magukat biztonságban. Menekült mindenki, a merre tudott. A vármegyei tisztikar példáját követték azok a városi tisztviselők is, a kiket a nemzeti kormány helyezett hivatalukba.

Egy-két nap alatt a közigazgatás és a jogszolgáltatás teljesen megszűnt ; nem volt sehol senki, a ki a zavarteljes helyzet közepette intézkedett volna. Csak a szerteszét kóborló császári katonaság képviselte a gyűlölt önkényuralmat.

A vármegye legnagyobb része a közel másfél évig tartó polgárháborúban elpusztult. Zenta, Óbecse, Bácsföldvár, Szenttamás, Kovil, Kula, Temerin, Verbász, Cservenka, Kishegyes, Feketehegy, Káty, Zsabya és más helységek romjai jelezték a polgárháború iszonyait. Újvidék, melyet a péterváradí órség Jellasiich támadása alkalmával halomra bombázott, szintén romokban hevert. Zombor, bár megmenekült a teljes pusztulástól, a szerb esőselék fosztogatásainak színhelye lett.

A vármegye előkelő, vagyonos esaládai, különösen azok, a kik a régi konzervatív párthoz tartoztak, még idejekorán elmenekültek. Egy részük Badenben vonta meg magát. Itt tartózkodtak többek között Rudies József, Piukovics Ágoston, gróf Széchen Antal, báró Rédl Gyula és Imre és ide jött később Bezerédy Miklós is, míg a többiek, mint Latinovits Károly másodalispán, Pécsre menekültek.

Közigazgatási szervezél.

A világosi fegyverletétel hírére gróf Nugent Laval alezredes aug. 16-án Németbolyban kelt rendeletével Bács-Bodrog vármegye ideiglenes teljhatalmú biztosává Latinovits Károlyt nevezte ki, a kívül még márczius 30-a után, Zomborból Baranyába történt visszavonulása alkalmával, ismerkedett meg. Latinovits elfoglalta állását és hozzálátott a közigazgatás szervezéséhez. Az alispáni állásban Piukovics Ágostont, valamint az 1848 előtt szolgált szolgabírákat hivatalaikban megerősítvén, Zomborban Virter Ferenczet, Baján Sámuel Józsefet nevezte ki bírónak, szeptember 25-én pedig személyesen megjelenvén Szabadkán, ott városi közgyűlést hirdetett. Itt kinyilvánította, hogy ő Magyarországon nem ismer más nemzetiséget, mint a magyart, a többit pedig csak külön népfajnak tekintí. Ezután elrendelte a tisztújítást az 1848. törvények alapján, addig pedig Antunovits volt főszolgabírót nevezte ki ideiglenes polgármesteré.

Latinovits, mint általában a konzervatívok, abban a hiszemben volt, hogy az udvar a forradalmi párt leverése után vissza fogja állítani az 1847-iki alkotmányt. Megtévesztette őket az is, hogy az önkényuralom első napjaiban a megyei hatóságok pusztá és üres elnevezése is megmaradt. Amde csakhamar keserű kiábrándulás követte jóhiszeműségüket.

A szerbek, noha a világosi fegyverletétel idejében a titeli fennsíkon kívül Bács-Bodrog vármegyében többé már mítsem tartottak megszállva, sőt Jellasiich kudarcza következtében nagy részük a Duna jobb partjára szorult, a nemzeti küzdelem leveretése után mégis mindegyre hangosabban követelték lűségük fejében a szerb vajdaság felállítását. Ebbeli törekvéseiknek első sikere Nikolits Izidornak császári királyi főkormánybiztossá történt kinevezésében nyilvánult meg, a ki Latinovits helyét október 10-én elfoglalta.

E kinevezés a vármegyében, a szerbek kivételével, általános elégtelenséget keltett. Maga a császári katonaság sem rokonszenvezett a szerb utalonnal.

Még 1849 telén, mielőtt Windisch-Grätz megindította volna Budapestről hadait a honvédsereg ellen, megjegyezte egyik felterjesztésében, hogy a szerb vajdasággal még sok baj lesz, mert alig tették a szerbek lábukat Zomborba, máris a kamarai erődöket pusztították. (Millen. Tört. X. 424.)

A közvélemény Rudics József volt főispán felé fordult; ő benne látta a bácskai magyarság megmentőjét a szerbek rémuralmával szemben. A vármegye hangadó körei tehát arra törekedtek, hogy Rudicsot megnyerjék a vármegye kormányzójának. Ebbeli törekvésükben váratlan támogatást nyertek a vármegyét megszálló katonaság részéről is. Fecondo őrnagy, szabadkai térparancsnok magához kérvetvén Grosschmied Gábort, Vojnits Barnabással együtt Badenbe küldte Rudics meghívására, de e küldöttség eredménytelenül járt el, mert Rudics nem volt hajlandó a vármegye kormányát átvenni.

Nikolits Izidor cs. kir. kerületi főbíztos, átvenvén hivatalát, szöveget intézett Bács-Bodrog kerület (!) lakosságához, melyben „az egyenletlenség és lázadás szomorú eredményeire hivatkozva, a népeket testvéries, békés együttlakásra szólítja fel az osztrák sas védszárnyai alatt, valamint rendületlen bühségre az uralkodó ház és a császár iránt.“ Egyúttal azonban hozzáfogta a szabadságharczban részesek elfogatásához. Október 14-én bekövetelte a szabadkai résztörvényszék írományait, de mivel ezeket a császár hadsereg jövetelének hírére megsemmisítették. Szabadka város csak a rögtönítélő bíróság iratait tudta néki átszolgáltatni. (Iványi: Szabadka tört. I. 497.) Nikolits a vármegyében tanyázó dzsidásokkal fogatta össze a gyanúsakat, mely végből a katonaság éjjel-nappal portyázott a helységekben. Akkor, a mikor Latinovits Károly körlevélét kibocsátotta, az elmenekültek közül sokan visszatértek. Hazajöttek a fegyverletétel után azok a honvédek is, a kik nem tartoztak Görgey seregéhez. A visszatértekre azonban szomorú sors várt. Alig értek haza, a katonaság összefogdosta őket, egy részüket Zomborba küldte, a hol a megyeház börtönében zárták el őket. 1850 április havában nagy részüket Temesvárra szállították, Hoffmann Mihályt, Putnik Bélát és Lénárd Mátét pedig Pestre, az Újépületbe. Az elfogott honvédek legnagyobb részét a császári hadseregbe sorozták be, egy részüket pedig, mint Czorda Bódogot, Vojnits Hajdú Gézát, Szucsics Bélát stb. Olaszországba szállították. Az Antunovits testvéreket azonban nemsokára hazabocsátották.

Az elfogatások eme napjaiban érkezett a vármegyébe az aradi kivégzések híre. A 13 aradi vértánú között volt Schweidel József honvédtábornok, a kit a hadbíróóság kötéshalálra ítelt, de azután kegyelem útján agyonlövetett. A zombori származású Schweidel az 1848—49-iki önvédelmi harc folyamán nem szerepelt Bács-Bodrog vármegyében, de családja előkelő helyet foglalt el a vármegyében, de különösen Zombor város társas életében; nővérei a vármegye két előkelő családjába, a Latinovits és Vojnits családba mentek férjhez s így Schweidel vértanú-halála megdöbbenést keltett vármegyeszerte. Az aradi kivégzések hírére már senki sem érezte magát többé biztonságban, s a kiket még nem fogtak el, azok elmenekültek.

Míg a rémuralom áldozatait szedte, azalatt Bács-Bodrog vármegye lakossága növekvő aggodalommal tekintett a jövő elé. A szerb vajdaság felállításának híre, mely a világsi fegyverletétel óta nünedgyre határozottabb alakot öltött, ismét felébresztette a szerb uralom rémképét. Nem csoda, ha különösen a magyarság mindent megkísérelt, hogy a vajdaság felállításának terve eljertessek. Az egyes községek elüljárói Latinovits Károly beleegyezésével felségfolyamodványokat intéztek a vajdaság felállításá ellen. E folyamodványokat október hó közepén Latinovits egybegyűjtvén, azzal az utasítással adta át Grosschmied Gábornak és Dévay Imrének, hogy utazzanak fel Bécsbe és kövessenek el minden lehetőt a szerb vajdaság felállításá ellen. Grosschmied és Dévay Bécsben Rudics volt főispánt és a konzervatívoknak ott tartózkodó vezérférfiait kérték fel közbenjárásra; de ezalatt, november 18-án, megjelent a legfelsőbb kézirat, mely a vajdaság felállítását elrendelte, mire a kiküldöttek haza siettek.

Az 1849 november 18-án kibocsátott pátenis elrendelte, hogy az eddigi Bács-Bodrog, Torontál, Temes, Krassó vármegyék, továbbá Szerém vármegyének a rumai és illoki kerülete által alkotott terület, egyelőre külön közigazgatási terület legyen, melynek igazgatását közvetlenül a bécsi minisztérium alatt álló országos hatóság végezze. Ez a terület Szerb Vajdaság és Temesi Bánság nevet viseljen. Közigazgatását egyelőre a Temesvárt székelő ideiglenes kormány-

Elfogatások.

Szerb Vajdaság.

főnökre (Landeschef) ruházták. A rumai és az illoki járások, valamint Bács-Bodrog és Torontál vármegyéknek leginkább szerbekből lakott területe, e tartomány külön kerületként alkották a szerb vajdaságot. A nagyvajda címét maga a császár vette fel, míg a közigazgatási főnök az alvajdai rangot nyerte.

Mivel Magyarország ekkor katonai diktatura alatt állott, e szervezet csak ideiglenes jellegű volt s nagyon rövid ideig tartott. A vajdaság élére báró Mayerhofer Nándor, a magyarok egyik legádázabb ellensége került, a kit november 1-én a temesvári kerület katonai parancsnokává neveztek ki. A tartományt két kerületre osztották fel. A bács—szerém—torontáli kerület élére Nikolics Izidor, az eddigi es. kir. főbíztos került ; alatta állott a kormánybiztos, vármegyei főnök címmel. Az előbbi megyei tisztviselőket egyelőre megtartották. Minden hivatalnoknak előbb a zombori, később a temesvári haditörvényszék előtt kellett magát tisztázna, s csak ha a felmentő bizonyítványt megkapta, kérhette ki a fizetését. A vármegyei törvényszékek és bizottmányok természetesen megszűntek, mivel az ország ostromállapotba volt helyezve, a lakosok a haditörvényszéknek voltak alávetve.

Katonai
rémuralom.

Míg az önkényuralom a közigazgatásban nagynehezen elhelyezkedett, azalatt a haditörvényszékek szímet nélkül működtek. Midőn Haynau még 1849 szeptember havában felhívta a volt es. kir. tiszteket, polgári és katonai hivatalnokokat, az országgyűlés tanácskozásában 1848 október 8 után résztvett képviselőket, vezéreket, kormánybiztosokat és a forradalmi törvényszék tagjait, hogy három hónap alatt a haditörvényszékeknl jelentkezzenek, mindenki tudhatta, hogy mit várhat. Azok, a kik elmenekültek, külföldön bújdostak, vagy itthon rejtőztek el. De a rémuralom, mely vérpadra kívánt lerezhelni mindenkit, a ki a nemzeti küzdelemben részt vett, nem nyugodott meg. A „Magyar Hírlap“, a kormány hivatalos lapja, már 1850 január első napjaiban közzétette a pesti haditörvényszék köröző levelét, melyben többek között Mészáros Lázár volt hadügyminiszter, továbbá Zákó István és Agaffi, másként Allaga Imre bács-vármegyei országgyűlési képviselők 90 nap leforgása alatt a pesti haditörvényszék előtt leendő megjelenésre szólították fel. Amde Mészáros az első köz é tartozott, a kik Oláhország felől török területre léptek és mikor a felhívás megjelent, már biztonságban volt. Ellenben Zákó és Allaga a haditörvényszék elé kerültek. Zákó István, a győzei kerület képviselője, a ki a szabadságharcz kitörésekor a harezmezőre sietett, ritka vitézségével alezredesi rangig küzdötte fel magát. Márczius hó elején, tehát a támadóhadjárat megkezdésekor, Damjanics tábornok hadtestében dandárparancsnok volt. Mikor Kossuth Görgeyt hadügyminiszterré nevezte ki, az ő kíséretében eljött Debreezenbe, mely alkalommal országgyűlési képviselőként ő is résztvett a békepárt tanácskozásában, mely az április 14-iki határozat visszavonását tűzte ki ezéül. Az orosz betörés azonban ismét a hareztre szólította s a további hadjáratokban Görgey parancsnoksága alatt álló feldunai seregben az I. hadtestben dandárparancsnok lett. Midőn Görgey a fegyverletétel iránt alkudozásba lépett az oroszokkal, ő is részt vett az augusztus 11-ikén Váradon tartott tábornoki és törzstiszti értekezleten, mely az oroszok előtt való fegyverlerakást elhatározta. A fegyverletétel után, mint volt honvédet, a császári seregbe sorozták, de alkalmatlannak találtatván, elbocsátották. Mint képviselőt a haditörvényszék egy évi várfogságra ítélte, de kegyelmet nyert. Allaga Imrét a haditörvényszék kötél általi halálra ítélte, de Haynau, visszahívása előtt, 1850 július 31-én neki is megkegyelmezett.

Azok, a kik a szabadságharcz alatt a vármegyében működtek, leginkább a temesvári haditörvényszék elé kerültek. A temesvári haditörvényszék azonban nagy tért engedett a személyes befolyásoknak és a közbenjárásoknak. Így Aszt Nándor, a vármegye főjegyzője, a ki a függetlenség nyilatkozatra a kormányhoz intézett feliratot szerkesztette, csodálatosképen megmenekült az elítéltetés alól. Putnik Béla. volt alispánt, a kit még elítéltetése előtt szabadlábra helyeztek, jószágelkobzásra ítélték. Putnik Béla azonban birtokait annyira megterhelte, hogy a vagyonelkobzás teljesen illuzióriussá vált. Legnagyobb beszámítás alá estek a véstörvényszék tagjai, a kik közül Hoffmann Mihályt és Lénárd Mátét kötél általi halálra ítélték, de kegyelem útján a halálos ítéletet 18, illetőleg 15 évi sánczmunkára változtatták át. Pilaszanovits József véstörvényszéki elnök, a kit 10 évi fogságra s vagyonelkobzásra ítélték, Józsefstadtban töltötte ki büntetésének egy részét ; de később ő is kegyelmet nyert s elkobzott vagyonát is

visszakapta. Ugyanesak Józsefstadtban volt elzárva Mamuzsits Alajos résztörvénytörvényzéki bírós, a kit a haditörvényssék négy évi fogházra ítél, továbbá Schweidel Albert, Schweidel József honvédtábornok, aradi vértanú fia is, a ki a honvédseregben kapitányságig emelkedett. A haditörvényssék, mint volt eszárri tisztet, 18 évi várfogságra ítélte, de utóbb ó is kegyelmet nyert.

Azok a férfiak, a kik Pesten az Újépületben voltak elzárva, remény és kétség között éltek napjaikat. 1850. év tavaszán Haynau, e vérgengző szörnyeteg, mintha megsokallotta volna a kiontott vért, kezdett a szelidebb irány felé hajlani. Így már Végh Bertalant, a bácsi lovas nemzetórség órnagyát, a kit az aradi haditörvényssék golyó általi halálra ítél, 10 évi várfogságra kegyelmezte. Midőn azonban Bécsben Haynau visszahívását elhatározták, sietve meghagyta a hadbíráknak, hogy a debreczeni országgyűlésen résztvett képviselők ítéletét 24 óra alatt készítsék el. A haditörvényssék engedelmeskedve a parancsnak, mintegy 30 halálos ítéletet hozott. Haynau a felmentést tartalmazó legfelsőbb elhatározás felbontása előtt sietett megkegyelmezni az elítélteknek. Ekként állott boszút bécsi ellenségein.

A megkegyelmezettek között volt Bíró Antal szabadkai ügyvéd és képviselő, továbbá Hauke Albert zombori polgármester, Herrmann Gáspár Újvidék városi tanácsos, Korics Gáspár zombori házbirtokos, Latinovits Mór és Vörösmarty Mihály, mindannyian országgyűlési képviselők. Ugyanekkor változtatta 18 évi nehéz vasban töltendő sánczfogságra Rákóczi-Parchetieli Hugó országgyűlési képviselő halálos ítéletét. Haynau kegyelmi ténye óriási hatást keltett Magyarországon. Bécsben, hogy a hatást ellensúlyozzák, újabb megkegyelmezéseket határoztak el, melyeket a „Magyar Hírlap“ július 31-iki száma tett közhírré. (Magyar Hírlap 1850. évf. 40., 111. és 221. számok.)

Haynau távozásával a katonai diktatura helyet adott a polgári abszolutizmusnak, mely 1850 közepétől 1854 elejéig tartott. A tartományi igazgató Mayerhofer maradt, a kit az uralkodói kegy 1850-ben bárói rangra emelt, de rövid idő múlva ó is kegyvesztetté lett és 1851. augusztus 16-án felmentették állásától. Helyét gróf Coronini-Cronberg János altábornagy foglalta el.

A katonai diktatura megszűntével az igazságszolgáltatás is új szervezetet nyert. Névény cs. kir. kormánybiztos a törvénykezést a közigazgatástól helyeken, cs. kir. tartományi törvényssékeket állított fel s minden járásban cs. kir. járásbírószágot szervezett. A provizórium alatt vette kezdetét a telekkönyvek behozatala, és minden kerületi székhelyen cs. kir. pénzügyigazgatóságokat és adóhivatalokat állítottak fel. A zombori pénzügyigazgatóság 1850 december 5-én, az újvidéki 1852 november 1-én kezdte meg működését. Az adóhivatalok 1851. márczius 1-én léptek életbe. A pénzügyigazgatás 1854 január 31-én kelt miniszteri rendelettel nyerte végleges szervezetét. E szervezet értelmében a következő helységeben voltak adóhivatalok : 1. a zombori pénzügyigazgatóság területén : Zombor, Szabadka, Apatin, Baja, Kula, Zenta ; 2. az újvidéki pénzügyigazgatóság területén : Újvidék, Óbecse, Illok, Palánka és Ruma helységeben. Az 1850. január 18-án kelt rendelet léptette életbe a zsandárság intézményét. A vármegye területe a temesvári zsandárkerülethez tartozott. Egyes órsparanecsok Zombor, Újvidék és Óbecse helységeben voltak. Újvidéken és Szabadkán ezenkívül még katonai rendórséget is szerveztek. Az előbbi helyen egy káplár, 10 közember, az utóbbin egy órmeister, egy káplár és 14 közember örködött a közbiztonságra.

1852-ben Bach Sándor osztrák miniszterelnök már elérkezettnek látta az időt, hogy az új kormányzati rendszer eredményeit bemutassa az uralkodónak. I. Ferenc József 1852 nyarán tette meg az első körútját Magyarországon, mely alkalommal Újvidékre is ellátogatott. Az uralkodó, Erdélybe menet, július 13-án indult el Budáról Albrecht főherceg társaságában hadi gőzösön, s július 14-én ért a Dráva torkolatához, hol a hajó az éjjelre horgonyt vetett. 15-én reggel a hajó tovább folytatta útját Újvidék felé, hova 1/2 12 óraker érkezett meg. Újvidék városa fényes fogadtatást rendezett az uralkodónak.

A város újjáépítése, mely 1851-ben vette kezdetét, ekkorra már hatalmas lépséssel haladt előre. A kormány meg lehetett elégedve a fogadtatással, melylyel igazolni akarta az uralkodó előtt, hogy a szerb nép meg van elégedve az új kormányrendszerrel, s hogy a magyarok is beletörődtek sorsukba. Az Újvidéken rendezett ünnepegeken megjelent a papság és az 1848 előtt szerepet vitt vár-

Polgári
abszolutizmus.

megyei nemesség, különösen a kouzervatív családok, de képviselve voltak a városok is. A fogadtatás után az uralkodó lóra ült és fényes kíséretével átlövagolt a lombokkal díszített hídon Péterváradra, a hol többek között Kúnesanin, 1849-iki szerb felkelő-vezér tisztelgését fogadta. Július 16-án az uralkodó szemlét tartott a titeli sajkás-zászlóalj fölött, majd Titelbe kocsizott s ott hajóra ülve, Zimonyba folytatta körúrtját.

A körút fényesen sikerült és a kormány meg lehetett elégedve a magyarok magatartásával, mert a félhivatalos és a hivatalos sajtónak burkolt nyilatkozataival sikerült a közönséget félrevezetni. Mindenki a dolgok jobbrafordultát várta és a reménykedők már-már általános amnesziáról és az ideiglenes kormányzat megszűnéséről ábrándoztak. A vérmes remények azonban füstbe mentek. Már az 1853 január 19-én kelt rendelet értelmében Magyarország új közigazgatási szervezetet nyert. Bácskában ugyan 1853 elején szűk körben beszélték, hogy a vajdaság magyar része az anyaországhoz fog visszacsatoltatni, de az 1853 április 11-én kiadott hivatalos Temesvárer Zeitung ezt erőlesen megzafolta, s hogy elejét vegyék a szállógó híreknek, a vajdaságban már 1853 május havában megkezdték a szervezés munkáját; mindamelltt a közigazgatás és az igazságszolgáltatás végleges szervezete csak a minisztériumnak 1854 február 1-én kel rendeletével lépett életbe. Az új szervezet értelmében a szerb vajdaság és a temesvári Bánság részére Temesvárt helytartóságot állítottak fel és élére katonai kormányzót neveztek ki. Az egész tartományt 5 kerületre osztották fel és ez öt kerület közül a zombori és az újvidéki foglalta magában az egykori Bács-Bodrog vármegyét. A kerületeket járásokra osztották. Az újvidéki közigazgatási kerületben a következő járási hivatalok voltak: Újvidék város, újvidéki közigazgatási járási hivatal, óbesei, illoki, palánkai és rumai vegyes járási hivatalok. A zombori kerületben két közigazgatási és négy vegyes járási hivatal volt. Közigazgatási járási hivatalok voltak: Zomborban és Szabadkán. Vegyes járási hivatalok: Apatinban, Baján, Kulán és Zentán. Az igazságszolgáltatás tekintetében a beosztás megégyeztetett a közigazgatásával. A vármegye területén két úrbéri és két kerületi törvényszék volt, Újvidéken és Zomborban. A kerületi törvényszékek alatt állottak a járásbíróóságok. Minden kerület székhelyén úgynevezett városilag kiküldött járásbíróóságok működtek, mert a városok bírói hatósága a végleges rendezés után megszűnt. Ott, a hol vegyes járási hivatalok voltak, ezek látták el a járásbíróóság teendőit.

Mindamelltt a szervezés munkája nem ért véget; folyton újabb és újabb rendeletek jöttek és a kísérletezés nem szűnt meg, a rendszer bukásáig. A szerb vojvodina szervezete a legmerevebb központosításon alapult önkényuralom volt. E rendszer főtörekvése oda irányult, hogy a különböző népfajok közül egyik se jusson túlsúlyra, emélfogva teljesen nélkülözze a nemzeti jelleget. Hivatalnokai legnagyobbbrészt esehék és németek voltak és a hivatalos nyelv is a német volt.

Báro Mayerhofer, volt tartományi főnök, még 1849 őszén kijelentette Macskovics Benedek szabadkai városi kapitány előtt, hogy az ő feladata leendő az itt lakó ellenséges népeket kiegyeztetni, egyúttal úgy is nyilatkozott, hogy az itteni összes nemzetiségek mind egyenrangúak és a szerbek nem fognak uralkodni a többiek fölött. Ezen a ezímen azután a német nyelvet erőszakolták a különböző nemzetiségekre s az idegen hivatalnokok sáskaserege garázdálkodott itt, zsarnok módjára üldözve mindent, a minek nemzetiségi színezete volt. (Iványi: Szabadka tört. I. 509.)

Nem csoda, hogy e rendszert épen a szerbek utálták meg legjobban. A szerbek már 1849. év végén zúgolódni kezdtek; de mivel a vezérek bőkezű jutalmakban részesültek, belenyugodtak a sorsukba. A mint azonban az önkényuralom sok tekintetben egyenlő sorsban részesítette őket a legyőzött magyarokkal, felámadt közöttük az elégedetlenség, mely már az uralkodó 1852. évi körútja alkalmával is megnyilvánult. A közigazgatás végleges szervezésekor a szerbek is belátták, hogy 1848-iki törekvéseik nem mentek teljesedésbe, hasztalan küzdöttek 1848—49-ben a magyarok ellen, mert tulajdonképen mitsem kaptak; így azután a faji ellentétek kiélesedtek, melyek nem a magyarság, hanem a közös ellenség: a németesítés ellen fordultak. Mikor azután belátták küzdelmük meddőségét, lassan-lassan ők is a szenvedőleges ellentállás terére léptek.

Ezzel az önkényuralom sorsa ellőtt. Habár a nemzet legnagyobb része, Deák Ferencz példája után indulva, már az önkényuralom kezdetén a szenvedő-

leges ellentállás terére lépett, mégsem csekély azoknak a száma, kik az elnyomtatás éveiben is hivatalt vállaltak. A hivatalnoki kar, mint már említettük, legnagyobb részben a csehek és a németek sorából került ki; a hivatalfőnökök leginkább áthelyezett osztrák hivatalnokok voltak, de azért a szerbek és a magyarok közül is akadt néhány hivatalfőnök. Az újvidéki kerület főnöke Trnka János helytartósági tanácsos volt, mellette a középpontban, az 1856 és 1859. évi hivatalos tisztái között csak egy magyar nevű hivatalnokot találunk. Rónay Amadét. A palánkai járási hivatal tisztviselői között is szolgált két magyar: Rudics Sándor és Nagy Mihály. A zombori kerületben a hivatalnoki karban a magyar elem már nagyobb tért foglalt. A kerületi főnök Petrovics Pál ugyan szerb származású volt s szeremségi kereskedőből emelkedett a zombori kerület élére, a hol az ottani úrbéri törvényszék elnöke is volt. Mellette működtek a központban Keresztes Ignác és Trencsényi András. A zombori kerülethez tartozó járási hivatalokban még az 1848 előtti korszakban szolgált vármegyei tisztviselők, illetőleg ezeknek családtagjai sorából is találunk néhányat. A zombori járási hivatal főnöke Aranyossy Ferencz volt, mellette Drakulics Gábor működött járási segédként. Az apatini járás főnöke Sánta István volt, ki mellett Ködözy József és Rác Zsolt szolgáltak. A bajai járás élén Mandics Tivadar, Kulán Velicskovics Tivadar, Zentán Rigyicsky Szvetozár állott. Szabadkán Almási Antunovics Pál volt a polgármester, a kit még Nikolits Izidor előteszjesztésére 1849 november 26-án neveztek ki, s a ki állását az új szervezés alkalmával is megtartotta. Zomborban 1856-ban Lallosevits István volt a polgármester.

A kerületi törvényszék tagjai között is kevés volt a magyar. Az első ideiglenes szervezés Névery Sándor cs. kir. kormánybiztos érdeme, a ki itt jobban megválogatta az embereket, mint a közigazgatásnál, de ép ezért csak nehezen tudott alkalmas bírói testületet összehozni. Az első ideiglenes törvényszék elnöke Piukovics Ágoston, mellette többek között Latinovits Benjamin, Karácsony Lipót, Kardos János, Kuluncsics István, Albrecht József és Maeskovics József működtek törvényszéki bírákként. Ezeknek a legnagyobb része azonban csak abban a reményben foglalta el állását, hogy az önkényuralom csak ideig-óráig fog tartani; a végleges szervezés alkalmával meg is váltak állásuktól; Piukovics Ágoston pedig Lugosra helyezték át. A végleges szervezés alkalmával az újvidéki kerületi törvényszék elnöke Zerín József, Zomborban pedig Popovits Márk lett. Az újonnan kinevezett bírák közül csak nagyon kevés volt magyar, míg a járásbírák legnagyobb része a megyebeliek közül került ki. Az úrbéri törvényszékek tagjai Újvidéken és Zomborban mind magyarok voltak. Az újvidéki úrbéri törvényszék elnöke Zerín József ugyan idegen származású volt, de a törvényszéki bírák: Marsó Alajos, Dubravay János, Rónay Amadé, mind magyarok voltak. Hasonlóképen Zomborban is, hol a Petrovics Pál elnöklete alatt álló úrbéri törvényszék ülnökei Heinrich Pál, Kovachevich Alajos és Virter Ferencz voltak.

A mily gyűlöletes volt e korszakban a közigazgatás, ép oly elismerést érdemel az igazságszolgáltatás, melynek szervezése körül nagy érdemeket szerzett Simonovits Ignác, a temesvári főtörvényszék elnöke, a ki nemcsak a legkitünőbb bírákhoz tartozott, de ritka szervező tehetség is volt.

*

Az újonnan szervezett közigazgatásnak első teendője volt a birodalom pénzügyei rendezése céljából 1854-ben június 16-án kiírt önkéntes kölcsönre szükséges aláírások gyűjtése. Hogy ez mentül kedvezőbb eredményt mutasson fel, az aláírók részére különféle kedvezményeket helyeztek kilátásba, sőt a kormány újabb bünbocsánatot eszközölt ki az elítéltek számára. A szabadonbocsátottak között volt Hoffmann Mihály, a vészbírószak tagja, kinek rabságából 8 évet engedtek el, továbbá az 1853. évi elítéltek közül Sztirlich Sándor és Vukovics Simon, a kik szintén hosszas börtönrre, illetőleg sáncz munkára voltak elítélve. A sok lótas-futás és a lakosságra gyakorolt nyomás eredménynyel is járt, a mennyiben a Vajdaságból és a Bánságból 70 milliót írtak alá. Szabadka egymaga 700.000 forintot tartozott adni a kölcsönhöz.

1854. évtől kezdve az önkényuralom kezdett a szelídebb irány felé hajlani. Április 11-én beszüntették az ostromállapotot és 1856-tól kezdve a társadalom terén is szabadabb mozgást engedélveztek.

Mikor ő felsége 1857-ben második magyarországi körútjára indult, a vajdaság fényes küldöttséget választott, mely az uralkodót Szegeden üdvözölte volna ;

Újjászervezett
közigazgatás
1854.

de Zsófia főhercegnő halála következtében a körút félbemaradt. A következő évben azután báró Schmeidburg Viktor helytartósági alelnök tett körútat, mely alkalommal Szabadkát is meglátogatta.

Társadalmi
mozgalmak.

A vajdaság az önkényuralom kezdetén nem adott egyesületek alakítására engedélyt, sőt a femállásokat is betiltotta. A szabadkai Olvasókör 1850-től 1856-ig szünetelt, míg Zomborban magánlakásokban volt kénytelen meglázódni. Sok alázatos folyamodványba került, míg végre a kormány megengedte a társaskörök alakulását. 1856-ban a zombori magyar olvasókörnek 35 tagja volt, 1858-ban, mikor Dévay Imre volt a kör elnöke, a tagok száma nem növekedett. A bajai társaskörök már népesebbek voltak. Az 1836-ban alakult „Olvasó-egylet”-nek, melynek Kardos Dániel volt az elnöke, 1856-ban 94 tagja volt; az 1822-ben alakult „Casino Egylet”-nek pedig 181. Az utóbbinak 1856—58-ban Alföldy István volt az elnöke. Zomborban a szerbeknek is volt „Olvasó körük”, melynek elnöke Athanazkovics Trifon volt. Ujvidéken 1858-ban csak a polgári lövészegyesület és a görög-keleti lelkészek özvegyeinek és árváinak nyugdíj- és gyámegyesülete állott fenn. Olvasó egyesület alakult Újvászárban is, elnöke Ráth Ferenc volt. 1858-ban Zomborban és Baján dalegylet alakult. Szabadkán és Baján pedig jótékony nőegyesületek. A bajai nőegylet, melynek elnöke Latinovits Anna volt. 1856-ban 15 tiszteletbeli és 48 rendes tagot számlált.

1858-ban már mindegyre jobban bebizonyosodott, hogy az eddigi rendszerrel nem lehet kormányozni. A Bach-korszak szerencsétlen külpolitikája esak hamar a rendszer teljes bukását vonta maga után. A mint a kormány engedékenyebbé vált, a nemzeti visszahatás, habár még csak nagyon ártatlan alakban, máris megnyilatkozott. Ily ártatlan tüntetésszámba ment, hogy Mukics Ernő, Bíró Antal és Mukics Aurél 1858-ban Szabadkán gyászmisét tartattak Császár Ferenc magyar költőért. Ezt a felső hatóságok politikai tüntetésnek vették, s midőn gróf Coroini kormányzó Szabadkán átutazott, a gyászistentisztelet rendezőt írgalmatlanul leholdta. (Iványi i. m. I. 516.) Ekkor már a városi tanács tagjai sem igen tartottak az önkénytől. Mutatja ezt Szabadka város eljárása is, mely, midőn a községi rendtartás fölötti tanácskozásra Zomboresevics Vinczét küldte Temesvárra, utatitással adta neki, hogy a szerb vajdaságnak az anyaországba való visszacsatolását és az alkotmány visszaállítását pártolja.

Az olaszországi hadjárat hatása alatt a kormány többé nem akadályozhatta meg a nemzeti ellenhatás nyilvánulását. Midőn 1859 október 27-én az ország Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulóját ünnepelte, Szabadka város magyar érzelmű fiai a városi színházban díszelőadást rendeztek, mely alkalommal a Szózat és a Hymnus eléneklése után, Szabó József reintársulata Szigligeti egy színművét és Császár Ferenc „A Kúnok” című dalművének a II. felvonását adta elő. A díszelőadást követő lakomán Karvázi Zsigmond és Czorda Bódog a nemzet és irodalmának felvirágzására mondtak pohárköszöntőt. Mukics Ernő pedig egy emlékkönyvet adott ki az ünnepélyről. Mikor a Magyar Tudományos Akadémia elnöke Szabadkát adakozásra szólította fel, a város 1860 január havában az Akadémia palotájának építésére 5000 forintot szavazott meg, az Akadémia alapjának gyarapítására pedig ugyancsak 5000 forintot adott. Az Akadémia alapjára vármegyeszert megindult a gyűjtés, de a kormány közegei nem jó szemmel nézték a nemzeti mozgalmakat. Zomborban a fiatalok, mely mindegyre merészebben kezdett megnyilatkozni, élénk összeköttetést tartott fenn az emigrációval, mely titkos úton sietett értesíteni az elégületleneket a külföldi eseményekről. A zombori magyar olvasókör volt gyűlhelye az akkori kormány ellenesének. Szabadka városban is mindegyre élénkebbé vált a hangulat. A városi tanács egy alkalmat sem mulasztott el, hogy hazafias érületének kifejezést adjon. Az 1860. év Szent István napján Budapesten tartott körmenetben a város küldöttségileg képviseltette magát és ugyanekkor Szabadkán is nagy ünnepségek voltak, melyeket a nemzeti kaszinó és az iparosok köre rendezett. Bigot de St. Quentin gróf, az új polgári és katonai kormányzó, a ki 1860 június havában foglalta el állását, augusztus 26-án keményen megróttta a várost az augusztus 20-án rendezett ünnepségekért s a jövőben nagyobb szigorral fenyegetődzött.

Az erélyes fellépés nem is soká várattott magára. Mikor a Magyar Tudományos Akadémia alapja javára aláírásokat gyűjtöttek, a kormány elrendelte a gyűjtés lefoglalását. Zbanszky zombori polgármester le is akarta foglalni az egybegyűlt pénzt, de a gyűjtők neszt vették a dolognak s így a kísérlet meg-

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Bács-Bodrog vármegye főispánjai.

1. Széchenyi Pál (1691–1710). — 2. Gróf Csáky Imre (1710–1732). — 3. Gróf Patachich Gábor Herman (1733–1745). — 4. Gróf Csáky Miklós (1747–1751). — 5. Gróf Klobusiczky Ferencz (1751–1769). — 6. Gróf Batthyány Lószef (1760–1776).

7.

8.

9.

10.

11.

12.

Bács-Bodrog vármegye főispánjai.

7. Gróf Hadik András (1776–1790). — 8. Ürményi József (1796–1802). — 9. Báró Podmaniczky József (1802–1823). — 10. Gróf György Ferencz (1829–1839). — 11. Báró Rudics József (1839–1845)

hiúsult. A gyűjtött pénz lefoglalása azonban csak ürügy volt a további letartóztatásokra. A kormány ugyanis 1860 szeptember havában oly irányú mozgalomnak jött tudomására, melynek ezéjja lett volna a magyarországi szerbek és oláhok kibékítése és a felkelésnek katonai alapon való szervezése. A türini kormány és a magyar emigráció, illetőleg annak képviselője, a „nemzeti igazgatóság“ között oly egyezség történt, mely szerint Viktor Emanuel király, Ausztria megtámadása esetén, segédhadat küld Magyarországra s addig nem köt békét, míg Magyarország függetlenségét kivívta. Viszont a nemzeti igazgatóság Magyarországon felkelést szervez és légiót alakít, mely hivatva lett volna Magyarország délnyugati részein támadólag fellépni; e célból volt szükség a szerbek és oláhok megnyerésére. (Millen. Tört. X. 606—607.) A bécsi kormány azonban mindezekről idejekorán értesülvén, elrendelte a gyanúsítottak elfogatását. Szeptember közepén elfogták Zomborban Aszt Nándor ügyvédet, Bajmokon Koczki Pált, Baján Fazekas Kristófot és Pap Zsigmondot, Szabadkán Czorda Bódogot és Mandics Márkot, továbbá Latinovits Vinczét, a kiket előbb Szegedre, majd onnan Józsefstadtba szállították. Bár a józsefstadti fogság nem volt szigorú s az elfogottak csakhamar visszanyerték szabadságukat, az elfogatások felháborították az országot, főleg azért, mert az egész dolgot bizonyos titokszerűség vette körül és senki sem tudta, hogy az elfogottak tulajdonképen mi okból vonták magukra az önkény haragját.

Az önkényuralomnak ekkor már meg voltak számlálva a napjai. 1860 október 20-án bocsátották ki azt a diplomát, mely a vármegyei önkormányzat visszaállításáról intézkedett. Míg a többi vármegyék örömittasan igyekeztek azon, hogy az önkormányzatot a saját kezükbe vegyék és az idegen tisztviselő kártól megszabaduljanak, addig Bács-Bodrog vármegye, mely az anyaországtól el volt szakítva, csak az 1861. év első napjaiban élvezhette alkotmányos jogait. A szerb Vajdaságnak az anyaországhoz való visszacsatolása tárgyában gróf Rechberg miniszterelnökhöz intézett legfelsőbb kézirat, mindenekelőtt hangsúlyozván azt, hogy Magyarország államjogi igényei a szerb alattvalók kiváltásaival és igényeivel összhangba hozandók, a visszacsatolás rendelkezésére gróf Mensdorff-Pouilly Sándor altábornagyot nevezték ki császári biztosnak, a ki november közepe táján érkezett Temesvárra és megbízatásának katonás gyorsasággal tett eleget. A hivatalos Wiener Zeitung 1860 december 29-iki számában közölte a december 27-én kelt legfelsőbb kéziratot, melyvel a szerb Vajdaság felosztása és az anyaországba való bekebelezése elrendeltetett.

A legfelsőbb kézirat megjelenéséről Szabadkán 1860 december 31-én délután értesültek. Másnap a polgárság házait fellobogózta, este pedig kivilágítást rendezett. Január 2-án Flatt András tanácsfőnök rendkívüli tanácsulést hívott össze, mely alkalommal ismertetvén a visszacsatolási rendeletet, állásáról lemondott. Erre közkívánatra Zomborsevics Ferencz foglalta el az elnöki széket, a tanács pedig nyomban elhatározta, hogy a január 3-án tartandó gyűlésre Kuluncsics István, a város utolsó alkotmányos polgármestere is meghívassék. A január 3-án tartott közgyűlés, melyen Kuluncsics István elnökölt, hódoló felíratot intézett a királyhoz és egyúttal köszönetet szavazott Flatt Andrásnak tapintós hivataloskodása és a közvagyon tiszta kezelése körül szerzett érdemeiért. Január 6-án ünnepélyes hálaadó istentisztelet volt, melyen a közgyűlés testületileg megjelent. Zomborban, hol csak néhány nappal később értesültek a Vajdaság visszacsatolását elrendelő kézirat megjelenéséről, január 9-én felhúzták a város-háza tornyára a nemzeti lobogót s melléje tűzték a szerb zászlót, „Sloga“ (egyetértés) felíratral. Délután a magyar olvasóköriben egybegyűlt közönség lelkes hangulatban a vármegye-háza elé ment, melynek erkélyére szintén feltűzték a zászlókat. A „Szózat“ élénkelése után a vármegye-ház erkélyéről az ősz Dévay Imre, majd Aszt Nándor és Fratricz Péter tartottak szónoklatokat, este pedig lakoma zárta be az ünnepséget. Újvidékre január 10-én érkezett a Vajdaság visszacsatolásának híre. Jellemző a közhangulatra, hogy itt is, mint Zomborban, a szerbek együtt ünnepeltek a magyarokkal. A január 10-én tartott városi közgyűlésen a tisztikar lemondott, mire a közgyűlés vezetőjéül Haducsis Jánost kiáltották ki. A közgyűlés nyomban a jogfolytonosság elvére lépett s elhatározta, hogy az 1848-iki törvényeket veszi kiindulási pontul s az 1848-ban megválasztott képviselőket hivatalaikba visszahelyezi. De a községek is kivették részüket az ünnepből. Így Apatin magyar érzelmű sváb lakossága január

Várm. önkorm.
mányzat
visszaállítás.

13-án háláado istenítiszteletet tartott az alkotmány visszaállításának örömére, mely alkalommal a német ajkú lakosság magyarul énekelte a „Szózat“-ot.

Midőn január 15-én Rudics Józsefet nevezték ki főispánná, az önkényuralom tisztikarának a működése is véget ért. Nikolits Izidor tartományi főnök nyomban átszolgáltatta a vármegye régi peceseit és ugyanakkor tisztelgett Rudicsnál Popovits Márk, a zombori törvénytörvényeszek élnöke is. Az újonnan kinevezett főispán 1861. január 20-án indult el Almásról Zomborba, hogy a vármegyét régi jogaiba beiktassa. A főispánt díszes közönség várta. Megjelentek az 1848—49-iki honvédtisztek is, Küürthy István honvédezerede vezetése alatt. Este a város fényárban úszott, mely alkalommal a magyarok és a szerbek kibékülését jelző transzper is szerepelt. „egyesülve boldogulunk“ felirattal. Másnap a főispán kíséretével a megyeházára ment, melyet nyomban lefoglalt és az erkélyre a vármegye színével ellátott zászlót tűzette ki. Január 22-én a főispán visszaútaozott Almásra s onnan Bajára, majd Szabadkára ment. Február 3-án a főispán ismét Zomborba utazván, 4-én és 5-én a megyebizottságok megalkotása tárgyában értekezletet tartott.

Február 6-án volt a vármegye közönségének első érdemleges közgyűlése. Mivel azonban a vármegyeháza rongált állapotban volt, a közgyűlést az egykori ferenczrendűek zárdájában tartották meg. A közgyűlést Antunovits János kálcsai kanonok nyitotta meg. Ezután Latinovits Lajos előklete alatt küldöttség ment a főispánért, a kit az egybegyűlteket lelkes üljnzzéssel fogadtak. A főispán az eskü után elfoglalta az előki székét és előterjesztte, hogy a jelen megyegyűlés célja az 1848: XVI. törvényezikk 2. §-ának a) pontja értelmében, az állandó megyebizottmány megválasztása, mely addig is, míg az országgyűlés a törvényhatóságok rendezéséről intézkedik, mindama hatóságokat fogja gyakorolni, melyek a törvény értelmében a megye közgyűléseit megilletik. Ére felolvasták az első értekezleten elkészített bizottsági tágok lajstromát, melyet a közgyűlés egyhangúlag magáévá tett. A 900 tagot számláló bizottság névsorában a 127-ik helyen találjuk Deák Ferencz nevét is, a ki e megtiszteltetést márczius 12-én kelt levelében köszönte meg a vármegye közönségének.

Ezután következett az októberi diploma és az 1861. január 16-án kelt leírat megvitátása. Az első szónok Latinovits Vizeze volt, a ki felíratot javasolt, melyben kimondassék, hogy a vármegye szorosan ragaszkodik az 1848-ik évi törvényekhez. Ezt követte Mártonffy Károly indítványa, a ki még tovább ment ; ő többek között az októberi diplomát érvénytelennek kívánta nyilvánítani, egyszersmind kijelenteni kéri, hogy a vármegye az 1848-iki törvényekhez betű szerint ragaszkodik. Ez a felszólalás azután hosszas vitát vont maga után ; végre Magyar Imrének azt az indítványát fogadták el, hogy a felírat ügyében szűkebb bizottság küldessék ki, mely a legközelebbi közgyűlésre javaslatot terjesszen elő. E nagy jelentőségű tanácskozásokra vonatkozólag az 1861-ik évi közgyűlési jegyzőkönyvekben a következőket találjuk feljegyezve :

Bizottmányi tag Latinovits Vizeze úr ez alkalommal, történeti adatokkal támogatva, elősorolván Magyarországi ezredéves alkotmányán három és félszázad óta az osztrák kormány által ejtett serehneknek csoportos láncolatát s kiemelvén, miként Ő Felsőlegnek m. é. October 20-án k. Diplomáját oly ténynek tekinti, és a fejedelmet, és a Nemzetet egyiránt kötelező erővel bíró sanctio pragmatica eme két oldalú kötésnek a nemzet jogait biztosító pontjait sarkajból tökéletesen kiforgatja, midőn nem csak az 1848-ik fejedelmileg szentesített, és hongyűlésen kívül meg nem másítható, módosítható vagy éppen megsemmisíthető törvények ellenére az 1847-iki állapotnak eltorzított visszaállítását célozza; hanem egyszersmind a magyar országgyűlés az összes Nemzet független közégének egy eddig nem ösmert testület, úgy nevezett birodalmi tanács befolyásától függővé teszi ; ugyanazért indítványa, miszerint a megye határozati módjára ki : 1-ször, hogy : alkotmányos működése terén az 1848-ki, fejedelmileg szentesített törvényeket kiindulási pontul fogadja, 2-or, hogy ezek alapján semmi oly kormány elvet, és intézkedést, mely az 1848-iki törvényekbe ütökzik, bár legyen az ideiglenes is, törvényesnek el nem ösmérheti. 3-szor, Mondassék ki : miként bizalmasan várja, és reményli Ő felségétől a külföldre menekült honfaknak minden kivétel, szabad és bántalom nélküli hazatérhetését, minélkül Europa jelen válságos körülményei között az ország mai átalakulási korszakában minden igaz lelki hazafitól óhajta várt béke áldásait biztosítva lenni nem látja — s mivel — 4-er, a népnevelés, és vallási buzgalom főtápjá az azt kezelőkben helyezett bizalom : ez oknál fogva fejeztessék ki azon általános óhajta, miszerint a Jezus rendbeli szerzeteseknek, mint a nép egyetemes ellen-szenvével bíró társulat, törvényeink értelmében az országból legott torlótassanak el. — Továbbá indítványa, hogy ezen 4. pont értelmében egy felírás Ő felségéhez terjesszessék fel, minek kapcsában felolvastott, és meghirdetett Ő es. kir. felségén-k f. é. Nagyboldogosszon hava 16-ról 721. sz. a. Bécsben kelt leirata, minél fogva minthogy némely megalkotások a bizottmányok választásait arra használják fel, hogy azoknak terjei közé egyéneket sorozzannak, kik a birodalom fenállásának, az uralkodói jogoknak kiengesztelhetetlen ellenei, kik a küllelenséghez csatlakozva, az ország

békéjét alattomos öszvecsúszésekkel, s látízásokkal veszélyeztetik, miután továbbá az adórendszer jóval megállapítása körül elágazó nézetek tüzetes adómegetadására szakmányoltatnak ki, és a legszükségesebb átmeneti intézkedések, melyeket a személyes és vagyonbátorság, s a magánviszonyoknak újabb bonyodalmaiktól megoltalmazása tett nélkülözhetlenekké, mellőztetni, s felforgatni szándékoltnak, — minthogy folyton egyes megyék a közbátorság fenntartásának ürügye alatt a nemzetiséget a közpénz terhelésével felláttatni, és felforgatni készülnek, a megyei tisztviselők fizetéseknek szervezésénél pedig a kormányzásoknak kellő befolyását egészen mellőzik — a végre, midőn egy némely megyék magukat minden kormányzati behatásnak kívül helyeztik, és egy törvényes jogaik korlátain messzo túlterjedő független állást követelve, már szinte minden államhatalmakat magokhoz ragadni nem átalának: hivatkozva az 1790: 3-ik t. czkre rendelték, hogy mindenütt, hol a birodalom határain kívül tartózkodva hűten, és felsegésért, vagy oly egyének választattak bizottmányi tagokul, kik a birodalom ellenségeihez szögdőve Ő felsége, s az állam ellen jelenleg is vétkes merényleteket terveznek, ezen választások semmieseknek és érvényteleneknek tekintessék. 2-or, megparancsoltatik: miszerint az egyes adó behajtásának, s közzvetett adózásoknak megakadályoztatására irányzott minden nemű közzvetlen, vagy közzvetett kísérletek vagy határozatok, s bármimemű adókievetések szoros felelet terhe alatt mellőztessenek, s minden efféle végzésekr rögtön megszüntetvén, ennek foganasításáról a magyar kir, helytartótanácsnak haladéktalanul jelentés tétessék. 3-or, a jövő országgyűlés megállapodásáig, s illetőleg az országbíró által teendő ideiglenes javallatok feletti intézkedésig minden határozatok érvényteleneknek nyilváníttatnak, melyek a m. é. mindenszent hó 20-án kelt legfelsőbb elhatározás által ideiglen fenntartott törvénykezési intézkedések megszüntetésére, vagy tevékenységük megszüntetésére irányozták: — utasítván egyszersmind az országban létező törvényszékeket, miként a még hatályban lévő törvényeket s szabályokat az említett időszakig pontosan és lelkiismeretesen alkalmazni, miután ezek az országnek és egyeseknek érdekében végelesen csak rendszeres behatározási tárgyalás útján változtathatnak meg. 4-er. Miután az 1848-ki törvényeknek átvizsgálása s illetőleg módosítása, megszüntetése, vagy megerősítése, úgy szinte azoknak m. é. Mindszent hó 20-án kelt legfelsőbb elhatározással kiegyenlítése a f. é. Szt György hó 2-án öszvelivandó országgyűlésére utasított, s azoknak tetteges életheletetése oly kérdésekké függ össze, melyeknek egy oldali elhamarkodott megoldása, az elmult idő alatt keletkezett viszonyokat és érdekeket veszélyeztethetné, s miután ezen törvényeknek hatályba léptetésükkel öszvekapcsolt kérdéseknek elhatározása legértékesebb megfontolás és meghányás tárgya, mely sem egyes egyeket, sem egyes megyéket nem illethet: emél fogva az ezen törvények tetteges foganasítása iránti minden kísérletek szigoruan megtiltatnak, s azok a legkomolyabb eszközökkel akadályoztatni rendeltetnek: ha a megyék részéről ezen meghagyások ellenében ellenszegülés tapasztaltatnék, a bizottmányi ülések be fognak tiltatni, s maguk a bizottmányok felfüggesztetni, vagy feloszlatatni, mi a szükség úgy kívánván, anyagi hatalommal is foganasítandó leszén. A fennírtet indítvány s az imént kapcsolatban felolvasott k. leirat feletti hosszab vitakozások fonálán határozottat: Ámár Ő felségének m. é. Október 20-án kiadott k. „Mamifestuma” tekintvén azt, hogy az által az ország és nemzeteink alapörvényileg biztosított függetlensége idegen érdekeknek alárendelteték — a nemzet törvényes igényeit korántsem elégettette ki: mindazonáltal a megye közönsége folyton ama hiedelembe ringatta magát, miszerint Ő felségének Európa jelen válságos perzeiben az öszves birodalom nehéz viszonyaihoz képest tett kezdeményező intézkedése eupán átmeneti hidat képezend, melyen Ő felségének koronás elődje által szentesített törvények védpaizsa alatt a nemzet egy leviharzott évtized keserves szenvedései után majdan alkotmányos átalakulásának boldogító országába bizton eljutni fog: eme hiedelmét növelte mindinkább Ő felségének m. é. Deczemberben 27-én kelt e megye az anya hazához visszacsatolását elrendelő k. leirata. E tény az öszves Nemzet általános óhajátásával találkozik, s e megye közönsége, különösen ez intézkedésben Ő felsége atyai gondoskodása, s a hű magyar nemzetet kiengesztelő legmagasabb szándékának további bizonyítékát látta: minél inkább meggyözdővön, hogy a hazán ejtett legfőbb sérelemnek megszüntetése, vagyis a trónt, és nemzetet egy iránti erővel kötelező sanctio pragmatica ellenére. Szent István koronájától elszakított részek, és megyék az anya hazához visszacsatolása és keblezésé, o szerént a közös haza csonkíthatlan területének mindenek előtt kiengesztelése oly mulhatlan feltét, mi nélkül ezredves alkotmányunk helyreállításának nagy munkáját sikeresen megoldani nem is lehet. Azonban midőn e megye magát ily kedvező kilátásokkal kecsgette, nem kevés agyállyal értesült mi ülésében Ő felsége f. é. boldogasszon hó 16-17-21 szám alatt kelt k. leirata tartalmáról, nem ugyan, mintha annak vadó vagy idő szözata reá alkalmazható lenne: de mivel abban oly vésteljes legeg magvai elhínték, mik egy szebb jövő utánireményének alig fakadozni kezdett virágaira fonyasztólag hatnak: miután a megyei élet törvényes helyhatósági függetlenségét Democles kardja alá helyezik, s ismételt tönkre tévellé fenyegetik. A megye Közönsége nem kívánván ez úttal sem a k. Diploma intézkedéseit közjogi szempontból elemezni, sem pedig a k. leirat indító okait megvizsgálni, de köteleességének ösmeri teljes meggyözdődését tartózkodás nélkül kinyilvánítani, miszerint ha némely megyéknel az önkormányzás buzdósága a tizenegy évi kényuralom vespálczája alatt elfojtott érzelem, — fájdalomának többé nem gatlható kitérésai között netán törvényesabba határain túlterjeszkedett volna is, eme visszas állapot kútforrását egyedül Ő felsége fentebb is említett kibocsájtánya a nemzet törvényes óhajáták ki nem elégitó félrendsabályaita, a tizenegy évig tartott önkénykormány dicsőség, és áldás nélküli rendszerének még mindig fennálló maradványai, a mostani magyar kormány kelletén túl több ideig tartott hallgatósága, s az annyira óhajta várt országgyűlésnek késleltetésébe mint még annyi tényezőkbé felkeresni kell. Mindig meghajolt a megye közönsége, s meghajolni fog alattvalói törhetlen hűséggel a m. örökös királynak az 1790. 3. t. cz. megállapított jogai előtt, de egyszersmind nem titkolhatja szilárd ragaszkodását is az 1790. 10. t. cz. által biztosított nemzeti függetlenségéhez, s ugyan azért, midőn Ő felsége által k. kijelölt tért elfoglalja, kijelenti a) hogy miután az 1848-ki fejedelmileg szentesített, e szerint kötelező erővel bíró törvényeket országgyűlésen kívül sem változtatni, módosítani, vagy éppen megszüntetni nem lehet, ezen törvényeket alkotmányos helyhatósági életének alapjául akép valja, miként törvényes működése köré

az oroszok eszközeinek meglőzésével a lehetőség határig terjeszteni fogja. b) hogy mint azon m. kormányzások, s egyéb hatóságok, melyek az első pontban idézett törvények ellenében fellállanak, törvényeseknek el nem ösmerhetvén; azok intézkedését csupán Ő felsőleg iránti határralhan kegyeletből legelőkelőbb hongyülés általános rendelkezéség, s mennyiben az ország törvényei s Neuzetkői jogokba nem ütköznek, elfogadjandja, míg minden ezekkel ellentétben lévő eslekményektel segédkezéset határozottan megtagadni fogja, nem lévén a megye helybomlottsági jogának fogalmával egyezhető, miszerint törvénytelen végrehajtások eszköze legyen, c) bizalmomat várja, és reményli, miként Ő felsőleg az útszenvedett multnak enélkére felelős sűrű fegyolalt vetvő, a külföldön számuzésben lévő honfiai minden különbség nélkül hazájukban leendő szabad visszatérhetőség, és amúgy is idegen törvényszékek által hozott ítéletek alapján felolalt és elközött javaik visszatartását, s illetőleg megértéséset mielőbb k. elhatározni fogja, s végre d) bizalmát és teljes reményét fekteti Ő felsőleg által legelőkelőbb egybehívandó országgyűlés, mint a Nemzet egyedülűi törvényes közegének hazafias eljárásába, melynek feladata az átalakulási korszak még mutatkozó nehézségeit kiegyengetni, s az ország törvényes állapotjának mielőbbi helyreállításával a felsőleg trón és Nemzet közt fennálló kapcsolat szilárdítását eszközölni. Mely határozat érintett négy pontjiról Ő felsőleg jobbágyi hadolattal érte-fétetni rendeltetvén, a felírás szerkesztése, s annak első Űlés alkalmazvati előterjesztése Nikoltis Izidor bizottmányi tag új elöklote alatt Latinovits Vince, Mártonffy Károly, Milassin Jakab, Koczik Pál és Aszt Nándor urakból kinevezett Választmányra bizottat.

A február 21-én megtartott bizottmányi közgyűlésen alakították meg az alkotmányos tisztikart. Rudies főispán az első alispáni állásra Pál Antalt, Latinovits Mórt, Pilaszanovits Jajost és Cseh Antalt jelölte ki. Miután az utóbbi kettő visszalépett, Pál Antal és Latinovits között szavazásra került a dolog. Pál Antal 385 szavazattal 223 ellenében első alispánná választották meg. A másnap tartott folytatólagos közgyűlésen Zákó Pétert közfelkiáltással másod-alispánná, Aszt Nándort főjegyzővé, Mártonffy Károlyt főügyészvé választották. Ugyane közgyűlésen olvasták fel a király február 14-én kelt leírátat, melyben az országgyűlést április 2-ára egybehívja s a vármegyét a képviselőválasztások megjétésére szólítja fel. E leírat következtében a képviselő-választásokra a szükséges előmunkálatok is nyomban megkezdő ltek.

Időközben Szabadka város is megtartotta tisztújítását, Pacséri Szucsics Károly cs. kir. kamarás létszemélynök kiküldött biztos elöklote alatt, mely alkalommal nagyobbára független érzelmű hazafiakat választottak meg.

A lelkes hangulatba ismét visszataszító hangok vegyültek. Újvidéken, a szerb mozgalmak főfészkeben, márczius 2-án falragaszok jelentek meg az utczákon, melyek a püspöki nyomdában készültek. A falragaszok, „A nép szava Isten szava“ és „A szerb nép szözata“ czímmel voltak ellátva és a szerb nép kívánságait tartalmazták, a többek között a vojvodina visszaállítását. A vármegye közönsége, mely márczius 5-én tartott közgyűlésen értesült a szerbek újabb fészkelődéseiről, elhatározta, hogy a vármegye ne csak a közigazgatást, hanem a törvénykezést is vegye át. Ezen a közgyűlésen állapították meg a vármegye költségvetését is. A vármegye megrongált székházának helyreállítása céljából is 23.533 forintra volt szükség. Mivel még a házipénztár nem volt megalakítva, addig is, míg a kivetendő összeg beszedetnék, az egyes uradalmakat és községeket felszólították, hogy a rájuk eső háziadó-illetékeket előlegezzék. E felszólítás következtében a gróf Chtok uradalom 10.000, id. Szemző János 3000 és Becse község több ezer forintot előlegzett.

Képviselő-
választások.

Márczius havában voltak a képviselő-választások. Szabadkán, hol márczius 20-án tartották meg a képviselő választást, az I. kerületben Czorda Bódogot, a II. kerületben Vojnits Lukácsot választották meg. A vármegyében a képviselő-választások nagyobb hullámokat vertek. A rigyiczai kerületben erős küzdelem után Allaga Imre győzött, báró Redl Lajos ellen. Az apatini kerületben szintén erős mérkőzés volt és Simics Józsefet választották meg Latinovits Mór ellen. A kulai kerületben Jámbor Pál, az 1848-ban volt jankováci plébánost, a 10 évig számkivetésben élt hazafit választották meg gróf Erba-Odescalchi ellen. Ókanizsán Kiss Jakabot, Óbecsén Bende Józsefet, Ómoraviczán Ballagi Mórt, Hódságban Szemző Mátyást, Bácsban Zákó Sándort, Petrováczon Sztelhd Józsefet, majd ennek lemondása után ifj. báró Rudies Józsefet, Almáson Piukovics Mihályt választották meg. Baját Latinovits Vince, Újvidéket Branováczy István, Zombort Korics Gáspár képviselte.

Mivel az országgyűlési pártok még nem voltak megalakulva, a megválasztott képviselőknek csak személyes programjuk volt. Az országgyűlés összeülése után azonban már kialakult a két főpárt, a felirati, mely a trónbeszédre felíratat akart válaszolni és a határozati párt, mely a felírat helyett határozni akart. A június 5-én tartott szavazás alkalmával a felirati párt győzött, mely alkalom-

mal a vármegye képviselői közül Branováczky István, Vojnits Lukács, Kiss Jakab, Allaga Imre, Bende József, a Deák Ferenczről készített felirat elfogadása mellett szavaztak, ellenben Korics Gáspár, Czorda Bódog, Latinovics Vincze, Jámbor Pál, Simics József, Zákó Sándor, Ballagi Mór a határozati javaslatot támogatták, Szemző Mátyás pedig tartózkodott a szavazástól. Habár a felirati párt győzött, a bécsi kormány augusztus 22-én kelt császári rendelettel az országgyűlést feloszlatta.

Az országgyűlés feloszlátása már előre vettette árnyékát. Bács-Bodrog vármegye, mely már az augusztus 5-én tartott közgyűlésen értesült, hogy az országgyűlés felirata mily kedvezőtlen fogadtatásban részesült felülről, különösen az 1861 július 21-én kelt leirat híre keltett megdöbbenést. Pál Antal első alispán indítványára kimondta, hogy a megye közönsége az 1848-ban szentesített törvényeket tartja kötelezőnek; ennek következtében semmiféle oly erkölcsi kényszernek engedni nem fog, mely alkotmányellenes rendeletek végrehajtására vonatkozik. A többi törvényhatóságok azonban ennél tovább is mentek. Pest vármegye az augusztus 26-án tartott közgyűléséből köríratot intézett a társ-törvényhatóságokhoz, melyben azokat felkéri, nyilatkoztassák ki, hogy az országgyűlés óvásáhozmindentlen hozzájárulnak és minden betűjéhez ragaszkodnak. Bács-Bodrog vármegye szeptember 2-án tartott közgyűlésében foglalkozott ezzel az átirattal, melyet magáévé téve, hasonló felíratot intézett a helytartó-tanácshoz. Ugyanazt tette Szabadka város is a szeptember 11-én tartott közgyűlésében és többek között erőlyesen tiltakozott a honvédségélyző-egyesületek betiltása ellen is.

Grof Forgách Antal, főkanzellárú történt kinevezetése után, azonnal hozzáfogott a vármegyék megrendszabályozásához. A reakció e sötét lovagja szeptember 22-én. Bécsből a következő leíratot intézte a vármegye főispánjához: „Bács-Bodrog vármegye f. évi szeptember 2-án tartott közgyűlésében Pest vármegyének hibás példáját követve és annak felszólítása által indítatva, a lefolyt országgyűlésnek ő csász. kir. ap. felsége által feloszlátása iránti tiltakozását egész terjedelmében elfogadta, magáéva tette és ezt jegyzőkönyvileg is kijelenteni elfogadta és elhatározta, ekkép tehát törvényhatósági jogain messze túlhaladva Ő felsége jogait megtámadni merészelt; ekkép a megyei bizottmány végkép feloszlattatik, és Piukovics Ágoston, volt megyei törvényszéki elnök királyi biztosi minőségben kiküldetik és oda utasítatik a főispán, hogy addig is minden bizottmányi vagy nyilvános gyűlést tiltson el és a mint Piukovics Ágoston átvesszi hivatalát, a főispáni állás is megszűnik.“ Rudics főispán e leíratot szeptember 27-én futtartal azonnal átküldte a Nemesmilitiesen lakó alispánhoz és egyúttal tudtára adta, hogy bárminemű gyűlés megtartását eltiltja. Kéri az alispánt, hogy a leírat sokszorosítása iránt intézkedjék. Pál Antal alispán mindennek ellenére október 6-ra értekezletre hívta egybe a vármegyei tisztikart, mely tudomásul vette a leíratot és beadta lemondását; de mivel a rögtöni visszavonulással a közigazgatás megakadt volna és a közbiztonság veszélyeztetve lett volna, a tisztikar hajlandónak nyilatkozott november 1-ig hivatalban maradni; a bizottmány feloszlátása miatt pedig Ő felségéhez felíratot intéztek.

Piukovics Ágoston október 18-án Zomborba érkezvén, így köszöntött be a főispáni lakás kulcsárához: „Hallja kend! Én vagyok Piukovics Ágoston császári királyi biztos, ha azonnal ki nem nyitja kend a főispáni lakást, ágyúval fogom azt elfoglalni.“ Piukovics azonnal hozzálátott az új tisztikar szervezéséhez. Mivel a jobb hazafiak nem voltak hajlandók az önkényuralom alatt szolgálni, csak hosszas fáradozás és rábeszélés után tudta a vármegyei tisztikart megalakítani. A régi tisztikarból csak igen kevesen vállalkoztak arra, hogy a törvénytelen rendszernek segédkezet nyújtsanak. Végre november elejére mégis összehozta a tisztikarát. Első alispán Kovacsics Antal cs. kir. tanácsos, másodalispán Athanaczkovics Trifun, főjegyző Sebők József lett. November első napjaiban az alkotmányos tisztikar is visszavonult, s a közigazgatást ismét az önkényuralom emberei teljesítették.

Szabadkának sem volt sokáig alkalma, hogy alkotmányos érületének kifejezést adjon. A november 4-én megtartott közgyűlésében még felszólalt a vármegyei bizottmányok feloszlattatása és a közgyűlések betiltása ellen, de másnap Forgách Antal főkanzellár már feloszlatta a képviselő-testületet, mire a november 11-én tartott rendkívüli közgyűlésen a tisztikar beadta lemondását, melyet rögtön felterjesztettek a helytartó tanácshoz. Ez azonban a tisztikar

A vármegye-
ellentállása.

Cs. kir. biztos
kiküldése.

lemondását nem fogadta el, hanem utasította a tagokat, hogy további intézkedésig maradjanak meg hivatalukban. A helytartótanács az év vége felé Flatt Endrét nevezte ki polgármesternek, kinek a Mukics-János vezetése alatt álló bizottmány készségesen átadta a városi helyhatóságot. (Források: Közigyelési jegyzők. 1861. évf. Millem. Tört. X. 569—592. Donoszlovits Vilmos: Alkotmányos mozgalmak Bács-Bodrog vármegyében az 1860—61. években. Iványi: Szabadka tört. I. 520—540.)

A Pinkoviestől kinevezett tisztikar eleintén sok nehézséggel küzdött, minek következtében az ügyek elintézésére körül, különösen a törvényeszeken, oly nagy-mérvű hátralek támadt, hogy feldolgozása évek munkájába került. 1861—62-ben mégis sikerült a kir. biztosnak a vármegyei tisztikart úgy szerveznie, hogy többé fennakadás nem történt.

1863-ban némi változás történt a vármegyei tisztikarban. Kovacsics 1863 május havában lemondván az első alispánságról, helyébe Latinovits Mórt nevezték ki. Athanazkovicus Trifun megmaradt a másodalipáni tisztségben és a törvényeszek elnöke is volt. Ugyanez évben szervezték a harmadalispáni tisztséget is. Harmadalispánná Kovácsfi Alajost neveztek ki. A főjegyzői tisztelet, Sebők József lemondása után Aszt Nándor foglalta el, a ki e tisztelet 1849-ben a nemzeti kormány, valamint az 1861-iki rövid ideig tartó alkotmányos korszak alatt is viselte, hogy 1863-ban mégis hivatalról vállalt, ez annál feltünőbb, mert 1849-ben is a szélső áramlathoz tartozott s ő volt az, a ki a debreczeni függetlenségi nyilatkozatra a kormányhoz intézett feliratot szerkesztette.

A közigazgatás minden szála Pinkovics es. kir. biztos kezében összpontosult: Pinkovics az alispán hatáskörét annyira megnyírálta, hogy az alispán voltaképen nem volt más, mint a középponti igazgatás hivatalfőnöke. A vármegyei választmányok mind megszűntek, csupán a gazdasági ügyekre nevezett ki a es. kir. biztos egy bizottságot. Teljesen korlátlanul intézte a vármegye ügyeit és mivel a vármegye vezetérférfiai távol tartották magukat mindentől, ellentállásra nem talált, de támogatásra sem. Csak az adóbehajtás okozott nehézségeket. Szabadka város már 1861-ben megtagadta az adó behajtását s a városi pénztárba begyűlt adóknak a es. kir. adóhivatalokba való beszolgáltatását. Szabadkán katonai karhatalommal vitték el a polgármesteri hivatalból az adókönyveket és a beszolgáltatott adót, a hátralékosok ellen pedig szintén katonai karhatalommal vezettek végrehajtást és 1862—63. években a vármegye több községeiben szintén csak katonai segítség mellett lehetett az adót beszédni.

1862-ben a közbiztonság is nagyon gyenge volt. Az Alföldön elszaporodott betyárok s rablók ellen egyes községeket fel kellett fegyverezni. sőt az 1862—63. években rögtönítélő bíróságokat kellett felállítani. Ehhez járult az 1863—64-ben országszerte fellépő inség is, mely a vármegyét sem kerülte el. Az 1863. év nyara oly forró és száraz volt, hogy a kútak kiszáradtak és a vetések tönkre mentek. A kormány 60.000 forintot utalványozott a es. kir. biztosnak, az inségesek felségélyezésére, a kik azonkívül a Tisza-szabályozási munkálatoknál és más közmunkáknál nyertek alkalmazást. De mindez esekély volt az általános nyomor enyhítésére. Szabadkán egymagában 21 ezerre tették az inségesek számát, a kik közül a város négyezret látott el egész télen át kenyérrrel. Az inséghez járult az 1864-ben kiütött marhavész is, melynek megállítására haszaltamnak bizonyult minden óvóintézkedés; csak november havában, a hideg beálltával kezdett némileg szűnni a járvány, mely főleg a vármegye éjszaki felében az egész marhaállományt tönkretette. Ebben az évben a vármegye lakossága között a sülykór is szedte áldozatait.

Schmerling és rendszerének bukása siettetta a nemzet és az uralkodó kibékülését. Deák Ferencz husvétii ezikke megtörte a jeget. Az uralkodó júniusban személyesen jött Budára s meglátogatva a pesti városligeti mezőgazdasági kiállítást, Seitovszky bíbornok-érsek üdvözlő beszédére válaszolva, kijelentette azt a határozott akaratát, hogy Magyarország kielégítést nyerjen. A változott viszonyokat előre jelezte Rudics Józsefnek 1865 augusztus 26-án főispánná történt kinevezése, a ki mellett azonban Pinkovics Ágoston továbbra is megmaradt királyi biztosí minőségben.

Ő felsége 1865 szeptember 17-én kelt elhatározásával az országgyűlést december 10-ére hívta össze és ezzel nyomban megindult a képviselőválasztók összehírása s a választókerületek felosztása is. A középponti választmány, mely-

nek elnökévé Zákó Pétert, a vármegye volt másodalispánját választották meg. november 29-ére tűzte ki a képviselőválasztásokat, melyek néhol heves küzdelmek között folytak le és élénken igazolták, hogy a vármegye túlnyomó része Deák Ferencz köré csoportosult. Az 1861-iki határozati párthoz tartozó képviselők több helyen kibuktak, számos új erő került a képviselőházba. Az almási kerületben ifj. báró Rudics Józsefet 1087 szavazattal 219 szavazattal ellenben választották képviselővé. Apatinban Armbrust Pétert, Hódáságon Szemző Mátyás: egyhangúlag választották meg. Kulán Jámbor Pált, az 1861-iki képviselőt ismét megválasztották. Ómoraviczán Vojnits Barnabás 427 szótöbbséggel győzött Ballagi Mór ellen. Magyarkanizsán Kiss Jakabot, az 1861. évi képviselőt, Óbecsén Miletics Szvetozárt. Kulpinban Dimitrevics Milos szolgabíró 455 szavazattal győzött Bende Imre futaki plébános ellen. Tovariszován Milutinovics Szvetozár. Szabadka város bíráját választották meg. Baján Tóth Kálmánt, a koszorú költőt, a város szülöttét választották meg. Újvidék Branovázky Istvánt küldte fel az országgyűlésre, a ki 1861-ben is képviselte a várost. Szabadka Czorda Bódogot és Vojnits Lukácsot. Zomborban Mihajlovics Miklós, kanzelláriai tanácsos, a szerbek jelöltje, a kit különben a hivatalos világ is támogatott. 522 szótöbbséggel győzött Korics Gáspár, az 1861. évi képviselő ellen. Rigyiczán a választás nem volt megtartható, mintán a választók névjegyzéke nem készült el.

Az 1865 december 10-én megnyílt országgyűlésnek az volt a feladata, hogy az uralkodó és a nemzet között a teljes kibékülést helyreállítsa. Alig fogott azonban munkájához, midőn az olaszokkal és a poroszokkal kiütközött háború a tanácskozásokat hosszabb időre megakasztotta. A háborút követte a kolera-járvány, mely 1866 szeptember havában ütött ki s főleg a Duna és a Tisza mentén terjedt el. Legtöbb áldozatot szedett Apatin, Csonoplya, Bajmok, Martonos, Ókanizsa, Zenta, Ada, Mohol. Óbecse, Ráczmilitics, Bogojeva, Ómoravicza, Baja, Szenttamás, Dorozsó és Bikity községekben. Szabadkát a járvány kikerülte, de október havában Tavankút-pusztán szedte áldozatait. Csak a hidegebb időjárás vetett véget e járválynak.

Az 1866 november 19-én újból összehívott országgyűlés ismét felvette a kiegyezési tárgyalásokat, melyek az 1867. év első hónapjaiban eredményes befejezést nyertek. A második felelős miniszterium megalakulásával az alkotmányos élet ismét kezdetét vette a vármegyében. A miniszterium megalakulása után Rudics József főispán megvált állásától; helyébe a kormány április 20-án Mihajlovics Miklóst nevezte ki. Április 17-én Piukovics Ágoston is felmentették állásától.

Az alkotmányos élet visszaállításával a vármegyei közigazgatás ismét az önkormányzat kezébe került vissza. Ennek az utolsó 42 évnek végbement fejlődését és küzdelmét a következő fejezet ismerteti.

Befejezésül közöljük Bács, illetőleg Bács-Bodrog és Bodrog vármegyék fő- és alispánjainak névsorát, a török hódoltságtól kezdve, napjainkig.

Bács, illetőleg Bács és Bodrog vármegye főispánjai: Széchenyi Pál kalocsai érsek 1698 október 16—1710 május 22., gróf Csáky Imre kalocsai érsek 1710 június 1—1732 augusztus 28., Zajczdai gróf Patachich Gábor Hermán kalocsai érsek 1733 április 20—1745 december 5., Körösszegi és adorjáni gróf Csáky Miklós kalocsai érsek 1747 május 31—1751., báró Klobusiczky Ferenc kalocsai érsek 1751 július 30—1760 április 5., gróf Némethújvári Batthyány József kalocsai érsek 1760 május 22—1776 január 1., gróf Futaki Hadik András 1776 január 26—1785 május 10., Dezséri Bachó János kerületi főispán 1785 április 17—1790 február 15., gróf Futaki Hadik András 1790 március 3—március 12., Úrményi József kir. személynök 1790 március 19—1802., báró Aszódi és Podmanini Podmaniczky József 1802 április 9—1823 május 11., Radványi gróf György Ferenc 1824 december 30—1839 április 23., Almási Rudics József 1839 május 18-tól főispáni helytartó, 1841-től főispán 1848 július 27-ig, Szentgyörgyi Horváth Antal 1848 július 27., Csernojevics Péter 1848 április 27—július 24. kormánybiztos, Szentkirályi Mór 1848 július 24—augusztus 26., Beúthy Odón 1848 augusztus 26—1849 januárig kormánybiztos, Hunkár Antal 1849 január—február 12. kormánybiztos, gróf Batthyányi Kázmér vezérőrfőispán 1849 február 12—április 18., Haczal Márton kormánybiztos 1849 április 18—augusztus 1., Latinovics Károly ideiglenes eszárói biztos 1849 augusztus 16—október 10., Nikolits Izidor cs. kir. főbiztos, utóbb tartományi főnök 1849 október 10—1861 január 15., báró Almási Rudics József 1861 január 15—1861 szeptember 22., Piukovics Ágoston cs. kir. biztos 1861 szeptember 22—1867 április 17., báró Almási Rudics József 1865 augusztus 26—1867 április 20., Mihajlovics Miklós 1867 április 20—1869 szeptember, Mártonffy Károly 1871—76., Vajszkai és Bogyáni Gromon Dezső 1876 augusztus 10—1880 október 14., Sándor Béla 1880. december 7—1895., Bajsai Vojnits István 1895 június 6—1901., Latinovics Pál 1901 nov. 18—1906., Fernbach Károly 1906 ápr. 28-tól.

Alispánok: Balogh Ferenc 1703., báró Pejacsevics György I., Skvarics János II. vagy helyettes 1712., báró Pejacsevics György I., Urbanez Mátyas II. 1714., Török György I., Urbanez Mátyas II. 1717., Imre János I., Urbanez Mátyas II. 1718—19., Imre János I., Zichy Adám II. 1720., Zichy

Kibékülés.

Fő-és alispánok
1698-tól más.

Adám I., Hammerschmied Antal Ferencz II. 1721., Zichy Adám I. 1723., Daróczy 1724., Radics János I., Hammerschmied Antal Ferencz II. 1725., Radics János I. 1728—29., Szentgyörgyvölgyi Csapór Adám II. 1729., Szentgyörgyvölgyi Csapór József Adám I., Kolomen János II. 1730., Tujnay Mihály I., Csejtei Pál 1734—39., Csapór Adám I., Csejtei Pál II. 1740—48., Csapór Adám I., Latinovits Péter II. 1748—52., Tujnay Mihály I., Latinovits Péter II. 1752—59., Latinovits Péter I., Pécsi Ferencz II. 1759—62., Latinovits Péter I., Pécsi Ferencz II. 1762—67., Latinovits Péter I., Lipkay Zsigmond II. 1767—1773., Lipkay Zsigmond I., Boczor István II. 1773—1777., Lipkay Zsigmond I., Piukovics Antal II. 1777—1781., Kovács József I., Piukovics Antal II. 1781—1785., Latinovits János I. 1786-ban kinevezetett. Kruspér Antal II. 1787-ben kinevezetett. Kruspér Antal I., Odry Andras II. 1789-ben kinevezettek. Kovács József I., Piukovics Antal II. 1790., Kovács József I. Poeséri Odry Andras II. 1791—97., Odry Andras I. Latinovits Tádé II. 1797—1801., Odry Andras I. Bajnai Vojnits Fábian II. 1801—1811., Odry Andras I. 1811—1822., Vojnits Fábian II. 1811—1819., Szucsics József 1819—22-ig II., 1822—25-ig helyettes I. alispán. Szucsics József I. Antunovits Albert II. 1825—28., Szucsics József I., Antunovits Albert II. 1828—1830., Antunovits Albert I., Bajnai Vojnits Antal II. 1830—1832., Poeséri Odry József I. Almási Rudics Dániel 1832—1838., Poeséri Odry József I., Almási Rudics Dániel 1838—1843., Rudics Dániel helyébe Knézy Antal 1841—43. II., majd 1843—45-ben I. alispán. Knézy Antal I., Latinovits Károly II. alispán 1845—1848., Piukovics Agoston II. alispán 1848 július 29., Patnik Béla I., Latinovits Zsigmond II. 1849. áprilisig, az utóbbi helyébe Karácsonyi Lipót 1849 április 8-ától. Piukovics Agoston I., Karácsonyi Lipót II., 1849 szeptember, Pál Antal I., Zákó Péter II. 1861. február 21—november 16., Kovácsics Antal I., Athanaczkovics Trifun II. alispán, kinevezettek 1861. november 16—1863. Latinovits Mór I. Athanaczkovics Trifun II. és Kovácsfi Alajos III. 1863—67., Pál Antal I., Zákó Péter II. 1867 június 4—1871. december 28., Aszt Nándor III. 1867 június—1868 június 22., Koczik Pál 1868 június 22—1871. december 28., Lovász Mihály 1871. december 28—1878. augusztus 29(†), Sándor Béla 1878. szeptember 12—1880. december 7., Schnausz Endre 1881. január 10-ig, 1883-ban másod- és 1889-ben harmadikban megválasztott, 1895. július 8-ig, midőn Szabadka város főispánja lett. Karácson Gyula 1895. október 8-tól, újra megválasztva az 1895. december 19-én tartott vármegyei tisztújítás alkalmával. Ifj. Vojnits István 1906. decz. 30-tól.

Bodrog vármegye főispánjai: gróf Tournon Henrik 1699—1703., Fogarásföldi gróf Nádasdy Pál 1714—1721., Czobor-szent-mihályi gróf Czobor Márk 1721—1728., gróf Draskovich Lipót 1746—1759., Gyaraki ifj. gróf Grassalkovich Antal 1759—1794.

Alispánok: Urbanez Mátýás 1715. márczius 25., báró Pejacsevics György 1717. szeptember 20., Grueber (Grujber) Mihály János 1718. április óta helyettes; Urbanez Mátýás, Grueber Mihály János helyettes 1719. márczius 3., Szlovenicz Mihály helyettes 1728. május 24-ig., Hammerschmied Ferencz Antal 1728. május 24—1729.

Bács vármegye pecsétje 1699-ből.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

Bács-Bodrog vármegye főispánjai.

13. Mihajlovits Miklós (1867–1869). — 14. Mártonffy Károly (1871–1876). — 15. Gromon Dezső (1876–1880). — 16. Sándor Béla (1880–1895.) — 17. Báró Vojnits István dr. (1895–1901.) — 18. Latinovits Pál (1901–1906.)

A zombori Várnegyedház.

A LEGÚJABB KOR.

(1867—1906.)

1867 június 3-án tartották az alkotmányos korszak első tisztújító közgyűlését. A vármegyei bizottmány tagjai teljes számban jelentek meg rajta. Az öröm érzése föllekesítette az egész vármegye közönségét. A nehéz két évtized után, az 1861-iki kora tavasz nyilásának lefagyta után, senkiséim mert már sem jót, sem rosszat biztosra várni. A vármegyei bizottmányi tagok a gyűlés megkezdése előtt vegyes érzelmeikkel tárgyalták városzerte a politikai élet utóbbi eseményeit, az új alkotmányos kormány kinevezetésének történetét s az általános politikai helyzetnek előttiük meglehetősen tisztázatlan mozzanatait. Voltak elegen, a kik óva intettek, hogy a korai öröm még nem igazi öröm, de az ifjabbak fellobogó tettvágygyal és erős reménységgel néztek a jövő elé. Bács-Bodrog vármegyében különösen nagy ideje volt, hogy végre-valahára megnyílják az élet igazi kora. A vármegye valóban nem élt örvendetes állapotban. A közigazdaság megbénulva tengődött, mert sehol sem volt rendes járható út s az esőzések idején minden község be volt szorítva a maga legszűkebb határai közé. A Duna és a Tisza védőtöltései, az elhanyagolt Ferencz-esatorna gátjai mind silány karban voltak s ha a tavasz csak kisebb áradást is hozott, már ezer meg ezer holdat öntött el a víz. Azonkívül a vármegye közigazgatása az abszolút kormány alatt végkép kátyuba jutott, a vármegye tőkái elpazarlódtak s az állami kezelésbe került vagyon a legkétségbeejtőbb módon meg volt dézsmálva. Egy jellemző a lat az elmúlt korszak szomorú közállapotaira a vármegyei árvalatár helyzete. A vármegyei árvalagyont, a melyet eddig a vármegye kezelte, átvette a császári adóhivatal s olyan rendetlenül gazdálkodott vele, hogy az ekkor támadt hiányokat és zavarokat évtizedekig sínylette a vármegye közönsége s csaknem négy évtized telt el, mikor végre teljesen rendezhették bonyolult ügyeit.

Hogyne örült volna Bács-Bodrog vármegye közönsége, hogy végre alkotmányos tisztújító közgyűlésre jöhetett össze.

Június 3-án, délelőtt tíz óraker nyitotta meg a közgyűlést Pál Antal 1861-ik évi alkotmányos első alispán s indítványozta, hogy ömeltőségát, a főispánt, Mihajlovics Miklóst küldöttség útján hívják meg a közgyűlésbe. A küldöttség, Antunovits János apát-kanonok elnöklete alatt Szucsics Károly hétszemélynök, Latinovits János, Brankovics György esperes, Pál Antal és Szalmásy Ferencz tagokból állott. A főispán megérkezvén, a főispáni esküt letette s szép beszéddel tartotta beköszöntőjét a közgyűlés előtt. Elismeréssel emlékezett meg elődjéről, idős búr Rudics József volt főispánról, a ki ritka észtehetségével a rendkívül súlyos időkben olyan érdemeket szerzett hazája és vármegyéje körül, hogy a vármegye főispánjainak díszüil tekintendő s valóban nemcsak a felség elismerését, hanem a vármegye közönségének osztatlan bizalmát és szeretetét is megnyerte. Jóakaratot kért a maga számára is. Hazafiúi bizalmat, férfias kitartást és nemes önmegtadást kért, ha szükséges, a vármegyei bizottmánytól, hogy a jövő idők nagy feladatainak elegend telessenek. Antunovits János üdvözölte őt a vármegyei bizottmány nevében. „Megnyittattak — mondá — a magyar alkotmány ódon védbástyái, hogy a nép választottait kebelükbe fogadhassák : mely alkotmányos szabadságnak mi ma első ünnepét iljük, midőn Bács-Bodrog törvényesen egyesült megyék főispánjának beiktatását ünnepeljük, és bizs-

A vármegye állapota.

Az első alkotmányos közgyűlés.

szük, hogy annak ajtaján be nem lép többé az abszolútizmus." Latinovits Vincze az alkotmányos atalakulás nehézségeiről s az azon éjtett sérbnekről emlékezett meg eszmedés beszédében. Megnyugvást talál ez átalakulásban s ezért azoknak, a kik közreműködtek e változás létrehozásában s a kormányon ülöknek bizalmi szavazatot hoz indítványba. A vármegye ezt ép oly lelkesen adta meg, mint Latinovits Gábor indítványára a hálafóliátot 5 felségéhez, az alkotmány visszaállításáért és a bizalomnyilvánítást Deák Ferencz előtt.

Erre Pál Antal, mint az 1861-ben megválasztott alkotmányos első alispán, az azon idobeli tisztikar nevében lemondott s kijelentette, hogy kilencz havi működésükről a tisztikar nevében hármikor elszámolni kész. A vármegyei közgyűlés Rigyczai Kovács József indítványára az 1861-iki alkotmányos tisztikarnak bizalmat szavazott.

Ezzel végződött ez nap a közgyűlés.

A következő napon elvi döntést hoztak a vármegyei restaurációkról; majd üdvözlőiratban köszöntötték Haynald Lajos kalocsei érseket, a ki szintén e napon tartotta érseki beiktatását. Azután megtartották a municípális jog alapján a tisztújítást. Első alispánná Pál Antalt választották 340 szavazattal Szahmáry Ferenczvel szemben, a ki 287 szavazatot kapott. A rákövetkező napon másodalispán lett Zákó Péter, harmadalispán Aszt Nándor. Főjegyző: Lovászy Mihály, főügyvéd: Koczik Pál; főszolgabírák: Milassin Zsigmond, Knézy Zsigmond, Nityin Áron, Móricz László, Popovits Vazul, Kovácsfy Alajos. Főpénztárnok: Kürthy István; főszámvevő Beke Gyula. E nap választották meg az egész vármegyei tisztikart a legjobb rendben. A másnapi gyűlésen az új tisztikar elfoglalta hivatalát. Rendelték a járásokat. Siettek határozatot hozni a vármegye egyik legfontosabb érdekének, az úgynevezett alföldi vasútnak megvalósítására nézve s a még két napon át tartott közgyűlés számos vármegyei fontos kérdésben döntött és részletesen rendezte a közigazgatást. Ugyane czélból tartottak július első napjaiban újra közgyűlést. Számtalan ügy és kérdés merült föl e szempontból. Természetes, hiszen az egész közigazgatást át kellett alakítani, hiszen még a községekben is igen sok helyen alkotmány ellenére erőszakosan behelyezett elüljáróság volt és számtalan helyen panaszkodtak a közönség sikasztásokról, erőszakosságról vagy legalább törvényteleniségről. Ezt miúl meg kellett vizsgálni s orvosolni. Nagy gondot okozott az is, hogy az árvtárit vagyont szétosztották az illetékes községek között s itt számtalan tisztázatlan kérdés merült fel.

A vármegyei közgyűlés.

A szeptemberi közgyűlés már részletes tervet kapott a közlekedésügyi minisztertől a vármegye területén tervezett vasútvonalakról. A kiküldött választmány véleményes jelentése nagyon érdekes adatokat nyújt a közlekedésügy fejlődéséről; a vármegye valóban elismerésre méltó általános és magasabb szempontokból vette bírálát alá a tervezetet s esakugyan nem egy vonal irányának megválasztásánál volt döntő a véleménye. Ugyanekkor s ezzel kapcsolatban döntöttek el, hogy mely közúttakat építsenek ki legelőször. Elsősorban szükséges útvonalaknak jelentették ki a zombor—szabadkai; zombor—apatini; a tiszaí kerületnek Zomborral és az új vasúttal leendő összeköttetésére a Zenta—Csantavér—Ómoravicza—Nemesmilitics között építendő útvonalat; a Temerin—Újvidék; az Újvidék—Futak—Bécecs—Glozsán—Cséb—Palánka közötti úttakat. Ellenben Kula—Parabuty—Bács útvonala helyett a Kula—Keresztur—Lality—Hódság—Erdőd közötti irányt jelölték ki. A Hódság—Bács—Palánkait szükségesnek, a Szenttamás—Glozsán közöttit nélkülözhetőnek és Verbász—Csantavér—Szabadka—Halas közötti hosszú útvonal kiépítését ez idő szerint még feleslegnek jelentették ki.

A vármegyei közgyűlés.

Fontos általános javaslata volt e közgyűlésnek az, a mely a községi jegyzőkről, orvosokról és közgyámokról szólt. Teljes részletességgel intézkedett ez a javaslat a szóban levő állások fontos jogi viszonyairól. A többi ügyek, a melyeket az évi gyűléseken tárgyaltak, mind napj érdekűek voltak.

Legtöbb figyelmet érdemelnek közöttük az árvízvédelem ügyei. Ez év tavaszán igen nagy árvíz öntötte el a vármegyét, a mely nemcsak a községnek tett borzasztó károkat, hanem a védtöltést is annyira megrongálta, hogy az egész évi munka sem volt elég a kijavításukra. Az alispánok folyton kint voltak vizsgálaton s a tél mégis nagy aggodalmakat hozott. Pál Antal első alispán jelentése szerint a tavaszi és nyári áradások miatt Futak körül a Duna medrében olyan

zatonok keletkeztek, a milyeneket épen építeni akartak s így ezek a Duna sodrát elterelik úgy, hogy mesterségesen akarták elterelni. De ettől az örvendetes segítségtől eltekintve, mindenfelé nagy bajok fenyegettek esetleges erős árvíz idején.

Az 1868-iki tavaszi közgyűlésen szép szavakkal emlékezett meg a vármegye közönsége Petőfi Sándorról, a kinek emlékszóbrára gyűjtést rendelt el, Pest város közönségének e czélből küldött átiratát elintézve.

Márczius 3-án hagyták jóvá a vármegyei bizottságy tanácskozásának rendszabályait, amelyek 33. §-ban intézkedtek a közgyűlésről. Határozatot hoztak a szegényügyről, azzal a czéllal, hogy a koldulást és kéregetést egészen megszüntessék. A kérdés tanulmányozására és egyéves rendszabályok kidolgozására bizottságot küldtek ki, s a javaslatot a májusi közgyűlés hagyta jóvá.

A májusi közgyűlésen a főispán, ki tagja volt a delegáczióknak, megnyitóbeszédében számot adott az ott szerzett tapasztalatairól. Mivel a delegációkat életrevalóknak találja s egyáltalában úgy látja, hogy a közállapotok a rendes menetre terelődtek, arra kéri a közgyűlést és az összes tisztikart, hogy bárhonnan jöjné is izgatás a fennálló állapotok ellen, haladéktalanul és tapintatosan intézkedjenek annak a lecsillapítására vonatkozólag. A gyűlés legfőbb tárgya a közmunkaerő igénybe vétele volt. A megye hatósága ez évben 62,891 kettős és 1820 egyes fogatú igás és 180,177 kézi napszám igénybevételére jogosult s ezt a közútak építésénél föl is használja. Egyúttal fölszólítja a községeket, hogy természetben akarják-e megadni a munkaerő járulékát, vagy megváltják pénzzel. Részletezték az útépitést is.

A múlt évben kezdték több vidéken az úrbéri tagosítást s ez alkalommal a nép több helyen lázongott s szinte forradalomban tört ki. Így Kulán, a hol a jegyzőt is felfüggesztették, majd elmozdították állásától, most a nép ellenzegült a tagosítási ítéletnek s nem akarta engedni annak végrehajtását. Överbáson még a kulainál is nagyobb zavargások voltak, gyűjtogatás, verekedés is történt, úgy hogy katonai karhatalmat kellett kirendelni s mindkét helyen csak nagy erőfeszítéssel lehetett helyreállítani a rendet.

A tavaszi árvíz szépen, veszély nélkül lefolyt, igaz, hogy nagy munka árán lehetett elkerülni, kivált a dunai alsójárásokban, de az apatini—szontai töltés kivételével mind ellenállott az árvíznek. Ugyanekkor részletes határozatot hoztak az árvízvédelmi munkálatokról s különösen a társulatok által épített munkák alapos fölülvizsgálatára.

Az árvaügyet is megpróbálták rendezni, 123 §-ból álló részletes rendszabálylyal.

Ászt Nándor harmadalispánt a király ítélőtáblai bíróvá nevezte ki s helyére Koczik Pált választották harmadalispánná.

A közmunkaerő megváltása nagy gondot okozott a vármegyének. Az útak építésénél kiderült, hogy a természetben adott napszám jóformán semmit sem ért s a vármegye legégetőbb szükségletén, az útmizériák enyhítésén egy évi munka mit sem segített. Ezért elhatározta a vármegye, hogy ezentúl csak váltásában, tehát pénzül fogadja el a közmunkát, mert ez az eddigi eljárásnál egyszerűbb, biztosabb, a nép erkölését sem rontja, mint amaz a mód, a hol számtalan alkalom, sőt kényszer volt a csalásra, s azonkívül az eddiginél méltányosabb és igazságosabb is. A vármegye közerejét tíz éven át ez a két nagy kérdés foglalta le : a közútak és a védtöltések építése, úgyannyrá, hogy ezenkívül jóformán sem ereje, sem ideje nem volt, hogy kellő mértékben foglalkozzék a többi közszeugsége-ekkel. Azoknak a kielégítése későbbi időkre maradt. Csak még a megyeszerte folyó tagosítás volt ezekhez hasonló nagyságú és fontosságú dolog. Ez volt a közszeugsági állapotok orvoslására tett első és gyökeres intézkedés, mert a vármegyében rendkívül zavarosak voltak a mezőgazdasági birtoklások jogviszonyai. Ebből eredt azután a tömördek forrongás, zavargás. De ezen természetesen át kellett esni, mint egy erőteljes operáczió, a melynek sikerétől függött az egész szervezet egészsége és fejlődési képessége.

Ezekből az anyagi okok sugallta ingerült állapotokból ered ez időben az, hogy a vármegyei tisztikart pamfletekben támadták s társadalmi úton egész hajsztát indítottak ellene. A vármegye közgyűlése azonban igazságot szolgáltatott a tisztikarnak, elismerését adta addigi munkájáért s ugyanolyan kért tőle a jövőre is. Hogy milyen nagy apparátusra volt szükség az úrbéri ügyeknél, mu-

Tagosítás.

Útépités.

tatja az, hogy az 1869. januári közgyűlés két úrbéri alispánt választott, Kovácsfy Alajost és Grosschmidt Gábort.

Sok gondot adott a vármegyének Baja város anyagi zavarainak megszüntetése. Baja most egy 600.000 frtos kölcsönt vett fel a belga-brüsszeli banktól, adlőji adósságainak lefizetésére; ebből igen bonyolult teher lett úgy, hogy csak a tanulmányozására is bizottságot kellett kiküldeni. Baja város is ép úgy anyagi zavarokkal küzdött, mint a vármegye többi városai s hosszú időbe került, míg tisztázódott a helyzete a vármegye hozzájárulásával.

1869-iki képviselőválasztás.

Az új országgyűlést Szentgyörgyhó 20-ára hívták össze s megindult az egész vármegyében a küzdelem a Deákpart és a szélbaliak között. Olyan hevesek voltak e párharcok, hogy Baján az erőszakoskodások és korteskedések miatt a belügyminiszternek kellett ráírnia a vármegyére, hogy csináljon rendet. De Baján még túltett Zenta, a hol január 10-én, vasárnap délutáni istentisztelet után Majoros István főbíró dobszóval esdítette össze a városi lakosságot a városház udvarára s ott, egy előre elkészített emelvényről, végeredményében a legnagyobb ingerültséget szülő s az immár királyilag szentesített törvények fennállását, keletkezését és irányzatát, valamint a magas országgyűlés és a hazai törvényes kormány s megyei hatóság tekintélyét s üdvös működését támadó nyílt beszédet tartott. Elmondta az országgyűlés volt többségét a kormánynyal együtt muszkavezetők, kicsapott főispánok, köpönyegforgatók, népamítók és zsoldosok hadának, kik a koronás fejedelmet tanácsaikkal rossz útra terelik s a fennálló törvényeket, — a közgyűlési jegyzőkönyv szerint, — „gaz, aljas és erkölcsrontó epithetonnokkal illetni nem állotta, sőt eme vakmerő állítását saját vallomásában is beismerte.“ Ezenkívül arra szólította fel a népet, hogy tömegesen kérjék s szükség esetén kényszerítsék rá a vármegye törvényhatóságát a községi képviselőlről hozott határozatának visszavonására; és mindezeket mint a város bírāja, hivatalosan tette, ezzel hatáskörét, a „jog, igazság és törvény“ korlátait túllépve, hivatalos esküjét megszegte s nemcsak hogy a felsőbbség iránti tiszteletről és engedelmességről megfeledkezett, hanem nyíltan arra törekedett, hogy a békés polgárokat izgalmas beszédje által feltűzelje és félrevessze s beszédeit magukévá tévén, a közrendet és békét veszélyeztető tüntetések, vagy éppen bűnös cselekmények terére lépjenek, bár épen ő lett volna hivatva attól elterelni őket. És még mindezek felül azzal az állítással is ki mert állani a nép elé, hogy Zenta város megválasztott községi képviselői között „aljas, piszkos jellemű emberek vannak, a kik állásukra nem méltók. „Mindezek miatt a vármegye Majoros István főbírói állásától felfüggesztette. Azon a közgyűlésen, hol ez határozattá lett, jelen volt maga a vádlott is, a ki rendkívüli indulatba jött s újabb gorombaságokat halmozott ellenségeire. Erre a közgyűlés azonnal megszfototta őt hivatalától s nevét kitorúlta a vármegye tisztviselői közül. Ilyen nagy izgalmakkal volt tele ez a korszak, s az első képviselőválasztás ideje az alkotmányos kiegyezés alatt. A választás után meg szeri-számna nem volt a sok vizsgálólatnak s a visszaélések és erőszakosságok miatti panaszok.

A polgári törvénykezési új rendtartást ez évben léptették életbe s ennek speciális viszonyait a vármegyei ügyekhez, a májusi közgyűlés részletesen megállapította. Ugyanekkor állították fel az iskolai tanácsot is. Az alföld-fiumei vasútvonalnak a Dunától Zomborig terjedő szakaszát május 9-én járta be a megyei küldöttség.

Főispánválasztás

Mihájlovics Miklós főispánt május 1-én a király a királyi kúria legfőbb ítélőszéki osztályának egyik tanácselnökévé nevezte ki s így megszűnt a vármegye főispánja lenni. Mivel pedig ugyanekkor súlyos beteg lett, az alispánt bízta meg, hogy helyette búcsúzzék el a vármegyétől. A közgyűlés sajnálkozva vette tudomásul a jeles képzettségű főispán távozását és elhatározták, hogy „ő méltóságának a megye közönsége irányában főispáni méltósága tartama alatt nagylelkűleg tanúsított pártatlan, bőles vezérletéért és atyáskodó gondozásáért legmélyebb hálaérzettel e közönség részéről írásilag köszönet nyilváníttassék és a viszontbúcsúzás őszinte érzelmeinek kellő kifejezés kölcsönöztessek.“

Mihájlovics Miklós sokkal rövidebb ideig állott a vármegye élén, minthogy maradandó emléket hagyhatott volna a vármegye életében. Főispánágának egész idejét elfoglalta a vármegye lezelembb szervezése az új alkotmányos élet szerint. Azonkívül a tömérdek hiánynak, résnek tömögtetése, eltüntetése, a mely

mindenfelé tátongett. Valóságos khaosz volt a vármegye élete s az maga érdem. hogy ha valamennyire tisztult ez a zürzavar két évi munka után.

Bizony még most is szakadatlan torzsalkodás folyt minden téren. A közön- Közállapotok
ség nem volt meglegedve a tisztikarral, sem a vármegyénel. sem a városoknál s községeknél; ki győzné elsorolni az ebből származott sok surlódást. A köz- munkák lassan haladtak, a vízszabályozás stagnált, a közpénzek s közbizonyok sorvadtak, a közbiztonság gyöngye lábön állott. Valóban nagy ideje volt, hogy erős kezű főispánt kapjon a vármegye. De a kinevezés egyre késett s még az augusztusi közgyűlést is az alispán elnöklete alatt kellett megtartani. Ekkor léptették életbe a közbiztonsági közegek számára készített vármegyei szabályrendeletet. Októberben sem volt még főispán. Ellenben az alispán jelentést tehetett a vármegyében az utolsó zsvány-kor virágzásáról. A hírhedt rablógyilkos Macsvánszki Makszim egész csomó gyilkosságot hajtott végre a multban s a rablásoknak nem volt számuk. Ekkor szerelték fel legalább a csendbiztos-legénységet revolverrel és hátultöltő fegyverekkel. Jellemző, hogy egy csendbiztos fegyelmi alá kellett venni, mert elmulasztotta kellő időben üldözni a hírhedt rablót s így el is szalasztotta azt. Ennél a bajnál, a mely elvégre a nép körében talált tápanyagot, jóval súlyosabb a következő jelentés, a mely egy volt megyei telegkönyvvezetőnek visszaéléseiről, csalásairól és sikkasztásairól szólt. Ez a hírhedt Kalapsza-féle ügy. Kalapsza József hivatalos állását és társadalmi tekintélyét fölhasználva, tömérdek embert károsított meg. De általános szempontból a közgyűlésnek ez a megjegyzése érdekel bennünket legjobban: „Nem titkolhatjuk el, hogy az 1867. évben létrejött új megyei szerkezet, a 18 éves gyászos abszolútizmus, az egymást váltogató provizóriumok e sajátságoszüleménye, egyáltalában nem lehetett olyan, mely a várakozásnak teljesen megfelelehetett volna. Zavart viszonyok között sokkal különbözöb atomokból alakult, semhogy felegendö eröt s működésében a megkivántató egyöntetüséget mutathatta volna fel. Folytonosan küzdve közállapotaink és a saját rendetlenségével, tevékenységét egyrészt az átalakulás nehéz vajadásai, másrésztöl hazai törvényeink hiányosságai zszibbasztották meg.“

Böséges és valóban nagyszabású bírálat alá veszi ez alkalomból a vármegyei tisztikar az új polgári törvénykezési rendtartásnak végrehajthatását s jelentékeny személyzetszaporítást kér és alapos tervezetet dolgoz ki az összes e fajta bajok orvoslására. A közgyűlés valamit azonnal tett a rend megteremtésére, jóváhagyván a bizottság által készített utasítást a hivatalos pénzek és egyéb értékek pénztárszerű kezelésére vonatkozólag.

Minden téren ugyanilyen szükség volt az egészen újból való rendezésre. A vármegye főorvosa a járási orvosokról készített részletes indítványt, a mit a vármegye el is fogadott. Ezen a közgyűlésen csupa nagy ügyek gyűltek össze. Nevezetes is sok oldalról való megvilágításra volt szükség „a Szemző János úr által az államnak adott 5000 forintnyi kölcsön“ ügyében s még inkább egy más ügyben, hol a vármegye tekintélye forgott kozkán: Rádi Mihály bajai ügyvéd elleni bűnügyben a vármegye döntését a törvényszék mellözte s ebből komplikált jogi kérdés támadt. A decemberi közgyűlésen Koezicz Pál harmadalispán terjedelmes jelentést adott be, a melyben a maga ügyköre szempontjából részletezi a vármegye áldatlan s lehetetlen állapotát, a melyekért ő a személyi és anyagi felelösséget el nem vállalhatja, mert sem nem teremtette a meglevő állapotokat, sem módjában nines rájuk gyorsan változtatni. Ő volt a megyei törvényszék elnöke s igazán száналmasan primitív viszonyok között kellett az egyetlen törvényszéknek Bácsország összes törvénykezési ügyeit elintézni. A vármegye elfogadta a harmadalispán panaszait s elhatározta, hogy itt a személyzetet a kívánásához képest szaporítani kell, s ha ezt a kormány nem engedélyezi, a felelösséget nem vállalja. A házi és letéti pénztárt is megvizsgálták s azt a nagy jelentést, a melyet erről a bizottság betertesztett, érdemes tanulmányozni, hogy tiszta képünk legyen a vármegye belső vagyoni viszonyairól.

Ugyanilyen állapotban voltak a külsök, vagyis a gazdasági viszonyok is. Gazdasági áll-
potok
Az 1870-iki januári közgyűlésnek el kellett határoznia, hogy a Mosztonga-patakot, a mely az utóbbi években több község határát csaknem egészen elöntötte, szabályozni fogja. Egyelőre bizottságot küldtek ki a tervek elkészítésére. Az országútak építése is megakadt. De most a közlekedési miniszter erélyesen sürgette, hogy ismét fogjanak hozzá, még pedig minél előbb. Két párt volt, hogy

melyik útvonal a sürgősebb; az egyik az újvidék — szegedi, a másik az apatin — szegedi út kiépítését kívánta. Szavazásra került a dolog, s az előbbi út hívei győztek. A Mosztonga szabályozási terve már a júniusi közgyűlésre elkészült és jövőre is hagyott.

Az egész évet főispán nélkül töltötte a vármegye, mindennapi bajaival nem csekély erőfeszítéssel küzdve. Deczemberben az alispán örömmel jelentette, hogy a rablővölgynek, hála istennek, vége van. Igaz, hogy nem a vármegye érdeme, hanem gróf Ráday Gedeon királyi biztosé, a kinek is a közgyűlés örömmel szavazott elismerést. Sajnos, a közoktatásügy mizériáit még nem szüntette meg a kormány s az iskolatanács jelentéséből, a mely hőven beszámol az egészről, csak az derül ki, hogy a vármegye a maga erején nem is bírja megcsinálni a közoktatásügy reformálását, bár számtalan sok részletjavítást indítványoz, a miket a vármegye el is fogad.

Árvíz.

Az őszi és téli esőzések és havazások miatt megnőtt árvíz a vármegye nagy részében tetemes kárt okozott. Óbese határában a réti vértöltések bezsákadtak, Mohol és Petrovszello közelében a Csík-ér megdagadt és rengeteg területű élőföldet borított el, a Mosztonga is kiöntött s nem csekély kárt okozott. Torzsa és Kuczura községek határa is jóformán mind víz alá került. A rendkívüli sok eső miatt az utak is annyira megrongálódtak, hogy a közlekedés több helyen lehetetlenné vált s ez évben legalább kétszer olyan összeget kellett felvenni az utak kijavítására, mint más években.

Mártonffy Károly főispán.

Végre, 1871 június 11-én, főispánt kapott a vármegye. A király *Mártonffy* Károlyt nevezte ki Bács-Bodrog vármegye főispánjává. A május 15-iki közgyűlés harsány éljenzéssel fogadta a főispán bejelentését s rögtön meg is tartották az installációt. Együttal Pál Antal első alispánnak, a ki a főispáni széknek több mint két évi üresedése alatt a megye kormányzói minőségében tapintatos és erőlyes működést tanusított: teljes elismeréssel mondott a közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet.

A főispánt a kirendelt küldöttség vezette a terembe, hol a vármegyei közönség lelkes éljenzéssel fogadta. A főispáni eskü letétele után szép beszéddel foglalt székelt: „Mint szerény munkás, már évek óta napszámokodtam e teremben. — mondá — óhajaim egybeolvadtak a megyei közönségével, fájdalommal együtt éreztem át, osztoztam örömeiben, reményeiben és eszalódásában. Most tehát, midőn annak kormányát átvetem, nem hivatásom változik meg, csak szerepem . . . Midőn meghajlok elődeim dicső emléke előtt, a szabadelvűségre megnyugtatónak látom kineveztetésemet, mert míg eddig e főispáni székről a társadalmi álláshoz kötött fényes név és az ösök büszke czimere ragyogott vissza, szerény polgári származású és állású személyemnek illetően kitüntetésem által demokratikus elv üli dialalát . . . A törvény felett örködni, ezt megtartani és mások által megtartatni, leend feladatom sarkpontja. Miért is a visszaéléseket szigorúan üldözni, az elnyomott igazságot védeni, és a tisztviselői becsületet minden szennyfolttól megőrizni, elodázhatatlan kötelességemnek tekintem.” A vármegyei tisztikar nevében Lovászy Mihály főjegyző üdvözölte a főispánt azzal a belső lelki melegséggel, a mely a vármegyét ékesszarvú, régóta köztiszteltben álló fiahoz fűzte.

A vármegye reformálása.

Ebből a közgyűlésből küldték ki azt a 90 tagú nagy bizottságot, a mely az 1870. XLII. t.-cz. 91. §-ban körvonalozott tervezet kidolgozásában részt vett. Ez készítette el a vármegye jövőbeli szervezetének tervét s már a szeptemberi rendkívüli közgyűlésre be is terjesztette. A következő javaslatokból állott e munkálát: 1. A vármegyének szolgabírói kerületekbe osztása. 2. A tisztikar, a segéd-, kezelő- és szolgáló-személyzet létszámáról, hatásköréről, a munkafelosztásról, a fizetésekről és a napidíjak fokozatáról. 3. A választó-kerületek választóinak névjegyzéke. 4. A legtöbb adót fizetők névsora. 5. A választó- és al-választó-kerületek megalakítása. 6. Az árvaszék megalakítása és az árvaszék pénztárszerű kezelése. 7. Az árvaügyeknek a törvényszéktől való átvétele. 8. Az állandó választmány szervezete. 9. A vármegye költségvetésének tervezete a jövő használatra.

Az új törvény s a javaslat szerint folyt le november 29-én az új vármegyei bizottság megalakulása. Az új bizottságot Mártonffy Károly főispán deczember 28-ára hívta egybe. A főispán nagy beszéddel vezette be az új korszakot: „Igaz ugyan — mondá — hogy mint minden emberi intézmény, úgy

ez is még kétes kérdőjel gyanánt áll az élet, a gyakorlat nagy próbája, az idő befolyása s a nemzeti érület követelményei előtt. De másrésről bizonyos az is, hogy, ha a viszonyok a nagy kérdésre nem adnának kedvező feleletet, mégis üdvözlőnk kellene azt a haladás szempontjából, mivel ez az utolsó lépése a rendi kiváltságok és az önkormányzat terére fölható népképviselőt között... Én úgy tekintem ez intézményt, mint a parlamentáris kormányzatnak természetes folyományát, mint az 1848. XVI. t.-ez. ideiglenes intézkedésének betetőzését, szükségszerű következményét és diadalát."

A közgyűlés sokszoros éljenzéssel bizonyította, hogy egyetért az ékesszavú főispánnal.

Tiszújítás.

Ezután megtartották a tisztújítást. Pál Antal, a volt első alispán, lemondott a tisztikar nevében s Kármán József bizottsági tag, a vármegye nevében mind az alispánnak, mind a főispánnak bizalmat s eredményes működésükért köszönetet mondott. Azután megválasztották a kijelölt választmányt.

Alispánná Lovász Mihályt választották meg 264 szavazattal. Ellenjelöltje Pál Antal, a régi alispán volt, a ki 150 szavazatot kapott. Főjegyző lett Sándor Béla, főügyész Mihelics János, árvaszéki elnök Zakó Péter, főpénztárnok Latinovits János, főszámvevő Mokry Lajos, szolgabírák: Rudics Sándor, Kézsmárky Béla, Horváth Kálmán, Sztrilics Mihály, Czvetkovics György, Paulovics Izidor, Nagy József, Mórincz László. Rudics Mihály, Gombos Béla és Matkovics Lajos. Megalakították a 60 tagú állandó választmányt is és a többi állást is legnyugobbrézt új emberekkel töltötték be.

A következő évi tavaszi közgyűlésen intézkedett a vármegye a községek rendezésére vonatkozólag. Részletes utasítást, illetve rendeletet bocsátott ki a szervezésre, a melyben pontosan meg van állapítva a végrehajtás módja. s a községi közigazgatásra vonatkozó általános szabályrendelet.

Az állandó választmány különben az egész közigazgatást reorganizálta, s a vármegyei közgyűlésekről is dolgozott ki új szabályrendeletet, a mit a közgyűlés el is fogadott. A következő gyűlésen a jegyzők nyugdíjügyeit is rendezték és a cselédtartást is szabályrendeletbe foglalták.

A tavasz ismét rengeteg árvizet hozott, úgy hogy végre intézkedni kellett és pedig sűrűsösen s véglegesen az árvízveszedelenről. Több mint 200.000 hold föld állott víz alatt s lett egész éven át művelhetetlen. A vármegye részletes javaslatot fogadott el az árvízvédelemre nézve s az érdekelteket községeket négy csoportba osztva, mindenik csoporthoz külön bizottságot küldött ki, hogy ezek megállapítsák, mit kell tenni s a költségeket milyen kulcs szerint kell az érdekeltektől beszerezni.

A király ez évben körútat tartván az ország déli részében. Bács-Bodrogba való ellátogatását is kilatásba helyezte. A vármegye nagy örömmel vette e hirt s elhatározta, hogy a legnagyobb fényvel s lelkesedéssel fogadja a felséget. József főherczeg, a honvédség főparancsnoka, április 22-én a közgyűlés napján éppen Zomborban volt szemléútján s a vármegye közgyűlése nagy küldöttséggel fejezte ki előtte az egész uralkodócsalád iránt érzett hódolatát. A királyt azonban júniusban gyász érte, anyja, Zsófia főherczegnő elhunytával s az útja ez alkalommal elmaradt. A vármegye közönsége hódoló fölirattal vett részt a felség gyászában.

Az új országgyűlést szeptember 1-ére hívta egybe a király s a nyarat ismét a képviselőválasztás izgalmai foglalták le.

A nyáron a kormány látván, hogy a vármegye valóságos sziszifuszi munkát végez a vízlecsapolással, a melylyel képtelen sikerescen megbirkózni, elhatározta, hogy kezébe veszi a dolgot és a Jegricska-féle vízfolyást, különösen a torkolatát, társulati úton, de saját felügyelete és vezetése mellett szabályozza. A társulatot meg is alakították, s ebbe az érdekelte községek is beléptek.

A vármegye munkássága.

Az őszi közgyűlésen az állandó választmány több fontos, de kisebb körre vonatkozó javaslatot adott s 108 község elkészült a saját számukra részletesen kidolgozott szabályrendelettel. Ilyenformán a vármegyének egész esztendejét lefoglalta az új közigazgatási rend megalapozása és keresztülvitele.

Nagy munka volt a vármegyei árvtárak nyilvánítása, a mit az erre küldött bizottság 1883. év elejére végrehajtott és az adóhivataloktól átvett vagyonról igen nagy gonddal és fáradtsággal készített kimutatását át is adta márcziusban tartott közgyűlésnek.

Kormányvaltság is volt ekkor; gróf Lónyay Menyhért lemondása után Szlávy József alakított új kabinetet. A vármegyét nem érintette közelről a dolog, de bizalmának kifejezést adott az új kormányvaltság szemben is.

A közigazdaságnak több ágára terjedt ki a vármegyei ügyelme s az állandó választmány sűrűn készített javaslatokat a mezőgazdaság ügye ágainak rendezésére. Most a halászlai jog gyakorlásáról készített szabályrendeletet, ezzel az okszerni haltenyésztést és halk-reszkedést akarván föllendíteni. Szintén az állandó választmány dolgozta ki a révréndőri szabályzatot is és azonkívül igen sok kisebb részletes szabályzatot. Ezentúl sok ügyiratot adott a vármegyének a községi költségvetések tárgyalása is. Elkészítették az ipartörvény részletezését szabályrendeletül és az egyes iparágakra vonatkozólag.

A Sajkás-kerület visszacsatolása.

Ez évben nevezetes esemény volt a bánási határörvidék és a titeli zászlóalj polgárosítása, a minek következtében ez az utóbbi rész Bács-Bodrog vármegyéhez visszacsatoltatott. Az úgynevezett Sajkás-kerület volt ez, a melyet 1764-ben szakítottak el a vármegyétől. A vármegye az augusztus 18-iki közgyűlésén iktatta be az újonnan visszakapott kerületet s ekkor fogadta őket üdvözlettel a kebelébe. A főispán nagy beszédben körvonalozta a kérdés történetét és a politikai jogviszonyt, a mely ezzel a Sajkás-kerület népére vonatkozólag előáll. Végre szívélyesen üdvözölte őket, azt kívánván, hogy az az egészséges erő, melyvel állnak e vármegye izmosodik, váljék a közös fejlődés állandó forrásává. Sztojkovics Péter szerb nyelven üdvözölte a bizottság kebelében a Sajkás-kerület képviselőit, a kik most már a polgári alkotmányuk ugyanolyan jogaival s kötelességeivel vannak felruházva, mint az egész ország lakossága. A vármegye valóban örömmel fogadta az új kerületet s a bekebelezés kedvéért tartott rendkívüli közgyűlésen mindjárt meg is tette a szükséges intézkedéseket a valóságos szervezésre: a közigazgatási kormányzat átvételére, az új képviselőválasztó kerület megalakítására, új megyebizottsági tagok választására stb.

Az új Sajkás-kerület eleinte nem hozott örömet, mert nagyobbszerű népmozgalom támadt, a mely a szerb nemzetiségi törekvéseket akarta előtérbe emelni. A nagybecskereki hírhedt szerb programot akarták Titelen szeptember 1-én proklamálni s egyúttal szerb képviselő jelölését s megválasztását kieroszakolni. A főispán nem engedte meg a közgyűlés megtartását s erőlyesen vágta útját a nemzetiségi izgatásoknak, a mit a vármegye közgyűlése elismeréssel vett tudomásul.

Kolera.

A nyár végén meglátogatta a vármegyét a kolera s körülbelül hetven községben dühöngött. A járvány természetesen elsősorban a legszegényebb néposztályt támadta meg, a mely testileg is gyengébben van táplálva s a tisztaság is gyarló állapotban van nála. Voltak esetek, hogy egy-egy házban mindenki meghalt, sőt egész utczák lakosságát elseperte az utolsó lélekig. Négy hónapig tartott a járvány s bár minden lehető óvintézkedést megtettek, mégis úgy látszott, mintha féltlenül s tenhetetlenül állanának szemben vele. Legszonyúbban pusztított Kula, Zenta, Parabuty és Kernyája községekben, a hol irtózatossá módon hullott a nép s a mely úgy meg is ijedt, hogy a vármegye minden részébe menekült, magával hurcolván a kórság csiráit. A kolera utolsó időszakában váltóláz és hagymáz is lépett föl, még pedig nagy mértékben s a kolerával versenyt szedte áldozatait. Egész őszig tartott a járvány, de mikor szeptemberben beállottak a hűvös éjszakák és erős esőzések jöttek, de a járvány szinte egy csapásra elmúlt s a kolerával együtt a váltóláz és hagymáz is.

A vármegye kulturális állapotára élénk világot vet, hogy a közoktatásügyi miniszter leiratát, hogy a vármegye segítse elő a területén a kulturális egyletek alakulását, nagy rokonszenvvel fogadták s elismerték, hogy bizony a vármegye területén eddig jóformán semmi jele az efféle hajlamnak, bár óhajtható volna, hogy „feltalálható legyen.” Egvelőre azonban megelégedtek azzal, hogy a miniszter leiratát kiadták a szolgabíróknak s aztán részletesebben foglalkoztak a faiskolák felállításának szabályzatával.

A királyt decemberben ismét üdvözölték trónraléteinek huszonötödik évfordulóján.

A vármegye két részre osztásának terve.

A vármegye területi épségét erős veszély fenyegette; a kormány a vármegyék területének rendezéséről szóló javaslatot terjesztette az országgyűlés elé s ebben Bács-Bodrog vármegye két felé osztását javasolja. Ezt a javaslatot a vármegye minden része s a lakosság minden rétege nagy megütközéssel fogadta s az

1880 január 15-én e miatt tartott rendkívüli közgyűlés sietett feliratilag tiltakozni a terv ellen. A megütközés annál nagyobb volt, mert a kormány még csak meg sem kérdezte előre a törvényhatóságokat. A tiltakozásban első pont az önkormányzat jogának megsértése volt, amelyre még ilyen eset nem volt alkotmányos kormányzás alatt. „Nem esett volna nehezen a szétdarabolás, — mondja a följírat, — ha azt politikai magasabb szempontok, vagy a közadminisztrációsi s a pénzügyi előnyök szükségessé tennék. De mindennek éppen az ellenkezője áll. A kormány a helyi viszonyokat nem ismerde föl helyesen, nem látta be, hogy az összes természetes életfeltételek egy kompakt egésszé tették az egyesült vármegyét s a többszázados együttélés valóságában is azzá forrasztották. A vármegye a kormány tervét a geografia elleni bűnnek, adminisztrációs tekintetben szükségtelennek, pénzügyi szempontból célszerűtlennek s főleg pedig a minden más érdek fölé helyezendő magyar nemzeti szempontból, a magyar államiságra nézve veszélyesnek tartja. Hajdan a két megye csakugyan külön is élt, de éppen ezek a belső s valóságos szükségből támadt törvények egyesítették őket annyira, hogy az ősi határokat már csak a legbelsőbb történelmi kutatás tudná földeríteni. A mit őseink már századokkal ezelőtt fölismertek, a mi mindenkinek első pillanatra szemébe tűnik, ha a térképre egy pillantást vet, ez került ki a kormány figyelmét... mert ő csak arra gondolt, hogy e vármegye területe nagy s ezért egy központból a közigazgatás menete nem ellenőrizhető.“ A vármegye élesen bírálja ezt az okoskodást és felfogást, s kimutatja, hogy Bács-Bodrog vármegye közigazgatása sokkal jobb, mint számtalan kisebb vármegyéé. De minden-nél fontosabb a politikai szempont. Igaz, hogy eddig a vármegyében azok a politikai nemzetiségi izgatások, a melyek az ország minden nemzetiséglakta vidékén feltűntek, nem kaptak eleven talajra: de ennek éppen az az oka, hogy a vármegye alsó és felső része egy testet képez, míg ha külön lesznek választva, a déli rész túlyomóan nemzetiségi lakosságát már nem ellensúlyozza a központi kormányzatban, a törvényhatóságban a magyarság valóságos ereje.“ A vármegye szétválasztása csakugyan el is maradt s ebben nagy része van az országgyűlési helyzeti alakulásán kívül a vármegye böles, erélyes és méltóságos föllépésének is.

A vármegye közköztartásügye a kiegyezés óta rohamos fejlődésnek indult. Az utóbbi öt év alatt a tanítók száma 139-el, a tantermeké 156-al szaporodott s a tankötelesek száma a lakosságunk tizenhöz és fél százalékát tette, a mi örvendetes dolog, mikor Pest-Pilis-Solt vármegyében csak 16% volt. Érdekes és megfigyelni való, hogy a tankötelesek közül valóban iskolába járt: a magyar anyanyelvűek 11%-a, a németek 15%-a, a szerbek 8%-a, a bunyevác, sokaczkok 5%-a, a tótok 12%-a s a kisoroszkok 11%-a. A tankötelesek 35%-a nem járt ekkor iskolába, a minek az az oka, hogy a kényszer-iskoláztatásra vonatkozó rendelkezés az illető közegek nem hajtják végre. Mindamelletti is az utolsó öt év alatt olyan örvendetes volt a fejlődés, hogy azt az előbbi időkkel össze sem lehet hasonlítani.

A vármegye ügyei is kezdettek jobban haladni. A főispán a decemberi közgyűlésen visszapillantva a vármegyei bizottság három éves működésére, a bizottságnak működésével meg volt elégedve s a vármegye tisztikarát megdicsérelte. A vármegyei bizottságnak ez év végén 135 tagját sorsolták ki s ezek helyett újakat választottak. Az állandó választmányt is újalakították.

A vármegye közönsége örömmel vett tudomást arról, hogy az országgyűlésen az eddig egymással merev ellentétben álló pártok egyesültek s ennek következményeképen új kormány alakult. A főispán az 1875 márczius 18-án tartott közgyűlésen megnyitó beszédében ünnepelte a kormányt, de különösen a királyt, a ki alkotmányos érületének és böles tapintatának fényes tanújelét adta. A közgyűlés jegyzőkönyvbe iktatta a fúzió fölötti örömet s feliratilag üdvözölte a kormányt.

Az országgyűlési választások az ősz elején folytak le.

1876 tavaszán ismét rendkívül nagy árvíz volt. A tavasz megnyíltá előtt s egész tavaszon át a folyók emberemlékezet óta nem ismert magasságra dagadtak s a gátakat sok helyen túlnőtték. Sok ezer család kereszmenyt, vagonát és jóllétét temették el. A vármegyében kilencz szolgabírói járás volt kisebb-nagyobb mértékben víz alatt s csak négy járás menekült meg az árvízről, de itt is valóságos ostromállapotban élt a nép hónapokon át az óvintézkedés miatt. Az emberi erő gyöngye volt az elem hatalmával szemben. Az alispán vezetése alatt az egész szolgabírói kar s a mérnökök éjjel-nappal talpon állottak. Az

Közköztartás-
ügy.

A közigazgatás
javulása.

A fúzió.

Nagy árvíz.

arviz márczius 2-án jött meg, a mikor Bogojevánál megtörtént az első beszakadás. A vármegye mindent megtett utólag, hogy az ínséges családokon segítsen.

Deák Ferenc is ugyanebben az időben halt meg. Mondhatjuk, hogy egyetlen vármegye sem gyászolta meg jobban, mint Bács-Bodrog „a haza legdhűbb fiát s egyben keszereztőbb atyját”. Jegyzőkönyvbe iktatták emlékét s arcképét megfestették.

Az új közigazgatási törvény életbeléptetése ismét lényegében átalakította a vármegyét. Azzal a meggyőződéssel foglalták, hogy a törvények gyakorlati használat van feltételezve az önkormányzat további fennmaradásá és fejlődése.

F. S. M. A. 1876.

Martonffy Károly főispán a király augusztus 10-én kelt legfelsőbb elhatározásával a főispáni állástól saját kérelmére fölmentette és helyére Gromon Dezsőt nevezte ki.

Martonffy bűnszűző levelében jellemzését adta főispáni szerepének: „Szerény és munkás életemből egészen váratlanul levék kiszólitva, és a megkínált főispáni szék elfoglalására egyelőül azon tekintet bírt reá, hogy a törvényhatóságnak akkor küszöbön levő új szervezésével szemben a megyében nem akart férfiú, a ki az akkori pártviszonyok között ezen kényes feladatra vállalkozott volna. Hála istennek, ma már nincs meg (többé ez a kényszerhelyzet, és miután a megyében a politikai viszonyok legközelebb, láthatólag és látatlanban nagyon megváltoztak, részemről időszerűnek találtam a főispáni állástól való felmentésemet kérelmezni. Tevéni ezt annál nagyobb készséggel, mert öt évi tapasztalataim arról győztek meg, hogy az alkotmányosan és szabárlérvény kormányozott Magyarországon a polgári születés meztelenségét egy magasabb hivatalban csak a nekem osztályrésziül nem jutott nagy vagyon képes betakarni. Fogadjal egyébiránt a tekintetes bizottság köszönetemet annyiszor tapasztalt kegyes jóakarataért. . . én arra vágyom, hogy a mennyiben a legközelebbi jövő nem fog napirendre térni a megyei önkormányzat felett, napszámosi helyemet a tek. bizottság kebelében újra visszakapjam.” Csupor Gyula bizottsági tag lelkes, megleghangú beszéde után a gyűlés elhatározta, hogy midőn mély meghatottsággal vesz bűnszű volt főispánjától, eredménydús működését jegyzőkönyvbe iktatott köszönettel honorálja s erről rögtön küldöttség útján értesíti.

G. S. M. A. 1876.

Mindamellet az új főispán nagy örömmel várták, mert benne remélték végre azt az erélyes vezetőt, a ki irtalom és kímélet nélkül fogja végrehajtani az eddig csak külsőleg föllállított reformot. Gromon Dezső pedig, a tavaszi árvízveszedelem idején kirendelt vaskezü kormánybiztos, ilyenekké ígérkezett.

Küldöttség ment a főispánért, a ki megjelenvén, felszólitotta a közönséget, hogy mielőtt az esküt letennék, kísérjék el őt a helybeli r. kath. és gör. kel. templomokban levő istentisztelekre, az Isten segítségét kérni. Ezt elvégezvén, visszatért s Gromon Dezső letette a főispáni esküt, majd székfoglaló beszédet tartott, a melyben a maga részéről munkát ígért és ugyanazt kért a vármegye bizottságaitól s tisztikarától is. Lovász Mihály alispán üdvözölte őt a vármegye nevében nagy szeretettel és bizalommal. Az installáló közgyűlésnek még egy pontja volt, a tavaszi nagy árvíz alkalmával többen kiténtették magukat önfeláldozó buzgóságukkal, az emberélet és vagyon megmentésében. Ezeknek királyi kitüntetést hozott az új főispán. Amon József apatini kereskedő a koronás arany érdemkeresztet; Hegyesi Ferenc bezdáni bíró, Dela Vedella Antal és Bauer Károly palánkai, Eppert József apatini kereskedők arany érdemkeresztet; Eberling János kolluthi bíró ezüst érdemkeresztet kaptak, többen pedig a vármegyei tisztikarból s mások legfelsőbb elismerést.

Gromon Dezső be is váltotta a hozzáfűzött reményeket. A hivatali és társadalmi téren egyaránt éreztette befolyását. Zombor város közgyűlési termében a szerbek túlnyomó többségben levén, megpróbálták a szerb nyelvet és nemzeti érdekeket előtérbe hozni, de a főispán nagy erővel fékezte meg ezeket az államellenes törekvéseket s a legelső tisztújításon már túlsúlyra emelkedett alatta a magyarság s azóta egyre erősödik. A vármegyénél nem voltak nemzeti ségi bajok, de elég temivaló volt. A nagy restancziákat hamarosan ledolgozták s az új közigazgatási rend az utolsó pontig szépen keresztül ment. Ennél a hivatali sikernél még fontosabb volt, hogy Gromon nem maradt meg hivatalnoknak, hanem minden téren egyforma buzgósággal vitte a vezető szerepét. Az ő idejében indult meg az az áramlat, a mely néhány évtized alatt egészen átalakította a vármegye közzaszadasi viszonyait. Fontos, hogy a vármegye útvonalainak épí-

tését ő hajtotta keresztül a közgyűléseken, a kormánynál és ő kezdte meg a valószínűségben is, bár a teljes felépítés utódjára maradt.

1877 decemberi közgyűlésen volt a tisztújítás, a mely a vezető szerepű hivatalokban kevés változást hozott. Alispánná egyhangúlag Lovászy Mihály, főjegyzővé Sándor Bélát, árvászeiki elnökké Zákó Pétert, főpénztárnokká Latinovits Nep. Jánost választották, mindannyukat egyhangúlag. Főszámvevő lett Szalay Károly, főügyész Mihelies János, szolgabírák: Dregán Péter, Kézsmárky Béla, Alföldy József, Latinovits Gyula, Schikl Mátvás, Császár Péter, Nagy József, Eremin György dr., Matkovics Lajos, Gombos Béla, Nikolits Szeptiszláv és Ráics Miklós. Újjalakították a bizottságokat is, így a hatvan tagú állandó választmányt is.

1877-iki tisztújítás.

1878 januári rendkívüli közgyűlés legfontosabb pontja az volt, hogy a főispán indítványozta, hogy alakítsák meg a tisztviselői nyugdíjintézetet s találja módját, hogy teremtsen alapot erre a célra. Egyszerűságra ő a maga részéről 5000 frtot ad ez alap megteremtésére első adománnyul. A közgyűlés lelkesedéssel tette magáévá a főispán indítványát, az ajándékot megköszönte és bizottságot küldött ki, hogy az minél előbb tegyen jelentést, hogyan lehetne az alapot megteremteni.

Az országgyűlést a király november 17-re hívta egybe s megindultak és egész nyáron folytak a képviselőválasztási előkészületek. Zomborban a „zombori magyar párt” megalakult s mindenütt előtérbe lépett a magyar és a szerb főfogás a pártalakításnál. Az augusztus 5-én lefolyt választásokon az almási kerületben ifj. báró Rudics József, a rigyeczaiakban ifj. Latinovics S. János, az apatiniban Schmausz Endre, a hódságiban Rónai István, a kulpiniban Dimitrievics Milo, az újverbásziban Kármán Lajos, a kernyájakban Kamjonkai Szemző Gyula, az ókani-zsaiakban Zákó Sándor, az óbecseiakban Popovics Vazul, a tovarisovaiban Funták Sándor szabadelvűeket, Szabadkán Mukies Ernő és Varga Károly függetlenségiakat, Baján Latinovits Gábor szabadelvűt, Zentán Lónyay Menyhért szabadelvűt és Zomborban Maximovics Miklós nemzetiségit választották meg országgyűlési képviselőnek. Egy-két választást kivéve, nem volt nagyobb harez.

Képviselőválasztás 1878.

Augusztus 29-én meghalt Lovászy Mihály, a vármegye alispánja, hosszú betegség után. A vármegye közönsége nagy részvéttel kísérte ki utolsó útjára az első polgár-alispánt, a nemes szívűségű embert, a kihez szeretettel fűződtek a vármegye bizottsági tagjai. Helyette Sándor Béla főjegyző lett az alispán-helyettes, különben a Lovászy betegsége alatt már ő intézte az összes ügyeket s elnököl: a nyári közgyűlésen is. A szeptemberi gyűlés meg is választotta őt alispánjává, ezzel a fiatal, nagytehetségű ember a közigazgatás lépcsőin följutott a legmagasabb fokra, a melyet a vármegye közönsége jóvoltából elérhetett.

Alispánvátozás.

Nagy és heves vita volt e közgyűlésen a boszniai okkupáció alkalmából rendezett katonai mozgósítás kérdésén. Ez a vármegyét igen közelről érdekelte. Nemesak hogy fiait elvitték, de a szállításokra igen nagy erőt vontak el, 2000 kocsi, ugyanannyi emberrel és 4000 lóval. Ezek részint önkéntes vállalkozással, részint hivatalos kirendeléssel voltak megkaphatók, de a kényszerhellyel szemben nem volt más mit tenni, mint végrehajtani a fuvarkirendelési rendeletet. Mártonffy biz. tag kikelt ez ellen az eljárás ellen, mely törvénybe ütköző s a vármegyében valóságos hadisarcot vett be, 400—1000 frt terhet róva egyes polgárookra, azonkívül nem is számítva, hogy a nagy munkaidőben különösen messzemenő kárt okozott ennyi rengeteg erőnek kivonása a vármegyéből. Pál Antal, Vujevics Zakár, Latinovits Vincez adtak még kifejezést a megyei közönség elkeseredett hangulatának. A főispán erőlesen védte meg a kormányt, a mely a háborítól kényszerítve tette, a mit kellett tennie, szavazásra bocsátotta a kérdést és az ellenzék kisebbségben maradt. A boszniai katonák itthon maradt családtagjainak segítésére társadalmi és hivatalos úton rendeztek sikeres gyűjtést.

A boszniai okkupáció.

A vármegyei gazdasági egyesület iránt ekkor ébredt föl először az igazi érdeklődés. Az egyesület ugyan már tizenöt éve állott fenn, de alig volt valóságos működése, sikerekre meg éppen nem tekinthetett vissza, s különösen az utóbbi időkben teljes közömbösséggel viseltettek vele szemben a vármegyei birtokosok. Gromon Dezső és Sándor Béla érdeme, hogy az egyesület talpra állott. Rácz Vilmos titkár részletes programot dolgozott ki az egyesület teendőiről, kívánta a szakosztályok megalakítását s hírlapi akciót indított az egyesület érdekében.

A vármegyei gazdasági egyesület.

A mezőgazdaság állapota.

És valóban megindult az érdeklődés, az egyesület tulajdonképpen most alakult meg valósággal, a minék fooka volt, hogy a gazdák maguk fölfedezték értelmetlen elmaradottságukat minden téren a mezőgazdaságban. Különösen a nép ősi módon és haszon nélkül művelte földjét, a mely többé nem bírta ilyenformán meghozni azt a jövedelmet, a mire a fejlettebb igényekkel szükség volt a lakosságának. A törvény által kijelölt gazdasági oktatásnak nyoma sem volt, a községi faiskolák a nevelők sem érdemelték meg s a nép mit sem tanult, hogy az aránylagos polgári műveltséget megszerezhesse s kivált, hogy a kereset kielégítő fokozására tudott volna törekedni. A gazdasági egyesület egy évtized alatt múlva gyakorlati példákkal ébresztette fel a nép tudásvágyát s két évtized alatt átalakította a Bácska egész mezőgazdaságát, de addig még sok harcnak s erős munkának kellett nekifekülnie. Karaesonykor történt meg az a nevezetes közgyűlés, a mely újjáalakította a vármegyei gazdasági kört. Előnké Gromon Dezsőt választotta, a ki nagy erővel fogott az újonnan körvonalozott program megvalósításához. Különb országszerte most indult meg a gazdasági fejlődés. Júniusban a gazda-kongresszus Szekesfehérváron kikiáltotta az „agrarius mozgalom” megindítását.

Újabb szervezésre és rendezésre volt szükség a községi közigazgatás terén is. A vármegye 1878 december 17-én tartott közgyűlésében részletesen ki is dolgozta az új rendszert. Ugyanakkor a vármegyei közútak javítására is nagyfontosságú határozatot hoztak. E szerint a megye elhatározta, hogy a közmunkatartozás helyett bizonyos időre 10%-nyi adót vet ki a lakosságra s ebből megépíti az összes útakat. Valóban ideje is volt már.

A tavaszi rettenetes árvíz, a mely Szavaszt romná tette, mélyen megrendítette a vármegye népet, hiszen ősidők óta ő is félhetett hasonló katasztrófától, bár most szerencsésen elkerülte még a fenyegető Tiszaparton is: nagy gyűjtést indított a szegédi árvízkárosultak fölségélyezésére.

Az éprilisi közgyűlés meleg lelkesedéssel emlékezett meg a királyi párnak ezüstlakodalmáról s feliratban hódoltak a felséges pár előtt. Májusban József főherceg a vármegyei katonai szemléutat tette s ez alkalommal a legnagyobb lelkesedéssel ünnepelték s különösen Zomborban fényes fogadtatásban részesült. Haynald Lajos kalocsai érsek júliusban kapta meg a bíbornoki ezmet s a vármegye ez alkalommal őt is melegen üdvözölte.

Az ipar állapota.

A gazdasági érdeklődés, a mint megindult, gyorsan átesapott a mezőgazdaságról az iparra is. És ekkor fedezte föl a vármegye népe, hogy ezen a téren is mennyire hátra van mara-lyva. A bajai ipartanodát kivéve, a vármegyeiben iparostanulók sehol sem részesültek oktatásban. És az az egy is magánemberé volt s 1879-ben 25 tanulóval élt. És Baján a lakosságnak 18:21%-a élt iparlól. Újvidéken 14:31%, Apatinban 12:12%, Zomborban 10:08% és Szabadkán 6:37%. Természetesen csak kisipar volt és az is kezdetleges állapotban, annyira, hogy a budapesti iparos-kongresszuson a zombori 890 iparos közül egy sem jelent meg, s a szekesfehérvári kiállításban, mely szintén országos jellegű volt, egy kiállító jelent meg. Ekkor tervezgették még csak, hogy az ipartársulatot megalakítják s a szerb iparosok ebben is megelőzték a magyarokat, mert ők már júliusban zászlószentelési ünnepélyt is rendeztek az ipartársulatukban.

Vasutak.

A vasúttervek is ekkor voltak virágjukban. Nevezetes emlékű a vármegyének a következő határozata, a melylyel a nagy, országos, sőt világkereskedelmi szempontoknak alárendelte a vármegyei érdekeket s lemondott arról, hogy Zombornál menjen a pozsony—zimonyi vasútvonal: „A megye közönsége, azon nézetből kiindulva, hogy a világpályáknál, minőnek a pest—zimonyi is ígérkezik, a kicsinyes vidéki és helyi érdekeknek háttérbe kell szorulniok s az ez érdeemben emelt hangoknak el kell némulniok: határozatilag kimondja a megye közönsége, hogy legjobb meggyőződése szerint országos iparunk, kereskedelmünk és nemzeti vagyonosodásunk érdekei a pest—zimonyi vasútvonalnak a Duna balpartján, Budapesttől kiindulva Újvidék érintésével leendő mielőbbi kiépítését követelik s e nézetet a kormányhoz és a képviselőházhoz intézendő indokolt felterjesztésben kifejezi.”

Vármegyei házipítés.

Elhatározták még a múlt évi téli közgyűlésen a vármegye székházának körülbelül 300,000 forint költséggel való újjáépítését s ez évben meg is kötötték rá a szerződéseket. A decemberi közgyűlés még hevesen tárgyalta az ügyet, a melynek meg volt az erős ellenzéke is, de a közgyűlés döntött s a minisztérium jóváhagyta. Így Pártos Gyula tervező építész építette föl a vármegyeházat több évi munkával.

1880 elején élénken foglalkoztatta a vármegye közönségét is a vármegye székhelyén, Zomborban alapítandó színház ügye. A vegyesajkú Zombor önérettel tekinthet vissza rá, hogy csak kevés város előzte meg az állandó színház építésében. A minisztérium rendelkezésben engedte meg, hogy 40.000 forint értéknek megfelelően 800 részvény bocsáttassék ki, 50 forintjával. 1879 augusztusban kibocsátott részvények közül 640 darab 1880. januárig elkelte és a többiért ekkor a város vállalt biztosítást. Ezzel biztosítva volt a színház sorsa. Zombor állást foglalt a pest—zimonyi vasútkérdésben is és elhatározta, hogy ha a vasutat Zombor érintésével építik meg, 100.000 forintot, továbbá a pályaudvar és a vasútvonali területét ajánlják fel, a mennyiben az a város tulajdanából esik ki. Baja is ugyanezt a tekintélyes összeget ajánlotta fel s Ujvidék pedig mintegy 80.000 forintot.

Az április 6-án tartott vármegyei közgyűlésen a főispán legelőször is a trónörökös eljegyzéséről emlékezett meg. Jellemző az az öröm, a mely az egész országot áthatotta ekkor. A főispán beszéde híven jelzi ezt: „Riadalmas örömmel fogadták a magyar szent korona összes népei azt a kellemes hírt, — mondá, — hogy Főnséges trónörökösünk a belga király leányával, Stefánia hercegnővel jegyet váltott. Midőn fejedelmi erényekben ragyogó Apostoli királyunknak fia a magyar föld legdicsőbb sarjának, feledhetetlen József Nádorunknak családjában találta meg szíve szerelmes választottját: kétszeresen van oka nemzetünknek kezességét látni a főnséges frigyben arra nézve, hogy Szent-István koronájának népei között az eddigi példaszerű jó viszonyt új történelmi kapesok fogják szorosabbra fűzni.“ A vármegyei közgyűlés lelkes örömmel küldött hódoló föliratot a királyhoz és a trónörököshöz.

A rendes folyóügyek közül nevezetes a mérnöki hivatal új költségvetése a vármegyei utak rendes költségeire és új építkezésekre. A vármegye útjai még mindig siralmas állapotban voltak és vármegyeszerte hangzott a panasz, hogy a bőség földjén ott fúl a saját portáján a gazda a természet, a melyet nem lehet szállítania. Zombor, a székhely maga is, oly páratlan sors közlekedési viszonyok között tengődött, hogy a miatt sem ipar, sem kereskedelem, sem kultúra nem fejlődhetett, sőt börtémó években is általános inség ütött ki. Most végre a vármegye erőteljesebb módon igyekezett segíteni e bajokon és ez évben 307.327 korona főösszeget irányzott elő a „kula—cservenkai“, „gombos—bogojevai“, „zombor—apatini“ utakra, a „palánkai töltés“, a „kulai út“ fokozatos kiépítésére és több kisebb útvonal megépítésére. Ezentúl évről-évre fokozatosan haladtak az útépitésel.

A vármegye gazdasági életében különben ez időben igen kedvező mozzanat történt. A vármegye székhelyén építendő kereskedelmi iskola, az Adán alapítandó földművésiskola egyre jobban érdekelte a vármegye közönségét. Több kisebb-nagyobb ipari vállalat keletkezett, a hódtság—verbászi lecsapoló esatorna mélyítését és bővítését megkezdették, Zomborban „Iparegylet“ alakult s az ipariskolák szervezetét és föllállítását megveszerte tárgyalták.

A közoktatásügy terén is mindenféle jelentékeny lépéseket tett a vármegyei közönsége, elsősorban Zombor város az elemi iskoláztatás rendezésének megkezdésével.

A június 30-án tartott közgyűlés főbb pontjai közül a vármegyei árvaház ügye érdemel figyelmet. A vármegye már régebben elhatározta, hogy a fegyelmi úton kiszabandó bírságokat ennek a céljaira fogja fordítani; most az alap gyorsabb növelésére azt határozták, hogy a rendeltetés nélküli pénzeket ide fordítják s a közjótékonyagságot hívják föl; azonkívül a vármegye tulajdonában levő, mintegy harminzezer forintnyi temesi földtehermentesítési kötvénynek a kamatját is az árvaház javára adják. Végül tárgysorsjátékot rendeznek tízezer forint nyeresémenyvel s ötvenezer forint értékű sorsjeggyel.

A gazdasági egyesület is derék tevékenységet kezdett és több versenyt és kiállítást tartott. Sajnos, az egyesület még mindig igen gyöngye volt nagyobb hatású munkásságra, pedig égető szükség lett volna rá, főleg a rendkívül lehanyagolt lötenyésztés újra fölélesztésénél.

Július elején gróf Szapáry Gyula pénzügyminiszter a vármegyében járt a rizs-és indigótermelés kísérletek megtekintésére. Türr tábornok kísérte; a Ferenczcsatornából Újverbászra hajózott. Kulán óriási tömeg várta és üdvözölte. A verbászi öntözési telep már ekkor igen szép sikerrel működött.

Augusztus 16-án és 18-án Zombor város a vármegye közönségével együtt fényesen ünnepelte a királynak ötvenedik születése napját. 16-án tartotta a vár-

A zombori színház.

A trónörökös eljegyzése.

Útépités.

Vármegyei ügyek.

A király ötvenedik születés napja.

megye az alkalomból rendkívüli közgyűlést, a melyen a főispán s az alispán tartottak nagyszabású szónoklatokat. Sándor Béla alispán kitünően jellemezte a vármegye legbensőbb dinasztikus felfogását a következő szavaival: „Ha nem ismerem is a multból megyénknek azon közmondásos hódolatkészességéből eredő szokását, hogy koronás királyunk iránti törhetetlen hűségének nyilvánítására minden alkalmat örömmel megragadott: úgy vagyok meggyőződve, hogy ellenére temék a minden oldalról zajosan nyilatkozó közhangulatról, ha ezen ritka örömmel, megyénk közönségének átértett üdvkívánatait s a Felsőes királyi Ház általános boldogságáért, deső virágzásáért, Urnok, királyunk hosszú életéért égheszálló felhűszait nyilvánosan nem tolmácsolnók.“

Hogy mennyire igaz a volt az alispánnak, megmutatta a nagyközönség maga is. Nem elégedtek meg a hódoló föliratokkal, a melyeket a vármegye s a városok közgyűléseiből küldöttek a felségnek, hanem nagymértékű jubiláris ünnepeket rendeztek mindenfelé. Legnagyobb szabású volt a Zombor városé, a mely „fényesen megzafolta azt a bálvéleményt, — mint az egykorú krónikás írja, — hogy vidéki városokban nem lehet közönségesen kiválóbb ünnepélyt rendezni. A Felsőes király születése felszázados évfordulójának előestéjén olyan volt Zombor minden utczája, mint egy darab, kihalatva a esillagos égboltból.“ Az egész lakosság az utczán volt s gyönyörködött a szenikápráztató ragyogásban. Másnap reggel zene ébresztette föl a várost és az egész nap ünnepségekkel volt tele. Délben fogadta a főispán a hivatalok tisztelgését a király nevében, két óraker díszelődött, este kilenczkor 217 terítékes bankett. A vármegye többi városaiban s a helységekben is voltak szép ünnepségek.

A szeptember 30-án tartott vármegyei közgyűlésen tett jelentést az alispán a Kula község árvtarában fölfedezett 51.676 forintos hiányról, a mely a kezelési és felügyeleti hibák és könyelműségek következménye volt, de az egész összeget megtérítették.

Október elején Gromon Dezső főispán váratlanul, hirtelen megvált a főispánságtól. A királyi fölmentést tartalmazó líratot a vármegye törvényhatósági bizottsága „meglepetéssel vegyes megdöbbenéssel“ vette tudomásul. Jegyzőkönyvébe íktatta azokat a kiváló érdemeket, a melyeket Gromon Dezső a vármegye szolgálatában főispánsága négy éve alatt szerzett, nehéz idők alatt, erős megpróbáltatások között. Kiváló személyes tulajdonságainak köszönhette sikereit s most, mikor a rendes és normális viszonyok helyreállottak, az egész vármegye s minden város képviselőtestülete meglepetéssel és föltétlenül nagy sajnálkozással vette távozását. Zombor város is megörökítette jegyzőkönyvében a főispán emlékeztést s egy utczáját róla nevezte el.

A megüresedett főispáni székre *Sándor Bélát*, az eddigi alispánt nevezte ki a király, a ki a vármegye tisztviselői karában kezdte pályafutását és közszeretében és elismerésben emelkedett fokról-fokra. Az egész vármegye örömmel vette kineveztetését, a melyben egy népszerű, tetterős és kiváló fiának kitüntetését s magának a vármegyeinek megbecsületését látta.

Sándor Béla 1843-ban született Baján; atyja Sándor György a 48 előtti időkben táblabíró, majd árvaszéki ílnök volt. 1864-ben lépett a vármegye szolgálatába mint tb. aljegyző s évről-évre haladt. 1870-ben már tb. főjegyző s 1878-ban alispán lett.

A főispáni beiktatás december 19-én, a vármegye közgyűlésén volt. Előző este fáklásmenettel köszöntötte őt a város, a melynek vezetője, Virter Károly ügyvéd, szép szónoklattal köszöntötte őt. Másnap délelőtt tíz óraker székfoglaló ülés volt a városház nagytermében. Az új főispán hatalmas és szép beszéddel foglalta el székét s azokat az elveket körvonalozta, a melyek egy hivatalnokból lett főispán pályájának vezérelvei lehetnek. Az alispáni állásban végzett munkásságát akarta tovább folytatni természetszerűen. Zombor város főispáni beiktatója ugyanezen a napon folyt le.

A vármegyei közgyűlésen a negyedévi jelentést Karácson Gyula főjegyző, alispánhelyettes tartotta. A jelentés esupán folyó ügyekről szólt.

A megüriült alispáni székot 1881 jannár 10-én tartott rendkívüli közgyűlésen töltötték be, *Schmausz* Endre apatini kerületi orsz. képviselőt választván meg egyhangúlag. Azonnal el is foglalta székét szép és tartalmas beköszöntő beszéddel. Az új alispán szintén népszerű vármegyei ember, a kit új tisztsége alkalmából sok helyen ünnepeltek s különösen Apatin, február 2-án.

Január 19-én Szabadka és Baja városok főispánjává *Jankovich Aurél* föld-irtokost nevezte ki a király. beiktatása Baján, márczius 3-án folyt le, Szabadkán a következő napokban nagy ünnepélyességgel.

Tóth Kálmán, a jeles költőt, Baja szülöttét gyászolta február 3-án a vármegye. A temetés az egész vármegyét megillette és a költő szülőhelye küldöttség s koszorút küldött a koporsó elé. A temetés után nemskorára megindították a gyűjtést, hogy emléktáblával jelöljék Baján a költő szülőházát.

Tóth Kálmán halála.

Az április 5-én tartott vármegyegyűlésen Sándor Béla főispán részletesen tárgyalta a vármegye közigazgatási állapotait, a melyek egészen kielégítőek voltak s a rendes módon, minden fennakadás nélkül folytak. Nem volt azonban ilyen kedvező állapotban a vármegye közgazdasági helyzete. Nem szólvá az általános természetű okokból származó gazdasági bajokról, ezen a tavaszon az árvízzel volt sok baja a vármegyének. Mióta a Ferencz-csatornát Türr István tábornak vezetése alatt egy társaság megépítette, a vármegye csaknem teljesen megszabadult az árvízveszedelemtől. Még 1876, 1877 és 1878-ban az általános vízkalamitások idején, a nagy szegedi árvízkatasztrófa napjaiban sem volt olyan nagy baj a vízáradásokból, mint a 70-es évek előtt, mikor százezer holdnyi terület szokott víz alá kerülni minden áradásos esztendőben. Most a csatorna levezette a vízfölösleget s alig pár ezer hold került legfeljebb víz alá. Ebben az évben, 1881-ben viszont azt a sajtóságos megfigyelést tették, hogy a csatornák magas vízállása mindenfelé nagy terjedelmű belvizeket idézett elő. Az alispán jelentése szerint alig volt a vármegyének olyan része, a hol belvizektől nem szenvedett volna a lakosság, számos helyen 5—8000 holdnyi területen. A vármegye mindent megtett a nagy baj ellen, a csatornák vízmagasságát leszállította, s a belvizek szabályozására sürgős intézkedéseket tett. Szerencsére az árvíz nem lett olyan nagygyá, a milyenek indult s így a természetes úton való vízelvezés megmentette a vármegyét a nagyobb csapástól. Azonban elég intő volt ez is a védtöltések s a csatornázás újabb restaurálására, a mit valóban nagy erélyvel és áldozattal hajtottak végre.

Árvíz bajok.

E közgyűlésnek érdekes pontja volt Molnár István vármegyei bizottsági tagnak felszólalása Tóth Kálmán emlékezetének megörökítésére. Indítványozta, hogy a Baján állítandó szobornak ügyét a vármegye vegye a kezébe s hogy a költő emlékét jegyzőkönyvben örökítsék meg. Mindkét indítványt elfogadta a vármegye.

Ez év nyek

A vármegyei útvonalak kiépítése tovább folyt. A vasútvonalak azonban újabb terv szerint változtak. Most a Baja—Keczel és a Baja—Álmás—Szabadka között építendő vasútak versenyeztek egymással. A képviselőház a budapesti—zimonyi vasutat olyan irányban szavazta meg, hogy az nem érintette Zombort, hanem Baja s Szabadka között szárnyvonalat hagyott jóvá, a mely e vidéket összekösse e fővonallal.

Rudolf trónörökösnek május 10-én tartandó esküjője alkalmából a vármegye s a szab. kir. városok külön-külön üdvözlő felíratot intéztek ismét a fenséges párhoz.

A képviselőválasztások június 29-én folytak le. Az egész vármegyében erőskötéses folyt s a fő pártzempont, a mely a választókat külön pártokba tömörítette, a magyar és szerb nemzetiségi jelszók mellett tünt föl. Zombor képviselője lett Maximovics Miklós, a szerb párt jelöltje, 67 szótöbbséggel. Újvidéken Bende Imre, kormánypárti, Szabadkán Mamusich Lázár kormánypárti és Mukics Ernő függetlenségi párti, Zentán gróf Ráday Gedeon szabadelvű győzött.

1881-iki képviselőválasztások.

Október 9-én terménykiállítást rendezett a gazdasági egyesület Zomborban, a mely az egész nagy környék gazdáit érdekelte. Igen sokan kaptak díjakat és Sándor Béla főispán szép beszédében, melyet az este tartott banketten mondott, a vármegye gazdasági sikreit igen jelentékenyked festette. A gabona, konyhaművelvények, kereskedelmi növények takarmánymag, szőlő, gyümölcs- és méz-termelés egyformán kielégítő volt a kiállításból ítélve. A gazdasági egylet kiállításai különben az utóbbi időben erős fellendülésnek indult mezőgazdaság eredményeit tárták fel. Több ipari növény, így főleg a kender-termelés ekkor kezdett okszerűvé és nagyobb jelentőségűvé válni. A gazdaság fellendülése jórészt a vármegye talajának biztosabb válásából ered. A csatornázás után mintegy 350.000 hold moesár vált elsőrangú termőföldd, s az újabban rendbeszedett csatornák a öntözést is kezdték lehetővé tenni s megismertetni a földműves néppel. Különösen

Terméskiállítás Zomborban

a szerb lakosság között egyre jobban hódított a belterjes gazdálkodás és a konyhakeresztet művelése.

Zenta bajta vármegyével.

A vármegyei decemberi közgyűlést több fontos pont foglalkoztatta. Zenta város évek óta viszályban volt a vármegyével, a melynek több rendbeli ítéletét és pörös ügyeiben való döntését sérelmesnek tartotta magára. A vármegye, bár több közgyűlésen szóba került a városnak egy vagy más panaszra, rendszeren úgy intézte el, hogy a városnak tülzenvedélyes képviselőjét rendreutasította s Zentát liggdattan leszavazta. Mihálkovies István zentai polgármester legutóbb egy belügyminiszterrel is jóváhagyott vármegyei határozatot, a mely a sok sebet ejtett úrbéri pörre vonatkozott, indomással vétel helyett a városi közgyűlésen tárgyalás alá boesátott, s igen szenvedélyes vitát s kifakadásokat provokált ellene. A főispán a polgármestert fölfüggesztette s helyettes polgármestert választatott. Azonban a túlságosan elmérgesedett ügy végre jóra fordult, az egyeztető bizottság békét teremtett s Zentán a hosszú évekig tartott belső meghasonlás megszűnt, az úrbéres ügyeket közmegegyezéssel elintézték s a város háztartásának zilált viszonyait is rendezték.

A vármegyei fejlődése.

Az útépitéseket s a belvizek szabályozását a legnagyobb erővel folytatták az egész évben s az alispán örömmel jelentette, hogy a vármegye egész lakossága nagy készséggel volt ebben segítségére a vármegyének.

A gazdasági egyesület december 20-án tartotta közgyűlését, a melyen elnökké báró Rudics Józsefet, alelnökké Vojnits Jakobot és Boromiszta Tibort választották.

1882-ben januárban szervezték a vörös kereszt-egylet vármegyei fiókját. Nagy bizottságot küldtek ki s jelentékeny sikert értek el.

Márcziban adták ki a községi faiskolák felállításáról, kezeléséről s a felügyeletükről szóló szabályrendeletet. E rendelet szokatlanul fontossá lett, mert az egész vármegyében örvendetes módon meggyarapította s föllendítette a gyümölestermelést. Hasonló, sőt talán még nagyobb javára voltak a faiskolák a selyemtenyészésnek, a mely addig meglehetősen közönyösségben részesült a népnél s mégis 10,461 frt értékű gabut váltott be a székszárdi selyemtenyészési központ a múlt évben a vármegyéből.

A tavasi közgyűlés, melynek gazdag programjára szokatlanul nagyszámmal gyűltek össze a közönyösségükről ismert megyebizottsági tagok. Az alispáni jelentés először is a zentai úgról emlékezett meg. Ott Gombos Gábornak egyhangúlag polgármesterré választották s ezzel a közbéke helyreállott. Szintén az úrbéres ügyek zaklatták fel a közbékét Kulán, a hol olyanforma radikális módon állították helyre a rendet, mint Zentán.

A tavasi áradások ez évben nem voltak oly veszedelmesek, mint az előzőben, de a esatornák mellékén fekvő községek mind belvizektől szenvedtek, sőt a telecskai dombok völgyes részein is káka és nád kezdett már fölverődni a termékeny földeken. Almás, Mélykút, Jankovác, Gara, Vaskútig hatolt a belvizek területe, Paralynt 3000 holdnyi határa egészen el volt árasztva, Paraga, Pivnicza, Lality határa szintén jórészen. A vármegye s az alispán erélyesen folytatták a levezetési munkálatokat, s egy hatalmas levezető párhuzamos esatorna tervét készítették el.

Közbiztonság.

Érdekes korszaka volt ez az idő a vármegye közbiztonsági állapotainak. A személy- és vagyonbiztonság legutóbbi évig meglehetősen sok kifogás alá esett az egész vármegyében, s egyes községek hírhedtek voltak a verekedésről, lopásról, erkölestelen életéről. A községekben az úgynevezett felelő-örök tartották volna fenn a rendet, de nem is értettek hozzá, s helybeliek levén nem is mertek beleavatkozni kényes dolgokba. Ezt a rendszert most megszüntették és a m. kir. esendőséget szervezték. Ezzel kezdődött meg a közbéke és közbiztonság igazi kora. Ugyanekkor rendezték a koldúsügyet is.

Ánemét nyelvű lakosság hazatérésének.

Áprilisban népgyűléseket tartottak több községben, így Apatinban, Hód-ságon, Cservenkán, Újverbáson, Sztanisieson, Futakon, Kovilszentivánban, Almáson stb. a német nyelvű lakosok, a melyeken tiltakoztak a nemzetietlenség vádjá ellen s e gyűlések eredményeül egy küldöttség fölkérte a főispánt, hogy a miniszterelnöknek adja tudtára az általános bizalmat és köszönetet, a miért megvédte az országgyűlésen a német ajkú polgárságot. Erről a mozgalomról a júniusi közgyűlésen a főispán is megemlékezett. Az erős izgalom alapja az volt, hogy a berlini „Deutscher Schulverein“ magyarországi németek panaszára fel-

háborítói híreket terjesztett arról, hogy nálunk milyen rabságban sínylődik a német elem. A vármegyei németajkúak lelkes felháborodása méltán adta a főispán ajkára a következő kijelentést: „Szolgáljon megyénk németajkú polgárainak eme hazafias tette a megye egyéb nemzetiségű lakosainak követendő példálául és adja Isten, hogy úgy az országot, mint megyénk valamennyi lakosságának hazafiasága oly kétségbevonhatatlan legyen, hogy annak bebizonyítására ilyenmő hazafias demonstrációkra a jövőben szükség ne legyen.“ E beszéd után Raichl Péter földbirtokos, megyebizottsági tag a német polgárság nevében tartott beszédében a következő szép és emlékeztető méltó kijelentést tette: „Ha mi, magyar hazánk történetére visszapillantunk, tudjuk abból, hogy németajkú ősaink mily nehéz viszonyok között kerestek és találtak e megyében otthon. Tudjuk, hogy akkoriban ősaink az úrbéri széknel tovább nem juthatva, felséges királyuk és hazájuk iránti hálás köszönetüket csakis tevékenység, szorgalom, rend- és békeszeretet által tanúsíthatták. Szent törvényeink és mindnyájunkkal közös alkotmányunk folytán immár abba a szerencsés helyzetbe jöttünk, hogy itt, e megye székházában, nyíltan kimondhatjuk azt, a mit ősaink végrendeletileg reánk szent kötelesség gyanánt ruháztak át, de a mit ők ajkukon nem, csak szívükben hordozhattak: hogy mi, mint ősaink hű utódjai, Felséges királyunkhoz, mint szeretett apánkhöz: édes hazánkhöz pedig, mint imádott szülőanyánkhöz, megmászthatatlanul ragaszkodunk s írátkoz sem háládatlanok, sem hűtlenek soha nem lehetünk.“

Május 28-án gép- és állat-kiállítás volt Zomborban, a melyet a főispán és az alispán nyitottak meg. A kiállítás szépen sikerült különösen az állattenyésztésnek hű s kedvező képet adta.

Június 24-én nagy ünnepélyekkel fogadták Zomborban s aztán a vármegye számos községében Haynald Lajos kalocsai érseket, a ki bérmáló körutat tett.

Bizonyos figyelmet érdemel az a hírlapi vita, a melyet szeptemberben Bács-Bodrog vármegye lakosságának jelleméről a fővárosi és helyi lapok rendeztek. Azért érdekes, mert adatokkal s becses példákkal bizonyították ekkor, hogy a vármegye milyen erős léptekkel halad előre a kiegyezés óta. György Aladár: A föld és népei cz. művében a Bácskát azzal a régi sablonos fölfogással jellemezte, hogy: népe szorgalmas és takarékos, az úri osztály ellenben átlag tékozló és dorbézolásra hajlandó s így a városok hátramaradását nagyrészen a gentry, a tisztviselői kar, egyezőval az úri osztály okozza.“ Ez az ítélet már ekkor teljesen fölületes volt, a mit valaha néhány bácskai földesúr alapított meg, bár az irodalomban közkeletűvé lett, hogy a „bácskai“ mint jelző a „nagy korhely“ szóval lett egyértékűvé. Bács-Bodrog vármegye a lefolyt tizenöt év alatt rendkívül nagy átalakuláson ment át. Valóban éppen ez a kor volt az újkori gazdasági renaissance kora, ez alatt az idő alatt lett a vármegye képessé az új és modern élet nagystílű föladatainak felfogására és befogadására. Közoktatásügye jelentékenyen fejlődött, s éppen azon az úton volt, hogy a magasabb virágzásra fokra érjen. Házi ipara pompás volt s a magasabb ipar csirái jelentkeztek, s a kendertermelés és feldolgozást végző állalatok európai színvonalon állottak; a mezőgazdaságban rohamosan kezdtek szaporodni a gépek s szanaszét a nagyobb községekben kisebb-nagyobb gyárak keletkeztek. Belsőleg lehetett különösen megfigyelni a nagy átalakulást, a mely különben csak a régi erények természetes kifejlődése volt. Hiszen az egész ország közzgazdasági felfogása ebben az időben ment át a régi módú gondolkodási elvekről a modernekre. S a Bácska e téren nemhogy elmaradt volna, hanem messze megelőzte az ország számtalan vármegyéjét.

Ebben a nagy munkában része volt Czirfusz Ferencz kir. tanácsos tanfelügyelőnek, a kit ép ez időben, október közepén ünnepelt az egész vármegye, a főispánnal az élén, abból az alkalomból, hogy harmincz évet töltött a vármegye tanügye vezetésében.

Nemsokára, október 22-én Arany János halálát vette hírül gyászos érzéssel a vármegye közönsége. Sirjára koszorút küldtek és szobrára gyűjtést indítottak meg.

November elején ünnepelték a zombori városi színház megnyitását. Első színműgatói voltak Sighy Zsigmond és Dobó Sándor, az első előadászon Szigeti József: Rang és mód cz. darabját adták elő. Megelőzőleg Margalits Ede dr. szavalta el Dömötör Pál ünnepi prologusát.

1883 márcziusban ezer csángó család telepítésére tettek intézkedéseket. A Bukovinába szakadt magyarok egyelőre töltésépítésre jöttek haza, de azzal a

Vita a vármegye lakosságának jelleméről.

A zombori színház megnyitása.

Csángótelepítés.

reménységgel, hogy vegleg itt is maradnak. A felső- és alsó-kulai pusztán a kincstári birtokot, mintegy ötezer holdnyi területet engedte át nekik az állam, hogy itt ötszáz család letelepedhessen. A csángók április elején meg is érkeztek és mindenfelé nagy örömmel és szeretettel fogadta őket a lakosság. Ókanizsán, Óbecsén, Títelen nagyszérii ünnepélyvel fogadták őket.

A tavaszi közgyűlésen ismét szerepelt Zenta város, a mely a közvagyon hiánya miatt sok bajban volt s ezért nem igen bírt kellően megfelelni mászer kötelezettségeinek. Ez évben ismét nagy baj volt az árvízzel, a mely Monostorszegnél január 12-én gátat szakított s csak rendkívüli erőfeszítéssel lehetett megakadályozni, hogy az 1876-iki nagy árvízvétszét elkerüljék. Ugyanezekkor több ponton fenyegetett hasonló vész s a központi tisztviselők, főleg a főispán és alispán érdeme, hogy a nép állandóan megfeszített erőre állott készen s mindenütt megelőzték a bajt. A budapest—zimoni vasutat márczius 15-én nyitották meg s a vonatforgalom az év nyarán indult meg menetrendszerinti pontossággal.

A vármegyei területi épségében fenyegette ez időben bizonyos veszelelem. Szeged székhelyével ugyanis külön vármegyét akartak alakítani s egy bizonytalan jellegű küldöttség bejárta a vármegyének e czélra kinézett részét s Ókanizsán némi pártoskodást is keltett már. Addig, míg arról volt szó, hogy csak Torontáiból szakítanak ki Szeged részére területet, a vármegye bizonyos rokonszenveléssel hallotta a dolgról. Most azonban, látván, hogy Martonost és Ókanizsát, több mint 18000-nyi lakossal, el akarják tőle venni, megijedt a vármegye is és tenni kezdett ellene. Maga a két város népgyűlésben tiltakozott az elszakítás ellen s kijelentette ragaszkodását a régi anyavármegyéhez, a melyhez történelmi okok és fontos gazdasági érdekek fűzik. A főispán és alispán pedig a miniszterelnöknél voltak, mint meghívottak, tanácskozáson és itt fejtették ki érveiket. Csakugyan nem is lett a tervből semmi, Bács-Bodrogvármegye most sem szenvedett területi esonkítást.

Május 11-én tartotta a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat alakuló közgyűlését, Schmausz Endre ideiglenes elnök vezetése alatt. Elnökké ugyanőt, alelnökké Iványi Istvánt választották. Tagok a megalakuláskor más 177-en voltak.

A vármegyei közgyűlés május 12-én a lta ki a vármegyei háztartásról készített szervezési szabályrendeletet.

Október 13-án a király meglátogatta a romjaiból újjáépült Szegetet és ekkor a szomszédváros örömmünepében részt vett Bács-Bodrog vármegye is. A főispán vezetésével a vármegye küldöttsége megjelent a király előtt kihallgatáson és a felségtől szíves választ kapott: „Nem kétem, — mondá az uralkodó, — hogy e város felvirágzását és erősödését ezután is nemcsak meleg részvétellel kísérendik, hanem e czél előmozdítására részükről is mindenkor készséggel és szokott önzetlenséggel fognak közreműködni.“

Az általános tisztújítás decemberben történt meg nagy izgalom között. Alispánmá egyhangúlag ismét Schmausz Endrét kiáltották ki. Főjegyző Karácson Gyula, főügyész Mihályi János, árvaszéki elnök Zákó Péter lett.

1884 február 21-én volt a vármegye tavaszi közgyűlése. A gyűlés örömmel ünnepelte a főispánt abból az alkalomból, hogy a király őt a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki.

Ez a közgyűlés intézkedett a vármegyei tisztviselők nyugdíjalapjának megteremtéséről.

Ebben az időben már egyre jobban foglalkoztatta a közvéleményt, hogy a vármegyében önálló iparkamara állíttassék fel. Eddig a vármegye a budapesti iparkamarához tartozott s ebből a nagy távolság miatt semmi haszna sem volt. Most tervbe vették, hogy a szegedihez fogják esatolni. Mivel azonban ez a kerület is olyan óriási terjedelmű lett, hogy csaknem egyedül állott az országban, a vármegye ettől sem várhatott sokat. Ezzel szemben Bács-Bodrog vármegye óhajtása az volt, hogy belőle és a vele iparkereskedelmi tekintetben sok közös érdekű Torontál vármegyéből alakítsanak egy önálló iparkamarai kerületet. Ez a szép terv ugyan nem valósult meg s Bács-Bodrog vármegye a szegedi kamarába került, de a vármegye oly gyorsan fejlődik ipar és kereskedelem tekintetében, hogy bizonyára el fogja érni ekkor óhajtott önállóságát.

Májusban már megkezdődtek az új képviselőválasztás előkészületei. Szervekedtek a pártok s most is, mint rendesen, nemzetiségi szempontok irányították

A zimoni vasut megnyitása.

Szeged vármegyei.

A Történelmi Társulat megalakulása.

A király Szegetet látogatta.

1883. Tisztújítás.

Az iparkamara ügye.

a politikai pártállásokat. De még mielőtt megindult volna a harez, Torzsa község ünnepelte fennállásának százéves fordulóját. Az egész vármegye szívesen üdvözölte a derék, hazafias német községet.

A képviselőválasztások június 13-án folytak le.

Nem volt semmi különösebb mozgalom. Megválasztották Almáson Olaj Lajost fő getlenségi programmal; Apatinban Szemző Gyulát mérsékelt ellenzékiel: Hódságon Hevessy Bertalant ugyanazzal; Kerynyáján Széchenyi Jenőt, Kulpinban Dimitrievics Milost, Óbecsén Popovits Vazult és Ókanizsán báró Podmaniczky Frigvest szabadelvű programmal; Óverbászton Pulszky Ferencet pártönkivüli, Rigyczán Latinovits Jánost szabadelvű. Titelen Dimitrievics Misát nemzetiségi, Tovarisován Gromon Dezsőt szabadelvűpárti programmal. Így a vármegyei tizenegy választókerületben a kormánypárt hat kerületben győzött, a mérsékelt ellenzék kettőt, a függetlenségi párt s a nemzetiségi egyet-egyet kapott s egy pártönkivüli lett. Zombor képviselője Mártonffy Károly lett. függetlenségi programmal.

Képviselőválasztások 1881.

A júlini közgyűlésen az alispáni jelentés főbb pontjai most is a közútak építésére és a belvízek szabályozására vonatkoznak. Az adai földműves-iskola alapköveit május 19-én letették, s a vármegye az iskolát a legmelegebben gondjába vette. A kolera tünt fel ez évben Európában s a vármegye a legszigorúbb és legerélyesebb módon tette meg előre óvintézkedéseit. Az új ipartörvény már életbeléptetése előtt erősen foglalkoztatta a vármegye közönségét. Ekkor alapították, szerverték az ipartesületeket és ipartársulatokat, a melyek az ipar fölemelését voltak hivatva kezükbe venni. A vármegyében a négy szab. kir. városön kívül kb. harmincz községben volt száznál több iparos és így ennyi hely volt jogosult ipartestület alakítására.

Különféle ügyek.

Az év nyarán elkészült az új székház, a kolosszális épület, a melyet Báes-Bodrog vármegye közönsége a közigazgatás céljaira emelt. A hatalmas palotának úgy előkelő komoly stílje, mint szabályos méretei a nyugalom és tekintélyes erő benyomását teszik. Tervezője s építője Pártos Gyula, budapesti műépítész, a vármegye szülötte volt. A vármegye 1878 január 22-én tartott közgyűlésében elhatározta, hogy a régi székházat kb. 320.000 forint költséggel kibővítetteti. A miniszter jóváhagyta a határozatot azzal, hogy pótlódó úttján kell beszerezni a szükséges pénzt a már ekkorra elkészített tervek megépítésére. 1880 márczius 7-én kötöttek szerződést a vállalkozóval, a ki az építést azonnal megkezdette. Építés alatt kiderült, hogy a régi székház megmaradó részei nem lesznek összhangban az újakkal, másrészt, hogy annyi javításra és átalakításra van szükség, hogy célszerűnek látszott mindezt egyúttal végezniel. Így épült át a régi épület is, az újjal együtt összesen 420.231 forint költséggel.

Az új vármegyeszékház.

Szeptember 21-én leplezték le Baján Tóth Kálmán szülöházán az emléktáblát. országos jellegű ünnep keretében. Halottak napjára síremlékét is fölláttották a költőnek a budapesti kerepesi-úti temetőben, ekkor is képviseltette magát a vármegye közönsége.

A novemberi közgyűlésből üdvözölték báró Fejérváry Gézá, az új honvédelmi minisztert és Gromon Dezső honvédelmi államtitkárt, a volt főispánt. Ugyanekkor részvétíratot küldtek gróf Lónyay Menyhért özvegyéhez, a kiváló államférfi elhunytá alkalmából.

1885 január 15-én tartott közgyűlésen a főispán sajtáságos világitást vetett a vármegyei adminisztráció belügyeibe. Nines megelégedve a tisztviselői karával, a melynek kebelében „hiányzik az az összhang, az a testületi szellem, a mely nélkül valamely jelentékenyebb eredmény, előhaladás nem képzelhető. A tisztviselők jó részének nyugodt a lelkiismerete, ha a reáháramlott munkát gépszerűleg elvégzi, a kezdeményezést mindenben az alispántól várja.“ Különösen az árvaszék ellen van sok kifogás, mert ott feltűnően hanyag és szabályellenes az ügykezelés és ilyen okok miatt most épen az egész árvaszéki tisztikar, két tag kivételével, fegyelmi alatt áll.

A közigazgatás szellemé.

Érdekes ezeket az elhangzott panaszokat megfigyelni épen egy hivatalnok főispán szájából. A vármegyei közigazgatás általában az egész országban átmeneti stádiumban van ekkor a régi patriarkális korból, az államosított rendszeres hivatali kor felé. Egyre jobban feszegetik és várva várják az államosítást, a mely azonban évről-évre halasztódik s még ma is abban az állapotban van, mint húsz évvel ezelőt. Pedig már ekkor tisztán áll a közvélemény, sőt a hivatalos tekintélyek

előtt is a régi rendszer sok hibája. Nem boesátkozhatik a legújabb idők békés referencie elvi vitába az élet fölvetette nagy kérdésekről, esupán jelezheti az idők szellemét. A nyolczvanas évek a vármegyei életnek két fótulajdonosigát teljesen kifejlesztették: a kormányval szemben való föltétlen engedelmességet s ezzel együtt a teljes hivatali közönyösséget. A központi kormány szelleméből áradt ez szét, a Tisza Kálmán rendszere ért ezzel immár szinte a túlerésig.

A közigazgatás szellemét.

Súlyosbította a közigazgatásnak ezt az állapotát a vármegyei közeletnek sajátos helyzete. A vármegyében értelmiségi és magyar nagybirtokos-osztály alig van, ilyen középbirtokos is aránylag kevés. És a nagybirtokosok egyáltalán nem érdeklődnek a közügyek iránt, sőt jórésziük nem is lakik a vármegyében. A tömeg vagy indolenciából, vagy a kultúra hiányából semmit sem tesz a közügyért. De ez érthető volt, Bács-Bodrog vármegye külön fejlődési állapotai miatt annyiféle volt tagolva, nemzetiségi, felekezeti válaszfalakkal úgy szét volt darabolva, hogy a nép nem tömörülhetett semmiféle közfelfogásban s a szanasztét szórt intelligenciája jobban meg volt terhelve anyagi gondjaival, minthogy ideje s kedve maradt volna a közügyekkel törődni, a melyekről ügyis mindenki tudta, hogy a körülbelül egy pártonlevő vármegyében szigorú középponti irányítás intézi azokat. Hagyták, hogy folyjon a világ sora, a hogy megindult, hadd menjen a vármegye szekere, míg el nem akad. Így is fölontúl sok megoldani való várt minden emberre, a maga gazdasági életében. Bármennyire nem helyes is ez a szétziláltság, bizonyos, hogy minden nemzet s minden vármegye életében vannak korok, a mikor semmi közös lelkesedés nem hozza össze a népelemeket semmiféle ezéla. Bács-Bodrog vármegye ez időben ilyen békés átmeneti kort élt, a közügy, mint fő, poshadt. De ennek a tónak mélyén már titkos forrongás volt, gazdag erővel haladt előre a vármegye az ipari, gazdasági, sőt a kulturális fejlődés útjára. Mutatja a gazdasági egyet eredményes munkássága, a történelmi társaság gyűjtő, eszmekeltő föllépése, a milleniumi év iránt már ekkor megindult érdeklődés, a vármegye monografiája megírásának terve, számtalan iskolának alapítása, a közúti gyors építése, az ipartestületek, népszövetkezetek stb. alakulása. Mindez csak egy évtized múlva eredt ugyan kalászba, de hiszen lassan indul meg a esírás és a legteljesebb tespedés korában jöendő tenyészetnek megfigyelhetetlen munkája, zsbongása folyik, a mit csak a kész eredményekben vesz azután észre az ember.

Szerb kongresszus.

Június 27-én volt a szerb nemzeti egyházi kongresszus Zomborban, a mely higgadt, lojális és okos magatartásával azt az öröndetes hangulatot hozta meg, hogy a szerbégnek a magyar állameszmével szemben bizonyos időkben éles harcának keserűsége régen elmúlt. Igaz, hogy azokban az időkben sem a szerb nép volt e harcok egyedüli oka, hanem az államhatalom, a melynek szüksége volt rá, hogy így izgassa föl őket a magyarság ellen. A kongresszus hű és igaz képét álta a szerb nép ez időbeli megbékült és reményteljes állami érzésének.

Június 30-án volt a vármegyei közgyűlés, a melyen a főispán átadta Schmausz Endre alispánnak a király kitüntetését, a III. oszt. vaskorona rendet. A közgyűlés ez alkalomból lelkesen ünnepelte a nagyérdemű alispánt.

Vármegyei ügyek.

Ugyanekkor készítették el a vármegyei tisztviselők nyugdíjalapjának tervezetét, a mely később életbe is lépett.

Részt vett a vármegye Tisza Kálmán miniszterelnöknek tíz éves miniszter-jubileumán.

A decemberi közgyűlés kínos ügye a Szeged vármegye kérdése volt. Bács-Bodrog vármegyének az a része, a melyet Szegedhez akartak esatolni, épen az egyetlen tiszta magyar része volt s így rendkívül súlyos csapás lett volna reá. Tiltakozott is ellene. Ez a tiszpartí vasúti ügye kapcsán merült fel, a melyet a miniszter ügy akart megoldani, hogy az Szegedre nézve legyen elsősorban kedvező. A közgyűlésen erős vita volt, a melyben az állandó választmány javaslata győzött, e szerint újra megkérdik a vasútmenti községet, hogy az új vasúti terv keresztülvitele esetén is hajlandók-e ajánlataikat megtartani.

Az 1886 márczius 5-iki közgyűlésen alakult meg végleg a vármegyei tisztviselők nyugdíjintézménye. Május 4-én Pauler Tivadart, az elhunyt volt igazgató-ügvi minisztert részvétellel gyászolták s a május 5-iki közgyűlés részvétlirattal kereste föl családját. A folyóügyek közül a járásosztás volt nevezetesebb. Szeptember 16-án az időközben elhunyt Zákó Péter árszvéki elnök helyére rendkívüli lelkesedéssel Mihályi János vármegyei főügyész választották meg, az ő

helyére főügyészszé pedig Schlagetter Gyulát. Október 28-án a vármegye egyházaiban ünnep volt Simor János hercegprímás ötvenéves papi jubileuma alkalmából.

Novemberben megkezdették a képviselők beszámoló beszédeiket az egyes kerületekben. A téli közgyűlésre készült el a községi rendőrség szervezéséről szóló szabályrendelet, amely hivatva volt a közbiztonsági állapotokat véglegesen rendezni. Különben az utóbbi években, a esendőrség szervezése óta, már korántsem volt annyi panasz e tekintetben, mint addig.

A következő év tavaszán megindultak a képviselőválasztások előkészületei. Gróf Apponyi Albert, mint a múlt választáskor, most is körutat tett a vármegyében és mindenfelé roppant lelkesedéssel fogadták. A függetlenségi, illetőleg a mérsékelt ellenzéki és a szabadelvű pártok állottak szemben egymással és erős küzdelemre volt kilátás. Azonban a függetlenségi párt ez alkalommal csaknem teljesen elvesztette a teret s majdnem az összes kerületekben szabadelvűpárti képviselőt választottak, még pedig általában igen nagy többséggel. Zomborban Koczár Zsigmond, Apatinban Fernbach Antal, Palánkán Gromon Dezső, Hód-ságon Vojnits István dr., Kulpinban Rohonyi Gyula, Tittelben Dimitrievics Milos, Ókanizsán báró Podmaniczky Frigyes, Kernyáján Széchenyi Jenő, Rigyiczán Latinovits Ernő, Verbászon Pulszky Agost és Újvidéken Möricz Pál, Baján Latinovits Gábor, Óbecsén Popovits Vazul, Szabadkán Ivánka Imre és Horváth Mór dr. lettek képviselőkké. Függetlenségi programmal ketten győztek: Olay Lajos Almásón és Szabó László Zentán. Ez megfelelt az ország összes választási arányának, mert a kormánypárt óriási túlsúlyra jutott az egész országban.

A nyári közgyűlés ipari intézkedésekkel, az ipartörvény 50-ik szakaszának módosításával foglalkozott.

Július 17-én ünnepelték a hegyesi csataemlék fölállítását nagyszabású ünnepélyen, Bács-Bodrog vármegye egész intelligenciájának, a magyar és német ajkúaknak lelkes részvételével. A hatalmas obeliszket hat-hat méter szélességű vasrács veszi körül, s sörös gránitlépcső visz fel hozzá. Az obeliszk feliratai az éjszaki oldalon:

Siremlék vagyok én, száz vértanu nyugszik alattam,
Kik honukért — honodért — estek el itt, e mezőn.
Szent végredeletük hálásan véve szivedbe:
Add unokáidnak még ezer évig odább:
„Honfi szeresd a hazát! Élj, halj érte! Csak akkor
Lesz bármely sorsban nagy, szabad és a tied!”

A keleti felén: „E hely környékén győzte le 1849 július 14-én Guyon Richárd honvédtábornok 7000 honvéddel, 42 ágyúval Jellasiéknak 12.000 emberből, 79 ágyúból álló hadát.”

A déli oldalon: „Guyon a fölnyomultában reátámadó Jellasié bánt Hegyes, Szeghegy, Feketehegy határára ví-éz honvédeivel megvervén, Verbászon át Kátyra futamította, s vármegyénkől kiszorította.”

A nyugati oldalon: „Bács-Bodrog vármegyének a névtelen szabadsághősök iránt kegyeletes közönsége adakozásából emeltetett. 1887 július 7-én.”

Tengernyi nép jelent meg a leleplezésre s az egész ünnepély magas színvonalon állott. Beszédet tartottak Cziráky kishegyesi jegyző, a vármegyei honvéd-egyesület alelnöke, Balassy Endre ez. kanonok; Bakay Károly Zomborcsevis György művét olvasta fel; Lovászy Márton Dömötör Pál versét szavalta, Schmausz Endre alispán szónokolt.

Szeptember elején a kalocsai érsek Zomborban volt s ez alkalomból az egész város és a vármegye vezetősége nagy ünnepségekkel tisztelte meg az érseket. Bérmlást tartott az érsek ekkor s fölszentelte az új apáczaárdát. Ennek az ünnepülésnek folytatása volt, hogy Zombor város Haynald érseket diszpolgárrá választotta nagyszerű adományaiért s az erről szóló oklevelet november 28-án vitték el Kalocsára.

Az őszi közgyűlés ismét erősen foglalkozott a régi panaszszal, a közbiztonság szomorú állapotával. A vármegye régebben elhatározta, hogy vármegyei rendőrséget szervez, a községi felelős örök intézménye helyett. De a községek erőlyesen tiltakoztak az ellen s 65 fellebbezést nyújtottak be autonomiájuk megsértése címén s e miatt ismét elmaradt a reform egy időre. A decemberi közgyűlés adta ki a közmunkákról szóló fontos szabályrendeletet.

Az 1888 február 28-án tartott közgyűlésén a vármegye elhatározta, hogy a kuestár által ebben az időben megkezdett vásárgoji eladásokat a legnagyobb mértékben partolja s a községeknek, ha az kedvező, még kölesből való megvételét is jóváhagyja. Ugyanekkor a határozati részletkérdéseiben hoztak több elvi határozatot. Ugyancsak fontos határozat volt, a mit Zenta városnak kegyuri jogára vonatkozólag hoztak. Ez alkalommal a város is meg volt elégedve a döntéssel, mert az ő javára szölt. Különben az időben a vármegyében igen sok helyen folyt a kogyrusok fölötti harez a plébános-választásokkal kapcsolatban. Zenta városnak egész sereg ügye és közigazgatási baja volt ekkor vizsgálat alatt. Az alipáni vizsgálat eredményéről a január 27-iki közgyűlés kapott jelentést s ebből kiderült, hogy a vármegye semmi komolyabb rendetlensége nincs.

Új gazdasági nagyobb tervekkel is foglalkozott a vármegye közönsége. A gazdasági egyetel mintagazdaság föllállításán fáradozott. Másrésztől az iparosok nyersárú-erarnok megteremtésén buzgólkodtak. A zistermelés kiterjesztéséről sokat tanácskoztak. A tiszaparti vasút építése is igen sokat foglalkoztatta az egész vármegyét.

Augusztus 23-án meghalt Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter, a kit a vármegye a legőszintűbben meggyászolt, mert neki lehetett tulajdonítani a közoktatásügynek az utóbbi évtizedben való bámulatos javulását. Tizenöt év alatt az írni—olvasni tudók száma 23%-al szűkött fel. Kisdölovók, iparosinasiskolák egyáltalán nem voltak, most minden valamire való helyen van. Kereskedelmi oktatás sem volt, most mind a négy szab. kir. városban van alsó, Újvidéken és Zomborban középkereskedelmi iskola. A magyar nyelvet csak az 1879. 23. t.-ez. életbelépte óta tanítják kötelezően az iskolákban. Faiskolák, iskolai kertek és iskolai takarékpénztárak szintén számos helyen alakultak s több állami elemi iskolát állított már, bár az iskolák államosítása csak jóval későbbi dolog. A középiskolaoktatás is szinte lehetetlenül primitív állapotban volt Trefort előtt s ő emelte a művelő nyugot színvonalára az új tantervvel, az utasítással és azoknak pontos végrehajtásával. Közélebből pedig a zombori főgimnázium palotáját neki köszöni a vármegye. A közgyűlés teljes részvétellel vette tudomásul a kiváló miniszter elhunytát s érdemeit jegyzőkönyvbe iktatta.

1889 január 30-án végtelen megdöbbenéssel és általános szíváfájdalommal hallotta a vármegye népe Rudolf trónörökös halálhíret. A székhely, Zombor s a többi városok, valamint a vármegye, a lehető legnagyobb mértékben vettek részt az országos gyászbán.

Áprilisban üdvözölte a vármegye Szilágyi Dezsőt, az új igazságügy-minisztert.

Új főispánt kapott Újvidék és Baja júniusban. Az elsőnek főispánjává *Flutt* Viktor drt. az utóbbinak *Sándor* Bélát, a vármegye s Zombor város főispánját nevezte ki a király. Az elsőnek beiktatása június 18-án, a másodiké június 13-án történt nagy fényvel.

Az év őszén erősen izgatta a vármegye törvényhatósági bizottságát a közönségét az utolsó restauráció, a mit a teljes közigazgatási reform előtt vártak. A kormány is eléggé szabadon tárgyalta s boesátotta közre a híreket, hogy a legközelebbi időben végrehajtják a reformot. A tisztviselők kinevezése, a javadalmaszás rendezése, a fegyelmi eljárások szigorításának kérdése, az a három pont volt különösen az, a melyre ki kellett volna terjednie a reformnak. Októberben e reform részletei is napfényre kerültek és általános vita tárgyává lettek a vármegyeháza s az összes községek elüljáróságánál.

A kalocsai érseket ötvenéves lelkési jubileumán a vármegye s a városok lelkes üdvözölő iratokkal és küldöttségekkel keresték fel október 15-én.

A gazdasági egyesület ez évben fontos kísérleteket tett a czukorrépa-termeles föllendítésére, a mit országszerte előtérbe emelt a czukorpraemium-politika. A kísérlet igen szépen sikerült, a czukortartalom átlag 12% volt, a miből nyilván kiderült, hogy a vármegye talaja igen jó minőségű czukorrépat terem s így indokolt a vármegyében répacukor-gyárat fölláítani.

A vármegyei közgyűlés tisztújítása december 21-én folyt le Sándor Béla főispán elnöklété alatt. A főispánt ezen a napon ünnepelték tisztviselői tagálatán huszonötéves jubileuma alkalmából is. Korbai Károly bizottsági tag tartotta a közgyűlésen az üdvözölő beszédet, így szólván: „Ez örömnappra nekünk más kincsünk, mint az érdem tisztelete, a jellem nagyraeésülése és a hála

Tr. fert. eg. a vármegyei közoktatás.

Rudolf trónörökös halála.

Restauráció.

imája, nincsen; ezen kincseket rakjuk le tehát a hódolat oltárára és hogy szavunk el ne hangozzék, indítványozom: örökítsük meg e napot vármegyénk évkönyveiben, nyomatékos hangsúlyozása mellett annak, hogy főispánunkat nem színiünk meg tisztelni, szeretni és követni.“ A közgyűlés ennek a valóban példás lelkesedésnek a hatása alatt állott az egész választás alatt, a melylyel megmutatta, hogy a régi rendszerrel meg van elégedve s az eddigi vezetők iránti bizalom erős kimutatása volt, hogy csaknem teljesen a régi tisztikart választotta meg újra. Alispánna ismét Schmausz Endrét, főjegyzővé Karáeson Gyulát, főjegyzőszé Schlaetter Gyulát kiáltották ki. Érdekes és megkapó az alispán beszéde, a melyben „a múlt és jövő jelen határán“ érzi magát, s azt hiszi, hogy „egy százados jog utolsó megnyilatkozása a mai választás, a mely e vármegye kötelességtudó fiára nagy öröm, minthogy a közbizalom a becsületes és odaadó munkásságot osztatlan elismeréssel méltatja.“ Úgy látszik, ennek az osztatlan elismerésnek volt természetes következménye, hogy a vármegye-gyűlés még néptelenebbek lettek, mint valaha voltak. A januári rk. gyűlésen alig 8—10 vidéki tag jelent meg a 600 törvényhatósági bizottsági tag közül.

1890 februárban elhunyt gróf Andrassy Gyula, a volt miniszterelnök, a kinek nagy érdemei iránt való elismerését a vármegye meleg részvétirattal fejezte ki.

Márczius 13-án megtörtént a kormányváltás, Tisza Kálmán az ismert kabinetkérdés miatt lemondott s utána gróf Szapáry Gyula alakított kormányt. A vármegye erős érdeklődéssel kísérte ezt a politikai eseményt, mert kezdetül fogva nagy átlagban híve volt a kormánynak s főként szabadelpvűparti képviselőket küldött az országgyűlésre. Különösen az utolsó választásnál jutott tetőpontra ez a köznézet és most megnyugvással vette a vármegye tudomásúl, hogy a kormányváltás nincs összekötte nagy politikai belső fordulattal s mind az új kormányt, mind a szabadelvű pártot biztosította kitaró bizalmáról.

A tavasz nyitával egy fontos mezőgazdasági kérdés foglalkoztatta a népet: a marhatenyésztés hanyatlása. Az 1871. LIII. t.-cz. a községi közlegelők felosztását igen könnyűvé tette és az elmúlt években csaknem az egész vármegyeben általánossá lett az úrbéres legelők felosztása. A közlegelőknel súlyos abuzusok fejlődtek ki, s a gyors átmenet az istállózásra, tönkretette a különben is egyre satnyuló marhaállományt. A tagosítás a népek fölött szegényebb részére még súlyosabb viszonyokat idézett elő s az a sajátságos helyzet állott elő, hogy pár év alatt feltűnően tönkrement a vármegye egész állatállománya, a melynek okosru fejlesztésére a kész eredmények után siettek megtenni a szükséges lépéseket. E téren különösen a gazdasági egyesületé az érdem.

Május 30-án üdvözölte fényes küldöttség útján a vármegye Brankovics Györgyöt, az új karlócazi patriárkát, a vármegye szülöttét.

A vármegye tűzoltósága eddig rendkívül szerény módon volt fölszerelve s a legtöbb helyen, még a városokban is, a nevét sem érdemelte meg. Ebben az évben szerelte föl magát a két éve életbe lépett tűzrendészeti kormányrendelet értelmében a legtöbb tűzoltói egyesület.

Az októberi közgyűlés rendkívül népes volt, ezen megjelent Gromon Dezső, volt főispán, honvédelmi miniszteri államtitkár is, kit egy nemrég kapott királyi kiténtetés alkalmából nagy lelkesedéssel üdvözölt, sőt ünnepelt a közgyűlés, a melynek nevében Sándor Béla főispán és Schmausz Endre alispán tartottak beszédet.

Az év végén végrehajtott népszámlálás a vármegyére nézve örvendetes eredményeket tárt fel. A megye lakossága, az országos 11%-al szemben, 12% szaporodást ért el az utolsó tíz év alatt. Szomorú azonban, hogy aránylag rendkívül sokan vándoroltak ki, tíz év alatt 40.000 lélek. Leginkább a Tisza melletti részek és az egy topolyai járás őrizték meg a maguk részére természetes népszaporulatukat; a csajkás részeknek azonbankivül a vármegye egyéb tájaira szinte vonzóerejük van, mert jelentékeny volt ide a bevándorlás. Ellenben tény, hogy a városoknak nincs felszívó képességük, mert nincs iparuk. Bács-Bodrog vármegyének oly nagy belső propagatív ereje van, hogy csak Csanád vármegye múlja felül a születési arányszámot. Ennek következménye a paraszt-földbirtok gyors elaprózódása és mobilizációja s így a földmívelő nép között már ez ok miatt is egy bizonyos proletáriátus keletkezik. Az iparos-városok feladata lett volna ezt az elemet magába olvasztani s ha már a anyaföld a meglevő okok miatt nem bírja

A Szapáry kormány.

Állattenyésztési ügyek.

A népszámlálás.

őket eltartani, nekik kellett volna iparral segíteni rajta. De ipar nincs a városokban. Az iparosok legnagyobb része vagy az erős verseny, vagy a vállalkozási szellem hiánya és képzettségük alacsony foka miatt olyan munkára van utalva, hogy segéd nélkül dolgozik. Gyárparipar pedig még ekkor egyáltalán nincs. Így a városok nem tudnak keresetet nyújtani a beköltözőknek. És a népszámlálás eredményei valóban még is mutatják, hogy a városok népszaporodása csakis belső szaporaság eredménye. Kívülről jövő népszaporodást csupán Zomborban lehet konstatálni és ott is igen csekély mértékben.

A másik ok a földművelés átalakulásának befejezetlensége. A vármegye földművelése, mint már többször jeleztük, ebben az időben tér át az extenzív gazdálkodásról az intenzívre, minék folytán a gazdasági gépek rendkívül elterjedtek és sok munkáskezet tesznek nélkülözhetővé. De az intenzív gazdálkodás csak a nagy és középirtokokat ragadta meg, a parasztirtok művelése bár javult, de mégis visszamaradt állapotban van. Így a felaprózott apró birtokokon a megszáporodott nép nem tud intenzíve gazdálkodni s így abból meg nem él, tehát kénytelen kivándorolni.

A harmadik ok, mely a vagyonosabb és életrevalóbb elemekre is hat, az a nagy különbség, a mely a föld értéke és ára között a vármegyében és a szomszédos szlavóniai s a volt határörvidéki vármegyéknel főnnál. A esajkás járásokban és Szlavóniában ekkor egy hold föld ára 80—200 forint, a Bácskában 300—500 forint. Igen nagy esábitás a gazdákra, hogy itt a földjüket eladják és a szomszédokban az árérték nagyobb területű ingatlant vásároljanak, abban a reményben, hogy szorgalmas munkával azt ugyanolyan módon leköti kiaknázni, mint ezt. Valóban, a esajkás-kerület s a szlavon vármegyék nagy bevándorlásról tesznek bizonyosságot.

A harmadik ok a következő években hamarosan megszűnt, de az első kettő hosszú és nehéz, de szerencsére erős, egészséges fejlődés eredményeképpen évről-évre csökkent s a következő népszámlálás már sokkal kedvezőbb képet mutat a vármegye életéről.

A közlekedés
javulása.

Ebben az öröndetes eredményben bizony a vármegye-gyűléseknek nem volt részük. Ez az elmúlt tíz év egy igen fontos vívmányt hozott : a csaknem minden irányban kiépített, legalább a főirányokat megmegtő közútakat. A vármegye-gyűlések akkor voltak virágukban, mikor a közlekedés igen nehéz volt és az érintkezés meg az eszmecserre egyformán nehéz volt. A megyeügyes abban az időben innep volt, mert ott találkoztak a különböző vidékek földesurai s egyszerre öntöttek ki magukból az otthon megérlelt gondolatokat, a melyeket a fejletlen sajtó sem közölt, s nem bővített az ország többi részének eszméivel. Másik ok, a mi összehozta őket, bizony a fehér asztal volt, a mely mellett a bácskai urak hatalmasan tudtak megfelelni mindenféle földadatnak, a pohárnak, a tósztnak. De a modern korszakkal Bácsországban is bekövetkezett a köz- és magánélet átalakulása. A vármegyei adminisztráció valóban hivatali ügykezeléssé lett, a melyet szinte már nem is jellemzett semmi őseredetiség, patriárkális modor, különösen az utolsó tisztújítás óta. Olyan volt, a milyennek a hivatalnak kell lennie. A magánéletben pedig a könnyű érintkezés miatt részint könnyebben folyt le a mulatás vágya, részint más kifejezésűvé lett. Nem olyan robusztus módon, bár sokszor hevesebben. Nem az öklőljog korát élte már a vármegye, hanem a secundanskót. Ekkortájt virágzott legszebben a párbajmánia. De ez is átmeneti korszakot jelent az avúlt mult s a kulturális jövő között. Ez átmenetnek számtalan jelét lehet megfigyelni ezekben az években minden téren.

A közigazgatás
államosításának kérdése.

Márcziusban Szapáry Gyula gróf miniszterelnök be is terjesztette a közigazgatás államosításáról szóló törvényjavaslatot s azt a vármegyében általában nagy örömmel fogadták, szelítiben-hosszában tárgyalták és igen sokat vártak tőle. Meg voltak győződve felőle, hogy évtizedek óta ez a legfontosabb javaslat s nagy bizalommal néztek a kormány tervei elé. De az ellenzék obstrukciót kezdett ellene s a vármegyében megindult a függetlenségi párt erőteljesebb szervezkedése és ezzel agitációja a törvényjavaslat ellen. De azért meglehetősen lehangoltságot keltett, hogy az augusztusban lezárult ülészakon egy negyedévig tartó tárgyalás után sem jutott előbbre a javaslat sorsa.

Árvízvédelem.

Márczius 23-án gróf Bethlen András földművelésügyi miniszter körúrat tett a vármegyében a dunai védtöltések és általában az árvízvédelmi munkálatok megtekintése végett. Ez a kérdés a vármegyére igen nagy fontosságú volt, sok

községre valóságos létkérdés, mert a Duna árja minden esztendőben tönkremenéssel fenyegeti a partján fekvő vidékeket, s a vész valóban mint Damoklész kard függ a vármegye fölött s hogy az utóbbi években nagyobb baj nem volt, jóformán csak a szerencsés véletlennek lehetett köszönni. A kormány belátta, hogy ideje végre gyökeresen rendezni Bács-Bodrog vármegye vízszabályozási viszonyait s ennek a nagy munkának megtekintésére jött le a miniszter. A vármegye hálás örömmel fogadta és a merre ment, mindenütt lelkes ünneplesekben volt része a kormányfőfinak. Bezdánban, Apatinban és különösen Zomborban volt legnagyobb az ünneplés.

Július 6-án meghalt Haynald Lajos kalocsai érsek. A vármegye mély gyászszal hallotta a szomorú hírt. Haynald számtalan nagyszerű adománnyal erősen lekötötte a vármegye s az egyes városok népének szeretetét és most mindannyian egy szívvel, lélekkel gyászolták a nagy főpapot, kinek temetésén a vármegye méltóan volt képviselve.

Érseki helynökké a következő napokban a vármegye szülöttét, Városhy Gyula kalocsai kanonokot választották. Érsekké pedig novemberben nevezte ki a király Császka Györgyöt, a kit a vármegye, mint az érsekség egyik legfontosabb része, nagy bizalommal és szeretettel üdvözölt. A decemberi közgyűlés is üdvözlő iratot intézett hozzá.

Az év gazdasági szempontból jó volt. A termés jól sikerült, az árak magasak voltak és így a Bácsai földjén boldog esztendő derült fel. Meg is látszott ez a téli szezon elevelegén. Szeptemberben nagyon szépen ünnepelelték meg gróf Széchenyi István születésének századik évfordulóját. Szintén nevezetes esemény volt az első lóverseny, a melyet a gazdasági egyesület rendezett Zomborban; a lótenyésztés javulását joggal várták ettől a derék kezdeményezéstől.

Az év végén már megkezdtek a jövő évi választásokhoz az előkészületeket, gróf Apponyi Albert, a nemzeti párt vezére körútat tett a vármegyében s vele számos képviselő. A képviselők kerületeikbe siettek beszédeket tartani a közigazgatás államosítása ügyében pro és kontra. A parlamenti helyzet annyira elmergesedett, hogy januárban feloszlatta a király a házat és elrendelte az új választásokat. Óriási izgatottság, forrongás és nagy korteskedés folyt egész hónapon át. Az eredmény ismét a szabadelvű párt győzelmé volt, de már nem olyan abszolút módon, mint az előző választáson. Almáson Olay Lajos függetlenségi; Apatinban Kék Lajos dr. nemzeti párti; Baján Drescher Ede szabadelvű; Hódságon Vojnits István dr. szabadelvű; Kernyáján Fernbach József nemzeti párti; Kulpinban Ivánovics Iván szabadelvű; Óbecsén Popovits Vazul szabadelvű; Ókanizsán Tompa Antal függetlenségi; Palánkán Gromon Dezső szabadelvű; Rigycsán Latinovits Ernő szabadelvű; Titelen Zákó Milán szabadelvű; Verbászton Pulszky Ágost szabadelvű; Zentán Szabó László függetlenségi; Zomborban Drakulics Pál dr. nemzeti párti programmal győzött. Általánosságban a képviselőház pártarányai nem változtak, a szabadelvűpárt megmaradt a régi nagyságában és ennek megvolt a maga hatása az ország közhangulatára. De Bács-Bodrog vármegyében, bár a középponti vezetés és a vármegyei többség megmaradt szabadelvűpártinak, az ellenzéki hangulat a vidéken erősen nőtt és gyarapodott. Jellemző azonban, hogy a február 17-iki városi tisztújító közgyűlésre Zomborban már azzal a meggyőződéssel gyűltek egybe a tagok, hogy a választás nemcsak utolsó municipális módon tartott választás lesz, hanem hogy a megválasztott tisztikar talán egy-két hónap múlva államilag kinevezetté fog átalakulni.

Május 7-én határozta el a vármegye törvényhatósága, hogy a királyt megkoronáztatásának huszonötödik évfordulóján hogyan üdvözölje. Hódoló fölüiratot terjesztett föl, küldöttségileg képviseltette magát a fölség előtt való tisztelegésnél és június 8-án az összes templomokban isteni tiszteletet tartottak. A király elé menő küldöttség tagjai lettek: Sándor Béla főispán elnöklete alatt: Boromisza Tibor, Eijl József, Kék Lajos dr., Latinovits Ernő, Matkovics Lajos. Piukovics József, Popovits Vazul, Rohonyi Gyula, Schlagetter Gyula, Schmausz Endre, Vojnits István dr., Zákó Milán.

Ugyanekkor szomorúan vették tudomásul, hogy Baross Gábor kereskedelmi miniszter, a „vasminiszter“, meghalt. Részvétiratban fejezték ki gyászérzésüket.

A július 25-iki rendkív. közgyűlés foglalkozott Baja—Zombor—Újvidék vasútvonalának ügyével, illetőleg a vasút engedményének átvételével, de az

1891. Képviseletválasztások.

A koronázási jubileum.

akkori jogi állapotok mellett az állandó választmány nem javasolja, hogy átvegye a vármegye s így el is hárították azt, bár a vasút minél előbbi kiépítésének szükségességét elismerték és ki is mondták.

Zombor varosa a szept. 27-iki ülésén diszpolgárává választotta Kossuth Lajost és 90-ik születésnapja alkalmából üdvözlő iratot intézett a nagy hatalanhoz. Szintén üdvözlő irattal köszöntötte őt a vármegye közönsége is.

Az egyházpolitika.

Novemberben megbukott a kormány s az új Kezdele-kabinetet a vármegye szívesen köszöntötte az állam élén. Ettől kezdve az egyházpolitikai kérdés kötötte le a figyelmet és vert fel széles hullámokat az egész vármegyében. December 11-én volt a Zombor városi bizottsági tagok választása és itt az ellenké volt a győzelem, a mi zajos örömet okozott a nép körében. Ez jele volt az újabb irányban fejlődő politikai hangulatoknak s bizonyos szempontból a felpezsláló, különböző pártok felő hánykódó politikai érdeklődésnek és vágyaknak.

A vármegyei április 27-i közgyűlésen erős vita volt az egyházpolitikai törvényjavaslatok felett. A bizottsági tagok ez alkalommal igen nagy számmal jelentek meg s mindkét oldalról erősen, szenvedélyvel s higgatlansággal tárgyalták a fontos kérdést. Kern Lajos dr. és harmincz társa adott be indítványt, hogy a kormányt egyházpolitikai érdekében végzett törekvéseiben Bács-Bodrog vármegye támogatta. A közgyűlés óriási szótöbbséggel elfogadta a következő büles határozati javaslatot: „Kimondja a vármegye közönsége, hogy a kormány egyházpolitikai programját s ennek kiegészítő részeit, a kötelező polgári házasság behozatalát, helyesli s ezen program megvalósítását hazafias készséggel támogatni kész, de egyben elérkezettnek látja az időt, hogy a magyarországi latin és görög szertartású katolikusoknak egyházi önkormányzata a vallásfelekezetek közötti türelmességnek és békének biztosítása czéljából minél előbb országosan szerveztessék.”

Gazdasági élet.

A következő év gazdasági tekintetben kedvező jelekkel indult meg. Egy konzorcium rőpaczukorgyár állítása vállalkozott a vármegyében. Zomborban nagyobb szabású tejcsarnok-szövetkezet és export-gőzmalom készült megalakulni s Bácsmegeye kezdte fölismerni azokat a nagy föladatokat, a melyek a mezőgazdasági ipar terén vártak reá. A vármegyében terem az ország legjobb búzája és az utóbbi évtizedben az a szomorú helyzet állott elő, hogy a vármegye, de különösen székhelye Zombor, elvesztette a gabonapiacz jelentőségét. Ennek főoka a vasúti összeköttetés iránya volt. Az alföldi vasút négy-öt kisebb állomásra terelte el a hajdan erős középponti gabonapiacz forgalmát. Ekkor már Szívácz, Bajmok, Militics, Topolya s a Ferencz-esatorna és az alföldi vasút összes állomása, sőt a Duna is nagyon sokfelé tagolta el a régen középpontra irányult forgalmat. Ez a megoszlás természetesen az idők folyamán csak fokozódhatik s így nemcsak Zombornak, hanem a vármegyének is érdeke, hogy a malomipar központja pótolja a kiviteli központot a vármegye székhelyén. Ez annál fontosabb kérdésnek látszott ez időben, mert a múlt évben győzve termés és olyan rossz gabonáért volt, hogy az előző évhez képest 21 millió forint vesztesége volt a mezőgazdasági termelésnek, ezt az összeget pelig az egész ipar is aligha pótolta.

Szabadka és Baja szab. kir. városok áprilisban új főispánt kaptak, Vojnits István drt, a kit ritka nagy fényvel iktattak be hivatalaiba.

József főhercege és Jókai Mór ünneplés.

Az őszi közgyűlés József főherceget, a ki huszonötödik évét töltötte be magyar honvédségi főparancsnokságának, felirattal üdvözlötte. Egyszersmind nagy lelkesedéssel határozta el, hogy Jókai Mórnak ötvenéves írói jubileumán ő is részt vesz. Ugyanekkor nem kis jelentőségű döntés volt, hogy a vármegye a palánka—verbázi vasútra 100.000 frtot szavazott meg. Ezzel az összeggel már egy millió forintot adott a vármegye a területén épült vasútvonalakra.

A Jókai jubileuma sokat foglalkoztatta a közönséget. Aláírásközből fizettek elő a Jókai ünnepi kiadás két példányára, s 1894 január 6-án és 7-én a vármegye számos helyén tartottak Jókai-ünnepélyt.

Megkezdődtek az előkészületek arra is, hogy az ezredéves kiállításon, 1896-ban méltóan vegyen részt a vármegye.

Kossuth Lajos halála.

Kossuth Lajos halálának híre zúgott végig márczius 21-én a vármegyén. Gyászolt öltöttek a városok és községek és számtalan gyászlobogó hirdette, hogy a magyar nemzet még e nemzetiségekkel sűrűn lakott vidéken sem felede el nagy fiát, de igaz szívvel gyászolja őt, ki a nemzeti szabadság apostola volt a

nemzet szívében. A vármegye rendkívüli közgyűlést tartott, a melyen hazánk halhatatlan érdemű nagy fiának elhunytá feletti mély és igaz fájdalmát a jegyző-könyvben örökítette meg, a család tagjainak részvétiratokat küldött s a temetésre nagyobb küldöttséget nemesztett s a Kossuth szobrára gyűjtést indított. Zombor, Szabadka, Baja, Újvidék hasonlóan vettek részt a nemzeti gyászban és a temetés napján mindenféle gvászistenitiszteleteket tartottak.

A május 31-iki közgyűlésen két nagyfontosságú ügy került végleges elintézésre, egyik a Rudics-hagyaték ügye, a mely rendkívül hosszadalmas és komplikált volt, sokféle pörrel és érdekelttség igényével zavarva. Az alispán buzgó-ságának köszönhető, hogy közmegelegedésre ért véget. A vármegye egy tekintélyes tanügyi alapot kapott a hagyatékából. A baja—zombor—újvidéki vasút viszont olyan állapotba jutott, hogy úgy a vármegye, mint a vonal mentén fekvő községek megtették végleges ajánlataikat s így mi sem állott tovább útjában a teljes megvalósításnak. A vasút építését csakugyan még ez évben megkez-
dették.

Júniusban megalakult a Tóth Kálmán-kör, Dömötör Pál elnöklétével. Ez volt az első irodalmi s művészeti ezétra alakult egyesület a vármegyében.

Június 13-án érkezett Császká György kaloesi érsek Zomborba, hogy bérmatúját megkezdje. E alkalomból rendkívüli fényvel ünnepelték a főpapot a vármegyében, először látva őt maguk között.

Az őszi közgyűlés 46 szavazattal 1 ellenében elfogadta a tisztí létszám fölemelésére vonatkozó javaslatot. Érdekes a tíz évi munkaszaporodást megfigyelni. 1883-ban volt 22,774 ügydarab, 1893-ban 44,402. Az árvaszéknél 1883-ban 13.314 s 1893-ban 40,820 ügydarab. És ezt a szörnyű módon megszorodott anyagot most is ugyanaz a tisztviselői kar dolgozta föl, a mely tíz év előtt. Messzebbmenő következtetéseket lehet levonni e számadatokból, kivált, ha érdemileg bírálóknál fölül az ügyeket, az egyre jobban kifejlődő közigazgatás szempontjából. E közgyűlés tárgyai közül említést érdemel a kultúralap. Eddig a vármegyének nem volt semmi alapja kulturális czélok szolgálatára. Körül-belül tíz éve terveztek már, hogy tőzadóbeli egy ilyen alapot állítsanak föl, de az akkori terv most valósult meg. Gromon Dezső huszonöt éves közszolgálati jubileumára nagyobb küldöttséget választott a vármegye s volt főispánját szeretettel ünnepelte. Ebben csatlakozott a vármegyéhez Zombor város is. Nov. 11-én volt az ünneplés Budapesten.

1895 januárban mutatkozott be az új Bánffy-kormány, a melyet a vármegye ép oly szívesen üdvözölt, mint Szilágyi Dezsőt a képviselőház elnöki székében.

A tavasz megint megfenyegette a vármegyét egy hatalmas árvíz veszedelmével, a melyet azonban a legnagyobb vonalon sikerült elkerülni, csak Mosorin és Vilova községeket sújtotta nagy erővel a csapás. Mosorinban 241 ház van, ebből víz alá került 164 ház, összedült 87. Vilován 131 ház volt víz alatt s ebből összedőlt 94. Títelek 24 házat öntött el az ár és 11 dőlt össze.

Április 23-án megvált a főispáni állástól Sándor Béla. Harmincz évi közpálya stízenöt évi főispánság után nyugalomba vonult és a Zombori Takarékpénztár igazgatói állását fogadta el. A fejedelmi kegy kitüntetéssel boesátotta el a hű és kiváló hivatalnokot, a Szent István-rend kiskeresztjével ékesítvén fel őt. A közvélemény nagy elismeréssel és nem szűnt rokonszenvvel búcsúzott tőle. Sándor Béla nagy érdemeket szerzett Bács-Bodrog vármegyének újabbkori történetében, mert az átmenet legválságosabb idejében állott annak az élén. Higgadt politikája, egyszerű, közvetlen modora s a közügyek becsületes, buzgó szolgálata egyaránt hasznossá tették munkásságát, akár felülről, a központi országos kormány, akár alulról, a nép szempontjából nézzük. Ha a vármegye fejlődését nem is lehet egy-egy ember munkásságának tulajdonítani, sőt inkább számtalan ok és fejlődési állapot eredményének, az bizonyos, hogy Sándor Béla sohasem vetett gátat az eszmék fejlődésének, a gazdasági s politikai nemes törekvések megérésének. Alatta csillapodtak le a nemzetiségi ellentétek végleg és ő sohasem szította föl ezt a veszélyes tüzet; alatta érte el a vármegye azt az állapotot, a melyben egészen érett lett a modern élet összes vívmányainak s követeléseinek megértésére és befogadására. Tisztelet illeti meg emlékét. A vármegye közönsége igen melegen búcsúzott el tőle május 7-én. Selmausz Endre alispán, Piukovics József és gróf Széchenyi Emil biz. tagok tartottak nagy beszédeket, az eltávozott

Középponti
közigazgatás.

Sándor Béla.

főispánt unnepelve. A közgyűlés elhatározta, hogy arczképét megfesteti; elismerését jegyzokönyvébe iktatja, s ezt küldöttség által juttatja hozzá. Erre száz és száz bizottsági tag esatlakozott a küldöttséghez, a mely a lakásán kereste föl Sándor Bélát, hol Schmausz Endre és Boromisza Tibor kalocsai apátkanonok, ez utóbbi a kalocsai főszentszék nevében, tartottak üdvözlő beszédet, Zombor és Baja szab. kir. városok hasonlóképen nagy ünneplésekkel vettek búcsút volt főspanjuktól.

Köznevelés
fejlesztés.

A vármegye közigazdasági fejlődését szinte lépésről-lépésre lehet figyelni, mint bizonyos időközökben a vetés növéstét konstatálhatjuk. A mezőgazdasági termelés ezt évben aránylag elég jól sikerült, csak az árak voltak túlságosan alacsonyak s az ipar és kereskedelem is megérezte. Jelentékenyebb a közjavulás a rizstermelés terén. A nagy befektetéssel járó rizstelepek már ekkor olyan bő kamatot hoztak, hogy a termelők közül többen terveztek, hogy telepeiket jelentékenyen megnagyobbítsák. Az eddigi sikert a kitünően berendezett kasszapári rizshántoló malom is nagyban elősegítette. A kendertermelés is igen szép volt, csak az a kár, hogy a szakszerű áztatók híján a gazdák sárban áztatták még ekkor a kendert és ezzel csökkentették az értékét. A homokterületeken a szőlőtelepítés is mind nagyobb arányokat öltött, a minék főmegindítója a mult évi gazdag bortermelés volt. A ló- és a szarvasmarha-tenyésztésnél is igen szépen megindult a fejlődés, a mit a gazdasági egylet működésének s több miniszteri szabályrendeletnek lehet köszönni. Az apaállatok minőségjavítása teszi emlékezetessé ezt az évet. A hízott marha és sertés tenyésztést a tőmérdek kivételi tilalom, sok vész, s általában az állategészségügynek ez időben való szomorú állapota akadályozta.

A hivatalos lap július 14-iki száma közölte, hogy a király Bács-Boдрог vármegye és Zombor város új főispánjává *Vojnits Istvánt*, Szabadka és Baja volt főispánját, az ő helyére Szabadka főispánjává pedig *Schmausz Endre* vármegyei alispánt nevezte ki.

Vojnits István
főispán.

A kinevezéseket megérezte meglepéssel és örömmel vették tudomásul. A főispáni szék megüresedése óta ügyis mindenki Vojnits Istvánt tartotta a Sándor Béla hivatott utódjának. A vármegye benne hivatott vezérét látta s biztosra vette, hogy működése kiváló sikerű lesz. Vojnits István ekkor negyven éves, erőteljes szellemű, tetterős férfi volt. 1866 aug. 18-án született Szabadkán. A vármegye egyik legkiválóbb birtokos családjának volt gyermeke. A Vojnits családban a közügy szeretete és szolgálata családi tradíció volt, két tagja volt alispánja e században a vármegyének. Vojnits István 1887-ben lett a hódsági kerület képviselője az országgyűlésen s egyformán népszerű volt kerületében és a kormány körében. Ennek köszönhető, hogy 1893-ban Baja és Szabadka főispánjává nevezte ki a király és hogy ezt a kinevezést e városok a legnagyobb örömmel fogadták. Itt végzett működésével azután egyaránt lekötelezte a kormányt és a városokat, a melyek most nagy hálával és szeretettel búcsúztak el tőle.

Schmausz
Endre.

Schmausz Endre, a vármegye volt alispánja is megérdemli, hogy eredményes működését, a mely szinte másfél évtized óta folyt a vármegye élén, röviden jellemezzük. 1841-ben született Apatinban, hol apja az egész vármegyében köztisztvisletben álló jegyző volt. Ő maga 1866-ban itt nyitott ügyvédi irodát s a nagy ambíciójú, lázas tevékenységű, kiváló adminisztrátori tehetségű ifjú ügyvéd számtalan üdvös és hasznos intézmény alapításával, szervezésével s a közügyekben élénk részvételével nagy népszerűsége tett szert, úgy hogy 1872-ben képviselővé választották. Mint képviselő fokról-fokra emelkedett vármegyéje szeretetében s ez 1881-ben alispánjává is tette. Ez állásában valóban bámulatos sokat dolgozott és tett a vármegye hasznára. Minden alkotás, az a sok hasznos intézmény, s az az óriási előhaladás, a mi a vármegye életében e másfél évtized alatt megfigyelhető, a Sándor Béla és a Schmausz Endre nevéhez fűződik. Az ő személyes érdeme az árvédelem hatalmas javulása. Tizenhat évi lankadatlan, megfeszített munkája volt ez a páratlanul munkabíró és munkaszerető férfinak. A vármegye nagy sajnálkozással búcsúzott el tőle s örült, hogy legalább a kebelében marad, mint Baja és Szabadka főispánja.

Vojnits István főispáni beiktatása augusztus 5-én és 6-án volt. Zombor város ünnepi díszben várta az új főispánt s a vármegye törvényhatósági bizottsága teljes számban összegyűlt a szép napra. 5-én mentek eléje Szabadkára és este

Zomborban fáklyásmenetet tartottak a tiszteletére, a melyen Szendy Lajos és Balogh Ernő tartottak hozzá nagy beszédeket. Másnap a vármegyei közgyűlés a főispán beiktatásának és az alispán elbűszűtatásának volt szentelve. A főispánt küldöttség hívta meg a gyűlésbe, az esküvetételre, a mely után tartalmas és formailag szép beszédet tartott a főispán, a mely megkapta a vármegyei a politikai korrektség, tisztesség, lovagiasság és élclátás bizonyosságaival. „A politikai széthúzó elemeket, — az alkotmányos küzdelmek napjait kivéve, — a vármegye közjára iránti működésben egyesíteni, a külön politikai pártállásokat ott, a hol a vármegyének és városainak érdekében közösen és vállaltett egyetértéssel munkálkodhatnak, összetartani“: ez lesz, — mondá, — az ő főispánságának vezéreszmője. Karácson Gyula főjegyző és Latinovits Pál közigazgatási bizottsági tag üdvözölték a főispánt s azután melegen elbuesűztatta a közgyűlés Sehmausz Endrét. A vármegyei közgyűlés után volt a szab. kir. városé, a melyen hasonló lelkesedéssel iktatták be a főispánt. Ezután a küldöttségek fogadása folyt le s délben négyzázteritkes bankett volt.

A Sehmausz Endre főispáni beiktatása Szabadkán augusztus 14-én folyt le óriási lelkesedéssel, a nagy és gazdag városhoz illő módon.

Szeptember 10. és 11-én nyitották meg a baja—zombor—újvidéki vasútát. Ez volt az új főispánnak első sikere, mert annak idején ő volt e vasút első kezdeményezője és leglelkesebben ő dolgozott az érdekében.

A bánffy-hunyadi nagygyakorlatok alkalmából a király szeptember 22-én Zentán töltött egy napot s ez alkalomból az egész Bácska végtelen lelkesedéssel hódolt a királynak. Zentán valóban impozáns fogadtatást rendeztek s a vármegye állott helyt ez alkalommal a felség előtt.

Az üresedésben levő alispáni állást az október 8-iki közgyűlés töltötte be, megválasztván alispánná Karácson Gyulát, a vármegye eddigi főjegyzőjét. Karácson Gyula egy negyedszázad óta állott már a vármegye szolgálatában s tizenhét év óta, mint főjegyző, a vármegye ügyeinek adminisztratív vezetője volt, s most örömmel látta a vármegye közönsége őt a vezér szerepében.

Ebben az évben teljesen átalakult a vármegye vezetősége, novemberben a vármegyei bizottsági tagok is új választás alá kerültek s a decemberi közgyűlés általános tisztújítást tartott. Nagyobb izgalom nélkül, s a közönség teljes megalgedésére folyt le a restauráció, a melyen alispáná ismét Karácson Gyula lett, főjegyzővé Vojnits István, volt titeli főszolgabíró, főügyészszé Molnár Károly, árvaszéki elnökké Mihályi János, főpénztárnokokká Bieliczky Gyula és az árvatárnál Tápay István lettek. Főszolgabírák: Vojnits Máté, Deák Zsigmond, Latinovits Gyula, Vissy József, Széchenyi Tamás dr., Hipp Dezső, Gombos Béla, Szemző János, Császár Péter, Mihálovics Kornél, Matkovics Lajos, Tárceay Dezső, Nikolics Izidor és Hauke Imre lettek.

Az 1896-ik évi tavaszi közgyűlés több nevezetes kérdésben döntött. A millenium alkalmából elhatározta, hogy a vármegye miképen vegyen részt a magyar nemzet ezredéves ünnepében. Május 12-ére diszközgyűlést határozott, a hódoló felvonulásba díszbandériumot küld s a vármegye történetét monografiában iratja meg. Szintén emlékezetre méltó, hogy elhatározták a vármegyei árva- és szeretetház fölépítését. Tizenhét év óta gyűjtött a vármegye tőkét erre az árvaházra s a múlt évben már 18.000 forintért telket is vásároltak a számára. Most elhatározták, hogy a millenáris év emlékére 100.000 forintra emelik e ház tőkéjét s 100 gyermek ellátására rendezik be az intézetet.

Májusban folytak le a vármegyében a milleniumi ünnepségek, ritka fény-^{A milleniumi} nyel és pompával. Zombor városa négy napon át valóságos ünnepi díszben volt. Május 9—12. napjain zászlórengetegbe öltözve hirdette a város a nemzeti ünnepet. A vármegye diszközgyűlésén szinte az egész vármegyei bizottság megjelent, s számtalanon díszmagyarban. Vojnits István szép beszédet mondott, Piukovics József tartotta az ünnepi szónoklatot s hódoló feliratot küldtek a királyhoz. A város is diszközgyűlésben adott kifejezést ünnepének, a melyen a főispán megnyitó szavai után Schlagetter Gyula polgármester tartott szép beszédet. Az összes intézetek, testületek, templomok ünnepléssel teltek meg. A vidéken a városokon, Szabadkán, Baján, Újvidéken kívül legnagyobb ünnepélyek Martonoson, Óbecsén, Petrováczon, Csantavéren, Sziváczon, Topolyán, Szenttamáson, Sztanlieson, Turján, Bezdánban, Óverbászon, Katymáron, Ókanizsén, Bajmákon, Prigleviczszentivánban, Kovilszentivánban, Jankováczon, Újsóvén,

Karácson
Gyula alispán.

Tisztújítás.

Bogojeván; Hódság, Kiszacs, Apatin, Kula, Bácsalmás, Bozdán, Veprovác, Petrovoszello, Bulkesz, Militics, Csonoplya, Dautova, Obrovác, Glozsán, Tiszakálmánfalva, Szonta, Gyulafalva, Kérnyája, Vaskút, Dorozslo, Mohol, Szántova, Temerin, Vajszka, Kisszállás, Rigyicza, Béreg, Csávoly, Gajdolra községekben tartották.

Az egész nyarat felfoglalták az ezredéves ünnep eseményei. A nyári közgyűlésen a vármegye részvétét fejezte ki a király előtt Károly Lajos főherczeg ellúnyta alkalmából, üdvözölte Fejérváry Géza honvédelmi minisztert és Gromon Dezsó államtitkárt s politikai megtámadtatásuk idején bizalmat szavaztak nekik. A vármegyei tisztviselőknek milleniumi ajándékul három évnek számították be nyugdíjgyükbe a milleniumi évet.

Az ősszel a képviselőválasztások igazalmi foglalták le újra a vármegye közönségének érdeklődését. Erős harez indult meg a szabadelvűpárt és az ellenzéki pártok között, a mely sohasem végződött a szabadelvűpártra nézve olyan sikerrel, mint ekkor. Egyetlenegy ellenzéki jelölt sem győzött, minden kerületben szabadelvűpárti került ki rendszerint nagy többséggel a választás győzteseként. Zomborban Széchenyi József, Baján Plósz Sándor dr., Ujvidéken Rohonyi Gyula, Szabadkán ifj. Vojnits Sándor és Vermes Béla, Zentán Kovács Pál, az almási kerületben Siskovics Tamás, az apatiniban Bedő Albert, a hódságiban Molnár Károly dr., az ókanizsaiban Bezerédj István, a kérnyájában Pinkovics József, a kulpiniban Ivanovits Iván dr., az óbecsiben Gombos Béla, a rigyiczában Latinovits Pál, a tovarisovaiban Gromon Dezsó, a verbásziban Kozma László, a titeliben Zákó Milán győzött. A 18 képviselő közül egy, Siskovics Tamás pártönkívíli, a többi szabadelvű. Ezzel elért az eddigi politikai állapot a teljes megérés, szinte a túlélrettség idejére, nemcsak Bács-Bodrog vármegyében, hanem az egész országban.

1897 áprilisban Vojnits István dr. megvált Baja város főispáni állásától s a város vezetősége április 23-án kereste fel őt, hogy melegen és szeretettel bucsúzzék el tőle. Utóda itt is Sehmausz Endre lett, a kít Baján április 29-én iktattak be.

József kir. herczeg, mint a m. kir. honvédség főparanesnoka, meglátogatta Zombort június 9-én s bár kívánságára a hivatalos fényes ünnepély elmaradt, a vármegye s a nép örömmel üdvözölte őt kebelén.

A vármegyei munkáskérdés e nyáron vészes tünetekkel tolódott előtérbe, aratási sztrájk készült már június elején. Topolján, Óbecsén és Zentán erőszakos fenyegetésekkel kényszerítették a helybeli munkások az idegenből jötteket az eltávozásra s egy ilyen esetből csaknem lázadás fejlődött ki Zentán, a hol a csendőrséget is megtámadta a felbujtott munkásság s ehből emberhalál is lett. A vármegye jó részében ilyen lázas hangulat uralkodott a munkásnép körében, a mi annál szomorúbb volt, mert a szomszéd vármegyék népe, különösen a torontáli bolgárok, készek lettek volna olesőbban is munkába állani, sőt a vármegyei munkásnép legnagyobb része is csak terrorizálva csatlakozott a zendülökhöz. Az alispáni jelentés bőségesen megemlékezett ezekről a mozgalmakról s az ellenük tett óvintézkedésekről. Az alispán utasította a főszoalagbírókat, hogy a törvényellenes tettekre s szerződészegésre esabított igaztók ellen a leg-erélyesebben járjanak el s egyúttal mindent tegyenek meg, hogy a munkásság józan tönege visszatérhessen a mindennapi élet békés sodrába. E rendeletnek, sajnos, nem mindenütt lett meg a kellő foganatja, mert a bajai és bácsalmási járásokban levő nagyobb bérleteken a munkások a munkábaállást a szerződések daczára is megtagadták, sőt 50—60 tagból álló bandákba szegődve, a munkáit hajtandókat iparkodtak a dologtól elúzni s ebben a csendőség nem tudta mindenütt megakadályozni őket. Gyalgóságot kért tehát az alispán a minisztertől s egy-egy félészádatot helyeztek el Bácsalmáson és Bikityben, egy századot Bács-nadarason, mert ez a község volt a bujtoztók főfészeke s innen különben is kb. 800 munkás szokott a vidékre munkába állani. A vármegyei gazdasági egyesület is elkövetett mindent a béke érdekében, valamint az egyes vidékek lelkeszei is igyekeztek lecsöndesíteni a népet. De legerősebb hatása annak volt, hogy idegen munkások alkalmazását határozta el a vármegyei birtokosság; villámként terjedt el a hír, s a munkások lassan leszállították követeléseiket és dologhoz láttak. Augusztus közepén a katonai s csendőri erőstékeket visszavonták, csak egy pár helyen kellett csendőrsöt állítani, hogy a béke zavartalanul megmaradjon.

Képviselőválasztás, 1896.

A munkás sztrájk.

Szeptember 11-én ünnepelték a zentai csata kétszázéves fordulóját igen szép és fényes ünnep keretében, a népnek rendkívül nagy mértékben való részvételével.

Az őszi közgyűlésen a vármegye közönsége a királyt ünnepelte abból az alkalomból, hogy ő felsége tíz szobrot ajándékozott a fővárosnak a millennium emlékére. Hódoló feliratban adott a közgyűlés kifejezést örömeinek. Ugyanekkor az alispán is lelkesen ünnepelték: a királyt a III. osztályú vaskoronarenddel tüntette ki s a rendjelet ez ülésen tűzte föl a főispán az érdemes alispán mellé. A következő napon Zombor város közgyűlése is hódoló feliratban tette le köszönetét a király előtt, a nemzetnek adott fejedelmi ajándékáért.

A következő évben a szabadságharc kitörésének ötvenedik évfordulóját rendkívüli lelkesedéssel ünnepelték meg mindenfelé márczius 15-én. Az április 11-ét is megünnepelték, minthogy az országgyűlés ezt a napot, a 48-iki törvények szentesítésének napját, iktatta törvénybe. E napon a vármegye díszközgyűlést tartott, a melyen Eigl József mondott ünnepi szónoklatot.

A vármegye gazdasági állapotai egyre szebben fejlődnek. A közigazgatási bizottság közgazdasági előadói évről-évre több meglepéssel tesznek jelentést. A nagy- és középirtokosoknál az okszerűség a szorgalommal, a gazdasági szakismeret az anyagi erővel párhuzamban áll, — mondja Latinovits Pál az évi jelentésében. Állatállományra, fajnemésítésre, trágya-előállításra, fásításra, a föld okszerű megmunkálására, kellő és elégséges gazdasági épületekre, a czél-szerűség és takarékoság szem előtt tartása mellett, a legnagyobb gond fordítatik, eséplő és vetőgépek, mélyítő és kapáló ekék, szóval kellő instrukciói ritka gazdaságban hiányzik. A lótenyésztés, csikónevelés és gondozás is mind helyesebb irányt kezd venni. Mindinkább feltűnik a nagykorósi méntelep bajai alszótályából évenként kiadott 120 tenyészmen eredménye. A szarvasmarhatenyésztés csak most kezd gyorsabb fejlődésnek indulni, mióta a községeket rákényszerítik, hogy jó tenyészapaállatokat tartsanak. Ellenben a juhtenyésztés évről-évre veszíti a teret s már inkább csak a nagy uradalmakra szorítkozik. A kisirtokosok felhagynak vele, mert a gyapjuárak igen lehangoltak s a juhászat kezelése egyre drágább. A sertésenyésztést gyökerében támadja meg az évről-évre egyre sürűbb s nagyobb sertésvész. A munkáviszonyok azonban meglehetősen jók voltak ez évben.

Gazdasági állapotok.

Mélyeség megdöbbenést keltett a riasztó és fájdalmas hír, hogy Erzsébet királyné szeptember 10-én anarchista-gyilkosság áldozatává lett. Elnémult a zene, elnémult a vármegyében minden zajos mulatság a szép őszi vasárnapon, mikor megérkezett a hír. A vármegye rendkívüli közgyűlést tartott a vármegyeláznak gyászszal teljesen bevont közgyűlési nagytermében. Vojnits István dr. főispán mély meghatottsággal tartott beszéde után gyönyörűen szövegezett hódoló feliratban fejezték ki a király előtt gyászukat, megdöbben hazafihűségüket. Az egész vármegyében, mindenfelé gyászistentiszteletet tartottak az ős-zes templomokban a boldogult királyné lelkiüdvéért és emlékezetére. A felállítandó Erzsébet-szobor alapja javára a vármegye 5000 frtot szavazott meg.

Erzsébet királyné halála.

Az utóbbi években a vármegye nem folyt bele az országos politikába, sőt úgy élt, mintha a rendkívül tevékeny közgazdasági tevékenység közepett egyáltalán nem volna ideje a politikával foglalkozni. De most az országgyűlésen a Bánffy-kormány ellen irányuló nagy obstrukció arra bírta a vármegyét, hogy kijelentse azt: A vármegye közönsége sajnálattal tapasztalja az országgyűlési tanácskozások izgalmas menetét, mely az országgyűlés közgazdasági érdekeit érintő fontos törvényjavaslatok letárgyalását lehetetlenné teszi és habár ez a vármegye a parlamentáris szólásszabadságot fenn kívánja tartani, mindazonáltal a fennforgó országos érdekek megoldásának előadását helyesnek nem tartván, határozatilag kimondja, hogy a képviselőházi tanácskozássok rendes menetének helyreállítása érdekében az országgyűlés képviselőházához felirat intéztessék.

A nagy obstrukció.

Az 1899-ik év ex-lex-szel kezdődött. Bács megye közönsége nagyon vegyes érzelmekkel vette tudomásul a politikai állapotnak ezt a fontos fordulát. A szabadelvűek, így tehát a lakosság túlnyomó része, nagy megütközéssel tárgyalt a népgyűlésekre gyűlt össze, hogy a kormány iránti rokonszenvének kifejezést adjon. Viszont az ellenzéki pártok hívei annál nagyobb erővel folytatták agitaezionális működésüket, a melyvel bizonyos tekintetben a helyi vármegyei központi vezetőség működésének bírálatát is egybekapcsolták.

Ex-lex.

A főispán
kötöttes.

A nagy politikai izgalmak alatt azonban egyhangú örömmel töltötte el a vármegye-összes pártjának tagjait a főispán királyi kiténtetése. Ő felsége ugyanis január 1-én Vojnits Istvánnak és törvényes utódainak a magyar bárói méltóságot adományozta, a főrendiházi tagsággal egybekötve. A Vojnits család nagy és megérdemelt kiténtetése volt ez, mert tagadhatatlan, hogy másfél század óta, de különösen a XIX. században, a Vojnits családnak számos tagja viselt tekintélyes szerepet a vármegye vezetésében s egyáltalán a közgazdasági életben. Maga a kiténtetett férfin a vármegyének szentelte működését s már ekkor is számos közhasznú alkotás dícsérete erőteljes, buzgó működését. Nem esoda, ha a vármegyei tisztikar s az összes testületek és maga a nagyközönség is egyforma lelkesedéssel sietett őt üdvözölni.

A politikai
helyzet.

A politikai helyzetnek erős és örömdetes változását várta a vármegyei közönsége Széll Kálmántól, a ki februárban miniszterelnökké lett s szívesen is üdvözölte őt az ország élén. Még nagyobb érdeklődést keltett az a politikai fordulat, hogy a nemzeti párt belépett a szabadelvű pártba. A politikai vezetőségnek teljes fölfrissülését várták tőle s valóban bizonyos új irány indult meg ekkor a vármegyében is az országos politika bírálataánál s mérlegelésénél, a mely később messzeemenő eredményeket idézett elő. A márczius 15-ikét pártkülömbőség nélkül rendkívüli lelkesedéssel ünnepelték meg. Megemlítésre méltó, mint jellemző adat ez időből, hogy Erzsébet királyné szobrára páratlan készséggel folytak be az adományok; a vármegyében talán egyetlen község sem volt, hogy százan meg százan ne járultak volna hozzá a szobor tőkéjének gyarapításához; már április elején több volt együtt 20.000 koronánál. A vármegye lakosságának meg nem lankadt loyális és hazafias érzéséről tett ez is bizonyosságot. Az egész éven át semmi feltűnő esemény nem adott kifejezést ennek a politikai érzésnek, csak a későbbi évek mutatták meg, hogy érett itt is a gyümölcs.

Szeptemberben ünnepelték Karácson Gyula alispán vármegyei tisztviselőségének harmincz éves fordulóján. Nagyon szép ünnep volt ez, s osztatlan elismeréssel hódolt a vármegye buzgó s kedvelt alispánja előtt az okt. 27-iki közgyűlésen. Épen ilyen szeretettel jubilálták Gromon Dezsőt, a ki tizenötödik éve volt henvédelmi államtitkár. A decemberi közgyűlésen Latinovits Pál bő és szépen megindokolt indítványára elhatározták, hogy a volt főispán arezképét megfestetik a megyeház részére.

Műbácskai nép
helyzet.

1900-ban a tavaszi közgyűlésen tüntetett a vármegye a hazai ipartermekék pártolása mellett. Ebben az időben Kiskér községet nagy csapás sújtotta; egy árvtári sikkasztás 600.000 korona terhet hozott a községre s e miatt a nép súlyos anyagi zavarba kerülve, nagy számban kezdett kivándorolni. Ez alkalmat megragadták a fővárosi lapok s a Bácskáról úgy írtak, hogy népe nem bír megélni s „Magyarország kamarája“, a hogy a Bácskát nevezni szokták, kimerült. A vármegyében a vészhiót könnyű szívvel fogadhatták, mert nem volt igaz. A bácskai községek „mind általános jómódban“ élnek, gazdaságuk és gazdálkodási módjuk egyaránt igen szépen fejlődik és az egész vidéken nem volt seholy inség, bár szegény családok itt is akadnak, mint bárhol a világ legdúsabb vidékén is. Mindegyik község halad, virágzik. Kulturális és gazdasági intézményeik szaporodnak, fejlődnek. A bácskai kivándorlás egészen speezielis természetű volt; több község népe úgynevezett „szező“-munkára ment ki a rajnamelléki Hessenbe; ott kinn senki sem maradt s a munka befejeztével csoportosan jöttek haza. A gyors meggazdagodás vágya vitte ki őket a bőséges Bácskából, nem az inség. Az a mezőgazdasági fejlődés, a melyet néhány éve a gazdasági egyesület a nagy és középbirtokosoknál tapasztalt, most már a földművelő népnél is mind erősebbé s örömdetesebbé lett.

Ennél a vészhiárnél sokkal súlyosabb baj fenyegette a vármegye legszegényebb lakosságát, mikor híre jött, hogy a selyemhernyónak ragályos betegsége terjedt el Tolna vármegyében. MÉR a Bácskában 27.000 esalád foglalkozott ekkor selyemtenyészéssel.

Az utolsó tíz év alatt 4,979,428 kg. gubót termeltek s ezért 4,675.669 frtot kaptak. Ebben Bácska állott első helyen az országban. A vármegye tíz év alatt 4311 liter szederfa-magot kapott s vetett el, azonkívül 4,024.337 darab csemetét és 24.868 eperfát. A községi faiskolákból kiültettek 522,057 darab fát. Ilyen arányú haladást lehet megfigyelni a vármegye községadásánál csaknem minden ágában. Ez a fejlődés azonban még most sem volt teljesen rendszeressé

Fernbach Károly főispán.

Vojnits István alispán.

téve s a gazdasági egyesület épen ekkor dolgozott a községi bizottságok megteremtésén, hogy a központot a vidékkel, az egyesületet minden tagjával, és ezeket egymással egy nagy érdekesaláddá forrassza össze. A gazdasági egyesület egyáltalán úgy látta, hogy itt az ideje az erőteljes reformoknak és a gazdasági alkotásoknak. Régi terve volt, hogy mintagazdaságot állít föl. Ez a terv most, Latinovits Pál kezdeményezésére, újlag szőnyegre került a szeptember 17-iki gyűlésen. E szerint 60.000 koronába kerülne a mintagazdaság föllállítása s a végrehajtásra bizottságot küldöttek ki. Ugyanitt tárgyalták meg s karolták fel nagy lelkesedéssel a tejjgazdasági szövetkezetek föllállításának ügyét. Elhatározták, hogy a gazdasági egyesület kölesönt szerez erre a célra a földművelési minisztertől s ebből a pénzből kisebb kölcsönöket eszközölnék ki a kisgazdáknak befektetésre. Ez az akció valóban áldássá lett a kisgazdákra, mert szarvasmarhatenyésztés és az állomány, sőt a gazdaság kihasználását belterjeszbé tette. Számos nagyfontosságú részletkérdést tárgyaltak meg ekkor, a csikókertek felállítását, a magyar borok értékesítésére alakult részvénytársaság pártolását, a külföldi s főleg a bécsi marhapiac megszerzését a vármegye részére. A löverseny-ügyet is megtárgyalták és nagy léptekkel vitték előbbre. Zombor városában most már állandó lett az őszi löverseny tartása. Ugyanekkor melegen ünnepelték Darányi Ignácot, a földművelésügyi minisztert, az új alkotóteleg bőkezű segélyezőjét.

Május elsején meghalt Munkácsy Mihály s a vármegye részvétellel vette a magyarság világhírű díszének, az örökértékű műveket teremtett festőnek elhunytát. Júniusban Császka György kalocsai érsek felszázados áldozó pap-ságának jubileumán vettek részt. Majd a katolikus vallás behozatalának kilencszázados évfordulóját ülték meg a kalocsai érseki egyházmegye kath. hívei, mélyeséges hazafias és vallásos érzéssel.

1901 augusztusban meghalt Szilágyi Dezső s a vármegye mély gyászszal fájlalta a nagy államférfi elhunytát. Ellenben báró Fehérváry Gézának felszázados katonai jubileumán annál nagyobb örömmel vett részt. A honvédelmi miniszter mindenkor nagy előzékenységgel volt Bács-Bodrog vármegyével szemben és neve népszerű volt a vármegye közönsége előtt.

Szeptember 10-én a király báró Vojnits Istvánt saját kérelmére felmentette Bács-Bodrog vármegye és Zombor szab. kir. város főispáni állásától. A rokonszenves, talpig ember s népszerű főispánt sajnálkozva bocsátotta el a vármegye. Bizonyos, hogy kevesen feleltek meg jobban a főispáni tisztségben, a lovagiasság és politikai korrektség által megszabott föladatoknak. Hat évig állott a vármegye élén s ez idő alatt jelentékeny része volt a vármegye haladásában. „A vármegyének és a városnak társadalmi életében, — írja róla egy jellemzője, — a béke megszilárdítása és az egymásra utalt polgárság közösségének, az összetartozandóság érzésének minél erősebb kifejtése volt egyik igen kedves eszméje és ebben követte őt társadalmunk nagy része. Tevékenysége a társadalmi életben is maradandó emlékeket és nyomokat hagy maga után. Igazságszerető, pártatlan vezér volt és így nemcsak a vármegye közösségének tisztelete, hanem a kormánynak iránta való bizodalma is napról-napra erősödött. Nagy érdemeit a legmagasabb helyen is elismerték s a király bárói rangra emelte.“

A főispáni interregnum alatt folyt le a képviselőválasztás. Mivel most politikai pártkülömbőség nyilvánosan nem volt, hiszen a nemzeti párt, a melynek leg-erősebb talaja volt a szabadelvűpárton kívül a vármegyében, belépett ez utóbbiba: most személyekhez kötvé folyt a korteskedés. Az október 2., 3., 4-én lefolyt választásokon Zombor város képviselője lett Drakulics Pál dr. szabadelvű; Baja városáé Reich Aladár dr. Kossuth-párti; Ujvidéké: Rohonyi Sándor; Szabadkáié ifj. Vojnits Sándor szabadelvű és Mukits Simon Kossuth-párti; Zentán Bartha Miklós függetlenségi. Az almási kerületben Latinovits Géza, szabadelvű; a rigyiczaiban Latinovits Pál szabadelvű; az apatiniban Fernbach Péter szabadelvű; a verbásziban Hadzsi János dr. szabadelvű; az ókani-zaiban Lovász Márton dr. Ugron-párti; a kulpiniban Michailovics Kornél szabadelvű; a titeliben Zákó István szabadelvű; a hódáságiban Molnár Károly dr. szabadelvű; a Keryájajaiban Piukovics József szabadelvű; a tovarisovaiban Gromon Dezső szabadelvű-párti. Az óbecsei kerületben pótválasztás volt Radovitsné és Grünbaum jelöltek között s így most is a szabadelvű-párt hatalmas tábora volt a Bácsország közössége.

Főispánválasztás.

Képviselőválasztás 1901.

Október 17-én volt a vármegye őszi közgyűlése Karácson Gyula kormányzó alispán elnökléte alatt. Ez búcsúzott el báró Vojnits István volt főispántól. Nemsokára, nov. 22-én, a régebbi főispánnak, Sándor Béliának az emléktétől kellett elbúcsúzniok, mert e derék és nagyérdemű ember elhunyt. Az egész vármegyének osztatlan részvéte s hálás tisztelete kísérte utolsó útjára.

Latinovits Pál
főispán.

November 18-án nevezte ki a király a vármegye új főispánját, *Latinovits Pált*.

Kineveztetése élénk örömet és megnyugvást keltett. Régi idők óta élt és dolgozott a közélet vezető szerepeiben s különösen a közigazgatási élet fejlesztésében volt kiválóan nagy része. Született 1856-ban. Atyja nagybirtokos volt s családja, mely a XVII. század végén költözött be a vármegyébe, azóta mindig a legjelentékenyebb családok között volt s fiai a közélet kitünőségei közé tartoztak. Latinovits Pál 1881-ben lépett a közélet terére, a mikor vármegyei virilista lett. Azóta szakadatlanul tagja volt a vármegyei törvényhatósági bizottságnak s a vármegye életében és annak minden vezetésében eseményeiben hangadó, jelentős szerepet játszott. Tizenhat éve volt a közigazgatási bizottság közigazgatási előadója. Rendkívül buzgó, fáradhatatlanul tevékeny ember volt, s különösen a gazdasági egyet vezetésében volt országhírhelyre. E kivaló egyesületnek jóformán minden tette első sorban az ő nevéhez fűződött 1896-ban már oly népszerű volt, hogy a rigyiczai kerület fölajánlotta neki a mandátumot s egyhangulag választotta meg képviselőjévé; a szabadlövő pártnak az országgyűlésen egyik oszlopos tagjává lett, közigazgatási ismeretével nagy szerepet vitt s a delegációknak is tagja volt. Mint orsz. képviselőt érte a királyi kinevezés.

A vármegye e napon épen rendkívüli közgyűlést tartott, s innen táviratilag üdvözölte az új főispánt. A beiktatás december 12-én volt. A város szépen föl volt díszítve, különösen a vármegyeháza és a városháza. A reggeli vonattal érkezett a főispán nagy kísérettel s az érte ment hatalmas küldöttséggel az állomáson Hauke Imre, zombori polgármester fogadta üdvözől beszéddel. Fél-tízkor ünnepi istentisztelet volt a r. kath. templomban és féltizenegy óraker kezdődött a beiktató vármegyei közgyűlés. Karácson Gyula alispán nyitotta meg az ülést, majd küldöttség ment a főispánért, a ki megérkezvén, letette az esküt és szép beköszöntő beszédet tartott. Tapsra ragadta a közönséget, kijelentve, hogy kormányzata alatt a jog mindenben s mindenkiel szemben érvényesülni fog; a tisztikartól nem szervilizmust, hanem értékes munkát vár, s a Széll Kálmán kormányának „jog, törvény és igazság“ jelszavai mellett áll ő is, és ez fogja vezetni a közügyek elbírálásánál s vezetésénél. De legfontosabb volt az a kijelentése, a mely a folyamatban levő s megindítandó nagyszabású vármegyei ügyekre vonatkozott, mert ez előre vetette világosságát egy új korszaknak, a melyre a túlerősen fejlődésnek indult vármegyében szükség volt, hogy a régi rendszerből, a melynek gerendái úgy is korhadtak voltak már, az új, modern élet friss esarnokaiba haladhassanak át. Ifj. Vojnits István főjegyző, s Hoffmann Károly apátplebánus üdvözölték őt a tisztikar és a törvhat. bizottság nevében. Délelőtt féltizenkettőkor volt a városi közgyűlés és beiktatás. Utána a küldöttségek fogadása és déltán 2 óraker a díszebéd, a melyen körülbelül hétszázan vettek részt.

Tisztújítás.

Ugyanezen a közgyűlésen a következő napon tisztújítás is volt. Alispánná ismét Karácson Gyulát választottak meg egyhangulag. A főjegyzői széken is megmaradt ifj. Vojnits István a régi tevékeny főjegyző. Főügyészé Pribil Ernő, árvászeki elnökké Skultéty Ferenczet, főpénztárosokká Jakobovits Jánost s az árvászeknél Vuics Pétert, főszolgabírákká Szutrély Lipót, Deák Zsigmond, Mikosevics Kanut dr., Vojnits Máté, Császár Péter, Tárcazy Dezső, Balaton Gyula dr., Hipp Dezső, Szentő Károly, Széchenyi Tamás dr., Szentő János, Nikolits Izidor, Vujevits Lajos és Mezey Imre eddigi főszolgabírákat választották.

Az árvatár
bajai.

Az új acérára új és elég súlyos feladatok vártak. Mint rendszerváltozásnál szokás, a régi állapotok bajai, a melyek a mindennapi életben csöndesen háttérben maradtak, egyszerre előtérbe kerültek. Voltak ilyen bajok bőven. A közigazgatásban egyik legkényesebb pont volt a kiegyezés óta az árvatár, a melynél számtalanszor megpróbálták a hajdani rossz és könnyelmű kezelésből keletkezett hiányok pótlását, minden siker nélkül. Az árvák és gondnokoltak pénzét a Bach-

korokban a császári adóhivatalokba szállították be és ott kezelték 1863-ig. Ekkor az adóhivatalok átadták az árvatárákat a vármegyének, a mely 1868-ig központi kezelésben tartotta, de ekkor kiadta az egyes községeknek, a melyek 1878-ig kezelték. A községi kezelésben az árvatárák valóságos „Csáki szalmájává” lettek s az 1877. XV. t.-cz. a legnagyobb rendetlenségben találta ezeket. Ez a t.-cz. ismét a vármegye kezelésébe rendelte a községi árvatárákat. Az átadás lefolyása igen sokáig tartott s tömérdek bajjal járt. Alig volt olyan hely, a hol tiszta számadást találtak volna. Olyan hihetelen zűrzavarral volt tele az árvatári kezelés, hogy két évtized alatt sem lehetett tisztán látni egy jó részének az ügyeibe, s csak az az egy volt bizonyos, hogy a hiány mindenfelé sok és pótolhatatlan. Latinovits Pál főispán érdeme, hogy belenyúlt e darázs-fészekbe, a melyet elődei szinte megbolygatni sem mertek. A vármegye alatta bizottságot küldött ki, a mely kiderítette pontonként, hogy a kölesönadás szabályrendeleteit betartották-e s ha nem, kiket terhel a felelősség. Továbbá az adóskok jogozimét, azok vagyonai állapotát s a követelések jogi s valóságos értékét is megállapították. A törvényen alapuló fokozati felelősség kiderítése és megállapítása lévén e bizottság feladata, az egész vármegyében nagy rémülettel és zavarral fogadta a nép, mert a negyven éves ügyeknek eredeti okozói már ekkor alig éltek, s a törvényes jogutódok súlyos csapástól féltek. A bizottság a törvény határa között a lehető legliberálisabban járt el s egy évi munkával rendezte az összes kétes kérdéseket és olyan árvatári alapot teremtett, a mely véglegesen rendezte az árvatárnak nemrégén kétségbejött helyzetét.

A társadalmi életnek is súlyos bajai merültek fel. A kivándorlás, mely eleinte csak a nép szélének látszott, hirtelen járványszerű módon megnőtt s elterjedt. 1901-ben 2992 útlevelet adtak ki, s már 1902-ben az első két hónapban 2313 személy vándorolt ki, még pedig 70 %-uk Amerikába s 30 % Németországba. Az alispán erélyes rendeltel ígyekezett kideríteni, mi az oka ennek a bámulatosan terjedő kivándorlásnak. S végeredményül csak arra jutott a hivatalos vizsgálat, hogy nem az inség viszi ki a nép java munkaerejét, hanem a gyors meggazdagodás vágya. Míg a földművelés a szorgalmas és józan nép körében lassú, de biztos léptekkel egyrejavul, a fényűzés és más erkölcsi betegségek még gyorsabban hódítottak s fölöslen emésztették el a földnek bővebb kamatait. Az ipar még mindig igen szűköss a vármegyében, a mely megmaradt elsősorban, sőt egyes vidékein kizárólag őstermelőnek. Kár és szomorú dolog, hogy ezeket az okokat fölismerve, nem lehetett olyan könnyen segíteni a bajon, mint a közgazdasági hiányain. Az élet, a szorgalmas munkát termő, s új meg új sikert hozó élet bizonyára meg fogja hozni ennek is az orvoslását. Így örvendetes jelenség, hogy ebben az évben már csaknem minden nagyobb s életrevalóbb községben alakult tejszövetkezet. Kisebb-nagyobb ipari vállalatok is kezdetek alakulni mindenfelé, valamint a szövetkezetek alakulása is megkezdődött.

A vármegye tavaszi közgyűlése részvétellel emlékezett meg Tisza Kálmán elhúnytáról s érdemelt jegyzőkönyvébe iktatta. Széll Kálmán miniszterelnököt pedig feliratban üdvözölték abból az alkalomból, hogy a király a Szent István rend nagykeresztjével tüntette ki. Városv Gyula dr. kalocsai kanonokot székesfehérvári püspökké kinevezetésekor az egész vármegyében örömmel üdvözölték. Császka György kalocsai érsek június 13-án hércmauton volt Zomborban s ekkor a vármegye és a város nagy fényvel ünnepelte őt. József főherceg is e napokban látogatta meg a vármegyében levő honvédség ezredeit s a vármegye és a városok a legszebb hódolati ünnepléssel fogadták.

A nyári közgyűlésen döntöttek a vármegyei szerethatház ügyében. Erre a célra a milleniumkor tettek alapot, de az igen lassan gyarapodott és még előreláthatólag sokáig nem érte volna el, hogy a rendeltetésére lehessen fordítani. Ezért az eddig gyűlt összeget följánlották az államnak, hogy építsen Zomborban árvaházat. A tőke növelésére való pótdótot pedig kulturális célok megvalósítására rendelték.

Érdekes pöre volt a vármegyének Szabadka városával szemben. Szabadka város beépörlte 1876-ban a vármegyét 54,357 frt. Ez a követelése még az 1846 előtti évekből eredt, a mikor a város a cs. és kir. katonaságot sod ideig szállásolta el s a zombori hadfogadó fiókkormányt is ellátta. Ebből kölesönös felszámolás lett 1846-ban, a mikor a vármegye elismerte, hogy 71,769 pengő forinttal tartozik a városnak s ígerte, hogy ezt évenként tízezer forintjával fogja letör-

A kivándorlás.

Szabadka pöre a vármegyével.

leszteni. Két éven át törlesztett is, de akkor kitört a szabadságharc, aztán jött az abszolút kormány s ez utóbbi átvette a vármegye pénztárát, ezzel az kötelezettséget is, hogy a vármegye adósságait törleszti. Szabadka be is jelentette törvényes, a kanczelláriától is jóváhagyott követelését, de a kormány csak halasztotta a törlesztést és végre is semmit sem fizetett. De ezzel a követelés kiegyenlítése az állam kötelessége lett volna, s a város meg is tett mindent, hogy megkapja tőle. 1876-ig húzódott a dolog, és nőrök a város látta, hogy nincs reménye, bepörölte a vármegyét. A Cúria előtt ez időben került tárgyalásra a pör és a legfőbb fórum elítélte a vármegyét a követelés megfizetésére.

Október 6-án nagy ünnepélyek mellett leplezték le Schweidel Józsefnek, az arali vértanúnak szülőházán állított emléktáblát Zomborban, a vármegye nagy részvételével.

Az okt. 21-iki vármegyei közgyűlésen Latinovits Pál főispán indítványára elhatározták, hogy vármegyei takarékpénztárát állítsanak fel a vármegye értékeinek kezelésére és gyűmölösztetésére. Lelkesedéssel tárgyalták Pozsony vármegyének a nemzetiségi törvény megváltoztatására vonatkozó átiratát. Az állandó választmány a legmelegebben pártolta ez átiratot s kívánta, hogy a nemzeti állam kiépítésének szempontjából dolgozzák át a törvényt. Szendy Lajos biz. tag ékes beszédben adott kifejezést a vármegye véleményének e kérdésben; beszédét a közgyűlés hatalmas éljenzéssel tette a magáévá. Zombor város közgyűlésén is bőven s lelkesen tárgyalták a kérdést. Ez a gyűlés azért különösen figyelemre méltó, mert a bácskai szerbek nevében tartott szónoklatot Konyovits Dávid dr. biz. tag, a ki szép beszédében bizonyosságot tett a bácskai szerbység hazafias érületéről s a magyar állameszme iránti hűségéről.

A vármegyének évtizedek óta várt államosítása ugyan egyre késétt, de 1906 elején azért elég lényeges rendszerváltozás történt a vármegye ügykezelésében. A vármegyei pénztárak, gyámpénztárak és számvevőségek megszűntek; a vármegye és gyámpénztárak kezelését az állampénztárak, az adóhivatalok vették át s az ellenőrzést és számvitelt, valamint a közigazgatási hatóságok részére a számvevő szakszerű segédszolgálatot, a pénzügyi igazgatóság mellé rendelt számvevőségek teljesítették. Ennek a változásnak mélyreható gyakorlati és politikai jelentősége volt, s a vármegye örömmel vette, mert ezzel megszabadult egy súlyos teherrel, a pénzkezelés sokoldalú gondjától, míg a szabadrendelkezés joga teljes épységben megmaradt a kezében. Különösen az árvaszékre volt korszakalkotó és üdvös ez a reform s ezért a vármegye közönsége is nagy megnyugvással nézett a jövőben az árvaszék szerepe elé. A decemberi közgyűlésen történt meg a búcsúzás; a vármegye közönsége szeretettel vált meg a tisztikarának egy részétől, a mely az állam szolgálatába lépett át.

Számos kulturális érdeklődés és mozgalom kötötte le az időt a közfigyelmet s jóformán azt lehet mondani, hogy most indult meg a vármegyében clevenebb kulturális fejlődés. Schweidel József szobrára gyűjtést indítottak. A vármegyei történelmi társulat működését részleteiben is figyelemmel kísérték. A vármegyei múzeum ügye közérdeklődést ébresztett és lépéseket tettek annak rendezésére, sőt december végén nagy gyűlést tartottak egy Zomborban építendő közművelődési palota és múzeum érdekében. Zomborban a város képe különben is modernné lett az utóbbi időben, mióta a villanyvilágítást bevezették, számos új épület emeltek, élénk társulatokat s társadalmi egyesületeket alakítottak, nagy iparkiallítás érdekében gyűléseket tartottak.

A következő év ismét ex-lex-szel kezdődött, a mi nagyon lehangolta a vármegye közönségét. Május 6-án a vármegye rk. közgyűlést tartott, hogy azon tiltakozzék az országyűlés egy részének obstructió munkája ellen s a kormányt üdvözölték a katonai javaslatok idején, nem a javaslatokért, hanem általában sikeres és hasznos munkásságáért. A belügyminiszter jóváhagyta a közgyűlés határozatát, hogy a szeretetház fölépítését az államra bizza, az e célra már meglevő összeg felhasználásával. Ezzel fölszabadult 2%-os megyei potadó, a melynek hováfordítására Latinovits Pál főispán szép tervet dolgozott ki; e szerint azt a vármegyei és jecgyői nyugdíjalap rendezésére, a Szabadka várossal való pörös összeg kifizetésére, általában kulturális célok pártolására, a zombori kultúrpalota építésének elősegítésére és a vármegyei telefonhálózat föllállításának költségeire s főként a tisztviselők helyzetének javítására kell fordítani. A vár-

A nemzetiségi törvény.

A vármegyei pénzkezelés államosítása.

Kulturális mozgalmak.

Ex-lex.

megye magáévá tette az indítványt; a belügyminiszter pedig májusban jóváhagyta s ezzel a vármegyei tisztviselők fizetésemelése az egész vonalon keresztülment.

Június 27-én a Széll-kormány megbukott s gróf Khuen-Héderváry Károly alakított kabinetet. A vármegyei közgyűlése igen nagy elismeréssel emlékezett meg a távozó kormány működéséről s feliratban búcsúzott el tőle. Az új miniszterelnök, ki 25 évig volt horvát bán s így a szomszédos vármegyék fővezetője, igen ismert volt a vármegyében és a közgyűlés bizalommal tekintett működése elé, s üdvözölte.

Gazdasági ügyek foglalták le a vármegye tevékenységét. Latinovits Pál főispán két fölterjesztést tett a kormányhoz a vármegyei mezőgazdaság, különösen a bortermelés érdekében; hasonlóan nagy gondban részesült a miniszteriumban is a vármegyei kendertermelés föllendítése; az aratás is megkezdődött és elég szép sikerrel bízott. Zentán aug. 15-én szép ipari, mezőgazdasági és kultúrális jellegű kiállítás volt. A selyemtenyésztés rohamosan fejlődött s ez évben már valóban oly tekintélyes volt, hogy a vármegye szegényebb néposztályának egyik legfontosabb kereseti forrásává lett. 1901—1902-ben összesen 899,351 kg. gubót termeltek s kaptak érte 1.675,338 koronát. 1903-ban még sokkal nagyobb volt a siker; 550,471 kg. gubóért egy évre 977,503 koronát kapott a vármegye népe. rövid öt-hat heti munkájáért. Az iparban is fejlődést lehet megfigyelni az utóbbi években, a minék egyik főoka, hogy a kisiparosoknak szövetkezet-alapítási kedve a vármegyében egyre fokozódott.

Közben a politikai helyzet egyre súlyosabbá alakult az országgyűlésen. A chlopy-i hadiparancs elkeserítette a közvéleményt s a Khuen-Héderváry kormány lemondott, de új kinevezést kapott a királytól. Zomborban ekkor, szeptember 24-én alakult meg a függetlenségi párt, a melyet még a régi szabadelvű közönség is figyelemmel kísért, elesüggedve a képviselőházi óriási szabadelvűpárt tehetetlenségére. A közvélemény mind hevesebben kezdett megnyilatkozni a politikára nézve, és Zombor város közgyűlésén a magyar nemzeti szellem megismosodott ereje tört ki, az október 7-én tartott közgyűlésen, a mely a katonai ügyek kérdésében azt a fontos határozatot hozta, hogy: „a magyar ezredek összes szükségletei, a mennyiben Magyarországon beszerezhetők, a honi ipar és kereskedelem támogatására, hazánk gazdasági érdekeinek szempontjából, kizárólag Magyarországon szereztessenek be.“ Az adófizetés ügyében, tekintve, hogy ex-lexben volt az ország, ezt a határozatot hozták: „adó nem lévén megszavazva, kényszer útján nem hajtható be, adó fizetése vagy nem fizetése, a megszavazásig, a polgárok belátására van bízva; Zombor törvényhatósági bizottsága azonban nem tartja sem célszerűnek, sem helyesnek az egyes állampolgárok cselekvési szabadságát korlátozni, a magánvagyoni intézkedésekbe beavatkozni, az önkéntes adófizetések hivatalosan kimondott el nem fogadása által.“ A nemzeti hadseregére vonatkozólag „nem fejezték ki kívánságukat, a magyar szolgálati és vezényleti nyelv ügyében, bíztva a magyar kormány bőles és tapintatos eljárásában.“ A katonai intézetekre vonatkozó indítványban kimondta: „a) Magyarországon megfelelő számú felsőbb katonai tisztképző-intézetek létesíttessenek s úgy ezekben, mint a már meglévő katonai intézetekben a magyar szellemnek és a nevelést, valamint a tannyelvet illetőleg a magyar nyelv jogainak érvény szerzendő. b) Az új katonai büntető perrendtartásban a magyar nyelv jogai, államiságunk alapján teljesen érvényre jussanak.“ A magyar tiszteknek a magyar ezredekhez leendő áthelyeztetése tárgyában ezt határozta: „Ő felségének már kiadott rendeletéhez képest is, a magyar honosságú tiszték magyar ezredekhez helyeztessenek át s a jövőben a magyar tiszték mindig magyar ezredekhez osztassanak be.“ A nemzeti zászló, címerek és jelvényeknek a hadseregben való alkalmazása és a magyar hadseregnek a magyar alkotmányra való felesketése tárgyában így döntöttek: „A magyar nemzet államisága a közös hadseregnél zászló, címér és jelvényekben megfelelő formában teljesen kifejezésre juttassék.“ A külügyi képviselünkben a teljes egyenjogúságnak érvényesülését így kívánja: „A külügyi képviselőletben a magyar nemzet államisága az 1867. XII. t.-ez. kereteiben mindenben érvényre juttassék.“ A városi közgyűlés ez alkalommal az egész vármegyét képviselte s hű képét adja annak a belső, mélyről felfakadó politikai forradalomnak, a mely a lelkekben végbemenni készült.

Mezőgazdasági reformok.

Politikai mozgalmak.

Oktober 20-án ünnepelték Deák Ferencz születésének századik évfordulóját; az ünnepies diszúlesen Latinovits Pál főispán tartott szép beszédet s utána Balogh Erno dr. nagyhatalú ünnepi szónoklatot. Oktober 24-én és 25-én pedig nagyszeru ünnepélyvel ülték meg a kuruzkor kétszázados fordulóját.

A gróf Tisza
István kormá-
nya.

November 3-án végleg megvált a kormánytól a gróf Klunck-Héderványú-kabinet s gróf Tisza István vette azt át. A vármegye, mondhatni egyhangú bizalommal látta őt a végtelenül nehéz időkben az állam élére lépni. Természetes dolog ez. A vármegye egész múltja ahhoz a politikai irányhoz fűződött, a melyet Tisza képviselt s most szinte utolsó hatalmas föllöbbségét érezték ennek a már-már végire ért politikai szövetségnek. A Tisza István egyénisége is nagy mértékben lebilincselte a vezető személyeket s a nép maga is nagy korszak megnyíltát várta tőle. De ez az esemény másrészt a függetlenségi párt szervezkedésére is erős befolyással volt s nem lehetne azt mondani, hogy ez a párt nem épen úgy a megerősödés érzésével tölt el akkor, mint a másik párt. November 8-án tartották a zászlóbontást több képviselő részvételével s a gyűlésen ezreke menő tömeg vett részt. Talán annyi, hogy még a függetlenségi elvek sohasem tömörítettek annyi népet táborukba.

A vármegye szívesen ünnepelte a főispánt, a ki e nehéz időben nagy tapintattal vezette a vármegye ügyeit, abból az alkalomból, hogy a német esászár magas rendjellel tüntette ki őt. Részt vett a vármegye Szegeden a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület ünnepén is.

Nagy örömet okozott a következő év márcziusában az obstrukció leszerelése, a mely a házszabályrevízió körüli viták közben történt. Ennek a kifolyása volt a márczius 15-ének szokatlanul nagy arányú megünneplése s a márczius 27-iki vármegyei közgyűlésen Thaly Kálmánnak és gróf Tisza Istvánnak ünneplése. Olyan hatalmas volt a kitörő lelkesedés ezen a gyűlésen, a melyre kevés példa volt Bács-Bodrog vármegye csöndes üléstermében. A II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazahozataláról szóló királyi kézirat csak méltó folytatása volt e kellemes hangulatnak, a melyben, úgy látszott, mintha az ország ügyei a végleges jó útra terelődtek volna; a vármegye feliratban köszönte meg a királynak e nagyszerű nemzeti figyelmét.

A vármegye gazdasági és kulturális állapotai is kedvező képet mutatnak. A Történelmi Társulat gyűlése, a Nemzeti Szalonnak zombori képiállítására egyforma nagy érdeklődést keltett. Súlyos megilletődést idézett elő azonban a Jókai Mór halála. A vármegye-közönsége társadalmi úton és a közgyűlésen egyaránt nagyszerű jelét adja a csapás fölött érzett részvételének. Június 20-án leplezték le a vármegye-közgyűlési termében báró Vojnits István volt főispán arczképét.

Annál váratlanabban érte néhány hónap látszólagos békés lefolyás után a vármegyét, hogy november 19-én gróf Tisza István miniszterelnök politikája, a házszabályrevízió kérdésével, végleges törésre jutott.

Ez a parlamenti esemény volt fordulópontja annak a nagy politikai harez-nak, a melyet a szabadelvűpárt élén álló kormány ellen indítottak az ellenzéki pártok. A harez nemesak az országgyűlésen folyt, hanem az egész országban s nemsokára a leghevesebb vértelen forradalomra fejlődött a magyar parlamentarizmus történetében.

Hogy Bács-Bodrog vármegye közönsége milyen szerepet vitt ebben a küzdelemben, a melyet a nemzeti ellentállás korának szokás nevezni, megpróbáljuk röviden és tárgyilagosan vázolni.

A vármegye mindenkor kompakt politikai tömeg volt a szabadelvűpárt kebelében. Kezdetül fogva, a legválságosabb időkben, a mikor az ország többi részei sorra fölbontották a kormányval való összeköttetésüket, vagy legalább nagy harezok folytak a nép különböző pártállású rétegei között: Bácsmege híven kitartott a kormányok mellett s a szabadelvűpárt abszolút uralmát itt semmi sem rendítette meg. Ha mélyebben szabad volna e tény okainak elemzésébe belebocsátkozni, fölfejtethetők a tisztas, általános, társadalmi és a nemzetiségektől szaturált vármegye emberi okait, a melyek Bács-Bodrog vármegye hazafias lakosságát mint egy embert állították oda az uralkodó kormányzati irány mögé.

E válságos napokban sajátságos láz fogta el a Bácskát is.

November 22-én rendkívüli közgyűlés volt, a melyen ugyan a bizottsági tagok a főispán indítványára „hazafias örömmel, óriási kitörő lelkesedéssel

A nemzeti
ellentállás és a
vármegye.

határozta el, hogy gróf Tisza Istvánt a parlamenti anarchia megfékezése alkalmából tett eredménydús intézkedéseier t áviratilag üdvözlí" s egyszersmind súlyos ítéletet mond az ellenzéki pártok obstrukciójának káros hatásáról, — másrészt a népnél egyszerre csak megindult a nagy politikai nézetváltoztatás és a zombori városi képviselőválasztásokon a régi haladó és városi pártok csak szövetségbe tudtak az újonnan megalakult függetlenségi párttal szemben számottevő sikerre szert tenni. A vármegyei bizottsági tagok egy része is új választás alá került az év végén s e választásokon is teljesen győzött a régi, szabadelvű irányzat, úgy hogy a szabadelvűpárt teljes önbizalommal ment neki a téli országgyűlési képviselőválasztásnak.

Annál nagyobb meglepetést hozott az eredmény, Bács-Bodrog vármegyében ép úgy, mint az egész országban. A függetlenségi párt eszméi diadallal járták be a vidéket s mindenfelé erős harezot idéztek elő, sőt hat egészen új kerület hódítottak el az erősen meggyöngült szabadelvű-párttól.

Zomborban Drakulics Pál dr.-t ugyan szabadelvűpárti programmal, nagy erőfeszítés után, sikerült megválasztani, de Szabalkán Mukits Simon és Varga Károly s Zentán Bartha Miklós függetlenségi lettek képviselőkké. Ujvidék Szalay János szabadelvűpártit választotta meg. A kerületekben a következő volt a választás eredménye: Apatin: gróf Vigyázó Ferenc disszidens; Bácsalmás: Lázár Pál függetlenségi; Hódság: Ertl János szabadelvűpárti; Kerény: Fernbach Károly függetlenségi; Kulpin: Hodzsa Milán nemzetiségi; Óbecsén pótválasztás lett Radovánovics szabadelvűpárti és Mihájlóvits ellenzéki közt; Ókanizsán: Lovász Márton függetlenségi; Begőcezen: Piukovits Elemér szabadelvűpárti; Titen: Miloszávlyevits Milán szabadelvűpárti; Tóvároson: Gromon Dezső szabadelvű; Verbászon: báró Vojnits István szabadelvű. Tehát nyolcz szabadelvű és nyolcz ellenzéki képviselőt küldött Bács-Bodrog vármegye abba az országgyűlésbe, a mely hivatva volt, hogy a nemzet ítéletét kifejezze a király előtt az utóbbi évek politikája fölött. Hogy ez az ítélet milyen súlyos volt, épen Bács-Bodrog vármegye választási eredménye mutatja meg legjobban.

A következő évet egy napra sem szűnő izgatottságban élte le a vármegye népe; a politikai helyzet vigasztalansága mély depresszióban tartotta a kedélyeket. A hazafias ünnepeket márczius 15-ét, október 6-ikát, eddig soha nem ismert lelkesedéssel ülték meg. Tüntetés volt ez, s egyre erősebb tüntetés a nemzet igazi akaratát mellett. Zomborban május 17-én leplezték le a vármegye nagy fiának, Schweidel József tábornoknak, az aradi vértanúnak szobrát. Páratlan nemzeti ünneppé lett ez a nap a vármegye részére. A képviselőház 21 tagját küldötte le Juth Gyula képviselőházi elnök és Kossuth Ferenc, a vezérőrbizottság elnökének vezetése alatt, s a vármegyéből tízezeren gyűlt össze, a mely a főispán vezetésével az egész vármegye hivatalos és polgári elemeit mind magában foglalta a közös lelkesedésben.

Mert Bács-Bodrog vármegyében az a különleges helyzet állott elő, hogy az elementáris erővel feltörő nemzeti érzésnek itt nem volt már semmi gátja, a „darabont" elemeknek egyáltalán semmi nyoma nem tűnt föl a vármegye köz-és magánéletében. A tisztikar a legválságosabb időben valóban páratlan bölcsességgel viselte magát. Távol tartotta magát és zárt várrá lett az alkotmánytalan kormányal szemben, bár nem vetette magát a függetlenségi szilajon viharzó áradatába. Bács-Bodrog vármegye, mint az ország önálló része, ez időben a megyei autonomiának, mint a nemzeti önfentartás biztos alapjának kitűnő példájává lett.

Végre elérkezett az idő, mikor a vármegye szint vallott, állást foglalt a nemzeti harezben. A június 28-iki vármegyei közgyűlésen Fernbach Károly, a helyi jóléti bizottság elnöke s az egész ellentállás harezának vezérférja, a következő indítványt tette:

Az imparlamentárisnak kimondott Fehérváry-kormány, miután a képviselőház vele szemben bizalmatlanságot szavazott, a Házat az 1867-ik évi X. t.-cz. tiltó rendelkezése ellenére ex-lexben hónapokra elnapolta. Minthogy ily válságos körülmény között, alkotmányunknak ily kirívó megsértése után, okkal tarthat a nemzet attól, hogy az új kormány a nyílt abszolútizmus terére lép és rendeletekkel fog kormányozni; a törvényhatóságoknak az 1886-ik évi XXI. t.-cz. értelmében alkotmányvédő hazafias kötelességük kinyilatkoztatni, hogy az országgyűlés által megszavazott adók tényleges behajtását s meg nem ajánlott

újonczok tényleges kiállítását megfogják tagadni, s tisztviselőiknek az őket törvényes eljárásuk miatt nemán érhető bármiféle sérelemért teljes elégtételt fognak nyújtani.

Óriási lelkesedéssel fogadták az indítványt s a közgyűlés azt 82 szóval 80 ellen határozattá emelte. Ezzel a vármegye állást foglalt a Fehérváry-kormánylyal szemben.

Baja és Zombor városok is e napokban léptek a nemzeti ellentállás terére. Zombor a július 5-iki közgyűlésen kimondotta, hogy: 1. A kormány iránt bizalmatlansággal viseltetik. 2. Adóbehajtást és újonczállítást nem foganatosítanak s attól a hivatalnokokat eltiltják. 3. A törvénytelen rendeletek végrehajtásától eltiltja a hivatalnokokat. 4. Azoknak teljes anyagi és erkölcsi kárpótlást nyújt. 5. Utasítja a polgármestert, hogy minden hónapban egy rendes közgyűlést s tíz bizottsági tag kívánságára bármikor rendkívüli közgyűlést hívjon egybe. Szabadka július 16-án hasonló szellemű határozattal lépett a eszelekvés terére.

A vármegyei bizottság tagjai azonban nem sokáig tartották meg a június 28-iki radikális álláspontjukat: a július 28-iki közgyűlésen közvetítő indítványban annak leg súlyosabb ítéleteit feloldották s „korainak” mondották. Ezt a határozatot 60 szóval állván 60 ellen a két párt — a főispáni szavazat döntötte el. De az augusztus 30-iki közgyűlés újabb formában már 111 szótöbbséggel erősítette meg:

„Bár a vármegye közgyűlési termében nem győzött még ekkor teljesen a koalíció álláspontja, a függetlenségi párt Fernbach Károly, Mukits Simon és Balogh Ernő dr. vezetésével annál nagyobb sikerral és hatással szervezték augusztusban az egész vármegyében a függetlenségi pártot. Október 15-én volt a függetlenségi nagy népgyűlés Szabadkán, a melyre tízezer gyűltek össze a vármegye népéből s Kossuth Ferenc, gróf Apponyi Albert, Fernbach Károly, Balogh Ernő dr. s mások beszédei után nagy lelkesedéssel mondták ki határozatukat:

„Bács-Bodrog vármegye közszécci, továbbá Zombor, Szabadka, Ujvidék, Baja és Zenta városok függetlenségi és 48-as polgárai részvételével Szabadkán 1905 október 15-én tartott nagygyűlése kimondja, hogy megtámadott alkotmányunk védelmére minden rendelkezésre álló eszközzel kész a szövetkezett ellenzék vezéreinek támogatására és eddigi eljárásuk teljes elismerése és helyeslése mellett a végsőig kitart a küzdelemben.”

Novemberben főispánválság közeledett. Latinovits Pál, belefáradván a nehéz helyzetbe, bár igen szépen állott a közvetítő fokon a kormány és a vármegye közönsége között, november 9-én lemondott a főispáni állásról, s a kormánytól sürögösen kérte elbocsátását. A november 28-iki közgyűlés megkapó egyhangú lelkesedéssel marasztotta a főispánt, a ki azonban megmaradt szándéka mellett. A vármegye ekkor elhatározta, hogy nem helyezkedik ugyan anarcbikus álláspontra, de: „a nemzetképviselet ez idő szerinti többségének akaratával ellentétbe helyezkedő kormányt nem támogatja s aziránt bizalommal nem viseltetik, minék folytán a kiuevezésről értesítő és támogatást kérő miniszteri körleveleket, tudomásúl véve, irattárba helyezi”.

A december 30-án tartott közgyűlésen új alispánt választottak. Karácson Gyula nyugdíjba vonult, helyette ifjú *Vojnits Istvánt*, a volt főjegyzőt választották meg, egyhangulag.

Vojnits István
alispán.

Az egyhangú bizalmat csaknem negyedszázados közigazgatási pályáján jól kiérdemelte Vojnits István, a ki a tb. aljegyzéségből emelkedett föl az alispáni méltóságig. Született 1861-ben, Bajsán, ősi bácsai nemes esadából, a mely a vármegye visszaállítása óta nagy szerepet játszott a vármegye életében. 1882-ben lépett a vármegye szolgálatába s ettől kezdve aránylag gyorsan emelkedett a vármegye bizalmából. Mint köztisztviselő, minden állásában kitűnt példászerű munkaszeretetével, szakbavágó ismereteivel, s a tisztikar és a vármegye közönsége egyforma örömmel látta őt a vezető szerepében. Székfoglaló beszédében a vármegye érdekeinek szolgálatát, a nemzetiségek és vallási felekezetek békéjének fenntartását, a becsületes munkát vette fel programjául. Schmausz Endre és Evetovits János üdvözölték őt a vármegye, Mikosevits Kanut dr. és Kiss Gyula a tisztikar nevében.

Gazdasági
helyzet.

A megnyílt újjév örvendtes hírral kezdődött. A vármegyei gazdasági egyesület és a gazdaszövettség egyesültek. Az így megerősödött gazdasági egye-

sület ettől kezdve 28.000 korona szubvencziót kap a vármegyétől. Ezzel meg van rá a remény, hogy a gazdasági egyesület végre kellően megragadhatja a vármegye mezőgazdasági fejlődésének gyepelőjét. Bizony nagy szükség volt már rá. Az utóbbi időkben a kilenczvenes évek végén szépen fellendülésnek indult gazdasági élet elveszítette gyors fejlődésének fokozatos erejét. A politikai állapotok súlyos gazdasági bajokat is idéztek elő. Az ipari vállalkozás meggyengült, a kisipar erőtlen lett, a mezőgazdaság, főleg a kistermelőknlél, gyászos éveket ért, úgy hogy a gazdag Bácskában szédületes arányú kivándorlás indult. Az alispán nem győzött eleget panaszkodni, hogy a menetlevelek elintézését nem győzi. Ezerszámra vándorolt ki a nép munkabíró legyava, férfiereje. Tömérdek bajra nyit ez a tény perspektívát, ezeknek a vizsgálatára azonban már nem jogsult a mai napok krónikása. Itt csak az az óhajtas marad számunkra is, hogy bárcsak végleges és a vármegyéhez méltó általános javulás kora következne.

Városv Gyula dr., Zombor város szülöttje, székesfehérvári püspök, a múlt év végén kapta meg kalocsai érsekké való kineveztetését s január 14-én tartotta beiktatását, a melyen a vármegye közönsége nagy fényvel vett részt.

Városv Gyula
dr. kalocsai
érsek.

A politika ege azonban egyre komorabb felhőkkel borult be. Alig mondta ki tiltakozását Zombor város közgyűlése a miniszternek ama rendelete ellen, a melyvel megsemmisítette azt a városi határozatot, hogy törvénytelen adót és újonczot nem szednek, február 19-én kitért az abszolútizmus. A vármegyében mély megdöbbenést keltett az országgyűlésen történt katonai erőszak. Előbb Zombor város felett rá, márczius 8-iki közgyűlésén, elfogadván Balogh Ernő dr.-nak határozati javaslatát: „Zombor város törvényhatósági bizottsága ezennel kimondja, hogy az önkényuralomnak bármely formáját jogosnak elismerni soha sem fogja. Felhívja polgárait, hogy a történt eseményekkel szemben is higgadt, nyugodt és szigorú törvénytisztelő álláspontot foglaljanak el, de a törvény keretén belül minden erejükkel törekedjenek arra, hogy az önkényuralom hazánk szent alkotmányán ne diadalmaszkodhassék. E város minden polgára legyen az alkotmány egy-egy védbástyája. Kitartással és a minden ügyet segítő Mindenható segedelmével, a mostani szomorú idöket is egy szebb jövő fogja felváltani, a mikor végképpen megszünve ezen ország abszolút kormányzásának lehetősége, a nemzet és király megértik egymást s kölcsönös egyetértéssel fognak a magyar haza boldogításának munkájában találkozni.”

Az abszolútiz-
mus.

Márczius 15-én a nagyközönség adott véleményének páratlanul lelkes kifejezést. A vármegye minden részében rendezett ünnepélyekkel. Márczius 22-én pedig a vármegyei közgyűlés mondott súlyos bírálatot és hatalmas ítéletet a politikai kormányzat eredményeiről: „Vármegyénk közönsége a hazaszeretben, a törvénytisztletben és a böles mérsékletben mindig előljárva, áttörhetetlen falanxot képezett az alkotmány és szabadság megvédésére irányult küzdelmekben. Semmi kétség, hogy ez most és mindenha így leszen! azért határozatilag kimondja a törvényhatósági bizottság, hogy:

1. Óvást emel az országgyűlés feloszlatása ellen és kijelenti, hogy az országgyűlés tevékenységének tartós szünetelését s a költségvetés és parlamenti ellenőrzés nélkül való kormányzást nem tekinti egyébnek, mint alkotmányunk tényleges felfüggesztésének;

2. Kívánja, hogy az országgyűlés a törvény által megszabott határidőben összehívassék és így a nemzet akaratának érvényesülése és a felelős parlamenti kormányzás lehetővé téssék;

3. Megdöbbenését fejezi ki a fölöt, hogy a kormány a törvényhozás jogkörébe tartozó nagyfontosságú államügyek, mint az új vámtarifának életbeléptetése és a külföldi államokkal való kereskedelmi szerződések megkötése körül, rendeleti úton intézkedik és nyilvánvalóvá teszi, hogy a törvényhozás jogkörének teljes mellőzésével, annak nyílt megsértésével kívánja tovább intézni az ország ügyeit;

4. Kimondja, hogy a végrehajtó hatalomnak törvényes hatáskörét túllépő rendelkezési joghatálylval nem bírnak s az állampolgárookra törvényes kötelezettségeket nem hárítanak;

5. Tiltakozik a teljhatalmú királyi biztosok kinevezése és működése ellen;

6. Kijelenti, hogy az ország szomorú helyzetében kettözött erélylvel fogja teljesíteni kötelességeit s teljes szívóssággal és odaadással fogja gyakorolni törvényeinkben biztosított autonóm jogait mindaddig, míg azt az erőszak lehetetlenné nem teszi;

A RÓMAI KATH. EGYHÁZ ÉS A BÁCSI ÉRSEKSÉG.

Hogy a *kalocsai* egyházmegyét Szent István alapította, ez kétségen felül áll. Minthogy azonban okleveleink a XI. és XII. században bácsi érseket is említenek, a kalocsai és bácsi főpapi székhely kérdése sokáig vita tárgya volt. *Fejér* és követői szerint Szent István Bácsban püspökséget alapított s ez állításában *Hartvik* ismert helyére támaszkodik, mely szerint Szent István tíz püspökséget alapított. Szerintük Szent László azt érseki méltóságra emelte, míg végre 1135-ben a kalocsai püspöki megyével kánonilag egyesítették. *Katona* István és követői azt a nézetet vallották, hogy a bácsi egyházmegyét Szent László alatt a kalocsai püspökségből kihasították és pedig érsekségi jelleggel, 1135 körül pedig ismét a kalocsai egyházmegyével kalocsai és bácsi egyesített érsekség czím alatt kánonilag egyesítették. A mint látható, a vita tárgya csak a *bácsi székhely keletkezése* volt, a többiben véleményünk megegyezik.

Az érseki székhely vitássága.

Véleményüket a kalocsai és bácsi egyházfejedelmeknek az akkor ismert oklevelekből összeállított következő névsorából merítették: 1075. Dezső kalocsai püspök. 1093. Dezső kalocsai püspök. 1094. Fábián bácsi érsek. 1103. Ugolin. 1111. Pál és 1111. Fulbertus kalocsai püspökök, 1124. Gergely, 1134. Francia és 1135. Simon kalocsai érsek. Ha emez egyházfejedelmek oklevelekből összeállított névsorán kívül más történeti bizonyíték nem állana rendelkezésünkre, az említett történetírók véleménye valószínűnek látszanék. Azonban történeti adataink és újabb napvilágra jutott okleveleink ezt a véleményt megdöntik. *Fejér* véleményét megdönti a Dezső kalocsai és István pécsi főpásztor között 1093-ban fönnforgott egyházmegyei határperről szóló oklevél, mely szerint a *pécsi és kalocsai* egyházmegye között való határként a Szerémségben fekvő Kóárok községet jelölték ki. Itt a kalocsai egyházmegye területéről lévén szó, az említett bácsi egyházmegye ez időben nem lehetett még, mert a Szerémség Bács vármegyével lévén határos, a bácsi egyházmegyről és érsekről kellene az oklevélnek szólania. Egyébként is 1094-ig bácsi érsekről vagy egyházmegyről országos oklevél nem tesz említést. Ehhez járúl még, hogy *Endre* királynak IX. *Leo* pápához Toulba küldött követe, *György*, 1050-ben kalocsai érsekként szerepel. Ez az adat kétségtelenül hiteles és így Szent István nem alapíthatott Bácsban püspökséget, hanem Kalocsán érsekséget. *Katonának* azt a véleményét pedig, hogy a bácsi egyházmegyét Szent László alatt a kalocsaiából hasították ki és érsekségként 1132-ben a kalocsai egyházmegyével ismét egyesítették, megdöntik oly bizonyítékok, melyek szerint a kalocsainak nevezett főpásztorok, *Asztriktól* kezdve, állandóan érsek voltak. Dezsőt (1075—1093) a pécsi és kalocsai egyházmegye határperri oklevelében Szent László ugyan a *kalocsai szék* Dezső püspökének mondja, de ugyanebben az oklevélben *Acha* is az *Esztergom* metropolita város székes püspöként szerepel. Székvárosuk szerint püspökök, de provinciájukat tekintve érsek. Ugyanezt a Dezsőt azonban 1075-ben, a garam-szentbenedeki apátság alapítólevelében, minden kétségen felül érsekként említik, a mint ugyanezt a Dezsőt Márk, Turóczy, a budai és dubniczai krónikák is érseknek mondják. A következő főpapok, Ugolin (1103), Pál (1111) és Fulbertus (1111) idejéből, a XII. század elejéről is van biztos adatunk arra, hogy a kalocsai főpásztorok érseki méltósággal bírtak, a mint ezt II. Paskál pápának 1109—

1118) egyik magyar érsekhez intézett levele tanúsítja: „Jelentted, kedves testvérünk, hogy a király és az ország nagyjai elesodálkoztak azon, hogy a pallinutod azzal a kikötéssel küldtem meg neked, ha a lüségsküüt, melyet követem írásban hozott magával, leteszed.” Tehát érsek volt, a kihez a pápa e szavakat írta. Midőn pedig levélét így folytatja: „Evangéliumi gondolkodás-e az, midőn a király és mágnások véleményében e lüségsküüröl meg akarsz nyugodni? Vajjon a magyar fejedelemnek mondatott-e: „És te megtérvén, erősítsd meg testvéreidet?” — kimondja, hogy ez érsek székhelye Magyarországban volt. De kétség-telen az is, hogy a levél *Kalocsa* főpásztorának szólt. II. Paskál pápa levél-ugyanis Papiáni Bernát 1191-ben készült kompilációjának 21-ik fejezetéből származik, a honnan Pennaforti Szent Raymond, IX. Gergely pápa dekretálisainak kollektora „Panormitano Archiepiscopo“ ezimzéssel vette át. A későbbi kódexekben a másoló téves leírása miatt a ezimzésnek következő változata, keletkeztek: Palermi, Colm., Pomenensi, Podromon, Palarmi., Palmono, Polonior Poloniensi. *Coloniensi*. Hogy ezek téves ezimzések, kitűnik abból, hogy a levélben a magyar királyra történi hivatkozás, a kinek az időben (1099—1118) sem Olasz-szem Német-, sem Lengyelországban püspökei nem voltak. A magyar püspökségek-ből pedig az elferdített ezimzések csakis a kalocsaira engednek következtetni. Kétségtelen, hogy a *Colm* és *Coloniensi* alatt *Colocensis* rejlik, a mint már Florens Ferencz is (†1650) ezt a dekretálist a kalocsai érsekhez ezimzettnek jelentette ki és utána Pagi, Baluzius, Coletus, Mansi és újabban Kollár Ádám Ferencz. Ha pedig e ezimzéseket tovább vizsgáljuk, megtaláljuk az érsek nevét is, a kihez a dekretális intézve volt. II. Paskál pápa idejében I. Pált (1111) talál-juk a kalocsai főpásztori széken. A levél eredeti ezimzése tehát ez volt: P. coloc-ensis archiepiscopo salutem etc. Ebből származtak a másolók keze alatti Polo-niensi, Polon s végre Panormitano. A levél tehát I. Pált kalocsai érseknek mutatja be, és így Kalocsa ez időben is érseki székhely, Ugolin, Pál és Fulbertus pedig érsek voltak. De hogy is lettek volna ezek püspökök, midőn már György, ki Endre király követeként 1050-ben IX. Leó pápánál Toulban járt, érseknek mondatik. Van tehát 1000-tól 1135-ig hét kalocsai érsek, a kik közül 1094-ben Fábán. 1124-ben Gergely és 1134-ben Francia bácsi érsekként szerepelnek. Első tekintetre látható, hogy Kalocsa kezdettől fogva érsekség volt és így Szent István Kalocsán érsekséget alapított. Megdől tehát az a vélemény, hogy a bácsi egyházmegyét 1094-ben a kalocsai püspökségből kihalasztván, azt érsekségre emel-ték és később a kalocsáival ismét egyesítették, úgy hogy az érseki cím a kaloc-sai székre szállott át. Kalocsa mindig érseki székhely volt, két érsekséget pedig egymás mellett elgondolni nem lehet, egyből pedig két érsekséget alakítani szin-tén érthetetlen lett volna, a mire ok sem volt. Az a körülmény, hogy Fábán érsek utóai hazai okleveleinkben püspököknek iratnak, nem nagy jelentőségű, minthogy egyházmegyéjére vonatkozólag minden érsek püspök.

A bácsi érseki
cím eredete.

Annak a ténynek tehát, hogy a kalocsai egyházmegye érsekeiből 1135-ig három a bácsi érseki címet viseli, más okát kellett keresni. *Városy* Gyula dr. a kérdést beható tanulmány tárgyává tévén, arra az eredményre jutott, hogy kalocsai és bácsi külön egyházmegye sohasem volt, hanem a Szent István által alapított kalocsai egyházmegye, már Asztriktól kezdve, metropolitai méltóság-al felruházott főpásztorai később, valamely körülmény kényszerre alatt, székhelyüket Bácsba helyezték át, úgy hogy mégis fennmaradt kalocsai érseki széki is és idők múltával majd Kalocsán, majd pedig Bácsban székeltek és így az egyházmegye területén az érsekeknek két székhelyük, két székesegyházuk és két káptalanuk volt. Innen van, hogy az érsek majd a kalocsai, majd a bácsi, utóbb a kalocsa-bácsi címet használták. Ennek analógiáját az Ugrin érsek által 1229-ben felállított szeremi püspökségről veszi, a melynek püspöke pápai rendeletre a mongolok dülása után székhelyét Keöböl Szent-Ernye egyházába tette át a nélkül, hogy kövi káptalana és székhelye megszűnt volna; így a későbbi oklevelek majd Keö, majd Szent-Ernye egyházak püspöke címen említik. Véleményét a következő bizonyítékokkal is támogatja. Mindkét székesegyház-nak, a bácsi és kalocsainak, Szent Pál volt a védőszentje. A bácsiról bizonyítják ezt, egyéb okleveleken kívül, a káptalan fennmaradt pecsétjei. A mostani kaloc-sai székesegyház ugyan a B. Szűz Mennyebemenetele ezimre van felszentelve, de tudjuk, hogy ezt a címet Patachich Gábor érsek a nagyrészt általa épített mai székesegyházba a kalocsai plébánia-templomból tette át. Hogy azon-

ban a kalocsai székesegyház, mely 1602-ben leégett, Szent Pál ezimére volt felszentelve, erről 1203-tól kezdve több oklevél tanúskodik. Még 1529 aug. 14-én Bajai oltáros pap, az akkori kalocsai prépost, Mihályhoz írt levelében a kalocsai székesegyházat Szent Pál apostol templomának nevezi. Az a körülmény pedig, hogy mindkét székesegyháznak Szent Pál apostol volt a védőszentje, a kalocsai-bácsi egyházmegye. egysége mellett bizonyít. Mert ha az érseki székhelyet az egyházmegye felosztása nélkül vitték át Bácsba, úgy az ottani új székesegyháznak ugyanazt a védőszentet kellett adni, hogy a két székhelynek egy egyházmegyéhez való tartozása ily módon is kifejezésre jusson, minthogy az egész egyházmegye védőszentje Szent Pál volt.

Az egyházmegye két székhelye mellett több különféle időből való oklevél is bizonyít. Az ország állapotáról III. Béla alatt, 1184-ben a francia udvarhoz küldött kimutatás így szól: „Magyarországon két érseki székhely van: az esztergomi és kalocsai. A kalocsaiak Bácsban van a székhelye.“ A pápák okleveleikben egy egyházmegyéről szólnak, melynek Kaloacsán és Bácsban van székesegyháza. Még 1400-ban is a pápa az egységes egyházmegyét határozottan kifejezésre juttatja, a mikor Siboth Balázst bácsi kanonoknak nevezi ki, a kalocsai dioecesis bácsi Szent Pál-egyházának kanonoksága kifejezést használván.

A kalocsai és bácsi szék egyesítéséről IV. Kelemen pápa tesz először említést, 1266-ban, István érsekhez írt levelében, czimezvé azt a kalocsai és bácsi székesegyházakra, melyeket kánonilag egyesítettek. A pápa nem egyesített egyházmegyéről, hanem székesegyházakról szól. A mikor pedig 1376-ban XI. Gergely pápától István kalocsai érsek az egyesítési bulla megújítását kéri, a pápának a zágrábi püspökhöz intézett leveléből, melyben őt a vizitálás megvizsgálására küldi ki, világosan kitűnik, hogy mindkét érseki székhely az egyesítés alkalmával *metropolitai* volt és hogy az unió megerősítése nem a kalocsai, hanem a bácsi székhely és káptalan jogaimak biztosítására történt. Világos tehát, hogy az apostoli szentszék annak idején nem két egyházmegyét területileg, hanem ugyanannak az egyházmegyének két érseki székét, két székesegyházával és két káptalanával egyesítette teljesen egyenlő jogokkal. Ha okleveleinkben néha mégis bácsi egyházmegye is szerepel, úgy az abból magyarázható, hogy az egyházmegyének a bácsi káptalan alá tartozó részét gyakran teljes joghatóságig felruházott vikáriusok kormányozták. Ezekre nézve e terület dioecesis volt, ép úgy, mint a főesperes működési területét okleveleink dioecesisnek nevezik. Ezekután megvan a magyarázata annak is, hogy Fábíán 1094-ben, Gergely 1124-ben és Francia 1134-ben a főpapok névsorában bácsi érsekeknek neveztetnek. *Városvy* Gyula dr. véleménye így teljesen beigazoltnak tekinthető. Véleményét történetíróink is elfogadták.

Karácsonyi János dr. történetíró a *bácsi érseki székhely* keletkezésének történetét következőképpen világítja meg.

Szent István, a Duna—Tisza között és Tiszán túl megterítése után, 1010 körül, alapította a kalocsai érsekséget és ehhez csatolta a bihari, erdélyi és 1030-ban a marosvári (eszanádi) püspökségeket, I. Gyécsa és Szent László idejében a Szerémség keleti fele végleg magyar kézre jutott és azt egyházzal a kalocsai érsekséghez csatolták. Egyúttal Szent László az érsek székhelyét Bácsra tette át, meghagyván azonban Kaloacsán is a káptalant, hogy így az érsek megyéjét könnyebben kormányozhassa és különösen közelebb legyen a Szerémséghez. Azért ettől kezdve a kalocsai érseket gyakran bácsi érseknek és az érsekséget is akként nevezik. Szükségessé tette pedig a székhelynek Bácsba való áthelyezését az a körülmény, hogy a Szerémség szláv népét meg kellett tartani a kath. egyházban. A görögök ugyanis schimájuknak itt erős propagandát csináltak és ha a schimára áttér az amúgy is más nemzetiségű nép, a Szerémségnek ezt a részét sem lehetett volna többé Magyarország számára megtartani. A szeremi részeknek az egyházmegyéhez való csatolása 1093 előtt történt, mert ez évben már határvillongások voltak e részben a kalocsai és pécsi főpásztorok között. Az érseki székhely tényleges áthelyezése azonban csak 1094-ben Fábíán érsek alatt történt. Ő nevezi magát először bácsi érseknek és ő szervezte, Szent László király segélyével, a káptalant is. Midőn pedig, a királytal egyetértvén, a székhely és káptalan megerősítését kérte a pápától, bizonyos, hogy azoknak a kalocsai székhelyhez és káptalanhoz való jogi viszonya is kérdés tárgya volt, a mit ugyanakkor rendeztek is. Föltehető tehát, hogy a két székhely, székesegyház és káptalani

A bácsi érseki székhely keletkezése.

egy érsek alá való egyesítése már a pápai megerősítési oklevélben megtörtént.

A bácsi káptalan.

A bácsi székhely felállításával s a székesegyház felépítésével egy időben *Fabián* érsek Bácsban a káptalant is szervezte. Egyben annak jogviszonyát a kalocsai káptalanhoz is meghatározta, azt székeskáptalanná és ezzel a kalocsaival teljesen egyenjogú és ettől független testületté emelvén. Föltehető, hogy a pápa az érseki székhely és székes káptalan meg-rősítő bullájában a két káptalan eme jogviszonyát is meg-rősítette és a két káptalant egy főpásztor alá egyesítette, a kinek tanácsosai és segítői voltak az egyházmegye kormányzatában. Világosan kifejezi e jogviszonyt *István* érsek (1367—1382) a pápához írt levelében, melyben a bácsi káptalan jogainak és méltóságának elismerését kéri a pápától. Azt írja a pápának, hogy a kalocsai és bácsi egyházak székesegyházak s mint ilyeneket, már ősidőben pápai hatalommal kánonilag egyesítették. Ha székiüresedés esetén érsekválasztás volt, az érsekválasztásban a bácsi káptalan is részt vett. Mivel azonban a pápai okirat, mely az illetén egyesítésről szólt, elveszett, kéri a pápát, hogy alkalmas módon intézkedjék, hogy a jövőben kétegyen merülhessen fel az egyesítésről, és arról is, hogy a bácsi egyház székesegyház.

E jogviszony következtében tehát a bácsi káptalan abban az időben, midőn hazánkban a káptalanok érsekválasztási joga fennállott, az érsekválasztást a kalocsaival együtt, de mint külön testület gyakorolta. Az érsekválasztásra rendszeren Kalocsán gyűlt össze a két káptalan; kivételesen Háj-Szent-Lőrinczen. Ezt mutatják a pápai oklevelek. A pápák a bácsi káptalan eme jogát mindig elismerték, s ismételten megerősítették. Így 1201-ben III. Ince pápa a bácsi prépost és káptalan jogait, melyekkel eddig bírtak, újra megerősíti. A káptalan első székesegyházát *Fabián* építette 1094-ben. Alapját *Henszlmann* Umré dr. *Haynald* érsek alatt 1872-ben a mai bácsi temetőben felfedte. Kisebbszerű téglalapítmény volt, építési idejét a XI. század végére teszi. Lajos királynak egy leveléből tudjuk, hogy ez a templom 1351 április 30-án leégett és vele a káptalan birtokairól szóló több oklevél is.

Ez időben a bácsi vár, melyet Róbert Károly széküresedés idején 1337—1342 között kiépített, az érsek birtokába ment át. Ekkor épült a várban szép nagy templom, az érsek és káptalan a várba költöztek s ezt használták ezentúl székesegyháznak. A bácsi káptalan 1158 április 20-án említi először II. Géznak egy Bácsban kelt szabadalomlevele, melyben Obsa dékán, Esau éneklő kanonok, Cseke, Benjamin áldozárok, Jonathan, Azarián „s több más kanonokok“ mint tanúk szerepelnek. A káptalan ez időben még Szent Chrodegang szabályai alatt, monostori életet élt, a mint a fentemlített kanonokok nevei is mutatják. Mint önálló, teljesen kifejlesztett testülettel 1211-ben találkozunk vele, mert ez időben, mint hitelsek hely, már működésben van.

A kolumnáris kanonokokon, préposton, olvasó, éneklő és örkanonokon, a bácsi, szerémi és szegedi esperesen kívül változó számmal voltak egyszerű kanonokjai, a kik az alsóbb papi rendekre felszentelve, a kórusban részt vettek s az isteni tisztelet és hitelse helyi működésnél segédkeztek. A XV. század folyamán a prépostok, mint az országos rendek tagjai, országos ügyekben lévén elfoglalva, helyettesít állítottak. Így ez időben a bácsi prépost nagyprépost czímen szerepel, helyettesét kisprépostnak czímeztek.

Miután a bácsi székhely területe a kalocsaitól teljesen független volt, az egyházkormányzatban az érseket gyakran a vikárius helyettesíti, a ki a három főesperessel a székhely területén a jurisdikeziót gyakorolta. A kántor és lektor a káptalani iskola és papnevelés teendőit végzik, helyetteseik a XV. század folyamán a szublektor és szubkántor. Országos életünk fontos tényezője volt a bácsi káptalan, mint hitelsek hely. 1212-ben mint ilyen már működésben van. Pecsétjét már 1211-ben említik. Számítalan kiadványa maradt fenn, s gyakran fontos szerepet vitt országos ügyekben is.

A káptalan fénykora a XV. századba esik, a midőn az érsekek országos okokból majdnem állandóan Bácsban laktak s Bács várának is nagyobb jelentősége volt. Ez időben volt tagjainak a száma is legnagyobb, műveltségük magas fokon állott. Tagjai a külföldi egyetemeket keresték fel, prépostjai gyakran országos hivatalokat viseltek és sűrűn találkozunk tagjai között magiszterekkel és dekreterum doktorokkal. A káptalan, ámbár csak közvetve, az érseki birtokból, királyi adomány útján bírván javadalmát, az ország védelméből is ki-

vette részét. Eradius, bácsi főesperes Ugrim érsekként a sajómezei ütközetben leli halálát. Az 1498. évi XX. t.-cz. szerint a bácsi káptalan a luza védő-mére 50 lovas katonát állított. Ily csapattal maradt *Palisnai* György bácsi prépost is a mohácsi csatatéren.

A bácsi káptalan birtokairól kevés adatunk van. 1094 után sem a bácsi, sem a kalocsai káptalannak még nem voltak saját birtokai. Ellátását az érseki birtokok jövedelméből nyerte. Tagjai még közös életet éltek, és szorosan az érsek papjai voltak. Hiteles oklevelekből tudjuk, hogy Saul érsektől kapta 1198-ban a kalocsai prépost és káptalan birtokait, s így valószínű, bár adatunk nincs rá, hogy a bácsi káptalan első birtokait is ez az érsek jelölte ki és adományozta az érsekség bácsi birtokaiból. Későbbi oklevelek a káptalan következő birtokait említik: *Thamana*, *Ethe*, *Piski*, *Kereki*, *Mindszent*, *Szopor*, *Kürt*, *Keresztúr*, *Újfalu*, *Répasszent-király*, *Bács*, a mely helyeken a káptalan egész, vagy részbirtokos volt. De bizonyos, hogy több birtoka is volt a káptalannak. Az 1351 előtti birtokaira vonatkozó oklevelek 1351 április 30-án a székesegyházzal együtt éltek, azért Nagy Lajos király Szent Pál iránti tiszteletből, a ki a bácsi székesegyház védőszentje, a káptalant birtokaiban és jogaiban újra megerősíti. Ulászló király 1494-ben szintén megerősíti a káptalant birtokaiban. Tagjainak jövedelme következtethető abból, hogy a prépostnak 1319-ben 30 ezüst márka (120 arany forint), a bácsi főesperesnek pedig 8 ezüst márka (32 arany forint) a jövedelme.

A bácsi káptalan a mohácsi szerencsétlen csata utáni hadjáratok és pusztítások temették el. Prépostja, *Palisnai* György a mohácsi csatatéren leli halálát. Utána 1527 október 13-án Ferdinánd király *Egresi* Lőrincz, bácsi kustos nevezi ki prépostnak. A török csapatok Buda bevétele után kivonulván az országból, Bácsot felgyújtották, de a török akkor még nem tett foglalásokat, Bácsot nem tartotta megszállva. A kalocsai káptalan 1529 augusztus 14-én hagyta el Kalocsát; e napon szállották meg Szulejmán második hadjáratának csapatai a várost. A bácsi káptalan is megmaradt Bácsban 1529 január 23-ig. *Beriszló* István szerbjeinek árulása következtében azonban a vár e napon török kézre került, s evel a káptalan nyomavész. A káptalant az egyházmegye restaurációja alkalmával 1733-ban nem szervezték újra, de, hogy emléke megőriztessék, a kalocsai káptalan ötödik stallumát a bácsi préposti czímre töltik be.

Országos oklevelek a következő bácsi prépostokról tesznek említést : 1201 *Névtelen*, 1217 *Nues*, 1229 *Demjén*, 1237—38 *István*, IV. Béla király kancellárja. 1244 *Vince*, ez évben váradi püspöknek választották meg, 1247—52 *Jób* magister és comes capellae regiae, 1254—79 *Benedek*, 1282—89 I. *Miklós*, 1297—99 I. *Dénes*, 1301—1303 *Simon* magister, 1308—11 I. *Lőrincz*, 1319—20 I. *Jakab*, 1323—1325 I. *János*, 1333—1336 *Beke* Péter, comes capellae regiae és a királyi kancellária titkárja, a király kísérője 1333-ban Nápolyba. 1340 I. *Tamás*, 1343 II. *Jakab*, 1344 *Choma*, 1346—47 III. *Jakab*, 1351 *Perjámosi* II. *Tamás*, 1352—61 *Cato* László, 1382—89 *Névtelen*, 1402 *Dersi* Pál, 1412 *György*, 1416 III. *Tamás*, 1417—18 II. *János* királyi alkancellár, 1421 IV. *Tamás*, 1431 III. *János*, 1443 *Bodó* II. *Miklós*, ez évben a veszprémi püspök koadjutora lett, 1469-ben fejevári prépost. 1457—84-ig *Kanoncz* Balázs, a huszitizmus első terjesztője a Szerémségben, mint kamoncz iplébános. Marchiai *Jakab* ellene vizsgálatot indítván, Bácsba menekült, a tévtanról lemondott és épületes életet élt. Itt kanonoki stallunot kapott, 1457-ben pedig bácsi nagyprépost lett. 1484 *Eszény* István, 1492 *Várad* Pál, 1503 *Czulai* Fülöp, 1508 *Maré* Fülöp, II. Ulászló titkára, később mint pécsi püspök, a mohácsi csatában esett el. 1515 *Aranyáni* János, szalubriai püspök, bácsi vikárius. 1526 *Palisnai* II. György boszniai püspök, bácsi nagyprépost a mohácsi csatában esett el, 1526—27 *Egresi* Lőrincz. Említésre méltó tagjai a káptalannak még 1241 *Eradius* bácsi főesperes, a sajómezei ütközetben esett el, 1256 *Sol* olvasó kanonok, *Tamás* kalocsai érsek testvére, később dömösi prépost. 1470 *Matucsinai* Gábor, olvasókanonok, később kalocsai érsek, 1475 *Istrói* István, a boszniai király kancellárja, 1520 *Benedek* scopii püspök, olvasókanonok és bácsi vikárius.

Bács vármegyében fennállott még a titeli és hay-szent-lőrinczi társas káptalan. Valószínű, hogy Szent László alapította a *titeli* társas káptalant, a mely egyike volt az országban a legtekintélyesebbeknek; tagjai világi papok voltak. Okleveleink már 1138-ban említik *Lőrincz* titeli kanonokot, II. Béla káplánját. A káptalan a Szent Bölcseségről volt elnevezve s jogilag az esztergomi érsek alá

Titeli társas
káptalan.

tartozott. Mint rendezett káptalannak, volt prépostja, olvasó-, éneklő- és örkanonokja, dékánja és több közönséges kanonokja. Voltak ezenkívül ötáros pappjai is és egyik tagja a titeli plébániát vezette. A káptalan, mint hiteles hely, fontos tényezője volt országos életünknek, s emellett, mint a titeli és erdődi vár tulajdonosa, az ország védelmében is részt vett. Erdődi várát erdődi prépostság néven is említik. Az 1498. évi XX. t. cz. rendelkezése szerint a titeli káptalan 50 lovaskatonát volt kötele kiállítani.

Vagyoniilag a káptalan szintén egyike volt az elsőeknek. Okleveleink a káptalan következő birtokait említik: Kestőlez, a Dunán túl, Tolna táján, Zagy, Körtés, Nyíróz, Várkony a Tisza mellett. Eszéken, Tiszavársányon részbirtokos. Továbbá Egres és Alpár a Bácskában, Zabrány Arad vármegyében, Boldogasszonyfalván és Lokon Bodrog vármegyében részbirtokos. Volt birtoka Deberben és Szerecségen is. Títel és annak réve s az azt környező falvak is a prépostság birtokai. Másik uradalma volt Erdőd vára Valkó vármegyében, Teleki, Horvát, Darócz, Halász és Öbli birtokokkal. Oláh Miklós szerint a káptalannak átlag 1000 arany forint jövedelme volt.

A titeli prépostok, mint az országos rendek tagjai, előkelő, tekintélyes főpapi állással bírtak. Mind egyházi, mind világi ügyekben gyakran megtisztelő kiküldetésekben jártak el és előkelő hivatalokat viseltek. A titeli káptalan prépostjai voltak: 1156 *Péter*, 1163 *I. István*, királyi kanczellár, 1233 *Mihály*, 1240 *II. István* alkanczellár, 1293 *III. István* alkanczellár, 1244 *János*, 1299—1326 *Köböl* László, a ki ez évben zágrábi püspök, 1342-ben pedig kalocsai érsek lett. 1337 *De Carceribus* Galhart apostoli nemezius, 1344 *Gebhardt* Kelemen, a ki ez évben esanádi püspök lett. 1344—1356 *Filmos* bíbornok, 1390—98 *István*, Zsigmond király kanczellárja, 1419 *János*, 1450—1453 *Gúthi Ország* Péter, 1454 *Csezmiczai János* (Janus Pannonius), 1459—1480 *Bakócz Bálint*, 1481—97 *Bakócz Tamás*, 1497—99 *Bakócz János*, 1505-ben ismét *Bakócz Tamás*, mindannyian híres férfiak. Títel vára 1526 szept. végén feldúlván, evvel a káptalan is megszűnt. Emlékét a titeli ezüzetes prépostság őrzi.

Hay-szent-lőrinczi társas káptalan.

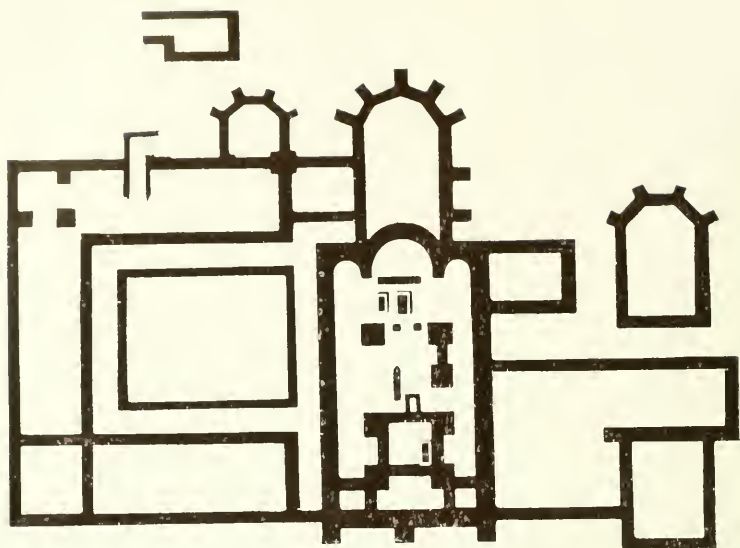
Hay-Szent-Lőrincz Bodrog vármegye határán feküdt, a mai Bácsszentiván fölött. 1400 után mint Bodrog vármegye második székhelye szerepelt. Az itteni társas káptalant III. Béla király neje, Ágnes alapította 1173—1183 között. A gyenge javadalmazású káptalan csakhamar annyira elszegényedett, hogy annak fenntartására Ugrin érsek 1233-ban a kalocsai és hayi káptalan beelvezésével a prépostságot a bodrogi főesperességgel egyesítette, a főesperesi jövedelemmel iparkodván azt tovább fönntartani. Az egyesítést Jakab, praenestini püspök, pápai követ kánonilag elintézte, Gergely pápa pedig a két beneficium egyesítését 1234-ben jóváhagyta oly módon, hogy e kettő ezentúl egy méltóságnak tekintessék. Ez egyesítés következtében a káptalan ismét egy időre virágzásnak indult s tovább fennállott, tagjainak változó számával. Prépostja egyben a bodrogi főesperes teendőit végezte, a káptalan egyik tagja pedig a plébániát vezette. A káptalan egyik hiteles helyi kiadványából 1304-ből annak tagjairól is nyerünk felvilágosítást. Aláírták: Magister Jakab prépost, Dénes örkanonok, János dékán, Imre, Balázs és Jób kanonokok. Olvasókanonokja és éneklőkanonokja nem volt.

Antal prépost idejében (1335—1343) külön főesperest is találunk a káptalanban, minden csetre mint a prépost helyettesét. 1339-ben *Dénes* főesperest a káptalani tagok mint kanonoktársukat kiküldik prisztaidi minőségben, 1343-ban ugyanígy *Pál* főesperest és kanonok társukat. Ez dékán is volt. A káptalant, mint illyent, 1344-ig találjuk okleveleinken megnevezve. Ez idő után elvesztette káptalani jellegét. A prépost néhány pappal a plébániát vezette, úgy hogy a plébániát a prépostsággal azonosították. Azonban ily alakban még jól jövedelmező beneficium volt. *Zarúd* Miklós 1368-ban ott hagyja a szegedi főespereséget s feleseréli a hay-szent-lőrinczi prépostsággal, melynek 240 arany forint jövedelme volt. 1396-ban *Csapi Péter* kapja meg a prépostságot. Ekkor már plébániai jellege annyira ki volt fejlődve, hogy *Csapi Péter* a pápát kéri, hogy a hay-szent-lőrinczi plébániában erősítse meg, mivel a kolláció érvényében kételkedik.

1396 április 26-án a pápa a zágrábi püspököt meg is bizta, hogy a hajdani prépostságot, a mostani plébániát adja át *Csapi Péter*nek. Elődjét, *Lomniczi* Hermant a pápa szintén „Ecclesiae rector“-nak nevezi. Azonban a prépostság, ámbár káptalan nélkül, a prépost személyében tovább is fennállott. A prépostsággal a bodrogi főesperesség 1423-ig volt összekötve. *Csapi Péter* 1419-ben még

Bács. — A ferencziek régi temploma.

A bábmonostori apátsági templom alaprajza.

A titeli prépostság alapfalának maradványai.

gyakorolja a főesperességi hatalmat. Kiténik ez az ez évi kiadványából, melyvel *Fabián* presbytert, mivel *Tamás* plébánostól a bátmonostori plébániát jogtalanul elfoglalta, kiközösíti. „Péter, a hay-szent-lőrinczi egyház prépostja, az összes uraknak, s a plébánia egyháznak plébánosai és vezetőinek, melyek prépostságunk területén vannak. Tudjátok, hogy Tamás, a prépostságnak joghatósága alá tartozó bátmonostori egyház plébánosa, előtünk jelentette” stb. és az esetet leírva, Fabiánt kiközösíti, meghagyván kerülete valamennyi plébánosának, hogy a kiközösítést a templomban ünnepélyesen hirdessék ki. Csapi Péter tehát a prépostságot és főesperességet az egyesítési bulla értelmében és ugyanannak vette s a bodrogi főesperesi kerületben a jurisdikciózt gyakorolta.

Utódja, *László* (1422—1424) szintén gyakorolja még a főesperesi hatalmat. Zsigmond király azonban megtagadja tőle azt a jogot, hogy kiközösítést mondjon ki és eltiltja az egyházi líráskodástól is, mivel hatalmi körét ezekkel túllépi, lévén ő, az ő egyháza és klérusa a kalocsai érseknek alávetve. Ezután tehát a főesperesség is elvett választva a prépostságtól. Mint hiteles hely, 1304-ig gyenge működést fejtett ki; prépostját, mint bodrogi főesperest, rendszeren a kalocsai káptalan kiadványain találjuk megemlítve. De vannak e korból is kiadványai. 1304-től azonban sűrűn találkozunk hiteles helyi kiadványaival, melyeken a bodrogi főesperes, mint hay-szent-lőrinczi prépost szerepel, s ez időtől kezdve nem is említik többé a kalocsai káptalan kiadványain. Káptalani jellegének elvesztésével, mint hiteles hely is megszűnt működni. 1440-től a hiteles helyi ügyeket Bodrog vármegye bírái végzik, *Balázs* prépostot pedig 1448 és 1451-ben mint ezek kiküldöttét találjuk működésében, 1447-ben pedig *Nagyvölgyi* László prépost követ Bodrog vármegyét az országgyűlésen képviseli.

A káptalan birtokairól következő adataink vannak: Voltak birtokai Hay-Szent-Lőrinczen, Besenyőn, Szent-Gergelyen, Nagy-Olaszban és Apátiban. Később Páll, melyet Gopul és Szent-Lászlóval cserélt fel. 1346-ban Thepremen, Szent-László, Rég-Szent-Márton és Keeskés birtokában volt a prépostság. Ulászló király még 1494-ben említi annak jobbjárait. Utolsó ismert prépostja *Máté* 1511-ben. Hay-Szent-Lőrinczet a Dózsa-lázadás alatt a ráczok felgyújtották, lakosságát felkonezolták. Borbás papot, a lázadás vezérét, az égő templom tornyáról taszították le. A prépostságot a várossal együtt a mohácsi csata utáni pusztítások temették el; csak mint ezimzetes prépostság áll fennemléke. Prépostjai, a mennyire azok nevei fennmaradtak, a következők voltak: 1211 Hosmundus, 1233 Tamás, alatta történt a prépostság egyesítése a bodrogi főesperességgel. 1282 Péter, 1289—98 Simon, 1301—1304 Jakab, 1321 Péter, 1330 Jakab, 1331 Gergely, 1335—43 Antal, 1345 Tamás, 1363 Bácsi János, 1364—68 Zarnd Miklós, 1396—1419 Csapi Péter, 1422—24 László, 1437 Zsigmond, 1447 Nagyvölgyi László, 1451 Balázs, 1500 Beriszló Péter, 1551 Máté, arkádiai püspök.

A bácsi érseki székhely és káptalan felállításával ezek működési terét is meghatározták. Említi ezt Váradai Péter, Csolnoki Péter faktorához 1495-ben intézett levelében ezt írván: „Érsek elődeink hajdan meghatározták a plébániák hovatartozandóságát, kijelölván, hogy melyek tartozzanak a kalocsai és melyek a bácsi vikáriátus alá.” A bácsi székhely működési tere kiterjedt Bács vármegyére, Csongrád vármegye déli részére, fel Szegedre és a Szerémségnek ama részére, melyet a Drávamonostor mellett levő Kőárok, azután a Száva és a Duna Zimonyig körüllé. Az érsek mellett, az egyházmegye erészét gyakran a pápától kért segédpüspökök, mint az érsek általános és teljhatalmú helynökei, a káptalan segélyével kormányozták, a kik bérálták és a papszentelést is végezték. A székhely területe három főesperességet foglalt magában, melyek főesperesi a bácsi káptalan tagjai voltak.

A bácsi főesperesség Bács vármegyére, a szegedi Csongrád vármegyének a mai Bácsvármegyébe benyúlt déli részére fel Szegedre, a szerémi pedig a Szerémségnek már említett részére terjedt ki és így határait a politikai határokkal összeestek. A bácsi és szegedi főesperességet magyarok, a szerémi főesperességet a magyarokkal vegyes szláv népek lakták. Az ez időbeli plébániákat illetőleg tudjuk, hogy Bács vármegye legelőre alkalmas rónaságán a magyarság csak hosszú évek múltán szokott állandó lakhelyhez: a kúnok még 1279-ben is barangolnak nemez-sátraikban, nyájaikkal, barmaikkal, azért a tatárjárás előtti időben a Bácskában csak nagyon kezdetleges helységekkel találkozunk. A várhelyeken

A bácsi érsek-
ség területe.

kívül nagyobb község nem volt. A vidékeken elszórt nagyobb majorságok és várhelyek voltak a középpontok, a hol a nép nyájaival áttelelt s veszély idején menedéket keresett. Itt állottak a templomok is a plébánia-lakással. Több ilyen középponti helynek egy temploma s egy plébánosa volt, néhol kápolna, hol káplán végezte a papi teendőket. E templomi helyekből fejlődtek a tatárjárás után a népesebb plébániák, a mint azt a községek nevéhez esatolt „egyházas” jelző mutatja. Azért a tatárjárás előtti időből a várhelyeken, apátsági és prépostsági helyeken kívül, nem igen maradt ránk plébánia neve.

A tatárjárás után alakulnak a Bácskában is erősített helyek, városok és népes községek s velük népes plébániák. Élénk hitélet fejlődik, templomok épülnek, bár még kisebbek, de szilárd anyagból valók, hogy a népek veszély idején menedékhelyül is szolgálhassanak. Ezeknek már csak romjait, vagy a hagyomány útján fennmaradt helyét ismerjük. Ily templomromokat találunk: Ada, Adorján, Csátalja, Cséb, Cservenka, Doroszló, Úrszentiván, Feketehegy, Gara, Gombos, Hódság, Küllöd, Kishegyes, Bácsordas, Kuczora, Bácskertes, Kölpény, Liliomos, Ókér, Ószivácz, Szentiván, Pacsér, Palánka, Páros, Petrócz, Regőcze, Miliities, Rém, Szeghegy, Sóv, Szabadka, Szenttamás, Bácsőváros, Topolya, Újvidék, Verbász, Vaskút, Zenta és Zombor határában. Letűnt plébániák helyét jelzik.

A plébániák alapítására rendszerint az érseki hatóság adott engedélyt, a községek és földesurak állították fel, a kik néha Rómából is eng-délyt kértek erre. A plébániatemplom körül volt a temető. Világi földesurak, a kik egy helyhez nem voltak kötve, a pápától eng-délyt kértek hordozható oltár használatára is. Házi káplánjuk azután a szabadbau misézett. Voltak ez időben búcsújáró templomok is, a hová a hívek papjuk vezetése mellett búcsút jártak. Ilyen volt a titeli egyház. Doroszló határában a ma is még sűrűn látogatott szentkút búcsújáróhelyet pedig Bajkút név alatt már 1382-ben említik. Búcsújáró templomának romjai 1790-ben még állottak.

A bácsi székhely papjai a bácsi káptalani iskolában nyerték kiképzettségüket, de gyakran a plébániai iskolák elvégzése után valamely plébános mellett is, azután a főesperes előtt kiállott vizsga után, nyerték Bácsban az egyházi rendeket. A plébánosokat a bácsi egyházi főhatóság nevezte ki. A földesúr, a ki plébániát alapított, kegyúri jogot nyert, s az egyházi hatóságnak ő mutatta be a plébánost. A bácskai hívek hitbéli buzgalma abban is nyilvánult, hogy a templomokban oltárokat alapítottak, rendez javadalommal, melyet az ez oltárnál alkalmazott oltáro-papok élveztek. Szent misékre is tettek alapítványt.

A tatárjárás utáni időben a Bácska és Szerémség népessége rohamosan szaporodván, a plébániák száma is a mainál sokkal nagyobb volt. Okleveleink 1300-tól a mohácsi vészig fennállott közel háromszáz plébánia nevét őrizték meg, melyek csaknem kivétel nélkül a török háborúk alatt pusztultak el. A plébániák nevei mutatják, hogy magyar volt az egész Bácska, de a Szerémség nagy része is. Magyar volt a papsága, magyarok a hívek.

A félhold pusztításai azonban, melyek leginkább a Bácskát és Szerémséget érték, 1526 után a virágzó hitéletnek vetettek. A plébániák elnéptelenedtek, megszűntek; csak egy-egy templom-rom hirdeti emléküket. Alig néhány emelkedett ki ismét a hódoltság ideje alatt és után hamaiból.

Az e korbeli plébániák, esperesi kerületek szerint, a mint azoknak neveit országos okleveleink és a pápai tizedlajstromok megőrizték, a következők:

Bácsi főesperesség. Főesperesét 1229-ben említik először okleveleink. Hozzá tartozó plébániák voltak: *Almás-Szent-György.* A Futaki család kegyurasága alá tartozott, mai neve Györgyén. — *Apáti.* A kalocsai érsek birtoka volt. 1520-ban Miklós, István plébánosok, Ambrus oltáros pap. — *Alpár.* Temerin szomszédságában feküdt. Temploma Szent Kozma és Demjén tiszteletére volt felszentelve. — *Aranyán.* Gara szomszédságában. Temploma Szent Oldrök tiszteletére volt felszentelve. — *Boldogasszonyfalva.* Ma szintén ez a neve. Temploma a B. Szűz tiszteletére volt felszentelve. Volt egy kápolnája is, melyet Valferi Miklós épített Szent Dorottya tiszteletére. — *Bába-Szent-Péter.* Úr-Szent-Iván határában. Plébánia-templomának védőszentje Szent Péter és Pál, kegyura Miklós nádor volt. — *Bács,* plébánia temploma Szent Miklós tiszteletére volt felszentelve. — *Banasa.* Bács szomszédságában — *Bánrad.* Bács megyei falu. Említi a pápai tizedlajstrom. — *Becse.* A mai Óbecse. — *Beld-Szent-Miklós.* — *Bogyán,* a mai Bogyán. — *Bóziás.* — *Böki,* a mai Dunabököny. — *Bodony* a

A bácsi
főesperesség
plébániái.

mai Szenttanás táján. — *Boldogasszonytelke*. A mai Gombos határában feküdt. — *Boldog-Asszony-Keszi*, a mai Bulkeszi határában. — *Csaszló*, a mai Káty táján. — *Cséb*, a mai Dunacséb. — *Csenej*. Újvidék határában. — *Csik-Egyház*. — *Csogh*. Ily néven említi a pápai tizedlajstrom, mint bácskai községet. — *Csomafalva*. Szond és Gombos táján. — *Csurog*, a mai Csurog. Már 1325-ben említi a bácsi káptalan. — *Doroszló*, ma is ez a neve. — *Drág*. Újvidék táján. — *Egres*. Titel táján, még a XII. század végén említként mint plébániát. Kegyura a titeli káptalan volt. — *Egyházas-Dobra*. Már 1272-ben említki. A mai Paripás táján. — *Egyházas-Erős*. A felső Bácskában. — *Egyházas-Szent-Iván*. A mai Úrszentiván. — *Fekete-Egyház*. A mai Feketehegy. — *Félegyháza*. Dunabökény és Bács között feküdt. Temploma a B. Szűz tiszteletére volt felszentelve. Kegyura Drágfi Tamás. — *Félegyház*. Szond fölött feküdt. — *Félegyház*, Verbász táján. — *Fizeg*. Doroszló és Szond között feküdt. — *Fileháza*, délbácskai falu. A pápai tizedlajstrom említi. — *Fonó*. Szond szomszédságában. — *Futak*, a mai Futak. Ferenczrendű kolostora is volt nagy templommal, melyet Szerémi György szerint Török Imre épített, 1500. körül. — *Garé*, délbácskai község. A pápai tizedlajstromból ismerjük. *Geresl*, Bács táján volt. — *Gimes-Egyház*. Futak táján. — *Gyála*, Cséb és Futak között, a mai Dunagálos. — *Györgye*, Bács vármegyei város volt. — *Halász*, Bács fölött feküdt. — *Harsány*, kettő volt, Nagy és Kis-Harsány. — *Harasztli*, a mai Rasztina puszta. — *Herczegszántó*, ma is ez a neve. — *Hódos*. Délbácskai falu. — *Horvati*, Gara táján. — *Irpát*, ma Irnova, Futak táján. — *Jakabföldre*, másnév Szőlős-Jakabföldre. Temploma Szent István tiszteletére volt felszentelve. Kegyura Futaki Dénes. — *Jánosi*, Küllöd táján. Kegyura a Czobor család. — *Kamarás*, Bácsordas fölött a Duna mellett feküdt. — *Kápolna*, Szond táján feküdt. — *Kopucs*, a pápai tizedlajstromban Kopud. — *Keresztúr*, a mai Keresztúr. — *Kisdí-Vásárhely*, a mai Tiszakálmánfalva táján feküdt a Duna mellett. — *Kis-Zond*, Monostorszeg táján. — *Kölpí*, a mai Kölpény. — *Kő-Szent-Márton*, a Duna partján feküdt, a mai Kamenicza átellenében. — *Mácsa*, Bács közelében feküdt. — *Mikola*, Szond szomszédságában feküdt. Templomának védőszentje Szent Gergely volt. — *Mindszent*, Bács táján feküdt. — *Mortályos*, Újvidék határában. — *Nagy-Szent-György*, Szond szomszédságában volt. — *Nagyvölgy*, Bogyán táján. — *Nyíres*, a bácsi főesperesség plébániái közé sorolja a pápai tizedlajstrom. — *Németi*, Vajszka táján feküdt. — *Örs és Pálos*, a déli Bácskában. — *Parasztli*, város volt, Kishegyes táján. — *Pest-Újlak*, Palánka fölött a Duna mellett feküdt. — *Piros-Egyház*. Szenttamás táján. — *Piski*, Vajszka fölött, kegadura a bácsi káptalan. — *Ripák*, Futak fölött a Duna mellett. — *Sáp*, Zombor határában. — *Morhart-Szántó*, Vajszka táján. — *Szegyegyház*, mai neve Szeghegy. — *Szent-András*, Bácsföldvár táján. — *Szent-Gergely*, Szond szomszédságában. — *Szent-György*, Szonddal volt határos. — *Szent-Imre*, délbácskai község volt. — *Szent-Jakab*, Cséb felett feküdt, Szilbács szomszédságában. — *Szent-Iván*, Szilbács táján. — *Szent-Iván*, a mai Bácsszentiván. — *Szent-Katalin*, Sztapár táján. — *Szent-Kereszt*, délbácskai község. — *Szent-Lőrincz*, Dunabökény és Bácsújlak között a Duna mellett feküdt, 1713-ban még Bács filiálisa volt. — *Szent-Mihály*, Kölpény táján feküdt. — *Szent-Márton*, délbácskai község. Kegadura a dombói apátság. — *Szent-Miklós*, Doroszló táján. — *Szent-Pál*, Titel táján. — *Szent-Pál*, Palánka fölött. — *Szent-Pál*, Szonddal szomszédos volt. — *Szent-péter*, Szilbácsesal volt határos. — *Szent-Tamás*, délbácskai falu volt. — *Szil-Bács*, a mai Szilbács. — *Szilvács*, Cséb felett feküdt. — *Szőreg*, Újvidékkel szomszédos volt. A legrégebb plébániák egyike. A pápa 1372-ben Szent Péterről nevezett templomának búcsút engedélyezett. — *Szólók*, bácsmegeyi község volt. — *Szörnyű-Egyház*, Feketehegy határában. — *Telek*, Ószivác táján feküdt. — *Temeri*, a mai Temerin. — *Terhe*, a bácsi főesperességben feküdt. — *Til*, délbácskai falu. — *Titel*, már 1165-ben említki. — *Újfalu*, Szilbács alatt feküdt. Kegadura az óbudai apácakolostor. — *Vadas*, délbácskai község. — *Vajszka*, ma is ily néven plébánia. — *Vaskapu*, Dunacséb felett feküdt. Két plébániája volt. — *Bájkuta*, Doroszló mellett, Búcsújárhely volt. — *Zajol*, Újvidék határában feküdt. — *Zethe*, Újvidék felett feküdt. — *Zsedvár*, Gombos táján feküdt.

Szegedi főesperesi kerület. Főesperese már 1193-ban ismeretes. — *Dorozsma*, ma is ily néven áll fenn. — *Felső-Adorján*, Zenta fölött feküdt. — *Himes-Egyház*, ma Hemuzsics puszta Szabadka határában. — *Kanizsa*, a mai Magyarkanizsa. —

A szegedi főesperesség plébániái.

Likas-Egyház, ma Likas-puszta a zentai határban. — *Ludas-Egyház*, Adorjánna volt határos. — *Perlek*, Óbecse határában, a Tiszán túl feküdt. — *Pusztá-Egyház*, Adorjánna szomszédos volt. — *Szabadka*, a mai Szabadka. — *Szent-Kata*, Jánoshalma határában feküdt. — *Szent-Mihály*, Szeged mellett volt. — *Szent-Pál*, Baes és Csongrád vármegye határán feküdt. — *Szegeden*: *Szent-György* plébánia. Kegyura a város volt. A török hódoltság után a csanádi püspök székhelye, ekkor jutott Csanád egyházmegyébe. *Szent-Péter* plébánia. *Szent-Erzsébet* plébánia. — *Zenta*, *Szinta-Rév*, a mai Zenta.

A szerémi főesperességek plébániái.

Szerémi főesperési kerület. — *Cseregh*, vár volt Kamonecz mellett, ma Cserovity. Kegyura a bélakúti apátság volt. — *Dombó*, a szerémi főesperességek keblezett plébánia volt. Temploma Mindenszentek tiszteletére volt felszentelve. — *Dobzso*, Péterváradal volt szomszédos. — *Estina*, Stina, ma Nestin. kegysura a péterváradai apátság volt. — *Francavilla*, másként Nagy-Olaszi, ma Mangyolosz, plébánia-templomának Szent János volt a védőszentje. Apátsági székhely volt, a ferenciek és domonkosoknak is volt itt zárdájuk. — *Hatóry*, Pétervárad alatt volt. — *Hódos*, Szent Mihály tiszteletére felszentelt templommal. — *Kamonecz*, ma Kamenieca. — *Károm*, a mai Kalóca. — *Monyoród*, kegysura a péterváradai apátság volt. — *Nyárad*, ma Neradin. Kegysura a bélakúti apátság volt. — *Pétervárad*, a bélakúti apátság volt a kegysura. Két plébániája volt. A várbeli plébánia a szerémi főesperesség alá, a vásárosváradai a bácsihoz tartozott. — *Poch*, Szlankamen táján volt. — *Sadag*, *Jazag*, Ruma mellett volt. — *Soas*, elferdített név, Zimony táján volt. — *Solt*, Szerémi község volt. Temploma Szent Lőrinc tiszteletére volt felszentelve. — *Szent-Demeter*, Kamenieca mögött feküdt. — *Szent-Jakab*, Fekvése ismeretlen. — *Szent-Pál*, szerémségi plébánia, kegysura a kalocsai káptalan volt. — *Újfalva*, Pétervárad szomszédságában, kegysura a bélakúti apátság volt. — *Váralja*, Pétervárad mellett feküdt. Templomának védőszentje Szent Benedek, kegysura a bélakúti apátság volt. — *Zalánkemén*, a mai Szlankamen. — *Zimony*, Alsó- és Felső-Zimony.

A bodrogai főesperesség plébániái.

A *bodrogai főesperesség* a kalocsai érseki szék és káptalan alá tartozott. Területén feküdt a háj-szent-lőrinczi társas káptalan. Területe a főesperességnek a vármegye politikai határával összeesett. Főesperese a kalocsai káptalan tagja volt, 1233-tól pedig egyttal háj-szent-lőrinczi prépost. Szép számmal voltak plébániái. — *Acsa-Egyház*, a Becsei család volt a kegysura. — *Alsó-Adorján*, a Tisza partján feküdt, temploma Szent Miklós címére volt felszentelve. — *Apos* és *Arnai*, mindkettőnek kegysura a kalocsai érsek volt. — *Arok-Egyház*, a Czobor család volt a kegysura. — *Baja*, két plébániája volt. — *Báthmonostor*, plébánia-temploma is volt az apátsági templom kivül. — *Bátor-Egyháza*, Baja szomszédságában volt. A Becsei család volt a kegysura. — *Belfalu*, Felsőszentiván táján. — *Belső-Szent-Márton*, kegysura Maróti János volt. — *Besenyő*, Baja táján volt. — *Bodrog*, a vármegye székhelye. Már 1198-ban említik mint plébániát. — *Bodrog-Asszony-Zaka*. — *Csente*, Bodrog táján feküdt. — *Czobor-Szent-Mihály*, ma Zombor. A várban volt a plébánia-templom, a Bold. Szüz tiszteletére felszentelve. — *Dávid*, a mai Dávod. — *Dalacs*, ma pusztá. — *Diós*, temploma Szent Miklós tiszteletére volt felszentelve. — *Düstelek*. — *Egyházas-Csepes*, temploma Szent Péterről volt elnevezve. — *Egyházas-Ilyta*. — *Egyházas-Kajánd*, Bátmonostor táján volt. — *Halas*, a mai Halas. — *Köllöd*, a mai Küllöd. — *Lengyel*, Bátmonostor táján volt. — *Mátyusegyháza*. — *Mező-Szent-György*. — *Monostorszeg*. — *Pauli*, Bajával volt határos. — *Szántó*, a mai Herczegszántó. — *Szent-András*, kegysura a Czobor család volt. — *Szent-Benedek*, Regöcze táján volt. — *Szent-Demeter*, Baja fölött volt. — *Szent-Ders*, Bátmonostor táján, temploma Szent Ders tiszteletére volt felszentelve. — *Szent-György*, ma pusztá Baracska mellett. — *Szent-László*, Bátmonostor szomszédságában volt. Kegysura a Töttös család volt. — *Szent-Mihály*, Katymár táján volt. — *Szent-Márton*, Szentiván táján volt. — *Szent-Miklós*, máskép Büdi-Szent-Miklós; Jánosháza táján volt. — *Szent-Pál*, Csanád táján volt. — *Tárnok*, Herczegszántó szomszédságában volt. — *Tóti*, Báthmonostor táján volt. — *Valfer*, plébániájának kegysura a Töttös-család, védőszentje Szent Miklós volt. — *Zond*, az öbudai klarisszák kegysurasága alá tartozott.

Vallási mozgalmak 1526-ig.

A bácsi érseki székhely felállítására idejében a katolikus hitélet Bács vármegyében és a Szerémségben már szép fejlődésnek indult. E részek magyar lakossága a vallási visszahatás elnyomatása után, Szent László és Kálmán király

alatt szívesen fogadta be a kath. vallást, a mire különösen Szent István és Szent Imre szentté avatása buzdítólag hatott, királyaink üdvös törvényei pedig a vallási élet fejlődését mozdították elő. Templomok épültek a két magyar szent fejedelem tiszteletére, a kik oltáraikról hatottak lelkesítőleg magyar népökre. A szerzetes élet, hazánk művelődésének e fontos tényezője, szintén virágzásnak indult a bácsi székhely területén. A királyi ház és főuraink vetélkedve alapítottak apátságokat, prépostságokat. Béla herceg 1150-ben Bán-monostort alapítja. A titeli társas káptalan alapítását Szent Lászlónak tulajdonítják; III. Béla neje, Ágnes, pedig 1173—1183 között a hájszentlőrinci társas káptalan alapítja. IV. Béla Pétervárad mellett alapítja a Bélakúti apátságot. Ez időben állott fenn már a gajdeli, oronti és a dersi prépostság és a szentfülöpi apátság is. Bácsban a templáriusok lovagrendje telepedik le. Templomuk még ma is áll.

A hitélet így a bácsi székhely területén felvirágozván, az érsekek éber szemmel örködték, hogy híveiktől a vallási tévelygést távol tartsák. Már II. Pál érsek (1188.), III. Béla tanácsosa, a király segítségével az akkor felmerült bogomilja, a Szerémségben patarénoknak nevezett tévtanát az egyházmegyéitől távol tartók Utódja, János érsek (1202—1205.) szintén látván a veszélyt. Imre királyt a tévtan elnyomására buzdítja. Ez a tévtan már a XII. század végén a délvideki szerbek között elterjedt és behatolt a magyar király följére, Boszniába is. Bár sikerült eddig a kalocsai érseknek a Szerémségtől a keleti schismát távol tartani, de most a görög theologiai spekuláczióknak ez új kinövése fenyegette aszerími részekben a kath. vallást. Az isteni gondviselés azonban úgy intézte, hogy e veszély idején Csák Ugrin (1219—1241.) jutott az érseki székhelybe. Személyét nagy ész, kiváló hazafiság, személyes bátorság és főpapi buzgóság jellemzi. Mindjárt érseksége kezdetén a kalocsai ideiglenes székesegyház helyébe Montecassinóból behívott szerzetesekkel fényes székesegyházat építtet. Bácsban hospitiumot alapít, fenntartására alapítványt tesz, s annak vezetését a tévtan engedyelvet a ciszterezita-rendre bizza. A királynak tanácsosa és kísérője békében és háborúban a patarén mozgalmaknak szemes öre. A király elhatározta, hogy e mozgalmaknak, ha kell, erővel is véget vet. Hogy ezt könnyebben tehesse, II. Endre a déli részeket az érsek alá, a pápa pedig annak joghatósága alá rendeli. Ugrin megszerzi II. Endrétől Pozsega várát, hogy a Délvidéken működésének támpontot nyerjen. Ugrin gyakran behatolt a boszniai részekbe, de a tévtant elnyomni nem sikerült. Ugrin azonban nem nyugodott. Más eszközökhöz nyúlt. Megalapította 1229-ben a Száván túli részekből a szerími püspökséget. A püspökség székhelyéül nagyobb biztonsg okáért a szerími főesperesség területén fekvő keövi monostort jelölte ki, a melyből a benézéseket már Saul érsek kitétte s az Ágoston-rendieknek adta, de ezek is innen távozni kényyszerültek, mire a monostor már 1200 után a kalocsai érsekségre ment át. Jövedelmét az érsek a püspökség fenntartására rendelte. A Száván túli részekhez csatolta még Margit császárné és Kaloján területét, a túlsó Szerémséget is. A pápa 1229 január 20-án a püspökséget kánonilag felállította. Az érsek ez intézkedésével kettős célt ért el. Ezeknek a területeknek hathatósabb lelkipápszorkodásával nemcsak a görög schismát tartotta távol a Szerémségtől, hanem a patarén tévtan terjedését is meggátolta. Míg Ugrin érsek így az egyházmegyéjét a tévtanok ellen védte, keletről más veszély közeledett, a mongoljárás, mely a bácsi székhelyterületén a hitéletet egy időre ismét kioltotta. Batu kán közeledett mongoljainak tömegtelen rájával, maguk előtt hajtván Kötöny vezér kúnjait. IV. Béla szívesen fogadta a kúnokat. Sok közülük a Bácska felső részében telepedett meg. 1241 márczius 17-én a mongolok már Buda és Vác körül dúltak. Következett a sajómezei ütközet, Ugrin érsek a csata után a Sajó folyóban leli halálát.

Az ütközet utáni pusztítás Bácskát is elnépteleníti, Bácsot, Kalocsát, Keöt, a Bácska falvait a mongolok feldúlják; papsága, népe elvész és földönfutóvá lesz. Az erélyes IV. Béla szorgoskodásával azonban a bácskai részek csakhamar ismét benépesednek. Segítségére volt a királynak e nagy munkában IV. Ince pápa. Az esztergomi és kalocsai érseknek 1247 február 4-én meghagyja, hogy a királylyal karöltve, erősített helyeket alapítsanak a mongolok új támadásai ellen. Erre Benedek, kalocsai érsek (1241—1254) megerősíti Kalocsát, Bácsot. A szerími püspökség székhelyét pedig a pápa rendelkezéte 1247-ben Szent-Ernye egyházába, Szirmium közelébe tették át. A hitélet is újra életre kelt. Az egyházmegye apátságai, prépostságai újra népesednek. Ezekhez Moys simighi főispán

Bodrog megyében Dalacha mellett 1263-ban alapítja az Ábrám monostorát. Ugyanitt találjuk a Bodrogmonostori ezüstrevezita apátságot is, a Szerémségben pedig a Szent Benedek-rendű francavillai, a dombói és szentgergelyi apátságot. Kolostorok közül is fennállottak e korban a bodrogszigeti pálos, a bátmonostori ágostonrendű kolostorok. A ferenczieknek pedig Bácsban, Baján, Francavillában, Futakon, Kabolon, Küllődön, Szegeden és Szintaréven volt rendházuk. A domonkos-rendűeknek is volt házuk Francavillában, Czobor-Szent-Mihályon és Szegeden, végre a kármelita-rendnek Szegeden volt rendháza.

A hitélet bensőségeről e korban a Bácska községnévei tanúskodnak. Szent László a szabólesi zsinaton 1092-ben előírja, mely szentek ünnepi ülendők meg. E szentek tiszteletére találunk a Bácskában templomokat, melyek után a község is nevét nyerte. A fellendült hitéletet azonban hamar és pedig ismét a Szerémséghől veszély fenyegette a husszitizmus fellépésével. *Balázs*, kamonezi plébános, hozta Prágából, a hol az egyetemen tanult. *Újlaki* Bálint és *Pécsi* Tamás pap-társaival terjesztette azt a Szerémségben, a honnan esakhamar Bácskában is elterjedt. A mozgalom nemskóra társadalmi felforgatás jellegét öltötte. Fegyveres husszita-esapatok Kalocsáig felhatoltak, fenyegetvén a vidéket. A kalocsai káptalan kérelmére a pápa a boszniai Szent Ferenc-rend főnökét, *Marchiai* Jakabot bízta meg az eretnokség megfékezésével, a kinek lángszava és szigorú intézkedései a népet esakhamar a józan útra térítették. *Szekesői Hercevez* Ráfael érsek (1450—1456) érsekségének első tíz évében a magyar főurak hatalmaskodásai, de az érsek gyengesége is a hitélet hanyatlását vonták maguk után. De az érseket a Rómából ellene indított vizsgálat úgy megrendítette, hogy ezután nagyobb gonddal és erélyvel látott lelkipásztori hivatala után. Kiténik az abból, hogy *Kapistráni* János ismételtlen kéri, hogy jöjjön Bácsba, hívei számára missziót tartani. Utódja *Várlai* István (1457—1471), a nagytehetségű diplomata, Mátyás király kedveze, állandóan országos ügyekkel lévén elfoglalva, az 1464-ben kinevezett Péter bácsi kanonok, epifániai püspökkel és az 1467-ben kinevezett Fábiani dersi prépost, szintén epifániai püspökkel, mint vikáriusokkal kormányoztatta a bácsi székhely területét.

Ez időben kezdte a török a Délvidékeket fenyegetni. A bácsi vár, mely Róbert Károly alatt kiépülvén, az érsek birtokába ment át, a Délvidék őrhelye, az érsekek pedig a kereszténységnek őrállói és Bács vármegye főispánjai lettek. *Matucsinai* Gábor (1471—1478) 1472-ben már ott jár a Száva partján és a védelmi intézkedéseket megteszi a török ellen. A végvárak költségeinek fedezésére a pétervári apátságot kapja. A bácsi székhely kerületeit szintén az 1475-ben kinevezett Lajos segédpüspökkel kormányozza. Utódját, *Hándó* Györgyöt (1478—1480) a nagy tudományú főpapot, szintén a török elleni védekezés foglalkoztatta és így az egyházmegye ügyével nem igen foglalkozhatott. Az isteni gondviselés következtében azonban *Váradai* Péter (1480—1501) alatt fordulat állott be. A nagy államférfi elvesztvén Mátyás király kegyét és Árva várában, majd Visegrádon raboskodván, 1490. május 20-án után történt kiszabadulása után a politikával felhagyott és idejét, tehetségét ezután kizárólag egyházmegyéjének szentelte. A hanyatlásnak indult fegyelem és vallásosság emelésére fordította minden igyekezetét. Bácsban lakott. A lazult egyházi fegyelem helyreállítására egyházmegyei zsinatot tartott. A plébániák vezetésének rendezésére elrendelte azok kánoni látogatását; híveit körlevélben a szentségek buzgó használatára intette. A papságnál az Isten ígéjének hirdetését sürgeti s maga is alkalmaz Bácsban Szent Ferenc rendű atyát bőjti hitzónoklatok tartására. Gondja kiterjedt a papnevelésre is. Növendékeit magasabb kiképzés céljából egyetemekre küldi s gazdag könyvtárat alapít. Emellett rendezte érseki birtokait és a papság tizedjévédelmét. Működésében bácsi helynöke, *Temesvári* Gergely árkádai püspök volt segítségére. A honvédelemről is gondoskodott. Bácsi várát megerősítette, a Mosztomba moesarat kimélyítette, a várat vele körülfogta s a Dunával hozta kapcsolatot. Pétervárad és Zatha várait is védelmi helyzetbe hozta. Állandóan Bácsban tartózkodott, barátaitól és tisztelőitől környezve, a hol 1501-ben üdvös működésében érte a halál. Utódja: *Frangepán* György (1503—1520) Váradit nyomán haladt. Tevékenysége a hitélet emelésére irányult. 1510-ben Máté bodrogai főesperes, árkádai püspök, s halála után *Aranyáni* János, bácsi prépost, szalubriai püspök voltak segítségére üdvös működésében, mint bácsi vikáriusok. Működését 1514-ben a bácsi részekben kitört pórlázadás zavarta meg. 1520 augusztus 20-án halt meg. Halála után 1521-ben Szulejman elfoglalta Nándor-

fehérvárt. A Szerémség és Bács vármegye népe már ekkor futásnak eredt. Evvel kezdődött a Bácskában és Szerémségben a hitélet bomlása, melyet az 1526. évi mohácsi csatavesztés utáni pusztulás teljesen megsemmisített.

A szerencsétlen végű mohácsi esata után következő török hadjáratok Bács és Bodrog vármegyét pusztasággá tették, s evvel e részeken az egyházi életet is kioltották. Bács várát a török már 1529. január 23-án szállotta meg. Kalocsát, az egyházmegye másik székhelyét, 1529. augusztus 29-én. A bácsi részek végleges meghódolatása 1542-ben történt, s evvel beállott a török uralom, a mely Bácskát és Bodrog vármegyét másfél századon át lenyűgözve tartotta. Az érseki székét a szentszék ugyan 1530-ban betöltötte *Frangepán* Gergely érsek személyében, de székhelyei török kézen lévén, egyházmegyéjében nem tartózkodhatott, s ez a kalocsai érsekeknek a török hódoltság ideje alatt állandóan megközelíthetetlen maradt. Magyar lakosa a bácskai részeknek a török hódoltság alatt csak gyérén volt. De a török uralom nyomása következtében már 1550 táján kezdtek a kalocsai érsekekhez dalmát katolikusok bevándorolni, a mely bevándorlás során apróbb kath. hitközségek keletkeztek. 1687-ben kezdődik a bunyevácok tömeges bevándorlása. Bácsban, Baján, Szabodkán, Zomborban és Szegeden és ezek szomszéd helyein is szórva nyosan telepedtek meg. Néhány évvel későbbre esik a sokazé nép bevándorlása. Ezek Szántóvár, Béreget, Monostorzeget, Szontát, Vajszkát, Bogvárt, Plávnát és Bácsot népesítik be. Bácsba még előbb bunyevácok is jöttek Gradovból, Doljna-Tuzlától egy órányi távolságra, a bácskai születésű *Radnics* Mihály ferenczrendű szerzetes vezetése alatt.

A kath. egyház
a hódoltság
alatt.

E bevándorlások következtében Bácskában és Bodrog vármegyében katolikus hitközségek fejlődtek és azok lelki gondozásáról is kellett gondoskodni. Az érsekmegye az érsekeknek megközelíthetetlen és annak egyházi szervezete teljes felbomlásban volt. Papjai nem voltak, papnevelő hiányában azok nevelése is szünetelt. Az érsek vikáriusok útján sem kormányozhatta az egyházmegyét, mivel a török kormány nem tűrte, hogy más fejedelem alattvalója parancsoljon az ő területén. A szentszék tehát e területek egyházi kormányzásának kérdését úgy oldotta meg, hogy Bácskát misszió-területnek vévén, azt a Szent Ferencz rendjéből kinevezett apostoli vikáriusok joghatósága alá helyezte. Már 1581-ben *Raguzai* Bonifác ferenczrendű szerzetes járta be e vidéket, mint apostoli vizitátor. 1625—1644-ig pedig *Regjics* Albert ferenczrendű szerzetesre, ki a szendrői püspöki címet viselte, bízta VIII. Orbán pápa Bácskát.

Egyházmegyei
kormányzás.

Telegdi János kalocsai érsek (1623—1649) halála után a széküresedés ideje alatt *Lippai György*, esztergomi érsek Plumbo György ferenczest bízta meg az egyházmegye vikáriátusával az 1649-ik évre. A pápa azonban már 1649-ben *Ibrissimovic* Marin belgrádi püspököt nevezte ki apostoli vikáriussá, a mely hivatalában 1651-ben bekövetkezett haláláig megmaradt. Ez mindjárt kinevezetése után 1649-ben, a Duna—Tisza közén béрмаutát tett. A Congregatio de propaganda fide-nek e béрмаutjáról adott jelentése szerint, 1649. október 30-án Szegeden a Havi Boldogasszony templomában 138-at bérmált. Nagyon szép templomnak mondja, mely a ferencziek tulajdona. Október 11-én Martonoson Szent Márton templomában 242-öt; itt 59 kath. ház áll 730 lakóval; a templom teteje fából van. Október 12-én Bajmokon 584-et, október 14—15-én Jankovácson Szent György templomában 325-öt, s itt 50 ház áll 1013 lakóval, október 16-án Mélykúton 129-et, október 17-én Szántóvárán, Mária Mennybemenetele templomában 350-et, itt 120 kath. ház áll. Október 18-án a szomszéd helyekről 588-at, október 23-án Zomborban 25-öt, 26-án ugyanitt 92-öt bérmál; 30 kath. ház áll itt, templomuk nincsen. Garán 58 kath. ház áll, a hívek innét misére és bérmálásra Szántóvárra jöttek, mert templomuk nincsen. Béregről, Kolluthról is jöttek misére és bérmálásra. Kolluthon szép templom van, de nincsen teteje. Béregen 10, Kolluthon 20 kath. ház van. Bácsban a Mária Mennybemenetele templomában 180-at és október 30-án Bukinban keresztelő Szent János templomában 428-at bérmált. Ezek az adatok mutatják, hogy Bács és Bodrog vármegyében hol telepedtek meg a dalmátok, a kik a községek régi magyar neveit is saját nyelvök szerind alakították át. Néhány templom fennáll; ezeket a hívek a török kormány engedelmével, a mit csak hosszú utánjárás és nagy költségek árán lehetett megszerezni, kitaroztatták.

Ibrissimovicnak 1651-ben elérkezett halála után *Benlics* Marian, belgrádi

püspököt nevezte ki a pápa apostoli vikáriussá, különös figyelmébe ajánlván a Bácskát. Ez 1654. évi egyházlátogatási útjában török fogságba esett, s csak nagy váltságdíj árán szabadult ki újra. Sok küzdelem volt Beni snek *Maravics* Marian szent ferenczrendu boszniai püspökkel, a ki a terület joghatóságára szintén igényt tartott. Benlies 1664-ik évi apostoli útjáról Rómába adott jelentésében a Bácska állapotáról ezeket írja: „A kalocsai egyházmegyében a boszniai rendtartomány szerszesei folytatják működésüket, s fenntartják a kevés katolikust nagy félelem és veszély között. A tatár fejedelem lica ezen a telen itt telelt e vidéken egy Zombor nevű helyen katonáival. A szegény katolikusok ezalatt nagy zaklatásnak voltak kitéve. Az egész környéket ellepte a török katonaság és sok költséget és bajt okozott a lakosoknak, mert nem lévén megegyedve az ellátással, a törökök mindenüket elszedték.” Benlieset 1661-ben boszniai püspökké nevezték ki.

Budának a töröktől történt visszafoglalása után *Kolonits* Lipót érsek (1691—1695) volt az első, a ki egyházmegyéjét ismét birtokába vette, s evel annak területe megszűnt misszió-terület lenni; a joghatóságot ismét a kalocsai érsek gyakorolták, az egyházmegyéet pedig egyelőre helynökökkel kormányozták. Már *Széchényi* Pál érsek (1696—1700) kért a pápától engedélyt, hogy a kalocsai egyházmegye számára vikáriust nevezhessen ki. Meg is kapta az engedélyt és 1702-ben *Mikházi* András pécsi kanonokot bízta meg kalocsai plébánia vezetésével s egyben általános helynökévé nevezte ki, a ki e hivatalában 1711-ig működött. Utódja gróf *Csáky* Imre érsek (1710—1732) megbízásából, *Barbácsi* Ferencz nagyváradai kanonok volt, 1712—1730-ig, a ki három ízben, 1716, 1722 és 1728-ban, kánoni látogatást tett a megyében, rendezvén a lelkészek s már működő tanítók fizetését. Utódja, szintén gróf *Csáky* Imre érsek megbízásából, *Fábrí* Jakob, szintén nagyváradai kanonok és kalocsai plébános 1730—1733-ig, a mely időtől *Patachich* Gábor érsek állandóan Kalocsán székelvén, személyesen intézte az egyházmegye kormányzását.

Lelkészkedés a hódoltság alatt es után.

A világi lelkészket a bácskai és bodrogri részekben a török hódoltság alatt a Szent Ferencz-rend tagjai végezték. Nekik köszönhető, hogy a török-uralom alatt a kath. hívek nem maradtak lelki gondozás nélkül. A hódoltsági idő eljén a szegedi kolostor atyjai járták be a Bácskát Szabolcáig, bátorítván és lelki vigaszban részesítvén a kath. magyarságot, s az 1550 táján beköltözött dalmátokat. Később a dalmát bevándorlókkal már sürűbben költöztek át a boszniai rendtartomány szent ferenczrendű szerszesei is s itt a nép között, melynek vezetői voltak a beköltözésnél, a lelkészkedést végezték. A török kormánytól a lelkészkedésre engedélyt is kaptak s így a pasztorizációt egész biztonsággal végezheték. E korból P. *Papics* Pál emléke maradt fenn, a ki 1623-tól 1633-ig lelkészkedett e vidéken. Később P. *Rahnics* Mihály, a ki bácskai volt, mint a bácsi települők vezetője, fejtett ki üdvös működést Bácskában. Bodrog vármegyében pedig *Baján Csilits-Karagits* Lukács és *Lipovác* Péter, Mélykúton *Evetovics* Ferencz buzgón működtek.

Világi papról csak egyről maradt ránk hír, *Matkovics* János Simonról, a ki 1622-ben engedélyért folyamodott, hogy a bunyevácok között lelkészkedhessen. Itt működtek még 1612—1618 között P. *Kasics* Bertalan és P. *Szini* István jesuiták is, a kik ez időközben a vármegye területén missziót tartottak. Ez időben népesedtek be ismét a Szent Ferencz-rend kolostorai is *Bácsban*, a melybe a gradovári zárdából telepedtek a ferencziek 1637-ben és *Baján*, melyet mára a török hódoltság ideje alatt a boszniai ferencziek laktak s 1719-ben a francavillai zárda megszűnése után, tagjai innen megszaporohtak. Zomborban is volt rendházuk ez időben a ferenczieknek, de kisebb jelentőséggel. E zárdák rendtagjai folytatták a lelkészkedést a török hódoltság utáni időben is a szépen kifejlődő hitközségekben, midőn az 1703-ban kitört Rákóczi-féle szabadságharez a fejlődő hitéletnek ismét végett vetett. Annak leírását mellőzvé, csak megemlítjük, hogy 1710-ben, a béke helyreálta után, a Szerémségbe és Tiszántútra menekült nép visszatért, de nem ismert már régi lakóhelyére. Az egész Bácska el volt pusztítva. Úgy, mint a török másfél százados uralma után, most is egészen újból kellett mindent kezdeni. Bács vármegye lerombolt helyiségeit újra kellett építeni. Bács és Bodrog részei esakhamar benépesedtek. Lakossága javarészből bunyevácokból állott. Kezdett azonban a magyarság is letelepedni. A Jászság és Szeged magyarjai húzódtak a Bácskába. Kis-Kún, Bács és Bodrog vármegye magyar

közszécsi leginkább innét népesedtek be. Bodrog vármegye dunamenti közszécsibe pedig a somogyi magyarság telepedett.

Újra hitközségek keletkeztek Szabadkán 1712-ben, Újvidéken 1713-ban, Szántován 1715-ben, Zomborban 1718-ban, Szontán 1718-ban, Monostorszegen 1721-ben, Baján 1722-ben, Bácsban 1713-ban, Szivácson 1707-ben, Bácsújfalun 1723-ban, Novoszellón 1724-ben és Kulán 1720-ban. A lelkeskedést most is megint a ferencziek végezték. Az érsekek azonban már ekkor kezdtek világi papokról gondoskodni s ez időben már több világi pap is lelkeskedett a Bácskában és pedig 1718-ban Újvidéken *Novajovszky* András, Miháj 1733-ban *Lubi* István, *Széplaki* István 1733-ban *Jankovácson*, *Farkas* Mihály 1728-ban *Sükösdön*, *Gyurkovics* Mátyas 1722-ben és utána *Parllin* László Újvidéken, *Kovács* Pál 1730-ban Baján.

Az egyházmegye hitéletét és a hívek számát e korból mutatja *Luzsinszky*, nagyváradai vikáriusnak gróf *Csáky* Imre érsekhez adott jelentése béрмаútrjáról, melyet 1731-ben az érsek megbízásából az egyházmegye területén tett. 1731 október 15-én kezdte körútját Hajóson, a hol az új templomot felszentelte, innen Bajára ment, a hol október 24-én 957-et bérmált, a barátok templomában nyolcz rendtagnak a touzurát és kisebb rendeket, kettőnek a diakonátust, hétnek a szubdiakonátust adta fel. Innen Kalocsára visszatérvén, két budai ferenczrendűnek a papi rendet adta fel, egyet diakonussá szentelt s 800-at megbérmált. Megbérmált ezután még Sükösdön 372-öt, Szántován 512-öt; dícséri a hívek ájtatos magatartását és jártasságát a vallási ismeretekben. Zomborban 1218-at, Szontán 534-ot, Bácsban 669-et s négy ferenczrendű presbitert szentelt, Péterváradon négy ferenczit ordinált, Szabadkán 254-et bérmált és a szegedi piaristáknak feladta a kisebb rendeket, Baján ismét 852-öt bérmált, 11 presbitert, 15 diakonust, 15 szubdiakonust, 14 kisebb rendűt ordinált, 35 harangot, egy templomot és két oltárt szentelt.

A még mindig háborús idők miatt *Kolonits* Lipót és utódja, gróf *Széchenyi* Pál érsek, az egyházmegye rendezésében csak ideiglenes intézkedéseket tehetett. Gróf *Csáky* Imre (1710—1732) a Rákóczi-mozgalmak lecsendesedése után hozzáfogott ugyan az egyházmegye rendezéséhez, de mivel az érsekség után még jövedelme nem volt, csak annyit tehetett, hogy *Bácsi* Ferencz vikáriusával 1728-ban kánoni látogatást végeztetvén, a török idő után alakult s már előbb felsorolt plébániákon a lelkészek és kántortanítók jövedelmét a hívekkel kötött kontraktussal rendezte. *Palachich* Gábor érsek azonban már 1733-ban érseki installációja alkalmával a *neoaquisitica commissio* útján az érsekségnek ítélt birtokokba is beiktattatván, azonnal minden téren az egyházmegye rendezéséhez fogott. Hogy az egyházmegye plébániáinak állapotáról biztos tudomást nyerjen, még 1733-ban a vármegye közbejöttével összeíratta az egyházmegye már fennálló plébániáit, mely összeírásban a plébániák, azok filiálisai s a lelkészeknek az 1723. évi 71. t.-cz. 2. §. rendelkezése a hívekkel már elődje alatt kötött kontraktus után járó jövedelme fel volt tüntetve. Kiterjeszkedett továbbá az összeírás a templomok állapotára s arra is, hogy mely filiálisokban szükséges plébánia felállítása és templom építése.

Az egyházmegye újraszervezése.

Ez összeírás szerint a plébániának és filiálisok Bács és Bodrog vármegyében a következőkép csoportosultak: *Pétervárad-sáncz* (Újvidék), filiális *Futak*, *Bács*, filiális *Bukin*, *Novoszello*, *Plávna*, *Vajszka*, *Bogván*, *Szonta*, *Zombor*, *Monostorszeg*, *Szántova*, a melynek filiálisai *Béreg* és *Kolluth*. *Baja* magyar plébánia, filiálisai *Bátmonostor*, *Csátalja*, *Kákony*, *Pandúr*. *Baja* illír plébánia, filiálisai *Gara*, *Katymár*, *Bikity*, *Szent-Iván*. *Szabadka*, a melynek filiálisai: *Almás*, *Mélykút*, *Jankovác*. — Plébániák felállítását a következő filiálisokon találták szükségesnek: *Futak*, *Novoszello*, *Plávna*, *Csátalja*, *Szent-Iván*, *Bikity*, *Jankovác*. — Templomok építése vagy restaurálása a következő helyeken volt szükséges: *Pétervárad-sánczban* 1200 frt előiránnyal. *Bácsban* *Szent Rókus* temploma restaurálandó 600 frt előiránnyal. *Bukinban* *Keresztelő Szent János* temploma restaurálandó 300 frt előiránnyal. *Plávnan* új 400 frt, *Novoszellón* új 400 frt és *Béregen* új építendő 400 frt előiránnyal. *Kolluthon* új építendő vagy a régi kijavítandó 600 frt előiránnyal. *Baján* új építendő 2000 frt előiránnyal. *Bátmonostoron* kijavítandó 1000 frt előiránnyal. *Csátalján* új építendő 800 frt előiránnyal. Kijavítandó *Garán* 200 frt és *Bikityen* 300 frt előiránnyal. *Szent-Ivánon* befejezendő 150 frt, *Jankovácson* kijavítandó 600 frt.

Bogyánban újra építendő 500 frt és *Zomborban* plébánia-templom építendő 2000 frt előirányzattal. *Katymáron* kijavítandó 300 frt és *Szabadkán* plébánia-templom építendő 2000 frt előirányzattal.

A plébánosok jövedelmeinek kiegészítését a helytartóságtól felkült plébánosok pénztárából a következő helyeken hozták javaslatba: *Pétervárad* sinez — 150, az itteni káplán — 130, *Bács* — 150, *Novoszele* — 250, *Plávna* — 250, *Szonta* — 80, *Monostorszeg* — 180, *Csátalja* — 180, *Baja*, — 120 és *Jankovác* 150 frt.

Az egyházmegye plébániáinak állapotáról így tájékozást nyervén, a plébániáknak a gróf Csáky érsektől megkezdett rendezését folytatta. 1734-ben febr. 25-én kéri a helytartóságot, hogy a segélyezésre bejelentett plébánosoknak a kért segélyösszeget a plébánosok pénztárából utalványozza. A felállításra kijelölt plébániákat szervezi, templomokat, plébánialakokat épített és a templomok helyi berendezését is sok helyen érseki jövedelméből fedezi. Plébániát szervezett Csátalján, Garán, Bezdánban, Novoszelelőn, Futakon, Almáson és Jankovácson.

A felkészítendő
és isteni tisztelet
rendezése.

A *felkészítést* a plébániákon világi papok hiányában a Szent Ferencz-rend szerzetesei végzik, egy-két helyen világi papokat is alkalmazott Patachich. Világi pappal a bajai magyar és az újvidéki plébánia volt betöltve. Kellett tehát papok neveléséről is gondoskodni, s e célból 1733-ban Kalocsán papnevelő-intézetet alapított. Első növendékei leginkább bölcsezetet, vagy már máshol teológiát végzett ifjak voltak, kiket egy-két év alatt papokká szentelven, az új plébániákra helyezték ki. Így idők múltán valamennyi plébániát a kalocsai papnevelőből kikerült papokkal töltötték be. A Szent Ferencz-rend szerzetesei, régi jogaikra hivatkozva, Patachich emez intézkedésének ellentállottak. Patachich 1735-ben a királyhoz levelet intézett, melyben azt panasolja, hogy, ha a filiálisokon plébániákat nem szervezhet, ha a ferencziek a plébániákon megmaradnak, a hívek pasztorációja hiányos lesz és hiába tartja fenn nagy költséggel a papnevelőt, mert az abból kikerült papoknak nem talál alkalmazást. Erre a király elrendeli, hogy a ferencziek csak annyiban alkalmazhatók a plébániákon, a mennyiben ezt a világi papok hiánya megkívánja. Patachich érsek utódjai is így eselekedtek. Az újonnan felállított plébániákon világi papokat alkalmaztak, és *Bathhány József* érsek, bár küzelemmel, a bajai, szabadkai, bácsi és zombori plébániákat is világi papok vezetésére bízta.

A *felkészítést* és *isteni tisztelet* Patachich Gábor érsek az 1738-ban tartott egyházmegyei zsinaton hozott határozatokkal és az ezek alapján kibocsátott egyházmegyei statutákkal rendezte, melyek mind a világi, mind a szerzetesi plébániákra kötelezők voltak. Előzőleg kánoni látogatást tartott az egyházmegyében, s az ez alkalommal gyűjtött adatokat és tapasztalatokat a zsinati határozatok és statuták megalkotásánál felhasználta. Azok 1. pontja a közönséges és ünnepi istentisztelet tartását szabályozza; előírja a litániák, körmenetek és hálaadó isteni tisztelet tartását, a szentséggel való körmeneteket s a temetők tisztántartását. A 2. pont a harangozást isteni tiszteletre, temetésekre s egyéb alkalmakra szabályozza. A 3. pont az egyházi ruhák és edények megőrzését a sekrestyében és ezekről leltárak készítését írja elő. A 4. pont a templompénztár kezeléséről gondoskodik. Az 5. pont a plébános párlér- és stóla-jövedelmét írja elő, alapul az előzőleg tartott kánoni látogatás jegyzőkönyvébe felvett dioecesan contractusokat véve. A 6. pont a kántor és a tanító köteleit írja elő. A 7. a hívek köteleiről szól plébánosa iránt. A 8. a plébánosnak mind papi, mind plébánosi köteleit körvonalozza. A 9. pont mindezeket a szerzetes papokra is kötelezővé teszi.

A kalocsai káptalan szervezése.

Patachichnak e statutái a következő érsekek alatt is a kánoni látogatások alapjai voltak, melyeknek jegyzőkönyveit e statuták pontjai szerint vették fel. Utána gr. *Bathhány József* érsek 1763-ban Kalocsán egyházmegyei konferenciát tartott, a melyen az esperesi kerületek előleges meghallgatása után oly dolgokra, melyekre e statuták nem terjeszkednek ki, határozatokat hoztak. Ily módon az egyházmegye plébániáinak restaurációját a viszonyoknak megfelelően keresztül vivén, Patachich a káptalan szervezéséhez és a kalocsai székesegyház felépítéséhez is hozzáállott. A székesegyházat 1738 aug. 14-én, Máriamenybenemetele előestéjén adta át az istentisztelet céljaira s ugyanekkor hirdette ki a négy tagra szervezett új kalocsai káptalan alapítási oklevelét és installálta annak első kano-

nokjait. A bácsi káptalan újjászervezését azonban érseki jövedelmeinek elégtelensége miatt, melyek a kalocsai káptalan és plébániák felállításával teljesen kimerültek, nem vihette keresztül. Gróf Batthyány József érsek a bácsi káptalan emlékét úgy őrizte meg, hogy Mária Terézia királynőtől engedélyt eszközölt ki arra, hogy a bácsi prépost címét valamelyik kalocsai kanonoknak adományozhassa.

Patachich halála után kezdett a helytartóság a Báeska üres rónának betelepítéséről gondoskodni. A telepítéseket a kir. kamara intézte. A magyar községek telepítése 1740—1810-ig tartott. Ezalatt keletkeztek a Tiszamenti magyar községek, Ókanizsa, Zenta, Ada, Óbecse, Petrovoszello, Martonos, Szent-Tamás, Mohol, Bácsföldvár, továbbá Bezdán, Kula, Topolya, Baracska, Nemes-Militics, Bátmonostor, Bogojeva, Dantova, Mélykút, Tatabáza, Hegycs, Temerin, Madaras, Ókér, Borsód, Ómoravieza (ma Kossuthfalva), Kuczura, Paacsér. A magyarok betelepítésével egyidőben történt a németek betelepítése. Bács-Bodrog vármegyébe a telepítés 1734 körül kezdődött, s tartott 1800-ig. Ezzel Csátalja, Novoszello, Futak, Apatin, Priglevicza-Szent-Iván, Karavukova, Hódság, Gágova, Palánka, Gajdobra, Kernya, Krusevlya, Filipova, Veprovác, Cséb, Kolluth, Bezdán, Bukin községek népesedtek be. Mindezekben a plébániákat az érsekek a kincstárral karöltve szervezték s ennél fogva a plébániák regulációjának ügye is 1802-ig állandóan a helytartóság és az érsekek gondja volt. A plébániák szervezése természetesen csak a lelkészek jövedelmének biztosítására szorítkozott a hívekkel kötött párbérszerződés megkötésével. Hiányzott még mindenütt a paplak és a templom.

Rendes plébánost az érseki hatóság addig sehohsem állított be, míg az, a ki arra köteles volt, állandó és szilárd plébánia-lakot és templomot nem épített. Addig a szervezett plébániákat részint mint filiálisokat, részint mint helyi káplánságokat vagy adminisztraturákat vezették. A plébániák regulációjára fontos a helytartótanácsnak már 1753-ban május 17-én kelt rendelete, mely szerint a kegyurakak felhívták, hogy plébánosaik részére szessziót hasítsanak ki birtokaikból, melyet a hívek művelni tartoznak. Mária Terézia királyné pedig 1766-ban a koloniális szesszió kihatását rendelte el a plébánosok részére. A szessziók kihatása az urbarium regulációjára alkalmával történt az 1771—1773. években.

Nevezetes még II. József császárnak 1787 nov. 20-án kelt rendelete azzal az új intézkedéssel, hogy Krusevlyán Stanisics filiálissal, Vajszkán Bogyán filiálissal, Parabutyon Lality és Pivnyca filiálisokkal és Csantavéren helyi káplánságok alakítandók. Új segédlelkési állomásokat állít fel Zentán, Ókanizsán, Hegyesen, Dorozslón, Garán, Kolluthon, Szántován, Vaskúton, Kapuszinán, Csonoplyán, Bikityen, Baracsán. Egyben a filiálisok czélszerűbb beosztását is sürgeti. A helyi káplánságokat a plébániák szervezéséről szóló 1802. évi 327. számú udvari rendelettel törölték el s azokat plébánia-rangra emelték. Minthogy a világi papság számát a kalocsai egyházmegyében 144-re állapítja meg e rendelet, e létszám fenntartására a papnevelő növendékeinek számát, mely eddig 21 volt, 36-ra emeli. A szabadkai, bácsi és bajai szent ferenczrendű kolostort illetőleg elrendeli, hogy a jövőben is a plébánosok segítségére legyenek. Számukat mindenik konventben 18 áldozárban és két fráterben állapítja meg. Elrendeli a templomok javítását Baracsán, Gákován, Bogojeván, Dorozslón, Kapuszinán, Szent-Ivánon, Plávnán, Baracsán, Újpalánkán, Gajdobrán, Hegyesen, Kernyán, Martonoson, Adán, Katymáron és Óbecsén. Bezdánban, Monostor-szezen, Almáson és Csonoplyán pedig azok bővítését rendeli. Bérgen az össze dőlő régi helyébe új templom építendő. A szükséges költségek a kegyurak által, ezek hiányában a vallásalaptól fődözendők.

II. Józsefnek egyháziügyi rendeletei s a plébániáknak ezekre kiépített regulációját, a mely az isteni tiszteletet is szabályozta, ez egyházmegyében is nagy felforgatást idézett elő. A császár halála után 1790-ben ez ellen a kalocsai káptalan, az érsekmezei papság nevében is, Pestvármegye közönségéhez benyújtotta panaszait, kimutatóván, hogy e reguláció mind az érsekre, plébánosokra és kegyurakra, mind a hívekre és isteni tiszteletre sérelmes. Az érseket és a pátronusokat megfosztja jogaiktól, a plébánosokat jogos jövedelmeiktől, a híveket pedig a már megszokott s az egyházmegyei statuták által előírt isteni tisztelet rendjétől. Az esperesi kerületek is követelték a régi isteni tiszteleti rend visszaállítását. II. József rendeletei törvény útján hatályon kívül helyeztetvén, a plébániák és

Telepítések.

II. József egyházi rendeletei.

Erseki intézkedések 1848 után.

plébánosok ügyeit az 1802-ben 327. sz. a. kibocsátott udvari dekrétummal újból szabályozták. Új kánoni litogatásokat tartottak, melyeknek jegyzőkönyveiben a régi jogot és rendet ismét visszaállították.

Mind politikai életünkben, mind a kath. egyház életében is az 1848. év fordulópont volt. Az 1848. évi események a kath. egyház helyzetét Magyarországon megváltoztatták. Általános volt a magyar klérus óhaja, megyei zsinatok és nemzeti zsinat megtartására. Ez óhaj a kalocsai egyházmegyében is nyilvánult. Gróf Nádasdy Ferencz érsek 1848 május 5-én és 16-án kiadott körleveleiben az egyházmegyei zsinatot el is rendelte. Azonban a Budán gyűlésező magyar püspöki kar ama véleményének adott kifejezést, hogy egyházmegyei zsinatok tartásával egy nemzeti zsinat határozatainak elejébe vágni nem tanúsos, és így előbb egy nemzeti zsinat megtartását határozták el, melyet egyházmegyei konferenciáik előznek meg. Ennek alapján gróf Nádasdy érsek ez év június 9-én 3. sz. a. kiadott körlevelében a megyei konferenciát aug. 30 és 31-re kitűzte, avval indokolván azt, hogy a magyar kath. egyház és az egyházmegye szükségéi a jelen átalakulási nagy napokban a közös egyházi tanácskozásokat szükségessé tették.

A konferencia határozatai kiterjeszkedtek: 1. A megyei papság értelmű és vallásos kiképzésére. Elhatározták e célból körületi és plébániai könyvtárak felállítását, theologiai tételek kidolgozását a megyei gyűlésekre és lelki gyakorlatok tartását. Az alpeserekek litogatását a plébános személyekre, illetve az arról adandó információra is kiterjesztették. 2. Tárgyaltak a breviárium átalakításának szükségéről. 3. A papi fegyelem helyreállításáról és a plébános és káplán közötti viszonyról. Szabályozták a prosinodális vizsga kötelezettségét. Kiváналmaikat a papság jóvedelmének rendezéséről 10 pontban körvonalazták. — A patronatusi jog gyakorlását illetőleg 5 pontban fejezték ki véleményüket. — Katholikus egyesületek és újságok pártolását elhatározták. — A tanítási és iskolai felügyeletről 9 pontban hozták meg határozataikat. — A nyilvános isteni tiszteletre vonatkozó kívánalmaikat 13 pontba foglalták. — A bójt megtartását 6 pontban előadott véleményük szerint kívánják rendezni. — Zsinati tárgyakul ajánlották még a magyar egyház szabadságát, belügyi rendezését, 5 pontban. Külviszonyaira nézve a főpapi kinevezések szabaddá tételét, katolikus iskolák felállításí jogát, katonamentességet s a hívekre és nyilvános istentiszteletre vonatkozó több pontot és a papnevelők javítását. Végre több kérelmet és kívánatot terjesztettek még a megtartandó nemzeti zsinat elé 19 pontban.

A kitört szabadságharc a nemzeti zsinat megtartását megakadályozta. A magyar püspöki kar azonban 1850-ben a primási szék üresedés idején gróf Nádasdy Ferencz kalocsai érsek elnöklete alatt Esztergomban püspöki konferenciára gyűlt össze, és ezen a magyar kath. egyház ügyeit tárgyalván, azok rendezésére vonatkozó kérvényeiket ő felsége elé terjesztették. Gróf Nádasdy érsek utódja, Kunszt József pedig Kalocsára tartományi zsinatot hívott össze, a melyet 1863-ban meg is tartottak, hogy azok a súlyos bajok, melyek a vallási közöny és erkölcsi lazulás következtében mind a magyar államban, mind a magyar kath. egyházban támadtak, orvoslást nyerjenek, s mind a klérus, mind a nép között a régi fegyelem és vallásosság ismét helyre álljon. A provinceális zsinat a hit, erkölcs, fegyelem és isteni tisztelet valamennyi pontjára kiterjeszkedett. Mivel az új, országos vallásügyi törvények a papság lelkipásztori teendőinek sok dologban más irányt szabtak és így a régi egyházmegyei statuták már nem voltak elégségesek, az egyházmegyei papság új statuták megalkotását kérte. Haynald Lajos érsek a papság ez óhajának eleget teendő, 1868, 1871, 1872 és 1878-ban papjaival egyházmegyei konferenciát tartott s ezeken megalkotta az új egyházmegyei statutákat, melyek 1880-ban kibocsátatván, még ma is érvényben vannak s kiegészítésüket az egyes ügyekben kibocsátott érseki körrendeletek alkotják.

A hitélet fejlesztése az egyházmegye rendezésével karöltve járt, s az érsekeknek állandóan gondjuk volt rá. A gyakori háborúk, a paphiány és a hívek folytonos ide-odavándorlásai a hitélet, lazulását és vallási tudatlanságot vontak maguk után. Az érsekek a hitélet emelésének eddig kipróbált legjobb eszközehez nyúltak és missziókat tartattak az egyházmegyében. Már Patachich Gábor érsek alatt, 1734-ben, *Mulih* György apostoli misszionárius bejárta az alsó Bácskát, mindenütt jó eredménnyel tartván missziókat. Gróf Batthyány József pedig abból a kifejezett célból, hogy hívei a kath. vallásban gondos oktatást nyerjenek, a hitoktatói missziók tartását valamennyi plébánián elrendelte.

A hitélet fejlődése az újjászervezés után.

E czélből előzőleg a plébániákat az ott uralkodó nyelvek szerint összeíratta, azután három Jézus társasági atyát bízott meg a missziók tartásával és pedig *Mihály* Istvánt a magyar, *Witt Pétert* a német és *Lipovechich Pétert* az illír nyelvű plébániákon. A papságnak körlevélben jelzi a missziók czélját, hogy t. i. a jövőben a felnőttek és gyermekek vallásoktatására egységes eljárást hozzon be. A három misszionárius az 1761—63. évek folyamán a hitoktatói missziót valamennyi plébánián megtartotta.

Hogy pedig e hitoktatás eredménye állandósúljon, gróf Batthyány 1764-ben egyház-megyéje valamennyi plébániáján hitoktatási társulatot szerveztet: „Regiszi Szent Ferenc keresztény tanítás társulata” ezimul. A hitoktattást maguk a hívek végezték. A társulat élén igazgatók állottak. Minden utca külön kerület volt, melyben a legjobban kioktatott hívek a férfiak, nők, ifjak és hadjonok csoportját vasárnaponként a vallásban oktatták. E társulat működése azt eredményezte, hogy az egyházmegye híveit vallásukban a lehető legjobban kioktatták s ezek az idők folyamán ismereteiket állandóan gyermekeikkel is közölték. Ezt a társulatot H. József szüntette be. Missziókat azonban többször is tartottak az egyházmegye plébániáin s különösen *Császa György* és *Városy Gyula* dr. érsek buzgó gondoskodása következtében a Jézus társasági és karmelita atyák az egyházmegye valamennyi plébániáján állandóan tartanak ilyeneket. A hitélet élénk megnyilvánulása a szent helyekre való búcsújárásban is kifejezést nyer. A bácskai hívek már ősidőktől fogva előszeretettel keresik fel a dorozsói szent kútat, a Pétervárad melletti Havi Boldogasszony, vagy másképp tékiai búcsújáróhelyet, Mária-Gyűdöt, a hajósi kegytemplomot és a bácsi Szent Antal-kápolnát. Mindezek már az egyházmegye újjászervezésétől látogatott búcsújáró helyek, s a hívek számára a testi és lelki vigász állandó forrása.

A *szerzetesi élet* is újra föllendül Bács és Bodrog vármegye területén ; szerzetesi élet. a Szent Ferenc-rend bácsi, bajai, zombori és szabadkai zárdái már a török világ után benépesednek s a lelképásztorkodás terén folytatják üdvös munkálkodásukat, Baján pedig a gimnáziumot vezetik. Fordulópont volt e szerzetes életben annak — hazánkban 1899-ben keresztültvitt — reformációja, a mitől kezdve nagy virágzásnak indult.

Kalocsán 1860-ban nyitnak kollégiumot a Jézus-Társaság tagjai, a kiket ama kultúrális hatásnál fogva, melyet a kalocsai gimnázium vezetésével Bács-Bodrog vármegyére gyakorolnak. — ámbár e vármegyében renhdházak nincsen — szintén fel kell említenünk. A kalocsai gimnáziumot gróf Batthyány József érsek alapította 1765-ben s abban a tanítást a piarista rendre bízta. Már ez időben is a Bácska diákságának nagy része itt nyerte gimnáziumi kiképezését. 1860-ban vették át a jezsuiták annak vezetését s ez időtől kezdve évenként 250—300 bácskai tanuló nyeri itt a jezsuitáktól, mint régi, kipróbált tanerőktől, hazafias és vallásos nevelését és taníttatását. Fiúnevelőjüket (konviktus) is ez évben nyitják meg, a melyhez nem egy bácskai előkelőséget a hála köteléke fűz. 1906-ban a kalocsai küsseminárium vezetését is átvették s így ez időtől kezdve a papnevelés terén is működnek. Összesen 30 tanár működik a renhdházban ; részint a gimnáziumnál, részint a fiúnevelőben.

A férfi-szerzetek közül továbbá a cisztereziták 1879-ben Baján nyitnak renhdházat s a gimnáziumot kitűnő eredménynyel vezetik. A keresztény iskolatestvérek 1901 óta Topolyán a népiskolában tanítanak. A karmelita-rend pedig 1904-ben Zomborban nyitott házat s az ottani új városi templomban az isteni tiszteletet végzik s a plébánosnak a hívek lelki gondozásában segítségére vannak.

A női szerzetek közül az Üdvözítőről nevezett kongregáció leányai fejtenek ki áldásos működést 1897 óta a szabadkai kórházban, 1900 óta Magyar-kánizsán a szegényházban és 1902 óta Zentán ; Baján az árvaházban 1903 és Óbecsén a szegényházban 1907 óta. Futakon a gróf Chotek által alapított árvaházban 1904 óta a Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek működnek. Bács-Bodrog vármegyében a kiasszonyokról nevezett iskolanővérek Kalocsáról honosultak meg. *Kunszt József* érsek hozta őket Kalocsára, a hol anyaházukat 1860 szeptember 9-én nyitották meg. Céljuk a kath. nőnevelés és oktatás az egyházmegyében. 1860-tól az anyaház Kalocsán a vallásos nevelés, művelődés és magyarosítás intézetévé fejlődött, még most is szerényen, de fáradhatatlanul munkálkodó első főnöknője és anyja : *Franz Teréz* vezetése alatt. Vezetik a leány-népiskolákat, nevelő-intézetük keresett az egész országban ; elemi- és felső pol-

gári iskolai tanítónéközpójük országos hírnek örvend. Emellett az anyaház surin bocsátja ki tagjait az egyházmegye községeibe. A községek vetélkedve épütnék számukra zárdát s ott a nőnevelést és tanítást az iskolákban végzik.

Megbecsülhetetlen az az üdvös működés, a mit ezek az iskolánövérek a nőnevelés, tanítás és a bácskai német községekben különösen a magyarosítás terén kifejtettek. Bácskában 1860 óta a következő községekben működnek: Óbecsén 1868 óta, Topolyán 1869, Baján 1870, Szabadkán 1874, Bácsban 1876 óta, a hol árvaházát is gondoznak. Újvidéken 1878, Kúmbaján 1880, Jánosalmán 1881, Temerinben 1881, Moholon 1882, Bácsalmáson 1886, Zomborban 1887 óta, a hol árvaházuk is van. Péterrévén 1891, Hódásagon 1899, Futakon 1900, Palánkán 1901, Magyarkanisán 1901 óta, a hol nevelőintézetet is tartanak fenn. Mélykúton 1901, Adán 1902, Szentfülöpön 1905 óta. A kongregáció 1904-ben új alapszabályok mellett önálló kongregációvá alakult, melynek anyahaza a kalocsai zárda. A kongregációnak az egyházmegyében működik 456 tagja.

A szerzetes-életnek 1744-től kezdve még egy különös nemét találjuk az egyházmegyében: az *eremitákat*. Ezek Szent Ferenc harmadik rendjének tagjai voltak. Volt közöttük tanult ember is. Rendszerint Rómába zárandokoltak, ott a rend főnöke előtt letették a tereziáriusok fogadalmát, s visszatérve onnan, imnepélyesen felvették az eremiták ruháját, a mely a barátokéval egyezett. Az érsek erre engedelmességi ígéretet vevén tőlük, kihelyezte őket a megye valamelyik kápolnájához. Itt Szent Ferenc harmadik rendjének szabályai szerint éltek. Emellett kötelességek volt a kápolnát gondozni, a község betegeit ápolni, s ha búcsújáróhely volt a kápolna, a búcsúsok között a rendet fenntartani. Fízetésük nem volt, hanem a hívek almisznájából tartották fenn magukat. A községeknek az érseki hatósághoz adott jelentéseiből kiteszik, hogy rendszert kötelmeiket buzgón teljesítették s példás, jámbor életet éltek. Ilyen eremiták voltak Bács és Bodrog vármegyében Bukinban a Szent Péter és Pál apostolok kápolnájánál. Bácsban a Szent Antal kápolnánál, Zomborban a temetőben, Baján a Szent Rókus kápolnánál. Szabadkán ketten voltak, a kik a barátok templomában szolgálatot teljesítettek, de a város végén egy remetelakban éltek. II. József császár 1782-ben beszüntette őket, megparancsolván, hogy az eremita-ruhát többé ne viseljék, s maguknak más alkalmazást keressenek. Szent Ferenc harmadik rendje XIII. Leó pápának 1882-ben e rendről kiadott encziklikája óta kezd ismét terjedni. Haynald Lajos érsek 1882-ben 3195. szám alatt kiadott körlevelében — abból a szempontból, hogy Assisi Szent Ferenc erényös életének követése a hívek hitéletére befolyással lesz — ezt a rendet papságának és híveinek melégen ajánlotta. Azóta az egyházmegye több helyén vannak ismét a harmadik rendnek buzgó tagjai és pedig: Újvidéken 25, Palánkán 28, Dunabökönyen 28, Topolyán 20, Bácsszentivánon 22, Hódásagon 7, Temerinben 30, Szentfülöpön 37, Veprődön 25, Dávodon 48 taggal. Külső megkülönböztető jelvényt nem viselnek, az alapszabályok önmegtagadó életet, imádságot és a szentségek gyakori használatát írják elő nekik.

Vallásos tár-
sulatok.

A kath. egyházban a hitélet fejlesztésének és gyakorlásának minden időben hathatós eszközei voltak a *vallásos társulatok*. Alapszabályaikkal és vallási gyakorlataikkal a nép között a hit külső bevallását és az erények gyakorlását áptolták. Ilyen társulatok voltak az egyházmegye restantrációja után a Nepomuki Szent János társulat 1760 óta, azután a kordát viselők Seraphi Szent Ferenc társulata, melynek Zentán 1763-ban 120 tagja, 1766-ban Zomborban és Szabadkán is sok tagja volt. II. József ezeket a társulatokat beszüntette és vagyonukat a vallásalapnak adta át.

Az idők folyamán azonban a társulati élet az egyházmegyében ismét feléledt. Különösen a „Jézus Szíve-Társulat“ és az „Élő Rózsafüzér-Társulat“ talált termékeny talajra Bács-Bodrog vármegye katolikusai között. A „Jézus Szíve-Társulat“ terjesztése Kalocsáról indult ki, a hol a Jézus társaságának kollégiuma szervezte először a társulatot s a Bácskából csakhamar nagy számmal léptek be a társulatba. Az utolsó időben azonban sok községben önálló társulat is alakult, melyeket a római anyatársulatba bebezlettek. Velmennyi társulat azonban a kalocsait tekinti az egyházmegye anyatársulatának, s Jézus Szíve ünnepén, különösen az újabb időben, tömegesen zárandokolnak fel a társulatok tagjai a kalocsai Jézus Szíve búcsúra, melyet minden évben nagy ünne-

pályvel tartanak meg. A társulat lapja, a „Jézus Szíve Hírnöke“, melyet P. Tóth Mike S. J. szerkeszt. Ezek mellett különösen a kalocsai Oltáregyesület fejt ki üdvös működést. Ez 1899-ben mint önálló egyesület szervezkedett és szegény templomok felszerelésében fejt ki áldásos működést Az egyházmegye több községében már főkegyesülete is van. E társulatok rövid statisztikája itt következik:

A *Jézus Szíve Társulat*-nak a következő helyeken vannak fiókjai és tagjai : Csurog, önálló, 239 taggal; Futak, önálló 1898 óta; Ókér, Zsablya, Újvidék, Boróc, Kalocsán iratkoznak, 345 taggal; Palánka, önálló 1906 óta, 775 taggal; Bácsstóváros, Kalocsán iratkoznak 1880 óta, 30 taggal; Szépliget, önálló; Dunabölkény, önálló 1889 óta, 460 taggal; Kalocsán iratkoznak; Topolya, Kossuthfalva 70, Bácsszentiván 794 taggal; Szond, önálló 1897 óta, 956 taggal; Szilágyi, 1897 óta Szondon és Derye, Hódságon iratkoznak; Hódság, önálló 1895 óta, 1880 taggal; Bácsalmás, Kalocsán iratkoznak, 900 taggal; Felsőszentiván, önálló 1896 óta, 723 és Kúnbaja önálló, 1894 óta, 1488 taggal; Kalocsán iratkoznak: Bácsbokod 506 és Borsód 60 taggal; Nagybaracska, önálló 1902 óta, 743, Ószivácz, önálló, 203, Szentfülöp, önálló, 898, Veptröd, önálló 1899 óta és Kuczora, önálló, 93 taggal; Kalocsán iratkoznak: Regöcze 612 taggal és Küllöd 260 taggal; Hercegszántó, önálló, 260 taggal; Körtés, önálló 1899 óta.

Az *Élő Rózsafüzér-Társulat* a következő helyeken alakult meg: Csurog 345, Tiszakálmánfalva 202, Futak 737, Títel (1888 óta) 60, Ókér 74, Zsablya 145, Újvidék 510, Boróc 195, Palánka (1895 óta) 1080, Bácsstóváros (1899 óta) 322, Dunabölkény 330, Topolya, Kishegyes, Bácsgyulafalva, Bácsszentiván 315, Szilágyi 235, Szond (1900 óta) 615, Militics 930, Derye, Hódság (1895 óta) 740, Felsőszentiván (1889 óta) 250, Kúnbaja (1902 óta) 270, Szilberek (1899 óta) 330, Bácsbokod 340, Bátmonostor 150, Borsód 120, Nagybaracska (1857 óta) 720, Jánoshalma (1886 óta) 885, Őrszállás 495, Ószivácz 173, Veptröd (1899 óta) 420, Kuczora (1886 óta) 105, Regöcze 350, Küllöd (1904 óta) 260, Dávod 988, Csátalja (1906 óta) 225, Hercegszántó (1899 óta) 60, Gara 930 és Körtés 90 taggal.

Az *Oltáregyesületnek* a következő helyeken vannak fiókjai: Monostorszeg 1908 óta, Zombor 1907 óta 444, Felsőszentiván 1898 óta 119, Madaras 1902 óta 170, Baja 1904 óta 800, Títel 1906 óta 78, Bezdán 1907 óta 139 és Szilberek 1898 óta 86 taggal. — *Katholikus jótékonyági egyesület* még Újvidéken a Szent Vince-Egyesület, évi adományai 2059 és Bezdánban a Szent Antal Kenyere-Egyesület, évi adományai 2630 koronára rúgnak.

A *kath. egyesületi élet* Bács-Bodrog vármegyében szintén szépen virágzik. Mióta Kolping áldásos alkotása, a kath. legényegyesület intézménye megindult hódító útjára, hogy az ifjúságot egyesületekbe gyűjtse, a vármegyében is több helyen eredményesen működő, a műveltséget terjesztő és erkölcsmentesítő ilyen egyesületek alakultak, melyekhez újabban a kath. ifjúsági egyesületek is járulnak. Alakultak kath. körök és olvasó-egyesületek is a kath. szellem, a keresztény művelődés és gondolkodás ápolására, a melyek újabban a kath. egyesületek országos szöveteztekének irányító befolyása alatt állanak. A vármegyében működő ilyen egyesületek a következők:

Katholikus körök: Futak 157 tag, 476 kötet; Zsablya 1908 óta, Topolya, Kishegyes 1906 óta; Militics 140, Gombos 81, Vajszka 38, Bácsalmás (1895 óta) 153 és Felsőszentiván 1898 óta 54 taggal és könyvtárral; Vaskút 1906 óta 45 és Hercegszántó 1904 óta 90 taggal. — *Katholikus Könyvtáregyesület*: Újvidék 1905 óta, 420 tag, 1217 kötet. — *Katholikus Népkör*: Fajs, van saját háza. — *Katholikus olvasókörök*: Csurog 1906 óta, 83 tag, 82 kötet; Tiszakálmánfalva 1906 óta, 72 tag, 64 kötet; Dunacséb 41 tag, 538 kötet; Sajkáslak 1908 óta, Doroszló, Bácsszentiván 1908 óta, Szilágyi 120 tag; Bácsordas 1899 óta, könyvtárral; Madaras, Nagybaracska 1903 óta, Gara 66 taggal. — *Katholikus Polgári Kör*: Temerin 1904 óta, 130 tag, 1444 kötet.

Kath. Legényegyesület: Palánka 1906 óta, 11 alapító, 138 pártoló és 33 rendes tag; Zombor 1904 óta, van saját háza és néhány legény számára konvikta; Zenta, Ada, Bezdán 1904 óta; Apatin, 386 pártoló és 105 rendes tag, 213 kötet; Szabadka, van saját háza. — *Kath. Földműves Ifjúsági Egyesület*: Topolya. — *Kath. Betegsegélyző Egyesület*: Topolya, 686 taggal. — *Kath. Ifjúsági Egyesület*: Hercegszántó 1908 óta, Paripás 1908 óta, Mélykút 1908 óta.

Veszprémi Városey Gyula dr. érsek, az egyházmegye mostani főpáspátora

Varosy érsek
intézkedései a
hitélet fejlesztésé-
rül.

eddig négy évi érseksége alatt (1905-től) a kath. hitélet fejlesztésében fáradhatatlan fopásztori tevékenységet fejtett ki és ülvös intézkedéseket tett. E négy év alatt bejárta az egész egyházmegyét, annak minden plébániáján általános kánoni látogatást végzett és bérnált. Hogy papjaiban a papi szellemet ébren tartsa, vilük évenként lelki gyakorlatokat tart, s elrendelte, hogy három évi időközökben felváltva, valamennyi papjának részt kell azokon vennie. Figyelme kiterjedt tanítóira is, a kik számára évenként Kalocsán szintén tartanak lelki gyakorlatokat. A hívek vallási életének emelésére pedig 1906-ban elrendelte, hogy valamennyi plébánián hét év leforgása alatt missziót kell tartani. Az oltári-szentség iránti tiszteletnek terjesztése kiváló fopásztori gondja volt. Mindjárt érseksége kezdetén házi kápolnájába beállította az oltári szentséget.

Hogy az oltári szentség iránti tiszteletet híveiben is nevelje, 1907. évi 659. számú hõiti körlevelében az örökimádás egy nemének behozatalát jelenti be híveinek. „Hogy az oltáriszentség nyilvános kitételét és imádását fömegyém területén rendszeresebbé és általánosabbá tegyem — így írja körlevelében — elhatároztam, hogy Isten segítségével az örökimádás egy nemét hozom be, mely abból fog állani, hogy az esztendő minden napján az oltáriszentség egy-egy plébánia-templomban reggeltől estig nyilvános imádásra lesz kiténdõ. Így hogy a kitétel kezdetét veszi Kalocsán és azután a szomszédos községben folytatva, körüljárja az egész egyházmegyét és megint Kalocsára visszatér.“ — Ezt az örökös szentségimádást még ebben az évben 4070. számú körrendeletében szervezte.

Hogy híveit a gyakori szentáldozásnak is megnyerje, az 1908. évi 983. sz. körrendeletében elrendeli, hogy papjai ünnep- és vasárnap előtti délutánokon, és mindennap mise előtt, félóra hosszat a gyónatószékben üljenek, hogy a híveknek mindig könnyű alkalmuk legyen gyónásukat elvégezhetni. E mellett már ismételtén és a legjobb eredménnyel ajánlotta oltár-egyesületek alakítását, a melyeknek szintén ezéljük az oltáriszentség tisztelete s szegény templomok felszerelése.

E mellett a kath. társulati és egyesületi élet legbuzgóbb felkarolója és terjesztõje. E czélból körrendeletben tudtára adta papságának, hogy megkívánja, hogy minden papja a katolikus egyesületek vezetésével foglalkozzék. Intézkedett az iránt is, hogy az egyházmegye területén fennálló valamennyi kath. egyesület egyházmegyei szervezetet kapjon, a melynek köztvitésével az Országos Kath. Szövetséggel szerves összeköttetésben állanak. S hogy azokra irányítólag és buzdítólag hathasson, már 1906-ban elrendelte, hogy papjai az egyházmegye valamennyi kath. egyesületérõl és társulatáról évenként részletes jelentést és számadást adjanak.

Gondja van a kath. ifjúság nevelésére is. *Zomborban* 40,000 koronával az ottani legényegyesület számára otthont és internátust alapít. *Kalocsán* a földmíves ifjúság részére több ezer koronával házat vett s magyar intelligenciának kath. szellemben való kiképzésére a Szent Imre kollégiumban 50,000 koronás alapítványt tett két egyetemi hallgató részére. E mellett a szociális mozgalmakat is élénk figyelemmel kíséri. Elrendelte, hogy a katolikus sajtóegyesület javára minden évben, a pünkösdi utáni 18-ik vasárnapon, a templomokban gyűjtés tartassék. Szabadkán kath. nyomdát és két katolikus szellemű lapot alapított nem kis pénzáldozattal. Uradalmában a nagybérleteket megszünteti s helyette perezelláknak több helyütt azokat a népek adja bérbe. A háziipar fejlesztésére lehetségessé tette, hogy a kalocsai rózsafüzér-iparvállalat emeletet házat vehessen. Mindemez intézkedések következtében az egyházmegyét a hitéletnek egyre élénkebbé váló szelleme lengi át.

Az egyházmegye felosztása 1526 után.

A bácsi érseki székhely területét és felosztását, valamint annak megszünését az elõzökben már elõadtuk. A török hódoltság után az egyházmegye területe is változások ment át. Szeged városa már 1515-ben elszakadt az egyházmegyétõl. A esanádi püspöki székhelyet *Dózsa György* lázadó vezér feldúlta és püspökét: *Csáky Miklóst* karóba húzatta, kinek utódja, *Chahol Ferencz*, a biztos menedéket nyújtó Szeged várába tette át székhelyét. Azóta Szeged a kalocsai érsek beleegyezésével a esanádi egyházmegyéhez tartozik. A bácsi székhely szerémi fõesperessége pedig, mely a Dunán túl a Száváig terjedt, jóformán mint lakatlan terület került ki a török hódoltság alól. *Szörényi* László szerémi püspök (1734—1752) kineveztetése után Péterváradra tette székhelyét, azután Karlo-

viczán, Mitroviczán, Sotton plébániát alapított. Pétervárad, Illok, Zimony és Kukujevce még a török világból kerültek ki mint plébániák. Ezt a területet a kalocsai érsek és a pécsi püspök ellenzése nélkül kormányozta szerémi püspökség cím alatt. Ezzel a szerémi főesperesség az egyházmegyétől elszakadt. 1773 júl. 9-én XIV. Kelemen pápa a szerémi egyházmegyét a boszniaival, vagy másképp diakovai egyházmegyével örök időkre egyesítette s így a szerémi főesperesség területét a kalocsai egyházmegyétől kánonilag is elválasztották. Az egyházmegyét a restauráció után nyugat, dél és kelet felé a Duna és Tisza határolja és magában foglalja az egyesített Bács-Bodrog vármegyét, Csongrád vármegyéből Horgos községet és Pest-Pilis-Solt vármegyének ama déli csücskét, melynek határpontjai Dunapataj, Vadkert és Bajaszentistván. Az érsek székhelye Kalocsa.

Miután a *Patachich* Gábor által restaurált kalocsai káptalan nem volt teljes, főespereseket ez időben még nem találunk, az egyházmegye területe is csak két alesperesi kerületre volt felosztva. Felosztását gróf Csáky Miklós esz-közölte 1748-ban és *Horváth* János fajszi plébánost az egyházmegye éjszaki részében le Jankováczig, *Házi* Pál bezdáni plébánost pedig annak déli részében nevezte ki alesperesnek. Az egyházmegye plébániái szaporodtával gróf Baththyány József érsek 1763-ban egyházmegyei zsinatot tartott, a melyen az egyházmegyét három kerületre osztotta fel: a kalocsai, bácsi és tiszai kerületre; a kalocsai és bácsi még két részre, alsó és felső kerületre oszlott, élükön összesen öt alesperessel

Patachich Ádám érsek a káptalant kiegészítvén, az egyházmegyét 1776-ban kalocsai, vagy székesegyházi, bácsi és tiszai főesperesi kerületre, s ezeket ismét alsó és felső kerületre osztotta, élükön három főesperessel és hat alesperessel. Az egyházmegyei plébániák az új telepítésekkel ismét megszorodtak, mire 1795-ben a főesperesi kerületeket alsó, felső és középkörületre osztották, élükön 9 alesperessel; e kerületekhez járult 1811-ben a szabadkai kerület a 10-ik alesperessel, a mennyiben a tiszai középkörület két részre oszlott. Az egyházmegye ilyen felosztása megmaradt 1869-ig, mely évben, az akkor tartott egyházmegyei konferenciákon kifejezett óhajhoz képest, *Haynald* Lajos dr. érsek az egyházmegye új felosztását eszközölte. E felosztás szerint az egyházmegye 16 alesperesi kerületre oszlik, melyekből a *székesegyházi főesperesség* a miskai, hajósi, keczeli, bajai és regőcei, a *bácsi főesperesség* a zombori, apatini, bácsi, palánkai és újvidéki s a *tiszai főesperesség* az almási, szabadkai, topolyai, kulai, zentai és óbecsei alesperesi kerületeket foglalja magában.

A főesperesi kerületek élén a székesegyházi, bácsi és tiszai főesperesek állanak, a kik a kalocsai káptalan tagjai. Bács-Bodrog vármegyére a bácsi és tiszai főesperességnek valamennyi alesperesi kerülete és a székesegyházi főespereségből a bajai s regőcei alesperesi kerület esik; szám szerint 13 alesperesi kerület.

A plébániák kegyuraságát az 1723. évi 71. t.-cz. alapján *Patachich* Gábor és utódjai a plébániák szervezése alkalmával azonnal megállapították. A no-aquistica commissio működésének eredménye az volt, hogy a Bácskában magánbirtokos nem volt. Azért ez időben csakis a kincstárt találjuk mint kegyurat és a kalocsai érseket bácsi birtokán. A kincstár a később telepített községekben is elvállalta a kegyúri jogot. A kincstári kegyúri jog gyakorlásában forduló pont volt ő felségének 1861-ben kiadott ama rendelete, mely szerint a kincstár birtokain keletkező új telepítvényes községekben a kincstár a kegyúri jogot többé nem vállalhatja el. Azóta az egyházmegyében Bácsgyulafalva, Wekerlefalva és Szilágyi kincstári telepítvényes községek keletkeztek. A kincstár ugyan hozzájárult az egyházi építkezésekhez, földet is hasított ki egyházi célokra, de a patronátust nem vállalta el. A XVIII. század folyamán királyi adomány vagy vétel útján több előkelő család is kapott birtokot Bácskában, melylyel a kegyúri jog össze volt kötve. Több birtok ezekből megváltás útján községekre vagy közbirtokosokra ment át s ezzel a kegyúri jog is. E változásokat az egves plébániák történeténél fogjuk feltüntetni. Szabadka, Zombor szab. kir. városok szabadalmi levelük alapján gyakorolják a kegyúri jogot. Újvidék is ily módon szerezte kegyúri jogát. Itt kezdetben a városi képviselő-kath. tagjai gyakorolták a hitközség autonóm jogait, 1868-ban azonban hitközségi alapszabályokat nyert, melyeket a kormány még ez évben jóváhagyott. Ezek szerint az 50 tagból álló hitközségi képviselő-testület a patronátus minden jogát és kötelemeit a városi hatóságtól függetlenül gyakorolja.

A kegyúri jog.

A kegyúri jog rendezésében az egyházmegye területén fontos volt a tiszavideki plébániák kegyúri jogának rendezése, és mennyiben ezzel oly precedenst alkottak, melyet a magánpatronátusok később történt rendezésénél is betartottak. A tiszai kerónai kerület felosztása alkalmával a felszabadult kilencz község: Ada, Bácsföldvár, Martonos, Mohol, Óbecse, Ókanizsa, Petrovoszello, Szenttamás és Zenta a kegyúri jogokat is átvállalta. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1874 május 19-én Bács-Bodrog vármegye alispánjának megküldte ofelsége határozatát, mely szerint a felszabadult 9 községben a róm. kath. hitközségeknek a kegyúri jogot adja át, hogy a plébánost a fennálló kánoni szabályok szerint a kalocsai érsekeknek hármaz kijelölése alapján a politikai községi képviselőtöbbség róm. kath. része, valamint a hitközségi képviselőtöbbség tagjai választják meg és prezentálják. A kegyúri alapot a róm. kath. hitközségek kezelik. A községek a jelölés nélküli választás melletti hosszas küzdelem után ö felsége határozatát elfogadták, s megalkották hitközségi autonómiájukat. Azóta Baja, Bácsbokod, Adorján, Gara és Vaskút is ily módon szervezte autonómiáját. Az autonómiai szervezetű hitközségek mellett az egyházmegye területén újabb időben szervezett hitközségek is keletkeztek, a melyek a kegyúr jogainak körén kívül, a kormány által jóváhagyott alapszabályok szerint, intézik hitközségi ügyeiket. Ilyen hitközségi szervezet alakult Bácsalmáson, Bácsővároson, Szilágyin.

Plébániák története.

Bácsbokod.

A *szekesyházi főesperesség* bajai alesperesi kerületéhez a következő plébániák tartoznak:

Bácsbokod. Bököd és Bükköd néven már 1340-ben említik. A ezikádori apátság mint elhagyott helyet adta át az évben *Töttös* Lászlónak. 1430-ban mint helység ismét a ezikádori apátság birtoka, plébániájáról azonban nincsen adat. A kegyúri jogot *Grassalkovich* herceg kezdte gyakorolni, 1862-ben a község a birtokot megváltotta, a mikor a kegyúri jog a birtokkal együtt a hitközségre ment át s 1876-ban ö felsége a 27315. szám alatt kelt leirattal hivatalosan is a hitközségre ruházta. A hitközség jóváhagyott alapszabályok szerint autonómiailag szervezve van s hármaz jelölés mellett választja és mutatja be a plébánost. Az isteni tiszteletet 1733-ban még nádkunyhóban tartották. Ez évben építettek a hívek kis nádtetejű kápolnát. Templomát 1780-ban *Klobuszky-Grassalkovich* Teréz grófnő építtette Szent Erzsébet tiszteletére 32'75+14 m térfoggal, melyet 1854-ben restauráltak. Bácsbokod 1743-tól 1775-ig Bácsalmás filiális volt. 1743-ig a ielkészkedést a bajai barátok végezték, 1766-ig az almási plébános, 1767-ben helyben lakó káplán kapott Borsód filiálissal, de még az almási plébániához tartozott. 1775-ben exfiliálták s plébániává lett. A hívek száma 1781-ben 1179, 1908-ban 4270. *Plébánosok:* 1775—85 Potegits József, 1785—1800 Chabikovszky György, 1802—16 Bolovits József, 1816—28 Tamaskó András, 1829—42 Mihalovits Ferencz, 1842—48 Herold János, 1851—53 Zsuffa József, 1854—75 Piukovits Dénes, 1876—83 Radojehich Imre, 1884-től Kuts János.

Bácsborsód.

Bácsborsód. Plébániáját Borsód-Szent-Lőrincz és Borsód néven már 1342-ben említik, a mely évben Antal hay-szent-lőrinczi prépost Imre borsódi plébánost erőszakkal kiüzte javadalmából. A plébánia kegyura a Borsódi és Katymári *Latinovits* család, 1734-től 1766-ig Bácsalmás, 1767-től 1796-ig Bácsbokod filiális. 1796-ban helyi káplán kapott. Plébániáját 1800-ban szervezték, azonban csak mint adminisztratúrát töltik be. Temploma a Szent Kereszt Fel-találása tiszteletére 1784-ben épült 21+8 m térfoggal. A község szélén díszes kertben esinos kápolna áll a Latinovits család sírboltjával. *Latinovits* Illés építtette 1880-ban a Boldogságos Szűz Mennybemenetele tiszteletére. Filialisa Ólegyen. A hívek száma 1803-ban 436, 1908-ban 1578. *Helyi káplán:* P. Petrovics József 1796—1809-ig. *Adminisztrátorok:* 1810—19 Benczák Mihály, 1820—37 Krajesevics Imre, 1838—50 Samánovics István, 1851—56 Latinovits Gábor, 1857—63 Horváth Ignác, 1864—69 Válics János, 1870—79 Goór Kálmán, 1880—83 Bednár Gusztáv, 1884—86 Tóth Mihály, 1887—93 Batory János, 1894—96 Hinger Péter. 1897—1901 Gärtner Sándor, 1903-tól Ketterer Mihály.

Baja.

Baja. A XIV. században már két plébániája volt. Egyiknek Máté, a másiknak Bodor nevű plébánosát említik, 1423-ban pedig Tamás és Imre voltak Baján plébánosok. Baja szomszédságában feküdtek az 1526 után eltűnt *Bátor-Egyháza* és *Besenő* plébániák. Besenő plébánosát 1520-ban Miklós néven említik. Baja birtokosa és kegyura a Baya de genere Zalók család volt. A török

hódoltság alatt az itt lakó bunyevác katholikusokat az itt rejtőzködő ferenczrendiek gondozták, kiknek a XIII. századtól kezdve volt itt rendházuk. A török hódoltság után bevándorolt bunyevácokkal idetelepedtek a boszniai ferenczrendűek is, kik a bajai zárdát ismét életre keltették. Ez időtől ezek gondozták lelkileg a bajai híveket. Eleinte a zárda ősrégi temploma mellett kis vískóban laktak. Kolostorukat 1731-ben építették fel újra. Ugyanez évben régi templomuk használhatatlanná válván, azt újra építették. Az 1720 körül betelepedett magyarok, németek és tótok számára 1722-ben külön plébániát szerveztek. Ez időtől tehát ismét két plébániája volt Bajának: az illír plébánia, melyet a ferenczrendűek vezettek már 1687 óta Gara, Katymár, Bikity és Szent-István filiálisokkal és a magyar plébánia Báth-Monostor, Csátalja, Kákony és Pandúr filiálisokkal. A ferencziek az illír plébániát, mint adminisztrátorok, 1781-ig vezették. Adminisztrátor a mindenkori házfőnök volt. 1781-ben az illír plébániát *Patachich* Gábor érsek beszűnítette és a két plébániát egyesítette. A magyar plébánia első temploma 1722-ben épült a város előkelőbbjeinek adományából. Helyébe 1762-ben nagyobb épült Szent Péter és Pál tiszteletére 40·5+19·75 m térfogattal. Ez 1840-ben leégett, de ismét helyreállították. Baja birtokosa és kegyura 1763-tól *Grassalkovich* herceg, 1850-ben gróf *Viczay* 1856-ban gróf *Zichy-Ferraris*. Ettől 1862-ben a város magánt örökre megváltotta s a kegyúri jogot is átvette. Szervezett hitközség, s mint ilyen, a folyamodók közül szabadon választja és mutatja be a plébánost. A plébánia anyakönyveit 1711-től vezetik. A hívek száma 1780-ban 4123, 1908-ban 17.200. *Plébánosai*: 1722—32 Kovács Pál, 1733—34 Lubi István, 1735—37 Házi János, 1738—41 Hedry Boldizsár, 1742—48 Fabsits Mihály, 1748—51 Stim Ferencz, 1752—77 ismét Fabsits Mihály, 1777—80 Cervus Adám, 1780—90 Lakner József, 1790—91 Hercegh Antal, 1792—93 Lukits István, 1794—98 Romsits Mihály, 1799—1808 báró Bernyákovich József de Olovác, 1809—28 Radicevits Mátyás, 1829—50 Bartók Mátyás, 1851—63 Herold János, 1865—78 Latinovich Gábor, 1879—94 Berényi Dániel, 1895-től Vojnits Dániel.

Bátmonostor. VI. Kelemen pápa *Becsei* Imre fiának, *Tóttósnek* engedélyt adott 1345-ben, hogy ezen a helyen, a hol már régóta valami klastromféle állott, de a mongoljárás alatt romba dőlt, 12 ágostonrendű remete számára templomot és apátságot építtessen. Az apátság 1526-ig fennállott. Az apátsági templom mellett plébánia-templom is volt Bátmonostoron. Tamás nevű plébánosát 1419-ben említik. Ezt egy Fábán nevű pap erőszakkal kiűzte plébániájáról, mire *Csapi* Péter hay-szent-lórczei prépost Fábiant kiközösítette. 1453-ban *Hercegh* Rafael érsek is említi a bátmonostori plébánost. 1475-ben per támadt az apátság és *Német* László bátmonostori plébános között az apátságnek temetői kápolnája miatt. Bátmonostor közelében voltak a következő, 1526 után eltűnt plébániák: *Egyház-as-Kajánd*, *Lengyel*, ennek plébánosa 1460-ban *Keserő* Péter, *Szent-László* és *Szeremle*. Ennek 1423-ban Mátyás nevű plébánosát említik. Szeremlét a török idő alatt lakói elhagyták s közelebb Bátmonostorhoz építették a mai Szeremlét, mely most Bátmonostor filiális. 1724-ben 30 magyar család költözött ide s ezzel mint hitközség ismét feltámadt. Szintén *Grassalkovich* herceg bajai uradalmához és kegyurasága alá tartozott. 1864-ben akkori birtokosától, gróf *Zichy-Ferraris*tól a község lakói a birtokot megváltották s őrberi közbirtokosság czímen bírják a kegyúri joggal együtt. Őfelsége a kegyúri jogot 1875-ben 22103. sz. alatt ruházta a közbirtokosságra. Az adományozólevél szerint a plébános-választást és bemutatást annak 40 választott tagja az érsek hármas jelölése mellett gyakorolja. 1908-ban a közbirtokosság a kegyúri terheket az érseki hatósággal kötött egyezség szerint megváltotta és a kegyúri jogról lemondott. A török idő után az apátsági templom romjai még állottak, ennek szentélyét tetővel látták el, a hol azután az isteni tiszteletet tartották. Mostani templomát 1761-ben *Grassalkovich* herceg építtette, mint kegyúr, Szent József tiszteletére, a régi apátság és templom anyagából, melyet lőporral robbantottak szét, egyben a falut is negyed-óránnyira a Dunától beljebb helyezték át. A templom térfogata 35·75×20·75 m. A templom 1823-ban villámesapástól leégett, de újra restaurálták. Bátmonostor, mint filiális, 1722-től a bajai magyar plébániához tartozott, 1751-ben Baracs-kához csatolták, plébániáját 1770-ben szervezték. A hívek száma 1780-ban 660, 1908-ban 2682. *Plébánosok*: 1771—78 Kovács András, 1779—84 Szabó András, 1785—88 Bényi István, 1789—1804 Horváth Mihály, 1805—12 Szőke Imre,

Bátmonostor.

1813—30 Bekess László, 1831—42 Herold János, 1843—49 Laczó Antal, 1850—74 Bódy Ferencz, 1875—76 adminisztrátúra, 1877—87 Vlahovits Mór, 1889—92 Scharfenberger Sándor, 1893—1904 Novák Ferencz, 1905-től adminisztrátor Kozák József.

Csávoly.

Csávoly. 1375-ben említik Chajol néven. Plébániájáról azonban nincsen adat. *Tóttós* László, később a kalocsai érsek birtoka volt. Azután a *Czobor* családé, majd 1738. óta ismét a kalocsai érsek birtoka és kegyúri plébániája. Ideiglenes temploma 1740-ben épült, melynek helyébe 1783-ban épült mostani temploma Urunk színváltozása tiszteletére, 1883-ban kibővítették. Térfogata 35:75 × 20:75 m. A lelkészkedést 1748-ig a bajai ferencziek végezték. Plébániáját 1748-ban szervezték, a mely időtől anyakönyvet is vezettek. A hívek száma 1781-ben 900, 1908-ban 2887. *Plébánosai*: 1748—56 Kalinka György, 1757—69 Polyák Márton, 1770—74 Radits Péter, 1775—1810 Bosnyák József, 1811—32 Tarlós János, 1832—33 Parelhetich József, 1834—49 Bosnyák Miklós, 1850—65 Niklits István, 1866—76 Mayer Ferdinánd, 1877—91 Kovács Károly, 1891-től Szucsics Sándor dr.

Nagybaracska.

Nagybaracska. 1526 előtt Baracska-Szent-György néven plébánia és *Tóttós* László birtoka volt. Plébánosát *Herczeg* Rafael érsek említi 1453-ban kelt levelében. A mai község plébániáját 1751-ben szervezték Bátmonostor filiálissal. Első temploma 1749-ben épült, fatornyos volt, két haranggal. Mostani templomát a kincstár mint kegyúr építette 1789-ben 34 × 14,5 m térfogattal. Anyakönyvet 1751-től vezetnek. A hívek száma 1780-ban 1270, 1908-ban 3593. *Plébánosai*: 1751—67 Ungvári Tamás, 1768—77 Zsilávi István, 1771—90 Lovas Imre, 1791—97 Klinovszky Mátyás, 1799—1802 Sáfár József, 1804—09 Perossovits János, 1810—19 Végh Imre, 1820—23 Rózsa János, 1824—27 Domovics István, 1828—36 Szabó János, 1837—40 Répássy János, 1841—52 Ledniczky Antal, 1853—70 Kákonyi Béla, 1871—84 Bódog János, 1885—96 Balassy István, 1897-től Holczinger József.

Vaskút.

Vaskút. Telces község. Első templomát 1759-ben *Grassalkovich* herceg építette, a ki a község telepítését is intézte. Mostani templomát 49:25 × 18 m térfogattal a Szent-Háromság tiszteletére a hitközség építette 1880-ban. Vaskút Grassalkovich herceg bajai uradalomához és kegyurasága alá tartozott. A község 1864-ben ennek birtokos utódjától, gróf *Zichy-Ferristól* a birtokot megváltotta, a kegyúri jog ügye azonban rendezetlen maradt 1907-ig, midőn azt a hitközség magára vállalta. Ötfelesége 1907-ben a kegyúri jogot hivatalosan is a hitközségre ruházta, egyben hitközségi autonómiáját is szervezték. A plébános-választást és bemutatást a hitközségi képviselő-testület hármas érseki jelölés mellett gyakorolja. Plébániáját 1763-ban szervezték. 1771-ig azonban még a bajai két plébánia mint filiális adminisztrálta, 1771-től van rendes lelkész, de 1907-ig csak mint adminisztrátúrát töltötték be. Anyakönyvet 1771-től vezetnek. A hívek száma 1781-ban 1710, 1908-ban 5225. *Adminisztrátorok*: 1772—98 Németh János, 1799—1809 Szentivánzky Maximilián, 1810—13 Feusser Károly, 1814—22 Zomboresevics Lukács, 1823—53 Markovits Antal, 1854—56 Zsuffa József, 1857—64 Latinovich Gábor, 1865—74 Breinfolk Mihály, 1875—1906 Pilger Nándor. *Plébános*: 1908-tól Scherer Ferencz.

A regőczei alesperesi kerülethez a következő plébániák tartoznak:

Béreg.

Béreg. 1526 előtt Béreg néven plébánia volt. Templomának romjai 1733-ban még fennállottak. Plébánosát 1503-ban említik, a mely évben *Laskó* Miklós kiküldött szentszéki vizsgálóbíró János nagy-zondi plébános peres ügyében megidézi a beregi plébánost. A lelkészkedést a török idő alatt a ferencziek végezték. *Ibrissimovics* püspök 1649-ik évi bérmálása alkalmával a beregi hunyevázok Szántován bérmálkoztak. Isteni tisztelet helyéül még 1740-ben vesszöböl font és sárral betapasztott gunyhó szolgált. Első kis templomát 1740-től 43-ig a hívek építették; ez összedölvén, 1786-ban a kincstár mint kegyúr 33 × 14 m térfogattal mostani templomát építette. 1733-tól 1757-ig Szántova filiális. Plébániáját 1757-ben szervezték Kolluth filiálissal, 1800-ig azonban csak mint adminisztrátúrát töltötték be. Anyakönyveit 1770-től vannak meg. A hívek száma 1781-ben 1189, 1908-ban 2800. *Adminisztrátorok*: 1757—79 Fábrián András, 1780—82 *Herczeg* Antal, 1883—86 Mathesz György, 1887—99 Potegics József. *Plébánosok*: 1800—24 Csabikovszky György, 1825—37 Zomboresevics Márk, 1838—50 Lukatsits Imre, 1851—72 Barassevits Dávid, 1873—83 Gromilovics Ferdinánd, 1884—90 Vidákovits István, 1891-től Bedsula Bálint.

Csátalja. 1526 előtt Patala-Szent-Péter, helyesen Bátalja-Szent-Péter néven plébánia. Templomának romjai 1728-ban még fennállottak. Határában feküdt *Szent-Gál*, 1526 előtt plébánia. Templomának romjai 1768-ban még láthatók voltak. A török pusztulás után 1733-ban 34 katolikus és lutheránus családdal ismét benépesítették, 1735-ig mint hitközség, Baja filiális. Plébániáját 1735-ben szervezték Bátmonostor filiálissal. Templomát 1745-ben *Patachich* Gábor érsek építtette, melyet ugyancsak a kalocsai érsek 1794-ben nagyobbítatott. Térfogata 31'25×10'5 m és Szent István király tiszteletének van szentelve. Anyakönyveit 1737-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 1031, 1908-ban 2189. *Adminisztrátorok*: 1735—36 Kálótzai Márton, 1737—43 Kausich Máttyás, 1743—44 Szlonkai János, 1745—50 Mikos Jakab. *Plébánosok*: 1751—75 Bajalits Antal, 1776—82 Hampel András, 1783—89 Vielandt Mihály, 1790—1801 Valter Silveszter, 1802—08 Biliczky György, 1810—30 Vögelein Ferencz, 1831—43 Mihálovics József, 1844—52 Simonovics József, 1853—70 Kirschner András, 1871—75 Deim Lipót, 1876—79 Bednár József, 1880—92 Láng Márton, 1893—1905 Till Jakab, 1906-tól Essert János.

Csátalja.

Dávod. 1526 előtt Daut és Dávot néven várhely és plébánia. 1391-ben *Losonczy* István bodrogai főispán tesz említést a dávoti plébániáról. 1419-ben György nevű plébánosa volt. 1453-ban a kalocsai érsek, *Herczeg* Rafael említi a dávoti plébánost. A török idő alatt és után szerbek lakták 1762-ig, midőn a Felsőmagyarországból érkezett 100 magyar családdal a kath. hitközség ismét feleledt. 1762-től sövényből font imaháza volt. Templomát a kincstár, mint kegyúr, 1779-ben építtette 32×12 m térfogattal Mindszentek tiszteletére. 1762-től 76-ig Csátalja filiális volt. Plébániáját 1776-ban szervezték, 1805-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1765-től kezdve vannak. A hívek száma 1781-ben 1325, 1908-ban 2970. *Adminisztrátorok*: 1776—81 Kovács János, 1782—85 Kapezár Pál, 1786—1800 Farkas János, 1801—04 Nagy Imre. *Plébánosok*: 1806—47 Markovics János, 1848—73 Miklósváry Péter, 1874—85 Buday Károly, 1887-től Dobozy János.

Dávod.

Gádor (1904-ig Gákova). 1526 előtt Kakót falu, mint plébániát ez időben nem említik. 1748—65-ig Apatin filiális. A hívek 1765-ben építettek ideiglenes imaházat. Mostani templomát 1787-ben a kincstár, mint kegyúr, építtette 36×14'25 m térfogattal Szent Márton tiszteletére. Van kápolnája páduai Szent Antal tiszteletére, mely 1765-ben épült, 1738-ban restaurálták. Plébániáját 1766-ban szervezték Krusevlya filiálissal, mely időtől anyakönyvei is vannak. 1810-ig csak mint adminisztratúrát töltötték be. A hívek száma 1767-ben 786, 1908-ban 2709. *Adminisztrátorok*: 1766—69 Hoffmeister Ferencz, 1769—79 Herczeg Antal, 1780—81 Gerstner Lénárd, 1782 Husvéth Ferencz, 1783—1810 Lendl Jakab. *Plébánosok*: 1811—23 Lendl Jakab, 1825—41 Szuknovits Jakab, 1842—51 Domsits Antal, 1852—81 Pecha János, 1882—86 Tormásy Gábor, 1887—93 Schröder György, 1894—től Rockenstein Nándor.

Gádor.

Gara már III. Endre király idejében plébánia volt, a ki Garát „cum ecclesia“, tehát a hozzátartozó kegyúri joggal együtt Keme fia Kelemen és Poch fia Mihály-nak adományozta. Szomszédságában feküdt az 1526 után eltűnt *Aranyán* plébánia. Első temploma vályogból volt, nádfedéllel. Mostani templomát *Grassalkovich* herceg építtette 1780-ban Szent László tiszteletére 34×14 m terjedelemmel. Földesura és kegyura 1750-től *Grassalkovich* herceg volt. 1871-ben a község megváltotta s a birtokkal a kegyúri jogot is átvette, melyet ő felsége 1877-ben 3843. sz. a. hivatalosan is a hitközségre ruházott. Az autonóm hitközség megválasztott képviselői útfján hármas érseki jelölés mellett gyakorolja a plébános-választást. A legkészkedést a török idő alatt a bajai ferencziek végezték, 1735-ig szintén a bajai illír plébánia filiális. Plébániáját 1735-ben szervezték, 1804-ig csak mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1735-től kezdve vannak. A hívek száma 1781-ben 1149, 1908-ban 4130. *Adminisztrátorok*: 1735—38 Knezovits Antal, 1738—48 Pasztorcsics Miklós, 1748 Norsich Imre, 1754—57 Miatovics György, 1758—73 Haller Péter, 1774—82 Iktotis Bazil, 1782—90 Herczeg Antal, 1791—1800 Szentivánszky Maximilián, 1801—03 Miletics Márton. *Plébánosok*: 1804—47 Simonyi Elek, 1848—63 Kirschbaum András, 1864—74 Fontányi Alajos, 1875—77 Mezey Ignác, 1878—1906 Ribovicz András. 1807-től Baszler István.

Gara.

Herczegszántó. Szántó néven már Szent István korában kápolnája s így *Herczegszántó*.

lelkésze is volt. Szent István Szántót kápolnájával együtt a veszprémvölgyi apácának adományozta. Plébánosát 1453-ban *Herczeg* Rafael érsek említi egy leveleiben. A szerbek elköltözése után 1649-ben már bunyevácok lakják, a mely évben *Ibrissimovics* Marin belgrádi püspök itt bérnált. A lelkészkedést a török idő alatt a ferenczrendiek végezték, 1526 előtti templomát a hívek a török kormány engedelmével restaurálták s még a török idők után is 1752-ig használták. Mária Memybemenetele ezimére volt felszentelve. Mostani templomát a kinstár mint kegyúr építette 1752-ben 30×14 m térfogattal szintén Mária Memybemenetele tiszteletére. Plébániáját 1715-ben szervezték Béreg és Kolluth filiálisokkal; 1748-ig P. Slosits Szerafin adminisztrálta mint helyi káplán, 1749-től rendes plébánosa van. Anyakönyvei 1715-től vannak. Ma filiális Raszina, az 1526 után eltűnt *Haraszi* plébánia. A hívek száma 1781-ben 1714, 1908-ban 2273. *Plébánosai*: 1749—51 Norich Imre, 1752—62 Szikora János, 1763—71 Jagotits István, 1772—79 Tamási György, 1780—99 Pukovics János, 1800—1823 Darásy Antal, 1824—42 Zombory János, 1843—60 Orlovác József, 1861—85 Jerkovics Károly, 1887—92 Holecskay János, 1893—96 Batory János, 1897-től Czár András.

Körtés.

Körtés. 1526 előtt Körtvélyes, de plébániájáról ez időből adat nincsen. Első templomát a hívek építették vályogból, nádtetővel, 20×10 m térfogattal, tornya nem volt. Ez 1818-ig volt használatban, midőn a kinstár mint kegyúr a mostani templomot építette 27·5×11·25 m térfogattal. 1768-tól 1786-ig Gádor (Gádor) filiális. Plébániáját 1786-ban szervezték, 1786—1790-ig mint helyi káplánságot, 1791-től 1825-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyveit 1785-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 581, 1908-ban 945. *Helyi káplánok*: 1786—88 Blovszky András, 1789-ben Visznyovszky György, 1790-ben Diviakovits Mihály. *Adminisztrátorok*: 1791—1804 Diviakovics Mihály, 1804—11 Wolff Lukács, 1812—25 Höltzer András. *Plébánosok*: 1825—27 Höltzer András 1828—50 Domsits Antal, 1851—52 Kremzer István, 1853—54 Ullics József, 1855—65 Hirt Mihály, 1866—70 Weisz Mihály, 1871—89 Szeifert Pál, 1890—96 Fuchs József, 1897-től Tillingér György.

Küllöd.

Küllöd. 1526 előtti plébániáját *Herczeg* Rafael érsek említi 1453. évi leveleiben. A plébánia területén 1526-ig Szent Ferencz rendű kolostor volt, a mely a küllödi békevárbán állott. *Ibrissimovics* püspök 1649-ben Kolluton, a mely névre Küllödöt változtatták lakosai, 20 kath. bunyevác családot talált. 1526 előtti templomának falai 1754-ben még állottak. Kőrülötte volt ez időben a temető, 1724-től vesszőből font viskó szolgált imaházul, 1754-ben *Jagotits* Imre, akkori adminisztrátor az 1526 előtti templomot, melynek falai még épen állottak, ismét restauráltatta fatoronnyal látta el. E templom 1825-ig volt használatban, midőn a kinstár, mint kegyúr, azt kibővítette. A lelkészkedést a török idő alatt és azután is 1748-ig a bajai ferencziek végezték. 1749—54-ig Szántova filiális, 1754—66-ig pedig Béreg filiális volt. A bérgei káplán végezte a lelkési teendőket, s Kolluthon lakott, mint helyi káplán. 1762-ben filiálták s adminisztratura lett, 1772-től van rendes plébánosa. Anyakönyveit 1754-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 1397, 1908-ban 2748. *Helyi káplánok*: 1754—55 Jagodits István, 1755—57 Polyák Márton, 1757—58 Haller Péter, 1761-ig Szloboda Mátyás. *Adminisztrátor*: 1762—72-ig Szloboda Mátyás. *Plébánosok*: 1772—82 Prucker Ádám, 1782—89 Sétáló Gábor, 1791—1810 Pauli György, 1811—16 Wolff Lukács, 1817—37 Szuhanvi Ferencz, 1838—52 Udovicsies Miklós, 1853—60 Simonovics József, 1861—78 Barakovics Ferencz, 1879—81 Breinfolk Mihály, 1882—98 Brihaeck János, 1899—1903 Reiheld Károly, 1904-től Stelzer András.

Regőcze.

Regőcze, a mongoljárás előtt Reg-Szent-Márton néven plébánia és a hayszent-lőrinczi káptalan birtoka volt. A mai község melletti Klisza nevű dombon 1768-ban temploma romjai még megvoltak s itt XII. századbeli pénzeket is találtak. Plébániáját ezután már nem említik. Földesura és kegyúra 1801 óta a Rigiczai *Kovács* család, a mely a német telepeseket hozta ide. A kegyúr az ideiglenes imaház helyébe 1817-ben templomot építtetett, a melyet 1878-ban restauráltak. Miután a kegyúri alap a templom restaurálására nem volt elég erős, azt az érseki hatóság eszközölte, minek következtében a kegyúri jog is kérdésessé vált. A birtokos család *Haynald* Lajos érsekkel 1880-ban 1930. sz. a. egyezséget kötött, mely szerint a plébános bemutatását ezentúl a Kovács család az érseki hatósággal felváltva fogja gyakorolni hármas érseki jelölés mellett s a kegyúri

terheket is felérésben fogják viselni. A plébániát 1804-ben szervezték, 1820-ig adminisztratúra volt. Anyakönyvei 1804-től vannak. A hívek száma 1804-ben 875, 1908-ban 3450. *Adminisztrátorok*: 1804—06 Höltzer András, 1807—13 Hubáczy Pál, 1814—19 Bosnyák Miklós. *Plébánosok*: 1820—52 Selhrel János, 1853—57 Auth György, 1858—80 Sámuel Ferencz, 1881-től Maison Mihály.

A bácsi főesperessé zombori aulesperesi kerületéhez a következő plébániák tartoznak:

Bácskertes, az 1526 előtti Hetes falu határában keletkezett új község. Plébániáját 1754-ben szervezték. Első temploma vert falból volt nádtetővel, melyet 1808-ig használtak. Térfogata 18×6 m volt. Mostani templomát a kincstár, mint kegűr, 1808-ban építtette Szent Anna tiszteletére, Térfogata 37,25×14 m. Anyakönyveit 1754-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 1392, 1908-ban 3800. *Adminisztrátorok*: 1754—58 Nádaskay Mihály, 1758—60 Boroviák András, 1760—75 Benedek Ferencz, 1776—82 Kovács György, 1783—90 Babindák István, 1792—1806 Olasz József, 1807—31 Romsits Mihály, 1832—42 Nagy Elek, 1843—47 Sinkay Márton, 1848—54 Vörös Lázár, 1855—77 Csepelei István, 1879—92 Kovács Kálmán, 1893—1903 Lajthay János, 1904-től Kürtösy Antal.

Bácskertes.

Bezdan. 1740-ben telepítette a kincstár Tolna, Baranya és Somogy vármegyékből kath. magyarokkal, a kikhez 1763-ban csehek is hozott. Plébániáját 1743-ban szervezték. Isteni tisztelet helyéül 1755-ig vesszőből font viskó szolgált. Első templomát 1755-ben a kincstár, mint kegűr, építtette 28×10 m térfogattal. Ez 1846-ig volt használatban, a mely évben a mostani templom épült Szent Simon és Júdás apostok tiszteletére. Térfogata 43,5×21,75 m. Anyakönyvei 1740 óta vannak. A hívek száma 1781-ben 2421, 1908-ban 8742. *Adminisztrátorok*: 1743—52 Házi Pál, 1752—60 Kapitány Mátyás, 1760—63 Boroviák András, 1764—75 Petrács János, 1775—84 Bajalits Antal. *Plébánosok*: 1786—1808 Újváry Dániel, 1810—19 Katonszky György, 1820—39 Végh Imre, 1840—80 Volvác György, 1881-től Meszner István.

Bezdan.

Csonophya, 1526 előtt Csomokla; plébániájáról ez időből adat nincsen. A falut 1752-ben a kincstár újra telepítette magyar és bunyevác kath. családokkal. 1752-ig egy ferenczrendű gondozta a híveket. 1752-től 1760-ig Nemes-Militics filiális. Plébániáját 1761-ben szervezték, de 1774-ig csak mint adminisztratúrát töltötték be. Első kis templomát téglából, nádtetővel 1760-ban a hívek építtették, a mely 1818-ig volt használatban. A mostani a kincstár építette 1819-ben 44×12 m térfogattal, Mindszentek tiszteletére. Anyakönyveit 1762-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 1718, 1908-ban 5619. *Adminisztrátorok*: 1761—62 Jerkovits István, 1762—1774 Gál Ferencz. *Plébánosok*: 1774—84 Gál Ferencz 1785—89 Kis Ferencz, 1789—1800 Torner Ferencz, 1801—10 Hegyes József, 1811—25 Pauli György, 1826—36 Simkovich Mihály, 1837—53 Klassanovits Marián, 1855—63 Bedics István, 1864—75 Volarics György, 1876—94 Mayer Ferdinánd, 1895-től Kuts András.

Csonophya.

Kerény (Kernyája). 1763-ban telepített német község, 1767-ig Nemes-Militics filiális. Plébániáját 1767-ben szervezték, a mely időtől anyakönyvei is vannak. Első templomát vert falból, nádtetővel, 20×6 m térfogattal, 1766-ban a hívek építtették. Ez 1797-ig volt használatban, a mely évben a kincstár, mint kegűr a mostani templomot építtette. Térfogata 45×15 m. A hívek száma 1781-ben 1147—1908-ban 4809. *Adminisztrátor*: 1767—73 P. Mayer János. *Plébánosok*: 1774—90 Ross István, 1791—95 Mátyás György, 1796—1811 Grumbier János, 1813—17 Holtzer András, 1818—19 Göttinger Ignác, 1820—50 Weixelbaum Ignác, 1852—74 Hümpfner András, 1875—89 Inglicshoffer Károly, 1890-től Schauer Ferencz.

Kerény.

Monostorszeg. 1526 előtti neve Bodrog-Monostor, vagy csak Monostor. Apátsági hely volt. Mellette feküdt az 1526 után eltűnt *Bodrog* városa s megyei székhely, melynek plébániáját már 1198-ban említik. Monostor apátsága 1526 után elpusztult, de a község tovább is fennmaradt. *Ibrissimovics* püspök 1649-ben itt 20 bunyevác kath. házat talált. A híveket a török idő alatt és után is a boszniai ferencziek gondozták 1722-ig, a mely évben plébániáját szervezték s annak vezetését az érsek is a bácsi ferenczre bízta, kik helyben lakván, azt mint helyi káplánok adminisztrálták 1769-ig, midőn a plébániát világi papoknak adták át. 1809-ig adminisztratúra, ezután rendes plébánosai vannak. Isteni tisztelet

Monostorszeg.

helyeül 1722-től 1752-ig sövényből font kápolna szolgált. Templomát 1752-ben a kinstár, mint kegyúr, építette 54·5×24·75 m térfogattal Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére. A hívek száma 1784-ben 1168, 1908-ban 5385. *Helyi káplánok*: 1722—51 P. Jeronim István, 1752—61 P. Dexevits Antal, 1762—69 P. Gyurits Ferencz. *Adminisztrátorok*: 1769—89 Polyák Márton, 1791—1809 Mihályevits Pál. *Plébánosok*: 1810—17 Bosnyák József, 1819—42 Vertolits Mihály, 1843—51 Almásy József, 1852—69 Polyákovits Fülöp, 1870—74 Gromilovits Ferdinánd, 1880—84 Pálity János, 1885-től Nagy Béla.

Nemesmilitics.

Nemesmilitics. A török idő alatt Militics néven pusztá volt. Első templomát vert falból, nádtetővel, a hívek építették 1752-ben s ez 1818-ig volt használatban, a midon a hitközség mint kegyúr a mostani templomot építette, amelyet 1842-ben restauráltak. Térfogata 47·75×16·25 m. Plébániáját Csonoplya filiálissal 1752-ben szervezték, a mely évtől anyakönyvei is vannak. A kegyúri jogot a kath. hitközség szabad választás mellett kezdetől fogva gyakorolta, a plébániát azonban az érseki hatóság a templom felépítéséig, 1818-ig, csak mint adminisztratúrát töltötte be. A hívek száma 1780-ban 1028, 1908-ban 3619. *Adminisztrátorok*: 1752—73 Fírán Márton, 1774—80 Radits Péter, 1781—89 Mihályevits Pál, 1790—94 Ilári János, 1795—1820 Bosnyák György. *Plébánosok*: 1821—51 Polyákovits Fülöp, 1852—64 Volarits György, 1865—89 Szécseyi Jenő, 1890-től Vidákovits Pál.

Órszállás.

Órszállás (1904-ig Sztanisits). 1781-ben német telepesekből alakult. Első kis templomát 1782-ben vert falból, nádtetővel, a hívek építették. 1818-ban építette báró Rédl kegyúr a mostani templomot 45×20 m térfogattal. Plébániáját 1788-ban szervezték, a mely időtől anyakönyvei is vannak. 1816-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Kegyura a báró Rasztinai Rédl család. A hívek száma 1803-ban 1401, 1908-ban 6180. *Adminisztrátorok*: 1788—91 Sétáló Gábor, 1792—96 Grumbier János, 1797—1804 Rossics Frigyes, 1805—15 Vass Ferencz. *Plébánosok*: 1816—33 Vass Ferencz, 1834—38 Jung János, 1840—57 Hauszenplasz József, 1858—88 Goldscharek József, 1889-től Hümpfner Alajos.

Zombor.

Zombor, 1526 előtt Czobor-Szent-Mihály. 1473 óta a Domonkos rendűeknek itt kolostoruk volt, kiket Czobor János hozott ide. A plébánia temploma a várban állott s a Bold. Szűz tiszteletére volt felszentelve. Kegyura a Czobor család volt. Plébánosa 1497-ben János. 1574-ben a község már Zombor néven szerepel, mely nevet a Czobor név törökös elferdítéséből kapta. *Ibrissimovics* püspök 1649-ben tett bérnaútján itt 30 kath. bunyevác házát talált, de templomuk nem volt. 1747-ben Zombort szabad kir. várossá emelték és szabadalmi levelével a plébánia kegyúri jogát is megkapta. A patronátusi jogot a városi képviselőtestület katolikus tagjai gyakorolják s a plébánost a folyamodók közül szabadon választják. 1891-től az autonóm hitközség egyházi ügyeit a minisztériumtól jóváhagyott alapszabályok szerint gyakorolja. A török idő után közvetlenül a ferenczieknek itt kápolnájuk volt, mely a sáncon kívül állott. 1717-ben a mostani plébániatemplom ugyanők kis templomát építettek török házak téglából; a mellette álló kis háromszobás ház volt a rezidenciájuk. 1743-ban építették a kolostorukat, 1752-ben pedig az eddigi kis templom helyébe nagyobb templomot kezdtek építeni, a mely 1771-ben készült el. A zombori plébániát 1711-ben szervezték s azt a ferencziek, kik a török idő alatt is gondozták a híveket, 1781-ig vezették. Plébánosa a mindenkor házfőnök volt, de plébánosi investitúrát nem kapott. 1781 november 1-én bízta az érseki hatóság a plébániát világi papra. Plébánia templomul a temetőbeli Szent Rókus-kápolna szolgált. 1786-ban következett be a zombori ferenczrendű zárda szekularizációja. 1786 július 8-án törölte el II. József a konventet. Házukat várnegyeházúl rendelte, a templomot pedig a plébániának adta át. E templomon kívül van a városnak másik szép, nagy temploma, a mely 1860—1903. között a hívek adakozásából, *Császka* György érseknek és a régi templom pénztárának a hozzájárulásával épült s 1904-ben Szent István király tiszteletére konsekrálták. A templomot még ez évben a karmelitáknak adták át, a kik melléje klostromot építettek. A plébánia anyakönyvei 1711-től vannak meg. A hívek száma 1781-ben 4081, 1908-ban 16,666. *Plébánosok*: 1781—85 Jagodits István, 1787—1806 Sztatkovits Mátyas, 1808—28 Wagner Ferencz, 1829—40 Kekezovits Antal, 1841—65 Kelle Ernő, 1867-től Fejér Gyula.

Városy Gyula dr. érsek.

Az apatini esperesi kerülethez a következő plébániák tartoznak :

Apatin. 1526 előtt Apáti néven már a XII. században említik. A XIV. századtól a kalocsai érsek volt a birtokosa. 1401-ben János, 1467-ben Dénes a plébánosa. Nagyobb plébánia volt. 1520-ban Miklós, István és Ambrus nevű papok működtek itt, ezekből Ambrus oltáros pap volt. 1749-ben az apatini puszta telepítése alkalmával a kamara téglából építtetett templomot 36×8 m térfogattal; ez 1798-ig volt használatban, a midőn a Duna árja a templomot veszélyeztette. Ekkor a kincstár mint kegýúr a Dunától beljebb, Szűz Mária menyhemenelete tiszteletére, a mostani templomot építtette, a melyet 1854-ben restauráltak és 1898-ban díszesen kifestettek. Térfogata 47·5×21 m. Plébániáját 1750-ben szervezték, anyakönyvet is ez évtől vezetnek. A hívek száma 1781-ben 2785, 1908-ban 13,685. *Plébánosai* : 1750—57 Mikos Jakab, 1758—90 Soldan Simon, 1791—99 Prucker Ádám, 1800—16 Gerstner Lénárd, 1817—31 Pachmayer Ferencz, 1832—55 Franciscus János, 1856—69 Schreier János, 1870—83 Weisz Mihály, 1884—92. Puck István, 1893—1906. Stécz György. 1907-től Rechner Konrád.

Apatin.

Bácsszentiván. Szent-Ivánt már 1361-ben említik. A plébánia kegýura a *Szent-iványi* család volt. Első temploma vert falból, nádtetővel, 16×6 m térfogattal 1764-ben épült. Helyébe 1788-ban a kincstár mint kegýúr a mostani templomot építtette 45×15 m térfogattal Keresztelő Szent János tiszteletére. Plébániáját 1763-ban szervezték. 1773-ig azonban mint Apatin filiálisát, helyben lakó káplán vezette. 1777-ben anyaegyházzá lett, s mint adminisztrátúrát töltötték be, 1798-tól van rendes plébánosa. Anyakönyvei 1763-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 1556, 1908-ban 5327. *Helyi káplán* : 1763—1773 Sétáló Gábor. *Adminisztrátorok* : 1774—79 Zánóczy Ferencz, 1780—88 Bernolák József. *Plébánosok* : 1789—90 Bernolák József, 1792—1810 Miller Ferencz, 1811—28 Mayer Mátyás, 1829—40 Hóltzer András, 1841—65 Wurmb Ferencz, 1866—77 Hipp Mihály, 1878—92 Rónay István, 1893—1901 Valihora Ágoston, 1902-től Flach István.

Bácsszentiván.

Doroszló. Már 1332-ben említik a pápai tizedlajstromok mint plébániát. 1492-ben István nevű plébánosa volt. Szomszédságában volt *Bajkút* plébánia, az óbudai apácák birtoka. Bajkút 1526 után eltűnt, de emléket őrizi a Doroszló melletti Szentkút búcsújáró hely, a mely 1790-ben Bajkút néven, mint búcsújáró hely, ismét feléledt. 1526 előtti búcsújáró templomának romjai 1790-ben még állottak. Ide 1825-ben kápolna épült, a melyet 1874-ben díszesen restauráltak. Első ideiglenes imaháza kis viskó volt, helyébe 1765-ben vert falból nádtetővel kis templomot építettek, a mely 1800-ig volt használatban. Ez évfogátte a kincstár, mint kegýúr, a mostani templomot 30·25×11·5 m térfogattal Szent Imre herceg tiszteletére. Plébániáját 1752-ben szervezték Új-Karavukova filiálissal, 1756-ig azonban még, mint Szonta filiálisát, a szontai káplán látta el. Ez évfben lett anyaegyházzá, 1800-ig adminisztrátúra, azután rendes plébánia. Anyakönyvei 1753-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 1353, 1908-ban 2602. *Adminisztrátorok* : 1756—60 Benedek Ferencz, 1760—96 Gyuroška István, 1798—1805 Pinka Mihály. *Plébánosok* : 1808—25 Körmendi István, 1826—40 Zrinszky Ferencz, 1842—52 Sipos György, 1853—83 Torma József, 1884—88 Horváth Imre, 1889—1905. Garay József, 1906 óta Knézy Péter.

Doroszló.

Gombos. 1526 előtt Boldogasszony-Teleke. Már 1390-ben plébánia volt. Templomának romjai még láthatók. Mellette feküdt *Kamarás*, melyet már 1198-ban mint plébániát és a kalocsai káptalan birtokát említene. Később mindkettő birtokosa és kegýura a *Keresztúri* család. E két plébánia 1526 után eltűnt. Plébániáját 1756-ban szervezték, 1766-ig mint Doroszló filiálisát, innen adminisztrálta Gyuroška István doroszlói káplán. 1766-ban lett anyaegyházzá s 1773-ig mint adminisztrátúrát töltötték be. Anyakönyvei 1766-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 733, 1908-ban 2615. *Adminisztrátor* : 1766—71 Székely Ferencz. *Plébánosok* : 1776—1781 Kapezár Pál, 1782—97 Pinka Mihály, 1798—1803 Fudáts János, 1804—51. Esztergomi József, 1852—57. Zimmer Tamás, 1858—74. Mérey Fábán, 1875—85 Mohl György, 1886—1907 Sinkó Mihály, 1907-től Török Gyula.

Gombos.

Militics. 1745-ben keletkezett szerb telepes-ekből. Határában feküdt az 1526-ban eltűnt *Csomafalva* plébánia; templomának romjai még láthatók. 1772-ben katolikus németeket is telepített ide a kincstár s ugyanez évfben szervezte a

Militics.

plébániát is. Első temploma vert falból volt nádtetővel. 1811-ben építtette a kincstár, mint kegyúr, mostani templomát Kereszt Felhalálása tiszteletére. Térfogata 42 × 16,25 m. Kálvária-kápolnája a Pájdalmas Szűz tiszteletére 1884-ben épült. 1772-től 1786-ig mint Hódtság filiálisát adminisztrálták. 1787-től 1798-ig helyi kaplanság, melyet egy bácsi ferenczrendű atya látott el. 1798-tól adminisztratúra. 1817-től plébánia. A hívek száma 1803-ban 1373, 1908-ban 4031. *Helyi kaplán*: Murtinov György. *Adminisztrátorok*: 1798—1800 Theognath Venczel, 1801—12 Francies János, 1813—17 Jaczkovics János. *Plébánosok*: 1817—29 Jaczkovics János, 1830—74 Éliásy Ferencz, 1875—96 Deim Lipót, 1897-től Nagel Máté.

Szend

Szilágyi. 1899-ben települt kincstári területen. 1901-ig Bácsszentiván filiális, azután adminisztratúra. Az isteni tiszteletet 1901-től az iskolában berendezett kápolnában tartották. 1905-ben épült a kincstár hozzájárulásával temploma Szent István király tiszteletére, térfogata 40 × 13,5 m. A kincstár az 1861. évi királyi határozat szerint a kegyuraságot nem vállalta el s így a kalocsai érsek, mint adminisztratúrát, szabaddon tölti be. Anyakönyvei 1901-től vannak. A hívek számára 1782-ben 1235, 1908-ban 1560. *Adminisztrátorok*: 1901—1907 Bászler István, 1907-től Bálint György.

Szend

Szend. 1526 előtt Zond néven előkelő plébánia volt. Az őbudai Klarissza-apáczák kegyurasága alá tartozott, temploma Szent Lőrincz tiszteletére volt felszentelve. 1383-ban Benedek, 1400 előtt *Asszonyfalvi* Adorján, 1400-ban *Losonczy* Bálint, 1431-ben *Zondi* Péter, 1469-ben *Ceréb* Bálint, 1485-ben *Mátéfi* János a plébános. A plébános mellett több oltáros pap is működött. 1483-ban Marton a Fábán és Sebestyén vértanúk oltárának igazgatója. Közvetlenül Zond, másképp Nagy-Zond mellett feküdt *Kis-Zond*, mely szintén plébánia volt. A török idő utáni első templomát 1718-ban a bácsi barátok építették fából, 3 oltára volt. Ez 1744-ig volt használatban, a midőn az 1526. előtti időből még romjaiban fennálló Szent Lőrincz templomát újra kiépítette P. *Stupich* Ágoston akkori adminisztrátor. Térfogata 30 × 7 m volt. Ez idővel roskadozni kezdvén, 1807—12-ben a kincstár, mint kegyúr, a mai templomot építtette 36,25 × 17,25 m térfogattal. A lelkeskedést a török idő alatt s után is a bácsi barátok végezték. Plébániáját 1718-ban szervezték, melyet 1770-ig a bácsi barátok, mint adminisztrátorok vezettek. 1771-től világi pap az adminisztrátora. 1782-től plébánia. Anyakönyvei 1718-tól vannak. A hívek száma 1762-ben 1132, 1908-ban 5716. *Adminisztrátorok*: 1731—48-ig P. Momesilovics Márk, 1745—71 P. *Stupich* Ágoston, 1771—81 Jagodits István. *Plébánosok*: 1782—1822 Villó István, 1823—30 Almásy József, 1830—47 Kollarovich András, 1848—63 Paretich József, 1864—87 Pletikoszits Sándor, 1888-tól Paretich József.

A bácsi alesperesi kerülethez a következő plébániák tartoznak:

Bács.

Bács. 1526 előtt a kalocsai érsek bácsi székhelye volt. 1526 előtti plébánia-temploma Szent Miklós tiszteletére volt felszentelve. A ferenczieknek 1301-től van itt kolostoruk. Templomuk a XIII. században épült. *Ibrissimovics* püspök 1649 évi bérmáutján itt 180-at bérmált. 1687-ben a Boszniából betelepülő sokaczkokkal boszniai ferenczrendiek is érkeztek, kik a török idő alatt érneptelenedék bácsi zárdát ismét életre keltették. 1764-ben az érsek az itt lakó szerbeket Déronypusztára, a tótokat pedig a Derzsa és Nagy-Banasa területéből telepített Bács-Újfalura tette át, a sokaez és magyar őslakókhoz pedig a várdombon német iparosokat telepített. Bács körül feküdtek: *Nagybanasa*, *Mindszent*, *Machal* és *Garé* plébániák, továbbá a derzsi és félegyházi prépostság, a melyek 1526 után eltűntek. Plébánia templomul 1766-ig a ferencziek temploma szolgált. Ez évben a plébánia világi papokra bízván, egy sövénykápolna szolgált plébánia-templomul, a melyben azelőtt a szerbek tartották isteni tiszteletüket. Mostani templomát a kalocsai érsek, mint kegyúr, építtette 1773—80-ig Szent Pál tiszteletére 50,5 × 20,25 m. térfogattal; 1838-ban restaurálták. A Dumabökény felé vezető úton a Mosztonga mellett áll Szent Antal kápolnája, mely az 1526. előtti időkből származik. 1770-től eremita gondozásra volt bízva. Mint búcsújáróhelyet, Szent Antal napján a környék hívei sűrűn látogatják. A kálvárián 1830-ban *Klobusitzky* érsek építtetett kápolnát, melyet a hívek 1863-ban restauráltattak. A hívek lelki gondozását a török idő alatt és után is a boszniai barátok végezték 1766-ig, a midőn a plébániát világi papoknak adták át, azt azonban 1780-ig két

helyi káplán vezette ; 1781-től plébánia. Az anyakönyveket a ferencziek 1713-ban kezdték vezetni. *Helyi káplánok* : 1766-ban Ránits István és Ikotits Bazil, 1761—71 Tamás György, 1767—69 Ikotits Bazil, 1771—78 Mihályevits Pál, 1775—81 Vilov István, 1770—75 Kováts György, 1775—81 Pinka Mihály, 1774—80 Erdélyi István, 1781-ben Firán Miklós. *Plébánosok* : 1782—99 Gasleovits Ferencz, 1800—03 Potegits József, 1804—13 Bednánits Pál, 1814—19 Polareczki Bálint, 1850—55 Terszkies Máttyás, 1856—60 Samanovics István, 1861—89 Balog György, 1890—1901 Garay Károly, 1902-től Evetovics János.

Bácsordas. A török idő alatt szerbek lakták. 1755-ben magyarok, 1764-ben pedig németek telepedtek ide. Imaházuk 1764-től sövényből font viskó volt. 1766-ban a hívek téglából kis templomcskát építettek, mely 1785-ig volt használatban. Ez évben építette a kincstár mint kegűr a mostani templomot Szent Márton tiszteletére 35×12 m térfogattal. Plébániáját 1766-ban szervezték ; azonban 1772-ig, mint Dorozló filiálisát, a dorozlói káplán látta el. 1773-tól adminisztrátúra, 1781-től plébánia, anyakönyvei 1773-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 1142, 1908-ban 3904. *Adminisztrátorok* : 1773—81 Villov István, 1782—88 Müller Ferencz, 1789—97 Blovszky András, 1789—1810 Széger József, 1811—43 Feszil Mihály. 1844—53 Mihalovics József, 1855—74 Demerác János, 1875—1890 Thum Adolf, 1891-től Turnovszky Rudolf.

Bácsújfalu. Az 1526 után eltűnt Nagy-Banasa, Dersa és Szelenecs puszta területén 1758-ban a Kulpinből, 1764-ben a Bácsból elbocsátott tót lutheránus telepekből *Bathhány József* érsek telepítette. Ezekből a legelső 1770-ben elköltözött s helyüket 124 kath. magyar család foglalta el. 1789-ig Bács filiális, 1817-ig adminisztrátúra, 1818-tól plébánia. Első temploma 1767-ben vert falból épült, fatoronnyal, 12×5 m terjedelemben, mostani templomát a kalocsai érsek, mint kegűr, építette az 1791—97. években a Szentháromság tiszteletére 29×11 m térfogattal. Ez 1886-ban leégett, de újra felépítették. A hívek száma 1803-ban 860, 1908-ban 1536. *Adminisztrátorok* : 1789—91 Tóth János, 1792—93 Bójtós János, 1794—1808 Chalupkai József, 1809—17 Honkó János, 1818—36 Ferencsik István, 1837—43 Rohács Imre, 1844—50 Rajczy József, 1851—73 Pessávi József, 1875—90 Mladoniczky Vincze, 1902-től Eördögh Elemér.

Bácsújlak (1904-ig Novoszello). Földesura *Zuana József* által telepített német község. Mellette feküdt az 1526 előtti Szent-Lőrincz plébánia, a mely még 1720-ban lakott hely és Bács filiális volt, Novoszello telepítésével azonban megszűnt. Bácsújlakon isteni tisztelet helyéül 1734—58-ig vesszőből font viskó szolgált. 1758-ban építette a község az első templomot fatoronnyal s 18×7 m térfogattal, a mely 1826-ig volt használatban. Ez évben építette a község a mostani templomot Szent Anna tiszteletére 33×13,5 m térfogattal. A német telepítés előtt itt lakó sokacok egyházilag Bácsához tartoztak. A német telepek részére a plébániát 1734-ben szervezték. 1809-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1724-től vannak. A hívek száma 1781-ben 671, 1908-ban 1668. *Adminisztrátorok* : 1734—36 Staudinger János, 1736—56 Bittermann György, 1756—67 Heckl Fülöp, 1768—71 Mezer János, 1772—76 Hampel András, 1776—82 Sétáló Gábor, 1783—90 Pauli György, 1791—1809 Korzsinek József. *Plébánosok* : 1810—11 Korzsinek József, 1812—49 Vukovits György, 1850—53 Joó Károly, 1854—68 Szemes József, 1869—87 Gritzmann János, 1888—1904 Kopping Péter, 1905—07 Pilatz Jakab, 1907-től Kindl Ferencz.

Dernye. 1764-ben *Bathhány József* érsek, mint kegűr telepítette. A szerbekhez 1804-ben német telepek csatlakoztak, a mely évben plébániáját is szervezték. 1814-ig Bács filiális, 1824-ig adminisztrátúra. Anyakönyvei 1804-től vannak. A hívek száma 1803-ban 205, 1908-ban 996. *Adminisztrátor* : 1814—23 Kollarovits András. *Plébánosok* : 1824—41 Bonitas József, 1842—50 Krajaicsies Benedek, 1851—63 Kreuzer István, 1864—74 Dreisziger János, 1875—77 Breinfolk József, 1878—95 Wiederkehr József, 1877 Jerger Konrad.

Hódság. 1526 előtt Kéménd falu, melynek nevét a törökök Ocsakra változtatták. A törökök kivonultával elpusztult. 1732-ben megint új telepes község ; 1756-ig szerbek lakták, midőn a kincstár ide kath. németeket telepített. Első temploma 1757-ben készült 30×8 m térfogattal ; a mostanit pedig 1768-ban a kincstár mint kegűr építette 55×19,75 m térfogattal, Szent Mihály arkangyal tiszteletére. A temetőben Szent Vendel kápolnája 1776-ban épült, 1891-ben restaurálták. 1756—59-ig a bácsi plébánia filiális volt ; 1759-től adminisztrátúra,

1783-tól plébánia. Anyakönyvei 1758-tól vannak. *Adminisztrátorok*: 1759—72 Prucker Ádám, 1772—81 Szloboda Máttyás. *Plébánosok*: 1782—96 Gerstner Lénárd, 1797—1804 Walter Szilveszter, 1806—09 Rózsa János, 1811—15 Széger József, 1816—38 Schwinghammer Ferencz, 1839—63 Österreicher Antal, 1864—93 Osztormayer József, 1894-től Fuchs József.

Palona.

Palona. 1526 előtt Alsó- és Felső-Palona, népes plébánia volt. A török idő után sokaczkok telepedtek ide, a kiknek lelki gondozását a bácsi barátok intézték 1750-ig. Plébániáját 1756-ban szervezték Vajszka és Bogyán filiálisokkal; 1813-ig adminisztrátúra. Istenisztelet helyéül 1812-ig sövényből font s betapasztott imaház-szolgált. Mostani templomát 1813-ban a kincstár, mint kegyrú építtette Szent Jakab tiszteletére. Térfogata 37×12,5 m. Anyakönyvei 1756-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 753, 1908-ban 1995. *Adminisztrátorok*: 1759—68 P. Bmyevácz Máté, 1769—74 Ikotits Bazil, 1774—81 Gaslevich Ferencz, 1782—96 Erdélyi István, 1797—1802 Zuffa Máttyás, 1805—07 Honkó János, 1808—13 Grabanits Alajos. *Plébánosok*: 1841—20 Grabanits Alajos, 1821—34 Tamási István 1837—55 Krajesics Inure, 1856—69 Pálieh Márk, 1870—86 Hollenetz József, 1887—89 Peanics József, 1890—91 Paretich András, 1892-től Firány József.

Vajszka.

Vajszka már 1332-ben plébánia volt. Tamás volt akkor a plébánosa. Közélemben feküdt *Nagygyé*, szintén már 1332-ben plébánia, és *Németi*. Ennek 1332-ben Miklós, 1488-ban Mihály, 1522-ben János volt a plébánosa. Mindkét plébánia 1526 után eltűnt. Vajszkát a török idő alatt szerbek lakták. Helyüket a bevándorló sokaczkok foglalták el, kiknek lelki gondozását a bácsi barátok végezték. 1756-tól Plávna filiális. Plébániáját 1761-ben szervezték, Bogyán filiálissal, de 1786-ig még mint Plávna filiálisát adminisztrálták. 1878-tól helyi káptalanság Bogyán filiálissal, 1812-től adminisztrátúra, 1842-től plébánia. Kegyrúra 1840-tól a *Gromon* család, most *Hunyady* Mária grófnő, gróf *Szűchenyi* Emil neje. Az uradalmi magtárban tartották meg az isteniszteleket, 1842-ben megépült a temploma 34×10 m. térfogattal. Anyakönyvet 1788-tól vezetnek. A hívek száma 1781-ben 441, 1908-ban 1937. *Helyi káplánok*: 1787—1809-ig P. Mihalyvits Fülöp, 1810—12 Mesztrovics András. *Adminisztrátorok*: 1812—27 Mesztrovics András, 1828—41 Nikolits János. *Plébánosok*: 1842—1850 Nikolits János, 1850—60 Balogh György, 1861—71 Sándor Eliás, 1872—77 Ribovics András, 1878—93 Kuts András, 1894-től Tumbász István.

A palánkai alesperesi kerülethez a következő plébániák tartoznak:

Bácsótóváros.

Bácsótóváros. Plébániáját 1868-ban szervezték. Az isteni tiszteletet 1882-ig ideiglenes imaházban tartották, midőn a kincstár, mint kegyrú, templomot építtetett 23,75×11,25 m. térfogattal Bor. Szent Károly tiszteletére. 1902-ig mint adminisztrátúrát töltötték be. 1906 óta szervezett hitközség, jóváhagyott alapszabályokkal. *Adminisztrátorok*: 1868—76 Kovacsics Károly, 1878—1902 Vidákovich Miklós. *Plébános*: 1902-től Vidákovich Miklós.

Dunabökény.

Dunabökény. Buki és Böki néven már 1332-ben plébánia volt. Egyik plébánosa a huszita-tan követője lett, kinek holttestét *Marchiai* Jakab inkvizitor kósáta s elrettentő példái elégettette. Birtokosai és a plébánia kegyrúai a Böki család tagjai, 1448-ban *Zámboki* Pál, 1508-tól a *Sulyok* testvérek. *Ibrissimovics* püspök 1649. évi bérmautján itt 428-at megbérmált. Ekkor 1526. előtti Ker. Szent János temploma még állott, romjai még 1733-ban is megvoltak. A lelkeskedést a boszniai barátok végezték. 1686-ban sokaczkok is telepedtek ide, a kiknek lelki gondozását szintén a bácsi barátok végezték 1734-ig, midőn mint filiális Novoszellohoz csatolták. 1751-ben szervezték a plébániáját Palánka filiálissal. 1788-ig mint adminisztrátúrát töltötték be. 1762-ben az ideiglenes, visköszerű imaház helyett a kincstár templomot építtetett Ker. Szent János tiszteletére 21×9 m. térfogattal. 1812-ben a Duna áradásaitól veszélyeztetett falut lakói kénytelenek voltak elhagyni s a Dunától beljebb épült a mai község, melynek templomát 1812-ben a kincstár építtette 34×12,75 m. térfogattal. Anyakönyveit 1751-től vezetik. A községen kívül a Duna felé vezető országúton az 1526 előtti Böki erődítménye helyén Szent Péter és Pál kápolnája áll. Az erődítményhez tartozott 1526 előtti kápolna alapjain épült 1760-ban. A kápolnát kezdetben eremita gondozta és pedig 1763-ban *Pirg* József, 1764-től pedig, azok megszűnéseig II. József alatt, *Novák* József. A hívek száma 1812-ben 1207, 1908-ban 3221. *Adminisztrátorok*: 1751-ben Csajkovits György, 1752-ben Ország Tamás, 1753—56

Pekarits András, 1757 Kurta Mihály, 1758—88 Mátyás György. *Plébánosok* : 1789—97 Kasztnér János, 1798—1803 Szucsics Pál, 1866—34 Csajághy Pál, 1835—72 Lindenmajer József, 1873—89 Kleiner Adolf, 1890—93 Eichhorn Ferencz, 1894-től Keszler Mátyás.

Dunacséb. Már a XV. században plébánia volt, 1493-ban György volt a plébánosa. A török idő után 1702-ben elpusztult Csardaklia falu helyén, 1802-ben akkori földesura : *Márfy* Lipót telepitette a mai Csébet. A *Márfy* család kihalván, 1809—28-ig *Polimperger* József bírta bérben, a ki a plébánia-templomot építtette 1829-ben Mária mennybemenetele tiszteletére 34'25×15'25 m térfogattal. Később a birtok a *Bezerédy* család tagjaira szállott, a kik a kegyuri jogot is gyakorolták. Az uradalom mai birtokosa s a hitközség kegyura *Dungyerszky* Lázár. Plébániáját 1802-ben szervezték, 1822-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyveit 1803-tól vezetik. A hívek száma 1803-ban 906, 1908-ban 1957. *Adminisztrátorok* : 1803—12 Jaczkovits János, 1813—23 Himmelberg Antal. *Plébánosok* : 1823—32 Himmelberg Antal, 1835—64 Schwerer János, 1865—1907 Werner Károly, 1907-től Jauch József.

Palánka. 1526 előtt Pest, másképp Újlakpest. IV. Béla király már 1237-ben említi, mint plébániát a belkúti apátság alapító-leveleiben. Kegyura ez az apátság volt, melynek ez alkalommal a király ajándékozta. 1483-ban Imre nevű plébánosa van. A három Palánkából alakult a régi Pest plébánia helyén a mai Palánka plébánia. Plébániáját 1755-ben szervezték, 1766-ig Bukin filiálisaként a bácsi barátok, mint helyi káplánok, vezették; a sedecimát a bukini plébános kapta. 1767-től 1796-ig adminisztratúra, 1797-től plébánia. Anyakönyveit 1755-től vannak. Isteni tisztelet helyül 1761-ig a kincstári provizor lakásának a csardakjában (órház) berendezett kápolna szolgált. A provizor-lakás 1761-ben, a Duna áradásai miatt, magasabb helyre tétetvén át, a provizor ez új házában kápolnát rendezett be, melyet 1765-ig használtak, a midőn a hívek a mai templom helyére falból, nádtetővel az első imaházat építtették 18×7 m térfogattal; mennyezete nem volt, csak a szentélye volt bedeszkázva. Mellette harangláb állt két haranggal. Az egyik 42, a másik 24 fontos volt. Ezt az illoki barátok adták kölcsönbe, de később visszakérték. Ez a templom 1787-ben összedőlt, mire a kamarai jószágkormányzó a selyemfonó épületét engedte át imaháznak. 1787-ben építtette a kincstár, mint kegyúr, a mai templomot 34'25×15'25 m térfogattal. A kálvárián Jézus szíve kápolnája áll, a mely 1814-ben épült; 1844-ben nagyobbították. A temetőben 1889-ben épült Szent Rókus kápolnája. A hívek száma 1781-ben 506, 1803-ban 2075, 1908-ban 3345. *Helyi káplánok* : 1754-ben P. Roidl Máté, 1755-ben P. Muhr Justin, 1760 P. Luster Antal, 1764 P. Labacher György, 1765 P. Rubin Lőrincz. *Adminisztrátor* : 1766—96 P. Kneiszl János. *Plébánosok* : 1797—1825 Tering Gáspár, 1826—40 Hubáczy Pál, 1841—64 Szuknovich Jakab, 1866—93 Armbruszt Péter, 1894-től Schröder György.

Paripás (1904-ig *Parabuty*). 1767-ben keletkezett német telepes község. Ez évben szervezték plébániáját is, de 1784-ig mint Hódtság filiálisát adminisztrálták. 1785—1792-ig helyi káplánság, 1793-tól adminisztratúra, 1818-tól plébánia. Első temploma, vert falból, 1785-ben épült, 1818-ban építtette a kincstár, mint kegyúr, a mostani templomot Nep. Szent János tiszteletére 43'5×15 m térfogattal. Anyakönyveit 1785-től vezetik. A hívek száma 1803-ban 1114, 1908-ban 3725. *Helyi káplánok* : 1785—86 Filkó József, 1787—92 P. Rózer Lázár. *Adminisztrátorok* : 1793—1803 Filkó József, 1804—5 Habányi János, 1806—16 Szuhányi Ferencz. *Plébánosok* : 1818—38 Volf Lukács, 1839—47 Lippert Ignác, 1848—53 Zombori András, 1854—57 Joó Károly, 1858—86 Hoffmann Sebastyén, 1887—90 Gritzmann János, 1890—1907 Bauer György, 1908-tól Fiedler Lajos.

Szépliget. 1526 előtt, mint a *Dobra* család birtoka, Dobra néven plébánia. A kincstár az 1764-ben telepített németek számára 1765-ben szervezte a plébániát, azonban 1776-ig mint helyi káplánságot vezették. 1771-től adminisztratúra, 1797-től plébánia. Első temploma 1764-ben épült, kis toronnyal, Szent Márton tiszteletére 20×7 m térfogattal; mostani templomát 1788-ban a kincstár építtette; 1853-ban restaurálták. Anyakönyveit 1798-tól vannak meg. A hívek száma 1781-ben 879, 1908-ban 2762. *Helyi káplán* : 1765—76. P. Roidl Máté. *Adminisztrátor* : 1777—89 Walter Szilveszter. *Plébánosok* : 1790—1802 Vielandt Mihály, 1804—12 Filkó József, 1813—32 Francsics János, 1833—42 Himmel-

Dunacséb.

Palánka.

Paripás.

Szépliget.

berg Antal, 1813—58 Kirtanics Imre, 1859—63 Auth György, 1864—79 Petter István, 1880—94 Bizinger Konrád, 1894-től Daeh Antal.

Wekerlefalva

Wekerlefalva az 1526 előtti Kereki falu helyén terül el, melyhez Metkovicspuszta is csatlakozik. 1885-ben a kinstár telepítette. 1906-ig Szépliget filiális, 1907 óta adminisztratúra. Az isteni tiszteletet az iskolaházban berendezett kápolnában tartják. A kegyuraságot a kinstár nem vállalta el. A hívek száma 1908-ban 1119. *Adminisztrátorok*: Weinert Péter.

Az újjvidéki alesperesi kerülethez tartoznak a következő plébániák :

Csurog

Csurog. Már 1332-ben említik, mint plébániát. 1526 után azonban a hívek elszéledésé, mint ilyen megszűnt. A község a török idő alatt és után is szerbek lakták néhány katolikussal. A kiket 1804-ig Titeltől, 1805—73-ig Zsabyáról gondoztak lelkiileg. Magyar katolikusok 1873 után kezdtek ismét idetelepedni, kiknek száma egyre rohamosan szaporodik. Számukra a plébániát 1874-ben szervezték. Templomukat az évben a kalocsai érsek építtette és 1899-ben kibővítették. Térfogata 32,75 × 14,75 méter. Szent Lajos tiszteletére van felszentelve. Anyakönyvei 1874-től vannak. Kegyura a kir. kinstár. A hívek száma 1870-ben 68, 1874-ben 260, 1908-ban 2615. *Adminisztrátorok*: 1874—85 Nagy Béla, 1886-ban Mándiés András, 1887 Szuesies Sándor, 1888—92 Zóni Fábán, 1893-tól Nagy Mátyás.

Futak.

Futak. 1526 előtt előkelő plébánia volt. Plébánia-temploma Szent Kozma és Dömjén tiszteletére volt felszentelve. Volt itt a ferenczrendűeknek is templomuk és kolostoruk. A plébánia és kolostor 1526. után elpusztult. Futak szomszédságában feküdtek: *Gimes-Egyház*, *Irpót*, ma Irmova-puszta, *Kölpi*, ma Kölpény, *Szent-Péter*, ma Petrőcz, *Almás-Szent-György*, ma Gyurgyevo és *Puszta-Egyház*. 1526. után eltűnt plébániák. Ma e helységeknek lutheránusok és szerbek lakják. Futakon 1743-ban néhány kath. német család telepedett le, a melyek részére Petrovácz filiálissal szervezték a plébániát. Az isteni tiszteletet 1743-ban a plébániának egyik, kápolnává berendezett, szobájában tartották. 1747-ben építettek a hívek tapasztott sövényből kis kápolnát, mely 1761-ben összedől, mire ismét a plébánia egyik helyiségében tartották az istentiszteletet. 1774-ben gróf *Hadik* Futak község tőzsomszédságában észlasi németekből új telepet alapított, a mely Új-Futak nevet nyert. Mint a község kegyura, azonnal megkezdte a templom építését, a melyet 1776-ban befejezték s a Szentháromság tiszteletére felszenteltek. Térfogata 29 × 14 m volt. A plébániát Ófutakról ide helyezték át. Földbirtokosa és kegyura 1769—90-ig a gróf *Hadik* család. Utódja 1801—1860-ig a *Brunswick* család és 1866-tól a lütbuzgalmáról és nagylelkű áldozatkészségéről híres gróf *Chotek* család. Ez a Szent Háromság-templom helyére Jézus Szent Szívének tiszteletére egy 52 m hosszajával és 35 m kereszthajójával bíró gyönyörű gót-stílusú templomot építtetett, melyet 1908 október 4-én szenteltek föl. Anyakönyvei 1749-től vannak. A hívek száma 1781-ben 1395, 1908-ban 5647. *Adminisztrátorok*: 1749—52 Kapitány Mátyás, 1752—54 Házi Pál, 1755—56 Benedek Ferencz, 1757—68 Pekarik Ádám, 1796—99 Vojnits Béla, 1806—1801 Thueguth Venczel, 1802—3 Tejeleisy István. *Plébánosok*: 1804—29 Rein Jakab, 1830—54 Werner Mihály, 1855—71 Bende Imre, 1872—1908 Eigl József, 1909-től Eördögh Elemér. Ottómajor filiálisán 1903-ban helyi káplánságot szerveztek. Templomát 1903-ban a kegyúr: gróf *Chotek* Rudolf építtette 29 × 11 m térfogattal, Mária mennybemenetele tiszteletére.

Mozsor.

Mozsor, azelőtt Dunagárdony, Sajkáslak és Tündéressel, mint filiális, a titeli plébániához tartozott. 1899 óta adminisztratúra. Az istentiszteletet az iskolaházban berendezett kápolnában tartják. Sajkáslak filiálisán 1900-ban kápolna épült. A hívek száma 1908-ban 945. *Adminisztrátorok*: 1899—1904 Eper Ádám. 1905—1908-ig Kilbertus Mihály, 1908-tól Berecz Kálmán.

Ókér.

Ókér. Kér néven már 1526 előtt megvolt, de mint plébániát ez időben nem említik. Az 1702-ben már itt lakó szerbekhez 1786-ban a kinstár lutheránus németeket telepített, a kikhez az idők folyamán kath. magyarok is csatlakoztak. 1791-ig Kula filiális, plébániáját 1791-ben szervezték Kuczura filiálissal, 1818-ig csak mint adminisztratúrát töltötték be. 1820-tól plébánia. Első temploma 1791-ben vert falból épült 14 × 5 m térfogattal. Helyébe 1816-ban a kinstár, mint kegyúr, a mostani templomot építtette 26,25 × 11,5 m térfogattal Mihály arkangyal tiszteletére. Ma filiálisai Kiskér, Sóvé és Kölpény. A hívek száma 1803-ban 508, 1908-ban 621. *Adminisztrátorok*: 1791—1800. P. Gáll Eleázár,

1801—09 Markovics János, 1810—11 Róka András, 1812—15 Vrana István, 1816—19 Stepanits Ferencz. *Plébánosok*: 1820—32 Szabó György, 1833—46 Tamásy László, 1847—51 Csepela István, 1852—78 Szeceksay István, 1880—92 Lajthay János, 1893-tól Futó Ferencz.

Temerin. Temeri, másképp Csömöri néven már 1332-ben plébánia. Ez évben Lőrincz nevű plébános volt. Határában feküdt az 1526 utáni eltűnt *Alpár* plébánia. 1796-ban a szerbek Temeriből elköltöztek s helyükbe Nógrád, Pest és Bács vármegyéből kath. magyarok telepedtek. Plébániáját ezek számára 1783-ban szervezték. 1786-ig Újvidék filiálisaként adminisztrálták. 1786-tól adminisztrátúra 1804-től plébánia. Földesura és kegyura 1796-tól a Szécheny család, 1870-től a *Fernbach* család. Ideiglenes temploma helyébe gróf *Szécheny* Sándor 1804-ben nagyobb építtetett. Ez 1848-ban leégett s 1853-ban a vallásalapból restaurálták. Térfogata 37×12 m. Anyakönyvei 1856-tól vannak meg, az 1848 előttiek ez évben elégték. A hívek száma 1803-ban 3982, 1908-ban 10432. *Adminisztrátorok*: 1786—99 Sáfár József, 1799—1804 Csupor Mihály. *Plébánosok*: 1864—20 Csupor Mihály, 1821—38 Göbel Ferencz, 1839—76 Novák Antal, 1878—94 Zittl Róbert, 1895-től Mihalovits András.

Temerin.

Tiszkábnánfalva, az 1526 előtti Kiski-Vásárhely város és plébánia határában 1884-ben alakult kincstári telepes község. Plébániáját 1889-ben szervezték Káty és Kabol filiálisokkal. A kegyuraságot a kincstár nem vállalta el, azért mint adminisztrátúrát töltik be. Az isteni tiszteletet ideiglenesen az iskolások berendezett kápolnában tartották. Temploma 1908-ban épült a kalocsei érsek költségén. Anyakönyvei 1889-től vannak. A hívek száma 1908-ban 1004. *Adminisztrátorok*: 1889—1905 Nespoly János, 1906-tól Milla Imre.

Tiszkábnánfalva.

Titel. Már 1165-ben plébánia volt, a mely évben István, a titeli plébánia káplánja, a királyné káplánja is. A plébániát a titeli káptalan tagjai látták el. 1526 után Titel káptalana és plébániája is elpusztult. 1763-ban a csajkás-kerület főhelye, s evel magyar katolikusokkal népesedett be. Első templomát Mária Terézia királyné építtette kis fatoronnyal 12×5 m térfogattal. 1812-ben Ferencz király a mostani templomot építtette. 25×10 m térfogattal, a Havi Boldogságonny tiszteletére. 1769-ig Újvidék filiális, 1770-től helyi káplánság, 1778-tól adminisztrátúra, 1812-től plébánia. Anyakönyvei 1769-től vannak. A hívek száma 1803-ban 427, 1908-ban 1899. *Helyi káplánok*: 1770—89-ig P. Keffer Döme, 1789—97-ig P. Angermann János. *Adminisztrátor*: 1899—1811 Tarlósy János. *Plébánosok*: 1812—15 Polareczky Bálint, 1816—24 Hubáczy Pál, 1825—47 Bonitas Jakab, 1848—51 Arendás János, 1852—53 Wallner Ulrik, 1854—58 Sámuel Ferencz, 1859—71 Vugraes Antal, 1872—87 Peanich József, 1888-tól Kirschbaum Lajos.

Titel.

Újvidék. A török kiűzetése után keletkezett a pétervárdi sáncz (Petrovaradinum in fossato) helyén. Sokacs és német híveit eleinte a pétervárdi barátok gondozták. Plébániáját 1717-ben szervezték, midőn a pozserováci béke után lakossága ismét megszaporodott. 1738—39-ben ismét nagyobb számmal német kath. családok telepedtek ide a belgrádi vízvárosból, minek következtében a kath. hitközség virágzásnak indult. 1733-ban Futak volt a filiális s idővel a szomszédközségek is benépesedvén, 1767-ben Temerin, Káty, Kovil, Titel, Vilovo tartoztak hozzá mint filiálisok. Újvidék 1748-ban szabad királyi város lett s a hitközség a kegyúri jogot is átvette. Kezdetben a városi képviselő-kath. tagjai képviselték az autonóm hitközséget, 1868-ban azonban az autonóm hitközség alapszabályokat nyert, melyeket a kormány még ez év november 4-én jóváhagyott. Ezek szerint a hitközség a pátronátus minden jogát a városi képviselő-testülettől függetlenül gyakorolja megválasztott 50 hitközségi képviselője útján. Ezek választják a plébánost is, szabadon valamennyi pályázó közül, és kezelik az egyházi vagyont. A hitközség első imaháza, válygából, 1710 körül épült, 1733-ban már dűledezett. Ez évben épített a város új templomot 25×10 m térfogattal, mely 1750-ben leégett s a hitközség ismét felépíttette. Ez 1891-ig volt használatban, midőn a hitközség lebontatta, s helyébe 1892-ben szép gótstílusú templomot építtetett, 51×21.5 m térfogattal, melyet 1895-ben konszekrálta. Ennek teteje 1905-ben leégett, s a hitközség díszesen restauráltatta. A plébánia területén négy kápolna állt. A kálvárián Jézus kínszenvedése tiszteletére; Szent Rókus kápolnája 19×25×8 m térfogattal, mely a rókusai városrész helyi káplánságának temploma; a temetőben Nép. Szent János és Szent Erzsébet kápolnája. Újvidék

Újvidék.

határában feküdtek az 1526 után eltűnt következő plébániák: *Vaskapu*, melynek már 1332-ben két plébániája volt. Ez évben Pál és Tamás a plébánosai; 1495-ben Ábrahám Benedek plébánosát említik. *Csenci* már 1332-ben plébánia, kegyura a péterváradai apátság. Előkelő plébánia volt. Oltáros papjai 1494-ben Haniki György és Borza György. *Szöreg*, másképp Csireg-Szent-Péter, már 1235-ben plébánia volt. Ma Szoreg puszta. *Zajol* már 1332-ben plébánia volt. Ezek területei ma az újvidéki határ részei. Újvidék híveinek száma 1781-ben 3000, 1908-ban 12620. *Adminisztrátorok*: 1718-ban Novajokovszky András, 1720—21 Partlin László, 1722 Gyurkovits Mátyas, 1734 Újvári Ferencz, 1735—37 ismét Partlin László. *Plébánosok*: 1738—48-ig Knezovits Antal, 1752—96 Norsich Imre, 1798—1801 Kasztner József, 1802—20 Thueguth Venczel, 1822—56 Novák Lénárd, 1857—69 Klacsányi Zsigmond, 1870—86 Bende Imre, 1887—1905 Kopper György, 1905-től Ámon Pál.

Zsablya.

Zsablya. 1526 előtt Zeble, de mint plébániát ez időben nem említik. 1770-től Títel filiális. Német, sokac és magyar katolikusok számára a plébániát 1805-ben szervezték Csurog, Deszpot-Szent-Iván, Nádaly, Káty és Szent-György filiálisokkal. Ezekből Egyházas-Szent-Iván és Szent-György 1526 után eltűnt plébániák. Határában feküdt még Bába-Szent-Péter, 1526. előtti plébánia is. A pátrónusi jogot a katonai hatóság gyakorolta, a Határörvidék felosztása után azonban a kegyúri jog kérdése függőben maradt 1904-ig, midőn azt a kincstár magára vállalta. Első temploma 1805-től magánházból átalakított kápolna volt. Második temploma 1826-ban épült, melynek helyébe a kalocsai érsek 1900—01-ben Havi Boldogasszony tiszteletére szép, modern templomot építtetett 43·5 × 16 m térfogattal. Anyakönyvei 1805-től vannak. A hívek száma 1908-ban 2442. *Plébánosa* 1805—55 Vidákóvics Ignác. *Adminisztrátorok*: 1856—70 Hakász Imre. 1871—80 Tauszky András, 1880—89 Garay Károly, 1889—1903 Szabó Pál, a ki 1904-től plébános.

A tiszai főesperesség almási alesperesi kerületéhez a következő plébániák tartoznak:

Bácsalmás.

Bácsalmás. A török idő alatt Halmás-puszta. A török idő után a bunyevácok és magyarok lelki gondozását 1740-ig a szabadkai barátok végezték. Ezekhez 1786 és 87-ben 100 kath. német család telepedett. Határához tartozik az 1526 előtti Szent-Mihály plébánia területe is. A község első kegyura a *Rudics* család volt, a melyhez később több komposzesszor járult, a kik a kegyúri jogot ma is együttesen gyakorolják. 1892-ben a közbirtokosok a kegyúri terheket megváltották. Ugyanekkor a kegyúri jogok érintetlen hagyásával a litkőzség jóváhagyott alapszabályok szerint szervezkedett. 1733-ban még vesszőből font viskóban tartották az isteni tiszteletet, 1759-ben épült vert falból a község első temploma. Mostani temploma 44 × 15 m térfogattal Kereszt-Felmagasztaltatása tiszteletére 1823-ban épült. Plébániáját Bikity filiálissal 1740-ben szervezték, mely évtől anyakönyveit is vezetik. A hívek száma 1781-ben 1259, 1908-ban 11.570. *Plébánosok*: 1740—76 Maurovits Péter, 1777—89 Mattos Mátyas, 1790—1806 Kuluncsics György, 1807—10 Zomborcsevics Lnkács, 1811—14 Koplányi Elek, 1815—42 Mihályevics Márton, 1843—59 Antonovics János, 1860—89 Csicsáky János, 1890—1903 Kovacsics Máté, 1904-től Polyakovits Lajos.

Felsőszentiván.

Felsőszentiván. 1526 előtti plébániájának 1520-ban István plébánosa egyházmegyei tizedsedő. Határában feküdt az 1526 után eltűnt *Belalu* plébánia, plébánosa 1521-ben Miklós. Szentiván a törökök kivonulta után azonban csak puszta s *Grassalkovich* herczeg bajai uradalmához tartozott, tőle gróf *Viczay* s ettől gróf *Zichy-Ferraris* vette meg, kik a kegyúri jogot is gyakorolták. Gróf *Zichy-Ferraris* a birtokot a község néhány lakójának és *Bachrach* Hermann bécsi lakosnak adta el a nélkül, hogy az adás-vevési szerződésben a kegyúri jogról említés történt volna. A vevők a kegyúri jogot elvállalni nem akarják, azért a kegyúri ügy még most is pőr alatt áll. Ideiglenes imaháza 1750 körül épült s vesszőből font viskó volt nádtetővel; templomát 1778-ban *Grassalkovich* herczeg özvegye építtette 33 × 14 m térfogattal Ker. Szent János tiszteletére. 1783-ig Csávoly filiális volt, a mely évben plébániáját szervezték. 1789-ig adminisztrátúra, 1790-től plébánia. A kegyúri kérdés per alatt lévén, 1869 óta ismét mint adminisztratúrát töltik be. Anyakönyvei 1769-től vannak. A hívek száma 1781-ben 1067, 1908-ban 2807. *Adminisztrátorok*: 1784—86 Petrás János, 1787—90

Szlukovényi Márk. *Plébánosok*: 1791—1800 Darási Antal, 1801—1810 Radicevics Mátyas, 1811—14 Zomborcvics Lukács, 1815—43 Koronay Ferenc de Almás, 1845—60 Fratricsevics Márk, 1861—68 Csamári József. *Adminisztrátorok*: 1860—76 Frey József, 1877—81 Grün János, 1881—88 Garay József, 1889—1902 Csilies Bálint, 1890-től Barity János.

Jánoshalma. 1526 előtt Csöszzapa plébánia. A török idő alatt bunyevácok lakták s *Ibrissimovics* püspök 1649. évi béрмаutján itt 324-et bérmlt. Ekkor 1526. előtti Szent György temploma még állt. Határ része az 1526 előtti Szent-Kata plébánia területe is. A birtokot, s vele a kegyúri jogot 1816-ig a báró *Orczy* család bírta, 1840 körül *Stametz-Mayer* bécsi bankár vette meg. Ma ennek utódjai: *Boncompagni* Ardinia hercegnő, szül. *San-Martino* grófnő és gróf *San-Martino* Henrik a kegyurai. Első imaházát 1733-ban a hívek építették, vert falból, nádtetővel. 1746-ban helyébe kis templomot építettek 26×10 m térfogattal. Mostani temploma 40×15,5 m térfogattal Szent Anna tiszteletére 1788-ban épült. 1733-ig Szabadka filiális. Plébániáját Mélykút filiálissal 1733-ban szervezték, 1780-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1733-tól vannak. Ma filiális: Dsida, Kéles és Kisszállás. A hívek száma 1781-ben 2418, 1908-ban 10,800. *Adminisztrátorok*: 1733—36 egy ferenczrendű, 1737—40 Bosó Imre, 1740—52 Huszti Ferencz, 1752-ben Ragáts Mihály, 1753-ban Pozvek József, 1754—79 Hronetz János, 1780-ban Fogarasy András. *Plébánosok*: 1781—90 Tamási György, 1791—1803 Lovas Imre, 1804—19 Trsztyánszky Imre, 1820—47 Jankovics Márton, 1848—70 Molnár János senior, 1871—93 Boromisza Tibor. 1894 óta Klanszky Ferencz.

Madaras. 1526. előtt tekintélyes plébánia volt. Birtokosa és kegyura 1751. óta a Borsódi és Katymári *Latinovits* család. Templomát 1799-ben építették Mária Mennybemenetele tiszteletére, 1903-ban bővítették. Térfogata 33×23 m. Addig egy kápolnává alakított házikó szolgált templomul. Plébániáját 1789-ben szervezték. 1810-ig mint adminisztratúrát töltötték be. A hívek száma 1803-ban 2290, 1908-ban 5819. *Adminisztrátorok*: 1789—92 Nagy Imre, 1793—1803 Körmendi István, 1804—10 Korsós István. *Plébánosok*: 1810—41 Korsós István, 1842—68 Almásy István, 1869—1903 Valics János, 1904-től Novák Ferencz.

Mélykút. 1526 előtt kún telep volt, plébániával. *Ibrissimovics* püspök 1649-ben itt bérmlt. A lelkeskedést a török idő alatt a ferencziek vezették. 1770-ben *Grassalkovich* herceg bajai uradalmaéhoz és kegyurasága alá tartozott. Utódja gróf *Zichy-Ferraris* 1804-ben egyes községbehieknek és a belga banknak adta el a birtokot anélkül, hogy a patronátust biztosította volna. *Tinódjárs*, a birtok legtekintélyesebb része, utóbb a vallásalap tulajdonába jutott. Miután ennek képviselője a kegyuraságot elvállalni vonakodik, az ügy per alatt áll. 1768-ig ideiglenes imaháza volt. Templomát 1768-ban Szent Joachim tiszteletére, *Grassalkovich* herceg építtette. 1901-ben kibővítették 33,25×27 m térfogattal. Plébániáját 1748-ban szervezték, a mely időtől anyakönyvet is vezetnek; azonban 1861-ig, mint Jankovác filiálisát, helyi káplán gondozta. 1762-től adminisztratúra, 1791-től plébánia. Patronátusi joga per alatt lévén, 1877 óta ismét mint adminisztratúrát töltik be. A hívek száma 1781-ben 1381, 1908-ban 8305. *Helyi káplánok*: 1748—49 Krezmári János, 1750 Radits Kristóf, 1751—62 Árvai György. *Adminisztrátorok*: 1762—76 Árvai György, 1777—82 Szikora István. 1783—90 Szlabúr János. *Plébánosok*: 1790—1813 Szlukovényi Márton, 1813—32 Szőke János, 1833—49 Bekess László, 1850—77 Laczkó Antal. *Adminisztrátorok*: 1878—85 Mezey Ignác, 1886—1901 Kurka Mároly, 1902 óta Zgama) Károly.

Rém. A török idő alatt lakott pusztá volt. Magyar és német telepesekekkel újra benépesedvén, 1902-ig Jánoshalma filiális volt. Temploma 1901-ben épült a Rózsafűzér Királynéja tiszteletére. Plébániáját 1902-ben szervezték Borota filiálissal, miután azonban kegyura nincsen, csak mint adminisztratúrát töltik be. A hívek száma 1908-ban Rémen 1450, Borotán 1600. *Adminisztrátora* Szemző János.

Katymár. Már 1526 előtt, mint a *Tóttós* család birtoka, plébánia volt. Határában feküdt az 1526 után eltűnt Félégyháza plébánia. Kegyura 1800-tól a Borsódi és Katymári *Latinovits* család. Plébániáját 1748-ban szervezték, mely időtől anyakönyvei is vannak. 1806-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Isten-tisztelet helyéül 1733-ban vesszőből font imaház szolgált. Első temploma 1742-ben

Jánoshalma.

Madaras.

Mélykút.

Rém.

Katymár.

épült valyoghöz, kis fatoronnyal, 22×8 m térfogattal. Beleépítették az 1526 előtti templom egy még feunálló falát is. Mostani temploma 1807-ben épült Nep. Szent János tiszteletére, a melyet 1902-ben kibővítettek. Térfogata 41×23 m. A Vodicza forrásnál a község határában 1884-ben kápolna épült a Bold. Szniz Mennybemenetele tiszteletére, melyet a hívek ez ünnepen búcsútjáró helyként látogatnak. A hívek száma 1781-ben 1199, 1908-ban 4725. *Adminisztrátorok*: 1747-ig egy bajai barát, 1748—58 Pasztrovich Miklós, 1759—61 Miatovits György, 1762—72 Mandits Bonaventura, 1773—99 Hallár Péter. *Plébánosok*: 1800—1801 Pínkovits József, 1802—19 Vertolits Mihály, 1820—35 Benezák Mihály, 1836—65 Hományi Elek, 1866—86 Navratil Ede, 1887—1900 Tormázy Gábor, 1901-től Gärtner Sándor.

Kunbaja.

Kunbaja, 1526 után keletkezett kún szállás. Birtokosa és kegyura 1817-től a báró Rudics család, 1893-tól gróf Teleki Józsefné, Szász Julia. Ideiglenes temploma helyébe 1875-ben új épült Szent-Máté apostol tiszteletére 41·75×14 m térfogattal. A község szélén Szent Rókus kápolnája, 1838-ban épült. Kunbaja 1821-ig Szabadka filiális, 1821—25-ig helyi káplánság. Plébániáját 1825-ben szervezték, 1878-ig mint adminisztratúrát töltötték be. A hívek száma 1803-ban 329, 1908-ban 2822. *Helyi káplánok*: 1821—24. Szuknovics Jakab, 1825-ben Czorda Béla. *Adminisztrátorok*: 1826—28 Czorda Béla, 1829—91 Dubicsanacz György, 1842—55 Schreier János, 1856—59 Csicsáky József, 1860—75 Freidlinger Antal. *Plébánosok*: 1876—89 Kovacsics Máté, 1890—95 Vojnits Dániel, 1895-től Hinger Péter.

Tataháza.

Tataháza. A török idő alatt Tótház néven lakott hely volt. 1772-ben *Grassalkovich* herceg bajai uradalomához tartozott, a ki a kegyúri jogot is gyakorolta. Utolsó birtokosától, gróf *Zichy-Ferraris*tól, a birtokot 1861-ben a község egyes lakói vették meg, a nélkül, hogy az adás-vevési szerződésben a kegyúri jog átvételét kikötötték volna. Gróf Zichy-Ferraris, valamint a birtok vevői is vonakodnak a kegyúri jogot gyakorolni, miért is ez ügy a mai napig pör alatt áll. Ideiglenes imaháza helyébe a templomot 1783-ban Grassalkovich herceg építtette Szent Márton tiszteletére, 28×12 m térfogattal, 1775-ig Mélykút filiális, plébániáját 1776-ban szervezték Mateovics (Mátételke) fiálissal. 1787-ig adminisztratúra, 1788-tól plébánia. A kegyúri kérdés függőben lévén, 1869-től ismét mint adminisztratúrát töltik be. A hívek száma 1781-ben 521, 1908-ban 1892. *Adminisztrátorok*: 1776—83 Kiss György, 1784—88 Uhrovics József. *Plébánosok*: 1789—1811 Kiss György, 1812—22 Mokossay János, 1823—33 Bosnyák Miklós, 1834—49 Zsuffa József, 1851—69 Mészáros Lajos. *Adminisztrátorok*: 1871—76 Vorgich István, 1877—82 Martin József, 1883—89 Tomcsányi János, 1890—99 Török Sándor, 1906-től Kovács János.

A szabadtjai alesperesi kerülethez tartoznak a következő plébániák:

Bajmok.

Bajmok. A XV. század végén a Hunyadiak birtoka volt. A török idő alatt bunyevácok lakták, a kiket a szabadtjai barátok gondoztak. *Ibrissinovic*s püspök 1649-ben itt bérnált. Plébániáját 1770-ben szervezték, azonban 1780-ig mint Szabadtka filiálisát adminisztrálták. 1780-ban anyaegyházzá lett, melyet 1812-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Kegyura Szabadtka szab. kir. város. Ideiglenes imaháza helyébe 1817-ben templom épült, 1845-ben restaurálták, 1907-ben kibővítették. Anyakönyvet 1780-tól vezetnek. A hívek száma 1781-ben 740, 1908-ban 7620. *Adminisztrátorok*: 1780—1800 Miller János, 1804—1810 Cselkó József, 1811—16 Steiningcr József. *Plébánosok*: 1817—46 Kókács Jakab, 1844—62 Missurai Mátyás, 1863—84 Pertich Bertalan, 1886—95 Matkovics Bertalan, 1896—1905 Kulcsincs Miklós, 1906-óta Hegedűs Lénárd.

Csantavér.

Csantavér. 1526 előtt Chontafejér, szintén a Hunyadiak birtoka volt. Plébániáját 1785-ben szervezték, 1788-ig mint Szabadtka filiálisát adminisztrálták. 1790-ig helyi káplánság, 1815-ig adminisztratúra. Ideiglenes imaháza helyébe temploma 1815-ben készült Páduai Szent Antal tiszteletére; 1900-ban kibővítették. Térfogata 28×12 m. Anyakönyvei 1782-től vannak. Kegyura Szabadtka szab. kir. város. A hívek száma 1803-ban 1348, 1908-ban 7620. *Helyi káplán* 1789—90 Steyer János. *Adminisztrátorok*: 1791—1803 P. Steyer János, 1804—27 Szebedits Simon. *Plébánosok*: 1829—32 Czorda Béla, 1833—57 Loosz Balázs, 1858—85 Lux János, 1886—1901 Panesich Jakab, 1902-től Gyenes János.

Kelebia.

Kelebia. 1526 előtt kún telep és plébánia volt. 1758-ban templomának romjai még állottak, helyét a ma templomhegynek nevezett határrész jelzi.

Plébániáját báró Rédl Béla 1905-ben nagy áldozatkészséggel alapította. Az isteni tiszteletet a bárói kastélyhoz tartozó, ritka szépségű góth stílusban épült, 25×8 m térfogatú templomban tartják, a melyet 1863-ban tiszta faragott kőből báró Rédl Béla építtetett, 1892-ben nagyobbított. Kelebia 1904-ig Szabadka filiális volt; 1905-től adminisztrátúra Tompa filiálissal. A hívek száma 1908-ban Kelebián 3310, Tompán 3890. *Adminisztrátor*: Winkler Lénárd.

Ludas. Ludas-Egyház plébániáját már Róbert Károly király említi 1335-ben, 1859-ig Szabadka filiális volt. Ellátására a szabadkai plébános mellé külön káplánt rendeltek. Plébániáját 1860-ban szervezték Kis-Tompa filiálissal, de csak mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1832-től vannak. Kegyura Szabadka szab. kir. város. Volt itt egy régi templom, melyet Szabadka városa 1832-ben restauráltott. 1873-ban kibővítették és toronnyal látták el. Térfogata 24×10 m. Szent Katalin tiszteletére van felszentelve. A hívek száma 1803-ban 1399, 1908-ban 4650. *Adminisztrátorok*: 1861—74 Sárcevic István, 1875—1900 Jeszenovics János, 1901—07 Lucsics Jakab, 1908-tól Takács Gáspár.

Szabadka. Már a XV. században tekintélyes plébánia volt. *Várad*i Péter érsek 1446-ban Szabadka várost a pápi tizedek miatt tilalom alá vetette s erről Lukács szabadkai plébánost értesíti. A török hódoltság alatt magyarok és bunyevácok lakták, a kiket a szegedi ferenczrendűek gondoztak lelkileg. Az 1686-ban bevándorolt bunyevácok legnagyobb részt ismét idelepedtek, a kik között szintén a szegedi ferencziek folytatták a lelkészkedést. A lelkészek közül különösen Sándor atya emléke maradt fenn, a ki 1692-ben a mellé rendelt négy más atyával jó és balsorsban híven kitartott közöttük. 1695-től találunk állandó lelkészt Szabadkán. Akkor már ott lakott P. *Guganovics* Jeromos szegedi ferenczendű atya a különak nevezett régi vár egy kis szobájában. A kastély egy földszinti nagyobb helyiségét gróf *Volkra* királyi biztos már 1686-ban átengedte kápolnának, s ezt P. *Guganovics* idejében is e célra használták. 1710-ben a kalocsai érsek a plébánia vezetését Almás, Mélykút és Jankovácz filiálissal vélegle a ferenczrendűekre bízta, kik azt 1773 szeptember 30-ig vezették, midőn a plébániát világi papoknak adták át, a ferencziek pedig rezidenciájukat tovább is fenntartották. A plébános a mindenkori házfőnök volt, de investitúrát nem kapott. A ferenczrendűeknek még ma is fennálló templomát 1723-ban abból a régi várból alakították át, a melynek földszinti helyiségében az isteni tiszteletet addig is tartották. Utóbb a templomot kibővítették és ezélszerűen átalakították. A plébánia 1773-ban világi papoknak adatván át, a plébánia templom felépítéséig az 1738-ban épült Szent-Rókus kápolnája szolgált plébánia-templomul 1798-ig, midőn a mostani plébánia-templom építését befejezték. Ennek térfogata 61×26 m és Szent Teréz tiszteletére van felszentelve. A plébánia kegysura Szabadka szabad királyi városa, a mely e jogot már 1743-ban nyerte, a midőn kiváltságolt kamarai mezőváros lett. 1772-ben szabad királyi várossá tétetvén, ezt a jogát kiváltságlevelében is megerősítették. A plébánost a folyamodók közül szabadon választják a városi képviselőtestület katolikus tagjai. Mint-hogy Szabadka plébániájának hívei a vele egybekapcsolt Sándor és Ludas helységekkel oly nagy számmal voltak, hogy azokat egy plébániáról nehéz volt pasztorálni, a helytartótanács már 1787-ben kiadta a városi tanácsnak a rendeletet, hogy Szabadkán több plébániát alapítson. A rendelet fogatosítását azonban a város 1828-ig elhalasztotta, a midőn ismételt sürgetésre még két plébánia alapítására a tervet elkészítette, melyet azonban csak 1841-ben vittek keresztül. Ez évben szervezték a Szent-György- és Szent-Rókus-plébániát; Szent-Rókuson imaházat, Szent Györgyön pedig ideiglenes templomot építettek. A Szent-Rókus-plébánián 1896-ban, a Szent-György-plébánián pedig 1898-ban építtetett a város díszes plébánia-templomot gót-stílusban, az előbbi 47·5×26·5 m, az utóbbi 51·5×18·5 m térfogattal. A szabadkai Szent Teréz-plébánia filiálisai Sebesics, az 1526 után eltűnt *Sebestyén-Egyháza*. Tavankút szintén 1526 előtti plébánia, temploma most épül, Verusics. az 1526 után eltűnt *Veres-Egyháza*, Vámtelek, Nagyfény, a hol most templom épül, szintén 1526 előtti plébániák, Györgvén és Radanovácz-puszta, Palics az 1526 előtti *Pálegyháza* plébánia és a szőlőkben keletkezett négy telep. Határában feküdt még *Hímes-Egyház* (Emusics) és *Kerekgyház* (Kerekics) plébánia is. A hívek száma 1786-ban 16,894; a Szent Teréz-plébánián 1842-ben 18,000, 1908-ban 22,120, a filiálisokkal 52,430; a Szent Rókus-plébánián 1842-ben 8000, 1908-ban 9890; a Szent György-

Ludas.

Szabadka.

plébánián 1842-ben 8000, 1908-ban 8450. *Plébánosok:* A Szent Teréz-plébánián: 1778—93 Rámies István, a ki 1773—1778-ig adminisztrátor volt, 1793—97 Lukács János; *adminisztrátorok:* 1797—1798 Radicssevics Mityás, 1799—1803 Bednaries Pál; *plébános:* 1803—16 Szucsics Pál; 1816—23 ismét *adminisztrátorok vezetik* a plébániát; 1816-ban Sebetics Simon, 1817—19 Steiniger József, 1823-ig Csanádi Imre; azután *plébánosok:* 1823—31 Sársevics Pál, 1832—51 Czorda Béla, 1855—56 Szép Ferencz, 1856—84 Probojesevics János, 1885—1906 Mamusch Matyás, 1901 óta Mamusch Félix. A Szent György-plébánián: 1841—56 Dubiesanecz György, 1852—65 Noszmér Dániel, 1866—72 Kóvágó György, 1873—89 Probojesevics Fülöp, 1891—1900 Mamusch Félix, 1901-től Jeszenovics Janos. A Szent Rókus-plébánián: 1841—59 Baics József, 1860—69 Hoffmann Péter, 1870-től Mokossai Matyás.

A topolyai alesperisi kerülethez a következő plébániák tartoznak

I. acsegynul-
falva.

Bácsgyulafalva. 1883-ban telepítette a kinstár kath. magyar családokból. 1886-ig Kerény filiális volt. Plébániáját 1887-ben szervezték, a kinstár azonban az 1861. évi királyi rendelethez képest a kegyuraságot nem vállalta el, azért csak mint adminisztratúrát töltik be. Templomát 1898-ban 41'5 × 15 m térfogattal *Császka* György kalocsai érsek építette a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére, addig az iskolában berendezett kápolnában tartották az istentiszteletet. A hívek száma 1885-ben 2506, 1908-ban 3175. *Adminisztrátorok:* 1887—89 Weisz Mihály, 1900-tól Pernél Adorján.

II. ajsó.

Bajsa. Nagybajch név alatt 1462-ben a Hunyadiak birtoka és plébánia volt. 1751-ben *Zákó* István kapta, a ki 1759-ben a birtok felét *Vojnits* Lukácsnak adta el s azóta ez a család a plébánia kegyura. 1751-től Topolya filiális. Plébániáját 1784-ben szervezték Duboka és Roglaticeza filiálissal. 1789-ig mint Topolya filiálisát a topolyai káplán látta el. 1796-ig adminisztrátura. Ideiglenes imaházát kis toronnyal, 15 m hosszúsággal 1759-ben *Vojnits* Lukács építette. Temploma 1760-ban épült 38 × 11'5 m térfogattal Mária Mennybemenetele tiszteletére. Anyakönyvét 1783-tól vezetik. A hívek száma 1785-ben 547, 1908-ban 1518. *Adminisztrátor:* 1789—96 P. Orbán Mihály. *Plébánosok:* 1896—99 Fudáris János, 1800—1809 Kollár György, 1810—38 Ferencz György, 1839—52 Fratrics György, 1853—78 Maison Jakab, 1806—93 Keszler Matyás, 1894-től Százmán Károly.

Kishegyes.

Kishegyes. Az 1526 előtti Kis-Hegyes falu helyén telepítette a kinstár 1776-ban békésvármegyei magyar családokból. Plébániáját 1776-ban szervezték, 1805-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Templomát 39'5 × 14'75 m térfogattal Szent Anna tiszteletére 1788-ban a kinstár, mint kegyúr, építette; 1851-ben restaurálták. Filialisai: Bácsfeketehegy, az 1526 előtti *Fekete-Egyház*, Szeghegy, az 1526 előtti *Szegegyház* plébánia és Töviskes-puszta. A plébánia anyakönyvei 1776-tól vannak meg. A hívek száma 1781-ben 1313, 1908-ban 6074. *Adminisztrátorok:* 1776—96 Vidor István, 1791—1803 Trsztjanszky János, 1804-től Kollonits László. *Plébánosok:* 1885—30 Nagy Imre, 1831—46 Kinesey József, 1841—66 Botka Mihály, 1867-től Ballassy Endre.

Kossuthfalva.

Kossuthfalva (Ómoravica). 1786-ban telepítette a *Vojnits*-család több társbirtokossal, a kik a plébánia kegyurai is; 1809-ig Bajmok filiális. Plébániáját 1810-ben szervezték, temploma 28'5 × 12'5 m térfogattal 1844-ben épült. Filiálisai Felsőroglaticeza. A hívek száma 1803-ban 24, 1908-ban 1078. *Adminisztrátorok:* 1811—24 Honkó András, 1825—50 Balaton Márton, 1851-től Maison Jakab. *Plébánosok:* 1852—69 Fratrics Lőrincz, 1870—85 Györffy Sándor, 1886-től Schadl Ignác.

Pacsér.

Pacsér. A községet több közbirtokos telepítette, a kik a plébánia kegyurai is. 1829-ig Bajmok filiális. Plébániáját 1824-ben szervezték. Anyakönyvei 1825-től vannak. Temploma 22 × 11 m térfogattal, 1824-ben épült; 1854-ben restaurálták. A hívek száma 1803-ban 26, 1908-ban 670. *Adminisztrátorok:* 1826—40 Ledniczky Antal, 1841 Répásy Mihály, 1842—50 Maison Jakab, 1851—53 Kapcsándi János. *Plébánosok:* 1854—65 Mészáros Ignác, 1866—77 Bóbits Károly, 1879—94 Hoffner János, 1895 óta Bárány Gyula.

Topolya.

Topolya. Már a török hódoltság ideje alatt említik Topolya pusztát, melyet a kinstár 1750-ben magyar és tót katolikus családokkal telepített. 1803-ban *Kray* Pál lett a község földesura és kegyura. Most gróf *Zichy* János és neje *Kray* Mária a kegyurai. Plébániáját 1750-ben szervezték. 1758-ig egy szabadkái

ferenczrendű atya volt a helyi káplánja. 1758-tól adminisztrátúra. 1786-tól plébánia. 1756-ban vert falból, nádtetővel, egy imaház készült 15×8 m térfogattal, a mely 1764-ig volt használatban. Első temploma 1764-ben készült 32×9 m térfogattal a Boldogságos Szűz tiszteletére. 1904-ben épült cunek helyébe gót stílusban mai szép plébánia-temploma, melynek hosszahajója 73×23 m keresztahajója 35×10 m térfogatú s 1907-ben konszekrálták. A plébánia anyakönyveit 1755-től vezetik. Fiólái: Emődpusztá és Újpusztá. A hívek száma 1781-ben 2276, 1908-ban 12,250. *Adminisztrátorok:* 1758—62 Radics Péter, 1762—65 Bolovics Miklós, 1766—80 Lakner József. *Plébánosok:* 1780—89 Maróti József, 1790—1803 Czervus Ádám, 1866—10 Kosztolányi Lajos, 1810—15 Szűcs András, 1816—35 Kosztolányi Lajos (másodszor). 1836—55 Takács János, 1856—70 Bagó Gergely, 1870—77 Mészáros Ignác, 1878—1901 Bóbits Károly, 1902-től Lippay Imre.

A kulai alesperesi kerülethez tartoznak a következő plébániák:

Cservenka. 1895-ig Kula filiális, 1896-ban az ágostai evangélikus vallású németek között lakó kevés katolikus részére plébániát szerveztek. Temploma 23·25×11·5 m térfogattal Jézus Szent Szíve tiszteletére 1896-ban épült. Kegyura nincsen, azért csak mint adminisztrátúrát töltik be. A hívek száma 1908-ban 620. *Adminisztrátorok:* 1898—1902 Beringer András, 1903-tól Páv Ferencz.

Kuczora. A török hódoltság alatt Kuczora néven említett falu helyén 1763-ban felsőmagyarországi görög egyesült kisoroszokkal telepített új község. Aközöttük lakó római katolikus magyarok részére a plébániát 1815-ben szervezték, mely évtől anyakönyvei is vannak. Ideiglenes imaháza helyébe plébánia-temploma 24·5×8 m térfogattal 1859-ben épült. Kegyura a királyi kincstár. Filiális az 1526 előtti *Egyházas-Szent-Iván*, ma Úrszentiván. A hívek száma 1908-ban 661. *Adminisztrátorok:* 1815—22 Zomboresevic Márk, 1823—33 Haraszthy József, 1834—47 Császár Mihály, 1848—57 Hoffmann Sebestyén, 1858—84 Sándor József, 1885—1901 Kalmár György, 1902-től Odry Lajos.

Kula. A török idő alatt e helyen állott földvárba bnyevéazok és szerbek telepedtek, a kikhez 1740-ben magyar, 1780 körül német családok is települtek. A török hódoltság után a híveket lelkileg 1749-ig ferenczrendű szerzetes gondozta, a ki 1720-ban már állandóan Kulán lakott és ez évtől az anyakönyveket is vezette. A magyarok letelepedésével 1749-ben plébániáját is szervezték Szivác és Verbász filiálisokkal. Ez évben imaház is épült, mely 1777-ig volt használatban, a mikor a kincstár, mint kegýúr, templomot építtetett, melyet 1825-ben bővítettek. Térfogata 41·5×14 m. Szent György tiszteletére van felszentelve. A plébániát 1790-ig adminisztrátorok vezették. Filiális Keresztúr, mely 1526 előtt plébánia volt. A hívek száma 1781-ben 1250, 1908-ban 6204. *Adminisztrátorok:* 1743—48 Kalinka György, 1748—49 Pauletits István, 1750—52 Püspöki János, 1752-ben Nádaskai Mihály, 1753—56 Haller Péter, 1757—59 Fábri András, 1759—60 Gyuroška István, 1760—62 Gyóri Imre, 1763—64 Mezer János. 1768—69 Lukits János, 1770—87 Dekán Ferencz, 1787—88 Eller József. *Plébánosok:* 1790—1805 Nagy Antal, 1806—1808 Polyák László, 1809—29 Chalupkai Ferencz, 1830—50 Langwieser József, 1851—56 Klacsányi Zsigmond, 1857—87 Szakácsi Sándor, 1888—1902 Hoffmann Károly. 1903—07 Mladomiczky Vince, 1908-tól Kersch Mihály.

Ószivác. Az 1526 előtti Teleház helyére a török idő alatt kath. bnyevéazok telepedtek a már itt lakó szerbek közé, kik azt Ószivácznak nevezték el. 1707-ben egy ferenczrendű szerzetes lakott itt, mint lelkész, a ki ez időtől az anyakönyveket is vezette. 1775-ben kath. magyarokat, 1783-ban pedig néhány kath. német családot telepített ide a kincstár. 1749-ben, mint filiális, a kulai plébániához csatolták. Plébániáját 1788-ban szervezték, 1797-ig mint filiális, a kulai káplán látta el. 1797-ben anyaegyházzá lett s helyi káplánt kapott. 1804-től adminisztrátúra, 1870 óta plébánia. Ideiglenes imaháza 1865-ig volt használatban, a mely évben a kir. kincstár, mint kegýúr, templomot építtetett a Bold. Szűz tiszteletére 40·5×15·75 m térfogattal. Anyakönyvei 1707-től vannak. A hívek száma 1803-ban 350, 1908-ban 1672. *Helyi káplánok:* 1797—94, Batai József, 1800—03 Stefanits Ferencz. *Adminisztrátorok:* 1804—10 Csakányi Ferencz, 1811—35 Nagy József, 1837—38 Simkovics Ferencz, 1838—50 Miklósváry Péter, 1851—58 Mihálovits Antal, 1859—70 Steib Antal. *Plébánosok:* 1871—95 Gritzmann Pál. 1896 óta Rakita László.

Szentfűlöp.

Szentfűlöp. III. Béla mint Szent Fűlöpöt nevezett apátságot említi a hozzátartozó földterülettel. A községet a kincstár 1756—60 között telepítette német és esch kath. családokból. Plébániáját 1756-ban szervezték, a melyet 1805-ig mint adminisztratúrát töltöttek be. 1763-ig kápolnává átalakított szobában tartották az isteni tiszteletet, 1763-ban építettek a hívek vert falból imaházat, mértetével, 28×10 m térfogattal, a mely 1804-ig volt használatban, mely évben a kincstár, mint kegyúr, a mostani templomot építtette 43'75×16'25 m térfogattal Szent-Fűlöp és Jakab apostolok tiszteletére. A temetőben áll Szent Vendel kápolnája, mely 1780-ban épült. Ugyanitt 1890-ben szép góth-stílusú kápolnát építtettek *Urich* Mátyás. A plébánia anyakönyveit 1764-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 1539, 1908-ban 3699. *Adminisztrátorok*: 1752—58 Heckl Fűlöp, 1759—81 Diviakovich Mihály, 1782-ben Villov István, 1783—90 Prucker András. *Plébánosok*: 1791—1823 Tonheiser József, 1824—36 Szászai Bálint, 1838—47 Bonitas József, 1848—75 Kulisics István, 1876—82 Schatz Ignáz, 1883-tól Martin József.

Szilberck.

Szilberck. Az 1526 előtti Szent Katalin-plébánia szomszédságában 1526 után keletkezett. Plébániáját 1787-ben szervezték, a mely évtől anyakönyve is vannak. Ideiglenes temploma helyébe a kincstár mint kegyúr a mostani templomot építtette, melyet 1896-ban kibővítettek. Térfogata 31'5×23'75 m s a Bold. Szűz neve tiszteletére van felszentelve. A plébániát 1818-ig mint adminisztratúrát töltötték be. A hívek száma 1803-ban 706, 1908-ban 4710. *Adminisztrátorok*: 1788—1809 Vöglein Ferencz. *Plébánosok*: 1810—35 Bernmüller József, 1837—53 Wassertrinker János, 1854—64 Walner Ulrik, 1865—93 Bartl György, 1894-től Bach János.

Újverbász.

Újverbász. Az itt és Óverbászban lakó katolikusok részére a plébániát 1874-ben szervezték. Temploma a Szeplőden Fogantatás tiszteletére 21×13 m térfogattal 1885-ben épült. Kegyura ninesen, azért csak mint adminisztratúrát töltik be. A hívek száma 1205. *Adminisztrátorok*: 1874—82 Flach Ferencz, 1883—90 Turnovszky Rudolf, 1891-től Magyar István.

Veprod.

Veprod. Egy ismeretlen nevű. 1526 előtti plébánia helyén Veprováz néven a török időben keletkezett. A török idő után elpusztult. 1759-ben a kincstár újra betelepítette kath. magyarokkal, kikhez 1782-ben németek is telepedtek. Az 1526 előtti plébánia emlékét Puszta-templom nevű határrésze őrzte meg. Plébániáját 1762-ben szervezték s 1783-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Ideiglenes temploma helyébe a kincstár mint kegyúr 1783-ban építtette a mostani templomot Szent István király tiszteletére, 32×13'75 m térfogattal. Anyakönyvei 1762-től vannak. A hívek száma 1781-ben 870, 1908-ban 3238. *Adminisztrátorok*: 1762—76 Győri Imre, 1767—76 Kapezár Pál, 1776—80 Maróczy József, 1781—89 Trsztyánszky Imre. *Plébánosok*: 1790—1805 Rózsa János, 1806—08 Csajághy Pál, 1809—19 Kollonits László, 1820—57 Kardos Károly, 1858—70 Mihálovits Antal, 1871—85 Vugrács Antal, 1887—96 Krappenheim Antal, 1897-től Vagyázó Vendel.

A zentai alesperisi kerülethez a következő plébániák tartoznak:

Adorján.

Adorján. Mint Alsó- és Felső-Adorjánt a kalocsei káptalan bizonyáglevelle 1271-ben említi. Alsó-Adorjában a Boldogasszony tiszteletére épült monostor állott, plébánia-temploma pedig Szent Miklóst tisztelte pátronusának. Felső-Adorjában szintén monostor állott Szent Márton tiszteletére, plébánia-templomának pedig Szent György volt a védőszentje. Alsó- és Felső-Adorján kegyura 1335-től a Magyar és Geszti család. 1466-ban már az óbudai apácák bíráják. Mindkét plébánia 1526 után megszűnt. Az 1526 előtti két Adorján között 1800 körül új szerb telep keletkezett; de a szerbek 1849-ig megfogytak s most az egész telep lakossága róm. kath. magyarokból áll. Plébániáját 1863-ban szervezték. Temploma 18'5×10 m térfogattal 1858-ban épült. Kegyura: Magyar-kanizsa kath. községe. Filiálisa Oromhegyes, a mely az 1526 előtti Felső-Adorján helyén áll. Ennek közelében állott az 1526-ban elűnt *Pusztá-Egyház* plébánia, melyet Róbert Károly már 1325-ben említ. A hívek száma 1908-ban Adorjánon 1545, Oromhegyesen 1193. *Plébánosok*: 1863—68 Opitz Sándor, 1869—88 Appel Ede, 1889-től Névery Sándor.

Felsőhegy.

Felsőhegy. (Zenta-Felsőhegy). 1892-ig Zenta plébániához tartozott, a mely évben ettől elválasztatván, plébániává lett, melynek kegyura Zenta kath. hitközsége. Temploma 31'5×14 m térfogattal Szent József Pártfogása

tiszteletére 1890-ben épült. A hívek száma 1908-ban 2154. *Plébánosa* : Cziráky Zsigmond.

Magyarkanizsa. Ősrégi telep, melyet Kenese néven már 1172-ben említenek. 1335-től a Magyar család birtoka, de mint plébániát 1526 előtt nem említik. A török idő után idetelepített szerbek a tiszai Határőrvidék felosztására a Bánságba költöztek s 1750-ben a kir. kamara helyükbe kath. magyar családokat telepített. A telepítés előtt itt lakott magyar katolikusok lelki gondozását 1732-től P. *Czirhút* Accursius, P. *Zadoczy* Dániel és P. *Porubszki* Tamás szabadkai barátok végezték 1750-ig. A kereszteleket, esketéseket s elhalálózásokat a szabadkai anyakönyvbe vezették. Az isteni tiszteletet a kineštári tizedszedő házában tartották. Plébániáját 1750-ben szervezték, melyet 1759-ig P. *Zsenlyei* és P. *Zalóki* Péter ferenczrendű szerzetesek, mint helyi káplánok, vezették; 1759-től 1780-ig mint adminisztratúrát töltötték be. 1748-ban vert falból imaháza épült, mely 1767-ig volt használatban. 1768-ban épült plébániatemploma, 43·5×13·5 m térfogattal az Őrző angyalok tiszteletére; 1848-ban leégett és újra építették. Kegyura 1873-ig a kir. kineštár, 1874-től az autonóm róm. kath. hitközség. A hívek száma 1781-ben 3001, 1908-ban 14.365. *Adminisztrátorok* : 1759—71 Fehér János, 1771—80 Gyalokai Antal. *Plébánosok* : 1781—1800 Kovács János, 1809-ben Bíró János, 1810—15 Rózsa János, 1816—50 Katonczyk György, 1851—75 Wagner Tóbiás, 1875—78 Hippich István, 1879—89 Mészáros Ignác, 1890—91 Fonyó Lajos, 1892-től Márton Mátyás.

Magyar-
Kanizsa.

Martonos. 1526 előtti plébániájának temploma még 1649-ben állott, mely évben *Ibrissimovic*s püspök itt 245 egyént megbérmált a Szent Mártonnak szentelt templomban. Egy 1649-ben készült jegyzék szerint ez időben kath. magyarok lakták, a kik az 1690. évben történt szerb telepítéskor innen kiszorultak. Templomukat is a szerbek foglalták el. 1774-től Mária Terézia a tiszai kerület róm. kath. lakóit a szerbekkel egyenlőjögűvé tévén, ismét magyarok kezdtek a szerbek közé telepedni. 1774—1780-ig Kanizsa filiálisa. Plébániáját 1786-ban szervezték, 1783-ig P. *Kobida* Mihály ferenczrendű, mint helyi káplán vezette. 1783-tól adminisztratúra, 1816-tól plébánia. Ideiglenes imaháza vert falból 24 × 6 m térfogattal 1776-ban épült. Helyébe temploma 1814-ben épült a Bold. Szűz neve tiszteletére 38 × 12·5 m térfogattal. A plébánia kegadura 1873-ig a kir. kineštár volt, 1874-től az autonóm róm. kath. hitközség. A hívek száma 1803-ban 1022, 1908-ban 4980. *Adminisztrátorok* : 1783—91 Zanóczy Péter, 1792—1814 Szalay Miklós piarista atya. *Plébánosok* : 1816—25 Davidek István, 1826—50 Bisitz Ferencz, 1851—64 Veér Lukács, 1865—1887 Habram István, 1888—1904 Habram János, 1905-től Simrák Béla.

Martonos.

Tornyos. 1479-ben az ó-budai káptalan birtoka volt, de mint plébániát ez időben nem említik. Szomszédságában feküdt *Likasegyház* 1526 előtti plébánia. Az itt lakó magyar katolikusok számára a plébániát Kevi, Völgypart, Külsőjárás és Gunaras filiálisokkal 1906-ban szervezték, a mely évig a zentai plébánia filiálisa volt. Csinos temploma az 1907. évben épült. Kegadura Zenta város autonóm hitközsége. A hívek száma most 1940, a filiálisokkal 4920. *Plébánosa* : Csóti János.

Tornyos.

Zenta. Szinta-Rév már a XV. században népes plébánia volt. Plébániatemplomán kívül a Szent Ferencz rendűeknek is volt itt kolostoruk s templomuk. 1526-ban plébániája elpusztult. 1750 táján kezdtek ismét kath. magyarok esőtök ide telepedni. 1750-től 1755-ig a lelkészkezdést P. *Benkovits* és P. *József*, 1454-től P. *Oszlányi* Anzelm ferencziek végezték. Az istentiszteletet a katonai alparancsnok házában tartották. Plébániáját Ada filiálissal 1755-ben szervezték, de 1757-ig P. *Oszlányi* vezette mint káplán. 1757-től adminisztratúra, 1790-től plébánia. Első temploma vert falból, nádtetővel, 1756-ban épült. Helyébe a kineštár 1770-ben a mostani plébánia-templomot építtette Szent István király tiszteletére, melyet 1888-ban kibővítettek. Térfogata 40 × 20 m. Anyakönyvei egy része már 1771 előtt, másik része 1848-ban elégett, csak 1795-től vannak meg. Kegadura 1873-ig a kir. kineštár volt, 1874-től az autonóm kath. hitközség. A plébániát 1897-ban kettéosztották s Zenta alsóvárosban önálló plébániát szerveztek. Itt a plébánia-templom 44 × 18 m térfogattal 1896-ban épült Jézus Szíve tiszteletére. Kegadura Zenta autonóm róm. kath. hitközsége. A hívek száma 1781-ben 4131, 1908-ban Zenta Szent István plébánián 9250, a Szent Szív plébánián 11,110. *Adminisztrátorok* : 1757—67 Mikos Jakab, 1768—69 Horváth

Zenta.

Mihály, 1769—90 Szalay István. *Plébánosok*: 1791—1818 Ross István, 1819—57 Kollonits László, 1858—86 Benedek Elek, 1887—1906 Appel Ede, 1906-tól Gözön István. Zenta Szent Szív plébánián plébános 1897—1908-ig Erdújhelyi Menyhért.

Ada.

Az óbecsei alesperesi kerülethez tartoznak a következő plébániák:
Ada. 1800-ig Osztrov néven is említett község, mely a török hódoltság után keletkezett. 1750 körül a kinstár ide is kath. magyarokat telepített, kik 1760-ig egyháziilag Zentához tartoztak. Plébániájukat 1760-ban szervezték, mely évben vert falból ideiglenes imaház is épült 20 × 10 m térfoggal. Helyébe a kinstár 1795-ben a mostani templomot is építtette 44 × 16,5 m térfoggal a Szent Háromság tiszteletére, melyet 1879-ben restauráltak. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kinstár volt, 1874-től az autonóm kath. hitközség. Anyakönyvei 1762-től vannak. A hívek száma 1781-ben 1685, 1908-ban 10,768. *Admínisztrátorok*: 1762 Perieht Florián, 1763—67 Borovíák András, 1767—75 Szabó János, 1775—78 Engerland István, 1779—82 Kovács András, 1783—1804 Sudrits János, 1805 Kosztolányi Lajos, 1806 Bóváry József. *Plébánosok*: 1807—25 Babay József, 1826—50 Gaál István, 1851—68 Váltó János, 1869—97 Opitz Sándor, 1898-tól Latky József.

Bácsföldvár.

Bácsföldvár. Az itteni szerbek közé telepedett kath. magyarok részére a plébániát 1807-ben szervezték. Addig Óbecse filiális volt. Templomát Szent Mihály arkangyal tiszteletére 38,75 × 14,25 m térfoggal 1831-ben a kinstár építtette. 1848-ban legett, 1849-ben újra fölépítették. A plébánia anyakönyvei, melyek 1806-tól voltak meg, 1818-ban elégték. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kinstár volt, 1874 óta az autonóm kath. hitközség. A hívek száma 1803-ban 255, 1908-ban 4018. *Admínisztrátorok*: 1807—14 Koplányi János, 1815—24 Balaton Márton, 1825—31 Esztergomi József. *Plébánosok*: 1832—65 Jadronyi Mátyás, 1866—87 Bogár Mihály, 1888-tól Blazek Lajos.

Mohol.

Mohol. 1526 előtt Moharéve, de mint plébániát ez időben nem említik. A török hódoltság után idetelepedett szerbekhez 1804-ben kath. magyar családok telepedtek, a kik 1806-ig egyháziilag Adához tartoztak. A plébániát számukra 1806-ban szervezték. Templomuk 1824-ben épült 46 × 14,75 m térfoggal Szent György tiszteletére. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kinstár volt, 1874-től az autonóm kath. hitközség. Anyakönyvei 1826-tól vannak. A hívek száma 1803-ban 26, 1908-ban 6749. *Admínisztrátorok*: 1806—11 Davidek István, 1812—17 Róka András, 1818—26 Csicsáki András. *Plébánosok*: 1827—35 Trsztyánszky József, 1836—50 Gerzsán Márton, 1851—63 Csábi Ferenc, 1864—85 Varga Mihály, 1886—1901 Újhelyi Ágoston, 1902-től Michler Ferenc.

Óbecse.

Óbecse. 1526 előtt a Tisza egy szigetén feküdt és várhely volt. Plébániáját már az 1338—42. évi pápai tizedlajstromok említik. 1706-ban más szerbeklakták, kikhez 1754-től kath. magyarok telepedtek. A lelkészkedést 1754-től 1762-ig a szegedi ferencziek végezték, a kik a provizornál laktak. Ugyanennek a házában tartották az isteni tiszteletet is. Plébániáját 1762-ben szervezték, melyet 1770-ig P. Samaj Ágoston és P. Béli Apollinaris mint helyi káplánok vezettek. 1770-től admínisztrátúra, 1800-tól plébánia. Első temploma 1763-ban épült téglából, torony nélkül, 26 × 8 m térfoggal, Mária Mennybemenetele tiszteletére. Helyébe 1776-ban új épült, melyet 1895-ben restauráltak. Térfoga 50 × 17 m. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kinstár volt, 1874-től az autonóm kath. hitközség. Anyakönyvei 1756-tól vannak. A plébániát 1894-ben kettéválasztották, s Óbecse alsóvárosa helyi káplánságot kapott, a melyet 1906-ban Botra filiálissal plébánia rangra emeltek. Az isteni tiszteletet itt 1894-től az iskolában tartották. Temploma 1903—04-ben épült Páduai Szent Antal tiszteletére 47 × 17 m térfoggal, 20 m hosszú kereszthajóval. Kegyura Óbecse autonóm kath. hitközsége. A hívek száma 1781-ben 1244, 1908-ban Óbecse felsővárosi plébánián 6500, az alsóvárosi plébánián 5982. *Admínisztrátorok*: 1771—72 Németh János, 1772—85 Sárvári István, 1783—1806 Csábi Mihály. *Plébánosok*: 1801—05 Farkas Mihály, 1806—10 Nagy Antal, 1811—14 Horváth József, 1815—34 Szathmári Antal, 1835—50 Wagner Tóbiás, 1851—54 Válics Ferenc, 1860—78 Bende József, 1874—89 Szulik István, 1890—99 Tonyó Pál, 1901-től Janek Ferenc.

Péterréve.

Péterréve. Ez ősrégi helyet már 1093-ban említik. 1526 előtti plébániájáról azonban ninesen adat. A török idő alatt ide telepedett szerbek mellé a magyarok 1767-ben kezdtek letelepedni, a kik 1778-ig egyháziilag Óbecséhez tartoztak.

A plébániát részükre 1774-ben szervezték. Ideiglenes imaháza 1773-ban épült 14×6 m térfogattal, vert falból, nádtetővel. 1805-ben temploma épült Mind-szenteek tiszteletére 41.25×14.25 m térfogattal, mely 1854-ben leégett, de azonnal ismét restaurálták. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kinstár volt, 1874-től az autonóm kath. hitközség. Anyakönyvei 1776-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 911, 1908-ban 7742. *Adminisztrátorok*: 1774—99 Kondray Ferencz, 1800—1806 Babay József, 1807 Bóváry József, 1808 Kincsei József. *Plébánosok*: 1809—21 Kollár György, 1822—35 Keceli Antal, 1836—46 Nagy József, 1847—52 Makossay Mátyás, 1853—73 Rehák József, 1875—1908 Rózsa Imre. 1908-tól Szalai Károly.

Szenttamás. 1526 előtti plébániája 1526-ban elpusztult, a község azonban tovább is fennállott. Plébániáját 1783-ban szervezték újra, de 1787-ig, mint filiális, Óbecséhez tartozott. 1785—87-ben P. Szalkay Bernát, ferenczrendű áldozár, mint óbecsei káplán, már Szenttamáson lakott s adminisztrálta a filiális. 1788-ban anyaegyházzá lett helyi káplánsággal. 1796-tól adminisztrátúra, 1818 óta plébánia. 1785-ben imaháza épült, vert falból, 12×4 m térfogattal, melynek helyébe a kinstár 1815-ben 44.5×11.5 m térfogattal templomot építtetett Kereszt Felmagasztaltatása tiszteletére, a mely 1848-ban a községgel együtt leégett, de restaurálták. Ugyanekkor 1786—1825-ig terjedő anyakönyvei is elégték. A plébánia filiálisai Kutas és Turia. Kegyura 1873-ig a kir. kinstár, 1874-től az autonóm kath. hitközség. A hívek száma 1788-ban 184, 1908-ban 4930. *Helyi káplán*: 1788—1795 P. Spurnyai Adjutus ferenczrendű áldozár. *Adminisztrátorok*: 1796—99 Csupor Mihály, 1800—01 Végh Imre, 1802—17 Krajaicsics Imre. *Plébánosok*: 1818—25 Róka András, 1826—32 Zrinszky Ferencz, 1833—46 Makossay Mátyás, 1847—50 Csáby Ferencz, 1853—63 Szentula János, 1864—82 Szijártó István, 1883—99 Matoss János, 1900-tól Fánesy Antal.

Szenttamás.

F o r r á s o k: A kalocsai érseki levéltár ide vonatkozó oklevelei, iratai és jegyzőkönyvei. — P. Ferrendžin Eusebius: Acta Bosnae, Zagrabiae, 1892. — Városv Gyula dr. értekezése: Disquisitio historica de unione Ecclesiarum Colocensis et Bachiensis. (Schematismus Coloc. 1885. p. I—XXXVI.) — Karácsonyi János dr.: Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban 970-től. Nagyvárad 1906. — Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I—IV. kötet. Szabadka, 1889, 1895, 1906. — Pauler Gyula: Magyarország történelme az árpád-házi királyok alatt. Budapest, 1893. — Erdújhelyi Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissancekorban. Zenta 1899. — Katona Stephani: Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae, Colocae, 1899. — Fridrik Tamás: Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszere leírása. Szeged, 1878. — Bács-Bodrog. Évnyegyes folyóirat. Szerkeszti Dudás Ödön. Pácsér, 1878. — A Bács-Bodrog vm. Tört. Társulat Évkönyve. Zombor. — Oltványi Pál: A szegedi parochia és a piaristák krónikája. Szeged, 1886. — Schematismus Ecclesiarum Diocesis et Svrniensis canonice unitarum. 1892. — Schematismus Cleri Archidieocesis Colocensis et Bachiensis. 1777—1908.

A REFORMATUS EGYHÁZ.

Ha a hódításnak amaz általános arányai lebegnek szemünk előtt, melyeket a rohamosan terjedő reformáció hazánkban a XVI. század második felében nemesak a magyaroktól lakott vidékeken, de az ország német- és szláv-ajkú lakosai között is eredményezett; s ha közelebbről számot vetünk azzal az immár történetileg megállapított bizonyossággal, hogy a tizenhatodik század végén a Duna-Tisza közén már alig akadtak róm. kath. plébániák: csakugyan jogosultnak tünik előttünk ama feltevés, hogy a református egyház keletkezésének és alakulásának történetét Bács-Bodrog vármegye területén is fel tudjuk kísérni a tizenhatodik századig. De e feltevés hirtelen elhomályosodik, ha számba vesszük azt is, hogy Bács-Bodrog vármegye a XVI. század elejétől fogva az országos veszedelmeknek századokon át nyitott kapuja volt, s hogy a pusztítások dühe helységek, városokat, várakat törölt le, népcsoportokat irtott ki Bács és Bodrog vármegyének akkor még két törvényhatóságot alkotó területeiről. Kit és hol talált volna itt a reformátor, apostoli munkára fogékony népet?!

Első történeti
nyomok.

Sem a világi levéltárak, sem az egyházi oklevélgyűjtemények, sem a hagyomány, sem az emlékezés, sem fennmaradt építmények, sem romok nem szolgáltatnak adatot arra, hogy Bács-Bodrog vármegye területén a reformátusoknak a XVIII. század utolsó negyede előtt felekezeti közösségei lettek volna. Vannak, a kik hajlandók illuziókat kelteni azzal a lehetőséggel, hogy a vármegye területén volt református egyesületeket, gyülekezeteket ép úgy el-söpörhették a föld színéről az országos viharok, mint azt a száznál több, névleg is megállapított református egyházat, melyek az úgynevezett alsódunamelléki református egyházkerület területén 1700 előtt még fennállottak, azonban a XVIII. század elején már nyomaikat sem találjuk.

Amde világosságot gyűjt e homályba a dunamelléki református egyházkerületnek 1735 április 5-én kelt utasítása, melyet a két év előtt benyújtott felség-folyamodványval kapcsolatban a szuperintendenciák kikerekítésére vonatkozó királyi rendelet megszüretése céljából Bécsbe küldött követség részére írásba foglalt s melynek hatodik pontjában ez olvasható: „6. És így a praemitált punktumok szerint e (dunamelléki) Superintendencia az alább írt vármegyékben subsistálna“: (Kilencz sorszám alatt kilencz politikai vármegyének felsorolása után) „10. Valkó vármegyében, úgy *Bácsban is, ha valamikor Isten ott is világot gyűjtana.*“ Az illetékes egyházi főhatóság eme feltétlelző megjegyzéséből egész határozottsággal megállapítható az, hogy a XVIII. század derekán, Bács-Bodrog vármegyében, református egyházak nem voltak.

II. József
türelmi
pátense.

A fennálló bács-bodrogvármegyei református egyházak ugyanis ama szabadelvű gondolkodás nyomában keltek életre, melyekkel II. József hazánkban a vallásszabadság követelményeinek útát nyitott. A vallásszabadság biztosítása a törvényhozás hatáskörébe tartozik ugyan és abszolútisztikus pátensekkel, uralkodói szeszélyek szerint nem szabályozható, mindamellett az elnyomatás után fellelegző protestánsok II. Józsefnek 1781 október 29-én kiadott türelmi nyílt parancsát szinte mámoros lelkesedéssel fogadták. *Keresztesi* József az eseményekkel gykorú naplójában maga is kegyelmes vizsgálatást lát ugyan a rezolúcióban a protestánsokra nézve, „de ennek tökéletességre való menetele

— ügymond — mely sok akadályokkal volt összeszőve e hazában, a következő idők bezonyítják.“ Noha ezek az előrelátott nehézségek be is következtek, mégis nyilvánvaló, hogy a türelmi nyílt paranes nyomában, másfelől pedig az 1782 szeptember 20-án kihirdetett telepítési nyílt paranes kedvezményei következtében szinte tüneményszerűen és alakulnak a protestáns gyülekezetek.

A bács-bodrogvármegyei református egyházak nagyobb részének keletkezése szintén ez időszakra esik. A Bácskába települő református rajok egyszersmind részesei annak a megindult népvándorlásnak, mely a természet áldásaiban bővelkedő, de a háborúk miatt lefogyott népességű Bácska benépesítésének állampolitikai üdvös céljait szolgálta.

A haza más vidékeiről kirajzó református magyar jobbágyokból szervekednek a magyar egyházak. A *bácsfeketehégyi* egyház magva a Künhegyesről és Tiszaburáról 1785-ben idetelepült reformátusság volt. *Piros* egyháza az 1786-ban kiköltöző tiszarófi, tiszaderzsi és tetélni református családok egyesüléséből alakult. A *kossuthjafi* (ómoraviczai) református egyháznak a Jászságból, valamint a Nagykúnságból 1786-ban kivándorolt magyarok vetették meg az alapját, míg *Pacséron* ugyancsak a Nagykúnságból és szintén 1786-ban kiköltözött reformátusok raja telepedett le.

A most felsorolt megyebeli négy magyar anyaegyházal kor szerint egyidős az az őt, most már szintén erőteljes németnyelvű református anyaegyház is, melynek alapító hitveit az egykori német császársághoz tartozott rajnamelékli Pfalz protestáns lakosságából telepítették ide. A *torzsai* református egyház települése 1784-ben, a *cservenkai* és *újverbázi* egyházé 1785-ben történt, míg az *újszivácsi* és *újsóvári* egyházak alakulása 1786-ra esik. A német gyülekezetek kezdetben az ág. ev. egyházakkal közös imaházat, harangokat, sőt úrasztali edényeket is használtak; mikor szétváltak, sorshúzás útján osztottak meg azon, a mi meg volt osztható.

A vármegye területén ma fennálló és népesebb többi református egyházak szervekedése későbbi keletű. Ezek már nem csoportos települési rajokból tömörültek össze, hanem a vármegye, sőt az ország különböző vidékeiről való szórványos átköltözésekből és a megélhetés föltételeitől követelt helyváltozásokból gyűjtötték össze híveiket és növelték erejüket, míg az idők folyamán anyaegyházakká szervekedhettek. Ilyen az *újvidéki* egyház, mely a múlt század első tizedéből veszi eredetét, s a mely 1829-ben lépett az anyaegyházak sorába. A *bajai* egyház 1811-ben alakult. Az *ószivácsi* egyház keletkezése 1835-re esik; anyaegyházá 1858-ban szervekedett. A vármegye legfiatalabb református anyaegyháza ez idő szerint a *szabadkai* református egyház, mely 1862-ben adja szervekedési vágyának első jeleit, míg végre állami kongruás kiegyenlítésel ugyan, de 1902-ben anyaegyházá szervekedett.

Iskolát fentartó leányegyházak vannak *Óverbáson*, *Úrszentivánon*, *Kuczorán* és *Zentán*. A *tiszakálmánfalvi* református hitközség 1887-ben alakult és a hozzá beosztott környékbeli szórványoknak missziói középpontja; míg *Zombort*, szárnyát bontó, kicsiny fiókegyházával az egyházmegyei hatóság, illetőleg a ref. egyetemes konvent 1907-ben vette fel a missziói középpontok közé.

A bácsmegyei református hitközségek egyházi igazgatás tekintetében valamennyien a *dunamelléki egyházkerület* kötelékébe tartoznak ugyan, de nem ugyanannak az egyházmegyének a hatósága alá. Kezdetben a szervekedő egyházakat a „Kecskeméti traktus“ (egyházvidék) részesítette annyi gondozásban, a mennyit a mindenkori közállapotok és a nyomorúságos közlekedési viszonyok lehetővé tettek. 1801-ben aztán, a Szalkszentmártonban tartott kerületi gyűlés a következő határozatot hozta: „A kecskeméti traktusnak mód nélkül való chuyúlása változhatatlanul megkívánja, hogy a bácskai eklézsiák attól elszakasztassanak és a közelebb levő s kisebb kiterjedésű alsóbaranyai traktushoz ragasztassanak.“ Az odacsatolás meg is történt, de jó ideig még bizonyos idegenség van a két politikai vármegye református gyülekezetei között. A teljes beolvadás, illetve egyesülés csak 1822-ben ment végbe, midőn az egyházmegye első, latin szövegű pecsétje is, a következő kóriratot veszi fel: „Sigil. ven. tract. inf. Baranya-Bacsiensis.“ A pecsét latin szövegét 1845-ben váltja fel a magyar szöveg. Az egyesülés tehát megtörtént, és ettől fogva a bácsvármegyei ref. egyházak, egyházalkotmányilag az „alsóbaranya-bácsi egyházmegye“ kiegészítő részei. Kivételesen egyesgyedül az utóbbi keletkezésű szabadkai hitközség,

Első (bácskai)
ref. egyházak

Későbbi alakulások.

Egyházi igazgatás.

hozzátartozó tiszamelleki szárványával, mely korábbi, közlekedési viszonyokra visszavilható okokból ma is a kecskeméti egyházmegyéhez van csatolva.

A múlt század kezdetétől fogva tehát a bácsvármegyei egyházak az alsó-baranyai-bácsi egyházmegye keretébe tartoznak, melynek hatósági köre egyébként szintén négy politikai vármegyére, úgymint: Baranya, Bács-Bodrog, Verece és Szerém területére terjed ki. Kezdetben az idegenből betelepült német gyülekezetek figyelmeztetésére a konzisztóriumok ereje elégtelen volt, így hogy velük szemben az egyházmegye ismétletlen a politikai vármegye hatalmát volt kénytelen igénybe venni. Megtörtént, hogy a törzsi egyház a konzisztórium álláspontjával szembeszállva, tanítóját elbocsátotta és a traktus csak a vármegye végrehajtó közegének a közbejöttével tudta a tanító visszahelyezését keresztülvinni. Az újszivácsi s az újsóvi egyház makacskodásának leszerelésére nem egy ízben kellett a kormányzó atyáknak a világi hatósági erő kényszerítéséhez folyamodniok. Idővel azonban ők is, a szinte háromszázados múltú alsóbaranyai és szlavóniai református egyházakkal hitben és hazafiságban összeforrva, szenvedték át azokat a nagy küzdelmeket és hányattatásokat, melyek a hazai protestánsokra azontúl is várakoztak.

Fényomások.

Mert igaz ugyan, hogy az 1790/1-i XXVI. 1.-cz. szebb jövőt ígér a protestánsoknak, midőn egyházi és iskolai önkormányzatukat biztosítja és nagyfokú volt a lelkiismereti szabadság mellett, az a hitbeli és anyagi föllendülés, mely ennek nyomában megindult, amde a múltak igazolják — és e részben Bács vármegye levéltárában is megtalálhatók még az országos dikasztériumok szomorú jelentőségű intézményei, rendeletei — hogy a kormány egyházpolitikája a protestánsokkal szemben félretett minden kíméletet. A helytartótanácsot II. Lipót halála után már tartózkodás nélkül és lépten-nyomon használja fel rendeleteiben az 1790/1-i XXVI. t.-cz. hézagait arra, hogy a törvény üdvös rendelkezéseit sarkaitól kivesse; s az egyházi életet bénító eme sérelmes rendeletek következtetésen, lánczolatosan egymásba fogóznak, évtizedeken keresztül, úgy, hogy szinte igazolják azt az egykorú közfelfogást, mely a helytartótanácsot „lagellum haereticorum“-nak, az eretnekek ostorának nevezte el. Megálltak eme nehéz megpróbáltatások között a bácskai ref. egyházak is és a német egyházak követték a magyar testvérgyülekezeteket, buzgóságban, elszántságban egyaránt.

Az 1848—49-iki szabadságharc pusztítása félelmes arányokban rongálta meg és vetette vissza az egyházak fejlődési menetét. A felingerelt fajgyűlölet vérengzése fokozott mértékben szenvedte át a különböző nemzetiségek által lakott Bács-Bodrog vármegye s a testvérháború iszonyait és rombolásait fokozott mértékben érezték a megyebeli, különösen magyar ref. egyházak, melyek a legszomorúbb napokban is szemben álltak a nemzeti törekvések szövetkezett ellenségeivel. De a veszedelem tetőpontján végre nekik is menekülniök kellett. Az egyházakban a papok maradtak meg helyükön utolsóknak. Az ómoraviceai egyház pénztárát Halasra szállította, anyakönyveit elásta. Piros, Újvidéken sülyesztette föld alá harangjait; papja, családostul elbűjdosott. Feketehegy lelkipásztorát a felbújtogatott tömeg agyonlőtte.

Az abszolútizmus alatt.

A szabadságharc lezárása után, az erőbeli veszteségeken felül, ismét beállott a protestáns vallásúakra, tehát a református egyházra nézve is az elnyomatásnak és a megaláztatásnak keserves korszaka. Az egyház alkotmányát rövidesen felfüggesztették. — Az ostromállapot megszűnésével az alsóbaranyai-bácsi ref. egyházmegye is csak a császári és királyi kormánybiztosok jelenlétében, azoknak „kegyes részvételével“ tarthatja meg időszaki üléseit, mert az e nélkül tartott ülések büntető-eljárás alá estek volna. Az 1850. év április 15-én Mohács-on tartott egyházmegyei gyűlés jegyzőkönyvét már fekete-sárga zsinór fűzi össze, melynek végci a baranyai megyefőnök kétféjűsasos, kormánybiztosi peesétjével vannak a jegyzőkönyvhöz peesételve, s a jegyzőkönyv aláírói között a kormánybiztosi aláírás is ott kemlykedik. A vármegyei állapotok teljes felfordultságát mutatja az is, hogy a bácsvármegyei gyűlesekrol felvett jegyzőkönyvet, így még az 1859. évi április 12-én Paacséron tartott egyházmegyei évi gyűlés jegyzőkönyvét is, a „szerb vajdaságban“ felvettnék írják.

Az abszolút kormány az általa czélba vett teljes elnyomás és germanizálás politikáját igyekezett elősegíteni minden olyan intézkedéssel, mely a protestánsok egyházi és iskolai önkormányzata ellen irányult. A mindenre elszánt erőszakosság jellemét veszi föl ez a törekvés végre az 1859 szept. 1-én kiadott

császári nyílt parancsban, és az ennek végrehajtását előkészítő szeptember 2-iki miniszteri rendeletben. A pápens hatalmi szóval törli ki a hazai protestáns egyházak háromszázados múltját, fenekestül felforgatja annak államjogi viszonyait és törvényekben biztosított egyházalkotmányát.

És a hazai ref. egyházhatóságok lelkes sorában, melyek a sérelmes pápens ellen tiltakozó szavukat felemelték, ott van az alsóbaranya-bácsi egyházmegye is. 1859 nov. 10 és 11-én Kölkeden tartott közgyűléséből érleyes hangú feliratban járul a felség elé. — „Fájdalmas érzés fogta el lelkünket“ — mondja egyebek között ez a felirat — „látván, hogy egyházunk ügyei, a magyar protestantizmus államjogait szabályozó, örök érvényű bécsi és linzi békekötések s az 1791: 26. t.-cz. mellőzésével, s ezek ellenére oly egyoldalú úton alkotott törvény által szándékoltatnak rendeztetni, mely az evangéliumi elveken épült protestáns egyház által soha nem tűrhető idegen befolyás meghonosítására vezethetne“ . . . A felirat mellett az egyházmegye közgyűlése elismerő s egyszersmind biztató méltánylással hagyja helyben az esperesnek arra vonatkozó hivatalos jelentését, hogy ama szerb vajdasági kormányhatósági parancsokat, melyek őt a pápens rendelkezéseihöz való alkalmazkodásra utasítják: érintetlenül és foganatosítás nélkül „tisztellel felretette“.

A ref. egyház ellentállása.

Az a rendületlen kintartás, melyet a sérelmes nyílt parancs ellenében a bácsvármegyei református egyházak tanúsítottak, egyfelől a pápens egyik részleges célzatánál, másfelől a vármegye felekezeti viszonyánál fogva, a kivételes méltányolásra is joggal tarthat igényt.

A kormány, a pápens rendelkezéseiben, az eddig meglevőkön kívül, két új protestáns szuperintendencia felállítását tervezi, s mindkettőnek a székhelyét Bács vármegyében jelöli ki, és pedig az új református egyházkerületét Újszivácson, az ág. evangélikusokét: Újverbászon, egyszersmind minden rendelkezésre álló erővel igyekezett a pápens érvényesülését kieroszakolni. Zaklatta a lelkipásztorokat, hogy híveikre az előrelátó alkalmazkodás értelmében hassanak. A gyülekezeteket pedig merészen izgatta törvényes egyházi felsőbb-ségeik ellen. Bács vármegyében, könnyen megtalálható onkál fogva, elsősorban a német-nyelvű református egyházak lelkészeit igyekeztek egyházalkotmányukhoz való hűségükben megtántorítani. Még ma is vannak élő tanúi annak, minő szorongattatást állott ki az újsziváci püspöki székre kismemelt cservenkai lelkész: *Poór* Zsigmond, majd az újsziváci lelkipásztor: *Gózon* Zsigmond, míg a kísértő hatalom közvetítői velük szemben kudarcokkal leszereltek. Elsőben kecségtették őket a rang és tekintély előnyeivel, a fenntartott fejedelmi megerősítés biztosításával, megcsillogtatták előttük a szuperintendensek részére a pápensben biztosított állami segély tágítható arányait, majd, ezzel célhoz nem jutván, igyekeztek őket a hatalom fenyegető eszközeivel megfélemlíteni. Hasztalan. A bácsvármegyei református lelkészek rendületlenül megállottak hitük és hivatásuk elvi magaslatán. Ez a szilárd megállás csak emelkedik értékében, mivel Bács vármegyében történik, a hol az egyházak és hivatott vezérek, elüljáróik, a „szerb vajdaság“ osztrák katonai kormánya alatt ellenük ingerelt nemzetiségek között, minden oldalról, fokozott germánizáló befolyás és szünet nélkül való szorongattatás nyomása alatt állottak. Továbbá csak nyer erkölcs jelentőségében a mellett a tény mellett, hogy a bácsvármegyei másik protestáns testvérelekezet, a *bács-szerémi ág. ev. esperesség* a pápens értelmében szervezkedett, minek következtében az újverbászi ág. ev. szuperintendencia részére a vallásügyi kormány a püspöki adminisztrátort valóban ki is nevezte.

A kintartó küzdelem végre is a sérelmes nyíltparancs visszavonására vezetett. Az alkotmányosság helyreállítása után a bácsvármegyei reformátusok, a hazai református egyház egyetemében a közösségben együtt érzik azt, hogy az 1848. évi XX. t.-cz.-ben foglalt tökéletes vallásegység és viszonyosság nagy elvét, az elkövetkezett idők törvényhozásai csak kisebb részletekben tudják beváltani. És noha az 1868: LIII., a viszonyosság kérdéseinek rendezéséről szóló, majd a főrendiház reformját életbe léptető, nemkülönben az 1894 és 1905-ben alkotott, úgynevezett egyházpolitikai törvények, majd utóbb az 1848: XX. t.-cz. 3. §-ának megvalósítására törekvő törvényhozási és kormányhatósági intézkedések, közelebb vitték a felekezeti viszonyokat a vallásegység és viszonyosság felé: még most is jelentékeny hézag van a mai állapotok és ama. eszményi egyenlőség között, melyet a törvény „tökéletes“ jelzővel illetett.

Fajlítás a ki-egyezés után.

A bácsvármegyei református egyházak fejlődése és erősödése az uralkodó viszonyok között tünasztható kívánalmaknak teljesen megfelel. Legtekintélyesebb gyülekezetek a magyarajkúak között a *kossuthfalvi, bácsfelekétegyri, újnálki, paeséri*, a németnyelvűek között az *újsziváci, torzsi, újverbázi*. A Baes-Bodrog vármegyében lakó református hívek lélekszáma 28.568, melyből esepán a szabadkai anyaegyházra és szórványaira eső, mintegy 2500 lélek tartozik a kecskeméti traktus egyházhatósága alá; ellenben a huszonhat ezeret meghaladó hívek, a teljes népessége szerint a 44.000 lelket megközelítő „alsóbaranya-bácsi egyházmegye” egyházhatósági illetékessége alá esnek. A bácsvármegyei reformátusság fent kitett számából 17.339 lélek a magyar egyházakhoz, 11.229 lélek pedig a német gyülekezetekhez tartozik. A bácsmegyei ref. egyházak leltári vagyonértéke, együttesen meghaladja az 1.700.000 koronát; az egyes egyházaktól kezelt egyházi, illetőleg iskolai rendeltetésű alapítványok összege meghaladja a 80.000 koronát.

1-iskolák.

Az egyházak közül csak kettő járhatja növendékeit községi iskolába: Szabadka és Paesér. A többi bács-bodrogvármegyei anyaegyház és leányegyház kivétel nélkül felekezeti iskolákat tart fenn, az oktatás és nevelés ügyének egységes szellemben való fejlesztése érdekében. Ehhez képest az egyháznak összesen 33 iskolaépülete van 45 tanteremmel, melyek a törvényes kívánalmaknak teljesen megfelelnek. A működő tanítók száma 45. A mindemapi tankötelesek száma 3323, az ismétlő iskolásoké 1182, együtt: 4505. Ezek közül a magyar nyelvű gyülekezetekre esik 2739, a németajkú egyházakra 1766 iskolás. Az egyház felekezeti iskolái, oktatás és nevelés tekintetében, egyaránt a törvények és a lazaflás szellem által támasztott követelmények színvonalán állanak. Az egyházmegyei hatóságnak, a gyülekezetek elüljáróságának kivételes gondja, de a tanítóerők közös becsvágya is egyesül abban a közös törekvésben, hogy a nép művelődése a magyar és német egyházakban egységes legyen. A kormányzati szellemet jellemzi az a határozat is, melyet a vörösmarti gyűlés 1833-ban hozott: „Meghirdetetik, hogy a nemzeti nyelven kívül, semmi más nyelven készült írásk ezen consistoriumba bé nem vétetnek, és hogy e tárgyban kifogás ne lehessen: ezt az illető eklésiákban a katedrákból közönségsé kell tenni.” Így határoz az az egyházmegye, melynek hatósága alá a német egyházakon kívül, egy szerb nyelvű gyülekezet is tartozott.

Magyarosítás.

Őrök emlékeztető lesz az alsóbaranya-bácsi egyházmegye történetében egyik volt világi tanácsbírájának, *Korbai* Károlynak a neve, a ki egy, már 1877-ben tett s az egyházmegye rendelkezésére boesátott 10.000 koronányi alapítványával lehetővé tette azt, hogy az egyházhatóság az alapítvány szellemének megfelelően szervezett külön bizottsággal évről-évre megvizsgáltatja azokat az eredményeket, melyeket a németajkú iskolák tanítói a magyar nyelv tanításában értek és évről-évre odaítéli az alapítványi tőke jövedelméből származó jutalmakat a német gyülekezetek ama tanítóinak, a kik növendékeikkel, a magyar gondolkodás és nemzeti érzés fejlesztése tekintetében a legkiválóbb sikereket érik el. Az e részben eddig elért eredmények is minden elismerésre érdemesek. A német egyházak nagyobb részében a tantárgyakat magyarul tanítják, a német gyermek magyarul gondolkozik és az így beleje nevelt magyar érzést viszi haza az iskolából hozzátartozóik közé.

Hitélet.

A magyar és német gyülekezetek közötti egységesebb hitélet és a lélekben való bensőbb egygyéolvadás érdekét szolgálta továbbá az a reform is, mely mintegy másfél évtizede az eddig használt német énekeskönyvet megújította, felvévén bele egyéb, általánosn elterjedt szép énekeken kívül a magyar gyülekezeteknél használatban levő énekeskönyv zsoltárait, ama dallamok hangjegyeivel, miket a hírneves francia zenéirő: Goudimel Klaudius még a tizenhatodik században szerzett, s melynek édes melodiáit a föld kerekiségének minden nemzetbeli reformátusai negyvedfélszáz év óta éneklék, sikeresen építvén a hívekben az egyházas közösség érzetét. Jellemében és ezélatában azonos egyházhatósági intézkedésnek tekintendő a német egyházak részére most készülő új halottas könyvnek az a kiadása is, melybe a magyar egyházakban századok óta használatos halottas énekes könyvből, a dallamaik szerint mélyebb ihletű énekeket szintén fel fogják venni.

A bácsvármegyei református egyházak az alsóbaranya-bácsi egyházmegyébe való csatoltatásuk után az egyházmegye konzisztóriumában csak-

hamar megfelelő súlylyal érvényesültek. 1814-ben a traktus jegyzője, 1822-ben pedig már az egyházmegyei esperese is bácsmegyei lelkipásztor, *Kertvélessy Pál*, a feketehgyi pap személyében. Az idők folyamán, kiválóképen a múlt század közepétől fogva szinte jogszokássá fejlődött az egyházmegyében az, hogy a traktus esperesait felváltva, majd a bácskai, majd a baranyai lelkészi karból választják; noha e tekintetben sem egyházhatósági szabályrendelet, sem határozat kötelező intézkedést nem tartalmaz.

A bácsvármegyei református egyházak alakulásainak kezdete (1784) óta a dunamelléki egyházkerületnek, tehát a bácsvármegyei egyházaknak is, a püspökei a következők voltak: Szőnyi *Firág Mihály* († 1790), *Fégyeresmárti Sámuel* († 1807), *Tormássy János* († 1814), *Báthory Gábor* († 1842), *Polgár Mihály* († 1854), *Török Pál* († 1883), *Szász Károly* († 1905) és ez időszertint *Baksay Sándor*.

Az alsóbaranya-bácsi egyházmegyének 1801 óta esperesei voltak: *Rác Mihály*, *Vég József*, *Kertvélessy Pál*, *Boldizsár Imre*, *Rác Péter*, *Gózon Zsigmond*, *Vinczy Ferencz*, *Kármán Pál*, *Tóth János* és ez idő szerint *Szabó Péter*.

Az egyházmegye gondnokai voltak (ugyanesak 1801 óta): *Vizsolyi János*, *Péter Ferencz*, *Kármán Pál*, *Markos Pál*, ifj. gróf *Teleki Gyula*, ifj. gróf *Ráday László*, *Kiss Miklós*, *Gaál Péter*, *Cseh Ervin* és ez idő szerint *Kozma László*.

A bács vármegyei ref. egyházak igazgatása eleint, úgy mint a hazai református egyházaké általában, a XVI. és XVII. századbeli kánonok, kerületi statutumok és rendeletek alapján nyugodott, és ez az igazgatás tagadhatatlanul hierarchikus szemben érvényesült. A hatalmat az esperesek és a papi asszesszorok tartották kezükben, és a konzisztóriumok zárt ajtók mögött tanácskoztak. Mindamellett, noha az eljárásnak nem voltak meg az előirt formaszerű biztosítékai: megmota a vezető férfiakban az időknek és a közgondolkozásnak megfelelő lelkiismeretesség és bölcseség. Az 1848-ban kigyúladt eszmék azonban az egyházi téren is demokratikusabb és szabadelvűbb irányban alakították át a közgondolkozást. A konzisztóriumok lassanként képviselői közgyűlésekké változtak át. A világi elem, mely eddig, befolyásos világi férfiak személyében inkább a pátrónusok szerepét játszotta a konzisztóriumokban és azokon kívül, ma már a közgyűlési és a bírósági tanácsokban egyaránt, mellözhetetlen alkotmányos tényezőül szerepel. Az egyházmegye, különösen az e. m. gondnok választásánál, gyakran felakadt, „midón — az 1840. évi belleyi gyűlés jegyzőkönyve szerint — egyházvidékünk kopár mezején nemfénylenének ezen fontos hivatalra kijelölhető Nehémiasok, kik tekintetükhöz bölcseséget és buzgóságot párosítanak.“ Hasonlóan megtörtént, (1844-ben) hogy a traktus ág. ev. férfútt választott ülnökévé; viszont a bácsmegyei ág. ev. esperesség reformatus férfútt tisztelt meg az asszesszorsággal.

Az 1881. évi debreczeni, valamint az 1891. évi budapesti ref. zsinat ugyanis az egész református egyházalkotmányt a zsinat-képviselőbeli rendszer elvei szerint iktatta törvénybe. Végre az 1904. évben megnyílt budapesti zsinat alkotta meg a hazai országos református egyház fejlődésének és erősödésének nem egy fontos előfeltételét és biztosítékát. A törvénykezési eljárást mind a közigazgatási, mind a fegyelmi ügyekre vonatkozólag, az eddig nyert tapasztalatok alapján sok tekintetben módosították. Az alsóbaranya-bácsi egyházmegye bírói tanácsát, mai törvényszerű összetétele szerint, az esperes és egyházmegyei gondnok kettős elnökelet alatt, egy lelkészi, illetve világi jegyző, öt papi, öt világi tanácsbíró és az egyházmegyei ügyész alkotják. Az egyházmegye közgyűlése, mint közigazgatási hatóság, ugyancsak az említett kettős elnökelet alatt, 38 rendes, illetőleg missziói lelkészből, ugyanannyi választott világi képviselőből, 3. népiskolai tanítóképzéselőlől és a papi, illetőleg világi jegyzőkből alakul. Ugyanaz a zsinat törvényileg átalakította az egyházi adózás rendszerét, a midón az általános teherviselés szempontját követve, a maga orgánikus rendszerében az állami egyenes adót tette az egyházi adózás alapjává, s egyzersmind az egytetemes konvent kezelése alatt behozta az úgynevezett egytetemes adóalapot, melynek rendeltetése egyenesen az, hogy az egyes egyháztagokra nehezedő adóterhet lehetőleg könnyítse. Megalkotta ugyanaz a zsinat az országos református lelké zi nyugdíj- és özvegy-árvagyámintezetet is, mely az egyház életében korszakos alkotás. Bizrást mondható, hogy az új törvények, előjárói bölcseséggel alkalmaztatván, kétségkívül új fejlődés és erősödés áldásait fogják megteremni a református egyház számára.

Egyházi elöljárók.

Egyházi kormányzat.

AZ ÁG. HITV. EV. EGYHÁZ.

A Wittenbergából kiindult németországi reformáció (1517) rövid idő alatt elterjedt Európa legtöbb államában s hamar talált Magyarországon is hívőkre. A németországi egyetemeket látogató tanulók, az ide szakadt katonák és leginkább a Szepességben és Erdélyben II. Géza király alatt (1142) letelepedett flandriai németek, kik Nagy-Németországgal kereskedelmi összeköttetésben állottak, hozták be és terjesztették Magyarországon az evangélium új tanát, hol titokban, hol nyíltan üldöztetve az uralkodó katolikus vallás nagyjaitól és hatalmasaitól. Már II. Lajos alatt (1522) számos híve volt és Miksa alatt (1564) aranykorát élte Magyarországon a protestántizmus. Minden vármegyében voltak hatalmas védői és pártfogói, csak Bács-Bodrog vármegyére vonatkozólag nincsen feljegyzésünk, vajjon voltak-e ebben vagy a későbbi korszakokban, Mária Teréziáig, csak követői is. Annyit tudunk, hogy a Tolnával és Baranyával szomszédos vármegyékben *Sztáray Mihály* és *Ziderius Imre* mellett *Bornemissa* (Abstenius) Péter és *Erdődi Szilveszter János* terjesztették Luther tanát. De ez mégis leginkább a dunántúli szomszédos vármegyékre vonatkozik, hol *Nádasdy Tamás* volt a lutheránusok hatalmas pártfogója. Az is fel van említve, hogy *Perényi Péter* a Bánságban a lutheránusok hatalmas oltalmazója volt. De bár a Bánság alatt Bács-Bodrog vármegye is érthető, még sem egészen bizonyos, vajjon abban az időben Bács-Bodrog vármegyében voltak-e lutheránusok. A lutheránus főurak közül, kik hit-sorsosaikat mindenütt oltalmazták, Bács-Bodrog vármegyében épen akkor a hatalmas *Perényi Péternek* volt birtoka és *Linberger István* („Geschichte des Evangeliums in Ungarn“) meg is jegyzi, hogy *Perényi Péternek* e birtoka a Bodrogtól a Drávaig terjedett, a miből következik, hogy Bács-Bodrog vármegyében ez időben bizonyára voltak lutheránusok, mert a mostani Bácska felső része az akkor önálló Bodrog vármegyét alkotta. Ha tehát egész Magyarországon mindenütt voltak lutheránusok, bizonyára voltak Bács-Bodrog vármegyében is. Más kérdés az, vajjon egyházilag szervezve voltak-e, mert erről felvilágosítást sehol sem találunk. Azonban, ha voltak is, később innen alkalmasint egészen eltűntek, mert hiszen ma a reformáció első évciben, a mohácsi vész után (1526), *Perényi Péter* Bács-Bodrog vármegyei birtokát elvesztette; majd a törökök annyira elpusztították a vármegyét, hogy nagy kiterjedése mellett is annyira néptelen volt, hogy a róm. katolikusoknak is csak tizenkét plébániájuk volt itt. Történelmileg tehát alig valószínű, hogy a II. Lajos uralkodásától Mária Terézia uralkodásáig terjedő korszakban Bács-Bodrog vármegyében nagyobb számú és egyházilag szervezett lutheránusok lettek volna.

Első lutheránusok Bácskában.

Egyházak szervezkedése.

Szervezkedő evang. egyházközségekkel Bács-Bodrog vármegyében csak a XVIII. század végén találkoznak. Az első lutheránusok *Mária Terézia* alatt telepedtek ide. 1740-ben az az időben bevándorolt szerbekkel jött egy gazdag, előkelő, *Csernovits Mihály* nevű „goszpodár“, ki *Futakon* letelepedve, a gróf *Cavriani-féle* birtokot, mely később, 1745-ben tulajdonába ment át és ma *Chottek grófé*, bérbe vette. A bérszerződés egyik fontos feltétele az volt, hogy a bérlő az egész földbirtokot művelni s így az esetleg hiányzó munkaerőt, ha kell, település által is előteremteni köteles. *Csernovits* már berletidejének első éveiben tapasztalta, hogy a közellakó szerbek idegenkednek a munkától, tehát Felső-

magyarországból lutheránus tótokat telepített Petrőczre, Kiszácsra, Dunagálosra és talán más helyre is. Ezek a körülbelül kétezreze menő, valamint később, 1766—1768-ban Bácsfalura, 1780—1790-ben Pinczédre és Bajására telepítők alakították meg Bács-Bodrog vármegyében az első ág. hitv. ev. gyülekezeteket. Magától értetődik, hogy e gyülekezetek kezdetben egyházilag szervezve még nem voltak, gondozásuk hatóságilag a futtaki katolikus plébániára volt bízva.

Hitbuzgóságuk azonban oly tántoríthatlan volt, hogy például az Úrvacsora felvételére minden veszély és üldözés között is elzarándokoltak Komlóra, Nagylakra, Pilsire és Péteribe. Nem egyszer történt, hogy utazásuk közben elfogták s Kalocsára börtönbe huzelták őket. (Petrőcz levéltára).

De jóban is részesültek. Háan Lajos az 1879. évi „Koruhev“ 12. és 13-ik számaiban felemlíti, hogy a letelepített evang. tótoknak. jelesen a petrőcieknek nagy jótévőjük volt gróf *Hadik* és gróf *Brunswick*. Gróf Hadik András, 1769-ben a futaki uradalom birtokosa lévén, a petrőci és a többi ev. tótoknak ingyen adott építéshez való fát és nádat, a lelkészeknek pedig tüzfát, a mennyi kellett. Ezenkívül minden lelkési és tanítói állomásnak ingyen földet. Hadik András neje pedig a petrőci templomba ajándékozott drága, sajátkezüleg hímzett oltárterítőt. *Sztehló* lelkészt ellátta igen szép szarvasmarhával. Ez a Hadik András, a ki 1710—1790-ben élt, *Hadik* János, egykori (1585—1642) trencsényi evang. lelkésznek és szuperintendensnek a dédunokája volt. Hadik András különben a történelemből főleg a hetéves háborúból ismeretes, a midőn huszárjaival Berlinbe hatolt és a várost megsarcolta.

Ugyancsak Háan Lajos felemlíti az 1879. évi „Kornhev“ 13. számában a gróf Brunswick családát is, mint a Futak táján letelepedett ev. tótok jótevőjét. Elmondja, hogy *Rohonyi* György, dunagálosi lelkésznek költeményeit 1802-ben Brunswick grófné saját költségén kinyomatta. A Brunswick család szintén evang. lelkésztől származik, mert Brunswick Tóbiás 1620—1624-ig szuperintendens volt és annak dédunokája volt *Brunswick* József, a bácsmegeyi evang. tótok jótevője, mikor a futaki uradalom gróf Hadik András után az ő birtokába került.

Azonban már 1760—1770 körül, midőn a vallási türelmetlenség szűnni kezdett, nemcsak a kitűnő *Sztehló* András, pilisi ág. ev. pap, hanem a szelídlelkű *Spannagel* Sámuel is, kit előbbinek közbenjárására 1770-ben az ó-pázuai katonatelep ág. ev. prédikátorává neveztek ki, Bács-Bodrog vármegyei hitsorsosait időnként meglátogatták és vallásuk vizgásában részesítették. Különösen *Spannagel* tűnt ki e tekintetben; 1788-ban II. József császár, a ki a futaki kastélyban időzött, maga elé hívatta és az egyházi téren hosszú éveken át kifejtett buzgó és sikeres működésének elismeréséül megajándékozta néhány arannyal.

Az 1780-as évekbe esik Bács-Bodrog vármegyében a protestáns németek telepítése. II. József, ugyanis meggyőződve, hogy a Mária Terézia alatt történt német katolikusok telepítése után sem elég népes még a vármegye, frankfurti biztosa útján az 1782 szeptember 21-én kiadott úgynevezett telepítési nyílt parancsban felhívta a felső Rajna vidékén lakott alattvalóit, hogy települjenek le Magyarországra, hol még egész nagy néptelen vidékek vannak, melyek német szorgalommal mívelve, minden tekintetben könnyű megélhetést biztosítanak. A rajnavidéki lakosoknál a települési felhívás kedvező visszhangra talált; egyrészt azért, mert még akkor ott kifejtett ipar nem volt, a mivelhető föld pedig a lakosok számárahoz képest kevés volt, s így sok ezer szorgalmas ember munka nélkül tengődött és munka után vágyott; másrészt azért, mert a felhívás igen kedvező és előnyös feltételeket biztosított a települőknek. Minden települő család a települési számtartói hivataltól kapott: egy tehenet vagy e helyett egy frtot, egy nyoszolyát, egy szalmazsákot, egy pokrócot, hat zsákot, egy teknőt, egy fejszét, egy kapát, egy ásót, egy villát, egy rokkát, egy szitát, egy sütőlapátot, egy csöbört, egy sajtárt, egy kőpülöt. A földmívelő paraszt pedig kapott: három lovat vagy e helyett 22 frtot, egy rövid és egy hosszú gyeplőt, négy kötőfelet, nyolcz hámkőtelet, két béklyőkőtelet, egy vasalatlan kocsit, egy ekét felszerelésével, egy boronát, egy baltát, egy csákányt, egy favillát, egy kaszát köszörőkővel, egy kaszaüllöt, egy fúrót, egy gyalukést, egy kézifűrész és egy ponyvát. Minden község azonnal épített ideiglenes imaházat

As egyház főiri pártfogói.

Német protestánsok telepítése a Bács-kába.

és iskolát, templomi felszerelésre kaptak egy harangot, szószéket, oltárt, egy aranyozott kelyhet egy ezimből való keresztelő edényt, egy feszületet, egy ostya-sütőt és az iskolahűtort. A papok kaptak egy egész telek földet és az adómentes években évenként 200 frtot és 12 öl fát, a tanúk ok föl telek földet és évenként 75 frtot és 24 pozsonyi mérő feles búzát. (Bimann J. „Der deutsche Colonist 1820.)

A települési nyílt parancs a felső rajnavidekiek számára, sok ezer földműves és mestermember telepítését igérvén, a következő ajánlatot teszi: „1. Egészen tökéletes lelkiismereti és vallási szabadságot, valamint hogy minden hitfelekezettel a szükséges lelkészekkel és tanítókkal és mindenmel, a mi azok fenntartására szükséges, a legelőkeltebben ellátjuk. 2. Minden család egy rendes, új, a helyi viszonyoknak megfelelő, elég tágas lakóházzal és kerttel fog ellátni. 3. A földművelőket, családjuk fenntartásához megkívántató szántófölddel és kaszálóval, valamint a szükséges igavonó és tenyésztőállatokkal és mezei és háztartási eszközökkel megajándékozuk. 4. A mestereberek és a napszámosok csak háztartási eszközöket kapnak, de a mesteremberek ezenfelül mesterségük üzéséhez szükséges szerszám beszerzésére még ötven rheusi forintot kapnak készpénzben. 5. Minden családnak legöregebbik fia a katona újjonozás alól fel van mentve. 6. Minden család ingyen utazásban részesül Bécestől egészen a település helyéig, és az erre szükséges utazási pénzek kifizettetnek; azután az ellátás még addig fog tartani, míg a család abba a helyzetbe jut, hogy maga erejéből fenntarthatja magát. Ha azonban e támogatási idő után némely család önhibáján kívül bajba kerülne, akkor három évi visszafizetés mellett, minden szükséges támogatásban részesül. 7. Az új jövevényeknek, ha az úton, vagy a változott éghajlat miatt, vagy más okból megbetegedtek: egészségük helyreállítására kórházakat állít az állam, hol a betegek ingyen és gondos ápolásban részesülnek. 8. Végre a birodalmi bevándorlók, településük napjától, tíz éven át, adómentességet nyerne, úgy hogy ez idő alatt minden állami és uradalmi adótól, járuléktól és tserhétől, akármilyen legyen annak a neve, teljesen szabadok és mentesek maradnak. E tíz szabad év eltelte után azonban kötelesek, úgy mint a többi alattvalók, a tserhető és az országban szokásos adófizetést teljesíteni.“

Magától érthető, hogy e parancsban biztosított telepítési feltételek és előnyök csakhamar kivándorlási mozgalmat idéztek föl a Rajna védékén. Würtemberg, Baden, Zweibrücken, Saarbrücken, Pfalz és Nassau városaiban. És meg kell vallani, hogy ez idő óta a mai napig soha oly előnyös település nem történt. A felhívás annál inkább kedvező visszhangra talált a birodalmi lakosoknál mert ott is ismerték már II. József türelmes szellemét. A felhívás, mely különben az 1781-ben kiadott úgynevezett türelmi parancsban gyökerezett, sokakat indított a Magyarországra való településre. Decker Péter, iskolamester és Bauer Radó kézműves, beutazták mint toborzók az egész Rajna-vidéket és buzdították a népet kivándorlásra. Oly tömegesen vándoroltak az egész Rajnavidekről, hogy három év alatt — nem tekintve a róm. kath. bevándorlókat — 1784-től 1787-ig: Újverbász, Torzsa, Kiskér, Cservenka, Szeghegy, Bulkeszi és Járek községek keletkeztek, túlnyomólag ágostai hitv. evangélikus lakosokkal.

A telepített német ág. ev. egyházak éppen oly kevésbé voltak szervezve, mint a tótok. Voltak ugyan saját papjaik és tanítóik — ez időben már a tótoknak is, — de egyházközségileg a pestmegyei esperességekhez voltak csatolva. Csak 1791-ben, mikor valamennyi magyarországi evangélikus tartotta az első országos zsinatot Pesten, alakult a bács-szerémi német és tót egyházakból önálló esperesség.

1791 október 8-án a zsinat tizenegyedik ülésén *Szethlo* András petroői és *Szimonidesz* János orosházi lelkészek azt kérték, hogy a bácsi és békési egyházakat a középponttól a pest-békési esperességtől szakítsák el a nagy távolság miatt. Jogos kérelmüknek úgy tettek eleget, hogy a bácsi egyházakat a szerémiékkal önálló esperességben csatolták össze és ennek a végrehajtását a bányai kerületre bízták.

A szervezkedés nagy fáradságba került, nemcsak azért, mert a terület igen nagy volt, a mi a közlekedést megnehezítette, de azért is, mert különösen a bevándorolt németeknek előbb hozzá kellett szokniok az egyházi önkormányzat gyakorlásához. Az autonómia alapján az egyházközségek lassanként presbitériumot választottak, melynek élén a lelkész állott, ez vezette az egyházközség

ügyeit. Az egyházközségek választották az egyházmegye tisztviselőit is, kik a lelkészekkel és az évenként választott világi képviselőkkel, az évente egyszer, szükség esetén többször egybehelvott esperességi közgyűlésen az esperesség egyházainak ügyeit tárgyalták.

A lutheránusok száma Bács-Bodrog vármegyében gyorsan szaporodott, látni abból, hogy 1808-ban Bajsán 521, Bácsújfalun 1026, Dunagálson 959, Kiszácson 1380, Petrőczön 3347, Pinczédén 641, összesen 7874 tót; Bulkeszin 1104, Cservenkán 2022, Járekon 424, Kiskéren 1048, Szeghegyen 1305, Torzsán 783, Újverbáson 1048, összesen 7734 német, tehát összesen : 15,608 ág. evangélikus lakott tizenhárom anyaegyházban, melyekhez Lihomos, Újszivác, Palánka, Újsóvé, Kuczora és Kölpény mint leányegyházak tartoztak körülbelül 1000 lélekkel.

A múlt század harminczas éveinek végén már nem volt anyaegyház, hol a régi — német egyházközségekben a kinostár által épített — imaházak helyén szép, nagy templomuk ne lett volna az aránylag szegény, de áldozatkész, hitbuzgó ág. ev. híveknek. Iskolákat is építettek; közöttük az újverbázi algimnáziumot, melyet az ág. ev. felekezet papjai és tanítói 1822-ben alapítottak és a tanügy lelkes barátainak segítségével több mint félszázadon át fönntartottak. Minden anya- és leányegyháznak volt népiskolája, melyben — mint az időben más felekezeteknél is — vagy végzett hittanhallgatók, vagy legtöbb esetben harmad-negyedosztályú deákok, értelmes mesteremberek és kiszolgált katonák tanították a gyermekeket olvasni, írni, számolni és bevezették a vallás, földrajz, fizika, egészségi káté, valamint az időjárásban elemi ismereteibe. Az iskola egyházi hatósága, az esperesség, nagy gondot fordított az elemi népiskolákra. A hívek anyanyelve szerint tót és német dékánátust, tankerületet alakítottak, melyek élén egy-egy dékán, tanfelügyelő állott, kik az alirg 5—6 hónapig tartó iskoláévben többször meglátogatták az iskolákat, az évről-évre ünnepélyes vizsgákat megtartották és jelentést tettek az esperességnek. Az akkor még kezdetleges közoktatásügyi viszonyok között meglepően sokat tettek az ág. evangélikus iskolák fejlesztésére. Az 1808-ban még csak 7874 lelket számláló ev. tótok 1846-ig 18,673-ra szaporodtak és tíz anyaegyházban 10 iskolát tartottak fenn, melyekben évi 16,024 frt 34 kr. bevétel és 11,059 frt 91 kr. évi kiadás mellett tíz tanító 1883 gyermeket oktatott. Az 1808-ban még csak 7734 lelket számláló németek pedig 1846-ig 23,749-re szaporodtak és tíz anyaegyház és három leányegyházban 13 iskolát tartottak fenn, melyekben 16,543 frt évi bevétel és 15,422 frt 69 kr. évi kiadás mellett tizenhét tanító és három segédtanító 3979 gyermeket oktatott. Figyelemre méltó, hogy az 1846. évi dékánatusi jelentés, melyből a fenti adatokat vettük, a német dékánatusba tartozott iskolákra vonatkozólag megjegyzi, hogy : „In omnibus scholis juvenus scholastica in lectura et scriptura Magyaria exercebatur.“ A németek és tótok száma tehát 1808-ban összesen : 15,608 lélek volt s 1846-ban 42,422-re növekedett; kevés kivétellel mindenütt csinos falvakban laktak, templomuk és iskolájuk volt, békében éltek a más hitfelekezetűekkel és mind vagyonosodás, mind művelődés tekintetében előrehaladtak. Az egyházmegye megalakulása óta 1848-ig négy kanonika vizitáció volt az egyházmegyében. 1798-ban *Hamaliar* Márton, 1810-ben *Lyci* Kristóf, 1818-ban *Lovich* Ádám és 1836-ban *Szeberényi* János dr. szuperintendensek végezték.

1848—1860-ig az ág. evangélikusokról Bács-Bodrog vármegyében a következőket említhetjük fel. Midőn a szabadságharc kitört, az evangélikusok is, mint a haza hő fiai, búban és örömben egyaránt osztozkodtak a többi magyar testvérekkel. A legtöbb egyházközség férfiai nemzetőrök voltak, kiknek kapitányuk a pap, hadnagyuk a tanító volt. E tekintetben kimagaslók *Hajnöci* Sámuel, kiskéri lelkész, a kit a szabadságharc után halálra is ítéltek, de később kegyelmet nyert. Az ág. evangélikusok egyházi életének legnevezetesebb mozzanatai voltak a Pátens elleni küzdelmek. E küzdelmek alatt két nagy pártra szakadtak. Egyes, különösen tót egyházközségekben *Kuzmányi* Károly, nagyhírű bécsi theologiai tanár titkos agitátorai a Pátens mellett működtek, maga *Kuzmányi* személyesen is lejött ide szervezni az autonómia elleni mozgalmakat; viszont az esperességi közgyűlésekben buzgó vezérferfiak, lelkészek és világiak egyaránt, a bécsi és lincai békekötésekre, valamint az 1790—91. évi XXVI. törvényekre hivatkoztak s a Pátens elfogadói ellenében tántoríthatatlanul ragaszkodtak az autonómiának sértetlen fenntartásához. Mindamelltt a vallásügyi kormány Újverbáson egy

Az ág. ev. egyház gyors fejlődése.

A szabadságharc után.

potentalis püspökséget alapított. Püspöki adminisztrátornak *Karner* Vilmos, temesvári lelkész, és annak korai halála után *Tessényi* János, torzsai lelkész nevezte ki. Azonban *Tessényi* János is csak hét hónapon át viselte e hivatalt, mert az egész országban mindinkább szilárdabb álláspontot foglaltak el a protestánsok a Pátenst ellen, úgy hogy ő felsége 1860 május 15-én kelt legfelsőbb kéziratával hatályon kívül helyezte a Pátenst, oly módon, hogy szabadságában állott minden egyes egyházközségnek a Pátenst elfogadni, vagy elvetni. Ennek következtében a bács-szerémi esperesség már 1860 május 18-án tartott közgyűlést, melyen a Pátenst húsz szavazattal tizennyolcz ellenében elvetette. Amde ez a tótok és németek között teljes szakadást idézett elő, s már ugyanazon a gyűlésen és a később, szeptember 5-én tartott közgyűlésen végleg elhatározták az esperesség kettéosztását, egy teljesen önálló tót és teljesen önálló német esperességet alakítani. A tót esperesség a Pátenst, a német esperesség az önkormányzat alapján volt szervezve. Miután azonban hasonló zavarok voltak országszerte, az evangélikusok egyetemes gyűlése 1860 október 10-én feliratot terjesztett fel a felségesszászárhoz és apostoli királyhoz, esedezvén a Pátenst végképen megszüntetéséért. Ez alatt az autonóm szuperintendens is fáradszónaként igyekeztek a fennförgő szakadásokat megszüntetni. Így a bányakerületi szuperintendens, *Székkács* József személyesen látogatta meg a bács-szerémi egyházmegyét és az 1861 május 3-án Újverbáson tartott esperességi közgyűlésen kibékítette az ellenfeleket, mire a két esperesség ismét egyesült.

Uj korszak az ev. egyház beléletében.

1860-tól a zsinati, vagyis 1891-ig, új időszak állott be az egyházmegye beléletében. Kuzmányi Károly ugyan még mindig zavaró befolyást gyakorolt az egyház ügyeire, mégis *Tessényi* Károly, *Becker* Jakab, *Sztehló* József és *Stúr* Dániel, kik 1870-ig egymást követték a főesperességben, tapintatos és türelmes vezetéssel az egyházmegye beléletét lépésről lépésre fejlesztették. Az ország alkotmányának 1867-ben történt helyreállítása az egyházakat is új feladatok elé állította. Az 1868. évi XXXVIII. törvényzikk egészen új berendezést követelt a népiskolákban, gondoskodni kellett különösen az előirt tankönyvekről. A bási egyházmegye sem tért ki e feladat teljesítése elől. Nevezetes fordulat állott be az újverbázi esperességi aligmnázium helyzetében is. Az esperesség-beli lelkészek, tanítók és gyülekezetek eddigi támogatása nem volt elég, hogy a megváltozott tankövetelményeknek megfelelőleg átalakíthassák a gimnáziumot, azért megkérték a kormányt, hogy vegye át a gimnáziumot és alakítsa át államivá; azonban *Pauler* Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter a kérelmező küldöttségnek kijelentette, hogy a gimnáziumot pénzhány miatt az állam ezúttal át nem veheti. Ezért egy pártfogóság alakult, mely jelentékeny áldozatokkal biztosította a gimnázium fennmaradását s e tekintetben legtöbbet áldozott az újverbázi politikai község. Az egyházmegye bizonyos feltételek mellett a pártfogóságnak 1871-ben átadta a gimnázium minden ingó és ingatlan vagyonát és azonkívül az esperességi pénztárból évenként 200 frtot. Az 1874. évi esperességi közgyűlés határozata után az egyházmegyei kormányzás új irányt nyert, a kettészakadási törekvések az esperességben egészen megszűntek. 1874-ben *Szeberényi* Gusztáv dr. püspök kanonika-vizitációt tartott, mely az ötödik püspöklátogatás volt az egyházmegyében. Az 1884. és 1886. években azok az egyházak, melyeket a múlt század végén telepítettek, fennállásuk százéves emlékünnepeét nagy fényvel tartották meg. 1891 november 5-én volt a zsinat, hol az egyházmegye zsinati követei voltak *Belohorszky* Gábor főesperes, *Bierbrunner* Gusztáv ökeri lelkész, *Scultéty* Ede esperességi felügyelő és *Rohonyi* Gyula országgyűlési képviselő. Ez évben az egyházmegye lélekszáma a következő volt: az anyaegyházakban 70,305, leányegyházakban 7521, szórványosan 2280 s így összesen 80,106. Ez időben új anyaegyházak is keletkeztek és sok új iskolát építettek. Az esperesség és az egyes egyházak az 1893 márczius 18-án szentesített zsinati törvények értelmében szervezkedtek, a mi sok tekintetben változást idézett elő. Az egyházközségek élére az egyházi elnök mellé azóta világi elnök is választandó, ki az egyházi ügyek vezetésében egyenjogú a pappal. E mellett az egyházközségek több világi képviselőt küldenek az esperességi közgyűlésre. Az esperességben a főesperes és alesperes mellé felügyelő és másodfelügyelő választandó, kiknek társelnöksége alatt az esperességi bíróság — konzisztórium — továbbá a pénzügyi számvizsgáló és iskolai bizottságok, úgyszintén az egyházi tanfelügyelők — dékárok — együtt vezetik az esperességi

ügyeket. A nyelv és nemzetiség szerinti megkülönböztetés az egyházi szervezetben ezentúl tilos. Az új szervezkedés csak az egyházmegye dunáninneni, bács-vármegyei részében ment simán, a szerémi része az egyházmegyéből való kiválását kívánta. A zsinati törvények alapján történt szervezkedés idejében az egész egyházmegye lélekszáma volt: 87.911. Népiskola volt 107, felekezeti 105, községi 2, felekezeti tanító 105, rendes 100, nem képeztett 5. A tanulók száma: 9508. A lelkészek évi fizetésének összege volt: 46,876 forint, vagyis 93,759 kor. a tanítóké 79,776 kor. Valamennyi egyház egyházi és iskolai vagyona, épületek, templomok és imaházak értéke: 1.666,914 korona; paplak és melléképületek: 193,740 korona; iskolák, tanítólakok és melléképületek: 319,974 korona, temetőházak: 6778 korona, bérházak: 13,600; kertek, szántóföldek, rétek, faiskolák, temetők: 711,806 korona, kötvények és készpénz: 198,554 korona; telát az egész vagyonérték: 3.112,366 korona, mely állapot csekély különbséggel a mai viszonyoknak is megfelel. Egész Magyarországon nincs egyházmegye, mely oly rohamosan fejlődött és virágzott volna fel, mint a volt bács-szerémi egyházmegye, a mi természetesen első sorban az áldott, termékeny vidéknek tulajdonítható, mely mindig új lakosokat vonzott ide.

Az egyházmegye tisztikara 1791-től 1899-ig a következők voltak: Főesperesek: Az ev. egyház tisztikara. Szteló András 1791—1818-ig; Laukoidesz Mihály 1818—1827; Rohonyi György 1827—1831; Szteló János 1831—1852; Seultéty József 1852—1855; Tessényi János 1855—1861; Tessényi Károly 1861—1864; Becker Jakab 1864—1867; Szteló József 1867—1870; Stúr Dániel 1870—1873; Belohorszky Gábor 1873-tól a mai napig; ennek alesperesei voltak: Grósz Teofil, Bierbrunner Gusztáv, Róth Tivadar Károly, Schneeberger János és Petri Károly, ki ma is viseli a tisztséget. Esperességi világi felügyelők voltak: Kiss József, Csaplovits Mátyas, Trattnyaky Miklós, Párvy Sámuel, Asbóth János, Kiss Ferencz dr., Pongrácz Antal dr., Görgey István, Kubinyi Agoston, Mártonfy Károly, Rohonyi Gyula, ki e tisztségben van ma is. Az egyházmegyében kezdetül fogva máig összesen 128 lelkész volt.

A XVIII-ik században keletkezett egyházközségek a következők: Bács-újfalva, Bajsa, Bulkeszi, Cservenka, Dunagálos, Tiszaistvánfalva, Kiskér, Kiszács, Kölpény, Liliomos, Petrócz, Felső-Pinczéd, Újsóvé, Szeghegy, Torzsa, Újverbász. A XIX-ik században keletkezett egyházközségek a következők: Baja, Bács-Feketehegy, Káty, Ókér, Sajkásszentiván, Kuczora, Palánka, Alsó-Pinczéd, Szilbács, Tittel, Tiszakálmánfalva, Óverbász, Újvidék, Missziói körök: Szabadka, Óbecse, Zsablya.

Az egyházmegye községei.

1900-ban az eddig egyesült bács-szerémi ág. ev. egyházmegye kettészeltt és a szerémségi egyházmegye megalakult. A Bács-Bodrog vármegye területén fekvő rész pedig a „Bácsi egyházmegye“ nevet vette fel. A „Bácsi egyházmegye“ egyházközségei ma a következők: Bácsújfalu, Baja, Bajsa, Óbecse, Bulkeszi, Cservenka, Feketehegy, Dunagálos, Tiszaistvánfalva, Káty, Kiszács, Kiskér, Ókér, Sajkásszentiván, Kuczora, Kölpény, Liliomos, Palánka, Petrócz, Felső- és Alsópinczéd, Szabadka, Szeghegy, Szilbács, Újsóvé, Torzsa, Tiszakálmánfalva, Tittel, Óverbász, Újverbász, Újvidék, Zsablya. Lelkész van 32, segédlelkész 3, a lelkészek közül 3 missziói körben működik. A bácsi egyházmegye területén a lélekszám most anyaegyházakban 65,186, leányegyházakban 3546; szórványban 1364; összesen 70,096. A bácsi egyházmegye 32 községének 1905-ben bevétel volt: 361,899 kor. 76 fill., kiadása: 275,241 kor. 63 fill.; pénztári maradványa 86,658 kor. 13 fill. Templom, egyházi és iskolai épületek, papi, tanítói és egyházi földek, templomi és iskolai bútorzatok és temetők vagyonértéke 1906. év végén: 3,174,964 kor. 24 fill. Szenvedő vagyontéher 21,464 kor. 84 fill. Az egyházmegyei pénztár teljes bevétele 21,536,78 kor.; kiadása 21,011,22 kor.; maradványa: 525,56 kor. Az egyházmegyei papi segélyegyesület bevétele: 5632,38 kor., kiadása 4164 kor.; maradványa 1468,92 kor. Vagyon állása 40,451,74 kor. A hívek anyanyelvét tekintve, a bácsi egyházközségeket tótok és németek lakják. Csak a városhelyeken, Szabadkán, Zomborban, Óbecsén és Újvidéken magyar az értelmiség. Vannak magyar, vagy magyarul beszélő földművelők Felsőpinczédén és Bajsán. E helyeken tartanak magyar istentiszteletet is.

Vagyon állapot.

A GÖRÖG KELETI SZERB EGYHÁZ.

Szerb püspök-
ségek kelet-
kezése.

A mohácsi vésznap után, midőn a Magyarországra menekült szerbek elvesztették reményüket az Ó-Szerbiába való visszatérésre, a szeremi metropolitai széken kívül még tizenkét nem egyesült görög-keleti vallású szerb püspökség keletkezett Magyarországon.

E püspökségek a törököktől leigázott Szerbiában maradt ipeki patriarkátus intézkedéséből és felsőbbsege alatt alakultak és maradtak továbbra is az ipeki patriárkának alárendelve, egész a XVII. század végéig.

Szentkláray állítása szerint, a török hódoltság korszakában a következő görög-keleti nem egyesült püspökségek voltak Magyarországon.

1. A budai püspökség. 2. A szeged-bácsi püspökség. 3. Horvátországi püspökség Mácsán. 4. A jenei püspökség, Borosjenő székhelylyel. 5. Az aradi püspökség. 6. A pozsegai püspökség, Orahovieza-Monostor székhelylyel. 7. A verseczi püspökség. 8. A beeskereki püspökség. 9. A lippai püspökség. 10. A temesvári püspökség. 11. A hopovoi püspökség. 12. A mohácsi, másképp szigeti püspökség. Némely írók említenek még Csanádon, Gyulán és Nagyváradon is szerb püspökségeket. Azonban erre nézve nincs semmiféle történeti adat. A föltevés valószínűleg onnan eredt, mert a török háborúk korában a jenei, aradi, lippai és temesvári szerb püspökök ide-oda menekültek a fenyegető veszedelem elől. Székhelyüktől távol, ideiglenesen más helyeken tartózkodtak, a hol nagyobb biztonságban élhettek.

Szerbek
bevándorlása.

A szerbek bejövetele Magyarországra *Csernovics* Arzén patriárka alatt, 1690-ben lényegesen módosította a bennszülött szerbség közjogi és egyházi viszonyait.

Lípót király nyugyanis a szerbek győzelmes fegyvereit a törökök ellen akarván továbbra is felhasználni, 1690 április 6-án *Csernovics* Arzén ipeki patriárkához felhívást intézett, melyben lángszavakkal szólítja fel a szerbeket, hogy a közös ellenség ellen fegyvert fogjanak s a török járom alól magukat felszabadítani törekedjenek. E felhívást több királyi kiváltságlevél követte, melyekben a szerbeknek jelentékeny kiváltságokat, szabadságokat és különféle mentességeket adományoztak.

Kiváltság-
levelek.

E kiváltságokkal biztosított mindenekelőtt „a szerbek vallási szabadságának gyakorlása, minden köztetér és adó alól való felmentése, bármily ingó vagy ingatlan javak szabad birtoklása, az ő naptár használata, görög-keleti egyházbeli szertartási szokások megtartása és szabadon választott saját „Magistratusainak“ felügyelete alatt való állása“.

Az 1690 augusztus 21-én kibocsátott királyi oklevél a többek között rendel: „Szabadjon továbbá magatok között és magatokból szerb nemzetbeli és nyelvű érsekül (patriárkaul) azt tennetek, kit az egyházi és világi rend együtt választand; és ezen érseknek szabadságában álljon, valamennyi görög szertartású keleti egyházakról intézkedni, püspököket felszentelni, a zárdabeli szerzeteseket rendezni, templomot, a hol szükséges, saját hatalmából építtetni, városokba és falvakba szerb papokat helyezni, szóval: mint eddiglen, elüljárója lehesen a görög szertartású egyházaknak s ezen hitvallású egész községnek, és saját egyházi hatalmánál s az elődeink, Magyarország dicsőült néhai királyai által nektek engedélyezett kiváltságok erejénél fogva intézkedési hatalommal bírjon.“

Az említett felhívás következtében és az érintett királyi okiratokban foglalt kiváltságok és szabadságok elfogadása után 40.000 szerb család, 100.000 fegyveressel, egyházi és világi hatóságokkal, levéltárakkal, kincsekkel, megmenthető ingóságokkal vonult be Magyarországra, 1690. év nyarán Csernovics Arzén patriárkának vezetése alatt.

Lipót király kegyesen fogadta őket s elrendelte, hogy a vitézkarú szerb jövevények részint Bács- és Szerém vármegyében, részint Aradon, Szegeden, Pécsen, Mohácsen, Székesfehérvárott, Budán, Szent-Endrén, Egerben, Győváradon, Esztergomban, Komáromban, Győrött helyeztessenek el. Egyszermind 1691 augusztus 2-án a magyar királyi udvari kancelláriától kiadott oklevélben tudatja „az ország rendével és karaival, hogy a jövevény szerbeket összes háznépikkel, vagyonukkal, javaikkal és értékeikkel királyi oltalma és különös gyámsága és pártfogása alá vette“, s ennek következtében „erősen parancsolja Magyarországnak főpapjainak, báróinak, mágnásainak és nemes urainak, nemkülönbben valamennyi megye fő- és alispánjainak stb., hogy a szerb érseket, püspököket s a keleti egyházbeli görög szertartású minden egyéb egyházi és világi bármely rendű és állapotú embereket adott kiváltságaikban, szabadságaikban és mentességeikben oltalmazzni s védelmezni, nemkülönbben nekik fuvarokat, szállítási eszközöket adni tartozzanak.“

Az 1690-ben megkötött karlóczai békekötéssel a magyarországi görög-keleti egyház viszonya, a Törökországban levő ipeki patriárkátushoz, mint idegen országbeli egyházi fennhatósághoz, tovább fenntartható nem volt. A Törökországban visszamaradt szerbek, még a kivándorolt Csernovics patriárka életében, Kallinik nevű püspököt patriárkává választották, újonnan szervezvé az önálló ipeki patriárkátusnak egyházi fennhatóságát. Innen keletkezett az a sokat vitatott kérdés, vajjon a karlóczai görög-keleti szerb érsek jogosan viseli-e a szerb patriárka címét?

Ez ügyvel foglalkozott a Csernovics patriárkának 1706. évben történt elhalálózása következtében, 1707-ben Krusedol zárdában összegyűlt első szerb egyházi kongresszus. Az ott lefolyt tárgyalások eredményezték, hogy Kallinik ipeki patriárka eme visszás és a görög-keleti egyháznak meg nem felelő viszonyt megszüntette az által, hogy 1710 márczius 28-án oklevelet bocsátott ki, melyben az ipeki anyaegyháznak beleegyezésével és saját áldása mellett a magyarországi görög-keleti egyházat függetlenné teszi, külön önálló egyházzá nyilvánítja és Podgoricánin Szofron, akkori érsek-metropolitát, az újonnan dekretált önálló független egyház főnökévé elismeri.

Ez idő óta a magyarországi görög-keleti szerb egyház önálló, független egyházként a karlóczai görög-keleti metropolia elnevezés alatt áll fenn, mely alá, a karlóczai főegyházmegyén kívül, a bács-újvidéki, buda-szentendrei, károlyvárosi, pakraczi, temesvári, verseczi görög-keleti püspökségek tartoznak.

Ez önálló egyház élén a karlóczai görög-keleti metropolita, illetőleg szerb érsek-patriárka áll; legfelsőbb egyházi hatósága pedig az egyházmegyei püspökökből alakult szent szinódus, mely a tisztán egyházi — úgymint dogmatikai, hittanítási, szertartási és liturgiai — ügyeknek legfelsőbb fóruma és püspököket választ. A görög-keleti egyháznak hitelvei szerint az egyházi kormányzat csak a hierarchiát, vagyis az egyházi elemet illeti, a világi elemnek egyedül a világi vonatkozású ügyekre van befolyása.

A szorosan vett egyházi és világi vonatkozású ügyek szabatos elhatárolása a görög-keleti egyházi autonómiának ma is egyik legnehezebb és legkényesebb kérdése, melyet mindeddig nem sikerült helyesen megoldani.

A görög-keleti szerb érsek megválasztására és az egyházi, iskolai és alapítványi ügyek rendezésére 1708-tól kezdve 1790-ig tartott kongresszusok tanácskozásai és határozatai csekély eredménnyel jártak, kivéve, hogy az 1769-ben megtartott kongresszus határozatai alapján Mária Terézia királynő az 1779. év július 16-án a görög-keleti egyházi, iskolai és alapítványi ügyek rendezésére Rescriptum Declaratorium Illyricumnak elnevezett szabályrendeletet bocsátotta ki, melynek határozatai majdnem száz évig, a görög-keleti szerb egyházi, iskolai és alapítványi ügyek kezelésére s kormányzására nézve irányadók voltak, sőt egyes részekben ma is jogérvényesek.

A görög-keleti szerb egyháznak ez az állapota 1848-ig tartott, a midőn az 1848. XX. törvényezikk a görög-keleti felekezetre is a tökéletes egyenlőséget és

Lipót király oklevele.

A görög-keleti egyház viszonya az ipeki patriárkátushoz.

Első szerb kongresszus.

Az egyház függetlensége.

Legfelsőbb egyházi hatóság.

Rescriptum Declaratorium Illyricum.

Az 1848. XX. törvényezikk.

viszonosságot kimondotta s a következőket rendelte: „A görög nem egyesülteknek vallási és iskolai ügyek iránti intézkedési joga is az álladalom felügyelése mellett ezennel biztosítván: e célból a magyar felelős Ministerium lehető legrövidebb idő alatt, minden esetben pedig a legközelebb tartandó országgyűlés előtt, egybehívandja az összes felekezet által választandó egyházi gyülekezetet, kongresszust, melynek tagjai addig is, míg annak szerkezete törvény által rendezetni fog, ezáltal, a különböző nyelvű népeiségre való tekintettel, oly arányban választandók, hogy az egyházi osztályból huszonöt, a világból hetvenöt, s ezek közé a határvidékekről huszonöt követ küldessék.“

A szabadságharc következtében a törvény foganatosítható nem volt és az abszolutisztikus korszak alatt a kongresszust csak egyszer, 1864—1865-ben hívták össze.

A hazai alkotmánynak 1867-ben történt helyreállítása után, az 1868. IX. t. czikk, az 1864—1865-iki kongresszusi határozatok alapján, lefektette a görög-keleti szerb egyház autonómiájának alapkövét, annak hatáskörét és az államhoz való viszonyát következőképen körvonalazva: „Fenntartván ő felségének alkotmányszerűen gyakorlandó legfelsőbb felügyeleti joga, a szerb karlóczai metropolia hívei jogosítva legyenek, egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket az ország törvényeinek korlátain belül időszakonként egybehívandó egyházi kongresszusaikban önállóan intézni, rendezni és e kongresszusokon alkotandó és ő felsége által jóváhagyandó szabályok értelmében saját közegeik útján önállóan kezelni és igazgatni.“

E törvényezikben kimondatott egyszersmind, hogy „a rég fennálló gyakorlat szerint legközelebb egybehívandó görög-keleti vallású szerb nemzeti egyházi kongresszus legelső feladata lesz, az egyházi gyülekezet szervezetét ő felsége jóváhagyása mellett megállapítani.“

Ez a törvényezik a magyarországi görög-keleti szerb egyházi autonómiának államjogi alapja. E törvényezik alapján Masirevics patriárka egybehívta a szerb nemzeti egyházi kongresszust 1869 június hó 13-ra Karlóczára, a tőből, hogy mindenkélt a kongresszusi szervezetet állapítsa meg és autonóm intézményeit végleg szervezze. Ez a kongresszus azonban a mérsékelt liberális és ellenzéki párt viszálykodásai következtében szétoszlott annélkül, hogy formailag elnapolták vagy feloszlatták volna.

Masirevics patriárka 1870 január hó 19-én elhalálozván, Sztojkovics Arzen, budai püspök lett metropolita-érsekségi adminisztrátor, a ki tisztét azzal kezdte meg, hogy az 1869-ik évi kongresszusnak formaszerű elnapolás vagy feloszlás nélkül szétment tagjait 1870 május hóra ismét összehívta.

Ez a kongresszus három fontos szabályzatot alkotott: 1. A kongresszus választási rendjét, 2. Az egyházmegyék és 3. A metropoliai egyházi és nemzeti iskolai tanács rendezését. Mind e három szabályzat helybenhagyást nyert az 1871. évi május hó 29-én kelt legfelsőbb elhatározással. A kongresszus 1870 augusztus havában, a jövő év tavaszáig elnapolta magát.

Az 1871. évben folytatólag összeült kongresszusnak azonban végzetes eredményei voltak. A kongresszus által a kongresszus szervezetről, az egyházközégek szervezéséről, a népiskolákról, a tanítóképző-intézetekről, a felsőbb leányiskolákról, a plébániai papság javadalmazásáról alkotott szabályrendeletek nem nyerték meg a legfelsőbb jóváhagyást.

A kongresszus működésének sikertelenségét annak tulajdonították, hogy a kongresszus megindított reformmunkálataiban, a szenvedélyektől elragadtatva, oly intézkedéseket alkotott, melyek részint a törvényszerűen szerzett egyház-javadalmi jogokra voltak sértők, részint a kongresszus hatáskörébe nem is tartoztak.

Az 1872. év augusztus havában az immár életbeléptetett új választási rend szerint megválasztott kongresszust Karlóczára összehívták ugyan, de még megnyitása előtt feloszlatták, mivel a kir. biztosul kinevezett Mollináry es. és kir. altábornagynak az 1779. évben előirt czeremoniák megtartása mellett való fogadtatását az összegyűlékezett kongresszusi képviselők megtagadták.

1874 július 11-ére új kongresszust hívtak össze az érsek-patriárkai szék betöltése végett. E kongresszuson Sztojkovics, budai püspököt, túlnyomó többséggel patriárkává választották, megválasztása azonban legfelsőbb helyen megerősítést nem nyert.

Masirevics
patriárka. Az
1869. kong-
resszus.

A kongresszus
határozatai.

Az 1871.
kongresszus
sikertelensége.

Az 1874-iki
kongresszus.

A kaboli zárda-templom.

A bogyni zarda-templom belsége.

Brankovits György.

Bogdanovits Lucían.

Ez a praecedens és az abból vont következtetés legfőbb akadályul szolgált arra nézve, hogy a szerb egyházi kongresszusnak az érsek-patriárka választására vonatkozó oly statutumot alkotni nem sikerült, melyet a kormány jóváhagyhatott volna. Ez a kérdés a görög-keleti szerb autonómiában még mai napig nyílt kérdés.

Sztojkovics püspök megválasztása meg nem erősítettén, annak kizárására új választást rendeltek el, mely alkalommal Ivácskovics Prokop, nagy-szebeni görög-keleti román érseket nagy többséggel választották meg érsek-patriárkának. Ezt a választást legfelsőbb helyen jóváhagyták.

Az 1874-ben egybehívott és folytatólag 1875-ben tartott kongresszusnak sikerült a kongresszus szervezetére vonatkozó alapszabályzatot megalkotnia. E szabályzat főbb intézkedései a következők: „A szerb metropolia körébe eső görög-keleti híveknek egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyekben képviselőtét a görög-keleti szerb nemzeti egyházi kongresszus képezi. A kongresszus hetvenöt képviselőből áll, kik közül huszonöt az egyházi, ötven a világi rendből választottak. Az érsek-patriarcha és megyés püspökök, méltóságuknál fogva, tagjai a kongressusnak. A kongressusi képviselők három évre választottak. A választások érvényessége fölött a kongressus dönt. A kongressus rendszeren minden harmadik évben gyűl össze, rendkívülieg a szükség szerint, mindkét esetben az érsek-patriarcha által Ő Felségéhez teendő előleges bejelentés mellett és Ő Felsége jóváhagyásának megnyerése után. Az esetben, ha Ő Felsége legfőbb felügyeleti jogát királyi biztos által kívánja gyakorolni, ez a kongressus tárgyalásaiha be nem foly, sem annak törvényes működését nem akadályozhatja. Ő Felségének joga van a kongressust elnapolni vagy feloszlatni. A kongressus elnöke az érsek-patriarcha, vagy az érsek-patriarchai szék üresedése esetén, a felszentelés szerint legidősebb püspök. Aelnökét a kongressus a világi rendből választja. A kongressus egész tartamára maga határozza meg ügyvitelét és maga állapítja meg napirendjét. A kongressus hatásköre kiterjed az egyházi és iskolai ügyekre s az ezekre vonatkozó alapítványi ügyeknek intézésére, saját közegei által való igazgatására s az azokra vonatkozó határozatok végrehajtására; ellenben nem terjed ki hatásköre a dogmatikai, hittanítási, szertartási és liturgiai ügyekre, valamint az egyházi fegyelem és rendre vonatkozó vallási fenytékre. A kongressus köteles az általa alkotandó szabályzatok fölött, melyek a plébániák, esperességek és egyházmegyék száma és területének megállapítására, új zárdák felállítására és a meglévők megszüntetésére, az egyházi consistoriumok és az érseki egyházi tanács szervezésére vonatkoznak, előzetesen a püspöki zsinatot meghallgatni. A kongressusi választmány azon ügyekben, melyek az egyházmegyei közigazgatási hatóságok hatáskörébe tartoznak, másod, illetőleg harmadfolyamodásilag határoz mindaddig, míg e célra valamely más közeg nem állíttatik fel.“

Ez alapszabályzat 1875 augusztus 14-én legfelsőbb megerősítést nyert, de a következő záradékkal: „A jelen szervezeti szabályzat átmeneti intézkedései között a kongressusi választmányra ruházott másod-, illetőleg harmadfokú bírások ellenében, magyar ministeriumhoz a felfolyamodhatást és ennek megsemmisítési jogát továbbra is kívánjuk fentartani.“ Ez az octroy az 1868. IX. törvény-cikkben biztosított görög-keleti szerb egyházi jogot az eredeti értelemből kiforgatván, végtelen bonyodalmakat és sürölődásokat okozott, melyek alól a kibontakozást mai napig sem sikerült feltalálni.

Az 1879 július 1-ére egybehívott kongresszus több egyházi autonómiai szabályzat alkotásával foglalkozott. Ezek felterjesztése után a kongresszus magát 1879 november 9-én elnapolta, de a metropolia kormányzásában nyomban bekövetkezett személyváltozás következtében többé nem gyűlt egybe.

Ivácskovics Prokop metropolita-patriárkát Ő felsége 1879 december 11-én a karlóczai érsekség és szerb metropolia kormányzatától saját kérelmére felmentette és nyugdíjazta, egyidejűleg pedig Angyelic Germán, bácsi püspököt nevezte ki érsekségi adminisztrátorrá. Ez volt az első eset Magyarországon, hogy a görög-keleti szerb egyház feje nyugdíjaztatott; a lemondás, bár az a kánoni jog szerint inkorrekt volt, ténylegesen megtörténtén, elfogadtatott.

Az Ivácskovics Prokop halálával végleg megüresedett karlóczai érsekségi szék betöltése céljából, az 1881 október 5-iki legfelsőbb elhatározással, az 1879. évi kongresszus feloszlattatván, az újonnan választott kongresszust 1881 november 27-ére Karlóczára hívták össze. Ez a kongresszus december 4-én a metropolita-

Ivácskovics
patriárka.

Alapszabályzat
a kongresszus-
szervezetéről.

Az alapsza-
bályzat jóvá-
hagyásán.

Ivácskovics
patriárka
nyugdíjazta-
tása.

patriárka választásához fogott. A jelen volt hatvanhat igazolt képviselő közül ötvenkettő Sztojkovics Arzén budai püspökre szavazott. E választást azonban ő felsége meg nem erősítvén, a kongresszus, az 1881 december hó 10-én kelt legfelsőbb elhatározással azt a felhívást kapta, hogy a visszaútasított jelölt kizárásával, újra válaszon. A december hó 19-én történt új választás alkalmával a jelen volt hatvanötig igazolt képviselő közül ötvenhárom Zsivkovics Theophán károlyvárosi, tizenegy pedig Angyelic Germán bácsi püspök szavazott.

Angyelic
patriárka.

Ez a választás szintén nem nyert legfelsőbb megerősítést. Ő felsége ugyanis „királyi teljhatalma erejénél s az őt megillető jognál fogva“ 1882 január hó 6-án kelt legfelsőbb elhatározásával, Angyelic Germán, bácsi püspököt karlóczai érsekké, metropolitává és szerb patriárkává nevezte ki.

Angyelic Germán az egyházi autonómiával szemben szigorúan a kánoni jogalapon állott. E szempontból kiindulva, a görög keleti egyházi autonómiát biztosító 1868. törvényeknek kánonellenes alapját kifogásolván, annak törvényes úton való megváltoztatására törekedett. Nevezetesen kifogásolta főleg a törvényezik amaz intézkedését, mely szerint az egyházi ügyeknek autonóm rendezése és kezelése a görög-keleti egyház „bívéinek“, nem pedig az arra egyedül illetékes „egyháznak“ adatott meg.

Angyelic patriárka állítása szerint, a karlóczai metropolita igazgatása 1868. évig szorosan egyházi jellegű volt, a mi teljesen megfelel a szentírásnak, a görög-keleti egyház dogmáinak és az összes kánonoknak. Ez a jellege a többi független, önálló görög-keleti egyházak kormányzatának is. Így kormányozzák a konstantinápolyi, az alexandriai, antióchiái és jeruzsálemi keleti patriárkatusokat. Ez alapon van szervezve a görögországi, romániai, az orosz-birodalmi és a szerbiai patriárkatusok igazgatása is. Nem ütött el ettől 1868-ig a karlóczai metropolia sem. Ezt tanúsítja minden privilegium, szabály és törvényes rendelkezés.

Az 1691 augusztus 20-án és 1695 márczius 4-én kibocsátott privilegiumok, a patriárka-választás jogának a nép részére biztosítása mellett, a patriárkát teszik az egyházigazgatás fejévé, a ki minden azzal járó jogot tényleg is gyakorolt. — Az 1779 július 16-án kibocsátott Rescriptum Declaratorium Illyrieum a nép részére ismét csak a patriárka-választás jogát biztosítja, az egyház körébe vágó minden egyéb kormányzati teendőt az egyházi közegekre bízva. — Az 1782 április 5-én kibocsátott „Systema consistoriole“ szerint az egyházbíráskodást mind első, mind másodfokon kizárólag egyháziakból álló testület gyakorolja. — Az 1791 : XXVII. törvény megerősíti az egyháznak adott privilegiumokat s főntartja egyházi, iskolai és alapítványi ügyeiknek, a főnnálló szabályok értelmében, szabad intézkedési jogát. Az itt felsorolt privilegiumok, királyi rendeletek és törvények alapján állott a karlóczai metropolia igazgatása 1868-ig, mert a rövidletű 1848-iki törvény az egyházi viszonyokon tényleg nem változtatott, és így e helyütt mint tényező föl nem sorolható.

A szerb egyház autonómiájának az 1868-iki törvényben körülírt jogalapja fölülte veszélyesnek látszott Angyelicnek, különösen egy esetleg felekezeten állami kormánnyal szemben; sőt attól tartott, hogy ez álláspontnak továbbfejlesztésével maga az egyház saját, örök alapjaiban megingattatván, a végpusztulás veszélyének lesz kitéve. Az 1868-iki törvény megváltoztatására irányuló törekvése azonban sikertelen maradt.

A kongresszusi választmánynak többszöri sürgetésére, az 1886 július 18-iki legfelsőbb elhatározással a kongresszust ugyanaz évi szeptember 22-én Karlóczára hívták össze. E kongresszus mindenekelőtt elfogadta az ő felségéhez intézett feliratot azzal a kéréssel, hogy az Angyelic Germánnak patriárkává kinevezésével megsértett szabad választási jog állíttassék vissza. — A folyó ügyek elintézése, az érsek-patriárka választására vonatkozó szabályrendeletnek újból való átdolgozására és egyéb szervezési munkálatok előkészítésére egy 15 tagú bizottság megválasztása után, a kongresszust bizonytalan időre elnapolták a nélkül, hogy az folytatólagos ülésre többé összehívták volna.

Az Angyelic Germán patriárkának 1888 december 8-án bekövetkezett halálával megüresedett patriárkai szék betöltésére, 1890. január hó 18-án, legfelsőbb elhatározással, a kongresszust ugyanaz évi április hó 24-ére hívták össze Karlóczára.

A kongresszus jelentékeny többsége Brankovics György, temesvári püspököt választotta patriárkának. — A kongresszusi választmány megválasztására

Állásfoglalás
Angyelic ki-
nevezése ellen.

Brankovics
patriárka.

és az egész egyház autonómiai szervezetét felkaroló egységes szabályrendelet kidolgozására 15 tagú bizottságot küldtek ki, mely után, a kongresszus határozatlan időre elnapolta magát.

Brankovics patriárkára roppant nagy feladat várt. Rendeznie és reformálnia kellett a szerb egyház és iskola sok elavult intézményét, s azok helyett új intézményeket kellett alkotnia, első sorban pedig véglegesen szerveznie a magyarországi görögkeleti szerb egyház autonómiáját, összhangban az egyház tanáival s a magyar állam követelményeivel. Brankovics patriárka, 1890-ben teljes erővel, erős akarattal, higgadt bölcseséggel és önbizalommal fogott a nagy feladatok megvalósításához.

Brankovics
tevékenysége.

Az 1892., 1897. és 1902-iki szerb nemzeti egyházi kongresszusokon megkísérelte az autonómia szervezését. Nem az ő akaratán múlt, hogy ez nem sikerült. Nem találhatta meg azt a szellemi támaszt, melyre az egyházszervezet gyökeres átalakítását célzó terveinek keresztülvitelére föltétlen szüksége volt. Egyszer az volt az akadály, hogy a kongresszus világi tagjai túlságosan találták a hierarchikus elv kidoborítását, máskor az államkormányzat elleni bizalmatlanság érvényesült, majd meg személyi torzalkodások és viszálykodások állották a nagyszabású terv megvalósulásának útját. A kongresszus szervező munkássága lehetetlenné vált még amaz oknál fogva is, mert a hierarchia nem hagyhatta jóvá a kongresszuson csaknem kizárólagosan uralkodó radikális pártiak egyházszervezési terveit, ennélkül pedig az állam jóváhagyását nem lehetett elérni.

Mindeme bajok kútfejenek tartották, hogy az 1868-iki IX. törvény alapján készült autonómia nem vált be semmiféle irányban. Ez a törvény nem számolt azzal a helyzettel, a mit talált, hanem egész újat teremtett, a folytonosság figyelmen kívül hagyásával. A szerb egyháznak oly jelleget adott, melylyel ezelőtt soha sem bírt és nem bír sehoh a világon. Demokratikus alapokra fektette azt. Akkor ez illett az idők keretébe. Az akkori államférfiak szintén a multak emlékeiből merítettek, mikor az egyházi elemet kiszolgáltatták a világinak. Akkor a népek kibékítésének emelő eszméje volt a jelszó. Eltörölték az egyház jellegét és csináltak belőle népszabadságot. Most meg odajutottunk, hogy lett belőle szabadoság.

Az 1868. törvény hátrányai.

Hogy tenni kell valamit, arról a három kongresszuson mindenki meg volt győződve. A demokratikus elem nem vált be egyházi igazgatási főtenyezőnek s az alkotmányos korszak kongresszusait mai alkotásaikban a nép nem egyházi gyülekezeteknek, hanem politikai testületeknek tartotta.

Ezt a balfölgöfagst akarták a kongresszusok megszüntetni és úgy szervezni a kongresszust, hogy értse meg a nép, hogy küldöttéi nem az általános politikai helyzet megvitatására, hanem az egyház, iskola és alapítványok ügyeinek javítására hivatvák. Ezt azonban a nép mindaddig el nem hiheti, míg az egyházat abban a testületben képviselve nem látja. Ma ott hiába keresi azt, mert a husznot papi képviselőt nem az egyházi rend választja, hanem maga a nép. Ugyanaz a választó-testület, a mely a világiakat küldi a kongresszusokba.

Ezt tartották az autonómia hibájának; ez volt a püspöki karnak joggal panasolkozó sérelme. Helyre akarták állítani az egyensúlyt és megosztani az igazgatási hatalom gyakorlását a világi és egyházi elem között. Ez igazságos és méltányos volt, és a helyzetből folyó orvoslás egyetlen kulesa. Ezek azok, a mik a kongresszusokon az adott helyzetből önként felmerültek. Ezek azok a föladatok, miket a szerb egyház érdekében megvalósítani lehet és kell. Tenni lehet, mert a kormány közege nem sért jogot, hanem visszaadja azt, a mit elvenni alig volt joga; és tenni kell, mert paranesol az a nyilvánvaló tény, hogy oly erélyes, nyílt eszű ember, oly erős kéz, mint a Brankovicsé, tizenhétvéi patriárkasága alatt sem tudott fordulatot adni az ügyeknek, és az egyház autonómiai szervezetére vonatkozó egységes szabályrendeletet megalkotni.

Brankovics patriárka sok megpróbáltatásnak volt kitéve ellenfelei részéről, de tetterejét ezek sem lankasztották el. Az egyházi autonómia szervezésére vonatkozó törekvése ugyan sikertelen maradt, de a mi rendeleti úton elintézhető volt, azt az ő kezdeményezésére a kongresszusi választmány és a püspöki zsinat megtette.

Az 1892-iki kongresszustól alkotott nyugdíjszabályzat a tisztviselők és tanárok s azok özvegyei és árvái részére, valamint a világi papok özvegyeinek és árváinak nyugdíjintézete már rég megvalósult s érezteti jótékony hatását.

Nyugdíjszabályzat.

Fegyelmi szabályzat. Szeminárium.

A püspöki zsinat a patriárka elnöklete alatt fegyelmi szabályzatot dolgozott ki a világi és a szerzetes papság számára, szervezte a theologiai intézetet és szemináriumot, kolostori iskolát alapított alsóbbrendű szerzetek kiképzésére, a kolostorokat gyökeresen újjászervezték s a kolostori javak kezelésében is igen hasznos reformok léptek életbe. Mindebben és még sok másban is Brankovics patriárka volt a kezdeményező.

Karlovczán a régi, még török időkbelől származott metropolitai székházat lebontatta s helyébe olasz renaissance-stílusú, szép palotát építtetett, új palotákat emeltetett a budai és az újvidéki püspökök részére is, a szerb egyházi alapok kezelésére palotaszzerű épületet alkotott, a melyben a kongresszusok számára szükséges helyiségeket is elhelyezték.

Theologiai újjászervezése.

Legnagyobb alkotása azonban az elhagyott állapotban levő karlovczai theologiai intézetnek magas színvonalú újjászervezése. Az ő érdeme, hogy az intézet, szervezetével és tanerőivel, bármely hasonló czélú főiskola mellett is megállja a helyét s a vele kapcsolatos szemináriummal kiváló eredménnyel szolgálja a papnevelés ügyét. Alig tizenhét év alatt Brankovics patriárka ötvennél több — hazai és külföldi egyetemeken tanult, képzett — jeles papot neveltetett, a kiket a theologiai intézet s szeminárium tanszékein s az egyházi közgazgatás különböző ágaiban alkalmazott. Bogdánovics Lucian, a jelenlegi patriárka és Létics György dr., temesvári püspök, már ezek közül kerültek ki.

Iskolák és nevelő intézetek szervezése.

A szerb metropolitának jelenleg van mintegy 430 elemi iskolája, három felsőbb leányiskolája, két tanító- s két tanítónőképző-intézet, két főgimnáziuma, egy-egy theologiai tanintézet, szemináriuma, szerzetes növendékek számára való szemináriuma, egy-egy konviktus tanítók és papok fiai számára, két leány-internátusa. Ezekhez járul még a budapesti Thököly-intézet egyetemi hallgatók részére.

Brankovics patriárka, a szerb metropolia egyházi fejeként, egyszersmind ez iskolák és nevelő-intézetek legfőbb védelője volt. Az iskolai alapítványokra való föfelügyelet is az ő hatáskörébe esett. S ép ezen a leginkább elhanyagolt téren kifejtett munkássága lett leginkább maradandó hatású. Hogy a többnyire nagyon szegény elemi iskolák helyzetén segítsen, megalapította a Szent Száváról chevezett iskolai alapot szülőhelyén, a bácsmegegyi Kölpényben, továbbá Borovo és Dályá helységeiben 100.000 korona költséggel díszes iskolaépületeket emelt, a zombori tanítóképző-intézetnek 80.000 koronáért új székhelyet építtetett s 250.000 koronára rúgó áldozattal emeltette a karlovczai szeminárium palotáját. Sokat áldozott egyéb kulturális és tudományos intézményekre is. Összes adományainak összege egy millió koronánál többre rúg.

Brankovics patriárka ötven évi papi pályáján mindig híven szolgálta a magyar állam érdekeit. Igyekezett az egyháza és az állam közötti jó viszonyt gondosan ápolni s a szerbek és a magyarok közötti szép egyetértést megszilárdítani.

Ime, a magyarországi görög-keleti szerb egyház viszontagságos életének rövid történeti ismertetése.

A legközelebbi kongresszusoknak remélhetőleg békülékeny szelleme, a törvényes helyzet számbavétele, a multban szerzett tapasztalatok kellő méltatása, az ellentétek higgadt megfontolása és kiegyenlítése és a szükségparancsoktól jól megfontolt előzékeny eljárás eredményezhetik majd, hogy a szerb nép s annak egyháza körében a béke és szeretet oly régóta sajnósan nélkülözött áldásai állandóan meghonosuljanak, a rendezett viszonyok helyreállíttassanak a szerb nép megnyugtató vigasztalására és tartós boldogítására.

KÖZOKTATÁSÜGY.

(PÓTLÓ KÖZLEMÉNY.)

Az egységes magyar nemzeti népnevelés megteremtése a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló 1907. évi 27. törvénycikkben öltött testet.

Habár a nem állami népiskolák jogviszonyairól alkotott 1907. évi 27. törvénycikk életbe léptetése óta mindössze csak két év tellett el, a vármegyei közoktatásügy 1909. évi adatainak feltárásával tanúbizonyságát akarjuk szolgáltatni annak, hogy a közoktatásügy ez aránylag rövid idő alatt is mily öröndetes módon halad előre.

E legújabb adatok községek és városok szerint a következő oldalakon találhatók:

Ez adatok összegezéséből látható, hogy a vármegyében, ideszámítva a szabad királyi és törvényhatósági joggal felruházott városok adatait is, 137 kisdédóvó¹ és 8 állandó menház áll fenn. A kisdédóvók közül állami 17, községi 89, róm. kath. 14, gör. kel. 8, izr. 1, társulati és magán 8. A kisdédóvó-intézetek közül 137-ben magyar és 8-ban szerb a foglalkozás nyelve.

A 444 elemi népiskola közül: állami 49, községi 53, róm. kath. 169, gör. kath. 2, gör. kel. 73, ref. 17, ág. hitv. ev. 33, izr. 34, magán 2 és társulati 2. Tanítási nyelv szerint: magyar 340, német 8, szerb 82, tót 10, bunyevác 1, bunyevác-német 1 és kisorosz 2.

Az elemi népiskolák tanítóinak száma 1277. Ezek közül 196 az állami, 162 a községi, 542 a róm. kath., 5 a gör. kath., 178 a gör. kel. szerb, 44 a ref., 94 az ág. hitv. ev., 52 az izraelita, 2 a magán és 2 a társulati elemi népiskolában van alkalmazva.

Van a vármegye területén egy felsőbb leány-, egy felső leánynépiskola, 16 polgári leány- és 9 polgári fiúiskola. Jelleg szerint állami 7, községi 9, róm. kath. 5, gör. kel. szerb 2, izr. 2, társulati 1 és magán 1. E tanintézetek, a két gör. kel. polgári leányiskola kivételével, magyar tannyelvűek. A felső-nép és polgári iskolai tanítók száma 141.

A tanoncok szolgálatában áll 31 iparos és 5 kereskedelmi tanonciskola. valamennyi magyar tannyelvű.

Van tehát a vármegyében 137 kisdédóvó, 8 állandó menházvezető, 1277 elemi, 141 felső nép- és polgári iskolai, továbbá 2 iparostanonciskolai, összesen tehát 1565 tanerő.

A község neve	Tan- kötelesek	Kisdeddévők száma				Hány tanítós elemi népiskola							Ezenfelül van			
		Állami közégl.	róm. kath. gör. kel.	Izz.	egyéb	Állami közégl.	róm. kath. gör. kel.	gör. kath. ref.	ág. h. ev. Izz.	egyéb	felső nép- iskola	nu- vagy- iskola	iparos- iskola	kereskedő- iskola		
															1	2
Alk	1622	3	1			17		5	2					1		
Alsókeresztes	269					1										
Apáti	1689	3				12										
Baja	2221	1	1	1	1	22	1	1	1	5		12	12	1		
Bajmók	976	1				11				1				1		
Bajsa	522	1				2	1	2								
Bács	545		1			7								1		
Bácsalmás	1261					16			1							
Bácsbokod	534	1				6				1						
Bácsborsód	291					1										
Bácsfeketehegy	761	1						6	2	1				1		
Bácsföldvár	972	2				7	5		1							
Bácsgyulafalva	422					5										
Bácskeresztúr	721	1				8										
Bácskertes	404					3										
Bácsordas	514	1				7										
Bácsszentiván	641	1				7								1		
Bácsóváros	531	1				7										
Bácsújfalva	391					2	4									
Bácsújlak	234	1				2			3							
Bátmonostor	328					2										
Begecs	283					4		3								
Bezdan	953					11				1				1		
Béreg	372	2				4										
Bogán	94					1	1									
Bollogasszonyfalva	478	1				5		3								
Boróc	443	1				4	2									
Bulkeszi	371	1						4								
Csantavér	1024	1				3	10		1					1		
Csátalja	307						3									
Csávoly	317	1					4									
Cservenka	1087				1		1	3	8	1	1			1		
Csonoplya	599	1					7									
Csurog	1340	2				14	4		1					1		
Dávod	399						5									
Dernye	360	1					2	2								
Doroszló	371						4									
Dunabölkény	423	1					6									
Dunacséb	345						4									
Dunagálos	337							4								
Dunagárdony	178					2	1									
Felsőkeresztes	294	1														
Felsőszentiván	334						4									
Gura	441	1					6									
Gádor	339	1					4									
Gombos	449	1				7										
Herczegszántó	414	1					4	1								
Hódság	526		1				8							1		
Jánoshalma	1196		1				15		1							
Katymár	582				1		6									
Káty	557					2	4									
Kerény	680	1					6									
Kishegyes	872	1				1	7		1							
Kiskér	471					3			3							
Kiszállás	261						2									
Kiszács	602	1						1	7							
Kossuthfalva	829	1					2	8	1					1		
Kölpény	433	1				1		2	3							
Körtés	114						1									
Kuczora	581	1					1	4	1	2						
Kula	1306	2					8	4	1	1				1		
Kúnbaja	302						4									
Küllöd	306	1					3									
Liliomos	329							2	2							
Madaras	741	1					6									

A község neve	Tan- kötelesek	Kisdedővők száma				Hány tanítós elemi népiskola						Ezenfelül van		
		állami községi	róm. kath. gör. kel.	iszr.	egyéb	állami községi	róm. kath. gör. kath. gör. kel. ref.	ág. h. ev. iszr.	egyéb	felső nép- tu- polgári iskola	iparos- inno- kereskedő-	iskola		
Magyarközség	2390	3				22	1	2				1	1	1
Martonos	818	1				2	7	2	1					
Mátételke	93					2								
Mélykút	1088	1				12		1						
Militics	556	1				7	1							
Mohol	1295	2	1	1		13	8	1						
Monostorszeg	710				8									
Mozsor	429	1				5	1			1				
Nagybaracska	509					4								
Nádálja	423	1				5								
Nemesmilitics	503					4								
Óheese	2556	4	1	1	1	2	11		2			1	1	1
Ófutak	740		1	1		6	5							
Ókér	551	1			2	1	2	3						
Ópalánka	764	1				1	7	1						
Ósöv	303	1			2	2								
Ószivác	889	1	1			3	5	3	1				1	
Óverbász	619	1			3	3	1	3						
Órszállás	969	1	1			9	1	1	1					
Pacsér	588					4	1	2						
Palánka	799	1				10		2	1			1	1	1
Palona	211					3								
Paripás	600	1				6	1						1	
Parrág	203					2								
Petrócz	807	1			1				9					
Péterróvo	1361	1	1			15	5	3	1					
Pinczéd	701	1			2	3	3	5						
Piros	287	1				3	2	1						
Regőcze	509					4	1							
Rém	247					3								
Sajkásszentiván	427				5									
Sajkásgyörgye	609	1			3	5	1							
Sajkáslak	181				2	1								
Szabadka	10365	9		1	43	75	5	2	4			1	2	1
Szeghegy	677	1							6	1				
Szentfűlöp	519	1				7								
Szenttamás	1786	1	1			6	13	1	1				1	
Szépliget	307		1			5								
Szilágyi	240	1			4									
Szilbács	457						4	2						
Szilberek	791	1			5	4	1							
Szond	765				4	5								
Sztapár	672	1			4	1	6							
Tataháza	245					3								
Temerin	1410			1	2	10		1					1	
Tiszaistvánfalva	284							3						
Tiszakálmánfalva	258	1				2	1	2						
Titel	538	1		1	10							1	1	
Topolya	1559	1	1			14		2				1	1	1
Torzsa	440	1						3	3				1	1
Turja	529	1	1				6							
Tündéres	144				2									
Ujfutak	496		1			6								
Ujpalánka	272					3								
Ujsöv	322						2	2						
Ujszivác	237	1						4						
Ujverbász	764	1				2		3	6	1		1	1	1
Ujvidék	3516	3	1	1		16	1	17	5	4	4	1	1	1
Úrszentiván	339	1					3	1	1					
Vajszka	212					2								
Vaskút	676			1		6								
Vepröd	518	1				5								
Wekerlefalva	177					2								
Zenta	3797	4			15		4		4			2	1	
Zombor	3290	3	1	1	1	25	20	1	3			3	1	1
Zsabya	1130				4	8	3		1				1	

VÍZSZABÁLYOZÁS.

Bácska
vízrendszere.

Bács-Bodrog vármegye folyamöve, mely a nagy prachistorikus tó fenekéből, illetve a nagy árgyűjtő medenceze legnagyobb két főesatornájából, a Dunából és a Tiszából áll, évezredekken át táplálta árvizeivel a nagy mocsarat, mely a két folyam között elterült. Ez árvizek víztömegei a folyamok apadtával a folyamok medreibe vonultak vissza és azokat a kisebbszűk medreket alkották a vármegye területén, a melyeknek egy része éjszokról dél felé, vagyis a természetes lejtést követve, a Dunába (Mosztonga, Kígyós stb.) — másrésziük nyugatról kelet felé a Tiszába lejt és megmutatják a levonult árvizek folyásirányát.

A vármegyét nyugaton és délen övező *Duna* folyam rendszeres szabályozása jóformán csak pár évtizede indult meg.

A múlt század nyolezvanas éveiben a középső Duna szabályozása Bács-Bodrog vármegye határára is kiterjedt és erre közgazdasági szempontból is üdvös hatással volt. Az általános folyam szabályozás czélja az volt, hogy a hajózási út minden vízállás mellett biztos legyen s az árvizek és jégzajlások veszély nélkül vonulhassanak le. A partbiztosítások pedig részben a szabályozási vonalak rögzítésére és a mederelfajulás megakadályozására, részben a sürgős védelmet igénylő belterületek vagy beszakadás veszélyének kitett védtöltés biztosítására szolgáltak.

Bács-Bodrog vármegyének a Duna főmedre mentén fekvő határa a baraeszkai Duna bezdáni torkolatánál kezdődik és a balparton Borovó községgel szemben levő alsó Ziva-foknak a Dunába való beömléséig terjed. Az egész vonal a zombori m. kir. folyammérnöki hivatal kezelése alatt áll.

Dunai szabályozási művek.

Ezen a Duna-szakaszon, Bács-Bodrog vármegye területén, a következő szabályozási művek vannak:

1. Egy téli menedékhely a hajók részére, a melyet egy régente fő, most holt Duna-ágon építettek ki a baraeszkai Duna alsó-bezdáni torkolatánál. 1890-ben zárta el a bélyei főhercegi uradalom a sirina-bezdáni töltéssel ezt az ágot. Tisztán az elzárás 52,233·70 koronába került, s ez összeghez a volt közm. közl. minisztérium kártalanítás fejében 10,040·16 koronával járult hozzá. 1891—1897-ig, továbbá 1899-ben és végre 1903-ban a téli kikötőben összesen 186,114·84 köbméter földanyagot kotortak ki 201,467 korona költséggel; a kikötő most 57 terhelt és 50 üres uszály, vagy pedig 31 kerekcsész és 50 üres uszály befogadására alkalmas. A kikötő mélységi viszonyait évről-évre nyilvántartatják és a szükséghez mérten kikotorják.

2. A baraeszkai kikötő-torkolat alatt a Ferenc-József kamara-zsilip közelében létesítették az ú. n. bezdáni párhúzzamművet, az 1175 m hosszú dugabara-bezdáni párhúzzammű alsó kiegészítő részét. Költsége mintegy 185,324·11 korona.

3. A bezdán-kisköszegi Dunaszakasz elfajulása folytán a Ferenc-esatorna dunai kamara-zsilipje közelében levő Kopolya Dunaág rohamos kiképződésnek indult, úgy, hogy a Duna vízének jelentős részét ez az ág emésztette fel. Ezért, bár ez volt a rövidebb ág, mégis ezt az ágot kellett 1889-ben elzárni és 1896-ban kiegészíteni a zsilipre való tekintetből. A Kopolyafok elzárásának és kiegészítésének költségei 123,485·48 koronára rúgnak.

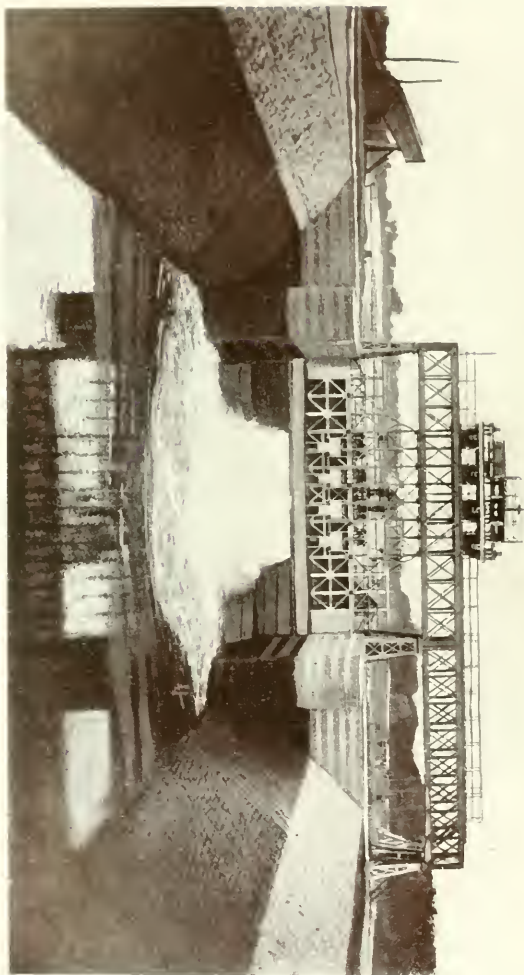
4. A Ferenc-József-zsilip és a blazoviczai átvágás között 1902-ben három keresztgát készült, most pedig még három keresztgát van munkában. A hat keresztgát költsége 349,329·85 korona. E művekkel a bezdáni oldalon lévő

Kiss József.

Kiss József sírja, az újverbászi zsilip fölött.

Az öbcesel Tür İstván-zsılıp ezgik kapu.

folyást elzárták ; az ott levő zátony magasságban való növekedését elősegítették és a túlságos széles meder szűkítésével a meder mélyülését és ezzel a hajózás könnyebb lebonyolítását biztosították.

5. A bezdán-apatini Dunaszakaszon az erős kanyarulatok megszüntetésére készültek a blazsoviezai és szigai dunai átvágások. Az első három km. hosszú, csak felével fekszik Bács-Bodrog vármegye határában és az 1898—1899. években készült ; az elért vízüti rövidülés 2 : 1-bez. Készítéséhez 163,072-67 köbméter földnek szárazon és 232,370-45 köbméternek kotrás által való kiemelése volt szükséges. Ezt a munkát 279,571-93 kor. összköltséggel hajtották végre, mely összegből Bács-Bodrog vármegyére 139,785-96 korona esik.

6. A szigai átvágás nyolcz km. hosszú és 16 km. Dunát vág el, tehát ennek a rövidülési aránya szintén 2 : 1. Ez az átvágás 1899—1901-ig munkában állt. A földmunka 1,111,384-5 köbmétert, a kotrás pedig 1,248,649-9 köbmétert tesz, összes költsége 1,348,397-08 kor. Az átvágás 8 km.-jéből 4 km. Bácska földjén halad át és ennek a résznek az előállítási költsége 674,198-54 korona. A két átvágás megnyitásával a hajózási út 11 km.-el rövidült meg.

7. Az apatini Duna-szakasznak rendkívüli elfajulása, mely Apatin községet is veszélyeztette, nagy munkát rótt a vármegyére s az államra. 1889—1897-ig az 1100 m. hosszú apatini dunai párhuzamművet és a vele kapcsolatos 550 m. hosszú partvédő művet építették ki 567,005 korona 68 fillér költséggel. E művek a parttöréseket megszüntették s a medernek kedvező fejlődését biztosították. A párhuzamos művek mögötti mélyedések beiszapolásával, azokat a parttal összekötni sikerült.

Ezek a művek leginkább általános folyamszabályozási szempontból, a hajózó út, tehát a közérdek javára készültek, míg a következő partbiztosítások inkább lokális jellegűek : 1. A blazsoviezai átvágás felső torkolata feletti partbiztosítás, mely a bezdánszigeti ármentesítő társulat védőtöltését 700 fm. hosszban védi. Elkészült 1905—1906. években 75,224-86 korona költséggel. 2. 1894—1901-ig és 1903-ban készült a monostorszegi dunai partbiztosítás 2,350 fm. hosszban a monostorszeg-apatini ármentesítő társulat veszélyeztetett védvonalanak biztosítására. Kiviteli költsége 205,424-26 korona. 3. A felső-kucsikai dunai partbiztosítása szintén a monostorszeg-apatini ármentesítő társulat védőtöltését védi 1200 fm. hosszban. A mű 1893—1899-ig, továbbá 1900. és 1904. évben készült 86,666-83 korona költséggel. 4. Ugyancsak a monostorszeg-apatini ármentesítő társulat védvonala mentén fekszik 474 fm. hosszban az 1896—1904. és 1905-ben összesen 53,282-02 korona költséggel megépített alsó-kucsikai dunai partbiztosítás. 5. Apatin község belterületének megvédése kezdéjéből készült el 1901-ben 11,676-85 korona költséggel a 184 fm. hosszú partbiztosítás, Apatin község belterületén. 6. Apatin község alatt a téglakemenzétől lefele, az ú. n. mühlshwali fokig készült el a mühlshwali dunai partbiztosítás, melynek hossza 850 fm. A munkálatok 1895—1898-ig készültek, a költségek pedig 38,560-10 koronát tesznek ki. 7. A kandlei dunai partbiztosítás az apatin-szontai ármentesítő társulat védőtöltésének 1372 fm. hosszban való megvédésére szolgál. Épült 1898—1901-ig, továbbá 1903, 1904. és 1906-ban 205,302-80 korona költséggel. 8. A gombosi dunai partvédezet régi időben készült 330 m. hosszban ; összeomlása után 1887—1893-ig újra építették 107,613-3 korona költséggel. 9. Bács-Bodrog vármegye dunai határa mentén megépített partbiztosítások sorozatát bezárja a 4500 fm. hosszú bogojevoi partbiztosítás, melyet 1893 és 1902 között építettek ki. A mű építésére, fenntartására 1902 végéig 426,187 korona 28 fillért fordítottak ; az újabb fenntartási munkálatokat 1906-ban kezdték meg és azok ma is folyamatban vannak.

A Bács-Bodrog vármegye területén alkotott szabályozási művek (1—7) összes költségei 2,292,830-32 koronára rúgnak ; a vármegye dunamenti határában 11,960 fm. hosszban van védbiztosítás (1—9.) 1,209,938-30 korona költség árán, úgy hogy a vármegyében vízszabályozási művekre és partbiztosításokra 1860-tól 1906 végéig 3,502,768-62 koronát fordítottak.

A *Bezdáni sziget* ármentesítő és belvízlecsapoló társulat megalakult az 1883. évben. Elnökei voltak : Bosnyák János, Hegyesi Ferenc, Selwell Titusz, Balla Ferenc, Kanizsa János. 1902 június 13-tól az 1907. évig, a midőn önkormányzatát visszanyerte, miniszteri biztos ifj. Vojnits István, Bács-Bodrog vármegye alispánja volt. Igazgatója Molnár Ferenc.

Partbiztosítások.

Ármentesítő társulatok.

Az ármentesített terület 2959 kat. hold. A védgátak hossza 14·5 km. A belvízrendezési munkálatok és szivattyútelep-munka folyamatban. Árvíz okozta töltésszakadás nem fordult elő. Az állam 50,000 korona összeggel segítette ármentesítési és belvízszabályozási beruházásait.

A *monostorszeg-apatini ármentesítő és belvízszabályozó társulat* 1897-ben hivatalból alakították. Miniszteri biztosa két éven át Karácson Gyula, Bács-Bodrog vármegye alispánja volt. A társulat 1899-ben kapta meg önkormányzatát. Elnöke: Falcione Lajos, alelnökei: Aman József, Dombovics Antal. Igazgató mérnökei: Szmik Antal, Porgányi Lajos, Bohuss Theofil és mostani igazgató mérnöke Czinkler Kálmán.

Az 1897-ik évben volt a kueskai szakaszon árvízi töltésszakadás. A védett ártéri főtérület 16,929 kat. hold; — a védtöltések hossza 25,765 km. A Rákvíz szigeti társulat árterülete 2930 kat. hold. — védtöltéseinek hossza 13·60 km. A „Kueska“-öblözet egy összefüggő különálló ármentesítő társulatot alkot. Árfejlésztése az 1876 és 1897. évi árvízszínekből kombinált legmagasabb vízszíntörtént. Kat. tiszta jövedelme 159,083 korona. A töltésekbe négy eső-zsilip van beépítve. Öt gátórház, öt gátórrel. A távbeszélő hossza 51 km., 11 beszélő állomással. A belvíz-levezető esatornák hossza 41·6 km. A Kueska-Rákvízsziget érdekeltsegeinek szivattyútelepén áll egy 1000 mm. átmérőjű nyomóeső, mely másodpercenként 2·0 m. magasra 1000 litert tud kiemelni. A gépberendezés 58,240 korona, a kazán és gépház 42,793 korona költségbe került. A kupuszina-monostorszegi lecsapoló érdekeltség 1888-ban épült szivattyútelepe áll egy 800 mm. átmérőjű nyomóesőből és körszivattyúból, mely normális 2·0 m. magasságig másodpercenként 600 litert emel ki. A gépberendezés költsége 22,000 kor. Az épület és eső-áteresz költsége kb. 18,000 korona volt. Most van még egy külön szivattyútelep építés alatt.

Az ármentesített főtérület töltésepítkezési beruházása 188,823 korona, a gátórházakra 16,911 korona, telefonépítésre 6,710 korona, összesen 212,345 kor. volt. A kueska-rákvízi érdekeltség beruházása, töltés-építése 52,519 korona, gátórházakra 10,361 korona, telefonra 1,653 korona. Belvízrendezésre: esatornák építésére 27,286 korona, gép- és kazánházra 42,793 korona, gépberendezésre 59,198 korona, összesen 129,279 korona. A társulati hozzájárulás átlagban kat. holdankint 185·5 korona.

Az *apatini—szontai ármentesítő társulat* 1892 február 22-én tartott közgyűlésén mondotta ki megalakulását. Elnökei voltak: Aman József, Gráber Gyula és a jelenlegi elnök: Krieg Béla. Alelnökei: Apatini Fernbach József, Szuppek Béla és a jelenlegiek Thurszky János és Hesz Péter. Igazgatója: Apatini Fernbach Bálint. Mérnökei Bezzeg János, Fránya Károly, Bohuss Theofil és a jelenlegi Rujer Ferencz.

A társulat védett ártere 18,794 kat. hold és a védtöltések hossza 25·8 km., az ártér az 1876-ik évi árvízszíntre van műszakilag kifejlesztve. A gátörök száma öt, a gátórházak száma öt, vízmester egy. A társulat távbeszélő hossza 38·45 km. Az állam a partbiztosításokhoz 26,000 koronával járult hozzá.

A belvizek levezetésére 1897-ben külön társulat alakult szonta-apatini lecsapoló társulat czímen. Árterülete 14,317 kat. hold. Az ármentesített terület kat. tiszta jövedelme 104,241 korona. Szivattyútelepe a gombosi vasúti állomás felett, az ú. n. rab-telepen. Csatornáinak hossza 151 km. Tisztikára ugyanaz.

A társulat ármentesítésre 545,739 korona összeget ruházott be. Egy kat. holdra 29·04 korona beruházás esik és a kivétési átlag 1·96 korona. A társulati ártereket eddig még nem osztályozták. Árvízi töltésszakadás 1892-ben fordult elő.

Folyamér-
nöki hivatalok.

Az *úpvídedi magyar kir. folyammérnöki hivatal* működése a Dunának a Ziva-fok beömlésétől a Tisza-torokig terülő szakaszára terjed. E szakaszon ármentesítő társulat nincsen, csak a plávna-bukini ármentesítő érdekeltség. Folyamszabályozási munkákat ezen a szakaszon csak a legutóbbi időben végeztek államköltségen és pedig mederszabályozásnál partvédő művek építésére és fenntartására, az 1891. évtől az 1907. évig, 1,847,017 korona, sarkantyúk építésére és meder-elzárásokra 515,080 korona, átvágásokra 677,170 korona, mederszabályozásokra 3,830,030 korona, a Tisza-torok feletti Dunameder szabályozására 1,581,883 kor., hajóállások és téli menedékhelyek kotrására 136,628 korona, együtt 8,587,808 koronányi összeget költöttek.

Szegedi magy. kir. folyammérnöki hivatal. A vármegye keleti határa, a Tisza folyam legalsó szakasza, a szegedi m. kir. folyammérnöki hivatal köréhez van beosztva. Ennek a folyamszakasznak szabályozását még a múlt században kezdték meg pontos felvételek alapján, a melyeket az 1830 és 40-es években végeztek. A szabályozási terveket Vásárhelyi és Paleocapa javaslatai alapján az 1850 június 16-án kelt kormányrendelet állapította és indította meg.

A Tisza ez alsó 163·5 km. hosszú torkolati szakaszának vízállási és vízfolyási viszonyait a Dunának vízállásai befolyásolják és kis víznél a vízszin esése kilométerenkint esupán 19 mm tesz ki, tehát a legkisebb esésű folyamszakasz. Az eddig észlelt legmagasabb árvízszin 1895-ben volt + 8·85 m. a szegedi vízmércén, a legkisebb pedig 1904-ben: — 2·01 m. A víz alatti mederterületek 615 négyzetméter és 915 négyzetméter között a 0 vízszinben, a szélességük pedig 160 m. és 220 m. között váltakoznak. Kis víz alkalmával a Tisza másodpercenként 200 köbméter, míg nagy víznél 3500 köbméter vizet vezet.

Szerbkeresztúr és Martonos községek között végezték a 91. számú átvágást, melynek első eszméjét még Vásárhelyi Pál vetette fel. Ez átvágás kikotrását 1903-ban kezdték meg és 1905-ben fejezték be. Az átvágás hossza 2·3 km, az általa elmesztett kanyarulat pedig 6 km. hosszú.

Folyamszabályozási munkák.

A martonos-ókanizsai határnál végződik a Horgos-martonosi ármentesítő társulat védőtöltése, melynek kezdete a 90. számú átvágás alsó kanyarulatánál van. A martonos-ókanizsai határnál kezdődik a bácsi tiszai ármentesítő társulat ókanizsa-adorjáni öblözetvédvonal, mely az adorjáni magas partba köt be. Adorján község belső sávjában kezdődik a zentai öblözet védőtöltése, mely Zenta város alsó végéig terjed.

A 128 tiszaí km. alatt kezdődik a 92. számú szanádi átvágás, melynek 14·87 kmes kanyarulata 8 alakú, az átvágás 5·19 km. hosszú. Kiásása az 1855. évben történt, azóta mesterségesen nem bővítették, és magától fejlődött ki mai méretére. Az elvágtat kanyarulatok már fel vannak iszapolva. A 125. km-nél egy szivattyútelepet állítottak fel. A 124. km-nél volt a zentai fahíd, mely 1902 márcz. 17-én alámosás miatt leszakadt, az új híd a város belső sávjában felett épült.

Zenta város belső sávjában mintegy 1000 m. hosszúságban a szakadó partot állami segélyvel építik ki. A 122—120 km. között jobb oldalon van a Jenő sziget Savoyai Jenő herezeg emlékoszlopával, a folyó jobb oldali ága már feliszapolódott, úgy hogy a terület már csak névleg sziget. A 116—114 km. között van a 93. számú botkai átvágás, 1·659 km. hosszú. Végezték 1856-ban. A 90-es években bővítették a kanyarját mesterségesen elzárták. A 109 km-nél jobb oldalt kezdődik Ada község magánöblözet, 6 km. hosszú védőtöltése. A 108—106 km. között van az ú. n. padéi elzártonyosodott Tiszaszakasz, mely kis vízállásánál hajózási akadály, ezért 1902-ben kő-anyagú párhuzam-művel szabályozták. A 102—100 km. között fekszik a 94. számú ú. n. ada-moholi átvágás, melyt 2·03 km. és 1855—56-ban készítették, elvágtat kanyarulatát 1902-ben zárták el. A 100—98 km. között jobboldalt kezdődik a bács-tiszaí ármentesítő társulat mohol-péterrévei öblözetvédőtöltése. A 89—88 km. között van az éles Tisza-kanyarulat. Péterréve felett a Csikéria magasparti nyílt esatornája torkollik. A 87—81 km. között fekszik a 95. számú ú. n. aracsi átvágás, melyet 1860—63. években ástak, 3·232 km. hosszú. 1900-ban bővítették és az anyagot a kanyar áttöltésére és az óbecsei öblözet védőtöltésbe való bekötésre használták fel. A 74—72 km. között a jobbparton fekszik Óbecse községe alatt a Ferenczcsatorna új tiszaí kitorcolása és innen indul ki a bács-torontáli ármentesítő társulat védőtöltése, mely előbb a bács-tiszaí ármentesítő társulat óbecse—bácsföldvári öblözet töltése volt, most azonban a bács-torontáli ármentesítő társulathoz esatolták. Ehhez tartozik a borjasi átvágás menti, volt bácsföldvári ármentesítő társulati védőtöltés is. A 70 km. alatt a védőtöltésben egy 1·00 m. átmérőjű vaseső-áteresz és egy szivattyútelep mentesít a belvizektől. A 69—67 km. között az óbecsei sziget felett a jobb oldali Tisza-ág 1901-ben elzáratván, a zátonyosodásra hajló viszonyok is megjavultak. A 62—56 km. között van a 96. számú ú. n. borjasi átvágás. Hossza 6·30 km., az átvágott kanyar 23·06 km. hosszú, s az 1854—1858. években végezték el. Ezt az átvágást az 1897—1901. években bővítették és az átvágás menti magaslatot 500 m. szélességben + 4 m-re leasatták. Ezzel egyidejűleg a jobboldali hullámtér szélén kiegészítették a mostani védőtöltést, melyet a borjasi felső és alsó mederáttöltéssel fent az akkor

még bácsi ármentesítő társulat, alul pedig a titeli Tisza-Duna-töltés fenntartó társulat védtöltésbe kötöttek be. Az elvágott Tisza-kanyarulatot halastóvá alakították át. A felső áttöltés közelében van az 1 m. átmérőjű nyomócsővel ellátott szivattyútelep, mely másodpercenként egy köbméter vizet emel ki.

Ez elzart kanyarulat felső részén van Bácsföldvár mellett a Ferencz-esatorna régi tiszai kitorkolása. A kanyarulat mentén a esurogi magaslatoknál kezdődik a titeli Tisza-Duna-töltés fenntartási és belvízszabályozási társulatának védtöltése, mely innen a titeli magaslatig, majd a magaslat alatt a Dunáig terjed s a Duna mentén folytatódag az ottani öblözetet ármentesíti.

A Kumáni sziget-menti jobboldali Tiszaágot 1901—1902-ben töltötték át. A hajózásra a baloldali ág szolgál. A 49—46 km. közötti Tisza-kanyart 1902-ben tisztán kotrás-munka mellett vágatták át 0.9 km. hosszúságban. Közvetlenül alatta van a 97. sz., ú. n. Tarrasi 1.754 km. hosszú átvágás, kanyarjának hossza 6.018 km., melyet az 1860—63. években bővítettek. A 39—37 km. között van a ú. n. zsabylai felső átvágás, mely 0.861 km. hosszú, kanyarjának hossza pedig 4.876 km.; az 1860—62. években építették. Az átvágás alsó torkolatánál a jobb parton van a titeli Tisza-Duna társulat I. öblözetű szivattyútelepe, melynek két egyenlő s egyenként 145 lóerejű gőzgépe és két 900 mm. körszivattyúja van, melyek másodpercenként 2.44 köbméter viznek a kiemelését győzik meg. E szivattyútelep 1898-ban épült. A 37 km. alatt van a zsabylai rév és a Jegricska bara nevű nyílt esatorna. A 35—34 km. között van a 99. számú ú. n. zsabylai alsó átvágás, 1.225 km. hosszú, kanyarja 3.8 km. hosszú s 1863-ban végezték; 1897—98-ban bővítették, kanyarját ugyanekkor eltöltötték. A 31—30 km. között fekszik a 100. számú, ú. n. aradáci átvágás, mely 1.345 km., kanyarja pedig 7.16 km. hosszú. 1860—63-ban ásták, 1897—99-ben bővítették; kanyaralata át van töltve és az így alkotott sziget ármentesítve.

Az ú. n. mosorini 101. számú átvágás a 26—25 km. között fekszik, hossza 1.441 km., a kanyar hossza pedig 4.003 km. 1864-ben építették. A 24—22 km. között van a mosorini sziget, melynek jobb oldali ágát 1901-ben partmagasságig feltöltötték. A 21 km.-nél a jobb parton van a titeli társulat második és harmadik öblözetének szivattyú-telepe. 1893-ban épült. E szivattyú-telep felétt tört be 1895-ben az árvíz. A 13—11 km. között van a zátonyos livodai Tisza-szakasz, hol az 1899-ben épített két km. hosszú kópárluzammú, mely a folyam medrét 240 m. szélességre szűkítette és közepén kikotorva, itt a hajózási nehézségek egészen megszűntek. A 10 km. alatt a balparton van a Béga folyó beömlése. A 6—3 km. között vannak a hármas szigetek. 1894-ben ezt a folyamszakaszt oly módon szabályozták, hogy kotrással a szélső balparti ágat képezték ki a hajózás céljaira, míg a két jobbparti ágat a jobb oldalon fektetett kópárluzam-művel a kisvizek útjából elzárták. A két jobboldali ágat mesterséges feliszapolás céljából 1901-ben elzárták. A hármas szigeteknél jobb oldalt van a titeli 4-ik öblözetnek 1898-ban épített szivattyútelepe, mely két körszivattyúból áll, 800 milliméter átmérőjű csövekkel; ez 201 köbméter vizet tud kiemelni, 0 km-nél van a Tisza betorkolása a Dunába, jobbról a torkolatot szabályozó párluzam-művel és a ráépített világító-toronnyal, mely a hajók bejáratát jelzi.

A *Szeged-martonosi ármentesítő társulat* 1901 július 4-én alakult meg. Az elnökség és a tisztviselői kar azóta a következőkből áll: Elnök gróf Szápáry Pál. Elnökök: Ivankovits Sándor dr. Igazgató-jogtanácsos: Lázár György dr. Főmérnök: Csernovics Agenor. Pénztárnok: Pataky János. A társulat mentesített területe 6887, 1110/1600 hold. A töltés hossza: 13,446.3 m. Belvízszabályozás még nincs. Töltésszakadás nem volt. A társulat már megalakulásakor a maximális megterhelésbe jutott, ennek liquidálása azonban még foganatosítva nincs.

A *Horgos—martonosi ármentesítő és belvízszabályozó társulat* első ízben a cs. kir. budai helytartótanács osztályánál 1858 május 19-én 15,577 sz. a. kibocsátott intézvény alapján alakult meg „Horgos—martonosi tiszaszabályozási társulat” címmel s tulajdonképeni működését védtöltésének az 1863. év folyamán megindított kiépítésével kezdette meg. Az 1863. évi május hó 16-án tartott közgyűlésén alakította meg a társulat első választmányát Horgosi Kárász Benjámin elnöke alatt s ugyanekkor elhatározta, hogy a Boros Frigyes osztálymérnök által, mint az V. tiszai folyamosztály képviselője által bemutatott tervzet szerint védtöltéséit 6400 fm. hosszban kiépíti s ezzel mintegy 2400 hold (1600 négyszögöles) réti földet mentesít a Tisza elöntése ellen. Utána elnökké Kárász

Szeged-martonosi ú. n. társulat.

Horgos-martonosi ú. n. társulat.

Imre kir. kamarást választották meg, jegyzővé pedig a lemondott Molnár Márton helyett Kelemen István ügyvédet. A társulat védvonala ezéjének 1879-ig meg is felelt, ekkor azonban a szokatlan magas árvizek a töltéseket átlágták, elszakították s a társulat árterét előntötték. Az akkori gazdasági és hitelviszonyok nem engedték meg, hogy a társulat védműveit újra felépítse, így kénytelen volt tevékenységét beszüntetni s árterét egylelőre a közepes árvizek ellen védeni.

1892-ben teheté meg az érdekeltség, hogy az árvédelem biztosítására újra társulattá alakuljon. Még ez év folyamán „Horgos—martonosi ármentesítő és belvízszabályozó társulat” név alatt meg is alakult. Az új társulat elnöke Horgosi Kárász István lett s 1899-ben, lemondása után, Kelemen István. Az új társulat mentesített árterülete beválláson alapuló 2442, 500/1600 holdat tett ki, védvonalainak hossza pedig maradt a régi 6400 fm. Feladatai közé azonban a belvízrendezését is felvette s azt a mai napig a követeleményeknek megfelelően el is készítette. Saját belvizeinek levezetésére összesen 10,755 m. hosszú csatornahálózatot teremtett, a mely a belvizeket egy szivornyához vezeti s a hol azok magasabb külső vízállásnál gözszivattyúval nyomatnak ugyancsak a szivornyán át a holt Tiszába. A csatornának van 18 falazott híd, melyek közül hétnél tiltó szerkezet van alkalmazva. Ezenkívül az árterén kívüli magas parttól jövő belvizek gyors és akadálytalan levezetésére szolgál egy 2830 m. hosszú magasparti nyílt csatorna.

A társulat, tekintettel csekély kiterjedésére, fizetett tisztviselőket nem tart, az igazgatási és pénzkezelési teendőket az érdekeltség egy-egy tagja látja el díjtalanul ; a műszaki teendők ellátására esetről-esetre fogadott fel a társulat mérnököt, 1898-tól kezdve azonban, a midőn a műszaki teendők felszaporodtak, műszaki titkári címmel egy mérnöki állást rendszeresített.

Eddig a legnagyobb árvíz 1895-ben volt, a mely ellen a társulat sikeresen védekezett ugyan, de kénytelen volt végleges jellegű védtöltését az újabb szabványos méretekre kiépíteni. Ugyanakkor nyilvánvaló lett, hogy a Martonos és Magyararkaniza között elterülő partvidék az elárasztás elleni rendszeres védelmet többé nem nélkülözheti, mert az újabb nagy árvizek ezt a partvidéket is ellepnék ; erre való tekintettel a 72436/1897 számú m. kir. földművelésügyi min. rendelettel engedélyt nyert a társulat, hogy műszaki ártérfejlesztés útján ezt a partvidéket kötelékébe bevonhassa, vizsont arra köteleztetett, hogy e partvidék s általában az egész árterület ármentesítő társulatára szolgáló védműveket a martonos—magyarkanizsai határszélég építse ki.

A végrehajtott műszaki ártérfejlesztés újabb területeket vont be, a melyekkel együtt, a társulat árterülete most már 6032 kat. hold, védvonalainak hossza pedig 13 kilométer.

Időközben megalakult a szeged—martonosi ármentesítő társulat, a mely a maga védtöltéseinek kiépítésével e társulat védvonalának felső végét 3·7 km. hosszúságban alvó gáttá változtatta és a tulajdonképeni élő védvonal hossza 9·3 km.-re redukálódott.

Ada község árterülete magánöblöztette 1883-ben alakult. Elnökei a mindenkori községi bírák. Az ármentesített terület 600 hold. A töltés hossza 6 km. A belvízszabályozást árkokkal végzik. Töltésszakadás nem volt. Az ármentesített terület legelő, szántó és szőlő.

A *Bács—torontáli ármentesítő társulat* 1906 július 2-án alakult a volt Bács-földvári ármentesítő társulat és a Bács—tiszai ármentesítő társulathoz tartozott Óbecse—bácsföldvári öblözet érdekeltségéből. Kezeli egyúttal az 1892. évben alakult és az 1902-ben a Bácsföldvári ármentesítő társulat keretébe olvadt Török-becsei-Nagyréti ármentesítő társulat ügyeit is. A társulat egymásután következő elnökei : Bisitz János, Urbán Péter, Szentiványi Ivanovits Iván dr. Alelnöke : Grósz Illés. Igazgatói : Stein-Gaszner Kálmán, Szilágyi Zsigmond, Kaszap Győző. Ármentesített területe 10,337 hold, 1003 négyszög öl. Töltés hossza 17·5 km. A társulatnak a tiszai 96-os számú átmetszés felő torkánál egy 125 lóerős, 1·50 köbméteres munkaképességű szivattyútelepe van. A töltéstestbe két eső-zsilip van beépítve. Órháza öt van, mindannyi telefonállomással. A belvízszabályozás végre van hajtva, azonban az óbecsei öblözet csatlakozása miatt szükséges a csatornák átépítése. Árvizokozta töltésszakadások, a normál méretekben történt kiépítkezések előtt, 1869 ; 1871 január 7 ; 1871 január 10 ; 1876, 1878, 1881,

Bács-torontáli
á. m. társulat.

1882. években voltak. A törökbecsei Nagyrét az 1895. évi rendkívüli nagyvíznél áradás alá került, de az óbecsei öblözetet sikerült megmenteni.

A végrehajtott ármentesítési és belvízszabályozási munkálatok köz- és mezőgazdasági hasznára vonatkozólag felhozhatjuk, hogy a Csurog község alatti Borony földkelet az ármentesítést megelőző 1870-es években kat. holdanként 40 korona örök árban vásárolták; holott annak mai nap az ármentesítés utáni haszonbéré sehol sem kevesebb évi 70 koronánál, de eléri a 100 koronát is. Megjegyezhetjük, hogy a kataszteri tiszta jövedelmek az ármentesítés után átlag 60%-kal emelkedtek.

Az ármentesített 600 kat. hold területű holt Tisza-ágon mesterséges nevelőtelepekkel berendezkedett halászati társulat alakult, melynek 1906. évi mérlege 30,636-10 korona bevétellel zárult.

Óbecse—
Aracs—Péter-
rével á. m.
társulat.

Az Óbecse—Aracs—Péterrévi ármentesítő társulat 1904 május 2-án Óbecse—Aracs—Péterréve községek mint erkölcsi testületi érdekeltekből alakult. Elnöke: Martinovits Pál dr. Alelnöke: Pavlovits Lyubomir dr. Igazgatója: Kaszap Győző. Árterülete 3032 hold, 1350 négyszögöl. Védművei még kiépítés alatt állanak, de közel a befejezéshez. Építési költség előirányzata 518,000 kor. Töltés hossza 7-4 km, belvízesatornának hossza két km. Terveznek egy darab vascsőáteresztő holt Tisza-kanyarultnál, egy órházat ugyanott és két munkásházat az exponáltabb helyeken. A munkásházak a gróf Csáky-féle prágfalvi vasgyárban, Aradi szabadalmazott amerikai rendszer szerint készülnek.

Titeli Tisza—
Duna-töltés
fenntartási
társulat.

A Titeli Tisza—Duna-töltés fenntartási és belvízszabályozó társulat. Alakult 1872-ben; rétföldek megváltásából eredő ármentesítési kötelezettségének akkor úgy tett eleget, hogy a töltések felépítéséért a rétföldek felét védgátépítő konzorciumnak adta húsz évi haszonélvezetre; 1876 után pedig az új kiépítéséért további tíz évre. A haszonélvezetek eddig lejártak, kivéve a mosori rétből 1431 kat. holdé, a mely 1908-ban jár le.

1876—1890 közötti időszakban semmi fejlődés: II. III. s IV. öblözetek nyitva, I. s VI. öblözet kis méretű töltésekkel eltöltve; oly csekély volt a gazdasági eredmény, hogy a 14 volt csajkás község, mint tulajdonos, a megváltást sem bírta megfizetni. Az 1890-es években sikerült az érdekeltség két csoportját: a tulajdonosokat és konzorciumot megegyezésre bírni s a II. III. s IV. öblözetet is, habár még mindig kisméretű töltésekkel, ármentesíteni és a II—III. (mosorini) öblözet belvézeit is szabályozni; ez időszokban a községek az egész megváltási összeget (holdankint 20 ft) kifizették az államkincstárnak. 1895-ben az I. s III. öblözetit töltésekben beállott gátszakadások miatt az árvíz 34,000 kat. holdat elárasztott. 1895—96-ban a társulat töltéseit helyreállította; 1898-ban pedig 2,000,000 forint kölcsön felvételével töltéseit megfelelő méretekben kiépítette s összes öblözeteiben szivattyútelepekkel kapcsolatos belvízszabályozást teremtett. A mentesített árterületet műszakilag fejlesztette, úgy hogy az most kitesz 49,916 kat. holdat.

A 70-es és 80-as években a társulat összes működése csakis folytonos — csekély méretekben való — helyreállításokból állt; a társulat csakis a 90-es évek elején kezdett kifejlődni; de ekkor is még mindig kisméretű töltései voltak s csak az 1895-iki árvíz után tűnt fel a társulat teljes kifejlődésének reménye és e kifejlődés tényleg teljesült is, 1898 júniustól 1899 májusig, tehát nem egészen egy év alatt a társulat 4 millió köbméternél több földmozgósítást teljesített, a mi létérdekét és gazdasági kedvező kifejlődését is biztosította.

1888. évig kormánybiztos volt Nikolits Svetiláv; főmérnök Steiner Ede ny. kir. főmérnök. Az 1889. évben gróf Leiningen-Westerburg Ármint nevezte ki miniszteri biztosnak a földművelésügyi miniszter. 1901-ben a társulat önkormányzati jogot nyert; igazgató főmérnöke azóta Klopp Károly.

A társulat folyómenti töltéseinek hossza 80-5 km. melyekből 32-5 km-ben a vízoldali lejtő téglával van burkolva; egyes öblözeteit egymástól elválasztó keresztöltéseinek hossza pedig: 18-6 km, a töltések hat m. koronaszélességben, 1:3-hoz hajló lejtőkkel, 1-50 m. nagyvíz feletti magasságokban s korona alatt 1-5 m. magasságig fölévő 4 m. széles padkával vannak kiépítve. A társulati töltéseken van 16 gátórház, négy gépészi és három gátfelügyelői lakóház, mindegyik tisztí szobával.

A folyómenti töltésekbe beépült 1895 aug. 9-től 1896 márczius 27-ig a megrongált töltések helyreállítása alkalmával 1,581,483-2 köbméter földtömeg.

A végleges kiépítés alkalmával pedig 1898 június 18-tól 1899 május 4-ig 2.913,387 köbméter földtömeg. A keresztöltésekre 1900 június 20-tól 1900 december 5-ig 701,162 köbméter földtömeg. E töltésekkel ármentesítve van az I., II., III., IV. s VI. öblözet, melyekből a négy első tiszamenti, a VI. dunamenti öblözet; az V. dunamenti öblözet ármentesítetlen. Belvezit a társulat szabályozta: a II—III. öblözetben 1893—94-ik, I. IV. s VI. öblözetben 1898—99. évben. Csatornáinak teljes hossza 257 km. és van rajta 172 drb tölgyfából épített híd. A csatornák kiépítése alkalmával a társulat a következő földmennyiséget emelte ki: 1893—94-ben a II—III. öblözetben 207,322 köbmétert. 1898 június 24-től 1899 május 29-ig az I. IV. s VI. öblözetben 1.357,209¹ köbmétert. A rétközi csatornáknak 1900 és 1902-ben 81,905 köbmétert. A belvizek eltávolítására szolgál minden öblözetben (II. s III-ikat egynek véve) egy vaseső-áteresz, szivattyúteleppel, és pedig: az I. öblözetben két átereszt 900 mm. átmérőjű esővekből; 290 névleges löerejű, a szivattyúkkal közvetlenül kapcsolt gépek két kazánal; a II—III. öblözetben egy átereszt 1000 mm. átmérőjű esővekből; 160 löerejű, a szivattyúkkal áttétel által kapcsolt gépek két kazánal; a IV. öblözetben egy 1200 mm. átmérőjű átereszt; 240 névleges löerejű, a szivattyúkkal közvetlenül kapcsolt gépek két kazánal; a VI. öblözetben egy 1000 mm. átmérőjű átereszt; 160 löerejű, a szivattyúkkal közvetlenül kapcsolt gépek két kazánal. Minden telepnél egy-egy gép és kazán függetlenül a másiktól helyezhető működésbe.

A dunamenti öblözetekben eddig mindig nagyobbmértvű szivattyúzás volt szükséges, mint a tiszamenti öblözetekben; így például az 1902. évi április, május és június havi időszakban egy géppel történt szivattyúzás volt: az első öblözetben 289, a II—III-ban 304, a IV. ben 914, a VI-ban 1199 órán át. A belvízszabályozási műtárgyak kiépítése óta belvizektől eredő károk még nem voltak a mentesített területeken.

Az összes belvízszabályozás létesítése (1899) óta a rétek mezőgazdaságilag oly állapotba jutottak, hogy a titeli rétkelölő bizottság a kezelése alatt álló 38,000 kat. holdért, melyet évente kétholdas parcellákban ad ki bérbe, átlag, holdanként és évenként 30—50 korona bért kap, holott belvízszabályozás előtt ennek csak egy harmadát, ármentesítés nélkül pedig semmit sem kapott. A rétföldek után az egész érdekelt vidék, a volt esajkáskerület, öt—hat év óta oly anyagi és gazdasági föllendülésnek indult, hogy minden községben megszűntek a községi pótdadók vagy legalább nagyon csekély összegre apadtak.

A vármegyének még a XIX. század elejéről való térképei a teljesen kultúra nélküli vad, moesaras állapotot tüntetik elő. A mostanában búzakalászatok ringató térségei e térképen még mint moesarak vannak jelvezve: „K. K. Bácsor Morast.“ Az 1790. évek elején a két fenkölt szellemű testvér, Kiss Gábor és Kiss József, mindkettő katonatiszt, Angolországban járva, látta, mily nagy köz- és mezőgazdasági haszonnal járnak az ott épen mindenfelé javában munkába vett hajózó csatornák, elhatározták, hogy tapasztalataikat saját hazájukban alkalmazni fogják. Alapos tudással készítették el a régi Ferencz-csatorna tervét. Monostorszegtől, a Dunától indulva ki, az építendő csatorna vonalát a Zombor, Kisztapár, Szivácz, Cservenka, Kula, Verbász, Szenttamás, Turja községek mentén és határain keresztül Bácsföldvárnál a Tiszába torkololag tervezték.

Ferencz császár felfogta a vállalkozás nagy közzgazdasági hasznát és a két Kiss testvérnek nemcsak pénzbeli támogatást nyújtott, hanem a munkák végrehajtására a katonaságot és az akkori nagyszámú politikai foglyokat is rendelkezésükre boesájtotta. A mostani Ferencz-csatorna részv.-társulat irat- és térkép-tárában őrzik azokat a rajzokat, melyekről látni, hogy a foglyok a katonaság őrzete mellett, ú. n. „spanische Reiter“-rel bekerített szakaszokban a csatorna medrét ásták. Ha egy szakasznak ásásával elkészültek, a „spanische Reiter“ kerítést tovább vitték és a rabokat újra körülkerítették. A monda azt regéli, hogy a foglyok között egy olasz püspök is ott szenvedte, ásó és talicska mellett, rabágának nehéz idejét.

A gondosan őrzött rajzok tanúságot tesznek arról, mily nagy gonddal, alaposággal és tudással tervezték meg a csatornameder nagyméretű szekrényzilipjeit, hídjait stb. Monostorszegtől Verbászig a csatornát majdnem mindenütt a terepbe mélyítve ásták meg, Verbásztól Bácsföldvárig az ú. n. Czerna bara vízfolyási medert alakították át a csatorna céljaira. A csatornát már akkor oly

A. Ferencz-csatorna.

Az építés.

méretekben tervezték és ásták ki, hogy az ma is a nemzetközileg megállapított elsőosztályú esatornák közé tartozik. Fennékszeltsége 17 méter, vízszíni szélessége 23–25 méter, vízmélysége pedig két métert tesz ki, úgy hogy ebben a mederben még most is közlekedhetnek 6000 q. súlyrakománynyal terhelt hajók.

A csatorna vízszínkülönbsége a Duna és Tisza között 30 bécsi láb, vagyis kerekén 10 métert tett ki. E nagy vízszínkülönbséget öt szakrényszilippel osztották meg. A monostorszegi Duna-vorkolati zilip kapui a dunai magas árvek behatolását a csatornába megakadályozták. Míg a kisszapári, verbászi és szenttamási zilipek a két folyam vízállása közötti 10 méteres különbséget osztották meg; mindenkor a terep esési viszonyaihoz simulva, így Verbászon a zilip kapui négyméteres vízszínkülönbséget tartanak fel. A csatorna bácsföldvári zilipje közvetítette a hajóknak a csatornából a Tiszába és megfordított irányú közlekedését. A még most is működésben levő zilipek szerkezete, gondos építése, alapja és téglafalazata, bámulatot és tiszteletet ébresztenek a mai kor vízépítő mérnökeiben a Kiss testvérek iránt. A verbászi zilip megrongálódott alapzatának 1909 február hónapjában volt a kijavitása, a mely alkalommal egy szárkofágszerű köszekrény került napvilágra. A szekrénybe egy ezüst lemez volt zárva, a mely érdekes emléke a csatorna és zilip építésének és nagy díesősége a Kiss-testvérek évszázadokra szóló hatalmas alkotásának. Ebbe az ezüstlemezbe latin nyelven a következő emléksorok bevésve:

„Ő Felsége II. Ferencz esászár, győzhetetlen római imperátor, a magyarok apostoli királyának fővédnöksége alatt P. P. P. F.; az örökös kir. herczeg, osztrák főherczeg Sándor Lipót. Magyarország kegyelmes nádorának védnöksége alatt; nemes Bács vármegye főispánjának Úrményi Józsefnek pártfogásával a közjót szerető főrangúak, előkelők, nemesek s a haza legjobb polgáraitól egyesült s gróf Apponyi Antal és gróf Harrach János elnöksége alatt levő társaságnak pénzen építették ezt a Ferencz király nevével felkésített hajózó esatornát a kereskedelem fejlesztésére, a magyar nemzet díesőségre és üdvére s a szerenese óhajuknak kedvezvén, ezt a négysegletes követ a zilip alapjába emlékül helyezték az észtehetségben és ügyességben kiváló két édes testvér, Kiss József és Gábor, magyar nemesek, kik kitüntek építészeti tudományukkal és hírnevükkel szolgálván az utókornak s ennek hálás és halhatatlan emlékczeretét maguknak kiérdemelvén, kik eme nagy jelentőségű műnek kezdői, kiásatásának befejezői és felépítésének igazgatói voltak.

Verbász, 1794 június 9-én.“

Ezt az emléktáblát, a csatorna-hálózatnak azóta történt változásait ismerető irat, a csatorna-hálózat térképe és a Ferencz-esatorna-társulat múlt évi üzleti jelentése kíséretében leólmozott dobozba zárták és a dobozt visszahelyezték a zilip alapjába, a felső fej lépesőjének aljába, szóval oda, a hol az ezüst emléklapot találták.

A csatornát Monostorszegtől a Tiszába Bácsföldvárnál való kitoroklásáig 14 $\frac{1}{2}$ mériföld = 118 km. hosszban, a Zombor szab. kir. városi területét kivéve, mindennütt kinestári uradalmi, a tiszai részekben pedig koronauradalmi területen ásták. A csatorna megépítésére Kiss Gábor és József testvérek 1794-ben az engedélyt legfelsőbb helyen kieszközölték és erre szabadalmat nyertek. E szabadalomra részvénytársaság alakult „Magyar hajózási társaság“ emízen. A szükséges földterületet részben megváltás, részben díjtalan átengedés, részben a területekért évenként fizetendő 1 forintnyi úri jog elismerése fejében szereztek meg. Az építkezés 1794-től 1801 évig terjedő időközben 4 millió forintnyi költséggel történt és 1802-ben elkészülve, a hajózási forgalomnak átadatott.

Az építkezést eleintén a Kiss testvérek vezették, később „Oberlandes-Baudirektor Heppé“ vezette. A vállalat eleinte igen nagy nehézségekkel és pénzzavarokkal küzdött. A végeredményében oly fényes sikert elért vállalkozás már keletkezésétől fogva hathatós támogatásban részesült az ú. n. Staatsverwaltung részéről. A legnagyobb támogatás abból állott, hogy a csatornához szükséges uradalmi és úrbéri területeket ingyen kapták. Az akkori államkormányzat a csatornai részvénytársaságnak a kinestári só, katonai és egyéb kinestári szállítmányokra nézve az előjogot biztosította, ezeken felül pedig egy 4 0 $\frac{0}{0}$ -os 200,000 forintos kölönt nyújtott. Berbe adta neki az egész Preradovics vagy kisszapári pusztát és egyéb kinestári területeket. Monostorszegen és Sziwácson felmentette a csatornát és az ahhoz tartozó épületeket a nyilvános contri-

A Kiss testvérek elsőszéke.

Támogatások és kedvezmények.

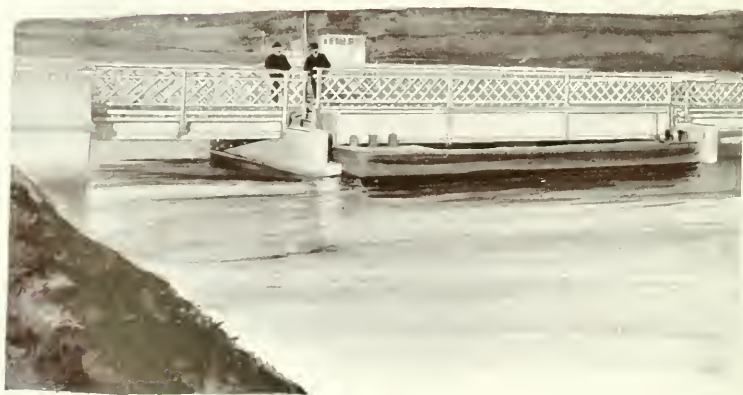
A Ferecz-esatorna dunai torkolata Bezdánál.

Szenttamás. — A Ferecz-esatorna zsilipje.

A Fekete-híd (vasbetonhíd) a Jegrieska Barán, Zsablyánál.

A bácsföldvári komphíd.

butio és katonai beszállásolások alól és a csatornai tisztviselőket a nemesekkel egy rangba helyezte. Megengedte, hogy a társaság hajóin a magyar zászlót kitűzhesse és hogy a csatorna első Ferencz őfelsége nevét viselhesse. Később 1802-től kezdve a szabadalom huszonöt évi terjedelme idejére, nemesak a kisszapári pusztát, hanem az összes bácsi kinestári birtokokat a társulatnak bérbe adta. A haszonbért évenként 226,691 forintban állapították meg, mint a bérbeadást megelőző tíz évi összes jövedelem átlagát.

A kir. kinestári erdőkből azonban csak a házi szükségletre megkívántató fát kapták ingyen, máskülönben a fát a „Waldtaxe“ árában kellett megfizetniük. Kötelezték továbbá a csatorna-részvénytársaságot, hogy háborús és szűk években a tized kétharmadát a kinestárnak be kell szolgáltatnia. A csatorna-társaság évi jövedelme ily kedvezmények mellett mintegy 1 és egynegyed millió forintra rúgott, mely később még emelkedett, úgy hogy néhány rövid év alatt nemesak a csatorna építési tőkéje folyt be, hanem a részvénytőkét többszörösen meghaladó osztalék is jutott a befektetőknek.

A magyar helyhatóság 1841-ben őfelségéhez intézett felterjesztésében a Ferencz-esatornára vonatkozó jelentésében, e nagy jövedelmességét illetőleg a következő érdekes megjegyzést tette:

„A méltányosan gondolkodó nem fogja megírinyelni e vállalat sikereit, ha tekintetbe veszi, hogy a vállalat eleintén igen veszélyes volt, — mert senki sem tételizhetne fel, hogy az országnak e részén ily nagy forgalom és kereskedés létesüljön, hogy pedig az létesült és az értékelkedést előidézte, az állampénztárnak is előnyére vált, valamint a kereskedőknek és termelőknek is, — ez csakis a csatorna megteremtésének köszönhető.“

A huszonöt szabadalmi év leteltével a kinestári birtokok bérlete is megszűnt, azokat a kinestár visszavette, míg a csatorna továbbra is a részvénytársaság kezelésében maradt. Ez időtáiban ajánlották fel legfelsőbb helyről a csatornai részvénytársaságnak, tartsa meg továbbra is a csatornát és a kinestári bérleteket is esekély haszonbér-felemelés mellett. A részvénytársaság azonban, az újabb befektetésektől félve, nem használta föl az ajánlatot, hanem 1827. október 17-én megtartott közgyűlésében elhatározta, hogy a kedvezményeket tovább kihasználni nem kívánja, hanem, miután engedélye (szabadalma) lejárt, a csatorna művét, összes felszerelésével, az időközben vásárolt földekek, kotrógépekkel stb., kivéve az épületeket, a melyekért megváltást kívánt. ama számtalan kedvezmény és támogatás fejében, melyet az államtól élvezett, viszonzásúl, mint liberium oblatumot, díjtalanul a trón számolyához leteszi, kérve a csatornának átvételét.

A szabadalom letelte.

A csatornát azonban a részvénytársaság, koneyessziója utolsó éveiben, elhanyagolta. A hozzájárult még az a körülmény is, hogy a Duna Monostorszegnél mind jobban elszaporodott, úgy hogy a hajók csak igen esekély merülettel vagy segédhajókkal közlekedhettek. Ezek a körülmények gondolkodóba ejtették az államkinestárt, vajjon átvegye-e a csatornát? Mert előreláthatólag nagy összegű beruházásokra lesz szükség, hogy a csatorna ismét hajózható és jövedelmező legyen. A csatornai részvénytársaság kénytelen-kelletlen tovább kezelte a csatornát, noha a kinestári földeket visszavették és csak a kisszapári pusztát hagyták meg neki bérletben úrbáriális hold után fizetendő 30 kr. Conv.-Münze évi bér mellett.

Ily körülmények között őfelsége 1837-ben Freiherr Ferdinand Ritter von Mitis építési tanácsost bízta meg azzal, készítsen terveket és költségvetést, mibe kerülné a csatorna kijavítása és rekonstrukciója, különösen azt tartva szem előtt, hogy a csatornát mindig elegendő vízzel lehessen ellátni. A Mitis által kidolgozott háromféle tervezet 1838-ban Lechner József magy. kir. országos építészeti főigazgatónak osztották ki elbírálás és véleményezés végett.

A rekonstrukció.

Az 1838. évi dunai árvizek a Dunának Baja és Monostorszeg közötti szakaszát még elfajultabbá tették, úgy hogy a Baja alatt elvonuló Sugoviezában már középvízállásnál sem lehetett hajózni, a baracscai Duna is mindinkább elvesztette vízemésztő képességét és a hajózást itt is már csak költséges kotrásk mellett lehetett fenntartani. A kalandosi Duna pedig, a hová a csatorna Monostorszeg mellett kitorokolt, annyira elszaporlódott, hogy ott a sómonopólium terhére Angolországból beszerzett „Vidra“ gőzkotró sem bírta többé a hajózási vízmélységet fenntartani.

Lechner J. építési igazgató a Mitis-féle tervek elbírálásánál figyelmen kívül hagyta a Dunának Bajától Sárengrádig terjedő folyamatszabályozását, — mert a tervek nem voltak eléggé részletesen kidolgozva. Elbíráta a csatorna rekonstrukciójára vonatkozó három alternatív tervet és ezek közül azt a megoldást ajánlja, mely a csatorna monostorszegi torkolatát a Battinával szemben való torkolat-athelyezéssel oldja meg.

A magy. kir. kincstár a csatornát továbbra is a részvénytársaság kezelésében hagyta meg.

Forgalma kitett az 1829. évtől 1839. évig: 15,020,594 bécsi mázsa gabona-nemu, 1,187,535 m. kincstári só, 40,235 m. tűzér-municzió, 568,625 m. bor, 529,282 m. dohány, 71,837 m. gubacs, 77,079 m. olaj, 80,609 m. tűzifa, 560,197 egyéb szállítmányt: évi átlagban 1,395,848 mázsát.

Hajózási és egyéb jövedelmekben ez idő alatt összesen 2,890,685 forint folyt be, a miből fenntartásra 636,840 forintot, régie és kezelésre 907,874 forintot használtak fel s évi átlagban 103,536 forint tiszta jövedelem maradt.

E forgalmi és jövedelmezőségi eredmények mellett is vonakodott a magy. kir. kincstár a csatornát átvenni, ürügyül használva fel a részvénytársaság amaz igényét, hogy az épületekért megváltást követelt, holott a megváltásért követelt összeg a csatorna tiszta jövedelmének egy évi összegét sem tette ki.

Az átvételre vonatkozó végleges döntést megelőzőleg 1842-ben gróf Zichy Ferenc azt a megbízást kapta, hogy vizsgálja meg a helyszínén a csatornát és nyilatkozzék: érdemes-e a csatornát átvenni és továbbra is fenntartani, vagy célszerűbb lesz azt betömetni? Gróf Zichy a csatorna beutazásakor, Cserenkán is felvetette a csatorna átvételére és fenntartására vonatkozó kérdést és egy öreg telepes sváb parasztgazdától ezt a választ kapta: „Alles was mer haba, verdank' mer dem Graba.“ Ez a nyilatkozat megérlelte a gróf elhatározását, hogy a csatornának átvétele és további fenntartása mellett foglaljon állást. 1846-ban tehát elhatározta a kincstár a csatorna átvételét és kijavítását. A zombori kincstári jószágigazgatóság felügyelete mellett Zomborban egy külön magy. kir. csatornai igazgatóságot szerveztek Gertinger Adolf üzletigazgató vezetése mellett, a műszaki kezeléssel és vezetéssel pedig 1851-ben a temesvári esz. kir. országos építési igazgatóságot bízták meg.

A csatorna rekonstrukcióját és fenntartási költségeit a vízépítészeti alaplól fedették. A monostorszegi torkolatot az 1850-es évek elején Bezdánba helyezték át; s az akkor Európaszerte nevezetes korszakot alkotó Ferenc-József torkolati zsilipet 1854—1855-ben tisztán betontól építették ki. Mihalik építészeti főfelügyelő vezetése mellett és a csatornát a dunai árvizektől megvédő védgátat állították a Ferenc-József zsiliptől Monostorszegig.

1851-től 1861-ig terjedőleg a kir. kincstár 1,282,813 forint beruházási és 433,342 forintnyi fenntartási költséget fordított a csatornára és az üzemet tetelesen leszállított hajózási díjak mellett házilag kezelte. 1862-től—1868-ig a csatorna külön szubvenzió nélkül saját jövedelmeiből tartotta fenn magát.

Tapasztalták azonban, hogy a csatorna torkolatának Bezdánba történt áthelyezésével a hajózáshoz szükséges víz beszerzését nem biztosították, mert a Duna kisebb vízállásai idején a csatornában nem volt elegendő víz és a szállítmányokat több hajóra kellett elosztatni. Ez időben tért vissza hazájába a bajai születésű Türr István olasz királyi altábornagy, a ki feladatául tűzte ki magának, hogy hazája víziútjait kiépíti. Maga is ennek a vármegyének a szülőtte lévén, szinte természetes, hogy elsősorban a Ferenc-esatorna elhanyagolt állapota és nagy jelentősége ragadta meg a figyelmét. Két éven át tanulmányoztatta a Ferenc-esatornát és környékét; először 1868-ban Sayn francia mérnökkel beutazta az egész Bácskát, másodsor 1869-ben Caramora olasz mérnökkel és Klasz Márton m. kir. építészeti felügyelővel elkészítette a terveket. E közben tárgyalásokba boesátkozott a kormánynyal a régi csatorna átvétele s helyreállítása, Bajától Bezdánig egy új tápláló csatorna és Kisszta-pártól Újvidékig egy öntöző és hajózási csatorna építése iránt. E tárgyalások alapján a kormány az 1870. évi XXXIV. t.-cikkkel a Ferenc-esatornát ugyanolyan jogok és kötelezettségek mellett, a mint az államkincstár bírta, Türr Istvánnak, mint engedélyesnek, 75 évre terjedő szabadalommal átadta. Az 1873. évi XVII. t.-cz. az 1870. évi engedély módosítását és kiegészítését foglalja magában. A törvényezikk kötelezte az engedményest, hogy 8,036,000 forintnyi alapítókével

Türr István
és az újabb
munkálatok.

részvénytársulatot alakítson; hogy a Sugoviczának a csatornára felhasználandó részét kikotorja, hajózható tápcsatornát építsen, a Ferencz-csatornát alaposan helyreállítsa, — azt esetleg a 96. számú borjasi tiszai átvágásig meghosszabbítsa és Kissztapártól—Újvidékig egy hajózható öntöző csatornaágat építsen.

A részvénytársulat idegen, leginkább angol tőkepénzesek részvétele mellett (a londoni Wytles és Longridge cég) megalakult s az építkezés csakhamar, még 1870-ben megindult. Miután azonban ily nagy munka kivételére az országban vállalkozó találhatók nem volt, idegen olasz vállalkozóknak (a milánói építőbanknak és Caramora olasz vállalkozó mérnöknek) kellett azt kiadni.

A végrehajtott munkálatok a következők voltak: A Sugovicza torkolati részének 1.080,110 korona költséggel, részben szárazon, részben kotrással természetesen való kiásása és Baja alatt hajó-kikötő készítése. A Sugoviczából kiágazólag az ú. n. Pandúr-szigeti átvágás, melynek déli részén építették a nagyszabású, Deák Ferencz nevről elnevezett szekrényt és tápszilipet. A zilipitől folytatólag az ú. n. Szurdok vízér irányában új medert ástak Bátmonostorig, onnan folytatólag részben a baracskaí Duna-meder felhasználásával, részben új átvágások készítésével a tápcsatornát 47 km hosszban, Bezdán mellett az ú. n. Sebesfoknál torkolták be a régi Ferencz-csatornába egy zilip segélyével.

A tápcsatorna mentén csupán alacsony, lövontatási célra alkalmas töltéseket építettek, mert a nagy mohácsi szigetnek ármentesítését is célzó vélgát megépítésének tervét a csatorna rekonstrukciójának általános tervezetéből a kormány törülte, s annak megalkotását az érdekelt birtokosok feladatául jelölte ki. A baja—bezdáni tápcsatorna építése 6.158,640 korona költségbe került.

A régi Ferencz-csatorna medrét és töltését, zilipjeit és egyéb műtárgyait Bezdántól—Bácsföldvárig 118 km. hosszban 7.592,909 korona költséggel kijavították s különösen a kissztapár—verbázi II. tartányban hajtottak végre nagy költségű kotrásokat és medertisztításokat. A bácsföldvári közsilip alatt az ideiglenes hajózási torkolati zilipet szintén helyreállították. Megépült a Kissztapárnál kiágazó Veprőd, Bácskeresztúr, Torzsa, Úrszentiván, Kölpény, Petrőcz, Piros községek érintésével Újvidék szab. kir. város alatt a Dunába kitorkoló 69 km hosszú, új hajózó és öntöző csatorna-ágazat is. Keresztúr és Kölpénynél egy-egy, Újvidék felett egy kettős, a torkolatnál pedig szintén egy hajószekrényes torkolati zilippel. E kissztapár—újvidéki ágazat építése 12.258,339 koronába került.

Ez új csatornai ágazatnál ő felsége I. Ferencz József királyunk tette Kissztapártól 1872 május 2-án az első ásócsapást, melynek megörökítésére Türr István a kiágazásnál Pannónia szobrot állított fel.

A baja—bezdáni tápcsatorna megépítésével a Dunából a víz a folyamnak három méterrel magasabb pontjából lévén kivezethető, a Ferencz-csatorna régi és megépített új ágazatai azóta vízhiányban nem szenvednek. Az addig posványos jellegű csatorna vize azóta friss, a hajók részére pedig a szükséges vízmélységet állandóan biztosították, úgy hogy most már az anyahajók mellől a segédhajók eltűntek és a forgalom 6000 q. teherszállítmányú hajókkal is biztosan lebonyolítható. A tápcsatorna megépítésével tehát a Ferencz-csatorna a jelenkori szállítás és kereskedelem igényeinek teljesen megfelel és hazánknek első mesteriséges modern vízi útja lett. A régi Ferencz-csatorna kijavítása az új ágazatok kiépítésével összesen 27.090,000 koronába került.

A Ferencz-csatorna részvénytársulat alaptőkéje 5000 drb 2000 koronás elsőbbségi kötvény, 22,670 drb 400 koronás A) betűs és 20,090 drb 400 koronás B) betűs részvény, összesen 27.104,000 koronával.

Ez alaptőke költségével rekonstruált és kiigazított Ferencz-csatornán azonban újabb javítást kellett végrehajtani.

Úgyanis a Tiszába való kitorkolása Bácsföldvárnál a Tisza szabályozása miatt holt Tisza-mederbe került és miután a csatorna meghosszabbítása a 96 számú ú. n. borjasi átvágásig műszaki okokból lehetetlenné vált, az államkormányzat a Ferencz-csatorna bácsföldvári torkolatának Óbecsére való áthelyezését államköltségen elhatározta. A 8 kilométer hosszú áthelyezés a Ferencz-csatorna részvénytársulat műszaki igazgatójának, Heincz Albertnek a tervét szerinti és vezetése mellett, 1895-től 1900-ig terjedő öt év alatt, 2.516.200 kor. költséggel elkészült. Az Óbecsei torkolati kettős zilip két egymás után elhelyezett szekrényből áll. Záró kapui különleges függő szerkezetűek, az üzem pedig ma-

dern villamos mozgatásra van berendezve. A zsilip 16 méteres szélessége és 70 méter szekrény-hossza mellett kerekas gőzösök átzilipelésére is alkalmas és a zsiliphez csatlakozó medermenedeze 100 m. fenék-szélességével a hajóknak biztos téli kikötőt nyújt. Ezt a zsilipet a Ferenc-esatorna-társulat a csatorna újjáteremtőjének és a társulat elnökének: Türr Istvánnak 1908 május 3-án bekövetkezett elhúnya után „Türr István-zsilip”-nek nevezte el, hogy az ő érdemeit és nemcsak emlékét tulajdon alkotásán ezzel is megörökítse.

A Ferenc-
esatorna
sémaja.

A Ferenc-esatorna forgalma évről-évre emelkedik, bár az újabb korban nagy gőzhajózási társaságok alakultak, melyek a Ferenc-esatorna Duna—Tisza közti átmeneti forgalmát majdnem egészen maguknak hódították meg, s így a csatorna most már nagybárá csak a helyi érdekeknek szolgál. Mostani átlagos évi forgalma mintegy 1200 üres, 2000 terhelt hajó, 500 üres és 1000 terhelt tutaj, 3.400.000 q. teher szállítvánnyal, a niből iparezickek mintegy 20.000, gabona-neműek 1.800.000, kőszén 350.000, tűzifa és nyers építőanyagok 1.230.000 métermázsát tesznek ki.

A Ferenc-esatorna szállítási zónája, vagyis az a szomszédos területe, a melynek terményei a csatornán nyerne elszállítást, a csatornától mintegy tizennyolcz kilométerre terjed és így a bajai kikötő 1260 négyzetkilométer, a baja—bezdáni ú. n. tápasatorna 500 négyzet kilométer, a bezdán—óbecsei ú. n. régi csatorna 3610 négyzetkilométer és végül a kisszapár—újvidéki csatorna-ágazat 740 négyzetkilométer területnek eladásra kerülő terményeit szállítja el. A csatornán való közlekedés a téli hónapokban jég miatt átlag 78 napig szünetel.

Hogy a Ferenc-esatorna által kifejtett nemzetgazdasági és közbizonyosodási haszonról számokban kifejezett fogalmat nyerjünk, legbiztosabb adatokat úgy szerezhetünk, ha összehasonlítjuk a csatornán egy évben lebonyolított forgalom szállítási költségeit a csatorna helyett képzelt vasúti szállítások költségeivel.

A Bácskából elszállításra kerülő gabonaneműek majdnem kivétel nélkül Budapestre kerülnek. A szállítványok úthossza Budapestig a vasúton és vízi úton majdnem egyenlő lévén, az ezekért fizetett szállítási költségek összehasonlítása biztos adatot nyújt. A csatorna vidékéről Budapestig, átlag évenként 48.665,556 tonna kilométeres forgalom bonyolítódik le, melynek díjtétele, tekintetbe véve már a csatornán fizetendő díjakat is, két fillérre rög tonna kilométerenként, míg a vasúti díjtétel négy fillér. Tehát évenként kerek két millió korona szállítási költségmegtakarítást, vagyis ugyanannyi közbizonyosodást jelent. Ha pedig még a csatornának egyébként, az ipar- és mezőgazdaság hasznára kifejtett befolyását csak szerényen még egy millió koronára becsüljük, a Ferenc-esatorna évi közgazdasági hasznát három millió koronára tehetjük.

A Ferenc-esatorna baja—bezdáni tápasatornáján és bezdán—óbecsei Duna—Tisza ágán 6000 q. teherképeségű, a kisszapár—újvidéki ágán pedig 3500 q. teherképeségű hajók közlekedhetnek és pedig még oly alacsony víz-állású időszakokban is, a midőn a Dunán sokszor már hajózási akadályok fordulnak elő, mert a csatorna valamennyi ágát Bajánál még kis folyam-vízállásnál is elegendő tápvízvel lehet ellátni.

A kisszapár—újvidéki ágazat mentén Pékla-pusztán, Űrszentivánnál és Petrocznél berendezett rizstermelő telepek, mintegy 1000 kat. holdon, minőségileg elsőrendű és mennyiségileg bő rizstermést szolgáltatnak. A termést a Kisszapár-ot felállított rizshántolt gyárban dolgozzák fel, s e gyártmány minőségileg a külföldi legkitünőbb rizszsel bátran kiállja a versenyt.

Sajnos, hogy ezt a rizstermelést, melyet az állam tart üzemben, a szomszédos földművelők nem utánozzák, s esigaléptekkel halad előre a víznek öntözési célokra való felhasználása is.

MEZŐGAZDASÁG, ÁLLATTENYÉSZTÉS.

Bács-Bodrog vármegye az ország leggazdagabb vármegyéje a talaj termőereje s a talaj kedvező összetétele alapján; és ha éghajlata szélsőségekre annyira hajlandó nem volna, valósággal kanaáni terméseket hozhatna a föld. Így azonban a gazda csak előkészíti a vetést, a termést gyakran a szárazság, néha meg a sok esőzés teszi tönkre.

A föld termőereje.

A csapadék mennyisége kevesebb a vármegyében, mint a felsővidéken, de azért nem a csapadék elégtelensége miatt panaszkodhatunk, hanem főleg a miatt, hogy az évi csapadék mennyisége a nyárra jut és pedig többnyire záporok alakjában és tekintettel a talaj alakulására, a zápor vize gyorsan lesza ad a mélyedésekbe, úgy hogy egy nagy zápor nem juttat annyi nedvességet a talajba, mint egy aránylag esékélyebb mennyiségű eső, mely permetezve hull alá.

A talaj alakulása Bács-Bodrog vármegyében felettebb kedvező mindenféle mezőgazdasági termelésre, termőképessége sok helyütt igazán a esodával határos.

Összetételére nézve a talaj televénydús vályog-talaj, mely átmenet a homagos vályog és a fekete agyag között. Ezek foglalják el a vármegye sík területét.

A vármegye dombos-völgyes részét a Telecska nyúlványai hálózzák be. Itt a talaj már lősz és homok vegyületekből áll és hol a homok a túlnyomó, hol a lősz, egyes részekben agyagosabb s tetemes vastagságú, éjszokon inkább homokosabb a talaj; az úgynevezett „Felső-Bácska“ talaja mind vékonyabb rétegű s néhol futóhomokba is átmege. Homok is van Bács-Bodrog vármegye talajában, de ez nem olyan futóhomok, mint a melyik a Deliblati nagyterjedelmű síkságon ijesztő alakulatokat mutat. A bácskai homok áldott összetételű. Azért olyan értékes a bácskai és kecskeméti homok s azért díszlik ott szőlő, gyümölcsfa és minden mélyen gyökerező növény, mert alatta lősz van, a mely nészben, káliiban, foszforban eléggé gazdag. Ez a lősz diluviális képződmény, s valóban ideális kötött altalaj, a mely a vizet biztosítja a különben könnyen szárazságra hajló homok feltalajnak.

A termőhomok.

A Duna—Tisza közének legnagyobb részén ebből a homokból áll a felszín s ez alkotja azt a hullámos területet, mely éjszokról, Pest vármegyéből átlépve, folytatódik a Telecska lőszétől elváltan, a Felső-Bácskától Szabadka határáig. Szabadkától azonban átvág a homok Palieson, Ludason át Csongrád vármegyébe is, hol azonban összetétele már nem oly kedvező, mint a Bácskában, mert ott a homok, ha a végtelenig lemennénk is, mindenütt homok s úgyszólván a kvarcz mellett alig van benne értékesebb alkotórész, csillámpala, földpát, amfiból, magnezit stb., televény pedig csak nagyon mostoha mértékben. Ellenben a bácskai homok termőképesség, illetve jövedelmezőség szempontjából a fekete földet is messze túlszárnyalja. Még egy jó tulajdonsága van e homoknak, az, hogy a harmatképződés nagyobb a homokon, mint a fekete talajon s így a szárazságot jobban tűri ennél. A szíkes, hasznavehetetlen területek, melyeken a szíksó kivirágzik, nem jelentékenyek a vármegyében. Vakszik, a mélyen növényzet él, inkább van; a legkitűnőbb legelők s a legjobb füvet adó kaszálók épen itt találhatók. Kár, hogy százaz éveken keresztül bennük a növényzet, hosszas esőzések alatt pedig elsárgul. A folyók árterein, a régi folyamágyakban vannak e szíkes területek; a homokon a buezkasorok aljában hosszan elnyúló foltokban szintén föllelhetők s ha nem vizenyősek, minden mélyen gyökerező növény ked-

vező otthonra talal rajtuk. Szőlő, luczerna stbi nem fejlődik rajta, csak vegetál, míg a sekély gyökérezetű növényzet fejlődése, tengeri, répa, burgonya stb. nagyon kielégítő.

Nedvesség-
viszonyok.

Vizekben a vármegye nem gazdag, bár a Duna és Tisza határolja s a vármegye kobelet itt-ott jelentékeny és kevésbé jelentékeny mesterséges vagy természetes víz is átszeli.

A vármegye éghajlata csapadéokban szegény, aszályos, kivált az utóbbi évszázadban, mióta az erdőségeket nagyrészt kiirtották. A völgyek alján ma már csak a záporok és hóolvadások idején láthatók a hajdani erek nyomai. Csupán a Dunának és a Tiszának van enyhítő hatása a csapadékviszonyokra.

Rengeteg víz hőmpölyög le a Tiszán. Dunán, megbeesülhetetlen értékű iszapot hordva s haszon nélkül hagyja el a vármegyét, öntözés, iszapolás nélkül. Sőt bajt és óriási költséget okoz a tömérdek kotrás, a mire szükség van.

Mezőgazdasági szempontból több jelentősége van a Ferencz-esatornának és tápasatornájának, s főleg a harmadiknak, a Ferencz József-esatornának, mely öntözési, lecsapolási és hajózási célokra épült. Ez Pékla pusztán és Űrszentivánnál nagyobbzásású, virágozó rizstelepeknek szolgál vizével. Ezenkívül rét-öntözésre is használják s néhány műalmot is hajt. A többi vizek csak nádas, kaszálót, legelőt táplálnak. S a tavak is csak nádasáikkal, esetleg sós vizükkel szerepelnek; van ugyan néhány halastó is.

A gazdálkodás
mólya.

A gazdálkodás módja Bács-Bodrog vármegyében, általánosságban szőlva, a lehető legkülteresebb, mondhatni rablogazdálkodás. Búza, kukorica: ez a főtermény, mellékesen termel a köznép még zabot is, mely e szélsőségekben gazdag éghajlat alatt igen beválk; takarmány termelésről alig lehet szó, helylyel-közsel csinál a kisgazda egy kis herést (luczernát), némelyik termel egy kis répát is s ezzel a parasztgazdálkodási eljárás jellemeze van. A nép zöme felettebb hátramaradt a mezőgazdasági, állattenyésztési és minden termelési ágban. Ennek oka a megbízhatatlan éghajlat, s a nép közönyös, sőt esőkönyös maradisága. Igaz, hogy vannak díseséretes kivételek, különösen a közép- és nagybirtokosságnál, hol a belterjes gazdálkodás, az állattenyésztés felkarolása, műtrágyák alkalmazása, sőt eddig ismeretlen új termelési ágak meghonosítása is már elismerésre méltó például szolgál, de a nép nagy zömére hatással nem igen vannak. A kisgazdák ily nagyfokú hátramaradottságának ugyan enyhítő körülménye az is, hogy a legújabb időkig alig törődött velük valaki.

A föld termőerőben gazdag volt, búza után búza, azután tengeri, majd zab s végül ismét búza termelése mellett a hetvenes évek magas búzaárai a termelést jutalmazóvá tették. Mérheterlen közlegetők voltak, s a gazdának joga volt bizonyos számú marháat kihajtani oda s nyáron az itt tartott jószág megélt, télen pedig ott volt a bácskai speciális takarmány: a búzapolyva és tengeriszár. Ilyen körülmények között, ha takarmánytermelésről szólni nem is lehetett, de trágya azért volt. Mikor azonban a közlegetők feltörése, illetve felosztása bekövetkezett, az illetményül nyert földdarab is a búzatermelésnek esett áldozatul, takarmányt, a mint eddig nem termelt a gazda, ezután még kevésbé termelt, hanem esőkkentette a marhaállományt s így oda jutott, hogy földjét megszaportította ugyan, de a trágyatermelést esőkkentvén, be kellett állani az átlagtermések esőkkentésének is.

Földműves-
iskolák.

A nép gazdálkodási eljárásának javítására, a gazdasági intelligencia fejlesztésére hatni akart a vármegye némely nemesen gondolkodó férfia s Adán 1884-ben megnyílt az első földműves-iskola. Érdekes, hogy ennek az eszméje nem gazdálkodó ember agyában fogamzott, hanem az akkori tanfelügyelő, Czirfusz Ferencz királyi tanácsos buzgósága teremtette meg, az akkori vezetőférfiak közreműködésével, ezt a szakiskolát. Tizenöt év múlva felállította Szabadka szab. kir. város is a második ilyenü intézetet Palicsos s most már két földművesiskola van a vármegyében, de hivatásuknak csak akkor felelhetnek meg, ha szervezeti szabályaik az élet gyakorlati követelményeiben gyökereznének, azonban így most még a hozzáfűzött várapozásokat alig elégíti ki egyik is. A növendéknek évi 300 koronát kell fizetnie s a mellett a kisgazda apa nélküli a 17—20 éves fiát két évig s tart helyette eselédet. E háromszoros áldozat kissé sok a parasztgazdának s fiát csak akkor adja oda, hogyha abból urat akar nevelni, melyre a földművesiskola, szerencsétlen szervezete alapján, akarva nem akarva, rá is szolgál s két év leteltével a végzett növendék tisztí

állásra vár. És a bácskai gazda aránylag legritkábban küldi oda gyermekét, idegen vármegyéből valók lepik el, sőt Adára Szerbiából is került már növendék.

Visszatérve az általános gazdálkodási eljárásra, belterjes gazdálkodási rendszerrel a földművelő, ú. n. parasztgazdánál alig találkozunk; kivételek azonban több tekintetben ú. n. sváb polgártársaink, kik szorgalmas és értelmes munkájukkal, a takarmány-termesztés és az ezzel járó állattenyésztés felkarolásával méltán követésre méltó példát nyújtanak a többi kisgazdának. El kell azonban ismerni, hogy a jobb gazdasági gépek, vetőgép, jó ckek, fogasok, különféle kultivátorok, már szépen el vannak terjedve s a viszonyok nyomása, munkákész-hiány stb. még inkább ösztönző eszközül fog ez irányban szolgálni.

Belterjes gazdálkodási rendszerrel találkozunk azonban az uradalmaknál és a művelt középirtokok gazdánál is, hol nemcsak a talaj okszerű megművelése, a termelvények sokoldalúsága és az állattenyésztés fejlettsége meglepő, hanem a gazdasági gyáripár felkarolása is, így pl. a szeszgyártás, kendergyártás, malmalom s más, a mezőgazdasággal szorosan összefüggő gyártási művelet.

A vetésforgó nagyjában és általánosságban a négyes forgó egy forgón kívüli luczernanyomással, azaz *ugar* trágyázva takarmánynak, rendszerint zabos bükköny, *őszi*, mindíg búza, *kapás*, rendszerint tengeri, és *tavaszi*, mindíg zab, ámbár árpát most már nemesak takarmányozási czélokra termelnek, hanem sörgyártás czéljaira is. E rendszertől azonban több-kevesebb eltéréssel találkozunk oly formán, hogy a fősúly a kalászosokra, első sorban a búzára és másodsorban a zabra van fektetve, s a kapások közül a tengeri termelésére. A mit százados gyakorlat igazol, mert ez a kétféle termény t. i. búza és tengeri az, a mely bírja az aszályt, a túlságos hideget, meleget és esőt.

A tejszövetkezetek elterjedésével azonban egészen át fog alakulni e vármegye kisgazdánál is a gazdasági rendszer, mert lesz takarmányuk s ez alapon állattenyésztésük, trágyatermelésük és ez hatalmas lépéssel viszi őket a belterjesebb gazdálkodási eljárás felé.

A vármegye 1.792,609 kat. holdnyi területéből 1.320,412 hold a szántóföld, azaz az összes területnek 73·66%-a, a mi oly óriási arány, hogy hozzá fogható az egész országban több nincs; egyedül Torontál vármegyében van ugyanilyen óriási mennyiségű szántóföld: ott az arány 71·12%. Kert van 18,803 hold, rét 231,261 hold, szőlő 51.732 hold, parlagon heverő, tehát filloxera által elpusztított szőlőföld 7738 hold. Ámbár a legelő 167,748 hold, azért ez csak papíron szerepel ilyen terjedelemben, mert a mai napon csak kevés helyen használják tényleg legeltetésre, hanem eke alatt áll. Erdő 84.066 hold van, nádas 18,890 hold, a nem termő terület 92.682 holdra rüg.

A birtok-megoszlási viszonyok Bács-Bodrog vármegyében minden tekintetben kedvezők, a törpe és kisbirtokok arányszáma csak kevés vármegyében alakul oly kedvezően, mint itt; nagy uradalom alig van egynehány, így a futaki, kisszállási, bácsotpolyai uradalom, a kalocsai érsekség és káptalan uradalmi, továbbá a báró Rédl-féle rasztinai uradalom, báró Piret-féle kishegyesi uradalom, báró Podmaniczky kelebíai uradalma, gróf Széchenyi Emil vajszkabogyáni uradalma stb.

A kedvező birtokmegoszlásnak a következménye a földárak emelkedésében nyilvánul; egyes nagyobb uradalmat, sőt igen sok középirtokot is parcelláztak ugyan, de ez a nép földhétségét nem csillapította le, sőt a rendkívüli magas földárak még ma is nőnek, a pár év óta tartó rossz termés mellett is. A földárakat az óriási mérvű lecsapolások is emelték a fölszabadított kitűnő területekkel. Hódság, Szentfülöp, Paripás, Szilberek, Militics, Verbász, Kiskér, Sóvé stb. határaitban eddig még eke által nem érintett óriási területek kerültek kultúra alá s hol eddig 700—800 korona volt egy hold föld ára, ott most 1600—2000 korona. A esajkás-kerületben pedig, hol az előtt 200—400 kor. volt egy hold föld értéke, ma szintén 1400—2000 kor.

Az 1900. évi népszámlálás szerint Bács-Bodrog vármegye népessége 1.618,906 lélek volt, a keresők száma 987,997 főre rügött. A kereső lakosságból 873,292 lélek esett a mezőgazdaságra és kertészetre; — az őstermelés egyéb ágaira pedig 114.705. A külön meg nem nevezett napszámosok száma 76,591 lélek volt, ezek is legnagyobbbrészt a mezőgazdasági népességhez számítandók. A kereső lakosságnak körülbelül 90 %-a esik a mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozókra, ha a napszámosokat nem számítjuk; a mezőgazdasággal foglalkozó

A gazdálkodási fejlettsége.

Föld- és birtokmegoszlás.

Statistikai adatok.

népesség átlaga a vármegyében jelentékenyen az országos átlag alatt van. Az önálló gazdasági üzemei száma 99,462.

A vármegye kataszteri tiszta jövedelme 26.180,000 kor., tehát több, mint az egész Horvátországé és több, mint a tizenöt erdélyi vármegyéé s mint érdekes dolgot meg kell jegyezni, hogy a Bácskánál nagyobb Bihar vármegye kataszteri tiszta jövedelme csak 7.500,000 kor. Magyarázata ennek a talaj kitűnő minőségén kívül elsősorban az, hogy Bácskában az erdők nagyon megfogyatkoztak s hogy a vármegyét nem uradalmak, hanem kiválóság kis- és középbirtokok alkotják, hol az egyoldalú beeslésre kevés tér nyílt.

A kis- és középbirtokok nagy száma az oka, hogy a munkásközben hiány van, de még inkább okozza e hiányt az Amerikába, Németországba, Szerbiába és Szlavóniába való kivándorlás.

Az Amerikába és Németországba való kivándorlás 1904 augusztus 1-én kezdődött, ez évben 2636; 1905-ben 7960; 1906-ban 8710; 1907-ben 11,971, tehát rövid négy év alatt 31,277 felnőtt ember hagyta itt a tejjel és mézzel folyó kánaánt. Nem a nyomor vagy a munkahiány miatt történt e kivándorlás, hanem a meggazdagodás utáni vágyból. Szlavóniába is azért megy a kiscgazda, hogy az itthon eladott 5—10 hold föld árából ott ötször—tízszer annyi területet vásároljon. Legtöbb a kivándorló az újvidéki és az apatini járásokból.

Az apatini postahivatalhoz érkezett Amerikából 1904-ben 200 utalványon 34,240 kor. 28 fill., 1905-ben 225 utalványon 37,917 kor. 36 fill., 1906-ban 1009 utalványon 167,178 kor. 21 fill. Sajnos, hogy a kivándorlás még ma sem szűnt meg, mert ez a haszon nem pótolja azt a kárt, hogy a kivándorlás miatt a legjobb munkaezővész el a hazára nézve.

A Németországba való kivándorlás néhány évvel ezelőtt csak a sváb községekből történt, de most már a magyar községekből is rohamosan mennek s nyolcz hónapi künnlét után, jelentékeny összeggel térnek vissza pihenni az emberek, mert az azután való munkára már alig, vagy csak túlzott bérek mellett kaphatók.

A kivándorló községekben lakó kisebb-nagyobb birtokosok felajánlották ezeknek a Németországba vándorlóknak ugyanazt a bért, melyre ott szerződve vannak, sőt még az útiköltséget is, csak hogy maradjanak itthon, de hallani sem akarnak az itthon maradásról. Ennek oka az, hogy itthon a kereset elköltésére sokszorosan több mód és alkalom kínálkozik. A kocsmai hűsködés, az ivás, a kártya, a divat mind pénzköltésre esábit idehaza; — míg odakünn az erkölcsöknek szigorúbb ellenőrzése, a kocsmászás csekélyebb szokása és alkalma s azután ott künn a szigorú igazságszolgáltatás, és a törvények vaspálcájával való végrehajtása kevesebb alkalmat enged nekik a költsékezésre s így nagyobb a megtakarítási kényszer. Talán ez a főok, hogy nem akarnak itthon maradni.

↑ Munkásmozgalmak.

A munkáshiány illetékenyen nagyon érezhető volt az utolsó évtizedben; hozzájárult ehhez a szociáldemokraták bűjtogatása, mely különösen akkor öltött nagyobb méreteket, mikor egy kissé jobb termés mutatkozott s az aratók a szerződéses kötelezettségük megszegésére esábitotta s a legtöbbző sikerült is a félrevezetett népet odavinni, hogy letévén a kaszáat; a gazdát kényszerhelyzet elé állítva, — nagyobb bér megadására kényszerítette. Amde mint minden rossznak van valami jó oldala — ennek a féktelen bűjtogatásnak is az lett a következménye, hogy a következő években száz és száz arató és kaszáló-gép került a vármegyébe. A felbűjtogatott aratók ily módon kisebb mértékben lettek szükségesek s a népbolondító kőfaragó- és bádogos-legények felbűjtogatására azután száz és száz család maradt kenyér nélkül. A lókapák és egyéb kultivátorok is nagy mértékben elszaporodtak a vármegyében, kétségkívül első sorban azért, hogy a gazdák magukat a munkások zsarolása és kiszípolyozása ellen biztosítsák.

Jelentékenyebb eseményt azonban a fentiekben kívül a szociálista vezérek bűjtogatása nem okozott. A eseléség azonban — mely szintén a félrevezetett népség közé tartozott — még forrong s az egész ügy hasonló a hamu alatt lapangó parázshoz. El is vannak készűlve a gazdák, hogy egy-egy jó termés esetén megismétlődnék a múlt eseményei, de semmiesetre sem oly vehemens módon, mint a múltban, mert a munkások józan része belátta azt, hogy az ő beugraszta-suk és félrevezetésük nyomán, ha pillanatnyi előny származott is, a reakció annál nagyobb volt s annak hatása nyomor- és szenvedésben nyilvánult.

Fernbach Kátoly kastélya Baba-pusztán.

Legifj. Szemző István úrilaka kerényi birtokán.

Dungyerszky György lakóháza Bácsen, a ménés egy részével.

Részlet a futaki uradalom Ottó-majorjából.

A vármegyei gazdasági egyesület tevékenységét még fokozza az a körülmény is, hogy a Délmagyarországi Földművelők Egyesülete 10 fiókot alakított a vármegye hazafias németajkú községeiben, azzal a különbséggel, hogy míg az egyesület Bács megyén kívüli fiókjaiban és központjában a hivatalos és tárgyalási nyelvvül a német nyelvet alkalmazza, addig a Bácska német községeiben a magyar nyelven való érintkezés az uralkodó.

A vármegye terményei között a búza foglalja el a főhelyet, sőt mondhatnók, hogy a gazdag bácskai földnek egyik legbiztosabb, legjövödelmezőbb terméke ez a világhírű, aczélos, síkérben gazdag magyar búza. Az egyéb kalászosokkal együtt Bács-Bodrog vármegye az első helyen áll a kenyértermelő vármegyék között.

A kalászos termények második leginkább felkarolt és legbiztosabb növénye a zab, melyet a közönségesen dívó eljárás szerint a búza után vet a kisczarda, mert az első termény a tengeri, utána következik a búza és ez után a zab. És ez az áldott bácskai föld 20—25 mm.-val jutalmazza ezt a rablógazdálkodást!

Rozsot jelentékenyebb mértékben nem termelnek. Legfeljebb a házi szűkségletre és arra a czélra, hogy a korai zöldsztakarmánynak való rozs-vetőmagból ki ne pusztuljon a gazda. A homokterületeken azonban inkább előfordul a rozsvetés, bár ott is esőkkenében, mert a homok főterméke, a szőlő, legújabbán kiszorít oman mindent.

Tekintélyes helyet foglal el a termelésben az árpa is, sőt jelentőség tekintetében az árpatermelés emelkedik, különösen azóta, mióta a sörgyártás a vármegye területén lendületnek indult. Okszerű árpatermelésről természetesen csak a művelt gazdákknál lehet beszélni, hol a vetőforgóban megfelelő hely is van annak biztosítva, csak így lehetvén megérteni, hogy virágzó sörgyárak állhatnak főm Dunacsében, Zomborban, Kulán, Óbecsén, Baján és Újvidéken.

Kapás növények közül főképen és elsősorban a tengeri-termelés említendő meg, mely a vármegye minden pontján kitűnően sikerül. Az alföldi szeszélyes időjárást csak ez a két főnövény : tengeri és búza viseli el úgy, hogy százados gyakorlat bizonyítja, miként minden más növény többé-kevésbé elpusztult már akkor, mikor a tengeri és búza még mindig jutalmazó eredményt mutatott föl. Hogy Bács-Bodrog vármegye tengeri-termelése milyen jelentőségű s mily óriási fontosságot kell annak tulajdonítani, elég, ha idézzük a statisztika ide vonatkozó adatait, mely szerint Bács-Bodrog vármegyében annyi tengerit termelnek, hogy az Magyar- és Horvátországok összes termelésének egytized részét képviseli.

A tengeri-termelésnek egyik legelsőrangú apostola Hermann Ferencz, bács-tóvárosi birtokos, a ki saját külön gazdálkodási rendszerével és a tengeri termelésének a megszokott bácskai eljárástól eltérőleg történő keresztülvitelével azt érte el, hogy kataszt. holdanként 30 mm. szemes tengertermést nyer.

Burgonya-termelésről nagyban beszélni a Bácskában alig lehet, házi szűkségletre, takarmányozási czélokra mivelik leginkább, csak néhány éve, hogy Futakon korai burgonyát export-czélokra termelnek, a mely Németországban talál piacot. Szeszgyártási czélokra csak legújabbán kezdik a vármegye homokosabb vidékein előállítani.

Káposztát nagyban Futak és vidéke élelmes kisczardái termelnek s e tekintetben a futaki gazdakör káposzta-feldolgozó osztálya s az újvidéki konzervgyár vásárolják össze a vidék káposzta, paradicsom s egyéb zöldségféléit.

A dinnye-termelés is kezd lendületnek indulni, különösen azóta, mióta a vármegyei gazdasági egyesület nemes dinnyemagvak kiosztásával és az értékesítés irányításával a kistermelőknek segélyre siet.

A komló-termelés is fontosabb termelési ág a vármegyében. Körülbelül 800 holdon felüli területével az ország 1772 holdnyi területének 46¹/₁₀-át teszi ki. S ha 1907 végén az ország össztermelése kb. 9200 mm. volt, a Bácskának 600 kgrnos holdankénti átlagtermésével (4902 mm.) az ország termésének felénél valamivel több kontingensét szolgáltatta. 1907 végén 46 községben és uradalomban 817 kat. holdon termelték. A termelésre az útmutatást a futaki uradalom adta meg, hol már száz éve hogy a komlót termelik.

Termelés a Bácskában rendkívül sikerült, az 1907. évi hivatalos adatok szerint a bácskai komló átlagos termése kat. holdanként 600 kg volt, a Királyhágón túl 360, a Dunán túl 385, Tisza balparton 450, Felvidéken 359, Horvát-Szlavonországban 385 kgrn ; a magyar birodalom termelési átlaga így 534 kg

Gabonák.

Kapás növények.

Komló.

volt, tehát a Bácska ezen a téren is vezet. Mint érdekes dolgot fel kell jegyezni, hogy a bácskai komlót jobb áron való értékesítésre kiküldték Saazba, Nürnbergbe, s jobb árat kaptak, mintha itthon értékesítik s míg a külföldiek bejönnek a petrozi komlópiacra s kiviszik a hazai komlót Saaz-ba, Wien-be, Linzbe, sőt Londonba is, addig a hazai sörgyárosok Saaz-ból és Nürnbergből szerzik be szükségleteiket. Tíz évi átlagos értékesítési ár volt métermázsánként 240 kor., de a kiváló minőségért sokszor 400 koronánál is többet értek el.

Rizstermelés. A Bácskának egyik nagyon érdekes különlegessége. A rizstelepek Bácskeresztúr és Torzsa községek között a „Ferenz József-esatorna” mentén terülnek el. A *kinestári telep*, mely a esatorna baloldalán fekszik, még a nyolczvanas évek elején, mint kísérleti telep keletkezett, báró Kemény miniszterisége és Bodola Lajos műszaki igazgató vezetése alatt; mostani kiterjedése 400 kat. hold s emyire és a virágzás íly magas fokára Birnbaum Jakab és társai bérlok fejlesztették. A másik két ilyen nagyszabású telep a Ferenz József-esatorna jobboldalán terül el, az egyik özv. Krigner Györgyné tulajdona s 270 kat. holdból áll, a másik Machmer Fülöpé s terjedelme 160 hold. Az előbbi 1892-ben, utóbbi 1896-ban keletkezett a kultúrmérnöki intézmény segítségül hívása mellett. Zlinszky Elek műszaki tanácsos tervei szerint és közögei közreműködésével. Az öntözési módszer az irtasztó, a telepek belterületén duzzasztó művekkel. Az öntözés, mivel a Ferenz József-esatorna vízszíne az öntözendő területeket egészen uralja — szabadon, tehát erőművek nélkül történik; — vízdíjat a vízhasználatért a Ferenz József-esatorna-társulatnak nem fizetnek, mivel a birtokrészeket a berendezés kötelezettsége mellett, illetőleg ellenében, vízhasználati joggal vásárolták meg a kinestártól. A kinestári telep lecsapolási rendszere a „Keresztúr—verbázi Lecsapoló Társulat” érdekeltségébe tartozik, míg a Krigner és Machmer telep a „Jegricska Felső Lecsapoló Társulatok” érdekeltségébe van utalva. A rizstelepek ezeknek a lecsapoló társulatoknak magasabb évi járulékot fizetnek, mint a többi, ugyanabba a társulatba tartozók.

A termelt magyar rizs a „Carolin melon” fajtához tartozik s hosszas tapasztalat alapján, a mi talaj- és éghajlati viszonyaink között, ez a fajta bizonyult legmegfelelőbbnek a termelésre. A termelési eljárás ismertetése e sorokon kívül eső lévén, csak annyit kell megjegyeznünk, hogy a rizs forgókba van beosztva, a rizs után kenderet, gabonát, takarmányt s más keresk, növényt is termelnek.

A nyers rizst szövetkezeti úton, saját malmokban dolgozzák fel s a „Rizstermelők Szövetkezete” (Budapest, Thonet-udvar) értékesíti. A magyar rizs sokkal jobb, táplálébb, felérményben gazdagabb, mint az olasz vagy bármely más termelésű rizs.

Kender.

A Bácskának másik nagyfontosságú specialitása a *kender*-termelés, mely közel 4000 kat. holdat foglal el s normális termés esetén a 160,000 métermázsét meghaladja a nyers kender. E mennyiségnek mintegy kétharmadát a kikészítő gyárok métermázsánként 4—4½ koronányi árban váltják be, míg egyharmadát, közvetlenül a termelők dolgozzák fel. A kendertermelés leginkább a következő községek foglalkoznak: Szépliget, Szilbács, Dunacséb, Pinezéd, Páripás, Bácsújfalú, Bácsóváros, Szilberek, Vepród, Doroszló, Militics, Bács-szentiván, Apatin, Szentfülöp, Bácsordas, Petrócz és Palánka. A feldolgozott kender világereskedelmi áru s az egész világon kiváló keresletnek örvend.

Czukorrépa.

A *czukorrépa* termelésével évekkel ezelőtt tett kísérletek arra az eredményre vezettek, hogy a gazdag bácskai talajban sokkal tekintélyesebb czukortartalmú répa termelhető, mint azt eleinte az emberek gondolták volna. Az északi, mezőhegyesi, hatvani és más czukorgyárok ösztönözik is a gazdákat e termelési ág felkarolására, de a munkáskéz hiánya miatt vállalkozni erre senki sem akar, mivel a gazda ki van téve a félrevezetett munkások határát nem ismerő követkevéseinek. De másrészt be kell azt is vallani, hogy a magyar mezőgazdasági munkás ilyen érzékenyebb termény művelésére nem is alkalmas. Ez a főoka a czukorrépa-termelés mellőzésének.

Luczerna.

Takarmányemlék közül a *luczerna* (melyet itt tévesen herének neveznek) van legjobban elterjedve, minthogy a vármegye talaja kiválóan kedvező a mélyen gyökerező luczerna művelésére. A humusban gazdag, sok helyt öles, sőt még ennél is mélyebb fekete altalajrétegekben mélykígyú buján tenyészik. Ha csak kissé kedvező az időjárás, a 4—6-szori kaszálás nem ritkaság. Mély gyökérzetével a kellő nedvességet biztosítván magának, a gyakori szárazságot egyetlen takarmány-

növény sem tűri ilyen jól, mint a lucerna; épen ezért 76,597 holdnyi területen folyik a termelése.

A *lóhere* termelése jelentéktelen, mindamellett a Tisza árterében s egyéb lapályos helyeken szívesen vetik búzával, hogy a következő évben az első gyapját takarmánynak, a másodikat magnak hagyhassák meg; így igen szépen honorálja a gazda fáradozását.

A *takarmányrépát* különösen azóta karolták fel a kisgazdák, mióta a tej-szövetkezetek elterjedése akkora lendületet vett, minőről előzőleg álmódni sem mertek, mert hirt s a magyar paraszt a takarmány-termeléstől irtózik.

Jól sikerül még a vármegye minden pontján a zabos bükköny termelése is. A mohar, köles, sűrűtengeri, (csalamádé) nélkülözhetetlen takarmányok.

Az állattenyésztés Bács-Bodrog vármegyében meglehetősen elbanyagolt állapotban volt, egészen a legújabb időkig, nem tekintve egyes nagybirtokok és néhány középbirtokok tenyésztését. A tenyésztés főtényezője a nép, annak pedig a múltban fogalma sem volt az okszerű állattenyésztésről s a takarmánytermelésről, most azonban, miután a közlegelők feltörtettek, a nyomorúság kényszeríti a kisgazdát, hogy takarmányt is termeljen s ezt a takarmányt lehetőleg hasznosan értékesítse s itt segít a népket az állam, a *lótenyésztés* terén, az állami ménekkal. A kincstári fedező-mének felkeltették a közönség figelmét az érdeklődését az okszerű lótenyésztés iránt és noha a mének megválasztása és besoatása nem mindig felelt meg a meglévő kancza-anyagnak, mégis az állami fedező-mének adták a lendületet a célzatos lótenyésztéshez. Nem esekély akadály a vármegyei lótenyésztésnek, hogy igen érezhető az olyan legelők hiánya, a hol a fiatal állat nemcsak megfelelő táplálékot talál, hanem elegendő területet is, hogy magát kifuthassa, s izmait fejleszthesse. E kérdéssel már sokszor foglalkoztak, de még mindig eredmény nélkül s a mai változó gazdasági viszonyok mellett a kilátások meglehetősen kedvezőtlenek.

Nem így áll a dolog a nagy- és középbirtokokosok állattenyésztését illetőleg; itt még ma is nagy területek állanak rendelkezésre, s a lóállomány méltó arra, hogy Bácskának első helyet vívjon ki a lótenyésztés terén.

A mi a lófajtákat illeti, az angol fél lett a győztes, a menyiben mind telvében, mind félvében, kevés kivétellel, ezt a fajtát tenyésztik. A Furiso, Nonius és az angol félvér az állományban az első helyet foglalja el. Ama tenyésztési kísérletekről, amelyekben a legkülönfélébb fajtákat összekeverik, itt természetesen szó sem lehet, meg kell azonban említeni, hogy a hidegvérű ló tenyésztésére nem egy helyen komoly kísérlet folyik, sőt a gazdasági viszonyok erősen készítetik a gazdákat az ökor munkájának mellőzésére s ennek helyét a hidegebb vérű félvérek foglalják el.

A vármegye nevezetesebb ménesei közül első helyen említendő a *kisszállási uradalom* ménese, melyet báró Orczy Lőrincz 1800 táján arabs vérű kanczákkal alapított. A ménés számára 2100 kat. hold terület van fenntartva, az anyakancaikat a gazdasági fogatokban használják. Az uradalom jelenlegi lóállománya igás és tisztuló 105, ménesbéli csikó 85, összesen 190 darab, csikók csakis az igás kanczák után neveltetnek. Az Orczy-féle híres ménes utódai Shagya, Bürger, Nonius állami bérmenekkel, majd Pierrot nevű telivér, utóbb Ostréger bérmenével fedeztettek s ezek credményezték a jelenlegi nagytestű és erős esontozatú lovakat. A esikókat részben a létszám pótlására használják, nagyobb része 3½ éves korban teljesen idomíttatlanul kerül eladásra. Az ezekért darabonként elért átlagár 7—800 kor., idomított 5—6 éves kocsilovak azonban páronként 2000, 3000, 4000, sőt 4800 koronáért is keltek már el.

Gróf Chotek Rezső *pusztairmovai* ménesét gr. Brunswick József alapította 1806-ban Pusztaalpárai, a vidéken összevásárolt kanczákból.

1830-ig Noniusok fedeztek, 1845-ben angol telivér került a ménesbe s azóta ez a vér szerepel a jelleg fentartójaként. A kanczaállományban a pejszin az uralkodó, középnagyságú angol félvér-jelleg mellett. Megjegyzendő, hogy angol telivér-kanczák is szerepelnek a tenyésztésben, sőt 10—15 kanczát 1895-től 1900-ig Cupid amerikai ügető mén is fedezett. Az anyakanczák rendes létszáma 60—70 között változik. A ménes igen jó és erős gazdasági, hámos és hátsalovakat szolgáltat. A ménes legelő-területe 95 kat. hold.

Vojnits Simonnak, a hírneves szarvasmarha-tenyésztőnek *zobnaticzai* ménese már 1779-ben szerepelt, s a tulajdonosnak akkor élő dédapja arabs jellegű

Lóhere.

Takarmány-
répa.Állattenyész-
tés.

Lótenyésztés.

szilaj ménesével már akkoriban magára vonta kortársai figyelmét. 1863—75-ig 3 csendéri fajtájú mén szerepelt a törzs átalakításában, azóta Oakball angol félvér, Furioso, Kisbőröcsese, Vihar s ismét Kisbőröcsese voltak a ménestörzs fenntartói és javítói. Az anyakanczák létszáma 45—50 körül mozog s az egész lóállomány 100—120 darab szokott lenni. Az anyakanczák nagyobb része heverő, 10—12 darab, pedig, a szelílebek közül, gazdasági igás fogatokban jár. A ménes jó hírnevét Vojnits Simon törhetlen energiájával s kiváló gazdai tehetségével maga emelte arra a fokra, a melyen ma áll. Az ország elsőrendű loányaga a zobnaticzei ménesből kerül ki. Tenyésztési célú nemes háttas és hámos lovak előállítása. A lovakat rendszerint az istállóból viszik el, a selejtesebbek 800—1000 kor. közötti áron kelnek el.

Van még több kisebb-nagyobb jelentőségű ménes a vármegyében, p. o. báró Rédl Lajos rasztinai ménese, báró Rédl Béla kelebíai ménese, a Dumgyerszky család, a Fernbach család, a Lelbach család ménese, Törley Gyula zobnaticzei ménese, a Siskovits Tamás-féle ménes báró Vojnits István birtokában és a Vojnits családé, mind katonai és gazdasági czélokra való tenyésztéssel.

Loállomány a vármegyében: mén, kancza, herélt és csikó együttvéve, az 1908. évi adatok alapján. 117.303 drb.

Hogy a lótenyésztés Bácskában ily magas fokon áll, az az uradalmak és középbirtokosok jó példájának s áldozatkészségének köszönhető, kik a kisczudák lótenyésztéséhez értékes ménjeiket hozzáférhetőkké tették, azonkívül a bajai állami méntelep-osztály 1908-ban 54 községben tartott fenn fedeztetési állomást. Itt fedeztet 9 angol félvér, 75 angol fajta, 37 Nonius, 17 Gidrán mén. Ezeket kívül engedélyezett magánmének is vannak használatban.

A lótenyésztés legjobban díszlik a kulai és óbecsei járásokban. A külföldi kivitel leginkább e két járásból történik és pedig nagyobb részt hintó-lovakat exportálnak, de azért a katonai lovak szükséglete is jelentékeny fedezetet nyer a vármegye területén.

A palánkai járás Dunabökény községében az államkinestár „ménésikő nevelő”-telepet tart fenn, melyben körülbelül 300 darab ménésikőt nevelnek; ezeket minden évben osztályozzák, az alkalmasokat szétosztják az állami méntelepekre, az alkalmatlanokat az osztályozás után kiheréltetik. Ez utóbbiakat pótlóvaknak viszik a katonasághoz, az erre alkalmatlanokat pedig eladják.

Mint lótenyésztők, általánosságban első helyen állanak a németek s velök egy színvonalon a magyarok, azután következnek a szerbek és végül a bunyevácok. Utóbbiak között azonban igen tekintélyes számban vannak nagyon értelmes lótenyésztők is s míg a német gazdák a nehezebb lovak tenyésztésére igyekeznek, addig a többiek a könnyebb fajta lovak felé hajlanak.

Ismételten hangsúlyozni kell azonban, hogy a csikó-kifutók, ú. n. csikó-kertek hiányán kívül, felettébb rossz tulajlonságuk a lónevelő gazdáknak az, hogy bűzös, szűk és egészségtelen istállókban nevelik a lovat, szóval, igen sok helyen a lónevelésnek a rossz istállózás az egyik kerékkötője.

A lótenyésztés mai helyzete tehát Bácskában eléggé magas színvonalú; de meg kell említeni a valódi okot, mely ezt előidézi. A vagyonos osztálynak úgyszólván fényűzése a lótenyésztés, a mely ma nem jövedelmi forrás a vármegyében. Nem is lehet az, mikor az állam a remondájkért csak 600—700 koronát fizet. Hiszen ezzel a takarmány ára sem térül vissza a gazdának, hát még a koczkázat, a befektetett tőke. A vagyonos kisczudák, a középbirtokos azért tenyészíti a lovat, mert az neki örömet, élvezetet okoz, de jövedelmet utána nem lát.

A szarvasmarha-tenyésztés a vármegyében elég jelentékeny, bár a közlegelőket felosztották s ámbár a takarmánytermelés iránt a bácskai kisczudák, küönösen a fehér marhát illetőleg, meglehetősen érzéketlenek. Az 1908. évi összeírás szerint magyar erdélyi fajta bika, tehén, üsző volt a vármegyében 112,550 darab; pirostarka bika, tehén, üsző 54,137 darab; egyéb tarka marha volt 25,728, ökör és bivaly 3642, összesen 194,057.

A déli Bácskában, az ú. n. Sajkás-kerületben, a hol még vannak fel nem törhető rétek, legelők, magyarfajta fehér marhát tenyésztenek, de ott, hol a búza, szalma, polyva, tengeriszár az egyetlen takarmánya a gazdának, mert közlegelőit feltörték — ott bizony a szarvasmarha-tenyésztés sármalmas lábón áll.

A magyar erdélyi szarvasmarha tipikus alakjában, jólgondozottságában és az okszerű tenyésztés legértékesebb formáiban Vojnits Simon hírneves zobna-

ticzai gulyájában látható. Az 1870-es évektől kezdve, az ország állattenyésztői valóságos elragadtatással beszéltek a kiválóan fejlett tenyészetéről, szokatlan nagyszámú s általában remek állatairól. Egyik szarvasmarha-kiállításról úgy, mint a másikról, folyton a Vojnits Simon remek marhai nyerték el a díjakat. A gulyabeli állomány rendszerint 180—200 darab, ebből 60 darab anyaállat, a legtökéletesebb példányai a magyar tehénnek, 15—20 darab bika, a többi fiatal és növendék-állat. A bikák után a kereslet igen nagy; a legelőkelőbb uradalmak, a herezegprimás, herezeg Schaumburg-Lippe, gróf Wenkheim Frigyes, Szabadka és más vármegyeyi községek, városok, innen szerzik be szükségleteiket.

Megenlíthetők még a vármegyében levő nevezetesebb magyar gulyák közül a kisszállási uradalom, a báró Rédl-féle rasztinai uradalom, Törley Gyula zobnaticzai és a kalocsai érseki uradalom gulyái; sajnos, a nyugati marha tenyésztésére mindinkább előtérbe lépnek a gazdasági körülmények, mik alatt mindig az istállózat értjük, a mit a közlegelők eke alá vétele idéz elő. A Bácska állattenyésztését erősen befolyásolja az időjárás is. Az évek óta tartó szárazság ezen a különben is aszályos Alföldön felettébb megnehezíti a takarmány-termelést; különösen a két utóbbi száraz év érzékeny nyomokat hagyott maga után, mert a legelők kiszűtek, a takarmány elszáradt s az állatok nem fejlődtek.

A nyugati marhákat főleg azóta tenyésztik fokozottabb mértékben, mióta a tejszövetkezetek oly szép lendületnek indultak a vármegyében, hogy Szabadkán vajtermelési központot kellett alapítani, a mely a vajat nagy tömegben s egyöntetű minőségben szállítja külföldre.

De kényszerítve is volt az értelmes és számítani tudó kiscgazda a pirostarka, bonyhádi marha beszerzésére azért is, mert a közlegelők felosztása következtében ma már csakis istállóknak lehet nevelni az állatokat ezek pedig az istállózat gyorsabb fejlődésükkel és nagyobb tömegű hústermelésükkel sokkal jobban meghálálják, mint a fehér marha. A nyugati marha térhódítását eléggé illusztrálja a szabadkai vajtermelési központ következő kimutatása:

Tejszín-szállító volt 1908 folyamán 33, melyből szövetkezet 27, magánvállalkozó pedig 6. Vajat szállított a központba 10 szövetkezet s 15 magánvállalkozó. Beszállítottak tejszín 354,166 kilót, melyből 145,638 kg vaj lett. Vajszállító szövetkezet bekioldott 95,177 kg. vajat, összes vajtermelése volt tehát a szabadkai központnak 240,815 kg. Emez óriási vajtömegnek az előállításához szükséges volt 5.779,500 liter tej, s ebből a vajból vámkülföldre ment 59,314, kg. Ausztriába és Boszniaába 64,182 kg, belföldön értékesítettek 117,319 kg-ot. Termeltek ezenkívül 50,568 kg caseint is.

Bács-Bodrog vármegye levén a tengeri termelés-eldorádója, a sertésenyésztés, mely ezzel a termelvénynyel összefüggésben áll, szintén nagyméretű a Bácskában. A sertés hizlalás minden valamire való városban vagy faluban, mely közel volt a vasúthoz, jelentékeny kereseti forrása volt a gazdáknak; a sertésvész felépése azonban mérhetetlen károkat okozott, számtalan existenciáját tett tönkre s még ma is csak félvé mernek a hizlalásra vállalkozni.

A bácskai sertésenyésztésnél egyedül és első sorban a mangalicza-sertés jöhet komolyan szóba, ez a hírneves zsirsertés, a mely európai hírre vergődött a világpiacon. Mióta azonban a nyugati marhatenyésztés és az ezzel szoros kapcsolatban levő tejtermelés előtérbe lépett, azóta a hússertés tenyésztése is kezd lábra kapni, mert ez az állatfajta éppen úgy bírja az istállózatot, mint a nyugati szarvasmarha, és a tejhulladékot is jól értékesíti. E két fajta állatnak, t. i. a bonyhádi marhának és a yorkshiri sertésnek behozatalát s a vármegyében való elterjesztését a földművelésügyi minisztérium támogatása tette lehetővé, sőt, hogy a hússertés kivételét biztosítsa, a Szabadkán alakult sertés-húsvivitel részvénytársaságot tekintélyes összeggel szubvencionálja is. Sajnos azonban, hogy annyi hússertést az egész országban nem tudnak produkálni, a mennyit ez a részvénytársaság maga tudna feldolgozni; nem is ragaszkodik most már az ú. n. angol sertésekhez s összevásárol már mindenféle hizott sertést.

A sertésállomány az 1908. évben, a magyar királyi állattenyésztési felügyelőség adatai szerint 326,160 db. volt.

A juhnyésztés ügye ugyanazon az alapon áll, mint a magyar erdélyi fehérmarha gulyabeli tenyésztése. A mérhetetlen legelőket eke hasogatja s a juhászat évről-évre esőkkenést mutat; juhokat ugyan most is tartanak, mutatja a múlt évi hivatalos statisztika, a mely szerint a juhok száma 241,457 volt.

Sertés-
enyésztés.

Juhnyésztés.

ezek azonban nagyobbára magyar fésűs és raczka juhok, melyek a legelőt elég jól értékesítik. Vannak azonban húsjuhok is, ezeknek feladata a vetett legelők kihasználása, s nagyobb tömegű hús és gyapjú előállítására.

Baromfi-
tenyésztés.

A köznép *baromfitenyésztését* méltatni csak úgy lehet, ha tudjuk és látjuk a forgalmat, mit az előidéző. Ez pedig határozottan nagyszabású. Szabadkán a Hartmann és Kónen cég külföldi exportjával milliókra menő összeget juttat a kisenberek kezei közé. Halason, Újvidéken, Baján, Zentán a virágzó baromfi-kivétel mind azt bizonyítja, hogy a baromfitenyésztés jól meg van alapozva. A földművelésügyi minisztérium gondoskodásából a nemes apaállatok kiosztása annyira nyomot hagyott a köztenyésztésben, hogy ma már a tanyai kisgazdák baromfi-állományában a Plymouth, Langsham, Orpington, valamint a ludaknál az emdeni, a kaesáknál a pekingi jelleg gyönyörűen felismerhető a test nagyságában és egyöntetűségében.

Állategészség-
ügy.

Az *állategészségügy* ellenőrzését illetően a vármegyében kívánni való alig lehet. Oly pontosan van az szervezve és oly lelkiismeretes pontossággal van az végrehajtva, hogy e tekintetben a Bácska mintaképpül szolgálhat. A vármegye területén (Zombor, Szabadka, Újvidék, Baja thjf. városok kivételével) egy törvényhatósági m. kir. állatorvos, 13 járási m. kir. állatorvos s egy városi m. kir. állatorvos végzi az állategészségrendőri szolgálatot, ezenkívül 45 kör- és községi állatorvos látja el a helyhatósági teendőket, továbbá 3 magán-állatorvos folytat állatorvosi gyakorlatot.

Járványos betegség volt a vármegyében a sertésvész és a baromfi-kolera.

A sertésvész okozta pusztítás évenként 90,000 korona, az orlbáncz és egyéb kór 15,000 korona nemzeti vagyonvesztést okozott. A sertésorlbáncz ellen a védőoltás, részben a rapidhatású szérum is hathatós segédelennek bizonyult; a sertésvész ellen azonban biztos védekezési eszközünk nincs s így ezt csak a törvényes védekezési eszközökkel korlátozhatjuk.

A sertésvész óriási veszedelemét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a vész fellépése óta az állományban 25 százaléknyi csökkenés mutatkozik.

Halászat.

A vármegye közigazdasági életében a *halászat* mindenkor igen fontos tényező volt, mert a hal mint táplálék, a halászat pedig mint foglalkozás jelentős szerepű volt a lakosság életében. A műlhoz képest sok minden megváltozott. A Duna és Tisza elnéptelenedése önmagában is nagyban apasztotta a halállományt. Ehhez járult, hogy a hajdani ártereket lassanként az e végből alakult ármentesítő társulatok, a különféle moesarakat és tavakat pedig a hata'más esatorna-hálózatok lecsapolták. A vizek esőkkenésével természetesenüleg élénkült a halkereslet s az ember annál erősebben vetette magát utána annak, a mi megmaradt. Rendszerre vált a legkíméletlenebb halfogás s így bizony nem esuda, ha a silányfajta halakért is olyan árat követelnek és fizetnek ma, a minőt annak idején a legértékesebb tokfélékért sem adtak.

Érthető tehát a természetes halászat hanyatlása s hogy ezzel együtt mindjobban előtérbe lépett a mesterséges halászat. Mielőtt azonban erről részletebben szólvánk, lássuk mi történt amannak megemntése érdekében. Tudvalevőleg ez iránt a halászatról szóló 1888. XIX. t.-ez. rendelkezik. E törvény végrehajtása érdekében a halászati jogtulajdonosokat halászati társulatokká szervezték. A vármegyében eddig öt ilyen társulatot szerveztek. E társulatok között, vizeik gondozása tekintetében, legsikeresebben tevékenykedik a „Torontál-bácsi Halászati Társulat”, a mely annak benépesítése érdekében nagyobb fiásító telepet állított s az ott nevelt hal-ivadékkal rendszeresen halasít. Tevékenységének hasznosságát eléggé jellemzi az a körülmény, hogy az alig 600 kat. hold vízterületéért 23.555 korona évi bért élvez. Hasonló buzgóságú a Ferenczcsatornai érdekeltek társulata is. Nagy hátrány itt a gözvontatás, mely a halakat túlságosan zavarva, azok fejlődését akadályozza.

A többi társulatoknál a halasítás és az őrzés tekintetében sok a kívánni való, de remélhetőleg az állapotok ott is konszolidálódnak, ha a Dunának a Dráva és Tisza közötti szakasza is rendszeres művelés alá kerül.

Mesterséges
halászat.

Mesterséges halászat részint meglevő, részint újonnan teremtett tavakban folyik. A természetes tavak közül első helyen a paliesi tó említendő, melyet szakszerűen gondoznak. 1894—95 telén a halak mind kipusztultak belőle; azután kezdtek rendszeresen népesíteni. A haladás szembeötlő. 1899-ben a fogásnak csak a'ig 4%-a ponty s 96% sokkal értéktelenebb kárász, keszeg, stb. 1904-ben

a ponty már 60%-nál több a kifogott állományban. Ennek megfelelőleg a jövedelem 30,056 kor.-ról 51,865 kor.-ra emelkedett, a mit annak kell tulajdonítani, hogy a halasítással az anyag minősége javult.

Rendszeres halgazdaságot folytatnak Újszivácson és Regöczen. Amott a Ferenc-esatorna bérlő-társaság 97 kat. holdat, az utóbbi helyen pedig Lollock Alajos 70 holdat rendezett be tógazdaságnak. Az itt kínálkozó kedvező eredmények hatása alatt más helyen is folynak tárgyalások efféle telepek megteremtésére. Így Szabadkán, a Kőrösér völgyében legközelebb 324 kat. holdon tervezett tógazdaság kerül kivétel alá, nem szólva ama kisebb telepekről, a melyek már is kiépültek, vagy építés alatt állanak. Mindez legjobb bizonyítéka annak, hogy a nép igyekszik ezt a gazdasági ágat a maga javára gyümölcsöztetni.

Mint igen érdekes halászati területet, röviden ismertetni kell a vajszkabogyáni uradalom berovai halászatát. Az uradalmi halászerület Bogyán község határának árterületében fekszik; a szomszédos területekkel együtt ez a haltenyésztésre kiválóan alkalmas dunai ártér 30,000 kat. hold. melyből 9000 hold gróf Széchenyi Emilé, 13,000 hold a szerb patriárkáé és 8000 hold a novoszelloi uradalomé. Az egész terület erdős, nádas, mocsaras, legelő, tehát kitűnő hal ivószaporító terület.

Mikor az erdőkben alacsony a vízállás, őz, szarvas, róka, fázán, szalonka, bőven található benne. Magasabb vízállás idején a vízi szárnyasok milliói lepik el a halas területet, s ilyenkor valóságos hajtó-vadászatot rendeznek a halakra, melyeket egy legmélyebb, de hálóval elkerített központra terelnek a száz számra ladikkal közlekedő hajtók. Szeptemberben kezdődik a tulajdonképeni halászat, az ú. n. „Kalugyer“ barán s ennek hozzátartozóin, mikor a vízállás már alacsonyodik. Itt csak nagy háló dolgozik s ez a halászat tart tavaszig. A halászat tiszta jövedelme, tíz évi átlagban, 34,000 koronának felel meg.

A *selyemhernyó-tenyésztés* terén Bács-Bodrog vármegye az első helyet foglalja el s e tekintetben az elismerés koszorúját Bezerédj Pál orsz. selyemtenyésztési min. meghatalmazottnak egy egész vármegye hálája kérésében nyújtjuk át.

A mellett, hogy ez új iparág meghonosításával a külföld haszonterményeit mel'özhetjük, nagy megnyugtatótásul szolgál az, hogy milliókra menő összeg jut a legszegényebb néposztály kezei közé.

Az 1907. év folyamán 128 községben 21,406 termelő család foglalkozott a selyemhernyó termesztéssel. Termelés eredménye ez évben 433,775 kg. selyemgubó; gubó-beváltási árul kifizettek az egész vármegyében 880,945 koronát; átlag egy termelőre 41 korona 15 fillér esett. Legnagyobb kereset volt egy bezdáni kis termelőnek, Schneiderbeek Ferencnek, a ki 179 koronát kapott; leg-többet kapott Parrag község lakossága, 106,459 koronát. Ószivác község 101,005 koronát. Szenttamás község 87,155 koronát. A selyemtenyésztés ügyét Bezerédj Pál 1880-ban vette keze közé s ez időtől kezdve, az 1907. év végéig, a vármegyében selyemtenyésztési kereset címén kifizettek 22,910,371 koronát. Szűdületes összeg, ha tudjuk, hogy itt minden fillér reális alapon keletkezett s nem szerepel sem államsegély, sem támogatás címén egy fillér sem.

A *méhész*el jelentőségében sokat vízogított azzal, hogy a réteket, legelőket feltörték és az erdőket nagyrészen kiirtották s eke alá vették. Jelentékenyebb tenyésztő a vármegyében alig akad, ámbár tagadhatatlan, hogy alig van község, melyben több-kevesebb kaptárral dolgozó méhész ne szerepelne.

*

A vármegye egyes dombos-partos vidékein a filloxera pusztítása előtti időkben, eléggé élénk *szőlőtermelésről* beszélhetek eleink; azóta azonban, mióta a filloxera és peronoszpóra fellépett, a szőlő csakhamar teljes mértékben a homokokra húzódt. A megmaradt kötött talajú szőlőkben amerikai alanyon történik a termelés vagy szénkénegezéssel gyéritik a filloxerát. Nagyobb jelentősége e szőlőtermelésnek alig van, legfeljebb a házfogyasztásra való itallal látja el termelőjét. Sokkal nagyobb jelentőségűek azonban a homoki szőlők.

Ama végzetes esápas, mit filloxera néven ismer a világ, a vármegyei gazdasági egyesület akkori elnökének, Schmausz Endre alispán s későbbi főispánnak buzgólkodása által, a homokterületekre valóságos áldást hozóvá változott. Az addig haszontalannak tartott homok, valóságos aranyat termő kincses-

Selyem-
tenyésztő

Méhész.

Szőlő-
termelés.

bánya lett, miután a lelkes alispán, Miklós Gyula borászati kormánybiztossal s Rombay Dezső akkori ügybuzgó gazdasági egyesületi titkárral, beutazta a vármegye éjszakai homokos vidékét s lelkesítő beszédével meggyőzte a népet, hogy a homokon sok és jó bort és gyümölcsöt is lehet termelni.

Ekkor vette kezdetét a homoki szőlők okszerű telepítése s az eredmény, mit rövid egy-két évtized megmutatott, az, hogy ma már a homokterületek ára sokkalta magasabb, mint némely helyen a kövér búzatermő bácskai földéké.

A vármegye legnagyobb homokterülete Szabadka határánál kezdődik, hol egymagában a szabadkai határban több mint 6645 k. hold van szőlővel beültetve. Nagy fontosságú szőlőtermelő emporiumok a homokon továbbá a bácsalmási, bajai, és a jánoshalmi települések, hol ezer meg ezer hold homok került így gazdagon jutalmazó kultúra alá.

Sok érdeme van e kultúrában a bajai gyümölcsészeti egyesületnek is, de hogy a homokon oly gyorsan és aránylag annyi szakszerűséggel elszaporodtak a szőlők, az a vármegyei gazdasági egyesületnek s akkori vezetőinek dicsősége.

Ezek a most már okszerű módon kezelt szőlők részben esemege-szőlők, részben bortermelésre vannak alapítva. A esemege-szőlők termelését különösen ott karolták fel nagyobb mértékben, a hol a vasút könnyen megközelíthető. Itt óriási módon fejlődésnek is indult az üzleti forgalom.

A homoki borszőlők, melyek most már fajtisztán vannak ültetve, igen jó minőségű bort adnak s a kereskedelemben jól értékesíthetők. Különösen azóta, mióta az olasz bor beözönlése megszűnt. Régebben az édeskés, zamatos homoki borokért Ausztria kereskedői versenyeztek, legkivált olyankor, midőn az ausztriai szőlők nem értek be, s vad, savanyú borainak összeházasítására a homoki magyar, édeskés, savban szegény borokra nagy szükség volt. A borkereskedelem is különösen kedveli a jó homoki borokat, mert azokkal az okszerű borkezelés minden tekintetben jutalmazó.

A nemzetközi borkereskedelem igényeinek megfelelőleg a termelt bor ma már csaknem teljes mértékben fehér, illetőleg tengerzöld színű. Ezt a színt keresi a borkereskedő s az ilyen „zöld” színű borért szívesen fizet magasabb árakat is.

Vörös bort termő fajtákat ma már csak elvétve ültetnek; ha ültetnek is, inkább házfogyasztásra, mint üzleti ezélokra, mert a vörös bor-termelés alapját alkotó kadarka-szőlő nem minden évben fejleszti ki festőanyag tartalmát s így a kívánt sötétvörös szín sem érhető el teljes biztossággal.

Segítségére siettek eddig a termelők a nagy burgundi, az oportó s némely festőanyag tartalmú szőlők ápolásával, de meggyőződtek arról, hogy a vörösbort jutalmazó termelése nem az alföldi homokra való, azt meg kell hagyni a hírneves hegyeknek, Eger, Visonta, Szekszárd szőlőinek.

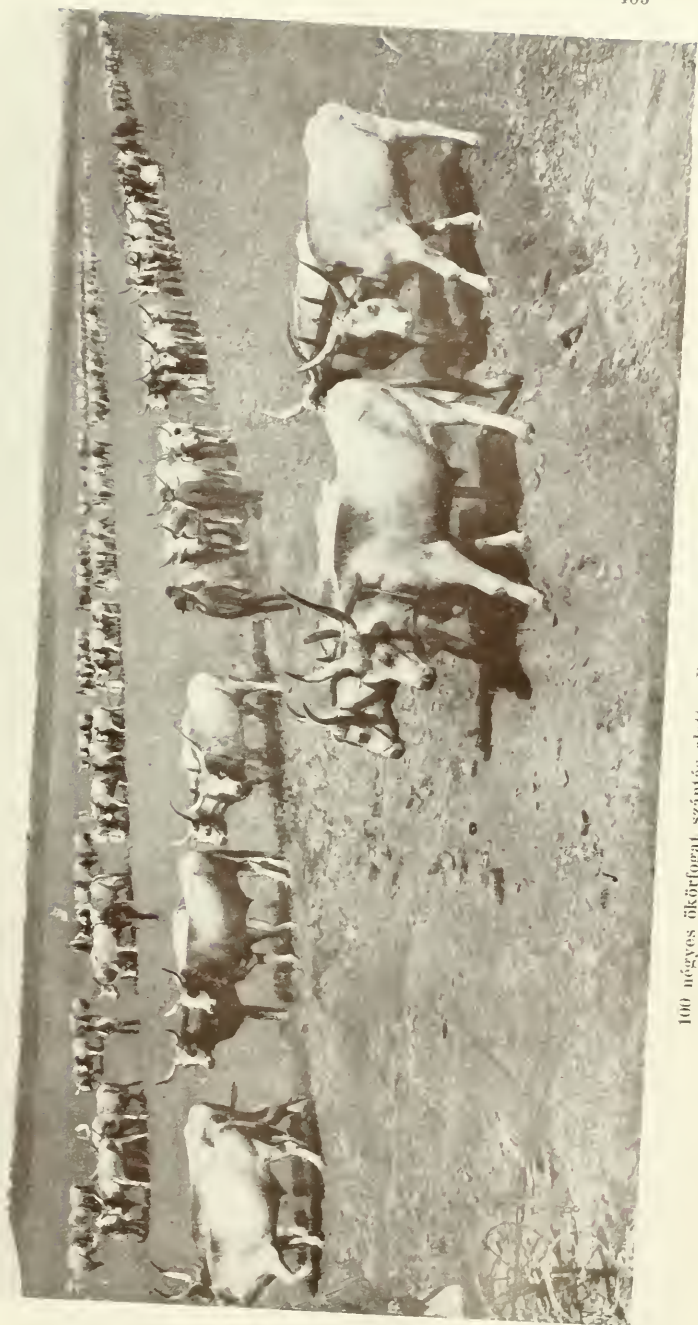
A világos vörösbort, közönségesen siller, csak helyi ízlésnek felcélvén meg, annak üzleti termelése további méltatást nem igényel.

Nagy hátránya az alföldi bortermelésnek, különösen és elsősorban a homoki szőlőtermelésnek, hogy itt az Alföldön, a talaj vízmagassága miatt, megfelelő pinczék építeni nem lehet; magasabb fekvésekben azonban, a hol jó pinczékkel rendelkezik a termelő, a borkezelés okszerűsége előtt, az elismeréssel fukarkodni nem szabad; viszont azt is be kell vallani, hogy a termelés zömét alkotó kiskgazdák a must okszerű kezeléséről hallani sem akarnak, erjesztő kamaráik, hol a hűvös időben meleget tarthatnának — minesenek. Sok kiskgazdának hordója, sőt helyisége sincs elegendő s így szüretkor a borkereskedő tetszés szerinti áron szerzi össze a paraszborokat, miket a műveltebb termelők boraival összeházasít. Ez az árat gyakran igen lenyomja.

A homokon leginkább elterjedt szőlőfajták közül megemlítendők a kövi dinka, kadarka, olasz rizling, szlankanka, magyarka, mustos fehér, fehér bakar, ezerjő, szerémi zöld, veltelini piros, mézes fehér, rakszőlő, melyek tömegtermelésre különösen alkalmasak, és leginkább el vannak terjedve.

A esemege-szőlők között első helyen áll a francia származású piros és fehér gyöngyszőlő, chasselas, rouge és blanc s ennek számtalan változata, továbbá a különféle muskotályok s a tölire kiválóan alkalmas magyar kecskeeseű szőlő, a kalabriai fehér stb.

A esemege-szőlő-kereskedelem évről-évre nagyobb arányokat ölt, bár az árak, az 1880—90-es évek áraihoz viszonyítva, néhol 50%-kal is csökkentek. Legtöbbet szállítanak Budapestre, de Bécs, Prága, Berlin, Boroszló piacain is szívesen

100 négyes ökörfogat számtás alatt a Dungyerszky-féle bítési gazdaságban.

Jeges, öt éves magyar bika a rasztinai uradalomban.

Tenyészbikák a kisszállási uradalomban.

látják a homoki esemeszőlőt, annyira, hogy e városokból eljön a vevő a helyszíniére s ott ő esomagolja be a szőlőt, úgy küldi üzlettársának a piacokra.

A filloxera-vész fellépésével a bor-árak tetemesen megnövekedtek: a szabadkai mustért szívesen fizettek az 1890—92-es években 21—22 frtot, minék sorok írója szemtanúja is volt. E magas borárak — majd később az olasz bor beözönlése — keesgdtető reményiséget nyújtottak a borhamisítóknak s akkor még a homoki borokat is hamisították.

A szerencsétlen olasz borvámklauzula, képesolatban a nyomában felburjázott borhamisítással, lia válságba nem sodorta is a homoki bortermelőket, de sokat ártott nekik, mert az árakat lihetetlen mértékben lenyomta. A bortörvény, a borellenőrzésnek a neveltségességig menő naiv módszerével, nem sokat lendített e bajon, mert a bor-ellenőrző-bizottságok mitem érték, de a hatóságok és egyesek ébersége némileg még is csökkentették a bor hamisítását. Nem szüntették ugyan meg, mert hiszen az ú. n. borellenőrzést a végletekig fejleszteni nem lehetett. A borhamisítót a pinézében még meg lehetett csipni, de a koesmáros söntésében már bajosabb dolog volt.

Szóval, ekkor élte a borhamisítás legvirágzóbb korszakát s közszájon forgott, hogy tiszta bort kapni koesmákban nem lehetett. El is jutottunk oda, hogy a borhamisítás miatt a módosabbak többé nem bort, hanem sört, a szegényebb osztály pedig pálinkát ivott. Remény van azonban arra nézve, hogy a borital-adó leszállításával, illetőleg eltörlésével, visszatérnek a sör-és pálinka-ivók a tiszta egészséges borhoz, a miben kezünkre játszik Ausztria az ő bortörvényével, melyhez hasonló a mi kormányunknak is kötelessége volt életbeléptetni.

Bács-Bodrog vármegye gyümölestermelése meglehetősen elhanyagolt állapotban volt. Az újabb időben azonban, midőn az okszéri homoki szőlőtelepítés kezdetét vette, a gyümölestermelés is mindinkább fellendült; sajnos azonban, hogy míg a múltban tele rakták a szőlőket gyümölesfákkal, most a szőlőtárlakat veszik körül gyümölesfákkal.

Gazdaságilag jelentékenynek nevezhető gyümölestelepítés a vármegyében alig van. Jelentősebb hírneve van a szabadkai szeresika és a jankovázi (most Jánoshalma) jeges almának. Az almatermelésnek a nagy hőség és az almajók (férgesedés) a legnagyobb akadály, hasonlóan a körte termelését is ezek a bajok teszik csaknem lehetetlenné. Szilva-, cseresznye-, meggy-termésnek nagyobb jelentősége nincs a vármegyében, — a helyi szükséglet kielégítésére is alig elegendő. A kajszinbarack az egyetlen gyümölcs, a melyből kivitelről beszélhetünk, de még messze állunk Kecskeméttől, a termelés mennyiségét tekintve.

Nagyobb szabású minta gyümöles-telep a bajai, hol kerti-munkásképző iskola is van; de meg kell említeni még azt is, hogy faiskolája csaknem minden valamirevaló községnek van; különösen kiemelendők a következő helyeken állított s igazán nagyszabású ilyen faiskolák: Magyarkanizsa, Újvidék, Szabadka, Zombor, Baja, Bácsalmás, Zenta, Palies, Óbecse.

A gyümölestermelés általános hibája, hasonlóan a szőlőtermeléshez, hogy a termelők egész vidéket uraló fajtákat nem termelnek, hanem kiki azon iparkodik, hogy 20—30 fajta almája, körtéje legyen, s valóságos ritkaság, ha a kis termelőnél 2—3 mm egyfajta alma található. Nagyon természetes, hogy ily viszonyok között kereskedelmi üzlet nem fejlődhetik ki. Szabadkán tekintélyes szerepe volna a szeresika-almának, Jánoshalmán a jeges almának. Ha az egész város, község, csak ezt a két fajtát termelné, akkor ezzel oda vonznának az üzletembereket, míg így a piacon csak a kofák uralkodnak.

*

A vármegyei gazdasági egyesület alakulásának ideje a múlt század hatvanas éveire esik, a midőn az elnyomatás kora vége felé közeledett. A megalakult gazdasági egyesület a nemzeti sérelmek mellett, sőt annak ellenére is, már a kezdet kezdetén hasznos tevékenységet fejtett ki. Schmausz Endre elnöksége alatt alakult az adai földmivésiskola, Ada nagyközség akkori két lelkes fia: Opitz Sándor plébános cz. kanonok és Kelemen János városbíró közreműködésével. Ada nagyközség ugyanis a földmivésiskola elzjárja, közvetlenül a község alatt. 100 kat. holdnyi területet adott, a mi akkor is megérté a 200.000 koronát. Adott ezenkívül 8000 frt készpénzt is. A földmivésiskola alapkövetétele 1884 május 19-én történt. Igazgatója s az iskola felállítója Szobonya Bertalan volt, ki 14 évig vezette az intézetet.

Gyümöles-
termelés.

Gazdasági
egyesület.

Az akkori penzviszonyok és egyéb mellékkörülmények mérlegelése mellett, a gazd. egyesület tevékenysége oda irányult, hogy a talajművelés tökéletesbítését s a belterjesebb gazdálkodási eljárást a kisgazdákkal megkedveltesse. E célból a gazd. egyesület a vármegye több pontján, évről-évre más-más vidéken, gazd., gép- és eszköz-kiállítás kapcsolatban, szántás- és ekeversenyeket rendezett. A vármegye különböző pontjain szőlőművelési és ojtási tanfolyamokat tartatott. A földművelés, állattenyésztés gyakorlati kérdéseiről népies előadások útján iparkodott a múlt idők mulasztásait pótolni. Ezenként nagyobb szabású tanulmányutakat is rendezett, többek között meglátogatván a béklyói, kisszállási, futaki, mezőhegyesi stb. uradalmakat. Az egyesület érdekes gazdasági szakmunkákat íratott s hivatalos közlönyét megküldi a községi közkönyvtáraknak, földművelő-kaszinóknak és gazdaköröknek.

Miklós Gyula, az országos borászati kormánybiztos buzdítására a népet a homoki szőlők ültetésére biztatták, sőt meg is tanították annak okszerű művelésére. *Schmausz Endre* után *Latinovits Pált*, Bács-Bodrog vármegye főispánját nyerték meg az egyesület elnökének.

A gazda-
szövetség.

Az 1903. évben megalakult a „Bács-Bodrog Vármegyei Gazdaszövetség” s működése 1905-ig, tehát három évre terjedt. Elnökei voltak *Latinovits Pál* főispán és *Latinovits Géza*, Igazgató *Galambos Sándor* volt, ki a vármegyében alakult tejszövetkezetek alapítása körül nagy tevékenységet fejtett ki, titkára *Inhoff József*, pénztárosa *Falcone Lajos*. A szövetség célja az volt, hogy a vármegyében a nyugati pirostarka-fajta marha tenyésztését meghonosítsa és ezzel együtt a tejgazdaságot megkedveltesse. A szövetség működése főleg a szabadkai vajköz-pont megerősítésére szorítkozott. A vármegye akkori főispánja alatt, a vármegyei törvényhatóság, az 1905. év folyamán, a gazd. egyesületek segélyezésére nagyobb áldozatot hozott és mind a szövetségnek, mind a gazd. egyesületnek 14—14.000 koronát szavazott meg 10 év tartamára, mely segélyt a megyei pótadókból fizetik.

Az 1905. év decemberében a két intézmény egybeolvadt és ez időtől fogva kezdődik az egyesület virágzóbb korszaka. Az egyesület vezetősége Zomborban 140.000 korona költséggel szép székházat építtetett, mely az újonnan alakult fogyasztási és értékesítési szövetkezetnek is megfelelő helyiséget ad.

Az egyesület továbbra is az állattenyésztés és mezőgazdaság valamennyi termelési ágának emelését vallja főcéljánál. Ma 30 tejszövetkezet és 62 tejcsarnok van a vármegyében. A szarvasmarhatenyésztés előmozdítására évenként négy, díjazással egybekötött kiállítást rendez, melyhez az állam 2000 korona segélyvel járul. Rendez még ezenkívül tejelő-versenyeket is, a tejelőképesség megismerése és fokozása céljából. A lótenyésztés előmozdítása érdekében ugyancsak minden évben négy helyen díjazást tart, 2000 korona államsegély felhasználásával. Hasonlóképpen a lótenyésztés ügyét szolgálják a zombori és szabadkai lóversenyek is, melyeket már régebbi idő óta állandósítottak, úgy hogy az utóbbi években kiadott díjak a 10.000 koronát már jóval fölülhaladják. 1908-ban alakult meg a „Bácskai Űgetőverseny-Egyesület”.

A Gazdasági Egyesület községi gazdaköröket is alakít. Az 1908. évi tél folyamán, új alakításával együtt, gazdaköreinek száma már elérte a 40-et. Ezekben a gazdakörökben a téli hónapok alatt szakértséggel gazdasági előadásokat tartanak, melyeknek ezéjaira a földművelésügyi kormány nagyobb összegű államsegélyt folyósít. E gazdakörök az anyaegyesületnek tulajdonképeni végrehajtó közegei és fiokjai a vármegyei gazd. egyesület fogyasztási és értékesítő szövetkezetének is.

Fogyasztási
és értékesítő
szövetkezet.

A Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet 1905-ben alakult meg. A szövetkezetnek *Darányi Ignác*z miniszter 20.000 kor. államsegélyt helyeztet kiállításba, mielőtt a szövetkezet alapítókéjét ily összegre fel tudja emelni. Az egyesület nagy tevékenységet fejt ki szociális téren is. A kivándorlás megakadályozása és a népnek a téli hónapokban való foglalkoztatása érdekében háziipari tanfolyamokat és szövetkezeteket alakított. Az 1907 év folyamán vármegyeszerte már több mint 20 háziipari szövetkezet működött. E szövetkezetek istápolására *Darányi miniszter* 30.000 korona segélyt folyósított.

Az egyesületnek közel 4000 tagja és az elnökségen kívül, állandó tisztikara van. Az ügyvitelt *Günther Ferenc*z ügyvivő-igazgató s a titkári teendőket *Inhoff József* látják el. Az egyesület jelenlegi elnöksége a következőkből áll:

elnök *Latinovits Pál*, tarselnök: *Törley Gyula*, ügyvivő-tarselnök: *Falcione Lajos*, alelnökök: *Koczár Zsigmond*, *Rácz György* várm. közzgazdasági előadó és *Fojnits István* várm. alispán.

A legrégebb és legtevékenyebb gazdakör a *zentai*. Alakult 1885-ben, *Gombos Gábor* polgármestere alatt. *Tóth Lajos* főgimnáziumi tanár buzdólkodása mellett.

Másik tekintélyes és az anyaegyesülettől függetlenül keletkezett gazdakör a *szabadkai*, mely 1897-ben alakult. *Regényi Lajos* elnök s *Lipszentsits Lázár* alelnök fáradozásával.

A vármegyei gazdasági egyesület a szövetkezetek minden fajtáját szaporítja. Eddig 46 gazdakör és számos háziipari és tejszövetkezet alakult a vármegyében, valamennyi a Zomborban székelő anyaegyesület buzdólkodásából. A vármegye eddigi hitelszövetkezetei a következők:

Szövetkezet székhelye	A szövetkezet czége								Szövetkezetek.	
	Alakulási évek szövetkezet, munkások hány közössége terjedt	Talok száma	Üzletesszók száma	Üzletesszók értéke	Befizetett üdvössz.	Tulajdonokbaért	Tartalékba lap			
Ada	Ada községi hitelszövetkezet	1898	1	663	1774	88700	69100	88000	7300	
Apatin	Apatini kosárfonók ártáraktár szöv.	1896	1	83	220	22000	18400	—	18000	
Apatin	Első bácskai asztalosöv. és faáru ip. 1907	1907	1	22	290	29000	—	—	—	
Bácsalmás	Bács-Almási hitelszövetkezet	1902	5	1185	1866	93300	63900	537800	11800	
Bácsmartonos	Mártonosi hitelszövetkezet	1906	1	186	428	21400	3400	10600	300	
Bácszenttamás	Bácszenttamási kosárfonó term. sz. 1906	1906	1	33	33	1650	—	—	—	
Bezdán	Bezdáni bõrparosok raktárszövetk. 1902	1902	1	51	80	4000	3800	—	2400	
Gombos	Gombos községi hitelszövetkezet	1902	3	209	650	32500	29200	12300	3900	
Herczegszántó	Herczegszántói hitelszövetkezet	1906	1	270	398	19900	4000	54800	600	
Janoshalma	Janoshalmi hitelszövetkezet	1900	2	564	947	47350	37800	112400	2700	
Nemesmihályi	Nemesmihályi hitelszövetkezet	1907	1	73	244	12200	—	—	—	
Óbecse	Óbecse és vidéke kosárfonó term. sz. 1906	1906	5	35	35	1750	100	—	100	
Pacsér	Pacséri hitelszövetkezet	1907	1	165	372	18600	7100	700	200	
Piros	Piros községi hitelszövetkezet	1906	1	95	261	13050	2900	8200	200	
Sajkásgyörgye	Sajkásgyörgyei hitelszövetkezet	1902	1	397	544	3264	26500	37200	4100	
Sajkásgyörgye	Sajkásgyörgyei kosárfonók term. sz. 1906	1906	1	33	33	1650	—	—	—	
Szabadka	Szabadkai ipartestületi hitelszöv.	1901	1	235	391	19550	16200	27900	2700	
Szilágyi	Szilágyi-i hitelszövetkezet	1907	1	48	120	6000	300	—	—	
Temerin	Temerini kosárfonók termelő szöv.	1906	1	23	23	1150	200	—	—	
Tiszakálmánf.	Tiszakálmánfalvai hitelszövetkezet	1899	1	186	321	32100	32100	17600	6100	
Ujvidék	Ujvidéki hitelszövetkezet	1906	1	270	585	29250	5200	15700	200	
Vajszka	Vajszakai hitelszövetkezet	1901	2	399	1447	72350	29100	22700	3600	
Zenta	Zentai kosárfonók szövetkezete	1905	1	32	65	3250	700	—	200	
Zombor	Zombori ipar-hitel- és árucsernok sz. 1891	1891	1	243	349	17450	17450	—	2900	
Összesen :			36	5500	10476	630790	369450	945900	67300	

Bács-Bodrog vármegye tejszarnok-tulajdonosai az 1907—8. évben a Tejszarnokok. követezők voltak: *Amon Ferencz* Apatin, *Heffler József* Béreg, *Guttman Károly* és fia *Bezdán*, *Gender Ferencz* és *Weigl Márton* Bácsbokod, *Eliker Vendel* Bulkeszi, *Wagner Fülöp* és *Ubonyi Mihály* Bácsfeketehegy, *Rottinger Ferencz* és *Schwager Vendel* Bácsszentiván, *Rottler Károly* Csátalja, *Ifj Fuchsz Károly* és *Schlotter Ádám* Cservenka, *Folkmann Rudolf* és *Zimmerer Jakab* Csávoly, *Reimann Péter* és *Pertschy Lőrincz* Hódság, *Csernák Lajos* Dávod, *Király Márton* Doroszló, *Klenánecz Mátyás* és társai és *Heffner István* és társai *Gara*, *Bellai János* Kiszács, *Keller Antal* Kula, *Virág Ádám* Kortés, *Fröhlich Testvérek*, *Szlovitska* és *Knopper* és *Keller József* Küllöd, *Ispán* és *Milosev Mohol*, *Fischer Károly* Nagybácska, *Skorutnyák Antal* és *Acsanszky* és társa *Ószivác*, *Id. Kiszter Mihály* Ókér, *Szettele Péter*, *Merli István*, *Weisz Vendel*, *Litzinger István* és *Mayer János* Órszállás, *Borsos Ferencz* Pacsér, *Thier István* Pinczéd, *Benker Antal* Paripás, *Roth József*, *Szandler József* és *Bernhard György* Regőcze, *Reyer Jakab* Szeghegy, *Baljer Bálint* Szépliget, *Hehn Vendel* Szilberek, *Mészáros Kálmán* Szilágyi, *Lukács Antal* Szond, *Süli Antal* és *Tenyi Imre* Temerin, *Klemencz Ferencz* Tiszakálmánfalva, *Mayer Jakab*, *Ebling Boldizsár*, *Nonomacher János* és *Pischoff György* Tisztaistvánfalva, *Gilpert Ferencz* Torzsa, *Ifj. Kiszter Mihály* Ujverbász, *Kix János* Vaskút, *Weiszpart Antal*, *Ramlinger József* és *Kozorus János* Zsablya, *Urauer Miklós* Vepród.

Bács-Bodrog vármegye tejszövetkezetének évi forgalmi kimutatása a következő:

Folyó szám	A szövetkezet székhelye	Működés kezde	Tagok száma	Üzletkés (tehén)	Hitel	Trój egy tehén után	Készletek 1907-ben kg. vajút	Összes bevételek 1907-ben korona	Egyes tag b. vételje korona	Áll. korona	B. vétel egyes átlal. rész után korona	Áll. korona	L-g. kis-bb napi tejmennyiség 1907-ben	L-g. nagyobb
1	Apatin	1900	90	130	150,174	1178,26	4249	21357	237	30	164	28	180	752
2	Bácsbólyas	1902	175	230	153,315	666,68	—	19440	111	69	84	75	190	618
3	Bácsföldvár	1906	26	30	34,118	1137,26	—	34,04	130	76	113	33	25	160
4	Bácskeresztúr	1907	78	101	58,910	585,26	—	6757	86	62	66	99	61	489
5	Bácsnádlerasz	1901	121	305	198,325	650,24	7695	20889	222	22	88	16	300	806
6	Csákvölgy I.	1901	93	129	54,150	419,53	2353	5400	58	06	41	86	50	300
7	Csákvölgy II.	1901	192	198	128,600	649,49	—	11999	117	64	60	60	160	692
8	Georoplyan I.	1901	189	252	275,246	1092,24	—	49266	227	28	170	46	260	856
9	Georoplyan II.	1901	166	262	267,709	1021,79	11498	33578	202	27	128	19	200	1380
10	Dunabölkény	1902	30	90	139,324	1348,—	4700	18640	207	11	207	11	200	510
11	Gádor	1900	298	435	360,849	829,53	15650	43869	147	17	100	82	420	1692
12	Gombos	1900	99	141	30,017	212,88	—	2810	28	38	19	92	20	240
13	Jánoshalom	1900	90	117	48,956	418,42	—	3887	43	18	33	22	100	300
14	Katymár	1900	117	117	135,363	571,23	6825	15473	140	79	65	28	260	658
15	Kerény I.	1900	492	602	341,933	567,99	15109	46651	116	04	77	49	250	2010
16	Kerény II.	1901	123	227	118,871	470,64	4948	18531	150	65	81	53	100	701
17	Kerény III.	1900	181	241	118,425	510,34	1320	3133	78	00	50	26	13	963
18	Kislégyes	1906	34	55	28,069	1094,27	—	12330	92	15	56	96	205	322
19	Köszeg	1909	64	86	91,108	447,32	—	12330	192	50	134	88	105	500
20	Kunbajna	1901	245	391	171,903	1256,50	—	19150	78	01	48	40	140	907
21	Magyartekemza	1900	27	56	69,211	975,7	—	9757	361	57	177	40	85	307
22	Mélykút	1900	191	301	79,085	802,78	2913	9533	48	56	23	92	84	412
23	Órásdás	1901	168	201	167,400	829,83	7398	20456	121	15	101	63	102	832
24	Pacser	1906	38	49	39,074	797,42	1716	4667	122	81	95	24	68	133
25	Szentüllop	1900	300	465	291,817	627,56	—	33892	112	92	72	88	430	1220
26	Szilgyi	1902	76	125	55,000	421,—	2450	6291	82	76	67	32	15	476
27	Történ	1900	166	318	197,463	640,—	6620	21577	129	08	80	62	312	771
28	Ujvárad	1899	300	387	284,348	734,72	11188	30970	103	23	80	80	280	1300
29	Vankó	1901	121	226	121,875	639,26	—	14270	117	93	136	14	98	657
30	Zsábfya	1902	56	75	70,440	939,29	—	10248	183	—	43	61	28	489

Az egyes vidékek nagyobb birtokainak gazdasági üzeme a következők:

Alsóskabol. — A görög keleti szerb patriárkatus birtoka. Alsóskabol község határában terül el. Az alsóskaboli birtok területe 3301 k. hold és 59 □-öl, ebből 2200 k. hold ármentesítve van, a többi 1100 k. hold 553 □-öl pedig előtér (Vorland). Ezt a birtokot Dungserszky Jakab újjévidéki nagybirtokos bérlé. — A vajszkai birtok területe 8215 k. hold. Az egész birtok az ú. n. Zsiva szigetelt ma még árterület. Ebből 3286 k. holdat ártéri erdő borít, a többi 4929 k. holdnyi területből pedig 3286 k. hold ártéri legelő és 1643 k. hold mocsár. Ha nagy a vízfallás, akkor van halászata is. Halásznak pontyot, harcsát, keszeget és elvívte kecsgót is. A patriárkatusi tervbe volt az egész birtok ármentesítését. A kész tervek a földművelésügyi minisztériumnál vannak elbírálás és jóváhagyás czéljából. Az egész vajszkai birtok a Zsiva szigetelt házi kezelésben van.

Egyes gazdaságok üzeme.

Alsóskabol. — A kovilis görögkeleti zárdai birtoka. Összterület 1918 k. hold. Ebből kert és beltelek 8, szántóföld 700, erdő 425, szőlő 5, nádas 600 és adó alá nem eső terület 180 k. hold. A gazdaság bérbe van adva. Van méhészete 20 kaptárral, a mézet Újjévidéken értékesítik, kilója 1—1 K 20 f. Halászata, melyben honi halakat tenyésztnek, bérbe van adva. Erdészetében uralkodik a fűzfa; rendszeres üzemterv szerint, 20 éves fordában kezelik. Borászatában főfajok a rizling és a szlankamenka. Van egy nyolczas löerejű céplő- és egy aratógépe. Ezen a vidéken az átlagos földhasználat holdenként 50—60 kor.

Bács. — *Kalocsai érseki uradalom.* Bérloje Dungserszky György. Összterület 13,000 k. hold s Bács és Derna határában fekszik. Kert és beltelek 30, szántóföld 5900, erdő 5000 k. hold, a többi kaszáló és legelő. Gazdasági és üzemrendszer nyolczas vetőförgő. Magtermelés vörös here 600, mohar 300—400 k. holdon. Különleges termelési ága kender 400 k. holdon. Lóállomány összesen 150 db. vegyes és amerikai fajok. Igás 60, kocsiló 12, a többi ménesbeli; nevezetesebb anyakanczák: Hinderina, Sonenstrendza, Siess H., Dauturus, Daghter, Amalien, Pévarson, Maud del Mr, Katek Mr, Gregor és az orosz Kraszvita. Ezeknek a csikái Dillon Boy imp. amerikaiolt származnak. Szarvasmarha-állomány összesen 902 db., jármos ökör 360, tehén 193, gulyabeli 309. tenyészbika 40 db., mind magyar és nyugati faj; a bikák egy része simentáli. Juh-állomány 2872 db. 60 tenyészossal. Rambouillet selymes faj. Erdészete tölgy, gyertyán és szil. Az egyes erdöket törvényhatóságilag jóváhagyott üzemtervek szerint kezelik; termékei tűzifa, talpfa, oszlopfa és szerszámfa. Van öt db. nyolcz löerejű gazdasági céplőgépe. A munkaeót helyben szerzi; a napszám-árak 120—240, nőknél 80—160 fill. A földhasználat ezen a vidéken kisebbben 30—100 kor., nagyobbban 32—70 kor. holdanként.

Bácsalmás. — *Bíró Vojnits István uradalma Bácsalmáson, Bajsán, Pacsérben és Szabadka határában.* Összterület 2400 k. hold és Szabadka határában külön 700 k. hold. Az előbbiből kert és beltelek 14, szántóföld 2300, kaszáló 26, szőlő 25, nádas 35 kat. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőförgő. Lóállomány összesen 65 db. angol és arab fajú. Szarvasmarha-állomány összesen 330 db. Ebből jármos ökör 80, tehén 50, gulyabeli 200 írb., mind magyarfajú. Van egy nyolczas és egy tízes löerejű céplőgépe és 5 aratógépe. A munkaeót a részeseken és cselédeken kívül, a vármegyére területen szerzi.

Bácsborsód. — *Latinovits Frigyes uradalma.* Az összterület 3000 k. hold; a birtok egy része Katyvár határában terül el. Van még birtoka Pestvármegyében. Visegrádon. Borsódon a beltelek 15, kaszáló és legelő 160, erdő 6, szőlő 4, nádas 50 k. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer négyes forgó. A birtok nagyobb része bérbe van adva. Lóállomány összesen 40 db. Ebből igás 10, kocsiló 6, a többi ménesbeli, mind Nonius-faj. Hajdan híres ménes volt az uradalomban. Szarvasmarha-állomány összesen 300 db. vegyes nyugati fajútk; jármos ökör 160, tehén 70, a többi gulyabeli. Juhállomány 1000 db., kb. 20 tenyészossal. Rambouillet-faj. Van tejgazdasága, napi termelés 680—700 liter, Budapestre szállítják. Van méhészete 60 kaptár; a mézet helybeli kereskedőknél értékesíti. Borászatában rizling, mézesfehér, kadarka, chasselas fajok vannak. Kertészetében káposztát, hagymát s zöldségeket termel, kb. évi 1200 kor. forgalmú értékben. 3000 gyümölcsfából álló gyümölcsösében a legnemesebb alma- és körtéfafajok vannak. Dinyvét kb. 2000 kor. értékben termel. Van három db. nyolcz löerejű céplőgépe. A munkaeót helyben és vidéken szerzi; napszám fértiaknak 120—300, nőknél 80—200 fill. Átlagos évi hasznóbér e vidéken 60—70 kor. k. holdanként.

Bácsborsód. — *Latinovits Pál gazdasága.* Összterület 1500 k. hold. A birtok Borsód és Madaras határában fekszik. Kert és beltelek 10, kaszáló és legelő 210, erdő 12, szőlő 20, nádas 80 k. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer négyes forgó. Magtermelés vörös löhere. Lóállomány összesen 60 db. Ebből igás 20, kocsiló 4, a többi ménesbeli. Szarvasmarha-állomány összesen 300 db. Ebből jármos ökör 160, tehén 80, a többi gulyabeli; mind vegyes nyugati faj. Juhállomány 300 db. 25 tenyészossal. Rambouillet-faj. Sertésállomány 300 írb. 20 kannel, mangalicza-faj. Van tejgazdaság napi 600 liter termeléssel, melyet a madarasi tejszövetkezetnél értékesítenek. Van méhészet 30 kaptárral. Halászata van a Bila-bara tóban. Borászatában piros velterini-, rizling-, kövidinka- és kadarka-fajok vannak, csemegezőlőnek chasselas, zöld szagos, damaskusi fehér és hamburgi vörös fajt termel. Dinyvét kb. 300 kor. forgalommal s ugyanannyi gyümölcsöt termel. Van három, nyolcz löerejű céplőgépe. A birtok nagyobb része bérbe van adva és a főntebbi állomány javarésze a bérloké. Azonban a tulajdonos részben mindkét birtokon gazdálkodik, sőt a mindkét birtokon levő szőlőt kizárólagosan maga kezeli.

Bácsújlak. — *Latinovits Géza gazdasága.* Összterület 1000 k. hold, a birtok Borsód és Katyvár határában fekszik. Kert és beltelek 6, kaszáló és legelő 40, erdő 20, nádas 30 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőförgő. Magtermelés vörös löhere. Lóállomány összesen 40 db., igás 12, a többi ménesbeli. Szarvasmarha-állomány 150 db. jármos ökör 60, tehén 30, a többi gulyabeli; vegyes nyugati fajok. Juh-állomány 400 db. 10 tenyészossal, Rambouillet-faj. Sertésállomány 150 db. 10 kannel, mangalicza-faj. A tejgazdaság 250 liter napi termelését a madarasi tejszövetkezetnél értékesíti. Halászata van a Bila-bara tóban.

Bácsújlak. — *Adamovich Iván uradalma.* Összterület 3000 k. hold. Még Szerém vármegyében van téglagyára és szőlője. Az itteni birtokból kert és beltelek 100, szántóföld 700, kaszáló 2000, legelő 100, erdő 60, szőlő 2 hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes forgó. Kendert 6—10 holdon termel. Ló-állomány összesen 30 db. Ebből igás 12, kocsiló 9, a többi anyakancza és csikó, mind Wallon-faj. Szarvasmarha-állomány összesen 140 db. magyar fajta; jármos ökör 60, tehén 30, a többi

gulyából. Sertés-állomány 100 db, mangalicza és szaporulata. Nagyobb hirtelisége van a Dunán és belterületen, a beltől yukovári és újvidéki kereskedők értékesítik. Kerteszőföldön különösen káposztát és zöldségeket termel nagyban. Van egy db. nyolcz löerejű gőzcséplő-készlete. A munkájerő helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—300, nőknél 100—200 fill. A földhasznóból ezen a vidéken 70 kor. k. holdenként.

Bajsa. — *W amoscher Mihály és tarsi gazdasága.* Összterület 519 hold. Ezenkívül Horvátországban van meg birtoka. Különlegesen termelési az a len- és müktermelés 20—25 holdon. Ló-állomány összesen 14 db, vegyes fajúak, igaz 10, kocsiló 1; ménese harunyaggyeri börtönlén van. Szarvasmarha állomány 202 db. Ebből jármos ökrök 30, tehén 23, tinó 30, úszó 15, gulyabóli 70, hizómarha 30, tenyészbika 2, mind magyar s a hizók között több nyugati faj. Juhállomány 300 db, 6 tenyészossal, 3 ramboillet [?] Borsáza a van olasz rízling és kovárdika fajtákkal.

Bajsa. — *Lelbach János birtoka.* Pusztai-alsóraglaticzán és Dubokán fekszik. Területe 1168 k. hold, ebből szántóföld 1000, rét és legelő 146, szőlő 15, őszi vetés 250, tavasz 250, takarmány 100, tengeri 400, hasznavehetetlen 7 kat. hold. Állatállomány: 120 drb. szarvasmarha, magyar faj és 50 drb. igaz ló.

Cservenka. — *Lelbach László dr. gazdasága.* Cservenka, Kula és Borsód községek határában. Összterület: 3008 kat. hold, ebből Cservenkán 708, Kubán 550 és Borsódon 750 hold. Belterjes gazdálkodás, búza-, zab-, árpa- és kukorica-termeléssel. Három darab 8 löerejű géppel. Állatállománya Cservenkán: 76 drb. nomus és angol fajú ló és esikó; 28 jármos ökrök, 6 tehén, 21 hizómarha, egy tenyészbika és 22 tinó s úszó. Kertje a trom hold, szőlő négy hold, olasz rízling, burgundi és kenderlő szőlőfajokkal. Napszámárak: férfiaknál 2—5 koronáj, nőknél 120—3 koronáj. Földhasznóból 50—60 korona.

Cservenka. — *Geyer testvérek uradalma Cservenkán. Kerényben és Alsóraglaticzán (Bajsa).* Összterület 2500 k. hold. Ebből kert és beltelek 50, szántóföld 2250 és legelő 200 k. hold. Gazdasági és üzemi rendszer hármas vetőforgó. Ló-állomány összesen 160 db. Ebből igaz 48 angol félvér, kocsiló 14, ménes 70 és anyakacsa 28, mind angol félvér és amerikai. Szarvasmarha-állomány összesen 292 db. Ebből jármos ökrök 100 magyar faj, fejős tehén 12 bonyhádi és simmentholi, gulyabóli 180 magyar faj. Van méhészetük saját használatra. Van 2 nyolczas löerejű cséplőgépük és 3 aratógépük. A munkájerő Cservenkán és Bajzán szerzik. Ezen a vidéken átlagos földhasznóból kat. holdenként kiesiben 75—80, négyben 60—70 kor.

Cservenka. — *Lelbach Péter uradalma.* Az uradalom Cservenka, Kula, Bajsa és Szabadka határában fekszik. Összterület 7000 k. hold. Kert és beltelek 150, kaszáló és legelő 450, szőlő 10 k. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemi rendszer négyes forgó. Lóállomány 150 db, arabs és angol félvér fajok; igaz 80, kocsiló 10, a többi ménesheli. Szarvasmarha-állomány közel 1500 db, mind magyar fajta. Jármos ökrök 450, tehén 125, gulyabóli 800, hizómarha 100, tenyészbika 12. Sertés-állomány 50, mangalicza anyakacsa és szaporulata. Borsáztában fajok az olasz rízling, van sok csemegéjű is. Van hat db. nyolcz löerejű cséplőgép. A munkájerő helyben és vidéken szerzi be; napszámárak férfiaknál 160—300 fill., nőknek 100—240 fill. Földhasznóból a vidéken nagyban 58 korona k. holdenként.

Csonoplya. — *Fernbach Károly birtoka.* Részben Csonoplyán 800, részben Szendcen 950, összesen 1750 k. holdon terül el. Ebből kert és beltelek 30, szántóföld 1585, kaszáló 50, legelő 40 és szőlő 10 k. hold. Gazdasági és üzemi rendszer: belterjes gazdálkodás. Lóállomány összesen 258 db. Ebből igaz 60, magyar és angol keresztezés, kocsiló 16 angol félvér, ménes 70, anyakacsa 40, esikó 70, mén 2. Szarvasmarha állomány összesen 340 db. Ebből jármos ökrök 100, tehén 70, tinó 80, úszó 80, tenyészbika 10, simmentholi és magyar fajta. Sertés-állomány 1200 db., 200 anyakacsa és 30 ken. Van tejgazdaság napi 100 liter termeléssel. Baromji-tenyésztésében az endeni libák, a fehér és sárga orpington-tyúkok a fontosak. Nagy virágkertetzet. Van két nyolczas löerejű cséplőgép, 2 gőzekeje és 4 aratógép.

Dunacséb. — *Dungyerszky Lázár uradalma.* Birtokkezelő, fia Dungyerszky Gedeon dr. Az uradalom Duncséb és Palánka határában, a terület el. Összterülete 3036 k. hold. Kert és beltelek 42, szántóföld 2061, kaszáló 19, legelő 630, erdő 116, adó alá nem eső terület 157 k. hold. Gazdasági és üzemi rendszer szabad gazdálkodás. Kendert 110 k. holdon termel. Ló-állomány összesen 80 db, félvér: ebből igaz 22, kocsiló 8, esikó 50 db. Szarvasmarha-állomány összesen 452 db. Jármos ökrök 138 magyar, tehén 50 simmentholi, tinó 76, úszó 27, hizómarha 240 db, vegyes fajúak; tenyészbika egy simmentholi. Juh-állomány 800 db, két tenyészossal, Ramboillet-faj, Sertés-állomány 60, anyakacsa és szaporulata, mangalicza-faj. Van mezőgazdasági szeszgyára és finomítója, gőzhengermalma és sörgyára, két db. nyolcz löerejű gőzcséplőgép, egy gőzekeje s két marokkejeja. A munkájerő helyben és vidéken szerzi be; napszámárak férfiaknál 140—200, nőknél 80—120 fillér. Bérlet a vidéken nincs.

Futak. — *Gróf Chotek Rezső uradalma.* Ez országos hírű és mintaszerű uradalommal bővebben kívánunk foglalkozni. A futaki uradalom az újvidéki járásban fekszik. Területe 24170 kat. hold és 46 négyzetöl. Teljesen sík rónaság. Határai: éjszakról Ökér és Ósöv, keletről Újvidék. Páros és Kiszács, nyugatról Begecs, Dunagólos és Petrócz, délről a Duna. A futaki uradalom történetéről és birtokosairól más helyen szólunk. Itt csak megemlítjük, hogy mióta az uradalom a gróf Chotek család kezébe került, azóta rendkívüli virágzásnak indult. 1856-ban került az egész uradalom a Chotek család birtokába és gróf Chotek Rudolf és Ottó lettek az urai. Gróf Chotek Rudolf a mezőgazdaság terén sok tekintetben úttörő volt. Uradalmában ő emelte az első mezőgazdasági kendergyárat, mely ma is még 700 kat. hold kenderhozamát dolgozza fel. A komlókertek telepítése szintén az ő érdeme. Magyarországon a futaki uradalom a legnagyobb komló-termelő. E vidék kiszáradt eléjáltitván a komló-termelés ismeretét, nagy számban telepítettek komlókerteket. Gróf Chotek Ottó elhalálása után a futaki uradalomnak öt illető felesége öröklés útján, íj. gróf Chotek Rudolf tulajdonosá lett. Id. gróf Chotek Rudolf 1903. évi decz. hó 3-án elhalálozván, fia, íj. gróf Chotek Rudolf örökölte az uradalom másik fel-részét is és ezzel az uradalom egyedüli tulajdonosa lett. — E vidék éghajlata, csekély eltéréssel, hasonló a nagy magyar Alföldéhez. Télen a havazás aránylag kevés, tavasszal, gyakran már márcziusban, a hőmérséklet rohamosan emelkedik, nyáron pedig trópusi hőség szokott uralkodni. Az átlagos évi hőmérséklet 10-8 Celsius fok. A csapadék általában kevés és eloszlasza kedvezőtlen; a nyáron át ritkán esik az eső. A csapadék össz-mennyisége mintegy 600

miliméter. Az uradalom déli, dunamenti részén az éghajlati viszonyok valamivel jobbak. A talaj alluvialis. A Duna folyamhoz közelebb fekvő területek homokos jellegű, könnyebb talajok; a Dunától távolabb fekvők agyagosabbak és így kötöttelbek. A talaj humusban gazdag, mély művelésre kiválóan alkalmas és a legjobb termőtalajok közé sorolható. Hogy a kedvező talajviszonyok ellenére sem tud az uradalom oly magas termésátlagot elérni, mint egyes felsőmagyarországi uradalomak, annak oka a túlszáraz éghajlat. Szűkes talaj az uradalomban kevés van és ez is legelő. A helyzék le vannak vezetve. A környékbeli földek forgalmi értéke magas. Nagyobb birtoktestek eladását ötvizdek óta nem fordult elő; kisebb birtokokat holdanként 1200—2000 korona átlagárban szoktak fizetni. Az utak, mint az Alföldön, úgy e vidéken is rosszak. Az újvidék—palánkai műuton kívül, más kövezet út az uradalmat sehol sem érinti. A saját útjai azonban 16 m cselesek, gyümölcsfák szegélyezik azokat és állandóan jókarban vannak. Az uradalmat éjszakeről délnek a budapest—zimonyi fővonal, nyugatról keletnek pedig a baje—zombor—újvidéki helyi érdekű vasútvonal szeli át. Vízutai a Duna és a Ferenccz-József öntöző esatorna. A termények szállítása leginkább a vizen történik, habár a Dunához való szállítás a távolság és a rossz utak miatt nehézkes és költséges. Mindazáltal a víziút olcsósága e szállítási módnak ad előnyt. Egy métermázsza gabona szállítási költsége Futakról Budapestre a Dunán 50 fillér, a vasuton 100 fillér. A futaki uradalom művelési ágak szerint a következőleg oszlik meg: szántó 11789 k. h. 828 öl, kert 103 k. h. 293 öl, rét 1189 k. h. 431 öl, szőlő 6 k. h. 272 öl, legelő 4453 k. h. 915 öl, erdő 4578 k. h. 397 öl, nádas 157 k. h. 852 öl, földaló alá nem eső terület 1892 k. h. 858 öl, tehát összesen 24.170 k. hold 46 négyszögöl. Az uradalom gazdatiszti kezelés alatt áll. Főnöke a jószágigazgató, ki az összes gazdasági, ipari és egyéb adminisztratív részeket vezeti, miáltal a kezelést egyöntetű, szerves egész. Az adminisztratív ügyképviseletre középponti hivatal van szervezve. Óutak székhelyvel, mely igazgatói, pénztári, kasznári, számvéveségi hivatalból áll. — A technikai rész mezőgazdaságból, erdőgazdaságból, kertészetből és ipartelekből áll. A mezőgazdasági kezelés 9 kerületre oszlik, ú. m. nyolcz szorosan vett mezőgazdasági kerületre és egy ménesgazdaságra. Az erdőgazdaság két pagonyból áll. A kertészet díszkertészetre és konyhakertészetre oszlik. Ipartelepek: a kendergyár, gépjávitó-műhely, gozmalom és a gótzéglágyár. — Az uradalom eleven és halt leltára a következő: 64 tenyész-ló, 121 esikő, 159 igazló, 571 jármoskőr, 18 bivaly, 386 nyugati fajta gulyamarha, 766 magyar fajta, 126 hizómarha, 61 lófajta, 370 székér, 383 eke, 232 borona, 106 melyítő és extirpátor, 82 sormivelő, 104 henger, 30 sorvetőgép, 10 garnitúra gőz-csésze, 2 kilométer hosszúságú szállítható mezei vasút. — A szántóföldek minden gazdasági kerületben 21 egyenlo nagyságú táblára vannak osztva. Minden gazdaság 21 táblából 18 táblát rendes vetésforgó alá illeszt be és 3 táblán, forgón kívül, luzernát és baltacizmet természet és e szakaszban meghagyja addig, míg kielégítő termést ad; ezután feltörök és a rendes vetésforgóba illesztik be, helyette pedig a forgóból luzernavetésre alkalmas előveteményű táblát vesznek ki és illesztik a mellékszakaszba. Az összes szántóföldek luzernatermesztésre alkalmasak. Minden gazdaság 21 táblából három táblát, tehát szántóföldjének het-drészét megrágyazza és pedig egy táblát teljes trágyával, kettőt pedig feltrágyával. Trágyázás zabosbükköny alá történik, ha azonban trágyafőlség van, kivételképen kapás, illetőleg tengeri alá is trágyáznak. — A vetésforgó a következő 1. Zabosbükköny trágyáva. 2. Repece. 3. Szálkender. 4. Őszi gabona. 5. Zabosbükköny. 6. Őszi gabona. 7. Tengeri (kapás). 8. Zab. 9. Zabosbükköny fél trágyával. 10. Őszi gabona. 11. Kapás (tengeri). 12. Őszi gabona. 13. Kapás (tengeri). 14. Zab. 15. Zabosbükköny fél trágyával. 16. Őszi gabona. 17. Kapás. 18. Zab. — Forgón kívül két tábla luzerna és egy tábla baltacizim, vagy egy tábla luzerna és két tábla baltacizim. Százalékokban: oszkieb 28. tavaszkiaból 20, kapásokból 18, és takarmányból 34¹/₆. — K. holdanként a legutóbbi 10 év átlagtermése a következő: buza 808, rozs 1009, zab 881, tengeri 1287, kender 4414, repece 581, mák 381 kilogramm. E 10 évben azonban négy aszályos év átlagai is benn foglaltatnak. — A rétek területe 1189, a legelőké 4578 s így összesen 5767 k. hold, mely terület 11789 k. hold szántóföldhöz viszonyítva, feltűnő nagy, de ez abban leli magyarázatát, hogy ezek legnagyobbbrészt dunamenti árterületek, melyek csak időszerűleg lejeltehetőek és a községeknek ily ezérra bérl-eadatnak. A Dunaszabályozás elorehalsatával az uradalom kb. 3000 hold l. oszt. szántóföldhöz fog jutni. A réteken csak anyaszénát kaszálnak, a sarjút pedig lejeltehtik. Az egyes kerületekben legelőnek hagyott területek bármikor feltörhetőek. Kétféle legelő van, ú. m. gulya -és juh-legelő. Ez utóbbiak nagyrésze gyümölcsfákkal van beültetve. — A munkások és napszámások a környékbeli falvakból és uradalmi szegedményeseknek szolgálatban nem álló családtagjai közül kerülnek ki. Az aratók s a cselédség szintén környékbeliek. Az agrárszozializmus e környék szorgalmas és munkás népe között szintén felütötte a fejét, habár nem oly mértékben, mint az ország más vidékén. Idegen munkaerőre, kivéve az elmúlt évet, eddig szükség nem volt. — Napszámabérek a következők: férfiaknál tavasszal 140, nyáron 200, őszeleg 160, télen 140 fillér. Asszonyoknál tavasszal 80, nyáron 100, őszszel 80 és télen 80 fillér. Gyermekeknek tavasszal 40, nyáron 60, őszszel 40, télen 40 fillér. Habár a napszámabérek az Alföld többi vidékeihez képest alacsonyok, ez uradalomban foglalkozó munkás évi keresete mégis nagyobb, mert a napszámások legnagyobb része arató és szakmány munkás is. Minden arató kap 7 k. hold őszit, 4¹/₂ k. hold tavaszt, 11-ik aratórészt ellenében, 4¹/₂ k. hold zabosbükkönýt, 8-80 korona kaszálási díj és 4¹/₂ k. hold teugetit ¹/₄-ed művelésre, oly módon, hogy az uradalom szánt vet, az uradalmi részt behordja, a szarát összehordja, a negyedes kétszer kapál, letöri és a szarát kivágja. Ingyen vagy robotmunkát az aratóktól nem kívánnak. Éves okrészbéres szegedménye: késpéznz 120 kor., buzaliszt 180, kenyérliszt 560, korpá 240, szemes tengeri 400 kilogramm, túzifa 4 úrméter, tengeriföld 825, burgonyaföld 200, kert 50 négyszögöl, sertés-tartás 2 drb, kenyérsütésre. fűtésre a szükséges tüzele. lakás: szoba, konyha, éléskamra, fászkamra és két sertésöl, baromfiöl. Ezenfelül hat ízben ismétlődő 5 koronás ötödéves korpórték jár megszakítás nélküli szolgálat után. — A eseléd, 14 éven aluli és négyénel több minden gyermeke után, 1 Htl. kétszeres pótlékban részesül. Keresetképtelen eseléd a következő kegydíjat kapja: 10 évi szolgálat után a szegedmény ¹/₄, 20 után ²/₄, 30 után ³/₄ és 40 után a szegedmény ¹/₄ része. Özevgek a következő kegydíjban részesülnek: férfjuk 10 évi szolgálat után 4, 20 után 8, 30 után 8 és 40 után 8 hektoliter kétszeres és 40 korona késpéznz. — Az uradalom szegedményesinek gyógykezelésére négy orvost tart. A súlyosabb betegeket az uradalom „Marianum” nevű kórházában gyógykezelik. Szükségesnek mutatkozott egy uradalmi r. kath. templom felépítése.

egy lelkesítő állás szervezője Ottományban. Az uradalom, mint kegür, fenntartja az újfataki r. kuth. templomot is, melyet a kegür 1908 évben 500,000 korona költséggel újra építtetett. — A szegediményesek gyermekeinek oktatására négy pusztaán négy elemi iskolát tart fenn, négy tanító állással. Ezenfelül fenntart Ófutatok egy óvodát és Újfutakat a „Rudolfium” árvaházat, melyben 12 árvaifit és 12 árvaalányt nevelnek apáczák vezetése alatt. — Gróf Chotek Borsónek ezenkívül Szerémnyegyház 7929 és Pozsony megyében 3034 k. holdas birtoka van. Baes-Bodrogban a juhállomány 9000 fésű-gyapjas, 408 tenyészkoszú. A sertésállomány 139 magyar, magulazsa, 35 anyakozéval és három kunnal. A tejgazdaság napi termelése kb. 720 liter. A tejét Újvidéken értékesítik. Méhészet is van, 150 Dzirzon-kaptárral. A dunai halászat húrle van adva. Az erdőkben a meosartólgó dommal és 80—100 éves fordában kezelteik. Szőlőben a fő lorszőlőfaj a Rizzeza. Van gyümölcskertészet is, 3000 alma-, 4000 dió-, 1000 dió- és 2000 kórtéfalval. Gyümölcsfeldolgo az évi forgalom 20—25,000 korona. Az egész birtok Bácskában Új- és Ófutat, Kiszáás, Petrog, Dumagóos, Piroos és Bageos községek határában fekszik.

Hódság. — *Rausch Ede birtoka.* A birtok területe Hódságon 53, Liliomoson 416, összesen 469 k. hold. Birtoka van még Szlavonországban Cacicne községben 1041 hold. A búcskai birtok a két haztelken és 1200 l]-öl szőlőn kívül mind szántóföld. Kendőri 60 holdon termel. Ló-állomány összesen 24 db. Ebből igaz 10, kocsiló 4, esikő 9 és mén 1. Szarvasmarha-állomány összesen 120 db. Ebből jármos ökr 32, magyar fajta tehén 12, tinó 45, üsző 20, gulyaheli 10 és tenyészbika 1. Van egy nyolcas lőerejű esőlőgepe, Kunz-féle gőzmozsolója, benzínmotor szeszakázásra és 3 aratógépe. A munkáert Hódság, Keresztúr és Liliomos községekből szerzi; napszám férfiaknál 2—3 korona, nőkél 1 kor. 40 fill.—2 kor. Ezen a vidéken az átlagos földhaszonbér holdanként 60—80 kor.

Katymár. *Latinovics János örökösök uradalm.* Összterület 3000 m. hold, mely Katymár, Madaras és Borsód határában terül el. Kert és beltelék 8, kaszáló, legelő 250, erdő 55, szőlő 3, nádas 200 k. hold, a többi szántóföld. A birtok bérbe van adva. Halászata van a Bilabara tó 1/3-án részén; a halat Baján értékesítik. Kertészete van kb. két holdon s gyümölcsöse négy holdon.

Katymár. — *Latinovics Margit, Horthy Istvánné gazdasága.* Összterület 1200 k. hold. Kert és beltelék 45 k. hold, kaszáló és legelő 80, erdő 20, szőlő 4, nádas 52 k. hold. Halászata van a Priszpa tóban. A birtok bérbe van adva.

Kossuthfalva. — *Pilaszanovits József birtoka.* Összterület 825 k. hold. Ebből kert és beltelék 32, szántóföld 720, kaszáló és legelő 72, erdők és szőlő 1 k. hold. Gazdasági és üzemenzsender négyes forgó. Nagyobb területen termel mákot, magbúdkönyt, borsót, muharagot és ezrokat. Ló-állomány összesen 58 db. Ebből igaz 12, kocsiló 8, ménesbéli kanecák, esikő 37 és mén 1. Nevezetesebb anyakanczák Caledonian, angol teliv. mén és Furioso, Palastro XXIII. mezőhegyesi mén után. Szarvasmarha-állomány összesen 200 db. Ebből jármos ökr 50, tehén 40, tinó 60, üsző 47 és tenyészbika 3, magyar és bonyhádi fajták. Van tejgazdaság és baromfitenyésztés. Van méhészete 21 családdal és a mézet helyben értékesítik. Van egy hatos lőerejű esőlő és 3 aratógépe. A munkáert helyben szerzi; napszám férfiaknál 2—4, nőkél 1—2 kor. Ezen a vidéken az átlagos földhaszonbér lánconként 70—85 korona.

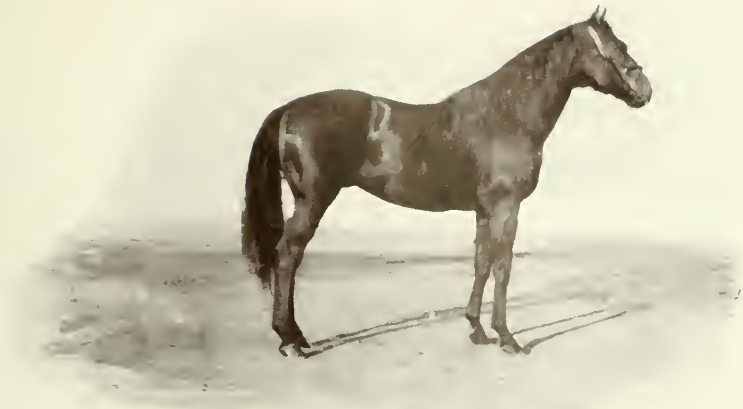
Kossuthfalva. — *Fernbach János birtoka.* Kossuthfalva határában terül el. Felső-Roglaticza Újmajor 967 k. holdnyi területét néhai Fernbach Antal örökösöknek antalmajori birtokává (669 k. hold), mint bérlettel együtt kezelik. A birtokon csak 50 k. hold legelő van, a többi szántóföld. Az összes terület be van vetve, a fősúlyt a tengeri-termelésre helyezik és tenger t 600 k. holdon termelnek. A gazdaságban 500—600 mm. szuperfoszfátot szórnak el évente. A lóállomány nagy gondot fordítanak a törzstenyésztés 32 anyakanczából áll. A magyar gulya marha-létszáma 220 drb. Ökr 86 drb. A gazdaságban modern épületek állanak. Van a birtokon gőzmalom, két esőlő garnitúra, 4 kéveköto és 3 fúkaszáló

Kossuthfalva. — *Özn. Fernbach Bálintné leányai birtoka.* egy birtokokból kezelteik. A birtokok együtt alkotják Felsőroglaticza Ó-Majort. Területe 1630 kat. hold. A birtok nagyobbrészt szántó, csak 95 kat. hold legelő. Búza, zab, tengeri egyenlő területen termelve, kis rész nagy, a többi takarmánnyal vetve. Birtok a legmodernebb épületekkel van ellátva. Gőzmalom, két artzi kút, halastó, a hol rendszeresen üzik a haltenyésztést. Mésre nagy gond fordítatik. Gulva-állomány, magyar faj 250 drb. Ökr-állomány 90 drb. Használati ló-állomány 26—32 drb. Sertés-állomány mintegy 65—75 anya göbéből áll. Növedékek egy részét a birtokon hízalják. Van két esőlő-garnitúra, 3 kéveköto és két marokrák, 2 drb. fúkaszáló. — Munkásköz elegendő, de mind szervezeti. Újabbban a viszonyok javulnak.

Kossuthfalva. — *Leibach Antal birtoka.* Kossuthfalva község határában Angyalbány (Felső-roglaticza) pusztaán 659. Bácsk község határában Duboka pusztaán 300 k. hold. A vetőforgó mindkét helyen harmadrészen ösi, harmadrészen kapás, harmadrészen tavaszi. A műtrágyázást Bácskában első ízben itt próbálták ki és azóta állandó alkalmazásban is van, e téren a gazdaság tittörökneke nevezhető. A szántóföld összesen 900, a legelő 50 k. hold. Az állatállomány: 75 drb. angol félvérű, 150 drb. magyar fajta szarvasmarha, 50 drb. jármos ökr. Van 7 drb. aratógép, 5 drb. vetőgép, 3 drb. kaszálógép, esőlőgarnitúra, több kapálógép; vannak továbbá darálók és szeszakavágók, 3 drb. társás borona, azonkívül egyes-, kettes-, hármás vasú ekék, hengerek és fogas boronák. A munkáviszonyokat illetőleg aza tapasztalat, hogy a magyarság újabbban hódol a szociálizmushnak

Kossuthfalva. — *Ungár József birtoka.* Kossuthfalván és Szabadka határában terül el. Az összterület 1710 k. hold. Ebből kert és beltelék 20, szántóföld 1665, kaszáló és legelő 20, erdő három és erdő alá nem eső terület kettő k. hold. Gazdasági és üzemenzsender négyes vetőforgó. Lóállomány összesen 80 drb. Ebből igaz 42, kocsiló 8, ménesbéli anyakancsa, esikő és mén 30 drb. Szarvasmarha állomány összesen 518 drb. Ebből jármos ökr 129, magyar faj. Tehén 70, tinó, üsző, hízómarha és tenyészbika együtt 320 darab. Van egy gőzmalma parsztólásra. Van 3 nyolcas lőerejű esőlőgepe és 3 aratógépe. A munkáert helyben szerzi; napszám férfiaknál 120—300, nőkél 60—160 fillér. Ezen a vidéken átlagos földhaszonbér kat. holdanként kiesben 64, nagyban 48 korona.

Kisszállás. — *Boncompagni-Ludovisi Arduina hercegségazony és hívre gróf Jan-Martino e Tatperga Henrik uradalm.* Összterület 28.000 m. hold. Az uradalom Kisszállás és Jánoshalom t-arában fekszik. Kert és beltelék 20, szántóföld 13,500, kaszáló 1400, legelő 7000, szőlő 100, nádas

Or Dur, angoltelivér tenyész mén a futakí uradalomban.

Szeckő, angol félvér tenyészkanca a rasztinai uradalomban.

Juhesoport a kíszállási uradalomban.

Kétéves Electoral Negretti-esoport a futaki uradalomban.

17, adó alá nem eső terület 800 m. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemszerház, tizenkettes, tizenhárom forgó, a homoki gazdaságokban négyes vetőforgó. Repcét 150 m. holdon termel. Lóállomány összesen 201 darab angol fajta; ebből igás 73, kocsiló 27, ménesbéli 101. Szarvasmarha-állomány összesen 2483 darab. Ebből jármos ökrök 610 magyar, saját nevelésű, tehén 40, nyugati, tinó és üsző 1382, gulyabeli tehén 405 magyar, nyugati növendék 56. Juhállomány 8354 darab, 128 tenyészossal; merinói és Rambouillet keresztezés. Sertésállomány 964 darab manglicsa; 165 darab anyakocsa és szaporulata, 22 öreg és 45 egy éves kanal. Tejgazdaságot most rendez be, 225 liter napi tejtermeléssel. Baromfi-tenyésztésében a sárga orpington-tyúk és a fehér pulyka tenyésztése a fő, évi 1500—2000 korona forgalommal. Erdészetében uralkodik az ákác, szerszámfát és tűzfát termel. Borászataiban a fő szőlőfajok a rizling, kövi dinka, kadarka, azlankamenka. Van gazdasági szeszgyára 1405 hektoliter kontingenssel. Van gőzmalma, hat hengeres és négy köre, uradalmi használatra, 10,000 mm őrlésre. Van hat darab tiz lőerejű cséplőgépe és tiz kévekötő aratógépe. A munkaerőt helyben és vidéken szerzi, napszám férfiaknál 120—240, nőknél 80—180 fillér.

Kölpény. — *Dungyeres-ky György uradalma.* Összterület 2106 k. hold. Kert és beltelke 50, szántóföld 1800, kaszáló 150, legelő 100, szőlő 6 k. hold. Gazdasági és üzemszerház, szabad gazdálkodás. Lóállomány 18 darab, vegyes fajúak. Szarvasmarha-állomány 305 darab. Ebből jármos ökrök 120 magyar, tehén 5 nyugati, üsző 80, hizómarha 100 darab magyar fajúak. Borászataiban főfajok a burgundi, szilváni, tranii, kadarka, rizling. Van két 10 lőerejű gőzcséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi be a napszámárak a férfiaknál 120—200, nőknél 100—140 fillér. Átlagos földhasznóbér kicsiben 80, nagyban 60 korona k. holdanként.

Kula. — *Rácz György birtoka.* Kula határában és Béla-pusztán van. Összterület 1082 k. hold. Birtoka van még Vasvármegyében 920 kat. hold. A bácskai birtokoknak kiváló része a Bokréta nevű birtok, mely régényes fekvésével, virág kertészetével és pompás berendezésével ritkítja párját. Itt kert és beltelke 10, szántóföld 966, kaszáló 29, legelő 23, szőlő 50 és nádas 4 k. hold. Gazdasági és üzemszerház három vetőforgó. Lóállomány összesen 65 darab. Ebből igás 12, kocsiló 5, ménesbéli 26, anyakocsa 8, csikó 13, mind angol félvér és egy angol-arab mén. Szarvasmarha-állomány összesen 59 darab. Ebből jármos ökrök 24, tehén 16, tinó 9, üsző 8 és tenyészbika 2 darab. Sertésállomány 10 anyakocsa és 2 kan. Van tejgazdaság saját használatra, Baromfi tenyésztésében az orpington és magyar fajok uralkodnak. A Ferenecz-csatorna balpartján, a teleskai dombok oldalában terül el a „Jolánföldi szőlő és kertészeti mintatelep.” A borszőlő fajok közül kiválóbbak a mustos fehér, sauvignon blanc, semillon, fourmint, rizling és bouquet fajok, míg csemegezőldökben a chassellas és muskotály uralkodik. Az itt termelt fehér és bogözött veres borok, ha négy-öt évig állnak, a hegyi termőborok karakterét veszik fel. A borok eltartására a telepen lévő, 100 m hosszú pinceszolgát egy nagy prészázzal. A gyümölcsös 8 holdon terült el és kb. 3000 darab gyümölcsfából áll. A gyümölcsfélék évi forgalma kb 40 mm. Van azonkívül nagy szőlő, és gyümölcsfa-iskola. Kereskedelmi kertészetének kerestet terménye a maclura autentica elősovány (sauvage orange), a melylyel különben az egész telep s a birtokon a csikó- és marha-legelő is be van kerítve. Van egy gőzcséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi; napszám férfiaknál 120—400 fillér, nőknél 100—250 fillér. Ezen a vidéken az átlagos földhasznóbér k. holdanként kicsiben 64—84, nagyban 56—62 korona.

Magyarkanizsa. — *Dukai Máttyás János birtoka.* Magyarkanizsa és Martonos határában fekszik. Összterület 1055 m. hold. Ebből kert és beltelke 22, szántóföld 1012, kaszáló 9, legelő 9, erdő, azölő és nádas 3 m. hold. Gazdasági és üzemszerház belterjes. Herét, kölest és repcét 13 m. holdon termel. Lóállomány összesen 26 darab. Ebből igás 16, csikó 10 darab. Szarvasmarha-állomány összesen 105 darab. Ebből jármos ökrök 14, tehén 14, tinó 20, üsző 15, gulyabeli 10 és tenyészbika 2, mind magyar fajta. Juhállomány 335 darab, 4 tenyészossal, magyarfaj. Sertésállomány 84 darab, 10 anyakocsa, 2 kan, magyar fajú. Erdészetében uralkodik az ákác, gazdasági használatra. Borászataiban vegyesfajú borszőlőket termel. Van egy öt és fél légkörnyomású cséplőgépe. A munkaerőt helyben és Csantavéren szerzi be; napszám férfiaknál 3—6, nőknél 1—3 korona. Ezen a vidéken az átlagos földhasznóbér kicsiben 72, nagyban 56 korona.

Monostorszeg. — *Falcione Lajos birtoka.* Összterület 700 k. hold, ebből szántóföld 600 k. hold, a többi kaszáló, legelő stb. A birtokon van 10 gazdasági épület. Gazdasági és üzemszerház négyes vetőforgó; belterjes gazdálkodás. Lóállomány összesen 30 darab amerikai fajta. Szarvasmarha-állomány összesen 120 darab vöröstarka. Van nagy tejgazdaság.

Monostorszeg. — *Sauerborn Károly birtoka.* Összterület 800 k. hold. Gazdasági és üzemszerház négyes vetőforgó; belterjes gazdálkodás. Lóállomány összesen 20 darab vegyes fajú. Szarvasmarha-állomány összesen 100 darab magyar fajta.

Óbecse. — *Gombos Dező dr. birtoka.* Óbecse község és Zenta város határában fekszik. Az egész birtok összterülete 730 k. hold. Ebből kert és beltelke 30, szántóföld 670 és szőlő 3 k. hold. Gazdasági és üzemszerház a rendes bácskai. Termel mohart és luczernát is. Lóállomány összesen 40 darab. Ebből igás 8, magyar faj; kocsiló 6, anyakocsa 8 és csikó 18, mind angol félvér. Szarvasmarha-állomány összesen 73 darab. Ebből jármos ökrök 28, tehén 12, tinó 19 és üsző 14, mind magyar fajú. Van aratógépe. Az átlagos földhasznóbér ezen a vidéken létezésként (1 lánccs = 2200 □-öl — 1 kat. hold 600 □-öl) kicsiben 120—200, nagyban 90—140 korona. Mindkét birtok egyrésze bérbbe van adva.

Órszállás. — *Báró Hammerstein Richárd birtokai.* Órszállás község határában terülnek el. Az egyik Pusztasári. Összes terület 2220 k. hold, ebből szántó 2078, kert 2, szőlő 4, legelő 95, erdő 6, adomentes 35 k. hold. A másik Pusztasári-Révna. Területe 625 k. hold, ebből szántó 250, legelő 156, rét 47, adomentes 172 k. hold. A birtok egyrésze még 4 év előtt bérbbe volt adva, csak új birtokosa vette házá kezelsébe. Az uradalom modern felszerelése folyamatban van. Marhaállomány: jármos ökrök 106 drb., magyar, tinó 52 drb., tehén 56 drb. (eseléthez, kevert), a magyar szilaj gulya 41 dból áll, bika 2 drb. magyar. A lóállományban van 25 ló és 16 csikó. A juhállomány 276 drb. Rambouillet és fehér raczka keverék. Van két gőzcséplőgép-garnitúra, 3 drb. vetőgép, 6 drb. tengeri fészkrakó, 2 drb. kévekötő aratógép, 2 drb. marokrakó aratógép, 2 drb. fúkaszó, egy köves malom és egy aczéldaráló. A mezőgazdasági termények: búza, zab, tengeri, kender és különféle takarmány. A múlt évben beszerzett két géprendszerű gőzeke-garnitúra az intenzívebb növénytermelést teszi lehetővé.

Pusztá-Rasztna. — *Bárá Réll Lajos uradalma.* Összterület 5308 m. hold. Kort és beltelék 141, szántóföld 3828, kaszáló 699, legelő 341, erdő 36, szőlő 8, nádas 157, nádó alá nem eső terület 98 m. hold. Gazdasági és üzemszámrendszer négyes vetőforgó. Lóállomány összesen 150 darab angol és arabos félvér; ebből igaz 18, lintéző 32, a többi ménes. A ménest a mostani tulajdonos déltől nyugatra építette meg a török világban, az akkori háborúkban szákmányul esett török kanczákából. 1810-ben báró Huszar erdélyi ménesből hoztak három esodort, ezek között volt a híros Vezér, a mely még 1836-ban is elt. A húszas években vettek a gróf Vicsay-féle ménesből egy Mistor nevű angol félvéresodort, ugyanakkor vettek kanczákat gróf Apponyi méneséből és Mezőhegyesről, valamint Babohátról. Ebben az időben a ménesben 40—50 kancza volt. 1848-ban vettek egy tizenhárom markos arab esodort, apacsodornék. 1856-ban vették a bécsi császári istállóból a Pampajus lipiczi szürke esodort. 1859-ben Babilónán az Arzahn nevű arabos félvér. 1861-ben Sylvania lipiczi vörösdereget és császári istállóból, de ezek mellett hérelt méneket is használtak. 1874-ben vették Szemes esodort gróf Almásy Kálmántól, 1878-ban a Galán esodort és néhány kanczát ugyanittól. 1858 óta pontos törzskönyvet vezetnek. Szarvasmarha-állomány 440 darab magyar fajták. Ebből jármos ökor 110, tehén 106, tenyészbika 6, a többi tinó, üsző. A gróf Almásy-féle sarkadi uradalomból szereztek a gulyát, a melyet rendszeren törzskönyvelnek. Sertés-állomány 60 mangalica anyakocza és szaporulat; sertés-állomány 300—350 drb. közt ingadozik. Üzemen kívüli szeszfára van, valamint két nyolc lőerejű gőzcséplőgépe, egy gőzkeője és két marokrakója. A munkaerőt helyben és a vidéken s Zólyom megyéből 21 pár tót munkást szerez be évente, napzám a férfiaknál 1—2 korona, a nőknél 60—140 fillér. Földhasznából ezen a vidéken 30—10 korona m. holdanként. Van kastélya, kápolnája és iskolája, a pusztán 320 lélek lakik.

Regöcze. — *Lollak Atajos birtoka Regöcze határában (Lantormajor).* Összterület 1200 k. hold. Ebből kert és beltelék 36, szántóföld 615, kaszáló 80, legelő 280, erdő 30, szőlő 3, nádas 60 és nádó alá nem eső terület 96 k. hold. Gazdasági és üzemszámrendszer négyes ugarszámrendszer. Czukorpatát, cizriót és kondert 50 holdon termel. Lóállomány összesen 40 darab. Ebből igaz anyakocza 20 murakói, kocsió 6 félvér, csikó 16 murakói és mőn 1 perseron fajta. Szarvasmarha-állomány összesen 120 darab. Ebből jármos ökor 24 magyar, tehén 40, tinó és üsző 60, tenyészbika 4, bonyhádi vöröstarika. Juh-állomány összesen 500 darab 12 tenyészkössal, magyar fajta. Sertés-állomány 350 darab, anyakocza 50 és kan 4, kisjenő fajta. Van egy állami segélyvel berendezett halastó, 70 hold területen, a melyben nemcs pontyot tenyésztnek. A halakat vidéki, többnyire budapesti kereskedők veszik meg. Erdészetében uralkodik az ákác, tölgy, kőris és szilva; szerszámfát és tűzfát termel. Borászataiban főfajok az olaszrizing, dinka és mustosfehér, esemesgőzölök a chasselas és muskotályfajok, kertészetében gyümölcsöt és zöldséget termel. Van két pataknalna vízi erővel, egyik a major, másik a falu számára. Van rőses cséplőgépe és három aratógépe, de nem használják. A munkaerőt minden munkára Regöczén szerzi; napzám férfiaknál 2—3 korona, nőknél 1 korona 50 fillérről 2 koronáig; aratás alatt férfiaknál 12, nőknél 4 korona. Ezen a vidéken az átlagos földhasznából k. holdanként kicsiben 56, nagyban 45 korona.

Szabadka. — *Bárá Polmaniczky Endre uradalma Kelebia pusztán.* Összterület 2800 k. hold. Ebből szántóföld 350, kaszáló 35, legelő 120, erdő 80, szőlő 30 k. hold. Gazdasági és üzemszámrendszer négyes forgó. Lóállomány összesen 90 darab. Ebből igaz 18, kocsió 12, ménes 24, anyakocza 12, csikó 23 félvér arab s egy angol arab mén. Szarvasmarha-állomány 127 darab. Ebből jármos ökor 80, magyar és nyugati, tehén 24, tinó 16, üsző 6, mind bonyhádi s egy félvér simenthalai tenyészbika. Juhállomány összesen 1500 darab merinó-faj, 15 Rambouillet-tenyészkössal. Sertés-állomány összesen 45 darab mezőhegyesi, 10 anyakocza és szaporulat, két bilhari-mangalica kanna. Van tejgazdaság 60—80 liter napi tejtermeléssel, a melyet Szabadkán értékesítenek. Baromifenyésztése van orpington fehér fajból. Van méhészete 20 kaptárral. Erdeiben az ákác és szil az uralkodó fajták. Borászataiban olasz rizing, kővi dinka a bortfajok; esemesgőzölök nagy Hamburg, chasselas-fajtákat tart. Van két darab 8 lőerejű gazdasági gőzcséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi be, saját telepesei is vannak. Napzám férfiaknál 200—240, nőknél 120—180 fillér. Földhasznából e vidéken 72 korona egy lánca.

Szabadka. — *Pükovits József birtoka.* Kiterjedése 875 k. held. Szőlő és gyümölcsös 150 k. held honok. A birtokon az egy mezőgazdasági szeszfár, 960 hl szeszköntingessel. A tehénzset 1891 óta áll fenn. Kezdetben bonyhádi tehénket tartottak, de később a Tirolból hozott borzerekre fektették a fősúlyt. A tehénzset 1906-ban 20 drb. behozott tiroli borzerezzel, 1907-ben 22 drb. tiroli borzerezzel nagyobbodott. A mai létszám 111 drb fejsz tehén. A vetőforgó illetőleg a luczernát külön táblákban, forgón kívül termelik, a többi táblákban zöld takarmány, ősi búza, tengeri, tavaszi kalászos felváltva követik egymást. Zöld takarmány és tengeri alá istállótrágyát, búza alá pedig részben szuperfoszfátot is használnak. A szőlő megmunkálására bizonyos számú betanított férfimunkást szerződhetnek egész esztendőre; fizetésük készpénz és ez, a 298 munkanapot véve alapul, fejenként és naponként 2 koronát, összesen 596 koronát tesz. E férfi-munkaerő mellett állandóan 40 női munkást alkalmaznak, a kik a szőlőművelésre és gyümölcs-munkáira szakszerűen ki vannak képezve.

Szabadka. — *Törley Gyula zobnaticzai gazdasága, Szabadka határában.* Területe 1000 k. held és egy nagyobb és két kisebb tagból áll. Az úrlakon kívül van 18 gazdasági épület, 20 családos eselédre, külön szobával és közös konyhával. A gazdaságban a gépneműk a legkiterjedtebb mértékben alkalmazták; gőzkeővel a szántóföld 15%-át mélyítik meg éventéknt, az aratást 10 aratógéppel végzik. Növénytermelés: mesterséges takarmányok közül a terület 2%-a luczerna, 2% baltacim 6% bükkönyös zab, 2% mohar, 3% csalamádé, összesen 15%. Jéminőségű rét és legelő a gazdaság területének 6%-a, a majortól távol eső részekben 3% feketeugar is van. A szőlő és kert 1%; a kalászosokból az őszit 25%, a tavaszi 22% s a kapásnövényeket 25%-ban termelik. Vetőforgó: takarmány, búza, zab, kapás-növény istállótrágyával, búza, kapás, zab. Istállótrágyával a szántóföldnek mintegy 15%-át és műtrágyával 20%-át javítják. Lőtenyésztés: A ménes angol félvér, 20 anyakanczával; van méneskönyv és a lovak leszármazása 1779-ig kimutatható. A tenyésztésben állami bérmen van alkalmazva; tenyészirány: háttas és hintós lovak nevelése. A lovakat legnagyobb rész 3½ éves korukban a ménesből katonai czéllra adják el. A ménesen kívül van a gazdaságban 16 db. saját nevelésű félvér igaz ló; a kanczákat igazban csak csikó nélkül használják. A lovak létszáma 60—70 drb. között váltakozik. A szarvasmarha-állomány tiszta magyar gulyából áll, átlag 40 drb.

tehénnel, a gulyát télen-nyáron szárnyék mellett tartják, csak választott borjukat és fiús teheneket fognak télen át istállóba, jobb takarmányozás alá. A tenyésztés célja, hogy a gazdaságot igazon állatokkal lássa el; a mustrákat és számfellettiket hízlalják. A gazdaságban 40 drb. jármos ökröt használnak; a szarvasmarha létszám átlag 200 drb., mely egész évben a gazdaság területén van. Juhot és sertést csak kis mértékben tenyésztenek.

Szabadka. — *Lebach Gyula gazdasága Zobanitzia pusztán.* Összterület 1050 k. hold. Ebből kert és beltelek 35, legelő 75 k. hold, a többi szántóföld. A lóállomány 100 drb. körül mozog, most 60 drb. angol és 40 drb. amerikai fajta. Anyakanczák száma 30, obból ígás anyakancza 21, ménesbeli anyakancza 15; részben angol telivér, de túlyomó részben amerikai ménnel történik a fedezés. Van 12 kocsi és hátsó ló és egy amerikai ügétő fedezőmén. A szarvasmarha-állomány a 200 drb.-ot meghaladja, részben magyar, részben vöröstarka fajta és ezek keresztezése. A gazdag kévékötő aratógépekkel dolgozik. A munkaerőt minden munkára Topolyán szerzi. Földhasznóbér a vidéken kicsiben 60—70, nagyban 50—60 korona k. holdanként.

Szabadka. — *Halbróhr Adolf birtoka Szabadka határában.* Területe 1055 kat. hold, melyből 1040 hold szántó, 15 hold rét. Vetésforgó 1^a ugar, 2^a tengeri, 2^a buza, 1e tavaszi. Szarvasmarha-állomány 400 drb., a melyből 100 drb. vöröstarka bonyhádi faj, 300 drb. magyar, még pedig 200 drb. gulyab li marha és 100 drb. ökör. Ló-állomány 40 drb. félvér ló és csikó. Sertés-állomány 600 drb. mangalicza yorkshieri keresztezés. Juh-állomány: 400 drb. Rambouillet. — A munkás viszonyok rosszak; éves eselődét alig lehet kapni, napszám télen 140 kor. nyáron 240 kor. átlag. Hasznóbér holdanként 80 kor. kisebb parcellákban, nagyban 60 kor.

Szenttamás. — *Dungersky István uradalma.* Összterület 2400 k. hold. Kert és beltelek 30, kaszáló, legelő 60, erdő 5, szőlő 5 k. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemenrendező négyes vetőförgő. Bükkönyt 20, kölest 15, herét 20 k. holdon termel. Ló-állomány összesen 120 cuederi faj; ebből ígás 30, kocsiló 12, a többi ménes; van három telivér anyakanczája s egy saját és egy bérméne. Szarvasmarha-állomány 300 db. Ebből jármos ökr 160 magyar, téhen 80, simenthali faj, a többi gulyabeli. Sertés-állománya 700 db. kiskisjenői faj, 86 anyakocza és szaporulata, 12 kannel. Tejgazdasága 160 liter napi tejtermeléssel, a melyet helyben értékesítenek. Van gőzmalma három hengerre és három pár kőre; négy db. nyolcz lőerejű gőzeséplőgépe és két marokrakója. A munkaerőt helyben szerzi, a napszám férfiaknál 120—240, nőknél 80—140 fill. Földhasznóbér ezen a vidéken 60 kor. k. holdanként.

Szond. — *Gräber Gyula gazdasága.* Pusztá-Ófalu a szondi batárban. Összterület 1816 k. hold és 865 □-öl, ebből szántó 1626 k. hold 878 □-öl, szőlő 12, kaszáló 56, legelő 86 k. hold 1133 □-öl, esatornák és utak területe 35 k. hold 454 □-öl. A birtokból házi kezelés alatt van 1242 k. hold 1100 □-öl, bérbe van adva 573 k. hold 1365 □-öl. Vetésförgő: kb. 500 hold régebbi szántóföldnek egyharmada istálló-trágyával tengeri, utánna 1/3 istállótrágyával zab, utánna 1/3 műtrágyával buza. A többi mocsár és nádas lévén, még igen erős humózus talaj, ebbe kb. 90 hold repeze, kb. 90 hold búza műtrágyázva, 50 hold árpa műtrágyázva, tengeri, csalamádé, muhar stb. jón. Szarvasmarha-állomány összesen 181 drb. Ebből bika 2, téhen 31, ökör 50, növendék 98 drb. mind magyar faj. Ló- és csikó-állomány: Mén furioso 1, kancza 25, ígás 30 és növendék 35 drb. angol félvér. Van 2 gőzeséplő-garnitúra, 5 arató kévékötőgép, 3 arató marokrakógép.

Szond. — *Fernbach Báltint uradalma.* Összterület 4450 k. hold. Kert és beltelek 6, legelő 400, halastó 300 k. hold, a többi szántóföld. Szabad gazdálkodást folytat. Vörösheret 100, kukoriczát 2000, kendert 300 k. holdon termel. Ló-állománya összesen 50 db. angol félvér; ebből 6 kocsiló, a többi ígás. Szarvasmarha-állomány összesen 400 db. magyar faj; jármos ökr 130, téhen 50, a többi gulyabeli. Sertés-állománya 1000 db. kiskisjenői gőndör faj, 120 anyakocza és szaporulata 60 kannel. Halastavában dunai halakat tenyészt s Budapesten értékesíti. Van három db. nyolcz lőerejű gőzeséplőgépe, s egy db. 16 lőerejű gőzekeje. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi be. Napszámárak férfiaknál 140—300, nőknél 100—200 fillér. Földhasznóbér ezen a vidéken 70—80 kor.

Szond. — *Weindl Mór és neje gazdasága.* Összterület 1200 k. hold. Kert és beltelek 10, legelő 65 k. hold, a többi szántóföld. Szabad gazdálkodást folytat. Magtermesésben fő a mohar 15 k. holdon, s a korai Szent János rozs, zöld takarmánynak és magkereskedés számára 60 holdon. Lóállomány összesen 28 db. ígásos s vegyes fajta. Szarvasmarha-állomány összesen 213 db. Jármos ökr 60 magyar és pinzgau, téhen 12 pinzgau és bonyhádi, gulyabeli 140 vegyes, tenyészbika egy pinzgau. A sertés-állomány 32, mangalicza anyakocza és szaporulata, részben yorkshieri keresztezés, hat tenyészkanal. Van tejgazdaság napi 110 liter termeléssel, melyet helyben és Apatinban értékesítenek. Van egy db. nyolcz lőerejű gőzeséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi, a napszám férfiaknál 160—240, nőknél 120—160 fillér. Földhasznóbér ezen a vidéken 60—70 kor.

Temerin. — *Fernbach Péter birtokai* Temerin és Zombor határában fekszenek. Temerin határában 1650, Zombor határában 1400 k. hold. Temerinben szántó 1400, legelő 250; Zomborban szántó 1150, legelő 250 k. hold. Házi kezelés alatt Zomborban a Fernbach-zállás 800 k. hold. Szarvasmarha-állomány: 80 drb. behozott telivér simenthali téhen és ivadéka. Egy részük Széll Kálmán rátót béraházi tehenészetéből. Lóállomány 30 angol félvér és 10 drb. amerikai telivér, részben importált anyakancza; most halad az átmenet amerikai tenyésztésre (Derby amerikai telivér ménnel). A sertésállomány: 120 drb. kocza és ivadéka, melyeket teljesen meghízalva értékesítenek. Van két gőzgep, egy gazdasági malom, egy cséplő garnitúra, több kaszáló, arató és talajmívelő gép. A gazdasági munkás viszonyok kielégítők. A gazdaság legnagyobb részében tengerit mivelnek nyolczszori kapálással és nagy termés-eredményvel. Az őszi alá 2 q szuperfoszfátot használnak évenként. A hasznóbér-árak: Temerinben 1650 k. holdon, szántó és legelő egyre-másra 70, Zomborban 600 k. holdon, szántó és legelő egyre-másra 60 korona.

Temerin. — *Óz. Fernbach Antalné uradalma.* Összterület 3200 k. hold, mely Temerin és Tisza istvánfalva határában fekszik. Kert és beltelek 10, kaszáló, legelő 100, erdő 3 k. hold, a többi szántóföld. A birtokból 2000 k. hold kis parcellákban bérbe van adva helybeli birtokosoknak. Gazdasági rendszer szabad gazdálkodás. Lóállomány összesen 50 db. Ebből ígás 20, kocsiló 5, a többi ménes. Kitiünő méne a Mozdony, amerikai telivér-mén. Szarvasmarha-állomány összesen 300 db. magyar faj, ebből 50 jármos ökr, téhen 40, hizómarha 15, tenyészbika 2, a többi gulyabeli. Van két nyolcz lőerejű gőzeséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi, napszám férfiaknál 150—400, nőknél 60—200 fill. Földhasznóbér a vidéken kicsiben 70 kor.

Topolya. — *Id. gróf Zichy Nep. János és neje báró Kray Szeréna uradalma.* Összterület 8000 k. hold. Ezenkívül van még Somogy vármegyében kb. 6000 m. hold, és Fehér vármegyében kb. 9000 m. hold birtokuk. Itt kert és beltelek 97, szántóföld 7107, kaszáló 250, legelő 500, erdő 20, szőlő egy, nádas 5, adó alá nem eső terület 20 k. hold. Gazdasági és üzemenzser négy nyomás és hatos vetőforgó. Kendert 150 k. holdon termel. Ló-állomány összesen 72 db, ebből ígás 46 muraközi és perseron-keresztezés, kocsiló 6 lipicziai, esikő 19, mén 1, muraközi és perseron-keresztezés. Szarvasmarha-állomány összesen 626 db. Ebből 110 jármos ökör, erdélyi magyar fajta, a többi bonyhádi tarka és erdélyi magyar vegyesen, és pedig tehén 120, tinó 162, üsző 179, hizómarha 40, tenyészbika 5. Juhállomány 3446 db. 60 tenyészkössal, cigájja és raczka-fajták. Sertés-állomány 52 db. yorkshírei és mangalicza-fajták, 4 anyakocza és 1 kan. Tejgazdaság van napi 200 liter tejtermeléssel, a tejet helyben és Szabaukán értékesítik. Borászatában főfajok az olasz rizling és burgundi a esemege szőlőnek a chasselas-félék. Van két nyolezas löerejű eséplépe s hat aratógépe. A munkaerőt helyben és Bajsa községben szerzi, napszám férfiaknál 80—240, nőknél 60—160 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken kiesiben 80, nagyban 60 kor.

Vajszka. — *Gróf Széchenyi Emilné, szül. gróf Hunyady Mária uradalma.* Összterület 10,900 k. hold s az uradalom Vajszka és Bogyán határában fekszik. Ezenkívül még Somogy vármegyében van 5000 holdnyi birtoka. Itt kert és beltelek 42, kaszáló 120, legelő, erdő 5400, szőlő 10, adó alá nem eső terület 1200 k. hold, a többi szántóföld. Szabad gazdálkodást folytat. Repezőt 100—150, heremagot 25, kendert 180 k. holdon termel. Ló-állomány összesen 56 db. angol félvér, ebből ígás 24, a többi kocsiló és esikő. Szarvasmarha-állomány összesen 536 db. Ebből jármos ökör 152, magyar faj, tehén 20, gulyabeli 330, hizómarha 30, tenyészbika 4, magyar és bonyhádi fajta. Juh-állomány 530 db. posztógyapjas, 10 tenyészkössal, Sertés-állomány 100, anyakocza és szaporulata, 10 karnal, mangalicza-faj. Halászata van ártéri balakkal s a halat helyben, Budapest, Szegeden és Vukováron értékesítik. Erdészete nyár és fűzerdőkből áll, melyet 28 éves fordában vágna rendszeres üzemenzserrel s tűzifát termel. Borászatában rizling, kövidinka, szlankamenka, burgundi, opporto és kadarka a főfajok. Van két nyolez löerejű gazdasági gőzeséplépe. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi; napszám férfiaknál 100—300, nőknél 60—200 fill. Földhaszonbér ezen a vidéken 70 kor. holdanként.

Zenta. — *Ungár Ferenc birtoka.* Összterület 623 k. hold. Ebből kert és beltelek 6, szántóföld 558, kaszáló 10, legelő 30, erdő 1, szőlő 12 és nádas 6 k. hold. Gazdasági és üzemenzser három vetőforgó. Ló-állomány összesen 20 db. Ebből ígás 8, állami méntől erdő, kocsiló 2, esikő 10 db. Szarvasmarha-állomány összesen 140 db. Ebből jármos ökör 40, tehén 20, tinó 30, üsző 20, gulyabeli 14, hizómarha 15, tenyészbika 1, többnyire vöröstarka. Borászatában főfaj a rizling és kövidinka. Van egy nyolezas löerejű eséplé és 2 aratógépe. A munkaerőt Zenta határában szerzi, napszám férfinnál átlag 2 kor., nőnél 1 kor. 50 fill. Ezen a vidéken az átlagos földhaszonbér kiesiben 60, nagyban 50 korona.

Zombor. — *Szemző István birtoka* több község határában terül el. Összterület 1275 k. hold. A birtok bérbé van adva, azonban a tulajdonos lötenyésztsége kiváló és van 25 angol félvér ügetője.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE ERDŐGAZDASÁGA.

Avármegyei erdőségek az éjszaki szélesség $45^{\circ} 9'$ — $46^{\circ} 20'$ és a keleti hosszúság $36^{\circ} 21'$ — $37^{\circ} 7'$ között 74 község határában, általában mind lapályon, részben a Duna és a Tisza folyók mentén az árterekben, továbbá ármentes, de mélyen fekvő síkságon, azután a futóhomokbuczkákon 76—161 m tengerszín fölötti magasságban terülnek el. Hegységi vagy dombvidéki jellegű erdő egyáltalában nincsen.

Fekvés.

A vármegye erdőségeinek kiterjedése a kataszteri felvételek és a jóváhagyásra bemutatott erdőgazdasági üzemtervek adatai alapján helyesbített erdőnyilvántartási törzskönyv szerint: 66466 kat. hold. A vármegye 74 községe határában 51.443, Szabadka szab. kir. város határában 13.613. Újvidéken 1150, Baján 260 kat. hold erdő található. A vármegye 47 községének határában erdő egyáltalában nincsen.

Kiterjedés.

Ha a vármegye és a területén fekvő önálló törvényhatóságok kiterjedését az erdők területéhez viszonyítjuk, azt látjuk, hogy a területnek csak 3·7%-át borítja erdő. Az egész erdőterületből egy lakosra átlag 0·08 kat. hold esik. Az országos átlag 27% és 0·87 kat. hold. Ezzel szemben a vármegye nagyfokú faszegénységet mutat, mely tekintetben hazánk vármegyéi közül csak Békés, Csanád, Csongrád, Hajdú, Jásznagykunszolnok és Torontál vármegye van Bácsbodrog mögött. Az erdőségek a vármegye területén nagyon egyenlőtlenül vannak eloszolva. Az erdők zöme a vármegye DNy. sarkában, a Duna mentén, Bezdántól—Újvidékig terül el. A vármegye éjszaki részén, a futóhomokos területen, nagyobb erdőtetek találhatóak. A Tisza mentén már szórványos az erdő, leginkább csak fűzesek vannak, míg a vármegye közepe táján, a szó szoros értelmében vett erdő egyáltalában nincs; a mi a kataszterben erdőként szerepel is, az jobbára csak park, csenderes, delelő, szóval kisebb — a mezőgazdaságot kiegészítő — mesterséges ültetvény.

A vármegye erdőségei fekvés és elhelyezkedés tekintetében 4 természetes csoportra oszthatók, úgymint: 1. a Duna és Tisza folyók árterében elterülő erdők; 2. az árteren kívül, de mély lapályon elterülő erdők; 3. a futóhomoki erdők; 4. az egyes kastélyok és tanyák közelében mesterségesen telepített kisebb csenderesjellegű erdők.

Az *ártéri erdők* a Duna és Tisza folyók mentén terülnek el, fő fafajta a lágylifa; mivel több-kevesebb víztartalmú árkok és fokok szakgatják meg és dús talajborító növényzet fedi őket, bizonyos őserdő-szerű jellegzet viselnek magukon. Összes kiterjedésük mintegy 24.000 kat. hold, mely területből 1800 hold a Tisza völgyére esik, míg 22.200 hold a Duna árterében terül el.

Ártéri erdők.

Az *ártéri erdők* társaságában, illetőleg az átmenet határain elgyeszen terülnek el az ú. n. *mély lapályi erdők*. Ezek a valódi erdők. Főtömegük a tölgyfajok értékes fája, egyéb fafajok változatos társaságában. Ez erdők talaját dús fű takarja. A lapályi erdők kiterjedése most, mintegy 15.300 kat. hold, mely terület mind a Duna mentén fekszik és Herczegszántótól egész Újvidékig terjed, kisebb-nagyobb megszakítással, 80—94 méter tengerszín fölötti magasságban. A Tisza völgyén ily természetű erdők nincsenek, illetőleg csekély kiterjedésük miatt, nem jönnek számításba.

Lapályi erdők.

Futóhomoki
erdők.

A futóhomoki erdők a vármegye éjszaki és éjszaknyugati részében terülnek el, legfőképen Szabadka, Jánoshalma, Kisszállás, Kéles-Józsefpusztá, Dzsida, Borota és Rév határában, a mezőgazdasági művelésre már alig alkalmas futóhomok-buczkákon, 120—161 méter tengerszín fölötti magasságban. Kiterjedésük ezidőszámtól 26.930 kat. hold.

A parkszerű kisebb erdők és esenderesek egész kiterjedése 236 kat. hold; nagyságuk, fekvésük, talajuk igen különböző, jobbára azonban nem feltétlen erdőtalajon állanak. Leginkább a vármegye erdőben legszegényebb részén telepítették őket, részint szépítési szempontból, részint delelőknek, vagy pedig a mezőgazdaságban nélkülözhetetlen szerszámra nyérése ezéjéből. Ennek az erdőalaknak mintegy felérése a szabadkai határan, egyes nagyobb birtokosok szállásai körül terül el.

Erdőtälajok.

Az 1879. évi XXXI. t.-ez. alapján a vármegye erdőségeinek talaját is osztályozták és külön kijelölték a véderdőket, a melyek a törvény értelmében jóváhagyott használati tervek szerint kezelendők; azután számbavették a futóhomokon álló erdőket; továbbá azokat az erdősitett területeket, melyeknek talaja más gazdasági művelésre huzamosan nem volt alkalmas, feltétlen erdőtalajon állóknak minősítették. Azokat az erdőket pedig, melyeknek talaja állandó mezőgazdasági művelésre alkalmasnak látszik, nem feltétlen erdőtalajon állóknak minősítették és az „Erdők törzskönyvébe“ fel is vették. A vármegye erdőségei a mai állapot szerint a következőleg oszlanak meg: véderdő 1604, futóhomokon álló erdő 25.607, feltétlen erdőtalajon álló erdő 23.848, nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 15.407, összesen 66.466 kat. hold. A vármegye erdőségei jobbára alluviális, kis részben dilluviális képződésű talajokon állanak. Itt ép úgy, mint az elhelyekedésnél, négy főtipust különböztetünk meg.

Ártéri erdők.

1. Az ártéri erdők mind a legújabb képződésű, vízhorzda áradmány-talajon állanak. Altalajuk kavicsos homok, melyet különböző vastagságú, vízhorzda iszap, agyag, homok és kavics alkotórészek legváltozatosabb keverékéből álló, réteges lerakodású feltalaj borít. Ez erdők talaja igen változatos, a szerint, a mint a talaj alkotórészeiből melyik van épen túlsúlyban. Ezek a folyamatok ártereibe esvén, évenként hosszabb-rövidebb ideig víz alatt állanak, miért is az állandó mezőgazdasági művelésre nem alkalmasak, tehát a feltétlen erdőtalajok közé vannak sorozva. Ezeknek a területe folyton változik a vizek munkája szerint; egy helyen elmosódik, más helyen pedig porondulás alakjában lerakódik. Az ártéri erdők külső határa nem válik el élesen a lapályi, ármentes erdőtől, hanem egyik a másikába benyúlik és helyenként szigeteket alkot.

Lapályi erdők.

2. Az ármentes lapályi erdők altalaja szintén igen változó, de feltalaja már nem mutat oly nagy eltéréseket, mint az ártéri erdőké. A feltalaj jobbára iszapos agyag, melynek származása már valószínűleg dilluviális. Ez erdőkben is fordulnak elő egyes vízerek, régi folyammederszerű, kigyozó mélyedések, horpadások, melyeknek talaja is elütő ugyan, de a lapályi típus agyagtalaja jellegzetes marad. Humus-tartalma változó; de egészben elsőrendű erdőtalaj, melynél kiválóbb, Slavoniát kivéve, sehohsem található. Ez az erdőtalaj, egyes szűkes részek kivételével, állandó mezőgazdasági művelésre alkalmas. Ez az oka annak, hogy a vármegye legértékesebb erdőtípusa állandóan fogy, hogy helyet adjon a pillanatszerűen jövedelmezőbb mezőgazdasági művelésnek. Ezek az erdők most mintegy 15.400 kat. holdon terülnek el, holott 15 évvel ezelőtt még 33.000 kat. holdat borított termékenyítő lombátoruk.

Futóhomokon
álló erdők.

3. A futóhomokon álló erdők al- és feltalaja homok, néhol az altalaj lösz, néhol pedig régi tőfenékre emlékeztető lerakodás. Az Alföld és vele a vármegye geológiai rétegeinek származására nézve, még az irányadók nézetei is annyira eltérők, hogy a felsőbb rétegek származását határozottan és szabatosan megjelölni — a nem kizárólag geológus — alig meri. Tény azonban, hogy a mai futóhomokos területeken hajdan nagykiterjedésű vizek voltak, melyeket a széltől hajtott futóhomok elborított. A mostani víztartó mélyedések is szemmel láthatóan apadnak, ellepi őket a szélhordta homok. A feltalaj futóhomokjára több-kevésbé begyepesedett, hepehupás, buczkás területet alkot, néhol azonban teljesen nyílt és minden növénytakaró híján hajtogatja a szél. Az ily nyíltágnak azonban mindig mechanikai kezdőoka van, melyet a szél azután csak folytat. A homoknál változatosabb talaj nincsen; ennek humus-, mész-, agyag- és vastartalma, valamint a szemcsék nagysága és érdessége lépten-nyomon változik, úgy hogy

igen kis területen, egymás tőszomszédságában, gyakran igen élesen elhatárolt, egészen eltérő kémiai és fizikai tulajdonságú talajminőségeket találhatunk. Termőképessége szintén változó, de nagy átlagban silány, mert a valamivel jobbaeska homokokat a mezőgazdasági ágak tartják megszállva. Erdőművelés alá csak az kerül, a mely terület szőlőnek nem kell, egyéb művelésre pedig végtéképp alkalmatlan. A futóhomoki erdők kiterjedése a futóhomoki véderdőkkel együtt 26.930 kat. hold.

4. A parkszerű esenderesek — a mezőgazdaságilag művelt területekben, — oázisszerűleg vannak elszórva; majdnem kivétel nélkül humusban gazdag, kitűnő búzatermő talajon állanak. Termőhelyük igen különböző, de valamennyi jó karban van. Kiterjedésük esekélységénél fogva erdőgazdasági jelentőségük nincs.

A vármegye erdősegíneinek uralkodó faneme nincsen, mert az erdők típusa szerint változik a fanemek elterjedése.

Az *ártéri erdők* zömét a lágy lombfák alkotják. Az egész új keletkezésű porondolásokat az első magérés után kendersűrűségű fűz és nyár kelés borítja el, mely csakhamar fejlődésnek indul és erdővé növekedik. A már megállapodott talajokon szálanként csoportonként elegyedik a szil, kőris és a kocsányos tölgy, de csak a magasabb helyeken, mert a kemény lombfák esetetét — ha teljesen víz alá kerülnek — elpusztulnak; minthogy lasabban nőnek mint a lágy fák; éppen ezért az ártéri erdők kiragasló részeit a nemesebb, kemény lombfák foglalják el, kivált ha az ember némileg segítségökre van. Az uralkodó fanem a feketeenyár, előfordul még a kanadai, rezgő, szürke, ritkábban a fehér nyár és ezeknek egymás között való számtalan hibridje.

Az ármentes *lapályi* erdők uralkodó faneme a kocsányos tölgy. Igen szép, zárt erdők alkot. Ez erdők magasabb fekvésű részein meglehetősen mennyiségben található a cser. Csoportonként előfordul még a tölgy-fajok közül a kocsánytalan tölgy, a molyhos tölgy (Dunabökény) és a magyar tölgy (Cséb). Felemlítendő még e helyen a kései tölgy; ez a kocsányos tölgynek egy válfaja, s az a kiváló tulajdonsága van, hogy 4—5 héttel később lombosodik a többinél s így a kései fagyoknak — melyek elég gyakran előfordulnak — nincsen kitéve. Az erdőállományok jelentékeny részét alkotja még a gyertyán. Ez erdők vízenyösebb helyein szálanként, csoportonként előfordul még a mezei szil, magas kőris és a korai juhar, elvéve a mezei és feketejuhar.

A *futóhomoki* erdők fanemeinek leírásánál előre kell bocsátani, hogy a futóhomok óstája a fehér nyárfa; minden egyébféle fanemet mesterséges úton telepítettek korábbi vagy későbbi időkben. A múlt század elején az országgyűlés (1802) is foglalkozott a homoki erdők ügyével, egy 1806. évi helytartósági rendelet pedig imperative rendelkezik a nagyterületű homokbuckák beültetéséről. A fekete és kanadai nyár ezidőben került a homokra. A mesterséges erdősítés jó ideig e fanemek dugványozása útján történt, míg mintegy 55—60 évvel ezelőtt az ákáczezel tettek a homoktalajon kísérleteket. A reánk maradt öreg ákáczezel igazolják, hogy az első kísérletek jól sikerültek. Hogy nem folytatták nyomban tovább nagyobb arányokban, az abban lelheti magyarázatát, hogy megfelelő intézmények nem igen voltak, e fa hasznossága is ismeretlen volt még s talán maghoz is nehezen lehetett jutni. De legfőbb oka az volt, hogy 1848-ban egészen más eszmék szállották meg a lelkeket, mint az erdőtelepítés. Csak a politikai viszonyok kedvezőbb fordulatával, a hatvanas években kezdődik meg újból e vidéken a mesterséges erdőtelepítés. A vármegye területén a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején nagyobb területeket erdősítettek ákáczezel Szabadkán, Kiszálláson. Jánoshalmán, Terézhalmon, Csávoly községben, Józsefházi pusztán. A homoki erdők telepítésének ügye is a községi erdők állami kezelésének életbeléptetésével lendült fel. A mai erdősítési mód alapján, az amnyira változatos homoktalajnak legmegfelelőbb fanemeket telepítik. Az ujonnan telepített erdőknek 80%-a ákác a magasabb fekvésű homokon; 10%-a nyír, fehér, kanadai és jegeenyár, az alacsonyabb fekvésű, soványabb homokon; az üdőbb, humózus laposokat kocsányos tölgygyel, ha kissé kötöttebb vagy székes, úgy mezei szil-esemetével erdősítik; míg a kifúvások sovány, néha márgás homokjai pedig feketeenyő-esemettékek vannak erdősítve. E két utóbbi talaj-változatra nagy átlagban újból mintegy 10% esik. Újabbban történnek még kísérletek amerikai kőrisrel virginiai borókával, kaliforniai juharral és más exotikus fanemmel.

Fanemek.

A különálló *csenderesek* leginkább ákáczosok, mert jó talajon leghamarabb ez nyújt árnyékot, de egyszeműmindszerszámfút is. Azok a csoportozatok, melyeket csak szépitési szempontból telepítettek, különféle diszfákbb állanak. A vármegye talaja és éghajlata a fatenyőészítésre kiválóan alkalmas; egy két egyedben vagy pedig csoportban a lombosak családjába tartozó ismertebb középeurópai fák és bokrok mind feltalálhatók. A fenyőféléknek Bácska már nem hazája. Zárterdő-állományt itt egy fenyő-féle sem alkot. Mint erdei fát, utóbbi időben a fekete fenyőt ültetik. Ültetvényekben és parkokban feltalálható: a tiszafa, a ginkó, jegenyefenyő, douglasfenyő, luezfenyő, veresfenyő, strobus és erdeifenyő.

A vármegye erdői a tulajdonosi jogi minősége szerint, a következőleg oszlanak meg: 1. Állami erdők, 2. törvényhatósági és községi erdők, 3. egyházi személyek és testületek erdői, 4. közbirtokossági erdők, 5. részvénytársulati erdők, 6. magántulajdonban lévő erdőbirtokok. Az 1—5 pont alattiak az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17 §-a alá tartoznak és rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezelendők, míg a 6. pont alattiak, mint szabályon felkezesű birtokok, a fenti törvény 17 §-a alá nem tartoznak.

Az állami erdők a vármegye 25 községében terülnek el, kisebb-nagyobb kiterjedésben. Az egész terület 33.469-2 kat. hold, mely területből az elő szerint 18668-4 kat. hold erdőült 2623-3 kat. hold, tisztás 3982-4 kat. hold erdőhöz tartozó egyéb termékeny terület. 8195-1 kat. hold pedig terméketlen (Duna és egyéb vizek).

A törvényhatósági erdők: Szabadka 13.247, Újvidék 1140, Baja 12 kat. hold. **Rendezett tanácsú városok erdői:** Zenta 544-20, Magyaránizsa 521, kat. hold. — **Községi erdők:** Ada 108-4, Apatin 20-9, Bács 253-4, Bácsalmás 49-20, Baracska 2-1, Csávoly 43-7, Jánoshalma 198-24, Káty 170-28, Csurog 167, Csátalja 76-4, Mélykút 15-8, Mohol 206-2, Óbecse 61-50, Péterréve 87-90, Rém 24-50 Vajszka 1-87 Vaskút 34-9 kat. hold kiterjedésben és Gombos 24-8 kat. hold kiterjedésű községi véd-erdeje.

Közbirtokossági erdők: Bácsszentiván 380-18, Csátalja 38-1, kat. hold kiterjedésben. — **Volt úrbéresek erdői:** Bátmonostor 37-60, és Palona 300-05 kat. hold területtel.

Részvénytársulati erdők: Ferencz-esatorna r.-t. 50-90 és Karavukovai r.-t. 85-90 kat. hold kiterjedésben.

Egyházi személyek és testületek erdői: 1) Kalocsai érsekség erdőbirtoka Bácsban 6190-01, Kéles puszta 951-26, Józsefházán 1518-60, összesen 8659-87 kat. hold. 2) Karlóczai patriárka erdeje Vajszkán 825-88 kat. hold. 3) Alsókaboli gör. kel. zárda birtoka 229-30 kat. hold. 4) Bogyáni gör. kel. zárda birtoka 84-60 kat. hold.

A magántulajdonban lévő erdők közül a nevezetesebbek: 1. Gróf San Martino di Valpurga család kisszállási uradalmához tartozó kisszállási erdők 1736 kat. hold, és a terézalmi erdők 5425 kat. hold terjedelemben. 2. Gróf Chotek Rezső futaki uradalmához tartozó 3677-71 kat. holdas erdő-birtok. 3. A novoszelli uradalomban 1048, 4. a bogyáni uradalomban 1456, 5. a vajszkai uradalomban 325, 6. a esébi uradalomban 189 kat. hold. Kisebb kiterjedésű magán-erdők még az alábbi határookban találhatók: Baján 255, Szabadkán 397. Újvidéken 10, Bátmonostoron 83, Bácsborsódon 208 és Rasztinán 109 kat. holdnyi területtel. Magántulajdonban lévő véderdők ezimén ez idő szerint nyilvántartásban van: Weidinger Salamon birtokában 112-4, Reich Salamon birtokában 1066 és Furó Lajos birtokában 402-2 kat. hold. A Rém, Dzsida és Borota puszták nagyobb kiterjedésű magán-erdőit részben már felosztották, részben most állanak felosztás alatt. Köz- és magánalapítványi-, vagy hitbizományi erdők a vármegye területén nincsenek.

Ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy a vármegye egész területének csak 3-7 %-a erdő, könnyen azt hihetnők, mintha ennek a jelentéktelen %-kal képviselt gazdasági ágának jelentősége egyáltalában nem volna. Minthogy azonban az erdők nem egyenletesen oszlanak el, hanem részben a Duna és a Tisza mentén csoportosulnak, és alkotnak nagyobb testeket, részben a vármegye éjszaki részén lévő futóhomokon terülnek el — a vármegyét kisebb-nagyobb megszakítással mintegy körülzseggve — tehát ott, a hol éppen vannak — gazdasági jelentőségük igen nagy, főleg a futóhomokon. A homoki gazdálkodás erdők nélkül alig képzelhető el. A jobb homokterületeken az utóbbi időben a kis tanyák évről-

Hajtóhalászat a Kisberován, a vajszkai uradalomban.

Háttérzés a Kisberova rekosszibon, a vajszkai uradalomban.

évre igen szépen szaporodnak, a homoki szőlőtelepítés rohamosan terjed, a homokföld ára vetekszik a legjobb fekete szántók árával, az évi bér is ennek megfelelő. Mindezeket a körülményeket előnyösen befolyásolják a közvetlenül közelben elterülő erdők, mert a nép igen sok tekintetben rá van utalva az erdőre.

Az 1879. évi XXXI. t.-cz. életbelépése országszerte fordulópontot jelent az erdőgazdálkodás terén. De ha jól körütekintünk a vármegye erdőgazdaságán, ez nem tükröződik vissza. Ha bepillantunk az erdők törzskönyvébe, azt látjuk, hogy az erdők területe az utóbbi tíz év alatt több mint 15%-kal megapadt. Ez az apadás a lapályi tölgyesek rovására esik. Ily rövid idő alatt, az egész területnek 15%-kal való apadása igen nagy visszaesésnek mondható. A legértékesebb erdőtípus, a tölgyesek területe, napról-napra apad, mert a kihasznált területeknek csak egy kis töredékét erdősítik újból, a többit pedig mezőgazdasági művelés alá fogják, hogy az erdőknek évezredek óta hulló lombjából felszaporodott humusz-réteg néhány évtizedig szántóként szolgálja az emberi kapzsiságot. S azután, ha az ősz humusz apad, s itt-ott előtűnedeznek a székes foltok is, majd mint legelő, vagy részben kaszáló, tűrje a szakadatlan zsarolást addig, míg jó-részüik el nem kopárosodik és el nem székesedik. A végén majd egy erdészutód tanulmányt ír a „*Bácskai kopárok*“ befásításának kérdéséről, így mint ez az erdélyi mezősséggel történt.

Az ártéri erdőkben folyó gazdaságról részletesebben alább lesz szó. A terület meglehetősen a régi maradt, de itt is veszedelem fenyegeti az erdőterület integritását, mert az ármentesített és ármentesítendő területeknek letarolás után más művelés alá való vételét, igen közelfekvő állapotnak tarthatjuk. A futóhomokon álló erdők területe helyenként szaporodott, míg viszont egyes helyeken csak régi homoki nyárfás adott helyet az újabban gombamódra szaporodó immunis homoki szőlő-kultúrának. Szóval, a vármegyékben az erdők térfoglalására számítani, egyes kisebb homokterület kivételével, nem lehet.

Az egész vármegyében számbavehető valódi erdőgazdaság 6 van, melyekről külön megemlékezni érdemes; ezek 1, az állami erdők, 2. Szabadka szab. kir. város erdeje, 3. A kalocsai érsekségi erdők, 4. a karlócai patriárka erdeje, 5. a futaki uradalom s 6. a kisszállási uradalmi erdő. A többi erdő jobbára a házisikkséget fedezésére elegendő, jó-részüik azonban még arra sem; így azokat külön-külön nem, csupán csoportonként tárgyaljuk.

A vármegye erdőeségei a szegedi kir. erdőfelügyelőség területéhez tartoznak, mely az 1879. évi XXXI. t.-cz. értelmében a kezelés ellenőrzését gyakorolja. A törvény rendelkezései értelmében megfelelő képzettségű és számú erdőtisztet és őrző személyzetet alkalmaztak mindenütt. A véderdőkét a törvény rendelkezése értelmében kijelölték és azokat ez idő szerint 1604 kat. hold kiterjedésben, rendszeres gazdasági üzemtervek szerint kezelik. Az erdőtörvény 17. §-a alá tartozó birtokok rendszeres gazdasági üzemtervei elkészültek és ezzel mind a használatok, mind a felújítások végrehajtásának biztosításáról gondoskodtak.

A 44.088 kat. hold kiterjedésű kötött birtokból ez idő szerint szálerdőgazdaságra van berendezve 2865-03 kat. hold. középerdő-gazdaságra 4840 kat. hold. sarjerdő-gazdaságra 26.393-77 kat. hold; 9989-20 kat. holdat pedig kiirtásra jelölték ki s ezért üzemem kívül helyezték. A szálerdők vágásfordulója 60—100 év; a középerdőé főfára 100, az alfára 25 év, a sarjerdőké pedig 1—50 év. A sarjerdőkből 67-19 kat. hold nemes füztelepet kezelnek 1 éves vágásfordulóban. 409-03 kat. hold füzest 3—6 éves vágásfordulóval, nyesüzemben; 6666-23 kat. hold 20—30, jobbára 25—30 éves vágásfordulóra. 6190-01 kat. hold pedig 50 éves vágásfordulóra van berendezve.

A magánerdőbirtokok közül rendszeres gazdasági üzemterv van a kisszállási uradalomnak, de a megváltozott viszonyok következtében azt nem tartják be. A futaki uradalomban 2705 kat. hold tölgyest 120 éves vágásfordulóval, 972 kat. hold lágyma-erdőt pedig 30 éves vágásfordulóval kezelnek. A többi uradalomnak üzemtervük nincsen és teljesen szabadgazdálkodást üznek.

Az erdőgazdálkodás a vármegye területén fekvő erdők legnagyobb részében belterjesnek mondható, mert az erdők mind könnyen hozzáférhetők, a faanyagoknak pedig nagy áruk van. Az évenként letarolt vágásterületek felújítása a szálerdő-üzemben kezelt tölgyesekben részint természetes úton, a fokozatos felújító vágásmód alkalmazása mellett, részint pedig mezőgazdasági köztes használat közbejöttével, makkvetés és esemete-ültetés útján; ez utóbbit inkább

potlasokra alkalmazzák. A sarjerdőkben pedig a felújítás jobbara sarja-lzás útján történik: a természetes felújítás hézagait nemesebb faemek esemétéivel illettik be. Az ártéri erdőkben a víz alatt megfulladt tuskók vagy sarjak pótlására jó magas dugványokkal illettik be a hézagokat.

A kisbirtokos az ő kis esendérésben maga végzi, vagy eselédeivel végezteti, a községi és urbéres erdőkben pedig a hasznélvezők végzik rendszerint az évi vágást-rihet kitermelését. Nagyobb erdőbirtokokon leginkább a környékbeli lakosagból telik ki az erdő munkás; csak a legtrikább esetben kell idegen vidékre fordulni. legfeljebb félgyártmányok tömeges előállítása esetén. A termelési módozatokat a nép könnyen elsajátítja, kello türelemmel eszközölt útbaigazítás mellett. A termelt faanyagoknak az erdőről a fogyasztás, vagy eladás színhelyére való kiszállítása kizárólag fuvarerővel történik. Azok az erdőtestek, melyek a nagy folyókra dülnek, vízen szállítják a fő fafogyasztó-piaczokra faanyagaikat. Erdei vasút, vagy egyéb technikus szállító-berendezés a vármegye területén nincsen.

Az évi faterméseket, a keresletre való tekintettel és a vágásra kerülő faanyag minősége szerint dolgozzák fel. A tölgyszálerdők legfőbb terméke a mifa, mely különböző méretű rönkök alakjában kerül piacra; termelnek még dongát és az alárendeltebb faanyagokból vasúti talpfát. A sarjerdők minőségük szerint több-kevesebb mezőgazdasági szerszámfát adnak, de legnagyobb tömegükben tűzfát. A faanyagok kelendősége igen nagy; különösen a homoki szőlők telepítésével, mind a tűzi, mint a szárnáfa ára hirtelen felszökött. Ennek oka nem csupán a karófa nagyobb kelendőségében rejlik, de főleg a trágyahiány okozta szalma-dragaságban kereshető. (1 q szalma, kint, a tanyákon, 2-80—3-20 K). Mindennemű éghető faanyag, a legvékonyabb rőzség, illendő áron kél el. A faanyagok értékét az egyes nagyobb erdőbirtokok leírásánál fogjuk felsorolni, annál is inkább, mert azok pontos és most beszerzett adatok. E birtokokról jut eladás alá a fatömegek javarésze, tehát jobb áttekintést szolgáltatnak, mint az egész vármegye területére vonatkozó átlagos adatok.

Erdőbirtokok leírása.

A vármegye első erdőbirtokosa: a magyar állam, melynek bácskai erdőbirtoka 33.469-2 kat. hold. erdőszült 18.668-4, tisztás 2623-3, erdőhöz tartozó egyéb termékeny terület 3982-4 és terméketlen 8195-1 kat. hold (útak, Duna és egyéb vizek területe). Az erdők területéből 10.244-7 kat. hold lapályi tölgyerdő, míg 23.224-5 kat. hold jobbára ártéri, részben ármentesített, lágy lombfa-erdo. Állami erdőbirtokként a m. kir. erdőtisztek kezelése alatt áll. A gazdaság vezetését az Apatinban székelő m. kir. erdőhivatal intézi. A hivatal főnöke egy m. kir. erdőtanásos, a középpontban van még a mellérendelt erdőrendezőség, számvevőség és pénztár, a megfelelő segéd-személlyzettel. A birtok külső kezelését négy m. kir. erdőgondnokság látja el, a szükséges altiszti és védő-személlyzettel együtt. Az erdőgondnokságok székhelyei, melyeknek élén egy-egy m. kir. erdőtiszt áll, Apatin, Bezdán, Doroszló és Palánka. Az erdőgondnokságokhoz tartozó erdőbirtok területe 4.400 és 11.600 kat. hold között változik. Mint állami birtok, rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezelendő. Az üzemtervektől eltérőleg 3156-1 kat. hold lágy lomberdőt és 6833-1 kat. hold lapályi tölgyerdőt, összesen 9989-2 kat. hold erdőterületet telepítési ezélokra územien kívül helyeztek és tarolás után, a mezőgazdasági művelési ágának adták át. A fennmaradó területből 2865.03 kat. hold 100 éves vágásfordulóban szálerdő-gazdaságra van berendezve, 4840 kat. hold pedig középerdőgazdaságra olyképen, hogy a fofát (tölgy) 100 éves, az alfát (a lágy fák) 25 éves vágásforduló szerint kezelik. Végül 26.393-77 kat. holdat 25 éves vágásfordulóra berendezett sarjerdő-gazdaságban kezelnek. Minthogy a birtok már régóta rendszeres kezelés alatt áll, a megkívánható korfokozatok képviselve vannak.

A lágy lombfa erdők kihasználási módja a tarvágás, úgy azonban, hogy a tölgyeket 80 éves korukig fenntartják. A felújítást felerészből természetes sarjadzás, felerészből dugványozás útján tervezik, de ha a tuskók az árvíz alatt megvakulnak, teljes dugványozás teljesítendő. A lágy lomberdők közül 90—95% tűzfát és 5—10% hasznófát lehet kitermelni és értékesíteni.

Átlagban az állományok 0-7 része kocsányos tölgy, 0-2 része csar, 0-1 része pedig gyertyán, szil és juhar. A korfokozatok átlagosan az egész területen 0-6, részben 70—100 évesek, 0-4 részben 1—60 évesek. A kihasználás módja tarvágás, 3—5 évi mezőgazdasági közöttes használatlalt, ezután makkvetés és ennek héza-

gait esemeteültetéses; pótolják ki. A tölgyerdők főhasználati fatömegének 50—60%-a épületi és műfa, 40—50%-a tűzifa; ebben 8—10% mezőgazdasági, kisebbmértetű szerszámfa is bent foglaltatik. A kihasználásra kerülő fatömegek értékesítése eddig terület szerint történt, nyilvános árveresen. Az 1906-ik évben azonban már némely területet házilag termelték ki. 1905-ben és 1906-ban eladtak 89 kat. hold keményfa-erdőt és befolyt összesen 214,102 K; holdanként átlag 2405 K. 64 f. esik. A fennemlített két év alatt eladtak 1056 kat. hold lágyfa-erdőt; összesen befolyt 428.112 korona, ebből kat. holdanként 405 K. 40 f. esik. A hulladékfa értékesítése és az előhasználati fatömegek eladása apró tételekben, bárczák útján történik. A környékbeli lakosság így olcsón jut tűzi és mezőgazdasági fához. A legeltetést és a fűhasználatot nagyobb területeken évenkénti szerződés, a kisebb terjedelmű részekben pedig bárczázás útján értékesítik.

Jelentékeny jövedelem folyik még be a mezőgazdasági közöttek használatok után is. S hogy ha még számbavesszük a kisebb mellékhasználatokat is, az erdőgazdaság évenként és holdanként való jövedelmezősége alig áll a mezőgazdasági évi hozadékok mögött. Ha egy kicsit előretekintünk, máris látjuk az óriási tölgyfa-hiányt, így a dunamenti tölgyeseknek a kiirtása nagyon közel áll a nemzeti vagyon értékének szándékos csökkentéséhez. Ezzel szemben egyedül a telepített magyarság megerősödése nyújtana némi kárpótlást, de ennek bekövetkezése még a jövő titka.

Bárczázás útján eladott erdei termékek áraiból egynéhány adatot tájékozás czéljából közlünk: Tölgy műfa köbmétere 12—50 K. Tölgy-szerszámfa 8—10 K. Kemény hasábfá 3-50—5-50 K. Lágy hasábfá 1-80—2-00 K. Kemény dorongfa 2-70—3-70 K. Lágy dorongfa 1-10—1-30 K. Kemény tuskófa 1-50 K. Lágy tuskófa 0-50 K. Selejtes keményfa 2-30—2-90 K. Selejtes lágyfa köbmétere 0-70—0-90 K. Hulladékfa egy 2-fogatú kocsival 1-20 K. Tüzelő-rőzse 30 cm. kéréje 4 fill. 1 mmázsa nemes fűvessző 0-30—4-00 K.

A felújítások mikénti végrehajtásáról már föntebb lévén szó, itt még csak azt jegyezzük meg, hogy az évi felújítandó terület 580—650 kat. holdnyi határok között mozog. Felemlítendő még, hogy a pótlások foganatosítására szükségese csemeték megfelelő mennyiségben mindig készletben vannak. Az erdőhivatal kezelésében van még egy 115 kat. hold területű eperfacemetekert és suhángiskola, melyből évente nagymennyiségű facsemetét küldenek az ország minden tájékára. Az állami gazdaság nemesak területre első, de minden tekintetben magánviselési a tudás és lelkiismeretes kezelés bélyegét.

Kiterjedésre nézve a vármegye második erdőbirtoka *Szabadka szab. kir. városé*. Összes területe 13247 kat. hold. Ebből rendszeres, tervszerű kezelés alatt áll 10469,62 kat. hold, míg 2777,38 kat. holdat immunis szőlők telepítésére rezerváltak. Az egész terület, 40 kat. hold kivételével, feltétlen erdőtalajon — futóhomokon — álló erdő. Az erdők meglehetősen nagy testekben, a városi legelőkön keresztül húzódo, ÉNy.—DK irányt követő, széles homokhátonak. Terülnék el. Az 1896. évig a város saját erdőtisztjével kezelte az erdőket, de azóta szerződéses alapon, állami kezelésbe vették át. Az erdőket kezelő m. kir. jár. erdőgondnokság a szegedi m. kir. állami erdőhivatal kerületéhez tartozik.

Az állami kezelésbe való átvétel évében 1796-38 k. h. ákáczos volt található, mely terület, egy-két vágás kivételével, mind 20—32 éves korú volt, úgy hogy az 5—20, tehát 15 évi korfokozat teljesen hiányzott. Az 5056-52 kat. hold kiterjedésű nyárasban a megkívánható korfokok megvoltak; a hátralévő területből 2920-52 kat. hold tisztás volt, 696-20 kat. hold pedig erdőhöz tartozó egyéb terület. Az ákáczosok mind jó karban vannak, de bizony a nyárerdők, egy-két jobb csoport kivételével, tizedekben alig kifejezhető záródású, elvénült, csücsszáraz, pusztuló erdőroncsok. A birtokot, 30 éves vágásforduló alapul vétele mellett, 1904-ben újból sarjerdő-gazdaságra rendezték be. A gazdaság főczélja: az elvénült nyárosoknak, melyek úgysis növedék-vesztességgel állanak, a mellettük elterülő tisztásokkal egyidejűleg való sürgős beerdősítése, hogy ezzel a talajt hasznathatóvá tegyék. Az állami kezelés, a viszonyok engedte módon, iparkodott e feladatának megfelelni, mert 1896 óta mostanáig 4154-28 kat. hold új erdő telepített mesterséges úton, esemeteültetéssel, úgy hogy a város ez idő szerint 5950 kat. hold ákáczerdővel rendelkezik.

Az erdősítés két évi mezőgazdasági közöttek használat útján eszközölt talajelőkészítés után történik, 2—2 méteres kötelékben, esemeteültetés útján,

melynek hezagait a második és harmadik évben erőteljes eseméttel pótolják. A magasabb fekvésű homokot ákác, az alacsonyabbat nyár, nyír és fűz-félékkel, a humozus barnás laposokat kocsányos tölgy, szil és amerikai kőris-eseméttel, a míg a sovány kifűvásokat feketefenyő-eseméttel erdősítik. Nagy átlagban az elegyarány: 80% ákác, 10% nyár, fűz és nyír, 4% tölgy, szil stb., 6% fekete fenyő. Az erdősítést követő két évben a sorközöket még kapás növények termesztésére használják, de évenként két ízben a esemétesorokat is megművelik. Az erdősítés normális időkben kitűnően sikerül, de olyan száraz években, mint a miyenek 1905 óta uralkodnak, sikerrel dicskedni nem lehet. Ez idő szerint évenként mintegy 400 kat. hold erdőt telepítenek újból mesterséges úton, az ott művelés alatt álló, 15 kat. hold kiterjedésű kertekben nevelt eseméttel. A kert fenntartására és erdősítésére szolgáló költség évenként átlag 14,000 K.

A kormányhatóságilag jóváhagyott gazdasági tervek értelmében évenként mintegy 75 kat. hold ákác és 200—280 kat. hold nyaras kerül kihasználás alá. A vágások a szó szoros értelmében teljesen házi kezeltben vannak. A favágást, valamint a termelt anyagok szállítását az ottani lakosok eszközlik. Az értékeselb faválasztékokat a város szélén lévő két városi faraktárba szállítják be, míg a rőzse és az egyéb, kevésbé értékes faanyag, az erdei rakodókon vár vevőre. Az eladás a tűzifánál erdei ölenként (4 m³) való nyilvános árverés útján történik; a szerszámfa szabott árak szerint, szabad kézből. A rőzse 250 kevés kazlakban. Hasított szőlőkarokat egy vagy félezrenként bocsátanak áruba. A termelési és egyéb költségeket, a m. kir. erdőgondnokság utalványozására, a városi pénztár fizeti. Az 1908. évben elért árak a következők: Ákác-szerszámfa 10 em. középméretűtől felfelé és szép egyenes rudak 6 em-től, kéreggel mérve köbméterenként 30 K, ákáczhasáb köbméterenként 10 K, 30 f, nyárhasáb 3 K 50 f, ákáczdorong 7 K 65 f, nyárdorong 3 K 25 f, ákáczárga 5 K 71 f, nyárárga 2 K 37 f, ákáczrőzse kévéneként 8 5 fillér, nyárrőzse 6 2 fillér; 1000 db. 180 em-es hasított, hegyezett ákác-szőlőkaró 70 K.

1908-ban raktáron volt: 4880 m³ keménytűzifa, 14,673 m³ lágy tűzifa, 237.960 kéve rőzse 866.8 m³ ákác-szerszámfa, mely összesen 13287 dbot tartalmazott.

Mint látjuk, a város, mint tulajdonos, nagy anyagi áldozattal iparkodik helyreépíteni a mulasztást és megfeszített szorgalommal teszi jövedelmezővé a parlagon heverő kopár homokbuczkákat. Mint a fentebbi egységárból látható, a fáradozás nem épen jutalom nélküli, mert tisztán az ákácös állományokat véve számításba — annak ellenére, hogy a középső korfokozat, mely tömeges előhasználati fátömeget ad, hiányzik — mégis holdanként és évenként átlag 11 kor. a tiszta jövedelem.

Az apatini állami erdők részletes leírásában az ártéri lágy lombfaerdőkről és a lapályi tölgyesekről nyújtottunk képet, míg a szabadkai erdőknél a futóhomoki gazdálkodást kívántuk szemléltetővé tenni. Így a vármegyei erdők három típusa szemünk előtt áll, tehát a többi apróbb gazdasággal részletesen nem foglalkozunk, csupán típusok szerint csoportosítjuk őket.

Kisszállás és Jánosalmi uradalom. 7161 kat. hold. Futóhomoki típus, egyes tölgyesportokkal. A vágásforduló 30 éves. Évi termelés 2000 m³ ákác és 4—5000 m³ nyárfa. Szerszámfa ára m³-ként 20 K, ákác tűzifa m³-ként 7—8 K, nyár m³-ként 4 K. Évi mesterséges erdősítés 40 kat. hold, ákác-eseméttel.

Putaki uradalom. 2645 kat. hold lapályi tölgyes. 70% kocsányos tölgy, 25% eser, 5% szil, 120 éves vágásforduló mellett évi vágástér 22 kat. hold, átlagos hozam kat. holdanként 31 m³ müfa, 148 m³ tűzifa. Fogyasztás Putakon és vidékén. A kemény müfa m³-e 16—36 K kemény tűzifa m³-e 5—7 K. A felújítás szlovéniai tölgyakkretés útján történik, még pedig 3—6 évi vágástér egyszerre, mert a fő-vad-állomány miatt a felújítás csakis sodronykerítés védelme mellett sikerül. 972³ kat. hold ártéri erdő. Fanemei fűz és nyár, 30 éves vágásfordulóval. Évi hozam-terület 32 hold. Átlagos hozama holdanként 6 m³ lágy szerszámfa és 128 m³ tűzifa. A lágy szerszámfa ára m³-ként 8 K. Puha tűzifa m³-ként 3—4 K. A galy és tuskófát saját szükségletre használják fel (4000 m³ és 150 m³ szerszámfa). A felújítás sarjak útján történik, a hézagokat dugványozással pótolják.

A kalocsai érsekiség erdőbirtoka. Bácsban 6190-01 kat. hold, állománya 70% kőris, 30% szil, 50 éves vágásfordulóra berendezett keményfa sarjerdő. Kéles pusztán 951.26 kat. hold. kötöttebb talajú homoki erdő, faállománya

12% ákác, 88% nyár, Józsefházi pusztán 1518-60 kat. hold, állománya 91% ákác, 9% nyár, a két utóbbi birtok 30 éves vágásfordulóra berendezett, homoki sarjerdő. A kalocsai érseki erdőket a Kalocsán székelő érseki erdőhivatal kezeli, a bácsodrogói és pestvármegyei erdőket az erdőmesteren kívül, 4 szakképzett erdőtiszt kezeli, a megfelelő számú és képzettségű védszemélyzettel.

A karlócai patriárka erdőbirtoka. 825-88 kat. hold, állománya fűz, nyár, szil. 30 éves vágásfordulóra berendezett sarjerdő.

Az 1898. évi XIX. t.-ez. alapján a vármegye területén lévő *községi, úrbéres, közbirtokossági* és kisebb egyházi erdők, valamint Újvidék, Baja és Zenta város erdői, állami kezelés alatt állanak. Az új-déli m. kir. állami erdőhivatal ellenőrzése alatt a kezelést az újvidéki m. kir. áll. erdőgondnokság teljesíti, a megfelelő védszemélyzettel.

Újvidék szab. kir. város erdői: 1) 386-08 kat. hold tölgy, szil, kőris szálerdő, 80 éves vágásfordulóval. 2) 428-26 kat. hold tölgy, szil, kőris-sarjerdő, 20 éves vágásfordulóval. 3) 301-30 kat. hold fűz, nyár-sarjerdő, 20 éves vágásfordulóval. 4) 12-03 kat. hold epres, szálalás alatt. 5) 12-43 kat. hold nemes fűztelepe, egyéves metszés alatt.

Baja város 12 kat. holdas futóhomoki ákáczosa, 6 éves vágásfordulóval.

Zenta város 544-20 kat. holdas, áradmánytalaji erdeje, 80 éves szálerdő üzemben.

Magyarkanizsa város 358-47 kat. holdas erdeje, állománya tölgy, kőris, fűz és nyár, 80 éves szálerdő üzemben. 141-53 kat. hold fűzése, 4 éves nyeseőüzemben.

Ada község 108-4 kat. holdas erdeje, tölgy, fűz nyár, 60 éves szálerdőüzem.

Mohol község 206-2 kat. holdas fűz és nyár erdeje, 40 éves szálerdőüzem.

Bácsszentiván közbirtokosságának kocsányos tölgyerdeje, 80 éves szálerdő üzemben.

A többi, állami kezelés alatt álló, kisebb területű községi és egyházi birtokok mind jelentéktelen területek és alacsony, jobbra 20 éves vágásfordulóra vannak berendezve. Minthogy fatermésük még a tulajdonosok faszükségletét sem elégíti ki, egyenként fel sem soroljuk őket. Terület szerint pedig a birtokviszonyoknál már előfordultak. Mivel a magántulajdonban lévő kisebb erdőknek erdőgazdasági jelentősége szintén alárendeltebb szerepet játszik, bővebben itt nem foglalkozunk velük.

VADASZAT.

Bácska
vadászterülete.

Indúl a kék Duna nyugat felől és Magyarország szíve táján lekanyarodik délnek. Szlavoniáig, úgy fordul megint kelet felé, hogy az egész útvonala olyan, mint egy nagy kérdőjel. Indúl a szőke Tisza kelet felől és Magyarország közepe táján szintén lekanyarodik délnek; fut, a míg csak Títelnél bele nem szalad a vén Duna torkába. A két nagy hullámágy között. Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye és Csongrád vármegye alatt, a mi rónáság terül, az a *Bácska*.

A nagy magyar Alföld déli félszigete, a melynek a testét három felől mossa Duna—Tisza vize.

A mi közbül esik, az a végtelen síkság; a határtalan messzeségbe elfutó rónáság; a mely, mintha rohanvást sietne a szem előtt az ég határáig, a hol a földi színkeverékek összefolynak a mennyországi kék mezőségekkel.

Ez a tipikus magyar Alföld, a melynek még az erdőségei is nyíltak; hisz sehol sem emelkedik közülök egyik esztendőről a másikra új alakulást talál. A ki

Eldorádó volt itt valaha annak a számára, a ki puskával a kezében róttá végig az alföldi tájakat.

A vadászat
hunyatlása.

Valaha! . . . Milyen szomorú szó. Benne van a nagyéletű múlt, a minek immár csak az emléke a miénk. Ez a „múlt“ a vadászembernek akkor kínálta itt legszebb örömeit, a mikor még megvoltak a Bácskának is azok a vízei és moesarai, a melyek kifogyhatatlanul ontották magukból a vízi és mocsári vad tömegtömegét.

Ennek már vége van mindörökkre; a minthogy az ország más vidékein is csak az emlékezet őrzi annak a nagyszerű, csudás világnak a képét, a mi a vizek és moesarak melegvérű lakóit annyira vonzotta.

A civilizáció elmúlására ítélte ezt a világot. A vizek, moesarak, erek, szíkes tóságok mind eltűnnek. A sokszor járhatatlanul vadjellegű térségekből alig-alig maradt helyenként mutató. A leesapoló mérnök nyomán dolgozni kezd az eke; a költöző madár egyik esztendőről a másikra új alakulást talál. A ki esupán a mát ösmeri meg, az a tegnapot még csak nem is sejtí. Pedig a ma a tegnap szülötte. De a fiú itt nem üt az apjára.

Úgy vagyok a Bácska vadászatával, mint mikor a hajlott korú ember az ő egykori szerelmének a leányát nézegeti. Bizony a „mama“ jut róla eszébe. Ha szép is a leányzó: úgy emlegeti a mamáját, mint a ki sokkal szebb volt.

Hálátlanság és igazságtalanság volna sivár feledésnek adnunk martalékul a régi szépségeket, holott annyit gyönyörködtünk bennök és amnyi élvezetben volt részünk általuk.

A ki Magyarországon sík vidékei vadászatáról beszél, még akkor is méltán küld egy-egy sóhajtást a múlt után, ha a jelen, úgy a hogy, bírja is az elveszett Paradisiomért kárpótolni. Mert a régi Magyarország vadászata, éppen az ország szívében, a nagy Alföld rónáin, *főképen* vízi és mocsári vadászat volt. A hol víz volt, (pedig majdnem mindenütt volt, vagy legalább is nem kellett valami messze menni, hogy vízi és mocsári vadászatra nyíljk alkalom,) ott mindenütt a legérdekesebb változatossága akadt a vadász-szórakozásnak. A Bácskában is sok volt a kisebb-nagyobb mocsár és tóság; a mindenféle ér, a mi helyenként kiszélesedett és egy pár száz lépésnyire a parttól mindenütt nagyszerű zombikost alkotott.

A régi magyar vadászok néha napokig tartó olyan vadászatokon vettek részt, a melyek egy-egy ilyen ér mentén vonultak, egyik vízről másikra terjedtek, és biztos, jó mulatságot kínáltak.

Szárazföldi vadja bizony nem valami sok lehetett a nagyon is fedetlen sík Alföldnek. Néhány évtizeddel ezelőtt még csak kivételesen lehetett az országban olyan területekre akadni, a hol az állandó vadat rendszeresen, okszerűen, megfelelő tanulmány alapján és egyszerűs mind eredményesen is óvták, tenyészítették. A nagybirtokok fáczánosait leszámítva, a kezünk ujjain elszámálhattuk volna a valósággal védett és gondozott területeket. Az állandó vaddal azért nem törődtek, mert hisz az úgy sem mehet el tőlünk, itt lévén a hazája. A költöző vagy vándorvaddal pedig azért nem, mert az meg úgysem a miénk s ma itt lehet, holnap ott.

A fáczánosok gondozásával jóformán minden eféle tevékenység teljesen kimerült; s már az is nagydolog-számba ment, ha valahol néhány pár foglyot fogtak el ősszel, hogy a zord tél vadpusztító fagyja, hava ne írthassa ki az egész állományt. De hogy a kint maradt vadat etetni kellene, hogy ott, a hol nagyon is védtelen a terület, a bűvő vad számára bokros helyeket, remizeket, gazosokat kellene hagyni s annak a környékén a ragadozót folyvást irtani kötelesség volna: arra bizony a századik vadászember, ha gondolt.

Pedig például az olyan nagyon is nyílt vidéken, a minő a Bácska rónasága, mi mentheti meg a téli kopárságban mindenütt szem elé kerülhető állandó vadat, mint ha legalább mesterségesen biztosítunk számára valami menedéket? A míg voltak nádasok, zombikosok: egy kiesít könnyebb lehetett; mert az ilyen terep sok védelmet kínál; ámbár másrészt a ragadozót is vonzza; hisz az ilyen helyeken bűvik meg a róka a legszívesebben; sőt az orvmdarak is ide kíváncznak; tudják, hogy zsákmányt az ilyen bűvők környékén találnak leg hamarabb.

A vízi vad volt persze a legbiztosabb zsákmány, már azért is, mert másféle édes-keves akadt. A fedezetet alig kínáló széles lapályon nem igen bírt megmaradni a fogoly, s akárhány község határában mutatónak sem akadt belőle. Az agyonüldözött nyúlak sem volt jobb dolga. Azt meg a világon minden örökké üldözi amúgy is, kezdve az agarásztól, végig a lesipuskáson, az utolsó kőbor kuvaszig.

Ellenben a míg megvoltak a remek víziterületek, addig volt vízi vad bőven: szinte dúsgazdagon. Hisz a vízivadat annyira a senkiének tartotta mindenki, hogy jóformán még szünete sem igen volt üldözésének.

A mint elkezdődött a tavaszi ruczázás a megdagadt vizeken: tartott az egész esztendőben, a míg csak a fagy meg nem szüntette. Mindössze a május és a június első fele volt olyan a milyen kíméleti idő; de már Péter-Pál táján mozgott az új költésű vad s arra rögtön vadászni kezdtek, a mint csak lehetett. Attól kezdve pedig a sok mocsár, nádas, nedves ér mind megelégnkült, s az őszi vízi vadászatok felérték a leggazdagabb, legváltozatosabb e nemű mulatsággal.

Soha nem feledhető gyönyörű emlékeimet szeretettel s gyöngéden ápolom máig is, a mikor jó *Ambrozovics* Gyulával, hű, de akkor már kissé fáradt vadásztársammal a *szontai* mocsarokat jártuk, a hol otthon volt még a hófehér kőcsag is, és a hol a halásznép fiai voltak a kalauzaink. Hosszú vadászeletem egyik legszebb napját, vagy inkább mondhatnám hajnalát éltem ott át, a mikor a csillagot fürdető vízen siklott a esónakom sötét nádtömbök között, s a derengő szürkület kezdetén majd leverte a kalapomat a sok vadrucra, a mely hol lecsapott elem farkastul a vízre, hol az evezőcsapásoktól megriadva kelt fel a rigvásokról, hogy elmeneküljön a közeledő veszedelem elől.

Hajnalodott s mire az első rózsaszínű sugár végigsuhant a vízen, nekünk már mesze bent kellett lennünk a nádasban. Odavártuk a hazatérő tündermadarakat, a melyek szűzfehéren úsznak a magasban és óvatosan jönnek, lassan ereszkednek; lenge szárnyalással közelednek, de e közben minden legkisebb gyanúsat észrevesznek s arra rögtön eltérülnek; soha viszontnemlátásra elkerülük a leskelődő vadászt . . .

Hajh, milyen izgató gyönyöröket kínált az ilyen hajnal a bácskai vizeken! S azután, a mikor végre feltűnedezt a hófehér madárkötös, ott, a messzeségben, és jött-jött, káprázó szemünk türelmetlenségének kivárthatatlan lassúsággal! Egyszer csak megpillantottam az érkező, egymás nyomán vonuló kis csapat

Szárazföldi vadak téli véd-ölme.

Vízi vadászat.

Kőcsag-vadászatok.

esőrlapátjait, kanalaikat, a mik elárulták, hogy hiszen ezek nem kőesagok, csak épp olyan fehér kanalas gémekek! — Minő esalódás volt az!

Azután elmentünk az *apatini* vizekre, a hol a sűrű nádasban még szarvas is tanyázott, s azt onnan valamikor kopókkal hajtották puskaeső elé. Ott volt a nádas belsősegeiben az a kerek nagy zombékos, a hol a moesári sneffek laktak; de hogy odajuthassunk, derékig kellett a sarat gázolnunk egy hosszú, elromlott gáton végig.

Sneff-vadász-
szatok.

És a *mosorini* remek moesarak, a hol *Mihajlovs* Kornállal szedtük aggatóra a moesári sneffeket; a hol a moesár szélén széles barna szalag húzódtott végig, mintha körülfonta volna a zöld zombikot; az a barnaság pedig mind ezernyi ezer pihenő vízi vad volt; temérdek vadruca, megszámlálhatatlan székialtóval tarkítva; a gázlóknak olyan tömegei, hogy az első lövés után elsötétült az ég és a kavargó rajok röpködésétől szinte sűvöltő hangzavar támadt a levegőben.

Imen kerültünk *Kovilon* (ma Alsókaból) keresztlár a *titeli* moesarakra; a régiekre, a melyek vadbőség dolgában felülmúltak minden képzeletet.

Alhoz még hasonlíthatót sem tapasztaltam, mint a mit Mosorinból *Kovilra* ment, egy szeptemberi hajnalon, a mikor a reggel a *Belo-blato* környékén talált bennünket.

Szekérrel kocogtunk egy hajlamos tarló mellett s tőlünk jobbra már a széles moesár terület. Egyszer csak nagy ropogásra riadtam föl félszendergésemből. Egy órási farka seregély-fele kelt föl a tarlóról s beváltott a nádas felé, a moesár szívébe. Csakhamar ismétlődött a ropogás és megint az előbbi képet láttam. Álmoságom hirtelen elmúlt; szemmeresztve figyeltem. Az új csapat madárban azután megösmertem a moesári sneffek seregét. Nincs az a seregély-fajta, a mely olyan ezredet számlálhatna. Mondhatom, hogy szinte szédültem a gyönyörűségtől, a minőt azóta sem volt alkalmam érezni.

Ma már a régi jó világnak bizony vége van. A bácskai moesarakat is lecsapták s a titeli vizek sehol sincsenek, csak emlékü maradt. Azok közül a vízi-területek közül, a hol én valaha otthon voltam, alig van már. De megvan még a *Ludastó*, Szabadka tájékán, és a híres *Palicsi-tó* is, a szárcsák hazája, a hol épp oly szép és dús szárcsavadászatok vannak tavasszal, mint akár a fehér-vármegei velenezei tavon.

Esónakos
vadászat.

A „Ludas“ hosszúkás területén, a nádszegte rigvások között, gyönyörűség volt a esónakos vadászat, a mikor a nagy tőkeruczák zajos esobogással keltek fel a lopódzó esónak előtt s azután a jó lövésre megint csak visszaestek, nagyot lolesantak a langyos vizen.

Ma a régiekből jobbára csak mutatóban van még valami; ilyen a *Kigyós-ér*, a mely a Ferencz-csatornába ömlik; azután a *Mosztonga*, a mely Bácsordasnál malmot is hajt; néhol tavat is alkot; továbbá a *Körös-ér*, Martonos és Ókanizsa között, a mely nyáron többnyire száraz, de tavaszi olvadáskor megtelik s folydogál. Megvan még a *Csikér*, a mely Szabadka határában ered s Péterrévénél a Tiszába folyik; meg a *Bács-ér*, a régi Krivája Bara, a mely a vármegye legnagyobb patakja. Pacsérnál kezdődik s azután a Tiszáig meg sem áll; néhol ez is hajt malmot.

Persze, ezek már csak időszakilag hozzák vissza a vízivadászat jó alkalmát, de távolról sem úgy, mint a híres időkben, a mikor a vízimadár minden fajtáját találhatta az ember a kiterjedt nagy moesarakon, a melyeken a legkülönbözőbb fajtákat szedhette össze a vadász, aránylag kevés fáradtsággal.

Az én időmben még megvolt a híres *Stehringer* is, a titelvidéki pákász-vadász, a ki valamikor Rudolf trónörökösét is kalauzolta azon a vidéken s a ki vezetőnek páratlan volt. Méltó utóda nem is akadt. Hisz a vizek s mocsarak már akkoriban úgyszólván napról-napra fogytak, kevesbedtek.

A vadak
üldöztetése.

A mint a rónaságról eltűnt a nádas meg a zombik: következett a pusztá nagy csönkje után a kitelepülés növekvő elevensége, a mi megváltoztatja a külső világ arázat.

A Bácska területe maga a Kánaán, a mely ontja a kenyér kincsét; népe tehát átlagban jó móddal él; úgyanyira mindene megvan az anyaföldtől, hogy még a kultúrát se nagyon erőlteti, nem igen sürgeti. A küzdő ember, a ki a fukar természettel örökös harcban áll, hogy tőle a maga számára valamit kieroszakoljon: itt bizony ismeretlen. A földműves elvetett magja bizonyosan kikél s dusan fizet a nyári aratás. Az egyre sokasodó nép számára mind szűkebbé

válnak a megtelt községek, a melyeken túlerjeszkedni a föld nagy értéke miatt lehetetlen; mit tehet hát a nép? kitelepszik a gombamódra szaporodó „szállásokra“, ott rak fészket.

A Bácska a „szállások“ hazája; éppúgy, a hogy Szeged környéke és általában az Alföld felsőbb részei a „tanyáké“; (ámbar Pest vármegye Kiskőrűsége is „szállással“ van tele; Fülöpszállás, Szabadasszállás pláne az egész községére is kiterjeszti a nevét;) s a hogy a Dunán túl pedig az ilyen külsőséget pusztának nevezik.

Az ilyen „szállás“ környékén azután vége a régi csendnek. Kivált, ha szomszédság is csakhamar kerül s új szállás épül, a hol szintén állandó az ember. Az emberrel együtt jár a házi állatok minden fajtája; közöttük természetesen a kutya meg a macska. Amaz könnyen kóborlóvá válik a szabadban, emez meg úgy eltűnik tavasszal, hogy csak a késő ősz veti haza, a mikor már jobb a tűzhely melege, mint a széljárta sivar mező, a hol le van tarolva minden s mincs többé jó búvóhely a rablástól élő kalandorok számára.

Hogy legyen vad ilyen területen, a hol mincs és nem is lehet nyugalma? A hol minden ildózi, még pedig folytonosan? A hol a szállás körül kódorgó gyereknép örökké vadászik rá; keresi a kis nyulat s a madárfészket, a mi ha véletlenül fogolyfészek, fűrjészek: annál nagyobb az öröm?!

Ha nyúl ugrik fel, azt rögtön üzöbe veszi a szállás házőrzője, s egyik a másiknak adja át a hajszás mulatságot, a míg a szegény tapsifüles be nem adja a kulesot, vagy úgy elfut, hogy vissza sem igen talál többet.

A nyúl a síma, nyílt bácskai térségnek jóformán egyetlen állandó négy-lábú vadja, a mire azután minden húsevőnek fáj a foga. Kezdve az agarásztól, végig a lesipuskásig, s beszámítva a rókát, sőt akár a kősa ragadozó madarakat is. A nyúl annál inkább okozója a közizgalomnak, minél ritkább. S akárhány község határában már a ritkánál is ritkább. Jól emlékszem rá, hogy egész nap vadásztam Rigyicza (R-gőze) környékén, s egyetlen egy nyulat láttam; fogoly-csapatot sem találtunk többet egynél.

A miből sok ellenben, sőt igen sok volt, az a kis vándortyúkoeska, a fűrj. A bácskai fűrjézés híres, még pedig messze földön. Kivált a délnek vonulás idejében szokott temérdek lenni megszerte. Stanisicon (Őrszállás) és Csónoplyán magam is részesültem benne. Augusztus folyamán némely esztendőben egy pár óra alatt száz fűrjet könnyen lóhet ott a jó lövő. Körülbelül Szent István napja táján éri el tetőfokát a fűrjézés kellemes mulatsága s azután eltart még úgy szeptember tizedikéig; de már Kisasszonynapja táján jóformán végét járja. A főszezion az augusztus, és ha olyankor úgy alkonyattájt végigsétál az ember valamely búzatarlón: egyik fűrj a másik után pirtyegve száll fel előtte, gyakran olyan területen is, a hol a tarló szinte le van borotválva, oly alacsony rajta a búzaszalma. A mint a nap heve kissé enyhül, előjönnek a fűrjécskék az erek sásas búvívből, a mesgyék gazosából, a kukoriczatáblákból, a krumplíföldről s mind kiügyekeznek a tarlókra, vagy a kölestáblák széleire, a muharosokba, ott dőzsölnek, lakmároznak. Jó vizslával a legnagyobb kényelemmel szedhet össze a vadász néhány tuczatot közülök. Sajnos, a szezon elég rövid, s azután — egy kissé egyhangú biz' az; hisz a fűrjvadászat minden vadászat között mégis csak a legkevésbé kínál változatosságot.

Állandó síksági szárnyas vadja a Bácskának a túzok; ez a hatalmas, szép alföldi szárnyas, a mely csak a szabad térségeken érzi jól magát. Ott, a hol megszire ellát az őrkakas, és biztosítja a csapatot a meglepetéstől. A nagy rónák ez óvatos dalbája még legkönnyebben megközelíthető áprilisban, a dürgés idején, a mikor a pulykakakasnál jóval nagyobb legények egynémely nekik erre a célra kedves területen összegyűlekeznek s tizenötven-húszan is versengnek abban, hogy ki sátoroz jobban-szebben; ki a csinosabb kéro közülök, a ki asszonyszívet hódíthat. Ilyenkor a szekeret önfelédten várják be annyira, hogy szinte egészen közlelről figyelhetik őket az ember; értem: az annyiról, a mennyiről igen jól lehetne őket söréttel is löni. Persze tavasszal ezt nemcsak a törvény, hanem a vadász-besület is tiltja. Augusztus közepéig békességök lehet.

Mint jóformán az Alföldön mindenütt, a hol vízre járhat, úgy a Bácskában is otthonos a maga idejében — tavasszal és őszszel — a vándor vadlúd, a mely seregestül lepi el a vetést, s enyhe télen néha kihúzza nálunk a nehéz téli hónapokat is, de költeni a messze éjszakai tundrákra vonúl. A nagy szürke lúd, az

Fűrjézés.

Túzok-
vadászat.Vadlúd-
vadászat.

ügynevezett tokes, mely a vadludak közül egyetlen nálunk költő fajta, a régi csöndes, nagy moesarak nádasaiiban és magas zombikosában mindenütt otthon volt. Ma már azéles búza terem a tókelúd hajdani fészkelő helyén. Elvértve ha akad belőle néhány pár valahol, a hol kevésbé zaklatják.

Rökavadászat.

A nádasokban valaha sok volt a vörös lóherfajzat, a róka, a mely sokkal jobb bűvőt talált a moesárvilág útvesztőiben, mint bármely sűrű erdő esalitosában. Az erdőből kizaklatlhatta a hajtó, vagy a jó kopó; innen ellenben fityvet hanylatott ökelme üldözésnek; hisz a süppedő iszap apró zombikszigetein senki sem üldözhetette; még a jó kopó is meddő erőköddéssel kergette a nyomát, ha ráakadt; hisz a nád között, kivált az egymás hátára nőtt torzokszővedék alagútjain, játszva menekült előle a sokkal könnyebben elesűző bestia.

A bácskai nádas-erekből nem kis mesterség volt kiszorítani a ravasz komát, a mely megszokta a kopócsabolást is és csak bújált a hajtóebek előtt. Hanem azért annak is volt módja, hogy kifogjon rajta a vadászfurfang. Ha nem volt tulságosan széles a nádszalag, a mely az ér medrére borult: kötelet húztak át rajta s a kötélre apró esörgöket, esengöket, fehér rongyzatokat kötöttek, azután keresztben tartva az így ellátott kötelet, lassan haladt vele kétoldalt két begyakorolt ember. A kötél súrolta a nádast, lefektette, átesűszott rajta, és e közben folyvást csilingelt-zörgött a sok esörgő, esengő, kolomp. A róka ennek a zenekarnak a közeledését nem bírta ki, a nád zúgása, hajlongása azt gyaníttatta vele, hogy bent vannak üldözői; néha a libegő rongyokat is megpillanthatta; menekült is ész nélkül, vakon, a nyiladékok táján leskelődő puszkások felé. Azok gondoskodtak számára az utolsó kenetről.

Négylábú ragadozók.

Más számottevő négylábú ragadozója a Bácskának már réges-régóta ninesen. Farkasra még a legöregebb nagyapák sem emlékeznek ott; ha csak a befagyott Duna jegén Szlavoniából át nem sétált nagy ritkaságképen valamí elszánt pusztázó ordas; de az is régen lehetett már. Sakál, úgy mondják, szintén volt valamikor a nádasokban, de hogy a maiak közül látott volna valaki ilyen „nádi farkast“, arról nines adatunk. Mellesleg mondvá, az igazi nádi farkas nem is sakál volna, hanem a nádasban állandóan lakó valóságos farkas, a mely termetre kisebb, mint az erdei, kivált pedig a hegyvidéki farkas. Az ilyen pusztai farkas sokkal is jobban hasonlított a kutyához, mint erdei rokona, a melynek a farkastipusa rögtön szembetűnik. Emez — már mint a hegyvidéki erdei farkas — az „ordas“, amaz — a nádi — csak a „esikaszk“. A Bácskát egyik sem háborgatja.

Holmi apró tolvajról, menyétről, görényről, elvértve talán nyestről, nem érdemes beszélni vadászat szempontjából. Ezeket a vadörök pusztítják, törrel vagy csapdával, esetleg méreggel is.

Szárnyas ragadozók.

Hanem a szárnyas haramiák megjelennek ma is régi dicsőségük területén. Például egy-egy nagy halászsas, a remek albicilla, a mely a nádasok környékén oly szivesen kalandozik, s a rónák világát általában híven kedveli. A hírhedt báránysas, „a ki“ minden magyar sas között a legnagyobb, s főhehér farkának a díszével legszebb is egyszersmind. Akkora ereje van, hogy a bárányt is elbírja, innen kapta nevét az alföldi pásztornéptől. Mutatkozik a rónán a foltos vállú királysas is, a legbátrabb minden sasféle között. Termetre bár kisebb amannál, de ha párbajt vívna odafent a kék levegőtengeren: mindig ő a győztes. A nagytestű albicilla ilyenkor elárulja, hogy valamivel mégis alattuk van a legnemesebbeknek. A szíve kisebb, mint amazoké. Megkülönbözteti a legtisztább kékvérűektől az a fogyatkozása is, hogy a csűdje meztelen, holott minden más sasé végig tollas. Míg a nádasok megvoltak, élénk volt felettük a levegő a réti héjják kóborló kalandozásaitól; ezek voltak a vízen vagy zombikokon gyanútlanul pihenő vízi vad rémei.

A vadász gyakran kaphatja őket jó lövésre ma is, s egy-egy ilyen rablónak illő jutalmazása néhány szem söréttel ugyancsak kellemes változatosságot hoz a néha úrrá váló egyhangúságba.

Az Alföld más szárnyas rablói sem ritkák a bácskai rónán, sem pedig az erdőségek táján. A sólymok minden fajtája megjelenik néha; a héjja, a karvaly, a kánya, a vérese, az ölyv, mind elég közönséges. Vadásznak megannyi ok az érdeklődésre.

A mik lassanként elfogynak, eltűnnek: azok a széptollú gémek, a melyekre a „ráró“ vadásztatott valamikor. A ráró az igazi halászsas, a „pandion.“ A hol

gém-tanya volt, ott a közelségből ő sem hiányzott; hisz olyan könnyen, mint ott, sehonnan sem vehetett véradót.

A kócsag eltűnt; a darut csak elvéve hallani, a mint a báránnyelzők régiójában krúgat; a szürke gém nem lel jó helyét; csak a vörös gém ácsorog a pocsetták szélén s lesi az idő múlását, unatkozva. Pedig mily változatos élénkség volt az elhúmult tájakon egykor; a mikor még kára-katna (kormorán) és selyemgém tarkította a nádas zöldjét feketével-fehérral.

Hát az erdők? a bácskai erdők?! . . .

Azoknak általában szelid a jellegök. Vadászat szempontjából nem is valami nagyon érdekesek. A mozgás bennök kényelemhez szokott vadásznak való; hisz legfeljebb egy-egy sűrűségeen kell átvergődnünk, ha éppen kedvünk tartja. De kapaszkodó, hágó, nehéz járású hely, már a mit a heggyvidéki vadász is elösmerné annak: sehol sínesen bennök.

Egynémelyikében elég jó nagyvad-állomány van. Az *apatini*, a *bezdáni*, a *doroszlói*, a *monostorszegi* erdőkben nemcsak egy erős szarvasbika kerül cső elé; de a hol szarvas nincs is, legalább őz mindenütt akad, s elég jól is tenyészik az úgynevezett lágy erdőkben, a melyek faállománya főképen nyár, fűz, akác és tölgy. Vaddisznó is van ezekben az erdőkben s egynémely jobb esztendőben, a mely a szaporodásnak kedvez, a bácskai vadászok a sörtevadból is kivethetik a részöket.

A palánkai erdőgondnoksághoz tartozó *Cséb* és *Futtak* épp oly számottevő terület, mint a kalocsaí ersekség bácsi erdősége, a mely szintén dicsekszik nagy vadállománnyal.

Gróf *Chotek* futtaki vadaskertje és gróf *Széchenyi* Emil vajszkai területe, különösen figyelemreméltó.

A *palánkai*, *palonai*, *butykovácsi* területek sok élvezetet szerezhetnek a nem túlságosan nagy igényű vadásznak, a ki a butykovácsi ártéren. (a mi körülbelül kétezer hold) még vízi vadászatra is jó alkalmat talál a maga idejében.

A Bácska vadászlete meglehetősen élénk, legalább ott, a hol van mire vadászni. Ezt bizony a parasztkézen levő községi területekről nem lehet mondani,

A nedves aljú erdőkben valamikor igen sok erdei sneffet lőttek, mind tavasszal, mind ősszel, a sneffvonulás idején. Állandó kisvad a bácskai erdőkben csak mérsékelt számmal van.

Híresek voltak régebben a titeli fennsík oldalán lefolyt rókahajtások, a mikor is a vörös frakkos hóhérnak minden furfangos menekülési fortélyát megfigyelhette a vadász, a ki az aljban állott, a honnan a partot végig beláthatta.

Mai napság a Bácska vadászatának, a régi vízi területek eltűntével, különösebb érdekessége nincsen. De azért az a nagy vadásztársaság, a mely Zombortól Vajszkáig ura minden vadnak: ha mást tán nem is mindig egyforma sikerrel, de az utolsó hajtást — pohárral a kézben, — föltétlenül pompásan rendez.

A vadász, a ki egész nap szívvel-lélekkel fárad, rá is szolgál erre a bizonyos sikerrel kecsgetető jutalomra, a mi maga megéri, hogy izzadságban fürödjék érte az ember; hisz csak így lehet tökéletes a gyönyörűsége, a mikor a telt poharat az ajkához emeli.

Erdei
vadászat.

Vadászélet.

IPAR, KERESKEDELEM, HITELÜGY, KOZLEKEDÉSÜGY.

Az ipar törté-
nete.

Bács-Bodrog vármegyében az ipar története a tatárjárás után veszi kezdetét. A kipusztult vármegyét IV. Béla nagy részben újra telepítette és a városokat külön szabadalmakkal ruházta föl. Az Anjou királyok pedig, a hatalmaskodó főurakkal szemben támaszt akarván bennök nyerni, még több előjogokat adtak nekik, Zsigmond király pedig a városokat külön törvényhatóságokká nyilvánította. Ez időben Szondiak, Bács vármegye egyik legjelentékenyebb városának, igen fejlett ipara volt. Kiváltságai miatt annyi mesterember telepedett itt le, hogy a XV. században a vármegye területén Szondiában volt a legtöbb iparos. S hogy iparosai milyen jómódúak voltak, mutatja az, hogy 1434-ben egy *Gallus* nevű mészárosmester itt kórházat és szegényházat alapított. A szondi eszmadiaiak ezéhszabálya még 1448-ból való. Az itteni iparosok az egész országban mindenhová eljárta vásárra és hogy szabadon járhasanak országszerte, 1456-ban menedéklevelet nyertek. Nemkülönbén Bács városa is kiváló iparral dicsekedhetett. Róbert Károly alatt itt pénzverő intézet volt. Egy bácsi ezüstmárkában volt 60 garas. S később, midőn II. Ulászló király 1494 november 17-én ideérkezett, itt készítettet magának ruhát, egy rókaprémés báránybőr-szabát. Pedig bizonyára volt házi szabója, a minthogy akkoriban szokásban volt, hogy a főurak is házi iparosokat tartottak. Így Imreffi Mihály bácsi főispán 1522. évi háztartási lajstromában a következő házi mesteremberek szerepelnek: Egy szabó két szolgáljával, egy ács a segédjével, kertészek a szolgálkával és egy sütő a segédjével. Imreffi pétervárai háztartásában három ács, hat bognár, két kőfaragó és két kádár volt.

A ezéhszabály már a XIII. század végén kezdett nálunk elterjedni. Így, mint említettük, a szondi eszmadiaiaknak már 1448-ban volt ezéhszabályuk. Zenta iparosai is ezéhekbe tömörültek. A budai káptalan 1513. május 15-én a zentai eszmadia-ezéhet a szegedi eszmadiaiak szabályaival ruházta fel és megengedte, hogy a zentai szabó-ezéh a szegedi szabók szabadalmaival és kedvezményeivel élhessen. Azonban ezek a fejle t és népes ezéhek a mohácsi vészkor mind elpusztultak.

A török hódoltság idején a folytonos dúlások nem igen kedveztek ugyan az ipar kialakulásának, de a török uralom végén az iparosok is újból kezdenek ezéhekké megalakulni. Ez időből a legrégebb ezéh a bajai eszmadiaiaké, a kiknek ezéhszabályzata 1696-ban nyert királyi megerősítést. A bajai takácsok, szücsök és szabók három év múlva állottak külön-külön ezéhekbe.

A hódoltság
után.

A félhold uralma Savoyai Jenő herceg 1697. évi szeptember 11-én vívott zentai győzelmével véget ért Bács-Bodrog vármegye területén is és megkezdődött az újjászervezés korszaka, a mely minden tevékenységre és így az ipari fejlődésre is kedvező hatással volt. Az 1699-ben tartott összeírás szerint Bács vármegye 47, tehát valamennyi községében összesen 298 kézműipari műhely volt. Ezek közül Bajára 199, Zomborra 31, Bácsra 10, Péterváradra (Újvidék) 13 jutott. Ez összeírásból tudjuk azt is, hogy ekkor Bács vármegyében 16 malom, 10 pálinkaégető, 14 serfőző-műhely és 29 kocma volt. A telepítésekkel egyidejűleg az ipari szükségletek is növekedtek, tehát gondoskodni kezdtek az iparosok beédesgetéséről is, a kik egyéb kedvezményeken kívül 15 évi adómentességben is részesültek.

Az 1720. évi összeírásokról Bács és Bodrog vármegye területén az ipar már nagy haladását mutat meg az erre vonatkozó érdekes adatok szerint az iparosok községenként a következőképen oszlottak meg: *Bács vármegyében*. Bács: 1 kovács, 3 szabó, 3 fűző. Baján volt összesen 56 iparos és pedig többek között 1 borbély, 4 csizmadia, 1 fazekas, 1 kádár, 1 kerégyártó, 2 kovács, 1 kőmíves, 3 kőtélverő, 6 mészáros, 2 pék, 15 szabó, 2 szíjgyártó, 7 szűcs, 1 timár, 3 szappanos, 1 serfőző, 5 kocsmáros. Baracska: 1 puskamíves. Béreg: 1 kerégyártó. Dautova (Dávod): 1 kerégyártó. Monostorazeg: 1 kovács. Pálvna (Palona): 1 molnár. Szántova: 1 kovács. Szerzbác: 1 kerégyártó. Zombor: 1 csizmadia, 1 kovács, 2 mészáros, 4 szabó, 4 szűcs, 2 kocsmáros. *Bodrog vármegyében*: Deszpot-szentiván: 1 kovács. Futak: 9 csizmadia, 1 kádár, 2 kovács, 5 mészáros, 1 pék, 16 szabó, 3 takács, 4 timár, 3 szappanos, 1 kelmefeső, 1 kocsmáros, 1 fuvaros, 1 halász, 1 méhés. Keresztúr: 1 szűcs, Kovil (Felsőkabol): 1 kovács, 2 szabó, 1 szűcs, 1 halász. Kuczora: 1 kerégyártó. Pivnicza (Pinczéd): 1 kovács. Szentmihály: 1 kovács. Temerin: 1 kovács, 1 kocsmáros. Pétervárad-sánc (Újvidék): 1 borbély, 3 csizmadia, 3 kovács, 1 lakatos, 1 mészáros, 1 molnár, 1 pék, 1 szíjgyártó, 1 szűcs, 2 szappanos, 1 serfőző, 2 kocsmáros, 1 halász, 1 fuvaros. A *dunai határvidékek* kerületében: Kovil (Alsókabol): 1 szabó, 1 kocsmáros, 3 fuvaros, 3 halász. Palánka: 2 kerégyártó, 1 szűcs, 4 kocsmáros, 2 fuvaros, 2 halász. Titel: 2 csizmadia, 1 kovács, 8 halász, 1 kereskedő, 1 hajós. Pétervárad-sánc: 1 ács, 2 csizmadia, 1 kovács, 5 mészáros, 7 szíjgyártó, 1 szűcs, 1 üveges, 2 serfőző, 2 kocsmáros, 10 hajós. A *tisza-szegedi Határvidékek* kerületében: Ada: 1 halász. C-uog: 1 ács, 16 fuvaros, 17 halász, 2 hajós. Tiszaföldvár: 1 szűcs, 5 fuvaros, 1 halász, 1 hajós. Ókániza: 7 fuvaros, 4 halász. Martonos: 1 csizmadia, 1 kovács, 5 szabó, 2 fuvaros, 9 halász, 2 hajós. Mohol: 1 szűcs, 4 halász, 1 kocsmáros. Óbemes: 5 szabó, 1 molnár, 1 szűcs, 3 fuvaros, 4 halász, 1 kocsmáros. (Petrőcz): 6 fuvaros, 5 halász, 1 méhés. Szabadka: 1 ács, 1 kovács, 1 mészáros, 3 szabó, 3 szűcs, 1 fuvaros, 1 kocsnáros, 1 kereskedő. Zenta: 1 ács, 1 csizmadia, 1 molnár, 7 fuvaros, 5 halász, 1 kereskedő. Zombor: 3 ács, 1 szabó, 1 szűcs, 13 egyéb iparos, 1 kereskedő. Zsablya: 1 ács, 6 fuvaros, 16 halász, 2 kereskedő, 1 hajós.

A kinestári helytartótanács 1750 körül meghonosította a vármegyében a dohányt és ezzel kapcsolatban Péterváradon dohánygyárat alapítottak. Ugyan-ebben az időben indult meg a selyemhernyótenyésztés is, a mely új iparágak keletkezését a selyemfonást és szövést vonta maga után. A kinestári petéket osztott ki és egyben elrendelte az eperfák ültetését is. 1780 körül már kinestári selyemfonóműhelyt találunk Palánkán. A vármegyében készült nyers selymet a temesvári selyemgyárban dolgozták föl.

A fél ország forgalma, a vízi út következtében, Baján át bonyolítódtott le. Ezáltal Baja igen korán fejlődött ki s mint már említettük, a czéhek is itt keletkeztek leghamarább. Baja ipara és kereskedelme ez időtájt oly nagy volt, hogy egy 1788-ban Pozsonyban megjelent német közgazdasági lexikon egyenesen Kis-Pestnek nevezi. Szabadkán 1720-ban még csak 9 iparos és egy kocsmáros volt és az ipar csak akkor indult itt is rohamos fejlődésnek, midőn Mária Terézia 1779-ben a szabad királyi városi jogot adományozta Szabadkának. Zombornak 1720-ban egyik kimutatás szerint 12, másik szerint 18 iparosa volt. De II. József idejében e városba már 63 német mesterember költözött. Volt közöttük esztérgályos, keztűs, molnár, bognár, öntő, óras, cipész, pék, harisnyakötő, szappanos, rézmíves, nyerges, pecsétmetsző, kádár, késes, tükészítő, kertész, kosárfonó, fésűs, keményítőkészítő, kártyafestő, zenész, fazekas, szítás, flanelkészítő, szabó, selyemfestő, lészővő, kárpitós, köszőrös stb. Újvidéknek, mint szintén dunamenti városnak, is már korán virágozott az ipara. Mint fentebb láttuk, 1720-ban már számos iparosa volt. A czéhélet is hamar fejlődött. Többek között volt sebész-czéhe is, a mely 1748-ban alakult. Midőn 1774-ben az iparosokat összeírták, az egyes czéhek taglétszáma a következő volt: szíjgyártó- és szűcs-czéh 146, kőmíves- és ács-czéh 72, lábbeli-készítő 119, szabó 179, aranymíves 82, rézmíves 18, asztalos 20, lakatos 16, mészáros 20, szappanos 14, pék 12, keztűs 4, timár 7, stb. A föl soroltakon kívül is voltak még iparágak, de azokat csak egy-két iparos izzte. 1796-ban megnyílt itt a legelső nyomda. Zentán az 1720. évi összeírásokról még nagyon kevés kézmíves volt. A czéhrendszer idején az ipar itt is virágozott.

A török hódoltság után keletkezett czéhek eleinte csak maguk alkották meg czéhszabályukat, más városok mintái után. Így pl. az 1743-ban szervezkedett újvidéki gombkötők czéhe a pécsi mesterektől kért czéhszabályzatot. Királyi megerősítés csak akkor kellett, ha valami különös előjogokat akartak maguknak biztosítani. Ilyen kiváltsága csak az 1696-ban alakult bajai czéhnek volt.

Bács és Bodrog vármegye területén a következő községek iparosai kaptak czéhszabályzatot: *Ada*. 1815-ben takácsok, csizmadia- és szabók. 1819-ben kovácsok, lakatosok, kerégyártók, asztalosok és kőtélgyártók. *Apatin*. 1700-ban ácsok, kofaragók, cseresepesek, asztalosok, esztérgályosok, üvegesek, puskamívesek, fürdősök, csizmadia- és vargák, lakatosok, nyereggyártók, kádárok, kerégyártók, szegmívesek, kovácsok, magyar és német kalaposok, mészárosok, serfőzők, szappanosok, szíjgyártók, timárok, bádoga-ok, öntők, rézmívesek, tücsinálók, posztó-csinálók, takácsok, harisnyakötők, hálófonók, festők, nyírók, szabók, gombkötők, szűcsök és kez-

A városok ipara.

A bácskai czéhek.

tyusók, 1817-ben molnárok, vargák, eszmadiai, molnárok és pékek, kovácsok, kerégyártók, kádárok, mészárosok, serfeszők, szabók, gombkötők, szücsök, koztyúsók, takácsok, posztósok, harisnyakötők, festők, posztónyírók, ácsok, kőművesek, asztalosok és lakatosok, 1829-ben kötélverők, kötélyártók, 1830-ban halászosk. *Bács*, 1828-ban a szabó, eszmadia, fazekas, szíjgyártó, szücs, varga, gombkötő, egyesült magyar ezék; német kádár, kerégyártó, kovács, lakatos, asztalos, kalapos, harisnyakötő, timár, üveges, kőműves, varga, takács, szabó, szappanos, pék, kötélyártó, festő és molnár. *Bácsalmás*, 1815-ben takácsok, szabók és mások. *Bácsfeketegy*, 1826-ban kovácsok, lakatosok, *Bácsföldvár*, 1818-ban takácsok, asztalosok, lakatosok, *Báckeretes* (Kupuzsina), 1834-ben mészárosok, takácsok, halászosk. *Bácsszentirán* (Prigleviczszentiván), 1822-ben lakatosok, kovácsok, kerégyártók, kádárok, asztalosok, *Baja*, 1696-ban eszmadiai, 1700-ban szücsök, szabók, kereskedők, mészárosok, 1701-ben kötőlesek, takácsok 1714-ben mészárosok, 1716-ban eszmadiai, 1720-ban eszmadiai, szabók és szürszabók bővített szűzbabálya, 1721-ben kovácsok és kerégyártók, 1724-ben gombkötők, 1765-ben eszmadiai, szabók és szürszabók, 1779-ben kádárok, kerégyártók és kovácsok, 1815-ben szappanosok, timárok, szücsök, kőművesek, ácsok, takácsok, kötélverők, kádárok, lakatosok, kovácsok, süvegesek, mészárosok, asztalosok, vargák, német szabók, halászosk, eszmadiai, molnárok és magyar szabók, 1817-ben harisnyakötők és fésűsök, 1819-ben kéményseprők. *Bajmok*, 1829-ben kovácsok, ácsok, kőművesek, szücsök, eszmadiai, szabók, kötélverők, takácsok, asztalosok és szíjgyártók. *Bezdán*, 1815-ben eszmadiai, vargák, takácsok, szabók, szíjgyártók és szücsök, 1815-ben, 1825-ben és 1830-ban vegyes ezék, 1830-ban timárok, festők, asztalosok, bodnárok, esztérgályosok, pékek, fazekasok, szappanosok, bozskorkészítők, vargák, kalaposok, üvegesok, harisnyakötők, fésűsök, szítakötők, ácsok és molnárok. *Csantavér*, 1829-ben kovácsok, lakatosok, ácsok, kádárok, takácsok, eszmadiai, szücsök, szabók, vargák, kalaposok, szíjgyártók, festők, kötélverők, asztalosok, esztérgályosok és szürszabók. *Cservenka*, 1822-ben kerégyártók, kovácsok, vargák, szabók, szücsök, takácsok. *Csonoplya*, 1840-ban szabók, takácsok. *Doroszló*, 1818-ban takácsok, 1832-ben szabók, eszmadiai, *Gádor*, 1829-ben kovácsok, kerégyártók, asztalosok, eszmadiai, szabók. *Hádság*, 1818-ban kőművesek, ácsok, asztalosok, lakatosok stb., 1826-ban kalaposok, szappanosok. *Jánoshalma* (Jan-kovácz), 1822-ben takácsok, 1841 kovácsok, kerégyártók, szabók. *Kerény* (Kernyájú), 1827-ben kádárok, kovácsok, lakatosok, kerégyártók, asztalosok, molnárok. *Kihégyes*, 1815-ben kovácsok, takácsok, 1819-ben kéményseprők. *Kossuthfalva* (Ómoravicza), 1838-ban takácsok, kovácsok, lakatosok, szabók, eszmadiai, kerégyártók, szücsök, kádárok. *Kula*, 1815-ben szabók, vargák, eszmadiai, 1819-ben gör. kel. szürszabók, 1827-ben takácsok, szabók, szücsök, vargák. *Küllöd* (Kollut), 1827-ben kovácsok, lakatosok, asztalosok, kerégyártók, takácsok. *Magyarkanizsa*, 1815-ben szücsök, szabók, eszmadiai, takácsok, kovácsok stb., 1826-ban asztalosok, vargák, fazekasok, 1830-ban kalaposok. *Martonos*, 1827-ben kovácsok, kerégyártók, szabók, eszmadiai. *Mélykút*, 1829-ben takácsok, kovácsok, lakatosok, eszmadiai, szabók. *Militics*, 1842-ben asztalosok, ácsok, bádógosok, kovácsok, eszmadiai. *Monostorszeg*, 1826-ban kovácsok, lakatosok, kerégyártók, molnárok, halászosk. *Nemesmilitics*, 1815-ben lakatosok, ácsok. *Öbence*, 1815-ben szabók, szücsök, vargák, eszmadiai, kovácsok, kerégyártók, takácsok, 1820-ban kalmárok, 1829-ben kőművesek, ácsok, asztalosok, 1837-ben gombkötők, üvegesek és szítakötők. *Ójutak*, 1818-ban több iparból alakított „őfuttaki ezék”. *Ópalánka*, 1840-ban szücs, varga, kovács, lakatos, szabó. *Órszállás* (Stanisi stb.), 1815-ben kovácsok, ácsok, lakatosok. *Pacsér*, 1829-ben kovácsok, lakatosok, kerégyártók, asztalosok, ácsok. *Palánka*, 1818-ban kőműves, ács, molnár, pék. *Paripós* (Parabuty), 1840-ben asztalosok, lakatosok, ácsok, kovácsok, szabók, takácsok. *Péterváre* (Petrovoszello), 1815-ben lakatosok, bognárok. *Petrocz* (Petrovác), 1841-ben eszmadiai, kovácsok, szabók, kerégyártók, kalaposok, szücsök, ácsok. *Szabadka*, 1763-ban szabók, 1777 és 1815-ben szíjgyártók, kötőlesek stb., 1779-ben takácsok, kőművesek, ácsok stb., 1815-ben vargák, mészárosok, stb., 1821-ben német szabók, 1822-ben molnárok, 1827-ben asztalosok, 1841-ben kalaposok. *Szeghegy*, 1823-ban kovácsok, kerégyártók, lakatosok, asztalosok. *Szentjúlöp* (Filippova), 1827-ben eszmadiai, vargák, szabók, szücsök. *Szenttamás*, 1815-ben szabók, szücsök. *Szilberck* (Bresztovác), 1834-ben vegyes ezék, kovácsok, lakatosok, kerégyártók, kádárok, kötélverők, kalaposok, harisnyakötők, üvegesek, eszmadiai, vargák, szücsök, szabók, festők, esztérgályosok, asztalosok, takácsok. *Szivác*, 1827-ben eszmadiai, vargák, szücsök, szabók, szücsök, takácsok. *Temerin*, 1815-ben kovácsok és ácsok. *Topolya*, 1815-ben kovácsok, szücsök. *Torza*, 1818-ban kovácsok, lakatosok, kerégyártók, kádárok. *Újutak*, 1815-ban szücsök, eszmadiai, kalaposok stb., 1826-ban kovácsok, lakatosok, kőművesek, halászosk. *Újpalánka*, 1816-ban szücsök, 1817-ben rézművesek, pékek, 1822-ben bozskorkészítők, mézeskalászosok, kalmárok, ácsok, stb., 1824-ben borbélyok, 1827-ben szürszabók, 1830-ban kádárok, 1832-ben kalaposok, 1833-ban timárok, 1834-ben szappanosok, 1837-ben asztalosok, lakatosok stb., 1839-ben vargák, halászosk, 1841-ben német szabók, 1843-ban magyar szabók. *Újváros*, 1821-ben kőművesek, asztalosok, lakatosok, kovácsok, ácsok, kerégyártók. *Újvidék*, 1726-ban gombkötők, 1730-ban bognárok, 1748-ban sebészek, borbélyok, 1770-ben szücsök, 1807-ben kőművesek, 1817-ben kovácsok, kerégyártók. 1822-ben gör. kel. papuesosok, gombkötők, bozskorkészítők; magyar, német és szürszabók, 1824-ben borbélyok, 1847-ben eszmadiai. *Vaskút*, 1818-ban kovácsok, ácsok. *Zenta*, 1815-ben eszmadiai, szücsök, kovácsok, ácsok, takácsok, 1823-ban lakatosok, asztalosok, üvegesek, esztérgályosok. *Zombor*, 1765-ben kerégyártók, kovácsok, lakatosok és ácsok. Ezeket 1777-ben és 1780-ban újból megerősítették. 1774-ben bognárok, 1815-ben takácsok, 1816-ban kalaposok, mészárosok, szappanosok, 1817-ben szabók, 1819-ben kéményseprők, 1820-ban szíjgyártók, asztalosok, lakatosok, 1820 és 1821-ben róm. kath. és gör. kel. eszmadiai, 1821-ben kőművesek, kádárok és ácsok, 1822-ben szücsök, 1824-ben német szabók, 1825-ben gör. kel. bozskorkészítők, 1827-ben kötőlesek, 1828-ban kalmárok, 1834-ben róm. kat. szabók és szürszabók, 1840-ban magyar szabók, 1841-ben harisnyakészítők.

1816-ban Szabadkán már 45 iparág volt 560 mesterrel. Baján az 1840. évi összeírás szerint volt 1173 iparos. Ezek között volt 4 puskaműves, 1 orgonaeisínáló, 6 harisnyakötő, 3 posztónyíró, 1 keztűs, 3 szegkovács, 2 szappanos, 12 timár, 20 kalapos, 27 kályhás, 8 fésűs, 6 olajsajtáló, 280 eszmadia, 60 szürszabó, 2 rézműves, kosárfonó stb. Ez időre esett Baja virágkora, bár akkor a lakosság száma csak egy harmadrésze volt a mainak. 1842. évben nyílt meg Szabadkán az első nyomda. Újvidéken 1843-ban nyílt meg a helyi második és 1847-ben a harmadik nyomda is.

Bács-Bodrog vármegyének az 1848—49-iki szabadságharc alatt és után szomorúan kivétele helyzetbe volt. A nemzetiségek egymás ellen támadtak és a szerbek szomorú magatartása következtében a kölesönös gyűlölködés a czéhek beléletében is lábra kapott. Leginkább érezhető volt ez Újvidéken, bár 1852-ben a városi tanács és közgyűlés még egyöntetűen intézkedik a czéhekre nézve. Ekkor ugyanis a czéheket öt csoportra osztották és mindenik csoportnak külön czéhbiztost rendeltek ki. Az első csoport czéhbiztosa volt Herger Pál városi tanácsos; ide tartozott a szabó, kádár, bogsnár, kovács, szerkovács, fejsze-kovács, szegkovács, nyerges, molnár, zemlyepék, czukrász, órás, aranyműves, bádogos, rézműves, keztűs, festő, fésűs, szítás, takács és könyvkötő czéh. A második csoport czéhbiztosa Csuka Péter volt; ide tartozott a szappanos, méz-száros, halász és kenyérsütő-pék czéh. A harmadik csoport czéhbiztosa volt Sztojánovics Péter; itt volt valamennyi kereskedő, továbbá borbély és szűrszabó. A negyedik csoportnak Lust Ferencz volt a czéhbiztosa; ide tartozott a gombkötő, kalapos, cipész, kőműves, ács, fazekas és kefekötő czéh. Az ötödik csoport czéhbiztosa Vladiszavljevicz István volt; ide tartoztak a csizmadia, lakatosok, asztalosok, kárpitások, boeskorosok, szücsök, vargák, dohány- és bőrkereskedők. 1859 december 20-án jelent meg a császári nyílt parancs, a mely a szabadipart honosította meg. Ez nagy megkönnyebbítés volt az ipar gyakorlásának és bár az abszolutizmus kormányától származott, mégis kedvező eredményeket idézett elő. A 60-as évek körül Zombor ipari élete oly élnék volt, hogy itt 1865-ben egy „Ipar“ című szaklap jelent meg magyar nyelven. Ugyanez évben Újvidék iparosi között beállott a szakadás. A szerb és nem szerb iparosok nemzetiségek szerint szétváltak és külön-külön érdekesorotokba tömörültek. Az 1867-iki kiegyezés végre meghozta minden téren azt a szabadabb föllélegzést és mozgást, a mely az egészséges fejlődés föltétlen kelléke.

Bács-Bodrog vármegye mai ipara a fejlettségnek már magas fokán áll. A vármegye ipara nagyrészen a mezőgazdasági termények földolgozásával foglalkozik és az árúk félgyártmányként vándorolnak külföldre, de vannak készárúk kivételére dolgozó ipari üzemek is. Főként a malmok. A fejlődés egészséges megnyilvánulásának tekinthetjük azt is, hogy az ipartelepek nem a városokban zsúfolódnak össze, hanem megoszlanak a vármegye többi községei között is, noha azért a legtöbb ipartelep mégis a városokban van. A legtöbb ipar- és gyárteleppel dicsekedhetik Szabadka és Újvidék. Mindkettőnek kisipara is, nagyipara is, virágzónak mondható. Bajának, Zentának és Zombornak hajdanta erős kisipara le hanyatlott. Míg Baján 1840-ben 1173 iparos volt, addig ma, midőn lakosainak a száma háromszor akkora, csak 847 tagja van az ipartestületnek. Az akkor kimutatott iparágak legtöbbje megszűnt, másik része pedig visszafejlődött és gyáripara is csak lassan halad előre. A hanyatlás oka, hogy a budapest—szabadka—zimonyi vasút kiépülésével a dunai vízi út elvesztette fontosságát; remélhető azonban, hogy a baja—bátaszéki hid elkészültével itt áthaladó elsőrendű vasútvonal visszaszerzi Baja régi ipari és kereskedelmi fontosságát. Zombor ipara ismét fejlődésben van; de ha összehasonlítjuk az egykori állapotokkal, látjuk, hogy hajdani nagyságát még nem érte el, sőt egyes iparágak egészen megszűntek. Így a posztönyirő, gombkötő, órákészítő, rézöntő és reszelővágó ipar eltűnt. A harisnyakötő, takács és szítás ipar pedig esőkent. Zenta ipara, az építőipar kivételével, hanyatlásnak indult. Ellenben a nagyipar fellendült és újabban mind több és több gyártelep keletkezik itt. Hogy Újvidék nagyipara olyan magas fokán áll, annak oka a város celetudatos iparfejlesztési politikája. A Duna felső folyásán ipartelepek céljaira óriási területet jelöltek ki, a melyet a Limán nevű mocsár kiszáritásával nyertek. Itt a telkeket gyártelepek számára négyzetölként egy koronájával adja el a város, holott 20—30 koronát is megér; azonkívül az alakuló gyárakat 5—10 évi pótdamentességben részesíti. Nem csoda tehát, ha rövid néhány év alatt Újvidéknek tekintélyes gyárnegyede fejlődött és ezzel követendő példát állított föl az egész vármegyének.

Bács-Bodrog vármegyének a törv.-hat. városokkal együtt az 1890. évi népszámláláskor volt 719.296 lakosa, ezek között 294.956 a kereső és 424.340 az eltartott. Az iparra esett 102.843 lélek, a kik közül 39.577 kereső és 63.266 eltartott. Az 1900. évben volt Bácskának 766.779 lakosa 317.906 keresővel és 448.973 eltartotta. Akkor az iparra már 118.142 lélek esett, a kik között 49.969 kereső és 68.173 eltartott volt. Baján volt 3043, Szabadkán 5060, Újvidéken 3823, Zombornán 2666 és a vármegyében 35.377 kereső iparos és további adatainknál már csak a kereso iparosokat vesszük figyelembe. Az egész vármegyében tulajdonképeni iparral foglalkozott 41.864 férfi, 7080 nő, együtt

1848 után.

A mai viszonyok.

Ipari statisztika.

48.944; házi és népiparral 363 férfi, 457 nő, együtt 820; vándoriparral 190 férfi, 15 nő, együtt 205 egyén. A tulajdonképeni iparral foglalkozók közül önálló volt Baján 776 férfi, 298 nő, együtt 1074; Szabadkán 1307 férfi, 1031 nő, együtt 2338; Újvidéken 872 férfi, 407 nő, együtt 1279; Zomborban 779 férfi, 363 nő, együtt 1142; a vármegyében 15.331 férfi, 2007 nő, együtt 17.338. Az egész vármegye területén összesen volt 19.125 önálló férfi, 4.106 önálló nő, együtt 23.231. A tulajdonképeni iparral foglalkozók közül segédszemély volt Baján 1637 férfi, 295 nő, együtt 1932; Szabadkán 2121 férfi, 448 nő, együtt 2569; Újvidéken 2077 férfi, 368 nő, együtt 2445; Zomborban 1333 férfi, 148 nő, együtt 1481; a vármegyében 15.571 férfi, 1715 nő, együtt 17.286. Az egész vármegye területén összesen volt 22.739 férfi, 2974 nő, együtt 25.713 segédszemély. A segédszemélyek közül tisztviselő volt 351, segítő csalátlag 1918, művezető és előmunkás 335, segédmunkás 14.737, insz 6704, szolga 1668. Ipparral csak mellékesen foglalkozott az egész vármegye területén 5188 férfi, 13.013 nő, összesen 18.201 egyén.

Vállalatok.

A tulajdonképeni ipar körébe tartozó vállalatok száma az egész vármegye területén 26.738, a melyek a törv.-hat. jogú városok és a vármegye között így oszlottak meg: *Baján* volt 1177 vállalat; ezek közül segéd nélküli dolgozott 691, egy segéddel 204, két segéddel 125, 3—5 segéddel 102, 6—10 segéddel 40, 11—20 segéddel 12 és 20-nál több segéddel 3 vállalat. Ez utóbbiak között volt egy gazdasági gépgyár 25, egy szeszgyár 27 és egy szálloda 21 segéddel, összesen 3 vállalat 73 segéddel. *Szabadkán* volt 2670 vállalat; ezek közül segéd nélküli dolgozott 1842, egy segéddel 422, két segéddel 176, 3—5 segéddel 158, 6—10 segéddel 45, 11—20 segéddel 18 és 20-nál több segéddel 9 vállalat. Ezek között volt egy vasutógyár 28, egy vasuti műhely 30, egy fémház 28, egy építő 21, egy szobafestő 24 és négy szálloda együtt 131 segéddel, összesen 9 vállalat 262 segéddel. *Újvidéken* volt 1484 vállalat; ezek közül segéd nélküli dolgozott 863, egy segéddel 240, két segéddel 153, 3—5 segéddel 150, 6—10 segéddel 51, 11—20 segéddel 19 és 20-nál több segéddel 8 vállalat. Ezek között volt egy gépgyár 70, egy selyemfőző 101, két gőzmalom együtt 68, egy gőzmalom 64, egy könyvnyomda 22 és két szálloda együtt 48 segéddel, összesen 8 vállalat 373 segéddel. *Zomborban* volt 1293 vállalat; ezek közül segéd nélküli dolgozott 849, egy segéddel 211, két segéddel 98, 3—5 segéddel 100, 6—10 segéddel 21, 11—20 segéddel 13 és 20-nál több segéddel egy vállalat. Ez egy gőzmalom volt 67 segéddel. *Bács-Bodrog vármegyében* volt 20.114 vállalat; ezek közül segéd nélküli dolgozott 13.173, egy segéddel 4286, két segéddel 1512, 3—5 segéddel 921, 6—10 segéddel 158, 11—20 segéddel 44 és 20-nál több segéddel 20 vállalat. Ezek között volt Apatinban egy kosárfőző 29 s egy kendergerelő 50. 6 23, Monostorszegen egy vízszab. lyozás 33, Kiszálláson egy gőzmalom 40, Militie en egy kenderkikészítő 36 s egy másik 51, Cservenkán egy gőzmalom 21, Újverebáson egy gőzfűrész 38, egy kender- és kőcsigár 27, egy múnalom 22 s egy építő 27, Óbecsén egy serfőző 21 s egy vendéglő 22, Ópalánkán egy kenderátató és kötőfonógár 95, Újfutakon egy kenderátató és kötőlyár 38 s egy másik 58, Csurogon egy vízszabályozás 90, Zsiblyán egy vízszab. lyozás 23, Zentán egy fűrészárnyár 50 s egy gőzmalom 43 segéddel, összesen 20 vállalat 787 segéddel. — Az egész vármegye területén összesen 26.738 vállalat; ezek közül segéd nélküli dolgozott 17.418, egy segéddel 5363, két segéddel 2064, 3—5 segéddel 1431, 6—10 segéddel 315, 11—20 segéddel 106, 21—50 segéddel 33, 51—100 segéddel 7, 101—200 segéddel 1 vállalat. A 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma 41, a melyek összesen 1562 segéddel foglalkoztattak.

Vas- és fémipar.

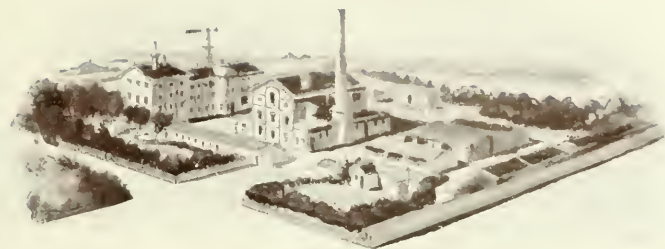
A vármegye vas- és fémipari telepei már elég fejlettek, noha még mindig nagy nehézségekkel kell küzdeniök a külföldi verseny miatt. Újabban erősen fejlődik a sodronyfonás és kötés Baján, Bulkesziben és Újvidéken. Szabadkának pedig vasutógyára híres, csak nagyon drága a hazai vasanyag és így kénytelen angol vasat hozatni és földolgozni. Továbbá panaszok hangzanak föl a lakatosok, bádigosok és késesek részéről, mert az ő iparzikkeiket a kereskedők készen tartják, míg az utóbbiak forgalmát, külföldi áruikkal, a hálózó bosnyákok is rontják. A statisztika szerint vas- és fémiparral foglalkozott a vármegyében 4795 személy. Ezek között volt 2525 kovács és 1280 lakatos.

A nagyobb ipartelepek, az izei erő és a munkáslétszám megjelölésével, a következők: *Grieszfelder György* sodronyfonó telepe *Cservenka*, 5 lőerős nyersolaj-motor, 4 munkás. *Hauk* Adám mülakatossága, *Apatin*, 4 lőerős gőzgép, 9 munkás. *Poz-ert* és *Resch* késáru-ipartelepe, *Hódság*. *Kohler* Antal géplakatos *Apatin*, 5 lőerős gőzgép, 4 munkás. *Rothmann* Imre vasutógyára *Szabadka*, 12 lőerős gőzgép, 79 munkás; *Stolez* Henrik ércöntője és ércárú-gyára *Kula*, 2 lőerős gőzgép, 2 munkás; *Szedacek* István lakatosága *Baja*, 2 lőerős gép, 2 munkás; ifj. *Uty* Pál sodronyfonója *Baja*, 8 lőerős benzinmotor, 5 munkás; *Witz* Ferenc sodronyfonó ipartelepe *Újvidék*. Továbbá *Róhrich* Henrik géplakatosága, a mely gépműhelylyel és darálómalommal kapcsolatos, *Tisza Kálmánfalva*, 1 munkással.

Gépgyártás.

A gépek és közlekedési eszközök gyártása ma már emelkedőben van, azonban a kocsigyárosok a forgalom eskenkéséről panaszokodnak. Fejlett iparága a vármegyének a rostakészítés, főként Bulkeszi, Cservenka és Ósövé községekben. Újabban a villamos telepek is nagyon szaporodnak Bácskában és a villamos áramot nemcsak közvilágításra, hanem ipari célokra is fölhasználják. A zenta—roskoványi iparvállalat villamtelepének közvilágításra használt vezetékossza 30.780 m, 4518 lámpával. Ezek közül 453 utcai és 4065 magánlámpa. Az évi villamfogyasztás 96.979 kilowatt. Ellenben a hangszeripar, a mely szintén e csoporthoz tartozik, még nagyon fejletlen. A vármegye, a statisztika adatai szerint gépgyártással foglalkozott 1.996 személy.

A nagyobb ipartelepek és fontosabb adataik a következők: *Berlet* Mihály villamosáram fejlesztője *Alsókabod*, 3 munkás; *Berlet* Mihály villamosáram fejlesztője *Sajkászentiván*, 3 munkás. *Bihori* Jakab kocsigyártása, *Szabadka*; *Bodicsi* Sándor harangöntő és toronyóra gyára, *Baja*, 3 lő-

Az óbudei sörgyár.

A honi fonó- és kötélverő-gyár r. t. telepe Hódságon.

1.

2.

3.

1. A Hungária kendergyár r. t. telepe Újverbászon. — 2. és 3. A kenderáztató-
és kőtélfonó-gyár r. t. telepe Opalánkán.

erős gázmotor, 12 munkás; gróf *Chotek* Rezső gazdasági gépműhelye *Ójutak*, 6 lóerős gőzgép, 14 munkás; *Czeizel J.* gépjávitóműhelye *Zombor*, 2 lóerős petrolmotor, 3 munkás; *Deck* Mihály és *Fia* gépműhelye és fémöntője *Bácsfeketehegy*, 30 lóerős gőzgép, 11 munkás; *Ferenecz-esatorna* r. t. hájójavitó műhelye *Bedán*, 6 lóerőjű gőzmotor, 13 munkás; *Ferenecz-esatorna* r. t. hájójavitó műhelye *Monostorszeg*, 5 lóerős gőzgép, 15 munkás; *Fiedor* József koesigyára, *Szabadka*; *Fischer* és *Lenygel* gépműhelye *Baja*; *Fusch* Lajos gépműhelye *Kula*, 2 lóerős gőzgép, 5 munkás; *Gayer* István gépgyára és vasöntője *Újabó*, 3 lóerős gőzgép; *Gruby* Testv. rostakészítő telepe *Bulkeszi*; *Hajp György* gépjávitóműhelye *Cservenka*, 3 gőzmotor, 3 munkás; *Hajp Vilmos* Fiai, *Bernhard* és *Gyula* nézőgazdasági gépgyára *Cservenka*, 10 lóerős benzinnmotor, 10 munkás; *Hartmann* Jakob gépjávitóműhelye *Újverbász*, 4 lóerős gőzgép, 3 munkás; *Hett* Márton mezőgazdasági gépjávitó műhelye *Órszállás*; *Horn* Lajos hangszorkészítő telepe *Apatin*; *Jeszenovics* Miklós gépjávitó műhelye *Szabadka*, 2 lóerős gőzgép, 9 munkás; *Készei* Károly-féle szab. motoros talajmivelő gépgyár r. t. *Baja*, 5 lóerős benzinnmotor, 45 munkás; *Krunbach* Vilmos gépjávitóműhelye *Cservenka*, 2 lóerős gőzgép, 6 munkás; *László* Márton gépműhelye *Apatin*, 4 lóerős gőzgép, 1 munkás; *Martinez* Károly gépjávitó műhelye *Szabadka*, 2 lóerős gőzgép, 8 munkás; *Máv. javító-műhelye Szabadka*, 15 lóerős gőzgép, 25 munkás; *Petschel* Péter gépműhelye, *Torzsa*; *Piszter* Fülöp gépjávitó-műhelye *Ószivác*, 3 lóerős gőzgép, 6 munkás; *Rapp* Bálint gépjávitó műhelye *Hódság*, 2 lóerős gőzgép, 4 munkás; *Reich* Jakob mérleg- és gépgyára *Újvidék*, 6 lóerős benzinnmotor, 10 munkás; *Reich* és *Lebhercz* koesigyára, *Újvidék* 40 lóerős gőz, 4 lóerős gázmotor, 70 munkással; *Reiter* László dinamogyára *Szabadka*; *Schaffhauser* Jakob gépműhelye *Ószivác*; *Schmidt* Márton Fiai gépjávitó gyára *Baja*, 3 lóerős gázmotor, 5 munkás; *Schuhmacher* János gépjávitóműhelye *Óbecse*, 6 lóerős gőzgép, 7 munkás; *Szics* Odún és *Társas*, gépgyára, *Baja*; *Villamos vasút* és villamvilágítási vállalat r. t. villamos fejlesztő gyára *Szabadka*, 255 lóerős, gőz- és 8 lóerős villamos motorral, 13 munkással; *Zickmund* és *Társas* gépgyára és vasöntője *Újvidék* 50 lóerős gőzmotor, 120 munkás. Továbbá a *kiszállási uradalom* gépjávitó műhelye (*Kiszállás*) gőzmalommal, *Röhrich* Henrik gépműhelye (*Tiszakálmánfalva*) darálómalommal és a *Zenta—Roskoványi Egyesült Iparvállalat* r. t. villamgyára (*Zenta*) gőzmalommal, téglagyárral és gőzfűtéssel kapcsolatban; itt 328 lóerős gőzgép és 109 munkás van.

A vármegye kő- és agyagipara virágzó és az országos versenyben is az első közé tehető. A téglagyárak, a melyek főként Apatinban, Szabadkán és Topolyán nagyarányúak, jóval többet termelnek, mint a mennyi a helyi és vármegyei szükséglet; a kivített azonban a vasúti szállítás drágasága nagyon megnehezíti és e miatt állandó a panasz az érdekeltek részéről. A vízi-út pedig nem mindenütt és nem egész éven át hozzáférhető. A cement-műkö gyártás Szabadkán és Újpalánkán, a kőfaragó ipar pedig Baján, Szabadkán és Újvidéken jelentékeny. Ellenben a fazekas, korsós és cserépkályhakészítő ipar ez idő szerint nagyon küzd a bádogedények és vaskályhák versenyével. Ez ág művelése főként Bácsban, Baján és Zomborban számba vehető. A vármegye területén kő-, föld-, agyag- és üveg-iparral foglalkozott 1790 személy. Ezek közül a téglagyártásra esett 986, a fazekasiparra 431 lakos.

Kő- és agyag-
ipar.

Ez ágban a nagyobb ipartelepek a következők: *Aman* Antal fedélcserép- és tégláégetője *Apatin*. *Aman* Bálint fedélcserép- és téglagyára *Apatin*. *Aman* és *Piry* tégláégetője *Apatin*, 85 munkás. *Aur* Sebestény téglá- és cserépgyára *Bácsordas*, 25 munkás. *Baumann* János tégláégetője *Bácsordas*. *Ifj. Becker* Péter és *Társai* mész, homok-kő és téglagyára *Palánka*, 30 lóerős gőzgép, 28 munkás. *Benczin* János téglagyára *Bácszentiván*, 12 lóerős gőzgép, 30 munkás. *Beocsini* cementgyár-antó malomkő-gyára *Újvidék*. *Bernhardt* György és *Schneider* Fülöp téglagyára *Ópalánka*, 5 munkással. *Biermann* Lajos kőrkemenczeje *Sajkásszentiván*, 12 munkás. *Bizmann* Lajos tégláégetője *Sajkásszentiván*. *Bodor* István tégláégetője *Zsablya*, 6 munkás. *Bodor* Pál tégláégetője *Zsablya*. *Bodrog* Mór téglagyára *Topolya*, 10 lóerős gőzgép, 63 munkás. *Brand* Ferenecz téglagyára, *Apatin*. *Brkics* György fazekasárú és cserépkályhakészítő telepe *Zombor*. *Buru* Mihály tégláégetője *Bácsföldvár*. *Gróf Chotek* uradalmi gőztéglagyára *Újutak*, 10 lóerős gőzgép, 26 munkás. *Cserenyi* Márk tégláégetője *Dunaágordas*, 8 munkás. *Czejzanov* Jása mész-égetője *Ószivác*, 2 munkás. *Daracsats* Antal tégláégetője *Küllöd*, 10 munkás. *Dely* Géza téglá- és cserépegégetője *Baja*, 10 munkás. *Ifj. Dombovics* János fedélcserép- és téglagyára *Apatin*. *Dombovics* Márton és Antal téglagyára *Apatin*, 18 munkás. *Drach* József és *Társai* téglagyára *Paripás*, 26 munkás. *Ehrenberger* Ferenecz téglagyára, *Apatin*. Első *Szabadkai géptéglá- és cementgyár* r. t. téglagyára *Szabadka*, 80 lóerős gőzgép, 150 munkás. *Ertl* J. és *Schmidt* J. téglagyára *Hódság*, 34 munkás. *Fernbach* József és *Társas* téglagyára *Apatin*. *Flamann* János cserépedénykészítése *Temerin*, 3 lóerős benzinnmotor, 2 munkás. *Frenner* Testvérek téglagyára *Óbecse*, 13 munkás. *Freund* Péter cserépegégetője *Péterrév*. *Fuderer* József fedélcserép- és téglagyára *Apatin*. *Gibel* Jakob téglagyára *Kuczora*, 23 munkás. *Gibel* Jakob tégláégetője *Torzsa*. *Gibel* Jakob téglagyára *Újverbász*, 25 munkás. *Gibel* Miklós téglagyára *Újverbász*, 17 munkás. *Özv. Gíraldi* Alajosné tégláégetője *Bácsfeketehegy*, 7 munkás. *Glaser* János téglagyára *Bajsa*, 20 munkás. *Glaser* Márton téglá- és cserépegégetője *Bajsa*; *Glase* Adam tégláégetője *Kula*, 40 munkás. *Glaser* Márton téglagyára *Cservenka*, 25 munkás. *Glaser* Márton tégláégetője *Kula*, 10 munkás. *Glück* Mór téglá- és cserépegégetője *Bácsalmás*, 20 lóerős gőzgép, 30 munkás. *Gottel* Jakob téglá- és cserépegégetője *Pacsér*, 6 munkás. *Gottel* János tégláégetője *Bácsfeketehegy*, 5 munkás. *Gutvčin* Gottfried és *Társas* tégláégetője *Péterrév*. *Hausser* Jakob téglá- és cserépgyára *Szeghy*, 17 munkás. *Hausser* János téglagyára *Szenttamás*, 6 munkás. *Heck* Fülöp tégláégetője *Sajkásszentiván*. *Heck* István cserépegégetője *Mozsor*. *Heil* Péter téglagyára *Palánka*, 16 munkással. *Ifj. Heimler* Keresztélyné téglagyára *Palánka*, 9 munkás. *Heinecz* András és *Társai* tégláégetője *Szilberek*. *Hesz* Frigyes tégláégetője *Titel*. *Horváth* Ferenecz tégláé-égetője *Felsőkabol*. *Horváth* és *Meller* tégláégetője *Ada*, 30 munkás. *Igyódurov* Jován tégláégetője *Zsablya*. *Jovin* Draga és *Apemaria* Péter cserép- és tégláégetője *Csurog*. *Kárius* Jakob tégláégetője *Csanatér*, 7 munkás. *Kekhanosz* János tégláégetője *Tündércs*. *Keszler* Konrad tégláégetője *Veprőd*. *Kinkel* Péter és *Társas*

töglagyára *Széchey*, 19 munkás. *Király Béla* tégláééetője *Baja*, 9 munkással. *Király Sándor* tégláééetője *Baja*, 19 munkás. *Kis Tamás* tégláééetője *Óbecse*, 5 munkás. *Kludék István* eszerép- és téglagyára *Szabalka*, 19 munkás. *Kludék Tománovics és Társa* eszerép- és téglagyára *Szabalka*, 30 munkás. *Klenn József* téglagyára *Apatin*. *Klenn Pál* és *Társa* téglagyára *Apatin*. *Klenn Vendel* téglagyára *Apatin*. *Ij, Koldháb Jakab* tégláééetője *Torza*, 15 munkás. *Komlós Gusztáv* téglagyára *Ada*, 10 munkás. *Központi Hitelintézet* téglagyára *Újvidék*, 35 munkás. *Krisztics Józsa* tégláééetője *Tündéres*. *Kromer Ferenc* téglagyára *Apatin*, 8 munkás. *Laur Péter* tégláééetője *Alsókabod*, 6 munkás. *Lódczki Pál* tégláééetője *Petrócz*. *Leonhardt Ferenc* tégláééetője *Sajkásgyörgye*, 6 munkás. *Lichtnacker József* téglagyára, *Bajmok*, 15 lóerős gőzgép, 30 munkás. *Lorenz István* tégláééetője *Bécs*. *Lottspeich Ferenc* és *Társa* tégláééetője körkemenézéője *Boróc*, 20 munkás. *Lottspeich és Popper* téglá- és mészéééetője *Dunabókný*, 28 munkás. *Lukács Márton* téglagyára *Temesin*, 15 munkás. *Magyar István* és *Társa* tégláééetője *Jánoshalma*. *Magyar József* téglagyára *Csurug*, 10 munkás. *Magyarkanisai első gőztéglá- és eszerépgyár* r. t. gyára *Magyarkanisán*, 75 lóerős gőzgéppel, 70 munkással. *Majoros János* tégláééetője *Magyarkanisán*, 9 munkás. *Manhalter András* téglá- és eszerépgééetője *Bácsalmás*, 34 munkás. *Marinka Száva* és *Társa* eszerép- és tégláééetője *Ósód*. *Mayer János* és *Fiai* téglagyára *Apatin*, 88 munkás. *Meugel Vilmos* és *Társa* téglá- és eszerépgyára *Kishegyes*, 10 munkás. *Méró Iznaéz* téglagyára *Zombor*, 54 munkás. *Miloradov Zsigmond* eszerépkályha és díszváza készítéséője *Ójutak*, 1 munkással. *Morvai és Novák* ezementáruégyára *Szabalka*, 10 lóerős benzimotor, 3 hidraulikus gép, 50 munkás. *Müller Jakab* téglá- és eszerépgééetője, *Káty*, 3 munkás. *Müller János* téglagyára *Apatin*, 9 munkás. *Müller Mátyás* téglagyára *Újverbász*, 13 munkás. *Nagy Gyula* és *Feber András* tégláééetője *Dunabókný*, 15 munkás. *Neujahr Vilmos* téglá- és eszerépgééetője *Titel*, 28 munkás. *Nyemcz Mátyás* téglá- és eszerépgééetője *Herezegszintó*, 5 munkás. *Ó- és Új óvá* *takaréknyltár* téglagyára *Ókér*, 52 munkás. *Pavics Matea* tégláééetője *Alsókabod*. *Pfeifer Fülöp*, *Götter Antal* első ómoraviczai körkemenézéő téglagyára *Kossuthfalva*, 40 munkással. *Pfeifer Testvérek* téglagyára *Bácsszentiván*, 40 munkással. *Popovics Testvére* : fedéleserépgyára *Újvidék*. *Prokesch Mihály* téglagyára *Szabalka*, 82 munkás. *Raichl Frigyes* Vilmos ezementáruégyára *Újpalánka*, 10 munkás. *Raichl I.* Ferenc eszerép- és téglagyára *Szabalka*, gőzüzem, 56 munkás. *Rauch Károly* téglagyára *Cservenka*, 20 munkás. *Redlich, Ohrenstein és Spitzer* ezementáruégyára és malomkő-készítéséő *Újvidék*. *Röszly Testvérek* és *Wagner* téglagyára és mészéééetője *Újpalánka*, 14 munkás. *Róza Sándor* eszerépkályhagyára *Zenta*, 3 lóerős benzimotor, 3 munkás. *Özv. Sauter Józsefné* és *Fiai* téglagyára, *Apatin*. *Schank Péter* téglagyára *Szenttamás*, 8 munkás. *Schaffer Antal* és *Társa* kortégláééetőgyár *Szépítet*, 18 munkás. *Schaffer Frigyes* tégláééetője *Kiskér*. *Schleicher Antal* tégláééetője *Baja*, 17 munkás. *Schlesinger Nátlián* tégláééetője *Sajkászentiván*. *Schmittnayer F.* és *Fiai* téglagyára, *Titel*, 25 munkás. *Schmidt Mihály* tégláééetője *Tiszastvánfalva*, 7 munkás. *Schuhmacher József* téglagyára *Cservenka*, járgányéő, 6 munkás. *Schwever János* és *Társa* tégláééetője *Apatin*. *Schwever József* és *Fiai* téglagyára *Hódság*, 30 munkás. *Speizer József* és *Fiai* téglagyára *Apatin*, 48 munkás. *Speizer J.* és *Fiai* téglagyára, *Zombor*. *Spirto Demeter* tégláééetője *Alsókabod*. *Srayer Antal* és *Társa* téglagyára *Apatin*. *Stahl Mihály* tégláééetője *Mozsor*, 2 munkás. *Stiecker Frigyes* tégláééetője *Óbecse*, 5 munkás. *Stiefelmayer Károly* téglagyára *Újverbász*, 24 munkás. *Szabolányi Mátyás* téglá- és eszerépgééetője *Kishegyes*, 10 munkás. *Sziráki Imre* tégláééetője *Topálya*. *Szimatics Mihály* eszerépkályha készítéséő *Zombor*. *Szotály Rada* tégláééetője, *Káty*, 8 munkás. *Theodorovits Dun* téglagyára *Ósziwáz*, 50 lóerős gőzgép. *Tilger és Hirschenberger* tégláééetője *Paripás*, 7 munkás. *Tubity Draguty* tégláééetője *Káty*, 10 munkás. *Ugri István H.* mű- és építészetiterrakotta, és kályhaárúgyára *Zombor*, 4 munkással. *Udry József* téglagyára, *Apatin*. *Utry József* fazekasarú készítéséő *Zombor*. *Wagner Vilmos* téglagyára *Újpalánka*, 4 munkás. *Wéber Miklós* téglagyára *Gara*. *Weitmann Jakab* tégláééetője *Sajkászentiván*. *Welker Antal* téglagyára, *Cservenka*, 18 munkás. *Wolf Antal* és *Társa* első eszerépgééetőgyára *Gádor*, 10 munkással. *Wolf, Turi* és *Társa* téglagyára *Gara*. *Zsivancev Jova* tégláééetője *Tündéres*. Továbbá más üzemekkel kapcsolatban működnek az e csoportba tartozó következő ipartelemek : *Fehér János* téglagyára, gőzmalommal, gőzfűrészel és olajpréssel kapcsolatban, *Magyarkanisán*; *Schachtitz* és *Schönfeld* eszerépgyára, gőzmalommal, *Martonos*; *özv. Spitzer Simonné* tégláééetője és ezementgyára, daraórló-malommal, *Baja*, 35 munkás; *Zentai* és *Roskoványi Egyesült Iparvállalat* r. t. téglagyára gőzmalommal stb.

Fa- és ezement-
ipar.

A *faipar* a vármegyének egyik legrégibb és legkiterjedtebb ipara. A *gőzfűrésztelepek* nagyméretűek, azonban az utóbbi évek válságait ezek is megérezték és nem egy súlyosan küzd. Több nagy *asztalos-ipartelegen* kívül, van egy *gőzfahajlító gyár* *Újvidéken*. A gőzerőre berendezett *esztergályos-műhelyek* — *Cservenkán* és *Szabalkán* — nagymennyiségű keféfát, meszelőnyeleket, hordólugót, pipaszárat, fapipát és különféle esztergályos-árút állítanak elő. Az *asztalosok*, *kaptakészítők* és *kosárfonók* szintén nehézségekkel küzdenek, főként a nyersanyag drágasága és a munkabérek emelkedése miatt. *Forgalmuk* is esökkenést mutat. A vármegyében fa- és ezementiparral foglalkozott 4135 lakos, a kiből a fűrészarú-gyártásra 141, az *asztalos-iparra* pedig 2794 személy jutott, míg a többi főként a *kosárfonásra* és *soprókésztésre* esett.

A nagyobb ipartelemek a következők : *Abel József* és *Társa* esztergályos-munkák gyára *Kula*, 8 lóerős gőzgép, 15 munkás. *Asztalosárúgyár* *Bácsszentiván*, 11 munkás. *Angely Henrik* faesztergályosgyára, *Szabalka*, 2 lóerős gőzgép, 5 munkás. *Becker József* kosárfonó telepe, *Apatin*. *Betech János* faesztergályosművek gyára *Cservenka*, 6 lóerős gőzmotor, 7 munkás. *Braucher János* épületasztalos és farnegymunkáló gyára, *Szabalka*, 12 lóerős gőzgép, 9 munkás. *Butor- és koporsógyár*, *Bácsszentiván*, 20 lóerős gőzgép, 10 munkás. *Dohány Józsefné* tűzfűzavágó telepe *Szabalka*, 2 munkás. *Ernst és Róth* gőzfűrésztelepe, *Újvidék*. *Gayer Jakab* asztalosgyára, *Újverbász*, 10 lóerős benzimotor, 11 munkás. A „*Házipari vállalat*” kosárfonója, *Kossuthfalva*. *Hienz Vilmos* asztalosgyára, *Óverbász*, 5 munkás. *Horváth Sándor* kosárfonó-telepe, *Szabalka*. *Jellinek József* faszobrászata, *Szabalka*.

Kainer Vilmos butorasztalossága, Szabadka, Kiss és Társai butorgyára, Zenta, 12 lóeros benzinnemotor, 15 munkás. Klein János tűzfavágó telepe, Újverbász, 3 munkás. Kosárirpar r.-t. kosárgyártása, Szabadka. Kovács Bálint ez rokseprő- és surolókefgyára, Újvidék, 15 munkással. Lang Jakab és Társa asztalossága, Zsoliba, 56 lóeros benzinnemotorral. Lenkey Imre épület- és butorasztalossága, Újvidék, 6 lóeros benzinnemotor, 8 munkás. Magyar butorgyár, Baja. Mergl Mihály asztalossága, Militica, gázüzem. Nagy Sándor József asztalossága, Szabadka, 8 lóeros benzinnemotor, 5 munkás. Nagy Varjas A. asztalosárúgyára Szabadka, 12 lóeros benzinnemotor, 9 munkás. Palits és Kubator favágója, Zombor, 10 lóeros villamos motor. 1 munkás. Pality István asztalossága, Ada, 10 lóeros benzinnemotor, 4 munkás. Péter Mátyás Fia épület- és butorasztalossága, Cserevenka, 8 lóeros gőzmotor, 2 munkás. Renner Mihály és ifj. Krohn Ádám asztalossága, Sajkosszentiván, benzinnemotorral. Schneider Pál és Wohl tűzfatelepe, Óverbász, 3 munkás. Stefan Ferencz és Társai favágótelepe, Apatin, 12 lóeros gőzmotor, 5 munkás. Szabadkai faipar r. t. butorgyára, Szabadka. Triunfi Miklós tűzfavágó telepe, Ókér, 6 lóeros benzinnemotor, 4 munkás. Utry Lajos asztalossága, Baja. Wolf és Trostler gőzfűrésze, Újvidék. Ezeknek kívül más üzemekkel kapcsolatosak a következő ipartelepek: Dungserszky Lázár gőzfűrésze (gőzmalom, szesz- és olajgyárral) Szentamás, 120 lóeros gőzgép, 28 munkás. Dussing Miklós utófia butorasztalossága (kárpitosteleppel) Újvidék. 5 lóeros gőzmotor, 10 munkás. Fehér János gőzfűrésze (gőzmalommal stb.) Magyarkanizsa, 25 lóeros gőzüzem, 7 munkás. Frenner Testvérek gőzfűrésze (gőzmalommal) Óbecse, 24 lóeros, 20 munkás. Freund József gőzfűrésze (gőzmalommal) Óbecse, 100 lóeros, 100 munkás. Gavanszki Testvérek és Alexierics gőzfűrésze (gőzmalommal) Szentamás, 60 lóeros, 25 munkás. Magyarkanizsai első gőzmalom és gőzfűrészes r. t. Magyarkanizsa, 350 lóeros, 80 munkás. Molnár Ferencz és Társai fűrésze (malommal) Tiel. 50 lóeros gőzmotor, 3 munkás. Törtély János gőzfűrésze (gőzmalommal) Magyarkanizsa, 25 lóeros, 10 munkás. Vojnovits Ilia és Társai gőzfűrésze (malommal) Bácsföldvár, 15 munkás. Zentai és Roskoványi Egyesült Iparvállalat r. t. gőzfűrésze (téglaágyal stb.) Zenta.

A vármegye bőr- és sörteipara nem nagyon kiterjedt és nem áll oly fokon, mint az a vármegye viszonyai mellett várható volna. A timárüzemek mind kisebb ipartelepek. A bőröndös-ipar is szegényes. Az egész Bácskában csak három ilye telep van: egy Szabadkán, egy Újvidéken és egy Zomborban. Hogy azonban a viszonyok javulnak, azt újabban növekedni kezdő forgalmuk bizonyítja. A szűgyártó- és nyerges-iparnak már több képviselője van és a színvonala is egyre emelkedik. A kefekötő iparral is számosan foglalkoznak és a forgalom is kielégítő. A vármegye területén a bőr-, sörte-, szőr- és toll-ipar összesen 510 lakost foglalkoztatott. Ezek közül Bajára 38, Szabadkára 57, Újvidékre 31, Zomborra 68 és a vármegye többi helységeire 316 személy esett. E csoporthoz tartozik még a kaucsuk-ipar is, a mely ágból csak egy nagyobb ipartelepe van a vármegvének és ez Weinhut A. és fiaik első magyar celluloidárú gyára Szabadkán, villamos üzemmel és 30 munkással.

A vármegye nagy kiterjedésű kendertermelésével kapcsolatban a kenderkikészítés, fonás és törés a Bácska elsőrangú iparágai közé tartozik. Sőt mivel a kereslet évről-évre fokozódik, a kendergyártás forgalma is egyre nagyobb lesz. Nagyon kendergyárak vannak Hódságon, Palánkán, Szépligeten és Újverbászon, a melyek — bár a vasúti szállítás bajai és hiányai megnehezítik a kivitelét — nagyfokú fejlődésre hivatkozhatnak. Kendergerebenezésre és kikészítésre berendezett kisebb ipartelepek vannak Apatinban, Militiesen, Szilberekben és Újverbászon, a melyeknek szintén jelentős az évi forgalma. Sőt nagyrészkük kivételre is dolgozik. A kötélgyártást szintén a fejlődő iparágak közé számíthatjuk, ellenben a vármegye gyapjúipara még nagyon szerény kiterjedésű, noha már ez ágban is három nagyobb gyár igeviszik a Bácska ipari haladását előbbrevinni. A kötőszövő-ipar apatinai és újvidéki telepei bátrau fölveszik a versenyt az osztrák gyárak hasonló termékeivel. A takács- és műszövő-ipar magas színvonalon áll és hatalmas életképességéről Baja, Bezdán, Cserevenka, Szabadka és Újvidék nagyobb gyártelepei tanúskodnak. Nemkülönbön elsőrendű vállalata a vármegyének az újvidéki állami selyemfonógyár, a mely évente 8 millió korona értékű selyemhulladékot állít elő és azt Ausztriába, Franciaországba, Német- és Olaszországba szállítja. Úttörő vállalkozás még a kulai selyemszalaggyár, a mely az osztrák verseny ellenére is szépen fejlődik. Azonban a zsinór- és gombkötő-ipar itt jelentéktelen. A vármegye területén a statisztika adatai szerint, fonó- és szövőiparral 3019 lakos foglalkozott.

Ez ágban nagyobb ipartelepek a következők: Ackermann János műszövője, Baja. Bácskai kender és lenárúgyár r.-t. kötelnemű és kötelveroszterzángyára. Újfutak, gőzüzem, 60 lóeros, 60 munkás. Bajai gyapjúfonó és szövőgyár r.-t. Baja. Bellán Mátyás kötélgyára, Dunacsé. Berkovics Rezső selyemszalaggyára, Kula, 2 villamos motor, 21 munkás. Bernhard Ferencz harisnyakötője, Újvidék, 4 női munkás. Brandecker Ferencz gyapjúfonója, Hódság, 4 lóeros gőzgép, 3 munkás. Brüll F. F. kendergyára, Újvidék. Délmagyarországi gyapjúfonó és vattagyár r.-t., Baja, 90 lóeros gőzgép, 50 munkás. Gaszner János és Társa pamutestőgyára, Újvidék, 12 lóeros gőzgép, 72 munkás. Grossmann Lipót kendergyára, Szilberek. Grauwag J. Lipót gyapjúfonó és szövőgyára Baja, 16 lóeros szivógázmotor, 50 munkás. Gutwein Lajos kenderasztatója, Torosza. Helm Mihály gyapjúfonó és festőgyára, Szilberek, 3 lóeros gőzgép, 7 munkás. Hóni fonó- és kötelverőgyár r.-t. ipartelepe, Hódság, 310

Bőr- és sörteipar.

Fonó- és szövőipar.

lóeresz gőzgép, 350 munkás, *Horvitz D. L.* kendergyára, *Palánka*, *Horváth Zsigmond* gombkötő ipartelepe, *Zenta*, *Hungaria* kendergyár r. t. *Újverbász*, 3 db. 150—250—500 lóeresz gőzgép, 250 munkás. *Kaufmann Sándor* kendergyára, *Apatin*, *Kincstári szelyfonógyár* (bőrlé: *Beranger Camille*) *Újvidék*, 16 lóeresz gőzgép, 316 munkás. *Klein Vilmos* és *Tarsai* kendergorebenezője, *Militics*, 10 lóeresz gőzgép, 37 munkás. *Kulai gyapjufonó és szövőgyár* r. t. *Kula*, 120 lóeresz gőzgép, 55 munkás. *Mehels-jele* kenderátató és kötélgyár r. t. *Ópalánka*, 150 lóeresz gőzgép, 180 munkás. *Montalion Jozsef* műszövőgyára, *Szabadka*, 40 munkás. *Neumayer Ferenc* kétfestőgyára, *Hódásig*. *Országos m. kir. szelyemnyírtási felügyelőség* főtöb- és szárító kemencejeje, *Zaalya*. *Óverbász közsig kenderátatója*, *Óverbász*. *Ritzmann Jakab* kenderátatója, *Ókér*. *Sz. Károly* postógyára, *Balkács*, 4 lóeresz gőzgép, 5 munkás. *Seidl Lipót* kendergyára, *Újverbász*. *Schek Károly* kenderátatótelepe, *Torza*. *Ózv. Schmidt János* gyapjufonó és gorenbenezője, *Paripás*. *Schneider Ferenc* kenderátatótelepe *Urzentiván*. *Schneider János* kenderítője, *Pepród*. *Hj. Schneider Vilmos* mükenkenderátatója, *Torza*, 12 lóeresz gőzgéppel, 25 munkás. *Spitzer J.* és *Fiai* kendergorebenezője és kötélgyára, *Apatin*, 20 munkás. *Szabadka közgazd. bank* r. t. kenderkikészítőgyára, *Újverbász*. *Szabadkai vattagyár* r. t., *Szabadka*. *Szabó Jozsef* harisnyakötője, *Szabadka*, 15 lóeresz gőzgép, 3 munkás. *Szélinger Lőrinc* és *Fiai* kender- és kocsgyára, *Militics*. 16 lóeresz benzinnmotor, 95 munkás. *Szenc György* gyapjufonója, *Paripás*, 4 lóeresz gőzgép, 3 munkás. *Szépilgyi kendergyár r. t. kendergyára*, *Szépilgyet*, 20 lóeresz gőzgép, 80 munkás. *Vámosi Mihály* Fiai kenderkikészítő gyára, *Bácsszentiván*, 25 lóeresz benzinnmotor, 70 munkás. Továbbá id-tartozik gróf *Chotek Rezső* kendergyára, *Újfatka*, a mely malommal és fűrésztelleppel kapcsolatos. *Dussing Miklós* kárpitos-elepe (lutorasztalossággal), *Újvidék*, 5 lóeresz gázmotor, 10 munkás.

Ruházati ipar.

A ruházati ipar, bár termelésére nézve elég fejlett, nem igen nagyarányú a vármegyében. Jobbára kisipar, azonban akad néhány nagyobb ipartelep is. A termelés ugyan kielégíti a helyi szükségleteket, sőt a vármegye határán túl is terjed, de kivitelről ebben az iparágban beszélni sem lehet. A ruházati ipar a vármegye egész területén 15.459 lakost foglalkoztatott. Ezekből Bajára 1052, Szabadkára 2161, Újvidékre 1233, Zomborra 947 és a vármegye többi részére 10.066 személy esett. A ruházati ipar két legnépesebb ága a szabóság és a cipőkészítés. A szabóiparnál 4759 személy talált alkalmazást, még pedig Baján 318, Szabadkán 551, Újvidéken 402, Zomborban 243 és a vármegyében 3281. A cipész és csizmadia-ipar 3698 iparost foglalkoztatott. Azonban itt meg kell jegyeznünk, hogy a míg a szabóipar 10 év alatt 30—40%-ot emelkedett, addig a cipész-ipar tetemesen esőkent. Az apadás az egész vármegyében mindenütt érezhető, de főként Baján — a hol 20, és Zomborban, a hol 15%, a esőkentek. A 10 év közötti különbségek a vármegyében a következők voltak: Baján 406—328, Szabadkán 336—309, Újvidéken 268—260, Zomborban 229—194 és a vármegyében 2827—2607. Tehát a legutóbbi tételnél 220 a különbözet, a mi 8% esőkenteknek felel meg. E esőkentek okát az érdekelt körök a jelentéktelen vásárok sokaságában látják, a minnek lerinkább a vásároló kisiparosok vallják a kárát.

Ez ágban jelentékenyebb ipartelepek a következők: *Hj. Dudás Sándor* szűi ipartelepe, *Kula*. *Kramer Antal* egyruha készítő ipartelepe, *Szabadka*. *Krámer és Hahn* kalapgyára, *Kula*, 10 lóeresz gőzgép, 15 munkás. *Pap József* cipőműhelye, *Zenta*, 25 munkás. *Roth Armin* kalapgyára, *Szabadka*, gőzüzem. *Trebits Jakab* cipőgyára, *Óbecse*. *Ziegler Agost* keztü- és kötszerkészítő telepe, *Újvidék*.

Papirosipar.

A vármegye papircs-ipara egyáltalában nem számottevő. A mi van, az a könyvkötő-műhelyekre szorítkozik. Tény azonban, hogy a könyvkötő ipartelepek száma 10 év alatt majdnem a kétszeresre emelkedett. A papiros-ipar, a statisztika szerint, 88 személyt foglalkoztatott az egész vármegye területén. Ez a szám 10 év előtt még csak 53 volt. A 88 iparcs közül Bajára 8, Szabadkára 10, Újvidékre — hol a szaporodás 54% — 17, Zomborra — hol a szaporodás 206% — 12 és a vármegyére — hol a szaporodás 78% — 41 személy esett.

Élelmészeti ipar.

Az élelmészeti ipar a leg hatalmasabb Bács-Bodrog vármegyében. Különösen a malomipar öltött eddig rendkívül nagy arányokat és évről-évre jelentékenyen fejlődik. A malmok legnagyobb része kivitelre is dolgozik és forgalmuk mindig növekvőben van. A mészáros- és hentesipar szintén virágzó iparág és nemcsak a helyi szükségleteket elégíti ki, hanem a hentesárú-gyártmányokat, így a zsirt, szalonát, kolbászt és szálmait messze vidékre, sőt külföldre is szállítják. Az ezzel kapcsolatos szarvasmarha-hízlalást azonban meglehetősen kedvezőtlenül befolyásolták az utóbbi évek magas takarmányárai. Az iparszerűleg üzött sertés-hízlalás már kedvezőbb föltételek melle t fejlődik.

A vármegye vágóhídja, a legutóbbi esztendőben, a közgazdaságra a következő mennyiségű állatot kerültek levágásra: Baján 1384 szarvasmarha, 1706 borjú, 2406 sertés, 1093 juh. Szabadkán, 3129 marha, 3162 borjú, 6737 sertés, 19.053 juh. Újvidéken 2070 marha, 3695 borjú, 6478 sertés, 12.486 juh. Zomborban 1490 marha, 2209 borjú, 2587 sertés, 1249 juh. Zentán 736 marha, 852 borjú, 2218 sertés, 2436 juh. Az apatini járásban 1378 marha, 902 borjú, 1314 sertés, 742 juh. A bácsalmási járásban 294 marha, 1471 borjú, 1920 sertés, 465 juh. A bajai járásban 765 marha, 733 borjú, 563 sertés, 2703 juh. A hódási járásban 1661 marha, 1278 borjú, 1202 sertés, 610 juh. A kulai járásban 1505 marha, 1271 borjú, 2230 sertés, 846 juh. Az óbecsei járásban 1167 marha, 1265 borjú, 2758

sértés, 5637 juh. A palánkai járásban 1309 marha, 1065 borjú, 1489 sertés, 814 juh. A titeli járásban 270 marha, 154 borjú, 385 sertés, 628 juh. A topolyai járásban 1329 marha, 1193 borjú, 1788 sertés, 8700 juh. Az újvidéki járásban 1375 marha, 1436 borjú, 1445 sertés, 2067 juh. A zentai járásban 648 marha, 900 borjú, 1435 sertés, 3457 juh. A zombori járásban 1388 marha, 1321 borjú, 1254 sertés, 1478 juh. A zsabjai járásban 416 marha, 260 borjú, 647 sertés, 1720 juh. Az egész vármegyében közfgyaszásra levártak, összesen: 24.514 szarvasmarhát, 24.873 borjút, 33.681 sertést és 70.371 juhot.

A szeszipar, az idetartozó pálinkafőzéssel, rum, likőr, cognac és eczet-gyártással együtt, nagy kiterjedtsége ellenére is, némi nehézségekkel küzd. Ennek oka a vasúti szállítás magas fuvardíjaiban, a nyersanyag drágulásában és a törvényes szabályozás hézagaiban keresendő, azonban az új szeszadótörvény életbeléptetése a panaszolt bajokra orvosló hatással lesz. A sajtolt élesztő-ipar, bár még erősen küzd a megadózatlan sörélesztővel, már fejlődésnek indult. A sörgyártás, a melyvel öt nagyobb gyár foglalkozik Bácskában, így az apatini, dunacsébi, kulai, őbesei és újvidéki, már régi ipara a vármegyének és ezidőszerint jelentékeny helyet vívott ki magának az országban. A vármegye határán túli kivitele ugyan — a budapesti sörgyárak versenye miatt — csekély, de azért az évi forgalom a 40.000 hektolitert meghaladja. Meg kell még emlékeztünk a szikrízgyártásról is, a melyet újabban nagy mértékben űznek. Az élelmezési és élvezeti ipar, a statisztika adatai szerint, az egész vármegyében 6.004 lakost foglalkoztatott. Ezek közül a malomiparra 2885, a süítő iparra (pék és czukrász) 795, a hentes- és mézsáros-iparra 1358 és a szeszgyártásra 98 személy esett.

Ez iparágban a nagyobb telepek a következők: *Adamovits* Sándor cognac-gyára *Újvidék*. *Aman* Ferenc daráló malma *Apatin*, 1 lőerős motorral, *Aman* Ferenc malma *Zombor*, 45 lőerős gázmotor, 9 munkás. *Aman* József és Társai sörfőzője *Apatin*, 40 lőerős gőzgép, 25 munkás. *Arnold* Károly és Társai vízimalma *Bácskerezstúr*, 18 lőerős, 2 munkás, *Asztalos* Lajos gőzmalma *Kossuthfalva*, 40 lőerős, 5 munkás. *Bachmann* Vilmos malma *Óverbász*, 24 lőerős. *Bajcs* Gergely gőzmalma *Szabadka*. *Bejai műhengermalom* r. t. gőzmalma *Baja*. *Baják* Vendel és Társai gőzmalma *Kossuthfalva*, 25 lőerős. *Bentinger* N. malma *Bácsfeketehegy*, 30 lőerős gázmotor, 4 munkás. *Benya* Antal k. korizadarálója *Zombor*, benzinnmotorral, 1 munkás. *Benz* András gőzmalma, *Temerin*, 15 lőerős, 5 munkás. *Birovityev* István és Társai őrlőmalma *Óverbász*, 2 munkás. *Birti* Pál hentesárúgyára, *Újvidék*. *Bódi* István gőzmalma *Szabadka*, 12 lőerős, 2 munkás. *Bröder* Márk darálója *Újverbász*, 8 lőerős benzinnmotor, *Brummer* Antal malma *Szabadka*, gázüzem, 4 munkás. *Brust* Simon és Társai gőzmalma *Baja*, 100 lőerős, 9 munkás. *Cservény* gőzmalma *Újpalánka*, 60 lőerős, 18 munkás. *Dautermann* Adám gőzmalma *Cservenka*, 8 lőerős, 2 munkás. *Dér* Vilmos és Társai gőzmalma *Csantavér*, 40 lőerős, 8 munkás. *Diemer* és *Kunz* malma *Kiszács*, 59 lőerős gázmotor, 5 munkás. *Dittrich* Adám gőzmalma, *Szenttamás*, 24 lőerős. *Ditrich*, *Welsch* és Társa gőzmalma *Cservenka*, 100 lőerős, 7 munkás. *Dobanovity* Vászsa malma *Káty*, 25 lőerős benzinnmotor, *Dungyerszky* István gőzmalma *Szenttamás*, 50 lőerős, 5 munkás. *Dungyerszky* Lázár gőzmalma *Újvidék*, 196 lőerős, 110 munkás. *Dungyerszky* Lázár gőzmalma, szeszgyár és sörfőzője *Dunacséb*, 85 lőerős gőzgép, 24 munkás. *Dungyerszky* Lázár vízimalma *Szenttamás*. *Dvoratschek* A. gőzmalma *Kerény*, 120 lőerős. *Első szentjülöpi hengermalmalmi szövetkezet* malma *Szentjülöp*, *Ertl* János Fiai gőzmalma *Bács*, 40 lőerős, 5 munkás. *Ertl* és *Schweurer* hengermalma *Hódság*, 120 lőerős gőzgép, 513 munkás. *Export-gőzmalom* r. t. *Zombor*, 400 lőerős gőzmotorral, 53 munkással. *Faddi* József és Pál őrlőmalma *Jánoshalma*, 25 lőerős gőz és 25 lőerős benzinnmotor, 6 munkás. *Fai*th Boldizsár gőzmalma *Újvidék*, 115 lőerős, 16 munkás. *Faltium* Antal darálómalma *Szabadka*, 1 munkás. *Ferenc-csatorna* r. t. vízimalma *Újverbász*, 60 lőerős gőz és 60 lőerős gázmotorral, 11 munkás. *Fernbach* Márton gőzmalma *Szilberek*, 25 lőerős, 3 munkás. *Fodor* Antal vízimalma *Martonos*, *Fodor* Lajos és Társai hengermalma *Piros*, 15 lőerős benzinnmotor, 6 munkás. *Freidinger* Máttyás és Társa k. korizadarálója *Kúnbaja*, 1 munkás. *Frick* Pál darálómalma *Újverbász*, 8 lőerős villamos motor, 2 munkás. *Ifj. Fuchs* Károlj tejjgazdasági telepe *Cservenka*, 6 lőerős gőzgép, 3 munkás. *Fülöp* József malmalma *Szenttamás*, vízüzem 28 lőerős, 6 munkás. *Gari* Adám és Társai Első garai gőzmalma és téglagyára *Gara*, 9 munkással. *Gerber* Nándor és Fia sörfőzője és jéggyára *Őbese*, 53 lőerős gőzgép, 59 munkás. *Görög* László és Társai gőzmalma *Zenta*, 25 lőerős, 4 munkás. *Gőzmalom* r. t. *Órszállás*, 100 lőerős, 8 munkás. *Grauaug* Lipót gőzmalma *Bácsalmás*, 87 lőerős, 16 munkás. *Grecski* Gábor gőzmalma *Szabadka*. *Gutwein* Fülöp és Társai gőzmalma *Szeghegy*, 80 lőerős, 8 munkás. *Gutwein*, *Schmidt* és Társa gőzmalma *Cservenka*, 75 lőerős, 14 munkás. *Gyelnis* Jakab gőzmalma *Szabadka*, 20 lőerős, 3 munkás. *Hajner* Károly Fia gőzmalma *Újvidék*, 130 lőerős, 38 munkással. *Haip* és Társai gőzmalma, *Őszivécz*, 150 lőerős. *Hang* János és Társa gőzmalma, *Bulkeszi*, 12 lőerős, 4 munkás. *Hartmann* és *Comnen* sertésvádjója, hűtőtelepe és jéggyára *Szabadka*, 100 lőerős gőzgép, 83 munkás. *Özv. Hartmann* Pálné malma *Újsóvár*, 50 lőerős szívógázmotor. 5 munkás. *Heincz* Keresztély gőzmalma, *Óker*, 30 lőerős. *Heszler* és Társai gőzmalma *Zenta*, 200 lőerős, 64 munkás. *Hett* József gőzmalma, *Órszállás*, 70 lőerős, 4 munkás. *Hovig* Zsigmond gőzmalma *Topolya*, 74 lőerős, 9 munkás. *Horváth* Antal benzinnmotoros malma *Dávod*, 2 munkás. *Horváth* Imre malma *Zenta*, 30 lőerős benzinnmotor, 5 munkás. *Ifj. Horváth* Lajos gőzmalma *Pacsér*, 25 lőerős, 5 munkás. *Horváth* Ödön szeszfőzője *Zenta*, 5 lőerős benzinnmotor, 3 munkás. *Hutter* Péter malma *Kiskér*, 16 lőerős gázmotor, 4 munkás. *Ingusz* Lipót és József gőzmalma, *Nagy* baracska, 20 lőerős, 6 munkás. *Ivime ovits* Gábor darálómalma *Újvidék*, 20 lőerős benzinnmotor, 1 munkás. *Kátyánszky* Tanászia és *Proko* vízimalma, *Szenttamás*. *Kátyánszky* Velykó vízimalma *Szenttamás*. *Keller* József gőzmalma, *Kerény*, 24 lőerős, 3 munkás. *Kernács* Lajos gőzmalma, *Topolya*, 80 lőerős, 10 munkás. *Kiebler* és *Pfister* tejjgazdasági telepe, *Kula*, 2 lőerős gőzmotor. *Kinkel*, *Höcher* és Társai gőzmalma, *Szeghegy*, 50 lőerős, 9 munkás. *Kisszállási uradalmai gazdasági szeszgyár*, *Kisszállás*, 8 lőerős gőzgép, 4 munkás. *Kiszter* Mihály tejjgazdasági telepe, *Újverbász*. *Korona* gőzmalom r. t., *Zombor*, 120 lőerős motor, 25 munkás. *Köblting* Antal műhengermalma, *Baja*, 30 lőerős gőzgép, 7

munkás, *Konopstaller* Testvérek cegnye és vezetgyára, *Újvárad*, 4 loeros gőzgép és gázmotor, 40 munkás, *Korcsa* Lázár gőzmalma, *Szabadka*, 61 loeros, 6 munk. s. *Kreter* Jakab és Társa gőzmalma, *Óker*, 12 loeros, 4 munkás, *Kriszter* József tejgazdasága, *Óker*, 3 loeros gőzmotor, 2 munkás, *Kuluncsics* János gőzmalma, *Szabadka*, 30 loeros gőzmotor, 4 munkás, *Kurjusz* Vain és *Dietrich* Adám műmalma, *Szentantán*, 4 munkással, *Lakits* és *Balla* vezetgyára, *Újvidék* *Léki* Mihály gőzmalma, *Magyarkanizsa*, 25 loeros 4 munkás, *Lemberger*, *Schön* és *Szász* sertésüzletlője, *Baja*, *Lengyel* Ármán gőzmalma, *Szabadka*, 36 loeros, 4 munkás, *Leopold* Mihály gőzmalma, *Szentjülöp*, 8 loeros, 3 munkás, *Lótin* György gőzmalma, *Mohol*, 12 loeros, 4 munkás. *Ij*, *Machner* Fülöp gőzmalma, *Torzsá*, 45 loeros, 6 munkás, *Malom-részvény-társaság* gőzmalma, *Bajmok*, 115 loeros, 13 munkás, *Mareskity* István gőzmalma, *Alsókabál*, 45 loeros, 4 munkás, *Militics* gőzmalom-részvény-társaság gőzmalma, *Militics*, 100 loeros, 7 munkás, *Molnár* Ferenc örömlalma, *Sajkászentán*, 50 loeros széngázmotor, 3 munkás, *Molnár* József felsőbüeskaí műmalma, *Jánosbalmá*, 120 loeros gőzgép, 25 munkás, *Molnár* és *Kiss* gőzmalma, *Curog*, 50 loeros, 6 munkás, *Mudriniski* Úros vízumalma, *Turja*, *Novadovits* és *Tyogyarits* gőzmalma, *Ada*, 40 loeros, 5 munkás, *Novák* András és társai gőzmalma, *Kishegyes*, 7 munkás, *Namenmacher* György örömlalma, *Tiszazsentránfalva*, 12 loeros gáz és benzínmotor, 2 munkás, *Nyíróly* István és Társai gőzmalma, *Baja*, 10 loeros, 4 munkás, *Oberlander* Fülöp vízumalma, *Újvárad*, 24 loeros gőz- és 18 loeros vízmotorral, 8 munkás, *Ófner* Adolf és Fia gőzmalma, *Ada*, 26 loeros, 5 munkás, *Ófner* Adolf gőzmalma, *Mohol*, 50 loeros, 8 munkás, *Ókrész* Adám és Társai gőzmalma, *Temerin*, 25 loeros, 3 munkás, *Opity* Gyóka motoros malma, *Zsablya*, 30 loeros gőzmotorral, 4 munkás, *Országos magyar rizetermelő szövetség* hűtőtőleje, *Kisszapár*, vízi üzem 60 loerőre, 12 munkás, *Pfeifer* Ferenc darálómalma, *Újjutak*, *Piokrics* József szeszgyára, *Szabadka*, 10 loeros gőzgép, 5 munkás, *Ráró Podmaniecky* Endre gazdasági gőzmalma, *Kelebatanya*, 8 loeros, 4 munkás, *Pollák* Ármán gazdasági gőzmalma, *Mátételek*, *Paltermann* Bertalan szikvizgyára, *Baja*, 1 loeros gőzmotor, 1 munkás, *Pulmann* Vilmos baromfi-üzletlője és hűtőtelepe, *Szabadka*, *Raabstern* Testvérek szesz-, eognac- és vezetgyára, *Újvidék*, *Reichardt* és Társa vajgyára, *Szabadka*, 40 loeros gőzgép, 5 munkás, *Reiss* és *Szedresz* gőzmalma, *Szépely*, 40 loeros, 4 munkás, *Reuter* József darálómalma *Szilágyi*, 1 munkás, *Rieger* Mihály sóörloje *Szabadka*, 5 loeros villamos motor, 2 munkás, *Rosenberg* Jakab gőzmalma *Kúnbaja*, 25 loeros, 5 munkás, *Roscnfeld* Ignác gazdasági daráló gőzmalma *Katymár*, 8 loerőre, *Ruda* Ernő és Társai vajgyára *Szabadka*, *Schall* Henrik gőzmalma *Újvárad*, 20 loeros, *Schmidtmayer* Ferenc és Fiai gőzmalma *Titel*, 50 loeros, 3 munkás, *Schön*, *Jager* és *Muity* gőzmalma *Csávolj*, 60 loeros, 10 munkás, *Schubmacher* Rezső gőzmalma *Óbecse*, 80 loeros, 3 munkás, *Schweiszgut* Jakab és Társai Első vepródi gőzmalma *Vepród*, 7 munkással, *Schwendemann* József és 15 Társa gőzmalma *Paripis*, 100 loeros, 6 munkás, *Somogyi* Emil és Gyula szeszgyára *Baja*, *Spitzer* Károly és Fiai szesz-, vezet- és elosztógyára *Baja*, 24 loeros gőzgép, 30 munkás, *Spitzer* Zsigmond gőzmalma *Madaras*, *Stamper* János és Társai gőzmalma *Bördez*, 8 loerőre, *Stancics* és *Tunbócs* gőzmalma *Szabadka*, 120 loeros, 13 munkás, *Steinhardt* Jakab és Társai gőzmalma *Kula*, 40 loeros, 3 munkás, *Straszberger* Zsigmond gőzmalma *Szabadka*, 36 loeros, 9 munkás, *Sztra* Mihály gőzmalma *Petrőcz*, 25 loeros, 3 munkás, *Stuchlich* Ferenc örököse gőzmalma *Temerin*, 16 loeros, 4 munkás, *Szkondorcsy* Szirma és Társa gőzmalma *Zsablya*, 2 munkás, *Szmi-lyanszki* és Társai műmalma *Bácsföldvár*, 80 loeros gőz- és 50 loeros víz (turbina) üzem, 6 munkás, *Szmoleszky* Gábor gőzmalma *Regőcze*, 70 loeros, 10 munkás, *Szmoleszky* Gábor és Társa gőzmalma *Szabadka*, 225 loeros, 52 munkás, *Szohl* Jakab gőzmalma *Torzsá*, 8 loeros, 2 munkás, *Özv. Szupek* Béláné gazdasági gőzmalma *Szend*, 30 loeros, 2 munkás, *Tir* István gőzmalma, *Pincézd*, 35 loeros, 4 munkás, *Tomanovics* György gőzmalma *Bácsbokod*, 60 loeros, 24 munkás, *Tóth* Antal gőzmalma *Zenta*, 40 loerőre, 6 munkás, *Újvidéki Koncregyár* r. t. *Újvidék*, *Umer* Sebastyén gőzmalma *Bajmok*, 36 loeros, 6 munkás, *Valenta*, *Maurer* és *Mayer* vízumalma *Kisszapár*, 36 loerőre, 6 munkás, *Varga* Ferenc és Társa gőzmalma *Péterrőze*, 40 loeros, 4 munkás, *Vargha* és *Petkovich* gőzmalma *Csantavér*, 70 loerőre, 5 munkás, *Varnus* Márton daráló gőzmalma *Újvidék*, 20 loeros, 4 munkás, *Varró* János gőzmalma *Topolya*, 40 loeros, 6 munkás, *Verni* Vendel gőzmalma *Szűzberék*, 40 loeros, 5 munkás, *Vezilits* Mil. tin gőzmalma *Turja*, 40 loeros, 4 munkás, *Vojnich* Gábris gőzmalma *Szabadka*, 24 loeros, 3 munkás, *Weinfeld* S. vezetgyára *Újvidék*, *Weisz* Ignác gőzmalma *Zsablya*, 100 loerőre, 10 munkás, *Welker* Keresztély malma *Bücsfeketlegy*, 30 loeros gőzmotor, 6 munkás, *Welker* Keresztély tejgazdasági telepe *Torzsá*, 2 munkás, *Winkle* István sóörlojeje *Újvidék*, 15 loeros gőzgép, 20 munkás, *Wolf* János és Társa gőzmalma *Gador*, 30 loeros, 2 munkás, *Wolf* János és Társa gőzmalma *Zombor*, 30 loeros motorral, *Zarkó* Ferenc gőzmalma *Mélykút*, 60 loeros, 6 munkás, Más üzemekkel is kapcsolatosak még a következő idetartozó ipartelepek: *Aman* József és Társai sóörlojeje és gőzmalma (gőzfürdővel) *Kula*, 30 loeros gőzgép, 18 munkás, Gróf *Chotek* Rezső malma (fűrész- és kendergyár) *Újjutak*, 60 loeros gőzmotor, 127 munkás, *Dungerszky* Lázár gőzmalma és szeszgyára (fűrész- és olajgyár) *Szentantán*, 120 loeros gőzgép, 28 munkás, *Első magyar gazdasági gőzmalom* r. t. gőzmalma (olajgyárral) *Magyarkanizsa*, 60 loeros, 7 munkás, *Féher* János gőzmalma (gőzfűrészel, téglagyár stb.) *Magyarkanizsa*, 25 loeros, 7 munkás, *Frenner* Testvérek gőzmalma (gőzfűrészel) *Óbecse*, 24 loeros, 20 munkás, *Freund* József és Társa hengermalma (gőzfűrészel) *Óbecse*, 100 loeros gőzgép, 100 munkás, *Gavanszki* Testvérek és *Alexievics* gőzmalma (gőzfűrészel), *Szentantán*, 60 loerőre, 25 munkás, *Kisszállási uradalmi gőzmalom* (gépjáratómihelylyel), *Kisszállás*, 93 loeros gőzgép, 22 munkás, *Magyarkanizsai első gőzmalom és gőzfűrés* r. t. *Magyarkanizsa*, 350 loerőre, 80 munkás, *Molnár* Ferenc és Társai malma (fűrészel) *Titel*, 50 loeros gőzmotor, 3 munkás, *Röhrich* Henrik darálómalma (géplakatos-sággal) *Tiszakalmánfalva*, *Schachitz* és *Schönfeld* gőzmalma (eserépgyárral) *Martonos*, 30 loeros, 4 munkás, *Özv. Spitzer* Simonné daraorló malma (téglaégetővel és cementgyárral) *Baja*, *Törtély* János gőzmalma (gőzfűrészel) *Magyarkanizsa*, 25 loeros, 10 munkás, *Vojnovits* Iliá és Társai vánumalma (gőzfűrészel) *Bácsföldvár*, 15 munkással, *A Zentai és Roskoványi Egyesült Iparvállalat* r. t. gőzmalma (gőzfűrés, téglagyár és villamtelep) *Zenta*, 328 loeros, 109 munkás.

Vegyő ipar.

A vármegye vegyi ipara nem nagy, azonban mégis van itt néhány virágzó ipartelep. A szappan-gyártás jelentős ipartelepe az újvidéki szappangyár, a mely az osztrák verseny és szállítási nehézségek ellenére is fejlődő forgalommal dícselkedhetik. A gyár mosó, mosdó-, pipere- és gyógyszappant, továbbá fagygyü-

és stearin-gyertyát, mósószódát és illatszereket állít elő. Jelentékeny kivitelem van külföldre is. Ezenkívül kisebb, de jelentős forgalmú telepek vannak még Szabadkán és Zentán. A *gyufagyártást* az országos híri bajai gyufagyár képviseli. Nemrég alakult Szabadka a *kénsav- és műtrágyagyár*, a mely már évente 1700 vagon forgalmat ér el a szuperfoszfát cladásából, azonban 3000 vagon előállítására van berendezve. A *keményítőgyártásnak* főként Szabadkán van néhány jelentősebb ipartelepe. Míg az *olajipari* forgalomnak Torzsán, Újverbáson és Zsalyán van számottó telepe. A *légszeszgyártás* Baján, Szabadkán és Újvidéken virágzik, a hol az előállított légszeszt legvilágításra használják. A bajai légszeszgyár főesőhálózatára 22.674 m, a lángok száma 5948. Ebből utcai világitásra 258, magánvilágitásra 5690 láng esik. Az évi légszeszfoszgyasztás 226.216 m³. A gyár évente 921 tonna szenet használ fel. A szabadkai légszeszgyár főesőhálózatára 71.500 m, a lángok száma 6000. Ebből utcai világitásra 1100, magánvilágitásra 4900 láng esik. Az évi légszeszfoszgyasztás 605.290 m³. A gyár évente 231 vagon szenet használ fel. Az újvidéki légszeszgyár főesőhálózatára 28.000 m. A lángok száma 6818. Ebből utcai világitásra 537 és magánvilágitásra 6281 láng esik. A statisztika szerint a vegyi ipar a vármegyében 244 iparost foglalkoztatott. Ezek közül Bajára 27, Szabadkára 49, Újvidékre 29, Zomborra 8 és a vármegyére 131 személy esett. E szám mindenütt növekvőben van, csak Zomborban volt 38% csökkenés.

A vármegye ilyenmú jelentősebb ipartelepei a következők: *Ábrahám Sándor* ronggyűjtő és osztályozója *Apatin*, 5 munkás. *Augsburgi légszeszgyár*, *Újvidék*, 6 lóerős gőzmotor, 10 munkással. *Birnann* Adám vegyi gyára *Torza*, *Bröder* Lajos keményítőgyára *Szabadka*, 3 munkás. *Bubenheimer* Márton olajmalma *Torza*, 1 lóerős motorral. *Egyesült Augsburgi Légszeszvilágitási r. t.* légszeszgyára *Szabadka*, gőzüzem, 50 munkással. *Első szappanjózó társulat gyára Újvidék*, 25 lóerős gőzmotor, 23 munkás. „*Klotild*” vegyi ipar r. t. kénsav és műtrágyagyára *Szabadka*, 240 lóerős gőzüzem, 300 munkás. *Légszeszgyár r. t. Baja*, 4 lóerős gőzgép, 4 munkás. *Löwy* Adolf olajgyára *Újverbász*, gőzüzem, 8 munkás. *Löwy* és *Társ* keményítőgyára *Szabadka*, 12 lóerős gőzmotor, 16 munkás. *Schlesinger* Miksa keményítőgyára *Szabadka*, 2 munkás. *Schwaiger* Fülöp olajgyára *Újverbász*, gőzüzem, 8 munkás. *Spitzer* Testvérek gyufagyára *Baja*, 16 lóerős gőzmotor, 65 munkás. *Sporer* Mór gyertyaöntője *Szabadka*, 4 munkás. *Weisz* Ignác olajmalma *Zsolya*. Más üzemekkel kapcsolatosak a következő idetartozó ipartelepek: *Dungersky* Lázár olajgyára (gőzmalom, szeszyár stb.) *Szenttamás*. *Első magyar gazdasági gőzmalom r. t.* olajgyára (gőzmalommal) *Magyarkanizsa*. *Fehér* János olajprese (gőzmalom, ítrész, téglyagyár) *Magyarkanizsa*.

A vármegye *építőipara* elég fejlett, mivel az építési kedv nagy. A magánosok vállalatok és köztintzmények sűrűn építetnek. Újabb nagyarányú középítkezés a szabadkai városháza, a mely több száz munkást foglalkoztat. A gyár-épitések is gyakoriak.

A statisztika adatai szerint a vármegye területén 7165 lakos foglalkozott építő-ipparral. Ebből 3281 kömives és 1345 ács. A kömivsek közül Bajára esett 259, Szabadkára 201, Újvidékre 254, Zomborra 170 és a vármegyére 2397, az ácsok közül Bajára 60, Szabadkára 55, Újvidékre 55, Zomborra 36 és a vármegyére 1129. Az építőipar forgalmi nagyságának megítélése szempontjából közülük a vármegyében a legutóbbi évben kiadott építési engedélyek számát. Baján összesen 145, ebből lakóháza 39, gyári és műhelyépülete 1, a többi melléképületek, istállóra, színe és raktárra esik. Szabadkán összesen 227, lakóháza 122, gyári épülete 3. Újvidéken összesen 122, lakóháza 53, gyári épülete 6. Zomborban összesen 121, lakóháza 72. Zentán összesen 30, lakóháza 26, gyári épülete 1. Apatinai járásban összesen 190, lakóháza 118, gyári épülete 1. Bácsalmási járásban összesen 557, lakóháza 331, gyári épülete 4. Bajai járásban összesen 318, lakóháza 151. Hódásági járásban összesen 285, lakóháza 133, gyári épülete 1. Kulai járásban összesen 207, lakóháza 130, gyári épülete 2. Obecsei járásban összesen 405, lakóháza 120, gyári épülete 1. Palánkai járásban összesen 282, lakóháza 139, gyári épülete 1. Titeli járásban összesen 114, lakóháza 54, gyári épülete 2. Topolyai járásban összesen 301, lakóháza 123, gyári épülete 3. Újvidéki járásban összesen 369, lakóháza 227, gyári épülete 21. Zentai járásban összesen 117, lakóháza 49. Zombori járásban összesen 265, lakóháza 133, gyári épülete 1. Zsalybai járásban összesen 51, lakóháza 25, gyári épülete 1. Az egész vármegyében együttvéve kiadtak lakóházakra 2065, melléképületekre 1278, istállókra 478, színekre 176, raktárakra 60, gyári épületekre és műhelyekre 49, összesen 4106 építési engedélyt.

A *sokszorosító és műipar* a vármegyében a nyomdák és a fényképező műtermek képviselik. Alig van jelentősebb helység, a hol nyomda és fényképező ne volna és főleg a városokban levő nyomdák szép munkákat állítanak elő.

A vármegye nyomdái a következők: *Bertha* és *Molnár* nyomdája *Zenta*, 2 munkás. *Berger* Adolfé *Ada*, *Bittermann* Józsefé *Szabadka*, 2 munkás. *Bittermann* Nándor és *Fiás* Zombor, 2 lóerős villamos motor, 12 munkás. *Branik* r. t. könyvnyomdája *Újvidék*, 4 lóerős gőzmotor, 10 munkás. *Braun* Adolfé *Szabadka*, 3 munkás. *Bruck* P. Pálé *Magyarkanizsa*. *Czaja* Alajosé *Titel*, *Fekete* Sándoré *Zenta*. *Fischer* Ernő „*Hungária*”-könyvnyomdája, *Szabadka*, 7 lóerős villamos üzemi, 14 munkás. *Fischer* és *Krausz* könyvnyomdája *Szabadka*, villamos üzemmel. *Fuchs* Emil és *Társáé Újvidék*, 11 munkás. *Gasz* Mátysé *Apatin*. *Hirschenbauer* Benőé *Újvidék*, 6 munkás. *Jakovits* Györgyé *Újvidék*, 6 lóerős gőzmotor, 18 munkás. *Kabos* Arminé *Zenta*, 2 munkás. *Kazal* Józsefé *Baja*, 2 munkás. *Kollár* Agostoné *Baja*, 3 munkással. *Kollár* Józsefé *Zombor*, 2 munkás. *Kovács* Jánosé, *Újverbász*. *Kris-*

Építőipar.

Sokszorosító-
ipar.

A gyapjufonó és szövőgyár Kulán.

A futaki uradalom kenderkikészítő gyára.

A Dungszy-féle gyártelep Dunaesében.

A legutóbbi évben pl. 128 községben 21.406 tonnyesztő 433.775 kg. selyembubót termelt. Ennek a nagymennyiségű selyemhernyónak 210.219 eperfárd szedtek lombot. A selyembubókat az országos selyemtenyésztési felügyelőség 880.945 koronáért váltotta be. Egy tenyésztő átlag 41 koronát keresett. A legmagasabb összeg, a mit tenyésztő keresett, 179 K volt. A selyemtenyésztési felügyelőség kiültetésre 86.762 db szederfát és 13.514.997 db 2—3 éves csemetét osztott ki, a faiskolákból pedig 42.954 db szederfát ültettek ki közterekre és közútakra. A selyemtenyésztés újabb megközelése óta (1880) bácskai termelőknek kb. 9 millió mun. selyembubó után, 16.507.304 koronát fizettek ki. — A statisztika adatai szerint a vármegyében házi- és népiparral 363 férfi, 457 nő, összesen 820 személy foglalkozott. Ezek közül Bajára 8 férfi, 21 nő, együtt 29; Szabadkára 4 férfi, 64 nő, együtt 68; Újvidékre 33 férfi, 61 nő, együtt 94; Zomborra 6 férfi, 29 nő, együtt 35 és a vármegyére 312 férfi, 292 nő, együtt 604 személy esett.

Bács-Bodrog vármegye azelőtt a temesvári kamarához tartozott. 1868-ban Magyarországban nyolcz kamara alakult, még pedig Budapest, Pozsony, Sopron, Kassa, Debreczen, Temesvár, Kolozsvár és Brassó városokban. A budapesti kamarai kerület 9 alkerületből állott. Ilyen alkerület volt Bács-Bodrog vármegye is, Szabadka, Újvidék és Zombor szabad királyi városokkal együtt. Ez alkerület főhelye Szabadka volt, a hol a kamarai tagok választása történt. Ebben az alkerületben az iparosok közül 3, a kereskedők közül 5 bel- és ugyanannyi kültagot választottak.

Kereskedelmi
ésiparkamara.

Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter 1890-ben léptette életbe a szegedi kamarát és azóta Bács-Bodrog vármegye, továbbá Baja, Szabadka, Újvidék és Zombor a szegedi kamarához tartoznak. A kamara 1890 december 14-én alakult meg és 1891 január 1-én kezdte meg működését. A kamara első elnöke Lillin Károly volt, a kit Gál Ferenc követett s ma Szarvady Lajos az elnök. Kereskedelmi osztályelnök még ma is Weiner Miksa, az ipari osztályelnökségben Rainer Ferencnek Rainer Károly az utóda. Titkár volt Kulinyi Zsigmond, ma Perjessy László: másodtitkár volt Bakay Nándor, ma Szabó Gyula; irodatiszt az alakulástól kezdve Vékes Bertalan. A kamara területe 14.493,06 km.

A kamarának az időszerint 30 bel- és 32 kültagja van; az utóbbiak közül a következők 24 bácskai: ifj. Becker Ferenc és Zorn József (Apatin); Drescher Gyula, Csérnay Imre, Reich Vilmos és Somogyi Emil (Baja); Knežely Nándor és Vighardt Ede (Kula); Marczikly Lyubicza és Raichl F. Vilmos (Palánka); Lányi Mór, Nánay Mihály, Sefesics Lajos és Stojkovič Dusan (Szabadka); Dietzen Gábor, Lovrekovits Ferenc, Pekló Béla és Wimmer Károly (Újvidék); Herfert Gyula és Kabos Armin (Zenta); Gräber Mihály, id. Heindlhofer Róbert, Mayer István és Szemes József (Zombor.) A 19 levele őtag közül bácskai 3 és pedig: Schmausz Endre (Apatin), Balassa Henrik (Újvidék) és Zsuljevits Ernő (Zombor.)

A kamara évi bevételre 88.245 K 49 f., kiadása 60.581 K 48 f.; pénztári maradvány 27.664 K 01 f. A kamara vagyona készpénzben, in-attaiban, ingókbán és könyvtárban 135.583 K 01 f. A nyugdíjalap vagyona 68.734 K 49 f. A kamarai irodai tevékenysége a következő: az iktatóba érkezett 11 elnöki és 3807 ügydarab; az iroda kiadott 7871 ügydarabot.

Az 1884. évi XVII. t.-cz. alapján Bács-Bodrog vármegyében is alakultak ipartestületek, a melyeknek száma 1892-ben már 19 volt. 1900-ban volt 26, ma pedig 33 ipartestület van Bácskában.

A vármegye területén az ipartestületi székhelyek és azok néhány adatai a következők: Ada, 217 tag, belajstromozva volt 266 segéd, 278 inas. Apatin 448 tag, 364 segéd, 248 inas. Bajmok, 170 tag, 60 segéd, 44 inas. Bács, 217 tag, 52 segéd, 53 inas. Bácsalmás, 248 tag, 80 segéd, 83 inas. Bács-feketehegy, 122 tag, 38 segéd, 70 inas. Bácskeresztúr 102 tag, 19 segéd, 17 inas. Baja, 847 tag, 623 segéd, 687 inas. Bezdán, 287 tag, 158 segéd, 121 inas. Csantavér, 147 tag, 33 segéd, 42 inas. Cservenka, 278 tag, 153 segéd, 62 inas. Csurog, 181 tag, 55 segéd, 65 inas. Futak, 191 tag, 36 segéd, 107 inas. Hódság, 261 tag, 241 segéd, 166 inas. Jánosbalsa, 185 tag, 115 segéd, 73 inas. Kula, 263 tag, 258 segéd, 187 inas. Kossuthfalva, 134 tag, 38 segéd, 104 inas. Magyararkaniza, 298 tag, 64 segéd, 203 inas. Óbecse, 369 tag, 457 segéd, 308 inas. Palánka, 384 tag, 351 segéd, 320 inas. Petrőcz, 200 tag, 15 segéd, 32 inas. Péterréve, 135 tag, 10 segéd, 7 inas. Szabadka, 1211 tag, 1162 segéd, 840 inas. Szenttamás, 310 tag, 118 segéd, 217 inas. Szépliget, 109 tag, 53 segéd, 66 inas. Szivác, 288 tag, 75 segéd, 51 inas. Topolya, 307 tag, 85 segéd, 75 inas. Temerin, 223 tag, 44 segéd, 80 inas. Torzsa, 156 tag, 124 segéd, 65 inas. Újverhász, 385 tag, 197 segéd, 259 inas. Zenta, 502 tag, 439 segéd, 120 inas. Zombor, 700 tag, 802 segéd, 649 inas. Zsablya, 206 tag, 136 segéd, 70 inas. Valamennyi bácskai ipartestületnek volt összesen 10.081 tagja. Belajstromozva volt 6721 segéd és 6211 inas. Az év folyamán kiadtak 122 ideiglenes igazolványt és 1870 munkakönyvet. A békéltető bizottságok elindítottak 562 panaszt. Az ipartestületek összes vagyona az év végén 192.123 K 93 f. volt.

Az iparfelügyeletet a múlt század utolsó évéig maga a kereskedelemügyi iparfelügyelet. kormány gyakorolta. Ekkor szervezték a kerületi iparfelügyelőseket az 1893. évi XXVIII. t.-cz. alapján, még pedig kamaránként. 1901 április 1-én az országban 17 iparfelügyelőség kezdte meg a működését, közötté a szegedi is, a melyhez Bács-Bodrog, Szabadka, Zombor, Baja és Újvidék tartoztak. A szervezéskor Árkon Arnold lett a szegedi kerületi iparfelügyelő és még ma is ő tölti be a tisztet. Azonban az ipari, főként a gyáripari üzemek fejlődésével és gyarapodásával ez a rendszer nem váltható be sokáig, mert a munka is roppant mértékben fölszaporodott. 1905-ben kilásították Bácskát a szegedi iparfelügyelőség terü-

vezetően 24 és az üzleti fogalmazáson 15 hallgató, a kik között iparágak zerint volt: 1 szűcs, 1 rézműves, 1 aranyműves, 1 borbély, 1 könyvkötő, 1 ács, 2 keztűs, 2 kárpatos, 2 kefekötő, 2 kádár, 2 fényképész, 3 szobafestő, 4 nyomdász, 4 bádogos, 6 lakatos, 7 asztalos, 9 cipész, 9 kőműves, 27 szabó és 21 kőfaragó. Az újjvidéki tanfolyanra beiratkozott 84 hallgató; az üzleti fogalmazásra 22, a számtan-mértanra 22, a szerkesztő, ábrázoló-mértani és szabadkézi rajzra 22 és az építő-ipari rajzra 18. Ezek között iparágak zerint volt: 16 ács, 12 asztalos, 2 bádogos, 10 cipész, 1 faszobrász, 3 kárpatos, 2 kőfaragó, 29 kőműves, 6 lakatos, 2 mészáros, 1 rajzoló. — A zombori tanfolyanon részvételt összesen 172 hallgató; az üzleti fogalmazáson 49, a számtan-mértanon 48, a szerkesztő és ábrázoló mértanon 38, a szabadkézi rajzon 37. A hallgatók között volt: mester: 1 kovács, 1 szítás, 1 kőfaragó, 1 órás, 1 mozaikis, 1 mézesbábos, 2 szobrász, 7 asztalos, 1 szabó, 4 kőműves, 1 kádár, 1 bogrnár, 5 cipész, 2 bádogos, 1 szobafestő, 1 lakatos; segéd: 10 cipész, 1 kertész, 1 kőműves, 11 asztalos, 3 szítás, 3 kőfaragó, 4 nyomdász, 1 ács, 1 órás, 2 géplakatos; továbbá 1 számfőjtő, 1 néptanító és 1 földműves. — Azonkívül van még a vármegyében két magán *nőiipariszkola*. Az egyik Szabadkán, a másik Zomborban. Az utóbbit 1908-ban alapította a helybeli „Tulipán háziipari szövetség” a női háziipar fejlesztésére.

A következőkben ismertetjük a vármegye nagyobb gyár- és iparteleit, a melyeknek adatait az illető vállalatoktól megszereznünk sikerült:

Ipartelepök.

Apatin. *Aman József és Társai gőzsűrűsítője.* 1892-ben alapították a tulajdonosok. A telep több épületben 30 helyiségből áll. A hajtóerőt 40 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 25, ezek közül 5 nő. Évi termelési képesség 12.000 hl. sőr. Hazai piaça a Bácska és Baranya vármegye.

Apatin. — *Első bácskai asztalos szövetkezet és faárú-ipar, mint az Országos központi hitelszövetkezet tagja.* 1906-ban alapította húsz asztalos és lakatos-mester. Gyárt épület-, butor-, malom-asztalos és lakatos-munkákat; fadóbozgyárral és gőzfűrészteleppel van kapcsolatban. Különlegessége az épület és modern butor-munkák gyártása terén van. A gyár területe 1600 m² s négy épületből áll. A hajtóerőt egy 20 lóerős szivógázmotor s egy 8 lóerős lokomobil szolgáltatja. A munkások száma 50—60, ezek között 10—12 nő van. Évi termelése átlag 300.000 kor. értékű áru. Kiviteli piaça dobozokban Stájerország, Krajna, Trieszt, Galiczia, Csehország, Morvaország, Hazai piaça az épületmunka és butor-gyártmányokban a Bácska s a dunamenti városok, különösen Vác és Baja, továbbá Csongrád, Bihar, Torna és Zala vármegyék. Állami kedvezmények 20.000 kor. értékű gép. 10.000 kor. feltételeesen visszafizetendő államkölcsön.

Apatin. — *Spitzer J. és fia kendergerébenezője és kötélgyára.* 1844-ben alapította Spitzer Izásk. Munkások száma 20. Kiviteli piaça Németország, Franciaország, Angolország, Hollandia, Belgium és Svájc.

Bácszentiván. — *Vámosi Mihály Fiai kenderkikészítő gyára.* 1856-ban alapította néhai Wamosher Mihály, a mai tulajdonosok: Vámosi Manó és Samu atyja. Gyártási ágak: kender-titolás, kenderelés, gerebenezés, kécsosztyározás. A gyár területe kb. 7400 m² és 6 épületből áll. A hajtóerőt egy 25 lóerűjű benzinmotor szolgáltatja. Munkások száma 70, ezek közül 5 nő. Évi termelési képesség kb. 3000 mm. kikészített kender. Kiviteli piaça Németország, hazai piaça az egész ország.

Baja. *Gravauig J. Lípót bajai gyapjúfonó és szövőgyára.* 1905 okt. 15-én alapította mai tulajdonosa. Gyártási ágak: kőto- és szövőfonál. Különlegessége a gyapjuszövet és szmirna-szövőgyőfonál. A gyár területe kb. 2000 m² és 6 épületből áll. A hajtóerőt 16 lóerős, szivógázmotor szolgáltatja. Munkások száma 45—50, ezek közül kb. 40 nő. Évi termelési képesség 500 mmásza fonál és 20.000 méter szövet. Kiviteli piaça Románia, Szerbia és Ausztria, hazai piaça az egész ország. A gyár állami kedvezményben részesül.

Baja. — *Spitzer József és Armin gyufagyára.* 1859-ben alapította Spitzer A bert. A gyár területe kb. 1500 négyzetöl és több fő- és melléképületből áll. A hajtóerőt 16 lóerős gázmotor szolgáltatja. Munkások száma 45—65, ezek között 25—30 nő.

Baja. — *Spitzer Károly és fiai szesz-, ecet- és élesztőgyára.* Alapította 1864-ben Spitzer Károly. Különlegessége a filtrált ecetszesz készítése. A gyárterület 11.000 négyzetöl és 14 épületből áll. A hajtóerőt 24 lóerűjű gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 30. Évi termelési képesség 3000 hl. szesz, 2400 hl. ecetszesz és 2000 mmásza élesztő. Hazai piaça az egész ország.

Cservenka. *Betsch János fasztergályos-művek gyára.* Alapította mai tulajdonosa 1900-ban. Készít fasztergályos-tárgyakat, kalapformát, meszelőlejt nagyban. A gyár területe 1568 m², és egy épületből áll. Hajtóerőt egy hat lóerűjű gőzmotor ad. Munkások száma 7. Évi termelési képesség 16.000 korona érték. Itthon értékesíti termékeit.

Cservenka. *Ifj. Fuchs Károly gőzerőre berendezett tejtermékek gyára.* Előbb szövetkezet volt, mai tulajdonosa 1904-ben vette át. Különlegessége az ú. n. bácskai trappista-sajt. A gyár területe 500 m²; egy épületből áll, a hozzá tartozó jégveremmel és sajtpinezzével. Három munkással dolgozik; naponként átlag 600 liter tejet dolgoz fel, s termékeit Budapestre szállítja.

Cservenka. — *Griesfelder György sodronymű telepe.* Alapította mai tulajdonosa 1905-ben. Készít szitát, sodrony és fonott műveket. Gyárterülete 100 m² s egy épületből áll. Hajtóerőt egy öt lóerűjű nyersolaj-motor ad. Munkások száma négy. Évi termelési képesség 30.000 kor. forgalom. Kiviteli piaça nines.

Cservenka. — *Gutwein, Schmidt és társa gőzmalma.* Alapították 1892-ben. A telep egy lakóházból és egy malomtelepből áll. A hajtóerőt 75 lóerős gőzgép szolgáltatja; munkások száma 14. Naponta 100—130 métermátsát dolgoz fel. Kiviteli piaça van Bosznia és Csehországba, de legnagyobb részt a környéken adja el termékeit.

Cservenka. *Haip Reinhardt és Gyula mezőgazdasági gépgyára.* Alapította Haip Vilmos 1870-ben. Gyárt mezőgazdasági gépeket, gőzcseplőt, magánjárót stb. s átalakít közönséges lokomobilokat magánjáróká. A gyárterület 800 m²; — három épületből áll; hajtóerőt 10 lóerős benzinmotor; munkásainak száma 8—10. Évi termelési-képessége 50.000 kor. érték. Piaça az ország déli vidéke.

Dunacséb. — *Dungyeraszky Lázár gőzmalma, szeszgyára, fionmitója és sűrűsítője.* Mai tulajdonosa 1893-ban alapította a malmot és a szeszgyárt, 1895-ben pedig a sörgyárat. Gyárt malomtermékeket, szeszt és sört. Most van keletkezében egy különleges új gyártási ág, a zabsteak nevű mütakarmány készítése. A gyár területe kb. 2000 m² és egy épületömbből áll. A hajtóerőt 35 lóerős gőzgép szol-

galtatja. Munkások száma 24, ezek közül 2 nő. Évi termelési képessége 4000—5000 hl, sör, 1400 hl, kontingens szesz és 70—75 vagon liszt. Termékeit a vidéken és Szlavoniában is értékezték.

Hódáság. — *Ertl és Schwere 1. borsági hengermalma.* Alapították 1876-ban Ertl Ferenccel, Jakab és Schwere József, hengerliszt gyártásra. A malomtelep területe 400 négyszögöl s két épületből áll; hajtóerőt egy 120 lóerejű gőzgép szolgáltat. Munkásainak száma 12—13. Évi termelési képessége 30,000 mm. kész árú. Kiviteli piacza nincs, de árúinak nagy részét a horvát vármegyékbe szállítja. A gazdalmat két év óta villamos teleppel van egybekötve és a község s magánlakások világítását, valamint kisparkosait is teremt látja el. Eddig 1600 lángra van berendezve.

Hódáság. — *Honi fonó és kötélverő-gyár r. t. ipartelep.* A r. t. alakult 1906 decz. 20-án s üzembe lépett 1908 márcz. 1-én. Ertl János képviselő kezdeményezésére alakították Rauseh Ede, Korény Béla, Fernbach Péter képviselő, Oriol Péter, Ertl Ferencz, Hoehbauer Miklós dr. és Szendy István. Gyárt zsinog és kötélfonási eszközöket. Területe hét k. hold és kilencz épületből áll. Hajtóerőt egy 310 lóerejű gőzgép szolgáltat; munkásainak száma 300—350, ezek között nő 200. Évi termelési képesség 100 vagon kész árú. Kiviteli piacza Szerbia és Kelet-Ausztria s piacza az egész ország. Vezérigazgatója Ertl János képviselő. E telep a maga terén egész Európában a legmodernebb és az összes technikai vívmányokkal felszerelt gyár. Közgazdasági szempontból is fontos a telep, mert nagy vidék nyers terményét dolgozza fel.

Kula. — *Abel József és társa esztergályos-munkák gyára.* Keletkezett 1904-ben. Alapította Abel József. Területe 800 négyszözl és három épületből áll. Hajtóerőt egy nyolcz lóerejű gőzgép. Gyártási ág: asztalosok számára esztergályozott butorrészek, eset- és meszolófejek és nyolcz. 12 munkagéppel, esztergappalld és körfűrészszel dolgozik. Tizenöt munkása van. Évi termelési képessége 60—70,000 korona értékű árú. Piacza az egész ország. Állami kedvezménye a nyolcz lóerejű gőzgép és kazán.

Kula. *Amann József és társai sörgyára, gőzmalma és gőzfürdője.* Régi kir. sörház volt s 1812-ben keletkezett. A mostani tulajdonosok 1892-ben vették meg s ezek 1903-ban állítottak malmot, 1893-ban gőzfürdőt mellé. Kb. 2200 m² területen három épületből áll. Hajtóerőt egy 30 lóerejű gőzgép; 18 munkással dolgozik. Termelési képessége 4000 hl. sör évenként. Piacza helyben és a vidéken.

Kula. — *Berkovits Reszó első magyar selyemszalag-gyára.* Alapította mostani tulajdonosa 1892-ben. Képviselője van Budapesten és Bécsben. A gyár területe kb. 2500 m² és négy épületből áll. Gyárt mindenféle szövet, köztö, moaréjvelvény és egyéb szalagokat. A hajtóerőt két villamos motor szolgáltatja, a munkások száma 21 és mindnyájan női munkások. Évi termelési képessége 50,000 kor. értékű árú. Kivitele van Ausztriába, Szerbiába, hazai piacza az egész ország. E gyár új iparágat honosított meg nálunk, mert itt dolgozták föl először hazánkban a nyers selymet szalagokra és ezért 1896-ban a millenniumi nagy érémekkel tüntették ki.

Kula. — *Kramer és Hahn kalapgyára.* A mai tulajdonosok alapították 1906-ban. Területe 280 négyszözl s két épületből áll; tizenöt munkást foglalkoztat, kiknek fele nő. Egy tíz lóerejű gőzgép hajtja a 12 munkagépet. Napenként kb. 15 tuczatot tud előállítani. Piacza a Bácska és a horvát vármegyék. Állami kedvezménye a munkagépek, kb. 5000 kor. értékben.

Kula. — *Kulai gyapjúfonó és szövőgyár r. t.* 1905-ben alakult a Fejes és Nagy cég alatt, s ekkor az állam 15,000 kor. értékű géppel segélyezett. A cég 1905-ben alakult át közkereseti s 1909-januárban részvény-társasággá, 600,000 kor. alaptőkével. Alapítói Balogh Ernő, Fernbach Péter, Fernbach Károly, Geyer Péter, Falcione Lajos, s a Fejes és Nagy cég, a mely 100,000 koronával lépett be. A gyár készít egyenruházati czélokra való szöveteket, sima és mintázott sevit- és lodenzövetet s női moldon-szöveteket; elárúsítja nagyban és kicsinyben. A gyár területe 1400 négyszözl és hét épületből áll. Hajtóerőt egy 120 lóerejű gőzgép, a mely villamosvilágítást is szolgáltat. A munkások száma 55, ebből nők 36-an vannak. Napi termelési képessége 300 m szövet. Hazai piacza az egész ország. Állami kedvezménye 10 évi adómentesség, vasuti szállítási kedvezmény és 14,000 kor. segély.

Magyarkanizsa. — *Magyarkanizsai első gőzfűrész- és gőzmalom r. t.* 1909-ben alapították a magyarkanizsai első takaréki r. t., Milkó Vilmos és fiai, Deutsch Ferenc örökösei, Milkó József, Kralh Zsigmond, Deutsch Zsigmond és Weissberger Ignác. Gyártási ágak: fenyőfa földolgozása kész árúvá, továbbá malom-örlemények. A gyár területe 5 hold és 4 épületből áll. A hajtóerőt 350 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 80, nőt nem alkalmaznak. Évi termelési képesség 1000,000 kor. értékű árú. Kiviteli piacza Szerbia és Törökország, hazai piacza pedig az egész ország.

Magyarkanizsa. — *Magyarkanizsai első gőztégla- és cserépgyár r. t.* Keletkezett 1907-ben. Gyártási ágak: kézi és géptégla, hódírkú és hornyolt tetőcserép készítése. A gyár területe 60,000 m² és 6 épületből áll. A hajtóerőt 75 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 60—70, ezek között 12 nő. Évi termelési képesség 3—4 millió téglá és cserép. Hazai piacza helyben, Törökország, Martonos és Horgos.

Militics. — *Szélinger Lőrincz és fiai első militicsi magyar kender- és kőcsgyára.* 1872-ben alapította idős Szélinger Lőrincz. Gyártási ágak: kendergerberevezés és kőczzinomatás. Különlegessége a vászon szövéshez szükséges legfinomabb kenderfonal előállítás. A gyár területe 1600 négyszözl és 6 épületből áll. A hajtóerőt 16 lóerejű benzinmotor szolgáltatja. Munkások száma 95, ezek közül 11 nő. Évi termelési képesség 12,000 mm. kész árú. Kiviteli piacza egész Európa, míg a belföldi piazeok számításba sem jöhetnek.

Öbecs. — *Freund József és Társa gőzfűrész és hengermalma.* 1875-ben alapította Freund József. A gyár területe 6 k. hold és 10 épületből áll. A hajtóerőt 100 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 100. Évi termelési képessége fában 30,000 m³ anyag.

Öbecs. — *Gerber Nándor és fia sörfőzője és jéggyára.* 1848 előtt a tiszai korona-kerület sörháza volt, melyet 1877-ben vett meg a mostani tulajdonosa, a ki átalakította a modern követelményeknek megfelelően. A gyár területe 4—5 hold, melyen öt főépület és nyolcz melléképület van. Hajtóerőt egy 45 lóerejű és egy nyolcz lóerejű gőzgép s egy 12 lóerejű dinamó. A munkások száma 59. Ezek között három a nő. A gyár 30,000 hl. sört termel. Piacza Bács-Bodrog és Torontál vármegye. A gyár még malata-gyártással és hízalással is foglalkozik, így értékesíti a gyár törköly-termelést. Felszerelése a legújabb rendszerű; villamfelfonókkal van ellátva és villamerő berendezve, árpa- és malata-tisztítói is vannak s legújabb rendszerű gőzfürdőt is rendezett be.

Ópalánka. — *Michels-féle kenderáztató és kötélfontógyár r. t.* Alapították 1892-ben. A gyár kiterjedése 73 k. hold s van 12 fő- és több melléköpülete. Gyártási ág: kender-kikészítés és kötélgyártás; 180 munkást foglalkoztat s ezek közül női munkás 60. A hajtórét egy 150 lóerejű gőzgép. Termelési képessége 15.000 mm. kikészített kender- és hajókötél. Hazai piaца az egész ország; kivitele Svéd-, Norvég-, Angol-, Francia- és Németország, Svájc és Ausztria.

Szabadka. — *Első szabadkai géptéglá- és csementárúgyár r. t.* Keletkezett 1893-ban. Gyártási ágak: falí, kút, kövezet és csatornaburkoló téglá, tetőcserép, csementlap, csementeső, csement-cserép, műkövek, lépcsők, vályuk, stb. gyártása. A gyár területe 16 és $\frac{1}{2}$ k. hold és 10 épületből áll. A hajtórét 80 lóerős gőzgép és villamos motor. Munkások száma nyáron 140—150, télen 20—40; nőmunkásokat csak nyáron alkalmaznak, mintegy 30—35-öt. Évi termelése 5—6 millió téglá, egy millió tetőcserép, 400—500.000 csementlap és 4—5000 csementeső. Hazai piaца a szabadka—budapesti, zombori, bajai és mélykúti vasútvonalak mentén fekvő helyek.

Szabadka. — „*Klotild*” *első magyar vegyipar r. t.* kénsav és műtrágyagyára. Alakult 1906-ban. Gyártási ág: műtrágya. A gyár területe 95.000 m² és ebből 20.000 m² be van építve. A gyár 3 nagy épületből, 3 raktárból és 6 melléköpületből áll. A hajtórét 240 lóerős gőzgép szolgáltatja. A munkások száma 150 és 300 között váltakozik, időszakonként. Ezek közül 10—40 nő. Az évi termelési képesség: 3000 vagon szuperfoszfát. Hazai piaца az egész belföld. A gyárnak állami kedvezménye van.

Szabadka. — *Lóvy és Társa keményítőgyára.* 1899-ben alapította Lóvy Mór. E gyár területe 4000 m² és négy épületből áll. A hajtórét 12 lóerős benzínmotor szolgáltatja. Munkások száma 16. Évi termelési képesség 50 kocsi rakomány. Kivitele piaца Ausztria, Csehország, Galiczia, Szilézia és Szerbia. Hazai piaца az egész ország.

Szabadka. — *Montalon József műszövő-telepe.* 1884-ben alapította a tulajdonos. Gyártási ágak: lendamaszt-asztalneműek, terítékek, ágyhuzatok és törülközők gyártása. Különlegessége az említett cikkeknek aszurmunkákkal való ellátása. A gyár területe 150 négyzetöl és egy épületben két külön nagy teremből áll. A gyártás kezéire berendezett szövészekeken történik. Munkások száma 40, ezek közül 10 férfi szakmunkás, a többi aszúrvarróné. Évi termelési képesség 60.000 kor. értékű árú. Kivitele piaца Ausztria, hazai piaца Budapest és az ország minden nagyobb délvidéki városa.

Szabadka. — *Morvai Antal és Novák Mihály csementárúgyára.* 1890-ben alapították a mai tulajdonosok. Gyártási ágak: rabitz, vasbeton, csementesővek gyártása és csatornázások készítése. Különlegessége a márványozások, velencei mozaiklapok és csementlapok stb. A gyár területe 2160 m² és 3 épületből áll. A hajtórét 10 lóerős benzínmotor, 3 hidraulikus gép és 1 ciszoló-gép szolgáltatja. Munkások száma nyáron 50, télen 20; ezek közül 15 nő. Évi termelési képesség 450.000 darab csement- és mozaiklap. Hazai piaца egész Magyarország területe.

Szabadka. — *Pinkovics József aszesszgyára, Nagyfénypusztán.* 1899-ben alapította mai tulajdonosa. A gyár területe 500 m², egy épülettel. A hajtórét 10 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 5. Évi termelési képesség: kontingentálva 960 hl. szesz. Hazai piaца Szabadka, Szeged, Baja, Újvidék és Budapest. Mezőgazdasági szeszgyáraknál szokásos állami jutalomban részesül.

Szabadka. — *Szabadkai légszuszogó r. t.* Keletkezett 1888-ban, igazgatója Seerimer Alfons. A világitógázon kívül mint különlegességet, szulfátot termel. A gyár területe 2000 m² és öt épületből áll. A hajtórét gőzgépek szolgáltatják. Munkások száma 50. Évi termelési képesség 700.000 m³ világitógáz, a mit Szabadka közvilágítására fordítanak.

Szabadka. — *Szcolnenszky és Társa gőzhengeralma.* Keletkezett 1907-ben. Területe 3500 m². A hajtórét 225 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 52, ezek között nő nincs. Évi termelése 90.000 mm örményen. Kivitele piaца Ausztria és hazai piaца az egész ország.

Szabadka. — *Weinhut A. és fia első magyar celluloidárú gyára.* 1900-ban alapította Weinhut Adolf. Gyártási ágak: celluloid-gallérok, kézelők, ingelők, katonai nyakraválók és kalapdisztek gyártása. Különlegessége a celluloid-gombok, kézelővédők, szabadalmazott gallérvédők és szabadalmazott éremzalagok készítése. A gyár területe 658 m², a hol egy épület van. A hajtórét villamos motorok szolgáltatják. Munkások száma 70, ezek közül 62 nő. Évi termelési képesség 600.000 kor. értékű árú. Kivitele piaца Belgrád, Szófia, Routhuk, Bukarest, Konstantinápoly, Szaloniki, Szmirna, Bombay, Alexandria, Varsó, Szentpétervár és Hamburg. Hazai piaца egész Magyarország. A gyár államsegélyen kívül adómentességet is élvez.

Szentlámás. — *Dungerszky László gőzmalma és aszesszgyára.* 1897-ben alapította mai tulajdonosa. A gyár területe 8000 m² és hét épületből áll. A hajtórét 120 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 28. Kivitele van Bosznia-ba, míg hazai piaца Budapest.

Szentlámás. — *Gavanszki Testvérek és Alexievsz gőzfűrésze- és hengermalma.* 1898-ban alapította Alexievsz és Prodanovits. A gyár területe 4000 m² és 6 épületből áll. A hajtórét 60 lóerős gőzgép. Munkások száma 20—25, a kik között nő nincs. Évi termelési képesség 250 vagon deszkanyag és ugyanannyi örményen. Kivitele piaца Belgrád, hazai piaца a környék.

Szépliget. — *Kendergyár r. t.* Keletkezett 1903-ban. Gyártási ágak: kenderáztatás, törés és tisztítás. A gyár területe 18 k. hold és 4 épületből áll. A hajtórét egy 24 lóerejű stabilgép szolgáltatja. Munkások száma 80, ezeknek körülbelül fele nő. Hazai piaца Apatin és Újvidék. A gyár állami kedvezményképen 7 évi adómentességet élvez.

Sziberek. — *Helm Mihály gyapjúfonó- és festőgyára.* 1890-ben alapította Helm Mihály. A gyár területe 160 négyzetöl; gépépületből, fonóműhelyből és festóműhelyből áll. A hajtórét 3 lóerős gőzgép. Munkások száma 7, ezek közül 3 nő. Evente 200 mm. gyapjút tud földolgozni. Kivitele piaца Szerbia és hazai piaца Szlavónia. A gyár most kapott állami kedvezményeket.

Újfatk. — *Bácskai kender és lenfonó r. t.* Keletkezett 1908-ban. Különlegessége: torna-eszközök, függőágyak, lóhálók, lawn-tennis cikkek és egyéb sportárúk gyártása. A gyár területe 16.600 m² és 16 épületből áll. A hajtórét 100 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 60, ezek közül 40 nő. Évi termelése 200.000 kg. zsinor.

Újfatk. — *Gróf Chotek Reszó uradalmi ipartelepei.* 1. *Kenderkikészítő telepe*; alapította 1851-ben; saját terményeket dolgoz fel. Területe 25.000 m², az áztatókkal 170.000 m² s öt épületből áll; a hajtórét egy 60 lóerejű gázmotor szolgáltatja. A munkások száma 120, ezek között 68 nő. Évi termelési képesség 3000 mm nyers kenderrost. Kivitele van Ausztria-ba. — 2. *Gőzmalom*, ala-

pitotta 1872-ben. Ez is saját terményt dolgoz fel. A gyár területe 5000 m² s három épületből áll. A hajtórót ennek is a 60 lóerjű gázmotor szolgáltatja; munkásainak száma 7. Évi termelési képessége 16,000 mm. hengerliszt. — 3. *Körkemenecze*, alapította 1907-ben. Területe 55,000 m², s hat épületből áll. A körkemeneczeben egy 10 lóerjű lokomobil van. Munkásainak száma 26, ezek között nő 10. Évi termelési képessége két millió téglát, melyet a vidéken értékesít. Van még egy villamos telepe, a mely az ipari üzemek és a kastély kivilágítására szolgál.

Ujpalánka. — *Rauch Frigyes Vilmos cement-műgyára*. Alapította a mai tulajdonosa 1894-ben. Cementlapokat gyárt; különleges terméke szakszerűen előállított mintázott cement-mukolapok. Gyárterülete 500 m² s egy épületből áll. Közéire való gépekkel van felszerelve; munkásainak száma 10 s ezek között 9 nő. Évi termelési képessége 5000 m². Piacza a Biácska és Szerém vármegye. Azelőtt Szerbiába is szállított.

Ujverbász. — *Hungária Kendergyár r. t.* Alak lt 1602-ben a szabadkai központi bank kezdeményezésére. Főtelepe van Vukovárott. Kenderkikészítéssel foglalkozik s van villamos telepe is. A gyár területe 64 k. föld s 14 épületből és 21 kenderüzettől áll. A hajtórót egy 150, egy 250 és egy 500 lóerjű gőzgép szolgáltatja. Munkásainak száma 250, ezek között van 125 nő. Évi termelés 15,000,000 kg. kender és kecs. de csejli üzemmel ennek a kétszeresét tudná előállítani. Hazai piacza az egész ország, kivélti piacza Amerika, Anglia, Franciaország, Németország és Ausztria. Állami segélyként kamattalmentes áll. kölcsönt kapott s adomást is égben részesült.

Újvidék. — *Dunajverszky László „Zsfolja gőzmalma”* 1900-ban alapította mai tulajdonosa. A telep nagy malomépületből, kőptatóból, gép- és lakóházból és több melléképületből, raktár és lakóházból áll. A hajtórót 136 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 110. Évi termelési képessége 350,000 mm. búzaorlemény. Kivitele van az osztrák tartományokba, Bosznia és Hercegovinába; hazai piacza Horvát-Szlavonország, továbbá Bécs-Bodrog, Baranya, Somogy, Vas, Sopron, Győr, Moson, Pozsony, Veszprém, Komárom, Esztergom és Pest vármegye.

Újvidék. — *Hafner Károly fia hengermalma*. 1842-ben alapította Hafner Károly. A gyár területe 5000 m² és 12 épületből áll. A hajtórót 130 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 38. Évi termelési képesség: 75,000 mm. orlemény. Kivélti piacza Ausztriában Bécs, Csehországban Prága és Morvaországban Brünn. Hazai piacza a környék, Pécs, Fiume, Szerém vármegye, Zágráb és több horvátországi helység.

Újvidék. — *Königstädter testvérek cognac és ecetzeszeggyára*. 1861-ben alapította Königstädter János és néhai Königstädter Adolf. Főtelepe van Zomborban és Resicbanfányn. Gyártási ágak: szilvórium, törköly és cognac-nagyfőzés, lik r-, rum- és ecetzeszeggyártás és szeszfinomítás. A gyár területe 10,200 m². Az újvidéki három gyártelep több különféle épületből áll. A hajtórót 4 lóerős gőzgép és motor szolgáltatja. Munkások száma átlag 40, ezek között nő nincs. Évi termelési képessége váltakozó. Kivélti piacza a monarelia egész területe és hazai piacza az ország legtöbb nagyobb városa.

Újvidék. — *Kovács Bálint csirokseprő-gyára*. 1907-ben alapította mai tulajdonosa. A gyár területe 1200 m² és négy épületből áll. Az üzem kézi hajtóróere van berendezve. Munkások száma 15, ezek közül 6 nő. Évi termelési képesség 15,000 darab csirokseprő. Kivélti piacza Bosznia, Galícia és Bajorország.

Újvidék. — *Reich és Lebercz kocsikészítő- és gőzfahajtó-gyára és gőzfűrésztelpe*. 1884-ben alapította Reich Mátys és Lebercz Károly. Gyártási ágak: hintók és nyers kocsik alkotórészek készítése. Különlegessége a luxuskocsik, üzleti kocsik, halottas kocsik és luxus szánok gyártása. A gyár területe 20,000 m² és két fő- és több melléképületből áll. A hajtórót 4 lóerős gőz és 4 lóerős villamos motorok szolgáltatják. Munkások száma 60—70. Évi termelési képesség 500 db. új kocsik. Kivélti piacza Török- és Franciaország, Bosznia, Bulgária, Szerbia és Egyiptom. Hazai piacza az ország valamennyi nagyobb városa.

Újvidék. — *Winkler István sörfőzője*. 1850-ben alapította mai tulajdonosa. Különlegessége a barna malatásör. A gyár területe 6000 m² és egy fő-, továbbá négy melléképületből áll. A hajtórót 15 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 20. Évi termelési képesség 10,000 hl. sör. Hazai piacza a város és közvetlen környéke, azonkívül Szabadka, Zombor, Topolya és Csantavér.

Újvidék. — *Zikmund és Társa gépgyára és vasöntője*. 1888-ban alapította Zikmund Béla. Gyártási ágak: mezőgazdasági gépek, motorok, malom- és téglagyári berendezések, kereskedelmi lágyvas és acélöntvények készítése. Különlegessége vetőgépek gyártása és gőzmozgonyok magánjárókka való átalakítása. A gyár területe 2160 négyzetöl és három épületből áll. A hajtórót 50 lóerős gázmotor szolgáltatja. Munkások száma 100—120. A v. s. öntő évente 100 vagon öntvény termelésére van berendezve.

Zenta. — *Heszler és Társai zentai hengermalma*. 1884-ben alapította Spitzer és Singer, Heszler és társai birtokába 1886-ban ment át. Heszler György 1903-ban elhalálozott és azóta a malom tulajdonosai Láng László budapesti, Láng Sándor pozsonyi és Láng László Károly zentai lakosok. A gyár területe 2300 négyzetöl és egy főépületből, négy raktárépületből és hat lakóházból áll. ez utóbbiakban van az iroda is. A hajtórót 200 lóerjű gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 64. Évi termelési képesség 140,000 mm. búzaorlemény. Kivitele van Ausztriába, míg hazai piacza a horvátországi vármegyék, továbbá Pozsony, Szeged, Szabadka, Kiskörös, Ada, Óbese és a környéken levő községek.

Zombor. — *Zombori export-gőzmalma r. t.* Keletkezett 1893-ban. A telep területe 4546 négyzetöl és 7 épületből áll. A hajtórót 400 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 53, a kik között nő nincs. Évi termelés 150,000 mm. búzaliszt. Kivélti piacza Ausztria és Angolország és hazai piacza az ország minden része.

Zsablya. — *Weisz Ignác gőzmalma*. 1885-ben alapította mai tulajdonosa. A telep területe 800 m² és 2 épületből áll. A hajtóró 100 lóerjű gőzgép. Munkások száma 10. Évi termelési képesség 20,000 mm. gabonaorlemény.

* * *

A kereskedelem története.

A vármegye hajdani területén számos forgalmi gőcpont volt, a hol a külső és belföldi kereskedők gyakran megfordultak. A kereskedelem forgalmi vonalait a révek és város-helyek jelzik. Ilyen révek voltak a Tiszán Révkánizsa (Magyar-

Kanizsa) Zyntharév (Zenta), Péterréve, Moharéve, (Mohol) Peszér, Bőese stb. a Dunán Títel. Vásárosvárad (Újvidék helyén). Futak, Földvár (Palánka helyén) Bodrog, Baja stb. *Bodrog* — megyei székhely — vásár- és vámjogát és az ottani dunai révet még szent László adományozta a szentmártoni apátságának. Ez adományt II. Endre 1213-ban megerősítette. *Szond* helység piaczatát már 1231-ben említi oklevél. 1238-ban IV. Béla a székesfehérvári János-vitézeknek a lta *Csurlak* (Csurog) szarazczen falu vásárjövédelmét és *Becsén* a tiszai révet. *Vásárosváradnak*, neve után ítéleve, szintén volt vásárjoga. Oklevél 1267-ben említi piaczatát és a dunai révet. 1280-ban IV. László *Títelnél* kelt át a dunai réven, mikor a kúnokat üldözte seregével. 1456-ban Gombos is dunai révként szerepel. 1456-ban a szondi kereskedők menedéklevelet kapnak, hogy országszerte bántatlanul járhassanak vásárookra. Ugyanez évben már királyi sókamarai hivatal is volt Szondon. A XV. században a forgalmas kereskedelmi városok a Duna mentén voltak. Ezek közé tartozott Bodrog, Daut (Dávod), Hájszentlőrincz, Bács, Gara, Vásárosvárad, Bátmonostor, Futak, melyeknek vásárai országszerte híresek voltak. Pl. Futak vásáraitra a messze külföldről is eljöttek a kereskedők.

Ez időben még a következő helységeket említik vásártartó és vásos helyekként: *Bács*-nak már 1433-ban volt vásártartási joga. *Arnat* 1500 körül vásáros hely. *Fonó* 1458-ban vásos hely volt. *Futak* vásárai már a XV. század közepén híresek. 1497-ben Izdenzi Benedek itt harminczad helyet állított. *Gyála*, Vízgyála vásárjogát 1482-ben említik. *Kisdvadásrhely*, mint neve is mutatja, vásártartóhely (1465) volt. *Paraszi* 1486-ban országos vásárjogot nyert. *Bajának* már 1406-ban volt vásárjoga. *Bátmonostor* hetivásárait 1340-ben említik. *Bodrog* ósregi vásárjogát Róbert Árpály Szekcsői Herczeg Péternek adta, ki a vásárokat 1351-ben *Daut* nevű birtokára akarta átírni. *Hájszentlőrincz* vásárait 1480-ban említi oklevél. *Szeremlyén* vásárjoga 1407-ben már ismeretes. *Újfalu* 1498-ban hetivásáros és vámszedő hely. *Adorján* 1406-ban kap hetivásárra engedélyt. *Révkanizsa* 1428-ban vámszedő és vásáros helyként szerepel. *Zentának* már a XIV. század végén rév-, vám- és vásárszabadalma van és 1506-ban ugyanazokat a szabadalmakat kapja, mint a minőkkel Szeged rendelkezett.

A mohácsi vész után csak az újjászervezés korában indult meg a kereskedelmi élet és pedig először leginkább a Duna melletti Baján és Újvidéken. Baja már 1696-ban kapott három országos vásár tartására engedélyt. A bajai boltos kereskedők czéhszabályzata 1700 április 20-án nyert megerősítést. Ez évben a kalmárok czéhében 9 boltos volt. 1700-ban már Újvidéken is volt kereskedőtület. A XVIII. század első évtizedeiben jelentékeny volt a vármegye marhakereskedelme, a mely a marhatenyésztés fejlődésével mindig jobban kezdett virágozni. 1714-ben az összeírásakor Baján 6 marhakereskedő és 54 boltos volt. 1717-ben Újvidéken pedig két marhakereskedő, egy fakereskedő, egy bőrkereskedő és 9 boltos volt. Az 1715-ik évi 91. t.-cz. értelmében a Duna és Tisza mellett vámszedő-helyeket, ú. m. harminczad-hivatalokat állítottak fel és pedig Martonoson, Zentán, Ókanizsán, Zsablyán, Títelen és Újvidéken. A zsidóknak 1736-ban engedte meg a helytartóanács, hogy bőroket vásároljanak. Az ez évi összeírásakor zsidó kereskedők voltak: Baján egy bőr- és egy vaskereskedő és egy katonai szállító; Szivácson egy fűszerkereskedő; Újvidéken egy vas- és ruhá-, két vas- és egy gabonakereskedő. Szabadkán 1748-ban 10 boltos és 13 marhakereskedő volt. Az újvidéki kereskedők czéhe 1765-ben nyert szabadságot. 1771-ben itt 48 kereskedő lakott. A zombori szabadalmazott kereskedő-egyesületnek 1778-ban már hivatalos pecsétje volt.

Ez időben a következő helységeket és városok nyertek vásárszabadalmat: Bács 1719 július 11-én országos és hetivásárookra. Bezdán 1772-ben és 1774-ben országos vásárookra. Futak 1778. április 3-án országos vásárookra. Obecse és Ókanizsa 1751 június 28-án országos és hetivásárookra. Péterváradnál (Újvidék) 1719 jún. us. 16-án és 1743 február 22-én országos vásárookra. Szabadka 1743 május 7-én és 1783 április 18-án országos vásárookra. Temerin 1799 augusztus 30-án országos vásárookra. Zenta 1751 június 28-án országos és heti vásárookra. Zombor 1749-ben országos vásárookra.

A kereskedelem legjelentékenyebb fejlődése azonban a XIX. századra esik. Az 1800-as évek elején már a dohány, kender, gyapjú, bőr és gabona főpiaczaként szerepel Baja, Újvidék, Újbecse és Verbász. 1804-ben a Ferenczcsatornán a vontatott hajók 513.318 mázsa gabonát szállítottak. 1809-ben már Újvidéken 89 kereskedőt találunk. A győri és komáromi kereskedők Bajára jöttek gabonát vásárolni az 1840-es években, a mikor úgyszólván az egész vármegye eladásra és kivitelre került gabona termését itt értékesítették. A vármegye majdnem mindenik nagyobb községének volt itt külön hombárja, a hová a gabonát elraktározták. De legnagyobb mennyiségben szállították ide a gabonát Szabadkáról és Zomborból, mely városokból hetenként kétszer fordultak itt

Fejlődés a XIX. században

meg a fuvarosok megrakott szekereikkel. Országos vásárok alkalmával 50 hnyó és számos dereglye horgonyozott a Sugoviczban és évente egy millió pozsonyi mérő gabonát szállítottak el innen Budapestre és külföldre. Azonban Baja nagy kereskedelmi forgalma, a mely nemesak a Bácskában, hanem akkortájt az egész országban az első városok között állott, a szabadságharcz után, főként a vasutak kiépülésével, majdnem megszűnt.

A mal helyzet.

A vármegye kereskedelme — a másfél évszázados elnyomatás és egyéb megpróbáltatások ellenére is — ma már szépen virágzik. Ha egyes városok, mint Baja, Zombor és Zenta kereskedelme visszafejlesztett is a XIX. században, a forgalom egyre emelkedőben van és az említett városok is kezdenek már lábra állani. A Bácska leginkább nyers terményekkel: gabonával, kenderrel, állatokkal és állati termékekkel kereskedik. Ezek mind kiviteli árucikkek, a melyek ellenében a vármegye fél és egész gyártmányokat és gyarmatárúkat hoz be és vásárol. A kereskedelmi forgalom lebonyolításának ma is fontos eszközei az országos és hetivásárok. A vármegye egész területén — az 1900. évi statisztikai kimutatás alapján — a kereskedelemre és hitelre együtt 24.916 személy esett, még pedig Bajára 1765, Szabadkára 3729, Újvidékre 3107, Zomborra 1488 és a vármegyére 14.827. Ezek közül kereső 10.331 és eltartott 14.585 személy és pedig kereső Baján 680, Szabadkán 1741, Újvidéken 1324, Zomborban 630 és a vármegyében 5906.

Állatkereskedés.

Az állatforgalom jelentékeny ága a bácskai kereskedelemnek. A *lókereskedés* virágzó, mivel a vármegyében tenyésztett lovak minősége kitűnő és nemesek verseny- és hintólovak kerülnek innen, hanem a hadsereg is itt szerzi be nagymennyiségű szükségletének tekintélyes részét.

A legutóbbi év állománya 195,041 db. volt. A bajai vásárokon eladtak 2238, a szabadkain 1989, az újvidéken 347 és a zomborin 1630 lovat és csikót. Egyébként a vármegye egész területén a vásárok alkalmával kiadtak összesen 101.380 új lójáratot és eladások árttak 89.219 darabot. Lóárak: igaz lóé 160—650, kocsis lóé 320—650, háttas lóé 500—700 és levágásra 80—220 kor. Csikók 2 évesig 90—200, 3 évesig 180—300 és 4 évesig 300—500 kor. — A *szarvasmarha* kereskedés első helyen áll, noha a forgalom az utóbbi években némileg csökkent, mivel a legelők az utóbbi időben fogytak. A szarvasmarha-állomány 217.599 db volt. A legutóbbi év marhavásárain eladtak Baján 2238, Szabadkán 7746, Újvidéken 497 és Zomborban 2389 darabot. Az egész vármegyében a vásárok alkalmával kiadtak 140.914 db új szarvasmarhajáratot és eladások árttak 106.401 darabot. — A *sertés* kereskedés igen élénk és több nagy sertésbuzláló van a vármegyében, a melyek iparszerűleg űzik a sertésbuzlálást és a sertéseket főként a szalámigyáraknak szállítják. Legforgalmasabbak Szabadka sertésvásárai. A vármegye sertésállománya 360.612 volt és a legutóbbi évben a vásárokon eladásra került Baján 838, Szabadkán 2670, Újvidéken 576 és Zomborban 778 db. Az egész vármegyében kiadtak egy év alatt 138.737 db új sertésjáratot és eladás alkalmával árttak 106.515 darabot. — A *juh* kereskedés nem nagyon jelentékeny, de azért nagyobb juhvásárok szoktak lenni Szabadkán és Kulán. A legutóbbi évben a szabadkai vásáron eladtak 2670 darabot. A kos darabja az év különböző szaka szerint 15—35, az anyajuhé 12—30, ürüé 16—36 és a inustra-birkáé 8—24 kor. között váltakozik. — A vármegye területén, a törvényhatósági városokkal együtt, a marharakodó-állomásokon a következő mennyiségű tenyész-állatot vizsgálták meg a legutóbbi évszázadban a kirendelt szakértők: 31.432 szarvasmarhát és borjút, 5481 lovat, csikót, szamarat, öszvért, 19.672 juhot, bárányt és kecskét, 214.094 bízott és sovány sertést, nemkülönbön malacot, összesen 271.759 db állatot. — Bács-Bodrog vármegye baromfi-tenyésztése és *baromfikereskedése* is jelentős szerepet játszik. A nemes fajok tenyésztése örvedetesen terjed, mivel újabban a kereskedelemben ezek keresettek és így a fosulyt ezek tenyésztésére helyezik. A leölt baromfi kivitelét, a mely évről-évre emelkedik, Szabadka, Újvidék és Verbász közvetíteli leginkább. — A *hal* kereskedés szintén tekintélyesnek mondható. Főként nagy a forgalom Zentán: a zentavidéki halvási társulat, Újvidéken: Lovreköves Ferenc halnagykereskedő és Apatinban: az apatini halvási társaság révén. A szállítási nehézségek ellenére is számottevő a halkivitel Ausztriába és Németországba.

Kereskedés állati termékekkel.

Az állati termékekkel való kereskedés is tetemes. Így a *zsír- és szalona* üzlet igen élénk, bár a behozott kókusz-zsír hátrányosan befolyásolja a forgalmat. Az évi átlagos árak a következők: 1'44—1'46, háj 1'48—1'50, nehéz pörkölt szalona 1'32—1'30, könnyen pörkölt szalona 1'28—1'30, nehéz táblás szalona 1'36—1'28, könnyű táblás szalona 1'28—1'30 korona kilogrammonként. — A *tojás* kereskedés virágzó és bár a gondatlan szállítás miatt sok a panasz, Szabadka, Újvidék, Őrszállás és Verbász jelentékeny kiviteli forgalmat bonyolít le Ausztria, Németország, Anglia és Svájc felé. — A *tej- és vaj* kereskedés már is nagyarányú és még mindig egyre jobban halad, úgy hogy a vármegyében levő vajgyárak és számos tejszővetkezetek, melyek az összevásárolt tejet vajjá dolgozzák fel, alig tudják a nagy és növekvő keresletet kielégíteni. A vaj ára 1 korona 80 fillér és 3 K között váltakozik kilogrammonként. — A *gyapjú* kereskedés forgalma a vármegyében, a viszonyokhoz képest, kielégítő. A kivitel azonban sokszor gátolja az állategészségügyi intézkedések, a men-

Az óverbázi selyemgubóraktár.

A títi selyemgubóraktár.

1.

2.

3.

1. A baja—báttaszéki híd. — 2. Az ujvidéki híd. — 3. A zentai híd.

nyiben megesik, hogy sertésjárványok miatt nem lehet az egészséges juhok gyapját eladni és szállítani. — A *nyersbőr-kereskedelem* újabban visszaesést mutat és ma már jelentéktelen.

A *gabonakereskedés virágzó*. Középpontjai ez idő szerint Újvidék és Magyar-Gabonakereskedés. kanizsa, mert e helyekről a tetemesen olcsóbb vízi úton lehet az eladott gabonát Budapestre és több irányban a külföldre szállítani. A vasútiállítás drágább is, kényelmetlenebb is, a vagonhiány miatt. A gabonárák januártól decemberig a következő összegek között ingadoztak: a búza 6'80—11'75, rozs 5'80—10'90, árpa 5'90—7'50, zab 6'80—7'60 és a tengeri 4'75—7'20 korona között ingadozott.

A vármegye *lisztakereskedelme* már némileg mögötte van a gabonakereskedelemnek és bár a malomipar virágzó, a rossz termések, de főként a kedvezőtlen vasúti tarifák, hátrányosan befolyásolják a kiviteli forgalmat. Noha még mindig tekintélyes az Ausztriába szállított lisztmennyiség, azonban az osztrák vasúttal magyarellen politikája miatt csak nagy áldozatok árán tudják a bácskai malmok a versenyt fönntartani. Nagy akadály az is, hogy az osztrák malmok a magyar gabonát olcsóbban szállíthatják.

A *kenderkereskedés*, a mint az a vármegye hatalmas kendertermeléséből Kenderkereskedés. következik, elsőrendű. A bácskai kitűnő minőségű kender és kőcz keresett árucikk és nemcsak a kiviteli forgalom, hanem az eladási ár is évről-évre tetemesen emelkedik. A keresettségnek ékesen szóló fokmérője, hogy a kendergyárak decemberi gyártmányaikat gyakran már augusztus, legkésőbb szeptember hónapban eladják. A kivitel óriási, noha a külföldre szállított kikészített kender ez idő szernit semmiféle szállítási kedvezményt nem élvez.

A *borkereskedés*, a homoki szőlők kevésbé jó hírneve ellenére, elég jelen-Borkereskedés. tékeny. Nemcsak a kiforrott bor, hanem a must is rendszerint jó áron kél el. A hazai fogyasztáson kívül még Ausztriába is szállítanak bort. A legutóbbi évben 379.690 hl bor termett, a miből 70.000 hl még must korában kelt el, 20—28 korona árban hl-enként. A bornak a nagy részét is eladták, úgy hogy a termelőknek alig maradt valami készletük. Az új bor ára minőség szerint 26—28 korona között váltakozott hl-enként, míg az óborért 40 koronát, sőt többet is megadtak.

A *szeszkereskedelem* forgalma kielégítő, sőt egyre jobban emelkedik. A finomabb pálinkaneműek a szilvórium és a törköly, nagyon keresettek, azonban a konyak és a likőrök forgalma kevésbé növekszik.

A *gyümölcs piac* főleg Szabadkán és Újvidéken élénk. A cseresznye és meggy átlag 50—60, a barack 20—30, a szilva 7—20, a körte 14—20 és az alma 24—28 koronáért szokott elkelní mázsánként. A kivitel főleg almából nagy és évente 20 vagonnal is szállítanak, túnyomórészt Ausztriába. Újabban jó hírnévnek örvend a szerezsika-alma, a mit főként Szabadkán és Jánosahalmán termelnek. A csemegeszőlő is keresett cikk. A legutóbbi évben 614.500 kg-ot adtak el a vármegyében. A szőlő ára 28—38 korona volt mázsánként és a kereslet idején naponta több vagonnal szállítottak el Budapest, Bécs és Galiezia felé. Azonban a vámkülföldre még mindig nincs kivitel az olasz szőlő miatt, holott a magyar szőlő minőség tekintetében bátran fölveheti vele a versenyt.

A *fakereskedés* forgalma az utóbbi időben nem tart lépést az általános fejlődéssel. A Szerbiával való feszült viszony szintén kedvezőtlenül befolyásolta a kiviteli forgalmat, a mi — úgyszólván — majdnem teljesen megakadt. A fakereskedés foállomása Újvidék és Zenta, azonban a téli kikötők hiánya káros hatással van a kereskedelemre ez ágára. A tűzifa-kereskedés méretei csak a vármegye területére szorítkoznak.

Bács-Bodrog vármegye fejlett ipari és kereskedelmi viszonyai mellett még mindig elég nagy a külföldi árubehozatal mennyisége. Mert a mennyit a vármegye nyers terményekben kivisz, majdnem tízszer annyit hoz be külföldről, kész árucikkokban. Hogy a behozatal nagysága felől tájékozódhassunk, ideiktatjuk az újvidéki m. kir. vámhivatal néhány tételét.

A legutóbbi évben az újvidéki vámhivatalnál behoztak 4,733.556 kg. árút és ez után vámdíjbevetelképen 115.759 kor. folyt be. Az árubehozatal nagyobb tételai a következők voltak: Gyarmatárú 4700, déli gyümölcs 8626, gabona, liszt és őrelemény 4345, főzelék, gyümölcs-és növény 3,363.123, állatok (vágómarhán kívül, mert azt nem hoztak be) 24.000, állati termék 5637, zsiradék 15.047, olaj 1519, ital 1246, elede 1698, fa, szén és tőzeg 1.000.012, pamut 42.662, len, kender és juta 20.795, gyapjúárú 2386, papiros-árú 2786, fa- és csontárú 2648, kőárú 4103, vasárú 29.858, fémárú 1307, gép- és gépkészülék 59.758. mű- és hangszer 3268, irodalmi és műtárgy (könyv, kép stb.) 7391 és hulladék 110.080 kg

Kivitel.

Ennek ellenében a kivitel meglehetősen kisebb, azonban még így is jelentékeny. Az egyes áruk, a melyekből kivitelre van a vármegyénél, a kivitel országok megjelölésével, a következők: *Sodrongyesztet*: Bulgária, Szerbia; Rothmann Imre Szabadka, Utry Pál Baja, Witz Ferenc Újvidék, *Vasbutor*: Bulgária, Szerbia, Egyiptom, Kis-Ázsia; Rothmann Imre Szabadka, *Gép*: Szerbia, Bulgária, Törökország; Haip Vilmos fia Reinhard és Gyula, Krumbach Vilmos, Csorvay, Szűcs Ödön és Társa, Schmitt Marton fiai Baja, Zilkumud és Társa Újvidék. Jezenovits Miklós Szabadka, *Kösz*: Szerbia, Bulgária; Reich és Lebzter Újvidék, Fiedor József Szabadka, *Hanger*: Bosznia, Bulgária, Belgium, Románia, Szerbia, Török, Olasz, Spanyol és Franciaország; Horn Lajos Apatin *Cséméntára*: Bosznia, Bulgária, Románia, Szerbia; Redlich, Öhrenstein és Spitzer Újvidék; Reich Frigyes Vilms a Palánka, Első géptéglá és ezementgyár, Morvay Antal és Társai Szabadka, *Fazekasára*: Bulgária, Szerbia; Bajai a gyagyári szövetséget, Bekits György, Utry József Zombor, Flamm Janos Temerin, *Fedlészérp*: Ausztria, Bulgária, Szerbia; Aman Bálint, Dombovics Márton, Ehrenberger Ferenc, Fuderer József, Klemm Vendel, Speiser József, Udry József, Apatin, Popovics Testvérek Újvidék, Hünser János Szenttamás, *Cserépkályha*: Bulgária, Szerbia; Bekits György, Szmatics Mihály, *Malonka*: Ausztria, Bulgária, Németország; Redlich, Öhrenstein és Spitzer Újvidék, *Téglá*: Bulgária, Szerbia; Aman Antal, Brandt Ferenc, ifj. Dombovics János, Ehrenberger Ferenc Apatin, Első szabadkai téglá- és ezementgyár r.-t., Kladek István, Prokeseh Mihály Szabadka, Központi hitelintézet téglagyára Újvidék, Bodrog Mór, Sárak Imre Topolya, Újsóvéd tukarépítészár téglagyára Ókér, *Asztalos munka*: Bosznia, Bulgária, Szerbia; Braneholer János Szabadka, *Butor*: Törökország, Szerbia, Egyiptom; Kainer Vilmos Szabadka, Magyar butorgyár Baja, Péter Mátvás Fiai Cservenka, *Gőzfűrészarú*: Bulgária, Szerbia Törökország, Tunis; Ernst János és Róth Újvidék, Fremrer Testvérek, Freund János és Társa Óbecse, Törteli János Magyar-kanizsa, *Kösz*: Ausztria Franciaország; Apatini kosárfonók szövetsége, Horváth Sándor Szabadka, Házi ipari vállalat Kossuthfalva, *Kender és kőtől*: Anglia, Ausztria, Belgium, Bosznia, Bulgária, Hollandia, Németország, Románia, Svájc, Szerbia; Spitzer J. és Fia Apatin, Michels-féle kenderáztató és költőfőnyár r.-t. Ópalánka, Brüll F. F. Újvidék, ifj. Thi 1 Konrad Futak, *Selyemszalay*: Ausztria, Szerbia; Berkovits Rezső szalaggyára Kula, *Gyapjú*: Románia; Délmagyarországi gyapjúfonó és vattagyár Baja, *Szővet*: Bosznia, Bulgária Románia, Besszarabia, Szerbia; Fejes és Nagy Kula, *Selyem*: Anglia, Ausztria, Orosz, Német és Franciaország, Amerika, *Cognac*: Bosznia, Bulgária, Szerbia; Adanovits Sándor, Königsdtadtler Testvérek, Raabstern Testvérek Újvidék, *Ezest*: Bosznia, Bulgária, Szerbia; Königsdtadtler Testvérek, Lukits és Balla, Raabstern Testvérek, Weinfeld S. Újvidék, *Liszt és korpa*: Anglia, Ausztria, Belgium, Dánia, Hollandia, Portugália, Svájc, Német, Olasz és Spanyolország, Amerika, Ertl és Schwerer Hódáság, Häfner Károly és Fia, Fai h Boldizsár, Zsófia gőzmalom Újvidék, Export gőzmalom Zombos, Heszler és Társai Zenta, *Szesz*: Bosznia, Bulgária, Dánia, Frankhon, Portugália, Svájc, Görög, Német, Olasz, Orosz, Spanyol, Svéd és Törökország, Afrika, Amerika; Dungyrszky Lázár Dunacséb, Spitzer Benó és Társa, Somogyi Emil és Gyula Baja, Königsdtadtler Testvérek Újvidék, *Vaj*: Bulgária, Szerbia, Eg íptom, Kis-Ázsia; Ruda Ernő és Társai Szabadka, *Gyufa*: Ausztria, Bosznia, Bulgária, Olaszország; Spitzer Testvérek Baja, *Nyomdaternék*: Bulgária, Szerbia, Montenegro; Hungária-könyvnyomda, Hirsch auser Benó Jokovits György, *Czelluloidárú*: Balkán államok; Első magyar celluloidgyár Szabadka.

Kereskedelmi testületek.

A kereskedelmi testületek, mint már fentebb említettük, korán fejlődtek a vármegyében. Ez idő szerint a következő kereskedői társulatok említhetők a vármegyében: Bajai Kereskedelmi Kaszinó, Szabadkai Kereskedelmi Társulat, Szabadkai Fűszer- és Kiskereskedők egyesülete, Újvidéki Lloyd-társulat, Újvidéki Szerb Kereskedelmi Egyesület, Zombori Kereskedők Testülete. Ezeken kívül az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés a vármegye majdnem minden városában és nagyközségében megalakította fiókjait.

Szakoktatás.

A kereskedelmi szakoktatás múltja nem igen messzire nyúlik vissza a vármegye történetében. A múlt század 70-es éveiben Baján volt két németnyelvű és szemlélt magánkereskedelmi iskola, a melyhez a 80-as évek elején Schreiber Nándor újvidéki lakos hasonló szellemű egyesületi intézete járult, de ezek hamarosan meg is szűntek. A 1884. évi ipartörvény alapján öt kereskedelmi inasiskola alakult a vármegye területén és pedig Baján, Szabadkán, Újvidéken, Zomborban és Újverbászon.

Ez iskolák legutóbbi évi főbb adatai a következők: Baja: 3 osztály, 8 tanerő, beiratkozott 59, kimaradt és főlzábadult 11, az év végén volt 48 tanuló, 2620 kor. költség, 1000 kor. államsegély. Szabadka: 4 osztály, 4 tanerő, b. i. 108, kim. és főlz. 22, maradt 86, költség 4128 kor. Újverbász: 3 osztály, 1 tanerő, b. i. 42, kim. és főlz. 8, maradt 36, költség 437 kor. 40 fill. Újvidék: 4 osztály, 10 tanerő, b. i. 147, kim. és főlz. 34, maradt 113, költség 3826 kor. 70 fill. Zombor: 3 osztály, 4 tanerő, b. i. 94, kim. és főlz. 13, maradt 81, költség 2540 kor., államsegély 400 kor. Valamennyi kereskedelmi inasiskolában tanított 27 tanerő; beiratkozott 450, kimaradt 47, főlzábadult 41, az év végén volt 364 tanuló; 319 tanuló mulasztott 2479 félnapot; az iskolák költsége 13.552 kor. 10 fillér, ebből 1400 koronát államsegélyből fedeznek.

A magasabb kereskedelmi műveltség terjesztői és a közgazdasági fejlődés előmozdítói a felső kereskedelmi iskolák, a melyek a 80-as évek közepe táján keletkeztek a vármegyében. Az 1882. évben nyitotta meg az állam Újvidéken az ipar és kereskedelmi iskolát, mely később, 1883-ban felső kereskedelmi iskolává fejlődött. 1885-ben Zomborban is mozgalom indult meg kereskedelmi iskola föllátása iránt. Azonban az itteni államilag segélyezett közési felsőkereskedelmi iskola csak 1888 szeptemberében nyílt meg. Újabbban Szabadka városa szervezett

községi felsőkereskedelmi iskolát, a mely 1907 őszén nyílt meg. — He tartoznak még a *női kereskedelmi tanfolyamok* is, melyek Szabadkán, Újvidéken és Zomborban működnek a fiúkereskedelmi iskolákkal kapcsolatban. Újvidéken 1905-ben. Zomborban 1906-ban és Szabadkán 1907-ben alakult. A tanfolyamot a legutóbbi évben Újvidéken 35 és Zomborban 33 leányököndék hallgatta.

* * *

Bács-Bodrog vármegyének a hitelügyi fejlődése — épp úgy, mint az egész országé — újabb keletű. 1840-ben alakult az ország első pénzüintézete, a Pesti hazai első takarékpénztár, a melyet csakhamar a szabadkai követett 1846-ban és a bajai 1847-ben. Szabadka pénzüintézete rövidesen megszűnt, ellenben a Bajai takarékpénztár, mint az ország egyik legrégebb intézete, még ma is főnnáll. Az abszolutizmus alatt csak egy pénzüintézet keletkezett a vármegyében, az Újvidéki takarékpénztár 1864-ben, a kiegyezés után azonban két év alatt Szabadkán, Zentán, Zomborban, Magyarkanizsán és Palánkán is alakult pénzüintézet. Innen kezdve a fejlődés rohamosan megindult. A vármegye ez idő szerinti pénzüintézetei a következők:

- Ada: Ada-moholi egyesült takarékpénztár.* Keletkezett 1872-ben. Fiókja van Moholon. Alap-tőke 200.000 kor., 1000 drb 200 koronás részvény.
Ada-moholi hitelintézet r.-t. Keletkezett 1882-ben. Fióktelep: Mohol. Alap-tőke 240.000 kor. 1200 drb 200 koronás részvény.
Adavidéki Közgazd.bank r.-t. Alakult 1892-ben. Alap-tőke 100.000 kor. 500 drb 200 kor. részvény.
Bácsmezei agrártakarékpenztár fiókja.
Adai szerb földművelők szövetezete.
Adai községi hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja.
Apatini Apatini takarékpénztár. Keletkezett 1869-ben. Alap-tőke 200.000 kor. 1000 drb 200 kor. részvény.
Apatini járási ált. tkarékpenztár r.-t. Alakult 1906-ban. Alap-tőke 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.
Apatini kölcsönös segélyegylet, mint szövetezet.
Bácsmezei agrártakarékpenztár fiókja.
Első apatini önszegélyző szövetezet.
Apatini takaré- és segélyegylet mint szövetezet.
Bács, Bácsi takarékpénztár r.-t. Alakult 1905-ben.
Bácsalmás. Almásjárású takarékpénztár r.-t. Keletkezett 1882-ben. Alap-tőke 100.000 kor., 1000 drb 100 kor. részvény.
Bácsalmási takarékpénztár r.-t. Alakult 1872-ben. Alap-tőke 120.000; 600 drb 200 kor. részvény.
Almási kölcsönös tőkárbitosító társaság, mint szövetezet.
Bácsalmási hitelszövetkezet.
Bácsföldvár: Bácsföldvári első takarékpénztár. Alakult 1896-ban. Alap-tőke 200.000 kor., 1000 drb 200 kor. részvény.
Óbesszi ker. hitelbank r.-t. fiókja.
Bácsmadaras: Madarasi takarékpénztár r.-t. Alakult 1905-ben. Alap-tőke 64.000 kor., 320 drb 200 kor. részvény.
Bácsszentiván: Első bácsszentiváni takarékpénztár r.-t. Alakult 1906-ban. Részvénytőke 60.000 kor. 600 drb 100 kor. részvény.
Zombori keresk. és hitelbank fiókja.
Baja: Bajai keresk. és iparbank. Alakult 1868-ban. Az O. M. B. mellékhelye. Alap-tőke 450.000 kor. 1500 drb 300 kor. részvény.
Bajai takarékpénztár. Keletkezett 1847-ben. Alap tőke 200.000 kor. 400 drb 500 koronás részvény.
Bajavidéki takarékpénztár r.-t. Alakult 1905-ben. Részvénytőke 400.000 kor.
Szegedi keresk. és iparbank bajai fiókja.
Bajai kölcsönös segélyző-egylet. Alakult 1867-ben 2892 tag. 8101 törzsbetétel.
Bajai ipartestületi hitelszövetkezet.
Bajmok: Első bajmoki takarékpénztár r.-t. Alakult 1901-ben. Alap-tőke 200.000 kor. 2000 drb 100 kor. részvény.
Bajmoki kölcsönös tőkárbitosító társaság, mint szövetezet.
Első bajmoki kihazasító-társaság, m. sz.
Bezdnán: Bezdnáni takarékpénztár r.-t. Alakult 1887-ben. Alap-tőke 80.000 kor. 400 drb 200 kor. részvény.
Takarékpenztári kölcsönös segélyző-szövetkezet.
Bezdnáni második önszegélyző-szövetkezet, 2000 tag, 4180 törzsbetétel.
Bulkeszi: Bulkeszi népbank r.-t. Alakult 1885-ben. Alap-tőke 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.
Bulkeszi segély- és előlegezési egylet, m. sz. 316 tag, 1074 üzletrészzszel.
Bulkeszi önszegélyző-szövetkezet.
Csantavér: Csantavéri takarékpénztár r.-t. Alakult 1891-ben. Alap-tőke 200.000 kor. 2000 drb 100 kor. részvény.
Cservenka: Cservenkai mezőgazd. népbank, mint r.-t. Alakult 1883-ban. Alap-tőke 40.000 kor. 500 drb 80 kor. részvény.
Cservenkai takaré- és segélyegylet m. sz. Alakult 1882-ben

- Csurog : *Csurogi első takarékpénztár r.-t.* Alakult 1903-ban. Alapítók 100.000 kor. 1000 drb. 100 kor. részvény.
- Csurogi ker. takarékpénztár r.-t.* Alakult 1905-ben. Alapítók 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.
- Csurogi hitelszövetkezet.*
- Első csurogi szerb földművelők szövetkezete.*
- Második csurogi szerb földművelők szövetkezete.*
- Felső-kaból : *Felső-kovíli első takarékpénztár r. t.* Alakult 1897-ben. Alapítók 60.000 kor. 600 drb 100 kor. részvény.
- Felső-kaboli szerb földművelők szövetkezete.*
- Gador : *Gádori első takarékpénztár r.-t.* Alakult 1905-ben. Alapítók 50.000 kor. 500 drb 100 kor. részvény.
- Zombori keresk. és iparbank fiókja.*
- Hódcság : *Hódcsági takarékpénztár.* Alakult 1871-ben. Alapítók 120.000 kor. 300 drb 400 kor. részvény.
- Hódcsági takaré- és segélyszövetkezet.* Keletkezett 1881-ben.
- Jánoshalma : Általános takarékpénztár r. t.* Alapítók 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.
- Jankoviczi takarékpénztár r.-t.* Alakult 1882-ben. Alapítók 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.
- Katymár : *Katymári takarékpénztár r.-t.* Alakult 1882-ben. Alapítók 60.000 kor. 600 drb 100 kor. részvény.
- Kiszáca : *Kiszácsi népbank r.-t.* Alakult 1904-ben. Alapítók 60.000 kor. 1000 drb 60 kor. részv.
- Kossuthfalva : *Ómoraviczai gazdasági bank r.-t.* Alakult 1906-ban. Alapítók 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.
- Bács—ómoraviczai takarékpénztár r.-t.* felszárolás alatt.
- Első ómoraviczai kiházasító szövetkezet.* Alakult 1900-ban.
- Ómoraviczai önszegélyző és hitelszövetkezet.* Alakult 1899-ben.
- Kula : *Kulai takaré- és hitelintézet r.-t.* Alakult 1885-ben. Alapítók 200.000 kor. 1000 drb 200 kor. részvény.
- Iparosok önszegélyző szövetkezete.* Alakult 1894-ben.
- Künbaja : *Első bajmoki takarékpénztár r.-t. fiókja.*
- Magyarkanizsa : *Magyarkanizsai első takarékpénztár r.-t.* Alakult 1869-ben. Alapítók 300.000 kor. 1000 drb 300 kor. részvény.
- Ókanizsai keresztény népbank r.-t.* Alakult 1903-ban. Alapítók 50.000 kor. 1000 drb 50 kor. részvény.
- Magyarkanizsai önszegélyző szövetkezet.*
- Ókanizsai kölcsönös tűzkár biztosító társaság, m. sz.*
- Mélykút : *Mélykúti takarékpénztár r.-t.* Alakult 1898-ban. Alapítók 80.000 kor. 800 drb 100 kor. részvény
- Militics : Militicsi takaré- és segélyszövetkezet.* Alakult 1883-ban.
- Páczmiliticsi első segélyegylet, m. sz.*
- Mohol : *Ada-noholi egyesült takarékpénztár fiókja.*
- Ada-moholi hitelintézet r.-t.*
- Kölcsönös önszegélyző és takarékegylet, m. sz.*
- Óbecse : *Bács-tiszamenti takarékpénztár.* Alakult 1872-ben. Alapítók 100.000 kor. 500 drb 200 kor. részvény.
- Kerületi hitelbank r.-t. Óbecsén.* Alakult 1896-ban. Alapítók 400.000 kor. 2000 drb 200 kor. részvény.
- Óbecsei első takarékpénztár.* Alakult 1872-ben. Az O. M. B. mellékhelye. Alapítók 120.000 kor. 1200 drb 100 kor. részvény.
- Óbecsei népbank r.-t.* Alakult 1902-ben. Alapítók 135.000 kor. 1350 drb 100 kor. részvény.
- Kerületi hitelszövetkezet Óbecsén.* Alakult 1902-ben. 162 tag, 667 üzletrész.
- Óbecsei polgári segélyszövetkezet.* Alakult 1896-ban.
- Óbecsei szerb földművelők szövetkezete.*
- Órszállás : *Sztanisicsi takarékpénztár.* Alakult 1874-ben. Alapítók 200.000 kor. 1000 drb 200 kor. részvény.
- Zombori keresk. és iparbank fiókja.*
- Első sztanisicsi kiházasító társaság, m. sz.*
- Palánka : *Palánkai takarékpénztár.* Alakult 1869-ben. Alapítók 120.000 kor. 600 drb 200 kor. részvény.
- Palánka-járási takarékpénztár.* Alakult 1873-ban. Alapítók 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.
- Első palánkai előlegezési egylet.* Alakult 1869-ben.
- I. *Újpalánkai előlegezési egylet, m. sz.* Alakult 1883-ban.
- Általános takaré- és segélyegylet, m. sz.*
- Palánkai első iparos-segélyegylet, m. sz.*
- Németpalánkai földműves-segélyegylet.*
- Péterréve : *Bács-petrovossalói keresztény népbank r.-t.* Alakult 1894-ben. Alapítók 70.000 kor., 700 darab 100 kor. részvény.
- Kerületi hitelbank r.-t. fiókja.*
- Petrovossalói hitelegylet r.-t.* Alakult 1887-ben. Alapítók 100.000 kor., 500 darab 200 kor. részvény.
- Petroőz : Petrováci takarékpénztár r.-t.* Alakult 1896-ban. Alapítók 120.000 kor. 2000 drb. 60 kor. részvény.
- Sajkásszentiván : *Sajkásszentiváni népbank r.-t.* Alakult 1906-ban. Alapítók 30.000 kor. 300 drb. 100 kor. részvény.
- Sajkásszentiváni szerb takarékpénztár, m. sz.*

- 2000 Szabadka : *Bácskai hitelbank és zálogköcsön r.-t.* Alakult 1905-ben. Alaptőke 200.000 kor. drb. 100 kor. részvény.
- Délvidéki ált. takarékpénztár r.-t.* Alakult 1905-ben. Alaptőke 600.000 kor. 3000 drb. 200 kor. részvény.
- Földmivelők takarékpénztára r.-t.* Alakult 1904-ben. Alaptőke 250.000 kor. 2500 drb 100 kor. részvény.
- Közigazgatási bank r.-t.* Alakult 1892-ben. Alaptőke 1,100.000 kor. 2000 drb. 500 kor. részvény (felemeltetett 1906-ban).
- Magyar ált. hitelbank szabadkai fiókja.*
- Osztrák-magyar bank szabadkai fiókja.*
- 200 kor. részvény. *Szabadka és vidéke takarékpénztár r.-t.* Alakult 1905-ben. Alaptőke 400.000 kor. 2000 drb.
- 200 kor. részvény. *Szabadkai általános takarékpénztár r.-t.* Alakult 1883-ban. Alaptőke 200.000 kor. 1000 drb.
- 2000 drb. 100 kor. részvény. *Szabadkai gazdák és iparosok hitelintézete r.-t.* Alakult 1899-ben. Alaptőke 200.000 kor.
- részvény. *Szabadkai keresk. és iparbank.* Alakult 1872-ben. Alaptőke 400.000 kor. 2000 drb. 200 kor. részvény.
- részvény. *Szabadkai kereskedelmi r.-t.* Alakult 1906-ban. Alaptőke 100.000 kor. 2500 drb. 200 koronás részvény.
- részvény. *Szabadkai szerb takarékpénztár r.-t.* Alakult 1906-ban. Alaptőke 500.000 kor. 500 drb. 200 kor. részvény.
- 200 kor. részvény. *Szabadkai takarékpénztár és népbank.* Alakult 1869-ben. Alaptőke 200.000 kor. 1000 drb.
- részvény. *Takarékpénztár és zálogház r.-t.* Alakult 1893-ban. Alaptőke 200.000 kor. 2000 drb. 100 kor. részvény.
- részvény. *Délvidéki kereskedelmi r.-t.* Alakult 1906-ban. Alaptőke 200.000 kor. 200 drb 1000 koronás részvény.
- Polgári takarékpénztár m. sz.* Alakult 1905-ben.
- Szabadkai takaré- és hitelintézet m. sz.* Alakult 1901-ben.
- Kölcsonös segélysz.-szövetkezet.*
- Szabadkai ipartestületi hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja.*
- Szabadkai fédkár-biztosító szövetkezet.*
- 180 drb. 200 kor. részvény. *Szentfülöp : Első szentfülöpi takarékpénztár, mint r.-t.* Alakult 1885-ben. Alaptőke. 36.000 kor.
- II. *Filipovai takaré- és segélyszövetkezet.*
- drb. 100 kor. részvény. *Szenttamás : Néphitelbank r.-t. Szenttamáson.* Alakult 1904-ben. Alaptőke 100.000 kor. 1000
- 100 kor. részvény. *Szenttamási első takarékpénztár r.-t.* Alakult 1892-ben. Alaptőke 100.000 kor. 1000 darab
- Bács-szenttamási első magyar önszegélyző és hitelszövetkezet.*
- Bács-szenttamási földmivelők első szövetkezete.*
- Bács-szenttamási földmivelők második szövetkezete.*
- Bács-szentiváni földmivelők harmadik szövetkezete.*
- Első szenttamási szerb kölcsönös segélyző- és takarékpénztár-egylet m. sz.*
- 400 kor. részvény. *Szépliget : Szépligeti takarékpénztár r.-t.* Alakult 1885-ben. Alaptőke 400.000 kor. 1000 drb.
- Szépligeti önszegélyző-szövetkezet.* Alakult 1898-ban.
- Gajdobrai segélyegylet, m. sz.*
- 100 kor. részvény. *Szilberek : Bács-bresztováci takarékpénztár r.-t.* felszámolás alatt.
- Szilberek földmivelők takarékpénztára r.-t.* Alakult 1906-ban. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb.
- 100 kor. részvény. *Szilberek takarékszövetkezet.* Alakult 1866-ban.
- Első bács-bresztováci segélyszövetkezet.*
- 100 kor. részvény. *Temerin : Temerini takarékpénztár r.-t.* Alakult 1903-ban. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb.
- Temerini első előleg-szövetkezet.*
- 100 kor. részvény. *Titel : Csajkáskerületi takarékpénztár r.-t.* Alakult 1905-ben. Alaptőke 200.000 kor., 2000 darab
- részvény. *Titel első takarékpénztár r.-t.* Alakult 1894-ben. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb. 100 kor. részvény.
- Törökbecsei takarékpénztár fiókja.*
- Titeli önszegélyző-szövetkezet.*
- 100 kor. részvény. *Topolya : Általános takarékpénztár r.-t.* Keletkezett 1906-ban. Alaptőke 200.000 kor. 2000 drb.
- Bácostopolyai takarékpenztár.* Alakult 1872-ben. Alaptőke 400.000 kor. 2000 drb. 200 kor. részvény.
- Topolyai önszegélyző- és hitelszövetkezet.* Alakult 1882-ben.
- Első topolyai kiházasító szövetkezet.* Alakult 1906-ban.
- részvény. *Torzsa : Torzsai takarékpénztár r.-t.* Alakult 1883-ban. Alaptőke 72.000 kor. 900 drb. 80 kor.
- Torzsa segélyszövetkezet.*
- részvény. *Újsóvár : Ó- és újsóvári takarékpénztár.* Alakult 1883-ban. Alaptőke 120.000 kor. 600 drb. 200 kor.
- részvény. *Újszivác : Cserenka-6-újsziváci takarékpénztár.* Alaptőke 150.000 kor. 1000 drb. 150 kor.

- Újverhasz. Újverhaszi takarékpénztár r.-t. Alakult 1870-ben. Alapítóke 135.000 kor. 450 drb. 300 kor. részvény.
- Újverhaszi önszegélyező szövetkezet. Alakult 1893-ban.
- Újverhaszi mezőgazdák egyesülete, m. sz.
- Újverhaszi segélyegyesület, m. sz.
- Újvidék: Közp. hitelintézet r.-t. Alakult 1890-ben. Alapítóke 400.000 kor. 1000 drb. 400 kor. részv.
- Osztrák magyar bank újvidéki fiókja.
- Pesti magyar keresk. bank újvidéki fiókja.
- Szerb kereskedelmi egyesület r.-t. Alakult 1905-ben. Alapítóke 200.000 kor. 4000 drb. 50 kor. részvény
- Szerb takarékpénztár r.-t. Alakult 1906-ban. Alapítóke 300.000 kor. 1500 drb. 200 kor. részvény
- Újvidéki takarékpénztár. Alakult 1864-ben. Alapítóke 1.000.000 kor. 2500 drb. 400 kor. részvény. Feloldva 1906-ban.
- Első újvidéki magyar előlegzőesi egyesület. (Alakult 1867-ben.)
- Szerb kölcsönös segély- és takarékegyesület Újvidéken.
- Szerb hiteligylet, m. sz. Újvidéken.
- Szerb tanítók szövetkezete Újvidéken.
- Újvidék-eserei I. szerb földművelők szövetkezete.
- Újvidéki első kiüzasztási kölcsönös segélyegylet, m. sz.
- Újvidéki kereskedők és iparosok hitelintézete.
- Újvidéki népbank m. sz.
- Újvidéki szerb földművelők szövetkezete.
- Vejprod: Zombori keresk. és iparbank fiókja.
- Zenta: Zentai agrártakarékpénztár r.-t. Alakult 1906-ban. Alapítóke 250.000 kor. 1250 drb. 200 kor. részvény.
- Zentai általános takarékpénztár. Alakult 1870-ben. Alapítóke 300.000 kor. 1200 drb. 300 kor. részv.
- Zentai takarékpénztár. Alakult 1868-ban. Alapítóke 200.000 kor. 1000 drb. 200 kor. részvény.
- Zentaidei takarékpénztár r.-t. Zentan. Alakult 1882-ben. Alapítóke 120.000 kor. 1200 drb. 100 kor. részvény.
- Zentai kölcsönös tükárbiztosító-társaság, m. sz.
- Zombor: Bácsmezei agrár-takarékpénztár r.-t. Alakult 1905-ben. Alapítóke 1.000.000 kor. 5000 drb. 200 kor. részvény. Feloldva 1906-ban.
- Zombori keresk. és iparbank. Alakult 1871-ben. Alapítóke 300.000 kor. 1500 drb. 200 kor. részv.
- Zombori takarékpénztár. Alakult 1868-ban. Alapítóke 400.000 kor. 1000 drb. 400 kor. részvény.
- Első zombori Cservenka-külvárosi szerb szövetkezet.
- „Népbank“ bejegyzett takaré- és hitelszövetkezet.
- Zombori első önszegélyező-szövetkezet.
- Zombori ipari hitel- és árucarnok-szövetkezet.
- Zombori iparosok önszegélyező-szövetkezete.
- Zsalyán: Zsalyai első takarékpénztár r.-t. Alakult 1904-ben. Alapítóke 50.000 kor. 500 drb. 100 kor. részvény.
- Első zsalyai szerb földművelők szövetkezete
- Szerb segélyező- és takarékszövetkezet Zsalyán

*

Hajózás.

1830 szeptember 4-én tette meg első útját Béestől Budapestig az „I. Ferencz“ nevű gőzhajó. A következő évben, április 22-én, már Bács-Bodrog vármegye mellett egészen Moldváiig ment le, fedélzetén gróf Széchenyi Istvánnal, ki, mint a társaságnak egyik főrészvényese, arra ösztönözte az igazgatóságot, hogy szerezzen be több javított rendszerű gőzhajót is. Így készült el 1833-ban a második gőzhajó, a melylyel gróf Széchenyi, szeptember 1-én, a vármegye megkerülésével, a Tiszán egészen Beeség, majd Szegedig hajózott. 1848-ban már volt a társaságnak 46 gőzhajója és 128 uszályhajója. Azóta a hajózás mennyiségileg és minőségileg óriási lépésekkel haladt előre s a vármegye hajózási közlekedését a Dunagőzhajózási társaság bonyolítja le, melynek több járata érinti a vármegyét és ezek a következők: A budapest—mohácsi vonalon, a mely Baját érinti, évente május 1-től őszig, naponta közlekedik hajó le- és fölfelé. A budapest—zimonyi vonalon május 1-től hetenként háromszor, június 1-től pedig naponta közlekedik a hajó mindkét irányban. E vonal mentén vannak: Baja, Bezdán, Apatin, Gombos, Palánka, Dunacséb, Futak, Újvidék és Tittel állomások. A vukovár—újvidéki vonalon, hétfő kivételével, naponta közlekedik a hajó mindkét irányban. E vonal mentén a következő állomások vannak: Bácsújlak (csónakos kikötő), Palánka, Bánostor (csónakos kikötő) és Újvidék. A szeged—títeli vonalon hetenként háromszor történik a közlekedés le- és fölfelé. E vonal mentén Magyarakanizsa, Zenta, Ada, Óbecse és Tittel állomások fekszenek.

A Ferencz-esatornán a hajózás vontatás útján történik. A esatorna-társaságnak van két vontató esavargózóse, míg az uszályhajók legnagyobb részét még ma is lovakkal vontatják. A legutóbbi években közlekedett a esatornán 1071 üres és 1602 terhelt hajó, továbbá 1515 üres és 1663 terhelt tutaj. A szállított áru-mennyiség 295.157 tonnára rúgott, a mely nagyrésztben gabona volt.

A közlekedés továbbá a folyókon a zentai közúti hídon, az újvidéki vasúti hídon, mely gyalogjáró átkelésre is be van rendezve, Magyarkanizsánál és Titenél pedig hajóhidakon bonyolították le. Komp- és dereglyeátjárók vannak a következő helységeknél: a Duna mentén: Bezdán (gőzkomp), Monostorszeg, Palona, Bácsújlak, Dunabökény, Palánka (gőzkomp), Ópalánka, Dunagálos (csak személyek számára), Újfutak, Ófutak, Újvidék (propeller); a Tisza mentén: Martonos, Magyarkanizsa, Mohol és Zsalya mellett.

A közlekedés második hathatós eszköze a tengelyen való utazás és szállítás. Ennek pedig a jó szárazföldi út a föltétele. Csakhogy ilyenekben a legújabb időkig nem igen bővelkedett a Bácska. De ez nem is volt csoda, mert Bács-Bodrog vármegye területe tele volt mocsarakkal. De 1712-től kezdve Bács vármegye is lépéseket tett az utak kijelölése és fönntartása iránt. III. Károly és Mária Terézia alatt kezdtek egyes utakat fákkal beszegni. A telepítések korában, főleg II. József idején, a kincstári mérnökök új utakat jelöltek ki a telepített községek között. A vármegye legfontosabb és egyszerűbb legjobb karban tartott útja a *pétervárad-i katonai út* volt, a melyen hadakat szállítottak. Erre kiváló gondot fordítottak, sőt mivel a vármegyének kellett szolgáltatni a katonai fuvar, a közlekedés könnyítése ezéljából ez út mentén új községeket is telepítettek, hogy a lovakat mentül sürűbben lehessen felváltani.

Az 1825—27. évi országgyűlés az országban 13 kiépítendő útvonalat jelölt ki, közötté a budapest—zimonyit is, a mely Bács-Bodrog vármegye területén haladt volna át. Ez utat egyben vasútépítési czélokra is szánták. (1836: XXV. t.-cz.) De az 1848-as idők e terveket elsöpörték. Később azonban annál fokozottabb mértékben fejlődött a vármegye úthálózata. A bezdán—zombori klinkerút már az ú. n. Bach-korszakban is állami út volt, de a kiegyezés után a törvényhatóság tulajdonába ment át.

Az 1890. évi I. t.-cz. életbeléptetése óta a közutak építése gyorsan halad előre. A vármegyében főleg *Schmausz* Endre akkori alispán kezdeményezéseire történtek nagy és áldásos intézkedések e téren. A vármegye közúti hálózatának a kiépítésére 12,000,000 koronát irányoztak elő, mely összegnek a felét az állam viseli, még pedig olyképen, hogy három milliót készpénzben utal ki, a másik három millió fejében pedig beváltja a vármegye vasúti törzsrészvényeit, melyeket a törvényhatóság a 650 km hosszúságban kiépített h. é. vasutak biztosítása érdekében jegyzett. A beruházási hitel terhére 1904 óta történik az útéptés. A helyierdeku vasutak elkészülésével azonban a vármegye úthálózata hatalmasan megváltozott. Ugyanis, hogy a községek a vasúti és hajóállomásokat, nemkülönben a hidakat és réveket könnyen megközelíthessék, a törvényhatóság — mint legszükségesebbet — első sorban a vasúti és egyéb hozzájáró utak építését fogantatosította 1897—98-ban. Az előirányzott útból 1895-ig 232 km, 1908 végén pedig már 466,936 km volt kiépítve.

Bács-Bodrog vármegye közúti alapja ez idő szerint meghaladja az 1,100,000 koronát. A legutóbbi évben útdadó czímén kivetettek 1,255,851 K 54 fillért, ebből befolyt 983,850 K 42 fillér, a többit leírták, vagy hátralékként kezelik. Az 1909. évre előirányzott kiadások kerekszámokban a következők: személyi kiadás 29,000 K, dologi kiadás 45,900 K, útfenntartás 510,630 K. A vármegye útjait az átkelési szakaszokon részben kockakő-burkolat, máshol makadám, kavics fedőréteg borítja. Csak a zombor—bezdáni és tisztaistvánfalva—temerini szakaszon és Titenen Tündéres felé van kongótéglá- (klinker) burkolat; az első 14,6, a második 12,5 és a harmadik 3,1 km. hosszú. A vármegyének ma nines egyetlen állami útja sem. Azonban terve van véve, hogy legközelebb a bezdán—zombor—szenttamás—titeli és zombor—militics—szabadka—szegedi törvényhatósági közutakat átveszi az állam.

A *törvényhatósági közutak* közül nevezetesebbek a következők: Zombor—Bezdán 21,460, Zombor—Apatin 13,313, Baja—Mélykút 28,333, Csávoly—Katyárnár 20,060, Zombor—Óbecse 85,331, Zombor—Palánka 58,636, Bács—Zsalya—Titel 109,865, Zsalya—zsalyai rév 12,886, Kerény—Topolya—Zenta 66,800, Bácsalmás—Kossuthfalva 31,783, Pinczéd—Verbász 21,100, Militics—Gombos 13,190, Apatin—Gombos 19,525, Apatin—Sztapár 16,725, Palánka—Újvidék 38,037, Újvidék—Szeged 108,012, Kerény—Nemesmilitics 11,919, Újvidék—Sajkászentiván 18,420, Bács-Földvár—Zsalya 19,868, Topolya—Bácsfeketehegy—Verbász 29,111, Regöcze—Herczegszántó 16,830, Baja—Bácsorsó 11,023, Dunagálos—Petróc—Ósövé 20,612, Baja—Bezdán 46,613, Bács—Bácsújlak 14,965, Bács—Vajszka 10,660, Kula—Bácskeresztúr—Hódság 26,220, Szabadka—Baja 9,600, Szabadka—Bajmok 8 km. hosszú. Van összesen 100 törvényhatósági közút, a melyeknek teljes hossza 1,031,455 km. Ebből már 466,936 km. ki van építve. A 100 törv.-hat. közút közül vasúti

Közutak.

állomásához vezet 10, gözhujoállomásához 5, révéhez 6, közúti hídhöz 1 és esutornai rakodóparthoz 2 út. A t. h. közútiak 85 községben mennek keresztül és az átkelősi szakaszok hossza 151 km. E közútiakon van 56 vas- és fűszerközúti híd és 485 átereszt. A t. h. közútiak közül egyen sem szednek vámot, csak a réveknek.

A közúti közlekedési vízinalján közútiak száma 4, hossza 128-840 km. A vármegye valamennyi községi közúti közútjának a hossza 2,930-542 km. A közútiak folytatásuképen tekinthetjük a közúti hídat is. Itten csak egy nagyobb van a vármegyében és ez a zentai híd. Zentán 1875-ben a Tiszán át Hlauw-rendszerű fahídat építettek, a mely 1902-ben leszakadt. Azután a régi híd helyétől északra, mintegy 400 méternyire, másfélmillió koronát meghaladó költséggel modern vasláthat építettek, a mely a torontái Csökával szemben 1908-ban nyílt meg. Újabban terve van véve és e tervet már komoly alakot is öltének, hogy a Tiszán Titenél, a Dunán pedig Újvidéknél fognak közúti hídat építen. A Dunának még egy áthidalását tervezik a Baja és Bezdán közötti Dunaszakaszon és az elő-munkálatok itt már annyira haladtak, hogy itt négy kidolgozott terv egyike várja a megvalósulást.

A vármegye közútiainak az építését az államépítészeti hivatal vezeti, a mely egyben az utak karbantartása fölött is felügyeletet gyakorol. Az állam-építészeti hivatalban — a melynek élén *Szankovits* György műszaki tanácsos, főmérnök áll — van 9 mérnök, 8 rajzoló, 1 hivataliszt és egy írnök. A külső személyzethez tartozik 11 útmeister és 177 útkaparó. Útkaparóház van összesen 33, ebből 24 egykálásos és 9 kétkálásos. Van azonkívül Zomborban egy nagy közúti raktárépület, a hol az útfenntartáshoz szükséges eszközöket tartják. Itt van elhelyezve a 3 gözhenger és öt lövótásra berendezett másik henger.

Vasút.

A vármegye első vasútja az *alföld—fümői* volt, a mely Szeged-Rókus állomásról Szabadkán át egészen Zomborig vezetett. Hossza Szegedtől 101 km. A vasutat 1869 szeptember 11-én adták át a közforgalomnak. E vonalat azután Zombortól kiépítették Gombosig. A zombor—gombosi szakasz, melynek hossza 32 km, 1870 december 20-án nyílt meg. Gomboson gőzkomp viszi át a mozdony nélküli vonatot a Dunán. A túlsó oldalon új gép vonja a partra a kocsisort, a mely Erdőd és Dálja állomásokon át, Horvát-Szlavonországon halad keresztül. Újabban terve van véve, hogy a kompözlekedést beszüntetik és Gombos—Erdőd között vasúti hídat építenek a Dunán. A közigazgatási bejárás már meg is történt és a munka biztosítása iránt intézkedéseket tettek. E vasút mellett a vármegye területén a következő állomások vannak: Horgos-Királyhalom, Ludaspuszta, Palicsfürdő, Szabadka, Szabadka-kiülváros, Sebesics, Tavankút, Kúnbaja, Bajnok, Bácsér, Neumesmilitics, Kismilitics, Zombor, Báesszentiván, Szond és Gombos. Szeged és Szabadka között naponta 12 személy- és egy vegyesvonat, Szabadka—Zombor között két gyors- és 8 személyvonat, Zombor—Gombos között pedig két gyors- és hat személyvonat közlekedik.

A *budapest—szabalkai* vasút Halasnál lép Bács-Bodrog vármegye területére. Hossza Budapesttől Szabadkáig 175 km. Ez a vonal 1882 decemberében nyílt meg. A vasutat azután meghosszabbították Szabadkától Újvidékig (101 km.) és ez a rész a következő év nyarán, 1883 júliusában nyílt meg. Az Újvidéken épített vasúti híd egész Péterváradig, sőt Belgrádig lehetővé tette e vonal kiegészítését. E vasút mentén Bácskában a következő állomások vannak: Kisszállás, Tompa, Kolumbia, Sándor, Somssich-tanya, Veresics, Csantavér, Zobnoticza, Kukurik, Topolya, Csengetyús, Kishegyész, Kishegyész-Bácsfektehegy, Újverbász, Kiskér, Ókér, Máriamajor, Kiszács, Pirok és Újvidék. — E vonalra a keleti expresszvonat hetenként háromszor közlekedik mindkét irányban. Budapest—Szabadka—Újvidék között naponta 4 gyors- és 6 személyvonat és Szabadka—Kelebia között 4 helyi vegyesvonat közlekedik.

A *szabadka—bajai* vasút 1885-ben épült és még az évben meg is nyílt. Hossza 59 km. E vasút főképen a baja—bátaszéki vasúti híd elkészülésével emelkedik nagy jelentőségre. A híd, melyet 1906-ban kezdettek építeni, már 1908 végén elkészült. A Duna áthidalásával e vasútvonalat elsőrangúvá emelik és így Bácskát, sőt a tiszántúli vármegyéket is közvetlenül kötik össze nemcsak a Dunántúllal és Fiumével, hanem az egész nyugattal. E vonal mentén a következő állomások felkiesznek: Szabadka, Szabadka mútrágyagvár, Horvat tanyák, Kelebiai tanyák, Szabadkai tanyák, Csikéria, Bácsalmási vöröserdő, Bácsalmási szőlők, Bácsalmás, Almás, Bácsbokod-Bácsborsód, Bjai szőlők és Baja. Szabadka és Baja között ez idő szerint még naponta csak 8 személyvonat közlekedik.

A *szabalka—zenta—óbecsei* h. é. vasút hossza 77 km. és 1889. november 14-én nyílt meg. Vasútállomásai a következők: Szabadka, Békova, Vörösegyháza, Orom, Völgyes, Karjad, Felsőhegy, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve és Óbecse. Szabadka—Zenta—Óbecse között naponta 4 személy és 2 vegyesvonat közlekedik.

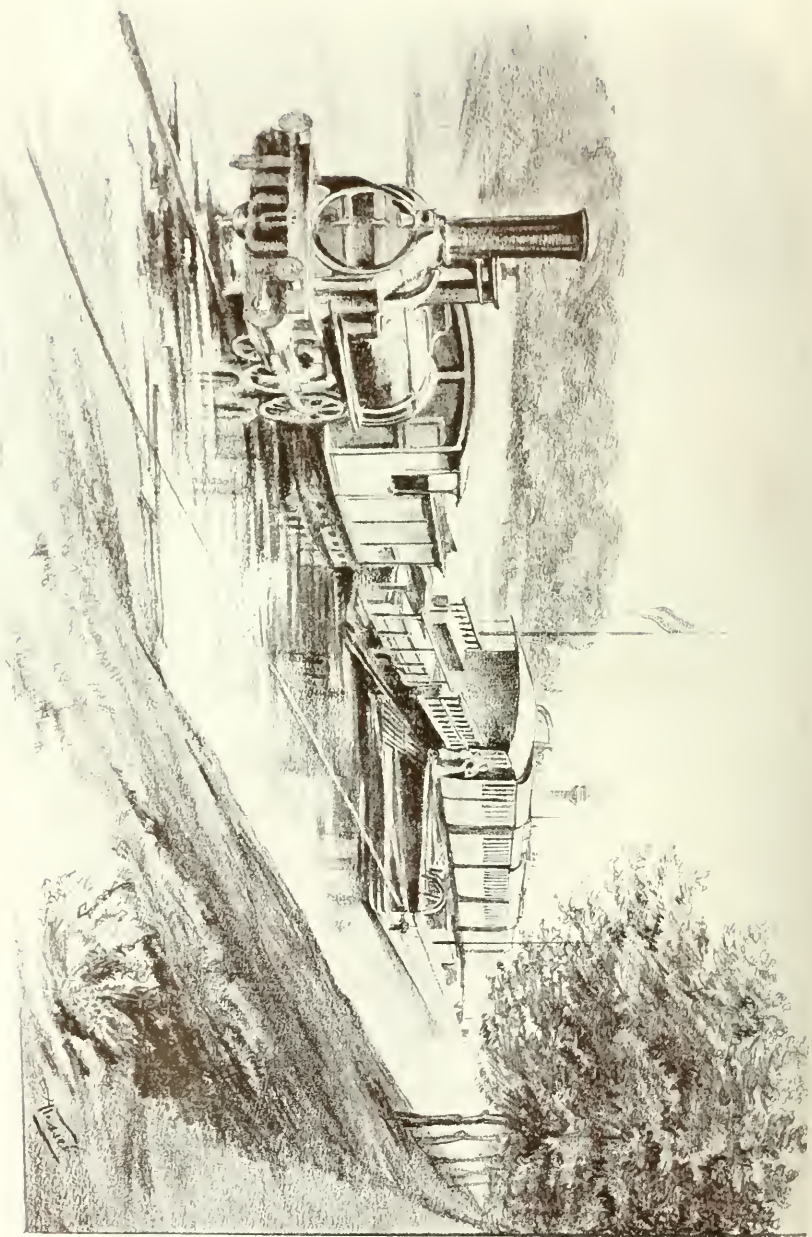
A *horgos—zentai* h. é. vasút hossza 35 km.; megnyílt 1889 november 14-én, tehát egyidőben az előbbi vonallal. Állomásai a következők: Horgos, Martonos, Magyarkanizsa, Adorján, Paphalom és Zenta. Horgos és Zenta között naponta 2 személy- és 2 vegyesvonat közlekedik.

A *baja—zombor—újvidéki* h. é. vasút hossza 145 km.; megnyílt 1895 szeptember 14-én. E vonal mentén a következő állomások vannak: Baja, Baja-szállásváros, Vaskút, Gara, Regöcze Órszállás, Körtész, Gádor, Mgyarút, Nenadies, Zombor, Zombor-vasártér, Fernbach-szállás, Zsarkovász, Sztapár, Szilberék, Militics, Hódáság, Paripás, Parrag, Pelvay-szállás, Szöpliget, Bulkeszi, Petrocz—Dunagálos, Ófutak, Chotek-puszta és Újvidék. Baja és Zombor között naponta 2 személy és 4 vegyes vonat, Zombor és Újvidék között naponta 4 személy- és 2 vegyesvonat közlekedik.

A *kishegyész-bácsfektehegy—palánkai* h. é. vasút hossza 56 km.; megnyílt 1896 november 4-én. Vasúti állomásai a következők: Kishegyész-Bácsfektehegy, Flórapuszta, Kula, Bélapuszta, Torzsa,

A gombosi gőzkomp menetközben.
(Wessel Jenő eredeti rajza.)

A gombosi gőzkomp kikötése.
(Mossai Jenté eredeti rajza.)

Urszentiván-Pincéz, Szilbács, Szépliget, Szépliget megálló, Wekerlefalva, Szolóskert és Palánka. Kishegyes-Bácsfeketehegy és Palánka között naponta 6 vegyesvonat közlekedik.

Az *újvidéki—titeli* h. é. vasút hossza 50 km.; megnyílt 1899 július 2-án. Vonala mentén a következő állomások vannak: Újvidék, Zajló, Vaskapu, Káty, Tiszakálmánfalva, Sajkásszentiván, Tündéres-Dunagárdony, Sajkáslak és Tittel. Újvidék és Tittel között naponta 2 személy- és 2 vegyesvonat közlekedik.

Az előbbivel egyidejűleg még egy összeköttetést nyert Újvidék az *őbecse—újvidéki* h. é. vasútvonal útján. Hossza 65 km. Megnyílt 1899 július 2-án. Vasútállomásai a következők: Őbecse, Bács-Földvár, Csurog, Zsablya, Boldogasszonyfalva, Temerin, Tiszaisztvánfalva, Vaskapu, Zajló és Újvidék. Őbecse és Újvidék között naponta 4 személy- és 2 vegyesvonat közlekedik.

A *kiskúnhalas—regőcei* h. é. vasút hossza 71 km. Megnyílt 1903 október 31-én. E vasút Terézhalomnál lép a Bácska területére; állomásai a vármegyében a következők: Terézhalom, Janosfalma, Mélykút, Rudics, Bácsalmás, Vadászlak, Maderáspuszta, Maderas, Sanacpuszta, Kátymár, Ólegyen és Regőce. Kiskúnhalas és Regőce között naponta 6 vegyesvonat közlekedik.

A *zombor—őbecsei* h. é. vasút hossza 91 km.; megnyílt 1906 december 22-én. Vasútvonala mentén a következő állomások fekszenek: Zombor, Bikárszállás, Csomolya, Kerény, Újszivác, Ószivác, Cservenka, Kula, Újverbás, Óverbász-megálló, Bácszenttamás, Turja, Bácsföldvári szállások, Őbecsei szállások, Őbecse. Zombor és Őbecse között naponta 4 személy- és 2 vegyesvonat közlekedik.

A *szabadka—gombos—palánkai* h. é. vasút hossza 145 km. és 1908 december 24-én nyílt meg. E vasútvonal két szakaszból áll, az egyik a szabadka—cservenka—újgombosi, a másik az újgombos—bácsordas—újpalánkai szakasz. A szabadka—újgombosi vonal mentén a következő vasútállomások vannak: Szabadka, Szabadka-közkórház, Kisvörösegyháza, Vántelek, Györgyén, Györgyeni tenyák, Pacser, Kossuthfalva, Angyalbándi, Középsőszállás, Doboka, Lászlószállás, Cservenkai téglagyár, Cservenka, Veprőd, Szentfülöp, Hódság, Hódság-Kálvária, Bácsordas, Kis-Gombos és Újgombos. Az újgombos—újpalánkai vonal mentén a következő vasútállomások vannak: Újgombos, Kisgombos, Bácsordas, Deme, Tomory-puszta, Bács, Bácsőváros, Boróc és Újpalánka. Szabadka és Újgombos állomások között naponta 4 személy- és 2 vegyesvonat, Újgombos és Újpalánka állomások között pedig naponta 6 vegyesvonat közlekedik.

E vasútvonalak közül az első három állami, a többi részvénytársaságé, de valamennyi az államvasutak kezelésében van. Később a helyi érdekű vasutak, a baja—zombor—újvidéki, hegyesfeketehegy—palánkai és a kiskúnhalas—regőcei h. é. vonalak és a legújabban megnyílt szabadka—gombos—palánkai h. é. vonal kivételével. *Bács-Bodrog vármegyei helyi érdekű vasutak elnevezése* alatt egyesültek. Az állami vonalak forgalmi adatait nélkülözzük, ellenben a helyi érdekű vasutak legutóbbi évi forgalmi adatai a következők:

A baja—zombor—újvidéki h. é. vonalon szállítottak 689.600 személyt és 116.100 tonna teherárút. Személyszállítás után befolyt 421.300, teherárúk után 402.800, összesen 824.100 K. A Bács-Bodrog vármegyei h. é. vasutakon szállítottak 1.023.000 személyt és 115.900 tonna teherárút. Személyszállítás után befolyt 728.900, teherárúk után 545.300, összesen 1.274.200 K. A kiskúnhalas—regőcei h. é. vonalon szállítottak 191.400 személyt és 54.400 tonna teherárút. Személyszállítás után befolyt 144.900, teherárúk után 146.400, összesen 261.300 K. A hegyesfeketehegy—palánkai h. é. vonalon szállítottak 178.900 személyt és 40.000 tonna teherárút. Személyszállítás után befolyt 111.500, teherárúk után 113.800, összesen 225.300 K. A szabadka—gombos—palánkai h. é. vasút adatai, az üzemidő rövidsége miatt, ezuttal még nem jöhettek számításba. Tehát a vármegye területén levő helyi érdekű vasutak szállítottak összesen 2.082.900 személyt és 326.400 tonna teherárút. A személyszállítás után befolyt 1.376.600, a teherárúk után 1.208.300, összesen 2.584.900 K. Ez adatok alapján az évi átlagos bevétel km.-ként 3288 korona.

Hogy Bács-Bodrog vármegye törvényhatósága mennyire szívén viseli a vasúti közlekedés fejlesztését, mi sem bizonyítja jobban, minthogy kiterjedt vasúthálózat mellett, még egyre újabb vasútépítési tervek megvalósításán fáradozik. Így újabban a *baja—bezdán—zombori* és *zombor—apatún—szondi* vonal kiépítésének az eszméje merült fel, melyre a kereskedelmi kormány már megadta az építési engedélyt és a szükséges előmunkálatok serényen folynak. A vármegye közönsége a két helyi érdekű vasút támogatásaképen 550.000 korona értékű törzsrészevny jegyzését szavazta meg. E két vonal kiépülésével már úgyszólván valamennyi dunamenti község össze lesz kötve egymással, nemkülönben a vármegye székhelyével.

Közúti vasút csak egy van a vármegyében és ez a *Szabadkai villamos vasút*, a mely a város belterületén és Szabadka—Palics fürdő között bonyolítja le a személyi forgalmat. Megnyílt 1897-ben. vonal hossza 11·5 km. A legutóbbi évben szállított 582.598 személyt és a bevétel 112.442 korona volt. Ebből kilométerenként 9777 korona esik, tehát tíz százalékkal több, mint az előző évben.

A postaintézménynek már a XVII. században találjuk nyomát a vármegyében. Így *Labsata*, ma Lapsova-pusztán (Doroszló körül) már 1697 július 20-án postaházat talált Savoyai Eugén herceg, mikor seregével Zomborból Veprőd irányába vonult. Másnap, július 21-én pedig a *kozacsovezi* postaházra pihent meg, a mely Karavukova (ma Bácsordas) falu körül volt. Ugyanezak az időben postaház volt *Kerekity* pusztán is, a mely Palánka község határában

Posta, táviró,
tárbeszélő.

felelt. Cothmann 1763-ban említi a kerekúti postaházat, a melyet azután Gajdobrához (Szépliget) esatoltak. Ma már a vármegye minden községének van postája.

1853-ban nyílt meg a Bácskán át Péterváradig vezetett távíró. A távíró 1887-ben egyesítették a postával. Az egyesítés idején van számos távíróhivatal volt Bács-Bodrog vármegyének.

A vármegyében az első távbeszélő 1892-ben nyílt meg. 1893-ban már mind a négy törvényhatósági városnak volt telefonja. 1894-ben volt Baján 36 előfizető, használt sodrony 21.292 m és 25.756 beszélgetés; Szabadkán: 85 előfizető, használt sodrony 89.362 m és 85.714 beszélgetés; Újvidéken: 73 előfizető, használt sodrony 92.849 m és 45.964 beszélgetés; Zomborban: 56 előfizető, használt sodrony 35.538 m és 30.116 beszélgetés. Ezeket az állomásokat kívül nem volt több a vármegyében jó ideig. 1900-ban kapott telefont Óbecse. Az újabb időben állították fel a vármegye több helységében az ú. n. közigazgatási telefont.

A bajai posta volt valaha az egész bácskai postaközpontok középpontja. A hivatalos rendeleteket ide küldözték, mint a vármegye székhelyére és innen kézbesítették és terjesztették tovább. 1697 július 20-án gróf Paar Károly postamesterré Knezevics György itteni bíró nevezte ki, a ki már azelőtt is teljesített postai szolgálatokat a hadsereg részére. Halál utján visszazállt a Julijdonjog a Paar családra és később a kincstárra. 1790-ban a posta Ivanovits Péter birtokán van, a ki állítólag 24.000 arany forintot fizetett érte a kincstárnak. Horezog Grassalkovich Antal, a város akkori földesura két szesszió (76 k. hold) szántóföldet hasított ki birtokából a postának és ez ma is a postáé, illetőleg az államé. Ivanovits 1818-ban házat építtetett a Bárány-szálló mellett és ott helyezte el a postát, a mely 1871-ig az Ivanovits családé volt. 1818 előtt a bajai posta az északi főhivatalt ellenőrzése alá tartozott. Ez időben itt egy postakiadó működött, az 1850-es években pedig már három kiadó segédkezett a postamesternék. Lovélhordó is három volt. Naponta lovas-posta jött Szabadkáról és ment innen Zomborba. A postai gyorskocsijárat Baját hetenként egyszer érintette. Az 1873-ban rendszeresített kariol postakocsijárat naponta közlekedett Szabadka és Zombor felé. 1871-től 1883-ig Schumacher volt a postamester és mint ilyen, az utolsó. A távíró, a kincstár kezelésében, 1858-ban nyílt meg. Főnök és kezelő egy személyben egy Rosenkranz nevű német volt, a ki egy szót sem tudott magyarul. A távíralkészítés határa délre Baracska és Dávod, éjszakra Hajós volt. 1869-ben 3 Morse-gép és a főnökön kívül két tisztviselő működött. A posta és távíró egyesítésekor Manhold István volt a főnök, a ki 1902-ben elhalt és Marcell Andor, a mai hivatalfőnök követte állásában. Az egyesítéskor volt itt 7 tisztviselő, 8 altiszt és szolga. Ma pedig van 16 rendszeresített tisztviselő (harmada nő), 23 altiszt és szolga és 3 hírlapkészítő. A telefon 1892-ben nyílt meg 30 előfizetővel, ma 109 előfizetője van. A postacsomag és utalvány házhoz való kézbesítése 1901-ben indult meg 3 kocsival. Az 1908. év forgalmi adatai a következők: Ajánlott küldemény: érkezett 48.474, elment 40.467 db. Csomag- és pénzküldemény: érkezett 54.487, elment 49.007 db. Utalvány befizetés: 47.535 db. 2.622.958 K, ki fizetés: 58.769 db. 3.325.703 K értékben. Postatakarék és csekkforgalom: befizetés 25791 db. 6.912.061 K, ki fizetés: 4113 db. 1.622.117 K értékben. Távirat érkezett 23.525, elment 22.901 db.

Szabadkán az 1840-es években már volt posta, azonban a rendszeres postahivatalról 1846 május 1-én állították fel. 1870-ig magánkezelésben volt és addig a postamester mellett egy kezelő és egy levélhordó működött. A távíró 1870 körül nyílt meg. 1885 január 1-én lépett életbe a postatakarékpénztár. 1888 augusztus 1-én történt a posta- és távíró egyesítése. A távbeszélő 1892 július 15-én indult meg. 1904 november 1 óta a csomagposta-kézbesítés a pályaudvari postahivatalról 5 kocsival történik. A Szabadka postához, a melynek mostani vezetője Sebestény Zoltán felügyelő, 8 puszta tartozik. A szabadka 1. és 2. számú hivatalokon kívül van postamesterség, egy gyűjtőhely és egy ügynökség. A személyzet áll 38 tisztből, 37 altisztből, szolgából és kézbesítőből. A posta az újonnan épült emeletes kincstári épületben van elhelyezve. — A távbeszélő, bár csak 153 előfizetője van. 1000 állomásra van berendezve. A helyi forgalmat 5, az interurbán-forgalmat külön teremben 2 kapeszó szekrényen bonyolítja le ugyanannyi kezelővel. Az 1908. évi forgalom adatai a következők: Pénzes levél: elment 3899, jött 2435. Ajánlott levél: elment 116.844, jött 113.331. Csomag: elment 49.014, jött 19.267. Utánvételes küldemény: érkezett 9043 db. 190.401-9 K értékben; ebből kiváltak 8400 db-ot 166.678-10 K értékben. Utalvány: elment belföldi 49.142 db. 3.768.902-06 K értékben, külföldi 8921 db. 805.429-74 K értékben; érkezett összesen 39.447 db. 2.632.485-69 K értékben. Távirati utalvány: jött 1117, elment 1334. Távirat: elment 35.713, érkezett 51.525, átmeneti volt 23.014 db. Távbeszélgetés volt: Ausztriába 461, Németországba 42, belföldi 11.170, törvényhatósági 176, összesen 11.849. Városi beszélgetés volt 1.557.998.

Újvidéken a postai szolgálatot 1853-ig a péterváradai postahivatal teljesítette. A kézbesítő naponta egyszer ájtott és a küldeményeket kiosztotta címzetteknek, míg a város két levélkiosztónyének tartalmazt kiürítve, átvitte Péterváradra, a honnan azt továbbították. Ellenben a csomagokat és ajánlott küldeményeket át kellett vinni foladás végett. 1853 október 1-én nyílt meg az első posta, melynek Alexics Ferenec volt a postamestere. A posta 1872 január 1-én került a kincstár tulajdonába. A távíró 1860-ban keletkezett és az egyesítés után egy évre, 1888 május 1-én közös hivatali helyiségbe költözött. A telefon 1892 november 24-én nyílt meg. A posta, távíró és távbeszélő 1900 május 1 óta a tágas kincstári épületben lakik. A kocsiposta és utalvány-kézbesítés 1897 március 1 óta négy és 1907 október 1 óta öt kocsival történik. Az Újvidék 1. postahivatalon kívül, melynek Tibor Mihály p. és t. felügyelő a főnöke, van még egy hivatal (Újvidék 2.), a mely csak postai küldemények és táviratok felvételére szolgál. A több mint 3000 tananyi és szállási lakos postaforgalmát a Vaskapu pályaudvaron 1904-ben felállított postahivatal bonyolítja le, a honnan egy lovas faluzó levélhordó kézbesíti a leveleket és kisebb értékű csomagokat és utalványokat; egyúttal

ilyen küldeményeket is fölvesz. Az újívidéki posta- és táviró-hivatalban 37 tisztt, 46 altsizt és szolgáló működik. A távbeszélőben 3 kapcsoló szekrény van használatban, mindenik 100—100 előfizető bekapcsolására berendezve. Az 1908. évben az Újívidék 1. és 2. sz. hivatal forgalmi adatai együtt a következő voltak: Közönséges levél: elmont 2,031,952, jött 2,343,848. Ajánlott levél: elmont 101,955, jött 99,396. Csomag: elmont 78,803, jött 96,597. Utalvány: elmont 80,570 db. 5,400,091 K, jött 139,872 db. 7,616, 240 K értékben. Takarékkész- és csekkforgalom: befizetés 42,669 db. 10,087,646 K. kifizetés 4855 db. 2,455,428 K értékben. Távirat: elmont 59,063, érkezett 59,863, átmonó 108,353. Távbeszélgetés: a helyi forgalomban 948,182, a távolsági forgalomban 9240. A jövedéki bevétel 396,580 K volt.

A zombori posta szintén még a XVIII. század elejéről való. 1799-ben az itteni es. és kir. postamesteri hivatalt Wolff Bertalan zombori választó-polgár vette meg özv. Kunerle Katalintól 3000 pengőfórintért. A vételt Paar herceg is megerősítette. Postaindítás és érkezés 1850-ig naponta csak egy volt, vagy Nemesmilitics, vagy Gádor, vagy Bezdán felé. Apatinban, Hódságon és másutt gyűjtőhelyek voltak, melyek gyalogpostással vitették el postájukat Zomborból. A szolgáltatást egy kiadóval, két levélhordóval és szolgálóval a postamester végezte, a kinek 250 frt volt az évi fizetése, azonkívül venyignyárlásért és egyéb kisebb járulékok. 1850-ben kezdődött a szegényes fizetés emelése. Ekkor hozták be a kocsiostai küldemények fölvetelét és szállását. Zombor és Szeged között hetenként négyszer gyorskocsijárat közlekedett egy utassal. A forgalmat 1850-tól 62-ig a postamesteren kívül 2 kiadó, 3 levélhordó és egy szolgáló bonyolította le. 1869-ig naponta két indítás és érkezés volt Szeged felé és felől. A kiaról-szállítás hetenként négyszer közlekedett a zombor—újvidéki szakaszon. 1869 szeptember 13 óta a gyorskocsi (utas-szállítással) Zombor—Apatin és vissza naponta, Zombor—Baja és vissza hetenként háromszor, Zombor—Bezdán és vissza naponta közlekedett. 1879-ben elvették a Wolff családtól a postát és az év október 15-én kincstárivá lett. A táviró 1859-ben keletkezett. Személyezett volt a főnök, egy tisztt, egy vonalór és egy kézbesítő. Az egyeztetők (1887) már 2 tisztt, 2 vonalór és 2 kézbesítő volt. A távbeszélő 1893-ban nyílt meg. A zombori postán ez idő szerint Kraicz Lajos p. t. felügyelő vezetése alatt, 25 tisztviselő és 33 altsizt és szolgáló működik. A forgalmi adatok a következők: Levélpostai küldemény: elmont 1,238,432, jött 1,146,808. Ebből ajánlott levél: elmont 73,419, jött 83,654. Csomagposta: elmont 44,034, jött 65,951. Utalvány: elmont 60,544 db. 4,490,087 K, jött 64,116 db. 4,810,041 K értékben. Postatakarék- és csekkforgalom: befizetés 28,322 db. 5,447,722 K, kifizetés 3313 db. 1,906,740 K értékben. Távirat: elmont 32,398, jött 35,164, átmonó 36,982. Távbeszélgetés: a távolsági forgalomban 4084, helyi forgalomban 112,242. A jövedéki bevétel 196,549 K volt.

Bács-Bodrog vármegyében a következő kincstári posta-, táviró és távbeszélő-hivatalok vannak: Ada, Apatin, Baja, Kula, Óbecse, Palánka, Szabadka 1. és 2., Újverbász, Újívidék, Zenta, Zombor; összesen 12. A nem kincstári hivatalok a következők:

Posta-, táviró- és távbeszélő-hivatalok: Bácsalmás, Hódság, Palicsfürdő, Szabadka 3, Titel, Topolya, Újívidék 2, Zsabaly; összesen 8.

Posta- és táviró-hivatalok: Bács, Bácsbokod, Bácsborsód, Bácsfeketehegy, Bácsföldvár, Bácskerekstúr, Bácsóráds, Bácsszentiván, Bácsstóváros, Bácsújlak, Bajmok, Bezdán, Borzalca, Csantavér 1, Cservenka, Csónoplya, Csurog, Dunacséb, Dunagólos, Felsőkaból, Gombos 1, Jánoshalom, Katymár, Kishegyes, Kisszállás, Kossuthfalva, Kólpény, Kuczora, Madaras, Magyarkanizsa, Mélykút, Militics, Mohol, Mozsor, Nemesmilitics, Ó- és Újszívác, Ófutak, Ókér, Órszállás, Pacsér, Paripás, Péterréve, Petrócz, Pinczéd, Sajkásszörgye, Szeghegy, Szentfűlöp, Szentamás, Szépliget, Szilberek, Szond, Temerin, Torzsa, Újsóvó, Úrszentiván, Vepröd; összesen 56.

Posta hivatalok: Adorján p. u., Bácsalmási szőlők p. u., Bácsgyulafalva, Bácskertes, Bácsújfalva, Baja, Bátormonostor, Béreg, Boldogasszonyfalva, Bulkeszi, Csantavér 2, Csátalja, Csávoly, Csikéria p. u., Dávod, Dorney, Dorozsló, Dunabökény, Felsőszentiván, Gádor, Gara, Gombos 2, Hegyösketehegy p. u., Herczegszántó, Karjad p. u., Káty, Kelebia p. u., Kerény, Kiskér, Kiszács, Kúnbaja, Küllöd, Liliomos, Martonos, Monostorszeg, Nádálja, Nagybaracska, Orom p. u., Palona, Parrag, Piros, Regőcze, Sajkáslak, Sajkásszentiván, Szilbács, Sztapár, Tatabáza, Tisztaistvánfalva. Tiszakálmánfalva, Turja, Tündéres-Dunagárdony p. u., Vajszka, Vaskapu p. u., Vaskút; összesen 54 postahivatal.

A vármegyében levő posta-, táviró- és távbeszélő-hivatalok forgalmi adatai — a törv.-hatósági városok kivételével — a következők: Érkezett bérmentes és bérmentelen levél és zárt levelezőlap: 4,867,772; levelezőlap 2,694,744; nyomtatvány és árú-minta: 2,562,332; portómentes egyszerű és ajánlott levél: 1,099,332. Ajánlott díjköteles levél: érkezett 374,608, elmont 353,732. Csomag: érkezett 530,920, elmont 201,344. Díjköteles pénzeslevél: érkezett 42,280, elmont 46,592. Portómentes pénzeslevél és csomag: érkezett 26,520. Utánvétellel érkezett 34,112 levél, 138,684 csomag. Postai megbízás 6945 drb. Utalvány: kifizetés 338,333 drb. 32,536,656 K, befizetés 633,582 drb. 34,489,319 K értékben. Takarékkész- és csekkforgalom: befizetés 44,577,479 K, kifizetés 10,359,552 K. Távirat elmont: 189,822, érkezett 233,804 drb. Távbeszélgetések száma (180 állomáson) 208,184.

*

Források: Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. — Matlekovits Sándor dr.: A kereskedelem története. — A szegedi kereskedelmi és iparkamara évkönyvei. — Ascsády Ignác: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. — Illésy János dr.: Vásárszabadalmak jegyzéke. — Dudás Gyula: Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfia. — Vargha Gyula dr.: Magyarország pénzügyintézetei. Viszapillantás hitelviszonyaink fejlődésére. — Kormos Alfréd: Pénzügyi Compas. — A magyar kereskedelmi és iparkamrák keletkezésének, fejlődésének és működésének a története. (Szerkesztette a budapesti kereskedelmi és iparkamara.) — Magyar statisztikai közlemények 1900. — Iparfelügyelőik tevékenysége 1907-ben. (Kiadta a kereskedelmi minisztérium.) — A magyar posta, táviró és távbeszélő statisztikája. — Kulinyi Zsigmond: Szeged újkor. — Szerzőnek a helyszínén gyűjtött adatai.

IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET.

Bács-Bodrog vármegye földrajzi fekvése magyarázatát adja annak, hogy kulturális tekintetben miért kezd sokkal későbbben és sokkal kisebb mértékben szerepelni, mint az ország azon megyéi, a melyek közelebb fekszenek a középponthoz.

Történelmi
viszupillantás.

A határon fekvő vármegyék sorsa mostohább, mint azoké, a melyek az ország szívéhez közelebb állanak. De még e tekintetben is sokkal mostohább a Bácska sorsa, mint más határmegyéé, mert míg nyugatra, Ausztriával szemben és délnek a török és szláv szomszéd felé nyitva áll az ország határa, az Ausztriával határos vidékek, ha szelvedtek is a középkorban a szomszédok ellenséges betörésétől, de nyertek is később a nyugati műveltség terjedésével, éppen arról az oldalról kárpótlást.

Bács-Bodrog vármegye azonban egész a legújabb időkig oly harcok hullámainak a színtere volt, a melyek után, ha el is vonúlt az áradat, nem maradt termékenyítő iszap. Az ország középpontjától, szívéből pedig minden tekintetben távol feküdt e vármegye, különösen akkor, a mikor az ország középpontja nem is Budapest volt, hanem, a hogy a harcok vándorlásai a kulturát maguk előtt üzték: Pozsony, Kassa, Kolozsvár stb.

A míg azonban más vármegyének kedvezőtlen földrajzi fekvését népességének egysége ellensúlyozhatta, itt a soknyelvű, több nemzetiségű, fajú és vallású népesség a legnagyobb mértékben kerékkötője volt a fejlődésnek.

Hogyan került volna ki magyar irodalom, magyar művészet, magyar tudomány abból a vármegyéből, a melynek a lakossága legnagyobb részében szerb, dalmát és német eredetű?

A vármegye lakosságának eredete és mai összeállítása olyan, hogy a kulturális téren elért eredményeket a legnagyobb mértékben meglepőknek lehet nevezni. Mint mindenütt, úgy Bács-Bodrog vármegyében is a városoknak kell a szellemi fejlődés terén elől járniok. Városaink pedig hivatalnok- és kereskedő-városok, a hol még a fejlődésnek az a lényeges feltétele is hiányzik, hogy az értelmes elem állandó maradjon. De éppen ez a sokat változó része a lakosságnak tette jóvá azt, a mit a magyarság esekély száma eredetileg nem tudott nyújtani. A sok áthelyezett és beköltözött idegen elem a maga szellemi kincsével segített gazdagítani a vármegyét és az alatt következő betűsoros felsorolásában a megye szellemi munkásainak, ott fogjuk találni nagyon sok jelesünknek a nevét, a ki bár nem született a vármegyében, de itt szereplvén és működvén, a vármegye fejlődésének részese volt.

A míg más vármegyében a lelki szükségletek közössége hamar tömörítette egy táborba egy-egy vidék lakosságát, addig Bács-Bodrog vármegyében éppen a politikai, társadalmi és felekezeti ellentétek minden egyes városban súlyos akadályai voltak annak, hogy itt akár az első könyv, akár az első újság kiadható legyen, nyomda alakuljon, vagy színház épüljön. A történeti kutatás a Bács-megyére vonatkozó első nyomokra is idegenben talál.

1735-ben írta *Bél* Mátyás a „Notitia Comitatum Bach-Bodrogh” ezimű munkát a vármegye jóváhagyásával, de ez a munka nem jelent meg nyomtatásban.

1764-ben hoz a *Pressburger Zeitung* közleményt Zombor város új telepítéséről.

1769-ben keletkezett az első nyomda a vármegye területén, Újvidéken.

Ebben első sorban szerb és német művek jelentek meg. De a mily természetes szükséglete a haladásnak a nyomda, úgy eredményezi a meglévő nyomda a sajtó fellendülését és a következőkben ismertetőndő hírlapstatisztika, a mely közel száz lapnak Újvidéken való megalapítását sorolja fel, fényes bizonyítéka annak, hogy milyen arányban áll a szellemi fejlődés a nyomda-iparral. Az a nagy idő, a melylyel Újvidék megelőzte Bács-Bodrog vármegye többi városát a nyomda-alapítás terén, biztosította neki a sajtó terén való elsőbbségét. A következő nyomdát 1844-ben alapították Szabadkán. 1853-ban Baján és 1865-ben Zomborban.

A helyi nyomdák alapítása előtt természetesen csak idegenben találunk e vármegyére vonatkozó irodalmi kísérleteket, így 1872-ben a Magyar Hirmondóban egy magyar nyelvű közleményt, a mely Újvidék városát írja le. 1791-ben a magyarországi szerbek története jelenik meg Újvidéken, német nyelven, ismeretlen szerzőtől és 1795-ben Büky nevű orvostól „hivatalbeli oktatás a pestis alkalmazásáig”.

1790-ben gróf Kollonich László kalocsai érsek folyamodása a bácsi örökös főispánóságért röpirat alakjában jelent meg Budán. Ugyancsak Bácsmegyére vonatkozik Katona István kalocsai kanonok munkája, a kalocsa-bácsi egyházmegye történetéről, a mely 1800-ban jelent meg. 1805-ben Vedres mérnök Szegeden adott ki egy munkát, a mely az akkor épülő Ferenc-csatornáról szól és ugyancsak Szegeden 1816-ban jelent meg Ugróczy Ferencz munkája a zentai útközetről. 1822-ben Eimann János újszivácsi jegyző első munkája jelent meg Újvidéken, a melylyel már a bácsmegyei írók működésének a sorozata megkezdődik.

A nyomdák megalapításával a hírlapok is megindultak.

Az első megyei magyar lap Baján látott napvilágot „*Aldunai lapok*” cím alatt, a melyet *Szarvas* Gábor, a híres nyelvtudós szerkesztett és később „*Bajai Hirnök*” czímen folytatott. 1860-ban „*Bajai Közlöny*” cím alatt *Klamarik* János, a későbbi kultuszministeri tanácsos, nagy tanügyi tekintély, szerkesztett lapot. 1866-ban „*Alvidéki Lapok*” czímen indult lap és a „*Bácskai Híradó*”; mind a kettő csak rövid ideig. 1867-ben indult meg a „*Magyar Postaközlöny*”, a mely 1869-ben szűnt meg. 1872-ben a „*Bács-Bodrog*”, mely szintén rövidéletű volt. 1874-ben „*Baja*” cím alatt tekintélyesebb lap indult meg, alapította *Dömötör* Zuard, ki élénk szellemmel, változatos tartalommal szerkesztette azt. A lap későbbi szerkesztői következő sorrendben váltakoztak: *Erdélyi* Gyula, *Cserba* Ferencz, *Barcs* Samu dr. és *Margalits* Ede dr.

Hírlapok.

1878-ban keletkezett a „*Bajai Közlöny*”, a mely még ma is fennáll; huszonhét évig szerkesztette *Erdélyi* Gyula, most *Boróczy* Kálmán dr. ügyvéd szerkeszti. 1882-ben indult a „*Bajai Figyelő*” *Olay* Lajos későbbi országgyűlési képviselő szerkesztésében, 1884-ben a „*Neven*”, 1885-ben a „*Baja és Vidéke*”, a melyet *Incze* László szerkesztett. 1886-ban a „*Bajai Híradó*”, a melynek szerkesztője *Drescher* Rezső ügyvéd volt. 1897-ben indult a *Bajai Hírlap*, a mely 1904 óta politikai (szabadalvupárti) lap, szerkeszti *Lemberger* Armin dr., a bács-bodrogmegyei irodalmi társaság alelnöke, Arany Toldijának németre fordítója.

1900-ban alapította *Szirmai* Vidor dr. a „*Bajai Függellen Újságot*”, a melyet most *Valentin* Emil dr. szerkeszt (a függetlenségi párt lapja.) Baján az összes magyar lapokat megelőzőleg *Medersitzki* Ignác nyomdatulajdonos 1857-ben „*Bajaer Handels- und Gewerbe-Zeitung*” czímen német lapot adott ki, a melynek *Trics-Tracs* címmel élcslap-melléklete is volt, de két év múlva megszűnt.

Újvidéken, mint fentebb említettük, a szerb sajtó a legrégibb és ez okból a legkifejlettebb is. Az első magyar lap itt csak 1875-ben indult meg. Ez az „*Újvidék*”; előbb *Frankl* István, utóbb *Zanbauer* Ágoston szerkesztette. A mikor 1908-ban *Zanbauer* átvette a „*Határőr*” szerkesztését, megszűnt. 1891-ben keletkezett az „*Újvidéki Hírlap*”. Alapította *Nemes* Sándor dr. újvidéki ügyvéd. A függetlenségi párt lapja volt. Megszűnt 1905-ben, a szerkesztő halálával, a mikor gróf *Teleki* Arvéd a „*Határört*” alapította, a mely most is a függetlenségi párt lapjaként jelenik meg. Szerkesztik *Pap* Sándor és *Zanbauer* Ágost. A „*Határőr*”, gróf *Teleki* Arvéd lapvezérlete alatt, *Mayer* József alapította és szerkesztette 1905-től 1907-ig, 1908-ban pedig felelős szerkesztő *Lusztig* Nándor dr., szerkesztő *Zanbauer* Ágoston, 1909-ben felelős szerkesztő *Pap* Sándor és szerkesztőkiadóhiv. igazgató *Zanbauer* Ágoston. Az *Újvidéki Közlöny*, társadalmi lap, meg-

jelenik 1907 óta, politikai színezet nélkül. A „*Törvényház*“, kizárólag jogi hírek és hirdetések számára kiadott helyi lap, alapította *Melveczky Imre* dr. 1908-ban, szerkeszti *Mayer Oszkár* dr.

Újvidékek legrégibb német lapja a „*Neusatzer Kreisblatt*“. Alapította *Fuchs Ignác* 1857-ben. 1861-ben *Neusatzer Localblatt* címet vett fel és politikai lappá változott át *Fuchs Ignác* szerkesztésében. 1877-ben megszűnt. 1877-ben indult meg a „*Bács-Bodrogyer Presse*“. Szerkesztője *Fuchs Emil*. A lap ma is politikai lapként jelenik meg. A „*Neusatzer Zeitung*“-ot alapította *Keller István*. 1887-ben *Obermüller Ferenc* vette át a lap szerkesztését s azon évi novemberig szerkesztette, midőn a lap megszűnt.

Szabadkán 1847-ben jelent meg az első *Szabadkai Naptár*. 1848-ban politikai röpiyek jelentek meg „*Honunk állapota*“ cím alatt *Szép Ferencz*től. 1871-ben indult meg a „*Bácska*“, *Radics* és *Hoós* szerkesztésében, utána a „*Bácskai Hírlap*“ *Farkas Antal* szerkesztésében, a „*Szabadság*“ *Szalay László* Antal szerkesztésében, a „*Szabadka*“ 1873-tól 1875-ig és újra 1885-től 1886-ig. 1871—1875-ig a „*Bácskai Híradó*“. 1872-ben a „*Havi Krónika*“, 1876-ban a „*Szabadkai Közöny*“, 1877-ben a „*Szabadka és Vidéke*“, 1881-ben a „*Bácskai Ellenőr*“, szerkesztette *Stotzek Károly*, 1886-ban a „*Szabadkai Hírlap*“, szerkesztették *Sziklay Soma*, később *Buchwald Lázár*, *Siebenburger Károly* és *Lévay Simon*. A „*Tanügyi Lapok*“-at szerkesztette 1885—1886-ig *Torres Gusztáv*. A „*Bácskai Gazdasági Közöny*“-t szerkesztette 1879—80-ig *Rácz Vilmos*. A „*Jogélet*“, szerkesztették *Piller Artur*, *Révész Ernő*, *Szilasi Fülöp*, *Tauszig Izsó*. A „*Függetlenség*“, szerkesztették *Mukits Simon* országgyűlési képviselő és *Fischer Jákó*. A „*Bácsmegeyi Napló*“, szerkesztette *Csillag Károly*. A „*Bácsország*“, szépirodalmi lap, szerkesztette *Csillag Károly*. „*Rakéta*“, élcslap, szerkesztette *Lipschitz Sándor*. Mindezek a lapok megszűntek.

Jelenleg Szabadkán öt napilap jelenik meg : A *Bácskai Hírlap*, szerkesztette előbb *Csillag Károly*, utóbb *Braun Henrik*, most *Havas Emil*. — *Szabadkai Ujság*, szerkeszti *Pusztay Béla*. — *Bácskai Napló*, szerkeszti *Veréb Gyula*. — *Bácsmegeyi Napló*, szerkeszti *Fenyves Ferencz*. — *Délmagyarország*, szerkesztik : *Baloghy Ernő* dr. orsz. képviselő és *Braun Henrik*. — Hetilapok : „*Közgazdaság*“, szerkeszti *Mahrer Sándor*. „*Hétfői Ujság*“, (a harmécz négy évvel ezelőtt megindult *Szabadkai Közöny* folytatása) szerkeszti *Szabados Sándor*.

Zomborban rövid ideig állt fön az 1865-ben megindult „*Ipar*“ című szaklap. 1878 július 7-én indult meg a „*Bácska*“, *Radics György* főgimnáziumi igazgató szerkesztésében, a melyet tőle *Molnár István* dr. tanár vett át, utána *Baloghy Ernő* dr. lett a szerkesztője, míg 1905 óta *Bittermann Sándor* szerkesztésében jelenik meg. — 1882-ben alapította a megyei ellenzék a *Zombor és Vidékét*, *Molnár Gyula* szerkesztésében, a melyet később *Alföldy Árpád* dr., *Donoszlovits Vilmos* dr., *Szilágyi Lajos* dr., *Csillag Károly*, *Jankovich Lajos*, *Kemény János* és *Oblát Károly* szerkesztettek, illetőleg szerkesztenek. A lap, *Molnár Gyula* szerkesztésének utolsó éveiben, a „*Bácskai Karczos*“-címen vasárnaponként élcslap-mellékletet is hozott, különösen a szerkesztő kacagató humorával. Ez a melléklet a bácskai nevezetesebb férfiak arcképeit és életrajzeit is hozta. — 1893—1897-ig a „*Zombori Hírlap*“ ezimű függetlenségi párti lapot szerkesztette *Pataj Sándor* dr. — 1903—1905-ig jelent meg *Donoszlovits Vilmos* dr. politikai lapja, az „*Uj Bácska*“. — 1905 óta jelenik meg a „*Bácsmegeyi Függetlenség*“ *Jovánovits József* dr. szerkesztésében ; a függetlenségi párt hiv. lapja. — 1904 október 1-től 1906 január 1-ig Zomborban, azóta Budapesten jelenik meg *Pataj Sándor* dr. politikai és társadalmi havi szemléje, az „*Igazság*“. — 1909 áprilisban indult meg az irodalmi társaság hivatalos lapja, az „*Irodalmi Értesítő*“. Szerkesztik *Pataj Sándor* és *Prokópy Imre*. — *Hild Jakab* szerkesztésében jelent meg Zomborban a „*Zomborer Zeitung*“ cz. német lap rövid ideig, míg *Oblát Károly* német lapja, a „*Bácskaer Volksblatt*“, húsz évi fennállás után szűnt meg. — „*Bácskaer Bote*“ ezim alatt 1908 végén indult meg *Inhoff József* szerkesztésében a gazdasági egyesület német hetilapja.

Zentán 1875—80-ig jelent meg a *Zentai Figyelő*, 1881—82. Az „*Alsó Tiszavidék*“. 1882. A „*Zenta*“ és a „*Zentai Híradó*“ 1883—1892-ig a „*Zentai Ellenőr*“. 1886. „*Zentai Hírlap*“. 1884-ben indult meg a „*Zentai Közöny*“. Szerkeszti *Fekete Sándor*. 1900. „*Összetartás*“, szerkeszti *Ellinger Jenő* dr. (ellenzéki függetlenség lap). 1904. „*Zentai Függetlenség*“, szerk. *Lovászy Andor* dr. (kormánypárti függetlenségi.)

Obecsen az „*Obecse és Vidéke*“, *Galambos Pál* dr. lapja, tizennyolczadik év-folyamában jelenik meg; legújabbban az „*Obecse*“ cz. lapot szerkeszti *Feszl György*. Időközi lapok, a melyek megszűntek, voltak az „*Obecsei Hírlap*“, az „*Obecsei Hírek*“, az „*Obecsei Közöny*“ és a „*Népbarát*“.

Apatinban két német lap jelenik meg: a „*Bácskaer Zeitung*“, szerkeszti *Szavadill József* és a „*Bácsbodroger Zeitung*“, szerkeszti *Gasz Mátvás*, Az *Apatini Hírlap* cz. magyar lap rövid élet után megszűnt.

Adán az „*Ada-Moholi Közöny*“, alapította *Gácsér Kálmán*, Tizenkilencedik évfolyam.

Bács-Topolyán a „*Bács-Topolyai Hírlap*“, szerk. *Fárnek Dezső* dr. *Oszivácson* „*Közép-Bácska*“ czím alatt *Kovácsfy Antal* szerkesztett lapot, mely öt évi fennállás után megszűnt.

Palánkán *Vermes Jenő* dr. szerkeszt „*Palánka*“ cz. alatt és *Csernicsek Imre* „*Bácskai Hírek*“ cz. alatt helyi hetilapokat. A „*Wacht*“ cz. német lap megszűnt.

Újverbászon „*Verbász und Umgebung*“ cz. alatt ad ki *Boros György* lapot.

Szerenkán „*Süd-Bácskaer Zeitung*“ cz. alatt *Welker Ádám* szerkeszt heti lapot.

A vármegye székhelye, *Zombor*, hivatalnokváros. A magyarságát a honoratiorok, a kereskedők egy része és a tisztviselői kar teszik. Ez vajmi kevés arra, hogy erős kulturális munkát fejtsen ki és éppen azért a legnagyobb elismerést érdemel az a néhány lelkes férfiú, a kik a vármegye politikai székvaróságából kulturális középpontot akart teremteni és lapok, egyesületek, körök alapításával a kultúra úttörői voltak.

A színházépítő bizottság, a *Tóth Kálmán-kör* alapítói, a *Schweidel-szobor* tervezői és megépíttetői, a *Szabad Lyceum*, a *Napközi Otthon*, a *Bács-Bodrog-megyei Irodalmi Társaság*, a különféle jótékonsági és nőegyesületek, alkohol-ellenes körök, hírlapírói és tisztviselői testületek, sportklubok és még a pénzintézetek is, mind, akármennyinek látszanak, csaknem ugyanazon férfiak kezdeményezésének és közreműködésének köszönik fennállásukat.

A bácsmegeyi nagy múltú és kifejlett szerb sajtót és időszaki irodalmat *Grcsics János* a következőkben ismerteti:

Bácsmegeye szerblakta városai közül a legújabb időkig csakis *Újvidék* emelkedett a magyarországi szerbek politikai és kulturális életének központjává.

A következőkben, szakok szerint osztályozva, kronológikus sorrendben közöljük a bácsmegeyi szerb sajtó és időszaki irodalom termékeit.

Az első szerb irodalmi folyóirat, a „*Szerbszke Letopisi*“ („*Szerb évkönyvek*“) 1824-ben látott napvilágot. E folyóirat első füzetét naptárt is tartalmazott. Kiadója volt *Kaulicz* Szilárd, újvidéki könyvkereskedő, szerkesztője pedig *Magarásevics* György, újvidéki szerb gimnáziumi tanár. E folyóiratból *Kaulicz* kiadásában csakis három könyv jelent meg, mert kiadását az 1826. évben alapított Szerb Maticza irodalmi társaság vette át. *Magarásevics* tovább is, haláláig, szerkesztette a folyóiratot, húsz kötetet. Halála után *Hadzsics János*, *Szvétics* Milos álnév alatt vette át a Szerb Maticza évkönyveinek szerkesztését és hat kötetet (21—26.) szerkesztett. Utána *Sztamatovics* Pál újvidéki esperes két (27. és 28.) kötetet. Majd *Pávlovics* Tódor, a jeles szerb hírlapíró vállalta el a szerkesztőséget és huszonhét (29—55.) kötetet szerkesztett. *Pávlovics* után *Szubotics* János dr. lett a Szerb Maticza évkönyveinek szerkesztője. *Szuboticsot* *Ignyátovics* Jakab, ezt *Mladenovics* Szubota, emezt *Gyorggyevics* János és majd *Hadzsics* Antal követte a szerkesztőségben. Az ő szerkesztése alatt nyolczvan kötet jelent meg. *Hadzsics* a szerkesztést 1896-ban *Szávics* Milánra, a szerb Maticza jelenlegi titkárára bízta, ki az évkönyveket egy melléje rendelt szerkesztőségi bizottsággal ma is szerkeszti. Eddigél — 1908. év végéig — 234 kötet jelent meg.

Szépirodalmi folyóiratok és almanachok: „*Bácska Vila*“ („*Bácskai tündér*“). *Újvidéken* alapítottat 1841-ben. Évenként egy könyv jelent meg. Kiadója *Janikovics* Pál újvidéki nyomdász, szerkesztője *Jovánovics* Péter, újvidéki szerb gimnáziumi tanár volt. Összesen négy könyv jelent meg (1841—1844). „*Szremszki Zabavnik*“ („*Szerémi almanach*“). *Újvidéken* 1852-ben *Medákovics* Dániel könyvnyomtató alapította. Csak egy füzet jelent meg. — „*Fruskogorka*“ („*Fruskagorai nő*“), kis almanach. *Újvidéken* 1854-ben alapította és szerkesztette *Marsovszki* *Marsov* Iván. Összesen egy kötet jelent meg. — „*Szednica*“ („*A hét*“). Első száma *Újvidéken* 1852. évi június havában jelent meg. Hetilap volt.

Kiadta *Mohakörös* Daniél, Szerkesztője legutóljára *Popovics* György volt. Megszűnt 1858-ban. — „*Danicza*“ („Hajdualesillag“). Újvidéken 1860-ban *Popovics* György alapította. Ő volt a lap kiadója és szerkesztője. 1860–1862-ig háromszor hónaponta jelent meg. 1863-tól egyszer hetenként. 1869-ben *Fuchs* Ignác vette át a kiadást és a szerkesztést *Rajkovic* Györgyre bízta. Megszűnt 1872-ben. — „*Szlovenka*“ („Szláv nő“). Újvidéken 1860-ban *Csakra* Emil alapította és szerkesztette. Összesen kilencz füzet jelent meg az alapítás évében megszűnt. — „*Szloga*“ („Egyetértés“). Újvidéken 1862-ben *Csakra* Emil indította meg. Ő volt szerkesztője is. A lapból csak néhány füzet jelent meg. — „*Juror*“ („Juharfa“). Újvidéken 1862-ben *Jovanovic* János alapította. Az ő szerkesztése alatt jelent meg háromszor hónaponta, 1863. évi április haváig. Akkor megszűnt és 1874-ben újra megindult. *Ognyanovic* Illés dr. vállalta el a szerkesztőseget. 1876-ban ismét megszűnt és 1877. év kezdetével *Jóczics* Lukács könyvkereskedő kiadásában ismét megjelent. *Ognyanovic* szerkesztésében. 1890-ben *Pajevics* vállalta el a kiadást. 1892-ben *Karamat* János zimonyi könyvkereskedő adta ki egy évig. *Zsiravovic* Daniél belgrádi író szerkesztése alatt. 1893 novemberben megszűnt. 1889-től 1890-ig *Ognyanovic* mellett *Gresics* János is szerkesztője volt. — „*Putnik*“ („Utazó“). Újvidéken 1862-ben *Fuchs* Ignác indította meg. Szerkesztői *Natoševics* György, *Ignyanovic* Jakab, *Rajkovic* György és *Csakra* Emil voltak. Csak hat füzet jelent meg. — „*Ogledalo Srbszko*“ („A szerb tükör“), nyelvtudományi és történelmi folyóirat volt. Újvidéken 1864-ben *Hadzsics* János-Szvétics Milos alapította. Összesen kilencz száma jelent meg. — „*Maticza*“ („Mélikirálynő“). Újvidéken 1865. évi október havában a Szerb *Maticza* alapította. Havonként háromszor jelent meg *Hadzsics* Antal szerkesztése alatt. 1870. év június havában megszűnt. — „*Omladinszka zajednica*“ („A fiatal nemzedék egyesülete“). 1867-ben Belgrádban alapítottott. 1868 és 1869-ben Újvidéken jelent meg havonként egy-egy könyv. — „*Mlada Szrbadija*“ („A fiatal szerb nemzedék“). 1870-ben indult meg Újvidéken. Szerkesztette *Hadzsics* Antal. Megjelent havonként. Összesen kilencz füzet jelent meg. Megszűnt 1871. év végén. — „*Zemljak*“ („Földi“), városnak és falunak szűnt néplap. Újvidéken 1870-ben *Rajkovic* György indította meg és 1871-ig állott fenn. — „*Glász Národa*“ („A nép szava“). A népek szűnt oktató lap. Újvidéken 1871-ben a szerb nyomdai társulat alapította. Első évfolyam szerkesztője *Popovics* Pantaleon Jelkész volt; 1872-ben *Arszenijevics* Vladan tanár. 1873-ban *Popovics* V. István. 1874-ben ismét *Arszenijevics* és 1875-ben *Popovics* Pantaleon szerkesztette. Megjelent hetenként egyszer. Megszűnt 1875-ben. — „*Liszt za narod*“ („A nép lapja“). Újvidéken 1876-ban *Csakra* Emil alapította. Kiadásában és szerkesztésében megjelent hetenként egyszer. — „*Zaricasaj*“ („Szülőföld“). Újvidéken 1878-ban a „*Zisztáva*“ politikai lap kiadóhivatala alapította. Szerkesztője *Gyorgyevics* Milán volt. Csok egy évig állott fenn. — „*Sztrázsa*“ („Őrség“), szépirodalmi és tudományos folyóirat. Újvidéken 1878. évi szeptember havában *Pajevics* Arzén könyvnyomdász alapította. Szerkesztője *Pacsu* Lázár volt. Összesen hat kötet jelent meg. Megszűnt 1879-ben. — „*Zádruga*“ (Házközösség“). Újvidéken 1879-ben indult meg. Hetenként egyszer jelent meg. Szerkesztője *Musiczki* Bránkó volt. Ugyanazon évben meg is szűnt. — „*Rodolyub*“ („Hazafi“). Zomborban 1880-ban *Deszpotovics* Péter alapította és 1886-ig szerkesztette és kiadta. — „*Vesčernjaca*“ („Est-hajnali esillag“). Újvidéken *Rajkovic* György alapította. Kiadásában és szerkesztésében megjelent hetenként egyszer jelent meg. — „*Szrpszke Ilusztravane Novine za zabavu, pouku, umetnoszt i knyžszenoszt*“ („Szerb képes újság“). Újvidéken *Pajevics* Arzén 1881-ben alapította. Szerkesztette *Popovics* V. István. Havonként kétszer jelent meg, összesen harminczhat szám. Megszűnt 1882. év végével. — „*Sztrazsilovo*“ (Szerémi hegy neve, melynek csúcsán *Radiesevics* Branko szerb hírneves költő hamvai vannak eltemetve). *Radiesevics* Bécsben 1853-ban halt meg, hült tetemét 1883-ban ünnepelesen hozták le Bécstől *Sztrazsilovóra*). Újvidéken 1885-ben *Derra* György dr., *Jovanovic* A. Milán, *Milovanov* István, *Gresics* János és *Magarasevics* György gimnáziumi tanárok indították meg. A 28. számig *Gresics* János szerkesztette, a 29–45. számig *Szávics* Milán. A 45. számmal, 1885. évi november hó elején, a lap megszűnt. 1886. év kezdetén *Gresics* János, *Markovic* Pál, karlóczai gimnáziumi tanár, *Adamov* P. álnév alatt, kiváló novellista társasággal, újra megindította a lapot és szerkesztette 1888. év végéig, midőn a lap „*Javoral*“ egyesült. 1892. év kezdetével *Jóczics* Lukács vállalta el a lap kiadását, *Gresics* pedig újra a „*Sztra-*

szilovo“ szerkesztője lett. A lap 1894. évi október hó elején megszűnt. A lap hetenként egyszer jelent meg. — „*Brslyan*“ („Borostyán“). Újvidéken, 1885-ben, *Rajkovic* György alapította. Szerkesztése alatt a lap havonként kétszer jelent meg. Megszűnt 1886-ban. — „*Dniewca*“ („Est-hajnali csillag“). Újvidéken, 1894-ben, *Jóvics J. Sándor* indította meg. Szerkesztette a 7. számig *Belanovics* Milutin, majd *Jóvics István*. Hetenként egyszer jelent meg. Megszűnt 1894. év végével. — „*Nedelyne Novine*“ („Heti Ujság“). Újvidéken 1899-ben *Pésics Sándor* alapította és az ő szerkesztése alatt a lap ugyanazon év végéig hetenként egyszer jelent meg. — „*Szrpszka domaja*“ („Szerb hajlék“). 1903-ban a rumai „*Rád*“ nevű részvénytársaság alapította. Szerkesztették: *Gyurgyevics* Miklós és *Miladinovics* Zsárkó. Havonként kétszer jelent meg. Megszűnt 1906-ban.

Politikai lapok: „*Napredak*“ („Hatalás“). Újvidéken, 1847-ben *Medakovic* Dániel alapította és szerkesztette. A lap előbb kétszer, később háromszor hetenként jelent meg. 1849-ben megszűnt, de 1863-ban újra megindult. 1865-ben *Popovics* György vette át és annak mindvégig, 1869-ig, szerkesztője maradt. — „*Vjesznik*“ („Híradó“). 1848-ban *Bogdanovics* Szilárd alapította és szerkesztette. Csak néhány száma jelent meg. — „*Szerbszki Dnevnik*“ („Szerb napló“). Újvidéken 1852-ben *Medakovic* Dániel alapította és első szerkesztője volt. 1859-ben a lapot *Gyurgyevics* Jánosnak adta át, ki azt 1864. év végéig szerkesztette. Kezdetben hetenként egyszer, később háromszor jelent meg. — „*Szrobodn*“ („Szerbvédő“). Újvidéken, 1861-ben, *Ninkovics* Péter alapította. Szerkesztésében kétszer hetenként jelent meg. 1866-tól fogva pedig hetenként háromszor. Megszűnt 1867-ben. — „*Zasztava*“ („Zászló“). Budapesten, 1866-ban *Miletics* Szvetozár dr. alapította. Ő volt kialója és szerkesztője. Budapestről 1867-ben Újvidékre került és azóta ott jelenik meg. 1867-től 1868. év végéig *Pavlovics* István dr. szerkesztette. 1869-ben előbb *Gersics* Gergely, majd ismét *Miletics*. 1870-től 1872-ig *Váczai Popovics* István szerkesztette. Midőn ez fogságba került, ismét *Miletics* vállalta el a szerkesztőséget. 1874-ben *Váczai Popovics* István a fogságból kiszabadulván, ismét a „*Zasztava*“ szerkesztője lett és a lapot az 1875. évi 47. számáig szerkesztette. Ekkor ismét *Miletics* vette át a szerkesztést és ezúttal az 1876. évi 95. számig szerkesztette. Majd *Gyurgyevics* Milán lett szerkesztő és az maradt 1880. év végéig. 1881. elejétől 1882. végéig ismét *Miletics* szerkesztette. 1883. év elejével *Dimitrijevics* Mihály vette át a szerkesztést, ugyanazon év 137. számáig, utána ismét *Miletics* következett, majd *Bekics* Tivadar 1884. év végéig. Ekkor a lap tulajdonjoga *Miletics* leányára, *Miliczára* szállott, a szerkesztés pedig *Tomics* Jásó kezébe került. *Tomics* 1890. év kezdetén börtönre ítéltetvén, *Mihajlovics* Braniszláv vette át a szerkesztést, de csak egy évig. Utána *Jóvics* István jött, szintén csak egy évig. 1892-ben *Pacsu* János dr. *Tomics* a börtönből való kiszabadulása után ismét a lap főszerkesztője lett, 1898 óta pedig *Bradvarovics* Szilárd szerepel felelős szerkesztőként. A lap kezdetben hetenként kétszer, majd háromszor, azután négyszer jelent meg, jelenleg pedig naponként jelenik meg kétszer. — „*Szrbszki Narod*“ („A szerb nép“). Újvidéken *Masirevics* pátriárka alapította és *Grujics* János dr. szerkesztette. A patriárka halála után — 1870. évi január havában — a lap tulajdonjoga is átszállott *Grujicsra*, ki a lapot hetenként kétszer 1891-ig adta ki. — „*Narod*“ („Nemzet“). Újvidéken, 1870-ben, *Szobotics* János dr. alapította. Kiadásában és szerkesztésében a lap hetenként kétszer jelent meg 1872. év végéig. — „*Nase Doba*“ („Korunk“). 1885-ben Újvidéken *Pavlovics* István dr. indította meg. Ő volt a lap tulajdonosa, kiadója és szerkesztője huszonkét éven át. A lap kétszer hetenként jelent meg. Megszűnt 1906. év végével. — „*Branik*“ („Védő bástya“). Újvidéken 1885-ben *Dimitrijevics* Mihály indította meg. Ő volt a tulajdonos és kiadó 1888. év végéig. Miután meggyilkolták, 1890-ben *Polit* Mihály dr. lett a lap tulajdonosa. 1892-ben a „*Branik*“-társulat kezébe került, mely később részvénytársasággá lett. A lap első szerkesztője *Jokszimovics* Miklós volt s az maradt 1901-ig. Utána *Perics* Jankó következett, ki ma is szerkesztője a lapnak, mely 1903. év végéig hetenként háromszor jelent meg, 1904. óta pedig naponként jelenik meg. A felelős szerkesztő mellett *Polit* Mihály dr. orsz. képviselő a főszerkesztője. — „*Szloga*“ („Egyvetéris“). Zomborban, 1905-ben, *Bugarszki* Szilárd ügyvéd alapította. Az ő szerkesztésében a lap hetenként egyszer jelenik meg. — „*Nase kolo*“ („Körünk“). Zomborban 1907-ben *Vujics* Branko dr. alapította. Szerkesztésében hetenként egyszer jelenik meg. — „*Illusztravana Ratna Kronika*“ („Illusztrált

háborukronika"). *Pajevics* Arzén alapította az orosz-török háború idejében. Összesen hét füzet jelent meg. 1877. évi július havában jelent meg az első és 1878. évi február havában az utolsó.

A népek szánt ismeretterjesztő, oktató, szórakoztató folyóiratok, szaklapok és időszaki kiadások: „*Rotár*“ („Földművelő“). *Petrovics* Dömötör karlócai gimnáziumi tanár alapította 1855-ben. Havonként kétszer, Újvidéken jelent meg. 1856-ban megszűnt. — „*Szelyik*“ („Falusi“). Újvidéken, 1862-ben, *Rádlics* György realiskolai tanár indította meg. Hetenként egyszer jelent meg. 1869-ben meg Újvidéken találjuk. Később a szerkesztő Szerbiába elköltözvén, a lap is oda került. — „*Nedělni Líst*“ („Hetilap“). Újvidéken, 1867-ben, *Beogradács* János alapította. Hetenként egyszer jelent meg *Fuchs* Ignác kiadásában. Rövid fennállás után megszűnt, de 1879-ben ismét megindult *Ignatovics* Jakab szerkesztésében. Végleg megszűnt 1884-ben. — „*Ráduik*“ („Munkás“). Újvidéken, 1871-ben, *Szándics* Sándor indította meg, de csak egy szám jelent meg belőle. — „*Glász zanatlíja*“ („Az iparosok szava“). Újvidéken, 1872-ben, a szerb iparegyesület alapította. A szerkesztésért előbb *Alekszics* Elek, majd *Prodánovics* Miklós felelt, de tényleges szerkesztő *Szándics* Sándor volt. Egy évi fennállás után megszűnt. — „*Líst Za Národ*“ („A nép lapja“). Újvidéken, 1876-ban, *Csakra* Emil alapította. Hetenként egyszer jelent meg. Rövid életű volt. — „*Zadruga*“ („A családi kör“). Újvidéken, 1879-ben, *Musiczki* Bránkó indította meg. Hetenként egyszer jelent meg. Rövid fennállás után megszűnt. — „*Narodni Lecsnik*“ („Néporvos“). Újvidéken, 1880. év kezdetén, *Batut Jovánovics* Milán dr. alapította. Szerkesztésében és *Pajevics* Arzén kiadásában háromhavonként, füzetekben jelent meg, összesen nyolcz füzet. — „*Zdrábtje*“ („Egészség“). Zomborban 1880-ban *Batut Jovánovics* Milán dr. indította meg. Szerkesztésében a lap havonként kétszer jelent meg. — „*Szrpszko kolo*“ („Szerb kör“). Újvidéken, 1881-ben, *Dimitrijevics* Miklós alapította 1884-ben *Dimitrijevics* István, majd D. Miklós özvegye vette a kiadó, a szerkesztést pedig 1885-ben *Jokszimovics* Miklós vállalta el. A lap 1885-ben megszűnt. Az első négy évfolyamában a tényleges szerkesztő *Derri* György dr. volt. A lap kezdetben hetenként egyszer, majd kétszer jelent meg. — „*Bácsvanin*“ („Bácsmegyei“). Zomborban, 1885-ben, *Popovics* Dömötör ügyvéd és híres szerb költő indította meg. Szerkesztésében hetenként egyszer jelent meg. 1886-tól *Radulovics* Szilárd szerkesztette. Később *Grujics* Miklós vette át a szerkesztést, de 1893-ban a szerkesztést *Georgievics* Szilárdnak adta át. A lap megszűnt 1893-ban. — „*Knyige za národ*“ („Könyvek a nép számára“). Újvidéken, 1886-ban, a Szerb Matica indította meg és mai nap is *Konyevics* Péter alapjától adja ki füzetekben, melyeknek megjelenése nincs időhöz kötve. Eddigél 124 füzet jelent meg. — „*Domáti líst*“ („Házi lap“). Zomborban 1890-ben *Konyevics* István tanító alapította. Ő volt a lap tulajdonosa, kiadója és szerkesztője. A lap havonta kétszer jelent meg. 1894-ben megszűnt. — „*Sztrázsa*“ („Örség“). Újvidéken, 1893-ban, *Jórics* István alapította. Szerkesztésében hetenként kétszer jelent meg. Tulajdonos és kiadóként *Jórics* Sándor figurált. Megszűnt 1896-ban. — „*Vinogradar*“ („Bortermelő“). Újvidéken, 1897-ben, alapítottatt. Szerkesztője *Márics* János volt. Csak egy évig állott fenn. — „*Narodno Kolo*“ („Népkör“). Újvidéken, 1899-ben, egy társulat alapította. Első szerkesztője *Jovánovics* Milán, majd *Prédics* Milán volt. Megszűnt 1900-ban. — „*Nas vrt*“ („Kertünk“). Újvidéken, 1898-ban, *Jovánovics* Vojin alapította. Tényleges szerkesztője *Mihajlovics* György volt. Összesen tizenkét szám jelent meg. — „*Bastován*“ („Kertész“). Újvidéken, 1900-ban, *Mihajlovics* György alapította. Havonként kétszer jelent meg, összesen huszonnégy szám. — „*Trgovacske Novine*“ („Kereskedők lapja“). Újvidéken, 1902-ben, indult meg és hetenként egyszer jelent meg. Mai nap is fennáll. Első szerkesztője *Popovics* Milán, utána *Markovics* Bránkó volt, majd *Miroszavjevics* P. György, később *Krisztics* Péter lett a szerkesztője. 1908-ban *Belánovics* Szevetisláv vállalta el a szerkesztést és ma is ő szerkeszti a lapot.

Egyházi folyóiratok: „*Beszeda*“ („Egyházi beszéd“). Újvidéken, 1868-ban alapítottatt. Első kiadója és felelős szerkesztője *Monaszevics* András volt. 1869-ben *Nikolics* István vette át a szerkesztőséget. A lap havonként háromszor jelent meg. — „*Glász isztine*“ („Az igazság szava“). Újvidéken 1884-ben indult meg. Kiadó és laptulajdonos *Pajevics* Arzén volt. Kezdetben *Rajkovics* György szerkesztette; 1885-ben pedig *Petrovics* Száva. Havonként kétszer jelent meg. 1890-ben megszűnt. — „*Szrpszki Szion*“ („Szerb Zion“). Újvidéken, 1891-ben

indult meg. A lap tulajdonosa mindvégig *Brankovics* György pátriárka volt, kiadója pedig 1891-ben *Pajevics* Arzén, szerkesztője *Petrovics* Száva. A lap 1895-ben Karlóczára került, hol *Ruvaracz* Dömötör szerkesztésében, Brankovics pátriárka haláláig, hetenként egyszer jelent meg.

Tanügyi folyóiratok: „*Skolszki Liszt*“ („Iskolai lap“). Újvidéken, 1858 végén, *Rajkovic*s György alapította, *Medákovics* Dániel pedig kiadta. A lap első szerkesztője *Rajkovic*s, főmunkatársa, majd szerkesztője *Natosevics* György volt. A szerkesztőség 1864-ben Budára és 1867-ben Zomborba került, hol *Vukicsevics* Miklós szerkesztése alatt, félbeszakításokkal, több mint harmincz éven át, havonként kétszer vagy egyszer jelent meg. 1906-ban Karlóczára került, hol *Popovics* György egy évig szerkesztette. Megszűnt 1907-ben. — „*Novi vaszpitics*“ („Új nevelő“). Újvidéken, 1888. év kezdetén *Neskovics* Dömötör indította meg. Havonként egyszer jelent meg 1907-ig. — „*Skolszki Odjek*“ („Iskolai visszhang“). Újvidéken, 1807-ben, az újvidéki szerb néptanítók alapították. Első szerkesztője *Milovanovics* Kuzmán volt. 1900-ban *Travany* Habakuk, 1904-ben ismét *Milovanovics*, 1906-ban pedig *Kosztics* Athanász. A lap 1906-ban megszűnt. — „*Skolzski Glasznik*“ („Iskolai Híradó“). Újvidéken, 1908. év kezdetén, *Mihajlovics* György indította meg. Szerkesztője *Popovics* Gábor. A lap havonként kétszer jelenik meg.

Művészeti folyóiratok: „*Pozoriste*“ („Színház“). Újvidéken 1871-ben, *Hadzsics* Antal indította meg. A szerb nemzeti színház igazgatóságának kiadásában és *Hadzsics* Antal szerkesztésében, 1907. évi december 31-éig havonként egyszer, t. i. mikor a szerb színtársulat nem időzött Újvidéken, vagy hetenként legalább négyszer az újvidéki színi idény tartama alatt, jelent meg. E folyóirattal összekötetésben állott a „*Zbornik Pozorisnith Déla*“ („Színművek tára“), 1872-től 1906-ig rövidebb vagy hosszabb időközökben megjelenő füzetekben, összesen 36-ban. Kezdetben a szerb nemzeti színház igazgatósága, majd *Popovics* M. Testvérek adta ki. — „*Szerpszki Muzicski Liszt*“ („Szerb zenelap“). Újvidéken, 1903. év kezdetén, *Bájics* Izidor indította meg. Havonként egyszer jelent meg, de csak kilenc szám.

Életrajpok: „*Meszecsár*“ („Alvajáró“). 1860-ban *Mihajlovics* Dömötör alapította és szerkesztette. A lap főmunkatársa *Zmáj-Jovánovics* volt. Összesen négy füzet jelent meg s még az alapítás évében megszűnt. — „*Komáracz*“ („A szűnyög“). Alapított 1861-ben, Újvidéken. Kiadója *Keszeries* Dragutin, felelős szerkesztője *Rajkovic*s György, főmunkatársa *Jovánovics* János volt. 1863-ban a szerkesztést *Jovánovics* János vállalta el, majd *Popovics* Sándor Zúb, azután *Teleszki* Lázár. 1867-ben megszűnt, de 1868-ban *Grujics* János dr. megvette a lapot, egy évig állott a lap élén. 1869-ben szűnt meg. — „*Domislyan*“ („Az elmés“). 1862-ben indult meg és 1886. év végéig állott fenn. Kezdet-től végig *Sztojadinovics* Szvetozár szerkesztette. Havonként egyszer jelent meg. — „*Humoriszta*“ („Élcelelő“). Újvidéken, 1863-ban, *Rajkovic*s György alapította és hamarosan meg is szüntette. — „*Zólya*“ („A darázs“). Újvidéken, 1864-ben *Trumics* Szilárd alapította. Megjelenése nem volt időhöz kötve. 1865-ben megszűnt. — „*Zmáj*“ („A sárkány“). Budapesten alapított 1865-ben és ott több mint négy évig *Zmáj Jovánovics* János, a hírneves költő szerkesztése alatt jelent meg. 1869-ben Újvidékre került, hol *Jovánovics* Sándor Músa szerkesztette egy évig. 1870-ben szűnt meg. A „*Zmáj*“ kéthetenként jelent meg. — „*Ren*“ („A torna“). Újvidéken, 1867-ben, *Rajkovic*s György indította meg. Összesen öt szám jelent meg. — „*Zsizsa*“ („Zsizsi“). 1871. évi november havában, Pancsován, *Zmáj-Jovánovics* alapította, 1872-től Újvidéken folytatta és 1873. évi január havában beszüntette. Pancsován ő maga, Újvidéken pedig *Jovánovics* *Brankó* Músa szerkesztette. — „*Sztarmáli*“ („Az okos“). Újvidéken, 1878-ban kezdett megjelenni *Pajevics* Arzén kiadásában. Szerkesztője *Zmáj Jovánovics* János, főmunkatársa pedig *Ognyánovics* Illés dr. volt. Megjelent havonként kétszer. Megszűnt 1889-ben. — „*Salyivi Asztronom*“ („Tréfás csillagász“). Újvidéken, 1879-ben, a szerb nemzeti egyleti nyomda kiadásában jelent meg. Szerkesztője *Maukovics* Milivoj volt. A lap havonként egyszer jelent meg. Csak néhány füzet jelent meg. — „*Vrács Pogagyács*“ („Az ötletes kuruzsló“). Zágrábban, 1896-ban, *Lukin* Lázics Simon alapította. Első szerkesztője *Gyukics* Miklós volt. Még ugyanazon évben *Petrov Besevics* István vette át a szerkesztést. 1904-ben, a kiadó halála után, özvegye vette át a lapot és most is ő adja ki, és ő a lap

felelős szerkesztője, főszerkesztője pedig *Petrov Basariev* István. A lap 1902. év óta havonként kétszer jelenik meg Újvidéken. — „*Szarmádé*” („Koránérett”), Újvidéken, 1907-ben, *Krsztonosics* Péter indította meg és ma is szerkeszti. A lap tulajdonosa és kiadója neje *Krsztonosics* Mária. Havonként kétszer jelenik meg.

Noknek szánt gyűjtemények és folyóiratok: „*Biblioteka za zenszki svet*” („Könyvtár a novilág számára”), Újvidéken, 1877-ben, *Popovics* Testvérek alapították. Megjelenése nem volt időhöz kötve. Összesen kilencz füzete jelent meg. — „*Zsuzszi szót*” („Növélés”). Újvidéken, 1886. év április havában, *Vraganin* Árkád alapította. Az újvidéki szerb jótékony nőegylet közlönyeként, havonként egyszer jelenik meg.

Gyermeklapok: „*Radorán*” Újvidéken, 1876-ban, *V. Popovics* István alapította és elhunyt gyermeke nevéül *Radorán*nak nevezte el. Megjelent havonként egyszer. Rövid életű volt. — „*Galub*” („Galamb”), Zomborban, 1879-ben, *Karakseriev* Milivoj alapította és *Blagojeriev* János szerkesztette huszonnyolcz éven át. 1907-től *Sztójacsis* Szilárd szerkeszti. Havonként egyszer jelenik meg. — „*Xeren*” („Gyűrűvirág”). 1880-ban *Zmaj Jovanovics* János indította meg. Szerkesztésében és *Pajevics* Arzén kiállításában a lap havonként kétszer jelent meg. 1901-ben *Mihajlovics* György lett a lap felelős szerkesztője, de *Zmaj Jovanovics*, 1904-ben bekövetkezett haláláig kiadó és főszerkesztő maradt. Halála után *Mihajlovics* György még hár szíamot szerkesztett és aztán visszavonult. A kiadást és szerkesztést ekkor *Milovánovics* Kuzmán vállalta el, de a lap már többé nem jelent meg rendszeren és 1908-ban megszűnt.

A lírapirodalom fejlődését megelőzték a társas-élet szellemi mozgalmai. Így már az 50-es évek végén és a 60-as évek elején, hangversenyek műsoraiban hazafias szavatali költeményekkel hatottak a közszellemre. Baján *Kalmár József* (Petőfitől „A hazáról”), majd *Csupor Gyula* tanárok hazafias költeményeket szavaltak: *Lisznjai Kálmán* és *Vahot Imre* Baján is tartottak felolvasásokat; *Hollósi Kornélia* nagy dalművész nő is ellátogatott oda ilyen hangversenyre. *Allaga Blanka* zongoraművészetével. *Allaga Bella* énekével ragadták el a közönséget. A 60-as évek elején állandó műkedvelői társulata is volt Bajának, mely *Czirfusz Ferencz* tanár felügyelete alatt működött; zenei előadásait, az énekesekkel együtt, az akkor Baján időző *Allaga Géza* vezette, egy-egy darabba beleszőve az akkor már híresekké válni kezdő dalait. *Dömötör Zuárd* megrázó alakítású *Zrinjije*, *Aba Sámuele*, *Zsiga cigánya*, *Csupor Gyula* népszínműi alakjai, *Fejcs István* eszmadiaja, *Allaga Blanka*, *Allaga Bella*, *Jurits Bella* alakításai, feledhetlenek voltak.

A gimnáziumi irodalomtörténeti előadások pedig előkészítői voltak az irodalmi tevékenység meghonosításának. A bajai főgimnáziumban *Kalmár József* tanárnak, a Petőfi volt gárdája egyik tagjának lelkes előadása az ifjúság lelkére nagy termékenyítő erővel hatott. A felső osztályok tanulóinak java műveit „*Förösmarti Album*” című füzetbe foglalta s ily tartalmú kötetet többet adott ki. Azokban jelentek meg *Augsburger* (később *Rónai*) *István* jeles lírikusnak, *Szilik József* egyházi, *Popovics* Döme magyar-szerb költőnek, *Beck Hugó* jogtudományi írónak és több más írónak első verses és prózai művei. Itt gyűjtjük meg az emlékezet fákltyáját *Hanák Antal*, tanuló-korában elhalt, nagytehetségű költő fölött, a ki ezekben az emlékkönyvekben számos megható, elegikus versét adta ki.

A szabadkai főgimnáziumban *Jámbor Pál* (Hiador) hatott lelkes előadásával az ifjúságra. A szabadkai kiválóbb írói gárda az ő tanítása alól került ki.

* * *

A vármegyében született, vagy itt hosszabb ideig élő és irodalmi vagy tudományos munkásságot kifejtett egyének, továbbá kiválóbb férfiak és művészek életrajzi adatai a következők:

Acz Jenő.

Acz Jenő dr. ügyvéd, szül. 1881-ben Szabadkán. Városi törvényhatóság bizottsági tag, a szabadkai Függetlenségi Kör főjegyzője. A megyei sajtóban számos verse jelent meg, melyeket most rendez sajtó alá. Olasz műfordításaiból számos tárcza, novella és vers jelent meg. A szabadkai Kossuth-szoborbizottság titkára.

Acz Henrik.

Acz Henrik, szabadkai festőművész, szül. 1876-ban. Legnagyobb sikere a műcsarnokban az 1897. és 98-iki nemzetközi tárlaton volt. Részt vett a Nemzeti Szalon nagyobb kiállításain is. Megfestette *Baross Gábor*, *Ludvigh Gyula* és

Ath-maeni, 1894 — Por és bunu. Kortársam jellemrajzai, 1 kötet. U. o. Uj hantok. Kortársam jellemrajza 1900 U. o. — Izaz történetek, 1 kötet, 1900. Lacapel Robert (Wodanor és Fou), Utazás Pestrel Budapestre, Pallas, 1908.

Allaga Géza.

Allaga Géza, zeneszerző, gordonka- és czimbalommester, szül. Ób esén, 1841-ben. A bécsi konzervatóriumon tanulta 1857–1861-ig a gordonka-művészetet, a zeneszerzéssel együtt. A Molnár György-féle budai népszínházban, melyhez szerződve volt, Bényei István szövegére írt „A szerelmes kántor“ című operettjét adták elő, melynek dalai országsszerte elterjedtek, köztük a „Szeretlek én egyetleneg virágom“. Kempelen Győző „Szép Mára“ és „A drótos tót“ című népszínműveivel is írt zenét, köztük Tóth K. „Befűtta az útát a hó“ kezdetű versére országos hírűvé vált dalt. A Nemzeti Színházhoz szerződve, Tóth K. „Dobó Katicza“ című népszínművének zenéjét írta meg. 1865-ben Pécsre ment színházi karnagynak, Szigeti Imre társulatához s Bényei „Szakállas Farkas“ című operettszövegét, tárgyaához képest, román ízlésben zenésítette meg. Szabadkán egyszersmind az új „Zenede“ tanára és dalegyesületi karnester volt, 1870-ben pedig a bajai állami tanítóképzőben lett a zene tanára. 1871-ben ismét a Nemzeti Színház és folytatólag az 1884. év őszén megnyílt m. kir. Operaház zenekari tagja lett. Széligéti Ede „Az amerikai“, Tóth Kálmán „Az ördög párnája“ és Rákosi Jenő „Nyomorúság a korszóban“ című darabjaihoz írt zenét. Dalainak egy része a Rózsavölgyi és Táborsszky-czégnél jelent meg. Újabb dalai között igen szépek a „Vadászdal“, „Téli dal“, „Vilma-esárdás“. Tóth Kálmán (rokona) emlékére, annak érekszobra leleplezése után kiadott 15 eredeti dalt, a költő verseire. Kiadott még „Négy brillians és könnyű szalondarab“-ot, négy kis unokája arezképével; „Két könnyű szalondarab“-ot, egy eredeti magyar ábrándot, két szerb dalt és kólt. 1880 óta foglalkozik czimbalommal, megrírta iskoláját, neki köszönhető jórészt e hangszer elterjedése. Tanította czimbalomjátékára Thurn-Taxis Albert herceget is, néhai József főherceg vejét. Újabb zeneművei: „Eredeti magyar tréfás zenekép“ (ének és zongorára); „Első nagyszabású magyar czimbalom-concert“ (1895). Szerkesztett gyűjteményi: „Czimbalom-album“ (1898); „A legszebb 101 magyar népdal“ (Czimbalom).

Attföldy Dénes.

Attföldy Dénes, vegytudor és okleveles gyógyszerész, szül. 1844. Baján; 1869-ben tanári képsítést nyert és 1872-től a temesvári m. kir. állami főreáliskolában a természetrajz, természettan és vegytan rendes tanára.

Munkái: Nehány szó a reáliskolai kérdés megvilágításához. Temesvár, 1878. — A bor vegyelemzése, különös tekintettel a hamisításokra. U. ott, 1880.

Ambrozovits Béla.

Ambrozovits Béla, miniszteri tanácsos, a III. oszt. vaskoronarend tulajdonosa s a belga Lipótrend középkeresztése, szül. 1835 január 20-án, Zomborban, hol atya. A. Nep. János okl. mérnök, ügyvéd, a város tanácsosa és egy ízben követe volt a pozsonyi országgyűlésen. Még tanulmányai befejezte előtt segédkezett a Strassburg—Kehl közti vasúti híd tervezésénél; 1857 őszén a Ferencz József-vasút igazgatóságánál nyert alkalmazást Stiriában; innen a déli vasúthoz Nagy-Kanizsára és 1864-ben osztálymérnökként Budára helyezték át. 1867-ben államszolgálatba lépett, a közmunka s közl. miniszteriumnál vasúti felügyelő, 1871-ben osztálytanácsos, báró Kemény Gábor alatt pedig miniszteri tanácsos és a vasúti főfelügyelőség főnöke lett. 1885-ben a Brüsszelben tartott első nemzetközi vasúti kongresszuson, a magyar kormány kiküldöttjeként, a kongr. egyik szakosztályának elnöke és állandó bizottságának tagja volt. Beutazván Német-, Francia-, Olasz- és Angolországot, Belgiumot és Svájcot, 1863-ban Amerikába utazott első nejjért, Meszlényi Gizelláért (Meszlényi Rudolf és Kossuth Szusánna idősbik leányáért). Ez 1865 őszén elhalálozván, 1876-ban testvérét, Ilonát vette nőül. A Béla a magyar mérnök és építész-cyegletnek megalakulásától (1867) vált tagja, 1812—78-ban titkára, 1885—88-ban alelnöke volt. A társulat közlönyét pedig 1869—78-ig szerkesztette. Közleményei és művei, melyekben nem egy önálló eszmével és gyakorlati értékű elmélettel lépett föl s melyek a közgazdasági tudomány előbbviteléhez nagyban hozzájárultak, kizárólag a M. Mérnök- és Építészegylet közlönyében jelentek meg. Egyik elméletét, mely a vasúti politikára vonatkozik, *Loria* hírneves olasz tanár a páduai egyetem katedrájáról hirdeti. Egy másik műve, mely évekkel a vasúti zónarendszer életbeléptetése előtt jelent meg és melyet Baross miniszter alaposan ösmert, tanulmányozott és felelte nagyrabecsült, hatással volt a magyar vasúti zónadíszabás rendszeresítésére, úgy hogy a Baross-féle zónarendszer előkészítésének az érdeme is az ő nevéhez fűződik. Ezeknek egy részét német, francia és olasz nyelvre is lefordí-

tották, sőt a newyorki szakfolyóiratok is átvették. 1889-ben a „Közlekedés“ szakfolyóirat közölte a vasúti kongresszuson tartott előadásait. Költsézzettel is foglalkozott és többnyire alkalmi verseket írt, melyek az egyesület kiadványaiban és a Vasárnapi Ujságban (1882) jelentek meg. Meghalt Budapesten, 1905 márczius 9-ikén és Zomborban van eltemetve.

Munkái : Czélszerű volna-e a magyar államvasútatok bérbeadni, vagy azok kezelését magánvállalkozókra bízni? Pest 1871. (Külön nyomat a M. Mérnök- és Építészegylet Közlönyéből). — Felköszöntő Schwarzl Sándor egyleti titkárra. Bpest, 1880. (Hosszabb kéltemény. Külön nyomat ugyanonnan). — Ybl Miklósról 1882 december 5. Bpest. (Költemény. Külön nyomat a Vasárnapi Ujságból). — Vasútforgalmi egyúthathatók. Tervezett vasúttak bevételeinek meghatározása. Bpest, 1880. — A vasúttak közgazdasági haazna. Bpest, 1887. — A magyar vasúti zónadíjszabás és elmélet. Bpest, 1893. — Az ár és fogyasztás, illetőleg termelés közti viszony. Bpest, 1895. — Országok gazdasági erejének összeméréséről. Bpest, 1897. — A tudomány érdekében. Budapest, 1896. — A technikum-kérdéshez. Bpest, 1896. — A vámtarifák kérdéséhez. Bpest, 1898. — A művészeti ízlés fejlődéséről. Bpest, 1902. — De l'utilité des chemins de fer au point de vue de l'économie politique et du calcul de cette utilité. Bruxelles, 1888. — La formation des employés de chemins de fer en Hongrie. Bruxelles. — Budapest, 1888. — Der gemein wirtschaftliche Nutzen der Eisenbahnen und dessen Berechnung. Wien, 1888. — Vantaggio Economico delle Strade Ferrate e Calcolo del medesimo. Milano, 1888. — La Tariffa a Zone delle ferrovie Ungheresi e la mio teoriri. Milano, 1895. — Le tarif par Zones des chemins de fer Hongrois et ma théorie. Bruxelles, 1895. — Moyens d'intéresser le personnel des chemins de fer à la prospérité de l'entreprise. Paris, 1889. — Messung der wirthschaftlichen Kraft von Ländern. Wien, 1898. — Der ungarische Eisenbahn-Zonentarif und meine Theorie. Wien, 1898.

Arányi (Rajner) Dezső, bártfai városi tanácsnok, számvető és szerkesztő. Arányi Dezső.
született Nemes-Militicsen 1854-ben. Színész volt 12 évig. 1886-ban Bártfán a rendőrség kötelékébe lépett; csakhamar tiszt, alkaptány s 1896. tanácsnok-számvető lett. 1891-ben alapította a Bártfa és Vidéke hetilapot. Önálló művei közül megemlíthendők: Színházi évkönyv (Keeskemét 1881, Miskolezy Henrikkel); Festett világ (Pécs 1884).

Árgay Bálint, kir. s.-tanfelügyelő, szül. 1865-ben Privigyén. 1894. évben kir. Árgay Bálint.
tanfelügyelőségi tollnokká és 1907-ben kir. s.-tanfelügyelővé nevezett ki Zomborba. A „Magyar paedagogiai szemle“, „Iskola“, Néptanoda“ és „Tanítók szava“ szakfolyóiratoknak munkatársa.

Munkái : A tanítói állás fontossága és javadalmozása. — A magyar nyelv tanítása az idegen-ajkú népisokolában. — A minimális tanterv. — A kisedővás. — A tanítók önképzése, a tanítói értekezletek és az iskolai életből című cikkei. — Ő írta e monográfia számára a közoktatást.

Atanaczkovics Bogoboj, szül. Baján, 1826-ban. Szülővárosában ügyvéd-s Atanaczkovics
Bogoboj.
kedett haláláig, 1858-ig. Atanaczkovics a szerb irodalomban szép, eredeti novelláival és egy „Dva idola“ („A két bálvány“) című regényével nagy feltűnést keltett. Novellái „Darak Szrpkinji“ („Kis ajándék a szerb nőnek“) cím alatt jelentek meg összegyűjtve, két kötetben, Budapesten és Szabadkán. 1852-ben „Knjiga za dobre czelji“ („Jó czéloknek szánt könyv“) cím alatt almanachot adott ki.

Athanaczkovits Platon, szül. 1788-ban Zomborban. Elvégezvén iskoláit, Athanaczkovics
Platon.
1812-ben Karlóczán papi pályára lépett. Fölszentelése után, tizenhat éven át, tanárként működött, előbb Szent-Endrén, utóbb Zomborban, hol lelkesítő hivatalt is viselt. Sztratinirovits metropolita felhívására 1829-ben szerzetessé lett; 1839-ben budai püspök. 1848-ban a magyar vallásügyi miniszteriumban miniszteri tanácsos és bácsi püspök; de egyházmegyéjét csakis 1851-ben vehette gondozása alá. Meghalt 1867 április hó 9-én.

Számos önálló munkát írt, többnyire iskolakönyveket és bibliamagyarazatokat. Egyházi s alkalmi beszédei összegyűjtve jelentek meg 1845-ben „Dietalno beszede“ cím alatt.

Auer István, író és hírlapíró, szül. Bácsordalon 1872-ben. 1894-óta hírlap- Auer István.
író, munkatársa volt a „Keresztény Magyarországnak“, a „Nemzeti Ujságnak“, „Magyar Államnak“, titkára az Orsz. Pázmány-Egyesületnek. Az Alkotmányok alapításától kezdve belmunkatársa 1908-ig. A Christliches Volksblattnak 1896—1905-ig felelős szerkesztője. 1908 óta a kassai tankerület kir. főigazgatóságának tollnoka. Írt német nyelven röpiratokat; magyar nyelven költeményeket a Magyar Szemlébe és több kath. lapba. Önállóan megjelent „Vergődés“ című költeménykötete (1901), „Amerre én járok“ című elbeszéléskötete (1905) és Handel-Mazzetti Enrica „Jesse és Mária“ ez. kétkötetes regényének fordítása (1907.)

Avrámovics Dömötör, szül. Sajkás-Szent-Ivánon 1815-ben. Bécsben a festő- Avrámovics
Dömötör.
akadémián tanult. 1840-ben Belgrádban az új metropoliai templom szent képeit festette. 1846-ban a szerb kormány költségén beutazta Szerbiát, hogy a régi szerb kolostorok és templomok képeit lemásolja. Ez alkalommal Szalonikiben

és Konstantinápolyban is megfordult, és az Athos hegység kolostorait is meglatogatta. Elte utolsó éveit Újvidéken töltötte. Meghalt 1855-ben.

Irt egy „Correggio” ezumi szomorujatekot, németből fordította „Zlurna zrncea za mlade i stare obloge poha” (Aranyzesemesek mindket nemu orvege apraja szavara) és leírta az Athos-hegységet rejtésével.

Balassa József

Balassa József, bölcselettudor, keresk. akadémiái tanár, szül. 1864-ben, Baján. 1885-ben Budapesten tudori oklevelet nyert. Mint probaéves tanáregy évet a budapesti gyakorló főgimnáziummal töltött. 1886-ban tanári oklevelet nyert. Ugyanezen év óta a székesfehérvári kereskedelmi Akadémia tanára. Nyelvelvzeti czikkéi a magyar és német szaklapokban és folyóiratokban jelentek meg.

Munkái: Hangtani alapelvek és vitás kérdések. Bpest, 1885. — A phonetika elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. U. ott, 1886. — Kereskedelmi Zsebszótár. Két rész. Székesfehérvár, 1889. — A német kereskedelmi levelezés kézikönyve. Kleibel után átdolgozta. U. ott, 1889. — Magyar olvasókönyv poetikai és retorikai bevezetéssel. Keresk. és közpisk. használatára. I. kötet az I. osztály számára. Bpest, 1889. — Német-magyar és magyar-német kereskedelmi zsebszótár (Székesfehérvár, 1889). — Német és magyar szótár (Simonyi Zsigmondnál, Budapest, 1900—902); ugyanaz iskolai használatra U. ott, 1900—902). — Rendszeres magyar nyelvtan (U. ott, 1902).

Balaton Géza.

Balaton Géza, öbcési tanító, szül. 1842-ben. Óbcésen. 1861 augusztus 1-én a főleleli iskolákhoz önálló tanítónak képesítetvén, Óbcse község, atyja B. János helyébe, tanítóvá választotta meg, hol 1891-ig működött.

Munkái: Magyarország történelme rövid kivonathban. Népiszkolai használatra. Kalocsa, 1873. (32 kiadásban és 1876-ban 14 német kiadásban is megjelent.) — Földrajz, népiszkolai használatra. Bpest, 1875. (37 kiadás, egy köt. németben is.) — Természettrajz, népiszkolai használatra. Bpest, 1878. (Több kiadást ért. Német kiadású u. ott, 1880.) Természettan népiszkolai használatra. Óbcse, 1880. (25 kiadásban.) — Nyelvtani eredménytár. (1886. Budapest, 11 kiadásban.) Történelmét és földrajzát tót nyelvre is lefordították.

Balaton János.

Balaton János, esanád-apáczai róm. kath. plébános és esperes, szül. 1832-ben Doroszlón. 1858-tól több helyen káplán és plébános-helyettes volt. 1866-ban Temesvárra papnevélő aligazgatóvá, 1871-ben Kétegyháza plébánosává nevezték ki. 1879 óta apáczai esperes-plébános és szentszéki ülnök. Számos czikket írt a tanügyi és egyházi lapokba, folyóiratokba és a szaklapokba.

Munkái: Igazoló válsz. Szeged, 1861 (Rópirat). — Igazoló válsz. a szegedi kath. legényegylet érdekében. U. ott, 1864. — Sárlos Boldogasszony és szent Rozália ciete. U. ott, 1864. — Havi Boldogasszony ünnepének eredete. U. ott, 1864. — Római zarándok-utam. Bpest, 1888.

Balogh Ármin.

Balogh Ármin. Középiszkolai tanár, szül. 1859-ben Szabadkán. 1888-ban a budapesti országos izraelita tanítóképző-intézethez rendes tanárrá neveztek ki, hol jelenleg is működik. — Tanulmányaiiban különösen a magyar irodalommal és a középkori szellemi mozgalmakkal foglalkozik. Több könyvbírálat megjelent a Philol. Közlönyben (1887), néhány paedagogiai tanulmánya a M. Tanügy XI. évfolyamában. Irt a Nemzeti Nőnevelésbe, (XI. K.) is.

Munkája: Baco Novum Organum első része. Ford. és magyarázatokkal ellátta. Bpest, 1885

Balogh János.

Balogh János, m. kir. honvédszázados, szül.: 1848-ban, Adán. 1869-ben az újonnan szervezett kir. honvédszázadoshoz sorozták be. 1871-ben a szegedi tisztképző tanfolyamot bevégezvén, hadapród-örmeister lett. 1872 tiszthelyettes, majd hadnagy, 1879-ben főhadnagy, 1888-ban II. osztályú és 1889-ben I. osztályú százados lett. Jelenleg a m. kir. munkási 11. honvédszázad 2-ik zászlóalj-paranasnokság vezetésével van megbízva. — Cikkéi, melyek vidéki lapokban jelentek meg, helyi érdekű közlemények és távezák.

Munkái: Eger-vár története. Eger 1881. — Munkásai Zómborban.

Baloghy Ernő.

Baloghy Ernő, örs. képviselő. Középiszkolái Zomborban és Budapesten végezte. Hosszabb külföldi tanulmányutat tett. A budapesti egyetemen tett ügyvédi vizsgát, mely után ügyvédi irodát nyitott Zomborban. Közéleti szereplését Bácsvármegyében kezdte, a függetlenségi párt tagjaként. Ő szervezte a vármegyei függetlenségi pártot. 1906-ban az új-verhási kerület képviselőjének választotta meg. Tagja a közigazgatási bizottságnak is. A „Bácska” című lapot éveken át szerkesztette. Többször járt Olaszországban s a reneszánsz-kori nagy festőművészek munkáiról a „Bácska”-ban írt szép művészeti cikkeket. 1898-ban írta „A Magyar Kultúra és a nemzetiségek” című publicisztikai kététet, mely tartalmaz munkáját a sajtó osztatlan elismeréssel fogadta.

Barics Adalbert.

Barics (Barits) Adalbert, jogtudor, a pesti egyetem tanára, szül. 1742-ben Újvidéken. Jogot s politikát tanított 1769-ben Varazsdon, három év múlva Zágrábban, négy év múlva Győrött, végre 1777-ben a budai egyetemhez nevezetvén ki. Itt az államtörténetet adta elő, 1784-től pedig a pesti egyetemen az európai statisztikát magyarázta. 1764—65-ben jelen volt a pozsonyi ország-

Ágai Adolf.

Bende Imre püspök.

Eisenhut Ferencz.

Than Mór.

László Fülöp.

gyűlésen; innen a hétszemélyes táblánál jegyző lett; végre 1786-ban rektor volt az egyetemen. 1804-ben nyugalmába vonult Bécsbe, hol 1813-ban meghalt.

Munkái: Skriplomen ex regno Slavoniae a seculo XIV usque ad XVII. inclusior collectiv ex praelocationibus, Varasini, 1774. — Die gewöhnliche Krönungsfeier der ungarischen Könige und Königinnen. Pest, 1790. (Magyarul is) — Dissertatio statistica de potestate exequentis regis Angliae: H. n. 1790. (Magyarul és németül is.) — Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae. (2 kiadás.) Dissertatio statistica de forma legali regiminis hungarici. (Kassa) 1790. (2 kiadás.) — Nomul de educatione juvenutis scolasticae et studiorum reformatione in ditionibus Pannonicis, Pampeloniae, 1792. — Kéziratban: Európa statisztikája 1792-ből: Introductio n statisticam czimuel a M. Nemzeti Múzeumban.

Barsy László Endre, ref. lelkész, szül. 1870-ben. 1899. év óta a szabadkai ref. egyház rendes lelképásztora. A szabadkai szabad lyezummin igazgatóságí tagja. Főleg a hírlapokban fejtett ki tevékeny írói munkásságot. Számos czikket és verset írt.

Barsy László
Endre.

Munkái: A vallásitanítás módszertena az elemi iskolában. Szabadka, 1903. — Tar Gábor históriája. Budapest, 1899. — Nazarénus. Elbeszélés. Budapest, 1901. — Eszter. Költői elbeszélés. Budapest, 1908.

Bayer József, akadémiai tag, szül. 1851-ben Baján. 1876-ban tanári vizsgálatot tett. 1877-ben a budapesti tankerülethez aeturiarussá nevezték ki. Időközben tanárkodván a budapesti II. ker. és VII. ker. gimnáziumnál, a budapesti IV. ker. és VIII. ker. főreálnál, végre 1890-ben a budapesti V. ker. főgimnáziumhoz nevezték ki rendes tanárrá, hol jelenleg is működik. A Kiszalud-Társ. 1888-ban rendes, a M. Tud. Akadémia 1899-ben levelező tagjává választotta.

Bayer József.

Munkái: Magyararzó jegyzetek 1883. évi XXX. t.-cikkez Budapest, 1883. — A nemzeti játékszín története, Bpest, 1887. Két kötet. (A Kiszalud-társasághól 200 aranyral jutalmazott pályámu.) — Magyararzó jegyzetek az 1883. XXX. t.-cz. módosításághól, Bpest, 1900. — A magyar drámairodalom története, Bpest, 1897. Két kötet. (A M. Tud. Akadmiától, a Bezán-féle 1200 arany forintos díjjal jutalmazva. Kitüntették e munkáért a M. Tud. Akadémia bronz-érmével. Páros iskolai drámák a XVIII. évszázadból. Bpest, 1897. — Balogh István Ludas Matyija, Bpest, 1897. — Diogne naplója. Három kötet. Bpest, 1901. — Egy magyar Eszter-dráma. Bpest, 1904. — Szígligeti Ede színművei. Két kötet. Bpest, 1904. — Katona József válogatott munkái. 1 kötet. Bpest, 1907. — 1908 óta a Kiszalud-társ. Skakespeare-bizottsága megbízásából szerkeszti a *Magyar Skakespeare-Tárt*. — Ugyane bizottság megbízásából megírta a Skakespeare-dramák történetét hazánkban. Sajtó alatt. Két kötetben. — Százakra menő apró értekezései, melyek a Budapesti Szemlében, az Irodalomtört. Közleményekben, az Egyetemes Philologiai Közönyben, a Magyar Skakespeare-Tárban stb. megjelentek, föl vannak részletesen jegyezve a Magyar Tudományos Akadémia Almanachjaiban (az 1900-tól 1909-ig terjedő kötetekben.)

Beck Hugó, jogtűdős, ügyvéd, Beck Károly unokatestvére, szül. 1843 Baján. 1867-ben ügyvédi oklevelet nyert. 1868 óta Budapesten működött. A budapesti ügyvédvizsgálat bizottságnak s a magyar jogászegyletnek igazgatóságí tagja, 1892-ig a királyi kúria váltó- és kereskedelmi tanácsának bírájaként működik. A szabadalmi tanácsnak 1896 óta ülnöke, a magyar jogászegylet pedig 1898 alelnökévé választotta.

Beck Hugó

Őnállóan megjelent munkái: Észrevételek a magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezetének a biztosítási ügyletet tárgyaló részére (1874); az 1876. évi XXVII. t.-cz. hivatalos források alapján szerkesztve (1878). — Törvényhozási reformok a biztosításügy terén (1890). — Tanulmányok a biztosítási jogból (1891). — Törvényjavaslat a magánbiztosítási vállalatokról (az igazságügyminiszter megbízásából, 1894; ugyanerről jogászegyleti előadás, 1895.). — Értekezései és czikkei a szaklapokban jelentek meg. Kétféle német és egy francia munkát is lefordított magyarul. 1895. decz. 28-án magyar nemességet kapott.

Beck Károly, magyar származású, német költő, szül. 1818-ban Baján. Bécsben orrosszövendék volt, utóbb Lipésbe ment, hol fiatal író- és művész-társai körében kizárólag a szépirodalomnak, költészetnek és tudománynak élt. 1841-ben Pesetre jött lakni. 1843-ban ismét Bécsbe ment, hol benső viszonyba lépett Lenau Miklóssal. 1844-ben Berlinbe utazott. 1844, 1861 és 62-ben költeményeiből felolvasásokat tartott Drezdában, Weimarban és Berlinben. 1846 tavaszán beza látogatván, az alkalommal találkozott Petőfivel is, kit verseiből már ismert. Beck a Pesti Divatlap szerint (1846. 15. sz. április 9. 297 l.) Petőfivel értekezvén, ennek költeményeiből egy kötetnyit németre akart fordítani, a mi azonban elmaradt. Az 1848-as mozgalmak kitörése után állandóan Bécsben telepedett le, hol 1879 április 10-én meghalt. Utolsó éveiben nagy ínségben élt, a német Schiller-egylet, a bécsi Concordia és az állam kegydíjaiból tengődött, úgy hogy 1878–79-ben télen gyűjtést is kellett számára rendezni.

Beck Károly.

Munkái: Naehte. Gepanzerte Lieder. Leipzig, 1838. — Der fahrende Poet. Dichtungen. U. ott, 1838. — Stille Lieder. 1 Bänden. U. ott, 1840. — Saul. Ein Trauerspiel in 5 Aufz. U. o., 1841. (Ism. Blätter für liter. Unterhaltung. 358. sz.) — Jankó, der ungarische Rosshirt. U. ott, 1841. (Ism. Sonntagblätter. Bécs, 1844) 2. jav. kiadás. Berlin, 1853. 3. kiadás — Gedichte. Berlin, 1846. (4. kiadás.) Tiz kiadást ért. — Lieder vom armen Mann. Leipzig, 1846. (3. kiadás. U. ott, 1848.) —

Gepanzerte Lieder. Berlin, 1848. (Szabadságdalok). — Strauss, Johann u. Febr. U. ott, 1848). — An Franz Joseph. Gedicht Wien, 1849. (2 kiadás U ott, 1849.) — Aus der Heimat. Gesänge. Dresden, 1852. (2 kiadás.) — Muter Doloresu. Erzählung. Berlin, 1853. (2 kiadás. U ott, 1854. Magyarúl Beck Hugo által, Pest, 1864.) — Epistel an den Czaren. Berlin, 1854. — Jadwiga. Gedicht in 11 Gesängen. Stuttgart, 1864. (Bálint Gyula ford. magyarra, Pest, 1864.) — Still u. bewegt. Berlin, 1870. — Petőfi Sándor Beck Károly tollából, Ford. Witt Filöp. Berlin, 1879. — Szerkesztette a Frische Quellen ez. szépirodalmi évkönyvet Pesten 1865-ben, de csak egy évfolyam jelent meg 10 füzetben: 1857-ben Bécsben Gesellschafter in Wien című szépirodalmi lapot adott ki, de felváltva ez is megszűnt. Magyarul is írt, ugyanis az Ország Tükörbe (1862). Együttléte a tuncpelt honfirtársakkal 1843—44 ezimú naplójegyzetekben Lenau Miklóssal való baráti viszonyat írja le; a Koszorúba (1879 L.) pedig Visszaemlékezések Petőfi Sándorra ezimú cikkletet írt.

Beck* Sándor.

Beck Nándor báró, a Magyar Jelzalog-Hitelbank nyugalmazott igazgatója, szül. 1849-ben Madarason. Tanulmányait befejezván, előbb egy terménykereskedő-czégnél, majd a császári és királyi szabadalmazott kereskedelmi és iparintézet budapesti fiókjánál, végül az Angol-Magyar Banknál vállalt állást. Innen a Magyar Jelzalog-Hitelbankhoz került, a melynek akkor gróf Forgách Antal volt az elnöke. Szorgalma, tudása, széles látóköre amnyira megszerezte számára az illetékes körök bizalmát és tiszteletét, hogy már 1872-ben a bank vezető-igazgatója lett. Kiváló érzéke volt a bank elnökigazgatójának, Széll Kálmán-nak nagy koncepcziói iránt és ezek megvalósításával elővélhetetlen érdeme van abban, hogy az aránylag fiatal intézet az ország legjelentékenyebb pénzintézetévé fejlődött, a mely czimleteinek a külföldön is jelentékeny piacot tudott teremteni. Ez a siker harminezhat esztendő munkájának eredménye és közben báró Beck Nándor az intézet elnökigazgatói állásában is gyarapíthatta érdemeinek sorozatát. Betegsége miatt le kellett mondania erről a diszes állásáról és az intézet igazgatóságában foglalt helyet, de tevékenységét itt is, valamint a többi intézetnél, a melyeknek igazgatósági tagja volt, a legszűkebbre szorította. Munkásságának értékét a király kegye is méltányolta, a III. oszt. vaskoronarendet, majd Madarasi előnévvel magyar nemességet, udvari tanácsosságot, végül a bárói czimet adván jutalmúl. Irodalmilag is működött és szakcikkei névtelenül a különféle szaklapokban és egyes napilapokban jelentek meg. Meghalt 1909-ben.

Beck Vilmos.

Beck Vilmos, festőművész, sz. 1824-ben Baján, 1837-ben Bécsbe ment s itt több évet szentelt festészeti tanulmányoknak. Ezután visszatért Pestre, hol 1846-ban Der Zeitgeist cím alatt képes élelplapot adott ki, mely e nemben első volt az országban. 1849-ben Bécsbe költözött és Angländer S.-el szövetségbe, szerkesztette a Charivari-t; ezért az osztrákok elítélték de két havi fogság után, 1850 február 17-én szabadon bocsátották és Pestre internálták. Itt munkatársa volt a „Der Eulenspiegel“ ezimú lapnak és szerkesztette a „Laczikonyha“ ezimú lapot, ezenkívül a legtöbb németországi s ausztriai élelplapnak és folyóiratnak volt munkatársa, a kereskedelmi lapokat pedig közleményekkel látta el és novellákat is írt. Meghalt 1862-ben. Az irodalomban Willi Beck név alatt működött.

Bellioses
Bálint.

Bellioses Bálint, bajai áll. tanítóképző-intézeti tanár, a Magyar Népr. Társaság és a Bács-Bodrog vármegye Tört. Társ. választmányi tagja, szül. 1867-ben. Néprajzi tanulmányokat írt az Ethnographiába, a Magy. Nemz. Múzeum Népr. osztályának értesítőjébe, az Eth. Mitteilungen aus Ungarn és az Am Urquell füzeteibe, az Urániába és a Bács-Bodrog várm. Tört. Társ. évkönyvébe s e monografiába. Kiválóan tehetséges néprajzi író, kinek munkáit éles és alapos megfigyelés jellemzi. Nagy előszeretettel terjeszti a néprajzi ismereteket és gondot fordít arra, hogy e tudományak nemnél több hívet szerezzen.

Munkái: Nagyobb tanulmányok: A zala- és vasmezei vendek. Osztr.-Magy. Monarchia írásban és képen. IV. köt. — Vas- és Zala vm. déli síkja. Turisták Lapja, 1896. — A gyermek a magyar néphagyományban. Bajai tanítóképző ért. 1902—3. — Adalékok a nyári napforduló magyarországi emlékeihez. Ethnogr. — A hetési falaz. U. o. — Votiv-figurák. U. o. — Eső-varázslás (Dodola). Bácsmezei Tört. Társ. évk. 1905. — Polazsenk. U. o., 1907. — A természeti ember ipari munkássága. Uránia, VI. évf. — A Bácska települ. történetéből. U. o., VIII. évf. — Bácsmezei sokaz fejes guzsalok. Népr. Múz. Ért. 1907. — Útmutató népr. tárgyak gyűjtésére. Kiadja a Bácsmezei Tört. Társ., 1906. — Tankönyvek.

Bende Imre.

Bende Imre, nyitrai róm. kath. püspök. szül. 1824 aug. 28-án Baján; a theologiai pályára lépve, a bécsi Pazmanaem növendékeként végezte tanulmányait: 1847 aug. 29-én pappá szentelték Kalocsán; egy ideig segédlelkészkedett, 1848-tól a kalocsi papnevéló tanulmányi felügyelője volt s egyúttal az egyházzog és lelki pásztorkodástan tanáraként működött. 1852-ben érseki levéltárnok, 1853-ban szentszéki jegyző, a következő évben futaki plébános, 1858-ban

kerületi jegyző, 1864-ben esperes lett. 1869-ben Újvidékre került plébánosnak és az Isten áldásáról címzett apátságot kapta. 1878-ban Újvidék országgyűlési képviselője lett és a szabadelvű párthoz csatlakozott; 1884-ben újra megválasztották. 1886-ban kalocsai kanonokká, 1886 nov. 8-án beszercezi, majd 1893. jan. 4-én nyitrai megyés püspökké nevezték ki. — Főpásztori szózata a Religióban (1887. II. 27. sz.) jelent meg, mely lapnak több évig munkatársa volt. Bővebb életrajzi adatait Nyitra vármegye monografiájában közzöltük.

Beogradécz János, szül. Titelen, 1812-ben. Az olmüci hadapródiáskolát elvégezvén, 1833-ban hadnagy lett. Az olaszországi hadjárat alatt a vezérkarban működött. 1858-ban elsőosztályú századosként kilépett a hadseregből, és Újvidéken telepedett le, hol minden idejét egy perpetuum mobile föltalálásának szentelte, s minden vagyonát arra költötte. Meghalt Újvidéken, 1889.

Beogradécz
János.

Munkái: O. jeziku i pravopisu szerbszkom („A szerb nyelvről és helyestről“, Újvidéken, 1857); — Crkva i drzava („Egyház és állam“, Újvidéken, 1857.) Orient, Occident und Panslavismus (Újvidéken, 1865. Szerb nyelvre is lefordították.) — Misli o sadaznjem položaju i budytnoznoj naroda szerbszkom („Eszméek a szerb nép jelen állapotáról és jövőjéről“, Újvidéken, 1866.) Kéziratban maradt néhány nyelvészeti értekezése és a szerb szótárhoz való adalékok.

Berkes Kálmán, államrendőrségi felügyelő, szül. 1841-ben, Mélykúton. 1884-ben a rendőrséghez oktatónak és 1886-ban felügyelőnek nevezték ki Budapesten. Előzőleg beutazta Amerikát, Angol-, Francia-, Német- és Olaszországot s Belgiumot. — Munkája: A tolvajélet ismertetése. Budapest, 1888. (Németre ford. Erdélyi Viktor. U. o. 1889.)

Berkes
Kálmán.

Beszédes József, böleleletudor, vízmérnök és a M. Tud. Akadémia levelező tagja, született 1787 február 12-én. Magyarokizásán. 1813-ban okleveles mérnök. 1814-ben gróf Esterházy Károly uradalmi mérnöke lett. 1816—19-ben a Kapos vízszabályozásának tervét is elkészítette. 1819-ben böleleletudorrá avatták. A Duna szabályozását átmetszésekkel Baja és Bata között végrehajtotta. A linz-budweissi vasúttársaság megbízásából 1827—28-ban a vasútra káros hatású vízfolyásokat igazgatta ki. Figyelmeztette hazafiait a Duna medrében a Vaskapunál a hajózást gátló kőszirtek szétrobbantására, minek következtében 1830-ban gróf Széchenyi Istvánnal a Dunán Galaczig, onnan Konstantinápolyba utazott. A M. Tud. Akadémia 1831-ben választotta levelező tagjai közé. 1835-től kezdve a Fejér-, Fekete-Körös, Csigér, Tőz vízek szabályozásait végezte. A középponti vasútnak Pozsonytól Szolnokig 1848—49-ben technikai igazgató-mérnöke volt. Meghalt 1852. Nagy szakirodalmi tevékenységet fejtett ki.

Beszédes
József.

Birly Ede Flórián, orvostudor, szülészemester, egyetemi tanár és kir. tanácsos, szül. 1787-ben Hódáságon. 1814 június 27-én lett szülészemester s augusztus 30-án orvostudor; ekkor a híres Boer vette maga mellé segédnek. 1817 április 22-én kinevezték a pesti egyetemhez a szülészeti tanárává. 1824-ben ő felsége a magyar nemességgel ajándékozta meg, 1842-ben egyetemi rektorát választották. Meghalt 1854 november 25-én. Több külföldi tudós társaság választotta tagjánul.

Birly Ede
Flórián.

Munkája: Dissertatio inaug. medica de epilepsia. Viena, 1814.

Bodrogi Lajos, szül. 1849-ben, Baján. Tanárvizsgálatot tett 1876-ban. Tanított Baján, Újvidéken. Ungvárott a gimnáziumokban. Kecskeméten a reáliskolában. 1907-ben nyugalomba ment. Első szépirodalmi dolgozatai 1871—72-ben. Rákosi Jenő „Reform“ című lapjában jelentek meg. Írt novellákat és társadalmi cikkeket a fővárosi és más lapokban. Füzetekben jelentek meg Zween Artikel (Újvidék, 1880). Üzenet (Kecskemét 1891). Tanügyi cikkeket, színi bírálatokat is írt. A Kisfaludy-Társ. pályázatán jutalomdíjat nyert „Ezüst falak“ című történeti elbeszélését a Társaság Évlapjai és a Vasárnapi Ujság (1899) adta ki. A Shakespeare-Tárban két értekezése és könyvbírálati jelentek meg. (1908, 1909).

Bodrogi Lajos.

Őnálló munkái: Emberek, árnyékok. Elbeszélések. Budapest, 1895. — Nem szabad szeretnie. Regény. Budapest, é. n. (1896.)

Bogdanovics Luczian, gör. kel. érsek, metropolita és szerb-patriárka szül. Baján, 1867-ben. Középiskoláit Baján, teológiai tanulmányait Karlóczán, a jogot pedig az egrí érseki liceumban fejezte be. 1891-ben a beocsini kolostorban szerzetesi fogadalmat tett. Újvidéken szentszéki aljegyző, és ugyanott az állami iskolákban hitoktató lett. 1892-ben a karlóczi főgimnázium hittanárává nevezték ki. Két év múlva Brankovics pátriárka mellett működött főegyházmezei jegyzőként, később mint protoszcimcellus. Magyarevics, volt budai püspök halála után patriárkai mandatárius, majd a budai egyházmegye adminisztrátora lett; 1897-ben beocsini archimandrita és ugyanez év december havában a karlóczi püspöki zsinat budai szerb püspökké választotta meg. 1898-ban szentelték föl.

Bogdanovics
Luczian.

1901-ben a király a kormány előterjesztésére a temesvári görög-keleti püspökség adminisztrátorává nevezte ki az elhunyt Popovics Nikanor helyére, a mely állásban 1904-ig működött. 1908-ban április havában, Brankovics patriárka halála után, a patriárkátus adminisztrátorává és valóságos belső titkos tanárhosszú nevezte ki a király; ugyanez év szeptember havában pedig a szerb egyházi kongresszus metropolita-patriárkává választotta meg, Brankovics helyébe. Tagja a magyar főrendiháznak. Nagykeresztese a Szent Száva-rendnek.

Boromisza
Tibor dr.

Boromisza Tibor dr. szatmári püspök, szül. 1840-ben, Jánosalmán. Életrajzi adatait Szatmárnémeti város monografiájában közöltük.

Boromisza
Tibor.

Boromisza Tibor, festőművész, szül. 1880-ban Bácsalmáson. A katonai pályára lépett és ma is a honvédelmszároknál szolgál. A katonai élet nem ölte ki lelkéből a művészet utáni vágyat. Itt is folyton dolgozott és sikerült is a miniszteriumtól hosszabb szabadságotatását kieszközölnie, a mikor aztán teljesen a művészetnek szentelte idejét. Modern pikturának egyik mestere: *Ferenczy*, vezette be a modern festészetbe. Majd külföldre ment, hol Rómában, de főleg Párisban szorgalmasan dolgozott s látogatta a nagy impresszionisták iskoláit. Itthon esak legutóbb lépett a nyilvánosság elé, bemutatva képeit a Nemzeti Szalon és a Könyves Kálmán tárlatain, a hol azokkal nagy tetszést keltett. Jelenleg egyik honvédhadapródiskola tanára.

Borovszky
Károly.

Borovszky Károly, mezőgazdasági statisztikai felügyelő a m. kir. földművelésügyi minisztériumban, szül. 1862-ben, Pinczédén. Iskolai tanulmányait részben magánúton elvégezvén, 1884-ben Budapestre jött s báró Péti Miklós min. tanácsos mellett kezdte meg hivatalmoki pályáját. Korán fejt föl a közgazdasági szakirodalomban; külön kötetben megírta „Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye mezőgazdasági statisztikáját“ (Budapest) és álnév alatt számos nemzetgazdasági röpiratot bocsátott közre, melyek az érdekelt közönség körében elterjedést keltettek. A budapesti nagyobb napilapok közgazdasági rovatában és a szaklapokban számos dolgozata jelent meg. Évek során át nagy áldozattal gyűjtötte össze az adatokat Magyarország teljes birtokstatisztikájához, a melyen jelenleg is dolgozik.

Borovszky
Samu.

Borovszky Samu, bölcsezetdoktor, a M. Tud. Akadémia levelező-tagja s irodaigazgatója, a M. Történelmi Társulat titkára s „Századok“ ezimű folyóiratának szerkesztője, szül. 1860 október 25-én, Bácsordason, hol atyja, B. Pál, abban az időben mérnökiskodott. Középkiskoláit Nagyszalontán és Békésen végezvén, 1875-ben a fővárosba jött s itt tett érettségi vizsgálatot az ev. ref. főgimnáziumban. Már itt mint az ifjúsági önképzőkör elnöke, feltűnt szépirodalmi és történelmi dolgozataival, melyekkel több ízben pályadíjakat nyert. A budapesti egyetemen, hol ő felsége adományából a Ferencz József-Erzsébet aranyosztályát élvezte, a bölcsezeti szakra iratkozott be s 1883-ban tanári, majd doktori oklevelet szerzett. Képes tanítványa volt Salamon Ferencznek, Gyulai Pálnak s ez utóbbi ajánlatára jutott be még egyetem hallgató korában a M. Tud. Akadémia szolgálatába. Lukács Móricznak, a Kisfaludy-Társaság elnökének s gróf Lónyay Menyhért akad. elnöknek, halálukig, magántitkára volt. Résztvett 1889-ben a Magyar Néprajzi Társaság megalapításában, melynek azóta választmányi tagja. Igazgató-választmányi tagja ezenkívül a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társulatnak is. 1899-ben választotta meg a M. Tud. Akadémia levelező-tagjává. Ennek kelében tagja egyszersmind a Történelmi bizottságnak. 1896-tól szerkesztője a „Magyarország Vármegyéi és Városai“ ezimű monografiának, 1905 óta pedig annak főszerkesztője.

Munkái: *A dákok. Ethnográfiai tanulmány (doktori dolgozat.)* Budapest, 1883. — *A honfoglalás története. A művelt közönség számára*, Budapest, 1894. — *Csanád vármegye története 1715-ig. Két kötet.* Budapest, 1896—97. — *Tiszántúli ev. ref. papok. 1597—1679.* Budapest, 1898. — *Debreceeni írók és tanárok. 1588—1700.* Budapest, 1898. — *A népvándorlás kora.* (a Nagy Képes Világtörténet IV. kötete). Budapest, 1899. — Kerücsenyi Jánossal együtt: *Az időrendbe szedett váradi regestrum betűhív és tudományos kiadása.* Budapest, 1904. — *A nagyik utadalom története.* Székfoglaló értekezés. (Az Akadémia történetud. Értekezései közt. XVIII. köt., 10. sz.). Budapest, 1900. — *Szendró vára.* (Akad. tört. Értek. XXII. 2.) Budapest, 1908. — *Borsod vármegye története a legrégibb időkől a jelen korig.* I. kötet: A vármegye általános története a szatmári békéig. Budapest, 1909. — Ezekon kívül, 1878 óta, számos nagyobb történelmi tanulmány jelent meg tőle: a Századokban. Ethnographiában. Ungarische Revueben, a Történelmi Tárban. Turulban. Archaeologiai Értesítőben. Irodalomtörténeti Közleményekben, Budapesti Szemlében, Egyetemes Philologiai Közönlényben. Hadtörténelmi Közleményekben. Protestáns Szemlében. Nyelvtudományi Közleményekben stb. és különböző hírlapokban.

Boskovics János, szerb miniszter, szül. Újvidéken, 1834-ben. Miután elvégezte a jogtudományokat, ügyvédi fogalmazó, majd 1859-ben Szerbiában a belgrádi gimnáziumban a szerb nyelv tanára lett. 1865-ben a szerb nyelv és irodalomtörténet és a széptan tanára lett a belgrádi főiskolán. Ez állásban 1871-ig maradt. Akkor Újvidékre jött, hol rövid ideig a Szerb Maticza évkönyveit szerkesztette. 1875-ben ismét visszatért Belgrádba, hol a nemzeti könyvtár könyvtárukává és a nemzeti múzeum öréve nevezték ki. 1880-ban ismét a főiskola tanára lett, 1892-ben pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter. Mint ilyen halt meg ugyanaz évben.

Boskovics János.

Számos nyelvtani értekezést írt. Kivonatot készített a szerb nyelvtanból és irodalomtörténetet, levélalakban. Összegejtött munkái (Szkuplyeni szpisi Jovana Boskovitya) cím alatt 1887-ben jelentek meg Belgrádban két kötetben. — Piszma o književniszti srpszkoj i hrvatszkoj (A szerb-horvát irodalom története levelekben) cím alatt 1892-ben jelentek meg Újvidéken.

Bozsénik Béla, újvidéki publicista, főgimnáziumi tanár, született 1861-ben. Egyik alapítója és főmunkatársa volt a „Beszterezébánya és Vidéke“ című lapnak. Politikai, közgazdasági, tanügyi és vegyes tartalmú cikkei újabb időben leginkább az „Újvidéki Hírlap“ban és a „Határőr“ban jelentek meg, mely utóbbinak állandó munkatársa. Fordított elbeszéléseket francia íróktól és Gorkijtól. A Délvidéki Kárpátgyesület Útmutatójában leírta Lugos városot. Az alkotmányellenes kormányzás idején tagja volt az újvidéki jóléti bizottságnak, mely az ellentálló törvényhatóság kebelében alakult.

Bozsénik Béla.

Brancsics Blagoje, szül. Peterérvén 1860-ban. 1885-ben az újvidéki szerb főgimnáziumhoz került helyettes tanárként. 1894-től mint rendes tanár, a latin és magyar nyelvet tanította. 1908-ban nyugalomba vonult.

Brancsics Blagoje.

Irodalmi munkássága: Derra György tanártársával Magyar-szerb (Újvidéken, 1889.) és Szerb-magyar (Újvidéken., 1894.) szótárt írt és azt a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával adta ki. Eredeti költeményeket is írt, de sokkal sikerültebbek a fordításai, különösen magyarból; ez utóbbiak „Az magyarszokg perivoja“ („A magyar kertből“) cím alatt összegyűjtve jelentek meg Újvidéken 1906-ban. Írt egy magyar nyelvtant szerb tanulók számára és egy magyar olvasókönyvet állított össze. Nagyobb fordításai közül külön jelentek meg: Sziglient Edo „A trónkereső“ című drámája (Knáz Borics“, Újvidéken, 1894-ben) és a német Keim „Szulamith“ című drámája („Szulamika“, Újvidéken, 1886-ban).

Brankovics György.

Brankovics György, gör. kel. metropolita, patriárka-érsek, szül. Kolpényben 1830-ban, hol atyja lelkész volt. Alsó iskoláit Zentán, középiskoláit Óverbáson és Baján végezte, bölcsészetet pedig Nagy-Körösön tanult. 1848-ban lépett a közigazgatási pályára, Zenta város aljegyzőjeként. 1852-ben folytatta félbeszakított papi tanulmányait a karlóczai főiskolában. A lelkészkedést is Zentán kezdte. 1859-ben Zomborban esperessé választották meg. Két évtizeden át részt vett a szerb egyházi kongresszusokon, melyeken nagy tevékenységet fejtett ki. 1882-ben belépett a zárdai rendbe és még ugyanabban az évben archimandritává, majd temesvári püspökké szentelték. 1890-ben a szerb egyházi kongresszus karlóczai érsekké és szerb patriárkává választotta meg. A választást a király megerősítette és az új érseknek a valóságos belső titkos tanácsos címet adományozta. Kiténtette azonkívül a vaskorona-renddel és papsága ötven éves jubileumakor a Lipót-rend nagykeresztjével. Tulajdonosa volt még a szerb Szent-Szabas és fehérsas-rend első osztályú nagykeresztjének, továbbá a montenegrói I. osztályú Daniló-rendnek is. Tagja volt a magyar főrendiháznak és a horvát országgyűlésnek. Meghalt 1907-ben.

Buday Gerő.

Buday Gerő, róm. kath. hittanár a zombori főgimnáziumban. Ír a megyei lapokba különféle közérdekű cikkeket és vezet a zombori kath. legényegylet tudományos és tanulságos felolvasó estélyeit.

Buzarszky István.

Buzarszky István, akadémiai tag, vegyész, szül. Zentán 1868-ban. 1891-ben az állatorvosi akadémián a vegytani tanszék mellett tanársegédként nyert alkalmazást, majd 1893-ban ugyanoda segédtanárrá nevezték ki. 1894-ben a budapesti egyetemen magántanári képesítést nyert az elméleti vegytanból. 1898-ban az állatorvosi akadémiához ny. rendkívüli, 1903 december 15-én rendes tanárrá nevezték ki. 1899-ben a M. Tud. Akadémia lev.-tagjává választotta. Önálló dolgozatainak legnagyobb része a M. Tud. Akadémiától kiadott Math. és Természettudományi Értesítőben jelent meg. Három tankönyvet is írt főiskolai használatra, az egyiket Vezérfonal a vegytani gyakorlathoz, a másikat A kémia repetitóriuma és borkémiai praktikum címen. Chemia. (Tankönyv, Liebermann Leóval együtt 1900.)

Buky József, orvos, szül. 1758-ban. A bölseleti és orvosi tudományokat a nagyszombati s budai egyetemen végezte s 1782-ben orvostudorrá avatták. Ezután Bács megye, 1801-ben Biharmegye főorvosa és táblabírája lett.

Buky József.

Munkái: Dissertatio inaug. medica de verbis masculinis. Budae, 1782. — A józan okosság törvénye. Lichteovér után németből fordított versekben. Pozsony, 1784. — Hivatásbéli oktatás a pestis alladalmatoságával. Újvidék, 1795. — Dispositiones medico politicae. U. ott, 1795. — Methodus vasa reperia institutiendi. Mire kell a vasa reperia repertumban vigyazni. Dobroezen, 1802. (Bükk nével magyar és latin szöveggel.)

Chotek Reszó.

Chotek Reszó gróf. Édes atyja a Colloredo nevet viselő ezred praesensnoka volt Milanóban, anyja Brunswick Henriette grófnő. Atyját korán elvesztette és így nagyatyja házában, jó magyar szellemben nőtt föl. Iskoláit Nagyszombatban, Budán, Pesten, Pozsonyban végezte. Már végzett bölcsész és joghallgató volt, mikor Bács-Bodrog vármegye fölszólította, hogy báró Oreyz Bélával együtt tanulmányozzák Hollandia csatorna- és országút-rendszerét. Az Alföldet akarták hasonló módon rendezni. Tapasztalataik alapján tettek is kísérleteket Bács-megyében. Külföldi útja után két évig aljegyzője volt a vármegyének. 1848-ban ott találjuk az országgyűlésen és mint korjegyző szerepelt a főrendiház első ülésén. A 48-as események után futaki birtokára vonult és a gazdaságnak élt. Birtokainak rendezése teljesen lefoglalta és nem is lépett újra a közügyek szolgálatába. Birtokai után a horvát tartománygyűlésnek is tagja.

Csajági Bernát.

Csajági Bernát, szül. 1861-ben Rinyaszentkirályon, Somogy megyében. 1881—85-ig Pinczében, 1885 óta Kulán tanító. Életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában közöljük. 1888-ban megindította a Bácskai Hírlapot, mely azonban rövid idő alatt megszűnt. 1895-ben a Bácskai Hírlapot indította meg. 1891-ben szervezte Kulán az iparostanonéziskolát, melynek tizen-nyolcz éven át igazgatója volt.

Munkái: Szülőföldismo. — Farsang, (10 tréfás jelenet). — Rachel, regény. — A gavallérok, vígjáték 3 felvonásban. — A szellemidézok, vígj., 3. felv. — A műkedvelők, vígj., 2 felv. — Ezekben kívül számos ezikket írt a bácsmegyei és a fővárosi lapokba.

Csajághy István.

Csajághy István, orvostudor, kir. tanácsos, szül. 1813-ban, Bácsban. 1836-ban orvostudor és később bács-bodrogmegyei főorvos lett. Az 1849-iki magyar kormány Karczagra, majd Nagyváradra nevezte ki kórházi főorvossá. A szabadságharc után visszakerült előbbi főorvosi állásába Zentára. homán Temesvárra költözött. 1860-ban fürdőorvos lett Buziáson, de előbb a nevezetesebb európai fürdőkét és az egyetemi kórházakat látogatta meg. 1886-ban ülte meg fél-százados orvostudori jubileumát, mely alkalommal a budapesti egyetem jubiláris oklevéllel tisztelte meg, 1888-ban pedig kir. tanácsosi ezímet nyert.

Munkái: Orvostudori értekezés a rokonszenvről. Pest, 1836. — Beschreibung der Buziaser Minerwässer. Budapest, 1873.

Csajághy Károly.

Csajághy Károly, egyházi jogtudor, pécs-egyházmegyei nyug. esperes-plébános, szül. 1815-ben, Bácsban. 1843-tól a pécsi papnevelőben az alumnusok igazgatója s a theologia tanára volt; 1854-ben Babarczra, 1861-ben Szent-Királyra, 1874-ben Szászvárra ment plébánosnak; 1879-ben nyugalomba vonult és Budapestre költözött, hol jelenleg is él. Számos egyházi értekezést írt, de szépirodalmi dolgozatai is jelentek meg.

Csajághy Sándor.

Csajághy Sándor, lúttudor, csanádi püspök, szül. 1810 április 6-án, Bácsban. 1833-ban misés pappá szentelték. A pesti nőpövendékpátság magyar egyház-irodalmi iskolájának megteremtésén 1836-ban ő is közreműködött. Egy évet töltött az Augustinum nevelőintézetben; 1836-ban Baján káplán volt és innen a pesti középponti papnevelőbe tanulmányi felügyelőnek nevezték ki, hol 1844-ig működött és egyúttal az egyháztörténetet is előadta. Ugyancz évben nyert lúttudori oklevelet. Ezután Kaloésára került vissza az egyháztörténeti tan-székre, 1846-ban érseki titkárrá és cz. kanonokká nevezték ki. 1850-ben valóságos kanonokságra, 1851-ben csanádi püspökségre emelkedett. Adományai közül föl-említendő, hogy a Tisza szabályozására 60.000 forintot adott. Meghalt 1860 február 7-én, Temesvárt. Irodalmi kísérleteit még pesti papnövendék korában kezdte, és később nagy hivatottsággal folytatta. Számos értekezést és ezikket írt bel- és külföldi, napi- és egyházi lapokba.

Munkái: Misés pap az oltárnál. Sombuga után ford. 1838. — Az anyaszentegyház ellensége, megczáfolva a történetekből s legjelesebb protestánsok nézeteiből. Némethöl ford. 1840-ben. — Glossák nemcs Zala-megyeének a vegyes házasságok ügyébeni felírására. Európei Rotbeck Károly nézetei szellemében. Egy hazafitól. Pest, 1841. (Névtelenül). Párbeszéd a vegyesházasságokról. (Barátságos felvilágosításul a Világ f. é. 11. sz. vezércikkére). 2. kiadás. U. ott, 1842. — Lelki életrend a papnevelő-intézetben. Schlör után, németből. U. ott, 1843. — Párbeszéd az inquisitőről. U. ott, 1843. (Különnyomat a Religióból) — Áhitatosság zsongói. Keresztyen kath. imakönyv az ifjúság számára. Készítette a pesti nőpövendékpátság magyar iskolája, Csajághy Sándor felügyelete alatt. U. ott, 1843. (Kétfele kiadás). — Isten igralmából és az apost. sz. szék kegyelméből csanádi püspök, széközlalásánál minden hívemk üdvét és áldást a mi Urunk Jézus Krisztusban. Temesvár. 1851.

Csáth Géza, író és zenekritikus, szül. 1887-ben, Szabadkán. Első irodalmi munkáit a Szabadkán megjelenő Bácskai Hírlap közölte. 1905-ben zenével kezdett foglalkozni és zenekritikusa lett a Budapesti Naplónak, mely novelláit is közölte. A zeneművészet fejlődéséről hosszabb tanulmányt írt, amely a Huszadik Században jelent meg. 1908-ban jelent meg: A varázsló kertje cz. novellás könyve. Czikkeit és novelláit a fővárosi napilapokon kívül, a szépirodalmi és kritikai lapok is közlik. 1908-ban megjelent „Puccini“ cz. zenei tanulmánya.

Csáth Géza.

Csernus Gerő, főgimnáziumi tanár, szül. 1853-ban Nemesmiliticsen. Tanult Baján, Kalocsán, hol két évig theológiát végzett, a budapesti egyetemen és az eperjesi jogakadémián. 1878-ban a görög és latin nyelvből tanári képesítést nyert. 1879-ben Fehértemplomban rendes tanár lett, hol jelenleg is működik. Jogi tanulmányait magánúton végezte és az eperjesi és kecskeméti jogakadémiákon jog- és államtudományi vizsgákkal fejezte be 1884-ben. Irodalmi működését 1882-ben kezdte, eredeti és görögből fordított költeményekkel. Tárca-czikket írt számos vidéki lapba. Költeményeit most rendezti sajtó alá.

Csernus Gerő.

Csicsáky Imre, kath. áldozópap, egyházi író és költő, szül. Bács-Ahmáson, 1860-ban. Pappá szentelték 1883-ban. Káplán volt Futakon, Csekonics Endre gróf gyermekeinek nevelője, később plébános Zombolyán és pápai t. kamarás. Irodalmi munkássága elismerésül a Szent István-társulat tudományi és irodalmi osztályának tagjává választotta.

Csicsáky Imre.

Önálló művei: *Alighieri Dante Divina Commedia művének harmadik része. A paradicsom.* (Temesvár, 1887). — *Beatrice niút az egyház jelképe Dante Divina Commedia művében, jelesül a Purgatorio XXVIII—XXXI. énekeiben* (Budapest, 1887). — *Cs. költeményei és kisebb műfordításai* (spanyol, olasz, francia, angol, német költőkből és a szentírásból. (Temesvár, 1888). — *Dante politikája*. (Budapest, 1888). — *Dante bölcelete* (Temesvár, 1888). — *Dante ortodoxiája* (Budapest, 1890). — *Dante geológiája* (U. o. 1891). — *Dante és Olaszország városai*: Róma és Florenz, 1891 és 1893). — *Szent Konstánzia életrajza* (Budapest, 1891). — *XIII. Leó pápa költeményei* (Temesvár, 1894). — *Der heilige Vendelin. Ein Gedächtnissbüchlein für das christliche Volk.* (Zombolya, 1898). — *XIII. Leó pápának Szűz Máriához írt költeményvirágai* (Temesvár, 1898). — *Imádkozunk*. (Kereszt. kath. imakönyv (Temesvár, 1899). 2. kiad. 1. Zombolya 899). — *Dante tudományossága*. Budapest, 1890. — *XIII. Leó pápa összes költeményei*, 1903. — Ezeket kívül sok cikket, értekezést írt lapokba és folyóiratokba.

Csillag Károly dr., szül. 1862-ben, Kishegyesen. Már tanuló korában munkatársra volt a Szabadkai Hírlapnak, amelynek később szerkesztője lett. Bács-megyében ő szerkesztette az első napilapot, a Bácskai Hírlapot, amely még ma is fennáll. Versei közül a Gaál Ferencz által megzenésített „Nemzeti Fohász“ millenniumi ünnepélyen pályanyertes lett. Húsz éven át munkatársa volt Bartók Lajos „Bolond Istókjának“, amelynek állandó alakját „Verbóczy Aladár különös jogesetei“ írta. Ezek a jogesetek külön kis kötetben is megjelentek. Versei közül többet megzenésítettek; ezek között ismeretes a „Bácsmegyei Csárdás“. Színdarabot is írt „A sátán utja“ címmel. (Nagel Ottó kiadása.) Egyfelvonásos darabját a „Vörös május“ előadták. Szerkesztette Szabadkán az első képes vidéki folyóiratot „Bácsország“ címmel; ezenkívül a Zombor és Vidéke, Bács-megyei Napló cz. lapokat. Számos cikket, útirajzot, humoros történetet írt még. Rövid ideig a miniszterelnökségi sjtóirodában volt, ez idő szerint Szablyán ügyvéd.

Csillag Károly.

Csupor Gyula, főszoigabíró, szül. 1839-ben, Baján. Középszoigalót ugyanott, a jogi tanfolyamot a budapesti egyetemen végezte. 1861-ben Baján városi aljegyző. 1862-ben az ottani főgimnáziumban a magyar irodalom tanára lett, hol egy évig működővén, ügyvédi oklevelet nyert. 1866-ban városi főjegyzőnek választották meg. 1867-ben bács-megyei második aljegyzőnek választották; de csakhamar első aljegyző és tiszt. főjegyző. majd törvényszéki ülnök lett. 1872—1884 között Óbecsén ügyvédskedett; azután főszoigabíró lett és Németpalánkán működött, majd nyugdíjaztatása után Óbecsén ismét az ügyvédi pályára lépett s itt is halt meg. Költeményei, novellái a fővárosi szépirodalmi, de leginkább a bácskai lapokban jelentek meg. A köz- és főleg a társasélet mozgalmaiban, különösen a 60-as és 70-es években, vezetőserepelt vitt; kitűnő szónok volt, ki költői színezetű melegséggel előadott beszédeivel elragadta hallgatóit. Munkái: *Megbukott a manna! Regény* (Zombor, 1868). — *Hullámok*. (Óbecse 1883. Költemények, beszédek és egy vigjáték). — *Tíz év után*. Költemények (Németpalánka, 1889).

Csupor Gyula.

Czernacki Fazul, szül. Turján 1781-ben. 1802-től 1816-ig bentazta az európai Törökországot, Kisázsiaát és Oroszországot, mialatt nyelvismereteit gyarapította. Munkája: „Szovokuplenje arabszko-perzjsko-turszkij reseej“ („Arab-török és perzsa szavak gyűjteménye, 1500 szó, a szerb nyelv tisztázása végett. (1831 után jelent meg).

Czernacki Fazul.

Cseke János

Cseke János ref. lelkész, szül. 1813-ban, Baján. 1847-ben rendes lelkész lett Duna-Radványon. A szabadságharezban Komárom ostroma alatt tábori lelkész volt. A vár feladása után visszatért egyházába. 1847-től a Prot. Egyh. és Iskolai Lapokba írt (Komáromi egyházmegyei, Z. vagy saját neve alatt) egyházi, és napi és gazdasági lapokba gazdasági, különösen szőlészeti és borászati cikkeket és a neszmélyvidéki borászti társulat gyűléseiről, melynek jegyzője volt, tudósításokat stb.

Czirák Gyula.

Czirák Gyula, gombosi plebánus, kiváló régész, szül. Dunaföldvártól 1867-ben. Bővebb életrajzát szülővármegyéje monografiájában közölik.

Munkái: A Dunaföldvári Vár Ostroma és Bevétele 1705-ben. — Dunaföldvári Album. — Czibormann István és Menyhiért László Élete (Szt. István-Társulat) — Bogocsa és Gombos multja (külön lenyomat a Bácsbodrogyeivölgyei Tört. Társ. Évkönyveiből). — Gombos régi emlékei. — Árpádházi b. Murgit, életrajz, 1907, Kaloosa. — Sajtó alatt van: Dunaföldvár multja és jelene, melyet szülővárosa ad ki. — Czirák a vármegyei Történelmi Társulat működő és választmányi tagja.

Danicsics György.

Danicsics György, szül. Újvidéken. 1825-ben. A jogtudományokat Budapesten kezdte és Bécsben folytatta, a hol megismerkedett a nyelvújító Karadziesessel. Ez ismeretség következtében félbehagyta a jogi pályát és a nyelvtudományok felé fordult. 1856-ban a belgrádi nemzeti könyvtár könyvtárnoka, 1859-ben pedig a szlav nyelvészet, általános irodalomtörténet és széptan tanára lett a belgrádi főiskolán és ott maradt 1864 végéig. 1865-ben a zágrábi délszláv akadémia meghívta titkárnak. Danicsics elfogadta e meghívást, Zágrába költözött és ott maradt 1873-ig. Ez évben ismét a belgrádi főiskola tanára lett, de nemsokára megint Zágrába tért vissza, hogy közreműködjék a szerb és horvát nyelv nagy szótárának kidolgozásában. Zágrábban halt meg 1882-ben.

Művei: „Rut za srpszki jozik i pravopisz“ („A szerb nyelv és helyesírásért való harc“) című értekezésével kezdte meg irodalmi működését. Ez értekezésével vonta magára a tudós világ figyelmét. Egész életét át sokat dolgozott, és pedig nagy sikerrel, a szerb nyelvészet terén. Megírta a szerb nyelvtan összes részeit, számos nyelvtani értekezésbe önképesül. Összeállította a szerb irodalmi régiségek szótárát. Szerb nyelvre remekül fordította az Ó-testamentumot, Majkov orosz író Szerbek történetét s Muravjev orosz író liturgiáról szóló levelét.

Danninger József.

Danninger József, tanítóképző tanár, szül. 1839-ben, Csönoplán. Kaloosán 1859-ben az ózdi mintafőiskolánál általános tanító lett; ezután rendes tanító és tanítóképző-segéd; rövid idő múlva helyettes képzőtanárnak nevezték ki. 1869-ben a sárospataki állami tanítóképző-intézetnél rendes tanár lett. 1872-ben a pozsonyi tanítóképzőhöz helyezték át. 1890-ben nyugdíjba vonult. A minisztérium 1869-ban Németországba küldötte a külföldi népoktatási intézetek, különösen a weimariak tanulmányozására. Számos tanügyi cikket írt.

Munkái: A magyar körmondattan. Pozsony 1878. — A magyar nyelv tanítása a népiskolákban. U. ott, 1879. — Nyelv- és mondattanunkban létező fogalomzavarról. U. ott, 1879. — (Sam. Egyet. Philol. Közöny, 1880). — Német körmondattan. U. ott, 1879. — Nyelvtanirodalmi szanandó állapot. U. ott, 1882. — Az ószéptelt mondat tana, vagyis rövid mondatköstésen tanítóképzőintézetek és felsőbb osztályok számára. U. ott, 1880. — A magyar nyelvtan eredményei. Népoktatási intézetek számára. U. ott, 1888. — Mit művelnek nyelvtanírónk? U. ott, 1890.

Decsy Géza.

Decsy Géza, tanítóképző tanár, szül. 1850-ben, Baján 1873-tól 1876-ig tanítóképző-intézeti segédtanár volt Csöngrádon; 1876 óta állami tanítóképző-intézeti rendes tanár Aradon. Tanügyi cikkeket, bírálatokat, továbbá költeményeket, humoros dolgozatokat írt. Aradon az Alföld és Arad és Vidékének munkatársa volt.

Demuth Gyula.

Demuth Gyula, bajai városi népiskolai tanító és az ottani állami kertész-iskolában a közismereti tárgyak előadója, szül. 1865-ben. Több vidéki lapnak munkatársa volt. Főleg sok állatvédelmi cikket és utirajzot írt.

Munkái: Olaszországi útiemlékek. — Képek az osztrák fővárosból. — Egy körút a világszép Erdélyben. — Az én katonakösdöm. — Ő írta a sok ezer példányban közközen forgó Bécsi Kalauz című művet is, mely évekig az egyetlen magyar szövegű vezető volt a eszázvárosban.

Derra György.

Derra György, szül. Újvidéken. 1844-ben. Budapesten jog- és államtudományi tudorrá avatták. Ezután Újvidéken a görög-keleti szerb főgimnáziumban tanári állást foglalt el és itt több mint harmincz éven át működött. 1906-ban nyugalmiba vonult. Sokat utazott és utazásait, le is írta:

Művei: „Uzpomene iz Italije“ („Emlékozetek Olaszországból“ két vaskos kötetben, 1892.) — „Putopisne czrte iz Ruszije“ („Úti rajzok Oroszországból“, 1897.) — Írt azonkívül tudományos értekezéseket, egyebek között egy nagyobbszabású munkát „Agrarno pitanyje u Rimlyáná“ („Az agrár kérdés a rómaiaknál“) cím alatt. Brenesics tanárral egyetemben szerzette a Magyar-szerb (1889) és Szerb-magyar szótárt (1894). — Franciaából fordította Bernardin de Saint Pierre „Pal és Virginia“ című regényét.

Deszpotovics Péter.

Deszpotovics Péter, szül. Zomborban, 1847-ben. Szülővárosában tanítóskodott, majd Szerbiába ment, hol az alekszinácsi tanítóképző igazgatója lett. Nyugalomba

vonulva, Belgrádban politikával foglalkozik és a „Szrpszka Zasztava“ (Szerb zászló) című politikai lapot szerkeszti.

Művei: Ifjú korában novellákat írt, melyeket a „Danicza“ és „Javor“ czimú szépirodalmi folyóiratokban közölt. „Zsalosztan Badnyij dán“ (A szomorú karácsonyest“) és „Mleta“ czimú elbeszélései külön könyvekben láttak napvilágot. Egy „Sztanko és Milka“ nevű verses époszt is írt, mely 1868-ban jelent meg. Oroszból fordította Puskin „A kaukázusi rab“ czimú költői elbeszélését. — Pedagógiai irodalommal is foglalkozott és e téren számos értekezésén kívül, az „Isztorijiszka pedagogizma“ („Történelmi pedagógia“) czimú művet írta.

Dimitrijevic Mihály, volt orsz. képviselő, szül. Újvidéken 1846-ban. A jogot elvégezvén, szülővárosában aljegyző lett, később az árvászek bírāja, mely állásában 1882-ig maradt. Ez időtől fogva nem hivataloskodott többé, de mint hírlapíró és országgyűlési képviselő működött a közéletben. Meghalt Újvidéken 1889-ben. Irodalommal sokat foglalkozott. Írt irodalomtörténeti értekezéseket és bírálatokat. Művei eddigelé nem jelentek meg összegyűjtve.

Dimitrijevic
Mihály.

Dombi Márk dr., bajai czisztercei tanár, szül. 1869-ben. Életrajzát szülővármegyéjének monografiájában közöljük. Bajára 1896-ban került.

Dombi Márk.

Munkái: Kölesey mint kritikus (Székesfehérvár, 1896.) — Vajda János költészete (Kath. Szemle, 1900.) — II. Rákóczi Ferencz a költészetben (1904.) — Reviczky Gyula költészete (Kath. Szemle, 1906.) Ezeket kívül számos cikket írt lapokba és folyóiratokba.

Donáth Gyula, egyetem tanár, orvosdoktor, szül. 1849-ben Baján. 1871-ben az innsbrucki egyetemre. Maly R. tanár mellé került assisztensként, hol 1873-ban orvosdoktori oklevelet nyert. 1874-ben Schneider tanár meghívására a bécsi egyetem első vegyészeti tanszékénél az assistens állást foglalta el. 1876-ban Grätzba ment, hogy az időközben oda áthelyezett Maly müegyet. tanár laboratoriumában a vegyészet gyakorlati tanítását vezesse; ugyanott 1877-ben az általános és fizikai vegytan magántanáráként habilitáltatta magát. Az 1677—78-iki orosz-török háborúban mint műtőorvos vett részt; két hónapig a Sipka-szorosnál a kasanliki tábori kórházak főorvosaként működött és 1878 január 7—9-én a Sipkaszorosnál vívott csata után, mint török részről való parlamentáris Kazanlik városát a győztes oroszoknak átadta. Azután a drinápolyi kórházakban, valamint a Boszporus magaslatain táborozó csapatoknál működött. A háború befejeztével szülővárosába visszatért. hol orvosi gyakorlatot folytatott. 1883-ban ideggyógyászati tanulmányútra Berlinbe ment, hol egy évet Westphal ideg- és elmegyógyászati klinikáim töltött. de egyszersmind Helmholtz Duboys-Reymond és Virchow laboratoriumaiban is dolgozott. Miután még egy ideig Párisban Charcotnál a Salpatrièren tartózkodott, 1885-ben Budapesten. mint ideg orvos, állandóan letelepedett. A szakirodalomban kiterjedt munkásságot fejtett ki és kiváló szakcikkeinek száma megközelíti a 300-at. 1893-ban a budapesti egyetemen az idegbetegségek magántanára, 1908-ban rk. tanára lett. 1901 óta a Szent István-kórház idegosztályának főorvosa. 1890 óta szerkesztője az általa alapított „Klinikai Füzetek“-nek és 1909 óta főszerkesztője az „Epilepsia“ nemzetközi folyóiratnak, melynek francia, angol és német a hivatalos nyelve. Egyszersmind főszerkesztője a „Pester Medizinisch-Chirurgische Presse“-nek. Az epilepsziáról szóló dolgozatait, New-York államának az epilepsziások számára alapított Craig-colóniája, a nemzetközi díjjal tüntette ki.

Donáth Gyula.

Dömötör Aladár dr., apatini kir. járásbíró, szül. 1877-ben, Zomborban. Jogtudományi cikkeket írt szaklapokba. Tárczaczikkei a Bácskában és más lapokban jelennek meg. Tudományos felolvasásokat tart az apatini Szabad Lyceumban.

Dömötör
Aladár.

Dömötör Győző, előbbinek fia, szül. 1880-ban, Zomborban. A Zombori kir. törvényszéknél jegyző. Aesthetikai és encyklopedikus cikkeket írt a Zomborban megjelenő lapokban. „A görög nő világa a régi Athénben“ (Zombor, 1909) című munkája önállóan is megjelent.

Dömötör
Győző.

Dömötör Pál (id.), bajai ügyvéd és Bács-Bodrog. Baranya s Tolna vármegyék táblabírója, szül. 1770-ben, meghalt 1847-ben Baján. Nagy kedvelője volt az irodalomnak; hősökteményeket s útirajzokat írt. Tekintélyes szereplése volt a vármegyeyi közéletben. Báró Oreczy László, a jankovácziak volt földesura. 1804-ben az ő véleménye alapján tett a legfelsőbb helyen lépéseket Jankovácznak mezővárossá emelése iránt s 1808-ban Dömötör Pál tartotta Jankovác, mint mezőváros első tisztújítását. Ezt az érdekes jog- és kultúrtörténeti okiratot a Bács-Bodrog Vármegyeyi Tört. Társulat 1908-iki Évkönyvében közölte.

Dömötör Pál id.

Munkája: Szüno bánat és fakadó öröm, melyet Radványi gr. Győry Ferencz úr Bács-Bodrog vármegyék Iospáni székébe való tényes iktatásának alkalmával éreztet Pest, 1825. — Kézirati

munkái: *Üti képek a jezsuita világban*. Kolmar József rendezte sajtó alá; de nem jelent meg; ebből mutatványul Berzsenyivel tett látogatását a Hölgyfutár hozta 1660. 75. sz. továbbá Kétgúgú korában. Hellas r. n. j. és Szobadsajtó ez. publicisztikai munka. — Levelezésben állott Kiss Jánossal, Virág Benedekkel és Kazinczy Ferenczel; 1823-ban meglátogatta Berzsenyi Danielt és ez utját learta az *Üti képek* című munkájában.

Dömötör Pál.

Dömötör Pál, kir. táblai bíró, előbbinek fia, szül. 1844-ben, Baján. Két évig Baján ügyvédlekedett; azóta a bírói pályán működik. 1887 óta vezető járásbírója a zombori kir. járásbírósnak. Az irodalomban az 1863-ik évben, a „Vasárnapi Újság”-ban lépett fel egy költeménnyel. A „Fővárosi Lapok”-nak 1865 óta állandó munkatársa volt s 1867-től fogva már a fővárosi szépirodalmi lapok majd nundegyikében jelentek meg lírai költeményei. Fordításai a szerb költészetből — ide értve a világirodalmi jelentőségű népkölteményeket is — vaskos kötetre rúgnak, melyekből a lapokban sokat kiadott, így Jovanovits Iván, Kosztits Lázár és más szerb költőkből, főleg pedig a szerb népkölteményekből, mely utóbbiak önálló gyűjteménye „A szerb műzsa népénekeiből” cím alatt vár kiadásra. „A dal” című tankölteménye a Kisfaludy-Társaság 1887-iki pályázatán díszetért nyert és a társaság Évkönyvében (XXI. kötet) megjelent. A Tóth Kálmán szoborának leleplezésére írt s a bajai hölgyek díjával pályakoszorúzott ódáját a szobor leleplezésekor (1894) maga szavalta el. Az országos Jókai-ünnep alkalmából (1894) írt ódájával pedig a Kassai Irodalmi Társaságnál lett pályanyertes.

Munkái: *Dömötör Pál* költeményei. Zombor, 1876. — Újabb költeményei. U. ott, 1884. — A perlekedo atyafiak. Bpest, 1885. — Az újoncz-szökevény. U. ott, 1885. — Bácsai nóták. U. ott, 1886. — A váltó, vagy orizkedjél az uszorásoktól. U. ott, 1886. — A selyembogar (prózában). U. ott, 1889. — Huzugság a bünök anyja. U. ott, 1889. — A nemzetiségek, vagy hirtán, oláh, tot, szerb és nemetség. Legyen velünk áldás és békeség. U. ott, 1890. — A javulás útján, vagy a család élet boldogsága. U. ott, 1890. — Közlemények. Győr, 1888. — A hegyesi (1848 iki) esete-emlék leleplezésére. Hősek emléke című ódát írt. Legutóbbi kötete: *Ósi Rúzsa*, 1895. Zombor. — Írt kritikákat is (Magyar Szemle, Bácska, Zombor és Vidéke). A hazai anthológiákban, így a Koszoruban, (szerk. György Vilh. os), Virágos kertben (szerk. Szász-Károly), Költők albumában, (szerk. Redő Antal). A magyar költészet kincsesházában (szerk. Endrői Sándor.) költeményével ó is képviselve van.

Drakulics Pál.

Drakulics Pál, szül. Zomborban. 1856-ban 1882-ben lépett a közpályára, mikor Bács-Bodrog vármegye árvaszéki ügyészsze választotta meg. 1887-ben leköszönt és ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1892-ben szilvárvárosa orsz. képviselőnek választotta meg. 1902-ben a szerb egyházi kongresszus tagja volt. Konzervatív Mihály török krónikáját a XV. századból ismertette a „Századokban” (1876.). 1907-ben Budapesten halt meg.

Dreiszigler
Ferencz.

Dreiszigler Ferencz, tanár, szül. 1863-ban, Baján. Sükösdön (Pestm.) működött és 1887-ben Adára ment községi tanítónak. 1900 óta a kalocsai tanítóképző intézet tanára. Irodalmi működését 1882-ben a szépirodalom terén kezdte. 1885 óta pedagógiai czikkeket írt főleg az egeri Népiszkolai Tanügybe s a nagyszombat Kalanzb. *Tagja az Orsz. Közoktatásügyi Tanácsnak*; társszerkesztője a *Kalocsai Néplapnak*.

Munkái: Az iskolai záróvizsgálatokról. Önképzésünk ekeáljai. Az első osztály teljes vezérkönyve. A népiszkolai olvasókönyvről és olvasmánykezelésről. — Lakóhelyi ismeretek. — Útmutató a Szent István Társulat osztályon iskolai könyveinek földolgozásához. — Olvasókönyv a gazdasági ismételő iskolás fiúk számára. — Új magyar ABC- és olvasókönyv. — Általános és részletes oktatás. — Bárhány Imácz: Tenitök könyvének átdolgozása, 2 kötet. — Múgy Petrovics Walter második olvasókönyv átdolgozása. — A történettantás módszere.

Dudas Ödön.

Dudas (Muhoray) Ödön, született 1852-ben Zentán. Oklevélis jegyző volt és több bácskai köz-égben hivataloskodott. Meghalt 1889-ben Zentán. 1878-ben megindította a Bács-Bodrog című évnegyeds helytörténeti folyóiratot, mely másfél éven át egyesítette a bácskai történetírók kis csoportjának egész működését. 1885-ban ismét folytatta vállalatát; de csak rövid ideig tartotta fenn. Ő pendítette meg a Bács-vármegyei monografia s a Bács-vármegyei Történelmi Társulat eszméjét és a társulatnak haláláig választmányi tagja volt. Történelmi apróbb dolgozatokat írt és sajtó alá rendezve hagyta hátra: Guyon Richard honvédtábornok vezénylete alatt működött magyar déli hadtest naplója 1899-től, valamint az 1848-49. szabadságharcban szerepelt honvédtisztek életrajzi gyűjteményét.

Dudas Gyula.

Dudas (Muhoray) Gyula, tanfelügyelő, szül. 1861-ben, Zentán. Több évig volt a zentai gimnázium és zombori középkereskedelmi iskola tanára és a bács-bodrogmegyei történelmi társulat titkára. Számos történeti s vegyes czikket írt a Századokba és más szaklapokba.

Munkái: A zentai esata. Előszóval bevezette Szilágyi Sándor. Zenta, 1885. — Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékei. U. ott, 1886. — A zentai útközet és Szeged visszavétele 1686-ban. U.

ott, 1886. — A szabad hajdúk története. Szeged, 1887. — Szerémi György emlékirata. Bpest, 1886. — A Szeged-alsóvárosi templom művészeti szempontból. Szeged, 1887. — Kritikai jegyzetek Szeged történetéhez. Zombor, 1890. — Bácskai nemes családok. Zombor 1893. — A szerbek története. Zombor 1894. — Az oktatásügy múltja és jelene. Zombor 1901. — Az oktatás története Bácsmegyében. Zombor 1903. — József császár tanügyi utasításai. Pécs, 1903. Az oktatásügy története Zemplén vármegyében. S.-A.-Ujhely, 1906. — Kéziratban Zenta város monografiája, melynek megírásával 1889-ben a város közönsége bízta meg. — Bács-Bodrog vármegye megbízásából szerkesztette többek közreműködésével a vármegye kétkötetes monografiáját 1896-ban.

Eimann János, községi jegyző Újsziváczon, hova Duchrothról (Chur-Pfalz) vándorolt be, 1793 nov. 1-től 1797-ig ideiglenesen, azontúl fölesküdt és valószínűségi jegyzőként viselte hivatalát.

Munkája: Der deutsche Kolonist oder die deutsche Ansiedlung unter Kaiser Joseph dem Zweiten in den Jahren 1783 bis 1787 absonderlich im Königreich Ungarn in dem Bacsar Comitatu. Bpest, 1822.

Eisenhut Ferencz, festőművész, szül. Palánkán, 1857-ben. Atyja, E. György koresmáros, a kereskedői pályára szánta, de az ifjút minden vágya a művészetek felé vonzotta. A későbbi jeles művészre vallanak már azok a rajzai, a melyeket kereskedő-gyakornoki éveiben papírra vetett. Pénz nélkül, senkinek a segítségére nem számítva, ment ki Münchenbe, hogy művészeti tanulmányainak alapját megvesse. Életének ez a kora tele van szenvedéssel, nélkülözéssel. A fiatal festőnövendék azonban nem esüggedett és kitarásának nem sokára eredményt is látta. Apró képei iránt érdeklődni kezdtek a műkereskedők és mestereinek a figyelme is ráterelődött szokatlanul erős tehetségére. Tanulmányainak végeztével régi vágyát is elérte: a napsugaras Keletre utazhatott, ahol művészlelke a festő számára csodás kincsestárat talált. Színházakban megkapóan gazdag és érdekes, bizarr képeket hozott haza erről az úttjáról. Ezekkel a képeivel azután egy esapásra megalapította hírnevét. A műárosok keresték vásznait, a melyeknek a kelendősége azután arra bírta a művészt, hogy újra és újra felkeresse afrikai és ázsiai tájait. A Képzőművészeti Társulat kiállításain hamarosan a legkeresettebb festők egyike lett. Gül Baba halála című színpompás képével az állami aranyérmét nyerte el, művét a király vásárolta meg, míg az Álom című keleti képet a Magy. Nemzeti Múzeum számára vásárolták meg. Ez kezdete volt későbbi komolyabb sikereinek itthon a hazában. Számos kitüntetés jutalmazta a jeles művészt, a kit a külföld is megbesült. Különösen pártfogolta őt Luitpold bajor királyi régensherczeg, a ki számtalanszor felkereste a műtermét és hívta meg a művészt az udvarába. Képei a bndai királyi várakban, a müncheni Pinakothekben, a német, francia, spanyol és amerikai állami és magánképtárakban sok helyen megtalálhatók. A berlini 1893. évi kiállításon szintén aranyérmel ismerték el a jelességét. Szilővármegyéje is hálás volt kitünő fiához: az ezredév emlékére megfestette vele a zentai esatát, mely hatalmas arányú képe a vármegyeház dísztermét ékesíti. A jeles művész iránt való kegyelethől, monografiánk e kötetében műlapon mutatjuk be ezt az alkotását. Eisenhut Ferencz művészpályája, sajnos, hamar szakadt ketté: élete delén, 1903-ban, meghalt Münchenben, a mint éppen egy nagy munkáját fejezte be, mely ma az özvegye birtokában van. Palánkán.

Érdújehlyi Menyhért, volt zentai plebános, szül. 1860-ban. Zentán. 1882-ben kaloosamegyei miséspappá szentelték föl és több bácsmegyei községben segédlelkészként működött. 1887-től segédlelkész és hitoktató Újvidéken, egyúttal a szerb-horvát nyelvet is előadta az ipariskolában. Később zentai plebános lett, de legutóbb kivándorolt Amerikába. Írt számos történeti értekezést a Bács-Bodrogmegyei Történelmi Társulat Évkönyvébe és a tudományos szakfolyóiratokba.

Nagyobb czikkei: A szerémi magyarok. Kalugyerek reformja. — A magyarországi szerb papság. — Szerkesztette a Kath. Hitoktatás ez. hitelmezési folyóiratot. Önálló munkái: „Újvidék. Története”, (melyet a város megbízásából írt.) Újvidék, 1894. — Péter és Bánk bán összeesküvése. Újvidék, 1893. — Ő írta e munka számára az Újvidéket tárgyaló fejezet nagy részét.

Erődi Dániel József, gimnáziumi tanár, lapszerkesztő, szül. 1844-ben. Baján. 1868-ban misés pappá szentelték. 1868—69-ben Pannonhalmán hitszónok volt, 1869—72-ben tanár volt Sopronban, 1872—76-ig Esztergomban, 1876—79-ben ismét Sopronban. Ez évben a rendből kilépett. Július 8-án a nagykkikindai gimnáziumhoz választották meg tanárnak, hol 1893 február 7-én bekövetkezett haláláig működött. 1863 óta jelentek meg dolgozatai a szépirodalmi és egyházi lapokban. Költeményein, emlék- és üdvözlöbeszédein, egyházi értekezésein kívül, számos munkát írt.

Eiman János.

Eisenhut
Ferencz.Érdújehlyi
Menyhért.Erődi D.
József.

Munkái: *Költemények*, Győr, 1869. — A nemzeti verselés szabálya. U. ott, 1870. — Költészetünk kezeletlen és magánhasználatra. U. ott, 1874 (2. kiadás, kiadás, Bpest, 1878). — *Tarcsa dalok* Esztergom, 1875. — *Idégen dalok*, Ford. U. ott, 1875. — *Buda halálának szépiáni tanulmánya*. U. ott, 1876. — *Émlékkészlet Dánk Ferencz fölött*. Tartotta az esztergomi főgimnázium gyásznapelyén 1876 febr. 15. Győr, 1876. (2. kiadás, Bpest, 1888.) — A „Soproni és művészeti kör” alapítója. U. ott, 1877. (A kör szervezésében alapítóként vett részt és első titkára volt.) — *Erődi Dávid újabb költeményei*. U. ott, 1878. — *Potófi költészetének nemzeti időmértéke*. U. ott, 1879. — *Latin nyelvtan verses szabályok*. Tomesvár, 1880. 2. kiad. Nagy Kikinda, 1885). — *Erődi Dávid újabb költeményei*. Második gyűjtemény. Sopron, 1881. — A közoktatás napi kérdéséhez. Nagy Kikinda, 1885. — *Király- és bondiók*. U. ott, 1887. — *Nova et vetera*. Költemények. Bpest, 1888. — *Aesthetikai tanulmány*. A költői syllogismusról. U. ott, 1888. — *Erődi Dávid költeményeiből*. Új gyűjtemény. Bpest, 1890. — *Paesirtaladók a szatirraig*. U. ott, 1892. — *Szerkesztette a Kikindai Közlönyt* 1882 január 1-től Keös Istvánnal, november 19-től haláláig egyedül; e lapnak alapítója s kiadótulajdonosa is volt.

Evetovich
János.

Evetovich János, bácsi plébános, szül. 1860-ban Bácsalmáson. 1885 június 26-án misés pappá szentelték fel, azután káplán volt Bátyon, Böködön, Kátyaméron, Bajmokon. Jelenleg bácsi plébános és a Bács-Bodrogmegyei Irodalmi Társaság választmányi tagja.

Munkái: *Bács vármegye multja*, a bunyevőzök és sokazok történetéből. — *Képek Baja város multjából*. — Több egyháztörténeti értekezést írt a Kth. Szemlébe. *Költeményeket fordított külföldi költők műveiből*: francziából: Chateaubriand, Falemont, Robaul, Loprad; németből: Weber, Hensel Laiza, Uhlend, Schaller, Görres; olaszból: Petrarka, Dante, Manzoni, Meli; angolból: Moore Tamás, Wordsworth, Hemans Felicia; spanyolból: Lopez y Vega és Carpio. — A szokás logyói a természetet ez. olaszból fordított regényo jelent meg. — Ő írta a munka számára a sokazok néprajzát.

Falusy István

Falusy István, főgimnáziumi tanár, szül. 1842-ben Baján. 1872 óta tanár a lösei kath. főgimnáziumban, hol a mennyiségtant és a természettant adja elő. Programmértekezése: A matematikai és esillagászat az araboknál a VIII. században. Egyéb cikkei a tanügyi szaklapokban jelentek meg.

Famler
Gusztáv.

Famler Gusztáv Adolf, torzsai evang. lelkész, szül. Modorban, Pozsonymegye, 1851-ben. Az evang. teológiát hallgatta Sopronban, a jeni, hallo-wittenbergi és berlini egyetemen. Torzsán 1881-ben választották meg evang. lelkésznek.

Irodalmi téren nagy tevékenységet fejt ki. A Budapestben megjelenő és az evang. népnök szánt „Grüss Gott” című képes hetilapot öt éven át szerkesztette. Történelmi műveiből és vallás-erkölcsi tartalmú hosszabb elbeszélései közül megemlítendők: *Thurnweihu zu Cesrvenka* (1879). — *Torzsa und seine Ansiedlung* (1884). — *Der Riedbauer* (1881). — *Christian Traugott*, oder die Lebensschicksale eines evang. Predigers in Ungarn (1892). — *Hochmut kommt vor dem Fall* (1895). — *Gott verlässt die Seinen nicht* (1895). E három utolsó művet a Luther-társaság adta ki. — *Erzählungen für das Volk*, II. kötet. (1899). — „Luthers Kathoicismus, mit Anmerkungen versehen” (1901). — A Bécsben megjelenő „Deutsch-Oesterreichische Literaturgeschichte” munkatársa. A „Missions-Lyrok”, „Evang. Csalládi Lyrok”, „Evangelikus Órálló” munkatársa, és levelezője stb. — E monografiá számára néprajzi tanulmányt írt.

Farbás József

Farbás József, szül. 1866-ban, Kulán. 1885 óta tanító Óbecsén. A helyi és megyebeli lapokba írt cikkeket, majd az Óbecse és Vidéke hetilap szerkesztője lett.

Önálló munkái: *Huszonöt éves története az óbecsei lövész-egyletnek*. (1903.) — *Csupor Gyula élete*. — *Dülsökönyv a népiskolák részére*. — A táncos újdíjtörvény revíziója.

Farkas László.

Farkas László dr., a Rókus-kórház főorvosa Budapesten, szül. 1846-ban Jánosahalmán. 1870-ben nyert orvosdoktori oklevelet a budapesti egyetemen. Orvosi cikkeket írt az Orvosi Hetilapba és a Vasárnapi Ujságba. Golyó történetéből. A „Vörös kereszt”, 1892. Védekezés a kolera ellen. A hadegészségügy reformja. Budapest, 1887.

Fekete József.

Fekete József, középiskolai tanár, szül. 1833-ban, Baján. 1861-ben a pesti m. kir. főgimnázium tanára lett, október 18-án ugyanott helyettes és 1866-ban rendes tanárnak nevezték ki. 1879-ben nyugalomba vonult és jelenleg nevelő intézet tulajdonosa Budapesten. Szerkesztette az *Iffúság Lapját* 1867-től 1870 február 20-ig s a *Tanulói Ifjúság Lapját* 1870.

Feketé-Munkácsi
Flóra.

Feketé-Munkácsi Flóra, színésznő, szül. Baján, 1836-ban. Atyja (Gaidler) Munkácsi név alatt vidéki színész és anyja, szül. Mészáros Anna, színésznő volt. Már gyermekkorában rokonszenvet és képességet mutatott a színi pályára iránt s 14 éves korában Aradon és Nagyváradon a szende szerepeket nagy hatással adta. Kiképzetése céljából Bécsbe ment egy nevelőintézetbe, hol az intézet által rendezett német előadásokban részt vett és általános elismerést aratott. Bécs tekintélyes egyénci óhajtották őt a német színészet részére megnyerni, ő azonban Magyarországra jött s 1855-ben fellépett a pesti Nemzeti Színházban. Meglepő tehetsége, ügyes játéka csakhamar a közönség kedvencevé tették. Eleinte nagy nehézségekkel küzdött, elsőrangú szerepeket nem tudott kapni,

de el nem esüggedett ; végre a Czigány színműben Rózi szerepét adta s ez megalapította hírnévét. 1858-ban Felek Miklós neje lett. Külföldi eszevősek ezimű tárezája jelent meg a Fővárosi Lapokban. Türedékeket közölt naplójából : Az én első fölléptem a Nemzeti Színházban. Úttörő művészno volt és elsőrendű alakító, a ki egész iskolát teremtett művészetével és a közönségnek állandóan kedvence volt. Számos kiváló szerepet kreált, melyekben eddig senki sem múlta felül. Meghalt 1907-ben.

Ferenecz József dr., műegyetemi tanár, a Petőfi-társaság tagja, az országos közoktatási tanács volt titkára. szül. 1855-ben április 29-én, Baján. 1878-ban a fehértemplomi állami gimnáziumhoz neveztek ki tanárnak, hol 1883 márczius 30-ig tanított, midőn az országos közoktatásügyi tanács jegyzője lett. Irodalomtörténeti cikkeinek, szépirodalmi dolgozatainak, eredeti s fordított közleményeinek és bírálatainak a száma oly nagy, hogy azokat itt felsorolni nehéz. Mind e cikkek, értekezések és tanulmányok fővárosi és vidéki lapokban és szakfolyóiratokban jelentek meg.

Fontosabb munkái : Tompa Mihály. Kassa, 1877. — A lélektani tanulmány föltétlenül szükséges a művészetekkel foglalkozóknak. Bölcsészeti értekezés. Birnberg után ford. Kassa, 1877. — Obornyik Károly szépirodalmi összes munkái. Sajtó alá rendezte s életrajzzal kiegészítette. Bpest, 1878—79. Négy kötet. — Garay János életrajza. 40 arany jutalmat nyert pályamű. U. ott, 1883. — Czako Zsigmond összes művei. Sajtó alá rendezte és életrajzzal bevezette. Bpest, 1883—84. Két kötet. — Katona József, Pozsony, 1884. — Báró Eötvös József. U. ott, 1885. — Kossuth Lajos. Pozsony, 1885. — Trefort Agoston. Pozsony, 1886. — Mit prédikált egy falusi pap a felebaráti szeretetről. Bpest. — Hogyan gazdagodott meg Khon Ábrahám szemérből. U. ott. — Mi van megírva a csillagokban. Tanulmányok történet. U. ott. — Erdős Péter története. U. ott. — Magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1864-ig. A Magyar Tud. Akadémiától az Athenaeum-díjjal jutalmazott pályamű. Bpest, 1887. — Gróf Dessewffy Aurél összes művei. Sajtó alá rendezte, életrajzzal és jegyzetekkel kísérte. U. ott, 1887. — Magyar mesekönyv jó gyermekek számára. U. ott, 1887. — A főváros elemi népiskoláiról. U. ott, 1888. — Gróf Dessewffy József munkái. III. kötet. Levelek 1812—45. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel kísérte. U. ott, 1888. — Szerkesztette 1888-ban a győri Egyetemes Könyvtár, A Költők Lugasa cz. kiadványt. — Szavalo könyv. Bpest, 1887. — Verssorló. U. ott, 1888. — Szerkesztette a nép számára 1885-től „Historiák és Nóták“ és 1887-től a „Magyar Mesemondó“ cz. gyűjteményeket. Bpsten. 1888. Pulszky Ferenc életrajza. Pozsony, 1893. — Az Orsz. Közoktatási Tanács. Bpest, 1896. — Bosznia felé. Győr, 1895. — Aesthetikai és műtörténeti cikkek. Bpest, 1898. — Irodalmi dolgozatok. Bpest, 1899. — A szépművészetek Spanyolországban és Murillo. Kolozsvár, 1900. — Felolvasások az irodalom és szépművészetek köréből. Bpest, 1909.

Fiatal Lajos dr. orvos, szül. 1829-ben, Szabadkán. Midőn a szabadságharcz kitört, ő is beállott az 5-ik önkéntes zászlóaljba; részt vett a hegyesi, szeghegyi, kisbéri, kameneczi, szőregi csatákban és Soborsinnál az oroszok kezébe s fölük az osztrákokéba : Aradra került. Az orvosi tanfolyamot 1849—1855-ig Bécsben végezte ; 1857-ben Bukarestbe költözött és gyakorló orvos lett. 1859-ben az ottani Koleza-kórházban elsőrendű orvosi állomást nyert. 1860-ban az oláhországi orvosi nevelőintézet bontetanárává nevezték ki. Bukarestben a legmagasabb köröknek kedvelt orvosa s az ottani szegény magyaroknak valóságos gyóntatója volt ; ingyen gyógyította s gyógyszerrel is ingyen látta el őket. Orvosi apróságokat írt a Bukaresti M. Képes Naptárba 1890-re. Munkája : Az orosz-török-oláh háborúból. Visszaemlékezés. Kolozsvár, 1893.

Flesch Armin dr., mohácsi főrabbi, szül. 1865-ben Bácsalmáson. 1887-ben bölcsészeti doktorrá avatták és 1888-ban rabbi-oklevelet nyert.

Munkái : Maria ben Simon ben Anstoli mint exegeta. Adalék a biblia allegorikus magyarázatának történetéhez. Bölcsészettudori értekezés. Bpest, 1887. — Életútváltásom. Székfoglaló beszéd. Pécs. Jákob Abbamari mint exegeta. 1887. — Gondolatok a talmudban. 1899. (Zenta.) A rabbi és hitközségek. 1907. — A mohácsi chebra-kedische története 1900. — A zsidó (Mohács), — Ezeket kívül számos cikket, szónoki munkát írt és felolvasást tartott.

Flóris Benő, ref. néptanító, szül. 1825-ben, Pacséron. Báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter Berlinbe akarta kiküldeni a porosz nevelési rendszer tanulmányozása végett, de Flórisnak előbb a német nyelv elsajátítását ajánlotta, mire ő a Szepességbe rándult ; de ide is elhatott a szabadságharcz szelleme és Flórist magával sodorta. A szabadságharcz után 1850-ben Ráczekeván állapodott meg mint tanító ; három év múlva Tatán nyert alkalmazást, hol azóta működik. Iskoláját az egyházmegye két ízben jutalmazta. Több értekezése jelent meg a tanügyi lapokban és három kisebb munkája.

Forgács Endre (álnéven *Kajabusz*), szül. 1849-ben. A ref. teológiai tanfolyamot Sárospatakon végezte, hol egy évig a progimnázium tanára volt. 1884-ben Czeglédre került, onnan Sárbogárdra ment, hol pappá választották. Kajabusz álnéven számos humoros cikke jelent meg a Bácskában.

Ferenecz József.

Fiatal Lajos.

Flesch Armin.

Flóris Benő.

Forgács Endre.

Frankl István.

Frankl István id., szül. 1835-ben, 1857-ben a szabadkai gimnáziumhoz nevezték ki tanárrá, majd az intézet igazgatója lett, 1870-ben már bácsmegyei kir. tanfelügyelő, 1874-ben pedig az újvidéki kir. kath. magyar főgimnázium igazgatója 1890-ig. Iró munkásságát pedagógiai és tanügyi, majd történeti tartalmú dolgozatok jelzik. Számos ezikre a nótanítói intézményeivel foglalkozik. 1875-ben „Újvidék” cím alatt Újvidéken az *első magyar* politikai és társadalmi hetilapot alapította, melyet négy és félévig szerkesztett. Szerkesztése alatt a lap minden számában jelentek meg tőle politikai, társadalmi és közművelődés-ezikek, melyek mind hozzájárultak ahhoz, hogy ezidőtől kezdve Újvidéken a magyarságot is tényezőnek s fokenként irányadó tényezőnek tekintették. Nem kis érdeme e lapnak a „Bácsmegyei Történelmi és Régészeti Társulat” megalakulása. Az „Újvidék” vetette fel egy ilyen társulat eszméjét. 1885-ben a király a tan- és közügyek terén kifejtett hasznos működése elismerésül a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. A múlt század kilenczvenes éveiben megírta Bács-Bodrog vármegye egyetemes tanügyi történetét, mely a megye milléniumi Monografiájában jelent meg. Ugyanott jelent meg tőle Bács-Bodrog megye ethnografiája képekkel illusztrálva. Ugyanekkor jelent meg 1899-ben „Szabadka szab. kir. város ismertetése”, melyet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Szabadkán tartott XXX. vándorgyűlése alkalmával, a városi törvényhatóság megbízásából írt és szerkesztett. „A kaponyai ütközet, 1849 márczius 5.” című alatt írta meg önálló füzetben a kaponyai győzelmes esata történetét a bácskai szerb lázadás hátterében. Az emlékirat az ütközet felszázados emlékeztére Szabadkán a Nemzeti Casinó előtt és a határában levő kaponyai térségen emelt két emlékoszlop felavatási ünnepélyére, 1899-ben jelent meg.

Fridrik Tamás.

Fridrik Tamás, népiskolai tanító s ipariskolai igazgató, szül. 1829-ben, Bács-kereszen. Az 1848—49-iki szabadságharcban ő is részt vett és Damjanics táborában szolgált; ott volt mint tiszt Budavár ostrománál és a várfalról leesvén, sokáig betegen feküdt. 1852-ben végezte Szegeden a tanítóképző-intézetet; ösztöndíjban részesült. Adán választották meg tanítónak 1853-ban és ott működik jelenleg is. 1867 óta a bács-tiszavidéki r. kath. tanítóegyletnek alelnöke; tíz évig volt járási falkolafelügyelő s selyemtenyészeti felügyelő. A felöltöttek esti oktatása, a tanjai iskolák keletkezése, olvasókör, népiskolák felállításai, ipariskolák megkezdése, vezetése s újból való szervezése, falkola létesítése és a selyemtenyészés körül kifejtett tevékenysége a magyar kormány részéről a hatvanas és hetvenes években több ízben elismerésben és jutalomban részesültek. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki és számos közhasznú értekezést írt.

Munkái: Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása, Szeged, 1878. Térképpel. — Bács-Bodrog vármegye rövid leírása. Földrajzi alapfogalmakkal és családok számára. U. ott, 1880. Térképpel. 2. kiadás. Zenta, 1881. — Többi kiadásai: Nagykirályban. Öbelen és hét kiadás Zentán, 1892. (29 ezer példány kelt el.) — Bács-Bodrog megye színes térképe. Szeged, 1885.

Fuchs Ignác.

Fuchs Ignác, könyvnyomdatulajdonos és hírlapíró. Újvidéken nyomdát alapított és 1857-ben Neusatzer Kreisblatt czímmel, az első német lapot indította meg ott, mely később Neusatzer Lokalblatt und Bäcskaer Bote cz. alatt, majd Bäcskaer Bote czímet vett fel és jelenleg Bäcs-Bodroger Presse czím alatt politikai hetilapként jelenik meg. E lapokat haláláig szerkesztette is. Azon kevesek közé tartozott a kik az Újvidékre nézve szomorú Miletics-korszakban a törvényhatósági életben nemcsak kitartással küzdöttek, hanem a kisebbségben levő német ajkú, de magyarul érző polgárság élén előkészítették a talajt, melyen ma már, mint biztos alapon, sikeresen működhetik a törvényhatóság. Meghalt 1877. Újvidéken.

Futtaky Gyula.

Futtaky Gyula, hírlapíró, szül. 1850-ben Újfutakon. Bende Imre, akkor újfutaki plébános, később nyitrai püspök pártfogása mellett tanult. 1870 elején lépett be Rákosi Jenő Reformjához korrekorként; itt mint országgyűlési tudósító is működött; azután átment a Pesti Naplóhoz. 1873 január 1-én belépett a Pester Correspondenz szerkesztőségébe, a melyet azonban csakhamar elhagyott. Miután szerbül és horvátul tudott, lement Karlózára s az akkor ott működő szerb kongresszus tanácskozásairól az összes lapoknak ő küldötte a híreket, sőt a Miletics és társainak titkos konspirációjáról is ő értesítette a sajtót. Azután Zágrábra utazott és az ottani mozgalmas tartománygyűlés tárgyalásairól és a titokban folytatott összeküvésekről küldött sokszorosított tudósításokat. 1874 elején a P. Napló és a P. Lloyd állandó tudósítójaként, az akkor készülődő fúzió szükségét hangsúlyozta a P. Naplóban; a fuzionális tárgyalásokról nap-nap után írt. 1875

december 18-án megindította a Budapesti Correspondenc című könyvmatost, mely a bel- és külföldi sajtónak állandóan politikai híreket szolgáltatott magyar és német kiadásban; azonkívül a reportagenak addig nálunk ismeretlen mérvű s tartalmú termékeivel látta el lapját; az orosz-török háborúról, a berlini kongresszusról, a boszniai okkupációról, a magyar delegáció összes tárgyalásairól, különösen annak zárt bizottságairól, a magyar és osztrák kormány között évről-évre folyt tárgyalásairól, hadseregünk évi hadgyakorlatairól szóló tudósításai a világ majdnem összes lapjaiban megjelentek. A hetvenes években számos cikkre jelent meg neve alatt és kezdőbetűjükkel, különösen a berlini lapokban, a százköté állítólagos sérelmei ellen, a valuta-szabályozás kérdéséről stb.; ez utóbbi tárgyról a Pesti Hírlapba hosszú tanulmányt írt, mely a törvényhozás elé terjesztett javaslatokra is hatott.

Füredi Ferenc Albin, fővárosi hivatalnok, szül. 1848-ban, Baján. 1866-ban a Szt.-Benedek rendbe lépett; 1872 július 29-én miséspappá szentelték föl; azután Pápan gimnáziumi tanár volt 1877-ig, midőn a rendet elhagyta, Budapestre költözvén, a Nemzeti Politika cz. lap belmunkatársa lett. Jelenleg fővárosi tisztviselő. Füredi Ferenc Albin.

Munkája: A spanyol inquisitio vázlatos története. 1876. — Szerkesztette a Pápai Lapokat 1876 okt. 7-től 1877 szept. 9-ig.

Galambos Margit, szül. 1885-ben, Óbecsén. A bácsmegyei és fővárosi lapokban számos költeménye jelent meg. Galambos Margit.

Gavrilovics Bogdán, szül. Újvidéken, 1862-ben. Budapesten 1887-ben bölcsészettudori oklevelet nyert. Belgrádban egyetemi tanárrá választották s ott működik ma is. Gavrilovics Bogdán.

Munkái: „Az egyértékű analitikus függvények előállításáról.“ Tudori értekezés. Bpest, 1886. — „Analytica geometria, tacske, prave, kruga i konicsnih preszeka“ („A pont, az egyenes vonal, a kör és a kúpátmetszetek analitikus mértana“, Belgrád 1896.) — „Teorija determinata“ („A determinaták elmélete“, Belgrád, 1899.)

Geréb József dr., bölcsészettudor és főgimnáziumi tanár, szül. 1861-ben, Szabadkán. 1888-ban rendes tanár lett s azóta Losonezon működik. Több program-értekezése jelent meg. Geréb József.

Munkái: Herodotos vallási és ethikai elvei. Bpest, 1883. — Aristoteles Poétikája, bevezetéssel és jegyzetekkel. U. ott, 1891. — Görög vallás és művészet. Segédkönyv az irodalom és művelődéstörténeti tanításhoz. U. ott, 1891. — Herodotos történeti könyvei. U. ott, 1892—1893; 3 kötet. (Görög-latin remekírók, bevezetéssel és jegyzetekkel, görög és magyar szöveggel. A Magy. Tudom. Akadémia class. philol. bizottsága által kiadva). — Az Olympos görög-római mythológiája. U. ott, 1893.

Girk György dr., pécsi püspök, szül. 1793 április 22-én, Baján. 1819-ben a történelem és egyházi jog rendes tanára lett. 1827-ben kanonokká, 1829-ben tiszai főesperessé nevezték ki. Az egyházi hivatalokban fokoztán emelkedve, 1838 február 15-én arasi főszentelt püspök és 1839-ben érsekhelyettes lett; végre 1852 szeptember 4-én pécsi püspökké nevezték ki. Itt gyermek-semináriumot alapított és megyei zsinatot tartott. A Szent Vinczéről nevezett szürkenéket meghonosította stb. Erdemei elismerésül a pápa főpapjává, a király 1863-ban valóságos belső titkos tanácsossá s a vaskorona-rend I. oszt. lovagjává. IX. Pius pápa pedig püspökrónállóvá és római gróffá nevezte ki. Betegeskedése miatt utolsó éveiben a budai ferenczrendiek kolostorában tartózkodott, hol 1868 november 24-én meghalt. Egyházi szent beszédei és levelei nyomtatásban is megjelentek. Girk György.

Gozdu Elek dr., szépirodalmi író, szül. 1849-ben. Életrajzi adatait szülő-vármegyéjében ismertetjük. A zombori kir. törvényszék elnöke volt 1897-től 1906. évig. Zomborban tartózkodása alatt írt több elbeszélést és itt írta „A félisten“ című drámáját, mely a Nemzeti Színházban 1908-ban került színpadra. A Szabad Lyezumot Zomborban ő honosította meg, melynek elnöke volt. Az irodalomban rajzaival, elbeszéléseivel tűnt fel 1878 óta. Írt két regényt: „Az aranyhajú asszony“ (Budapest, 1880), „Köd“ (1882). „Tantalus“ cím alatt kilencz elbeszélést adott ki. Elbeszélő irodalmunk legjava termékei közé tartoznak. 1906 óta a temesvári kir. ítélőtábla mellett kir. főügyész. Gozdu Elek.

Göndör Ferenc, kir. s.-tanfelügyelő, szül. Óbecsén, 1870-ben. Több tanügyi szakkönyvet írt. Legutóbb megjelent munkái közül feltűnést keltett az „Iskolán kívüli népoktatás“ című munkája. Megjelent Budapesten. Több ezer példányban közkezen forog az 1907. évi XXVII. t.-cz.-hez a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól írt magyarázata, a mely a törvény életbeléptetésekor a hivatalos Göndör Ferenc.

Utastítás kiadása előtt már könyvpiacra volt. Elnöke volt a „Bácsmegyei Tanítószövetség”-nek és felelős szerkesztője a „Tanítószövetség” című tanügyi lapnak. Több vidéki lapot szerkesztett és szakcikkeivel sűrűn találkozunk a napilapok hasábjain is. Számos ifjúsági egyesület és szövetkezetet szervezett. Gazdasági előadoként évekig át bejárta Bácsmege községeit és népies előadásokat tartott. A közoktatásügyi miniszter közhasznú tevékenységéért elismerő lírátot intézett hozzá. Összegyűjtötte kéziratban és részben nyomtatásban kiadta a bácsmegei tiszamenti községek 1848—49-iki történetét. Munkálat alatt áll a „Tanítók kalauza” című szakműve.

Gresl-s János.

Gresics János, szül. 1855-ben, 1877-től 1901-ig az újvidéki szerb főgimnázium tanára volt. Jelenleg nyugalomban él Újvidéken.

Munkái: „Kratka istorija rimsko književnosztii” („A római irodalom rövid története”. Újvidék 1882 és 1897-ben). — „Kratka istorija sztare gresko književnosztii” („Az ó görög irodalom rövid története” Újvidék 1883. és 1898.) — A magyar nyelv szótára: I. Magyar-szerb zseb-szótár (Újvidék 1902). II. Szerb-magyar zseb-szótár (Újvidék 1904.) — „Istorija srpszko književnosztii” (Szerb irodalomtörténet, Újvidék 1903. és 1906.) — „Stivo usz istorija srpszko književnosztii” (Olvasmányok a szerb irodalmi történehez: I. és II. (Újvidék 1906.) — „Odmetnik” (Az elpártolt”, Karlóca 1903.) — „Nemaska gramatika” (Német nyelvtan, Újvidék 1906.) Magyarból fordította Csiky Gergely színműveit („Sötét pont”, „A jó Fülöp”, „A vasember”, „Két szerelem”) és Herzog Ferenc „Gyurkovics fiúk”, ez. regényét és több, kisebb elbeszélését; németből fordította Grillpalzer „Sappho”, „A toledói zsidónő” és „Medon” ez. színműveit, Hammerling „Aszpázia” ez. regényét, Wilbrandt „Arria és Messalina” és „Fabricius úr lénya” ez. színműveit, Heyses Pál számos novelláját. Ő írta e fejezet számára a szerb írókra és irodalomra vonatkozó részeket.

Gubitzs Kálmán.

Gubitzs Kálmán, szül. Bezdánban, 1870-ben, 1889-ben tanítói oklevelet nyert. Jelenleg a monostorszegi állami elemi iskola igazgatója és a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat múzeum-őre. Mint archeológus, a vármegye őskori történetének felderítése körül folytatott munkásságával jelentős eredményeket ért el. Kutatásainak ismertetése révén nevét az archeologiai szakirodalom munkásai között találjuk. Tanulmányai a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat „Évkönyve”-iben és a M. Tud. Akadémia Archeologiai Bizottságának a kiadványában, az „Archeologiai Értesítő”-ben jelentek meg. Monografiánk részére is ő írta a vármegye őskorát tárgyaló fejezetet. Ezen felül több pedagógiai szaklapnak és a helyi lapoknak is állandó munkatársa.

Gyergyovics János.

Gyergyovics János, volt szerb miniszter, szül. Zentán, 1826-ban, Budapesten orvosnövendék volt. Az 1848-iki és 1849-iki események következéhen félbeszakította tanulmányait, melyeket tovább nem is folytatott, hanem három évig állami szolgálatban volt Zomborban, Lugoson és Temesváron. 1852-ben tanári állást nyert az újvidéki szerb gimnáziumban, mely állásban 1857-ig maradt. Innét Budapestre ment, hol a Szerb Maticza titkárának és a Letopis (Évkönyvek) szerkesztőjének választották. 1859-ben ismét visszatért Újvidékre, hol a „Szrpszki Dnévnik” (Szerb napló) című politikai lapot szerkesztette 1863-ig. Szószólása következtében alapították a szerb színházat, melynek ő volt az igazgatója 1863-tól 1868-ig. Ekkor Mihály szerb fejedelem meghívására Belgrádba ment és ott átvette az ottani újonnan szervezett nemzeti színház igazgatóságát, melyet két évig vezetett. Ettől kezdve Szerbiában élt. 1896-ban szerb vallás- és közoktatásügyi miniszterré nevezték ki. Meghalt Belgrádban, 1900-ban. Írt allegóriákat, életrajzokat, szerkesztett egy latin—szerb szótárt. Lefordította Obernyik „Brankovics György” című színművét és Szigeti „A kísértet” és „A vén bakancsos és fia a huszár” című népszínműveit.

Hadzsy János.

Hadzsy János, topolyai orvos, majd a verbászi kerület orsz. képviselője volt. Kiváló emberbarát, a ki sokat tett városa és választókerülete érdekében. Halála után Topolyán szobrot emeltek neki, és 1908-ban nagy ünnepek között leplezték le. Irodalmilag is működött és orvosi szakcikkei a szaklapokban jelentek meg.

Hadzsics Antal.

Hadzsics Antal, szül. Szabadkán, 1832-ben. A budapesti egyetemet végezte és akkor már ismert nevű író. 1859-ben az akkor Pesten székelő Matica Szerbszka, szerb irodalmi társaság főtíkárává és a társaság kiadásában megjelenő „Letopisz” (Évkönyvek) folyóirat szerkesztőjévé választották meg. Utóbb, mikor a társaság székhelyét 1864-ben Újvidékre helyezték át, ő is Újvidékre költözött és ott folytatta működését. Az ő szerkesztése alatt a Letopisz című folyóiratról több mint száz kötet jelent meg. Időközben szerkesztette a „Maticza” című szépirodalmi, majd a „Mláda Szrbadija” (Új nemzedék) című kritikai és „Pozorista”

(Színpad) című színészeti szaklapot. 1896-ban a Matica-Társulat elnökévé választották meg. Nagyszámú ismeretterjesztő szépirodalmi, műbíráló, esztétikai, irodalom-történeti tanulmányt és értekezést írt. Irodalmi munkáin mindennél meglátszik a magasabb filozófiai műveltség, s méltán tartják őt tekintélynek a szerb széppróza terén. A szerb nép és a magyar haza közművelődési érdekeit szívén viseli s minden alkalommal őszintén azon működik, hogy szerb honfirtársainknál testvéri szeretet váltsa föl a különben is mesterségesen szított fagyütleletet. A magyar irodalomból számos munkát ültetett át a szerb irodalomba. E téren szerzett érdemeinek méltánylásául a Kisfaludy-Társaság már 1867-ben levelező-tagjává választotta, s e társaságnak több ülésén tartott felolvasást. Számos cikket és értekezést közölt a budapesti és vidéki sajtóban; „Az osztrák-magyar Monarchia írásban és képben“ cz. munkában ő írt a szerbekről. Nagy érdemei vannak a szerb színészet fejlesztése körül is. Négy évtizeden át valóságos lelke volt az újjvidéki szerb színháznak, melynél a dramaturg, sőt az igazgató teendőit is többnyire ő végezte. Az ő művezető igazgatósága alatt a szerb színház modern színvonala emelkedett. A szerb színműirodalmat sok magyar színmű átültetésével és színrehozatalával gazdagította. A magyar és szerb irodalomban egyaránt működik. Érdemeinek elismerésül a Matica szerb irodalmi társaság 1898-ban ünnepet akart rendezni 40 éves irodalmi működésének tiszteletére, de ő szerényen kitért minden ünneplés és ünnepeletetés elől. Kiváló érdemeit legutóbb a király is elismerte, midőn a kir. tanácsosi czímmel ruházta fel. Ő írta e munka számára a szerbek néprajzát és a gör. kel. egyházat.

Hudzsics György, városi tanító, Újvidéken.

Hudzsics György.

Munkái: Prosti opis celog zemljepoznanja. Újvidék, 1844. (Népszerű Földrajz). — Placsevno padenie Konstantinopola. 1453. . . U. ott, 1853. (Konstantinápoly bevételéről 1453-ban).

Hudzsics János.

Hudzsics János, „Szvetics Milos“, szül. Zomborban, 1799-ben. 1830-ban a bácsmezei szentszéki ügyvédévé s egyszerűen az újvidéki szerb gimnázium igazgatójává nevezték ki. 1834-ben Újvidék város tanácsnokának választotta meg. 1837-ben Milos szerb fejedelem hívására Belgrádba ment s kilencz évi ottartózkodása alatt a szerb polgári törvénykönyvet szerkesztette. Visszatérván Szerbiából, Újvidéken közigazgatási és törvényszéki hivatalokat viselt. 1854-ben nyugalomba vonult. 1869-ben meghalt Újvidéken. „Szvetics Milos“ irodalmi név alatt, költészettel, történelemmel, nyelvészettel foglalkozott és irodalmi folyóiratokat is szerkesztett. Vannak eredeti és szerb nyelvre lefordított költeményei. Eredeti költeményei nagyjából régi mintájú ódák és epigrammok. Sokat fordított: latinból, Vergilius Aeneisének I. és II. énekét, Horatius De arte poetica című episztoláját, Martialis epigrammait; németből: Herder Cid románczainak egy részét és példázatokat, Goethe néhány dalát, Schiller néhány költeményét és epigrammját, Klopstock Messiásának egy töredékét, Gessner idylljeit és Lessing „A böles Náthán“ című színművét. Történelmi munkái: „A szerb nemzet szelleme“, „A szerb felkelés Karagyorgye alatt“ és „Naplómélek“. A nyelvészet terén néhány cikket írt és makedon irodalmi küzdelmet folytatott Karadzsijs Vukkal. A szerb Matica szellemi alapítója volt és ennek hat Évkönyvét szerkesztette 1839—1844. Belgrádban szerkesztette a „Golubicza sa ezvetom knyzsesztva srbszko“ című almanachot és 1864-ben Újvidéken indította meg az „Ogledalo srbszko za jezik, povjesztnicu i smjeszu knyzsevnu“ című folyóiratot, melyből csak tíz füzet jelent meg.

Hajdu Dezső dr., zentai ügyvéd, szül. Péterrévén, 1869-ben. 1894-ben jogi doktor, 1895-ben ügyvéd. Több fővárosi napilap politikai tudósítója. 1904-ben *Közvélemény* czímmel Zentán hetenként háromszor megjelenő lapot alapított, melynek főszerkesztője volt. Az általa megalakított „Közgazdasági párt“ elnökeként tevékeny részt vett a városi és országos politikai ügyekben. Tanulmányútakat tett Ausztriában, Német-, Olasz-, Franciaországban, Angliában, Hollandiában, Belgiumban. 1906-ban megalapította a *Zentai Agrár-Takarékpénztár*. Ő év óta tb. vármegyei főügyész.

Hajdu Dezső.

Munkája: Rőpirat az új bélyegtörvényről. (Athenaeum, 1894.)

Haraszty Ágoston, utirajzíró, szül. 1812-ben, Bács vármegyében; a jogi pályára készült, de később a magyar testőrség tagja lett, azután pedig József nádor magántitkára. A 30-as években beutazta Éjszakamerikát és írta azt a munkáját, mely ma már nem felel meg ugyan nyelvünk fejlettségének és egy utazási munka igényeinek, de akkor híres volt és gyűjtő hatást tett;

Haraszty Ágoston.

szabad szellem lengte át minden sorát. Haraszty eladván magyarországi birtokát, még 1848 előtt végkép Amerikába költözött egész családjával. Polgártársai mindig és mindenütt tisztelték, becsülték, évekig volt Kalifornia egyik választókerületének képviselője s a gyűlésben minden bizottságnak tagja. 1868-ban Nicaraguába ment lakni, hol fűrészmalmokat állított fel. Nemsokára odaköltözése után neje sürgelészben halt el, őt magát pedig 1869-ben az alligátorok tépték szét. Munkája: Utazás Éjszakameriákban. Pest, 1844. Két kötetben.

Heinecz Albert.

Heinecz Albert, műszaki tanácsos, a Ferencz-esatorna r.-t. műszaki és üzleti igazgatója, szül. 1850-ben. Műegyetemi tanulmányait 1873-ban fejezte be. Türr István felismerve Heineczban, az akkor alig 24 éves ifjúban, a szakképzettséget, 1874-ben meghívta a Ferencz-esatornát építő milánói építési bankhoz mérnöki minőségben. A Ferencz-esatorna rekonstrukcionális építkezésénél nem csekély érdemeket szerzett. Az építkezések befejezése után a Ferencz-esatorna r.-t. igazgató-tanácsa, érdemei elismerésül a víziút fejlesztése érdekében, a vonal mentén szakaszmérnöki minőségben alkalmazta. Rövid időközökben a társulat főmérnöke, majd műszaki tanácsosa lett, 1898. évben pedig az igazgató-tanács a vonalmenti vezetéssel tüntette ki, s mint műszaki és üzletgazgató még ma is ez állást tölti be. Tervezője és építője lett a villamos üzemberendezett modern óbecsei „Türr István“-zilipnek, amely műszakilag oly kiváló alkotás, hogy messze idegenből már nem egy magasrangú műszaki személy jött át tanulmányozni. Az ő találmánya az általa tervezett úszó vasúti, melyet Ószivác és Szenttamás községekben épített. A esatornai vízépítészeti alapozásoknál már több ízben alkalmazta az általa feltalált vas-száfalakat. Az országos vízügyi nagytanács tagja már több év óta és legutóbb a kereskedelmiügyi kormány felkérésére bemutatta a Duna—Tisza-esatorna tervezetében, a kormány által megtartott országos tanácskozás alkalmával, az e esatornára vonatkozó tanulmányát. Még a kir. kormérményi hivatalok felállítása előtt ő volt első kezdeményezője a vármegyei vízelémszabályozási és öntözési berendezéseknek. A rizstelepek alkotása és berendezése, valamint az egyes birtokok esatornázása és a műkenderáztatók terén is ő volt az úttörő. Irodalmilag a közgazdasági téren, inkább csak szaklapokban működik. Ő írta e munka számára a vízügyi részt.

Hekinger István.

Hekinger István, gimnáziumi tanár, szül. 1849-ben, Baján. 1872-ben a budapesti gyakorló-főgimnáziumnál gyakorló tanár. 1873-ban az aradi főgimnáziumhoz nevezték ki tanárnak és 1874-ben Budapesten tanári vizsgát tett. 1875 végén a bajai gimnáziumhoz ment, honnan 1880-ban a kaposvári, 1885-ben pedig a pécsi állami főreáliskolához helyezték át, és 1904-ben nyugalomba vonult. Jelenleg a pécsi polgári fiúiskola igazgató- ulajdonosa. Számos értekezése jelent meg a különféle értesítőkből és szakfolyóiratokban. Szépirodalommal most is foglalkozik.

Munkái: A görögök fizikája. Arad, 1874. — Csillagászati földrajz. Baja, 1877. — A szülő kibékülése az iskolával. Pécs, 1888. — A természettudományok egyetemes haszna. 1891. — A tanárihiány okai. Bpest, 1895. — Tanítunk és nevelünk. 1905. — Tíz év. 1906. — A népművelő polgári iskola és a falusi tanítók. 1907. — Következő munkái kéziratban maradtak: A felsőbb fokú egyenletek feloldási rendszereiről. Budapest delejes összerendezőnké kiszámítása. Állami juttalomban részesült. A tanár helyzete keleten, 1884. — Három tanügyi, illetőleg fizikai munka. — A Társadalom cz. hetilapot indította meg 1883-ban, Kaposvárott, mely 1885-ig jelent meg.

Hermann Antal.

Hermann Antal dr., p.-ü. fogalmazó Zomborban. Különléle czikkeket és könyvbírálatokat ír lapokba. Ezekon kívül költészettel is foglalkozik; egy verskötete megjelent a könyvpiaczon.

Hermann Vilmos

Hermann Vilmos, hírlapíró, szül. 1844-ben, Ókanizsán. 1874 óta Bécsben hírlapírással foglalkozik. Rövid ideig a „Die Extrapolis“ kiadója volt, több évig levelezője a „St.-Petersburger Zeitung“-nak. A korábbi években több lapnak is munkatársa volt és rajzokat, novellákat közölt azokban.

Hetesy Viktor.

Hetesy Viktor, egyházi író, ref. lelkész, szül. 1843-ban, 1890 óta Bács-Kossuthfalván lelkész. A felső-baranyai egyházmegyének három évig volt aljegyzője 1891-től 1905-ig pedig az alsóbaranyabácsi ref. egyházmegye főjegyzője.

Munkái: A bor és a kártya-szenvedély káros következményei. — A gazdag és szegény találkozás. (Franciaából, 1870). — A drávafoki ref. egyház évkönyve (1872). — Kalauz a helv. hitv. Énekeskönyvhöz (1883). — Egyházi beszédek. (Hírneves francia szónokok műveiből átdolgozva. Két kötet, 1884—1885.) — Az alsó-baranya-bácsi ref. egyházmegye végzése. (Betűrendben, 1813—1888, 1890). — Vasárnap, ünnepi és alkalmi imák (1893). — Ina és emlékbeszéd Kossuth Lajos felett (1894). — Kőznapi imádságok (1896). — Gyászbeszédek, imák, sirbeszédek. — Bács-megye kis földrajza. — Jézus vallását követem én? — A Biblia mint szövétnék. — Ezekon kívül sok cikket írt lapokba és egyházi folyóiratokba.

Hetzel Samu, nyug. községi iskolai igazgató, szül. 1840-ben, Űjverbászban. 1876-ban Temesvárra megválasztották belvárosi községi iskolaigazgatónak, 1869—72-ig és 1886—89-ig a délmagyarországi tanító-egyletnek elnöke volt, mindig a Diesterweg-féle irányt követve. 1892-től nagyobb kiülföldi tanulmányutakat tett. Számos cikke jelent meg a helyi és szaklapokban.

Nagyobb munkái: Gemeinnütziger Volkskalender. Temesvár, 1869—72. — Kurzgefasstes Local-Geschichte des Mureckfleekens Liebling. U. ott, 1870. — Geschichte und Statistik des Volksschulwesens in Temesvár. Temesvár, 1873. — Die Lebensgeschichte Kaiser Josef II. U. ott, 1874. — Die Geschichte vom armen Stoffel. Kitüntetett munka. U. ott, 1876. — Temesmegye földrajza. 1879. — Általános földrajz. U. ott, 1880. — Der Gevatter. Illustrierter Familienkalender auf das Jahr 1882. — Die Lebensgeschichte des ungarischen Dichters Johann Arany. U. ott, 1882. — Kurzgefasstes Geographie für Volksschulen in Ungarn. U. ott, (1882.) — Das Büchlein vom „Grössten Ungar.“ Charakterzüge aus dem thatenreichen Leben Stephan Széchenyi's U. ott, (1883.) — Aquarellbilder aus meiner vierten Reise nach Deutschland. U. ott, 1884. — Lesebuch für Volksschulen in Ungarn. U. ott, 1885—87. Három rész. (I. 3 kiadásban.) — Vázlatok Temesvár s. kir. város községi népiszkolai történetéből. U. ott, 1890. — Wie der Deutsche spricht. Phrasologie der deutschen Sprache vom kulturhistorischen Standpunkte. U. ott, 1895. — Szerkesztette az Illustrierte Dorfzeitungot; a temesvári Hausfreundot 1871 szept. 12-től 1878 végéig; a temesvári Beobachtert 1885-ben.

Hlatky Miklós, főreáliskolai tanár, szül. 1848-ban¹¹, Szabadkán. 1876 óta a székelvudvarhelyi főreáliskola rendes tanára, hol a mennyiség-tant és természet-tant adja elő s a meteorologiai észleletek vezetője. Munkája: A meteorologia elemei és Sz.-Udvarhely meteorol. viszonyairól. 1895.

Hoffmann Frigyes dr., állami főreáliskolai tanár, szül. 1853-ban, Bulkeszén. 1879-től tanár volt a pozsonyi ev. lyceumban, az 1886. tanév végéig. Innen a brassói állami főreáliskolához nevezték ki tanárnak, hol jelenleg is működik. Értekezései, szakcikkei a különféle szaklapokban és értesítőkben jelentek meg.

Hoffmann Károly, theologiai doktor, kalocsai apát-kanonok, szül. 1848-ban, Csonoplyán. 1871-ben pappá szentelték; 1875 Kalocsán lyceumi helyettes tanár, papnevelőintézeti tanulmányi felügyelő s a szentszéknél szegényvédő. 1879-ben rendes tanár és a bécsi egyetemen theologiai doktorrá avatták; 1887-ben zsinati vizsgáló, 1888-ban kulai plebánus. 1890-ben főtanterületi érseki hiv. iskolátogatóvá nevezték ki. 1894-ben zsermonostori, másképp pusztaszeri címzetes apát lett. 1902-ben kalocsai főszékesegyházi kanonok lett s jelenleg a felsőbb hittudományi intézet pro-direktora, s az érseki főgimnáziumban érseki biztos és a középiskolák hittanári vizsgáló bizottságának elnöke. A Bácskába több értekezést írt a kalocsai egyházmegye speciális pátronátusi viszonyairól, a Kalocsai Néplapba nevelés- és módszertani, a M. Államba házassági cikkeket. 1895-ben a budapesti egyetem hittudományi kara doktor kollegiatusnak választotta meg. Mint a vármegyei törvényhatósági bizottság tagja, a közéletben tevékeny részt vett.

Horváth Antal, állami tanítóképző-intézeti igazgató, szül. 1852-ben, Vajszkán. Egyetemi tanulmányait Budapesten befejezve, középiskolai tanári vizsgálatot tett s oklevelet nyert a kémiából és fizikából. 1880-ban báró Inkey István házában, báró Eötvös József unokái mellett nevelő volt 1889-ig. 1890-ben temesvármegyei kir. segédtanfelügyelővé s 1893-ban a Temesvárt újonnan felállított tanítóképző igazgatójává nevezték ki. Szépirodalmi dolgozatai (többnyire a svéd, norvég, dán és angol irodalomból) és tanügyi cikkei a vidéki és a szaklapokban jelentek meg. Munkája: Beszélyek és elbeszélések, tizenkét nép irodalmából. Eperjes, 1889. két kötet.

Horváth Jeromos dr., ciszterci áldozó-pap s tanár, szül. 1866-ban, Baján. 1890-ben pappá szentelték; 1890—1905-ig főgimnáziumi tanár Baján. 1905-től jószágkormányzó Zirczen. 1891-ben bölcsletdoktori oklevelet nyert. Munkája: Adatok az éti csiga (Helix pomatia L.) idegrendszerének boncz- és szövettani szerkezetéhez. Bpest, 1891. Egy tábla rajzzal.

Horváth Mór dr., volt orsz. képviselő és ügyvéd, szül. 1846-ban, Szabadkán; a jogi pályára lépve, 1876-ban a jog- és államtudományok doktora lett és 1878-ban ügyvédi oklevelet nyert Budapesten. Szabadkai ügyvédi korában választották meg 1884-ben Szabadka város II. kerületében országgyűlési képviselővé, szabadelvűpárti programmal. Munkája: A halálbüntetésről. Szabadka 1876.

Ivanovits (M.) József, hírlapíró, szül. 1862-ben, Vaskúton. 1884-ben vasúti tiszté nevezték ki Zimonyba. Innen naponta ájtárt Belgrádba a sajtóirodába, minisztériumokba s szerkesztőségekbe s az összeszedett híreket megküldte a

budapesti lapoknak, melyeknek politikai czikkeket és tárczákat is írt. 1888-ban kizárólag a hírlapírásnak szentelte idejét és Belgródban a Budapesti Hírlapot képviselte. Annak megbízásából 1889 július végén a koszovói (rigómezei) ünnepek alkalmával, Sándor király felavatásakor, beutazta Szerbiát. 1884 óta Mijatovics szerb történetíró, volt miniszterelnöknek egy terjedelmes (kétkötetes) munkáját fordította magyarra. Számos költeménye, cikke és tárczája jelent meg a fővárosi és vidéki lapokban.

Jablonskay
Géza.

Jablonskay Géza, szül. 1839-ben, Zomborban. 1870-ig Bács-Bodrogvármegye allevéltárnoka volt. 1870-ben Szegeden nyert alkalmazást. 1873-ban Lugoson, 1874-ben Temesvárt és 1875—80-ig Zomborban volt távirótitkarságban. 1881-ben Budapestre helyezték át számtisztként. 1883-ban halt meg. Költeményei s elbeszélései jelentek meg a budapesti lapokban.

Munkái: A lengyel forradalom után. Regény. Pest, 1866. — Beszélygyűjtemény. A külföldi jelesebb írók műveiből. Temesvár, 1870. Köt. kötet. (Orosz beszélyek.) — Szendiko álma. Regény a lengyel forradalom korából. Bpest, 1881.

Jakóczy János.

Jakóczy János, seborvosmester, városi és uradalmi orvos Baján.

Czikkai: az Orvosi Társban (1831. I. Különös körjellel járó méhrák, Vízrák nevezetes két esete, II. Egy törzsök-gyermek esete III., VI., X., XI., 1831—33. Szent Vid táncza, jeles köresetek, 1838. Zaeskos daganat orvoslása, crosot által 1839. Crosot hatása egy tüdőfokely esetében, Víziszony gyógyítása Bácsmezyében, 1840. II. Nevezetes boncolások a betudás, imputáció, törvény-széki kérdéseire alkalmazva, 1847. I. Szülészeti nevezetességek. 1848. II. Szívhaberez.

Jámbor Béla.

Jámbor Béla, szül. 1861-ben. Életrajzi adatait szülővármegyéje monográfiájában közöljük. 1881 óta Bács-Bodrog vármegyében lakik és a Ferenchez-szatoma r.-t. tisztviselője Bezdánban. A Bácskában kezdett Saxum álnév alatt írni: később Hunyor álnév alatt a Zombor és Vidéke közölte cikkeit. Zenedarabokat is írt, melyek közül a „Mit gondol felölem“ cz. dal megjelent. (Budapest, Rózsavölgyi.)

Jámbor Pál.

Jámbor Pál, író és költő, (írói neve Hador), szül. 1821-ben. Előbb káplán volt Óbecsén, majd 1844-től plébános Jankovácson. Káplán korában közzöntött be verseit az irodalomba. A Honderűben megjelent verseit külön is kiadta: Hattyúdalok, írta Hador (Pest, 1845); Emléklapok egy főrangú hölgyhez (Buda, 1846); II. Károly cz. ötfelvonásos történeti drámája miatt (megjelent Pest 1848), mely tárgyról Szigligeti is írt színművet, heves polémája volt Szigligetivel, s ez az eset elszigetelte a többi írótól. A szabadságharc ügyét ő is szolgálta tollával: Kossuth, írta Hador (Pest); Hangok az emberiséghez (Pest, 1848); Balladák (u. o. 1848); Szabad dalok a hadseregben (Debreczen, 1849); majd mind Hador álnév alatt. 1849-ben a közoktatásügyi miniszteriumban volt alkalmazva. A katasztrófa után ő is kibújdosott s Párisban élt mint menekült, tolla után; francia lapokba dolgozott s Durivage álnév alatt egy kötet francia költeményt is adott ki és egy regényt, Les artistes cíművel (később magyarul is. A művészek, (Kolozsvár, 1869); fordított francziára Jókaitól s Petőfi egyik francia fordítójának, Chassin-nek segített. 1859-ben tért vissza, segédlelkész lett Hegyesen. Az 1861-iki országgyűlésre a kulai kerület képviselőül küldte; a határozati párt híve volt. Az országgyűlés után a szabadkai gimnázium igazgatója lett s 1867—1871-ben ismét a kulai kerület képviselője volt. Később az igazgatóságtól is viszsza lépett s most nyugalomban él.

Művei még: Párisi emlékek (2 köt., Szabadka, 1861); Egyházi beszédek. (Szabadka, 1862, újabb kiadás. Budapest, 1872); Hador költői művei (2 köt., Pest, 1864, 2. kiadás); Nagy Sándor (tragédia 5 felvonásban, Pest, 1865); Künn és hon. (költemények., Szabadka, 1866); Hador újabb költeményei. (Pest, 1861); Jámbor Pál munkái (2 köt. Budapest, 1873); Mosok az ifjúság számára, idegen kútók után (Szabadka, 1876); Jámbor Pár művei (füzetekben, Budapest, 1881—82); Törvénytelen vér cz. drámáját. (Korvin Jánosról) sikerrel adták a nemzeti színpadon. N. L.

Janda Matild.

Janda Matild, tanítónő, szül. 1885-ben. 1903 óta Bezdánban működik. Képzőművészeti növendék volt, mikor első verskötetét „Versek“ czímmel a Budapesti Hírlap kiadta. Ir fővárosi napi- és szépirodalmi lapokba; a Jövendő rendes munkatársa volt.

Jankovics
Manó.

Jankovics Manó, szül. Újvidéken 1758-ban. Magyarországon elvégezvén a gimnáziumi tanulmányokat, Halleban az orvostant hallgatta. Lipésében megismerkedett Obradovics Doszitheus szerb íróval, ki arra serkentette, hogy Újvidéken alapítsa meg az első szerb nyomdát. Jankovics Prágában egy nyomdához szegődött társként, hogy gyakorlati készséget szerezzen magának. Hazatérve azonban nem kapott engedélyt a nyomda alapítására. Nemsokára azután meg is halt Újvidéken 1792-ben.

Olaszból fordította Goldoni „A kereskedők“ című vígjátékát s Lipesében kiadta 1787-ben. Ugyanott adta ki 1789-ben Engl János Jakab : „A hálás fiu“ című vígjátékának szerb fordítását és Bécsben ugyanez évben a németből fordított „Zao otacz i nevalyao szim“ („A rossz atya és gonosz fia“) című vígjátékot.

Jausz János, tanító, szül. 1835-ben, Járeken. A szabadságharc alatt családjával bűdosott s a járeki s temerini ütközeteknek szemtanúja volt. 1849-től 1850. szeptemberig Szeghegyen tartózkodott, hol szintén jelen volt a Guyon és Jellasic közötti csatározásoknál. 1850-ben Járeken tanító lett; innen 1852-ben Szeghegyre ment tanítónak, mely állásáról 1871-ben lemondott. 1892 óta Budapesten tartózkodik. Többször beutazta Német- és Angolországot; uti élményeit és tapasztalatait a bácsmegyei helyi lapokban közölte, a hova még több mezei gazdasági s ipari czikket is írt.

Jausz János.

Munkája : Szeghegy im ersten Jahrhundert seines Bestandes. Kula, 1886. Két helyrajzi térképpel. (Tíz évig dolgozott ezen a munkán. A község ezer példányban nyomatta ki s minden házaspár kapott belőle egy példányt).

Jedlicska Jenő, zentai születésű fiatal író, kinek tárczái, novellái, tanulmányai, versei, a megyebeli lapokban álnevek alatt jelentek meg. Írt Istvánffy Jenő és Plagizátor név alatt is. Most gyűjti össze novelláit, melyeket „Tizen-nyolcz év“ czímmel szándékozik kiadni. A „Zentai Gyorsíró“-nak három évig segédszerkesztője volt.

Jedlicska Jenő.

Jeftics István, szül. Újvidéken, 1849-ben, hol a felső nyelviskola tanára volt, majd Szerbiába ment és Belgrádban tanároskodott haláláig. Meghalt 1904-ben.

Jeftics István.

Írt humorisztikus rajzokat, vígjátékokat, lírai költeményeket. Humorisztikus rajzai összegyűjtve jelentek meg „Album humorisztiesnih szlika“ („Humorisztikus képek albuma“), 1877-ben Újvidéken és „Sztio i reseto“ („A szita és a rosta“, I. 1885. II. 1887. Újvidéken) című alatt. Vigjátékai : „Csetiri milijona rubalvá“ („Négy millió rubel“, a Szerb Matieca pályadíjjal tüntette ki 1884-ben) és „Blago ezara Radovana“ (Radován ezár kincse“ Belgrádban). Lírai költeményei összegyűjtve jelentek meg „Vulkáni“ (Vulkánok) című alatt 1889-ben. Írt még egy „Milutin“ nevű eposzt is, mely Belgrádban jelent meg 1894-ben.

Jelky András, szül. 1732-ben, Baján. Mint szabólegény kivándorolt Németországba. Sok viszontagságon ment át. Eladták katonának Amerikába, de Rotterdamban megszökött, Angliába menekült, onnan Kantonba, utóbb Batáviába. Itt meg is telepedett, meg is nősült, vagyont is szerzett. Kalandos természete azonban nem hagyta nyugodni. Egy ceyloni útjában kannibálok keze közé került és csak a főnök leányának segítségével szabadult meg az épy oly biztos, mint küllőnös haláltól. 1770-ben járt Japánban is, még pedig követségben. Ugyanazon évben, neje halála után, visszatért Budára. 1771-ben kiadta emlékiratait, 1783-ban meghalt. Korabinsky Baja város leírásánál külön megemlékezik róla. Kalandos életének történetét Hevesi József feldolgozásában ismeri és szereti a serdülő ifjúság. Családjának nincsen nyoma a mai Baján.

Jelky András.

Jeszenszky Dezső, a zombori főgimnáziumnak évek során át nagyérdemű történelmi tanára, kinek tanítása az ifjúságra termékenyítőleg hatott s a történet-tudomány iránti érzéket nagy mértékben fejlesztette a gimnázium Értesítőben megjelent dolgozataival is. Megjelent tőle Zomborban, 1896-ban „A zombori magyar királyi állami főgimnázium története. 1872—1895“. Ez a 6-od rétű, 156 lapra terjedő munka magasan fölilemelkedik az adatok krónikai felsorolásának átlagos színvonalán, széles látókörű, mely történet-bölcselemi előadásával. Született Újvidéken 1846-ban, meghalt Zomborban 1899-ben.

Jeszenszky Dezső.

Jévrics Pantaleon, szül. Felsőkabolon, 1853-ban. 1875-ben szerzetes lett, majd Sísatovác kolostor főnöke. Meghalt 1890-ben.

Jévrics Pantaleon.

Írt elbeszéléseket és úti rajzokat, melyek szétszórva jelentek meg a folyóiratokban. Leírta Sísatovác kolostort 1882-ben, majd Vrdnik kolostort 1889-ben.

Joannovich György, volt m. kir. postamester, bajai származású. 1867-ben megvált a hajai postahivataltól, a fővárosba költözött, a postai szakirodalom megalapítására megindította és szerkesztette a Postaközlönyt; a magyar szellemet meghonosította a postán; ő hívta össze azt az értekezletet, mely megalakította a magyar postaintézet segélyző- és gyámegyesületét és az ennek támogatására hivatott magyar-horvát-szlavonországi postamesterek egyesületét. Erdemeiért az egyesület 1892-ben életjáradékot szavazott meg. Előbb a Wilkens-féle könyvkiadó üzletben, azután a Pallas részvénytársaságnál foglalkozott pénztárnokként. Utolsó éveiben az Egyetértés politikai lapnak szerb és horvát ügyekben tudósítója.

Joannovich György.

Munkái : Post-Kalender für 1861. Baja, 1860. — Posta-naptár 1869 és 1870-re. Pest. — M. Postásztati Évkönyv 1871-re. U. ott. — Szerkesztette a Magyar Posta-Közlönyt 1867 május 20-tól 1868 végéig Baján és 1869 elejétől Posta-Közlöny cz. a. 1878. végéig Budapesten.

Jókai Károly.

Jókai Károly, a Magyar Tudományos Akadémia gondnoka, szül. Madarason, 1853-ban. A gimnáziumot Szabadkán végezte, jogot hallgatott a budapesti egyetemen 1873-tól 1877-ig a Magy. Alt. Hitelbanknál dolgozott; imen a budapesti kir. törvényszékhez került. 1881-ben a budapesti V. ker. kir. járásbírószághoz küldték ki, hol az 1881. évi LX. törv.-ezik (törvény a végrehajtási eljárásról) életbe léptetése körül kifejtett jelentékeny munkásságáért Pauler Tivadar igazságügyminisztertel jutalomban és soron kívüli előléptetésben részesült, egyúttal az összes írók vezetésével bízták meg. 1887-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgató-tanácsa gondnokká választotta meg.

Munkái: Irt két humoreszket: „Az álmatlan segéd“ és az „Öreg béres“ ezímen és költeményeket a György ilonától szerkesztett „Divat-Lap“-ba. — A M. Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeumának tárgyzjegyzéke. (Akadémiai Értesítő 1898—1902. májusi füzetek.) — Arany János levelezésének ezínegyezzéke (Budapest, 1899. A Magy. Tud. Akadémia kiadása.)

Jovanovics János-Zmáj.

Jovanovics János-Zmáj, szül. Újvidéken, 1833-ban. Mint a Tököly-féle intézet igazgatója, a budapesti egyetemen az orvostant elvégezte, orvosá avatták. Gyakorló orvosként működött Pancsován, Karlovcán, Ófutonak, Újvidéken, Kamenicán, Bécsben, Belgrádban és Zágrádban. Életének utolsó éveit Kamenicán töltötte s ott halt meg 1904-ben. Jovanovics János a legkedveltebb szerb lyrai költő. A szerelem és házasság-élet gyönyöreit remekül énekelte meg „Gyulityi“ („Rózsák“) dallágyában; az elvesztett családi boldogság fölötti bánatnak megható költői kifejezést adott „Gyulityi Uveoci“ („Hervadt rózsák“) ezím alatt össze-gyűjtött költeményeiben. Többi eredeti költeményeinek nagy része hazafias dal, de vannak szép balladái és románcaizai is. Ifjú korában írt három elbeszélést is. Kitűnt mint humorista író is. E nemben írta az egyfelvonásos „Saran“ („A ponty“ ezímű vígjátékot és a „Csemer-déka és Pelen-báka“ („Csömör apó és úrom anyó“) ezímű paródiát. Szerkesztette a következő humorisztikus élezlapokat: „Zmáj“ („A sárkány“), „Zsizza“ („Zsizi“) és „Sztarmali“ („Koraeszu“), azonkívül a „Priklapáló“ („Mesei“) és „Zsizan“ („Zsizi“) ezímű víg naptárakat. A gyermekek számára sokáig szerkesztette a „Neven“ („Peremőr“) ezímű gyermekújságot. Szerkesztett egy „Megenvenese“ ezímű olvasókönyvet is. Mint műfordító a legkiválóbb helyet foglalja el a szerb irodalomban. Fordított magyarból, oroszból, németből, francziából, angolból és románból. Magyarból: Petőfi, Gyalai, Ábrányi, Jókai stb. számos kisebb költeményeinek kívül, lefordította Arany „Toldi trilogiájának“ mind a három részét és Petőfi „János vitéz“ ezímű költői elbeszélését, Madách „Ember tragédiáját“, Arany „Murány ostroma“ ezímű eposzát. Műfordítói érdemeit a Kisfaludy-Társaság levelező-tagjának választotta. Oroszból lefordította Lermontov „Démon“ ezímű költői beszélyét, németből Goethe „Iphigenie auf Tauris“ ezímű szomorújátékát, francziából Béranger néhány költeményét, angolból Tennyson „Enoch Arden“, ezímű eposzát és románból Carmen Sylva: „Manole mester“ ezímű drámáját. 1871-ben megjelent eredeti költeményeinek első gyűjteménye: „Szve dojakosnye peszme Zmáj-Jovana Jovanovicsa“ („Zmáj-Jovanovics János összes eddigi költeményei“) ezím alatt. 1882-ben Popovics testvérek kiadásában s Hadzsics Antal szerkesztése alatt Zmáj-Jovanovics költő művei „Pevanija Zmáj-Jovana Jovanovitya“ ezím alatt jelentek meg. 1895-ben jelentek meg Belgrádban „Druga Pevanija Zmáj-Jovana Jovanovitya“ („Zmáj-Jovanovitya János költői műveinek második gyűjteménye“) és „Sznohvaticza“ („Alomban költ dalok“) ezím alatt. 1900-ban „Devesilye“ („Suhancez“) ezím alatt török minták után készített költeményeit adta ki.

Jovanovics Milán.

Jovanovics Milán dr., gyakorló orvos Újvidéken.
Munkái: 1. Narodni lecnik Pouka s zwotu i zdravlju. Újvidék, 1880. (Nemzeti orvos.) — 2. Branio od zaraza. U. ott. 1886. arczk. (Védő a betegség ellen a nép számára.)

Jovanovics Péter.

Jovanovics Péter dr., gimnáziumi tanár Újvidéken. Költeményeket és elbeszéléseket írt a szerb lapokba. Szerkesztette a Baczka Vila (bácskai tündér) szépirodalmi almanachot 1841-ben Újvidéken; összesen négy füzetet jelent meg.

Juba Adolf.

Juba Adolf dr., iskolaorvos és egészségintanár, az országos közoktatási tanács tagja Budapesten. Szül. 1864-ben, Újvidéken. Szépirodalmi dolgozatai s orvosi czikkei a helyi lapokban jelentek meg; 1885 óta kizárólag szakirodalommal foglalkozik. Az Egészség cz. folyóiratnak is munkatársa. Egészségtani gyűjteményéért ezüstérmét kapott az 1900. évi párisi világkiállításon.

Munkái: A szerb hadsereg egészségügye. (Az 1885. szerb-bolgár háborúban.) Budapest, 1886. A belső bajok klinikai kórisméje. Bakteriologiai, vegyi és mikroszkopiai vizsgálati módszerek segítségével. Dr. Jaksch Rezső után fordította. Átvizsgálta Hőgyes Endre tanár. Budapest, 1891. Előadások a gyermekek betegségeiről. Kézikönyv orvosok és orvostanhallgatók számára. Dr. Hensch

Ede után ford. Átnézte Högyes Endre. U. ott, 1893. A magyar és német orvosi és paedagógiai folyóiratokban megjelent nagyszámú értekezésein kívül: Az iskolák építési és berendezési Németországban és Svájcban, 1897; Testtan tanítóképzők számára 2 K. 1908 szeptember.

Juhász Árpád, festőművész, szül. 1863-ban, Zomborban. Iskoláit a Falcione Juhász Árpád. Gyula-féle városi ösztöndíjjal végezte és a mintarajztanodán rajztanári oklevelet nyerve, Münchenben és Olaszországban folytatta festészeti tanulmányait. Tájékozottan és tollrajzokban szép sikereket aratott. A Studio 1909-ben nagy elismeréssel emlékszik meg róla és tollrajzairól. Mint illusztrátor Körösi „Egyiptomiak” és Malonyay Dezső „A Magyar Népművészete” cz. munkáját látta el rajzokkal. És utóbbi munkával van most is elfoglalva. Gödöllőn lakik, az ottani művésztelep tagjaként.

Kabos Márton dr., a Bács-Bodrog vármegye Irod. Társ. választmányi tagja, Kabos Márton. 1858-ban szül. Tíz évig Csongolyán községi orvos volt, azóta Zomborban folytat gyakorlatot. Leginkább folyóiratokba, szaklapokba és politikai lapokba ír. Munkája „Lélekbuborékok.” Utirajz, Zombor, 1906.

Kadosa Marczel dr., ügyvéd, szül. Kishegyesen, 1874-ben. 1904 óta Budapestest ügyvéd. Itt a Borsszem Jankó munkatársra lett, majd néhány évig az Üstökést szerkesztette. Közben novellákat írt a „Pesti Hírlap”-ba, a „Hét”-be és politikai cikkeket az „Élet”-be. Szerkesztője volt a demokrata „Új Század”-nak, ennek megszűntével pedig vezércikkírója „A Nap”-nak és „A Polgár”-nak, majd felelős szerkesztője „A Nép” című napilapnak. A könyvpiacozon két munkája jelent meg, 1897-ben „Blanka” verskötet és 1902-ben „A kupicza bolondja” című elbeszélése a „Munkás-könyvtár”-ban.

Kalapsza János, 1848—49-ben huszárkapitány, szül. 1823-ban, Óbecsén. A szabadságharcban honvéd volt és mint huszárkapitány 1849 augusztus 23-án menekült Orsováról Törökországba. Ekkor Perczel tábornok segédtszéknek nevezte ki; ily minőségben 1850 február 15-én indultak Sumlából Kiútiba, hogy április 12-én érkeztek. Kossuthot 1851-ben Amerikába követte, s Bostonban lovagló-iskolát nyitott. 1856-ban Utahban telepedett le, áttért a mormon hitre s meggazdagodott. Önéletrajzi jegyzetei vannak (1849 augusztus 1-től 1850 április 12-ig) a M. N. Múzeum leltárában.

Kalmár Antal dr., közjogíró és publicista, született Zentán, 1857-ben. Kalmár Antal. Gimnáziumi tanulmányait Nagybeaskereken, Szabadkán és Szegeden végezte, a jogot pedig Budapesten hallgatta. Az ügyvédi diplomát 1891-ben szerezte meg és Bácsopolyán ügyvédeskedett. A tudományos doktrinésre való hajlama ellenállhatatlanul vonzotta az irodalom felé és egy négyszáz oldalas közjogi munkával egy csapásra szerzett magának hírnevet. Ez a könyve, a mely a magyar irodalom legnagyobb polemikus munkája, „Beksies Gusztáv történet- és közjogírása” czim alatt 1902-ben jelent meg. Alapvető új közjogi doktrinák, fényes dialektika, bonezoló vitatkozó elme, s a magyar Korpusz Jurisznak nagy tudása jellemzi a művet. E könyve megjelenése után, Kalmár A. kizárólag a publicisztikára adja magát, s már eddig megjelent hatszáznál több közjogi vezércikkeivel, a nemzeti jogok legpronoszírozottabb harciosa. Jelenleg az Országos Néplap felelős szerkesztője.

Munkái: Beksies Gusztáv, történet- és közjog írása, 1902. Budapest. — A király közjogi felvilágosítása. 1905. U. ott. — Új dualizmus. 1909. U. ott. (Ez a kötete a magyar hadsereg kérdését a pragmatika santon mintájára oldja meg. — Ezek a munkáin kívül még kéziratban van a Tiszai Koronakerületről írt nagy történelmi és közjogi tanulmánya.

Kalmár Endre, tanár, kegyes-tanítórendi tiszteletbeli rendfőnök, szül. Kalmár Endre. 1823-ban, Szabadkán. 1879-ben rendfőnökké választották meg. 1891-ben önként letévén a rendfőnöki hivatalt, a rend a tiszteletbeli rendfőnök czímmel ruházta fel és mint a rendi kormánytanács állandó tagja vesz részt a rend kormányzati ügyeinek intézésében. Írt költeményeket, prózai dolgozatokat, alkalmi és üdvözlő beszédeket stb., a budapesti és a vidéki lapokba.

Kálcs Dömötör, szül. Újvidéken, 1847-ben. Előbb tanár az újvidéki felső leányiskolában, majd Zomborban az ottani szerb tanítóképzőben, melynek rövid ideig igazgatója is volt.

A vigjáték terén sikerült műveket alkotott. Vigjátékainak tárgyát a szerb társadalmi életből merítette. „Próki lék” (Biztos orvosság), „Moj dzsep” (Az én zsebem), „Maxim” és „Po komandi” (Vezényszó szerint”) című vigjátékaival a szerb Maticzanál pályadíjakat nyert. Többi vigjátékai: „Szevkra” („Az anyós”) és „Krivovorezi” (Pénzhamisítók). Két történelmi szomorújátékot is írt: „Deoba Jakisitsa” (A Jakisicos osztozása” 1906-ban) és „Rasztko Nemanity” 1907-ben. Jelenebb szerb írók életrajzait megírta „Szrpszki knjizsevaiczi” Szerb írók czim alatt négy kötetben.

Kálcs
Dömötör.

Kállivoda
Andor.

Kállivoda Andor, m. kir. főerdőmérnök, szül. 1866-ban. Életrajzi adatait szilvárvármegyéje monografiájában adjuk. 13 év óta Szabadka sz. kir. város erdőinek kezelését vezeti. Szakcikkei a szaklapokban jelentek meg. Ő írta e munka számára a vármegye erdőgazdaságára vonatkozó részt.

Kanyó Lajos.

Kanyó Lajos, kir. ítélőtáblai bíró, szül. 1848-ban. Nemesmiliticsen. 1872. elejétől szanctisztiként szolgált az igazságügyminiszteriumnál, hol később miniszteri segédfogalmazóvá, majd fogalmazóvá nevezték ki. 1885-ben a kir. kúriánál segédtanácsjegyző lett. 1891-ben elnöki titkárrá, 1893-ban pedig kir. ítélő táblai bíróvá nevezték ki a szegedi kir. ítélő táblához.

Cikkei a M. Igazságügyben K. L. és k. l. jegyek alatt jelentek meg. — Munkája: Igazságügyi tiszti Nektar és az E. f. kir. bíróságok szervezete (Törvénykezési helynévtár.)

Kanyorszky
György.

Kanyorszky György dr., egyetemi rendes tanár, szül. Nemesmiliticsen, 1853-ban. Rövid ideig működött segédlelkészként Szántón, honnan 1878-ban a kalocsai nagyobb papnevelő-intézetbe hívták theologiai rendes tanárnak és tanulmányi felügyelőnek. Együttal főszékese gyházi hitsonok volt. 1882-től a budapesti egyetem theologiai karának rendkívüli s 1886 óta rendes tanára lett, hol a szír, khald s az arab nyelveket tanította. A Religióban 1883-ban a külföldi egyházpolitikai s társadalmi rovatot vezette, s egyéb cikkeket is írt a lapba.

Munkái: Az élet halála és a halál élete, Kalocsa 1879. — A műveltség szabályai növendékpapok számára. — A loyozótt király diadala, Nagybojti beszédsorozat, Kalocsa, 1880. — A horebi búvány. Polemikus értekezés, Beko és Voltaire sat. ellen. Bpest, 2881. — A klasszikus arab nyelv tan. Iskolai és magánhasználatra. Bécs, 1882. Szerkesztette a Katholikus Theologiai Folyóiratot, többiekkel együtt, 1883—84-ben Budapesten.

Károkasovics
Ireuka.

Károkasovics Ireuka, férjezett dr. Hannig Györgyné, szül. Moholon, 1877-ben. Számos verse és tárcza-czikke jelent meg a megyebeli és a fővárosi lapokban. Önálló munkája az „Életből” című kötet.

Kardos Gyula.

Kardos Gyula, festőművész, szül. Baján, 1857-ben. Művészeti tanulmányait Münchenben végezte, a hol hat évet töltött az akadémián. Budapestre visszatérve, Benzur tanítványa lett s ez időben festette „Jób”, „A szerelmes triton” és „Krisztus kigúnyoltatása” című nagyborsabású műveit, mely utóbbit a budai királyi várpalota számára vették meg. Kardos később visszatért Münchenbe, a hol a miniature-festészetre tért át s e téren is igen szép sikert aratott. A külföldi műkereskedők vásárolták miniaturejeit, melyek közül nevezetesebbek: a „Rendez-vous”, a „Hegedű-virtuóz”, a „felolvasó”, „A spanyol nemes”. A szépen indult kiváló művész a kártya áldozata lett. Az utolsó időben Montecarlóban telepedett le, hol 1908-ban főbe lötte magát.

Karl János.

Karl János dr., orvos-sebész, múzeumi segédőr és egyetemi magántanár, szül. 1842-ben, Cservenkán. 1870-ben a Nemzeti Múzeum állattári osztályának segédőrévé hívták meg; egyúttal a budapesti ág. ev. főgimnázium rendes tanára s 1876-ban az egyetemen az ichtiológia s herpetologia magántanára lett. Több tudós társaság tagja volt. Meghalt 1882-ben, Budapesten. Számos kiváló szak-czikke jelent meg a tudományos folyóiratokban.

Kármán József.

Kármán József ref. lelkész, szül. 1825-ben, Újverbászon. 1846-ban Lovasberénybe ment akadémikus rektornak, hol két évig működött, 1848-ban a lovasberényi nemzetőrök kapitányává választották meg; 1849-ben Perzel Mór táborában volt élelmezési biztos, később pedig Guyon táborában. 1850-ben atyja mellett kápláni minőségben működött; azonban még azon évben lemondott a papi pályáról és Pestre ment ügyvédi irodába. Itt a bírói vizsgára készült. Félév múlva kineveztek kisegítő bírónak, majd Újvidékre helyezték át, hol három évig működött. Ekkor ismét a papi pályára lépett és újverbászi lelkész lett. Számos cikket írt fővárosi szépirodalmi és egyházi lapokba. Önálló munkája: A babonáról. Zombor, 1877.

Kármán Lajos.

Kármán Lajos (újverbászi). ügyvéd, volt országgyűlési képviselő, szül. 1833-ban, Újverbászon. Pesten ügyvédkedett 1872-ig, mūdön az újverbászi kerület országgyűlési képviselőnek választotta. 1884-ig volt a parlament tagja, azóta Budapesten nyugalomban él. beútaza Németországot, Dániát, Belgiumot, Németalföldet, Francia- és Angolországot, Olaszországot, Svájcot, Görögországot s Törökországot. A Kisfaludy-társaságnak, az országos iparegyesületnek alapító tagja. Számos cikket írt a gazdasági és jogi lapokba.

Munkái: Közigazgatási törvények, miniszteri rendeletek és közigazgatási eljárás betűrendben, irománypéldákkal. Pest, 1870. (Karsay Adollal együtt, 2 kiadás. U. ott 1871.) — Programm-vázlat, ugyanott, 1872. — Kármán Lajos országgyűlési beszédei. Bpest, 1873. (Némétül és szerbül is u. ott.

Szarvas Gábor.

Than Károly

A Schweidel-szobor Zomborban.

1873. — Az 1875. államkötségvetés tárgyalása alkalmával jan. 28-án a képviselőházban tartott beszéde. U. ott 1875. (Németül is. U. ott. 1875.)

Katyanszky István Vladiszláv. Szül. Szenttamáson. 1830-ban. Élete legnagyobb részét Szerbiában töltötte, mint gimnáziumi tanár és hírlapíró. Meghalt Belgrádban 1890-ben. Kiváló szerb lyrikus volt. Összegyűjtött költeményei 1879-ben Újvidéken jelentek meg.

Katyanszky
I. V.

Kék Lajos, jogi doktor, ügyvéd és volt országgyűlési képviselő, szül. 1854-ben. Apatinban, a hol ügyvédként telepedett le. Az 1892-iki választások alkalmával nemzeti program alapján képviselővé választották. A naplóbíráló-bizottság tagja volt. A magyar országos tüzoltó-szövetség ügyvivő alelnöke és a Tüzrendészeti Lapoknak jelentősebb munkatársa. Szakezikkei a Jogban jelentek meg. (1888-tól.)

Kék Lajos.

Kelemen Géza, kereskedelmi iskolai tanár, szül. 1854-ben, Baján. Tanít 1886 óta az Aranyosi-féle felsőkereskedelmi iskolában német nyelvet és földrajzt, ezen kívül a VI. ker. felső kereskedelmi iskola rendes tanára. Munkája: Földrajz felsőkereskedelmi iskolák számára. Budapest 1897.

Kelemen Géza.

Kemény János, hírlapíró, a Zombor és Vidéke szerkesztője, szül. Ószivácson. 1886 óta politikai cikkírója több lapnak. 1893-ban átvette a Torontáli Közönlöny szerkesztését és kiadását, de 1907-ben visszatért szülővármegyéjébe és jelenleg a Zombor és Vidéke szerkesztője, úgyszintén a zombori bűjtőroda elnöke. Számos cikkén kívül önálló munkája a „Túlterhelés a népiskolában.” (Hajdúböszörmény 1887.)

Kemény János.

Kempelen Győzőné, Tóth Riza, beszélvirónő. Tóth Kálmán testvérnője, szül. 1832-ben Baján. 1851-ben ment nőül Kempelen Győzőhöz. Meghalt 1858-ban Jászberényben. Irói pályáját Hontalan című novellájával kezdte a Magyar Irók Albumában (Pest, 1850. Riza aláírással); aztán beszélyeit, leveleit és egyéb cikkeit közölték a Hölgyfutár, a Családi Lapok, a Fancsy Album, Gyulai árvizkönyv, Sárosy Gyula Albuma, Nővilág és a Magyar Gazdasszonyok Lapja. Munkái: Kempelen Riza beszélyei. Szeged, 1855. Négy kötet. Kempelen Riza újabb beszélyei. U. ott 1858. Két kötet. — Kibékülés. Irányregény. Kiadta Kempelen Győző, U. ott. 1858. — A grófnő, Pest 1865. (Kempelen Győző munkái II. kötetében.)

Kempelen
Győzőné.

Király János, hírlapíró és szerkesztő. szül. 1825-ben, Újvidéken. 1848-ban Perczel Mór hadseregében mozgósított önkéntes-kapitány lett; 1849-ben a pétervárad helyőrségben, Kiss Pál parancsnoksága alatt, egész a kapitulációig honvédszázados volt. A szabadságharc után hosszabb ideig bűjtösött; majd Pestre került és itt nyelvtanítással foglalkozott. 1860-ban megalapította a Pesti Hölgy-Divatlapot, mely a magyar kiadásal egyidejűleg németül is megjelent; 1873 októberében átalakította Budapesti Bazárrá, melyet később a fia vett át. Cikkei legnagyobb részét lapjaiban jelentek meg, de más budapesti lapokba is írt.

Király János.

Munkái: A takarékos háztartás. Pest, 1860. (2 kiadás.) Az első kiadás Alapos útmutató és hasznos kézikönyv nők számára, Pest, 1858. című. Ugyanez németül. (U. ott 1858.) Szerkesztette 1873-tól—75-ig a Magyar Regénycsarnokot; kiadta 1889 január 1-től 1890 december végéig a Divat-Tükör című női divatlapot.

Kirschanek Ödön, plébános, író, szül. 1864-ben, Újvidéken. 1906 óta kiköszegi plébános. Nemzetgazdasági tanulmányokkal és irodalommal foglalkozik; részt vett ismételten a nemzetközi antialkoholista kongresszusokon. Társadalmi téren különösen a szövetkezeti ügy előharcosa. Sűrűn jelentek meg cikkei a Magyar Gazdák Szemléje, a Havi Közönlöny és más lapokban.

Kirschanek
Ödön.

Kisimrédy Pál, néptanító, szül. 1850-ben, Topolyán. Jelenleg Királysza- badján működik. Munkája: Költemények. Budapest, 1880.

Kisimrédy Pál.

Kiss György dr., orvos, szül. 1839-ben, Bács-Bokodon. 1874-ben Szabadka orvosa lett. A kolerajárvány alkalmával kifejtett buzgalmaért a király a koronás aranykereszttel jutalmazta. A szabadkai kórház is neki köszönhető. Háza is folytonosan kórház volt; állandóan 8—10 beteget tartott házában, kikről nemcsak díj nélkül gondoskodott, hanem élelmezésüket is a sajátjából fedezte. 1878-ban Szegedre költözött. A szegedi árvíz után Belgrádba ment a szembajosok gyógyítása végett. Aztán ismét Szegedre tért vissza s onnét Óbecsére ment lakni. Meghalt 1891-ben. Számos cikke jelent meg a szakfolyóiratokban.

Kiss György.

Klájics János, szül. 1815-ben, Újvidéken. Pesten tette le a jogi vizsgálatokat. 1840-ben beiratkozott a bécsi festő-akadémiába, hol négy évig tanult. Csakis egyházi képek festésével foglalkozott. Ő festette a bajsai, turjai, bácsföldvári, óverbási és glinai templomok oltárképeit. Meghalt Turján 1883-ban.

Klájics János.

Klein Jakab.

Klein Jakab, ipariszkolai tanár, szül. 1855-ben Szabadkán. 1885 óta Temesvári városi ipariszkola tanára. Az ő tervei szerint épült 1885-ben a Délnagymagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum palotája, a belvárosi községi és áll. felsőbb leányiskola épülete Temesvárt. Cikkeket írt a helyi lapokba.

Munkái: *Zeichnenskurs der Baukonstruktionslehre*. Csorovitz 1882. — *Architektonische Formenlehre zum Studium der Renaissance-Formen*. Csorovitz 1883. (2 kiad. Bécs 1885.) *Methodo des technischen Fachzeichnens* U. ott, 1884. (Műszertani pályadíjas munka.) — Az osztrák iparoktatási parhuzamban a magyarral. Temesvár, 1892. Az ipari stíl tanításáról. U. ott, 1893. — Az építészeti alaklat. Elso füzet. Renaissance-stylú parkányok. Temesvár, 1898. Második füzet. Oszloprendek. Harmadik füzet. Falmezők és falnyílások. Továbbá Építési könyvvitel, keresk. miniszt. megbízásából. Palosy Dezsővel.

Kleiner Lajos.

Kleiner Lajos, p. praelatus, érs. hs. helytartó, ezimzetes apát és kanonok, a kalocsa-bácsi egyházmegyében. Szül. 1846-ban, Doroszlán. 1873-ban az újonnan szervezett egyházmegyévi tanfelügyelőséghez segédtanfelügyelőnek nevezték ki. 1878-ban a kalocsai férfitanítóképzőben tanár, 1881-ben iskolalátogató, 1883-ban a nagyobb papnevelő aligazgatója, 1884-ben a középiskolai hittanár-vizsgálóbizottság tagja, 1886-ban főszekesyházi ülnök és az újutas czélú alapítványok segédkezelője (1893-ban főnöke), 1888-ban zsinati vizsgáló, 1889-ben a kisebb papnevelő kormányzója s pápai kamarás, 1890-ben tiszteletbeli, 1895-ben valóságos kanonok, 1896-ban sármonostori ezimzetes apát, 1897-ben tiszai, 1901-ben bácsi, 1902-ben székesgyházi főesperes, 1903-ban bácsi prépost, 1906-ban éneklő-kanonok, pápai praelátus, érseki helytartó, ált. ügyhallgató; 1907-ben olvasó-kanonok. Cikkeket, tudósításokat, könyvismertetéseket, kritikákat és polémiákat írt 1869 óta a tanügyi, egyházi és vidéki lapokba.

Kliegl József.

Kliegl József, gépész. szül. 1795-ben, Baján. Megyei esküdt lett Bácsmegyében, de később Bécsbe ment, hol festőnek képezte ki magát. De tulajdonképeni szenvedélye a gépészet volt. Tervei és találmányai között volt az a híres betűszedő-gép is, melyről egy országgyűlés közönsége sokat és lelkesen beszélt, sőt pénzt is adtak össze rá, de nem annyit, a mennyi elég lett volna. Búvárhajót is tervezett, továbbá egy-sínen járó vasutat és olyant, mely hegnyek fel és le egyaránt könnyen megy és meg is áll, sőt olyan mozdonyt is, mely magával hordja a síneket. Ezenkívül zongorára alkalmazható automatikus hangjegyrőgép, számológép stb. szerkesztett. 1870-ben nagy nyomorban halt meg, Budapesten. Számos géptechnikai értekezést írt.

Koch Antal.

Koch Antal dr., egyetemi r. tanár, a M. Tudom. Akadémia rendes tagja, szül. 1843 január 7-én, Zomborban. A gimnáziumot Kalocsán és Baján végezte; 1861—64-ig a pesti egyetemen bölselethallgató volt. 1865-ben az eperjesi kath. főgimnáziumhoz rendes tanárrá, 1867-ben a József-műegyetemhez természetrajzi, 1868-ban pedig a pesti egyetemhez ásványföldtani tanáreszéddé nevezték ki. 1869-ben a Magyar Kir. Földtani Intézethez került. 1871-ben a budai kath. államgimnázium természetrajzi tanárává és 1872-ben a kolozsvári egyetemre nevezték ki az ásvány- és földtan rendes tanárává. 1874-ben a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktorává avatta. A Magy. Tud. Akadémia 1875 május 15-én levelező (1894 május 4-én rendes) tagjává választotta. 1891—92-ben az egyetem rektora volt. 1895-ben a budapesti egyetemre nevezték ki a geológiai s palaeontológiai tanszékre. Tanulmányi czélból bejárta nemcsak egész Magyarországot és különösen Erdélyt, hanem egész Nyugat- és Dél-Európát. Többször beutazta Német-, Francia-, Angol- és Olaszországot, valamint Hollandiát, Belgiumot és Svájcot. Sok öslényt kereszteltek el a belföldi és külföldi szakferniak K. nevével. Ő maga szintén több kövületmet és fajt vezetett be az irodalomba, melyeket ő fedezett fel. Több mint kétszáz dolgozata jelent meg önállóan és a külföldi s belföldi folyóiratokban.

Önálló munkái: *Erdély ásványainak kritikai átnézete*. Kolozsvár, 1885. — *Kriesch János*. A természetrajz vezérnalaja. III. rész. Ásványtan. Budapest, 1874-ben átdolgozta. — III. rész. Ásvány- és földtan. IV. kiadás, 1878-ban. V. kiadás, 1881-ben. VI. kiadás 1886. Koch Ferenczel együtt: VII. kiadás, 1895. — *Vezérnalaj az ásványtan egyetemi előadásaihoz*. Hallgatói számára írta és kiadta Kolozsvár, 1889. — A dunai trachytesoport jobbparti részének földtani leírása. Földtani térképpel és 6 konyom. táblával. Kiadta a M. Tud. Akadémia, Budapest, 1877. Bő kivonata németül megjelent a Deutsche Geol. Gesellsch. Közönyében. — Az 1880 október 3-iki középérdélyi földrendés. 3 táblával. Kolozsvár, 1881. — Az erdélyrészi medence harmadkori képződményei. I. rész. Palaeogén csoport, 4 táblával. A M. Kir. Földt. Intéz. kiadása Budapest, 1894. II. rész. Neogen csoport, 3 táblával. A M. Földt. Társulat kiadása. Budapest, 1900. Ungyanezek németül is. — A Fruskagora geológiája. Geol. térképpel és egy szelvény-táblával. A M. Tud. Akadémia kiadványa.

Budapest, 1896. Német nyelven is. — Erdély őtércziór echinidjei. 4 könyvem. táblával. Kiadta a M. Kir. Földt. Intézet, Budapest, 1885. Ugyanaz német nyelven is. — Prolyraeodon orientalis Koch, egy új ősemél Erdély közép oeczen rétegeiből, 2 táblával. Természettudományi Füzetek, 1897. Némotül is. — A Bocsimi ozementmárga kövült balai. 8 könyvem. táblával. Természettudományi Füzetek, 1904. Némotül is. — Ezeket kívül több mint 200 értekezése jelent meg bel- és külföldi folyóiratokban magyar, német és francia nyelven. Szerkesztette a „Földtani Közöny”-t 1871—73-ban többekkel együtt és a Kolozsvári Orvos-természettud. Értesítő természettudományi szakát. 1879-től 1895-ig.

Koch Ferencz dr., egyetemi rendkívüli s képezdei rendes tanár, szül. 1853-ban, Koch Ferencz. Zomborban. 1878—84-ig a kolozsvári egyetem vegytani tanszéke mellett tanársegédként működött, és ez idő alatt főleg az analitikai chemiát művelte. 1884—86-ig állami ösztöndíjjal a müncheni s erlangeni egyetemi laboratorumokat kereste föl és kizárólag az organikus chemiával foglalkozott. 1885-ben tette le a bölcsleletdoktori szigorlatot és 1887-ben a kolozsvári egyetemen magántanárrá habilitálták; ugyanekkor a kolozsvári tanítóképző-intézethez kinevezték rendes tanárnak. 1889—92-ig a kolozsvári egyetemen az élet- és körvegytani tanszékot helyettesítette. 1897-ben nyerte Kolozsvárt az egyetemi rendkívüli tanári czímet és jelleget. Dolgozatainak nagy száma a bel- és külföldi szaklapokban jelent meg.

Koch József, kiskéri ág. ev. lelkész. szül. 1854-ben. Újverbászon. Czikkei a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvében jelentek meg. A vármegye első monografiájának is munkatársa volt. Koch József.

Munkái: Sendbriefe an unsere deutschen Bauern. Neusatz, 1885. — Kis-Kér története ... (Némotül).

Kohn Sámuel dr., theologus, a pesti zsidó hitközség főabbija, szül. 1841 Kohn Sámuel. szeptember 21-én, Baján. 1865-ben elnyerte a doktori oklevelet. 1866-ban hívták meg a pesti hitközségi székbe; június 2-án tartotta a pesti izraelita templomban próbaszónoklatát, a legelső magyar hitközségi szónoklatot. Tevékeny része volt az 1868-ban egybegyült magyarországi zsidó egyetemes gyűlés munkálataiban. Előnye a zsidó irodalmi társaságnak. Értekezéseinek, ezikkeinek a száma rendkívül nagy.

Önálló munkái: Zsinagogai szónoklatok. — Ünnepi és alkalmi beszédek. Bpest, 1875. Zur Sprache, Literatur und Dogmatik der Samaritaner. Leipzig, 1875. A M. N. Múzeum könyvtárának héber kéziratai. Bpest, 1877. Mardochai Ben Hillel. Sein Leben und seine Schriften. Breslau, 1877. Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. U. ott, 1881. A zsidók története Magyarországon a legreggibb időkötől a köhétési vészig. Részben kiadatlan kútforrások nyomán. I. kötet. U. ott, 1884. A szobatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. U. ott, 1890. — Szerkesztette Kayserslinggel együtt az Ung. Jüdische Wochenschriftet, 1871—1872-ben. Pesten.

Koklmann Dezső dr., zombori főgimnáziumi tanár, a helyi lapokba Koklmann Dezső. irodalomtörténeti ezikkeket ír és a zombori Szabad Lyceumban tart gyakori tudományos felolvasásokat.

Kollár Győző dr., ügyvéd, kir. közjegyző, szül. 1862-ben, Baján. 1890-ben Kollár Győző. nyert ügyvédi oklevelet; előbb Budapesten, később Zomborban folytatott gyakorlatot, a hol kir. közjegyző-helyettes is volt. Jelenleg Szent-Lőrinczen (Baranya) működik. Czikkei a jogügyi szaklapokban jelentek meg.

Korény-Scheck Vincze, kir. kath. főgimnáziumi tanár, szül. 1844-ben, Hód-ságon. 1867-ben Baja városa megválasztotta főgimnáziumi tanárnak. 1880-ban az úvidéki kir. kath. magyar főgimnáziumhoz helyezték át és itt a kereskedelmi iskolánál egyszersmind óradíjas tanár volt haláláig. Több értekezése jelent meg az Értesítőben. Önálló munkája: Buckle rendszere. Tanulmány. Bpest, 1876. Korény-Scheck Vincze.

Kosztolányi Árpád, főgimnáziumi igazgató, szül. 1859-ben, Szabadkán. 1883 óta a szabadkai főgimnáziumban a matematika és fizika rendes tanára, 1900 óta igazgatója. Czikkei a Természettudományi Közönyben, a Mathem. és Fizikai Lapokban, a főgimnázium Értesítőjében, a Szabadkai Hirlapban jelentek meg. Önálló munkája: Az ingamozgás elmélete. Eszék, 1883. Fia Dezső, a legifjabb költői gárdának tagja, színes műfordításokkal és eredeti versekkel szerepel a szépirodalom terén. Kosztolányi Árpád.

Kosztolányi Dezső, költő és író, szül. Szabadkán, 1885-ben. Budapesten és Bécsben végzett filozófiát. Első versei a „Budapesti Napló”-ban jelentek meg, mely akkoriban a fiatal modern gárda találkozóhelye volt. Munkatársa lett később a „Hét”-nek s mostan is segédszerkesztője és belső munkatársa annak és az Élet című folyóiratnak. Írt azonkívül a „Figyelő”-be, „Nyugat”-ba, „Új Idők”-be, „Vasárnapi Újság”-ba s más heti- és napilapokban. Első kötete — verseskönyv — 1907-ben jelent meg Budapesten „Négy fal között” czímen. Második kötete 1908-ban: „Maupassant összes versei” czímen. Kosztolányi

Dezso verseit Horvat Henrik, a jeles német műfordító németre is lefordította s tavaly Hans *Bethe* „Lyrik des Auslands“-ában napvilágot is látott. Azonkívül több novellája jelent meg németül, románul és szerbül. A „*Mercure de France*“ ismertetést hozott róla, nemkülönben egy modern szerb revü is. Novelláit 1909-ben a-lták ki: „Boszorkányos esték“ czímen. Jelealeg társadalmi czikkeket, ismertetések, kritikákat ír a „Hét“-be *Lehotai*, *Punin* és *Jo* álnevek alatt.

Kosztics-Lázár.

Kosztics Lázár, szül. Alsó-Kaboban, 1841-ben. Már tizenhétéves korában felüti mint Homer Iliásznak ügyes műfordítója. Ifjú korában számos lírai költeményt írt. Jól sikerültek balladái és „Makszim Czrnogjevics“ („Cernovits Miksa“) és „Péra Szegedinacz“ („Szegedinacz Péró“) című drámái. „Gordana“ című verses vígjátékát egy népköltemény nyomán írta. E vígjátékát francziára és németre is lefordították. Shakespeare „Romeo és Julia“, „Lear király“, „Hamlet“ és „III. Richard“ című drámáit is lefordította. Írt néhány fontos esztétikai értekezést, úgymint „Osznovi lepote u szvetu“ („A szépség alapjai a világon“) 1880-ban, „Osznovno naseclo“ („Alapvető elv“) 1884-ben, „Narodno glumovanye“ („Nemzeti színjátszás“) 1893-ban, és irodalomtörténeti tanulmányokat, u. m. „Ilijádi. Pogléd na jednu lepu glavu“ („Iliász. Egy szép fejczetre való pillantás“) és „Romeo i Julia. Jedna ponuda za odmatyiványe Sekszpira u szprszkom narodu“ („Romeo és Julia. Egy ajánlat Shakespeare meghonosítására a szerb irodalomban“). Költeményeinek gyűjteménye Újvidéken jelent meg két kötetben: az első kötet 1873-ban, a második 1874-ben. Ötvenéves irodalmi működésének tisztelőre a Matieza szerb irodalmi társaság most rendezti sajtó alá összes költeményeinek díszkiadását.

Kosztics Milán.

Kosztics Milán, szül. Ószivácson, 1840-ben. A theológiát Karlóczán végezte. Azután Oroszországba ment és Kievvben a theologiai akadémián magisteri kitüntetést nyert. Montenegroban egy ideig tartózkodott mint tanfelügyelő. 1876-ban Óbecsén esperessé választották meg és ez állásban halt meg 1880-ban ugyanott. Írt elbeszéléseket és utirajzokat különféle folyóiratokba. Legfőbb munkája „Skole u Czrnj Gori od najsztarilij vremena do danasnyj doba“ („Az iskolák Montenegroban a legrégibb időktől mai napig“), mely 1872-ben jelent meg.

Kovács Ágoston.

Kovács Ágoston, baranyamegyei szolgabíró, szül. 1827-ben, Ó-Becsén. 1857-ben Pécs város tanácsbírája, 1858-ban ugyanott közigazgatási bíró és 1862-ben középponti szolgabíró lett. Meghalt 1867-ben Pécsen. Költeményeket írt az akkori lapokba.

Munkái: Egy pár szabad szó. Buda. (1848.) — Pályatársaimhoz. (1848.) — Honvédek naplójegyzetei. Pest, 1851. — Gleichenberg egy magyar embernek. Új jegyzetek. Pécs, 1864.

Kovács-Huszka Ferencz.

Kovács-Huszka Ferencz, óbecsei rom. kath. plebános, szül. 1869-ben, Óbecsén. 1892-ben szentelték föl miséspappá és Doroszlóra, majd Temerinbe küldték káplánnak. 1894. őszén az óbecsei kath. hitközség külvárosi lelkésze lett, hol ma is működik. Előszerttel foglalkozik a botanikával és évek hosszú sora óta vizsgálja a Bácska növénytenyésztését és gyűjti az adatokat, kiadandó növényteni munkájához. Czikkai a megyei évkönyvekben és helyi lapokban jelentek meg. Szerkesztette az Óbecsei Közlönyt. Ő írta e monografia számára a növényteni részt.

Kovács Károly.

Kovács Károly, böseleti doktor és főgimnáziumi tanár, szül. 1875-ben, Újvidéken. 1897-ben a makói m. kir. állami főgimnázium helyettes tanára lett.

Munkái: Horatius ódáinak fordítói Virágig és a műfordítás kérdésének fejlődése. Budapest, 1896. — Stavici. A szerenesealom. (Rumen regény.) Makó, 1898.

Kovács Pál.

Kovács Pál, volt országgyűlési képviselő, szül. 1848-ban, Bácsföldváron. 1875-ben mérnöként belépett a tiszavidéki vasúthoz. E vasútak államosítása után Budapestre került és itt az elektrotechnikai tudományoknak szentelte idejét. Az államvasutak és a mérnökegyet megbízásából több ízben tett utazásokat külföldön. 1894-től a kereskedelemügyi minisztérium műszaki osztályában a villamos és egyéb specziális vasutak műszaki előadója volt és részt vett a budapesti földalatti villamos vasút tervezésében és építésének vezetésében. 1896-ban Zenta városa választotta meg országgyűlési képviselőnek. Számos czikke és tudományos értekezése jelent meg a szaklapokban.

Munkái: Az elektrotechnika kézikönyve. Bpest, 1890. — Amerikai tanulmányutam. U. ott, 1894. 82 szövegábrával.

Kovácsfy Antal.

Kovácsfy Antal, hírlapíró, szül. Zomborban, 1870-ben. Sok munkája jelent meg különféle lapokban. Öt éven át volt szerkesztője az általa alapított Középbácskának. Novelláit és verseit most rendezti sajtó alá.

Kováts Tamás József dr., benedekrendi főpát, kir. tanácsos, szül. 1783-ban Szabadkán. Gimnáziumi tanár volt 1804—1809-ig Győrött és 1809—1813-ig Pannonhalmán theológiát hallgatott; 1813—27-ig ugyanott a szentírás és keleti nyelvek tanára s 1827—29-ig prior volt; 1803-ban főpátnak választották. Nagy és Kis-Fiüss egyházi székek örökös és valóságos főispánja volt. Meghalt 1841-ben, Pannonhalmán, hol számos kézirati munkáját a főpátsági könyvtárban őrzik.

Kováts Tamás József.

Kozma János, tanító Zentán. Költeményeket írt vidéki lapokba s a Vidéki Költők Albumába (Kassa, 1896). Kéziratban két színműve van: Szívek harcza (Völgyi Ödön társulata adta elő a kilenczvenes évek elején) s az Erdőőr leánya, (előadta 1896 február 9-én Lukácsi Aladár társulata Zentán.)

Kozma János.

Kozma László, ügyvéd, volt országgyűlési képviselő. Szül. Cservenkán, 1849-ben. Ügyvédi gyakorlatát 1875-ben Zomborban kezdte, hol utóbb mint a délvidék híres kriminalistája lett ismeretes. Tevékeny munkása volt a közéletnek és élénk részt vett Zombor város törvényhatósági képviselőletében, valamint a társadalom mozgalmáiban. 1894-ben Bács-Bodrog vármegye tiszti főügyésze; ugyanez év nyarán az újverbázi kerület országgyűlési képviselőjévé választotta; ezt a kerületet képviselte két cikluson át. Ma az alsóbaranya-bácsi ref. egyházmegye gondnoka. A szabadkai ügyvédi kamara elnökhelyettese. A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat elnöke. — Ennek előtte az irodalommal is sűrűbben foglalkozott, nagy kedvvel az éleztalpokban, de — főleg a helyi lapokban — komoly dolgokat is fejtegetett. Írt prózát, verset egyaránt. — A megyei történelmi társulat évkönyvében nevével ma is gyakran találkozunk. A monografia számára ő írta a ref. egyház történetét.

Kozma László.

Körmöczy Ernő, kalocsa-főegyházmegyei áldozópap, szül. 1877-ben, Zomborban. Pappá szenteltetvén, dolgozott az: „Alkotmány“, „Magyar Szemle“, „Szabadka és Vidéke“, „Bácsmegeyi Napló“, „Bácsmege“, „Bácskai Napló“ című lapok számára.

Körmöczy Ernő.

Munkái: „Emma néni meséi a jó gyermekek számára.“ — „A mi igaz hitünk.“ — Helyet a gyermeknek.“ — „Az antikrisztus csodái.“ — „Az új eljegyzési és házassági törvény magyarázata.“ — 1906 óta a „Bács-Bodrogmegeyi Irodalmi Társaság“ választmányi tagja.

Krishaber Mór, orvosdoktor, egyetemi tanár, szül. 1833-ban, Kulán. Orvosdoktorrá lett 1860-ban, Bécsben, azután Orosházán telepedett le, de később Párisba költözött. A franciaia főváros egyik tekintélyes orvosa s az egyetem tanára lett. Meghalt 1883 április 10-én Párisban. Halála előtt nyolcz nappal a franciaia akadémia odaítélte neki a Monthyon-féle 20.000 frankos díjat, mellyel a tudomány terén csak kiválóbb felfedezéseket szokott jutalmazni. A gége orvostana sokat köszön Krishabernak. Az Orosháza cz. lapnak munkatársa volt és 1877 január 21-től márczius 25-ig szerkesztette is azt, Anonymus névvel.

Krishaber Mór.

Krób Pál, kir. tanfelügyelő, szül. 1826-ban. Újverbáson, hol 1847-ben rendes tanító lett. Innét 1853 őszén a nagyharsányi (Baranyam.) ref. magyar iskolához került. 1871 december 7-én Zalamegyébe másod-, 1876 szeptember 18-án első tanfelügyelővé nevezték ki. Meghalt 1884 június 27-én, Zalaegerszegen. Több időszerű és tanügyi cikket írt. Munkája: Új testámentom magyarázata. Kézikönyvvül hely. litv. néptanítók számára. Németből ford. Pest, 1869.

Krób Pál.

Krump Vilmos, zombori felsőkeresek isk. tanár, a helyi lapokba írt tárczacikkeket, különösen útirajzokat.

Krump Vilmos.

Kuluncsich István, ügyvéd és városi képviselő Szabadkán, hol 1873 október 22-én meghalt 76-ik évében.

Kuluncsich István.

Munkája: Positiones ex civili romano et iure criminali, quas in regia scient, universitate Pesthensi publice propugnandas suscepit anno 1816 Budae.

Kuluncsich Tamás, jogi doktor, ügyvéd, szabadkai származású.

Kuluncsich Tamás.

Munkája: Dissertatio inauguralis iuridica de Fideiussore, quam quae debetur, promittit, quam vna vom positionibus ex universa jurisprudentia . . . in universitate Pestiensis pro summis in iure disquisitionibus mitense Decembris 1787. Pestini.

Kupeczky István, szül. 1871-ben, Szenttamáson. Tanító volt Tolna és Somogy vármegyékben, színész Moszkvában; jelenleg pedig a zombori kir. törvényésznél irodatiszt. Több verse jelent meg bácsmegeyi lapokban.

Kupeczky István.

Onálló munkája: Werbőczy Klára. (Verses elbeszélés. 1895.)

Lajthay János, róm. kath. plébános, szül. 1841-ben. Segédlelkész volt Baracsán, Ó-Kanizsán, Mélykúton, Ó-Bécsen. 1879-ben plébános Ó-Kéren és 1892 óta Kupuszinán; egyszersmind érseki hivatalos iskola-látogató. — Kunstz József kalocsai érsek életrajzát írta meg a M. Sionban (1886); írt még a M.

Lajthay János.

Koronába tanügyi és népnevelési cikkeket, a Szabadka, Szegedi Hírlap, Bácska, Újvidék és több vidéki lapba nevelésügyi cikkeket és könyvismertetéseket.

László Fülöp.

László Fülöp festőművész, szül. Óbecsén, 1869-ben. Egyike a mai nemzedék legkiválóbb arcképfestőinek, a ki az utóbbi években külföldön is sok dícsőséget szerzett a magyar névnek. A XIII. század primitívjei óta, egészen a mai korig, mindig a formai megoldás volt a főtörekvés. A formát kifejezni, színek és árnyalatok segítségével. — Csak az utolsó évtizedekben, épen László tanuló éveiben, merültek fel újabb irányzatok és törekvések, melyekben főtényező szín- és hangulat voltak, a forma elhanyagolásával. Lászlót ezek az irányzatok nem térítették el útjából. Erős egyénisége megővta a tévúttaktól. Nem érzeltet a színekben, nem kísérletezett sejtelmes ködökkel. Positív tudást akart és ezt sikerült is elsajátítania. Ez a virtuóz biztonság, a formának ismerete és finom jellemzése, a mi különösen női arcképeinél tűnik szembe, adják meg művészetének fő jellemvonásait. Tanulmányait az orsz. mintarajziskolában kezdte meg, a hol Székely Bertalan és Lotz Károly tanítványa volt. Azután Münchenben Lietzenmayer Sándornál két évig, majd Párisban Lefèvre és Benjamin Constant tanároknál egy évig tanult. Első önálló műve „Az első mosás” 1890-ben a régi Műcsarnokban volt kiállítva. Iskolai kitüntetésein kívül a zágrábi kiállításon díszokmányt, a Műcsarnok 1891. évi tárlatán a Műbarátok ösztöndíját, az 1896. évi Erzsédes Országos Kiállításon milléniumi aranyérmét, 1897-ben kis állami aranyérmét kapott, a párisi Szalon zsűrije pedig II-od osztályú aranyéremmel tüntette ki őt, Hohenlohe herceg német birodalmi kancellárt ábrázoló arcképeért. László az utóbbi időben a németországi és angliai előkelő köröknek is kedvelt és keresett arcképfestője lett. Berlinben kiválóbb műveiből külön kiállítást rendezett, a melynek igen szép sikere volt. Ő Felsőéget, a királyt festette meg természet után és Erzsébet királynét a Szépművészeti Múzeum számára. 1900-ban. Stiksegauban, (Irország) nőül vette Guinnes Magdolna Lucyt. A párisi nemzetközi kiállításon aranyérmét nyert. Bécsben, 1900-ban, arcképeivel a tavaszi tárlat nagy érmét nyerte el és ugyanott, 1902-ben, Rampolla arcképeért az osztrák állami aranyérmét nyerte. A pápai Pius-rend lovagkeresztjének tulajdonosa és 1903-ban a III. oszt. vaskorona-rendet kapta.

László Mór.

László Mór, orvostudor, nyug. es. és kir. sorhajó-orvos, szül. 1862-ben, Órszálláson. A es. és kir. haditengerészet ösztöndíjasaként, a haditengerészet kötelékébe lépett, mint corvette-orvos. A Saida nevű corvetten másfél évi utat tett a Földközi tengeren, Afrika éjszaknyugati partjain, Amerika keleti partjain, majd Dél-, Közép- és Éjszakamerikában Canadáig, az Antillákon, és a déleuropai városokat érintve, vissza, a pólai hadi-kikötőbe. Ez utazásai alatt, felsőbb paranasra, az érintett kikötő-városok kórházairól részletes jelentéseket írt. Ugyancsak felsőbb megbízásból, a sík tengeren, a hajóról lebocsátott ú. n. uszályháló segítségével, a es. és kir. udvari múzeum részére, a tengerfenék faunájából, nyolcz nagy ládára való anyagot gyűjtött. Azután az „Erzherzogin Stefanie” pánchezóson megírta tanulmányát „Szellőzés és sebesültszállítás pánchezósi hajóinkon” (Über Ventilation und Verwundetentransport auf unseren Panzerschiffen) cím alatt. 1890-ben Bécsbe vezényelték a fogászatban való kiképzése céljából. Pó-lába visszatérve, az ottani haditengerészeti kórházban részt vett a legelső ily fogászati intézet megalapításában és berendezésében, melyet éveken át vezetett. Ezalatt tanulmányt írt a cocainról 1896-ban, 10 évi szolgálat után, mint es. és kir. sorhajó-orvos, nyugalomba vonult és es. és kir. kamarai fogorvosként Budapesten telepedett meg. Sokat írt az ipari higany- és phosphor-mérgezésekről és az országos népfürdők, illetőleg egy orsz. népfürdő-egyesület alakításáról.

Latinovits Géza.

Latinovits Géza volt országgyűlési képviselő, szül. 1863-ban. Bácsmegeye tiszteletbeli főjegyzője; a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulatnak, melyet újjászervezett, alelnöke. A vármegye területén folytatott régészeti kutatásokat személyesen vezette szép eredménynyel. A Vörös-Kereszt-egyletnél tett kiváló szolgálataiért, Lajos Viktor főherceg főmegbízott-helyettesé nevezte ki és hadjárta esetére, szolgálattételre, adlátusnak maga mellé rendelte. 1890-ben megkezdte külföldi nagy utazásait; beutazta Német-, Olasz-, Francia-, Angol- és Oroszországot, Svédországot és Norvégát, a Balkán-államokat, továbbá Algieri, Tunist, Syriát, Palesztinát, Ceylon szigetét és egész Britt-Indiát. Nagyobb utat tett Amerikában is; erről kötetet írt „A business hazájából” címmel. A magyar földrajzi társulatban felolvasást tartott indiai útjáról.

Hazatérve, 1897-ben, Bács város megválasztotta országgyűlési képviselővé. 1899-ben a Latinovits-család levéltárát örök megőrzés végett a M. N. Múzeumban helyezte el. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki és különösen útleírásai, melyek számos lapban, elsősorban jelentek meg, keltettek nagy érdeklődést.

Latinovits János, a főrendiház tagja, a bácsmegegyi Borsod köztségben született s gimnáziumi tanulmányait Bécsben, jogi tanulmányait pedig Budapesten végezte. Nyolcz évig mint táblai tanácsjegyző működött, majd 1878-tól 1887-ig a rigyiczai kerületet képviselte szabadelvű programmal. 1868-ban a Vöröskereszt-Egyesület igazgatója lett. 1895-ben a király a főrendiház tagjává nevezte ki s három évvel később újra kitérítés érte a király a Lipót-rend lovagkeresztjét adományozta neki. Meghalt 1909-ben Budapesten.

Latinovits
János.

Latinovits Pál, ny. főispán, főszerkesztő, szül. 1856-ban, Bácsborsoson. A gimnáziumot Baján végezte, azután egyéves önkéntes lett az 5-ik huszárezredben; a tisztí rang elnyerése után, két évig Bécsben, majd Budapesten hallgatta az egyetemet, melynek végeztével szerepet vállalt Bács-Bodrog vármegye közéletében. 1886-ban közgazdasági előadó lett és jelentései s gazdasági cikkei a vármegyei lapokban, úgyszintén a Földművelésügyi Értesítőben jelentek meg. 1896-ban a regőczi kerület ország. képviselővé választotta és 1900-ban másodszor is őt küldte a kerület a házba. Beszédei a földművelésügyi és belügyi költségvetések alkalmával a delegációban tüntek ki. 1901-ben Bács-Bodrog vármegye főispánjává nevezte ki a király, mely méltóságát 1906-ig viselte. Főispáni működéséről a vármegye történetének keretében számolunk be. A Bácsmegegyi agrártakarékpénztár, a Bajai takarékpénztár és a Zentai és esajkás takarékpénztár elnökévé választotta; a gyancsak elnöke a Bácsmegegyi Gazdasági Egyesületnek. Lapvezére a Bácsmegegye cz. hírlapnak, melynek hasábjain számtalan cikke jelenik meg, vezércikk és tárcza alakjában.

Latinovits
Pál.

Latinovits Szaniszló, városi tanácsos, szül. 1870-ben, Borsodon. Az érettségi vizsga letétele után a kalocsai papnevelő-intézetbe lépett, hol vallásos költeményeivel Haynald bíbornok figyelmét is magára vonta s több ízben díjakat nyert. 1888-ban a papi pályától megvált és Budapesten a jogot hallgatta; majd a közjegyzői pályára lépett. Jelenleg Zombor város tanácsnoka. Szorgalmas munkatársa a bácskai helyi lapoknak, melyekbe költeményeket és cikkeket írt.

Latinovits
Szaniszló.

Munkája: Vadvirágok. Gödöllő, 1895. Nyom. Bpsten. (Költemények Latinovits Stanci névvel.)

Latinovits Vincze volt országgyűlési képviselő s kir. főügyész. 1848 előtt Bács-megyénél viselt hivatalt. A szabadságharc alatt fegyverrel szolgált a nemzet ügyét; az abszolút uralom idejében hosszabb fogságot szenvedett. Négy ízben, 1861., 1865., 1869. és 1867-ben volt országgyűlési képviselő. Bácsmegegye 1861 febr. 7-iki közgyűlésén ő indítványozta a nevezetes feliratot a királyhoz, mely szerint a megye szorosan ragaszkodik az 1848. törvényekhez. Meghalt 1886 jan. 19-én Baján. 63. évében. Országgyűlési beszédei a Naplókban jelentek meg.

Latinovits
Vincze.

Lemberger Armin, jogi doktor és ügyvéd, szül. 1856-ban, Baján. 1885-ben Budapesten jogidoktorrá avatták és 1887-ben ügyvédi oklevelet nyert; ezután szülővárosában mint gyakorló ügyvéd telepedett le. Buzgó agitációt fejtett ki a Közép-Dunának Baja—Báttaszéknél leendő áthidalása tárgyában; szervezte ez ügyben 1898-ban a kormánynál tisztelgett monstre-küldöttséget és szerkesztette a kormánynak átnyújtott emlékiratot; ugyanezen ügyben az 1898-ban Szegeden megtartott II. kereskedelmi kongresszuson előadóként szerepelt és értekezése a kongresszustól kiadott jegyzőkönyvben (Szeged, 1898) jelent meg; ez érdemeiért Schmausz Endre főispán Baja város tiszteletbeli tisztí ügyészévé nevezte ki. Választmányi tagja a bajai Gyümölcsészeti Egyletnek; tiszteletbeli tagja a kereskedő-ifjak egyletének és az izraelita nőegyletnek. — Cikkei a különböző sajaklapokban jelentek meg. Szerkeszti 1898 óta a Bajai Hírlapot. Szerkesztette a bajai iparkiallítás Kalauzát 1900-ban. Arany János Toldijának (A trilogia I. része) metrikus német fordítását is ő írta. Megjelent 1903-ban, Lipcsében, a Jaeger-féle könyvkiadó-vállalat bizományában.

Lemberger
Armin.

Létmányi Nándor, bölcséleti doktor, főgimnáziumi tanár, született 1854-ben Szabadkán. 1881-ben nyert tanári oklevelet; tanár volt Nagybeacsereken, majd a brassói állami főreáliskolában és 1895 óta a budapesti VII. kerületi állami főgimnáziumban a történelem és földrajz tanára, egyszersmind a rákospalotai Wagner-féle nyilvános gimnázium igazgatója.

Létmányi
Nándor.

Munkái: A magyar államelet és alkotmány viszonyosságainak vázlata, 1881—1790. Nagy-Beszerkenk, 1881. — Parlamenti Hírvádi János és fia közötti, tekintettel hadvezéri képességeik és hadsíkeroikre. Budapest, 1885. — Szerkesztette a Torontól ez. helyi lapot 1880 jun. 22-től 1881 aug. 21-ig. Nagy-Beszerkenk.

Lóvay Henrik.

Lóvay Henrik báró, szül. 1825-ben, Kisteleken. Kinevezett örökös főrendiházi tag, a vaskorona-rend lovagja, a Szent Móríc és Lázár olasz kir. rend közepkeresztése, az Első M. Ált. Biztosító-Társaság alapítója és volt vezérigazgatója, kiváló közigazdász és emberbarát. Életrajzi adatait Győr vármegye monografiájában közölik. Közigazdász irodalmával is foglalkozott; munkája „Néhány szó mezőgazdasági bajaink orvoslásáról” címmel önállóan jelent meg.

Linder György.

Linder György, volt orsz. képviselő, született 1850-ben, Páripáson. A jogot Budapesten végezte. 1870-től gyorsíró volt a képviselőházban, 1876. évig. 1877-ben körjegyzővé választották Majs községben. Itt tevékeny részt vett a közéletben. Megalapította a kisbirtokosok hitelintézetével szövetséges mezőgazdasági intézetet. 1887. évben méréskelt ellenzéki programmal a mohácsi kerületben képviselővé választották. Tagja volt a zárszámadási és könyvtári bizottságnak. 1892. évben a csornai kerület választotta meg és újból tagja lett a képviselőháznak. Éveken át a „Magyar Állam” országgyűlési rovatának volt a vezetője. Munkája: *Öszinte szó az agrárkérdéshez*, illetőleg a kisbirtokosok hitelügyének rendezéséhez. Bpest, 1883. Országgyűlési beszédei a Naplóban vannak (1887—1896). Mint országgyűlési képviselő és azután is, a Budapesti Hírlap, Pesti Napló és Pesti Hírlapba írt számos név nélküli politikai cikkeket és tudósítást.

Loósz István

Loósz István, főgimnáziumi tanár, született 1868-ban. Szabadkán. Mint tanár hét évig működött a lugosi állami gimnáziumban, azután a szabadkai községi főgimnáziumhoz került, hol jelenleg is működik. — Irodalomtörténeti és aeshetikai cikkeket írt a különféle szaklapokba.

Főbb munkái: Költői olvasmányok. Románézek, balladák és lírai költemények, bevezetéssel, rendszeres verstanál és magyarázatokkal. Bpest, 1897. (Tócsa Gusztávval.) — Szemlények a kurucz-világ költészetéből. Budapest, 1904. — Vörösmarty: Zalán hatásának magyarázata. U. ott, 1906. — Szemlények a magyar történetirókból és szónokokból. U. ott, 1909. (Tócsa Gusztávval.) — Ezekon kívül remédek értékes jelent meg, melyeket lehetetlen mind felsorolni.

Lovász Márton.

Lovász Márton dr., szül. Zentán, 1864-ben. Budapesten, 1886-ban, az államtudományok doktorává avatták. A közös hadseregben tartalékos tüzérhadnagyvá, majd a honvédségnél huszárhadnagyvá nevezték ki. A közszolgálatot Bács-megyében kezdte, mint közíró, gyakornok; később árvaszéki ülnök és Ada mezőváros főjegyzője volt. A hírlapírói pályára lépett és azóta a „Magyarország” szerkesztőségében működik, jelenleg a lap felelős szerkesztőjeként. 1901-ben képviselőnek választották meg, azóta mindig tagja az országgyűlésnek. 1903 óta a delegációnak is tagja, a melynek különösen hadügyi és külügyi albizottságában élénk tevékenységet fejtett ki. Tagja a VIII. bíráló, a közigazdász- és véderő-bizottságnak. Publicisztikai munkássága rendkívül nagy. Vezérezikkei kiváló politikai készültségről tesznek tanúságot. Országgyűlési beszédei a Naplóban vannak.

Lukácsy István.

Lukácsy István, szül. 1874-ben. Pappá szentelték 1897-ben, 1900-ban került Szabadkára hitoktatói minőségben. Nagyon sokat utazott külföldön; bejárta csaknem egész Európát és útleírásait a helyi sajtóban közölte. A szabadkai Szabad Lyceum 1904-ben titkárává választotta. Most rendezi sajtó alá összegyűjtött tárczáit.

Magyarász Ferenc.

Magyarász Ferenc, bajai főgimnáziumi tanár, szül. 1877-ben. Életrajzi adatait szilivármegyéje monografiájában közöljük. 1904 óta a bajai ciszt. r. főgimnázium tanára. Rendes munkatársa a Bajai Független Újságnak és a Közérdek ez. székszárdi lapnak, hol eddig közel kétszáz vezérezikke, tárczája stb. jelent meg. Ezekon kívül számos más lapban jelennek meg dolgozatai. A monografiánk számára az ő tollából való Baja város leírása. Több szentbeszéde önálló kiadásban jelent meg.

Magyary Pál.

Magyary Pál, szül. Baján, 1857-ben. 1880-ban szentelték fel pappá. 1879-től kezdve a püspöki irodában actuárius, azután segédlelkész. 1886-ban a lugosi főgimnáziumban hittanár lett. 1888-tól a esanádi kispapok lelki atyja és a székesegyház hitszónoka Temesvárt; 1893 óta ugyanott theologiai tanár. — A Böleseleti Folyóirat munkatársa. Szerkesztette és kiadta Temesvárt a Szent-Gelért című hetilapot és a Sz. Gerardusblatt ez. lapot. Az utóbbi melléklapja lett a Landbotenak.

Mály József, festőművész. szül. 1860-ban, Zomborban. 1893. év tavaszán Münchenbe költözött és ott Hollósy Simon festőiskolájában tanult, majd két évig a müncheni akadémiát látogatta, azután hazajött és három évig a Falcione-féle 1200 koronás ösztöndíjjal a Budapesti országos m. kir. mintarajztanoda és rajztanárképző gyakorló osztályának volt látogatója, Lotz Károly alatt. 1895-ben Nagybányára költözött és itt festette legszínesebb képeit. 1898-ban Budapesten a millenniumi díszfelvonulás című nagy képen dolgozott. Az országos magyar képzőművészeti társulatnak tavaszi tárlatán „A téli tájkép” című festménye feltűnést keltett. 1898. év őszén ismét részt vett a kiállításon, hol a „Gombosi tájrészlet”, „Szállás a zombori határban”, „Keresztűz között” és „Esti hangulat” című képeivel szintén nagy sikert aratott. Folyton betegeskedett és meghalt 1901-ben, Zomborban.

Mály József.

Mandics Tivadar volt miniszteri tanácsos, szül. Újvidéken, 1824-ben. Jog- és államtudományi tudorként lépett állami szolgálatba s mint ügyes és lelkiismeretes hivatalnok, gyorsan haladt előre. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban miniszteri tanácsos s a szerb egyházi ügyek előadója volt. Újvidéken halt meg 1903-ban. Agg korában, igen érdekes emlékeit írta meg, melyek „Uzpromene iz srpszkog narodno-crkvenog zivota” („Emlékek a szerb nemzeti és egyházi életből”) cím alatt a szerb Matieza évkönyveiben és innen külön lenyomatva, négy kötetben jelentek meg.

Mandics Tivadar.

Mann Jakab dr., született Csonoplyán, 1848-ban. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, a hol orvos-sebészdoktori és szülészmesteri oklevelet nyert. 1880-ban állami ösztöndíjjal tanulmányutat tett Ausztria és Németország egyetemein. 1881—1883-ban tanársegédként működött a budapesti egyetem szülészeti és nőgyógyászati klinikáján. 1883-ban a szülészeti műtéttanból magántanári képesítést nyert a budapesti egyetemen és mint ilyen a közoktatásügyi kormánytól megbízatást kapott a szegedi bábaképző szervezésére, melynek igazgató-tanára lett. 1898-ban a királyi tanácsosi címet nyerte, ugyancsak 1898-ban a bolgár polgári érdemrend tisztí keresztjével tüntették ki, 1906-ban pedig a magyar nemességet kapta, csonoplyai előnével.

Mann Jakab.

Munkái bel- és külföldi szaklapokban jelentek meg. Nevezetesebb munkái: Szülészeti műtét-tan orvosok és orvostanhallgatók számára. Bpest, 1884. (2. jav. kiad. U. ott, 1894.) — A szegedi m. kir. bábaképző 1884—1894. Szeged, 1895. — Felső oktatásügyi Magyarországon. Az 1896. ezredévi országos kiállítás alkalmára a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából. Bpest, 1896. „A bábaképző-intézetek” czimén. — A hivatalos „Magyar Bábakönyv” szerkesztőbizottsága által a könyv megírásával megbízva: „Magyar Bábakönyv”, Budapest, 1902.

Manoilovics Emil, a kir. Curia volt tanácselnöke., szül. Szabadkán, 1823-ban, a hol kb. 24 évig folytatott ügyvédi gyakorlatot. 1865-ben Versecz városa megválasztotta képviselőjének. Ekkor a balközéphez csatlakozott és részt vett a delegációban. 1869-ben kir. semmisítőszéki bíró lett, 1887-ben pedig a kúria tanácselnöke. Tagja volt a legtöbb törvénykészítő bizottságoknak. A Hazai jog codificationális munkájánál is jelentékeny szolgálatokat tett. Ennek elismeréséül kapta a Szent István-rend középkeresztjét. Czikkei a Nemzetben jelentek meg; beszédei az Országgyűlési Naplóban vannak. A Pallas nagy lexikonjának is volt munkatársa.

Manoilovics Emil.

Margalits Ede, egyet. tanár, a Pázmány-társulat volt elnöke, szül. 1849-ben. Nem a vármegye szülötte s így bővebb életrajzi adatait szülővármegye monografiájában közöljük. Itt csak megemlítjük, hogy 1870-ben a bajai állami tanítóképzőben a vidéki szláv nyelvek rendes tanára lett, 1871-ben pedig ugyanott a főgimnáziumban az irodalom tanára volt. 1875-ben a budapesti egyetemen a bölcseletről doktorátust nyert. A királyi elismerés már 1884-ben felkereste, a mikor a koronás arany érdemkeresztet kapta. A következő évben a zombori gimnázium igazgatója lett, 1891-ben pedig Budapestre, a Tud. Egyetem tanári karába hívták meg. 1902-ben a Szent Gergelyrend lovagkeresztjét nyerte.

Margalits Ede.

Bács-Bodrog vármegyében megjelent munkái: Párhuzam Vörösmarty és Arany mint épszköltők között. Baja, 1875. — Lucanus Pharsaliája. U. ott, 1876. — Bácskai közmondások és szólásmódoak. U. ott, 1877. — Középtanodai segédkönyv. Hosi époszok meséi. Zombor, 1881. — Emlékbeszéd Deák Ferencz fölött. U. ott, 1881. — Három év után. Beszédek és hírlapi cikkek. U. ott, 1884. Irodalmi működése rendkívül kiterjedt. További irodalmi működését szintén szülővármegyéjének kötetében fogjuk közölni.

Marinkovics Konstantin (Szilárd), szül. Újvidéken, 1784-ben. Újvidéken lett plébános. Szentszéki ülnök és gimnáziumi hittanár is volt. Meghalt 1844-ben.

Marinkovics Konstantin.

Munkái: *Placs Rachel* ili *ubine* 14000 mjadenev na poveljenje Iroda carna judojszkoz vo Viletonju zbišesjeszja („Rachel siralmu vagy 14000 gyermek megületešo Herodes ezár puranesara Bethlehemben.” Budan, 1808.) — *Otkrovenio Ameriki* („Amerika felfedezése,” németből. Budan, 1800.) — „Tolkovanie szvjessennih ewangelej.” („A szent evangélium magyarázata.” 1839.)

Marinkovics
Vuk.

Marinkovics Vuk (Farkus), szül. Újvidéken 1807-ben. Iskoláinak végeztével Belgrádba ment, hol mint gyakorló orvos élt. Meghalt 1859-ben.

Munkái: „*Nacelo fizike*” („A természettan elemei”) Belgrád, 1851.) — „*Jesztesztvena povjesztuceza*” („Természetrajz”, Belgrád, 1851.)

Markovics Lázár

Markovics Lázár, szül. Csurogon, 1875-ben. Az orvostanfolyamot Budapesten végeztén. Újvidéken telepedett le mint gyakorló orvos.

Mrgud álnév alatt kiadta 1905-ben „*Pod novim szlemenom*” („Új tető alatt”) című eredeti népszámvét. A szampadon elondták „*Milka*” (a társadalmi életből), „*Uzskoskinya*” („Leányiszoktetés, a népéletből) számvévet s „*Sztrasan Dan*” (Rómas nap) bohózatát, „*Gyakon Avankum*” című történelmi kis drámáját, 1907-ben, „*Nazodnjak*” (Népevezér) vigjátékát, 1909-ben, „*Bran-kovo Kolo*” című műdrámat közölte. Számos orvostani értekezést és színjázi bírálatot is írt.

Martonffy
Károly.

Martonffy Károly, szül. Petrováczon, 1821-ben. 1842-ben Zomborban ügyvédi irodát nyitott. 1848-ban bácsmegyei szolgabíró lett és még ugyanebben az évben petróváczy képviselő. Részt vett a szabadságharcban. Jelen volt a világiosi fegyverletételnél, majd Aradra ment. Itt elfogták és börtönbe vetették. Az aradi börtönből három hónap múlva a Neugebäudeba hurczolták. Innen két hét múlva kegyelemmel elbocsátották, de ügyvédi gyakorlatának folytatására csak 1856-ban kapott engedélyt. 1860-ban tiszti főügyész volt Bács megyében. 1871-ben kinevezték főispánnak és mint ilyen 1876-ig működött. 1884-ben zombori képviselő lett. Beszédei az Országgyűlési Naplóban vannak.

Matics M.
András.

Matics M. András, szül. Moholon, 1851-ben. 1876-ban nyert tanári oklevelet és azóta az újvidéki szeb főgimnáziumban tanár.

Iskolai Számítana, Fizikai és matematikai Földrajza több kiadást ért. Többi munkái szeb nyelvre fordított vagy átdolgozott értekezések. Írt egy „Szeb-német” és „Német-szeb” zseb-szótárt is.

Maximovics
Miklós.

Maximovics Miklós, szül. Zomborban, 1840-ben. A budapesti m. kir. tud. egyetemen jog- és államtudományi tudorrá lett. Négy ízben képviselte szülővárosát az országgyűlésen. Többször a szeb egyházi kongresszusnak is tagja volt. Életének utolsó éveit nyugalomban a Kernya melletti jószágán töltötte. Meghalt Zomborban, 1907-ben. Számos értékes cikket és értekezést írt a politikai és szépirodalmi lapokba.

Mayer Béla.

Mayer Béla dr., szatmári püspök, 1838 július 19-én, Zomborban született. Áldozópappá szentelték 1862 július 27-én. Négy évig működött mint segédlelkész Kulán és Militien. Kápláni éve alatt elnyerte a doktori oklevelet. A kalocsai érseki udvarnál előbb szentszéki jegyző, később levéltáros s 1870-ben érseki titkár lett. Mint tanár a tanítóképző-intézetben is néhány évig tanított. 1875-ben szentszéki tanácsos; 1878-ban zsinati vizsgáló; 1880-ban pápai kamarás lett; 1881-ben pedig a kalocsai egyházmegye kanonokja, mely alkalommal egyházmegyei főtanfelügyelőnek és zsinati előadónak is kinevezték. 1883-ban apattá, 1888-ban választott basoni püspökké nevezték ki. 1891-ben káptalani helynök, 1892-ben a szentszéki tanács elnöke lett. Császka György kalocsai érsek halála után másodszer lett káptalani helynök s ezt a méltóságot viselte szatmári püspökké történt kinevezéséig, vagyis 1905. évi október 27-ig. Elsőrangú szerepe volt a kath. nagygyűléseken, hol a nevelésügyről és a nőkérdésről szabad előadásokat tartott. Kanonok korában a kalocsa-főegyházmegyei tanítók özvegyeinek és árváinak gyámolítására 80,000 koronás alapítványt tett s 25,000 koronát adott a kalocsai tanítók házának kibővítésére. A „*Spiritizmus keresztény kath. megvilágításban*” című munkája 1899-ben hagyta el a sajtót; 1890-ben jelentek meg alkalmi beszédei és értekezései; majd 1902-ben ezeknek újabb sorozata. Mayer megrongált egészségi állapota miatt nem foglalhata el a szatmári püspöki széket.

Megyesi
Ferencz.

Megyesi Ferencz, újvidéki főgimnáziumi igazgató, szül. 1874-ben. Tanári oklevelet 1899-ben szerzett; 1906-ig a zombori állami főgimnáziumban tanár, azóta Újvidéken igazgató. Művészettörténeti, paedagogiai és szépirodalmi cikkeket írt értesítőbbe, szakfolyóiratokba és a bácsmegyei lapokba. Nagyobb elbeszélése jelent meg a Kath. Szemlében. (1900.)

Merkler József.

Merkler József, jánosalmi születésű. Tolnamegye tiszteletbeli főorvosa volt harminczöt évig. A szabadságharezt mint fiatal orvosnövendék harezolta végig. A szörégli csata után elfogták, de a jószívű Gerstner tábornok szabadon bocsá-

totta. 1853-ban a pesti egyetemén nyert orvosi oklevelet. Írt az Életképekbe, a Pesti Naplóba, Czikkei a Zeitschrift für Natur und Heilkunde-ban, a Wiener Medic. Presse-ben is megjelentek.

Mesterházy Kálmán, tájfestő, szül. Szabadkán 1857-ben. Kezdetben a zenei pályára készült, de erről a tervéről le kellett mondania, mert szerencsétlen baleset következtében, 1871-ben, a kezét törte. A művészetek iránt való nagy vágya azonban nem hagyta nyugodtan és festészetet kezdett tanulni. Rövid időre külföldre ment, a hol több jeles mester oldalán képezte ki magát. Már 1874 óta állandóan szerepelt a műtárlatainkon és a közönség hamar megkedvelte. 1882-ben gróf Zichy Jenővel sokat fáradozott azon, hogy a képzőművészeteket a vidékkel is megkedveltesse; egymásután rendezte az ilyen kiállításokat Debreczenben, Székesfehérvárt és Kolozsvárt. 1891-ben festőiskolát nyitott a fővárosban. Élete delén szakadt ketté a művészpályája: 1898-ban agyonlőtte magát.

Mesterházy
Kálmán.

Mészáros Lázár, 1848-iki hadügyminiszter, szül. Baján, 1796-ban. Iskoláit itt kezdte, Szabadkán és Pesten folytatta. Ezután rokona, Szucsics Mátyás szabadkai plébános, később székesfehérvári püspök nevelte. Szenvedélyes bibliálovó volt, mely szokását még katonakorában is megtartotta. Nemcsak a magyar, de a francia, olasz, német és angol bibliákat is ismerte. 1813-ban egyetemi hallgató volt, de ő a fölkelő-sereg vezérlétére való könyvet és a mértant tanulmányozta. A bácsmegeyi fölkelő lovascsapat őt választotta hadnagynak, de innen a Lichtenstein herceg nevét viselő ezredbe sorozták főhadnagyi rangjának megtartásával. 1814-ben Szlavóniába rendelték ezredével. Az olasz forradalom alatt Milanóban három napig küzdött. Olaszországban hosszabb ideig tartózkodott. Reá bízta Rainer főherceg begyakorlását. Olaszországi tartózkodása alatt tanulta meg a tót, szerb, török és olasz nyelveket. Ekkor kezdett irodalommal foglalkozni s ekkor jelentek meg nyomtatásban munkái. Értette az asztronómiát, szerette a vegytant, nagy természetbarát és mezei gazda volt. A Magy. Tud. Akadémia 1844-ben választotta levelező-tagjává. 1848-ban nevezte ki Ferdinánd király hadügyminiszternek. A július 5-én megnyitott pesti országgyűlésen megjelent és azontúl többször tartott beszédet. A Debreczenben kiadott függetlenségi nyilatkozat után a második minisztériumban már nem foglalt helyet. 1848-ban Kossuth kinevezte a felső-dunai sereg fővezérévé, de e kinevezést később Görgeire ruházta. Görgei azonban Aulich javára lemondott. Kossuth Mészárosot és Dembinszkyt Szege-len újból kinevezte, még pedig úgy, hogy Dembinszky legyen a fővezér és Mészáros a segédje. Mikor aztán Szőregh mellett vereséget szenvedtek, kimenekültek az országból. Az emigrációban sok hányattatás és szenvedés után halt meg Telegi Sándor gróf anyósának, lady Langdalenak birtokán. Az eyvodai kertben temették el. Czikkei a M. Gazdában, a Budapesti Divatlapban jelentek meg.

Mészáros
Lázár.

Munkái: Huszárok kézi könyveeskéje, Pest, 1849. — Esmék és jellemrajzok az 1848—49-iki forradalom eseményei és szereplőiről. Közrebocsátja Szokoly Viktor, Pest, 1875. — Mészáros Lázár élettörténete, külföldi levelezései, emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. U. ott, 1866—67. — Eredeti kézirat a M. N. Múzeumban, 8-rét, s7 levél. Emlékiratainak kéziratát Szokoly a M. Tud. Akadémiának ajándékozta.

Mészáros Nándor, szül. Szabadkán, 1837-ben. Szabadkára neveztek ki gimnáziumi tanárnak, honnét Budára helyezték át. Itt a budapesti tanáregylet titkára volt. 1872-ben már tagja volt a közoktatási tanácsnak. 1875-ben kormánybiztosként az erdélyi középiskolák megvizsgálására küldték ki. 1874-ben kineveztek a szegedi tankerület főigazgatójának. 1882-ben Szeged város I. kerületi orsz. képviselőnek választotta. 1884-ben a pécsi tankerület főigazgatójának neveztek ki. Mielőtt állását elfoglalhatta volna, meghalt.

Mészáros
Nándor.

Munkája: Görög olvasókönyv. Magyarazó jegyzetekkel és szótárral a gimnázium V. és VI. osztálya számára. Schmidt H. és Wenzel V. nyomán. Buda, 1873. — Szerkesztette: A budapesti tanári egylet 1866. évről szóló Értesítőjét. Pest, 1867. Czikko az Országos Középiskolai Tanáregylet Közlönyében jelent meg. Beszédei az Országgyűlési Naplóban vannak.

Mészey Géza, szül. Szabadkán, 1856-ban. A mérnöki pályára lépett és az osztrák, majd az osztrák-magyar vasút szolgálatába lépett. Gyorsan emelkedett pályáján. Tarifa-referens lett és Hollandiában, Svájcban, Németországban és a Kelet vízi forgalmában képviselte a társaságot. Az osztrák vasút államosítása után, 1891-ben államvasúti főellenörként osztották be a magyar államvasút hajózási szakosztályához. 1895-ben felügyelő lett, 1896 óta pedig a hajóskapitányi oklevél elnyerésére kiküldött szakbizottság rendes tagja. Közgazdasági és köz-

Mészey Géza.

lekedésügyi czikkeket írt hazai, berlini, bécsi szaklapokba. 1883 óta a Pester Lloyd közgazdasági rovatába is dolgozott.

Munkái: Hajózási szokások tervezete. Budapest, 1895. — A hajózási kereskedelmi szolgálat. U. ott, 1897.

Mezey Károly.

Mezey Károly, ügyvéd, szül. Palánkán 1839-ben; meghalt 1899-ben. Kiváló érdemeket szerzett szülőhelye felvirágoztatásában. Az ő kezdeményezésére létesült az első dunai gőzkomp, mely Horvátországgal teremtett összeköttetést. Ugyanez az ő hozta létre a palánka—feketehegyi vasutat, mely a forgalom és kereskedelem emelését eredményezte. Nevéhez fűződik még a palánkai díszes kaszinó, a tüzoltóegylet, a magyar kisdélvő, a polgári fiú- és leányiskola, a palánkai takarékpénztár stb. A szülőhelyének tett szolgálataok iránt való hálából, díszes éreztobrot emeltek a kaszinói parkban emlékezetének.

Mihajlovics Miklós.

Mihajlovics Miklós, a kir. tábla volt elnöke, szül. Zomborban, 1811-ben. A jogot elvégezvén, eleinte szülővárosában ügyvédeskedett, 1850-ben Zomborban aljárásbíró, 1854-ben Temesvárt országos törvényszéki, majd főtörvényszéki tanácsos, s végre a bécsi magyar udvari kancelláriánál udvari tanácsos lett. 1865-ben országgyűlési képviselővé választották meg s tagja volt az első delegációznak. Néhány évvel később tanácselnökké nevezték ki a legfőbb ítélőszékhez és ekkor kapta a II. osztályú vaskoronarendet. 1881-ben a királyi kúria alelnöke, 1883-ban a budapesti kir. tábla elnöke lett. 1887-ben nyugalomba lépett és ekkor a királyt a főrendiház örökös tagjává nevezte ki. Meghalt 1895-ben, Budapesten. Irodalmi működését főleg jogi szaklapokban fejtette ki.

Mihálfi József.

Mihálfi József, szül. Kiszáacson 1838-ban. 1860-ban helyettes, később rendes tanár a szarvasi főgimnáziumban; majd az iparközpont igazgatója lett.

Munkái: Vázlatos magyar irálytan, különös tekintettel a lovelírásra, prózai és költészeti példatárral, valamint irályfeladványokkal. Pest, 1871. — Magyarország és Ausztria földrajza, tekintettel természeti viszonyaira, a legújabb kútfők felhasználása és a métermérték alkalmazásával, tanodai és magánhasználatra. Bpest, 1876. — A földrajz előiskolája Szarvas városához és környékéhez alkalmazottan. Szarvas, 1880. — Békésmegye térképe. U. ott, 1881. — Diener Endre, Magyarország történelme. Tankönyvül. — Szerkesztette a Szarvasi Lapokat.

Milassin Vilmos.

Milassin Vilmos, szül. Baján, 1842-ben. A pesti egyetemen, 1864-ben avatták doktorná. 1861-ben Pest vármegye aljegyzője lett; 1863—64-ben a kir. táblánál hivataloskodott; 1864 óta gyakorló ügyvéd Budapesten. Beutazta többször Európát és Oroszországról írt tárcacikkeket. Költeményei az akkori szépirodalmi lapokban jelentek meg. Írt politikai vezércikkeket a Pálffy Albert Esti Lapjába és az Egyetértésbe.

Munkái: Egy fiatal asszony története. Regény. Ford. Pest, 1870. — A 13. számú porcosmó. Regény, ford. U. ott, 1871. Négy kötet. — Egy orosz hercegnő. Regény, ford. U. ott, 1872. — A következő regényeket fordította még francziából: Badére asszony, Egy orosz asszony, Renée kisasszony története, Az örültek orvosa, A gonosz fiú, Az abbé, A rochewillei büntény, A creolnő leányai, A 13. sz. bérkocsi, Rémes éjtek, Mangers gróf leányai, Szerlem ő felsége, A milliő, Az emir leánya, A vak gróf, Pénz ő felsége, Az öreg Lecqu, A balsors gyermeke, Két férj, Egy rossz ember, A hóhér gyermeke, Szöke boszorkány, A sirbolt rejtélyes halottja, A macskaszem, Gyilkos királynő, Valentine férjei, Szép özvegy, Borzasztó történet, Párisi dráma, Öngyilkos hercegi család, Két feleség, Egy szerencsétlen menyasszony, A férj kedvese, A verpad, Egy szép nő regénye, A tolvaj leánya, A párisi Notre Dame temploma, A vörös nyakkendő, Egy halálraitált utolsó napjai, Meudo Gueux. Ezeket kívül még vagy húsz regényt fordított névtelenül, vagy női álnev alatt. Színműve: Házasságkötöztető ügynökség. Vig. 3 fólvonásban. A. Dreyfus után, ford. Előadták 1881. a Neunzeti Színházban. — A rózsaszínű dominó, franciaia vigjáték. Ford. — Kiadta a Reggeli Lapokat, szerkesztette és kiadta a Hölgyek Lapját, az Új Szépirodalmi Csarnok című regény-folyóiratot. Álnéve *Ördög Róbert*.

Miletits Szvetozár.

Miletits Szvetozár, szül. Mozsorban, 1826. évi február hó 10-én. 1854-ben Bécsben jog- és államtudományi tudorrá avatták. Ezután rövid ideig hivataloskodott Lugoson, majd mint ügyvéd, Újvidéken telepedett le. 1865-ben Budapestre költözött, hol a „Zasztava“ című politikai lapot indította meg. Kiváló politikai szerepet vitt szerb kongresszusi, horvát tartománygyűlési és magyar országgyűlési képviselőként. Élete vége felé elmebetegségben szenvedett. Meghalt Verseczen 1901-ben. Hült tetemeit Újvidékre szállították. Számos hazafias költeményt írt.

Milkó Izidor.

Milkó Izidor, szül. Szabadkán, 1855-ben. 1882-ben a jogtudományok doktorává avatták. 1884-ben Szabadkán árvászeki ülhöknök választották meg és mint ilyen 1889-ig működött, a mikor betegeskedése miatt lemondott állásáról. Jelenleg Szabadkán él és élénk részt vesz a társadalmi életben. Tagja a szegedi Dugonics-társaságnak. Tőle indult ki az a nagyarányú eszme, a mely Magyar népkönyvtárak megalkotását tűzte ki célul. Állandó és rendes munkatársa volt a

Fővárosi Lapoknak, a Pesti Naplónak, Pesti Hírlapnak és csaknem minden nagyobb lapba írt cikkeket. Az Osztrák–Magyar monarchia írásban és képművű vállalatnak is munkatársa volt. Alelnöke a Bácsmegegyi irodalmi társaságnak.

Munkái: Mindenütt és sehol. (Rajzok és tárczák gyűjteménye.) Bpest, 1880. — Divatok. (Beszélyek, rajzok gyűjteménye.) U. ott, 1883. — Egy kritikus albumból. (Aphorismák.) U. ott, 1886. Római mozaik. Emlékek és jegyzetek az örök városból. U. ott, 1895. — Egy csaridő története és egyéb elbeszélések. U. ott, 1896. — Mosoly. Húsz vidám történet. U. ott, 1897. — Úri emberek. Jegyzetek a társaságból. U. ott, 1899. Szerkesztője és társtulajdonosa volt a Bácskai Közölnynek. Árvevei: Feeske, Baedeker Flaneur és M. I.

Milodanovits Simon, szül. Szabadkán, 1857-ben. Két évig jogot hallgatott. Katonai szolgálatba lépett és 1886-ban főhadnagy, 1890-ben századossá lett. 1892-ben a honvédegyalogsághoz helyezték át. 1897–98-ban a törzstiszti tanfolyamot végezte és 1900-ban a brassói 24. gyalogezrednél őrnagyi rangot kapott. A Ludovika Akadémia Közölnyébe dolgozott és a magyar élelclapoknak is állandó munkatársa. Szépirodalmi és katonai lapokban katonai tárgyú elbeszélései jelentek meg névtelenül v. „Lármás őrnester” jelzéssel.

Munkái: Lovaglás szabad tisztekel, altisztekel és legénységgel. Példagyűjtemény a harszteri szolgálatból. Ford. és bőv. Budapest, 1888. — Válogatott hatvágások. Kiadta a Bolond Istók szerkesztésére. U. ott, 1890. (Humorisztikus aphorismák.)

Milovánov István, szül. Óbecsén, 1855-ben. A bölcsészetet Budapesten végezte; Zágrábban tette le a tanári vizsgálatot. 1878 óta az újvidéki gör. kel. szerb főgimnáziumban tanár. Számos czikken kívül írt „Fizika” „Geometrijszko czrtanye” („Mértani rajz”) című tankönyveket.

Mócs Szaniszló Gyula, bölcséleti doktor, cziszterci rendű áldozópap, szül. Kulán. 1885-ben pappá szentelték. Főgimnáziumi tanár volt 1884–86-ig, Székesfehérvárt, 1886–87 között Pécsen. 1892-ben bölcséletdoktori oklevelet szerzett. Pécsen halt meg.

Munkái: Kézirati pálos iskoladrámák az Akadémia könyvtárában. Bpest, 1891. (Különnyomat az Egyet. Philol. Közölnyéből.) — A magyar gerundium-alakok történeti fejlődése. U. ott, 1891. (Különny. a M. Nyelvörvből.)

Mócs Zsigmond, hírlapíró, szül. 1853-ban, Kis-Sztapáron. A budapesti egyetemen Classica-philológiát és Rómer régészeti előadásait hallgatta; a múlt század hetvenes éveinek elején írt a Borsszem Jankóba, Üstökösbe; a Fővárosi Lapokban a modern olasz írók műveit ismertette. 1874-ben a Pesti Napló az orosz-török háború színterére küldte s harszteri tudósításait oly vonzóan írta, hogy azokat a német, francia és angol lapok is közölték. Részt vett Zubovics Fedor szabadesapatának portyázásaiban is. 1880-ban a Pester Lloyd küldte ki a dulcignói flotta-demonstrációhoz és Montenegroba; ő volt az első magyar hírlapíró, ki itt megfordult és az I. Nikita fejedelemmel folytatott beszélgetésére vonatkozó közleményei a külföldi sajtóban is figyelmet keltettek. E missiója után az Egyetértéstől nyert ugyanazon évben megbízást, hogy az albán–montenegrói harczeret színhelyére menjen. Ez az expedíció csaknem életébe került, de feladatát szerencsésen megoldotta. 1882-ben Fiume cz. a. egy magyar-olasz, 1883-ban már kizárólag magyar tengeri-kereskedelmi lapot indított meg, melynek élete fogytáig kiadója és szerkesztője volt. Közben (1889–91.) szerkesztette a Szegedi Híradó cz. napilapot is. Meghalt 1892-ben, Újvidéken.

Munkái: A kártyahások. Regény. Olaszból Scalvini Antonio után ford. Bpest, 1879. Három kötet. — Olasz beszélyek. Írták Barilli, Ghizlanoni és Sara. Ford. U. ott, 1880. (Olcsó Könyvtár 110.) — Szerkesztette a Fiume cz. emléklapot, Fiume város közönségének az 1881 augusztus 14-én tett budapesti testvéries látogatása emlékére. (Bpest, 1881.)

Mohácsy Lajos, ág. ev. lelkész és püspöki titkár, szül. 1876-ban, Pivniczán. Tanulmányait a soproni ág. ev. bölcsélet-theologiai intézetben, majd három éven át a lipcsei és berlini egyetemeken folytatta; előbbin, a philosophiai és zsidó nyelvi semináriumok tagjaként működött. Az egyházkerületi segélyeken kívül megnyerte a Gusztáv Adolf-egylet 600 márkás ösztöndíját, ezenkívül felvették a szász királyi lipcsei convictusba. 1898-ban szakvizsgát tett és Gyurát dunántúli püspök Sopronban lelkészszé avatta és meghívta miss. lelkészül s titkárául. Mint theologiai hallgató egyházi beszédeivel többször pályadíjat nyert.

Czikkei a M. Szóban, mely lapnak keletkezésétől fogva munkatársa, jelentek meg. Munkatársa az Évang. Egyház és Iskolának, a Dunántúli Prot. Lapnak, az Évang. Szemlének, az Évang. Népiskolának. Egyházi beszédei a Prot. Pap cz. folyóiratban jelentek meg.

Mokry Endre, főmérnök és miniszteri osztálytanácsos, szül. 1827-ben Monostorszegen. 1848-ban Pesten mérnöki oklevelet nyert és a Ferencz-csatornánál, Verbászon kapott alkalmazást. Ő is honvéd lett az I. magyar utász-zászlóaljban;

Milodanovits
Simon.

Milovánov
István.

Mócs Szaniszló
Gyula.

Mócs
Zsigmond.

Mohácsy Lajos

Mokry Endre.

decz.-ben hadnagygyá, 1849 jún.-ban főhadnagygyá nevezték ki. Pöltenberg tábornok hadosztályában részt vett vécei, ipolyisági selmecei, iglói, branyiszkói, kápolnai, hatvani, nagysarlói, komáromi csatákban, ez utóbbiakban a Garam és Duna átheláslásán működött. Világosnál tette le a fegyvert és társaival gyalog ment Innsbruckba, hol a 30. sz. gr. Nugent-gyalogezredbe sorozták be, közkatonaként. Részt kellett vennie 1850-ben a Schleswig-Holstein elleni háborúban és csak egy és háromnegyed évi szolgálat után bocsátották szabadon. Altonából, 500 frt váltásdíj lefizetése mellett, mint manipuláns őrmesterét, 1851-ben véglegesen felmentették és ez évben visszakerült a Ferenc-eszaternához. 1873-ban a miniszteriumba rendelték be és két évvel később főmérnök, 1876-ban orsz. középítési felügyelő lett. 1883-ban osztálytanácsossá lépett elő. Meghalt 1889-ben.

Munkái: A bánati vizek szabályozásának történeti ismertetése. 1873. — De Logréné: Hajózáis a szárazföldi vizeken, fordítás 1888. — Számos czikket írt meg szaklapokba.

Mokry Sámuel.

Mokry Sámuel, a békésmegyei gazdasági egyesület titkára (1867-től); szül. 1832-ben. Monostorszezen. Szerkesztette a társulat Értesítőjét 1867-től Gyulán. — Szépirodalmi és gazdasági czikkeket írt.

Munkái: Beszélétek a búza-tülmérlelés káros volta felett. Gyula, 1871. (A békésmegyei gazdasági egyesület által 15 arannyal koszorúzott pályamunka.) — A Mezőhegyesi Szemle 1874-ben. Közrebocsátotta a békésmegyei gazdasági egyesületét. U. ott, 1875. — Búzanemesítés. U. ott, 1875. — Mezei gazdaságunk reformjáról. U. ott, 1881. (Névtelenül.)

Molnár Gyula.

Molnár Gyula dr., jeles színműíró, szül. Szabadkán, 1857-ben. Szerkesztette a Zombor és Vidéke cz. lapot 1881—1896-ban, Jelenleg a fővárosban folytatott ügyvédi gyakorlatot. Színműveivel nem egyszer nyert pályadíjat és aratott jelentős sikereket. Ezekon kívül derűs humorral megírt tárczáit adták ki a budapesti lapok.

Munkái: „Dekameron“ (elbeszélések) 3 kötet. — Költemények. 2 kötet. — Drámai költemények. 1 kötet. — Babos kendő. Népszínmű 3 felvonásban. — Csúdi világ. Enekes bohózat 3 felvonásban. — Névtelen hősök. Dráma 4 felvonásban. (A Petőfi-Társaság által 100 arannyal koszorúzza.) — Idyll. Vigjáték 3 felvonásban. — A nagyon jó ember. Vigjáték 3 felvonásban. — Und. Tragédia 5 felvonásban. — Rangkórsg. Vigjáték 3 felvonásban. — Homokzátonyok. Vigjáték 3 felvonásban. — Nyári zivatar. Vigjáték 3 felvonásban. — Bayard lovag. Dráma 3 felvonásban. — Hazug törvény. Dráma 3 felvonásban. — A papa lánya. Enekes bohózat 3 felvonásban. Zenéjét Stojanovits Jenő. — Ezekon kívül számos czikket, elbeszélést írt a fővárosi lapokba.

Molnár Gyuláné.

Molnár Gyuláné (Kornis Aranka), szül. Baján, 1878-ban. Költeményei az összes fővárosi szépirodalmi és napilapokban jelentek meg. Ezekon kívül Nebo Hegyén cizmme verses drámát írt, melyet a Nemzeti Színház fogadott el előadásra.

Molnár István Lajos.

Molnár István Lajos dr., főgimnáziumi tanár, szül. 1855-ben. Bács-Péteri-ben. 1877-ben tanári oklevelet nyert, 1880-ban Zomborba került tanárnak. Lapjában, a Bácskában, a hegyesszeghegyi honvéd-síremléket, a bajai Tóth Kálmán-szobrot s a Dudás-féle Bács-Bodrog vármegyei monografiát ő kezdeményezte. Jelenleg a budapesti VIII. kerületi főgimnáziumban tanár. Számos czikket írt az Értesítőbe, a szaklapokba és helyi lapokba. Jelenleg főképp szövezzel foglalkozik és a Borászati Lapok czikkírója.

Munkái: A zombori új templom története. Zombor, 1881. — Párhuzam Xenophon és Platon Symposionja között. Felertemplom, 1879. — Magyar államszámvetéltan. 1897. Két kötet. — Szerkesztette 1880 január 27-től 1893 végéig a Bácska című lapot.

Molnárné Radich Jolán.

Molnárné Radich Jolán sok verset írt, melyek Szürke Felhő ezímmel önálló kötetekben is megjelentek. (Budapest, 1907).

Molnár Jenő.

Molnár Jenő, hírlapíró, szül. 1880-ban, Szabadkán. Jogot végzett és tanulmányaival párhuzamosan hírlapíróként működött. A Magyar Újság, Szegedi Napló és 1899 óta a Szegedi Híradó belső dolgozótársa. 1894 óta a Borsszem Jankó állandó munkatársa.

Munkái: Szerelmes éjszakák. Szeged, 1902. (Költemények.) — Egy bohózata a budapesti Népszínház pályázatán dícséretet nyert és a legszebb dal cz. 1. felvonásos, verses vigjátéka a Szegedi Dugonics-Társaság pályázatán szintén dícséretet nyert.

Molnár Károly.

Molnár Károly dr., szül. 1860-ban: az ügyvédi vizsga letétele után Bács-Bodrog vármegye szolgálatába lépett és eleintén a kulai járás főszolgabírájaként, később mint a vármegye főügyésze szerzett a közügyek terén érdemeket. 1896-ban először és 1901 másodsor a hódási kerületben országgyűlési képviselőnek választották. Jelenleg a Bácsmegyei Agrártakarékpenztár igazgatója. — Országgyűlési beszédei a Naplókban vannak.

Mukits Ernő.

Mukits Ernő, ügyvéd, szül. 1825-ben. Szabadkán. 1847-ben a pozsonyi országgyűlés alatt kir. táblai jegyző volt. 1848 elején letette az ügyvédi vizsgát, majd a hadügyminiszterium igazságügyi osztályában működött gyakornokként.

Miután 1849-ben a hadi törvényből letette a vizsgálatot, az aradi várórség hadbírájává nevezték ki. A szabadságharc után visszavonult Szabadkára és kertészettel foglalkozott. 1861-ben a városi képviselőtestület tagjává, 1869-ben pedig országgyűlési képviselővé választották. Szabadkán a balpártot ő teremtette meg. 1872-től 1884-ig is tagja volt a képviselőháznak.

Munkái: Cikkeket írt a Pesti Naplóba (1852—53.) és két franciaíróból fordított beszélt a Növélgyűlési (1858.) — Szabadkai Kazinczy-émlény. Szabadka, 1860. — Országgyűlési beszédei a Naplókban (1869—84.) vannak.

Mukits Simon, ügyvéd és képviselő, szül. 1861-ben, Szabadkán. A Jogi tanulmányai végeztével Pest vármegye szolgálatába lépett, de a Luppá Péter és Krausz Lajos-féle szentendrei képviselő-választás miatt, melyen a vármegye kiküldött jegyzőjéket müködött, a választási visszaéléseket felfedezvén, állásáról lemondott és Szabadkára költözött, hol ügyvédi irodát nyitott. Itt alapította meg a 48-as pártot, melynek elnöke. 1901-ben képviselővé választotta szülővárosa. Az ellentállások az ellenzék élén küzdött s ez alkalommal tartotta híressé vált öt óras beszédét.

Cikkei és programbeszédei a szabadkai helyi lapokban jelentek meg. Országgyűlési beszédei a Naplókban (1901-től) vannak.

Müller Izidor, bölcséleti doktor, szül. 1854-ben Szabadkán. Bécsben nyert főreáliskolai tanári képesítést a francia és angol nyelvből, míg a német nyelvből, mint melléktárgyból, Budapesten vizsgázott, hol doktori szigorlatot is tett a francia, latin és olasz nyelvből. 1894 óta a fumei állami felsőkereskedelmi iskolában működik, rendes tanárként. — A vidéki lapokban megjelent fordításain (de Amicis, Jacobsen, W. Irving) kívül, értekezett a latin hangsúlytalan magánhangzokról a francia és olasz nyelvben és megírta Rousseau életét.

Musiczky Luczián, püspök, szül. Temerinben, 1777-ben. A bölcészet és a jogtudományokat Budapesten végezte. 1800-ban Karlócára ment, a hol két évig szerzetesi pályára készült s 1802-ben szerzetessé avatták fel. 1803—1812-ig a karlóczi theológián tanárkodott. 1813-ban Sztratiimirovits metropolita archimandritává és Sisatovác zárdafőnökévé nevezte ki. 1823-ban a károlyvárosi egyházmegye adminisztrátora lett és 1828-ban szentelték fel püspökké. Meghalt 1837-ben. Összegyűjtött költeményeiből az I. kötet 1838-ban Pesten, a II. kötet 1840-ben Budán, a III. kötet 1844-ben Újvidéken. a IV. kötet 1847-ben Újvidéken jelent meg.

Nedelykovics Dániel, szül. Újvidéken, 1864-ben. Állandóan Szerbiában élt állami szolgálatban. Meghalt 1889-ben. Magyarból fordította Petőfi „A hóhér kötele” című regényét. Azonkívül írt leveleket a harcztérről 1887-ben.

Nikolics Izidor, szül. Bács-Szent-Tamásán, 1806-ban. Budapesten ügyvédi oklevelet nyert és 1828-ban a királyi tábla esküdt jegyzője, majd Bács vármegye főügyésze lett. 1843-ban a magyar királyi helytartótanácsához titkárnak nevezték ki. 1849-ben Bács és Torontál vármegye főispánja lett. 1852-ben nyugalomba vonult. Meghalt Zomborban 1862-ben.

Lírai költeményei szét vannak szórva a lapokban. Nagyobb munkái: „Czar Lazar ili Padenie srbszkoeg cazarstva” („Lázár fejedelem, vagy a szerb állam bukása,” ötfelvonásos verses tragédia. Budán, 1835.) — „Szpomeni naroda srbszkoeg u bizantijszkiem szpomenicizma.” („A szerb nemzet emlékei, byzanci irók nyomán. Budán, 1847.) — „Vojvodstvo Szerba ausztrajszkih” („Az ausztraj szerbek vajdasága.” Bécs, 1849.) — „Istozorija velikog zsupansztva bácsko—torontalszko—vrsacsog godine 1849—1852.” „Bács-Bodrog—Torontál—Vérszeg főispánságának története.)

Nyitray József, született 1857-ben, Bács-Földvárott. Gimnáziumi tanulmányait a kalocsai jezsuita-kollégiumban és Budapesten, s egyetemi tanulmányait szintén Budapesten végezte. Munkatársa volt az „Ellenőr”-nek, a „Nemzet”-nek, jelenleg pedig „Az Újság” belmunkatársa, hova *Yartin* név alatt tárczákat ír s a művészeti rovatot vezeti.

Odry Lehel, nyug. operaénekes, szül. 1837-ben. Nemes-Militicsen. 1858 őszén, mint kezdőt, Molnár György színingazgató szerződtette a pécsi színtársulathoz. Énekhangja és színpadra-termettsége 1863-ig mint népszínmű-énekest és drámai színészt tette a vidéki színtársulatok hasznos tagjává; azután Somsich Pál ajánlatára Radnótfai Sámuel akkori intendáns befogadta a már akkor előrehaladott színpadi tehetséget a Nemzeti Színház karénekesei sorába. Mint operai kardon Stoll Péter énekmaster vezetésével Norma operában „Orovezó” szerepében aratott hangjával és drámai játékaival sikert. Nehogy haladást a kardonási pályára befolyásolja, Szabó Xavér Ferencz barátjával betanult több operai szerepet, a melyekkel másfélévi kardonkodás félbeszakítása után elszereződött a kolozsvári

színház operájához, magánénekesnek. 1868 tavaszán Radnótfay Sámuel intendáns visszaszerződtette a budapesti Nemzeti Színházhoz. Alakító tehetsége és basszbariton hangja az elsőrendű szakmára készítettek. 1872. év tavaszán elhagyta a Nemzeti Színházat, s a bécsi, drezdai és berlini operákból merített tanulmányt; e közben Beau hírneves játékmestertől nyert kiképezést a színpadi szabatos játékból. Egy évi tanulmány után visszatért a Nemzeti Színház operájához, a hol azután 16 évet és a m. kir. Operánál 12 évet töltött el egyfolytában. 1887 tavaszán Falk Miksa buzdítására és az ő ajánló-levelével fellépésre jelentkezett a bécsi nagyopera intendánsánál. Pauszt Mephistophelese, Hamlet czimszerepe és Sába királynő Salamonja szerepek előadásával az összes bécsi lapok elismerését vívta ki. A kínált előnyös bécsi szerződési ajánlatot nem volt hajlandó megkötni; e helyett a m. kir. Opera hosszabb időre terjedő szerződéssel kötötte le őt. Számátalan operai szerepei közül a következő művészi szerepeket adta elő kifogástalanul: Hamlet, Mephistopheles, Mignon Lotharioja, Don Juan, Tell Vilmos, Lahore király Scindiaja, Brankovics György, Bolygó hollandi, Mesterdalnok Hans Sachs-a, Carmen Escamillója, Sába Salamonja, Othello Jágója, Alareosz bál Renatója stb. E szerepek évtizedeken át alkották állandó műsorát. Őt éven át a Nemzeti Színház operájának főrendezője volt. Közreműködött az írók és művészek társasága alapításán, a melynek 13 éven át igazgatója volt. 1896-ban Nepesa Elek intendánsága idejében nyugdíjba lépett.

Munkái: Az életből és a színpadról. Bpest, 1875. Két kötet. — Brankovics György, Szerbia despotája. Eredeti dalmú, négy felv., zenéjét szerző Erkel Ferencz, a szövegét Obernyik Károly drámája után Ormai Ferencz és Odry. U. ott, 1875. (Nemzeti Színház könyvtára 82. Először adták 1874 május 20., a budapesti Nemzeti Színházban.) — Piros Panna. Énekes népszámm három felv. U. ott, 1877. (Népszínház könyvtára.) — Az ének és játékmester. Újpest, 1893.

Olehevár
Ödön.

Olehevár Ödön, ny. ezredes, történetíró. szül. 1851-ben. Kassán végzett és 1871-ben a honvédség kötelékébe lépett. 1872-ben hadnagygyá, 1882-ben főhadnagygyá, 1889-ben századosá, 1896-ban őrnagygyá és 1901-ben alezredessé lépett elő; 1903-ban ezredesi ranggal nyugalonba lépett és Szabadkára költözött. Katonai irodalommal hadnagy kora óta foglalkozik; munkái a Ludovika Akadémia Közönyében jelentek meg, úgyisintén a M. T. Akadémia „Hadtörténelmi Közlemények” cz. folyóiratban.

Ognyanovics
Illés.

Ognyanovics Illés, szül. Újvidéken. 1845-ben. Az orvostant Budapesten végezte, s tanulmányai bevégeztével Újvidéken telepedett le mint gyakorló orvos. Meghalt Budapesten. 1900-ban.

Humorista, elbeszélő, folyóirat-szerkesztő és szaktudós volt. Mint humorista, Abukazem álmú alatt, bugzó munkatársra volt Zmaj-Jovánovics Jánosnak a „Zmaj”, „Zsisa” és „Sztarmali” czímű éleztapokban. Elbeszéléseket is írt. Tizenhét éven át szerkesztette (1874—1891) a „Jávor” („A jávorfa”) czímű szépirodalmi folyóiratot. Szakművei: „O ditericsnoj vratobolji” („A roncsoló toroklobról.” Újvidéken, 1876-ban). „Kako sze valja csuvati od kolere” („Hogyan kell őrizkedni a kolérától.” Újvidéken, 1884-ban). „Imena boleszi, koje mogu szmrta da naneszu, nanesni nazivi, protumaceni na magyarszkom, szrpszkom i nemaeskom jeziku, narocito za nase szvestenszvo” („Ama betegségek nevei, melyek halált okozhatnak, magyar, szerb és német nyelven, különösen lelkeszeink számára.” Újvidéken, 1894-ben.) Külön jelentek meg következő művei: „Abukazemov salyivi kalendár” („Abukazem tréfas naptára, két kötet. Újvidéken, 1878. és 1881.), „Sála i Szatira” („Tréfa és szatira,” öt kötet, őszegyjtött humoros és szatirikus művei. Újvidéken, 1882-ben.) „Veszele pripovetke” („Vig elbeszélések.” Újvidéken, 1889-ben.). „Grobovi znamenitih szrba, koji szu szaranyeni u Novom Szadu” („Azoknak a hírneves szerbeknek sírjai, kik Újvidéken vannak eltemetve.” Újvidéken, 1890-ben) és „Zanimlyve priese iz szivota znamenitih Szrba” („Érdekes mesék a jeles szerbek életéből.” Újvidéken, 1900-ban.)

Oppenländer
Gyula.

Oppenländer Gyula, polgári iskolai tanár Apatinban.

Munkája: Használati utasítás. Melléklet a centrál vetítés alapfőteleinek magyarázatához készített 40 drb. szemléltető eszközhöz. Középtanodák, használatára. Zombor, 1895. Tankönyv: Látszattan polg. iskolák IV. osztálya számára. Apatin, 1909.

Ozoray Árpád.

Ozoray Árpád (Ninesich Tóbiás), hírlapíró, szül. 1833-ban, Ókanizsán.

Tanulmányainak félbeszakításával 1848-ban a szegedi gimnázium IV. osztálybeli hallgatóival Péterváradon az első lovas tűzér-ütegbe lépett, hol fokozatosan hadnagy rangra emelkedett. Részt vett a vár és hídfő védelmezésében, a kamearcz sáncok ostromában és bevételében. Itt sebet kapott bal vállán. 1849 májusban Guyon hadtestéhez helyezték át, melylyel részt vett a szörégi csatában, hol fején kapott sebet. Innét 400 sebesülttel Új-Aradra vezényelték, hol átadta a sebesülteket, mire Lugosra húzódtok, hol aug. 1829-ben, 1829-én ismét Guyon vezetése alatt részt vett az oroszok ellen vívott csatában, hogy menekülőnk időt nyerjenek; nyolcz óráig vívott esata után visszavonultak. Ezután bűjdosott és 1850 februárban tizenegyedmagával fogták el és Nagyváradra kísérték, hol Braunhof tábornok

szabadon bocsátotta őket. Szülőföldjére visszatérve, folytatta tanulmányait. 1855-ben a fővárosba jött és be akart iratkozni az egyetemre; de mivel az előadás itt német nyelven folyt, állalt szándékától. Egy ideig (1858—60) vidéki szántársulatoknál sügő volt. 1860-ban ismét a fővárosba jött és az irodalom terén kezdett működni; írt a Hölgyfutárba, Délibábsba s Napkeletbe. Megismerkedett az akkori fővárosi írőkkel és baráti viszonyban volt Beöthy László, Lisznyai Kálmán, Kövér Lajos, Balázs Sándor stb. író társaival. Az említett lapoknak állandó munkatársa lett, majd az 1861-ben megindult Nefejejsnek, Ország Tükrenek, a Jövő című politikai lapnak (1862—1863) főmunkatársa; később a Magyarország és Nagyvilágnak és Képes Világnak. 1868-ban műszaki fordító-nak lépett be a m. kir. vasútépítészeti igazgatóságához, honnét 1870-ben a m. kir. államvasutak igazgatóságához, fogalmazóként helyezték át. Itt sem maradt sokáig. Ezután lázas munkával dolgozott, fordított és apró füzeteket készített kiadóknak. Meghalt 1896-ban a budapesti Szent István-kórházban és az írói segyélyegyelet temettette el.

Munkái: Játékszíni Emlény 1858-ra. Gyula, 1858. — Pécsi nemzeti színházi Emlény. 1858—59. Pécs, 1859. — Játékszíni Emlény. Nemzeti színházi évkönyv. Magyar-Óvár, 1860. — Emlény. Emlék-Zsebkönyv. Egész új, komoly és tréfás napkeleti virágnyelv. Kiadta Vahot Imre. Pest, 1860. — Eredeti virágnyelv humoriszt. kifejtés szerinti. Agg és ifjú szerelmesek részére. 1860. — Nefejejsbokor. Eredeti virágnyelv. A virágra alkalmazott költői gondolatok gyűjteménye. 1865. Tapin asszony. Regény. Irta Kock Pál, francziából ford. 1870. — Vasút-építési, üzleti, távírázati és gépészeti német-magyar és magyar-német szótár. 1872 és 1877. — A szeretet áldozata. Regény. Irta Dash grófnő, francziából ford. 1872. — Kis patakbló lesznek nagy folyók. Regény. Ch. P. de Kock után. Francziából ford. 1873. — Friquet. Regény. Ch. P. de Kock után. Francziából ford. 1873. — A kovások sztrájkja. Coppée Ferencz után francziából ford. — Júdasfiak. Regény. Ponsou du Terrailtól, francziából ford. 1874. — Casanova Jakab emlékiratai, 11 kötetben. Lipse. 1873—76. Részt vett még több irodalmi vállalatban. Álnevei: Szemes, Tünde; jegyei: y—d., y.

Pasics János, szül. Baján, 1771-ben. 1792-ben katonának állott be és húsz évig harezott Olaszországban. Huszárcapitánysáig vitte és mint ilyen 1812-ben nyugalomba vonult. Újvidéken telepedett le, később Győrbe költözött, innen pedig 1838-ban Budára ment, hol haláláig maradt. Meghalt 1849-ben. Írt szerelmi dalokat, melyek „Szocsinenija pjeszno-szlovszka“ (költői művek) cím alatt Budán 1827-ben jelentek meg.

Pajevics Arzén, szül. Újvidéken, 1841-ben. 1876-ban könyvnyomdát nyitott Újvidéken, majd azt eladta és könyvkereskedést nyitott. Meghalt 1905-ben.

Több hasznos folyóiratot adott ki. Így számos éven át adta ki a „Seven“ (i. Barangó virág) című gyermeklapot, a „Szarmali“ („Az okosdi“ című élelaptop, a „Szrpszke Ilusztróvane Novine“ („Szerb képes újság“) című szépirodalmi folyóiratot, „Glász Isztine“ („Az igazság szózata“) és „Szrbszki Szijon“ („A szerb Sion“) című theologiai lapokat és a „Javor“ („A jávorfa“) szépirodalmi folyóiratot. Utí rajzai: „Sza pétsztogodisnye szlave Vidovdanske u Krusevczu“ („Az ötszáz éves Szent-Vidnapi ünnepélyről Krusevácozon.“ Újvidéken, 1889-ben). — „Iz Czernegore i Herzegovine“ („Montenegróból és Herzegovinából.“ Újvidéken, 1891.) és „Piszna iz Moszkve“ („Moszkvai levelek.“ Újvidéken, 1896.) 400,000 koronára rúgó, összes vagyonát az újvidéki szerb főgimnázium alapjának hagyományozta.

Palágyi Lajos, a Petőfi-társaság tagja, szül. 1866-ban, Óbecsén. Az első lap, melyben neve alatt vers jelent meg, Ábrányi Emil Magyar Népközlöny volt. Egy ízben összes írott verseit a Vasárnapi Újságnak küldötte be. Azóta sűrűn jelentek meg költeményei a Vasárnapi Újságban, majd a Magyarországi és a Nagyvilág, később az Ország-Világ hozták költeményeit; ez utóbbi lapnak rendes munkatársa volt, hol két évig dolgozott, miközben több szépirodalmi lapnak írt, míg Újváry Lajos, a Pesti Napló szerkesztője, fölvetta a szerkesztőségbe, mint belmunkatársat; időközben szerkesztette a Magyar Háziasszonyt, és tárczáit s költeményeit sűrűn közölte a Magyar Szalon, Ország-Világ (1894-től), Fővárosi Lapok (melynek rendes belmunkatársa lett), P. Napló, Nemzet és más lapok. 1890-ben a Petőfi-társaságtól az aradi vértanúk szobránál elszavalandó költeményére kitzűött 100 aranyas pályadíjat nyerte el. 1898-ban kinevezték hőmezővársárhelyi polgári iskolai tanárnak, 1899-ben a sárospataki állami tanítóképző-intézethez helyezték át. 1900-ban a budapesti II. ker. áll. tanítónő-képző rendes tanára lett s azóta ott működik. 1909-ben a Petőfi-társaság rendes tagjává választotta.

Munkái: Humoros költemények. Esztergom, 1888. — Küzdelmes évek. Költemények. Bpest, 1890. — Komor napok. Újabb költemények 1889—90. U. ott, 1891. — Magányos úton. Legújabb költeményei. U. ott, 1893. — Az ifjú szerzetes. Bölcselmi költemény. U. ott, 1894. — Új magyar szavalókönyv az ifjúság számára. U. ott, 1895. — Nemzeti dalok. U. ott, 1895. — Vajda János emlékezete. U. ott, 1897. — Bibliái emlékek. U. ott, 1896. Hugomhoz és költeményét április 28-án a Petőfi-társaság a Vigyázó-féle pályadíjjal jutalmazta. 1899-ben a M. Tud. Akadémia

Farkas Baskó diját nyerte. — Új költeményei. U. ott, 1901. — A roszolja. Dráma. A. M. Tudom. Akadémiában a Karatsonyi-jutalommal kitüntetett mű. Bpest, 1902. — Faust. Irt. Goethe. Fordította Pabuyi Lajos. Budapest, 1909.

Papp Dániel.

Papp Dániel, hírlapíró, szül. Kossuthfalván, 1868-ban. Meghalt Budapesten, 1900-ban. Zomborban diákoskodott és a zombori lapokban jelentek meg első sikerült terezei. 1894-ben, az egyházpolitika idejében, Dániel pap név alatt írt klerikális levelei és Monachus álnév alatt írt tárcái figyelmet keltek a Pesti Naplóhoz való szerződtetését vonták maguk után. Munkatársa volt a Budapesti Naplónak, szerkesztette egyideig a Magyar Gúcnuszt és 1897-től Mikszáth lapjánál, az Országos Hírlapnál a tárcza-rovat vezetője volt. Írt egy szatirikus regényt (A rátótiak) és három kötet elbeszélést, a melyek közül vidám bácskai történetei tetszettek legjobban. 1898 okt.-ben a képviselőházban naplószerkesztőségéddé nevezték ki. Utolsó önálló műve: Utolsó szerelem és egyéb elbeszélések. (1898.)

Pártos Béla.

Pártos Béla, ügyvéd, politikai író, szül. 1844-ben Apatinban. 1867-ben törvénytudományi aljegyzővé választották Zomborban, 1871-ben tiszteletbeli ülnök lett. 1872-ben hivatalától megválva, Pestre jött, hol ügyvédi irodát nyitott. A Szegedi Híradónak munkatársa volt. 1882-től a főváros törvényhatósági bizottságának tagja volt. Meghalt 1903-ban.

Munkái: A forendház reformja. Bpest, 1882. — A felsőházi törvényjavaslatról. U. ott, 1884. — Az öt éves mandátum ellen. U. ott, 1885. — A függetlenségi és 48-as párt szervezéséről. U. ott, U. ott, 1887. — A jogi szakoktatás reformjáról. U. ott, 1890. — Választás vagy kinevezés. Adalék a közigazgatási reformhoz. U. ott, 1891. (2. kiadás. U. ott, 1891. Németül. U. ott, 1891.) — A polgári házasságról. U. ott, 1893. — A felekezeti harc ellen. Néhány szó a néppárttól és elleno való teendőinkről. U. ott, 1892. (2 kiadás.)

Pártos Gyula.

Pártos Gyula, műépítész, szül. Apatinban, 1845-ben. Gimnáziumi tanulmányait Beeskereken elvégezvén, nagybátyja építési irodájában gyakornokoskodott három évig, azután feljött Budapestre s a József-műgytemre iratkozott be, melynek 1866-ig volt hallgatója; egyidejűleg azonban Ybl Miklós irodájában is dolgozott s részt vett a Sándor-utcai országgház építkezésénél is. 1866-ban Berlinben az építészeti adadémián fejezte be tanulmányait. Majd nagyobb tanulmányutazást tett Németországban és Olaszországban. Az 1870. évi párisi nemzetközi kiállítás alkalmával, „Officier d'Académie”-vé nevezték ki. Nevezetesebb művei: az 1874-ben épült híres „Kecskeméti ház” Budapesten, az új római kath. templom Kún-Félegyházán, a szegedi városház, melyet Lechnerrel együtt épített, valamint a kecskeméti és szombathelyi lovassági laktanya, a kassai felsőbb leányiskola és internátus, sok bérház, megyeház, fogadó. Az iparművészeti múzeum és iskola budapesti palotájának terveit is ő készítette.

Pártos Zsigmond.

Pártos Zsigmond, r. kath. esperes-plébános a pécsi egyházmegyében, szül. 1847-ben, Apatinban. 1870-ben miséspappá szentelték fel; segédlelkész volt több helyen. 1880-ban Várdombon plébános lett; jelenleg Mőzsön (Tolna-m.) plébános és kerületi esperes. Néhány vezércikke jelent meg a vidéki, valamint számos közérdekű cikke a fővárosi lapokban, egyházi beszéde a Toldy Lászlótól kiadott Katholikus Hítszónokok cz. folyóiratban (1878—79.)

Pátyi István.

Pátyi István, szabadkai tanár, szül. 1865-ben. Életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában adjuk. Cikkeinek, értekezéseinek és költeményeiszáma nagy és ezek elszórtan jelentek meg a különféle fővárosi és vidéki lapokban.

Pataj Sándor.

Pataj Sándor dr., ügyvéd és író, szül. 1863-ban. 1893-ban alapította a Zombori Hírlapot, a melyet 1897. év végéig szerkesztett. 1904 óta szerkeszti az Igazság című Budapestben megjelenő politikai havi szemlélt, melynek mellékleteként jelenik meg az Igazság könyvtára, Thot László dr. közreműködésével. A Zomborban 1895-ben keletkezett Thóth Kálmán-körnek alapítója, majd ennek megszűnte után, Vértesi Károly elnök mellett tevékeny részt vett 1895-ben a Bács-Bodrog-Megyei Irodalmi Társaság szervezési munkálataiban, a melynek megalapítása óta főtírára. A Társaság hivatalos lapját az „Irodalmi Értesítőt” szerkeszti, Prokopy Imre titkárral együtt. A Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége bácsmegyei választmányának az elnöke. 1907-ben alapította a Bácsmegyei Munkás-Takarékot, a melynek első igazgatója volt. Mint a zombori Ügyvédi Egyletnek titkára, 10 év óta a jogi irodalomban működik és szerkesztette feliratait. Politikai cikkeit a megyei lapokon kívül a fővárosi lapok, költeményeit a fővárosi szépirodalmi lapok közlik. Irodalmi működéséért a párisi Alliance

Scientifique Universelle magyar delegátusává választotta, valamint a római Societa Internazionale degl'Intellettuali tb. tagjává.

Munkái: Az eskü. 1887. — Egy kritikus dalai. (Budapest, 1892.) — Versei. II. (Budapest, 1900.) — A megoldás. Politikai és közjogi tanulmány a magyar hadseregről. (Zombor, 1903.) — Magyar Szocializmus. Politikai Essay. (Budapest, 1904.) — Század vége. Újabb versek. (Budapest 1905.) — A vörös talár foltjai. Igazságügyi tanulmányok. 1905. — Kovács András. Levél Kossuth Ferenchez. (Budapest, 1905.) — A nők jogairól. (Budapest.) — Nyár. Versek. (Budapest 1906.) — A végrehajtás új szabályai. (Budapest.) — Az istenföltekről. 1908.

Pavlovics Dömjén, szül. Újvidéken, 1840-ben. Iskoláinak végeztével Belgrádba ment és ott tanárkodott, de csak rövid ideig. 1866-ban. öngyilkos lett.

Pavlovics
Dömjén.

Írt lírai költeményeket és elbeszéléseket, bírálatokat és természettudományi tankönyveket. Németből lefordította Goethe „Torquato Tasso“ és „Iphigenie auf Tauris“ című drámáit és francziából Molière „Le mariage forcé“ című vígjátékát.

Pavlovics István, szül. Újvidéken, 1829-ben. Évek hosszú során Újvidéken ügyvédeskedett, de e mellett politikai szerepe is volt, országgyűlési és kongresszusi képviselő és mint a „Zasztava“ („A zászló“) című politikai lap szerkesztőjeként. A „Nase Doba“ („Korunk“) politikai lap kiadója és szerkesztője volt huszonöt éven át. Meghalt 1908-ban, Újvidéken.

Pavlovics
István.

Írt eredeti elbeszéléseket a társadalmi életből; irodalomtörténeti értekezéseket és monográfákat. „Mala poetika“ („Kis költészet“) és „Aesthetika“ („Széptan“) című műveivel jutalmakat nyert a szerb Maticzától. Mind a két mű Újvidéken jelent meg, az első 1887-ben, a második 1895-ben. Írt még egy szépiptani tanulmányt, melynek címe „Lopota u zivotu“ („A szép az életben“) Lefordította latinból Tacitus „Agricola“ című művét (1858.), francziából Picot művét „Les Serbes en Hongrie.“

Pavlovics Jenő, szül. Hódságon, 1850-ben. Pozsonyban és Budapesten a jogot elvelezvén, ügyvéd lett Zomborban, s ott halt meg 1901-ben.

Pavlovics Jenő.

Írt szerelmi, hazafias és humoros költeményeket és elbeszéléseket a népeletről. Magyarra lefordította Jovánovics János „Rózsák“ című költeményeit. (1875.)

Pavlovics Simon, orvosdoktor, Bácsbodrog vármegye tisztí főorvosa, 1874-ben nyert orvosdoktori oklevelet Bécsben. — Munkája: Zombor szab. kir. város közegészségügyi állapota 1884. Tizenkét havi jelentés. Zombor 1885.

Pavlovics
Simon.

Pechan József szül. Dunacsében, 1875-ben. Eisenhut ajánlatára állami ösztöndíjjal Münchenben 1891-től 1894-ig a képzőművészeti akadémiának növendéke volt. Később Verbászton telepedett le, de egy nyáron át Hollósy művésztelepén is dolgozott, 1903-ban. Jobb művei: „Az utolsó gyufa“, „Ópalánkai Dunapart“ s a „Póttartalékos“, mely utóbbival általános tetszést aratott az 1904-ik évi tárlaton, sőt a király hízelgő elismerését is kivívta.

Pechan József.

Pető Lajos, szerkesztő, szül. 1869-ben. Korán kezdett hírlapírással foglalkozni: külső munkatársra volt csaknem minden nagyobb fővárosi lapnak és levelezője több külföldi, így a Kölnische Zeitung, Berliner Tageblatt stb. német napilapoknak. 1898-ban indította meg a „Baranya“ című lapot, melyet két évig szerkesztett. 1900-ban indította meg Latinovits Géza nagybirtokossal és volt orsz. képviselővel a „Bácsmegyét“, melyet ma is szerkeszt. Ennek a lapnak a vezérletét időközben Latinovits Pál ny. főispán vette át. A „Bácsmegyé“-vel egyidejűleg több éven át szerkesztette a „Bácsmegyei Gazdasági Egylet Hivatalos Lapját“. Gazdasági cikkeket is írt. Kiadta a Bácsmegyei Közigazgatási Naptárt. Sajtó alá rendezte Latinovits Pál főispáni beszédeit. A vidéki zsurnalisztikában újítást teremtett azzal, hogy a Bácsmegyét Budapesten nyomtatja és szerkeszti.

Pető Lajos.

Petrovác József, leányiskolai igazgató, szül. 1845-ben, Baján. Előbb érseki paedagogiai segédtanfelügyelő volt. 1878-ban a kalocsa egyházmegye részére segédtanfelügyelő lett, majd képzőintézeti tanár, 1888 óta pedig a kalocsa-i zárdai leányiskolák igazgatója. Haynald biboros-érsek előterjesztésére a pápa Szt. Gergely lovagjává nevelte ki.

Petrovác
József.

Munkái: A tanítási anyag megkülönböztetésére szolgáló elvek az osztott és osztatlan népiskolákban. Bpest, 1883. (Többekkel együtt.) — Első olvasó- és tankönyv. Az osztatlan kath. népiskolák II. és IV. évfolyama számára. A Szent István-Társulat megbízásából. U. ott, 1886. Három rész. (2kiadás 1890., 3 k. 1893. U. ott.) — Német olvasókönyv. Deutsches Lesebuch für die dritte, und vierte Klasse der kath. Volksschulen. In deutscher Bearbeitung von Schultz Emerich. U. ott 1892—93. (2. kiadás, új k. U. ott, 1901, Mócsy Antallal és Walter Gyulával együtt.) — Második olvasó- és tankönyv az osztatlan kath. népiskolák V. és VI. évf. számára. U. ott, 1895. (3. kiadás. Mócsy Antallal és Schultz Imrével együtt.)

Petrovics Bosko, szül. Paripáson, 1869-ben. Mint bölcsészettudor Boszniába ment, hol a szarajevói, majd az alsó-tuzlai gimnáziumban volt tanár. 1905-ben Újvidékre jött, s a szerb főgimnázium tanára lett.

Petrovics
Bosko.

Ifjú korában lírai költeményeket írt, melyeket Zsolyszki úrnővel adott ki Újvidéken, 1892-ben „Pesznie“ („Dalok“) című gyűjteményben. „Ücsena matii“ (A tanult anya“, 1893.), „Za rognim ogvistem“ („Saját tűzhelyem“, 1905.) és „Moderno roblje“ (A modern rabok, 1908.) című eredeti regényeket és Nasesovok (a mi emberünk) című szatirikus 3 felvonásos komédiát írt. Irt irodalomtörténeti értekezéseket és bírálatokat és egy bölcsészeti művet, melynek címe „Oszovni problemi filozofije“ („A bölcsészetet alapproblémái“, 1903.)

Petrovics
Dömötör.

Petrovics Dömötör, szobrász, szül. 1799-ben Baján. A bécsi képzőművészeti akadémián tanult s ott 1823-ban két ízben díjat nyert munkáival. Bőbesben készíttette Vénusz és Amor, Perseus a Medúza-fejével szobrait. Utolsó nagyobb műve Kislady Sándornak a Magyar Nemzeti Múzeum számára készített bronzszobra volt, melyet 1848-ban fejezett be. Meghalt 1862-ben.

Pirkovich
Sándor.

Pirkovich Sándor, bölcséleti doktor és főgimn. tanár, szül. 1879-ben, Baján. A budapesti egyetemen végzett classica philológiai és szláv nyelvészeti tanulmányokat és 1901-ben nyert bölcsletdoktori, 1902-ben pedig tanári oklevelet. Az újvidéki kir. főgimnázium tanára.

Cikkei az újvidéki Művészvilágban (1902. Az ókori keleti népek zenéje. — A görög népek zenéje. Néhány szó a szabadságharc költészetéről.) — Munkája: Az orphicus cultus változás attekintése. Bölcsletdoktori értekezés. Bpest, 1901. — A tulipán 1905. — Lessing „Laokon“, szobrának jelentősége az esztétikában. 1906.

Platz Bonifác.

Platz Bonifác, teológiai doktor, eziszterci-r. áldozópap és nyug. kir. tankerületi főgagz., az Akadémia lev. tagja, szül. 1848-ban. 1892-ben lett a szegedi tankerület kir. főgagzatója. Tagja a budapesti országos tanárvizsgáló bizottságnak, a Szt. István-társulat tudományos és irodalmi osztályának, a magyar pedagógiai s a szegedi Úgones-társaságnak. Cikkei az egyházi és tanügyi lapokban jelentek meg. A Bölcséleti Folyóiratnak és a Hittudományi Folyóiratnak is munkatársa volt.

Munkái: Az emberi nem kora. Baja. 1880. — Az ember eredése, faji egysége és kora. Tanulmány. Bpest 1884. — Der Mensch, sein Ursprung, seine Rassen und sein Alter. Mit 250 Illustrationen. Würzburg und Wien 1887. (Lengyelül Karol Jurkiewitz. ford. Varsó, 1892.) — Dio Völker der Erde. 1889—93. (Számos képpel). — Ó-Egyptom irodalma. Bpest, 1898. — Cantato a eziszt-r. nyelvészázados alapításának emlékére. 1098—1898. Bija, 1898. — Utazás a természetben. Bpest 1900. — A föld története. 1902. — Katholikus levelek egy megtérő nőhöz. 1902. — A monizmus. 1902.

Polih Mihály.

Polih Mihály, szül. Újvidéken, 1833-ban. Miután a jogot végezte és jog- és államtudományi tudorrá lett, rövid ideig állami szolgálatban volt, majd ügyvédi irodát nyitott. Kiváló politikai szerepet játszott mint képviselő a horvát tartománygyűlésen, a karlóczai szeb egyházi kongresszuson és a magyar országgyűlésen, hol most Nagyikinda várost képviseli.

Számos szeb, német és francia nyelvű cikken és értekezésen kívül írt egy „Veronicea Czrnogorka“ („A montenegrói mátká“) című novellát és egy történeti drámát, melynek címe „Branivoj, knéz zahumszki“ („Branivoj, Zahumlye fejedelme.“) Összegyűjtött országgyűlési beszédei két vaskos kötetben jelentek meg Újvidéken, 1883.

Poór Károly.

Poór Károly, ref. lelkész, szül. 1798-ban, Torzsán. 1824-ben atya helyébe rendes papnak választották s itt maradt haláláig, 1860-ig. A bácskai német iskolák iskolavizsgálójaként 15 évig működött és az ő kezéből kerültek ki az ezen iskolákban használt Földrajz, Természettan, Illemtan című kézirati tankönyvek.

Munkája: Kurzgefasster Unterricht in der christlichen Religion nach dem Bekantnisse der evang. reformirten Kirche. Pest, 1845. (Azóta számos kiadást ért. E mű fordítása, illetőleg átdolgozása a dunamelléki egyház-kerületben használt Polgár-féle népiszkola kátenak, a nevezett egyházkerület által jutalmazott pályamu s ref. német népiszkola tankönyvül használtatik.)

Popovics
Döme.

Popovics Döme (Zlatojevics Szlávkó.) Szül. Újvidéken, 1826-ban. Tanár lett Karlovczán, hol 1856-ban meghalt.

Irt lírai költeményeket, melyeket összegyűjtve „Zlatinsztvo“ cím alatt adott ki Prágában, 1851-ben. Szerbre fordította a Königinhofi kéziratot, írt „Glász szrpszke vile“ („A szeb tündér hangjai“) cím alatt egy népszerű könyvet, szerkesztett egy „Rátár“ („A földművelő“) című gazdasági lapot és írt politikai cikkeket a „Szrpszke Novine“ című lapba.

Popovics
Dömötör.

Popovics Dömötör, szül. Baján 1841-ben. Iskolái végeztével Baja városának főjegyzőjévé választották. Később Zomborban ügyvédi irodát nyitott és ott ügyvédeskedett 1886-ig. Budán halt meg 1888-ban.

Lírai költeményeinek négy gyűjteménye jelent meg, az első Pancsován 1874-ben, a második „Pred Vaszkrsz“ („A feltámadás előtt“), Újvidéken, 1877-ben, a harmadik „Szvétli dáni szrpszki“ („Szeb fényes napok“) cím alatt Újvidéken 1878-ban és a negyedik Zimonyban, 1885-ben. Popovics Döme költeményei cím alatt. Balladákat is írt és fordított, különösen magyarból. Novellában is tett kísérletet és drámákat is írt és fordított. A többi között: Dóczi Lajos „A eskő“ című drámáját. Eredeti történelmi drámái: „Krvavi prészto“ („A véres trón“), „Grádinya i szin nu Nemanya“ („Sztevan, poszlednyi bosznazsi király“ („István, az utolsó boszniai király“)) és „Deszpót Lázár Brankovics“ („Brankovics Lázár, a deszpota“). Van egy népszínműve is, címe „Nasi szelanyai“ („A mi falusiaink“).

Popovics V. István. Szül. Óbessén, 1844-ben. Tanulmányai bevégeztével a szerb egyházi kongresszus a bácsi és budai egyházmegyéek szerb népiskoláinak felügyelőjévé választotta meg. Nyugalomba vonulva, a budapesti Thököly-féle intézet igazgatójává lett, mely állásban ma is működik.

Popovics V.
István

Az irodalom terén eredeti elbeszéléseivel tűnt fel. Elbeszéléseinek tárgyát a szerb társadalmi életből merítette. Nagyobb elbeszélése: „Sumareva tyérka“ („Az erdész leánya“) külön könyvben jelent meg Újvidéken, 1882-ben. Írt irodalmi bírálatokat; szerkesztette az „Ilustrovane Novine“ („A képes újság“) című szépirodalmi lapot; a „Radován“ cz. lapot adta ki gyermekok számára. Írt pedagógiai cikkeket és értekezéseket is. Évek hosszú során át szerkesztette az Orao (Sas) című napjárt.

Prokopcsányi Tódor, szül. Szabadkán, 1820-ban. A jogot Budapesten elvégezvén, ügyvédi oklevelet nyert és szülővárosában ügyvédeskedett haláláig. Meghalt 1857-ben. Novellákat írt és magyarból lefordította Bárá József Miklós „A könyvművek“ című regényét.

Prokopcsányi
Tódor.

Pusibrik Vazul. Szül. Zomborban, 1838-ban. A tanári vizsgálat után 1865-től 1871-ig tanárként, azóta pedig igazgatóként működik az újvidéki szerb főgimnáziumban.

Pusibrik Vazul.

Pedagógiai cikkeket írt. Nagyobb munkái: „Pred szábor“ („A congresszus előtt“, Újvidék, 1892.); „Posztanak i razvika srpske pravoslavne velike gymnastije u Novom Szádu“ („Az újvidéki görög keleti szerb főgimnázium keletkezése és fejlődése“, Újvidék, 1896.)

Putnik József, szül. Újvidéken, 1777-ben. 1805-ben a verseczi kerület ad-minisztrátora, előbb hat évig a görgetegi kolostor főnöke volt. 1808-ban pak-rácsi püspök lett. Meghalt Temesvárt 1830-ban. Munkája: „Lyuboszraji Radován ili Pjeszni pravoucitelnije“ („Tanulságos dalok“).

Putnik József.

Rác Soma, állami főgimnáziumi tanár, szül. 1861-ben. Bővebb életrajzi adatait szülővármegyéje monográfiájában fogjuk közzélni. 1885 óta tanár Zomborban. Költeményei, tudományos, társadalmi és tárczacikkei elsősorban jelentek meg a vidéken és a fővárosban.

Rác Soma.

Munkái: M. T. Ciceronis de Imperio Cnaei Pompei oratio ad quirites. Latin szövegbevezetéssel. Praeparatióval ellátva. Bpest, 1893. (Latin praeparatiók 20—22. füzet.) — Latin nyelvkönyv. Középsiskolák I. II. osztálya számára. U. ott 1902. — Latin olvasókönyv. Középsiskolák I. és II. osztálya számára. Képekkel. U. ott, 1902.

Rác Vilmos, levéltáros, szül. 1847-ben, Kulán. Sok évig volt a Bács-Bodrog vármegyei gazdasági egyesület titkára, a megye közigazgatási előadója és bizottsági tagja, utóbb városi levéltárnok lett Szabadkán. A Ferencz József-rend lovagja. A mezőgazdaság és ipar érdekében fejtett ki hasznos tevékenységet. Meghalt 1887-ben, Zomborban. — Cikkei a gazdasági szaklapokban és a vármegyei lapokban jelentek meg.

Rác Vilmos.

Munkái: Kultúra és munka. Pest, 1873. (Nyomatott Zúriehben.) — Hazánk művelődési érdekeihez. Vonatok. Bpest, 1875. — Bács-Bodrogvármegye mezőgazdasági viszonyainak felvétele. A gazdaság egyesület programja. Szakosztályok szervezése. Közlemények a megyei gazdasági egyesület nyári közgyűlése alkalmára. U. ott, 1879. — Közigazgatási viszonyok Bácskában. Szabadka, 1884. — A kender nemzetgazdaságunkban. Bpest, 1884. — A búza a nemzetközi piacon. A búza termelése és forgalma, különös tekintettel a magyar búzára. U. ott, 1885. — Növénytermelési viszonyaink Bácskában. Zombor, 1887. — Szerkesztette a Szabadkai Közönyt másfél évig a kiadó neve alatt.

Radics György, főgimnáziumi igazgató, szül. 1846-ban, Szabadkán. 1868-ban tett tanári vizsgát s előbb Szabadkán volt főgimnáziumi tanár, majd a zombori állami főgimnázium igazgatója és városi törvényhatósági bizottsági tag lett. Meghalt 1886-ban, Zomborban. — Munkatársa volt a Hazánk és Külföldnek. Cikkei a Fővárosi Lapokban és a bácsmezei lapokban jelentek meg.

Radics György.

Munkái: Bácskai emlény. Szabadka, 1873. — Ásványtan. U. ott, 1873. — A zombori államgimnázium. Zombor, 1874. — Természettudomány. II. rész. Növénytan. U. ott, 1875. — Bácsbodrogmezei Arviz-Album. U. ott, 1876. — Bács-Bodrogmege leírása. U. ott, 1879. térc. — Rigomézei dalok. U. ott, 1882. — Sibinjanin Jank. A magyar történelem alakjai a délszláv költészetben. U. ott, 1883. — Kralj Matias. U. ott, 1884. — Szerkesztette és kiadta a Bácska cz. vegyes tartalmú hetilapot 1870. okt. 1-től 1872 végeig Szabadkán és 1888. júl. 7-től 1880-ig Zomborban. — Álneve: György László 1871—78-ig a Bácskában és jegye: R. 1869-ben a Fővárosi Lapokban.

Radó-Róthfeld Sámuel, jogi doktor, hírlapíró Budapestén, szül. 1857-ben, Petróczön. Egy ideig a bécsi országos törvényészkénel jegyzőként működött. Később az írói pályára lépett és néhány évet Párisban és Berlinben töltött. 1887-ben külföldi lapok tudósítójaként került haza és később a Pester Lloyd munkatársa lett. 1898-ban báró Bánffy Dezső miniszterelnök a magyar táviróiroda vezetésével bízta meg. A napi politikával foglalkozó számos cikket írt.

Radó Sámuel.

Munkái: Tisza, seine Partei, seine Gegner. München, 1888. — Az öszeférhetetlenség. Irta Fabricius. Bpest, 1898. — Die Ungarische Verfassung geschichtlich dargestellt. Mit einem Anhang: Die wichtigsten Verfassungs-Gesetze. Berlin, 1898. Franciaúra ford. Bertha Sándor. Páris, 1898. Das Deutchthum in Ungarn. Berlin, 1903.

- Radonics Novák.** *Radonics Novák.* Szül. Moholon, 1826-ban. A bécsi festő-akadémián négy évig tanult, majd Olaszországban tanulmányozta az olasz festőket. Főmunkássága az egyházi képek festése volt. A bácsszenttamási, adai és illandzsi templomokban az ikonostázokat festette. Több történelmi képet is festett. Meghalt Kamenczán, 1890-ben.
- Az irodalomban mint humorista tűnt ki. E nemű munkái „Molszka mudrovanya“ („Moholi elmékedesek“) ezim alatt összegyűjtve jelentek meg Újvidéken, két kötetben, 1878.
- Rajk Atadár.** *Rajk Atadár,* országgyűlési képviselő, szül. 1871-ben Baján. Ügyvédi irodáját szülővárosában nyitotta meg. 1901-ben Plösz Sándor, akkori igazságügyminiszterrel szemben, függetlenségi programmal képviselőnek választották. A választás után Baján helilapot indított, a melynek ma is a főszerkesztője. 1905-ben és 1906-ban újra képviselőnek választották.
- Rajkovics György.** *Rajkovics György,* szül. 1825-ben, Újvidéken. 1846-ban tanító lett Vukováron. 1850-ben Újvidékre került s itt volt 1863-ig. 1866-ban nyugdíjba lépett. Meghalt Újvidéken 1886-ban.
- 1844-ben lírai költeményekkel lépett fel a „Podunávka“ című lapban. Az ötvenes években epigrammokot közölt, német és orosz meséket fordítgatott, melyeknek nagyobb része 1858-ban jelent meg. „Jéd i méd“ (Epe és méz) ezim alatt, 1862-ben összegyűjtött költeményeit adta ki. Pedagogiai, egyházi, humorisztikus és szépirodalmi lapokat szerkesztett, szerb népdalokat gyűjtött, s szerb frók életét és működését kutatta és róluk cikkeket írt.
- Révay Nep. János.** *Révay Nep. János,* orvos-sebészdoktor, szül. 1836-ban. Zentán telepedett le, hol főorvos lett. — Cikkei a Gyógyászatban, a Magyar orvosok és természetvizsgálók munkálataiban jelentek meg.
- Révész Ernő.** *Révész Ernő dr.,* ügyvéd, szül. 1862-ben Bajmokon. 1894 óta ügyvédi gyakorlatot folytat Szabadkán. A Magyar Jogászegylet 1898-ban az igazgató-választmány tagjává választotta, a szabadkai ügyvédi kamara pedig 1897-ben titkárává. Volt félévig a szabadkai felső kereskedelmi iskolában jogtanár, de erről lemondott. Az irodalmi működést a Fővárosi Lapokban kezdte meg. Számos cikke jelent meg a többi fővárosi lapokban is. Szakezikkeinek nagy száma pedig a jogi szaklapokban. Az „Úton-Útfélen“ című novellagyűjteménye 1900-ban jelent meg, a „Rigmusok“ című verses köteté 1891-ben.
- Révész Hugó.** *Révész Hugó,* állatorvos, szül. 1873-ban Bajmokon. Jelenleg magyar királyi járási állatorvos Németországban. — Szépirodalmi cikkei a bácsmegyei lapokban, az állatorvosiak pedig a szaklapokban jelentek meg. Munkája: Bácskai dalok, mesék. Szabadka, 1892.
- Roediger Lajos.** *Roediger Lajos,* állami főgimnáziumi tanár, szül. 1854-ben. 1890 óta állami főgimnáziumi rendes tanár Zomborban és a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat titkára. — Cikkei a kecskeméti állami főreáliskola Értesítőjében, a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvében és az Arch. Értesítőben jelentek meg.
- Rohonyi Gyula.** *Rohonyi Gyula,* ügyvéd, volt országgyűlési képviselő, szül. 1852-ben. A jog- és államtudományokat Budapesten hallgatta. 1877-ben ügyvédi vizsgát tett. Mint egyéves önkéntes a 2. hadmérnök-ezredben szolgált és 1872-ben tartalékos hadnagy lett. Újvidék városának és Bácsmegyének ismételtlen megválasztott törvényhatósági bizottsági tagja, 1881 óta tiszteletbeli főügyésze és 1893 óta a bácsszerémi ev. egyházmegyének felügyelője. Az 1887—92-iki országgyűlésen a kulpi, 1894—96-ban a hódásági kerületet képviselte 1901-től pedig Újvidék városát. Az utolsóelőtti országgyűlésen a „képviselőválasztások feletti bíráskodásról“ szóló javaslatnak volt előadója. Az 1896—1901-iki országgyűlésen jelentékeny szerepet vitt mint a házszabályok reviziójára kiküldött bizottság és az összerférhetetlenségi törvény és eljárás előkészítésére kiküldött bizottság előadója. Mind e javaslatok eredeti szövegét ő készítette s az ő szövege szolgált a bizottsági tárgyalások alapjául. 1903 augusztusában elnöke volt annak a parlamentti bizottságnak, mely a képviselők vesztegetését célzó eszközök eredetét kutatta. — Jogi és politikai lapokban gyakran jelentek meg dolgozatai. Cikke a Jogtudományi Közletben (1881. A correctionalisatio); a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyvében (1885. A római sáncok); költeményei a Vasárnapi Újságban (1900.) — Munkája: A honfoglalás története. Budapest, 1896. Két térképpel.
- Római István.** *Római István,* róm. kath. plébános, szül. 1840-ben Szentfülöpön. 1863-ban szentelték fel miséspappá. 1867-ben kalocsai érseki könyvelő, 1870-től a kalocsai papnevelő-intézetben tanár, 1875-től 9 éven át a hódásági kerület országgyűlési

képviselője. 1878-tól plebános Priglevicza-Szent-Ivánon, 1880-ban ezimzetes kanonok, 1884-től alesperes. Meghalt 1893-ban. — Czikkeli, történelmi tanulmányai és értekezései a fővárosi sajtóban és a megyebeli szakfolyóiratokban jelentek meg. Az állatok megtérése című verses meséjét a Kisfaludy-társaság 1873. évi pályázatán dícsérettel tüntette ki.

Munkái: Szikla és hullámok. Egyházi beszédek. Budapest, 1878. — A természetes kereszténység. Aphorizmák. Bevezetéssel Schmitt Jenőtől. U. ott, 1894. (Németül. Lápese, 1894.) — Gedichte. Leipzig, 1894. (Német folyóiratokban megjelent költeményei; kiadta testvér-húga, Gräber Mária.) — Alnevei: Stefan Auborn, August Golf és Rónay-Burg.

Róth Albert

Róth Albert, lapszerkesztő Budapesten, szül. 1850-ben, Baján.

Munkái: Adókules a házbéradó és pótlékaikról budapesti bérházak számára, 2. kiadás. Bpest, 1890. — Útmutató a társulati adó, I., II., III. és IV. oszt. keresti adó, házadó, tőke, kamat- és jára-dekádó, hadmentességi díj kivetéséről. A törvények és szabályok pénzügyi, közigazgatási, bírósági döntvények és határozatok és miniszteri rendeletekre való hivatkozással. U. ott, 1896. — Steuer-schlüssel zur Hauszinssteuer und Umlagen für Gebäude der Stadt Wien. Wien, 1903. — Wegweiser zur Bemessung der Geschäftssteuer der zur öffentlichen Rechnungslegung verpflichteten Unter-nehmungen in Oesterreich. U. ott, 1905. — Útmutató társulatok és szövetkezetek adójának meg-állapításáról, valamint az I., II., III. és IV. oszt. keresetadók, házadó és tőke-kamatadó adókive-téséről. U. ott, 1904. — Szerkeszti az Adók és Illetékek Közönyvét 1891. óta. Budapesten. Legújabbban írta: Adókules a házbéradó és adópótlékaikról a budapesti bérházak számára, a házakról és póredekemadóról szóló 1909. évi VI. és X. t. cz. alapján. Budapest, 1909.

Rudics József

Rudics József báró, böleseleti és jogtudományi doktor, főispán, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, szül. 1792-ben Szabadkán. 1809-ben böleseleti, 1813-ban jogi doktorrá avatták. Az 1811-iki országgyűlésen absentium legatusként jelent meg. Pesten korán megismerkedett Kisfaludy Károlylyal és az 1822-ben megindult Aurorát anyagi segítyben részesítette. 1825-ben Bácsmegeye aljegyzője lett, de az irodalomnak pártfogója maradt. Íróbarátjai ajánlására több munka kiadását támogatta. 1832-ben Bácsmegeye alispánja lett és az 1832—36-beli országgyűlésen a vármegye követe, 1837-ben helytartótanácsos és Bácsmegeye adminisztrátora, 1841-ben főispánja volt, 1848-ig, midőn méltóságától megvált. A pesti egyetem jogi karának bekebelezett tagja volt. 1854 augusztus 10-én birodalmi bárói rangot nyert. Az alkotmány visszaállításakor 1861—62-ig ismét Bácsmegeye főispánja volt és 1867-ben az lett negyedizben is. 1873 május 21-én a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta. Meghalt 1879 augusztus 21-én. A Magyar Tudományos Akadémiára 1860-ban 2100 koronát (fia. ifj. Rudics József 180,000 koronát) hagyományozott.

Munkái: Epicedium in rev. dnum : Emericum Tschich, qui V. idus Decembris 1811. Albae-Regiae obiit. Budaë. (Költmény.) — Carmen rev. ad clar. dni Pauli Nagy Abbatis de Behelae-dum III. calend. Julii 1812. diem nomini suo-sacrum recoleret. U. ott. — Ode rev. dni Antonii Dre . . dum Abbas de Pilis et Páztót, et abbatiae Zirkzensis administrator renunciatuor, honoribus sata ravis. U. ott, 1812. — Epicedium in exc. ac ill. dnam comitissam Christianam Györy de Radvany-notam Andrassy de Sikloss quae obiit III. calend. Junii 1814. U. ott. (Költmény.) — Disseratiiv inauguralis juridica de jure statuendi impedimenta matrimonii dirimentia, quam publicae erudio torum disquisitioni subijcit. . . a. 1816. Pestini. — Hervatag füzér. Irta s kézirat helyett nyomtatta. U. ott, 1873. Szerző könyv. arezk. (Költmények.) — Nevéről nevezték ela Rudics-codexet, melyet rácz-almási könyvtára számára szerzett meg.

Ruppert Antal

Ruppert Antal, szül. Baján, 1856-ban és jelenleg ugyanott a polg. fiúiskola tanára. Az 1890-es évek elején kezdett írni. Novellái jórészen a Budapesti Hirlap-ban jelentek meg. ezenkívül az Új Időkben és Pesti Hirlapban. Elbeszéléseinek egy részét összegyűjtve 1897-ben kiadta „Az Egerek és egyéb elbeszélések” czímen. Írói neve : *Vértés*.

Sufarik Adalbert

Sufarik Adalbert, prágai egyetemi tanár, szül. Újvidéken. 1829-ben. Böl-cselettel és természettudománnyal foglalkozott. Előbb Redtenbacher labora-toriumába került, a hol 1847—50-ig maradt, míg végre. Quadrat Bernát brünni tanár hallgatójaként, teljesen a vegytannak szentelte idejét. 1851-ben már prágai reáliskolai tanár, honnan államségéllyel. 1856-ban, külföldi tanulmány-útra indult. 1859-ben visszatért és a bécsi kereskedelmi akadémia tanára lett. Erről az állásáról betegsége miatt két év mulva lemondott és hazájába tért vissza. hol erdélyi fürdőekben keresett gyógyulást. 1865-ben ismét a prágai egyetemen van, a hol előbb írnok, majd a vegytan véglegesített tanára lett. Tagja volt a esch tudományos társaságnak és Fürstenberg herczegnél könyvtárnokként működött. Munkatársa volt több külföldi lapnak. Egy két-kötetes munkája jelent meg: Základové chemie cil lurby. Prága, 1860. (A kémia alapvonalai) czím alatt.

- Safarik János.** *Safarik János.* Újvidéken kezdte tanulmányait. 1838-ban orvosdoktorrá avatták. Gyakorlatát Újvidéken kezdte meg. Itt kezdett foglalkozni a délszláv nyelv tanulmányozásával, régi okiratokat, leveleket, régiségeket gyűjtött és ismertetett. 1861-ben Belgrádban múzeumi őr lett. Egymásután érték a kitüntetések. Tagja volt több külföldi tudós társaságnak, elnöke a szerb tudós társaságnak. 1869-ben helyet foglalt a szerb államtanácsban. Főbb munkája: *Leta arhivi et reliquorum slavorum meridionalium.* Belgrád, 1860.
- Safarik Pál József.** *Safarik Pál József.* 14 esztendőig élt Újvidéken, a főgimnázium tanára és igazgatójaként. Ő szervezte az új gimnáziumot és a magyar nyelvet is tanította. Szabad idejében átkutatta az újvidéki, karlócazi s fruska-górai zárdák levéltárait. Mikor szláv régiségei megjelentek, híre külföldön is mind nagyobb lett. A porosz kormány meghívta a berlini vagy berosszlói egyetem szláv philológiai tanszékére, de ő nem fogadta el a meghívást; ekkor a porosz kormány a „pour le mérite” renddel tüntette ki. Tagja volt több tudományos akadémiának. Nyolcz nagyobb munkája jelent meg szláv és német nyelven.
- Sandies Sándor.** *Sandies Sándor.* gimnáziumi tanár Újvidéken.
Munkái: *Na vis na lovcen na grob Vladici Radu.* Újvidék, 1901. (Radu, montenegrói vladika halálára kiadott munka.) *Miki Obelies,* hősköltemény. *Kraljevics Mirko,* hősköltemény. Valamennyi több kiadást ért.
- Sárcevic Ambrus.** *Sárcevic Ambrus.* Szabadkán él, a hol a szerb kérdéssel foglalkozik.
Munkái: *A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból.* Popovics után fordította és kiadta Szabadkán, 1865-ben. Magyar délszláv törvénykezési és közigazgatási műszótár.
- Sashegyi János.** *Sashegyi Damascen János* (István), szül. Óbecsén, 1827-ben. 1845-ben a Benedek-rend kötelékébe lépett és 1852-ben már miséspappá szentelték föl. Pályáján gyorsan emelkedett. Pannonhalmán hitszónok, majd Győrött gimnáziumi tanár volt, ma pedig tihanyi perjel. Czikkei a Szent István-társulat kiadványaiban, a Győri Közönyben és elszórtan időszaki lapokban jelentek meg.
- Schaefer Jakab.** *Schaefer Jakab,* szül. Vaskúton, 1855-ben. 1871-ben lépett a Jézus-társaságba. Miután az innsbrucki egyetemen theolog. tanulmányait elvégezte, visszerült tanárként Kalocsára, innen Szatmárra mint házfőnök, azután Budapestre, később a rendtartomány főnökének titkáráként Bécsbe, innen ismét Szatmárra mint házfőnök. Pozsonyban is volt, mint akadémiai hitszónok. Írt Magyarországon kegyhelyeiről. úgyszintén a (lelki) Harez-ról könyvet.
- Schäfer Károly** *Schäfer Károly,* szül. Apatinban, 1867-ben. A bajai tanítóképzőben szerzett diplomát és Gajdobrára került tanítónak. Ott él. Számos tárczája, cikke jelent meg napi- és tanügyi lapokban. Hírlapilag lépett föl a katonatanítók érdekében is, még pedig eredményel.
- Schenk Jakab.** *Schenk Jakab,* szül. Ó-Verbászon, 1876-ban. Tanulmányai befejezése után 1898-ban aszisztens lett a magyar ornithologiai központban. Később a báró Radvánszky családhoz került nevelőnek, de két évi nevelősködés után újra elfoglalta előbbi állását. Jelenleg is ott működik. Czikkei a szaklapokban jelentek meg.
Munkái: *Medárvonulás Magyarországon az 1898. év tavaszán.* Budapest, 1899. — *Medárvonulás Magyarországon 1899. év tavaszán.* U. ott, 1901.
- Scherer Lajos.** *Scherer Lajos,* szül. Ó-Verbászon, 1874-ben. Tanári oklevelet 1900-ban nyert. Tanári működését Losonezon kezdte, a hol később véglegesítették. Tárcaí, cikkei szelvében jelennek meg vidéki lapokban. Andorka Lajos álnév alatt is ír, verses könyvét is e név alatt adta ki.
Munkái: *Ifjúkorom.* Költenények. Újverbász, 1896. — *Az iskola egészségügyi reformja.* Griessbach H. után ford. Budapest, 1900. — *Fáy András nevelési elmélete és annak történeti méltatása.* Kolozsvár. — *A losonci ág. h. evang. egyh. nőegylet negyvenéves története.* Losoncz, 1902.
- Schmidt Fülöp.** *Schmidt Fülöp,* szül. Bácsfeketehegyen, 1870-ben. 1898-ban lett okleveles tanár és 1898. év óta a zentai községi főgimnázium rendes tanára. Czikke a zentai gimnázium Értesítőjében jelent meg, 1901-ben, a *A Gracchusok* tagikuma czímen.
- Schmidt Henrik.** *Schmidt Henrik,* szül. Újverbászon, 1877-ben. 1899-ban avatták doktorrá. A következő évben helyettes tanár lett a pozsonyi főreáliskolában. Innen a Tisza-családnak került nevelőnek, a hol hat évig maradt. Munkatársa az Egyetemi Philosophiai Közönynek. Munkája: *A verbázi német nyelvjárás.* Budapest, 1899. 1907-ben kapta az Akadémiától a Sámuel-díjat.
- Schmitt Jenő.** *Schmitt Jenő,* szül. 1851-ben. Még gyermekkorában Zomborba került. Bács vármegyénél gyakornok és imrok, később a zombori törvénytudósnéknél imrok volt. E közben bölcsészeti tanulmányokkal foglalkozott s a Magyar Philosophiai

Tóth Kálmán és bajai szobra.

Mészáros Lázár.

Türr István.

Szemplében több cikket közölt. 1887-ben a berlini philosophiai társaság pályázatán Das Geheimniss der Hegel'schen Dialektik cz. munkáját megjutalmazták és a társulat kiadványai közé felvették. Trefort ekkor ösztöndíjat eszközölt ki számára, melylyel egyetemi tanulmányait folytatta Budapesten és Berlinben. 1888-ban Budapesten bölcsészettudományi doktorrá avatták. 1889-ben, berlini tartózkodása alatt, tette közzé: Henrik Ibsen, als psychologischer Sophist cz. füzetét és már előbb, Michelet und das Geheimniss der Hegel'schen Philosophie czimben (1888.) feleletet írt a nevezett német bölcsész ellene intézett vitáiraitára. 1890-től Budapesten az igazságügyminisztériumnál működött irodatiszti és könyvtvári minőségben. 1892-ben tette közzé a Krisztus istensége a modern ember szellemében című munkát (magyarul Budapesten, németül Lipésében) és vallásbölcséleti iskola megeremtésén működött a Szellem vallása című művével. A modern anarkista-mozgalom idealisztikus irányban alakítására Lipésében 1894—96-ban szerkesztette és kiadta Die Religion des Geistes cz. folyóiratot s közreműködött a berlini Der Socialist cz. anarkista-közlönyben. 1896-ban állami hivataláról lemondott. A szellemi vallás szövetsége, az idealisztikus anarkia terjesztése céljából Budapesten iskolát alapított és a külföld különféle országaiban is híveket szerzett. 1894 elején Budapesten Állam nélkül és Ohne Staat cz. idealista anarkista hetilapot indított. Anarkista lapja miatt több ízben porbe fogták, de az esküdtek mindannyiszor felmentették. Újabb művei: Fr. Nietzsche an der Grenzscheide zweier Weltalter (1898), Leo Tolstoj und seine Bedeutung für unsere Cultur (Leipzig, 1901). Die Kulturbedingungen der christlichen Dogmen und unsere Zeit. (Leipzig, 1901), Die Csuoisis, Grundlagen der Weltanschauung einer edleren Kultur. (Lipese, 1903, 1. k.), Der Idealstaat (a Leo Berg által kiadott Kulturprobleme der Gegenwart cz. sorozat egyik kötete. Berlin, 1904). 1899 végéig szerkesztette az Erőszaknélküliség cz. időnként megjelenő lapot.

Schneider János, szül. Szentfülöpön. Tanulmányait Budapesten, a Földrajz és Történelem okleveles tanáraként fejezte be. 1879 óta a budapesti VIII. kerületi községi főreáliskola tanára. A kisdnedveléssel sokat foglalkozott; egy ízben helyettesítik a Kisdnedvelők Országos Egyesületének. Számos szakcikke jelent meg a kisdnedvelésről, a melyet az úgynevezett „Fröbel“-féle irányba akart terelni.

Schneider János.

Munkái: Egyetemes Földirati Tankönyv. Budapest, 1885. — Európa államainak rövid ismertetése, az Osztrák-Magyar Monarchia kivételével. Budapest, 1886. — Földrajz a polgári fiúiskolák részére. Budapest, 1888., 1889., 1890. Három rész. — Földrajz a polgári leányiskolák számára. U. o. 1889. Két rész. — Általános Földrajz, polgári fiú- és leányiskolák számára. A dr. Hunfalvy János és Schmidt János által írt földrajz befejező része. U. o. 1892.

Schreiber Mór, szermovos Szabadkán. Munkája: A trachoma. Szabadka, 1895. Ebben a könyvben részletesen ismerteti ezt a betegséget, fajait, tüneteit és az ellene való védekezést.

Schreiber Mór.

Schulhof Lipót, csillagász, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, szül. Baján, 1847-ben. 1877-ben meghívták a párisi Observatoriumba és azóta Párisban lakik. A M. Tud. Akadémia 1878-ban beválasztotta levelező tagjai közé. Kizárólagosan az üstökösök és bolygók pályaszámításával foglalkozik és az elért eredményeket csillagászati folyóiratokban közli. Így: Astronomische Nachrichtenben, Wiener Sitzungsberichtenben, Berliner Jahrbuch körleveleiben, a párisi Comptes rendusben. 1878-ban a párisi Akadémia kitüntette a 4000 frankos Vaillant-díjjal.

Schulhof Lipót.

Munkái: Az 1870. IV. számú üstökös definitív pályaszámítása. Budapest, 1874. — Az 1871. II. sz. üstökös definitív pályaszámítása. U. o. 1874. — Az 1873. VII. sz. Coggia Winceke-féle üstökös pályaszámítása. U. o. 1881.

Schweidel József, honvédtábornok, szül. Zomborban, 1796-ban, kivégezték Aradon, 1849 okt. 6-án. Katonai szolgálatát a 4. huszárezredben kezdte meg, mint közhuzsár, s részt vett a Napoleon elleni hadjáratban. 1848-ban őrnagy volt s midőn ezredét Bécsből Magyarországra rendelték, Apponyi ezredes helyett ő vette át az ezred vezényletét s azt haza is vezette. E hazafias tettének jutalmául alezredessé nevezték ki. Részt vett a pákozdi és schwechati ütközetekben. 1849. májusban a magyar kormány katonai parancsnokká nevezte ki Debreczenbe, majd a kormánynak Pestre, Szegedre és Aradra távozása után, mindenütt azon helyekre, a hol a kormány székelte. A kormány lemondása után követte Görgyeit, és Világosnál ő is az oroszok, s ezek útján az osztrákok kezébe került. Életben hagyásáért könyörgő neje, Bilinszky Danicella bárónő, csak a bitófától tudta

Schweidel József.

megmenteni férjét, kit Haynau, kegyelme következtében, golyóval végeztek ki. Szülővárosában Vértési Károly kezdeményezésére a vértanútábornok emlékének díszes ércszobrot emeltek, melyet országos ünnepélyvel 1905-ben lepleztek le. Fia, Béla, szintén a honvédhadseregben szolgált s huszárszázadosi rangot viselt. Volt osztrák tisztként 18 évi várfogságra ítéltek, de utóbb kegyelmet nyert.

SCSINA DEZSŐ.

Scsina Dezső, szül. Zentán, 1860-ban. Középszkolai és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1883-ban külföldi tanulmányútra indult. Bejárta Szerbiát és Németországot. 1884-ban Heves megyei, 1896-ban torontálme gyei segédtanfelügyelő lett. Végül, 1895-ben, kir. tanfelügyelő lett Heves megyében. 1897—900-ban kormánysegélyvel beutazta a külföldet, különösen Svájcot, Belgiumot, Franciaországot, Porosz, Szász- és Bajorországot, hogy az iskolai felügyeletet, iskola- és árvaházat tanulmányozza. Sikeres útjáért, az összegyűjtött óriási anyagért, a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta. 1903 óta Csongrád-vármegye, Szeged és Hódmezővásárhely kir. tanfelügyelője és 1905. óta kir. tanácsos. Nagy elfoglaltsága mellett maradt ideje a szépirodalom számára is.

Munkái: Moritári. Regény. Krassovszky J. után ford. Budapest, 1880. Két kötet. — Tóth Ede és a magyar nép. U. o. 1882. — Az élet iskolája. Szeged, 1888. — Elbeszélések. Nagybeszterek, 1890. — Anor Verus. Regény. Budapest, 1893. — Jelentős Heves vármegye népoktatási ügyének 1896—97. évi állapotáról. Eger, 1897. — Tanulmány úton. Budapest, 1903. — A kanári. Vigjáték. Egy felvonás. Szeged, előadták a szegedi városi színházban 1904-ben. — Almanach. U. o. 1905—900. — Czuro Dives. Öt elbeszélés, Budapest, 1906. — Háztartási és gazdasági ismételő leányiskolák könyve. U. o. 1906. — „Délvidéki Történetek“ Szeged 1906. — Negyedszázad. Budapest 1909. Crolth ura (2 kötet) Budapest 1909. „Málnásszónó“ Budapest 1910.

SÖBÖK JÓZSEF.

Söbök József, városi jegyző Baján, a hol 1848 ápr. 9-én „Kialtvány“-t adott ki. Elszórtan jelennek meg gazdasági cikkei a különféle szaklapokban. Hírlapíróként is működött és a Bajai Hírnök ezimű vegyestartalmú hetilapot szerkesztette.

SERESS LÁSZLÓ.

Seress László, hírlapíró, szül. 1875-ben, Baján. Gazdasági és jogi tanulmányainak befejezése után hírlapírói pályára lépett, a hol a legkiválóbb újságírók egyikévé küzdött fel magát. 1897—1900-ig az Újságírók Egyesületének titkára volt, azóta pedig ugyanennek az egyesületnek választmányi, majd igazgatósági tagja, később főtítkára lett. Igazgatósági tagja azonkívül a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének, valamint az Újságírók Takaréki és Hitelbiztosítékintézetének is. Közgazdasági és politikai cikkei az „Egyetértés“-ben, a „Pesti Napló“-ban, stb. jelentek meg. Lefordította és előszóval ellátta Lassale kiválóbb értekezéseit. A tőzsdeadóról és az adókról írt pályaművét a Magyar Tudományos Akadémia megdicséerte. 1896-tól az „Egyetértés“-ben helyettes szerkesztője volt. Innen a „Független Magyarország“-hoz hívták meg ugyanilyen minőségben, majd a „Magyar Szó“-nál dolgozott. 1902 óta a Pesti Napló politikai főmunkatársa.

Munkái: Erő és anyag, vagy a természetes világrend alapvonalai. Irta: Büchner Lajos, fordította Budapest, 1895. Darwin, az ember származása. U. o. Sajtó alatt van: „A magy., horv., szlavon-dalmát államjogi kapcsolat tört. fejlődése és központja“ (2. köt.), valamint „A Habsburgok magyarországi trónszéke“ ez. műve.

SEVICUS MILÁN.

Sevicus Milán, szül. 1866-ban, Újvidéken. Iskolái bevégeztével gimnáziumi tanár lett Belgrádban, jelenleg pedig nyugdíjazva a tudományok él.

Írt irodalomtörténeti értekezéseket és bírálatokat, — ilyen „Dositheus Obradovic, ein serbischer Ankläger des XVIII. Jahrhunderts“. Irty egy végjátékot is, melynek czime „Na pozornici u zsvotu“ („A szinpodon és az életben“). 1893-ban „Uvod u filosofiju“ („Bevezetés a bölcsészlethez“) című tanulmányát és 1901-ben „Okoncentracziji nasztave“ („Az oktatás összpontosításáról“) című pedagógiai értekezést adott ki Belgrádban.

SEVICUS MITROFÁN.

Sevicus Mitrofán, szül. Újvidéken, 1854-ben. 1880-ban segédtanár volt a zárai papnevelőben. A nagysezü ember gyorsan emelkedett. 1881—91-ig a könyvtár őre, 1885—91-ig pedig a seminarium igazgatója lett. Innen áment Karlóczára a theologia rendes tanárának, majd Kopovára került, az ottani kolostor főnökeként és innen archimandrita-zárfafőnöki minőségben Krusedolba. 1880-ban diakonus, 1881-ben presbiter, mint ilyen 1890-ben püspöki syncellus, 1892-ben patriárkai protosyncellus, 1895-ben archimandrita, 1899-ben pedig bácsi püspökké szentelték fel. 1901-ben a szerb király a szent Száva-rend I. osztályú nagykeresztjével s utána nem sokára a Takovói rend I. oszt. nagykeresztjével tüntette ki. Kisebbségi egyházi értekezéseim és tanulmányain kívül, a melyek egyházi folyóiratokban jelentek meg, lefordította oroszról Mogila Péter „A keleti katolikus egyháznak hitvallása“ és Makarija moszkvai metro-

polita „Dogmatika“ című nagyobbszabású és a gör. kel. egyházra nagy jelentőségű munkáiit. Legutóbb pedig a különféle magyarországi gör. kel. szerb egyházak főhatóságaitól kibocsátott scematizmusaiiban monografiákat írt a magyarországi gör. kel. szerb püspökök történetéből.

Spannagel József, lelkész, született Koviltszentivánon, 1853-ban.

Spannagel
József.

Munkái: Stimmen des Herzens aus der Jugendzeit. Költmények. — Verwandte Lenau's ... 1881. Kiadta atyjának Kurzfesene Reformatiungsgeschichte-jeit, kiegészítve 2. kiadásban. Budapest, 1894-ben.

Spannagel (Sehaller Jenő) *Sámuel*, szül. Bukészen, 1859-ben. Ma Cservenkán működik, mint nyomdász és szerkesztő. Munkái: Graf Karl von Oran. (Költemény.) Cservenka 1888. Allg. Weltwahrheit. U. o. 1889. (Magyarrá fordította Seeman Gábor.) Nürnberger Trichter. U. o. 1889. Kindesmörderin. Dráma. U. o. 1890. Philosophische Schrullen. U. o. 1891. Szerkesztette az Orient és Salair című lapokat.

Spannagel
Sámuel.

Speiser Ferencz, szül. Apatinban, 1854-ben. Középiszkolai tanulmányainak befejezése után a Jézus-társaságba lépett. Ma Kalocsán főgimnáziumi tanár. Munkái: Coleopterák Kalocsa vidékéről. Kalocsa, 1883. — 2. Kalocsa környékének bogárfaunája. Coleoptera regionis Colocensis. Kalocsa, 1893.

Speiser
Ferencz.

Spelletich Bódog, szül. Szabadkán, 1815-ben. Történelmi családból származott, Szépanyja Martinovich apát édesanyja volt. Az ő pályafutása méltó volt elődjeihez. 1848-ban képviselőnek választották. Volt kormánybiztos és mint nemzetőr a csatamezőn is megálta helyét. Világos után Bem csapatában menekült Hamburgba. Londonban gyári munkásként kereste kenyerét. 1850-ben Észak-Amerikába vándorolt és Dawenporthban letelepedett le családjával. 1866-ban két leányával visszatért Magyarországra. 1890-ben fejezte be életét Tata-Tóvárosban. Hírlapi cikkeket írt, Kossuthal sűrűn levelezett. Híres beszédei az Országgyűlési Naplóban vannak megörökítve. Történelmi szereplését a vármegye történetéről szóló fejezetben méltatjuk.

Spelletich
Bódog.

Spitzer Zoltán, szül. Apatinban, 1880-ban. 1902 óta munkatársa, majd társszerkesztője a Bajai Hírlap című politikai lapnak és e minőségében ő látja el a lap közigazgatási rovatát. Olykor tárczában is megszólal és felolvasásokat is tart. Most foglalja kötetbe a darabont-éra alatt a Bajai Hírlapba írt vezércikkeket és néhány novelláját.

Spitzer Zoltán.

Staudacher Mariska, Zomborban él. Számos cikke jelent meg a vidéki és fővárosi lapokban. Munkája: Egy esomé málva. Zombor, (Elbeszélések, rajzok).

Staudacher
Mariska.

Steécz György, szül. Csonoplyán, 1853-ban. 1878-ban Temerinben, mint Steécz György. káplán kezdte meg papi működését; de nemsokára Kalocsára neveztek ki a kisebb papnevelő-intézet felügyelőjévé és a theologia tanárává. 1887-ben már rábízták a nagyobb papnevelő-intézet lelki vezetését. Ezután zsinati vizsgálószentszéki ülnök, majd a kalocsai papnevelő-intézet igazgatója lett. 1893-ban kalocsai címzetes kanonok, apatini plebánus, 1906-ban kalocsai kanonok és tiszai főesperes. A Szent István-társulat tudományos és irodalmi osztályának, valamint az aquinoi Szent Tamás-társaságnak tagja.

Munkái: Helyzetmennyiség-tudomány és a mennyiség-tudomány revíziója Aristoteles és Aquinói sz. Tamás bölcseleti elvei alapján. Budapest, 1894. 2. Analytikus síkszögmérten az iránymennyiség elméletében. U. o. 1906.

Stelzer Frigyes, szül. Kiszáczon, 1837-ben. A lelkészi pályára lépett. Cikkei Stelzer Frigyes. a tanügyi, egyházi és megyebeli lapokban jelentek meg.

Munkái: Geschichte der Bácska. Neusatz, 1883. — Pánszláv világ az Alföldön. U. o. 1887. Két füzet. — Követváltászi előkészületek Bácsmegyében. Budapest, 1891. — Bácsmegye szennyese. Adalék a Bácsmegyei korrupció megismeréséhez. U. o. 1893. — Álnevei: Alvidéki, Eöri, S. F. Alsó-Bácskából.

Suták József, szül. Szabadkán, 1865-ben. Működését, mint kegyes tanító-
Suták József. rendi tanár, Szegeden kezdte, honnan Budapestre került. Itt 1896-ban az egyetemen a matematikai szakból az egyetem magántanárává habilitálták; tanított az Eötvös-kollegiumban is. Számos értekezést írt.

Munkái: Az iskolin-normálisok görbéinek meghatározása és alkalmazása a másodrendű felületekre. Bpest, 1891. Algebrai vizsgálatok a függvénytanban. Math. és Phys. Lapok III. k. 157. l. 1894. N. K. 12. l. 1895. Math. és Term. Értesítő I. k. — A másodosztályú felületek általános elmélete. U. o. 1895. Alaprendszerek egyváltozás algebrai függvényeknél. Math. és Phys. Lapok. IV. k. 321. l. 1895. V. K. 1846. 173. l. VII. k. 171. l. 1898. Az elsőrendű algebrai differenciálegyenletek szinguláris integráljairól. Math. Phys. Lapok. V. K. 243. l. 1896. — Bolyai János, Appendix Scientia spacií absolute vera exhibeus. A tér abszolút igaz tudománya. Előszóval, magyar fordítással és magyarazattal. Bolyai J. életrajzával Schmidt F.-től. U. o. 1897. — Geometria axiomák. U. o. 1898. — A fény elektromágnességi elmélete. U. o. 1895. (A M. T. Akadémia 1895-ben

a Lukacs Krisztina-pályadíjjal jutalmazta.) — Számtan, a gimnázium, reál és polgári iskolák I., II., III. osztálya számára. 1898. — Differential- és integrálszámítás elmélete, U. o. 1900. — Algebrára a középiskolák számára. U. o. 1901. Két rész. — A villamoság körébe tartozó újabb kutatások. U. o. 1901. — A differential-egyenletek elmélete, U. o. 1906. Ezekon kívül még sok értekezés jelent meg az alábbiakban.

Szabotnik Ferencz, gépész, Óbocsén.

Munkája: Kézikönyv kazánfutók, locomobil és stabil gépezépekéül, valamint alacsony és magas nyomású condanzatoros gépekről vizsgázók előkészítésére. 300 kérdés és felelet. Óbocsé, 1898 (2. bőv. kiadás 350 k. és f. 1899. 3. bőv. kiadás 380 k. és f. 1900. 5. átdolg. kiad. 420 k. és f. 60 ábrával. 1905. U. o. Németül 1900. U. o. 6. javított kiadás 445 k. és f. 60 ábrával 1908.)

Szabotnik
Ferencz.

Szalay Frigyes.

Szalay Frigyes, belügymin. fogalmazó, szül. Bácsordason, 1872-ben. A „Bácska” belső dolgozótársaság volt és Balogh Ernő dr., orsz. képviselő, akkori felelős szerkesztő mellett 8 éven át működött, mint helyettes szerk. is. 1906-ban a miniszteriumba rendelték be. Számos politikai és társadalmi czikk, tárcza, novella, vers stb. jelent meg tollából. Több beszédje is megjelent. Foglalkozott színműírással is: „A másvilágon” és a „Csak hidegvér” című vígjátékait a zombori színpadon adták. A zombori Schweidel-szobor leleplezési ünnepélyére „Hazaszeretet” cím alatt drámái képet írt, mely szép sikerrel került színpadra.

Szántó Károly.

Szántó Károly, zombori tanító, szül. 1875-ben. A Bácska és a Bácsmegegyi Függelenségszámára tárczazikkeket írt. Német költőkből fordított.

Szarvas Gábor.

Szarvas Gábor, kiváló nyelvtudós, a magyar nyelvtisztaságnak híres bajnoka, szül. Adán, 1832. márczius 22-én, meghalt Budapesten, 1895. október 12-én. 1848-ban nemzetörnek akart állani, de fiatal kora miatt nem fogadták el. Akkor a benczések közé ment, de midőn 1852-ben letette az érettségét, kilépett a szerzetből és öt éven át jogot hallgatott. Tanulmányait két évi betegség miatt félbe kellett hagynia. 1857-ben tanári állást vállalt a bajai gimnáziumban; 1858-ban az egrai gimnáziumhoz nevezték ki, 1860-ban ismét Bajára, 1861-ben Pozsonyba, 1869-ben pedig Pestre. 1877-ben gerinczvelő-bajba esett, ennek következtében szeme is mindinkább gyöngült és 1881-ben nyugalomba vonult. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának (1871-től levelező, 1884-től rendes) s a helsingforszi finn-ugor társaságnak (1889-től). 1890-ben királyi tanácsosi czímmel tüntették ki. A magyar tudományra s műveltségre való hatását legfőnyesebben bizonyítja az, hogy mindjárt halála után mozgalom indult meg emléke megörökítésére, s ennek eredménye az akadémia előtti téren álló szép mellszobor, melyet Jankovich Gyula mintázott. Ugyane mellszobor másolatát állították fel szülővárosában. Adán. Szarvas 1867-ben keltett föltűnést első nagyobb értekezésével, melynek ez volt a címe: Magyartalanságok. Ugyanakkor akadémiai pályakérdésül tűzték ki a magyar igéidők helyes használatát és 1869-ben az ő munkája lett a nyertes. Ekkortáiban sokat beszéltek arról, hogy a magyar nyelv művelésére s a nyelvészeti kutatások népszerűsítésére folyóiratot kellene indítani. A Magyar Nyelvőr megindult s csakhamar rendkívüli hatást tett. Az irodalom s a közönség körében rendkívüli érdeklődést keltett, de egyszersmind kemény támadásokat idézett föl maga ellen a nyelvújítás egyes híveitől, főleg magában az Akadémiában. E támadások visszaverésében fejtette ki Szarvas legnagyobb erejét. A nyelvörködés mellett a tudománynak még két ágában jeleskedett Szarvas termékeny munkássága. Az egyik nyelvünk története, melyet a Magyar nyelvtörténeti szótárban vitt hatalmas lépéssel előbbre. Másik a szófajtés, melynek fényes példáit közölték kötetről kötetre a Nyelvör lapjai. Skeressen küzdött ő a nemzeti hiúságnak ama balvéleménye ellen, mintha szégyenünkre vába az idegen nyelvekből való jövevényszók kimutatása. Ellenkezőleg, ebben van, mint az angolnak, a mi nyelvünk gazdagságának is egyik legdúsabb forrása. Szarvas legtöbb munkája a Magyar Nyelvör 24 kötetében jelent meg. Értekezései közül kiemelendők: A magyar nyelvbeli idegen szók, 2. kötet; Az íkes ragozás kérdései 3. kötet; A nyelvújítás apologiaja, 4. kötet; A nyelvfilozófia, 5. kötet; Tisztázzuk a nézeteket (a jövevényszókról), 6. kötet; A magyar nyelv szótára (Czuczor és Fogarasi szótárának eltiltó bírálat), 7. kötet; Ballagi Mór és a magyar nyelv, 10. kötet; A nyelvigazítók, 12. kötet; A nyelvgyazdagodás, 18. kötet; A c és cz mérközése, V. ö. Nyelvörkalauz a Magyar Nyelvör 25. évfolyamához (Budapest, 1897.) Továbbá: Nyelvöremlék, Szarvasnak királyi tanácsossá történt kinevezése emlékére szerkesztették barátai és tisztelői (Budapest, 1890.)

Szászy István dr., községi orvos Óbreesén; szül. 1862-ben. Oklevelét 1886-ban Szászy István. kapta. Előbb az élettani tanszék, majd az 1886—87-iki tanévben Kovács József tanár mellett gyakornokoskodott. Prózái és költeményei elszórtan a helyi lapokban. A Szegedi Naplóban, az Ország-Világban és Vasárnapi Újságban jelentek meg.

Munkái: „Tiszavirágok“ költemények. (1897.) — Pestmegyei anekdoták (1908.) — Együttal nótáiról. 1907-ben „Óbesei nóták“ című alatt 25 dala jelent meg, melyeknek dallamát is ő szerzte. — A gyógyászat hasábjain is gyakrabban találkozunk cikkeivel. A közeljövőben hagyja el a nyomdát Bácsmegyei Anekdoták című füzeté. — Tóth Béla Adomakincsenek sok része az ő tollából került ki.

Szekula Mór, szül. Moholon, 1839-ben. A mérnöki pályára lépett, de egy év Szekula Mór. után a szépművészeti akadémia hallgatója lett. 1860-ban riporter a „Wanderer“nél majd művészeti, színházi, irodalmi kritikus lett. Dolgozott ezenkívül a Debatte, Presse és több szépirodalmi lapba. 1867-ben a „Kleine Wiener Presse“ című lapot szerzesztette, de a lap félév múlva megszűnt. Ekkor az első Erdélyi vasútnál számvizsgálói állást vállalt. Itt maradt három esztendőig és innen az „Ungarischer Lloyd“-hoz ment távezarózat-vezetőnek és művészeti kritikusnak, majd több bécsi lapnak lett magyar levelezője. 1877-ben az Arader Zeitung-hoz hívták meg szerkesztőnek, de később a Neue Arader Zeitung szerkesztője lett. Munkája: Der „Mamzer“ (Bastard.) Erzählung. Budapest. 1876.

Szemző János, szül. 1863-ban, Baján. 1888-ban szentelték fel. Ma adminisztrátor Rémen, Bácsmegyében. Szemző János.

Munkái: Az igazság világsága. Hitvédelmi népirat. Zombor, 1898. Der Weg des Herrn, eine wichtige Sittenlehre für's christliche Volk. Apatin, 1900.

Szeremlyéni Mihály, pap, a Baja melletti hajdani Szeremlye községből Szeremlyéni Mihály. való. 1544-ben írt éneket „Egyiptombéli kijöveséről Izráelnek“ címen, Kanizsa várában. Nyelvezete könnyed és verselése ügyes tollra vall. E versében Mózes életét írja le, születésétől egész haláláig.

Szilágyi Lajos dr., szül. 1878-ban, Zomborban. Miután a Zombori Hírlap Szilágyi Lajos. belmunkatársa lett, nemsokára Szabadkára került a Bácskai Hírlap főmunkatársaként. Itt erős küzdelmet fejtett ki, különösen a pánszláv irányzat ellen. Innen Szegedre került, hol a Közvélemény című napilapnak egy ideig felelős szerkesztője, majd a Szegedi Naplónak dolgozótársa lett. Innen visszatért Zomborba, hol a Bácsmegyei Független Hírlapot alapította, majd a Zombor és Vidéke szerkesztését vette át. Időközben megszerezte a kolozsvári Ferenc József tud.-egyetemen a jogi és államtudományi doktorátust.

Munkái: „A kis Margó és egyéb elbeszélések.“ Novella-kötet. — „Harakiri.“ Regény. — Több vidéki színházban előadták „Milán a szerb legény“ cz. 3 felvonásos népszínművét. Jelenleg több szépirodalmi és politikai lap munkatársa.

Szobonya Bertalan, szül. 1853-ban. Bővebb életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában közöljük. 1884-ik év végén gróf Széchenyi Pál miniszter megbízta az adatai földműves-iskola létesítésével s ugyanazon igazgató-tanárnak kinevezte. 17 évi működése alatt ez iskolát elsőrangú szakiskolává fejlesztette. Jelenleg Szabadkán lakik s a város és a vármegye gazdasági életében tevékeny szerepkört tölt be, sőt gazdasági tevékenysége kiterjed a szomszédos Csongrád vármegyre is. A borellenőző bizottság alelnöke és Királyhalmán nagyszabású és mintaszerű szőlőgazdasággal foglalkozik. A zentai és topolyai gazdaköröknek tiszt. tagja. A gazdasági irodalom terén nagy tevékenységet fejt ki, s ő írta e munka számára a „Mezőgazdaság és állattenyésztés“ című fejezetet is.

Szohner Antal, miniszteri tanácsos, szül. Baján, 1847-ben. Középisikola Szohner Antal. tanulmányait Baján, jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. A hetvenes évek elején a m. kir. honvédelmi miniszterium kötelékébe lépett, a hol 1905-ben miniszteri tanácsosnak nevezték ki. Fiatal korában több előkelő szépirodalmi és politikai napilapnak volt belmunkatársa és többnyire távezaróval foglalkozott. Szép sikert aratott a színműírás terén is. „A vén bűnös“ című népszínművét a kolozsvári nemzeti színházban adták elő. „A huszárosan“ című vígjátéka először a nagyváradi Szigligeti-színházban, „Az anyós“ című négyfelvonásos vígjátékát pedig, — a melyről a fővárosi sajtó is kedvező bírálatot mondott, — nemcsak a fővárosban, hanem igen sok vidéki színpadon adták elő nagy sikerrel. A két utóbbi színdarab nyomtatásban is megjelent.

Sztratiurovits György, tábornok, szül. Újvidéken, 1822-ben. Bécsben a katonai mérnöki akadémian végzett s huszárhadnagy lett. Egy ideig Olaszországban szolgált, majd kilépett a szolgálatból és kölpényi uradalmában gazdálkodott. 1850-ben alezredesként lépett a cs. kir. hadseregbe és 1859-ben tábornok lett. Sztratiurovits György.

1863-ban kilépett egészen az osztrák szolgálatból. 1865—1871-ben Nagybecskerek orsz. képviselője volt. Tagja volt a szerb egyházi kongresszusoknak 1861, 1865-és 1869-ben. 1875-ben mint a szerb hadserög alparancsnoka harczolt a törökök ellen. Szerbiából visszatérve, Bécsben telepedett le, hol meg is halt 1908-ban. Számos német politikai czikket írt, kivált a prágai „Die Politik“ című lapban. Önálló nagyobb munkája: „Reformen in der Türkei“.

Szuklik József.

Szuklik József, volt öbécsei plébános, egyházi költő. A bajai gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait és már tanuló-korában tűnt fel költői munkáitával. Meghalt Öbécésén, 1890-ben, hol lívici síremléket is állítottak neki. Költeményei és műfordításai a győri Egyetemes Könyvtárban összegyűjtve jelentek meg.

Tatity Péter.

Tatity Péter dr., budapesti járásbíró, szül. 1870-ben. Zomborban. Kezdetben sportirodalommal foglalkozott s megalapította a Sportvilág cz. lapot. Számos jogi munkát is írt.

Teles Edc.

Teles Edc., szobrász, szül. 1872-ben, Baján. Gyermekéveit Szabadkán töltötte és ott végezte a gimnázium négy alsó osztályát. 15 éves korában Budapestre került, a fővárosi iparrajziskola mintázási tanfolyamára, hol Vasudi Ferencz volt a tanárja. Időközben egy dekoratív-szobrász műtermében is dolgozgatott. 1888-ban a bécsi képzőművészeti akadémia tanítványa lett, hol négy éven át Hellmer volt a mestere. Akadémiai tanulmányai végén egy kompozíciójáért a Függer-főle aranyérmert kapta. Ezután az akadémia mesteriskolájába lépett, hol három évig volt Zumbusch tanítványa. A mesteriskolán az első évben kapta meg a „mesteriskola-díjat“. Először Bécsben állított ki a Künstlerhaus rendes kiállításán, 19 éves korában és pedig arczkép-szobrokat. Budapesten a „Két Bornemisza“ című szoboresoportjával szerepelt először, melyet a király vásárolt meg. Budapesten 1895-ben telepedett meg. Főbb munkái: A két Bornemisza, Goláth, a Kecskeméti Kossuth-szobor, a budapesti Vörösmarty-szobor (melyet Kallós Edével társulva készített), a nagykanizsai Deák-emléktábla, a Szilágyi-emlék Szilágyi telepek-községben (Bácsmegye), a bácsostopoljai Hadzsy-emlék, Szent László és III. Károly szobra a millenáris emlékművei, a Barabás-síremlék a keresési temetőben. Azonkívül számos mellszobrot, emlékérmert és plakettet készített. Jelleg Munkácsy Mihály síremlékén dolgozik.

Than Károly.

Than Károly, szül. Öbécésén, 1834-ben. A szabadságharczban mint gyermekifjú vett részt. Az erdélyi hadseregben mint tüzér harczolt. A kémia iránt nagy hajlandóságot érezve, a harcz lezajlása után tanulni kezdett. 1855-ben érettségi vizsgát tett Szegeden. Ezután a bécsi egyetemre iratkozott, honnan 1200 forintos ösztöndíjjal Heidelbergába ment és Bunsen mellett egy évig tanult. Később Párisba is eljutott, a hol több tudós tanár társaságában megfordult. 1859-ben Bécsben már segédtanár volt. 1860-ban a pesti egyetemen látjuk a kémia helyettes, majd 1862-ben pedig rendes tanáraként. Már 1858-ban kiadta Bécsben a rumucinról írt dolgozatát. Ezenkívül több tudományos értekezésben számolt be kutatásainak eredményeiről. 1897-ben jelent meg „Kísérleti Chemia“ című munkájának első kötete. 1884-ben a kultuszminiszter megbízásából a kémia előadására nézve a középiskolák részére utasítást dolgozott ki. A „Magyar Gyógyszertár“ kiadása és az egyetemi vegytani intézet létrejötte az ő érdeme. A vegytani intézet megalakítása körüli munkájáért az 1871-iki londoni világkiállításán díszokmányt, 1873-iki bécsi világkiállításán haladási czímet és az 1885-iki budapesti országos kiállításán nagy érmet nyert. 1860-tól tagja, 1862—72-ig alelnöke, 1872—1880-ig pedig elnöke volt a Természettudományi Társulatnak. Az Akadémiának 1860-ban levelező-, 1870-ben rendes-, 1876-ban igazgatósági tagja lett, 1887-ben pedig a III. osztály elnökévé választották. A tudományegyetemen a bölcsészeti kar dékánja, 1875-ben pedig egyetemi rektor volt. 1872-ben királyi tanácsosi czímet, 1873-ban III. oszt. vaskorona-rendet nyert, 1890-ben pedig ő felsége a „pro litteris et artibus“ érdemmel tüntette ki. Tanárságának 25-ik évfordulóján 1000 forintos pályadíj-alapítványt tett. 1892-ben főrendiházi tag lett. Ő indította meg a Magyar Chemiai folyóiratot. 40 éves tanári jubileumakor, 1902-ben, a Ferencz József-rend nagykeresztjével tüntette ki a király. 1903-ban az akadémiai nagy jutalomban részesült. Szakmunkáinak száma rendkívül nagy. Meghalt 1909-ben.

Thim József.

Thim József, orvos. Rendkív. egészségügyi tanácsos. Szül. Zomborban, 1864-ben. Oklevelet 1889-ben nyert. 1893-ban zombori járásorvossá nevezték

ki. 1896-ban Sándor szerb király a Szent Száva-renddel tüntette ki. Jelenleg Apatinban orvos.

Önálló művei: Az egészségügyi közigazgatás nagy kézikönyve. (Bpest, 1897.) — Hazánk egészségügyi viszonyai és a reform. 1895. — Az egészségügyi közigazgatás reformjáról. 1894. — A malariáról. — A himlőoltási eljárás, különös tekintettel a gyakorlati végrehajtásra 1896. — Dél-magyarország önvédelmi harca. I. k. 1887. — A szerbek története a legrégibb kortól 1848-ig. (3 köt. Nagy-Beeskerek, 1892.) — Az 1848—49-iki szerb felkelés (Bpest, 1894.) Ezenkívül több értekezés és felolvasása jelent meg tudományos folyóiratokban. Az 1895-iki nemzetközi kongresszuson tartott felolvasásai: Über Serbiens Sanitätswesen und Gesetz; A Duna—Tisza-köz maláriajárványáról. A Pallas Lexikonba történeti cikkeket írt.

Tenus Tivadar, szül. 1862-ben. Mint újságíró a Pesti Hirlapnál kezdte pályáját, honnan a „Budapest“-hez került s itt, rövid megszakítással, tizenkét évig volt. Önálló kötetben megjelent tőle „Poros akták közt“ novella-gyűjtemény és „Megosztott szerelem“ című regény. Írt ezenkívül szépirodalmi lapokban tárczákat s fordított és írt napiérdekű regényt. Kilencz évvel ezelőtt került a Bácskába s azóta „Temes“ név alatt ír.

Tóth Kálmán, költő, szül. Baján, 1831 márcz. 30-án. Meghalt Budapesten, 1881 febr. 3-án. Atyja 1845-ben benczésnek adta be Pannonhalmára, de betegeskedése miatt az év végén kilépett és Pécsen folytatta tanulmányait. Itt olvasta először Petőfi verseit, melyek költői hajlamának megfelelőbb irányt adtak. Ekkoriban volt először szerelmes egy bajai szép zsidóleányba (Spitzer Nina) a fiatal szív egész rajongásával s ez az érzés, melynek emlékeihez élte végén is visszatér, tette igazán költővé. Álnév alatt 1848-ban az Életképekbe is küldözgetett verseiből s két verse ugyanaz évben külön íven is megjelent Pécsen. A szabadságharc elején Pestre sietett, hogy a Ludoviceumban képezze magát. 1849 elején a bácskai hadosztályba lépett át és Perczel Mór seregében, leginkább irodai foglalkozással szolgált; de részt vett a csurogi és sinki ütközetekben is. A világoi fegyverletétel után otthon rejtőzködött s 1851-ben Pestre menvén, Nagy Ignác Hölgfutárjánál nyert alkalmazást. Ettől fogva nagy tevékenységet fejtett ki az irodalomban. Dalos természete ritka termékenységgel szolgált meg; dalai a lapokban, majd önálló kötetekben sűrűn követték egymást s Tóth Kálmán csakhamar egyik legnépszerűbb lírikusa lett az országnak. Eleintén a dalai élénken mutatták Petőfi hatását, később azonban egyre sajátosabb és igazabb hangot nyertek. Első kötete egy népies hősköltemény volt: Kinizsi Pál. Erősen emlékeztet Arany Toldijára; irodalmi körökben nem tett hatást, ponyván ma is fennmaradt. Lírai gyűjteményei: 1. Szerelmi vadrózsák. 2. Tóth Kálmán költeményei. 3. Száz új költemény. 4. Összes költeményei. Különösen a nőknek lett kedves költője; számos dalát a nép is eltanulta (Fityűl a szél, Sirjon-ríjjon a hegedű, Naptól viút stb.), más érzelmes dalait a művelt női közönség szerette meg és nem tudta elfelejteni maig sem. Hazafias lírája az 50-es szomorú években férfiakat és nőket egyaránt lelkésített; híres hazafias költeményei voltak: Losonezi özvegye, Szilágyi Erzsébet, Gara Mária, Ki volt nagyobb? Előre stb., melyeket országszerzte szavaltak. Első szerelmi regénye a valláskülönbség és a leány férjhezmenetele miatt megszakadván, pesti tartózkodása alatt egy új viszony foglalta el szívét. Ismeretsége jutott az előkelő, gazdag és büszke Majthényi Flórával, a ki szintén írt költeményeket; nagy hatással voltak egymásra, de inkább szellemük vonzódott egymáshoz, mint szívük. Miután a Majthényi család vagyoni helyzetének megrendülése megtörte a fényesebb vőre számító anya ellenállását, 1856-ban egybekeltek. Ez a szerelmi történet, mely később válással végződött (1868), sugallta a költő szerelmi dalainak második ciklusát. Hangja egyre változatosabb lett; a fiú, testvéri, atyai szeretet is őszinte hangokban szólalt meg lantján. Nemsokára a színiköltészet terére is átlépett és nevezetes sikereket aratott. 1857-ben Az utolsó Zách cz. tragédiáját biztatólag fogadták a Nemzeti Színházban, hol akkor Szigligeti, Dobsa, Kövér voltak divatban. Ezután Egy királyné cz. darabjával megnyerte az Akadémia 100 aranyas Teleki-díját. A harmadik magyar király cz. drámája 1860-ban került színre. Későbbi színműveiben általában bizonyos korszerűsége törekszik. Ezek: Dobó Katicza, a magyar nő honleányi hivatásának dicsőítésére; A király házasodik, történeti vígjáték, 1863; jóval későbből: A nők az alkotmányban (1871. vígjáték). Legutolsó két darabja: Az ördög párnája és Kis hőrbortos cz. nem aratott sikert. Tehetsége a 60-as években állott delelőjén. Eleinte kizárólag szerelmi lírája, már hazafias líra is volt. Mint politikai satírikus

és lapszerkesztő is nagy népszerűsége tett szert. Az Akadémia és Kisfaludy-Társaság 1861-ben tagjává választotta. Az utóbbi helyen „Mít végzett az Isten Magyarországról” cz. költeményével köszöntött be, de éppen akkor sajtóvétségert el lévén zárva, gróf Pálffy Mór vez. helytartó nem erősítette meg a választását; 1863-ban aztán választás nélkül egyhangulag megválasztottnak jelentette ki a társaság. A közszellem ébredése indította arra, hogy megalapítsa a Bolond Miska cz. élel. lapot (1860), mely 7000 előfizetőjével roppant népszerűsége emelkedett s a maga idején valószínűleg hatalom volt. Jellegje a Zrínyiből vett mondás volt: „Ne bántsd a magyart”. Főalakja Kipfelhauser volt s Kipfelhauser versei, melyeket 1861-ben külön füzetben adott ki, 10,000 példányban keltek el. Ez első politikai élel. lapunk a kiegyezésig virágzott, azután hanyatlani kezd; régi témája elfogyván, a magyart a szerkesztő maga sem akarja bántani. Még egy nagy lapalapítás fűződik nevéhez: a Fővárosi Lapok. Ezt soká maga szerkesztette, később Vadnay Károlynak adta át. E vállalatai anyagilag is jól jövedelmeztek, körülbelül 20,000 frt évi jövedelme volt; de bőkezűsége és jó szíve megakadályozták a vagyonyüjtésben. Az alkotmányos időkben politikai pályán is szerepelt. 1865-ben Baja megválasztotta képviselőjének s 1878-ig az is maradt, előbb a Deák-pártban, később a szabadelvűben. Midőn 1878-ban a párttól megvált, Baján is elpártoltak tőle. Ez bántotta érzékenységét. Költeményeinek újabb gyűjteményei voltak még: Bolond Miska költeményei. — Huszonöt év után. — Irka-firkák. — Tóth K. összegyűjtött költeményei. 1878. — Halála után jelentek meg összes költeményei (1888. 2 k.) 1870-ben adta ki a honvédelmenház emlékkönyvét, mely 1000 frtot jövedelmezett az intézetnek. Költői pályája 25 éves fordulója a magyar hölgyek díszes ezüst-koszorúval tisztelték meg. Ezután már keveset írt. A végső években creje hanyatlott, tépelődött, érzékenysége túlságig fokozódott. 1879 okt. 13-án, éppen nevenapján, agyszélhűdés érte, mely jobb felét megbénította s bár jobban lett, szélhűdési rohamai ismétlődtek. Kórágynál ápolta egykori neje, Majthényi Flóra is. A Kisfaludy-Társaságban Vadnay tartott fölötté emlékbeszédet. Szülővárosa 1894-ben szobrot emelt emlékének. Az irodalomtörténetben, néhány színdarabján és politikai költészetén kívül, főleg szerelmi dalai és hazafias költeményei biztosítanak neki helyet. Az 50-es és 60-as években legtermékenyebb és legnépszerűbb lírikusunk, a ki nem rendelkezik ugyan az érzelme nagy skálájával s kivált a forró szenvedély hangja hiányzik költészetéből, de a szerelmi panasz, lemondás, epedés, bánat körében nagy változatoságot fejt ki és érzéseinek keresetlensége, közvetlensége, kedélyének melegsége, nemes idealizmusa és formáinak könnyűsége a Petőfi utáni lírikusok legnépszerűbbjévé tették.

Trencsényi
Károly.

Trencsényi Károly. Szül. 1867-ben. Bővebb életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában fogjuk közölni. 1892 óta a zombori felsőkereskedelmi iskola tanára. Versei megjelentek a fővárosi és vidéki lapokban. Önálló kötetben is kiadta verseit: Az én világom ezímen (Zombor, 1893.). Néhány dalát meg is zenésítették. Írt esztétikai, történelmi, nyelvészeti s iskolaügyi czikkeket. 1901 óta titkára a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulatnak, melynek évkönyv című évnegyedes folyóiratát szerkeszti. Ő írta e monografia számára a Zombor városára vonatkozó fejezetet.

Türr Antal.

Türr Antal, pénzügyi számtanácsos. Szül. Baján, 1854-ben. 1878-ban, a boszniai okkupáció alkalmával, hét esztendőben vett részt. Boszniából hazatérve, 1879-ben a titeli áll. polg. iskola tanára lett. Itt öt évig működött, mikor a pénzügyi pályára lépett. Az irodalommal 1879 óta foglalkozik és több száz különféle tárcza-czikke jelent meg.

Őt önálló munkája jelent meg: „Humoros bakalevelek” (1886); „Képek a boszniai okkupációból” (1894). — „Apró történetek az élethől elvesve” (1898). — „Borúra-Derű” (1904), című tárczakötetek és „Rövid vezérfonál” a számvitelről című szakmunka (1904). — Sajtó alatt van ez idő szerint az „Újabb képek az okkupációból” című tárczakötet (1909). Írt több pædagogiai értekezést is Titelen, de azok kéziratban maradtak.

Türr István.

Türr István, olasz kir. altábornagy, szül. Baján, 1824-ben. Iskoláit szülővárosában, Tóth Kálmánnal együtt járta. Fiatalon katona lett s az osztrák hadseregben Ferencz Károly főherczeg ezredében szolgált hadnagyként s mint ilyen 1848-ban, az olasz forradalom kitörésekor, Radetzky seregével Olaszországba kényszerült menni. 1849-ben sikerült piemonti területre szöknie, a hol egy magyar légio parancsnokságát vette át. A novarai vereség véget vetett a kis csapat reményeinek és Türr Badenbe sietett, hol a forradalmi hadseregben ez-

redes lett. De a forradalmat leverték és Türr Svájezba menekült. Ott értesült a világsi fegyverletételről s ekkor hosszabb tartózkodásra Londonba indult. A krími háború kitörésekor előkelő állást vállalt az angol-török hadseregben. 1855 végén az angol kormány megbízásából a dunai tartományokba utazott, hol egy volt tisztára feljelentésére Bukarestben elfogták, Bécsbe vitték, hadbíróság elé állították, mely halálra ítélte. Csak Viktória királynő közbenjárására bocsátották szabadon. 1856-ban Törökországba ment, részt vett a cserkesz-háborúban az oroszok ellen. 1859-ben Olaszországba ment, hol Garibaldi mellett küzdött Ausztria ellen. A villafraneai béke után Garibaldi hadsége lett s egyike volt ama halhatatlan ezernek, mely május 6-án hajóra szállt és Marsalánál kötött ki, Palermo bevételé után, melyben nagy érdeme volt, Garibaldi a nemzetőség főfelügyelőjévé és tábornokká nevezte ki. Sebe miatt egy ideig a hadsereg szerzésén fáradozott, majd a messinai ütközet kivívásában dicső része volt. Nápoly bevételé után Garibaldi kinevezte a város polg. és kat. kormányzójává, mely állásában kitűnőnek bizonyult s nagyban hozzájárult Nápolynek Olaszországgal való egyesítéséhez. A hadjárat után az olasz kormány megerősíté őt altábornagyi rangjában. Viktor Emánuel származékává nevezte ki és sok kényes ügy elintézését bízta rá. 1861-ben Mantovában nőül vette III. Napoleon császár unokahugát, Wyse-Bonaparte-Adélt. Ugyanazon évben levelet intézett Klapka tábornokhoz, melyben övatosságra inté honfitársait, nehogy részt vegyenek egy elhamarkodott mozgalomban, értve ezalatt a magyar emigráció akkori terveit. 1866-ban, a kőniggrázi csata után, Belgrádban szervezett egy csapatot, melylyel mint Klapka éjszakon, úgy ő délen szándékozott Magyarországra törni. A porosz-osztrák háború után visszatért Olaszországba. Az általános amnesztia után Magyarországra jött s élénk részt vett a közügyekben. A Ferencz-csatornát, az 1870. XXXIV. t.-cz. által becikkelyezett engedélyokmány alapján, ő vette át üzlet és használat végett. Közművelődésünk ügyét is óhajtván szolgálni, megalapította a Központi Népművelési Kört, mely azonban a 70-es években megszűnt. 1881 május 18-án 99 évre engedélyt nyert a görög kormánytól a korinthusi földszoroson keresztül ásandó tengeri esatorna létesítésére és üzemben tartására. Midőn 1888-ban a vállalatot vezető társulat megbukott, sikeres tevékenységét fejtett ki, hogy a kormányokat és a közönséget újabb tőkék befektetésére bírja. Politikai missziókat is teljesített. Fáradozott a francia-olasz, osztrák-magyar szövetség létrehozásán, bár nem hivatalosan. Sokat fáradozott az örök béke eszméjéért s a III. nemzetközi békekongresszuson (Bpest, 1896 szept. 17, 22) előlékölt. Rendszeren Párisban lakott. Több röpirata jelent meg: Arrestation, proées et condemnation du général T. racontés par lui-même. (1863). La Mission d'Autriche et la Hongrie. (1865.) Solution pacifique de la question d'Orient. (1882.). La question égyptienne devant le congrès de l'Institut international (1882.). — Meghalt 1908-ban.

Türr Lajos dr., bajai születésű, ez időszertint kecskeméti tanár, számos közérdekű cikket írt a zombori lapokba. Egy ideig a Kecskeméti Lapok szerkesztője is volt.

Türr Lajos.

Tyirity Izidor, szül. Ó-Sziváczon, 1844-ben. 1871-ben az akkori pátriárka-helyettes: Sztójkovics Arzén titkárrá nevezte ki. Ez állásban Angyelic és Brankovics pátriárkák alatt is megmaradt haláláig, 1893-ig.

Tyirity Izidor.

Szerelmi és hazafisi költeményeket és elbeszéléseket írt a népéletből. Magyarból Gyulai Pál „Éji tologatás” című balladáját. németből Schiller „Der Ring des Polykrates” és „Das Geheimnis” című költeményeit fordította le szerb nyelvre.

Uhlyarik Albin, szül. Topolyán, 1858-ban. Bosznia megszállásában hadapródként vett részt. A váci, nagyenyedi, szegedi, soproni és szamosújvári letartóztatási országos intézeteknél a börtönügyi tisztviselői állások különféle fokozataiban szolgált. A börtönügyi irodalom terén is működik és a pétervári, valamint az 1900. brüsszeli nemzetközi börtönügyi kongresszuson részt vett munkálataival.

Uhlyarik Albin.

Váli Béla, szül. Szabadkán, 1858-ban. Meghalt Budapesten, 1896-ban. Bölcsészeti tanulmányai végeztével, doktori ezímet nyervén, a közoktatásügyi miniszteriumba lépett fogalmazóként. 1877 óta nagyban foglalkozott színészeti tanulmányokkal. A Magyar Színészet története cz. művével száz aranyas pályadíjat nyert 1886-ban. Később Bayer Józseffel együtt írta meg sokkal nagyobb terjedelemben a magyar nemzeti színészet-történetét. Azóta igen sok hasonló

Váli Béla.

irányú munkája jelent meg, többek közt : Az aradi színház története. Ő hozta haza Vas Gereben műveit Bécsből és adta ki életrajzzal együtt. 1892-ben a kormány képviselőjeként szervezte és vezette a bécsi színházeti kiállításon a magyar osztályt. A Pallas Lexikon számára színházéletrajzait is írta.

Városvy
Gyula dr.

Városvy Gyula dr., kalocsai érsek, szül. 1846 aug. 13-án, Zomborban. A középiskolai érettségi vizsgát a kalocsai gimnáziumban állotta ki 1866-ban, kitűnő eredménnyel. Theologiai tanulmányait a budapesti egyetemen 1866—70-ben elvégezvén, 1870 július 26-án pappá szentelték és Csonoplyára küldték káplánnak, a hol 1873-ig működött, a mely évben magasabb theologiai kiképzés ezélfjából a bécsi Augustineumba került. 1875-ben a bécsi egyetemen a theologia doktorává avatták. Haynald Lajos érsek még ez évben kinevezte az érseki hivatalhoz iktatónak és levéltárosnak. Kitűnő képzettségével csakhamar kinyerte az érsek bizalmát, a ki tehetségét és buzgóságát különféle hivatalokban felhasználta. 1876-ban szentszéki aljegyző, 1877-ben az irdalmi növevrek gyóntatója, 1878-ban a főszékesegyházi könyvtár könyvtárosa, 1880-ban az ez évben felállított kalocsai gyermekszeminárium sub-regense és a kalocsai theologiai Lyceumban az egyháztörténelem és egyházjog helyettes tanára, 1881-ben pedig rendes tanára lett. Ez évben az érsek őt munkásságának elismerésüül tiszteletbeli pápai kamarássá nevezte ki. 1883-ban szentszéki ülnökké, 1884-ben a középiskolákban alkalmazandó hittanórok vizsgáló-bizottságának tagjává, 1886-ban a plebáncsi vizsga vizsgáló-bizottságának tagjává, 1887-ben a kalocsai káptalan tb. kanonkjává és a nagyszeminárium rectorává, 1888-ban pedig a kalocsai káptalan tényleges kanonkjává nevezték ki. Mint ilyen 1892-ben Császka György érsek oldalkanonkjává tette. 1893-ban a tiszaí főesperesi, 1895-ben a bécsi főesperesi, 1897-ben a főszékesegyházi főesperesi stallumokra léptették elő. 1898-ban XIII. Leo pápa házi praelatusává tette és ugyanazon évben a király a budapesti központi papnevelő-intézet igazgatójává nevezte ki. 1901. nov. 1-én székesfehérvári püspökké nevezték ki, 1902 jan. 19-én pedig felszentelték s ugyanez év márczius 9-én foglalta el székesfehérvári püspöki székét. Innen 1905 okt. 19-én a kalocsai érseki székre került, melyet 1906 január 14-én foglalt el. Ugyanabban az évben a király kinevezte belső titkos tanácsosává, Zombor sz. kir. városa pedig tiszteletbeli polgárává választotta meg.

Irodalmi működésénél különösen a kalocsai egyházmegye története terén végzett kutatásaival tett kitűnő szolgálatot. Erre vonatkozó kritikai dolgozatait a kalocsai egyházmegyei schematicusokban tette közzé, a melyek a következők:

Astricus sedis suae Colocensis servatus. (Sch. Col. 1879. VII.—XXXIX.) — Abbatia et Praepositurae Archi-Dioec. Col. et Bacsensis. (Sch. Col. 1880. 7—26.) — Regesta Capituli Bacsensis ab anno 1158 usquo 1527. (Sch. Col. 1883. VII.—XL.) — Disquisitio historica de unione ecclesiarum Colocensis et Bachiensis. (Sch. Col. 1885. VII.—XXXVII.) — a melyben a bácsi érseki székhely kérdését tisztázta és eldöntötte. — Observationes criticae in seriem Archiepiscoporum Colocensium et Bachiensium. (Sch. Col. 1886. VII.—XXIX.) — De translatione Andreae de Benciis de Gualdo Archiepiscopi Colocensis ad Sedem Sedunensem. — Genealogia Ludovici Comitis ab Helfenstein Archiepiscopi Colocensis. (Sch. Col. 1887. VII.—XVII. és XVIII.—XXI.) — Notitiae Genealogicae de origine quorundam Archiepiscoporum Colocensium et Baciensium. (Sch. Col. 1888. VII.—XXIV.) — Novae disquisitiones genealogicae de originibus quorundam Archiepiscoporum Colocensium et Bachiensium. (Sch. Col. 1889. VII.—XXVIII.) — Inquirunt, utrum Sayna et Cosmas diversi fuerint Archiepiscopi. (Sch. Col. 1890. VII.—XI.) — Andreas de Benciis de Gualdo Archiepiscopus Colocensis civibus Perusianis adscriptus. (Sch. Col. 1891. VII.—XII.) — Egyéb irodalmi művei : A katolikus iskolaügy Magyarországán. I. köt. A magyar kath. alapítványok jogi természete. Kalocsa, 1882. — Az első esztergomi érsek és a pannonhalmi alapítólevél. (Tört. Tár 1885. évf.) — Antiochiai Anna magyar királyné származása és családi viszonyai. (Századok, 1886.)

Vértesi Károly.

Vértesi Károly, ügyvéd, író, szül. 1843-ban, Zomborban. Három évi theologiai tanfolyamot, majd jogot hallgatott és 1872-ben a budapesti egyetemen ügyvédi oklevelet szerzett. Igen sokat utazott és megfigyeléseiről számos cikkben, majd kötetekben számolt be. Beutazta Magyarországot, Ausztriát, Boszniát, Hercegovinát, Montegrót, Bajorországot, Németországot, Svájcot, Francia-, Spanyol-, Olasz-, Dán-, Svéd- és Norvégországot, Portugáliát ; járt még Angol-, Görög- és Törökországban is. Beutazta éjszakai Afrika és Kis-Ázsia egy részét, utóbb pedig nagy utat tett az amerikai Egyesült-Államokban. Első irodalmi kísérlete „Az Alpesek között“ címmel 1878-ban jelent meg, azóta egész kis könyvtárra mennek a kötetei. Irodalmi munkájában súlyos csapás érte, a mikor csaknem a szemévilágát veszítette és nyolcz évig tollha mondta cikkeit. A köz-

életben is jelentős szerepet vállalt magára; szülővárosában az ő kezdeményezésére és alakításával létesült a Bács-Bodrog Vármegyei Irodalmi Társaság, melynek megalakulása óta élnöke, és ugyanez az ő búzógóságának köszönhető Schweidel József 48-as vértanu-tábornok szobra, a melyet Zomborban emeltek; most pedig az Irodalmi Társaság közgyűlésén tett indítványára és az ő szoborbizottsági elnökletével, Rákóczi szobra készül Zomborban. Lelkes agitátor és szónok. A zombori ügyvédegyeletben több évig viselte az elnöki tisztet. Szervezte a Tulipán-szövetséget Zomborban. A hazafias ünnepélyeket rendező bizottságnak is másfél évtized óta élnöke.

Munkái: Az Alpeksek között (1878). — Ütiképek Olaszországból. (1881.) — Több országból. (1888.) — Ködképek a múltból. Rajzok és beszédek (1896.) — Keleti ég alatt Egyiptomban (1898.) — Keleti ég alatt Palesztinában. (1900.) — Konstantinápoly. (1902.) — Bosnyákország, Hercegovina, Montenegro és a Dalmát partvidék. (1903.) — Három főváros, Berlin, Koppenhága, Drezda. (1903.) — Az éjfél nap országában, Svédország. — Az éjfél nap országában, Norvégország. (1904.) — Ujabb beszédei. (1904.) — Spanyolország, Portugália (1906.) — Legújabb beszédei. (1908.) — Körutazás Amerikában. (1908.) Cikkei megjelentek csaknem az összes honi lapokban, és az amerikai magyar hírlapokban, úgyszintén harmincz különböző budapesti szaklapban.

Virter Ferenc, az Országos Monografia Társaság igazgató-szerkesztője, szül. Virter Ferenc.

Hódson, 1875-ben. Hosszabb időt töltött az amerikai Egyesült-Államokban és az ottani magyar kolónia életéből sok cikket közölt. Később Délkarolinába és Floridába utazott, a hol Carnegie András ismert milliárdos emberbarát hajóján több hónapig tartó utat tett az Antillák között és a mexikói öbölben. Az 1898. évi spanyol-amerikai háború kitérésekor az amerikai haditengerészet szolgálataiba lépett és a *Scindia* hadihajóval a kubai flottaműveletekben vett részt. A háborúból hosszabb cikksorozatot írt a Vasárnapi Újság számára. Az angol-búr háború idejében több budapesti hírlap levelezője volt Londonban. 1901-ben az Uránia magyar tudományos színház igazgatója lett, 1902 óta pedig a Pesti Hírlap szerkesztőségének tagja. 1906-ban a Magyarország Vármegyei és Városai országos monografia segédszerkesztője, majd szerkesztője és 1907 óta igazgató-szerkesztője. 1906-ban Ferdinánd bolgár király tüntette ki a bolgár nemzeti polgári érdemrend koronás lovagkeresztjével, a mikor a Koháry nemzetség történetének adatait gyűjtötte össze a monografia-társaság.

Munkái: Innen-Onnan, (1894.) — Az Oceánon (1898.) — Atlanti történetek (1901.) — Párisi elbeszélések (1906.), utóbbiak *Francois de Rive* írói neve alatt. — Ezekon kívül írt mintegy 600 cikket és fordított szándarabot, elbeszélést, regényt stb.

Vojnits István báró, a főrendiház tagja, szül. 1856-ban, Szabadkán. Vojnits István.

részben Nagykanizsán a piaristáknál, részben Budapesten végezte és 1880-ban az államtudományok doktorává avatták. 1882-ben Bács-Bodrog vármegye tb. aljegyzője, 1884-ben valóságos aljegyző, 1885-ben tb. főjegyző lett. 1886-ban a hódási kerület országgyűlési képviselőjeként a parlamentbe került. 1893-ban Szabadka sz. kir. és Baja tjh. városok főispánjává, 1895-ben pedig Bács-Bodrog vármegye és Zombor sz. kir. város főispánjává nevezetett ki. 1899-ben magyar báróságot és örökös főrendiházi tagságot kapott. Főispáni működéséről a vármegye történetének keretén belül számolunk be. 1901-ben főispáni méltóságáról lemondott és az újverbázi kerület képviselőjévé választotta. A szabadelvi párt élnöke lett, de mandátumát 1906-ban letette és újból elfoglalta helyét a főrendiházban. Szereplésével a vármegye történetében bővebben foglalkozunk.

Völgyi Gusztáv, szül. 1866-ban, Zomborban. Kezdetben hírlapíró volt és Heves vármegyébe költözvén, átvette Kemechey Jenőtől az „Eger és Vidéke“ szerkesztését. Később Ógyallára került tb. szolgabíróként, majd állami szolgálatba lépett és jelenleg Szekesfehérvárt pénzügyi titkár. Irodalmi munkásságával, különösen ódáival, jelentős sikereket aratott. Zeneirodalommal is foglalkozik.

Völgyi
Gusztáv.

Munkái: A budapesti tudományegyetem harmadfélszázados fennállását dícsőítő „Óda“ 10 darab aranyal jutalmazott pályamű. (1883.) — „A tizenhárom“. (Óda.) A Petőfi-Társaság 500 frankos pályázatán első dícsérettel kitüntetve. — „Jón Rákóczy“ (Óda.) a Kassai „Kazinczy-Kör“ 200 koronájával jutalmazott pályamű. — „Kárhozat országa“ (óda) a M. Tud. Akadémia Farkas-Raskó pályázatán első dícsérettel kitüntetett pályamű. (1909.) — „Eji vándorok“ (ballada) a Petőfi-Társaság Bulyovszky-pályázatán dícsérettel kitüntetve. — „Vörösmarty szobra előtt“, a Magy. Tud. Akadémia Farkas-Raskó pályázatán és a Petőfi-Társaság Bulyovszky-pályázatán dícsérettel kitüntetve. — „Wesselényi“ (Óda). A Kisfaludy-Társaság pályázatán dícséretet aratott. — „Mondják, ez ama nagy“ (óda). Ezzel leplezték le Vajda János szobrát, Váiban, 1908. — „Lengyelekhez“ című óda, melylyel a lengyel testvérenemzet védegeit fogadták a Petőfi szobra előtt 1885-ben. — Próza műve: Van-e a költői teremtőképzetnek az esztétika által meg-vont korlátja s melyik az (Dialogus) a Kisfaludy-társ. pályázatán dícsérettel kitüntetve. — „A gyehenna-tüzhöz át.“ (Regény. 1 kötet.) — Három vigjáték: A napraforgók (3 felv.), Vaktöltéssel (3 felv.), Halálás (3 felv.), melyeket a gróf Teleki-pályázaton dícsérettel kitüntettek. — Ezenkívül

n. Boland István vezérsejt írta egy évnél tovább és számos cikket a fővárosi lapokban. Zene-szerkesztője a *„Társulat”*: Klasszikus szonáták, közel 60 darab, „A toursi lakoma” egyfolyónamos dalainak karantái. Ezek kiadatlának.

Vucsekitsa Ilija.

Vucsekitsa Ilija, szül. Újvidéken, 1844-ben. A jogot Budapesten elvégezvén, rövid ideig mint városi főjegyző szolgált szülővárosában, azután ugyanott ügyvéd volt haláláig, 1904-ig. Mint kongresszusi képviselőnek kiváló szerepe volt.

Művei: *Herka* uradala usztvurisa srpszke pravoslavne zarudno crkvevo autozovija. (A szerb egyházi autonómiajára vonatkozó szabályrendeletek gyűjteménye.) Patal korában sikert fordított. Fordította szerbe Turgenyov „Dim” („A füst”) című regényét.

Vujics Joachim

Vujics Joachim, szül. Baján, 1772-ben. Iskolái után egy ideig tanítóskodott és tanárkodott. Majd felhagyott a foglalkozással és egész életét utazással töltötte. Állando lakása nem volt. A szerb színiéletet úttörőjeként szintársulatokat is szervezett és velők színlelőadásokat rendezett Budapesten, Szent-Eúdrén, Aradon, Temesvárott, Panesován, Zimonyban. Meghalt Belgrádban, 1847-ben.

Művei: „Vezérónil a franczia nyelvtanhoz” (Trieszt, 1805.), „Természetráaj, különösen az ifjúság használatára, Raff német író után, (Buda 1809.), „Újoman feltalált és jól szervezett éremly-iskola” (Buda, 1823.), „Legújabb földrajz” (Buda, 1825) stb. Színműveket fordított németből és olaszból. Írt egy eredeti szomorújátékot, melynek címe „Petrovics Pekete György szerb vezér” (1843.). Több érdekes útirajzt írt: („Utazás Horvát, Szlavon- és Dalnátországon”, „Utazás Szerbiában”, „Utazás Magyarországon, Romániában, Moldvában, Chersonban és Krim félszigeten”) Megírta onelétrájt, írt elbeszéléseket és fordított elszól és németből. Nyelvészettel is foglalkozott és részt vett a Karadzics Vuk és ellenfelei között évek hosszú során át tartott nyelvtani küzdelemben, mint a nyelvújító Karadzics ellensége.

Vukicsévics György.

Vukicsévics György, szül. Zomborban 1838-ban. A jogot elvégezvén ügyvevő oklevelet Budapesten nyert; Újvidéken telepedett le.

Ifjú korában írt eredeti elbeszéléseket a társadalmi életből. „Vid” írói név alatt 1892-ben Újvidéken kiadott négy románcot „Csetiri srpszke romaneza” („Négy szerb románca”) címen. Történelemmel is foglalkozott és írt néhány értekezést. Jogi és politikai kérdéseket is tárgyalt és a Hadzsics Antal „Maticeva” című folyóiratában közölte „O srodzstvu kao preponi braka po crkvenom pravu pravoslavne crkve” („A rokonságról, mint házassági akadályról a görög keleti egyházi jog szerint”, 1866-ban) és „Repräsentativa szisztéma” („Képviseleti rendszer”) Magyarul is írt. A magyar joglexikonban a gör. kelet szerb egyházi autonómáról terjedelmes monográfiát írt.

Vukicsévics Miklós.

Vukicsévics Miklós, szül. Zomborban 1830-ban. Iskolái végzetével tanár, majd igazgató lett a zombori szerb tanítóképzőben. Néhány év óta nyugalomba vonulva, Zomborban él. Írt számos pedagógiai értekezést. Néhány cikket jelent meg összegyűjtve „Cslanczi o vaszpitanju, za roditelje” („Szülőknek szóló cikkek a nevelésről”) cím alatt 1867-ben. Sokat írt folyóiratokba, különösen az általa éveken át szerkesztett „Skolszki liszt” („Iskolai lap”) című folyóiratba.

Winkler Pál.

Winkler Pál, kaloesai érseki könyvtárnok, született Palánkán, 1859-ben. 1884-ben szentelték pappá, 1899-ben könyvtárnokká és érseki levéltárnokká nevezték ki, mely hivatalában ma is működik. 1902-ben a pápa tb. házi káplánjává nevezte ki.

Munkái: A kaloesai főszékesegyházi könyvtár keletkezése és fejlődésének története (Kaloesai Néplap 1901. évf.) — Földrajzi kárelölök. (Kaloesai Néplap 1902. évf.) — Természetráji kárelölök. (Az állattan fejlődésének vázlatos története.) (Kaloesai Néplap 1903. évf.) — Additamenta ad Regesta Capituli Bachiensis. (Schematismus Colocensis 1904. VII—XIII. — Regesta Capituli Colocensis ab anno 1149 usque 1538. Cum adjecta Serie Praepositorum. (Schematismus Coloc. 1904. XIV—XXXI.) — A kaloesai kárelölök története 1007—1538-ig. (Kaloesai Néplap 1904. évf.) — Történeti Képek Kaloesa múltjából. (Kaloesai Néplap 1905. évf.) — Adatok Kaloesa történetéhez a török hódoltság idejéből. (K. N. 1908.) — Visszapillantás Kaloesa székesegyházaira. (K. N. 1908.) — Az élet Kaloecán 1750 táján. (K. N. 1908.) — Egy Rákóczi-érelje a kaloesai könyvtárban. (K. N. 1908.) — Pater Takócs Baphael szerzetes-nyomdász viszontagságn. Kultúréje a XVIII. századból. (K. N. 1909.) — A kaloesai főszékesegyházi könyvtár kéziratainak jegyzéke és leírása. (Kéziratban.) A bácsi érseki székhely keletkezése és története, a bácsi székhely plébániának története s a kath. vallási élet fejlődése a székhely keletkezésétől a mai napig. (Magyarország Vármegyéi és Városai. Bács-Bodrog vármegye II. köt.) — Egyéb cikkei a Kaloesai Néplap évfolyamaiban.

Zákó Milán.

Zákó Milán, ny. főispán, szül. Szenttamáson, 1860-ban. Tanulmányait Zomborban és Budapesten elvégezvén. Bács-Bodrog vármegyében kezdte meg szereplését, mint a vármegye tiszteletbeli aljegyzője. 1883-ban közigazgatási gyakornok, 1887-ben tiszteletbeli árvaszéki ülnök, 1890—1892-ig szabványi főszolgabíró. 1892-ben szabadelvű programmal képviselőnek választották meg. A zárszámadás vizsgálóbizottságnak is tagja volt. Azután Panesova és Verseez sz. kir. városok főispánjává nevezte ki a király, mely méltóságáról 1906-ban lemondott. Országgyűlési beszédei a Naplóban vannak.

Závodscky Levente.

Závodscky Levente dr., született 1881-ben. Bövebb életráji adatait szülővármegyéje monografiájában közöljük. 1905 óta mint tanár Zomborban az áll. joginnáziumnál működik. Ugyanott a Bács-Bodrog Vármegyei Tört. Társulat

másodtitkára, a Zombori Városi Könyvtáregylet s a D. M. K. E. bács-bodrogmegyei főiskolának jegyzője s a Bácsmegyei Irodalmi Társaság számvizsgáló bizottságának tagja.

Önálló művei: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrása. Bpest, (Stephanneum) 1905. 215 l. — Sajtó alatt a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelenő Hódervári család oklevéltára, néhai Br. Radvánszky Béla társszerkesztőségében. Cikkei és tudományos értékezései a fővárosi szakfolyóiratokban és a megyebeli tudományos évkönyvekben jelentek meg.

Zsedényi Aladár, szül. 1874-ben, Szabadkán. Hírlapoknál dolgozott és 1897 óta fővárosi tanító. Hírlapírói munkáival nem egyszer keltezt feltűnést. Az Uránia-színházban előadott darabjával jelentős sikert aratott.

Munkái: Beesület és jellem (1899.) — A mi vármegyénk. (1900.) — A csicsa. (1901.) — A bácskaik. (Néprajzi tanulmány; Uránia-színház, 1905.) — Tanügyi szatfrik. — Ott túl a rácson. — Őszi vihar. (Fordítás. Nemzeti Színház, 1907.) — Az aranycsillag. (Kéziratban.) — Ezekon kívül kisebb cikkeket írt különféle lapokba és néhány zeneszerzeményt a Bácskaikat ez. darabjához.

Zsvikovic Dömötör, szül. Óbecsén, 1853-ban. A bölcsészeti Budapestben elvégezvén, külföldre ment s előbb Boszniában tanároskodott, majd Szerbiában a classica philologia és német nyelv tanáraként működött. Most Belgrádban gimnáziumi igazgató.

Elbeszéléseinek gyűjteményei a következők: „Zabavnik“ (Almanach, Újvidéken, 1877.) — „Pripovetke I.“ („Elbeszélések I.“, Belgrádban, 1883.) — „Boszansceze“ („1892., 1897.) és „Prvi i poslednji put“ („Első és utolszor“, 1892.). Hazafias költeményeket is írt. Azonkívül egy történeti szomorújátékot, melynek címe „Czár Jovan“ („János czár“, Újvidék, 1881.) Írt még tankönyveket, u. m. „Napomene komentarime J. Cezara o galszkom ratu“ (Észrevételek J. Caesarnak a gall háborúról való commentárjaihoz. (Belgrád, 1891.) és „Latinszka cistanka“ („Latin olvasókönyv“, Belgrád, 1901.). Latinból szerbe fordította Casesar „Commentarii de bello gallico“ című művét.

Zsoldos Benő, kir. törvénytudó jegyző Zomborban, szül. 1875-ben. A zombori kir. törvénytudó 1902 óta működik. Évek óta rendes munkatársa a „Vasárnapi Újság“-nak, az „Új Idők“-nek, „Ország-Világ“-nak stb. Számos kultúrtörténeti és társadalmi irányú cikket és tanulmányt írt a fővárosi napilapokba. Jogi tárgyú értekezései és ismertetései a szaklapokban jelentek meg. Monografiánk első kötetébe tanulmányt írt a vármegye törvénykezéséről. Az „Uránia“ tud. társaság folyóiratába több cikket írt; a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat évkönyveiben több históriai tárgyú értekezést és ismertetést tett közzé. Pénztárnoka a Bács-Bodrog Vármegyei Irodalmi Társaságnak; megválasztott első delegátusa a római „La Società Internazionale degli Intellettuali“ című tudományos, irodalmi és művészeti társaságnak. Angol műfordítási a fővárosi kritikai szakfolyóiratokban jelentek meg. Munkatársa „Az Élet“ cz. irodalmi és kritikai hetilapnak is.

Források: Szinyey: Magyar írók élete és munkái. — Pallas Nagy Lexikon. — Beöthy: Nagy irodalomtörténet. — Bod Péter: Magyar Athenás. — Danielik és Ferenczy: Magyar Írók. — Sturm: Országgyűlési Almanach. — Önéletrajzi adatok.

* * *

A vármegye székhelyének, Zombor szab. kir. városnak a színésze rövid keletű. Az a kevés magyar színtársulat, a mely a XIX. század elején vándorútjában ide is eljutott, játszott Zomborban is.

A mikor gróf György Ferenczet a vármegye főispánjának installálták, 1824-ben, a székesfehérvári színtársulat játszott Zomborban, 1825-ben újra visszatért és Bayer József adatai szerint, 1825 május havában „Imre“ és „István, Magyarok jöttevéje,“ júniusban „Benjamin Lengyelországból“, Donna Diana, Favorita, Hívség győzedelme, Mátyás király és a kolozsvári bíró, Kronsteini viadal, Mexikói völégény, Tudálékos, Burgundiai gróf és az Élet csak álom című darabokat adták. Azután átmentek Szabadkára és Bajára. Ekkor Horváth József és Kollóssy Ferenc voltak a színigazgatók.

1827-ben Kitényí Dávid színtársulata játszott Zomborban, utána pedig mind gyakrabban jutott a vármegyébe és így Zomborba is egy-egy magyar színtársulat, egy-két heti tartózkodásra.

A szabadságharc után Zombor erősen német jellegű lett, az alkotmányvisszaállítása után pedig a közigazgatási tisztviselők többsége szerb lévén, magyar színészet támogatására nem igen lehetett kilátás.

Zsedényi
Aladár.

Zsvikovic
Dömötör.

Zsoldos Benő.

Színészet.
Zombor.

Jartak 1839 óta szerb színészek a vármegyében és ezek a 70-es években rendszeresen minden második évben tartottak előadásokat Zomborban, sőt a zombori színház építése alkalmával a részvénytársaság úgy alakult, felében szerb és felében magyar részvényesekkel, hogy minden második év a szerb előadásokra esett.

A zombori állandó színház felépítése előtt a nagy Vadászkiirt-szálló terme, és alkalmas időben az ennek az udvarán épített fabódó volt Thália temploma.

A 70-es években *Bokody, Aradi, Ottinger* Ede és *Zoltán Gyula* magyar és *Ott pp* német színigazgató szereplésének akadunk nyomára.

1879-ben, a mikor a szegedi árvíz volt, *Aradi* Gerő színtársulatát nagy lelkesedéssel fogadta Zombor város közönsége. A társulat akkor 1879 márczius 27-étől, a mikor az Ipolyafalván megkezdette előadásait, 1879 május 4-ig játszott és a „Ninüss” című operettel fejezvében be előadásait, Bajára költözött.

A szegedi árvíz kormánybiztosságában volt *Szemző Gyula*, a kerényi kerület orsz. képviselője is, a kinek a lelkes közreműködésével alakult meg a Zombori Színház Részvénytársaság.

1879 május 14-én jelent meg fellívása a részvényaláírása, és buzgólkodásának csakhamar sikerült közel 80.000 koronát a színház fölépítésére összehozni. (A mi hiányzott, azt *Szemző Gyula* pótolta.) A részvénytársaság igazgatósága, a mely *Szemző Gyula* elnökléte alatt *Athanaszkovits György, Barthal József, Bikár Simon, Gergurov Milán, Mihelits János, Milassevits János, Rátay József dr. és Sztójkovits Péter dr.* tagokból állott, nagy lelkesedéssel fogott hozzá a színház építéséhez és ezt pályázat útján *Foyta Adolf* építészre bízta, a ki az akkori viszonyoknak megfelelően, nagy meglepődésre oldotta meg feladatát. A színház elkészültéig a Vadászkiirtben játszottak.

1880 márcziusban rövid ideig német társulat, 1880 április 6-tól július 4-ig *Temesváry Lajos* magyar színtársulata, 1881 április 3-tól 13-ig *Erdélyi Marietta*, utána 1881 április 16-tól június 30-ig *Osóka Sándor* színtársulata, a kinnél *Blaha Lujza* vendégszerepelt óriási ünnepeket közepette, játszottak itt. *Osóka* társulata július elején átment Szabadkára, Zomborba pedig ugyanakkor szerb társulat jött.

1882 januárban *Jakabffy Gábor* társulata jött Zomborba, az utolsó, a mely még szállodai teremben volt kénytelen játszani, mert 1882 szeptember 6-án megkötötte a színházi részvénytársaság a szerződést *Sághy Zsigmond* és *Dobó Sándor* színigazgatókkal, hogy az új színházat 1882 november havában ünnepélyesen megnyitják.

A megnyitő-előadás 1882 november 25-én volt. *Kölescy Hymnusa* és *Dömötör Pál* alkalmi prólógja után (a melyet *Margalits Ede dr.* szavalt) színe került *Szigeti* színműve: „Rang és Mód.” — 1883 márczius 13-án vendégszerepelt az új hajlékban *Hegyí Aranka* és márczius 22-én ért véget a társulat működése, 93 előadás után. 1883—4-ben *Tóth Béla* színigazgató játszott 103 estén, — 1884 szeptember és október hónapjaiban *Mándoky Béla* társulata 30 előadást tartott, 1885 januártól márcziusig *Mosonyi Károly* 50 előadást, 1885 december havában szerb társulat működött az új színházban először, a mely azóta, fölválva, minden második évben játszik. Mindig ugyanaz a „Szerb Nemzeti Színtársulat” (igazgatója *Dobrinovits Péter*), a mely állandó alapból húzza a fizetését és így a látogatások sikerétől teljesen független. Ugyanez a társulat játszik Szabadkán, Újvidéken, Zentán, Óbecsén, valamint a szomszéd vármegyék erősebb szerb városaiban is.

1886 márczius—április havában *Tóth Béla* magyar színtársulata tartott 35 előadást a zombori új színházban. 1886 november 27—1887 február 27-ig *Sághy Zsigmond* társulata 78 előadást. — 1887—8 -ig *Rakodczay Pál*, a híres dramaturg társulata 52 előadást

Ugyanez év 1888 április havában *Schulz*, eszéki német színigazgató társulata adott 12 operett-előadást. Ez volt — bár a színház minden este megtelt, — a német színészet hatyúdala Bács megyében, mert többé itt német társulat nem játszott.

1888—89-ig *Sághy és Borsódi*; 1889—90-ig *Halmay Imre*; 1890—91-ig *Egry Kálmán*; 1891—92-ig *Veszprény Jenő*; 1892—93-ig *Rakodczay Pál*; 1893—94-ig és 1894—95-ig *Polgár Károly*; 1895—96-ig *Füredi Károly*; 1896—97-ig és 1897—98-ig *Kúnhegyi Miklós*; 1898—99, 1899—900, 1900—01, 1901—902-ig *Deák Péter*; 1902—903-ig *Monori Sándor*; 1903—904-ig *Balla Kálmán* és 1904

ősz óta állandóan *Polgár* Károly színtársulata működött a téli idény 3 hónapján Zomborban.

A színház, a mely a megalapításakor nagyra látszott, ma már régen szűkebb bizonyult. A város a részvényesektől megvette a színházat és most foglalkozik újjáépítésének tervével.

Szabadka színháza régebb, mint a zombori. Állandó színházának fölépítése előtt a kis vidéki társaságok vendéglőkben játszottak. 1785—1795 között német társulatok játszottak Bács megye több helyén, így Szabadkán, Baján és Újvidéken is. 1818-ban a gimnáziumi épületben tartottak előadást a magyar színészek, később a „Fekete sas“ szállóban, 1847-ig.

A székesfehérvári *Komlóssy* és *Horváth*-féle színtársulat 1824-ben „viszonti odameneletekre“ alkalmas játékszint készített Szabadkán és 1825-ben hét estén át játszott. Darabjai voltak: *IV. Béla*, *Benjámín*, *Kronsteini viadal*, *Favorita*, *Aurelius Commodus* és *Elégett Ház*, *Burgundiai gróf*, *Testvérek ellenkezése*. *Kilényi* Dávid társulata 1826-ban játszott Szabadkán.

A város tanácsa a fokozódó igények kielégítése céljából már a szabadságharc előtt tervezte alkalmas színház építését, de ez a terv a közbejött háborús események miatt elmaradt 1854-ig. Ekkor készült el a „Pest városához“ címzett nagy városi szálló, amelylyel a tágas színház is kapcsolatos. 1909-ben újabb átalakításon ment át. Az új színházat 1854 december 16-án nyitotta meg *Latabár* Endre színtársulata a „Két Baresay“ című színművel. A város lakosságának nagy száma a színészetnek maradandóbb tartózkodást biztosít, mint Bács megye kisebb városai, mért is a társulatok itt hat hónapot szoktak tölteni. E nagy előnye következtében a város gazdagabb, jobban felszerelt társulatokat kap, a legjobb vidéki erőkkel és sok évi szerződéssel. 1870 óta aránylag nagyon kevés színtársulat szerepelt a városban. Az igazgatók sorban ezek voltak: *Aradi* Gerő, *Krecsányi* Ignác, *Ditrői* Mór, *Csóka* Sándor, *Erdélyi* Marietta, *Halmai* Imre, *Pesti* *Ihász* Lajos és *Farkas* Ferencz dr. 1909 virágvasárnapig.

Baján a színészetnek állandó hajléka még nincsen. A színészek a Bárány szálló alkalmatlan nagy termében kénytelenek játszani; régebben még kényelmetlenebb vendéglői helyiségekben vendégszerepeltek. A legrégebb színész-kedés adatai a székesfehérvári és az erdélyi színtársulatok vendéjárására vezetnek, a melyek, midőn Szabadkán és Zomborban vendégszerepeltek, 1824, 25, 26, 27-ben, Baját is meglátogatták és 1825-ben, június havában a : „Benjamin Favorita“ és „Mexicói völgyek“, júliusban pedig az „Elégett Ház“ és a „Fecske Demeter“ ez. darabokat adta a *Komlóssy* és *Horváth*-féle társulat.

A szabadságharc után *Rössler* debreczeni színtársulata adott operákat Baján. Később a Nemzeti Színház egy-egy művész-esapatja jött, ifj. *Egressy* Gábor vezetése mellett, évről-évre vendégszerepelné Bajára, a mely mint dunamenti város, nagyon könnyen volt hajón elérhető, mert akkor még vasút nem járt. Ilyen vendégművészek voltak: *Feleki* Miklós, *Prielle* Cornélia, *Lendvai* és *Lendvainé*, *Tóth* Imre, *Bulyovszky* Lilla (igen gyakran), később *Csillag* Teréz, kinek első vendégfellépte Baján volt. — A Bach-korszakban német színészek: *Dieffenbach* és *Rémay* szenior és junior színtársulatai működtek Baján.

A 70-es években *Völgyi* György magyar színtársulata, utána fia *Varga* Gyula, később *Csóka* Sándor színtársulatai játszottak.

A szegedi árvíz után *Aradi* Gerő Zomborba, és utóbb *Bajára* vitte szegedi színtársulatát és miután a közönség fölkarolta vállalatát, nyári színikört épített és többször is visszatért. A midőn pedig Zombor 1882-ben állandó színházat nyitott, a színigazgatók állandóan egyszerre szerződtek olyképen, hogy a telet Zomborban, a tavaszt Baján töltötték. Így jöttek ide is rendszeresen ugyanazok a társulatok, 1883—1900-ig, a melyeket Zombor város színészeténél felsoroltunk. Ekkor Zombor a délvidéki színerülethez csatlakozott (Nagy-Becskekerek, Nagy-kikinda, Lugos, Versecz) míg Baja, Szabadkával szövetségbe, ennek társulatait kapja; 1901—1905-ig *Pesti* *Ihász* Lajost. 1906 óta 1909-ig *Farkas* Ferencz drt.

Újvidék színészetében a szerb Nemzeti Színház játsza a vezérszerepet. A magyar társulatoknak a multban kevés keresni valójuk volt e határszéli városban. Mégis, a midőn a 70-es években egész Bács megyében erősödött a nemzeti kultúra, kisebb színtársulatok rövidebb vendégszereplésekre emeltek Zomborból vagy Bajáról Újvidékre is. A 80-as évek elején *Erdélyi* Marietta, 1885. 86, 87. *Zoltán* Gyula, 1888—1891. *Csóka* Sándor, 1892—1894. *Bodoki*. 1885—97.

Szabadka.

Baja.

Újvidék.

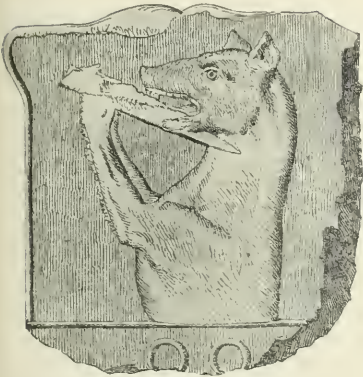
Halmi, 1897—1900. *Somogyi*, 1901—1904. *Kövessy*, 1905—6. *Szilágyi*, 1906—7. *Kövessy*, 1907—8. *Makó*, 1908. *Mezei Kálmán* és 1909-ben *Kövessy* színtársulatai működtek a *Dungyverszky-féle* színházban.

A milyen nehéz a színpézt boldogulása azokban a városokban, a hol állandó színház nincsen, még küzdelmesebb a helyzetük a kisebb helyeken. Itt rendszeres színpártolás nem fejlődhetik. A nagyobb helyek, mint Zenta, Óbecse, a közeli *Szeged* vagy *Szabadka* társulatát kapják néhány hétre, a mikor a nagy városok megkezdették a szünetet; *Palánka*, *Kula* sat. pedig még kisebb vándorló társulatoknak adnak rövid időközökre tanyát.

A zombori régi színház.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

Tomori érsek czimere a bácsi várból.

A mai Bács-Bodrog vármegye területét, a Duna-Tisza-köz alsó felét, a honfoglaló magyar nemzetségek mindjárt az első letelepedés alkalmával megszállották. Ennek a területnek a nagy folyók menti része különösen alkalmas letelepedési helyül szolgált egy lovasnép számára, mely megtalált itt mindent, a mihez hosszú vándorlása alatt hozzászokott. A Tisza mentén csakhamar jelentékeny telepek keletkeztek, s az első megszállók, ha a harcai riadó nem szólította őket csatasorba, nyugodtan szentelheték szabad idejüket ösfoglalkozásuknak, a halászatnak.

A fennmaradt okleveles emlékek, a honfoglaláskori leletek és az eredeti magyar helynevek után ítélve, e területen még a nemzeti királyság megalapítása előtt sűrűn laktak a törzsökös magyar

nemzetségek, mert e területen alig találjuk nyomát annak, hogy az idegenből beköltözött jövevény nemzetségek ősei nyertek volna birtokokat.

Egybevettve a fennmaradt okleveles adatokat, a mai Bács-Bodrog vármegye területén legrégebb birtokosok a Banesa, Monoszló, Botond, Vaja és a Haraszt nemzetségek voltak, ide sorozhatjuk még a Becse-Gergely és a Csanád nemzetségeket is, melyeknek ősi birtokai szintén belenyúltak a mai Bács-Bodrog vármegye területébe. E nemzetségek birtokviszonyairól még a XIII. század első feléből, tehát még a tatárjárás előtti korszakból maradtak fenn okleveles adatok. A *Banasa* egyike azoknak a nemzetségeknek, a melyek a Duna és a Tisza között telepedtek le. Ősi fészke Banesa, Bács és Parraga között, a mai tovarisovai határ éjszaki szélén. Okleveles adatok azonban csak a XIII. század elejéig nyúlnak vissza e nemzetségről. Első ismert őse, Orbász¹ comes (1213). Fiai, István (1238—66) előbb bácsi, majd 1238—40-ig titeli prépost, 1240—42-ig váci püspök, IV. Béla király meghitt embere, 1242—52-ig esztergomi érsek, majd bibornok és praenestei püspök. Testvére, Vincze, Esztergom vármegye főispánja (1244), ennek fia, István, 1263-ban pápai káplán és pozsegai prépost, 1266—78-ig kalocsai érsek. A fenti I. Orbász testvére I. Beke (Benedek). Fiai, I. Péter (1253), Lampert (1255) és Dénes (1256—69). Az utóbbinak fia II. Beke, a kiről egy 1283 évi oklevél azt írja, hogy Bancsára való² bácsvármegyei lakos. I. Péter fiai: Orbász, pozsegai prépost (1280—1284) és Tamás (1283). A nemzetség további elágazásáról már nagyon fogyatékos adataink vannak. 1308-ban Bancsai István mint tanú szerepel, Mihály 1355-ben királyi ember. (Gr. Zichy okmt. II. 629.)

Volt e nemzetségnek Bancsán kívül más birtoka is, de erre nézve nincsenek közvetlen adataink. Figyelemre méltó azonban, hogy 1387-ben Banca egy uradalom középpontja, mely akkor a Horváthi családé volt. A Horváthiak első ismert őse Tamás, ha ez egy személy a fenti Péter fia Tamással, akkor könnyen

megfejtjük, ahogy Banesa miként került a Horváthiak birtokába, egyúttal a Horváthi család eredete is tisztázva volna. E család Valkó vármegyében (ünik fel. Ha tekintetbe vesszük, hogy Banesa nembeli Péter fia, Tamás testvére, Orbász (1280—84) pozsegai prépost volt, s az ugyanez nemzetségből származott István, kalocsei érsek is 1263-ban, mint pozsegai prépost kezdte pályáját, e személynazonosság valószínűnek látszik. A Horváthi család tagjai közül Péter fia, János (1377—1381), macsói bán (Banesa, Orbász palotája, Mortályos és Földvár ura volt. 1387-ben azonban Mária királynő e birtokokat, a délvédeli lázadásban való részvétele miatt, tőle elvevén, a Garaiaknak adta, 1388-ban ezt az adományt ünnepélyesen megerősítette. Garai Miklós nádor, a ki 1386-ban Mária királynő védelmezése közben vesztette életét, két fiát: Miklóst és Jánost, 1395-ben iktatták be e birtokokba. (Karácsonyi János: Magyar nemzetségek I. 196. — Iványi István: Bács-Bodrog várm. helynévtára III. 98.)

A *Botond* nemzetség a Dráva és a Száva között telepedett le, azon a vidéken, a hol a Névtelenül megnevelte Botond atya, Kölpény. az ő nevéből nevezett várat építette. E nemzetség szintén még a tatárjárás előtti korszakban volt birtokos a vármegyében, hol 1231-ben Szond egy részét bírta. Ettől nem messze fekszik Küllöd (régente Kollát, a középkorban Külyöd), melynek egyik földesúrá Bobjár fia Bathand, alkalmasint szintén e nemzetség sarja volt. (Karácsonyi i. m. I. 273.)

Monoszló. E nemzetség ősi fészke Belovár és Körös vármegye, de már a XII. században kimutathatólag birtokos volt a vármegye területén. Egyik őse I. Makariás 1196-ban birtokos volt Szondon. Fia Tamás (1202—1231), 1202-ben együtt volt Endre herceggel elzárva, kinek úgy trónküzdelmében, mint uralkodása alatt leghűbb emberei közé tartozott, 1221-ben valkói ispán. Fia Gergely (1237—1260), krassói főispán, a kúnok bírója, megvette a Szond melletti Füzegyházát. Ennek fia, Egyed, már nagy vagyonra tett szert a tatárjárás utáni korszakban. Midőn IV. Béla és fia között 1263-ban kitört a versengés, Egyed az utóbbihoz állott, kinek főtárnokmestere is volt. Ő fejeverte fel a bácsi várjobbágyokat, közülök Marczel fiai, Kelemen és Márton, András fiai Sándor és Olivér, Mátyás, Benzencz, Tamás, Gergely, Péter, Jakab, Saul és Torzol, az ő hadában mint tisztek szolgáltak. E várjobbágyokat, a *Dobra* nemzetség őseit, V. István 1265-ben megnevezette s nekik a bácsi várhoz tartozott Keszű földet adományozta. (Karácsonyi i. m. II. 377. Fejér i. m. IV. 3. 296. VII. 1. 329.)

Vaja. Ősi fészke a mai Temes vármegye területén fekvő Ormánd melletti Vaja falu volt. Egyik öreg tagja Mohor, a ki 1242-ben megölték. Fia Jakab, a ki 1229-ben már nagykorú volt, nagyanyja leánynegyede fejében Szondot bírta, egy részét azonban Monoszlai Tamás ebben az évben kiváltotta. Jakab fiai 1242-ben szintén tatár rablásba kerültek, közülök Ipoly (Hippolyt) 1244-ben szerencsésen kiszabadult. (Karácsonyi i. m. III. 129.)

A *Becse-Gergely* nemzetség, melynek ősi birtoka a Csepely szigeti Becse helység volt, Baja felé terjeszkedett. E nemzetség, melynek tagjait 1199-ben említik első ízben, a XIV. század folyamán egyike lett Bodrog vármegye leghatalmasabb és leggazdagabb birtokosainak. Imre (1311, † 1334) királyi főszekerész-mester, majd királyi tárnokmester és barsi főispán, 1318-ban a Bodrog vármegyei Sziget és Bátmonostorának ura, melyeket a királytól nyert adományul. 1323-ban övéi volt Bát monostor, a Holtszigeti erdő, Dobortó és Kistó halastavak, Hidas-tóhalas, Báth, másként Szentpéter, Bátorgyház és Báteremi. Ugyanez évben Akáes, a Bodrog vármegyei Szent Miklós (Borsódszentmiklós) és a Bács vármegyei Moharéve birtokosa, hol 1332-ben Salánki Dombtól is vásárolt egy birtokrészt. (Gr. Zichy okmt. I. 162. I. 243. I. 236. I. 390.) Fia, István, (1325, † 1355) Bács vármegye főispánja, a királyné főajtónállója, visegrádi és obudai várnagy, pilisi főispán, a Bátmonostori Tóttós család őse. 1334-ben testvérével, Zselizi Vesszős Györggyel egyetemben, megveszi Keme fiaitól és rokonaiktól a bodrogi Gara és Bothalma nevű birtokokat, 1339-ben a három Ilya birtokot szerzi (Szent László és Őrs szomszédságában), 1340-ben királyi adományt nyer Gebárt, Rusd és Bátorgyháza elpusztult helységekre Bodrog vármegyében. 1341-ben a Bodrog vármegyei Dústelek, Hölgytelek és Aesa egyház birtokosa. 1345-ben a bátmonostori apát Bénye nevű földterületet adta át neki, hogy azt benépesítse és bizonyos összeget fizessen érte. 1345-ben Póesteleki (Potteleki), Bátorgyház és Paczalaszentpéter nevű Bodrog vármegyei birtokokba iktatták. 1347-ben Nagy Lajos királytól Barthán nevű birtokot nyerte adományul, ugyanez évben a

Bodrog vármegyei Kerekböködbe (a mai Bikity határban) iktatták be. Tóttós István két fia: Miklós és László (1346—1389) közül, az utóbbi terjesztette tovább a családot. László 1377-ben mint István herezeg étekgóója szerepel, különben a közpályán nem igen működött. Fiai: István (1384) és László (1380—1422), ki főleg a hadi pályán tűntette ki magát. 1396-ban, 1399-ben, 1400-ban, 1408-ban, 1413-ban és 1415-ben részt vett a törökök elleni hadjáratban. 1415-ben török fogságba került, honnan csak a következő évben szabadult ki, a boszniai hadjáratban élete is veszélyben forgott, e mellett a diplomácia terén is sikerrel működött. 1399-ben jelen volt a lengyel királlyal kötendő béktanákoszkodásnál. 1411-ben ismét Lengyelországba ment. 1414-ben a rácz deszpotához is küldetett. Erdemeinek elismerésül a király Bodrog vármegyében bármely birtokára várépítési engedélyt adott. Fiai közül László, a ki 1419-ben nándorfehérvári várnagy volt, összeköttetései révén ama politikai párthoz tartozott, mely V. László trónrajutását egyengette. Ezért sem Hunyadi János kormányzó, sem Mátyás király uralkodása alatt nem vett részt a közügyekben, csak egy ízben szerepel nyilvánosan, midőn 1461 január 16-án Maróthi Lajossal, Herezeg Pállal, Geszthi Lászlóval és Mihálylyal a törvénytelennek tartott adózás miatt szövetségre lép. Egyetlen fia Péter azonban még életében elhalt, így vele 1468-ban kihal a Tóttós család, mely másfélszázadon át leghatalmasabb családjá volt Bodrog vármegyének. (Gr. Zichy Okmt. X. köt., V—X. lapok.)

A *Csanád* nemzetség is azok közé tartozott, a melyek még a tatárjárás előtt szereztek birtokokat a vármegye területén. E nemzetség ősi birtokai eredetileg a Tiszaág területek, de azért átterjedtek a Tiszán is. Az 1247. évi tatárjárás alkalmával Csanád nembeli Pongrácz comes ősi birtokai között szerepel Zentarév, a mai Zenta átellenében, továbbá Zanath a Tisza mellett és egy Halász nevű falu, mely ott feküdt, a hol a Harangod folyó a Morotvába szakad, mely Péterrevel fölül jön. Később Moharéve is e nemzetségből leszármazott Telegdi család birtokába került.

A *Haraszt* nemzetségről csak a XIII. század közepétől kezdve maradtak fenn okleveles adatok. E nemzetség a Tisza mentén, a mai Magyarkanizsától délre telepedett le. Itt e tájon volt Felső-Adorjánban Szent-Márton tisztelekre emelt ősi monostor, ezenkívül a Baraeskától délre eső Tóti, továbbá a Baraeska és Vaskút között levő Tárnok monostora, valamint Haraszi (Rasztina), melynek egy részét még 1435-ben is e nemzetség birtokában találjuk, voltak e nemzetség ősi fekvései. Az egyes nemzetségi ágak 1270-ben osztoztak meg az ősi javakon. A nemzetség első ismert őse Miklós bán, kinek fiai közül II. Miklós (1240—1266) a Sági és a Csuporfalvi Sebestyén, a Tolna vármegyében letelepedett Laki ág őse. A fenti II. Miklós fia Benedek (1296). II. Miklós és Lőrinc fia Bernát, 1240-ben 76 holdat engedtek át a titeli egyháznak az ősi nemzetségi földekből. Nevezett Bernáttól származik a nemzetség Tárnoki ága. A nemzetség negyedik ága az Incei ág, mely 1330-ban osztozott meg a Laki és 1337-ben a Sági ággal, mely alkalommal Tóttiban kapott birtokokat. (Karáesonyi II. 140.)

A tatárjárás utáni korszakban új nemzetségek tűnnek fel a vármegye területén. E nemzetségek ősi birtokai az ország más részeiben terültek el, s a XIII. század második felében, részint királyi adomány, részint vétel útján szereznek birtokokat a vármegye területén.

Azok közé a nemzetségek közé, melyek a vármegye történetében mindenkör kiváló szerepet játszottak, számíthatjuk a Dorozsma nemzetséget. E nemzetség ősi fészke a Szegedtől nyugatra eső Dorozsma helység volt. Őse János comes, a ki 1269-ben szerepel, kiváló szolgálatokat tett IV. Béla királynak. Fia, István (1269—1300) királyi kardhordó, később bán, kinek három fia volt: I. Pál (1301—1348) pozsegai várnagy és macsói bán, 1312—1328-ig Bodrog vármegye főispánja s a királyné udvarbírája. Botos János (1314—1338) a Halapalki család őse és I. András (1314—30). I. Pál fiai: János (1350—57) veszprémi püspök és Pál (1350—1376). Ennek fiai: László és István († 1356 előtt), kinek fia Pál a Garai Bánfői család őse. Pál fia, Dezső, 1419-ben Bodrog vármegye főispánja. A fenti I. András fiai: I. Miklós (1340—86) és III. Pál (1340—56), az utóbbinak fia, János, 1386-ban Mária és Erzsébet királyné életének védelmezése közben esett el. I. Miklós 1356-ban, mint macsói bán és Bodrog vármegye főispánja kezdte pályáját. 1376-ban nádor, macsói bán és a kúnok bírája. Mint az Anjouház egyik legodaadóbb híve, 1386-ban ő is lekísérte a királynőket Alsó-Magyar-

országba, a kik a Horvátluaktól szított lázadást személyes megjelenésükkel akartak lecsillapítani, mely alkalmmal, midőn a lázadók a királynőket 1386-ban megtamadtak, hos'og küzdve elesett. Fiai: II. Miklós (1386—1433) és János (1386—1427) 1387-ben Banasa, Mortályos, Orbászpalotája, Földvár birtokokat nyerték adományul. Miklós fiai: III. Miklós, 1438-ban macsói bán, 1455-ben horvát és dr'emat bán, és László 1432, 1439 és 1447-ben macsói bán, 1433 és 1447-ben Bodrog vármegye főispánja. (Karácsonyi I. m. I. 418. Wertner Mór: Magyar nemzetségek I. 233.)

A *Csik* nemzetség Ujlaki ága a XIII. század második felében telepedett le Bács vármegyében. A nemzetségnek ez az ága Kurpe (Kulpin, jelenleg Kölpény) birtokot nyerte IV. Béla királytól adományba. Péter fia, Domonkos, 1266-ban nádor, bácsi és szerémi főispán volt. Testvére, Pósa (1267), a ki az Abaúj vármegyei Encs helységet nyerte adományul. Ennek fia, Uglin, (1268—1298) szörényi bán, országbíró és főlovászmester, Róbert Károlynak egyik legodaadóbb híve, főleg az ő biztatására adta át 1301-ben Garai Pál pozsegai várnagy a gondjaira bízot. várat Károly királynak. 1304—1311-ig tárnokmester, fia, Miklós 1345-ben Kölpényt az újlaki bírónak, Mihály fia Istvánnak adományozta (Anjoukori okmt. IV. 486.) Részt vett a nápolyi hadjáratban és 1350-ben Aversa ostrománál súlyosan megsebesült. 1355—56-ban macsói bán és Bodrog vármegye főispánja. Fiávr¹, László († 1364), a nemzetség Ujlaki ága sírba szállott. (Wertner Mór i. m. I. 197 l.)

Csenel vagy *Cemény*. E nemzetség a XIII. században tűnik fel Bodrog és Baranya vármegye területén. 1339-ben a nemzetség sарjai a mai Apatin és Kupuszina között Anyán faluban éltek s az ott lakó nemzetségi tagokat 1339-ben Borjedi Miklós eltiltotta a Bodrog vármegyei Monostorszeg falu alatt levő Szent-György elidegenítésétől (Karácsonyi i. m. I. 373—375.)

E nemzetségből származik az Aranyáni család.

A *Csór* nemzetség, melynek ősi fészke Fejér vármegye, a XIV. században szerez birtokokat Bács-Bodrog vármegye területén. E nemzetség egyik kiváló sarja Tamás (1326—58), csókaakói várnagy, liptói és körösi főispán, királyi ajtónálló, 1333-ben a mai Monostorszeg közelében fekvő Csentét kapta adományul. 1340-ben az egykori Bodrog vármegye területéhez tartozó Bel-Külyöd (Kollut, Küllöd határában) és Battyán helységeket bírta. Fia János (1354—73), kir. főajtonálló, ennek azonban csak leányai maradván, a nemzetség ez ágának magvaszakadt. (Karácsonyi i. m. I. 384—87.)

A *Héder* nemzetségből származó Szekesői Hercege család a XIV. század folyamán telepedik le a vármegyében. E nemzetségből Némethújvári (Güssingi) Henrik fia, III. Henrik, szlovéniai bán, tárnokmester, 1304—1307-ig Bodrog vármegye főispánja, ennek fia, Péter, a Szekesői Hercege család őse, 1342-ben Bodrog vármegye főispánja, kinek hasonnevű fia terjesztette tovább a családot, melynek 1523-ban Miklóssal magvaszakadt. A család birtokviszonyait alább ismertetjük

A *Rád* nemzetség szintén a XIV. század első éveiben szerzett birtokokat a vármegye területén. E nemzetség ősi fészke a Balaton melléke. Egyik ágából, a béri ágból származott Benedek, 1290—1309-ben veszprémi püspök, kinek unokatestvére Protáz fia István, 1307-ben az egykori Bodrog vármegye területén fekvő öt halastavat, Asszonyfalvával, együtt nyerte a veszprémi egyháztól, ecserebe veszprémi vármegyei birtokáért. 1336-ban e birtokokba újból beiktatták. (Karácsonyi i. m. III. 1.)

Az elősorolt ősi nemzetségeken kívül a XIV. század közepeig még a következő jelentékenyebb birtokosokkal találkozunk a vármegye területén:

Acsai 1290-ben Búdha'ima (Bodrog) és 1341-ben Acsa nevű helységet bírta. *Alpári* 1345-ben Kurpe (Kölpény), *Aniánfi* 1301-ben Tóti szomszédos birtokosa. *Aranyí* 1331-ben Aranyban birtokos. *Asszonyfalvi* 1337—39-ben Asszonyfa'ván és Negyvenben birtokos. *Bajai* 1331-ben Baját, 1332-ben Lak helység egy részét, 1345-ben Arany helységben bír részeket. *Bakai* 1323-ban e család tagjai Baka helységben levő birtokok ügyében egyezkednek. *Bekuni* (Bökönyi) 1318-ban a bács vármegyei Szent-Iván helység felét nyerte rokonaitól. *Cseröghi* 1339-ben az Asszonyfalvi Csitár-féle birtokból foglalt Negyvenben és Asszonyfalva határában. *Dauti*, a Haraszt nemzetségből származik, Dautot és Felső-Ádorjánt bírta; e birtokok közül az elsőt Róbert Károly király 1330

táján a család magvaszakadtával Szekesői Herczeg Henriknek, az utóbbit pedig *Magyar Pál* gimesi várnagynak adta. *Doroszlói* 1323-ban Baka helységben volt birtokos. *Egresiek* 1345-ben szomszédai voltak a Kölpény helységbeli Ujlaki-féle jószágoknak. *Földvári* 1330-ban Földvár és Nyék helységeiben birtokos. *Futaki*. F. István fia Dénes 1303-ban nyeri Futak helységet Róbert Károly királytól. 1311-ben a bácsi káptalan Csurg, Kétszántó és Bukkefey nevű részbirtokba iktatja. 1316-ban Bács vármegye főispánja, 1320-ban Szőlös-Jakabföldre nevű birtokot nyeri adományul. Ekkor Bihar vármegye főispánja volt. 1350-ben visszanyeri Almászentgyörgy birtokot az Irugdiéktól. *Gerecsi* 1325 előtt Róbert Károly királytól Csurug, Bekuskereki és Dál birtokokat nyerte adományul. *Györkfi* 1346-ban Fonyó és Ibrány (Valkó vármegye) helységekre nyert adományt, melybe a bácsi káptalan ebben az évben beiktatta. *Jakabfi* 1320-ban Pauli helységbeli birtokait meghatároltatja. *Jobbágyi* Pauli (Bodrog várm.) helységben bírt részeket. *Kajandi* István 1304-ben egyezkedik rokonaival. *Karoni* Csaba fiai 1308-ban Sebesszeg birtok egy része miatt perelnek. *Kelmusi* Péter fiainak 1333-ban Drugeth nádor egy részbirtokát adományozza Harasztiban. *Kuldi* 1305-ben Bortán nevű helységet nyerte adományul. Kúrti *Kurcsimirai* 1345-ben Kölpény szomszéd birtokosa. *Heysza* a szaraczén származású Mize nádor fia, Tolna, Baranya és Bodrog vármegye főispánja, 1301-ben megvette a Haraszt nembeli Lakiaktól Tóti nevű helységet. *Maróthi* Mihály 1303-ban macsói bán, Bodrog vármegye főispánja. *Pauli*, e helységből való Péter fia Miklós és János fia Miklós unokatestvéreket 1327-ben Pauli helység részeibe beiktatják. *Puzsta-Szent-Mihályi* 1345-ben szomszéd birtokosai Kölpény helységnek. *Salánki* Dombó 1323-ban Moharévét nyeri egyezség útján adományul. *Szente-Mágócs* nemzetségből származott Simon fia András 1320-ban Hattyas nevű halászóhelyet a dunaszigeti pálosoknak hagyta. *Szentiváni* 1318-ban Szent-Iván helység birtokosai. *Szilvási* 1345-ben szomszéd birtokosai Kölpény helységnek. *Szinuai* 1316-ban kir. adományt nyer Baládföldre. *Szécsényi* Tamás erdélyi vajdát 1327-ben Thamana birtokába iktatták. *Tizház-Szent-Mártoni* 1346-ban Tizház-Szent-Márton elcsesérelte Gyós és Szemlékháza nevű birtokokért. *Őrsi Tygres* (Tagyos) 1347-ben Aranyád birtoka ügyében egyezkedik az Aranyáiakkal. *Vaskapui*. E család tagjait 1352-ben említik (Dudás Gyula egybeállításá után.)

A XIV. század második felében Nagy Lajos és Zsigmond királyok uralkodása alatt hatalmas főúri osztály alakult Bács vármegyében, de azért úgy itt mint Bodrog vármegyében is nagyszámú köznemességet találunk. E köznemességből a *Doroszlói* és a *Doroszlai-Kiss* családok már 1350-ben Doroszló, Tótfalu, Berezgely stb., 1406-ban Doroszló, Tótfalu, Cserefalva és Berezgely, 1492-ben Mácsa, Doroszló, Apos stb. összesen mintegy 8—10 falu urai voltak. A *Ripakiai* 1441-ben Maróti Lászlótól kapták Ripak, a két Tarcsa, Tárnok, Kereked, Szent-Márton és Udvarnok részeit. Jakab 1447-ben a vármegye alispánja volt, a velük azonos vagy vérokon *Ripaki-Olákok* pedig 1489-ben Ripak, Kereked, Szent-Jakab és Parlag helységeiben voltak földesurak. Az Ajnadok véréből származó *Zsámbokiaiak*, a kik Pilis és Valkó vármegyékből költöztek át Bács vármegyébe, 1448—1467-ben Böki, Nagy és Kis-Harsány, Szenttamás stb. helységeiben voltak birtokosok. A *Patolcsiaiak* 1390-ben tűnnek fel, 1482-ben Hullatag, Szent-Tamás, Taplód, Kőegető, Tatárrev stb. helységeiben, a *Keresztúriak* 1410-ben Keresztúrt, Erdőmegyét, 1390-ben *Bódogasszonytelkét*, 1424-ben Szent-Mihályt bírták, hol a velük rokon *Szilágyiak* is birtokosok voltak. A *Szántai-Morhártok* 1403-ban Tapolca, Kenyeres, Paraszti stb. helységeiben voltak birtokosok. E család magvaszakadtával Örös, Paraszti, Kenyeres stb. helységeiben levő jószágokat 1486-ban a *Nagylycséiek* kapták királyi adományul. A *Lekseji-Sulyok* család, mely Bodrog vármegyéből származott, 1437-ben Csébet bírt, birtokai a Duna mentén, Cséb vidékén terültek el, 1469-ben a Zsámbokiai uradalomát is megkapta a böki kastélylyal egyetemben. Az *Alpáriak* 1422-ben a *Bodon* családdal együtt jogot tartottak Réte-Szent-Márton, Bódogasszonytelke, Kistelek, Erdőköz stbi birtokára, birtokaik a mai Alpár, Kér és Petrovácz vidékén, továbbá a vármegye délnyugati zúgában terültek el. A főrangú családok közül a *Tallóczy Bánfiak* 1480-ban Váralja, Bogárd, Hernyefalva stbi helységeiben földesurak. Az Akos nemzetségből származott *Pelsőczy Bebek* család már a XIV. században Fonó város és a hozzátartozó ura-

dalom birtokosa volt, mely e század közepén az ugyane nemzetségből származott *Prodaniczi* vagy *Ördög* családé volt. Erzsébet királyné 1440-ben ugyan a fonói uradalmat Bebek Miklóstól és Istvántól, mivel I. Ulászló pártjához állottak, elvette és Prodaniczi Ördög Miklósnak adta. 1458-ban Fonót Mátyás király foglalta le, mégis 1496-ban ismét a Bebek család birtokában találjuk. Az egykori Ujlak atellenében a Kont Miklóstól származó ifjabb *Ujlakiak* birtokai terültek el. 1418-ban Kulpi birtokosa, 1445-ben Révfa lu földesura, 1486-ban Pest várost (a mai Hllokak szomben) Ujlaki Lőrincz birtokában találjuk. A *Marótiak* a XV. század folyamán nagy kiterjedésű birtokokat szereznek Bács vármegye területén. 1404-ben kapják a hűtlen Székelyiek részét Irög és Kürt helységeekben, 1406-ban Várfalvai földesurak, 1422-ben bírják Szent-Miklós, Szent-Márton részeit, később Kisdit, Dobrát és Mácsát. 1477-ben, a család magvaszakadtával, e birtokok a Bátoriakra szállottak. A Tisza mentén, Csurog tájától Péterrévéig terjedő területet, 1440-ben Brankovics György rácz despotá bírta. A *Gara* család 1387-ben és 1395-ben Zsigmond királytól a hűtlen Horváthiak birtokait nyerte, mint Bánca, Orbászpalotája, Morályos stb. helységeket, 1408-ban Futakot és tartozékait nyeri adományul. 1437-ben a maghanszakadt Szent-Iványi Balogh Mihály részeit nyeri adományul. 1438-ban királyi jóváhagyást nyer Csika és Cserég birtokára. Övék volt a futaki vár is, melyről 1422-ben kelt oklevél emlékezik meg. A XV. század közepén (1468 előtt) Vaskapu városa is a birtokába jut. de II. Ulászló király 1491-ben, hűtlenségük miatt, Váradai Péter kalocsai érseknek adta. Az ő kezükben volt a XV. században Gyála város, 1464-ben Kisdi-Vásárhely városát is egy ideig zálogban bírták.

Mátyás király uralkodása alatt számos birtok cserélt gazdát a vármegyeye területén. Mátyás király hívei közül többet bőkezű adományokkal jutalmazott. Dócei László és Péter 1462-ben Bajesot, Sásvári Belmoscvity Milos Fejérgyházát és Feketeegyházát nyerte adományul. Mátyás király anyjának Szilágyi Erzsébetnek is számos adományt tett. 1461-ben Porkoláb Tamástól zálogban bírt gözői, csalászi, óbánczai részeket, 1462-ben az ekkor Csongrád vármegyéhez tartozó Györgyét és tartozékait nyerte fiától. Mátyás király a Garaiak kihaltával természetes fiának, Corvin Jánosnak adta a futaki uradalmat, melyet már 1487-ben az ő kezén találunk. Ő örökölte Szilágyi Erzsébet birtokait is, valószínűleg Gyála városát is. 1504-ben Kamarás, Okor, Hímese gyház, Csontafejér, Kétfülu stb. helységeken volt birtokos.

Az előkelő urak közül még a következőket találjuk a XV. század végén és a XVI. század elején Bács vármegye területén. Bornemissza János alkinesztartó 1490-ben Szelénd várát bírta, Nagylucsei Orbán, győri püspök és kinesztartó, Parasztit szerzi meg, melyre 1486-ban vásárszabadalmat nyeri. Telek városa 1500-ban Enyingi Török Imréc, mely 1494-ben még a Vingáti Geréb család birtoka volt. Vaskaput, mely a XV. század közepén a Garaiak és a Klapistyí Kishorvátok kezére került, 1491-ben Ulászló tőlük elvevén, a kalocsai érseknek adta, de 1506-ban ismét birtokukban találjuk. A Szaláncei családból János 1495-ben Bodrog vármegye alispánja. 1496-ban Szent-Tamáson birtokos. 1506-ban ismét egy Szaláncei Benedek szerepel, mint Bács vármegyei birtokos.

Bodrog vármegyében a XIV. század közepén inkább a köznemesség volt többségben, nagyobb uradalmak csak a XV. század folyamán keletkeztek. A XIV. század második felében a következő nagyobb birtokosokat találjuk a vármegye területén: *Aranyadi* (Aranyadi). Vizmelléki Szent-Györgyön már 1339-ban és 1389-ben voltak részeik, 1394-ben Bod-Szent-Péteren kaptak jószágokat Zsigmondtól. A Czobor-Szentmihályi *Czobor* család már 1360-ban feltűnik a vármegyében. 1399-ben a *Régyi* és a Régyi *Csamafi* családdal együtt Czobor-Szent-Mihályt, Szent-Andrást, továbbá Bakacs, Halmos, Csomoklya és Régy helységeken birtokos. A *Gesztí* család 1376-ban Adorjánban bírt földesúri joggal. A Szekcsői *Herczeg* család már 1351-ben Bodrogváros és Dávod kastély ura volt. Ezenkívül 1351-ben Dávod, Szántó, Nyalád, 1384-ben Tóttós, 1391-ben Igal-hegy birtokosa. *Maróti* János 1399-ben kapja kir. adományul a kormosi vámot, a XV. század folyamán számos birtokot szerez a vármegye területén. A *Nagyvölgyiek* 1391-ben földesurak Köllögy helységben. A Bartáni *Peres* család, mely már 1368-ban birtokos a vármegyében, 1394-ben Zsigmond királytól Bod-Szent-Péter részeit nyeri. A Lekesei *Sulyok* család szintén már 1368-ban tűnik fel a vármegye területén, később Pakán voltak részei. A Báthm-nostori Tóttós család

őse Becsei Imre 1322-ben nyerte Báthmonostort, 1323-ban Bot-Alja-Szentpéter helység birtokába iktatták. 1400-ban e két törzsbirtok körül már hatalmas uradalom keletkezett, melyhez a következő birtokok tartoztak: Báthmonostora, Tóti, Pályi-port, Lak, Arany, Bátkuta, Gara, Bátalja-Szent-Péter, Egyházás-Kajánd, Borsod-Szent-Lőrincz, Bátoregyház, Al-Szent-György, Ata-Egyház, Mátýusegyháza, Dézs és Szent-Derzs helységek.

A XV. században a vármegye birtokviszonyai a következőleg alakultak: a mai Zombor vidékén az Aranyai Révaiak 8—10 falu és pusztá urai. E család 1448-ban tűnik fel először a vármegyében. 1512-ben már Aranyán, Tót-Aranyán, Vizmelléki-Szent-György, Bakaes, Cserey és Régy helységekben, továbbá Csomoklya és Gyula pusztákban birtokosok. Velük szomszédos birtokosok voltak a Szántaiak vagy a Szántai Morhártok, a kik 1455-ben és 1467-ben a Lekesei Sulyok családdal kötött örökösödési szerződés szerint Szántó, és Büdi (Szent-Miklós) helységekben voltak birtokosok. A Regyiek, vagy a Régyi Csamafiak, a XV. század elején Régy, Szent-András, Bakaes, Csomoklya stb. helységekben birtokosok. A *Bajaiak* Baja városát bírták, melyet Bajai András magvaszakadattal 1472-ben a Czobor és a Pakai családok nyertek. A Czobor család a XV. században kezd mindégyre emelkedni, 1403-ban ugyan a Nápolyi László-féle felkelésben való részvétel miatt fölbirtokaikat, mint Czobor-Szent-Mihályt, Jánosit elvesztették, de e birtokokat 1442-ben I. Ulászlótól új adományul nyerték, sőt Mátyás király uralkodása alatt új birtokokat szereznek. 1464-ben megkapják a magbanszakadt Harapkói *Botos* György birtokait, 1468-ban a király Maróti Mátyás birtokait ígerte nekik, melyeket 1476-ban Marótinak magtalan halála után megkaptak a királytól, csakhogy Mátyás király 1477-ben a *Maróti*-féle örökséget a *Szent-Györgyi* grófoknak adta, s e birtokokat nekik visszaadni rendelte. Emiatt elkeseredett viszálykodás támadt a Szentgyörgyi grófok és a Czobor család között. Bár a Szent-Györgyiek 1486 táján a birtokokat elzálogosították Matucsinai Gábor kalocsai érseknek, mindamellett a Czobor család e birtokok közül: Hetes, Nagy-Hetes, Gergelyi, Száka helységeket megtartotta magának s egész a mohácsi vészig egyike volt a vármegye legnagyobb birtokosainak, a XV. század végén összesen 32 helységben vagy pusztán voltak birtokosok, azonkívül Czobor-Szent-Mihályon 1476 óta váruk is volt. A Bartáni *Peres* családot 1441-ben Nagyvölgyi Lászlóval együtt Bartán, Piski, Déd, Páris, Tatárév, Varasd, Szent-György és Mene birtokába iktatták, alkalmasint e család sarja volt Nagyvölgyi László, a kit 1455-ben egyedül iktattak be e birtokba. A Geszti család, mely a Dunamenti Gesztről származott, 1482-ben Küllöd várának ura volt. Vele szomszédbirtokos volt a Lévai *Cseh* család, mely a 1420-as évek elejétől kezdve a magbanszakadt Treutel család után volt birtokos a vármegyében. Ővek volt Szent-György s a mai Nemesmilitics és Bezdán környékén fekvő falvak. A Báthmonostori *Töttös* család a XV. század közepén a vármegye éjszaki felében mintegy 33 helység ura volt. Mikor Töttös László 1466-ban Kisvárdai István kalocsai érsekkel kölesönös örökösödési szerződést kötöttek, a Töttös család Bát-Monostora városán kívül 20 helységben volt birtokos. E birtokok Lászlóknak 1468-ban bekövetkezett halálával csakugyan a Várdaiakra szállottak.

A vármegye éjszakkéleti rónáján, melyet hol Bodrog, hol Csongrád vármegyéhez számítottak, a *Hunyadi* család szerzett birtokokat. Szabadkát s a hozzátartozó birtokokat 1439-ben Albert király Hunyadi Jánosnak zálogosította el. A nagy hadvezér halála után Szilágyi Mihályra, majd tőle Mátyás királyra szállott. Mátyás 1464-ben *Dengelegi* Pongrácznak adta adományul, kitől fia Mátyás örökölte, a ki még 1499-ben is birtokában volt. 1501-ben Corvin János birtokába került, a ki Enyingi Török Imrénak adta el. Szabadkához tartozott s ekként vele egy uradalom volt 1439-ben Madaras, Tavankút, Halas helység és Csőszapa pusztá félerése. A XVI. század elején pedig: Madaras város, Veresgyháza, Tavankút és Sebcsyénháza, melyeket akkor Csongrád vármegyéhez számítottak. (Csánki Dezső: Magyarország Tört. Földrajza a Hunyadiak korában. II. 131—227. l.)

A mohácsi vész fordulópont volt a vármegye birtokviszonyainak történetében. A török hódoltság következtében az ősi birtokosok földönfutókká lettek, helyüket török földesurak foglalták el, bár a vármegye területének legnagyobb része pusztá és műveletlen maradt. Az egykori földesurak ivadékai

mindamelllett fenntartották igényeiket egykori jószágaikra, sőt némi javadalmat is igyekeztek biztosítani. Czobor Imre például 1579-ben Szegedy Ferencz egri vitézzel szerződésre lépett, hogy a török hódoltságban levő Bács és Bodrog vármegyei jószágait gondozza és azoknak jövedelmeit szedje be. Wesselényi Ferencz gróf is rendszeresen szedette úrbéri járandóságait bácsai birtokairól, miként ezt az 1652. évi úrbéri lajstromokból is láthatjuk. Bár a vármegye területe 1540-től kezdve teljesen török uralom alá került, az egyes földesurak a jogtalan birtokfoglalás ellen óvást emeltek. Ily óvásokról 1552—1610. évekből vannak adataink. Sőt az egész XVII. századon át számos királyi és nádori adományozásról maradtak fenn oklevelek. Ily adományozások már az ellenkirályok korszakában vették kezdetüket, midőn a vármegye Szapolyai János birtokában volt.

1535-ben I. Ferdinánd király a Bodrog vármegyei Szentmargit, Büdi, Rég, Szolós, Záth, Ivánfalva és Szántó nevű helységeket Kerecsényi László gyulai kapitánynak adta. 1536-ban megerősíti Abali Ferencznek szül. Várday Borbálát a Bodrog vármegyei Udvard, Varasd, Bátyán stbi birtokokban. Midőn Várday Borbála a következő évben Pusztaszentmihályi Tamást örökbe fogadta és e javakat neki átadta, e birtokváltozást a király megerősíti. A XVI. század második felében, akkor, a midőn a vármegye már a török hódoltságához tartozott, gyakran találkozunk ily birtokadományozásokkal. 1547-ben Varjadi Csabai Miklóst és Majthényi Margitot megerősítik Varjad helység birtokában. 1559-ben a Baja melletti Szent-Iván helységet, mely a kaloesai káptalan birtokaihoz tartozott, egyéb találokunk ily birtokadományozásokkal. 1547-ben Varjadi Csabai Miklóst és Majthényi Margitot megerősítik Varjad helység birtokában. 1559-ben a Baja melletti Szent-Iván helységet, mely a kaloesai káptalan birtokaihoz tartozott, egyéb találokunk ily birtokadományozásokkal. 1547-ben Varjadi Csabai Miklóst és Majthényi Margitot megerősítik Varjad helység birtokában. 1559-ben a Baja melletti Szent-Iván helységet, mely a kaloesai káptalan birtokaihoz tartozott, egyéb találokunk ily birtokadományozásokkal. 1547-ben Varjadi Csabai Miklóst és Majthényi Margitot megerősítik Varjad helység birtokában. 1559-ben a Baja melletti Szent-Iván helységet, mely a kaloesai káptalan birtokaihoz tartozott, egyéb találokunk ily birtokadományozásokkal.

A XVII. század folyamán a következő családok sarjai nyertek adományt egyes Bács-Bodrog vármegyei birtokokra: Soós, Géczy és Koháry (1600), gróf Esterházy (1626), Kéry (1627), Besenthey, Katona és Jeleny (1631), Kovácsy (1633), Ólasz (1636), gróf Esterházy és Lósy (1637), Lósy (1638), Milojkovies (1639), Zolnai Gombkötő és Rimay (1639), Szombathelyi (1640), Boda és Kún (1640), Urbancz és Osztroiczky (1635—48), Milojkovies Horváth (1641), Aszalay (1642), Jakus (1642), Zolnai Gombkötő (1646), Semlécy és Partinger (1650), gr. Wesselényi (1655), Gbelányi (1656), Darvas, Némety, Posgay és Csepregi Szabó Mihály (1656), Bernátfalvi Földvári Mihály, Ráday és Mányoki Szabó (1656), Darvas és Geszthelyi (1656), Zolnai Gombkötő (1657), Földvári (1657), Kisserényi Serényi (1658), Földvári és Komjáthy (1658), Szalatnyay, Oroszlányi és Csepregli Szabó (1658), Tembeő (1658), Felső-Szudi, Duló és Pápay (1658—59), Milojkovies és Szombathelyi (1659), Libersey, Szalatnyay és Darvas (1660), Posgay (1660), Bory (1660), Vattay (1662), Bory, Dvornikovics, Posgay és Horváth (1663), báró Balassa (1681), Gbelányi, Mihalek, Páll Nagy, Pani Hamar, Bottyán, Füzéri Hamar, Agárdy és Rác (1682). (Bács-Bodrog várm. monogr. I. 247—255 l.)

A török hódoltság megszűntével az egykori birtokosok ivadékai s ama családok sarjai, a melyek a hódoltság alatt adományokat nyertek, siettek jogaiknak érvényt szerezni, csakhogy tömredek akadályba ütköztek. A határőrvédek szervezésével a vármegye területének egy jó része katonai uralom alá került, maga a vármegye is csak évek mulva szabadult meg a főhaditanács és a kamara gyámsága alól. Az ősi birtokosok közül egyedül a Czobor családnak sikerült birtokai egy részét visszakapni, hosszas utánjárással végre 1727-ben adományt nyert a bajai uradalomra. A XVII. században adományt nyert családok közül is csak egynéhányának sikerült jogait érvényesíteni, ezek közé tartozik az Osztroiczky és az Urbancz család. Az előbbi Madaras, Roglatieza és Csátalja, az utóbbi Gara helységre nyert adományt (1712). A bécsi kormány a törököktől visszafoglalt területet urallannak tekintette, melyre első sorban a fiskus tette rá a kezét. E birtokokból azután a kamara bőkezűen osztogatja az adományokat, első sorban a császári sereg főtisztjeinek, a szerbek főembereinek, de néha-néha egy-egy jóérmű magyar család is nyer adományt.

Az adományozások még a II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza előtt kezdetüket veszik, 1700-ban Akszimarkovics Zombort, báró Butler János ezredes 1699-ben Borsodot és Legyent, Nchem báró péterváradai parancsnok 1703-ban Futakot nyeri adományul.

1712-től kezdve rohamosan szaporodtak az adományok, III. Károly uralkodása alatt (1711—1740.) a következő adományokról vannak adataink, Billard 1733-ban Mateovicsre, Rasztinára, Ivánkára és Kölesre, Bajtay 1720-ban Kis-Malios puszta, Cavriani gróf 1731-ben Futakra, Czobor gróf 1727-ben Bajára és a hozzátartozó uradalomra. Latinovits 1727-ben Borsodra és Legyenre. Osztróczky 1712-ben Roglaticzára, Madarasra és Csataljára. Odayer gróf 1728-ban Futakra, báró Orey 1741-ben Ivánkára, Urbanecz 1712-ben Garára, Zuanna Manfréd, János-Márk és Jakab 1731-ben Novoszelóra és Szent-Lőrinczre.

A telepítések megkezdésével mindegyre több birtoktalan nemes költözött a vármegye területére. Ezeknek egyrésze a vármegyei tisztkarban foglalt helyet, míg a többiek mint uradalmi tisztek nyertek alkalmazást, egy részük a városokban és a nagyobb helységekben telepedett le.

A vármegye nemességének legjelentékenyebb része azonban az egykor fennállott határörvidék tisztkarából került ki, a kik a XVIII. század közepén a határörvidék felosztásakor nemesleveleket és birtokadományokat nyertek. Ezek közé tartoztak a tiszai határörvidék községeiben élő családok, továbbá a szabadkai, zombori, ókanizsai stb. sánczokban szolgált tisztek. E nemesítések már III. Károly király uralkodása alatt vették kezdetüket s Mária Terézia királynő alatt 1741—51. években öltöttek nagyobb arányokat, a midőn a határörvidék végleges felosztásakor az összes akkor szolgálatban állott tiszteket és zászlósokat magyar nemességre emelték.

Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásba a vármegye területén összesen 192 nemeset vettek fel, ebből 35 volt birtokos nemes és 157 armalista. Az összeírásban szereplő nemeseket azonban ekkor csupán azon az alapon vették fel az összeírásba, mivel tényleg a nemesi kiváltságok gyakorlásában találták, vagy nemeseknek tartották őket. Így történt azután, hogy mindazok a családok, a melyek az 1754—55. évi összeírást megelőzőleg a vármegyében nem hirdették ki nemességüket, az összeírás utánévek multján igazolták nemességüket. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban szereplő családok az alább betűrendben közzölt családok között külön feltüntették.

Mária Terézia királynő trónra léptétől kezdve 1848-ig még a következő családok nyertek adományt: Antunovics 1745-ben Kúnbajára, 1803-ban Almásra. Alföldy 1803-ban Nemesmiliticsre. Ábrahámovics 1758-ban Moholra. Allaga 1803-ban Nemesmiliticsre. Burza 1803-ban Nemesmiliticsre. Branovacsy 1758-ban Zentára, Baderlicza 1758-ban Zentára, Branovacsy II. 1758-ban Óbecsére, Berkó 1803-ban Nemesmiliticsre. Bajcsy 1803-ban, Baghy 1803-ban és Barásevics 1803-ban Nemesmiliticsre. Brunswick gróf 1810-ben Futakra. Csejty 1748-ban Mateovicsra, Rasztinára és Kölesre, Csanády 1758-ban Ókanizsára, Császár 1801-ben Pacsérára, Csernovics 1744-ben Futakra, Cseh 1778-ban Novoszelóra, Csernus 1803-ban Nemesmiliticsre. Czintula 1803-ban Nemesmiliticsre. Dózsa 1803-ban Nemesmiliticsre, Dudvarszky 1758-ban Adára, Egri 1758-ban Martonosra, Eremics 1758-ban Martonosra, Golub 1758-ban Zentára, Gyukics 1758-ban Szent-Tamásra, Gyurisics 1758-ban Martonosra, Guganovics 1745-ben Kúnbajára, Gromon 1817-ben Vajszkára és Bogyánra, Grassalkovics 1750-ben Bajára, 1775-ben Plágára és 1779-ben Matheovicsra. Hajnal 1803-ban és Horváth 1803-ban Nemesmiliticsre, Huszár 1801-ben Pacsérára, Hadik gróf 1769-ben Futakra, Horváth 1801-ben Pacsérára, Heinrich 1801-ben Ómoraviczára, Ivánkovics 1803-ban Nemesmiliticsre, Illics 1758-ban Bács-Földvár. Ivanics 1803-ban Nemesmiliticsre, Julinác 1751-ben Csurogra, Kubura 1758-ban Moholra, Karapancsics 1758-ban Ókanizsára. Karakasevics 1758-ban Moholra, Kászonyi 1801-ben Pacsérára, Kanyó 1803-ban. Kúnsszabó 1803-ban, Körmendy 1803-ban és Klinovszky 1803-ban Nemesmiliticsre, Kroncz-Koronay 1801-ben Pacsérára 1803-ban Almásra, Knézy 1803-ban, Kaity 1803-ban Nemesmiliticsre, Kovacsics. 1803-ban Almásra, Kovách 1801-ben Rigyiczára, Kray báró 1803-ban Topolyára, Kuluncsics 1835-ben Nemesmiliticsre, Latinovits 1745-ben Kúnbajára, 1752-ben Madarasra és 1800-ban Katymárra, Laczko és Litthvay 1803-ban

Nemesmiliticsre, Miskolczy 1746-ban Alsó-Roglaticzára, Mirillovics 1758-ban Bács-Földvárra, Medjanszky 1758-ban Ókanizsára, Milinovics 1758-ban Zentára, Márffy 1791-ben Cséjre. Mátyus és Molnár 1803-ban Nemesmiliticsre, Mészáros 1801-ben Pacsérra, Markovics 1803-ban Nemesmiliticsre, Mattyasovszky 1801-ben Pacsérra, Mándics 1803-ban Nemesmiliticsre, Mikolics és Nikoetics 1758-ban Szenttamásra, Muesics 1758-ban Ókanizsára, Nagy és Németszeghy 1803-ban Nemesmiliticsre, Odry 1801-ben Pacsérra, báró Orecy 1747-ben Bajára, Pálffy gróf 1751-ben Novoszellóra és Szent-Lőrinczre, báró Pejacssevics 1747-ben Alsó-Roglaticzára, Putnik 1759-ben Sziregre, Bogvára és Kovilra, Pilaszanovics 1777-ben Roglaticzára, Piukovics 1779-ben Mathovicsre, 1803-ban Ómoraviczára és Nemesmiliticsre, Pockay 1801-ben Pacsérra, Polyák 1801-ben Pacsérra, Pál 1803-ban Nemesmiliticsre, Radisics 1758-ban Szenttamásra és Kútasra, Rudics 1785-ben Almásra, Radics 1803-ban Nemes-Militicsre, báró Rédl 1780-ban Rasztinára, Rezsny 1801-ben Pacsérra, Szucsics 1801-ben Pacsérra, Szalmásy 1803-ban Ómoraviczára, Siskovics 1803-ban Almásra, Sztratimirovics 1745-ben Kulpinra, Szemző 1842-ben Kamjonkára, Széchen gróf 1796-ban Temeirne és Járekre, Tar 1803-ban Nemesmiliticsre, Tésty 1758-ban Zentára, Tomcsányi 1803-ban Ómoraviczára, Vidákovics 1803-ban Nemesmiliticsre, báró Vay 1742-ben Bajára, Vojnits 1759-ben Bajsára, 1801-ben Roglaticzára, Pacsérra, 1803-ban Ómoraviczára, Vusity 1758-ban Zentára, Vojnovity 1758-ban Bácsföldvárra, Vujevics 1803-ban Nemesmiliticsre, Zákó 1758-ban Óbecsére, Zákó II. 1751-ben Bajsára, 1758-ban Ókanizsára, Zorád 1803-ban Nemesmiliticsre, Zlinszky 1791-ben Roglaticzára. (B.-B. várm. Tört. Társulat Évkönyve XIII. évf. II. füzet.)

A vármegyében a XIX. század első felében fenállott birtokviszonyokról az 1826. évi katasztrális összeírásból meríthetünk adatokat, különösen becses ez az összeírás, mert egyúttal feltünteti a vármegyei birtokosok birtokának területi kiterjedését is.

Ez összeírás szerint : a kamara 514,336, a korona uradalom 266,507, a kalocsai érsek 38,031, az esztergomi érsek 7494, esztergomi káptalan 5967, Bogván kolostor 206, herczeg Grassalkovich 108,663, gróf Brunswick 57,479, gróf Eltz 300, gróf Pálffy 5111, gróf Széchen 20,543, báró Kray 24,560, báró Orecy 44,598, báró Rédl 20,869, Szabadka város birtoka 34,297, Gromon 15,120, Koronay 3300, Kovács 10,607, Latinovits 44,241, Márffy 5822, Piukovics 3565, Rudits 17,845, Stratimirovics 6414, Vojnits 22,452, Zákó 4884, Pilaszanovics 6445, az Antunovics, Kovacsics, Németszeghy, Siskovics és Vermes családok együtt 11,306. Nemesmiliticsi közbirtokosság 11,455, Heinrich, Szalmásy és Tomcsányi családok együtt 2397, a Császár, Horváth, Huszár, Kászonyi, Mattyasovszky, Mészáros, Odry, Polyák, Potskay, Rezsny, Szucsics családok együtt 11,571 holdat bírtak.

Alább közöljük a vármegyebeli neemes családokat, különös tekintettel azokra, a melyeknek tagjai közpályán szerepet játszottak és a melyek jelenleg is virágzanak.

Abrahamovics. A. Velimir (Villmir), a moholi vársáncz volt hadnagya, neje Pevadina Angela, továbbá gyermekei Péter, János, Pál és Janka 1751 márczius 1-én nyertek ezimeres nemeslevelet, melyet 1751. október 5-én hirdettek ki Bács vármegyében. E Velimir előfordul az 1754. évi orsz. nemesi összeírásban Bácsvármegye nemesei között. 1758-ban a család adományt nyert.

Adamovics I. A. György 1625 okt. 10-én nyert ezimeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól, melyet 1626-ban hirdettek ki Pozsony vármegyében. Bács vármegyébe a családból Bálint telepedett le, a kit 1736-ban vettek fel, Pozsony vármegyének 1732 febr. 6-án kelt nemesi bizonyítványa alapján, a vármegye nemesének sorába. Bálint és Mihály előfordulnak az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Bács vármegye nemesei között. Mihály Baján ügyvéd volt. 1762—1781-ben Bács vármegye ügyészeként szerepelt. A család Nemes-Militicsen volt birtokos.

Adamovics II. (Csepini) A. Pál, neje Knezoovics Judit, valamint gyermekei Márton, Ferencz, Mária, Anna és Margit, 1714 nov. 6-án nyertek ezimeres nemeslevelet. A család Boszniából származik, h nnan Veresd, majd Verőcze vármegyébe költözött. A nemességszerző Pál Verőcze vármegye alispánja volt. Kapisztrán János 1770 okt. 6-án nyert a Verőcze vármegyei Csepino adományt és elönevet Mária Terézia királynőtől. Antal Verőcze vármegye főispánja. Károly 1848-ban kapitány. A család 1848 előtt Ténye, Erdőd és Almás (Verőcze várm.) helységekben birt földesúri joggal. 1892-ben telepedett Bács-Bodrog vármegyébe. Iván 1893-ban es. és kir. kamarás lett.

Czímer : Kékben, szarvaival felfelé fordított, arany félhaldon nyugvó, fehér oszlop, melyet jobbról a paizs felső bal sarkában hatágú arany csillagtól kísért, farkát lábai közé húzó, arany orozlán trtt. — Sisakdisz : arany markolatú, görbe kardot tartó, kinövő arany orozlán. Takarók : Kék-arany-veres-ezüst.

Akszimarkovics. A. Gruja e zombori határőrvidéki sáncz zászlóartórtója, Ciriák nevű testvérével együtt 1699 április 7-én nyert I. Lipót királytól magyar nemességet, melyet Bácsban 1700 márczius

1-én tartott közgyűlésen hirdettek ki, Tyrkő 1700 július 20-án gróf Széchenyi Pál őrsök-főispántól Zomborban örek birtok gyanú nt egy új házat, 20 lánec szántóföldet, ugyanannyi kapás szőlőt és kaszást legelőt nyert adományul. Az 1751—55. évi országos nemesi összeírásban Márk és József a vármegye nemesi között. 1792-ben Dóme és Péter, 1793-ban János, 1795-ben pedig Péter nyert nemesi bizonyítványt a vármegyétől.

Albány. Kruppel Ignác bajai kereskedő és unokája János 1797. június 23-án családnevüknek Arva váli választása mellett magyar nemességét, 1800 decz. 1-én Szendrői előnevét nyerték. A család utóbb Torontál vármegyében telepedett le.

Alboly (Nemesi állitesti.) Nyitra vármegyéből származik, hol Mártonfalván volt birtokos. A család 1666 április 3-án nyert címeres nemességet I. Lipót királytól. E családból Tamás 1780 január 14-én nyert nemesi bizonyítványt Nyitra vármegyétől. Nevezett Tamás Nemesi-Militiesen telepedett le, míg Imre, Jakab, András és Adám, a kik 1781 január 13-án nyertek bizonyítványt, ugyancsak Nyitra vármegyétől, Dautován laktak s az ez évi azept. 11-én Baján tartott közgyűlésen vették fel őket Bács vármegye nemesinek sorába. 1802 márcz. 15-én Bács-Bodrog vármeg. o nemesi bizonyítványt adott Imrének és öt fiamak, névszerint Mátyásnak, Imrének, Istvánnak, Mihálynak és Jánosnak, a kik mindnyájan Dautován (Dávod) laktak. István, János, József és Ferencz 1804 július 20-án nyerték a nemesi-militiesi előnevet, főleg azokért, melyeket János, mint a vármegye ügyésze, 11 évi hivataloskodása alatt szerzett. Tagjai közül Árpád ez idő szerint Zombor szab. kir. város helyettes polgármestere. Béla, Baján, Mihály Ujvidéken lakik. Geleon († 1908) földbirtokos és ár. közigyvező volt.

Czímer: kékb. zöld alapon. arany griff. Sisakdísz: kinövő zöldolmányos, véres bélséssel ellátott fekete kalpagos, véres görbe kardot tartó magyar vitéz. Takarók: kék-arany—veresezüst.

Alaga. Családi hagyomány szerint Dalmáciából származik. A Péter 1720 július 15-én nyert címeres nemességet s Nemes-Militiesen telepedett le, hol jelenleg is birtokosok. A nemességet 1723. ápr. 1. 3-án hirdették ki Bács vármegye Baján tartott közgyűlésében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban a családból Pál és János vannak fevére a vármegye nemesinek névjegyzékébe. A család tagjai több ízben nyerték nemesi bizonyítványt a vármegyétől. Így Péter 1797-ben, a család Nemesi Militiesen székelt tagjai 1798. május 22-én és 1838. nov. 11-én Tagjai közül Árpád szerepet játszott A. Imre. 1848-ban a rigyiczai kerület országyűlésén képviselő, a kit a haditörvények 1850 június 26-án kétél által halálra ítélt, de Haynau, mielőtt állásfőt felmentették volna, neki is megkegyelmezett. 1861 márcz. 26-án a rigyiczai kerület újból képviselővel választotta 1873—1893-ig Baja város főgyőze volt. Tagjai közül Jakab Nemesi-Militiesen birtokos.

Czímer: Kékb. zöld alapon kiemelkedő fehér szlop, mel. et jobbról befelé fordult arany oroslán tart. Sisakdísz: görbe kardot tartó aranygriff. Takarók: kék-arany—veresezüst.

Alpárj (Bollyi.) Abauj vármegyéből származik, hol 1429-ben már birtokos volt. Idővel átszármazott Zemplén vármegyébe, hol 1570-ben Bollyt és Pálföldét bírta. Simon 1570—74-ben Zemplén vármegye alispánja. 1345-ben Alpárj Pongrácz Kélpény birtokosa. 1428-ban az Alpárj: a Brogiakkal együtt jogot tartanak a birtokhoz.

Czímer, melyet 1513-ban II. Ulászló király A. Mihálynak és Mátyásnak adományozott: Kékb. csipkés sziklasporthóból kiemelkedő, balra fordult, koronás arany oroslán, első lábával hegyével lefelé álló pallott tartva. Sisakdísz: kék-arany levéldísz. Takarók: kék-zöld-arany—zöld-arany.

Ambrosovics (Ambrosovits). A. János és fia László 1760 nov. 25-én nyerték címeres nemességet Mária Terézia királynőtől. A család Pozsega városából származik, honnan a XVIII. század végén Zomborba költözött, hol Ferencz 1790 táján városi szenátor volt. Ennek fia János szintén városi szenátor és ügyvéd (szül. 1789., † 1869.), egy ízben Zombor várost képviselte a pozsonyi országyűlésen. Fiai: Béla (szül. 1835., † 1905.) kereskedelmi min. tanácsos. Károly († 1889.) Zombor városi tisztviselő főügyésze és Gyula († 1897). Béla fiai közül Dezső az Orsz. Képzőművészeti Társulat titkára. Lajos 1906 óta Baja város főispánja.

Czímer: a paizs felső szegletéből kiinduló és a paizs közepén csúcsban végződő és a csúcsból kiinduló függőleges vonal által három részre hasított paizs. Felül veresben kardot tartó, páncezfólos kar, a jobb oldali ezüst mezőben a vágási vonalból kinövő, veressel fegyverzett fekete sus, a baloldali kék mezőben háromlevelű harmas löherét tartó arany oroslán. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között három arany löhere. Takarók: kék-arany—veresezüst.

Antunovics. A. Janics, a titeli vörösnán z volt kapitánya, valamint gyermekei Demeter és Mária. 1751 márcz. 9-én nyertek nemességet Mária Terézia királynőtől, melyet ugyanaz évben Bács-Bodrog vármegyében kihirdettek. A család már 1745-ben nyert Kúnjába egy részére a dományt, a Latinovits és a Guganovics családokkal együtt, mint oly birtokra, melyet már elődeik is bírtak. 1751-ben kir. adományt nyert Óbecse részére, később Almásra, honnan előnevet írja. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Simon, István és János vannak felvéve a vármegye nemesinek névsorába. Tagjai közül István 1797-ben a bácsi felkelt nemesi seregben hadnagy, Simon ugyanakkor hadbíró. Ferencz és Károly 1000 forintot adtak a Ludovika Akadémiára. Albert 1825—30-ig másod-, 1830—32-ig első alispán. Mátyás 1848—49-iki honvédtiszt. József 1892—96-ig országyűlési képvis.

Czímer: Vágott, felső részében hasított paizs. Jobbról veresben ezüst horgony, balról ezüstben egyesenes álló dárd, a dárdegyezel is körülvevő egy-egy ezüstrózsás veres zászlóval, alul aranyban, felhőből jobbra kinyúló meztelen kar, markában égő szívet tart. Sisakdísz: jobbában kardot, baljában nyílat tartó, kinövő arany oroslán. Takarók: vörös-aran —vörös-ezüst. — Más változat: kékb. zöld alapon. veresruhás, veres bélséssel ellátott, fehérkalpagos, kardos magyar vitéz, jobbában görbe kardot tartva. Sisakdísz: fészékben ülő, fiát vérvél tápláló pelikán. Takarók: kék-arany—veresezüst. Ezt a címert használta A. József, Bács-Bodrog vármegyei ülnök 1828-ban.

Aszt (Astenbergi.) A. Vincez. es. kir. dragonyoskapitány, 1822-ben osztrák lovagi rangot, később Magyarországba költözvén át, 1834 július 17-én magyar nemességet nyert. A nemesség szerző 36 évnél tovább szolgált a hadseregben. 1788-tól a török háborúkban, majd a franciákkal ellen, végre a nápolyi felkelés leverésé alkalmával kitüntette magát. Fia Nándor 1849-ben és 1861-ben Bács-Bodrog vármegye főjegyzője, majd a kir. Kúria bírása. Ennek fiát Vincez zombori ügyvédet, Fráter-szicsi Ignác z hivatású tábornok örökbe fogadta.

ADAMOVICH.

ALPÁRY.

ALFÖLDY.

ALLAGA

AMBROZOVITS.

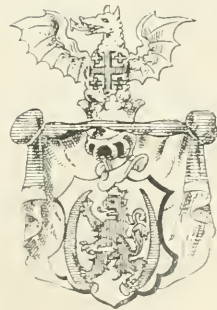
ANTUNOVITS.

BEZERÉDY.

BAKÝ.

BRANKOVICS.

Czimer: vágott felső részében hasított paizs. Felül jobbról vörösbén balra fordult kardot tartó arany oroszlán, balról ezüstben két leveles gallyal bíró csontka faág. Alul kékbén, zöld alapon, ormos, két-két lovésszel ellátott természetes bástyafal, közepén két brésszel, zárt kapuval és ormoszatos tornyossal. Két sisak. Sisakdíszek: I. paizsbeli oroszlán növekvőben. II. Nyílt fekete szárny kezdett paizsbeli oroszlán. Takarók: vörös-arany—kék-ezüst.

Bácsmezei. B. Mihályt, a ki Zemplén vármegyéből származott, e vármegye nemesi bizonyítványa alapján vették fel Bač-Bodrog vármegye nemeseinek sorába. Nevezett Mihály már az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban is előfordul Bácsvármegye nemesei között.

Bághy. E család több Ferencz, fiaival, Andrással és Jánossal, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, 1768-ban iktatták Bács-Bodrog vármegye nemesi sorába. Az 1826. évi összeírás alkalomával e család a nemes-militárius közbirtokosok között találjuk.

Baky. Jászújkán eredetű család, melynek egyik sarja B. István, kúnszentmiklósi lakos, neje Nyári Mária, valamint gyermekei János, Mária, Éva, továbbá János, neje Kaszás Zsófia, gyermekei Lajos, Antal, István, Zsófia, végül nőli fiának, Istvánnak. Rákó Sárától született gyermekei Mihály és Mária 1793 június 10-én nyertek ezüsteremes nemeslevelet, melyet még ebban az évben Főjér és Pást vármegyékben 1794 június 25-én a jázsek és a kúnok kerületi gyűlésén hirdettek ki. A család tagjai főleg a hadi pályán tűntek ki. István 1686-ban Buda ostrománál megsebesült. György és János 1735-ben részt vett a Peró-lázadás leverésében, János 1741-ben ünnezeket és lovakat ajánlott fel az örökösödési háború kitérősekor. 1760-ban az általa felajánlott lovasoknál kivül híradó fiát, Istvánt, Mihályt és Györgyöt is a hadba küldte. Mihály 1762 július 22-én Freiburgnál elesett. György a poroszok fogságába került, de sikerült neki megmenekülnie. E családból származik Elek, jelenleg Bacs-Bodrog vármegye árnaszéki üné.

Czimer: kékkel és vörössel ötször vágott paizsban, hármas zöldhalmon a paizs felső jobb sarkában aranynap és a balsarokban befelé fordult ezüst félholdtól kísért griff jobbában kardot, baljában levagott török főt tartva. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között, görbe kardot tartó, könyöklő kékmezű kar. A kardon átütött török ível. Takarók: kék-ezüst—vörös-ezüst.

Bajcsi (Bajezsi). Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Antal van felvéve a vármegye nemesi közé. Az 1826. évi összeírás a nemes-militárius közbirtokosok között sorolja fel. Az 1841. évi nemesi összeírásban Baján és Bajmokon találkoznak e család tagjaival.

Balás (Sipeki). Nógrád vármegyéből származik. B. Gergely, neje Katalin, fia Mihály, továbbá testvérei: György, ennek neje Dorottya a Lukács, valamint ennek neje Orsolya, 1635 február 27-én nyertek ezüsteremes nemes levelet, melyet 1636 február 11-én hirdettek ki Nógrád vármegyében. A család osz. birtoka Zsidó volt, melyet Sipekkel cseréltek el, amelyre nádori adományt nyertek. Ezenkívül Legendén és Bodonban voltak birtokosok. E család sarja B. Vince, m. kir. főerdőmester és a Ferencz József-rend lovagja, Apatinban lakik.

Czimer: Kékbén, hármas zöldhalmon, jobb el. oldalában kardot és három fehér rózsát tartó arany griff. Sisakdísz: Pajzsalak növekvőben. Takarók: Kék-aranyvörös-ezüst.

Hasonnevű családból B. József 1814-ben hirdette ki a nemességét a vármegyében, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján. Az 1841. évi nemesi összeírásban ily nevű családnak több tagja fordul elő, ú. m. Péter, Tamás, Imre özvegye, István, András, Mihály és Márton, a kik mindnyájan Hegyesen laktak.

Egy másik hasonnevű család sarja Mihály, a ki fiaival Jánossal, Péterrel, Imrével, és Mihályval együtt Hoves vármegyéből származott át a e vármegye bizonyítványa alapján 1797-ben vették fel őket Bács-Bodrog vármegye nemeseinek sorába.

Balla. (Ireghi.) Veszprém vármegyéből származik, hol őseinek B. Györgynek és attól származó János fiának nemességét 1720-ban elismerték. B. György testvére volt B. Mihály, kinek fiát János bezdáni lakost 1747 márczius 23-án vették fel Bács-Bodrog vármegye nemesi sorába, a ki 1754-ben nyert a vármegyétől nemesi bizonyítványt. E családból származik B. Aladár, jelenleg Ujvidék szab. kir. város főispánja, a ki 1909. évi április 27-én kelt legfelsőbb elhatározással régi magyar nemességének épségben tartása mellett az Ireghi előnevű nyrte.

Czimer: kék paizs, vörös pajzsível. Abban két hatágú aranycsillag. Alatta zöld halmonhárom veresetős tornyú, ormózzattal és nyitott kapuval ellátott, természetes színű kővekből rakott vár. A kimagasló középső tornyon két, a két szélsőn egy-egy ablak, a kaputól jobbra és balra pedig egy-egy lörés látható. Sisakdísz: aranymarkolatú, görbe kardot tartó, vaskeztisű páncélos kar. Takarók: kék-arany—vörös-ezüst.

Balun. Nyitra vármegyéből származik, hol a szakolczi kerületben 1723-ban megtartott nemesi vizsgálatok alkalmával felmutatván az 1569-ben adományozott ezüsteremes nemeslevelet, nemességét elismerték. Nyitra vármegye bizonyítványa alapján Elek és Pál 1781-ben hirdették ki nemességüket Bács-Bodrog vármegyében. Pál 1839-ben a vármegye levéltárnoka, majd főpénztárnoka és táblabírája volt.

Czimer: vörösbén, hatágú arany csillaggal megrakott kék lebegő pólya felett két, alul egy hatágú aranycsillag. Sisakdísz: két ezüst szarv között, hatágú arany csillag. Takarók: vörös-ezüst—kék-arany.

Balogh I. B. Ferencz 1752-ben hirdette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében Nógrád vármegye bizonyítványa alapján. 1754-ben pedig Bács-Bodrog vármegyétől nyert nemesi bizonyítványt. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Ferencz és Imre vannak felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Balogh II. Szatmár vármegyéből származik. Jánost, Istvánt és Samut e vármegye bizonyítványa alapján 1793-ban Bács-Bodrog vármegye nemeseinek sorába iktatták. A család Nemes-Militárius teledpett le, hol 1799-ben Gábornak fiaival Istvánnal, az ottani nemesei közé felvettek.

Baloghy (Balogi). Ósrégi család, mely a Póltári Soós és az Alsósztrégoványi Madách-családokkal közös törzsből származik. Őse Radun comes, a ki már II. András király uralodása alatt szerepel (1235). Fiai: Mike Madách de Eszlár (1250), Tóbiás és Tamás új adománylevelet kapnak IV. Béla királytól, a Garam vize mentén Zolyomban elterülő ősi birtokaikra. E testvérektől származnak a Madáchi, Balogh-, Soós és Miezín-zky családok. A XVIII. század közepén Balog, Hrusó és Bátorfalva, a XIX. század első felében pedig Ipolybalog helységben volt földesurai joguk. E családból származik B. Ernő, a jogtudományok tudora, országgyűlési képviselő és zombori ügyvéd.

Barassevits (Barásevics). Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Antal és József szerepelnek a vármegye nemesi sorában. Az utóbbi előfordul az 1776. évi összeírásban is. Márk 1798-ban hirdette ki nemességét. Az 1826-ik évi összeírás alkalmával a nemesmiliticsi közbirtokosok között szerepel.

Barich (Barits). B. Mihály, bácsi adószedő, valamint neje. Penthaller Mária-Rebeka, továbbá gyermekei József, Anna-Katalin 1722 május 1-én nyertek czimeres nemeslevelet III. Károly királytól. Mihály 1737-ben nyert nemesi bizonyáglevelet Bács vármegyétől. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Antal és Béla vannak felvéve a vármegye nemesinek névsorába. Alkalmasint az utóbbi egy személy volt ama B. Béla-Ádám tanárral, a kinek részére a vármegye 1775-ben nemesi bizonyáglevelet állított ki. B. Béla 1742-ben Szabadkán született. 1769-ben Varasdon, utóbb Zág-ráiban, majd Búdán volt egyetemi tanár. 1790-ben a koronázás alkalmával latin nyelven a magyar királyok és királynők koronázásáról egy könyvet adott ki, melyet magyar nyelvre is lefordított.

Beck (Madarassy-Beck, Madarasi báró). B. Miksa, a leszámítoló bank elnöke, B. Nándor és B. Hugó jogtudós, kúriai bíró, 1895 decz. 28-án magyar nemességét nyertek. B. Nándor m. kir. udvari tanácsost, a Magyar Jelzáloghitelbank elnök-vezérigazgatóját, 1905-ben bárói rangra emelték. Fia: Gyula jogtudor, ügyvéd, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, a Magyar Jelzálog-Hitelbank igazgatója.

Czímer (bárói): három arany czölöppel hasított kék pajzs, kék szív-pajzszaal. Abban vesszel fegyverzett egyfejű fekete sas. A pajzs felett a bárói koronán nyugvó sisak díszbe pajzsai sas. Takarók mindkét felől: kék-arany. Pajzstartók mindkét oldalról egy-egy arany oroszlán.

Beke (Baróthi). Háromszékből származik. Egyike a legrégebb multú székyi családoknak, melyből számosan tüntek ki a katonai és polgári pályán. Az újabb nemzedék őse: Pál (1485—1545), ki 1525-ben építtel ősi házát Baróthon. Fiai közül Péter és Márton 1602-ben Rudolf király hűségére esküsznek. János 1614-ben lustrál. Harmadik fia, Pál, ki 1635-ben lustrál, terjesztette tovább a családot. A család több tagja az 1848—49-iki szabadságharcban tüntette ki magát. József székyi kapitány 1848-ban nemzetőrségi százados, fiai közül II. József mint cs. kir. százados lépett át a honvédséghez. 1848-ban Zaránd vármegye parancsnoka volt, de 1849 február 7-én Bem magához rendelte, ettől kezdve részt vett az erdélyi hadjáratban, nevezetesen a febr. 9-én vivott piski csatában, hol mint alezredes 8000 emberrel és 29 ágyúval döntő csatát vívott; később ezredes és Háromszék kormányzója; továbbá Vizakánánál, Dévánál küzdött, s április elején az oláh mozgalmak elnyomására küldetett. A temesvári csata után Bem őt tette az erdélyi sereg parancsnokává, de a szétálló sereggel a harcot folytatni nem tudván, Dévánál Lüders orosz tábornok előtt aug. 17-én leteszi a fegyvert, mikor is fogságba kerül és Josefstadba viszik; 1866-ban amnestiát nyert. Gyula 1848—49-ben mint mérnök-kari őrnagy szolgált a szabadságharcban s Temesvárotól került fogságba. 1868-ban belépett az újonnan alakított honvédségbe, 1878-ban alezredesi ranggal ment nyugdíjba. A család a XIX. század ötvenes éveiben telepedett le Bács-Bodrog vármegyében, hol jelenleg Gyula és Imre Őrszállás-n laknak.

Czímer: kék, tojásdadalakú pajzsban, görbe kardot tartó ezüst oroszlán. Sisakdísz: görbe kardot tartó pánczélos kar.

Berecz. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Péter és János, a kik Nemes-Militicsen laktak, szerepelnek a vármegye nemesi között.

Berkó. A család 1598-ban nyert czimeres nemeslevelet, melyet Márton, István és Tamás sági lakosok 1720-ban Pest vármegyében kihirdetetttek. A család tagjai 1754—1797 között Szelen laktak. Ennek az ágak sarja, László, 1827-ben nemes-militicsi lakos. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban ily nevű családból Pál van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. 1780-ban György, István, József és László, továbbá József fiai, László és János, végül István fiai, Antal, József és Márton, Pest vármegye nemesi bizonyítványa alapján hirdetteték ki nemességüket Bács-Bodrog vármegyében. 1798-ban István és Sándor Nemesmiliticsen voltak birtokosok, hol a család 1803-ban adományt nyert. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban János és ennek fia Antal, Pacséron voltak birtokosok, hol utódaik jelenleg is virágoznak.

Bezerédi (Bezerédi). A Lörinte nemzetségből származik. Ősi fészke a zalavármegyei Lörinte, melyre 1456-ban új adományt nyert. Zsigmond király 1430-ban János és Zsigmond fainak czimerlevelet adományozott, mely jelenleg is a család birtokában van. A család a XIV. század végén élt Györgytől szakadtan jön le, kinek Zsigmondtól született unokája, II. György terjesztette tovább a családot. E családból B. Miklós (szül. 1793., † 1865.) a Bács-Bodrog vármegyei 1848—49-iki nemzetőrség parancsnoka, telepedett le a vármegyében, kinek neje Polimperger leány volt. Fia: Béla († 1883); ennek fiai közül: István (született 1861-ben) az előtt Baja, jelenleg Szabadka város főispánja, Kossuthfalván birtokos. Béla (1864) és Pál (szül. 1867) szintén ott birtokosok.

Czímer: vesszel és kékkel vágott, balra dőlő pajzsban balra fordult fél arany oroszlán, szájában háromágú korbáccsal tart. A balra dőlő zart sisakon kék-vörös tekercs, ebből a pajzsbeli oroszlán emelkedik ki. Takaró mindkétfelől kék-arany.

Biczó (Bitzó). Nyitra vármegyéből származik. A XV. században tünik fel. 1472-ben Máttyás királytól adományt nyert Kiskérre, honnan előnévét írja. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemesinek sorába, a ki Nemesmiliticsen telepedett le. Nevezett István, továbbá ennek fia, Ignác és testvére, Nyitra vármegye nemesi bizonyítványa alapján, 1759. szept. 13-án igazolták nemességüket.

Boczor. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István szerepel a vármegye nemesi között. István és Dániel 1760-ban nyertek nemesi bizonyáglevelet a vármegyétől. István 1773—77-ig a vármegye második alispánja volt.

Boderlicza (Baderlicza). B. János. zentai tiszai határőrvidéki hadnagy, neje Jovanova Sára, gyermekei Sebő, Mária-Anna és Erzsébet, 1751 márczius 1-én nyert-ek czimeres nemeslevelet Mária Terézia királynőtől. A nemesség-szerző előfordul az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Bács-Bodrog vármegye nemesi között. 1758-ban Zentán birtokadományt nyert, melyet 1775-ben megerősítettek. Tagjai közül György 1794—97-ben vármegyei esküdt. István 1835—43-ig adószedő, Arzán az 1840-es években a tiszai koronakerület ülnöke. György volt titeli járási szolgabíró.

Boroszy (Jókai, Csejthei). B. Péter neje lilienfeldi Gunther Erzsébet és gyermekei 1800 szeptember 26-án nyertek újított ezimenes nemeslevelet. A család Nyitra vármegyéből származik, hol 1848 előtt Csejthei, Verben és Pöstényben volt birtokos. Tagjai közül Ernő 1898-ban Bajára telepedett le. Ennek fia: Jeno Országon, Kálmán dr. és ifj. Ernő Baján laknak. Bács-Bodrog vármegyén kívül György Vacújhelyen, Elek Pozsonyban, Lajos és ifj. Lajos Toronyban, László és ifj. László Macconokon, Marton Eperjeben, Dezsa Nagybekereken, László Országon és Ele Tolon lakik.

Czímer: négyolt pajzs. 1. 4. ezüstben kékruhás, barnakucsmás, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tartva, melyen török fő van áttűve. 2. és 3. veresben águskodó barna (talán arany) viszlakutya. Sisakdísz: Pajzsbeli vitéz növelevőn. Takarók: Kék ezüst-vörös arany.

Boroszy (Adamóczy és Vittenezi vagy Vitóznyczi). Hagyomány szerint lengyel eredetű család. Ősei a XVI. században költöztek be Lengyelországból s első ízben Trencsén vármegyében tűntek fel. 1560-ban szerepelnek B. Tamás, Pál és Szaniszló, a kiket ebben az évben iktatott be a nyitrai káptalan a ledniezei uradalomhoz tartozott trencsénvármegyei Vicszka faluban levő rész és nemesi kuria birtokába, melyet nekik I. Ferdinánd király beleegyezésével Podmaniczky Rafael adományozott. Ezeknek utódai közül kimagaslott Kristóf, a ki 1581-ben eszázíri királyi tanácsos volt és e minőségben szerzett érdemeiért bárói rangot nyert. A család azután a Trencsén vármegyei Adamócon, Kisbárczon, Ratnáczon, Topleczen és Záblláton is birtokos lett. A XVII. század elején B. György a nyitrai vármegyei Vittenczen szerzett birtokokat s ide költözvén át, megalapította a Vittenezi vagy Vitóznyczi ágat. Sokat pereskedett a Telkessyekkel, Thurzó Ferenczessel, Palffy Tamással és Krusith Jánossal. 1733-ban Trencsén vármegye a nemesi vizsgálatok alkalmával B. Jánosnak, Gáspár fia, Lászlónak és egy másik Jánosnak, valamint Pálnak nemességét ősi jogon igazolta. Ez időtájt Nagy-Sarlón is birtokosok voltak. A család egyik ága idővel Pozsony és innen Esztergom vármegyébe költözött át, másik ága a XIX. század elején leszákad Bács-Bodrog vármegyébe. Ez ág sarja Mihály, lilimosi ág. ev. lelkész († 1831.). és Sámuel pinczédy ág. ev. lelkész († 1860.). Azutóbb nak négy fia, tervéken részt vett a szabadságharcban. Pál († 1891) mérnök, kinek fia B. Samu dr. a Magyar Történelmi Társulat titkára és a Magyar Tudományos Akadémia tagja. B. Rezső dr. polnóg Szemifülpőn községi orvos. Ferenc Cs-rv-n-án lakik.

Bory (Bori és Borfői). Első ismert őse Márton fia Miklós, ki 1275-ben IV. László királytól a honti várhoz tartozó Boriföldet nyerte hadi érdemei jutalmául. A család idővel átszármozott Nyitra és Nógrád vármegyékbe. Mihály 1594-ben a bakabányai városég parancsnoka. 1595-ben Várbokla nyert adományt. Ferenc 1622-ben Hont vármegye szolgabírája. György. fával Mihálylyal Tegzesre és nemes Borfőre nyert adományt, de midőn 1657-ben e birtokokba be akarták iktatni, Liptai György és István ellentmondottak. Idővel mégis sikerült e birtokokra való jogát érvényesíteni, mert Mihály korponai kapitány 1665-ben Kálnai és Tegzes-Borfői előnével élt. A fenti György Cseri helységre is igényt tartott. Mihály 1663-ban Gara, Katymár és Madaras községekre nyert adományt. Gábor 1705-ben Hont vármegye alispánja, egy másik Gábor pedig 1756-ban a vármegye esküdtje. A nógrádi ágból származott B. Miklós 1810-ben aljegyző. 1811—1818-ig főjegyző, majd tölömester, kir. táblai ülnök, végre kinczellárniai előadó és udvari tanácsos. Pál (1836—1839) Nógrád vármegye fészlalbírája, 1847—48-ban a vármegye országgyűlési követe, 1850-ben Hont, 1851—53-ig Nógrád vármegye főnöke. A család egy ága 1860-ban Szabolcs vármegyébe telepedett le, hol Szent-Györgyvárányban birtokos.

Czímer: Kékben, arany markolatú görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött török fő. (Más változat: arany markolatú görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött török fő, a karhujlással hatágu arany csillag, s a kardon sarkaiaval lefelé fordult ezüst félhold.) Sisakdísz: Pajzsbeli kar. Takarók: Kék-arany—veres-ezüst.

Borza (Burza). E családból B. Istvánt és Tamást 1748-ban iktatták Bács-Bodrog vármegye nemesi sorába. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Tamás van felvéve a vármegye nemesi közé. 1798 október 15-én kelt bizonyoslevél szerint István, fiaival Bélával, Ferenczel és Mihálylyal együtt, mint nemességüket birtokosok szerepelnek.

Bodlik. Nyitra vármegyéből származik. István már 1758-ban Nemesilitáción volt letelepedve s az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Bács-Bodrog vármegye nemesi között fordul elő. A vármegye mindamellett csak 1763-ban iktatta nemesi közé, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján. Az 1801. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Márton és ennek hasonnevű fia Szabadkán laktak.

Branovacszy I. B. Szubotka tiszai határőrvidéki hadnagy, neje Zarkovics Mária és gyermekei Jakab, Pál, György-Simon, Gábor, Márk, János-Tivadar és Mártha, 1751 márczius 1-én nyertek ezimenes nemeslevelet Mária Terézia kiránynőtől. 1758-ban Zentán birtokadományt nyert 68 kuriallis lánzföldre, nelyet 1775-ben megerősítettek. Tagjai közül: Glisa 1779-ben a vármegye adószedője, Timót 1811-ben adószedő, Simon 1814-ben esküdt, Tivadar adószedő, Péter 1833-ban bíró Zentán. Simon tiszai katonakerületi ülnök. Ignác 1872-ben 1902-ig vármegyei számvévo, ókéri lakos.

Czímer: Két ezüst pályával vágott kék pajzs, középen h-tágu arany csillag, a pajzs aljában levégott török fő felkisz. Sisakdísz: Nyílt kék szárny a pajzsbeli pályákkal megrakva. Takarók: Kék arany—kék-ezüst.

Branovacszy II. B. Mihály, a becsei palánk zászlótartója. 1751 márczius 1-én nemeslevelet, 1758-ban pedig Óbecsén birtokadományt nyert.

Brestyánszky. Nyitra vármegyéből származik. Ignác 1726-ban nyert címer levelet, mely B. Miklós zombori lakos birtokában van. A családnak ez az ága Nyitrából Torontálba majd onnan a XIX. század 70-es éveiben Bács-Bodrogba költözött. Ez ágból származik B. János, ki 1850—60 között József főherczeg torontali uradalmainak jószággazdája, Kálmán 1880—1893-ban zentai ügyvéd és József főherczeg uradalmainak jogtanácsosa. Miklós jogtudor, vármegyei tisztviselő. Hasonnevű családból János 1749-ben, Trencsén vármegye nemesi bizonyítványa alapján, felvétetik Bács-Bodrog vármegye nemesi sorába. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György szerepel a vármegye nemesi között.

Czímer: Kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó arany orozslán. Sisakdísz: Fészkében ülő fiai vérével tápláló pelikán. Takarók: Kék-arany.

Brunswick (Korompai gróf). A család Pozsony vármegyében. Alsókorompán a XVII. században tűnik fel. Első ismert őse Tóbiás (1622—25) Thurzó Szaniszló udvari embere. A XVIII. század elején Mihály Nyitra vármegyében volt birtokos. Ennek hasonnevű fia 1740-ben Galgóczy egy részét bírta. Fia. Antal. 1747-ben személynök, 1756-ban nádori ítélőmester, 1770-ben Esztergom vármegye főispáni helytartója. 1775-ben elsőszülöttségi joggal grófi rangra emelték. Fiai közül Antal. hétszemélynök. Martonvásárra telepedett, József († 1827). országbíró. Korompán volt birtokos. József s nejétől. Kesselőkeői Majthényi Annától született Ágost-József, Julianna-Henrietta és Mária-Luiza, 1790 november 18-án grófi rangra emeltettek. József országbíró vétel útján megszerezte a gróf Hadik család futaki és cserovicsi uradalmait, melyeket 1801 december 16-án vett át. Ez az adas-vétel királyi jóváhagyást nyervén. József 1810-ben az uradalmak birtokába bojkottált. József országbíró halála után (1827) a Hadik család ismét jogot formált a futaki uradalomra, de visszaváltani nem bírván, József özvegye 1843-ig megmaradt a futaki uradalom birtokában. Halála után Julia, báró Forray Andrásné és Henrika, gróf Chotek Hermáné örökölték, honnan 1847-ben gróf Chotek Hermán fia, Ottónak birtokába jutott.

A családi czímer leírását a Pozsony vármegyét tárgyáló kötetben közöltük.

Buday. B. József, volt zombori kir. adófelügyelő, 1888-ban nyert magyar nemességet. Fia: Gerő, tenár Zomborban, Pál dr. főszolgabíró Kulán.

Burza. B. Tamás és neje Szmutkó Ilona, valamint fiai. István és Tamás, 1718 márczius 21-én nyerték czímeres nemeselevét, Istvánt és Tamást 1748-ban vették fel Bács-Bodrog vármegye nemesi sorába. B. István és fia. Béla, Ferencz és Mihály, 1798 október 15-én kelt bizonyítvány szerint, Nemeslilitésen laktak, hol a család 1808-ban adományt nyert. Az 1841. évi nemesi összeírásban Simon Pacsér helység nemesei között foglalt helyet.

Buzás. B. János újbérszázi lelkész, valamint fiai, László és János 1804-ben Krassó vármegye bizonyítványa alapján vették fel Bács-Bodrog vármegye nemesei közé. Az 1841-ben eszközölt vármegyei összeírás szerint László Baracsán lakott.

Chotek (Chotkovi és Vagnini gróf.) Csehországból származik. 1556-ban bárói, 1723-ban cseh grófi, 1745-ben birodalmi grófi rangot nyert. Az 1764—65. évi 46. t.-cz. Ch. Jánost, a Szent István-rend nagykeresztjét, valós. belső titkos tanácsost és fő-tűzérparancsnokot, valamint fiát. Nep. Jánost összes maradékaikkal együtt honfűsította. E családból Herman gróf (szül. 1789 † 1822.) gróf Brunswick József országbírónak leányát, Henriettet vevén nőül, a futaki uradalmat örökölte. Utána fiai: Ottó (szül. 1816 † 1890) cs. kir. kamarás, az osztrák uralkodának tagja és Rudolf (szül. 1822 † 1903). 1848-ban a magyar főrendiház korjogója, két évig Bács-Bodrog vármegye aljegyzője is volt; az alkotmányos élet visszaállítása után, mint a főrendiház örökös jogú tagja, tevékeny részt vett a főrendiház tanácskozásáiban. Fia Rezső Otto Herman (szül. 1870) 1897 óta a magyar főrendiház örökös jogú tagja, cs. és kir. kamarás.

Czímer: négyelt pajzs szivpajzszzsal; az utóbbi vágott, felül veressel és ezüsttel hasított, alul a vágási vonalból kiemelkedő ezüst félkérék. Nagy pajzs 1. és 4. aranyban verescsőrű és lábú, kétéjú fekete sas, 2. és 3. kékben arany medve. Három sisak. Sisakdíszek: I. pajszbeli kétéjú sas; takarók: kék-arany. II. négy, váltakozva veres és fehér struczolt. Takarók: kék-arany—veresezüst. III. pajszbeli medve növekvően. Takarók: mindkét felül: veresezüst.

Cottman (Cothman). C. Márton Konrád udvari főhadbiztos. 1734-ben lovagi rangra emelték. Alkalmasint ennek a fia volt C. Antal udvari és kamarai tanácsos, a ki főleg a bácskai kamarai birtokok betelepítése körül szerzett érdemeket; 1763. évi körútja alkalmával szerzett közvetlen tapasztalatai alapján készült jelentése, nemkülönbön telepítési javaslata alapján rendelté Mária Terézia királynő Bács-Bodrog vármegye betelepítését. Erdemei elismeréséül az 1765. évi országgyűlés honfűsította. 1765 április 8-án pedig magyar bírói rangot nyert.

Czímer: veressel és kékkel vágott pajzsban, felül két arany C betűt felel aranyleves korona. Alul ezüst harántgerenda, mindkét oldalán egy-egy hatágú arany csillag. Három sisak. Sisakdíszek: I. három (fehér-veres—fehér) struczolt. Takarók: veresezüst. II. (középső) egy-egy arany C betűvel megrakott, nyílt veres szárny között nyugvó hatágú aranycsillag. Takaró: veres-kék. III. Késsel és ezüsttel váltakozva vágott két nagy öblében egy-egy hatágú arany csillag. Takarók: kék-ezüst.

Csanády. Cs. Gruba. Fanizsai (Magyar-Kanizsa) zászlótartó, neje Thesina Milicza, gyermekei György és Síván. továbbá Györgytől született unokái, 1751 márczius 1-én nyerték czímeres nemeselevét, melyet még ebben az évben hirdettek ki Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országgyűlés nemesi összeírásban Gruba nevű tagja szerepel Bács vármegye nemeseinek sorában. 1758-ban a család adományt nyert Óráznisrára.

Czímer: Kékben, ezüst száruja felett ötlevelű arany rózsá. Sisakdísz: Arany markolatú görbe kardot tartó, kékmézű kar. Takarók: Kék-ezüst—kék-arany.

Császár (Pacséri). Cs. János-Mihály és gyermekei Márton, Lipót, Nándor, Xavér-Ferencz, Mihály, Ferencz-József, Éva, Franziska. 1790 november 18-án nyerték czímeres nemeselevét II. Lipót királytól, melyet 1791-ben hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. A család Pacsér egy részét bírta; Nándor, Ferencz és Sándor 1801 május 1-én nyerték a Pacséri előnevet. Tagjai közül Ferencz az 1797. évi nemesi felkelés-seregben hadnagy rangot viselt. Az 1841. évi vármegyei összeírásban Sándor és néhai Nándor özvegye vannak felvéve, mint pacséri lakosok. Péter jelenleg a tolpolyai járás főszolgabírája.

Czímer: Vágott, alul hasított pajzs, felül kékben, a pajzs felső balsarkában sugárzó arany nap felé röplő természetes színű sas, fiát karmai közt tartva. Alul; jobbról zöld alapon arany mékhas, körülötte röpködő méhekkel, balról ezüstben fehérhasú szürke vizslakutya, nyakon arany nyakkövel. Sisakdísz: pajszbeli vizslakutya növekvően. Takarók: Kék-arany.

Cseh. Két ily nevű családdal találkoznak a vármegye jegyzőkönyveiben. Az egyik családból Mihályt, fiával, Antallal együtt. 1784-ben, bemutatván az eredeti czímeres nemeselevét, Bács-Bodrog vármegye nemesei közé felvették. A másik család, mely Debronyi előnévvel áll, Veszprém vármegyéből szakadt Bács-Bodrog vármegyébe. E család sárja János, 1793-ban igazolta nemességét. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban Baján lakó Cseh-Ujvári József és Lajos vannak felvéve a vármegye nemesi névsorába. E családból való Cs. Erv. n. ny. miniszter.

BOROVSZKY.

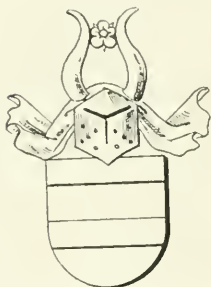
BRUNSWICK.

CHAPI.

COTTMANN.

CSEH (LÉVAI).

CHOTEK.

CZINTULA.

CZOBOR.

ERDŐDY.

Csejthey. Nyitra vármegyéből származik. Tagjai közül Pál 1734—48-ig Bács vármegye másod-alispánja volt. Fiai Pál, Imre és Antal 1748-ban Mat ovics, Rasztina és Köles pusztákat nyertek adományul. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban a családból Antal, Pál és Imre vannak felvéve Bács-Bodrog vármegye nemesinek névsorába. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Péter Baján lakott.

Csepessényi. C. István előbb újvidéki, majd kiskéri tanító. 1841-ben Túróc vármegye nemesi bizonyítványa alapján hirdette ki nemességét.

Csernovich (M esei). Cs. Mihály, továbbá neje, Jorgo Anna és fia, János. 1720 április 29-én nyert címeres nemes levelet III. Károly királytól. Mihály 1744-ben bérbé vevén gróf Cavriani Frigyes-től a f. t. ki uradalmat, Bács-Bodrog vármegyében telepedett le. Halála után özvegye, valamint fia György birtok a f. t. ki uradalmat. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban vezetett Mihály özvegye, valamint fia János, Arzén, György, Simon és Pál vannak felvéve a vármegye nemesinek névsorába. Ugyane családból Illés újvidéki lakos és Adám 1745-ben hirdették ki nemességüket a vármegyében. Lázár 1793 március 7-én grófi rangra emelték, ágának azonban 1825-ben magva-azakadt. Lázár testvére Pál 1809 április 7-én kisorozini előnevet nyert.

Czímer : kékben, zöld alapon, zöld takaróval ellátott fehér lovon vágató, aranyszínű, veresruhá, sárgacizmás és veres bőléssel ellátott feketekucsmás magyar vitéz, felemelt jobb-ájában aranymarkolatú görbe kardot tartva. Sisakdíz : pajszbeli vitéz növekvően. Takarók : veres-üzüst—kék-arany.

Csernus. I. Nógrád vármegyéből származik, melynek bizonyítványa alapján Mátyás 1792-ben hirdette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében. 1803-ban Nemes miliciens nyert adományt. Az 1826. évi összeírásban a nemes militicsi közbirtokosok között foglal helyet.

Csernus II. Hont vármegyéből származik. 1652-ben nyert címeres nemeslevelet. Tagjai közül Pált, Jánost és András 1798-ban vették fel Bács-Bodrog vármegye nemesi sorába Pest és Hont vármegyei nemesi bizonyítványai alapján. András 1805-ben Hegyesen lakott. József, András, György és István, a kik mindannyian Hegyesen laktak, az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban fordulnak elő.

Csery (Chery). Ch. Imre sztanisicsi lakos. 1801-ben Nógrád vármegye bizonyítványa alapján hirdette ki nemességét. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban hét tagja szerepel, a kik mindnyájan sztanisicsi lakosok.

Csiba (nagyabonyi). Pozsony vármegyéből származik, hol Nagyabonyban birt földesúri joggal. E családból Gáspár 1734-ben vétetett fel a vármegye nemesinek sorába, a ki az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban már Bács-Bodrog vármegye nemesi között szerepel. Cs. Ferencz ez idő szerint Vajszkán birtokos.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon két farkú arany oroslán, jobb első lábával arany markolatú görbe kardot tartva. Sisakdíz : veresruhá, feketekalpogás vitéz, jobb-ájában aranymarkolatú görbe kardot tart a baltáj csipőjére teszi. Takarók : kék-arany—veres-üzüst.

Csökás. Cs. Jánost Hont vármegye nemesi bizonyítványa alapján 1783-ban vették fel Bács vármegye nemesi közé.

Csóka. E családból az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István van felvéve a vármegye nemesi közé.

Csokics. Cs. Jakab tiszaí kerületi kapitány, nejétől. Dudvarsky Euphroniától született Vazul, Gábor, György és Anna, 1791 augusztus 11-én nyertek címeres nemeslevelet II. Lipót királytól, melyet 1792-ben hirdettek ki Bács vármegyében.

Csokity (Csokics). Cs. György beeszi tiszaí határőrségi hadnagy, neje Sivanova Rozália, gyermekei János, Márta-Katinka, Mária-Anna, Erzsébet, Ivánka, Zivana, 1751 március 1-én nyertek címeres nemeslevelet. 1758-ban pedig adományt Óbecsén. Az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírásban György szerepel a vármegye nemesi között. János fiai : Miklós és Sebestyén, 1786-ban igazolták nemességüket.

Csupor (Szentgyörgyvölgyi). Zala vármegyéből származik, nemességét 1622-ben elismerték. Idővel Vas és Sopron vármegyékbe is átszármazott. Adám 1729-ben Bács vármegye másod-, 1730—34-ig első alispánja. 1732-ben hirdette ki nemességét. Az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírásban Adám van felvéve Bács vármegye nemesinek névsorába. E családból származott Cs. G. ulla a költő.

Csuzy (Csúzi és Szentmihályi). A Szemere nemzetségből származik. Ősi birtokai a Komárom vármegyei Csúz, Szemere, Kürt és Lóth helységek. Őse Sándor (1247), a kitől a leszármazás szakadatlan. János 1327-ben a velenzeleki elleni háborúban a magyar sereg egyik alvezetője volt. Mihály 1416-ban Kürt és Szemere birtokosa. A családot 1536-ban a bodrogvármegyei Udvard, Varsád, Bár, yán, Baranka, Szentgyörgy, Kormos, Páris és Tatárrett birtokba beiktatták. János és Menyhért örökösei 1540-ben Csúza új adományt nyertek. János 1569-ben alorzágbíró. Gáspár 1764—1772-ben Komárom várm. alispánja.

Czímer : kékben, zöld alapon ágaskodó jobbraferdült szarvas, a nyakán hátulról jövő nyílal átlóve. Sisakdíz : pajszalak növekvő n. Takarók : kék-arany—kék-üzüst.

Czintula (Nemesmiliticsi). János 1580-ban nyert címeres nemes levelet. Idővel átszármazott Pozsony, Nyitra és Torontál vármegyékbe. János 1798-ban Torontál vármegye nemesi bizonyítványa alapján hirdette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében. 1803-ban Nemesmiliticsen adományt, 1806 június 25-én pedig Nemesmiliticsi előnevet nyert. János 1823-ban vármegyei sedriális elnök; fiai: János óbecsei főbíró. Antal székelyhuszár ezrelbeli főszázados és 1845—49-ben a Bács-Bodrog vármegyei nemzetörség őrnagya volt. Mihály vármegyei tisztviselő. utóbbinak fia, Mihály, legutóbb Torontál vármegyei földbirtokos.

Czímer : veresben kiemelkedő arany zerge, szárvai között hatágy arany csillaggal. Sisakdíz : három fehér strucz-toll. Takarók : kék-üzüst—veres-üzüst.

Czobor (Czobor-Szent-Mihályi gróf). A XIV. század közepén tünik fel. Ősi fészke az egykori Bodrog vármegyében fekvő Czoborszentmihály (ma Zombor). A család a XV. században emelkedik, tagjai a legmagasabb méltóságokat töltik be. Mihály 1458-ban a budai vár kapitánya. Fia Imre 1490-ben a Csallóközben várat kezdett építeni. 1497-ben és 1503-ban II. Ulászló követésébe küldte. Márton (1483—1505) Bodrog vármegye főispánja é: II. Ulászló alatt főkamaramester. Imre (1567—

1600 méteri ítemester. Pált és Iurét 1550-ben bárói, Bálintot 1652-ben grófi rangra emelték. Márk tábornok 1715—23-ig főjónállomester. Ő volt az egyedüli, a ki a mohácsi vész előtti birtokosok közül, a török hódoltság megszűntével újra hozzájuthatott birtokai egy részéhez. 1727-ben visszaszerzte a bújai uradalmat, 1721-től 1728-ban bekövetkezett haláláig Bodrog vármegye főispán tiszteet viselte. Fia József, családjának utolsó físurja († 1771), a ki kőmányaú-körmökeztéséről volt híres; előbb bérbé adta birtokait, majd 1747-ben az egész bújai uradalmat eladta br. Vayay Lászlónak és Örezy Lor-neznek.

Czimer: (Ósi) kékbén, aranyleves koronából kiemelkedő három fehér strucc toll felett, zúrnival felfelé álló ezüst holdsarló és afelett hatágu arany csillag. Sisakdísz: két strucc toll között kinövő természetes színu golya, csőrében halat tartva.

Dedinéky (Nemes Dedinai). Árva vármegyéből származik, közös törzsből ered a Reviczky, Burján stb. családokkal. Öse Honiméter, a ki 1272-ben a Revisnyo-patak mellett két eke földet kapott IV. László királytól. Unokái Péter és Bálint, 1355-ben Dedinára nyertek adományt, Nagy Lajos királytól. E 12 eke földterületen épült fel Nemes-Dediná község, honnan a család előnevet vette. A család idővel átszarnzott Nográd, Hom, Csongrád és Temes vármegyékbe. Nográdban 1735-ben, Honban 1836 március 7-én hirdette ki nemességét, ez utóbbi ág Ledényben volt birtokos. A nográdi ágól, mely Nagylaluban telepedett le, D. János evang. lelkész 1892-ben költözött Bács-Bodrog vármegyébe, 1840-ben a család egy másik ágából származó tagja, Ferencz a futaki uradalom igazgatója volt.

Czimer: kékbén zöld hármás hegy, középsőjén nyugvó leveles koronán könyökölő, a pajzs felső jobb sarkában befelé fordult ezüst fémhold és a jobb sarokban hatágu arany csillagot kísérő, görbe kardot tartó páncezós kar. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Dienes, (Mezőkövesdi). Komárom vármegyéből származik. Első ismert őse: Sámuel, a ki Komáromból Sátoraljaiújhegyre költözött; ennek fia Ferencz, már Hoves vármegyében Mezőkövesden lakott. Fia István, egri lakos, 1765 szeptember 17-én hirdette ki nemességét Hoves vármegyében. Testvére, Pál, Mezőkövesden volt birtokos. Utóbb Antel és Ferencz nevű fiával átszarnzott Csongrádba, hol 1819 február 15-én hirdette ki nemességét és később Torontál vármegyében. Ágoston fia Bács-Bodrog vármegyébe 1869-ben költözött és Inuro fiával jelenleg Csurogon lakik.

Dóza (Dósa). Nemesmilitescen volt birtokos, hol már 1754-ben találjuk. Az 1826 évi összeírás is a nemesmilitesci közbirtokosok között sorolja fel. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban György szerepel Bács-Bodrog vármegye nemesi között. Albert 1766-ban nyert nemesi biznyságlevelet Bács vármegyétől.

Dömötör (Enyi). D. György 1613 márczius 16-án nyert czimeres nemeslevelet II. Mátyás királytól. A család B rs vármegyéből származik, honnan idővel Nyitra, Pest, Veszprém és Tolna vármegyékbe terjedt el. Tolna vármegyétől a család 1793 május 7-én nyert biznyságlevelet. D. Pál Duna Szentgyörgyöt költözött át Bajára s Tolna vármegye nemesi bizonyítvány alapján 1805 május 24-én hirdette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében († 1847). Bács-Bodrog, Bar nya és Tolna vármegyék talabírója s ügyvéd volt, ki költészettel is foglalkozott. Fia Pál (szül. 1844) kir. ítélőtáblai bíró, a zombori járásbírószeg vezetője. E családból származik még Sándor, a Magy. Foly. és Tengerhajózási r. t. főhivatalnok és Béla, a Pesti Hazai Első Tkp. igazgatója.

Czimer: kékbén, hármás zöld halomból kiemelkedő, görbe kardot tartó koronás farkas (?). Sisakdísz: kinövő pajzsalak.

Dudás, Nográd vármegyéből származik, hol a XVII. században tűnik fel. D. Miklóst, a ki Mohorai előnévvel szerepel, 1682-ben Thököly Inro híveként említik s a kurucz hadban kapitányi rangot viselt. Márton nográdi és kekkői kapitány (1701). András II. Rákóczi Ferencz kurucz hadában szintén kapitány rangot viselt (1703—1711). E családból származtatta magát D. Endre, 1848—49-ben honvédhadnagy, a ki szintén a Mohorai (Muhorai) előnévvel élt s 1848-ban telepedett le, Bács-Bodrog vármegyében. A XIX. század 50-es éveiben számos czikke jelent meg, melyek a felállított szerb vajdaság ellen irányultak. Később Zenta város rendőrkapitánya volt. Fiai: Lajos. Zenta város volt puğarmestere, István lapszerkesztő, Ödön és Gyula (szül. 1861) történetirók, Andor városi tanácsos.

Czimer: kékbén, hármás zöld helom középsőjén, jobbában görbe kardot, baljában koronás magyar czimerpajzsot tartó, arany oroslán. Sisakdísz: pajzsalak növekvőben. Takarók: kék-arany, veres-ezüst.

Dudarszky. D. Miklós osztrovai zászlótartó, neje Lukina Márta, gyermekei: Péter, Józsa és Anna, 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemes levelet, melyet 1752-ben hirdettek ki Bács vármegyében. Miklós, mint volt határorvédéki tiszt, Adán nyert birtokot. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Miklós van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. Sándor az 1809 övi Bács-Bodrog vármegyei felkeléseregen hadnagy volt.

Czimer: kékbén, a pajzs közepén összerő és hegyeikkel a pajzs két felső szeglet, valamint a pajzs csücske felé irányzott három (2 : 1) nyíl. Sisakdísz: hegyeikkel lefelé álló három nyíl. Takarók: mindkétfelől kék-ezüst.

Dvornikovich (Liptó-Téplai). Liptó vármegyéből származik. András 1662-ben Nezetőre nyer adományt Boronkay Istvánnal. Miklós, a kit az 1662. évi országgyűlésen a határszéli biztonmánytagjává neveztek ki, Katymárra és Garára nyert adományt. Özvegye 1677-ben kieszközölte, hogy fia: János adományt nyert Liptó-Téplára, melynek részeit a kamarától még atya megvásárolta. János 1668-ban ítemester. Fia Miklós (1716) Hont, később Liptó vármegye alispánja, Mihály 1687—1700. váci püspök, Miklós az 1791. és 1808 évi országgyűlésen az alsó-táblán volt részt. 1814—19-ig a hétszemélyes tábla elnöke volt. Mihály 1822-ben Zala vármegye szolgabírája.

Czimer: kékbén, zöld alapon felugró fehér egyszarvú. Más változat: kékbén öt hatágu kék csillaggal megrakott szarufa, mindkét oldalán felkúszó egy-egy fehér egyszarvú, a szarufa alatt zöld alapon egy természetes színu hattyú áll. Sisakdísz: hiányzik. Takarók: mindkétfelől kék-arany.

Eördög (Lászlófalvi). Trencsén vármegyéből származó, messze elágazó család, mely a Veléts családdal együtt közös törzsből származik. Első ismert őse Pirk Othmar (1244), kinek Gyuge nevű fiától ered az E. és Veléts nevű fiától a Veléts család. A család Lászlófalura, később a Nyitra vár-

megyei Atrak, Vásárd és Ranóc falvakra nyert adományt. Tagjai közül Pál 1374-ben és János 1546-ban, Túróc vármegye alispánja. Ádám 1750-ben Esterházy-erzsebeti kapitány. János 1795-ben vizalknai kamaraispán. Győr vármegyébe a család a XVIII. század közepén telepedett le, hol József 1756-ban mutatta be Nógrád vármegye nemesi bizonyítványát. Károly fia Vilmos, a ki Kraszna vármegyében telepedett le, 1843 június 19-én nyert Túróc vármegyétől nemesi bizonyítáglevelet. Ennek fia, Elemér, futaki plébános. E családból származik még Antal győri lakos.

Czímer: ezüstben, zöld alapon, a pajzs jobb oldalán kiemelkedő liórnál mind előtt befelé fordított ezüst félhold és három hatágú arany csillagtól kísért, nyakán nyíllal átlótt, természetes színű, elugró szarvas. Sisakdísz: pajzsbeli szarvas növekvően, kisérok nélkül. Takarók: kék-arany—veres-arany.

Eremics. E. Zsiván martonosi zászlótartó, neje Maletin Mária, gyermekei György, Ignác János, Jefa és Maricza, 1751 márczius 1-én nyertek címeres nemeslevelet, melyet 1752-ben hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. 1758-ban a Martonos helységben fekvő birtokra adományt nyert, melyet 1775-ben megerősítettek. Tagjai közül: Vazul az 1809. évi felkelő nemessereg főhadnagya, később főszolgabíró. Lukács főszolgabíró. György vármegyei esküdt, majd várn. ülnök, végül járásbíró. Bogolyur vármegyei árvaszéki ülnök. Pál országgyűlési képviselő. Milos és Vlakó Martonoson volt, Milán jelenleg Mozsorban jegyző.

Czímer: veressel és feketével vágva. Felül a pajzs bal széléről előnyúló, könyöklő pánczélos kar, egy pallost vízírányosan tartva. Alul két ezüst pólya. Sisakdísz: veres lobogó. Takarók: veres-arany—fekete-ezüst.

Fejérváry. F. László újköbilitai határőrvidéki kapitány s gyermekei Péter, László, Mária-Éva-Juliana 1751 márczius 1-én nyertek címeres nemeslevelet. László 1751-ben hirdette ki nemességét Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Péter van felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Czímer: kékben, zöld alapon, felugró fehér lovon ülő, összedolmányos, kéknadrágos, sárga-csizmás és prémes vereskalpagos magyar vitéz, derekán átkötött karddal, jobbájában aranymarkolatú görbe kardot, baljában a kantárt tartva. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz növekvően, jobbájában egy levágott török fővel áttört kardot tartva. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Fekete (Galánthai). A XVI. század közepén tűnik fel Márton, a ki Galántha egy részéhez házasság révén jutott. 1590 november 21-én nyert kir. adományt. A család tagjai közül kivált F. György (szül. 1711 \dagger 1788), a ki ügyvédből országbíróvá emelkedett s emellett 1785-ben Arad vármegye főispánja volt. 1758-ban grófi rangra emelték, de ágának 1836-ban magvaszakadt. A család másik ágából Mihály esztergomi érsek ihelynököt, unokaöccsével, Jánosnal, 1859-ben osztrák bárói rangra emelték. János údóai Pozsony vármegyében virágoznak. A család egyik ága Arad vármegyébe költözött, hol 1848 előtt Pauluson volt földesúri joga. Ez az ág 1873-ban Bács-Bodrog vármegyébe költözött. József jelenleg Nagy-Alpáron birtokos.

Czímer: tojásdadalakú kék pajzsban, aranylevelés koronából kinövő, barnanadrágos és turbános, veresinges török, jobbájában aranymarkolatú görbe kardot tartva, melyen egy levágott ifjú fő van átvéve. Takarók: mindkétfelől: kék-veres.

Fernbach (Apátini). F. Bálint, valamint testvére Antal és ennek fiai, Lajos és Péter, 1896-ban nyertek címeres nemeslevelet. Bálint fiai Antal (\dagger 1902) volt országgyűlési képviselő. József országgyűlési képviselő, Károly 1906 óta Bács-Bodrog vármegye és Zombor város főispánja. Bálint szentí földbirtokos. János Kossuthfalván birtokos. Antal fiai: Lajos (\dagger 1902) Temerinben volt birtokos és Péter országgyűlési képviselő.

Czímer: kék pajzs, veres pajzs fövel, abban három egymás mellé állított arany búzakéve. A pajzs alsó részét természetes színű víz foglalja el, abban két, szemközti fordított ezüst potyka, a víz színén sugárzó arany naptól és befelé fordult ezüst félholdtól kísért, orrával balra fordított, gabonaszállító hajó úszik. Sisakdísz: természetes színű darú felemelt jobb lábában három arany búzakalászt tartva. Takarók: veres-arany—kék-ezüst.

Fodor. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban József van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemesinek sorába, a kit 1750-ben, Nyitra vármegye nemesi bizonyítványa alapján vettek fel a vármegye nemesi közé. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint András és ennek fiai, Imre és Antal Szabadkán laktak.

Fratrievics. F. Jakab, zombori polgár s nejétől, Margetics Katalintól született, Fülöp, Mihály, Péter, Antal, Mária, Magdolna és Rozália, valamint unokái 1791 július 14-én nyertek címeres nemeslevelet. Fülöp fia István 1797-ben a bácskai felkelt nemes seregben hadnagyi rangot viselt. E családhoz tartozik János és ennek fia, István tb. főszolgabíró Újvidéken. János rendőrkapitány Magyarokánban.

Czímer: négyelt pajzs: 1. és 4. kékben, a pajzs bal, illetőleg jobb oldalán, sugárzó arany nap felé szálló fekete sas. 2. és 3. veresben ezüsttollat tartó arany oroszlán. Sisakdísz: jobbról arannyal és kékkel, balról veressel és arannyal vágott és arannyal pávafarkakkal díszített szarv között kinövő görbe kardot tartó arany oroszlán. Takarók: kék-ezüst—veres-ezüst.

Gaal (Gyulai). Somogy vármegyei eredetű család, melynek első ismert őse Ispán Gál volt, a kinek neje egy jómódú gyulai polgár, Somodi Benedek leánya, Krisztina volt. Nevezett Ispán Gál 1499-ben, egy a Gyula város határához tartozott telket megvett, melyet Beatrix királyné 1508-ban reentesített. Ez időtől kezdve használja a család a gyulai előnevet. 1514-ben Gyula vármegy és udvarbíró lett, 1518-ban kir. adományt nyert Meggyes helységre. Gyermekei közül András, Békés vármegye alispánja és követe, terjesztette tovább a családot. András és testvérei: György, István és Bertalan, 1556-ban Fővénys, Kézdigyháza, stb. helységekben birtokosok. András fia Mihály 1557-ben született: nejétől Makray Dorottyától született fia György, a ki Pozsonyban telepedett le s 1663-ban a párkányi ütközetben esett el. Ennek felsőszeli Fülöp Erzsébetét, született fia volt István, nyitrai kapitány, kinek fia Gábor, László és Sándor voltak. Gábor Nyitra vármegyéből Somogyba telepedett át s ott, valamint Zala vármegyében több birtokot szerzett, melyekre 1741-ben királyi adományt nyert. A jelenleg virágzó nemzedék őse Gábor (\dagger 1754), kinek fiai közül József, Ignác, Kristóf és Elek hagytak hátra utódokat. József ágából származik István, jelenleg ügyvéd Zomborban. Ferencz Herczegszántón uradalmi tisztartó. Ignác ágából Gyula m. kir. honvédszállásvezető, Részó Újvidék ny. rendőrkapitánya, Mozsor-Varjas pusztai birtokos.

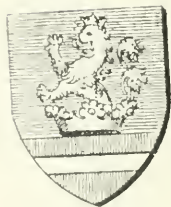
FERNBACH

GARA.

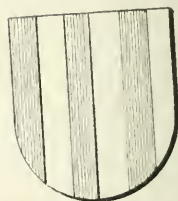
GAÁL.

GERÉB.

GRASSALKOVICH.

HERCZEG.

GOMBOS.

HARASZTY.

KARÁCSON.

Czímer: Kékben, zöld alapon álló, kettős farkú, arany oroslán, jobbával torkán átdöfött hegyes kardot tartva. Sisakdíz: pajzsalak növekvően. Takarók: kék-ezüst.

Gazaffy. A család eredeti neve Stogar alias Gazapi volt. Pozsony vármegyéből származik, de már a XVIII. század közepén Bács vármegyében volt megtelepedve. A család 1756 október 12-én nyert nemesi bizonyítványt Pozsony vármegyétől. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Pál van felvéve a vármegye nemesinek névsorába, 1773-ban a család Parabutyn (Paripás) volt birtokos, András és Kátyás jelenleg Bácsóvárosban, György és Mihály pedig Vajszkán lakik.

Glonics. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban o családából Jakab van felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Göczy (Garamszeghi). Ősi nógrádvármegyei család, melyet a XIV. században már Göcz birtokában találunk. Idővel átszarmazott Gömör-Kis-Hont, Hont, Pest és Bács-Bodrog vármegyékbe. Béla újköcskei birtokost 1755-ben, Mihály megyeri lakost 1765-ben, Imre a bonyi birtokost 1766-ban, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, Pest vármegye nemesinek sorába bevették. Imre nemesiségét Pest vármegye bizonyítványa alapján 1792-ben hirdették meg Bács-Bodrog vármegyében. Pál moholi lakos 1804-ben hirdette ki nemességét Nógrád vármegye bizonyítványa alapján. Az utóbbinak leszármazói Kálmán, n. kir. honvédszázados, jelenleg Marosvásárhelyen van állomáson, János Őrszállás birtokos, Károly Gidorbn, Sándor pedig Körtésen lakik.

Czímer: kékben, arany vadászkürt, felfelé álló és összekötött arany színórnál, mögötte keresztbe fektetett három nyíl. Sisakdíz: aranymarkolatú, görbe kardot tartó, kinövő oroslán. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Golup. G. György zentai határörvidéki kapitány, neje Radonics Anna s leánya, Dimitria Erzsébet, 1751 márczius 1-én nyertek címeres nemeslevelet. 1756-ban rokonát, Györgyöt és ennek fiát, Antalt is nemességre emelték. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemesinek névsorába. János és Péter 1782-ben nyertek nemesi bizonyítványt Bács-Bodrog vármegyétől.

Czímer: késsel és ezüsttel hasítva. Elül természetes színű vízből kiemelkedő sziklán álló birkából kirpénő, verescsőrű és lábú galamb, csőrében olajjállal. Hátra aranymarkolatú, görbe kardot tartó, veres oroslán. Sisakdíz: jobbról fekete, balról veres nyílt szárny között kinövő pajzsbeli oroslán. Takarók: kék-ezüst—veres-ezüst.

Gombos (Gombosfalvi és Kisfalusi). A Tekule nemzetégből származik. Ősi fészke Sáros vármegye, hol Gombosfalván kívül Szent-Mihályt, Szent-Györgyöt, Gyvesehalmát bírta. Őse János fia János (1312—1342), a kitől a leszármazás szakadatlan. Tagjai közül kitűntek: Egyed. Sáros vármegye alispánja. Miklós 1392-ben Zsigmond király mellett Dobor vára alatt hadakozott, Miklós 1613-ban Szepes várának kapitánya. Vince 1613-ban Sáros vármegye szolgabírája. IV. Imrét, Onod és Putnok várának kapitányát, 1708-ban bárói rangra emelték. István 1734-ben Sáros vármegye alispánja. V. György 1751-ben cs. kir. altábornagy. V. Imre 1751-ben m. kir. testőr. VI. Imre 1826-ban m. kir. udvari kamarai tanácsos. 1830-ban a pesti törvényszék tagja. 1837-ben udvari tanácsos, majd 1839-ig Heves- és Külső-Szolnok vármegye főispáni helytartója. 1835 szeptember 14-én a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti taggá választotta. Kálmán 1838-ban Sáros vármegye alszolgabírája. Bertalan 1860-ban kir. hétszemélynök. Bács-Bodrog vármegyében Gábor, a bácskai kincstári javak kormányzója, 1716-ban telepedett le, a ki 1716 december 22-én Sáros vármegyétől nyert nemesi bizonyítványt, melyet Bács-Bodrog vármegyében kihirdetett. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban a vármegye nemesinek névsorába Antal van felvéve, a ki alkalmasint egy személy azzal az Antallal, a ki 1776-ban a vármegye adósdéjje volt. Ferenc 1787-ben a vármegye főjegyzője. Pál 1797-ben a bácskai felkelő nemesség hadnagya. Ignác, Antal fia, 1790-ben nyert testvérelével nemesi bizonyítványt Bács vármegyétől. Károly 1848-ban Bács vármegye szolgabírája, fia Gábor Zenta város volt polgármestere. Béla 1880-ban fősolgabíró, 1896-ban az óbecsei kerület országgyűlési képviselője. Dező jogtudor, óbecsei birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon fekvő, fejnélküli csonka törzs, mellette fehér lovon ülő, veres ruhás magyar vitéz, felemelt jobbában görbe kardot tartva. Sisakdíz: kinövő természetes színű oroslán. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Grassalkovich (Gyaraki gróf és herceg). Első kiváló tagja I. Antal (szül. 1694-ben Úrményben, † 1776) pályáját mint királyi ügyész kezdte; nemskora a kir. ügyek igazgatója, királyi személy-nök, kincstári elnök, 1751-ben koronaőr és valóságos belső titkos tanácsos lett. 1736-ban bárói, 1743-ban grófi rangra emelték. Fia II. Antal kincstári tanácsos, majd Bodrog és később Zólyom vármegye (1769—1790) főispánja, a ki 1784-ben hercegi rangra emelték. Ennek fia Antal (1777—1841) Csóngrád vármegye főispánja. I. Antal 1750-ben szerezte kir. adomány útján a bajai uradalmat, melybe a kalocsai káptalan 1763-ban iktatta be. III. Antal özvegyétől, szül. herceg Esterházy Leopoldinától a bajai uradalmat a Horváth-család vette zálogba, melyet 1850-ben gróf Viczay Károly vette meg, a ki viszont 1856-ban Zichy-Ferraris Bodognak adta el.

Czímer: négyelt pajzs, a 3. és 4. közé beékel 5. mezővel és szivpajzsossal. Ebben ezüstben veres M. T. betűk láthatók. A nagy pajzs: 1. ezüstben, hármás zöld halmon. görbe kardot tartó, veres oroslán. 2. és 3. kékben, hatágú arany csillag és befelé fordult ezüst félholdtól kísért felajzott íj. 4. veresben, zöld alapon görbe kardot tartó, természetes színű leopárd. 5. ezüstben zöld alapon, zöld száron három piros rózsza. Öt sisak. Sisakdizsek: 1. kinövő veres oroslán. Takaró: veres-ezüst. 11. kinövő veresolmányos és koszmás magyar vitéz, jobbában aranymarkolatú, görbe kardot tartva. Takaró: veres-ezüst. III. (középső) hercegi koronán álló, kiterjesztett szárnyú, kőfejú koronás fekete sas. Takaró: fekete-arany. IV. kinövő kékdolmányos és koszmás magyar vitéz, jobbában aranymarkolatú görbe kardot tartva. Takaró: kék-arany. V. pajzsbeli leopárd növekvően. Takaró: kék-arany.

Greguss. G. Tamás a tiszai korona-kerület kincstári ügyésze s neje, Mag Terézától született Ede-József, Károly, Tamás, Vince, Zsigmond, Terézia, Karolina és Mária-Zsófia, 1807 július 17-én nyertek nemességét, melyet 1808 január 11-én hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. Tagjai közül: Ede 1830—40-ig kamarai igazgató. Károly 1848-ban Újvidék város polgármestere.

Czímer: arany pajzs, kék pajzsíóvel, abban arany nap és befelé fordult ezüst félhold között nyolcz (5 : 3) hatágú aranycsillag. Alatta a pajzs két oldalán emelkedő fenýükkel benőtt s alján

bányabejárattal ellátott két hegy között álló bányász, derekán bányászóval s fején zöld kulpaggal, jobbában lónyaklámpásot tartva, Sisakdász: kúmelkődo pinczefős és sisakos vitéz, jobbában kardot tartva. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Grigánovics. A család 1745-ben mőri adományt nyert Kőnbaja egy részére, melybe az Antunovics és a Látmovits családokkal egyetemben a kalocsai káptalan iktatta be. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban Miklós, Bonaventura és Simon vannak felvéve a vármegye nemesinek névjegyzékébe. Tal 1784-ben, Simon és Mátyás 1797-ben nyertek nemesi bizonyítványt Bács-Bodrog vármegyétől. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásba Dániel, ifj. Dániel, Jakab és Lukács vannak felvéve, kik jandnyáján Amison laktak.

Gromán (Vajszkai és Bogynai bíró). G. Illyés 1753 január 24-én nyert czímeres nemes levelet. Zsigmond pedig 1807 április 24-én Vajszkai előnevét, Zsigmond kir. kineztári főszélgigazgató 1817-ben Vajszkát és Bogynát a kir. kineztártól megvásárolván, arra kir. adományt nyert. Zsigmond fia Illés, emek fia Mor, kinek fia Dezső 1876—80-ig Bács-Bodrog vármegye, Zombor, Baja és Szabadka városok főispánja, valóságos belső titkos tanácsos, 1884—1905-ig a honvédelmi minisztérium államtitkara, 1905-ben bírói rangot kapott.

Gulácsy (Guliesi). Bereg vármegyéből származik. 1428-ban az ottani Gulács helység birtokosa, melyre 1545-ben új adományt nyert. Idővel átszármozott Bihar, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyékbe. Biharban 1753-ban és 1767-ben kirlettette ki nemességét. Szabolcsban Gyulaj helységben birt földesúri joggal. Szatmárban Fülöpös, Fülöpösdarócson, Gyarmaton stb. helységeben volt birtokos. Tagjai közül Lajos jelenleg Ófúttakon lakik.

Győrky. Hont és Turóc vármegyékben olterjedt család. Az 1751—55. évi országos nemesi összeírásban György van felvéve a vármegye nemesinek névsorában.

Gyukics (Gyukity). Gy. Lázár szenttamási határőrvidéki zászlótartó, neje Ivanova Erzsébet, gyermekai János és Erzsébet, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemes levelet. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban Lázár van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. 1758-ban adományt nyert Szenttamáson. E családból származott Abraham tábornok († 1909).

Gyulínacs. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Arzón van felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Gyurisics. Gy. János martonosi határőrvidéki hadnagy, neje Marcsitis Sivana, leánya Angela-Erzsébet 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemes levelet, melyet 1752-ben hirdettek ki a vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban János van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemesinek névsorába.

Hadik (Futaki gróf.) Turóc vármegyéből származik. Boldizsár 1585-ben Tótprónán lakik. F a János (szül. 1583 † 1642) superintendens. Fia I. Mihály, ennek fia II. Mihály, kinek nemességét III. Károly király 1720 nov. 6-án kegyelemből megerősítette, a Nádasdy-erzbedben kapitány volt. Fia András (szül. 1710 † 1790 márcz. 12.) tábornagy, kit 1763 márczius 20-án magyar grófi, 1777-ben római szentbirodalmi grófi rangra emeltek. II. András hadi érdemei jutalmául 1769-ben nyerte a futaki és a cserévesi uradalmakat, melyeknek birtokába a kalocsai káptalan 1770-ben és 1771-ben beiktatta. 1776 szept. 9-én Bács vármegye főispánjává nevezték ki. Fiai János József helytartósági tanácsos, Károly cs. kir. altábornagy, elesett a margóci (1800) csatában és András († 1840) lovasági tábornok. Károly fia Frigyes a futaki uradalom egy részét a XVIII. század végén eladta gróf Brunswick József országbíróknak, majd 1801-ben Károly testvére András is eladta az ő részét, mely adás-vevés királyi megerősítést nyervén, gróf Brunswick 1810-ben a futaki uradalom birtokába iktatottat. Brunswick József országbírónak 1827-ben liútdok nélkül bekövetkezett halálával a Hadik család újból igényt tartott a futaki uradalomra, de azt visszaváltani nem tudván, az uradalom továbbra is a Brunswick grófsók tulajdona maradt. A fenti András fia Gusztáv, ki 1848—49-ben honvédezéses (szül. 1801 † 1873) és a szegedi hadosztály parancsnoka, tevékeny részt vett 1848 oszén és 1848—49 telén a szerbek elleni küzdelemben.

Czímer: (ösi) feketében, arany koronán, szájában levágot török főt, jobbszó lábában kardot tartó, kétfarjú arany oroszlan. Sisakdász: pajzsalak növekvően. Takarók: fekete-arany—veres-ezüst.

Hajnal. H. Ferencz, Békés vármegye bizonyítványa alapján, 1753-ban hirdette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban János és Ferencz vannak felvéve a vármegye nemesinek névsorába. A család 1803-ban Nemesilitesen nyert adományt.

Hammerschmied. H. Ferencz-Antal és neje Zsuzsanna, 1718 szept. 13-án nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1719-ben hirdettek ki. Ferencz 1721—25-ig Bács vármegye II. alispánja. 1725 október havában azonban a főispán állásától elmozdította, ekkor az újonnan alakult Bodrog vármegyének ajánlotta fel szolgálatait, mely 1728-ban alispánná választotta és követlül küldte az 1729. évi országgyűlésre. Birta Borsod és Legyen pusztákat, melyeket tőle a Latinovits család vásárolt meg.

Ható. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Ignác van felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Hayll. H. Ignác, neje Fenderich Anna-Mária, leánya Borbála 1741 okt. 28-án nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1742-ben a vármegyében meghirdettek. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Ignác van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. 1821-ben Zsigmond és Miksa nyertek nemesi bizonyáglevelet Bács-Bodrog vármegyétől.

Hegyí. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból József van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. János 1796-ban Veszprém vármegye bizonyítványa alapján hirdette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében.

Heinrich (Ómoraviczai). H. Alajos és Ferencz 1827 június 1-én hadiérdemeik jutalmául nyerték a czímeres nemeslevelet. A család Ómoraviczán volt birtokos, hol az 1841. évi nemesi összeírásban Alajos, valamint ennek fia: ifj. Alajos, Károly, János, Ferencz és Nándor, továbbá Ferencz és emek fia: János, Károly, Ignác, ifj. Ferencz, Lipót és József vannak felvéve. Ferencz 1845 június 3-án családnevét legfelsőbb engedéllyel Incedyre változtatta.

Czímer: négyelt pajzs. 1. és 4. veresben befelé fordult arany oroszlan. 2. kékben jobbradólt, ezüst horgony. 3. kékben két ezüst pólya felett aranyleveles korona. Sisakdász: nyílt fekete szárny közé tűzött veres-fehér zászló. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Heisler Gyurgyovinszky. H. Ferenczre 1907 jun. 7-én kelt legfelsőbb elhatározással, nagy atyja Gyurgyovinszky György neusségét kegyelemből átruházták. A Gy. család 1656 május 21-én nyert czímeres nemeslevelet, a melyet Trenésén vármegyében 1637 decz. 11-én és Torontál vármegyében 1840 május 11-én hirdettek ki. E családnak 1848 előtt Puchón volt birtoka.

Czimer: kékben, zöld alapon, aranyleveles koronán könyöklő, három, keresztalakban, hegyekkel lefelé álló nyílvesztőt tartó, veresmezű, sárga hajtókás kar. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Herczegh (Szeke ői). A Héder nemzetségből származik. Egyesek őse I. Péter a Nemetújvári ágából, ki 1342-ben Bodrog vármegye főispánja. A család a XV. században Baracska, Béreg, Diávod (Dant), Herczegszántó, stb. helységeken volt birtokos. Tagjai közül Rafael 1437—98-ig boszniai püspök, Miklós 1459—90-ig Mátyas király pohárnoka. Fia Ferencz (1495—1505) az 1505. évi rakosi országgyűlésen Baranya vármegye követe. Ennek fia Miklós a mohácsi ütközésben (1526) török fogságba került. A család utolsó sarja Imre (1527) I. Ferdinánd király udvarmestere, kívül a családnak a XVI. század elején magvaszakadt.

Hernyákovics. H. János, volt titeli határőrségi zászlótartó, 1751-ben kapott czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban János van felvéve a vármegye nemesei sorába. Mílos jelenleg Titenen lakik

Horánszky (Hórai). Liptó és Szepes vármegyében már a XVI. század elején szereplő nemes család. Innen egy ága Pest vármegyébe szakadt. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e család tagjai Bars, Liptó, Nógrád és Szepes vármegyék nemesei között fordulnak elő. László jelenleg Bács-Bodrog vármegyében lakik.

Horváth (Szentgyörgyi). Vas vármegyéből származik. Egyik ága Pest vármegyében telepedett le. Ez ágból származott Antal, ki 1848—49-ben Bács-Bodrog vármegye főispánja s a ki Baján volt birtokos.

Horváth. Ily nevű családból József és Mihály 1767-ben igazolták nemességüket. Utódaik Nemesmiliticsen laktak. H. András, István, József, János és Dániel 1798-ban Pest vármegye bizonyítványa alapján hirdették meg nemességüket. H. Ferenczet és Istvánt 1800-ban vették föl a vármegye nemesei közé.

Horváth (C abai). Nyitra vármegyéből származik. Onnan Pest vármegyébe szakadt. József 1795-ben Pest vármegye bizonyítványa alapján vették föl Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába. E család Pacsér egy részét bírta. Mihály 1800-ban vármegyei főszámvévo volt. Tagjai közül Péter cs. és kir. huszár-százados; János és István pacseri lakosok.

Czimer: kékben, hármas zöld halom középsőjén nyugvó, leveles koronából kiemelkedő, görbe kardot tartó arany oroszlán. Sisakdísz: görbe kardot tartó, könyöklő, pancerélos kar. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Huszágh. H. István 1667 július 12-én kapott czímeres nemeslevelet Sósbarthyáni előnévvel I. Lipót királytól. A család Zólyom vármegyéből származik, de később elterjedt Nógrád, Zemplén és Bács-Bodrog vármegyékben is. Bács-Bodrog vármegyében még 1848 előtt telepedtek le. Ez idő szerint Nándor ügyvéd Zentán és István városi tanács Magyarankizán.

Czimer: kékben, zöld alapon, aranyarkolatú görbe kardot tartó, arany oroszlán. Sisakdísz: arany markolatu görbe kardot tartó, veresmezű kar. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Huszár. E család királyi adomány alapján a XIX. század eleje óta Pacsér községben volt részbirtokos, a község más 12 közbirtokosával egyetemben, melyet H. Károly és Elek 1800-ban több más nemes úrral vettek meg a kincstártól.

Ivancs. E család tagjaiból 1780-ban I. Józsefet, Jánost és Imrét, 1790-ban I. Józsefet, Jánost, Jakabot, Tamást és Imrét, 1799-ben I. Józsefet, Györgyöt és Jánost, Heves vármegye bizonyítványa alapján iktatták be Bács-Bodrog vármegye nemesei közé. A család 1803-ban Nemesmiliticsen adományt kapott.

Ivánkovits. I. Miklós és Antal 1744-ben hirdették ki nemeslevelüket Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Antal és Miklós van felvéve a vármegye nemesei sorába. I. Albert, Tádé, Márton és Mihály 1798-ban Nemesmiliticsen igazolták nemességüket. A család 1803-ban Nemesmiliticsen adományt nyert. 1808-ban I. Györgyöt iktatták a nemesek közé.

Jancsovics. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Jeremich. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Zsivan van felvéve a vármegye nemeseinek lajstromába.

Jeszenszky (Kisjeszeni és Megyefalvai). Őse Paulovics Miklós volt, ki Jámbor Ádámmal együtt a Turócz vármegyében fekvő Kisjeszen helység felét nyerte 1521-ben II. Lajos királytól adományképen. Maradékai erről írták nevüket. Ennek utóda, János, Turócz vármegyéből Baranyába költözött, 1756-ban a Megyefalvai előnevet nyerte adományul. János (1748—1765) fiai Emánuel (Emánuel utódai közül III. Ferencz Baranyavármegye 30 éven át alispánja, IV. Ferencz országgyűlési képviselő.) (1749—1805) és Antal ágát két fővonalban terjesztették odább. Antal (1774—1812) fősolgabíró és országgyűlési követ; ágából Gyula, 1848—49-iki honvédszázados, esesett a kátrji ütközésben. József 1861-ben fősolgabíró, Zoltán a magyar nemes testőrségnél szolgált, 1848-ban a honvédséghez lépett át és a szabadságharcot végigküzdötte. Lehel 1848—49-ben a császári-huszároknál szolgált. Géza 1848—49-ben nemzetor. József fiai közül Aladar kir. járásbíró, Gyula fősolgabíró, Béla Temerinben lakik, Kálmán főszámvévo. Tyudar Ibfán földbirtokos.

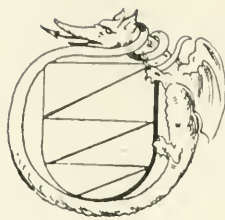
Czimer: kékben, zöld alapon vörösruhás, sárgaóves és csizmás, süvegű férfi, jobbajával baltát emel, baljával szarvánál fogva tart egy dämvadat. Sisakdísz: a pajzsbeli férfi növekvően. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Julinácz. J. Arzén, mint csurogi kapitány, 1751-ben ugyanott birtokadományt nyert, melybe a kalocsai káptalan iktatta be. 1755-ben meghirdettette nemességét. A birtokot 1757-ben 2500 frtért adta el a kincstárnak. Ennek unokája Péter, 1808-ban a vármegyétől nemesi bizonyítványt nyert s 1809-ben a bácskai nemesi főkölde sereg gyalogságának a kapitánya volt.

Kajthy (Káity). Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Jakab, Miklós, Márk, József és Péter vannak felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Az 1841. évi összeírás szerint Dávid övegye Baján lakott.

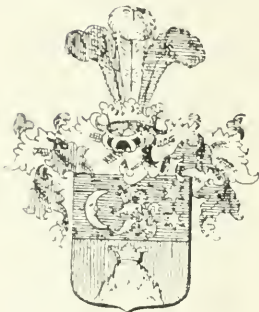
KRAY.

KISVARDAY.

KOVÁCS.

KULUNCSICS.

KOVÁCSICS.

KÉSMÁRKY.

LATINOVITS.

MARÓTHI.

MANDICH.

Kanacsánin. K. János tiszaí határőrségi hadnagy, neje Vukova Sivana és gyermekei: Cyrill és Anasztaz, 1751-ben nyertek czimeres nemeslevelet s 1758-ban birtokadományt.

Kanacszy. Az 1754—55. évi országoi nemesi összeírásban János van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemesének névsorába.

Kányó. K. János, neje Body Ilona és gyermekei: István, Mihály, György, János és Pál, továbbá István neje: Bakos Mária, Mihály neje: Molnár Dorottya, György neje: Balás Erzsébet, 1714 márczius 14-én nyertek czimeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országoi nemesi összeírásban Pál, István és György vannak felvéve Bács vármegye nemesinek névsorába. Egy másik hasonló családól Mihály 1766-ban igazolta a nemességét Bács-Bodrog vármegyében. Györgyöt és Gyulát 1785-ben, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, vették fel a vármegye nemesi közé. István 1791-ben szintén Nógrád vármegye bizonyítványa alapján igazolta nemességét. Az 1826. évi vármegyei összeírásban e családot a nemesmiliticsi közbirtokosok között találjuk. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Alajos Baján lakott. A családból jelenleg Ödön Bácsújfaluban lakik.

Karácson (*Bozsóki*). K. András 1656-ban nyert czimeres nemeslevelet, melyet 1658-ban hirdettek ki Veszprém vármegyében. A család Veszprém vármegyében telepedett le, a hol 1848 előtt Torna és Bozsok községben volt földesúri joga. A XIX. század első felében Bács-Bodrog vármegyébe telepedett, hol József 1836 június 20-án hirdette ki nemességét, 1909-ben a király a *Bozsóki* előnevet adományozta neki. E családból származik Gyula, (1895—1906-ig) Bács-Bodrog vármegye alispánja, kir. tanácsos, a III. oszt. vaskoronarend lovagja. Fiai közül Gyula, kir. alügyész és Pál m. kir. honvédluszárfőhadnagy.

Czimer: kékben, ágaskodó fehér lovon ülő, sárgacsizmás, fehérnadrágos, veresdolmányos, görbe kardot tartó magyar vitéz. Sisakdísz: veresruhás, sárgaöves és fehérkucsmás kinölvő magyar vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában levágott török főt tartva. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Karakassévit. K. Bragics, moholi határőrvidéki hadnagy, neje Mediczka Sztaja és gyermekei: Szabbas, János, Tivadar és Thodor, 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemeslevelet, melyet ugyanezen évben hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országoi nemesi összeírásban Drag van felvéve a vármegye nemesi közé. 1758-ban királyi adományt nyert.

Karapancsics I. K. Száva, kanizsai hadnagy, neje Popovics Makrina és gyermekei: Mihály és Mária, 1751 márczius 1-én nyerték czimeres nemeslevelet, melyt még ebben az évben Bács vármegyében kihirdettek. Az 1754—55. évi országoi nemesi összeírásban Száva van felvéve a Bács vármegyei nemesek névsorába.

Karapancsics II. K. Miklós, kanizsai zászlótartó, neje Radonlavleva Rusicza, valamint leányai 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemeslevelet.

Kászonyi. K. Ferencz és Sándor 1774-ben, Zemplén vármegye bizonyítványa alapján, hirdették ki nemességüket Bács vármegyében. Ferencz 1773—1787-ig Bács vármegye főjegyzője volt. 1826-ban a családnak Pacser helységben volt földesúri joga.

Kerék (*Motesici*). Trencsén vármegyéből származik. Első ismert őse, Ferencz, 1658-ban Trencsén vármegye alispánja volt. 1690-ben még Motesiczen volt birtokos. 1816-ban átszámrazott a Jászkuénságra, később Csongrád, Tolna és Krassó vármegyékbe. Illés jelenleg Baján lakik. Ferencz és György eszervenkai lakosok.

Czimer: vágott pajzs. Elül aranyban, a vágási vonalból kiemelkedő fekete sas. Hátral ezüst pólyával, vágva, felül kékben három (1 : 2) hatágú arany csillag, alul veresben arany oroslán. Sisakdísz hiányzik. (Családi közlés.)

Késárky. K. János Albert 1649 április 13-án nyert III. Ferdinánd királytól czimeres nemeslevelet, melyet 1649 június 21-én a Sztregován tartott közgyűlésen hirdettetett ki. A család egy ága Nógrád vármegyéből Pozsony vármegyébe költözött, hol György 1755-ben főszolgabíró volt. Ennek fia, József, (1780) Veszprém vármegyébe, Berhidára költözött, neje szentkirályszabadjai Rosos Magdolna után a berhidai birtokot bírta. A család másik ágából János 1777-ben, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, hirdettette ki nemességét. Egy másik Jánost, szintén Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, vették fel a vármegye nemesinek sorába. Antal, táblabíró, 1809-ben a vármegyei felkelő nemes seregőrnagya volt. A veszprémi ágból József és Pál-Antal 1820 november 23-án hirdettették meg nemességüket Bács-Bodrog vármegyében, ugyanők előfordulnak az 1841. évi összeírásban is, ekkor Baján laktak. Ennek az ágnak Öbecsen volt földesúri joga. József jelenleg Zomborban lakik; Béla ugyanott ügyvéd. Géza Szentfülöpn lakik. József árvaszéki ünök Zomborban.

Czimer: kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó, arany oroslán. Sisakdísz: kinövé fehér egyszarvú. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Kiss (*Kissárosi*). Nógrád vármegyéből származik. Nemességét 1691 december 30-án hirdettette ki Türcöz, 1782 október 9-én Sáros vármegyében. 1782-ben Bács-Bodrog vármegyébe telepedett le, hol Bácszentamason volt birtokos. Nemességét 1783 márczius 17-én hirdettette ki s 1839 márczius 11-én nyert nemesi bizonyítványt. Tagjai közül János 1691-ben gyalogsági kapitány, János mint alezredes 1758-ban esett a hochkircheni csatában. József, kir. kamarai igazgató-mérnök és Gábor, sz. kir. mérnök-kari őrnagy, 1792-ben a Ferencz-csatornát terveztek és építettek. Ferencz, (szül. 1791, † 1859) ki korának híres régése, 1839-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta. Mihály 1816-ban Bács-Bodrog vármegye táblabírája. Manó 1848—49-ben honvédszázasos, ki a tarcsali csatában 1849 január 22-én súlyosan megsebesült. Gyula jelenleg Óverbáson jegyző.

Czimer: kékben, zöld alapon, három természetes színű lilomot tartó arany griff. Sisakdísz: pajzsbeli griff növekvően. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Klinovszky. Az 1754—55. évi országoi nemesi összeírásban József van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. Mátyás 1793-ban Nemesmiliticsen lakott. József, András és János 1800-ban igazolták nemességüket, mely alkalommal nemességüket legfelsőbb elhatározással elismerték. 1803-ban Nemesmiliticsen nyertek adományt. 1826-ban a család Nemesmiliticsen volt birtokos. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint József, Dániel és ifj. József Szabadkán laktak.

Knezevity. K. Mátyás, György és János, a kik az 1753. évi nemesi összeírás szerint Nemesmiliticsen laktak, már ekkor nemeseként szerepeltek. Knezevity Antal és István 1843 február 9-én igazolták nemességüket, melyet ez alkalommal a legfelsőbb helyen is elismertek.

Kmez. Helyneve családból, az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban, Máté, György, János és Simon vannak felvéve Bács-Bodrog vármegye nemesinek névsorában. K. György, Simon és Mátyas, egy másik Simon és Mihály, 1798-ban igazolták nemességüket Bács-Bodrog vármegyében. A család 1803-ban adományt nyert Nemesimilitésan. E család sarja, Antal, 1842-ben másod, 1843—48-ban első napsán, a ki Újverebáson volt birtokos. Lehel jelenleg ügyvéd és Bács-Bodrog vármegye tiszteletbeli ügyésze, Hódgáson lakik. Bránó jegyző Mátétollán.

Czimer: kékkel és veressel vágyva. Elül a sárkányfőlö Szent-György lovag képe, hátul arany-jogart tartó, koronás arany oroszlán. Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán. Takarók: kék-ezüst — veres-ezüst.

Komáromy K. István és János, Nyitra vármegyei lakosok, 1699-ben nyertek czimeres nemeslevelet. Idővel a család átszámrazott Torontál és Csanád vármegyékbe, Csanád vármegyében 1836 július 25-én adott K. Lajosnak nemesi bizonyítványt, ennek fia Béla Zentán telepedett le. Fia Béla jelenleg rendor kapitány Zentán.

Czimer: Kékben, hármas zöld halmon, felemelt jobb lábával koszorút tartó, tornészes színu darú. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Komlosy. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Mihály van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemesinek névsorába.

Konez. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban András és Sándor, joint nem-similitési birtokosok szerepelnek Bács-Bodrog vármegye nemesinek névsorában. Az 1776 évi összeírásban Sándort és Józsefet találjuk felvéve.

Koronay K., az-ottl Kroner József, neje Lipkay Anna, gyermekei: Ferencz-Károly, József-Ignác, László-Alajos, Teréz, Katalin és Anna, 1795 február 26-án nyertek czimeres nemeslevelet. E családból Ferenczét 1795-ben vették fel a vármegye nemesi közé, József 1807-ben nyert bizonyítványt a vármegyétől, 1826-ban Almás és Paacsér helységeiben volt földesúri joga. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Antal és József özvegye Almáson laktak.

Köröskényi (Köröskényi). Nyitra vármegyéről származik, hol egyik sarja, Benedek, már 1520—39 között Kisköröskényben birtokos volt. Péter 1586-ban Alsóköröskényben vett birtokot Thúró z-i Pétertől. János (1706) érsekújvári parancsnok. A vármegyébe elsőjében György költözött, a ki 1738-ban szolgabíró volt s Patachich érsektől birtokadományt nyert. Károly 1766-ban hirdette ki nemességét, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján. Miklós a bácsi 1797. évi felköl némos s r. g. mel hadnagyri rangot viselt. Ferencz a XIX. század elején Szentantónal volt birtokos. Fiai közül Károly 1848—49-ben honvédtiszt, Antal 1848—49-ben a Lehel-huszároknál hadnagy később Zentán köztisztviselő.

Körmeny. K. István, 1734—39-ig Bács vármegye főjegyzője, 1745-ben igazolta nemességét. Az 1826. évi vármegyei összeírásban a nemesimilitési közbirtokosok között foglalt helyet.

Kossa (Magyary-Kossa, Nagysarlói). Régi csallóközi nemes család, melynek első eredeti oklevele 1381-ben kelt, a pozsonyi káptalan előtt. A család hol Kossa, hol Magyary néven fordul elő. Újított czimeres levelet 1599 április 1-én kapott I. Rudolftól Nagysarlói Kossa Albert, fia Gergely, két testvér: Pál és János és ennek leánya Zsuzsanna. A család e három testvér után három ágira szakadt. A Jásznagyúnszolonok, Post és Tolna vármegyékben ma birtokos család Jánosotl ered és a leszármazás szakadtánál. A családnak Komárom, Tolna és Heves vármegyékben is volt és van birtoka. Nemességüket Barsban 1600 december 18-án, Komáromban 1699 márczius 10-én és 1727-ben, Veszprémben 1758 július 29-én, továbbá Fehér, Tolna és Heves vármegyékben hirdették ki. A czimerlevélszerző Jánosnak a fia volt Miklós, ennek fia János, ki 1600-ban született és 1710-ben halt meg 104 éves korában. Ennek fia volt Péter, kinek három fia maradt: ifj. Péter, az idősb és István, az ifjabb ág megalapítója, József magtalanul hűnyt el. Az ifjabb ág utódai 1876-ban telepedtek Bács-Bodrog vármegyébe, a hol most Miklós dr. Titelen kir. közjegyző.

Czimer: kék, jobharánt pólyával hasított, ezüst és veres pajzs. A pólyában jobbra futó, természetes színi oroszlán. Sisakdísz: veres struettollas, sisakos és vasba öltözött, szemköz fordult vitéz növényen, jobbában kardot tart, melynek hegyére turbántos török fej van tűzve, baljában kékkel és arannyal vágott s a sisak koronájába tűzött zászlót fog. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Kossity (Kossits) K. Péter újkobilai zászlótartó, neje Markovics Rozália és gyermekei: András és Márta, 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemeslevelet, melyet 1752-ben hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Péter van felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Kovách (Horti és Rigyezai). K. Pál, a füleki őrség lovaskapitánya, neje Zsuzsanna, fiai: Gergely, János, István és György és leánya Anna, 1613 márczius 26-án nyertek czimeres nemeslevelet II. Mátyás királytól. A család a Heves vármegyei Horton telepedett le, honnan előnévt is vette. András fia Imre, 1794 május 1-én nőül vette Verseghi Márton István leányát. Katalin, mely házasság révén Bács-Bodrog vármegyében telepedett le, 1801 július 10-én I. Ferencz királytól adományt nyert Rigyezai helysége, egyúttal engedélyt, hogy a Rigyezai előnévt is használhassa. 1848 előtt Rigiczán (a mai Regöczen) volt földesúri joga. Tagjai közül kiemeljük a következőket: Pál 1613—1640-b-n a füleki őrség lovaskapitánya. János 1613—1663-ban lovas-főhadnagy. József 1828-ban Nográd vármegyében biztos. Imre, a ki 1801-ben Rigyczát szerez e, előzőleg a herceg Grassalkovich család földelői uradalnának igazgatója volt. Fiai, József, bölcseztudor, Bács-Bodrog vármegye főszolgabírája, több vármegye táblabírája és Mihály, Bács-Bodrog vármegye aljegyzője és több vármegye táblabírája. József fia, János, 1848—49-ben honvédtiszt, később vármegyei aljegyző. Mihály fia ifjabb József 1848—49-ben szintén honvédtiszt, később ügyvéd és Rigyezai földesura, Béla jelenleg gyógyszerész és földbirtokos Regöczen.

Czimer: kék pajzs zöld pajzslábban; abban egymás mellett három levagott törökfő. A pajzs lábból sugározó arany naptól és befeléfordult feldoldtól kísért, aranyarkolatú görbe kardot tartó, páncélos és sisakos vitéz emelkedik ki. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Kováchich (Almási, Radonicsi és Perlekovicsi). Dalmát eredetű család. Első ismert őse Gáspár, kinek nemességét 1604-ben megújították. Gáspár Nyitra vármegyében telepedett le, hol 1608 február 12-én a Nagytapolcsányban tartott közgyűlésen hirdette ki nemességét. Gáspár fiától, Györgytől

a leszármazás a következő: Fia, Ferencz, (szül. 1689) állami regáléből, később Budán generális pere pter. Fia, II. Ferencz, (szül. 1739) alapítványi igazgató s Baranya vármegye táblabírája. Fiai: III. Ferencz, II. György, a hg. Coburg-Koháry uradalmak igazgatója és Antal 1803 április 24-én királyi adományt nyertek Almásra, melynek a család egyikelencz részét bírta. Antal fia: II. Antal 1861—63-ig alispán, ügyvéd. III. György pályáját a gróf Ficquelmont-féle dragonyos ezredben kezdte, majd a gróf Tholdy-féle huszárezredben részt vett az 1866. évi hadjáratban s Königráztól vitézségi érdemjelt kapott, utóbb tizenöt évig a magyar testőrségnél szolgált, mint őrnagy. Károly ügyvéd († 1896), Máté, bácsalmási plébános és Szentbenedeki apát. Antal fia, József, Bács-Bodrog vármegye tb. ügyésze, bírása, ügyvéd. Károly fiai közül Kálmán Bács-Bodrog vármegye tb. főszolgabírája. A fenti III. Ferencz fia volt Albert, ennek fiai: János, honvéduhászarszados és Béla.

Czimer: három hatágú arany csillaggal megrakott, zöld balharánti gerendával vágott, veres pajzsban felül a vágási vonalból és alul a pajzs aljából kiemelkedő 3—3 zöld halom. Sisakdísz: veres és zöld szarv között czölöpösen állított és könyökénél meghajlott, három keresztbe fektetett nyílt markoló páncélos kar.

Kovács, K. József 1755 október 6-án nyert czimeres nemeslevelet, melyet 1756-ban hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. Tán ennek fia volt József, a ki 1781—86-ig és 1790—96-ig Bács vármegye első alispánja volt. Györgyöt 1797-ben vették fel a vármegye nemeseinek névsorába.

Kovács, Borsod vármegyéből származik. K. Benedek, ónodi lovas vitéz, 1628 november 26-án nyert czimeres nemeslevelet. A család a XVIII. század végén telepedett le Temerinben. Leszármazottai számosak, kik közül János tataházaai plébános, Antal temerini tanító.

Czimer: kékben, zöld alapon, fehér lovon ülő, hosszú veresköpenyes, párdőzkaac agányos, sárgaeszinás, fekete kalpagos magyar vitéz, jobbában a kantárt, baljában veres hadilobogót tartva. Sisakdísz: görbe kardot tartó kinövő arany oroszlán. Takarók: kék-arany—veres-züst.

Kray (Krajvai báró). Sáros vármegyéből származik. K. Pál 1662 június 3-án nyert czimeres nemeslevelet. A bárói rangot K. Jakab fia Pál, neje Mihizt Franziska és fiai: Ferencz és János, 1792 augusztus 9-én és a Topolyai előnevet, 1800 április 8-án nyerték. K. Pál (szül. 1735 február 5., † 1804 január 19), 1754 óta az osztrák hadseregben szolgált s résztvett a Létéves háborúban. A török hadjáratot (1788—89) más ezredesi rangban küzdötte végig. A békekötés után (1790) tábornok lett és hadi érdemeiért borsóságot nyert. Az erdélyi elhal zendülés (1787) alkalmával ő fogta el a pörök vezérét. Horát és Klostak. 1793—95-ben Németalföldön harczolt és győzelmeiért altábornaggyá nevezték ki, olaszországi fényes hadi tetteiért pedig (1798) tábornaggyá. 1803-ban nyerte Topolyát királyi adományképen. Fia János báró a: 1841. évi vármegyei nemesi össziírásban fordul elő. Ennek leányát. Irmát, gróf Zichy Nep. János vette nőül, a ki Topolyát kapta kezoményül.

Czimer: kékben, fehér sziklákon álló, jobbában kardot, baljában könyvnyomda szedőeszközt tartó arany oroszlán. Három sisak. Sisakdíszek: I. Kinövő veresruhás, fehér turbános és zöld sapkás szakállas török vitéz, jobbában félholdas löfarkot tartva. Takaró: kék-arany. II. Pajzsbeli oroszlán. Takaró: veres-ezüst. III. Fehérbe öltözött, bárányborsúveges oláh harcos, mellén keresztbe átkötött fekete szijakkal, jobbában kaszárt tartva. Takaró: kék-arany.

A család nemesi ágából, mely a Rökusi előnévvel él, származik K. István, szegedi kir. itélőtáblai elnök.

Kubara (Kubura). K. Osztoja, moholi zászlótartó, neje Radivojova Anna és fiai: István és János, 1751 márczius 1-én nyerték czimeres nemeslevelet, melyet 1752-ben hirdettek ki a vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi össziírásban Osztoja van felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába. Ignác 1780-ban igazolta nemességét.

Kulcsárcsok. K. József bajai je gyező, neje Bischof Erze és gyermekei: Gyula-József-Antal, Ágost-Nep. János-György, József-György-Viktor, Viktor-Ernő. Mária-Kata-Antónia, Karola-Erze, Vilhelmina-Ludovika, Ottilia, Adél-Henrika és Berta-Laura, 1835 április 30-án nyertek V. Ferdinánd királytól nemességét. Nemesmilitiási előnévvel. Egyidejűleg Nemesmilitiessen b rtkoadományt is kaptak. A nemességét Bács-Bodrog vármegyében 1835 október 12-én hirdették ki. K. József fia Ágost vármegyei tb. főlevéltáros volt.

Czimer: veressel és kékkel vágva, felül befelé fordult hold és két hatágú arany csillag között, kardot tartó arany oroszlán, alul kiemelkedő fehér sziklán aranyleveles korona. Sisakdísz: három (piros, fehér és zöld) sztruztoll. Takarók: veres-ezüst—kék-ezüst.

Kunszabó. K. Ferencz, János és György, Szabolcs vármegye bizonyítványa alapján, 1773-ban hirdette tte ki nemességét Bács-Podrog vármegyében. A család Nemesmiliti sen volt b rtkos. 1798-ban Mihály és István nemesi bizonyáglevelet kaptak a vármegyétől. E család tagjait az 1826. évi vármegyei össziírásban a nemesmilitiási közbirtokosok között találjuk felsorolva. Miklós jelenleg bajsa lakos.

Czimer: kékben, hármas zöld halmon, görbe kardot tartó, arany oroszlán. Sisakdísz: kinövő pajzs alak. Takarók: mindkétfelől kék-arany.

Laczkó. L. István, nemesmilitiási lakos, Pest vármegye bizonyítványa alapján, 1766-ban hirdette ki nemességét a vármegyében. Már az 1754—55. évi országos nemesi össziírásban e családból István van felvéve a vármegye nemesei közé. Györgyöt 1780-ban, Nográd vármegye bizonyítványa alapján, vették föl a vármegye nemeseinek névsorába. István 1798-ban bizonyáglevelet kapott a vármegyétől. A család 1803-ban Nemesmilitiésre nyert adományt.

Latinovits (Borsodi és Katymári). A család eredeti neve Latanovics, e néven kapták István és Dániel 1719 szeptember 23-án a nemességét. 1725—26-ban megszerzevén Borsod és Legény pusztákat, 1747 október 30-án Péter és atyjafiai adományt és elonevet szerettek. A nemességészo Dániel fia Péter, Bács vármegye alispánja és kir. tanácsos. Második felesége, báró Bernyákovics Annától született fiai, János és József, megszerezték Katymárt, a melyre 1801 június 12-én királyi adományt nyertek és egyben előnévül kapták azt. János, a Szent István-rend vitéze, a helytartó-tanácsnál szolgált († 1823 február 21). Józsefnek utódai nem maradtak. A család os Tádé, a kinek fiai a nemességészo István és Dániel, kik a ma virágoz két foagat alapították. István ágát Benjámin Dániel fia Péter († 1779) folytatta. Ez utóbbinak fiai közül István (1740, † 1789) és János († 1823) a család emez ágát két vonalban terjesztették tovább. A család tagjai leginkább megyei hivatalokat viseltek. Közülük nevezetesebb szerepet játszottak a következők: Lajos (szül. 1805,

NIKOLITS.

ORCZY.

ODRY.

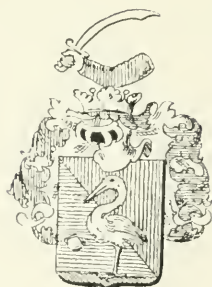
ORSZÁGH.

PAUKOVICH.

PIREI.

PILASZANOVICS

PÓCSKAY.

† 1869 április 20) az 1848—49-iki országgyűlésen Bács-Bodrog vármegye követe. Fiai I. Ödön (szül. 1828, † 1863 június 22) cs. kir. kamarás, dzsidásvezéres és III. Albin (szül. 1830) cs. kir. kamarás. János főszolgabíró volt a vármegyében. Fia II. Illés (szül. 1821 október 20, † 1886 március 29) cs. kir. huszárfőhadnagy. Ennek fiai Ernő (szül. 1854) volt országgyűlési képviselő, Pál (szül. 1856 okt. 9) Bács-Bodrog vármegye n. v. főispánja és Géza (szül. 1863 február) volt országgyűlési képviselő. Benjámin († 1872) Bács-Bodrog vármegye főjegyzője. Fia Móricz (szül. 1806, † 1868 február 26) Bács-Bodrog vármegye szolgabírája és követe.

Czimer: két pajzsban, zöld mezőn kétfarkú, arany oroslán, első lábaival kétnyelvű, veres lobogós, veres nyíl lándzsát tart. Sisakdísz: szemközt fordult veresnadrágos, páncélos, három struczollas, veres nyelű sisakos, jobbában török fejet tartó vitéz növekvően. Takarók: két-arany—veres-ezüst.

Lazarovics. L. Milán csurogi határőrségi kapitány, neje Pannova Similiana és fiai: Pál, Miklós és Mihály, 1751 március 1-én nyertek czimeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben hirdettek ki Bács vármegyében. Mihály 1813-ban igazolta nemességét. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban a Petrovostzellőn lakó L. Ilia, Pál, Száva és Kuzman özvegye vannak felvéve a vármegyei nemesek listájába.

Lestár (Bori és Oroszi). Hont vármegyéből származik. Őse Mátyás (1562), a kitől a leszármazás szakadatlan. A család első telepedési helye a Bars vármegyei Nemesoroszi volt, honnan idővel átszámraztak a Hont vármegyében fekvő Boriba, hol jelenleg is birtokosok. A családot Mátyás (1652—1698), Bars vármegyei adórovó terjesztette tovább, kinek unokái: Mátyás († 1807) és János voltak. János fia Péter († 1822) Kecskeméten volt birtokos. Ennek fiai közül Péter és Lajos Hont vármegyében telepedtek le, mely Sándor Kecskeméten maradt, Fia Pé er (szül. 1818 † 1896) 1848—49-ben honvédszázados, utóbb Kecskemét város polgármestere és a III. oszt. vaskorona-rend lovagja. Lajos Hont vármegyei táblabíró unokája Albert (szül. 1869), ügyvéd, jelenleg Topolyán lakik. Dániel, János és Lajos Pacséron birtokosok, hol a családnak 1848 előtt földesúri joga volt.

Czimer: kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó, kétfarkú arany oroslán. Sisakdísz: pajzsbeli oroslán növekvően. Takarók: két-arany—veres-ezüst.

Lúthvay. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György és János vannak felvéve a vármegye nemesinek névsorába. E család Nemesmiliticsen telepedett le. Laszló 1766-ban, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján, igazolta nemességét. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban több tagja szerepel a nemesmiliticsi közbirtokosok között.

Lóvey. L. János fiai, névszerint János, Mátyás, Antal, Sebestyén, Gáspár, Mihály és József, csantavéri lakosok, 1812-ben Heves vármegye bizonyítványa alapján hirdették ki a vármegyében nemességüket. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban Gergely, József, Mátyás, Antal, István és Mihály Zenta székhellyel vannak felvéve a vármegye nemesei közé.

Magyar. Pozsony vármegyéből származik, mely vármegye bizonyítványa alapján 1763-ban igazolta nemességét. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Antal, a ki Nemesmiliticsen lakott, van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban e családból Imrét Jankovácson találjuk.

Mándics I. (Mándity). M. Mátyás, zombori lakos, 1720 április 29-én nyert czimeres nemeslevelet, melyet Bács vármegyének 1720 október 3-án Baján tartott közgyűlésében hirdettetett ki. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Tamás, Márk és Jeromos vannak felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Mándics II. E család 1688-ban nyert czimeres nemeslevelet, melyet 1747-ben Veröcse. 1798-ban Bács vármegyében hirdettetett ki; Nemesmiliticsen telepedett le, a hol 1803-ban adományt nyert.

Czimer: kékben, zöld alapon, zöld takarós fehér lovon ülő, veresruhás, sárgaciszmiz és köcsagtollal ellátott csakós magyar vitéz, jobbában görbe kardot, baljában a kantart tartva, egy veresnadrágos, sárgadornányos, feketekusmás férfit hajtva maga előtt. Sisakdísz: buzogányt tartó, könyöklő páncélos kar. Takarók: két-arany—veres-ezüst.

Manics. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Márk van felvéve Bács vármegye nemesinek névjegyzékébe.

Mann (Csenoplai). M. Jakab, kir. tanácsos, igazgató-tanár Szegeden, a ki 1906-ban nyert czimeres nemeslevelet, egyike ama családok ivadékainak, a kik II. József uralkodása alatt, Elzászból költöztek be Magyarországra.

Czimer: arany pantallérral vágott pajzs, felül veresben, jobb haránt ezüstpólya, mely mindkét oldalán, ezüstfőállal összekötött, három-három háromleveles ezüst löhervén van díszítve. Alúl hullámos arany pantallérral átszelt kék mezőben, veres csőrű és lábú, csőrében aranykigyós aeskulapopot tartó, repülő arany gólya. Sisakdísz: veres, illetve három ötágú csillaggal megrakott, balharánt arany pályával vágott, kék szárny közül kiemelkedő, jobbrafordult, természetes színű bagoly. Takarók: veres-ezüst—kék-arany.

Márffy (Csébi). E családból Lipótot. 1791-ben, Baranya vármegye bizonyítványa alapján vették fel a vármegye nemesinek névsorába. Lipót, aranyarkantvívű vitéz. 1791—1808-ig a vármegye főjegyzője volt. 1806 július 25-én nyerte a Csébi előnevet, 1810 július 10-én pedig engedélyt nyert, hogy Kliegl Károlyt nevének átruházásával fiává fogadhassa, a kit 1811-ben a vármegyei birtokos nemesek sorába iktattak. 1826-ban Csébi helységben bírt földesúri joggal.

Markovics. M. Damián, a zombori határőrvédelmi erőd kapitánya, 1690 május 29-én nyert Lipót királytól czimeres nemeslevelet, melyet fia, György 1713-ban hirdettetett ki Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Márk, Miklós és Mihály vannak felvéve a vármegye nemesinek névsorába. Egy más hasonnevű családot, mely 1795 május 25-én nyert czimeres nemeslevelet, 1798-ban vettek fel a vármegye nemesinek névsorába. Itt 1787-ben igazolta nemességét. utódai Nemesmiliticsen telepedtek le.

Markulin. M. János 1776-ban, Tamás, Mátyás és György, szabadkai lakosok, 1811-ben hirdették ki nemességüket a vármegyében, 1808-ban Tamás, József, Mátyás és Mihály igazolták nemességüket. Sebestyén 1818-ban nyert nemesi bizonyítványt Bács-Bodrog vármegyétől. Az 1841. évi vármegyei összeírásban e családból Simont, a ki Szabadkán lakott, találjuk feljegyezve. János Felsőszentivánon birtokos.

Matkovits (Matkóczy). M. Lajos († 1895), Bács-Bodrog vármegye zentai járásának főszo­lga­bíraja, a Ferencz József rend lovagja, 1879-ben nyert ezimeres nemeslevelet. Fia Bőla apu­ni tiszteletére, tart. huszárhadnagy, jelenleg Temerinben birtkos.

Czímer: vörösben, zöldszarú s két zöldlevelű, ezüst rózsát tartó, arany orozlán, Sisakdísz: pajzsalak névűekben, Takarók: mindkétfelől: veres-arany, Jehonadt: Virtute et fortitudine.

Matkovasceky. Liptó vármegyei törzssökös családja. Első ismert őse Ábrahám 1282-ben királyi adományt nyert Alsó- és Felsőmátyásfalvát, honnan előnevét vette. Liptóból a család több vármegyébe szakadt. János S. eges vármegyébe költözött, 1587-ben már e vármegye táblabíraja. A legrazusabb etől a Janostól szakadatlanul lehozható. Jánost 1792-ben Liptó vármegye bizonyítványa alapján vették fel Bács vármegye nemesei közé, 1800-ban a család több más nemes birtkosal együtt Pacsert vette meg, hol 1848-ig földesúri joga volt. László 1862—67-ig vármegyei törvény szerű uhnek Tagja közül 1893-ban Emil és Dező vármegyei tisztviselők voltak.

Czímer: kékben, arany koronából kiemelkedő, három ezüst lilomot tartó fekete medve. Sisakdísz: pajzsalak, Takarók: mindkétfelől kék-ezüst.

Mátyus. Pest vármegyéből származik. Márton 1752-ben vették fel Bács vármegye nemesei közé, a ki az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban a Bács vármegyei nemesei névsorában is előfordul. 1763-ban a birtkos nemesek közé sorozták. Az 1826-ban eszközölt összeírás alkalmával a nemesmilitári közbirtokosság között foglal helyet.

Medianszky. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Lázár van felvéve a vármegyei névsorba.

Mészáros (Pacséri). M. János bajai lakos 1774-ben, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján, igazolta nemességét. János gyermekei: Dániel, Lázár és Antal, az utóbbi az 1809. évi Bács-Bodrog vármegyei felkelt nemes sereg főhadnagya, 1801 február 27-én Pacsér község egy részét nyerte adományul. Lázár (szűl. 1796. † 1858) 1848—49-ben altábornagy és hadügyminiszter, Antal fia közül: József bajai és Antal pacséri s tavnkúti birtkos.

Milassin. M. Miklós székesfehérvári püspök s testvére Pál, valamint ennek gyermekei, továbbá elhalt testvéreinek özvegyei és gyermekei, 1791 márczius 7-én nyertek ezimeres nemes levelet, melyet Miklós, Márton és Antal 1791-ben hirdettek ki Bács vármegyében. A család Csávoyn telepedett le, hol az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint ekkor 20 férfi tagja élt. Jelenleg Szabádkán virágzik a család.

Czímer: veres és ezüst ikerpólyával vágott pajzs. Felül aranyban, veresőrű és lábú, koronás fekete sas. Alul kékben, hármas zöld halmon, három hatágú arany esilág. Sisakdísz: három (veres, fehér, kék) struczott. Takarók: veres-ezüst—kék-arany.

Milinyosi. M. Nassa, zentai határvidéki zászlótartó, neje Adárnova Milinka és gyermekei: János, Tódor és Ilona, 1751 márczius 1-én nyertek ezimeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Nassa van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába.

Milkovics. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban a családból Farkas van felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába.

Mirilovity (Mirilovics). M. Maxim, földvári zászlótartó, neje Jovanova Szimlana és gyermekei: Elek és Magdolna, 1751 márczius 1-én nyertek ezimeres nemeslevelet, melyet 1752-ben hirdettek ki. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Maxim van felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába.

Miskolczy. M. István, 1740—1747-ig Bács vármegye főjegyzője, 1746-ban fiaival: Ferencz­czel és Józseffel együtt királyi adományt nyert R. glaticzára, 1748 márczius 25-én pedig a Rogla­cziát előnevét nyerték. Fia József, 1769-ben nyert nemesi biznyságlevelet a vármegyétől, Farkas pedig 1772-ben.

Molnár. A család 1694 december 1-én nyert ezimeres nemeslevelet, melyet 1696 január 4-én hirdettek ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730 évben tartott vizsgálat alkalmával igazolta. M. Sándor 1765-ben, Hont vármegye bizonyítványa alapján, hirdette ki nemességét Bács vármegyében. András 1800-ban, ugyancsak Hont vármegye bizonyítványa alapján, vették fel a vármegye nemeseinek sorába. E család Nemesmilitárius telepedett le, hol 1803-ban adományt nyert.

Nagy (Kisléghi). N. Pál, 1633-ban nyert ezimeres nemeslevelet, melyet 1817 június 30-án Pozsony, 1819 május 3-án Verőce, 1825 november 28-án Bács-Bodrog és 1827 október 15-én Szerém vármegyében hirdettek ki. A család Pozsony vármegyéből származik s 1825-ben telepedett le Bács-Bodrog vármegyében Ákos, jelenleg Palánkán ügyvéd és birtkos. Aladár, bácsi lakos.

Czímer: ezüsttel és veressel vágott pajzsban, hármas zöld halmon, arany markolatú, görbe kardot tartó, kétfarkú arany orozlán. Sisakdísz: három egymás mellett kiemelkedő, természetesen lilom. Takarók: mindkétfelől veres-ezüst.

Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban ily nevű családból István, János és Ferencz vannak felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába.

Nancsics. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Maxim van felvéve Bács vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Nemetzezy (Almás). N. Istvánt és Jánost 1790-ben, Komárom vármegye bizonyítványa alapján, vették fel a vármegye nemeseinek névsorába. István és Nep. János 1803 július 8-án nyerték az Almási előnevét, a családnak 1826-ban Almási helységben volt földesúri joga.

Neszméry. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István van felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába. Antal 1784-ben, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján, hirdette ki nemességét a vármegyében. Istvánt 1793-ban, másik Istvánt 1796-ban és Györgyöt 1797-ben iktatták be a vármegyei nemesei névsorába. A család Nemesmilitárius telepedett le.

Nikolitics (Nicoletich). N. János, szenttamási határőrségi zászlótartó, neje Sivkovics Mária és gyermekei: Anna, Konstantin, István és György, 1735 márczius 2-án nyertek ezimeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István van felvéve Bács vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Nikolics. N. Manó, újvidéki polgármester, neje Raskovich Erzsébet és gyermekei: Tamás, Mihály, Zsuzsanna, Anna és Anasztazia, 1791 február 7-én nyertek ezimeres nemeslevelet.

Nikolits (Nikolics, Szerbográdi). N. Zsiván, szenttanási hadnagy, neje Ninkov Marija és gyermekei: István, Lukács, József, Sára és Márta, 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemeslevelet, melyet még ebben az évben, október 5-én hirdettek meg Bács vármegyében. 1758-ban a család adományt nyert Szenttamásra. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Zsiván van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. E családból származott X. Izidor, 1847—48-ban a vármegye főjegyzője és követe, 1850—1867-ig kerületi biztos. Izidor jelenleg főszolgabíró Ujvidék n.

Czimer: Kékben, két ezüst haránt pólya között, a pajzs felső bal sarkában, hatágú arany csillag az alsó jobb sarokban ezüst felhődtől kísért haladó arany orszárlán. Sisakdísz: két keresztbe-fektetett tornalándsza. Takarók: kék-ezüst.

Ódry (Pacséri). Hont vármegyéből származik. A család 1716 augusztus 28-án nyert czimeres nemeslevelet, melyet ugyanevvel évi december 10-én hirdettek ki Hont vármegyében, hol az 1730. évi nemesi vizsgálatok alkalmával igazolta nemességét. A család egyik ága nunc Pest vármegyébe szakadt. Gergely, a ki már a pacséri előnévvel élt, 1752-ben Pest vármegye nemesi bizonyítványával igazolta nemességét. Gergely fia: Pál, András és Albert, 1766-ban nyertek nemesi bizonyítványt a vármegyétől. A család Pacsér egy részét bírta. András 1789—90-ig és 1791—96-ig másod-1797—1822-ig első alispán. József 1830—32-ig vármegyei ügyész, 1832—42-ig első alispán és országgyűlési követ, majd helytartósági tanácsos. András jelenleg községi jegyző Hercegszántán, István Zomborban lakik. Jenő tolváni és János orszáhlasi lakó. E családból származik L. bel. a m. kir. Operaház n. tagja és ennek fia, a kik Budapestben laknak.

Czimer: kékben, zöld alapon, gyökerestől kitépelt zöld fenyőfát tartó fekete medve. Sisakdísz: pajzsalak növekvőben. Takarók: veres-ezüst — kék-arany. Más változat: kékben, zöld halmon nyugvó, leveles koronán könyöklő, hét búzakalászt tartó, pánczélos kar. Sisakdísz: pajzsalak.

Orczy (Bárá). A család Somogy vármegyéből származik és az ottani Orczy helységől veszi nevét. A családot már a XV. században említik. A XVI. század végén élt Gergely, a kitől a leszármazás szakadtan. A család gazdagságának alapját O. István (szül. 1669 szeptember, † 1749 december 12) vetette meg nagyméretű birtokszerzésével. Fia, Lorincz (szül. 1718 augusztus 9. † 1789 július 28), tábornok, utóbb Abaúj vármegye főispánja. A család nemesi és bárói ágából István† 1731 április 30-án római sz. bír. bárói rangra emelték, 1736 július 5-én pedig O. István kir. tanácsosnak, valamint nejeinek: Petrovay Zsuzsánának és Lőrincz és Anna gyermekeiknek emelték bárói rangját Magyarországra is kiterjesztették. O. István 1736-ban Billárd Mihály özvegyétől megvásárolta Ivánka pusztát, a mit 1741 szeptember 9-én fiának, Lőrincznek ajándékozott, a ki arra 1741 szeptember 10-én nádori adományt is nyert. Ugyanő 1747-ig a Czoboroktól megvásárolt bajai uradalom egy részére királyi adományt kapott. 1826-ban Jankovác és Kisszállás helységekben bírt földesúri joggal. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint e családból O. Béla, György, József özvegye, István és Lajos Jankovácson (Jánoshalma) laktak.

Czimer: négyelt pajzs, a 3. és 4. közé ékelt 5. udvarral. I. Arany mezőben arany zsinóros, vörösruhás vitéz törzse (fellegelő, dolmányja aljáig), derekán arany öv, fején prémes, lecsungó vörös süveg, felment jobbában kivont kardot tartó, melyre levágot, vörös török fej van zárva, balját espőjére tes. II. Vörös mezőben kettős farkú, ágaskodó, arany orszárlán. Jobb első lábában két-leveles, zöld száron, őtszirmú ezüst rózsát tart, arany kehelyvel. III. Vörös mezőben feleke ágaskodó farany orszárlán. Felment bal első lábában kivont kardot tart. IV. Arany mezőben feleke sas, melyet légh elfő az V. udvar. Ebben kék mezőben arany vadászkiurt, arany zsinórral. Sisakdísz: Három sisak. b. (középső) két fekete sasszárny között (a jobboldalin korona alatt arany C, a baloldalin V.) pajzsbeli kinövő vitéz. II. Befelő fordult, kinövő arany griff, jobbjában három (vörös, ezüst, kék) ki nem bontott zászlót tart, felment l aljában három arany nyelv nyilat tart. III. Befelő fordult, kinövő, sisakos, pánczélos vitéz, felment jobbaján ar. vas bu.ogányt tart, l alját espőjére tes. i. Takarók: mindkétfelől veres-arany.

Pajzatorovity, P. Athanáz, tiszai határőrségi hadnagy, 1751-ben nyert czimeres nemeslevelet, melyet még ebben az évben kihirdettek Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Athanáz van felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Czimer: ezüstben, zöld alapon felugró fekete ló, hátrafelé vetett kantárral. Sisakdísz: nyílt fekete szárny. Takarók: mindkétfelől fekete-ezüst.

Pádl. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban András, a ki Nemesmiliticsen lakott, van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. János 1766-ban, Komárom vármegye bizonyítványja alapján, hirdette ki nemességét. Pál, András és István. 1792-ben nyertek a vármegyétől nemesi biznyságlevelet. Antal 1861-ben és 1867—71-ig Bács-Bodrog vármegye első alispánja volt. Lajos jelenleg orszáhlasi lakos.

Pálffy (Erdődi gróf). A család történetét a pozsony vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. E család 1746-ban vétel útján szerezte Novoszellőt (Bácsújlak) és Lőrincz-pusztát báró Zoana János-tól, 1778-ban azonban gróf Pálffy János e két birtokot eladta csepini Adamovics János királyi tanácsosnak.

Pápay, I. József, neje Ekker Anna, leányai: Jozefa és Erzsébet és unokatestvére: Frank Gábor, valamint neje és ennek gyermekei, 1791 január 27-én nyertek czimeres nemeslevelet, me yet még ebben az évben hirdettek ki Bács vármegyében.

Czimer: négyelt pajzs. 1. és 4. veresben ezüst hullámos pólya. 2. kékben befelő fordult, ezüst buzogányt tartó, arany griff. 3. befelő fordult arany orszárlán, első lábaisával tekerődő kigyót tartva. Sisakdísz: kék lobogót tartó arany griff.

Pápay, II. Pozsony vármegyéből származik. P., násként Simonyi Antal, előfordul az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Pozsony vármegye nemesei között. E családból József Pest vármegyébe költözött s Pozsony vármegye bizonyítványja alapján a vármegye nemesi közé felvettetett. 1786-ban nemesi biznyságlevelet nyert Pest vármegyétől. Tagjai közül László jelenleg Bástopolján lakik.

Parcsitich (Rákóczi). P. Márton, neje Csúvardich Olga és gyermekei: Antal és József, 1753 december 3-án nyertek czimeres nemeslevelet, melyet 1754-ben hirdettek meg Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Márton, a ki Zomborban lakott, van felvéve a vármegye nemesinek névjegyzékébe. János, György, Antal, Miklós és József és általuk gyermekeik,

1790 november 18-án nyertek ezüsteremes nemeslevelet; György, József és Ignác pedig 1810 szeptember 21-én Rákóczi énevelet. Tagjai közül Bólog Baja város főispánja (1898). Vincze újvalóki főgimnáziumi tanár. Ottó, es. és kir. huszarkapitány, a ki irodalmilag is működik.

Czímer: kékkel és veressel vagyva. Felül befelé fordult ezüst félholdtól és határgy arany csillagtól kísért arany lilium. Alul zold alapon, görbe kardot tartó, könyökölő páncezos kar, a kardon áttűtött török fővel. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között pajzsteli kar. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Paukovich (Senkiviez). Horvátországból származó család, mely 1550-ben a pozsonymegyei Nagyeskenyén telepedett le, a hol Mátyás és neje Várday Erzsébet és gyermekei: János és Klára, 1684-ben Lipót királytól nemességűítő ezüsterlevelet kaptak, melyet még ugyanez évben a Galántán megtartott közgyűlésen hirdették ki. A család később Gömörben is elterjedt és a XVIII. század elején került Bajjára. Tagjai közül a nemeslelvény szereplő János fia, I. Márton került a Bácskába, ki azután bajai bíró lett és ő terjesztette tovább a család bácskai ágát, míg a gömői ág kihalt. Ennek tagjai közül II. László († 1756) gömői püspök. — II. Pál 1756-ben Gömörben plébános. — János 1765. előtt gömői főszolgabíró. — István, 1757-ben vármegyei esküdt. — I. András gömői főjegyző, majd főjegyző (1764—1770). — III. László gömői főszolgabíró. — II. András (sz. 1765) gömői főszolgabíró, majd kir. táblai bíró és kir. tanácsos. — Ferenc († 1847) gömői főszolgabíró és főpüspök. — A búcskai ágban: Márton fia, Miklós, 1746-ban Baja város bírja. — II. Márton (sz. 1772) több vármegye táblabírája, kir. kincstári ügyész. — Máté (sz. 1778) az 1806—9-iki nemesi felkelésben tűnt ki. — Janos (sz. 1791) Baja város kapitánya, majd bírja. — Ernő. (sz. 1819) bajai földbírtokos, ennek fia, Ottó, jelenleg ny. kir. táblai bíró, kinek fia, Ernő, óbecsei birtokos.

Czímer: kékben, felül egy határgy arany csillag, alul balrafordult, ezüst holdsarlóttól kísért, veres pólya, abban egy arany ormú, fehér szikla felé ugró, kétfarkú arany oroszlan, jobbáiban arany passziókeresztet tartva. Sisakdísz: felemelt jobb lábában követ tartó daru. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Pecsy, P. András, István, József és György, 1753-ban, Pest vármegye bizonyítványa alapján, hirdették meg a vármegyében nemességüket. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban András van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. Ferenc 1742-ben Bács vármegye aljegyzője, 1748—58-ig főjegyzője és 1759—67-ig másodalispánja. A család Nemesmiliticsen telepedett le.

Peres (Bartháni). 1294-ben Batszentpéter (Bácsborsod környékén), 1441-ben Piski (Bács helység határában fekvő elpusztult község) birtokába iktatták. A XV. század elején már Varsodot is bírja.

Pesty (Pescis). P. Miath, titeli hadnagy, neje Veszlá Marina és fiai: Lázár és István, 1751 márczius 1-én nyertek ezüsteremes nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Mihály van felvéve a vármegyei nemesek névsorába.

Piakovity (Pinskovits). János ókobilai zászlótartó, neje Gavrilova Sivana és gyermekei: Pea, Jovanka és Mária, 1751 márczius 1-én nyertek ezüsteremes nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban János van felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Pilaszanovich. A család Pozsony vármegyéből származik. A nemességét Jakab, István, Fülöp és János testvérek szereztek. Nemességüket Bács-Bodrog vármegyében 1741 október 28-án és 1742-ben hirdették ki. Dávid, György és Márk Miskolczy Józseftől megszerezték Roglaticza felé, a melyre 1777-ben királyi adományt nyertek. A nemességszerző Fülöp unokáival: Péterrel és Miklóssal, a család két virágzó ágra szakadt. Péter ágából Józsefnek (szül. 1830 június 24. † 1895 január 23.) a fiai: Mátyás (szül. 1861 november 5. † 1891 november 1) Bács-Bodrog vármegye aljegyzője és József (szül. 1864 április 24) es. és kir. tart. huszárhadnagy. Miklós ágából I. Jenő (szül. 1821, † 1882) 1848—49-ben honvédszázados. Testvéreinek Károlynak (szül. 1823, † 1869 márczius 16) az unokája Antal (szül. 1875 február 28) belligymnizsteri fogal nazó.

Czímer: kékkel és veressel jobb haránt hasított pajzban, zold mezon követ tartó daru. Sisakdísz: kardot tartó, veres mezű kar. Takarók: veres-ezüst—kék-ezüst.

Piret (báros). A család a brabanti Jodoigne városból ered. Régi nemességét Baydaels Károly János, az aranygyapjas-ren d címernoke, 1783 márczius 31-én Brüsszelben kelt oklevéllel erősítette meg. Báro Piret de Bihain Lajos, es. k. kamarást és vezérornagyot 1827-ben honfűsítetták, de mivel a honfűsítási díjat nem fizette le, 1830-ban törölték. 1840-ben érdemeinek elismeréséül a díjat elengedvén, báró Piret Lajos es. kir. aranykulcsos altábornagyot és a Lipót-rend közpékesületét tőjből honfűsítetták. 1860-ban báró Piret Béla es. kir. kamarás 545.000 frtért megvette a bács-feketehegyi uradalmat, azota a család a vármegyében birtokos.

Czímer: ezüst mezőben természetes színű, lombos fa, gyökerestül, melyet két oldalt és alul egy-egy ötszirmú, aranyalvány futtatott, veres rózsá kísért. Sisakdísz: zold-ezüst fonadékon a fa. Takaró: zold-ezüst.

Piukovics (Ómoravicz zai). P. János 1741 október 28-án nyert ezüsteremes nemeslevelet, melyet 1742-ben hirdettek ki Bács vármegyében. A család 1749-ben vette meg Ómoraviczát a Csejthei családól; Mateovics (Mátételék) pusztá fele részére 1779-ben nyert adományt s abba a kalocsai káptalan iktatta be. Tagjai közül említenők a következők: Antal 1777—85-ig és 1790-ben másodalispán. Benedek az 1797. évi vármegyei felkelő nemes seregben kapitány. Fülöp ugyanitt hadnagy. István pedig az 1809. évi felkelő nemes seregben viselt hadnagyí rangot. Agoston előbb vármegyei főjegyző, 1848-ban másod, 1849-ben első alispán, 1850—60-ig törvényészi elnök, 1861-ben es. kir. biztos, utóbb főispáni helytartó. Antal és Lázár 1848—49-ben honvédtisztok, Lázár 1849-ben Szeged alatt esett el. Dénes 1848-ban honvédtiszt, azután mint felszentelt pap Bikityen plébános. Mihály 1861-ben országgyűlési képviselő. Ödön előbb szegedi kir. ítélőtábla, 1890-től kúriai bíró. János kir. táblabíró. Elemér 1905-ben országgyűlési képviselő. József 1900-ban a kerényi kerület országgyűlési képviselője, Ferenc jelenleg Hercegszántón, Antal Baján és Károly Felsőszentivánon lakik.

Czímer: két pajzs veres pajzsfevel. Abban határgy arany csillag és befelé fordult ezüst félhold. Alatta zold alapon, buzógányt tartó, arany oroszlan. Sisakdísz: kőnöve aranyűjtásos, veresruhás és kucsás, aranyarmolatú, görbe kardot tartó, magyar vitéz. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Pocskay. P. György és József, 1742 augusztus 4-én nyertek ezüsteremes nemeslevelet, melyet 1743-ban hirdettek ki Bács vármegyében. Ez az ág Zomborban telepedett le. A család másik ága Pest vármegyéből származik. Sándor pestvármegyei biztos s fiai: József, Péter és András.

1790 november 18-án nyertek ezímeres nemeslevelet. Sándor 1801-ben Pacsér $\frac{1}{2}$ részét nyerte adományul, 1801-ben január 31-én pedig a Pacséri előnevet. Tagjai közül: András 1821-ben táblabíró, Gergely 1822—40-ig táblabíró, Zsigmond esküdt. Sándor 1803-ban zombori ügyvéd és városi ügyész.

Czímer: ezüsttel és kékkel vágva, felül a vágási vonalból kiemelkedő, veres kőntösből állított, aranyöve, szakállas férfi, jobbában zöld szárú és levelű, piros rózsát, baljában derekálóz szorított arany búzakévet tartva. Sisakdíz: kinövő pajzsalak. Takarók: veres-ezüst—kék-ezüst.

Podmaniczky (Aszdói és Podmanini báró). A család a XVII. században Zólyom vármegyében tűnik föl. János és Sándor testvérek, gyermekikkel együtt, 1782 július 5-én bárói rangra emelték. E családból származott József (szül. 1755, † 1823 május 11), ki 1802—1823-ig Bács vármegye főispánja volt.

Czímer: Alulról jövő ékkel három udvarra osztott pajza. Jobbról veres mezőben, zöld alapon álló, páncélos vitéz, fején sisak, jobbában aranymarkolatú, kivont kardot, baljában levágott, vézró török főt tart, hajánál fogva (ősi Podmaniczky címer). Balról arany mezőben koronás, jobbra néző, fekete sas. Az ékben: ezüst mezőben kürt (a testvérek anyjának, Ösztroulezky Juditnak ezímeréből), Sisakdíz: három sisak. I. (középső) két nyíl, fekete szárny. II. A kinövő pajzsbeli vitéz, kardja babérlevelekkel környezve. III. Öt strucztoll, a két szélső és középső arany, a két külső fekete. Takarók: veres-ezüst—fekete-arany. Pajzsartók: jobbról ezüst egyszarvú, balról ezüst ló, fejük kifelé fordítva.

Polimperger, P. József, neje Magdolna, gyermekei: Jakab, János és Erzsébet, Jakab gyermekei: József, György, Teréz és Borbála és testvéreinek Ferencnek fia Fülöp, ennek neje Kaller Erzsébet, gyermekei: Ferencz, György, Fülöp, Ignác, József, Anna-Mária, Magda-Teréz és Róza, 1792 november 26-án nyertek ezímeres nemeslevelet, melyet József 1799-ben hirdtetett ki Bács-Bodrog vármegyében. A család 1820-ban Csébi helységben bírt földesúri joggal.

Polyák. P. Antal bácsi esküdt, neje Csabai Julianna s. József, 1757 július 18-án nyert ezímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben Bács vármegyében meghirdettek. Péter és Márton 1817-ben nemesi bizonyítványt nyertek a vármegyétől. 1826-ban Pacsér helységben volt birtokos.

Popovics (Popovity). P. György határőrvidéki hadnagy, neje Stojanova a fiai: Pál és János, 1751 márczius 1-én nyertek ezímeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György és Zsvikó vannak felvéve a vármegye nemesének névsorába; az utóbbi, a ki szintén határőrségi hadnagy volt, 1751 márczius 1-én nyert ezímeres nemeslevelet.

Popovics II. Ephthimius zombori bíró, nejeők Kerkovics Erzsébettől született Áron, János, György, Miklós, Pulehira, Zsófia és Katalin, családnevüknek Papházra való változtatásával, 1791 szeptember 9-én nyertek magyar nemességet, melyet 1793-ban hirdettek ki Bács vármegyében.

Posdczy. E családból az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Ádám van felvéve a vármegyei nemesek névsorába.

Pruzinazky (Pruzinai). Trencsén vármegyéből származik. P. János 1649-ben nyert ezímeres nemeslevelet, melyet 1752-ben Trencsénben hirdettek meg. Ferencz 1752-ben, Trencsén vármegye bizonyítványa alapján, vették fel Bács vármegye nemesei közé. Ugyanő az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Bács vármegye nemesei között szerepel. József 1758-ban nyert nemesi bizonyáglevelet Bács vármegyétől. 1816-ban Istvánt vették fel a vármegyei nemesek lajstromába.

Purgly (Jószási). Bajorországból származik. Tagjai a XVIII. század vége felé jöttek Győrbe, honnan a család rövid idő múlva Moson, Veszprém, Arad és Torontál vármegyébe terjedt el. Arad vármegyében Józás és Józászhely községekben szerzett birtokokat, mely két községre János és György, 1820-ban, I. Ferenc királytól adományt és ezímeres nemeslevelet nyertek, Jószási előnévvel. A nemességüket 1821-ben hirdették ki Moson, Arad, Torontál és Győr vármegyékben. Tagjai közül János Arad vármegyében birtokos, volt országyűlési képviselő. Sándor, volt országyűlési képviselő, jelenleg takarékpénztári igazgató Szabadkán.

Czímer: négyelt pajzs. I. kékben, kardot tartó arany oroszlan. II. veresben, arany búzakéve. III. veressel és ezüsttel, hatszor hullámosan vágva. IV. kékben, zöld alapon, fehér lovon ülő, kivont kardot tartó huszár. Sisakdíz: két ruhás, veres csák, jobbában kivont kardot, baljában olajágot tartó, kinövő huszár. Takarók: kék-arany, veres-ezüst.

Putnik (eredetileg Meneszkovics-P.). M.-P. István, ügyvéd és zombori főbíró, 1791 január 3-án II. Lipót királytól nyert ezímeres nemeslevelet, melyet ugyanez év április 11-én hirdettek meg Bács vármegyében. A nemességszerzőnek három fia: Antal, József és István volt. Ezek egyikének utóda Béla, Bács-Bodrog vármegye vezéralispánja 1849-ben. Ennek fia Rezső († 1899) családjának utolsó fiarja.

Czímer: kékben, zöld alapon, veres nyeregtakaróval ellátott, fehér lovon ülő, sárgacsizmás, kéknadrágos, veresdolmányos, kalpagos magyar vitéz; jobbában aranymarkolatú gőbe kardot, baljában fehér hadilobogót tartva. Sisakdíz: kinövő pajzsbeli vitéz. Takarók: veres-arany—kék-arany.

Rác (Tóvisi). Erdélyből származik. R. János 1665 június 30-án nyert ezímeres nemeslevelet Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől, melyet Mária Terézia királynő 1776-ban megerősített. A család 1834 február 20-án nyert nemesi bizonyítványt Alsó-Fehér vármegyétől, melyet 1834 április 22-én hirdettek ki Temes vármegyében. Idővel elterjedt Arad és Bihar vármegyébe is. Bács-Bodrog vármegyében 1858-ban telepedett le. Tagjai közül György, († 1909) Kulán volt birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon, aranymarkolatú, gőbe kardot tartó oroszlan, a kardon átütött török fővel. Sisakdíz: hiányzik. Takarók: veres-arany—kék-ezüst.

Radica. E családból János 1725—1729-ig Bács vármegye elő alispánja volt. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György és Mátyás vannak felvéve a vármegyei nemesek névjegyzékébe.

Radisich. Boszniaiból eredő család. Első őse Pál, a XIV. a „bogumil” szektához tartozott. Pál 1381-ben Nagy Lajos követeként megkötötte a turini békét. R. Márk, határőrségi zászlótartó Szenttamason. 1751-ben nyert ezímeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Márk szerepel Bács-Bodrog vármegye nemesei között. Tagjai közül István az 1809. évi bácskai felkelő nemes sereg tiszai koronakerületi részének kapitánya. Jenő helytartóági tanácsos, ifj. Jenő szül. 1856. a budapesti iparművészeti múzeum igazgatója, testvére György miniszteri osztálytanácsos a földművelésügyi minisztériumban.

PUTNIK.

PODMANICZKY.

RUDICS

FÁCZ

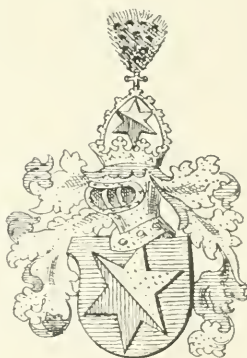
REDL.

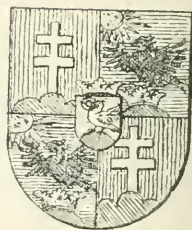
SZEMZÓ.

SULYOK.

SZENTGYÖRGYI.

SZÉCHENYI.

Czimer: ezüstlén, balhártán állított, hatágú aranyesilaggal díszített, zöld hadilobogó. Sisakdísz: váltakozva ezüst és zölddel vágott két borsos-törm. ny. Takaró: zöld-ezüst—zöld-arany.

Rajkócs. R. Péter, új-köbllai határfőreégi hadnagy. 1751 április 1-én nyert czimeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban a családlól Péter van felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Rudl (Rasztnai) (ró). A család R. József, m. udv. kamarai tanácsos, a bácsi és tiszai koronajavak igazgatója alapította, ki 1759 május 17-én rottenhauseni előnévvel osztrák, 1765 április 15-én pedig magyar nemeséget nyert. Fia Ferencz, udv. tanácsos és az erdélyi kancellária előadója, 1780 december 9-én kir. adományképen kapta a bács-vármegyei Rasztna birtokot, a honnan a család előneve ered, a mely 1822 július 5-én nyert megerősítést. Ennek fiai: Imr. Ferencz és Lajos-Ferdinánd. 1808 márczius 11-én kapták a Lára rangot. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint br. R. Imre és Ilosz Pasztinán laktak. A családól Lajos jelenleg rasztnai birtokos.

Czimer: Négyelt pajzs, hasított szív pajzszzsal. El. ben jobbrol, kék mezőben, a hasítási vonalra támasztott, arany félsas; balra ezüst mezőben veres pólya. A nagy pajzsban: I. kékkel és ezüsttel vágva. Fönt balra fordult, kinövő, kettős farkú, arany oroszlán. Lent aranykelyhű, hatszirmú, veres róza. II. és III. kék mezőben, felhőkbl befelé nyúló, meztelen kar, markában aranybőszáru tart, melyből arany-ezüst pénz hull. IV. Veres mezőben agaskodó, arany oroszlán, job első lábában kivont kardot tart. Sisakdísz: Három sisak. I. (középső). Kinövő arany cs. Takaró: kék-arany—veres-ezüst. II. Kinövő ezüst oroszlán, jobb első lábában kivont kardot tart. Takaró: veres-ezüst. III. Veres-ezüsttel és kék-arannyal vágott elefantágyar között, melyeknek öblös végeiből három-három arany búzakalász nő ki. a pajzsbeli része. Takarók: veres-ezüst—kék-arany. Pajzstartók: két fehér ló.

Reviczky (Revisnyei). A család Árva vármegyétől ered. Őse Hontimér, ki 1272-ben IV. László királytól az Arvában fekvő, két ekényi Revisnye birtokára nyert adományt. Fiai: Loránt, Boder és Miklós terjesztették tovább a családot, mely idővel több agrá oszlot. Dénes 1350-ben Demokossal együtt Nagy Lajostól hat ekényi földet nyert adományban a Hotecsin folyó mellett. Bálint 1391—99-ben királyi ember. A családát Árva vármegye 1756 augusztus 15-én kelt bizonyágvele alapján vették föl Zemplén vármegye nemesi közé. Károly (szül. 1737, † 1793 augusztus 10) nagykövet, v. b. t. tanácsos stb. 1770 november 26-án magyar bárói, 1783 november 28-án grófi; János (szül. 1702 június 23, † 1773 november 28-án) altábornagy, birodalmi bárói és Adám (szül. 1786 május 23, † 1862 április 21) es. k. kamarás, v. b. t. l., főudvarmester, borsodi főispán stb. 1825 szeptember 9-én grófi rangot nyert. Ez ágak azonban kihaltak és a család ma csak a nemesi ágban virágzik. Antal (szül. 1723, † 1771) lekéri apát és tábori püspök. Imre 1778—86 között hétszemélynek. Gábor († 1822) debreczeni főbíró. Károlyt és Pál 1832 június 4-én, Árva vármegye bizonnytványa alapján vették föl Esztergom vármegye nemesi közé. Mihály, János és Antal 1836-ban nyertek bizonyágvelet Esztergom vármegyétől. Dienes (szül. 1798) táblai elnök. Károly (szül. 1788, † 1861) kir. tanácsos, törvényszéki elnök, Esztergom vármegye alispánja. László 1815-ben bilirci táblabíró. Elek (szül. 1819, † 1856) 48 előtt az alsó tábla tagja. István (szül. 1828) honvédszázados. Sándor honvédfőhadnagy, elesett 1849-ben. István (szül. 1836, † 1899) es. kir. tábornok. Károly (szül. 1841, † 1899) honvédezésre. Konrad (szül. 1848, † 1908) min. tanácsos. Imre (szül. 1813) kir. tanácsos, zempléni alispán. Pál († 1873) törvényszéki elnök. Károly (szül. 1852) 1891-ben országgyűlési képviselő, Bicolon birtokos. Ambrus, es. k. kamarás, közigazgatási bíró. A család még Abaúj, Pozsony, és Nyitra vármegyékben is el van terjedve. Jelenleg László honvéd-, Adám közös százados Pozsonyban, Jenő pedig kir. közigygyő Palánkán.

Czimer: (nemesi) kékben, zöld alapon, aranysegélyű, verestakarós, fehér lovon ülő, pánczélos, három veres struccoltas sisakos, sarkantyús vitéz, vaskeztűs jobb-lján aranymarkolatú görbe kardot, balján az fekete kantárt tart. Más változat szerint a pajzs felső job sarkátan hatágú aranyesilaggal, a lalsarokán a befelé fordult ezüst felhold van. Sisakdísz: három, arannyal futtatott veres róza, zöld száron, mindenik két-két zöld levéllel. Takarók: kék-ezüst.

Rezeny. A család Pozsony vármegyéből ered. R. János, a gróf Brun zwick-féle uradalom jószágigazgatója, 1801-ben adomány útján Pacsér község egy-tizenkettő részét nyerte. A család 1826-ban Pacsér helys'gben volt birtokos. János fiai: II. János ügyvéd, 1848—49-ben országgyűlési képviselő, később vármegyei árvaszéki ülnök; Imre 1848—49-ben honvéddörnagy; Aurél 1849-ben az aradi csatában esett el. János fia. Róbert, vármegyei tisztviselő és Imre fia Aurél, pacséri birtokos és Zenta város rendékapitánya.

Czimer: kékben kardot tartó arany oroszlán. Sisakdísz: görbe kardot tartó, pánczélos könyöklő kar.

Ribényi. R. András 1749-ben Nyitra vármegye bizonnytványa alapján hirdettette ki nemes-ségét Bács vármegyében. A család 1690-ben nyert czimeres nemeslevelet; nemeséget is 1723. évben a szakolezai kerületben tartott nemesi vizsgálat alkalmával igazolta. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban András van felvéve a vármegye nemesinek névsorába. R. Miksa 1793-ban nyert nemesi bizonyágvelet Bács vármegyétől. István az 1809. évi bácskai felkelő nemes seregben örmester volt.

Rudics (Almási báró). A család Dalmáciaiból származik. R. Kristóf 1756-ban Mária Teréziától kapott czimeres nemeslevelet. Fia: I. Mihály a Szabadka és Almás határában ellenülő birtokot fia: I. Máté, I. Antal és I. János között fölosztotta. I. Máté († 1826 április 28) előbb Bács vármegye főszolgabírája. II. József császár alatt Dezséri Bachó János kerületi biztos titkára, a k két öccsével királyi adományképen kapta Almás három-kilenced részét és az Almási előnevet. Ugyanó 1815-ben megszerzte Künbaja pusztát, a melyet újra telepített Almás helys'ggel együtt, a hol 1825-ben kegyúri templomot épített. Később kir. tanácsos lett, majd Bács vármegye táblabírája és a pozsonyi országgyűlésen Bács-Bodrog vármegye követe. A Ludovika Akadémia számára 1808-ban 5000 fros alapítványt tett. Ennek öcse I. Antal, almási birtokos, kinek II. gyermeke volt. Ezek közül: Dániel (szül. 1786 decz. 12, † 1859 febr.), 1827-ben Bács-Bodrog vármegye országgyűlési követe, 1840-ben alispánja, majd udvari tanácsos és a pesti m. kir. váltóörvényszék elnöke; Károly († 1892) es. és kir. huszártiszt, majd testor és mint huszárzadost nyugdíjazták; II. Antal huszárzadados, 1845-ig a magyar testőrség tagja; II. Máté előbb Bács-Bodrog vármegye főszolga-

baraja, *kékló* határbiraja és országgyűlési követje. I. János Bács vármegye táblabírája volt. Fia I. József 11 (1879 aug. 21), 19 évvel a filozófia és 22 éves korában a jogtudományok doktora. Tervezett munkálkodásával csakhamar megszerezte a rokonság birtokait, úgy hogy az 1860-as években 16,000 hold birtokának évi javadéme meghaladta a 100,000 forintot. 1829—11-ig Bács-Bodrog vármegye adminisztrátora, 1836-ban II. alispán, 1837-ben kir. helytartótanácsos, arany sarkantyús vitéz, Bács és több vármegye táblabírája, kir. tanácsos és a Szent György-rend középkorosztas vitéze, 1844—48-ig Bács-Bodrog vármegye főispánja 1857-ben az osztrák birodalmi bárói rangot nyerte, 1861-ben és 1865—67-ig újból főispán, a mikor a választások belsei titkos tanácsosi ranggal nyugalmába vonult. Ennek fia: II. József (+ 1885) a II. oszt. vaskorona rend lovagja és az alnási kerületnek és ízben országgyűlési követje.

Czímer: arany pajzs két pajzsfővel, abban sugárzó arany nap és befelé fordult ezüst félhold. Alatta zöld alapon, zöld nyeregtakarós felér lovon ülő, kék nadrágos, vörösalmányos és mentés, veres kalpas vitéz, jobbában arany markolatú görbe kardot, baljában a kantárszárakat tartva. Sisakdísz: arany markolatú, görbe kardot tartó, páncélos, könyökös kar. Takarók: arany-veres—ezüst-veres.

Sándor. S. András, hevesvármegyei lakos, 1690 márczius 12-én nyert ezímeres nemeslevelet. A családból István telepedett Bács-Bodrog vármegyébe, ennek nemességét, Heves vármegyének 1807 május 2-án kelt bizonyítványa alapján, az évi szeptember 7-én hirdették meg. István Szántóván kir. kinstári ispán volt. Fia: György és István. György törvényszéki, majd árvászéki ílhök (+ 1879). Fiai: Ferenc 1848—49-ben honvédszázados; Béla Bács-Bodrog vármegye és Zombor sz. kir. város főispánja (1880 decz. 7. — 1895); Géza várm. tisztviselő (+ 1889).

Schlagger (Sapányi). S. Gyula 1902 május 2-án nyert ezímeres nemeslevelet. Gyula előbb vármegyei főjegyző, később Zombor város polgármestere, majd vármegyei árvászéki elnök, ama telepek invadékaiknak egyike, a kik 1786-ban telepedtek le Bresztováczon.

Czímer: vörös szalaggal körülkötött, arany vesszényalábbal és ezüst bárdal rakott, balharánt kék pályával vágott, ezüst pajzsban felül hatágú veres csillag, alul három természetes méh. Sisakdísz: aranymarkolatú görbe kardot tartó, veres nyelvű, kinövő, arany oroslán. Takarók: veres-ezüst—kék-arany.

Sigmund (Lemhényi.) Háromszék vármegyéből származik, egyes ágai az egész székelyföldre kiterjedtek. 1510-ben már Lemhényben birtokos volt. A családja az 1604-ben élt Gergelytől hozzható le szakadatlanul. A család egyik ága 1801—1808 között telepedett le Bács-Bodrog vármegyébe, hol 1836 február 8-án hirdette ki nemességét. Borzason és Ósövén volt birtokos. Tagjai közül Gyula pirasi jegyző, fia Gyula apatini szolgabíró, fivére Dónos vármegyei árvászéki ílhök-Göntér jegyző és földbírók Ósövén, fia János vármegyei tb. főjegyző, ennek testvére Aladár ílhök-gazdász; Göntér testvére Lajos gyógyszerész Ókérön, Gyula pedig Honoluluban (Hawaii szigetek) lakik.

Czímer: kékben, zöld alapon, veresruhás, jobbában kivont kardot, baljában fehér zászlót tartó magyar vitéz. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között kiemelkedő, kardot tartó magyar vitéz. Takarók: veres-arany—kék-ezüst.

Siskovics. Baranya vármegyéből származik, hol Gödrét bírta. 1826-ban Almás helységben volt birtokos. József Bács-Bodrog vármegye aljegyzője, 1841—49-ig Verőcze vármegye főispánja.

Somoskövy. S. István 1792-ben, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, hirdette ki nemességét Bács vármegyében. A család Nógrád vármegyéből Somosújfaluból származik. 1694-ben nyert ezímeres nemeslevelet, melyet 1696 okt. 16-án Heves vármegyében hirdettek ki. Idővel elterjedt Bihar, Szatmár és Bács-Bodrog vármegyékbe is.

Czímer: kékben, zöld alapon, a pajzs jobb oldalán emelkedő szikla felé felugró, fehér egy-szarvú. Sisakdísz: kinövő egyszarvú. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Stepanovics. S. Gáspár 1752-ben. Pozsony vármegye bizonyítványa alapján, hirdette ki nemességét a vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Gáspár van felvéve Bács vármegye nemesinek névsorába. Antal 1791-ben a vármegye adószedője volt.

Sturtecky. S. Mihály, neje Zsófia, fia Márton és ennek neje Borbála, 1655-ben nyertek ezímeres nemeslevelet, melyet Pozsony vármegyében 1657 január 8-án hirdettek ki. A család 1744 okt. 29-én hirdette ki nemességét Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban József van felvéve a vármegye nemesinek névsorában. József és Mihály 1761 május 6-án nyertek nemességbizonyítványt Bács vármegyétől. Aladár jelenleg árvászéki nyilvántartó Zomborban.

Czímer: kékben, zöld alapon, sárgacsizmás, fehérnadrágos, v. resdolmányos és mentés, barnakucsmás magyar vitéz; oldalán két bársnytokos diszkarddal, jobbában három természetes buzakalászt, baljában egy fehér és egy kék, zöldleves szőlőfürtöt tartva. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz, jobbában arany markolatú karddal. Takarók: veres-arany—kék-arany.

Szakáll. Sz. Mihály, 1616-ban nyert ezímeres nemeslevelet. Ennek utódai: György izségi és János hajdudorogi lakosok, 1749-ben nyertek Zemplén vármegyétől nemesi bizonyítványt. János fia, György, Dorogon lakott a Hajdúkerületben, ennek fia, József, ügyvéd, Baján telepedett le, hol mint uradalmi ügyész működött. 1840 május 4-én nyert Szaboles vármegyétől nemesi bizonyítványt, melynek alapján főlvetették Bács-Bodrog vármegye nemesinek sorába. A családból való Adorján kir. közigazgó Gyöngyösön.

Szalay. Sz. Péter 1775-ben, Pest vármegye bizonyítványa alapján, hirdette ki nemességét Bács vármegyében. 1795-ben István szintén Pest vármegye bizonyítványa alapján igazolta nemességét. A család tagjai közül val Zsigmond nádori lakos.

Szántó. Sz. István 1797-ben, mint praedialis (egyházi) nemest hirdették ki, Kollonics Lipót esztergomi érsek 1699. évi július 19-én kelt adománylevele alapján, Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban így nevű családból István, a ki Nemesiliticsen lakott, van felvéve a vármegye nemesinek névjegyzékébe.

Szárics I. Sz. István, ókanizsai határőrségi zászlótartó, 1751-ben nyert ezímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben hirdettek ki Bács vármegyében.

TELEKI.

UJLAKY.

THURSZKY.

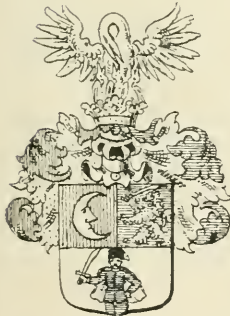
VERMES.

VITÉZ.

VOJNITS.

ZAKÓ.

VUJEVICH.

ZICHY.

Sárcs II. Sz. József, szabadkai tanácsnok, neje Gyozdnovics Mar a és gyermekei: Moricz-Ernő Alajos, György Albert Bertalan, Mária Beatrix, Ida-Annalia és Teréz-Ludovika, 1838 április 19-én nyerték eziméres nemeslovát. E család sarja, Göza, Zentán lakik.

Czimer aranyban, zöld alapon, hatázu veres csillagtol kísért, veres nyeregtagkarós, fehér lovon ül, k. k. kaudrós, montes esakos vitéz; jobbágra vázusra emelt kardot tart, baljára a kanta t. fogja. Sisakdíz: nyíl fekete szárny között, arany markolatú, görbe kardot tartó, könyökölő panezélos kar. Takarók: veres arany—kék-arany.

Szárdy. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban e családból István van felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Sárcs (Pernecz). Óse Zaych aliter Zaykovich Márton, a ki 1589-ben nyert eziméres nemeslevelet I. Rudolf királytól. A család Horvátországból származik. *Jozsof*, a Ferencz-esatorna vállalat pénztárnoka, 1839-ben telepedett le Bács-Bodrog vármegyében, hol az 1839 július 27-én tartott közgyűlésből hirdette ki nemességét. Tagjai közül: Lajos, zombori lakos, Gyula, községi jegyző Kutyon.

Czimer. (szünelzes nélkül) nyílazó oroszán. Sisakdíz: kinővő pajzsalak.

Szichen (Temerini gróf). Horvát eredetű család. Sz. Mátyás (sz. Sándor testvérek 1763 június 21-én nyerték eziméres nemeslevelét, Sándort (szul. 1740 március 18, † 1813 február 27), ki val. b. t. tanácsos, a magyar udvari kamarai elnöke, Koris vármegye főispánja és a Szent István-rend vitéze volt. 1811 július 5-én emelték grófi rangra. Ugyano szerezte meg a bács-vármegyey Temerin birtokot, honnan a család előnevet kapta. Gyermekei: Jozefa, Magdolna, Károly alezredes, Fruzsezska, Miklós (szul. 1782) titkos tanácsos, Pozsega vármegye főispánja és Zsófia főhercegszasszony főudvarmestere és Adolf huszárkapitány. Miklós fia: Károly alezredes, elesett 1849-ben Olaszországban és Antal (†) történetíró és államférfi, es. és kir. udv. főmarsall. A családnak 1848 előtt Járek (ma Tuszvánd-falva) és Temerin helységekben volt földesúri joga. A temerini uradalmat e családtól Feribach Antal vásárolta meg.

Széchényi (Sárvári és Felsővidéki gróf). Régi család, melynek a leszármazása Mihály (1550 körül) veszprémi várparancsnoktól száradatban. A család hatalmának alapját Sz. György (szul. 1592, † 1695 február 18) pécsi, veszprémi és győri püspök, majd kalocsaí és esztergomi érsek vette meg. Megszerezte sok más birtokkal együtt a sárvári és v. d. Nádudvari uradalmat, honnan a család előnevet kapta. A család kiválóbb tagjai a következők: György (szul. 1656), 1696-ban Egervár, Pölöske és Szentgyörgy örökös várkapitánya ezimét, 1697 március 30-án pedig nejétől, Möröcz Iónától született Zsigmond, Julianna és Judit gyermekeivel együtt, grófi rangot nyert. Ferencz (szul. 1754 április 29, † 1820 december 13), a M. Nemz. Múzeum megalapítója, három fia számára a segédsi (Somogy), iványi (Sopron) és a péleksi i (Zala) uradalmakból három hitbizományt alakított. István (szul. 1791, szeptember 21, † 1860. április 8.) a legnagyobb magyar, ki Magyarországot újjászervezésében vezérszeretpet játszott. Sz. Emil, Sopron vármegye volt főispánja neje Hunyady Mária grófnő-án Bogyánban és Vajszkán birtokos. Gyermekei: Alajos, Pál-Imre, Erzsébet-Henriette, Mária-Henriette és Margit.

Czimer: Négyelt pajzs, koronás kerék szívpajzsával. Ebben arany mezőben, zöld halmon álló, kiterjesztett szárnyú, fehér galamb, veres eszéren zöld korszort tart. Nagy pajzs: I. és IV. veres mezőben, zöld harmas halom középsőjéből kiemelkedő kettős keret. II. és III. kék mezőben koronás zöld halom fölélt, az udvar jobb felső sarkából kinővő, arany nap felé röpülő, terünczetes színű sas. Sisak nincs. A pajzsot grófi korona alatt aranybiborpalást fogja be. Jelmonda: Si Deus pro nobis quis contra nos.

Szemző (Kamjenkai). Aeigler János zombori polgár, a ki Szászországból bevándorolt család sarja volt, nejével, Glatz Erzsébettel, továbbá Ján -, Mátyás, Nándor, István és Katalin-Joz-fa nevű gyermekeivel együtt, családnévük nek Szemzore való átváltoztatása inellet, 1842 február 10-én nyerték eziméres nemeslevelét. A család Priglevicezaszentiván (most Bácsszentiván) helységben telepedett le. Tagjai közül: János a nemességiszervező, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, Mátyás 1861-ben és 1865—66-ban országgyűlési képviselő. Nándor 1865—68-ban szintén országgyűlési képviselő. István 1866—68-ban a regézei kerület képviselője, jelenleg zombori birtokos. János kir. tanácsos, 1871-ben országgyűlési képviselő. Gyula 1878-tól kezdve három cikluson át országgyűlési képviselő, utóbb a Bács-Bodrog vármegyey gazdasági egyesület elnöke. A fenti János gyermekei: Károly 1898-tól fozszolgabíró Hódáságon, János 1896-tól fozszolgabíró és D-z-o ügyvédi Titelen, István nyugdíjgyei előadó. Mátyás gyermekei: Artur nyugal. in kir. honvédszázados. Elemér es. és kir. dragonyoskapitány. István birtokos Kerényen, Gyula birtokos Úrszentivánon.

Czimer: kékkel és zölddel hasítva. Elöl a végátsi vonalból kiemelkedő, aranykoronás ezüst sas. Hatúl hatázu arany csillagtol kísért, befelé ford t. koronás arany oroszán. Sisakdíz: kiemelkedő vresnadrágos, aranyszimórs, kékdolmányos, barnakucsmás, köcsagoltas, magyar vitéz, arany markolatú görbe kardot tartva. Takarók: Kék-züst zöld-arany.

Szent-Andrássy. Sz. Imre 1773-ban, Szepes vármegye nemesi bizonyítványa alapján, hirdette meg nemességét Bácsban. Utóda Lajos Ujfutakon lakik.

Szombathy. Gömör vármegyéből származik. Sz. János 1694 március 1-én nyert eziméres nemeslevelet, melyet augusztus 9-én hirdette ki Gömör vármegyében. A család 1787-ben telepedett le Bács vármegyében. Nemességét 1787 április 19-én hirdette ki. Pacséron szerzett birtokot, hol Dániel jelenleg is birtokos.

Czimer: kékben-zöld alapon felugró szarvas, szarvai között hatázu arany csillaggal. Sisakdíz: kinővő egyszarvú. Takarók: Kék-arany—veres-ezüst.

Sztanojevitj. Az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírásban Arzen van felvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Sztratinovics (Kulpini). S. Bogics 1754 július 16-án nyert eziméres nemeslevelet, melyet ugyanaz évben hirdettek ki Bács vármegyében. A család neve eredetileg Vucskovics volt. 1738-ban a hercegovinai felkelést e család tagjai szervezték, de mivel a törökök a lázadást elnyomták, Vucskovics Bogics, János, Tamás és Miklós testvérek magyar földre menekültek s itt Mária Terézia királynőtől magyar nemességét és a kulpini uradalmat nyerték. E családól valók: István 1790—1836-ig karlovczai metropolita; György 1848—49-ben a szerb felkelők egyik vezére. György jelenleg

Kölpényben birtokos. A család 1848 előtt Kulpin községet bírta a hozzátartozó uradalommal együtt, mely a Szernöz, majd a Dungyerszky család birtokába került.

Sztrakay. Vas vármegyéből származik, hol Pál 1733-ban Nemesesóban volt birtokos. Antal, bajai ügyvéd. 1808-ban, Vas vármegye bizonyítványa alapján, hirdette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében.

Szucsics. Szabadkáról származik, hol ősei felszázadon át határőrségi kapitányok voltak. Lukács, a ki 1687-től kezdve Szabadkán kapitány volt, 1690-ben ezimenes nemeslevelet nyert. Nemességét 1718-ban igazolta Bács vármegyében. Fia Illés 1714—24-ig, ennek fia Jakab 1724—43-ig volt szabadkai kapitány. András 1772-ben Bács vármegye főjegyzője. Boldizsár a bácskai felkelő nemes sereg egyik főhadnagya. István az 1803-ik évi felkelő nemes seregben kapitány. József 1819—25-ig másod-, 1828—30-ig első alispán, kir. táblabíró, altárnok (†1835). Károly 1832—38-ig megyei ügyész. Pál (†1834.) székesfehérvári, majd diakovári püspök. A család 1801-ben Pacsér helység egy részét nyerte. János és József pedig 1810-ben a Pacséri előnév használatára nyertek engedélyt.

Szudrovity. Az 1754-55. évi országos nemesi összeírásban Gaja van fölvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Szudy. Zólyom vármegyéből származik. E vármegye 1724 január 13-án kelt bizonyítványa alapján, 1730-ban igazolta nemességét Hont vármegyében. László, János és Benedek 1808-ban Hont vármegye bizonyítványa alapján hirdették ki nemességüket Bács-Bodrog vármegyében.

Taar (Tar). T. György 1744-ben, Zala vármegye bizonyítványa alapján, hirdette ki nemességét a vármegye. Az 1754—55. évi évi orsz. nemesi összeírásban György van fölvéve a vármegye nemesinek névsorába. A család 1803-ban Nemesmiliticsen nyert adományt. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírások Antal, György és Pál Madarason, Mihály Veprováczon lakott.

Tajnay. T. Mihály 1730—34-ig főjegyzője, 1734—40-ig, továbbá 1752—59-ig első alispánja volt Bács vármegyének. A család Bars vármegyéből származik. Mihály 1754-ben, Bars-vármegye bizonyítványa alapján, igazolta nemességét, az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Bács vármegye nemesi között szerepel.

Tamás (Alsókosályi). Szolnok-Doboka vármegyéből származik. T. Lukács, Farkas és Lstván 1609 június 9-én nyertek ezimenes nemeslevelet Báthori Gábornól. Tagjai közül G. ró kovári birtokos, Artur cs. és kir. ezredorvos, fia Szévé, Rumán. György kir. járásbírósi tisztviselő Zentán.

Czimer: veresben, hármas zöld halmon, szájában bárányt a jobb lábában kalászosomót tartó, természetes színű farkas. Sisakdísz: hiányzik. Takarók: mindkét felől veres-kék arany.

Teleki (Széki gróf). A család a régi Garázda nemzetségből ered és közös eredetű a kihalt Horog-szegi Szilágyiakkal. Közös czimerüket (fenyőfát legelő, lángokból kinövő vadkecske) 1409 február 24-én nyerték Zsigmond királytól. A Garázda nemzetség 1408-ban szerzi meg a család nevét adó Telek birtokot Békés vármegyében és 1441-ben az egyes ágak előnevét adó Zágorkáda, Szék stb. birtokokat. Ez ágak fága kihálvány, házasság útján valamennyien a Széki T. családban egyesültek. A család hatalmának és gazdagságának alapját T. Mihály (szül. 1634, † 1690 aug. 21) vette meg, ki Apaffy Mihály erdélyi fejedelem főkanzellárja volt és 1685-ben grófi rangot nyert, melyet halála után a családnak 1685-től kezdve született valamennyi tagjára kitorjesztettek. Mihály fiai: Mihály, László, József, Pál és Sándor 1697 ápr. li 20-án római sz. bir. grófi rangot és bővített czimert nyertek. E családból származik Sándor († 1875), kinek fia József (szül. 1859-ben Gyömrőn) a főrendiház örökös tagja s ennek neje Apaji Szász Julia, ki jelenleg Bácsalmás és Kúnbaja községekben birtokos. Továbbá Arvéd (szül. 1865 június 19.), ki jelenleg Újvidék város országgyűlési képviselője.

Czimer: Hasított és kétszer vágott pa'zs, koronás szilvapa'zsal. Ebben veres mezőben ágaskodó, természetes vadkecske, jobb első lábában háromlevelű zöld ágat tart. Nagy pa'zs: I. és IV. kék mezőben, az udvar alján, szarvaival fölfelé fordított, ezüst félló; ezen befelé ágaskodó, kétfarkú arany oroslán, jobb első lábában arany koronát tartva. II. és V. arany mezőben, a hasítási vonalra támasztott, fekete félsas. III. és VI. ezüst mezőben veres czéllóp. Sisakdíszek: két sisák. I. Befelé fordult, kinövő ezüst egyszarvú. Takaró: kék-ezüst. II. Befelé fordult, ága kodó, kétfarkú. aranyorszlán, jobb első lábában kivont egyenes kardot tart, melynek közepére arany korona van húzva. Takaró: veres-ezüst.

Tessity (Tésity). Mihály, zentai tiszai határőrvidéki hadnagy, 1751 márcz. 15-én nyert ezimenes nemeslevelet, melyet 1752-ben hirdettetett ki Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Mihály szerepel a vármegye nemesi között. 1758-ban Zentán nyert adományt. Tagjai közül Tódor 1797—98-ig Zenta község bírája, Jakab 1838-ban esküdt, Leo 1845—46-ig pénztárnok. Sándor (1880) közyám.

Teszak. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban János, a ki Nemesmiliticsen lakott, van fölvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Thurszky. Th. András, tilhanyi provizor. 1795 decz. 3-án nyert ezimenes nemeslevelet. 1805-ben, mint kulai uradalmi igazgató, Zala vármegye bizonyítványa alapján hirdette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében. Fiai: Ferencz, Károly és Pál. Az 1841. évi vármegyei összeírás szerint Károly és Pál Szántóván lakott. Ferencz 1848-ban Bács-Bodrog vármegye másodalispánja volt. Ennek fia Antal, zombori főbíró és szenátor, kinek gyermekei: Jenő 1893-ban városi tanácsos Zomborban; János községi jegyző Szontán; Zsigmond ügyvéd Zomborban. E családból származik még Pál, titeli orvos.

Czimer: kétkkel és ezüsttel hasítva. Elül: zöld alapon, hegyével lefelé álló, ezüst nyilat tartó arany oroslán. Hátul: a vágási vonalból kiemelkedő, veres csőrű és lábú fekete sas. Sisakdísz: két fekete struccolt közül kinövő, pa'zsbeli oroslán. Takarók: kék-arany-fekete-ezüst.

Tomcsányi (Tomcsányi vagy Tomcsinyi). Turócz vármegyéből származik. Első ismert őse Márton 1467-ben nyert új adományt. Utódai: László, Miklós és György, 1574-ben szerepelnek. A család idővel elterjedt Nyitra, Pest, Békés, Ung és Bács vármegyékbe. Békés vármegyében 1736-ban, Pest vármegyében 1742-ben hirdette ki nemességét, Turócz vármegyének 1740 május 7-én kelt bizonyítványa alapján. Nyitrán 1775 január 10-én igazolta nemességét. A család nyitrai ágából, mely Urmenyben lakott, Tamás 1780 táján Somogy vármegyébe költözött, hol később Pusztá-Kovácsiban szerzett birtokot. Utóda Sándor 1890-ben Bajára költözött, hol jelenleg mint ügyvéd működik. A család Pest vármegyei ágából András 1793-ban vármegye nemesi bizonyítványa alapján

vették fel Bács-vármegye nemesi közé. Ómoravicezan volt birtokos. A családból Abalar, vármegyei tisztviselő Zomborban.

Czímer: kékben, hármas zold halmon, fehér levon ülő, befelé fordult ezüst féllhaldtöl és hatágú arany csillagot kísérő, veresruhát, feketealpakagos magyar vitéz; jobbában kardot tart, melyen levágott török fő van átvetve. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz növekvőn. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Tompás, T. Marton 1753-ban, Sopron vármegye bizonyítványa alapján, hirdette ki nemesiséget a vármegyében, 1807-ben. Péter zombori, Antal hezdáni, Ferencz regoezi és Pál jánosmalmai lakókat a vármegye nemesinek sorába iktatták. A család Nemesültesen volt birtokos.

Tóth. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban János van főlvéve a vármegye nemesi közé.

Farga (Varghay). Ferencz 1736-ban, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján, hirdette ki nemesiséget Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Ferencz van főlvéve a vármegye nemesinek névsorába. 1821-ben Gáspár nyert nemesi bizonyúságlevelet Bács-Bodrog vármegyétől.

Városy (Veszprémi). A Városy család Vas vármegyében nemesi igazolványt nyert. Károly 1877-ben új nemességet kapott Veszprémi előnévvel. A család Veszprém vármegyéből származik; idővel áttelepedett Bács-Bodrogra és egyik ága Győr vármegyébe. Tagjai közül: I. Károly († 1885), pénzügyminiszteri számtanácos volt; ennek fiai: Gyula, kalocsai érsek, Károly, ny. kincstári főszámgazdatiszt, László († 1905), Bács-Bodrog vármegye főszámvívó, Tivadar, tankerületi főigazgató Győrött. II. Károly fiai: Károly és György; míg Tivadar ágából: Gyula.

Vattay (Felső-Vattai). Borsod vármegyéből származik. Kiváló tagja V. Ferencz 1503-ban Léka, Velike és Kapuvár kapitánya. († 1529 táján.) Pál, kinek neje Bornemisza Anna volt, 1651-ben Doroszlót és Matheovesot örökölte. 1662-ben a két pusztá birtokára királyi adományt nyert, 1662-ben Tótháza (Tataháza) birtokába iktatták.

Vermes (Nagy-Budafai). Pozsony vármegyéből származik. 1356-ban tünik fel. 1394-ben Budafalván birtokos. László, a ki Szabadkán lakott, 1755-ben mint adományos nemes hirdette ki családjá nemességét. László és Mihály 1762 decz. 17-én igazolták nemességüket, melyet a legfőbb helyen is elismerték és a királyi könyvekbe bevezették. Mihály, a ki 1810-ben, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján vette föl a vármegye nemesi közé, Almás helységben volt birtokos. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírások Fábián Almás-nak, Jelenleg Béla, volt orsz. képviselő. Szabadkán lakik.

Czímer: kékben, aranyfeles koronán könyöklő, aranymarkolatu görbe kar-dot tartó, pánczélos kar. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között, hatágú arany csillagot nyugvó, ezüst kereszt. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Vidakovics, V. György, a ki társaival 5000 bunyóvac: élén, 1687-ben Törökországból vándorolt ki s Szabadkán telepedett le, 1690. jun. 1-én nyert czímeres nemességet, melyet 1718 deczember 4-én hirdettek ki Bács vármegyében. György részt vett a zentai csatában is; 1701-ben szabadelvi kapitány lett, de már előbb (1690) a bücsi vár helyettes parancsnoka volt s a királytól salva guardiat kapott. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Mátyás, Márton, István, Jeromos, György s Gergely szerepelnek a vármegye nemesi között. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint a családnak számos tagja Almás-n, Baján, Csávolyon, Bajnokon és Nemesültesen lakott. Miklós jelenleg, bácsótóvárosi esperes plébános.

Czímer: kékben, zöld alapon, veresruhás és három tollas főtartó magyar vitéz; jobbában görbe kardot, baljában hajánál fogva lecsingó levágott török főg tarta. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Vitéz (Bodoni.) A XV. században már birtokos volt a vármegye területén. Lénárd 1517 előtt Kis-Bodon birtokosa, kinek elhalálózása után birtokát II. Lajos király ebben az évben Breznicei Jánosnak adta. E család volt a XV. században Szent-Péter (a mai Szonttamás tájékán), mely család 1414—1430 között itteni birtokát a Garaiaknak adta el. E család sarja lehetett János egri várparancsnok is, a ki 1564-ben az elhalt Radics Bozsics Turja nevű birtokát a királytól.

Pojnits (Bajnai nemes és bíró). A család Dalmáciából származik. Tagja. 1687-ben már a szabadkai határőrségben találhatók. Részt vettek a török elleni küzdelmekben és a Rákóczi-féle szabadságharc idején a eszázári seregben katonáskodtak. 1714-ben s a abadkai helyőrség lajstromában V. Miklós, András, József, Péter, Illés és Lukács szerepelnek. Lukács 1724—34-ben már hadnagy. 1737-ben István határőrségi zászlótartó. István Szabadka város főlbírája, János pedig tanácsosa. István fiai: Lukács, a ki 1734—43 között határőrségi hadnagy, továbbá András, Jakab, József, Simon és Mihály. 1759. jan. 14-én megvásárolták a Zákó családtól Baj a község felét 13.000 frtért. De a királyi megerősítést és a Bajnai előnév használatát csak 1793 decz. 16-án kapták meg. Vétel útján megszerzővő Roglatiazele részét is, arra a család 1808 jún. u. 24-én I. Ferencztől királyi adományt nyert és a birtokba iktatást még ez év szeptemberében, a kalocsai káptalan fogatosította. András fia Fábán, 1790 körül Bács vármegye főlzolgabírája, utóbb táblabíró s 1801—19-ig II. alispán. 1805-ben és 1807-ben a pozsonyi országgyűlésen a vármegye követe. Ünokatestvérei: Antal, szintén alispán és Lőrincz, táb abíró. Testvérük József vármegyei esküdt. A család tagjai tevékeny részt vettek mindig a vármegye életében, nevezetesebbek még a következők: Dániel (1825) tb. aligység, 1828-tól szolgabíró, 1832-től főlzolgabíró. Mihály, György, Miksa és János táblabírák (1825). Ferencz tb. aligység, Alajos táblabíró (1828). János főlzolgabíró, Mihály aligység. László, Ferencz, András, Menyhért, Máté és Bertalan táblabírák (1832). Barnabás (1829) szolgabíró, 1844-től országgyűlési követ, 1845-től főlzolgabíró. Ferencz főlzolgabíró. Dénes, Gábor és István táblabírák (1845.) Lukács országgyűlési képviselő (1848). Dávid 1848-ban honvédtiszt. Jakab, Lukács († 1892), Simon, Sándor és Imre szabadkai nagybirtokosok. István titeli fő- és Máté zentai szolgabíró. István szül. 1856 augusztus 18) 1882-ben az államtudományok doktora, Bács-Bodrog vármegye tb. aligjegyző, 1884-ben aligjegyző, 1885-ben tb. főjegyző. 1887-ben országgyűlési képviselő. 1893 márcziusban Baja és Szabadka, 1895 június 6-án Bács-Bodrog, Baja és zombori főispánjává nevezték ki. 1899 január 4-én nyerte a magyar

bároi rangot és az örökös főrendiházi tagságot. Ifj. István (szül. 1861-ben Baján) Bács-Bodrog vármegye alispánja, 1906. december 8-ától. Sándor földbirtokos, 1896-ban országgyűlési képviselőnek választották. Antal szabolcslaki anyakönyvvizető, Illés H. rezsényvántóni lakos.

Czimer: (nemesi). Veresben, arany szarufa felett, a pajzs felső két sarkában, szarvaival felfelé fordított, két ezüst félhold, alatta törzsével szakított, turbános török fővel. Sisakdíz: arany-markolatú görbe kardot tartó, könyöklő páncélos kar. Takarók: veres-arany—veres-ezüst.

Fojnicovics. V. Tádó fia Vúja, földvári zászlótartó, neje Tyurescsa Anna és gyermekei: Simon, Vazul és Ilona, 1751 márczius 1-én nyertek ezímeres nemeslevelet, melyet 1752 február 1-én hirdettek ki Bács vármegyében. Az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírásban Vúja van fölvéve a vármegye nemesinek névsorába, a ki Földváron (ma Bácsföldvár) nyert birtokokat. Tagjai közül Illés vármegyei esküdt. Aron (1900.) híres ügyvéd, Miklós 1861-ben Öbecsén főlőszgabiró. Vládan és Péter öbecessi birtokosok.

Czimer: veresben, ezüst haránt pólya felett és alatt, éleikkel kifelé fordított egy-egy fekete-nyelű bárd. Sisakdíz: ezölőpönsen állított, pajzsbeli bárdok, éleikkel kifelé fordítva. Takarók: Veres-ezüst — fekete-ezüst.

Polariacs (Felső-Lukaveczi). Az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírásban Ferenc és István szerepel a vármegyei nemesi között, kiket 1753-ban hirdettek meg a vármegyében. Az 1841-ik évi vármegyei nemesi összeírásokról a család több tagja Baján lakott. Tagjai közül: Imre az 1809-ik évi bácskai felkelő nemes sereg hadnagya. Dániel 1848-ban honvédszázados, megegyi tisztviselő.

Vucsétity. A nemességét V. Jován szabályai határőrségi hadnagy nyerte, kit 1752-ben hirdettek meg a vármegyében. Az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírásban Jovicza van fölvéve a vármegye nemesi közé.

Vucskovity (Vucsokovics). V. Zsivkó, zászlótartó, neje Milkova Manda és gyermekei: Gergely, Timót, Mária és Ilona, 1751 márczius 1-én nyertek ezímeres nemeslevelet. Az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírásban Zsivkó van fölvéve a vármegye nemesinek névsorába.

Fuich. V. Arzén martonosi, később szabadtai határőrségi kapitány, neje Anna és gyermekei: Lázár, Péter, Pál, Bazil és Júlia, 1741 október 28-án nyertek ezímeres nemes levelet.

Fuits. V. Maxim, martonosi hadnagy, neje Csorbina Mária és fiai: János és György, 1751 márczius 1-én nyertek ezímeres nemeslevelet.

Fujevich. V. Gergely, Szabacs őrségének kapitánya, 1690 június 4-én nyert ezímeres nemeslevelet. A család 1719 táján telepedett le Bács vármegyében. Nemességét 1719 január 29-én a Baján tartott közgyűlésen hirdette ki. A család később Nemesmiliticsen költözött. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Mihály, György, Péter, András, Lukács és Tamás szerepelnek a vármegye nemesi között. A család 1803-ban Nemesmiliticsen nyert adományt. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Ádám, György és Mátyás Baján, egy másik György Béregen és a család számos tagja Bajmonok lakott. Tagjai közül: Zakár 1848—49-ben honvédfőhadnagy, utóbb ügyvéd († 1894). Lajos, az apatini járás főlőszgabirója. Zoltán, budapesti ügyvéd.

Czimer: lékben, zöld halmon nyugvó, koronán könyöklő, görbe kardot tartó, vörösmézű kar. A kardon átütött török fővel. Sisakdíz: hiányzik. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Vusity (Vuxits). Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Ignác, a ki 1751-ben nyert ezímeres nemeslevelet, van fölvéve a vármegye nemesinek névsorába. 1758-ban Zentán nyert adományt.

Wesselényi (Hadadi báró). A család Nógrád vármegyéből ered. A XVI. század elején Erdélybe költözött. Miklós (szül. 1504, † 1584 márczius 10), Erdély itélőmestere, adományul nyerte a gyeeki uradalmat, melyről a család egyik ágát neveztek. Testvére, Ferenc, Báthory Istvántól az előnevet adó hadadi uradalmat kapta adományul; 1582-ben bárói rangra emelték „Hadadi szabad báró” címmel; 1590 április 7-én Lengyelországban honfűsítették. Ennek unokája II. Ferenc († 1667), 1655-től nádor, aranygyapjas vitéz és v. b. t. tanácsos. 1646-ban „Múrányi örökös gróf” címet nyert. Ez az ág kihalt. Ferenc kincstartó Pál nevű fiától származik a bárói nemzedék. István († 1734 április 28), v. b. t. tanácsos és Erdély kormányzója; báróságát a XVIII. század elején megerősítették. Ferenc 1652-ben Bácsfeketehely, Radanova (Bácskeresztúr határában), Kishegybes, Kula, Kéttillapuszta (Öbese körül), Ószivác és Szentfűlöp, 1656-ban Körtés, 1658-ban Borota (Rém körül) helységekben birtokos. Adámot 1655-ben iktatták be Bácsfeketehely, Bácsordas, Boldogasszonyfalva, Cservenka, Kishegybes, Alpár, Kula, Acsa, Nádajla, Okér, Överbász, Szegegy és Szentfűlöp birtokába.

Zákó (Bajszai). A család Dalmáciából származik. Z. István, tiszai határőrvédiki kapitány Ókanizsán, 1751 június 25-én nyert nemességet és adományul kapta Bajszát, honnan előnevük ered, hogy azt betelepítse. 1759-ben Bajsa felét a Vojnitsoknak adta el. A család 1820-ban még Bajsa helységben volt birtokos. Tagjai közül említendők: Péter, 1752-ben Öbecsén főhadnagy. György, vármegyei táb abíró. Ennek fia, II. István, vármegyei ügyész, 1848-ban követ, 1849-ben honvédezredes. II. Péter, 1848-ban követ, 1861-ben és 1867—70 között másodalispán, végül árvaszéki elnök. Sándor, 1860—70 körül több ízben kanizsai orsz. képviselő. II. György, 1870. utáni zentai orsz. képviselő, később nagykikindai törvényészki elnök. Milán, két ízben titeli orsz. képviselő, 1901 után Versecz és Pánesova főispánja. Jelenleg Z. István, ki két ízben volt Titeli orsz. képviselője, kir. közjegyző Zentán. Fia, ifj. Milán, az egész család egyetlen fű a-ra.

Czimer: vágott és felül hasított pajzs. Fent élül, veresben ezüst félhold, egyenes kardot tartó, arany orozslán. Alul kéknadrágos, dolmányos, fehér prémblésszel ellátott mentés, veresével, barna kalpagos, arany markolatú kardot tartó vitéz. Sisakdíz: fészékben ülő és fiait vérével tápláló pelikán. Takarók: veres-arany — kék-ezüst.

Zamaróczy (Zamaróczi). Trecsén vármegye egyik legősibb birtokos nemes családjaiból való, mely még jelenleg és az előnevét adó Zamarád (előbb Zamarócz) birtokában van. A család eredete az első Árpád-házi királyok koráig vihető vissza, ezt igazolja a IV. Béla király 1241-ben és 1261-ben kelt adománylevele. Első ismert ősük: Supk fia Pepillének, Chebk fia István, Dobin fia Mártonnak, továbbá Bense és Hostina. A másodhelyen említett Chebk, 1274-ben Trecsén vármegye főispánja. A család néhány tagja 1211-ben Németországba elkiséri a későbbi Szent Erzsébetet, II. Endre királyunk leányát, Tüüingiai Lajos örgróffal való eljegyeztetése alkalmából. Ez az ág lett megalapítója a Riedeseli birodalmi bárói családnak. A XIV. században 1341 táján Péter, Miklós, György,

János és Pál szerelmek, utóbbi mint Újvár várának kapitánya, 1402-ben Miklós, 1422-ben András, 1474-ben Ismet Miklós, majd 1476-ban János alispánok voltak. Ugyanekkor Lenárd 1506-ban Trencsén vármegye alispánja. Lenárd Matyas király kedvence, embere, János pedig ugyane király alatt szkolczai fejedelmi kapitány, György 1629-ben Trencsén város bírája, Miklós II. Rakóczi Ferenc alatt harszói szarvati, mivel abból a labanczokra lovöldözött. Haister lerombolja. A család a fenti vármegyén kívül még Nyitra, Páris, Komárom és Pozsony vármegyékben bírtokos volt. Zamaroczy Istvánnak első feleségétől, báró Pongrácz Jozsef-félesüllett leányát, Edvárdát, 1860-ban bárói méltóságra emelték. Tagjai közül: István, jelenleg kir. jaraabors Titelen.

Czimer: ezüstlen, zöld mecesárból kiemelkedo, esőrel-en kigyót tartó, természetes színű gölya, vele szemben természetes színu szamar ágaskodik. Sisakdísz: zárt fekete szárny között kiemelkedő pajzsbeli szamar. Takarók: vörös arany—kék-ezüst.

Zanathy. A család Vas vármegyéből származik, az előnévadó Zanat községből. Z. János 1602 márczius 22-én II. Rudolftól nyerte a czimeres nemeslevelet, a mit 1604-ben hirdettek ki Vas vármegyében. A család 1848 előtt még Szatmár vármegyében bírt földesúri joggal, Bács-Bodrog vármegyében 1905-ben költözött. Jelenleg Z. László az Okérhez tartozó Henrika-puszán bírtokos.

Czimer: aranyban, kék háriút pólya, abban felér, haladó egyszarvú. A pólya felett és alatt egy-egy piros rózsza. Sisakdísz: három piros rózsát tartó, kinövő, felér egyszarvú. Takaró: kék-arany — vörös-ezüst.

Zbiskó. Z. Mihály (de Kiskolcsin) nemességét 1746-ban, Trencsén vármegye bizonyáglevele alapján hirdették ki a vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Mihály van felvéve a vármegye nemsei közé.

Zichy (Zichi és Va onkeoi gróf). Oklevelek alapján kimutatható, hogy a családnak első őse Zajki Gál volt, ki a mai birtokot: Zajk helységet bírta. A család eleinte Zajkról nevezte magát, csak a XIV. században kezdte használni a „de Zichy“ nevet. Tagjai közül Péter, Róbert Károly király alatt vitézkedett s 1306-ban Esztergomnál elesett. Testvérei: László és Jakab, Nagy Lajos király alatt szolgálták s hadi érdemeikért 1347-ben kir. lyi adományt nyertek. Jakab utóda György, előbb a hadi pályán tünt ki, majd Mosony, 1595—1600-ig Vas vármegye alispánja s 1596-ban országgyűlési követ. Testvére Mihály (1635) Vas vármegye főszolgabírája, utóbb ezredes. Tőle származik a nemesi ág, melynek tagjai: Antal († 1898) örökös förendiházi tag és Mihály (szül. 1827) világ-hírű festőművész. A jelenleg virágzó grófi ág őse György másodszült fia Pál (1519) veszprémi alkapitány († 1538). Fia István (szül. 1616, † 1693) győri várparancsnok, 1653 júl. u. 17-én bárói, 1679 aug. 21-én pedig, mint koronaőr, grófi rangot nyert. A család jelenlegi elagazásának ismertetését és czimerét a Pozsony vármegyét tárgyaló kötetben közöltük. A Cziferi ágból való volt III. Károly, Vas vármegye főispáni helytartója, kinek fia Nep. János (szül. 1820 szept. 23) nől veven báró Krajovai Kray Ferenc egyetlen leányát Irmát, vele Topolyát kapta hozományul.

Zinesky. A család Nyitra vármegyéből származik. Z. Mátyás 1774 május 4-én Nyitra városától kapott nemesi bizonyáglevelet. A család egyik tagja kincstári hivatalhokként került a vármegyébe. A család 1791-ben Roglaticzán nyert birtokadományt. Z. Mátyás (?) gróf Hadik főispán alatt, 1776—80 körül vármegyei tisztviselő volt.

Zombory. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Imre van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Z. Imre 1784-ben, István, Antal és Mihály pedig 1797-ben, Baranya vármegye bizonyítványa alapján, hirdették ki nemességüket a vármegyében. Gáspár 1819-ben kapott nemesi bizonyáglevelet Bács vármegyében.

Zorath (Zorád). Az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírásban a családból Ádám van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Z. István és József 1765-ben, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján, hirdették ki nemességüket a vármegyében. A család 1803-ban Nemesmiliticsen nyert adományt.

Zsigmond (lásd Sign on d néven).

Zsuffa. Zs. András és Mátyás, zombori lakosok, 1812-ben, Árva vármegye bizonyítványa alapján, hirdették ki nemességüket Bács-Bodrog vármegyében. E családból származik Zs. Vince, ki fogináziumi tanár Zomborban.

Források: Illéssy János: Az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírás. — Illéssy-Petkó: A királykönyvek. — Nagy Iván: Magyarország családai. — I. Siebmachers Allg. Wappenbuch. — Nagy Iván család történelmi értesítő: I—III. — Dudás Gyula: A bácskai nemes családok. Évkönyv 1893. évfolyam. II—III. füzet. — Dudás Gyula: A bácskai nemes családok összeírása 1841. évből. Évkönyv XII. évf. IV. füzet. — Kovachich József: Az Abrássi Rudics család története. Évkönyv XIV. évf. III. füzet. — Muhoray: Bácskai földesurak. Évkönyv XIII. évf. II. füzet. — Dudás Gyula: a Vojnits család ősei. Évkönyv XIII. évf. IV. füzet. — Magyar nemességéi zsebkönyv: Főrangú családok I. — Nemes családok I. — Turul 1883—1908. évfolyam. — *Levitári anyag*: Az 1826. évi vármegyei összeírás — Közgyűlési jegyzőkönyvek 1718—1840. — Hont vármegyében 1730. évben megtartott nemesi vizsgálat alkalmával felvett jegyzőkönyv. — Nyitra vármegye által 1723. évben megtartott nemesi vizsgálatáról szóló jegyzőkönyvek. — Végül az egyes családoktól beérkezett adatok.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal		Oldal
<i>Bács-Bodrog vármegye őskora. Irta Gubitz Kálmán</i>	1—27	<i>Bács-Bodrog vármegye erdőgazdasága. Irta Kallivoda Andor</i>	419—429
<i>Bács-Bodrog vármegye története. Irta Reiszig Ede dr.</i>	28—248	<i>Vadászat. Irta Bársony István</i>	430—435
<i>A legújabb kor. Irta Móricz Zsigmond</i>	251—294	<i>Ipar, kereskedelem, hitelügy, közlekedés. Irta Haraszthy Lajos</i>	436—475
<i>A r. kath. egyház és a bácsi érsekség. Irta Winkler Pál</i>	295—345	<i>Irodalom, tudomány, művészet. A bevezető részt irták Pataj Sándor dr. és Gresics János. Az életrajzokat összeállította a szerkesztőség, kiegészítette Dömötör Pál és Vértesi Károly. A szerb írkat ismerteti Gresics János A színezzetet Pataj Sándor dr.</i>	476—558
<i>A református egyház. Irta Kozma László</i>	346—351	<i>A vármegye nemes családai. Irta Reiszig Ede dr.</i>	559—602
<i>Az ág. h. ev. egyház. Irta Bierbrunner Gusztáv</i>	352—357	<i>Tartalomjegyzék</i>	603—604
<i>A gör. kel. szerb egyház. Irta Hadzsits Antal</i>	358—368	<i>Betűsoros név- és tárgymutató</i>	605—616
<i>Közoktatásügy. Irta Argay Bálint</i>	369—371		
<i>Vízszabályozás. Irta Heinez Albert</i>	372—388		
<i>Mezőgazdaság és állattenyésztés. Irta Szobonya Bertalan, kiegészítette Günther Ferenc</i>	389—418		

KÉPEK ÉS MŰLAPOK.

<i>Bács vár romjai. Heyer Arthur aquarelje</i>	72—73	<i>Szapolyay János</i>	99
<i>A zentai csata. Eisenhut Ferencz eredetije után</i>	138—139	<i>I. Ferdinánd pecsétje</i>	99
<i>Leletek a gombosi östelepről</i>	9	<i>János Zsigmond</i>	100
<i>Leletek a gombosi östelepről</i>	10	<i>Szolimán szultán</i>	100
<i>A zentai bronzlelet és a titeli ezüstlap</i> ..	19	<i>Roggendorf</i>	100
<i>A monostorszegi szarmata-jazig sírleletek</i>	20	<i>II. Ferdinánd</i>	109
<i>Részletek a gombosi avarkori leletekből</i>	29	<i>Bethlen Gábor</i>	109
<i>A szeghegyi és bajai avarkori sírleletek</i>	30	<i>Thököly Imre</i>	110
<i>Hamvveder és két kelta kés Gombosról és kelta lovas-sírlelet Hódságról</i>	39	<i>Veteráni Frigyes</i>	110
<i>Népvándorláskori lelet Szabadkáról</i>	40	<i>Gróf Starhemberg Guido</i>	119
<i>Az óverbázi avargyűrű</i>	49	<i>A szalánkeméni útközet</i>	119
<i>Részlet a nagy római sánczból</i>	50	<i>I. Lipót</i>	120
<i>A gombosi és futaki honfoglaláskori leletek</i>	59	<i>II. Mustafa</i>	120
<i>II. Endre</i>	60	<i>Savoyai Eugén</i>	129
<i>IV. Béla pecsétje</i>	60	<i>A zentai útközet</i>	130
<i>Bács-Bodrog vármegye czim-re a hajdani bácsi vármegyeház főbejárataról</i>	69	<i>II. Rákóczi Ferencz</i>	147
<i>A bácsi vár alaprajza és kapuja</i>	70	<i>III. Károly</i>	148
<i>Erzsébet anyakirályné pecsétje</i>	79	<i>Ferencz, lotharingiai herczeg</i>	148
<i>Nagy Lajos pecsétje</i>	79	<i>Mária Terézia</i>	165
<i>III. István pecsétje</i>	79	<i>I. Ferencz király</i>	165
<i>IV. István</i>	80	<i>II. József</i>	165
<i>Mária királynő</i>	80	<i>István főherczeg</i>	166
<i>V. István pecsétje</i>	80	<i>V. Ferdinánd</i>	166
<i>Zsigmond király</i>	80	<i>Kossuth Lajos</i>	199
<i>Ujaky Miklós síremléke</i>	89	<i>Vetter Antal</i>	200
<i>Hunyadi János</i>	89	<i>Darnjanics János</i>	200
<i>Capistrano János</i>	89	<i>Gróf Batthyány Kázmér</i>	209
<i>Mátyás király</i>	90	<i>Csernovics Péter</i>	209
<i>II. Lajos emlékérmé</i>	90	<i>Sztratimirovits György</i>	210
<i>Báthory István</i>	99	<i>Gróf Jellasich József</i>	210
		<i>Knicsanin, Szenttamás ostrománál</i>	219
		<i>Jelenet a hegyesi csatából</i>	220
		<i>A hegyesi csataemlék</i>	229
		<i>Schweidel József</i>	229

	Oldal		Oldal
A kulai honvédelmélk	229	100 négyes ökörfogat szántás alatt, a	
Ferenecz József főherczeg 1847-ben	230	Dungyerszky-féle bücsi gazdaságban ..	403
Széchenyi Pál	239	Jeges, öt éves magyar hika a rasztinai urad-	
Gróf Csaky Imre	239	dalomban	404
Gróf Patachich Gábor	239	Tenyészbikák a kisszállási uradalomban	404
Gróf Csaky Miklós	239	Or Dur, angol tellivér, tenyészmen a futaki	
Gróf Klobusiczky Ferencz	239	uradalomban	413
Gróf Batthyány József	239	Szeeskő, angol félvér, tenyészkanca a rasztinai	
Gróf Hadik Andras	240	uradalomban	413
Órmenyi József	240	Juhesoport, a kisszállási uradalomban ..	414
Báró Podinanczky József	240	Kétéves Electoral Nagrtti-csoport a futaki	
Gróf Gyery Ferencz	240	uradalomban	414
Báró Rudics József	240	Hajtóhalászat a Kisberován, a vajszkai	
Horváth Antal	240	uradalomban	423
Mihajlovics Miklós	249	Hálólúzás a Kisberova rekeszében a	
Mártonffy Károly	249	vajszkai uradalomban	424
Gromon Dezso	249	Az óbecsei sörgyár	441
Sándor Béla	249	A honi fonó- és kötélverőgyár r. t. telepe	
Báró Vojnits István dr.	249	Ilódságán	441
Latinovits Pál	249	A Hungária kendergyár r. t. telepe Új-	
A zombori vármegyeház	250	verbászon	442
Fernbach Károly főispán	283	A kenderáztató és kötélfonógyár r. t. telepe	
Vojnits István alispán	284	Opalánkán	442
Bács. — A ferenczrendiek régi temploma	301	A gyapjufonó és szövőgyár Kulán	451
A báthmonostori apátsági templom alaprajza	302	A futaki uradalom kenderkikészítő gyára	451
A titeli prépostság alapfal-maradványai	302	A Dungyerszky-féle gyártelep Dunacsóben	452
Városv Gyula dr. érsek	327	Az óverbácsi selyemgubóraktár	461
A kaboli zárdá-templom	361	A titeli selyemgubóraktár	461
A bogyáni zárdá-templom belseje	362	A baja-bátaszéki híd	462
Brankovits György	363	Az újvidéki híd	462
Bogdanovits Luczian	364	A zentai híd	462
Kiss József sirja	373	A gombosi gőzkomp menetközben	471
Kiss József	373	A gombosi gőzkomp kikötése	472
Az óbecsei Türr István-zsliip	374	Ágai Adolf	489
A Ferencz-esatorna dunai torkolata Bez-dánnál	383	Bende Imre püspök	489
Szenttamás. — A Ferencz-esatorna zsilipje	383	Eisenhut Ferencz	490
A feketehíd a Jegrieska barán	384	Than Mór	490
A bacsfoldvári kompluid	384	László Filöp	490
Fernbach Károly kastélya Babapusz-tán	393	Szarvas Gábor	515
Legifj. Szemző István urilaka kerényi bir-tokán	393	Than Károly	515
Dungyerszky György lakóháza Bácsban, a ménes egy részével	394	A Schweidel-szobor Zomborban	516
Részlet a futaki uradalom Ötő-major-jából	394	Tóth Kálmán	541
		Tóth Kálmán szobra Baján	541
		Mészáros Lázár	542
		Türr István	542
		A zombori régi színház	558
		A Latinovits-család birtokainak Mária Terézia korbeli térképe	568

CZÍMEREK.

Tomory érsek czímere a		Gara	580	Pilaszanovits	588
bácsi várból	559	Geréb	580	Piret	588
Adamovich	571	Gombos	580	Pócskay	588
Alföldy	571	Grassalkovich	580	Podmaniczky	594
Alpáry	571	Haraszty	580	Putnik	594
Allaga	571	Herczeg	580	Rác	594
Ambrozovits	571	Karácson	580	Redl	594
Antunovics	571	Késmárky	584	Rudics	594
Baky	571	Kisvárday	584	Sulyok	594
Bezerédj	571	Koháry	584	Széchenyi	594
Brankovics	571	Kovács	584	Szentzö	594
Brunswick	576	Kovácsics	584	Szemzőgyörgyi	594
Borovszky	576	Kray	584	Teleki	597
Chapy	576	Kuluncsics	584	Thurszky	597
Chotek	576	Latinovits	584	Ujlaki	597
Cottmann	576	Mandich	584	Vermes	597
Cs. h	576	Maróthi	584	Vitéz	597
Czintula	576	Nikolits	588	Vojnits	597
Czobor	576	Odry	588	Vujevich	597
Erdödy	576	Orczy	588	Zákó	597
Fernbach	580	Országh	588	Zichy	597
Gaál	580	Paukovich	588		

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abel** József és tsa 456.
Abrahamovics család 567, 569.
Ács Jenő 484.
Aczél Henrik 484.
Adai lelet 3, 6, 7, 23.
Adamovits Antal 184.
Adamovics család 569.
Adamovics (Csepini) es. 569.
Adamovics Iván 294, 409.
Adliczer Antal 223.
Adományok 115, 116.
Adók 103, 106, 107, 115.
Ágai Adolf 485.
Ág. h. ev. egyház 352—357.
Ágárdy család 566.
Agyagipar 443.
Akszimarkovics család 566, 569.
Alapi György 82.
Albert osztrák herceg 67.
Albert főherceg 235.
Albrecht József 237.
Áldásy család 570.
Álföldy család 567, 570.
Álföldy Dénes 486.
Álföldy István 238.
Álföldy János 183.
Álföldy József 261.
Alispánok 46, 48, 248.
Allaga család 567, 570.
Allaga Géza 486.
Allaga Imre 193, 204, 234, 244.
Allaga Ottó 27.
Állategészségügy 400.
Állatkereskedés 460.
Alpáry család 570.
Alsókaboli gazdaság 409.
Aman József 260, 376.
Aman József és tsa 455, 456.
Ambrozovics Béla 486.
Ambrozovics család 570.
Ambrozovics Gyula 431.
Andrássy Mihály 167.
Angyelic Germán 365, 366.
Antunovics Albert 190, 192, 193.
Antonovits család 567, 570.
Antonovics István 181.
Antonovics János 242, 251.
Antonovics Pál 223, 237.
Antonovits Simon 181.
Apafi Mihály 117.
Apatini lelet 2, 5, 6, 23, 25, 32.
Apátságok 304.
Apponyi Antal 382.
Apponyi Albert 271, 292.
Arányi Dezső 487.
Aranycs Ferenc 237.
Árvay Bálint 487.
Armbrust Péter 247.
Ármentesítő társulatok 375—381.
Asbóth János 189, 357.
Asz család 570.
Aszalay család 566.
Aszt Nándor 223, 234, 241, 246, 252, 253.
Atanaczkovics Bohogoj 487.
Athanaczkovics Trifun 238, 245.
Athanaczkovics Platon 487.
Atulich ezredes 211.
Auer István 487.
Auersperg altábornagy 127.
Avarok 24, 25, 28.
Avramovics Dömötör 487.
Bácho János 177, 178.
Bácsalmási gazdaság 409.
Bácsborsódi gazdaságok 409.
Bács elfoglalása 92, 108.
Bácsfeketehegyi lelet 25.
Bácsföldvári lelet 3.
Bácsi érsekség 295—345.
Bácsi főesperesség 299.
Bácsi gazdaság 409.
Bácsi káptalan 306.
Bácsi lelet 5.
Bácskeresztúri lelet 3, 5, 22, 33.
Bácsmezei család 572.
Bácsordasi lelet 6.
Bácsszentiváni lelet 5, 25, 27, 32.
Bácsújlaki gazdaság 409.
Bács vára 35, 84.
Baderlicza Arzén 207.
Baderlicza család 567, 573.
Baghy család 567, 572.
Bajai lelet 7, 27.
Bajazid aga 122.
Bajcsy család 567, 572.
Bajszai gazdaság 410.
Bajszai lelet 3.
Bajtay család 567.
Bakay Károly 271.
Bakoniy tábornok 211, 214.
Baky család 572.
Balás család 572.
Balassa család 566.
Balassa József 488.
Balassy Endre 271.
Balaton Géza 488.
Balaton Gyula 286.
Balaton János 488.
Balla család 572.
Balla Ferenc 375.
Ballagi Mór 244, 247.
Ballun család 572.
Balogh Ármin 488.
Balogh család I. és II. 572.
Balogh Ferencz 132.
Balogh János 488.
Baloghy család 572.
Baloghy Ernő 279, 290, 292, 293, 294, 488.
Banca nemzetség 33, 559.
Baranyay Miklós 162.
Barascevis család 567, 573.
Barics Adalbert 488.
Barich család 573.
Barics Mihály 163.
Barkóczy Ferencz 118, 121.
Baromfitenyésztés 399.
Barony László E. 491.
Bartha Miklós 285, 291.
Bartók Mátyás 191.
Báthori Endre 81.
Báthori István 77, 78.
Báthori Zsigmond 108.
Batmonostori lelet 8, 32.
Batthyány József 155, 169.
Batthyány Lajos 212.
Batthyány Kázmér 215, 217, 218, 221, 222, 223, 232.
Baudisz József 215.
Bauer Károly 260.
Bauer Radó 354.
Bayer József 491.
Bechtold Fülöp 205, 206, 208.
Beck család 573.
Beck Hugó 491.
Beck Károly 491.
Beck Nándor 492.
Beck Vilmos 492.
Becker Jakab 5, 356, 357.
Bedő Albert 280.
Beke család 573.
Beke Gyula 252.
Beke Imre 18.
Beke elfoglalása 101.
Becse-Gergely nemzetség 560.
Béla I. 51.
Béla III. 36, 54.
Béla IV. 36, 37, 56, 57, 58.
Béla herceg 51.
Bellosics Bálint 492.
Belohor-zky Gábor 356, 357.
Bem tábornok 224.
Bende Imre 247, 265, 492.
Bende József 244.
Bene alezredes 224.
Beogradác János 493.
Beöthy Ödön 214, 215.
Bercsenyi Miklós 122, 130, 142.

- Bercez 573.
 Berényi Gergely 149.
 Berkes Andras 149, 153.
 Berkes Kalman 493.
 Berko család 567, 573.
 Berkovits Rezső 456.
 Berthóti István 121, 136, 142, 143.
 Besenthey család 566.
 Bessenyei István 83.
 Bessenyei Lukaes 8, 25.
 Bessenyók 34.
 Beszedes József 493.
 Betegséggyógyász 454.
 Bethlen András 274.
 Bethlen Gábor 111.
 Betsch János 455.
 Bezdáni lelet 3.
 Bezerédj család 573.
 Bezerédj István 280.
 Bezerédj Miklós 204, 214—16.
 Bezerédj Pál 401.
 Bezeg János 376.
 Biczó család 573.
 Bieliczky Gyula 279.
 Bierbrunner Gusztáv 356, 357.
 Bigga Péter 208.
 Bikk László 143.
 Billard család 567.
 Birly E. Flórián 493.
 Bíró Antal 205, 216, 235, 238.
 Bisitz János 379.
 Blagojevic Imre 213.
 Bobor Dániel 184.
 Boczó Dániel 171.
Boczor család 573.
 Boda család 566.
 Bodrog vára 35.
 Bodrogi fésperesség 300.
 Bodrogi Lajos 493.
 Bodrogmegye 133, 146, 149, 150, 151, 154.
 Bogdanovics Luezián 368, 493.
 Bohuss Theofil 376.
 Boncompagni hgné 412.
 Borkereskedés 463.
 Bornemisza Tibor dr. 494.
 Boróczy család 574.
 Bornemisza Tibor 266, 275, 494.
 Bóripár 445.
 Börner tábornerszernagy 127.
 Boros Frigyes 378.
 Borovszky család 574.
 Borovszky Károly 494.
 Borovszky Samu dr. 13, 494.
 Borovszky tórpáranosnok 217.
 Bory család 566, 574.
 Borza család 574.
 Boskovics János 495.
 Bosnyák János 18, 375.
 Bosziás Tódor 221.
 Botlik család 574.
 Botond nemzetség 33, 34, 560
 Bottyán család 566.
 Bottyán János 141, 142—144.
 Bozó Manó 215.
 Bozsénik Béla 495.
 Braunesics Blagoje 495.
 Brankovics György 76, 251, 273, 366, 367, 368, 495.
 Brankovics György despota 76
 Brankovics János 76.
 Brankovics Vuk 76.
 Branovácsky család I. és II. 567, 574.
 Branovácsky István 244, 247.
 Branovácsky Tódor 3.
 Brenovácski Jevó 216.
 Bröstvánszky család 574.
 Brezovics Péter 184.
 Bronzkorszak 4—6.
 Brunswick család 567, 575.
 Brunswick József 183, 186, 353, 397.
 Buday család 575.
 Buday Gerő 495.
 Bugarszky István 495.
 Bugarszky Miklós 184.
 Buky József 495.
 Burza család 567, 574.
 Buttler család 566.
 Buzás család 575.
Caramora mérnök 386.
 Capistrano János 68, 69, 76.
 Caprara 122, 124, 125, 136.
 Castaldo 98.
 Cavriani család 567.
 Chotek család 575.
 Chotek Rezső gróf 397, 410, 457, 496.
 Cornet József 146.
 Coronini Cronberg János 235.
 Corvin János 74.
 Cothuman 173.
 Cottmann család 575.
 Csajáglú Bernát 496.
 Csajághy János 142, 143.
 Csajághy Károly 496.
 Csajághy Sándor 496.
 Csák nemzetség 562.
 Csáky Imre 145, 172.
 Csáky Miklós 161.
 Csanád nemzetség 561.
 Csanády család 567, 575.
 Csantavéri lelet 4, 6.
 Csaplovits Máttyás 357.
 Csarnojevics Arzén 135, 136, 141.
 Csarnojevics Péter 202, 204, 206, 207.
 Császár család 567, 575.
 Császár Ferencz 181, 184, 238.
 Császár Nándor 179, 180.
 Császár Péter 261, 279, 286.
 Csaszka György 275, 277, 282, 287.
 Csáth Géza 497.
 Csávolyi lelet 6.
 Cseh Antal 244.
 Cseh család 567, 575.
 Csejthey Antal 162.
 Csejthey család 567, 577.
 Csemel (Csemény) nemzetség 562.
 Csepesányi család 577.
 Cseroy Ignác 212.
 Cseri Mihály 132.
 Cserni Jován 93, 94, 95.
 Csernovics Agenor 378.
 Csernovics Arzén 358.
 Csernovich család 567, 577.
 Csernovich János 162.
 Csernovits Mihály 173.
 Csernus család I. és II. 567, 577.
 Csernus Gerő 497.
 Cservenka Alajos 185.
 Cservenkai gazdaságok 410.
 Csery család 577.
 Csiba család 577.
 Csicsáky Imre 497.
 Buttler Károly 497.
 Csókás család 577.
 Csóka család 577.
 Csokics család 577.
 Csokity család 577.
 Csonoplyai gazdaság 410.
 Csontipar 444.
 Csór nemzetség 562.
 Csuha Antal 201, 213, 217.
 Csupor Ádám 158, 162, 163, 164, 167.
 Csupor család 577.
 Csupor Gyula 497.
 Csupor János 167.
 Czuz család 577.
 Czupf József 184.
 Czéhek 436, 437, 438.
 Czernacki Vazul 497.
 Czika János 498.
 Czillei Ulrik 68, 72.
 Czinkler Kálmán 376.
 Czintula Antal 204, 216, 217, 218, 221, 222, 223, 225, 226.
 Czintula család 567, 577.
 Cziráky Gyula 1, 7, 12, 13, 16, 25, 32, 33, 498.
 Cziráky jegyző 271.
 Czűrűsz Ferencz 17, 267.
 Czobor Ádám 131.
 Czobor család 567, 577.
 Czobor Imre 43.
 Czobor István 121.

- Czobor Márk 154, 155.
 Czobor Márton 43.
 Czarda Bódog 233, 241, 244,
 247.
 Czukorrépa 396.
 Czvetkovics György 257.
- Dalmady Sándor** 121.
Damjanich 206.
 Dancs Márton 181.
 Danisics György 498.
 Danninger József 498.
 Darvas család 566.
 Davidovics tábornok 184.
 Deák Ferencz 242, 260.
 Deák Ferencz vezér 139, 140.
 Deák Zsigmond 279, 286.
 Deáky János 183.
 Debelyáczai lelet 22.
 Decker Péter 354.
 Deesy Géza 498.
 Dedinszky család 578.
 Deibler A. János 132.
 Della Vedella Antal 260.
 Deller János Jakab 152.
 Demuth Gyula 498.
 Derra György 498.
 Deszpotovics Péter 498.
 Deteri Orbán 146.
 Dévay Imre 185, 233, 238.
 Diakovics Eszaiás 144.
 Dienes család 578.
 Dietrich altábornagy 226.
 Dimitrevics Milos 247, 261, 269.
 Dimitrievics Misa 269, 271, 498.
 Diviseh József 185.
 Dobozy Mihály 167.
 Dobra nemzetség 560.
 Dombi Márk 499.
 Dombovics Antal 376.
 Donáth Gyula 499.
 Donatiók (lásd: Adományok).
 Doroszlói lelet 3, 6.
 Dorozsma nemzetség 561.
 Dózsa család 567, 578.
 Dózsa György 76.
 Dömötör Aladár 499.
 Dömötör család 578.
 Dömötör Győző 499.
 Dömötör Pál 267, 271, 277,
 499, 500.
 Drágfi János 81.
 Drágics őrnagy 217.
 Drakulits Gábor 237.
 Drakulits Pál 275, 285, 291, 500.
 Draskovich Lipót 155.
 Draveczky László 167.
 Dregán Péter 261.
 Dreisziger Ferencz 500.
 Drescher Ede 275.
 Dubravay János 237.
- Dudás család 578.
 Dudás Gyula 500.
 Dudás Ödön 500.
 Dudesarszky család 567, 578.
 Dudvarszky Sándor 183.
 Duka Péter 183.
 Dukai Máttyás János 415.
 Dúló család 566.
 Dunacsebi gazdaság 410.
 Dunaszabályozás 372.
 Dungserszky György 409, 415.
 Dungserszky István 417.
 Dungserszky Lázár 410, 455,
 457, 458.
 Dvornikovich család 566, 578.
 Dzsafer basa 126.
- Éberling János** 260.
 Éder vezérőrnagy 211, 212.
 Egry család 567.
 Egyházi élet 107, 175, 176.
 Éigl József 275, 281.
 Eimann János 501.
 Eisenhut Ferencz 501.
 Élelmezési ipar 446.
 Endre I. 51.
 Endre II. 36, 54, 55.
 Endre III. 61.
 Engelshoffen tábornok 167.
 Érdőgh család 578.
 Építő-ipar 449.
 Eppert József 260.
 Erba-Odescalchi gróf 244.
 Erdőgazdaság 419—429.
 Érdújhelyi Menyhért 3, 5, 501.
 Eremics család 567, 579.
 Eremics György 261.
 Eremics Vazul 183.
 Erődi D. József 501.
 Érsekek 295, 298, 304, 309, 310,
 314, 315.
 Ertl és Schwerer 456.
 Ertl János 291, 294.
 Erzsébet anyakirályné 58, 64.
 Esterházy család 566.
 Esterházy Antal 140, 142, 161.
 Esterházy Ferencz 162.
 Esterházy Pál 115.
 Esterházy Sándor 214, 215.
 Eydtner Ferencz 124.
 Evetovits János 292, 502.
- Fábray Jakab** 161.
 Fack ezredes 208, 211.
 Fack Oszkár 221.
 Faipar 444.
 Fakereskedés 463.
 Falcione Lajos 376, 406, 407,
 415.
 Falusy István 502.
 Famler Gusztáv 502.
- Farbás József 502.
 Farkas László 502.
 Fazekas Kristóf 241.
 Facondo őrnagy 233.
 Fojóváry család 579.
 Fekete család 579.
 Fekete József 502.
 Felekiné Munkácsy Flóra 502.
 Felső-Szudi család 566.
 Ferdinánd I. 94, 95, 97, 98, 101.
 Ferdinánd V. 193.
 Ferencz I. 175, 179, 235.
 Ferencz-eszatorna 381—388.
 Ferencz József-zsillip 372, 386.
 Ferencz, lothar, herczeg 160.
 Ferenczrendüek 113.
 Ferenczy József 503.
 Fernbach Antal 271.
 Fernbach Bálint 376, 417.
 Fernbach Bálintné özv. 412,
 417.
 Fernbach család 579.
 Fernbach János 412.
 Fernbach József 275, 294, 376.
 Fernbach Károly 291, 292, 294,
 410.
 Fernbach Péter 18, 285, 294,
 417.
 Fialla Lajos 503.
 Flatt András 241, 246.
 Flatt Viktor 272.
 Fleisch Ármin 503.
 Flóris Benő 503.
 Fluck kapitány 140.
 Fodor család 579.
 Fodor Mihály 16.
 Fogyaszt. és érték. szövetkezet
 406.
 Folyóiratok (lásd sajtó).
 Fonóipar 445.
 Forgács Endre 503.
 Forster ezredes 204.
 Föcspersek 308.
 Főispánok 43, 46, 47, 247, 248.
 Földművesiskolák 390.
 Földvári család 566.
 Földváry Sándor 217, 218,
 221, 222.
 Francz Endre 7.
 Frankl István 504.
 Frankovics Mihály 187, 188.
 Fránya Károly 376.
 Fráter György 98.
 Fratricz Péter 241.
 Fratricsevics család 579.
 Fratricsevics István 181.
 Fratricsevics János 184.
 Fratricsevics Pál 193.
 Freund József és tsa 456.
 Frey Imre ifj. 22.
 Fridrik Tamás 504.

- Frigy Ágost 124, 125.
 Fuchs Ignác 504.
 Fuchs Karoly új. 455.
 Funtak Sándor 261.
 Futaki gazdaság 410.
 Futaki lelet 23.
 Futaky Gyula 504.
 Fuzár Imre 155.
 Fűrész Ferencz Albin 505.
 Furj 433.
- Gaal** család 581.
 Gaál László 217, 218, 221, 222.
 Gabonák 395.
 Gabona-kereskedés 463.
 Galambos Margit 505.
 Galambos Sándor 406.
 Galga klán 118.
 Garnika Ignác 185.
 Gavanszky és Alexievs 457.
 Gavanszky táblabíró 183.
 Gavrilovics Bogdán 505.
 Gazaffy család 581.
 Gazdasági egyesület 405.
 Gazdaszövetség 406.
 Gbelányi család 566.
 Gbelányi Miklós 116.
 Gécey család 566, 581.
 Géczy János 115.
 Gépgyártás 440.
 Geramb Lipót 181.
 Gerber Nándor és fia 456.
 Geréb József 505.
 Geszthelyi család 566.
 Gesztinger Adolf 386.
 Geyer testvérek 410.
 Géza I. 51.
 Géza II. 52, 53.
 Gfeller Ferencz 215, 222.
 Girk György 505.
 Glavenics Sebestyén 149, 150.
 Globitz tábornok 141.
 Glöckelsberg ezredes 128.
 Godor Ignác 33.
 Gójkovics Uro. 212.
 Golub család 537.
 Golup család 581.
 Gombos család 581.
 Gombos Gábor 266, 407.
 Gombos Dezső 415.
 Gombkötő család 561.
 Gombos Béla 257, 261, 279—80.
 Gombkötő János 113—16.
 Gombosi lelet 1, 5, 7, 22, 25, 32.
 Göndör Ferencz 505.
 Góreczky Venczel 184.
 Gornika Ignác 184.
 Görgy István 357.
 Gör. kel. egyház 107, 358—68.
 Gozsdu Elek 505.
 Gräber Gyula 376, 417.
- Grassalkovich család 581.
 Grassalkovich Antal 155, 172, 181.
 Gramug J. Lipót 455.
 Gregus család 581.
 Gregus Ele 184.
 Gregus Tamás 192.
 Gresics János 506.
 Grieszfelder György 455.
 Griganovics család 582.
 Gromon család 582.
 Gromon Dezső 260, 261, 262, 264, 269, 271, 273, 275, 277, 280, 282, 285, 291.
 Gromon Zsigmond 183.
 Gronsfeld gróf 127.
 Grosschmid Gábor 207, 223, 254.
 Grossics László 145.
 Grósz Illés 379.
 Grósz Teofil 357.
 Grucb r Mihály János 146, 150.
 Gubitz Kálmán 2, 26, 506.
 Guganovics család 567.
 Gulácsy család 582.
 Gutwein, Schmidt és tsa 455.
 Guyon Rikárd 226, 227, 228, 231.
 Günther Ferencz 406.
 Gyelmis Gerő 294.
 Györky család 582.
 Gyorgyevics János 506.
 Gyóry Ferencz 190, 192, 193, 194.
 Gyufagyártás 449.
 Gyukics család 567, 582.
 Gyulafalvi lelet 24.
 Gyulivácz család 582.
 Gyurisics család 582.
 Gyümölcskereskedés 463.
 Gyümölestermelés 405.
 Gyuricskay Pál 185.
- Hackel** Márton 223.
 Hadik család 582.
 Hadik András 174, 178, 353.
 Hadik Gusztáv 215—18.
 Hadik János 353.
 Hadik Sándor 294.
 Hadzsics Antal 506.
 Hadzsics György 507.
 Hadzsics János 507.
 Hadzsi János 285, 506.
 Häfner K. fia 458.
 Haip Reinhard és Gyula 455.
 Hajdu Dezső 507.
 Hajek ezredes 217.
 Hajnal család 582.
 Hajnöczy Sámuel 355.
 Hajózás 468—470.
- Háj Szt-Lőrinczi káptalan 307.
 Halászat 400.
 Halbrohr Adolf 417.
 Haller István 167.
 Haller Sámuel 167.
 Hamaliár Márton 355.
 Hamar (Füzéri) család 566.
 Hamar (Pani) család 566.
 Hammerschmid család 582.
 Hamn rschmid Ferencz Antal 155.
 Hammerstein Richárd 415.
 Haraszt nemzetség 33, 34, 501.
 Harasztly Ágoston 507.
 Harrach János 382.
 Hartmann és Konnen czég 400.
 Hastingen vezérőrnagy 127.
 Ható család 582.
 Határőrvidék 133, 134, 135, 136, 137, 138, 152, 156, 164, 168, 169, 170, 258.
 Hauke Albert 235.
 Hauke Béla 204.
 Hauke Imre 279, 286.
 Hayll család 582.
 Haynald Lajos 252, 267, 275.
 Haynau 228, 231.
 Házi ipar 450.
 Heckinger István 508.
 Héder nemzetség 562.
 Hedry Boldizsár 162.
 Hegyi család 582.
 Hegyesi Ferencz 260, 375.
 Heinrich család 582.
 Heisler-Gyurgyovánzsky 583.
 Hellebrandt János 141.
 Helm Mihály 457.
 Hentzi Henrik 214.
 Herberstein Ernő, 144, 145, 149.
 Herczegh család 583.
 Herger Pál 201.
 Hermann Antal 508.
 Herman Gáspár 205, 235.
 Hermann Vilmos 508.
 Hernyákovics család 583.
 Hertelendy Károly 191.
 Hertelendy százados 227.
 Heszler és tsa 458.
 Hesz Péter 376.
 Hetesy Viktor 508.
 Hetzel Samu 509.
 Hevessy Bertalan 269.
 Heyek ezredes 217.
 Heinz Albert 387, 508.
 Heinrich Pál 237.
 Heisler tábornok 122, 124.
 Heissler Siegbert 127, 140.
 Hipp Dezső 279, 286.
 Hipp Dezsóné 22.

- Hírlapok (lásd sajtó)
 Hirschhegger Mihály 185.
 Hitelszövetkezetek 407, 405.
 Hitelügy 465—468.
 Illatky Miklós 509.
 Hódásági gazdaság 412.
 Hódásági lelet 7.
 Hodzsa Milán 291, 294.
 Hoffmann Frigyes 509.
 Hoffmann Károly 286; 509.
 Hoffmann Mihály 233, 234, 237.
 Hollán Ernő 231.
 Hollinger György ifj. 26.
 Homok 389.
 Horthy Istvánó 412.
 Horánszky család 583.
 Horváth család 566, 583.
 Horváth Antal 207, 509.
 Horváthi család 559, 560.
 Horváth Jeromos 509.
 Horváth József 184.
 Horváth Kálmán 257.
 Horváth Mihály 194.
 Horváth Mór 271, 509.
 Horváth Péter 196.
 Hrabovszky János 204, 213.
 Hungária-gyár 458.
 Hunkár Antal 215.
 Hunok 23, 24.
 Hunyadi János 68, 69, 76.
 Hunyadi László 71.
 Huszágh család 583.
 Huszár család 583.
 Husziták 66.
- I**
 Ibrahim nagyvezér 82.
 Igmándy ezredes 226.
 Ilosvay Imre 143.
 Imreffí Mihály 81, 93.
 Inhoff József 406.
 Ipar 436—458.
 Iparfelügyelet 453.
 Ipari szövetkezetek 450.
 Ipartelepkek 455—458.
 Ipartestületek 453.
 Irodalom, tudomány, művészet 476—558.
 István II. 52.
 István III. 53, 54.
 István IV. 53, 54.
 István V. 58.
 István főherceg 196.
 István ifj. király 36, 37, 42, 58.
 Iváncskovics Prokop 365.
 Ivanics család 583.
 Ivánkovics család 583.
 Ivánkovits Sándor 378.
 Ivanovits M. József 509.
 Ivanovits Iván 275, 280, 379.
 Ivánka Imre 271.
- Iványi István 268.
 Izmaeliták 34.
- J**
 Jablonkay Géza 510.
 Jakobei János 510.
 Jakobovits János 286.
 Jakus család 566.
 Jámbor Béla 510.
 Jámbor Pál 204, 244, 247, 510.
 Janda Matild 510.
 Jancsovcics család 583.
 Jankovich Aurél 265.
 Jankovics Cziril 184.
 Jankovics János 184.
 Jankovics Manó 510.
 János Zsigmond 97, 98, 101.
 Jausz János 511.
 Jazygok 21, 22.
 Jedlicska Jenő 511.
 Jéftics István 511.
 Jeleny család 566.
 Jelky András 511.
 Jellasi 212, 213, 224, 225, 226, 227, 231.
 Jeremich család 583.
 Jeszenszky család 583.
 Jeszenszky Dezső 511.
 Jévrics Pantaleon 511.
 Joannovich György 511.
 Joanovics Lszák 202, 204.
 Joanovics Mihály 211.
 Jókai Mór 276.
 Jónás Károly 512.
 Jovanovics János Zsuj 512.
 Jovanovics Mihály 213.
 Jovanovics Milán 512.
 Jovanovics Péter 512.
 Jovanovics Vincze 159.
 Jovics István 201, 203, 204.
 József I. 144.
 József II. 174, 313, 346, 353.
 József főherceg 257, 261, 280, 287.
 Juba Adolf 512.
 Juhász Árpád 513.
 Juhtenyésztés 399.
 Julinác család 583.
 Julinác Péter 183.
 Justh Gyula 291.
- K**
 Kabos Márton 513.
 Kaeskovics Károly 231.
 Kadosa Marcell 513.
 Kajthy család 583.
 Kalapsza János 513.
 Kalapsza József 255.
 Kális Dörmötör 513.
 Kallinik patriárka 359.
 Kallivoda Andor 514.
 Kalmár Antal 513.
 Kalmár Endre 513.
- Kálóczy Kálmán 203.
 Kálozi Mátyas 32.
 Kanacsanin család 585.
 Kanacszky család 585.
 Kanizsai János 375.
 Kanyó család 585.
 Kanyó Lajos 514.
 Kanyurszky György 514.
 Kapás növények 395.
 Karácsi család 585.
 Karácson Gyula 268, 273, 279, 282, 286, 292, 376.
 Karácsony Lipót 223, 237.
 Karagics István 8.
 Karakasevics család 585.
 Karakasevics Irekika 514.
 Kara Musztafa 117, 118.
 Karapanesics család 585.
 Karassay 216, 224.
 Kárász Imre 378.
 Kárász István 379.
 Kardos Dániel 238.
 Kardos Gyula 514.
 Kardos János 237.
 Karl János 514.
 Karlóczai béke 131.
 Kármán József 257, 514.
 Kármán Lajos 261, 514.
 Karner Vilmos 356.
 Károly III. 145.
 Károly lotharingiai herceg 122, 125, 127, 159.
 Károlyi Ferenc 167.
 Károlyi István 121, 207.
 Károlyi Sándor 139, 140, 142, 143, 167.
 Kasics Bertalan 113.
 Kaszap Győző 379, 380.
 Kászonyi család 583.
 Katholikuskok 107, 113, 114.
 Katona család 566.
 Kátyanszky J. V. 517.
 Kátymári gazdaságok 412.
 Kék Lajos 275, 517.
 Kelemen Géza 517.
 Kelemen István 379.
 Kelemen János 405.
 Kelták 7.
 Keményitőgyártás 449.
 Kemény János 517.
 Kempelen Gyözöné 517.
 Kender 396.
 Kenderkereskedés 463.
 Kénsav és műtrágyagyár 449.
 Kerék család 585.
 Kereskedéslem 458—465.
 Keresk, és iparkamara 453.
 Keresk, testületek 464.
 Kereskényi György 162.
 Keresztes Ignác 237.
 Kern Lajos 276.

- Kertvélessy Pál 350.
 Kéry család 566.
 Késmárky család 585.
 Késmárky Antal 183.
 Késmárky Béla 237, 261.
 Kézsi Pál 74.
 Király János 517.
 Kirchnek Ödön 517.
 Kishegyesi Ilet 7, 26.
 Kisimredy Pál 517.
 Kis Károly király 64.
 Kiss család 585.
 Kiss Gábor 180, 382.
 Kiss Ferencz 357.
 Kiss György 517.
 Kiss Gyula 14, 292.
 Kiss Jakab 244, 247.
 Kiss József 180, 357, 382.
 Kiss József kanonok 162.
 Kiss Lajos 24.
 Kiss Pál ezredes 225, 231.
 Kisszállási gazdaság 412.
 Kivándorlás 392.
 Klájjos János 517.
 Klasz Márton 386.
 Kleiner Lajos 518.
 Klein Jakab 518.
 Kliegl József 518.
 Klimovszky család 585.
 Klobusiczky Ferencz 155, 163.
 Klobusiczky József 190.
 Klotild-gyár 457.
 Kmetty György 226, 227, 228, 231.
 Kuezevity család 585.
 Knézy család 586.
 Knézy Antal 195, 196, 205, 207, 215, 222, 223.
 Knézy József 237.
 Knézy Zsigmond 252.
 Knicsanin 222, 224, 228.
 Koch Antal 518.
 Koch Ferencz 519.
 Koch József 519.
 Kócsag 431.
 Koczik Pál 241, 252, 255.
 Koczkar Zsigmond 271, 407.
 Koháry család 566.
 Koháry István 114.
 Koháry Péter 115.
 Kohlmann Dezső 519.
 Kohn Sámuel 519.
 Kőipar 443.
 Kőkorszak 1—4.
 Kollár Győző 519.
 Kolera 160, 193, 247, 258.
 Kölgey alezredes 224.
 Kollonits bibornok 138.
 Kollowrat ezredes 211.
 Kölpényi gazdaság 415.
 Komáromy család 586.
 Komjathy család 566.
 Komló 395.
 Komlósy család 586.
 Komlóssy őrnagy 214.
 Konez család 586.
 Kondray György 183.
 Königstüdtler testvérek 458.
 Konyovits Dávid 288.
 Korbai Károly 272, 350.
 Korény Béla 7.
 Korény-Schek Vinceze 519.
 Koronay család 586.
 Köröskényi család 586.
 Körmenly család 586.
 Körmendy László 158.
 Körnöczy Ernő 521.
 Köröskényi Mihály 181.
 Kossa család 586.
 Kossity család 586.
 Kosztics Lázár 520.
 Kosztics Mátyás 201.
 Kosztics Milán 520.
 Kosztics Sándor 198.
 Kossuthfalvai gazdaság 412.
 Kossuth Ferencz 291, 292.
 Kossuth Lajos 197, 201, 204, 214, 276.
 Kosztolányi Árpád 519.
 Kosztolányi Dezső 519.
 Kovachevich Alajos 237.
 Kovách család 586, 587.
 Kovách Ágoston 520.
 Kovachich család 586.
 Kovács Bálint 458.
 Kovács Ernő 226.
 Kovács Gáspár 205.
 Kovács-Huszka Ferencz 520.
 Kovács József 163, 176, 178, 179, 251.
 Kovács Károly 520.
 Kovács Pál 280, 520.
 Kovácsy család 566.
 Kovácsfi Alajos 246, 252, 254.
 Kovácsfy Antal 520.
 Kovács Ádám 184.
 Kováts T. József 521.
 Kovatsits Antal 245.
 Kozics Gáspár 235, 244, 247.
 Kozma János 521.
 Kozma László 280, 521.
 Közoktatás 88.
 Közokt. statisztika 369—371.
 Közutak 469.
 Kramer és Hahn 456.
 Kray család 183, 587.
 Kray János 216.
 Kray Szeréna 418.
 Kreutz vezérőrnagy 140.
 Krieg Béla 376.
 Krishaber Mór 521.
 Krób Pál 521.
 Krump Vilmos 521.
 Kubura család 587.
 Kubinyi Ágoston 387.
 Kudela Antal 22.
 Kuli gazdaság 415.
 Kulmcsics család 587.
 Kulmcsics István 237, 241, 521.
 Kulmcsich Tamás 521.
 Kun család 566.
 Kán László 61.
 Kunok 34, 35.
 Kunszabó család 587.
 Kupeczky István 521.
 Kürthy István 242, 252.
 Kuzmányi Károly 355.
 Kuzmiák Sándor 3, 22, 33.
 Kyba tábornok 139.
 Laczko család 587.
 Lajthay János 521.
 Lajos II. 45, 77.
 Lajos bádeni őrgróf 122.
 Labossovits István 237.
 Lamberg Ferencz Zsigmond 136, 137.
 Lang ezredes 228.
 Lányi Mór 294.
 Laszky Jeromos 95.
 László I. 52.
 László II. 53.
 László V. 68, 72.
 László Pülöp 522.
 László Mór 522.
 La Taine-korszak 6—7.
 Latinovits család 567, 587, 589.
 Latinovits Albert 181.
 Latinovits Anna 238.
 Latinovits Benjámín 190, 192, 193, 237.
 Latinovits Bertalan 183.
 Latinovits Ernő 271, 275.
 Latinovits Frigyes 409.
 Latinovits Gábor 261, 271.
 Latinovits Géza 285, 406, 409, 522.
 Latinovits Gyula 261, 279.
 Latinovits János 184, 251, 257, 261, 269, 412, 523.
 Latinovits József 184, 205.
 Latinovits József ifj. 183.
 Latinovits Károly 195, 196, 232, 233.
 Latinovits Lajos 197, 242.
 Latinovits Margit 412.
 Latinovits Móricz 204, 235, 244, 246.
 Latinovits Nep. János 261.
 Latinovits Pál 279, 280, 281, 285, 286, 288, 289, 290, 292, 294, 406, 407, 409, 523.

- Latinovits Péter 158, 162, 163, 183.
 Latinovits Szaniszló 523.
 Latinovits Tádé 180, 182.
 Latinovits Vincze 241, 242, 244, 261, 523.
 Latinovits Zsigmond 223.
 Laukoidesz Mihály 357.
 Lazsanský báró 122.
 Lázár György 378.
 Lázár Pál 291, 294.
 Lazarovics család 589.
 Lebanovits Simon 182.
 Lechner József 385, 386.
 Lederer Móríc 221.
 Ledniczky Ipoly 7.
 Légyszegvártás 449.
 Leiningen-Westerburg Ármín 380.
 Lebach Antal 412.
 Lebach Gyula 417.
 Lebach János 410.
 Lebach László 410.
 Lebach Péter 410.
 Lemberger Ármín 523.
 Lénárd Máté 233, 234.
 Lenkey János 214, 215.
 Lestár család 589.
 Létics György 368.
 Létmányi Nándor 523.
 Lévy Henrik 524.
 Liberzey család 566.
 Lichtenstein vezérőrnagy 127.
 Lieszkovszky István 218.
 Lijei Kristóf 355.
 Linder György 524.
 Lipkay Zsigmond 163.
 Lipkovics Márton 132.
 Lipót I. király 116.
 Lipszentsits Lázár 407.
 Lisztkereskedés 463.
 Lithvay család 589.
 Löffelholz parancsnok 146, 149, 157.
 Lóhere 397.
 Lollock Alajos 401, 416.
 Lónyay Menyhért 201.
 Loósz István 524.
 Losonczy József 172.
 Lósy család 566.
 Lótenyésztés 397.
 Lovich Ádám 355.
 Lovász Andor 294.
 Lovász Márton 271, 285, 291, 294, 524.
 Lovász Mihály 252, 257, 260, 261.
 Lóvey család 589.
 Löwy és tsa 457.
 Luczerna 396.
 Lukácsy István 224.
 Maeskovics József 237.
 Maesvánszky Maxim 255.
 Magyarász Ferencz 524.
 Magyar család 589.
 Magyar Imre 242.
 Magyarokanizsai gazdaság 415.
 Magyary Pál 524.
 Mahler Ede dr. 15.
 Mailáth György ifj. 204.
 Majoros István 216, 254.
 Mály József 525.
 Mamuzsits Alajos 235.
 Mamuzsits Lázár 265.
 Mandics Márk 241.
 Mándics család 589.
 Manics család 589.
 Mándics Péter 204.
 Mandits Tivadar 237, 525.
 Mann család 589.
 Mann Jakob 525.
 Manoilovics Emil 525.
 Manólovits Lázár 183.
 Márfy család 589.
 Márfy Lipót 179, 180, 182, 183.
 Margalits Ede 267, 525.
 Marhatenyésztés 398.
 Mária királynő 64, 65.
 Mária özv. királyné 94.
 Máriássy János 206.
 Mária Terézia 155, 164.
 Marinkovics Konstantin 525.
 Marinkovics Vuk 526.
 Markovics család 589.
 Markovics János 201.
 Markovics Lázár 526.
 Markulin család 589.
 Marsó Alajos 237.
 Marinovics Ignác 179.
 Marínovits Pál 380.
 Mártonffy Károly 204, 242, 244, 256, 260, 269, 357, 526.
 Massirevics patriárka 360.
 Mátételki lelet 24.
 Matics M. András 526.
 Matkovics Lajos 257, 261, 275, 279.
 Matkovics János Simon 113.
 Mátyás Alajos 146.
 Mátyás király 43, 45, 72, 73, 84.
 Matyóczy Ferencz 184.
 Maximovits Miklós 261, 265, 526.
 Mayer Béla 526.
 Mayerhofer Ferdinánd 212, 214, 224, 234.
 Megyesi Ferencz 526.
 Mészáros 401.
 Mensdorff-Pouilly Sándor 241.
 Merkler József 526.
 Mesterházy Kálmán 527.
 Mészáros Antal 183.
 Mészáros Lázár 205, 208, 211, 212, 234, 527.
 Mészáros Lőrincz 76.
 Mészáros Nándor 527.
 Mészey Géza 527.
 Mezey Imre 286.
 Mezey Károly 528.
 Mezőgazdaság 389—397.
 Mezőkés-féle gyár 457.
 Mihajlovits Kornél 279, 285, 291, 432.
 Mihajlovits Miklós 247, 251, 254, 528.
 Mihalek család 566.
 Mihalek Miklós 116.
 Mihálfy József 528.
 Mihálovics István 266.
 Mihálovics Endre 294.
 Mihalovics őrnagy 217, 218, 221, 224.
 Mihályi (Deák) Pál 127.
 Mihályi János 268, 270, 279.
 Mihelics János 257, 261.
 Mihelsz Károly 294.
 Miklós Gyula 402, 406.
 Miklosics Majkó 145.
 Milasevics József 185.
 Milassin Zsigmond 252.
 Milassin Vilmos 528.
 Miletics Szvetozár 201, 247, 528.
 Milinovity család 590.
 Milkó Izidor 528.
 Milkovics család 590.
 Milodánovics Simon 529.
 Miléjkovics család 566.
 Milovánov István 529.
 Milutinovics Szvetozár 247.
 Milyoszávjevics Milán 291.
 Mikosevics Kanut 286, 292.
 Miksa Emánuel 122.
 Miskolczy család 590.
 Miskolczy István 162, 168.
 Mittermiller József 181.
 Mitis Ferdinánd 385, 386.
 Mócs Sz. Gyula 529.
 Mócs Zsigmond 529.
 Mohácsy Lajos 529.
 Moholi lelet 6, 24.
 Mokry Endre 529.
 Mokry Lajos 257.
 Mokry Sámuel 530.
 Mollinári Károly 202.
 Molinár altábornok 360.
 Molnár család 590.
 Molnár Ferencz 375.
 Molnár Gyula 530.
 Molnár Gyuláné 530.
 Molnár István 265.
 Molnár Jenő 530.
 Molnár I. Lajos 530.

- Molnar Károly 279, 280, 285, 530.
 Molnar Marton 379.
 Molnar-Rachich Julián 530.
 Monasztéri János 136, 139, 140.
 Monostorszegi gazdaságok 415.
 Monostorszegi lelet 2, 6, 7, 21.
 Monasztó nemzetiség 560.
 Montalon József 457.
 Moricz Károly 226.
 Moritz László 252, 257.
 Moricz Pál 271.
 Mervai e. Novák 457.
 Mukics Aurél 238.
 Mukics Erno 238, 261, 265, 530.
 Mukics János 246.
 Mukats Simon 285, 291, 294, 531.
 Müller Izidor 531.
 Munkás-jóletti intézmények 454.
 Munkásmozgalmak 392.
 Musitzky Döme 294.
 Musiczky Luczián 531.
 Musztafa basa 127.
 Musztafa II. szultán 124, 125.
- N**idasdy Pál 146, 149, 150, 154.
 Nagy (Kisféglu) 590.
 Nagy (Páli) család 566.
 Nagy Antal 76, 77.
 Nagybaracska lelet 4.
 Nagy József 257, 261.
 Nagy Lajos király 44, 64.
 Nagy Mihály 237.
 Nahjék 104—106.
 Nancsics család 590.
 Nápolyi László 65.
 Naszádosok 72.
 Návay Márton 25.
 Nedelykovic Dániel 531.
 Nehem báró 121, 124, 125, 126, 131, 143.
 Nehem család 566.
 Neiperg gróf 160.
 Némegyi Bódog 217, 223.
 Nemes családok 559—602.
 Nemesi felkelések 167, 180, 182.
 Nemesmilitáris lelet 8.
 Némethi család 566.
 Németpalánkai lelet 22.
 Németszegi család 590.
 Nenadovics Proto 216.
 Neszmély család 590.
 Névery kormánybiztos 235.
 Névery Sándor 237.
 Niczky Ferencz 191.
 Niczky György 217.
 Nigrinyi István 146.
 Nikolettics család 590.
- Nikolcs család 590.
 Nikolcs Döme 185.
 Nikolcs Izidor 195, 196, 198, 232, 234, 242, 279, 286, 531.
 N. kolcs János 184.
 N. kolcs Sándor 216.
 N. kolcs Sztotizlav 261, 380.
 N. kolcsy család 591.
 N. tyn Áron 252.
 Nugent tábornok 218, 221.
 Nyutray József 531.
 Nyuzó Mihály 144.
- Ó**hesei gazdaság 415.
 Óhesei lelet 23.
 Odry András 179, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 189.
 Odry család 591.
 Odry József 190, 192, 193, 194, 195, 197.
 Odry Lehel 531.
 Oduyer család 567.
 Ognyanovics Illés 532.
 Orah Balázs 77.
 Olehváry Odón 532.
 Olajipar 449.
 Olasz család 566.
 Olay Lajos 271, 275.
 Olay Szilárd 269.
 Opitz Sándor 495.
 Oppenänder Gyula 532.
 Orbán Ferencz 163.
 Orezy család 567, 591.
 Orezy István 162.
 Orezy Lőrincz 397.
 Órszállási gazdaság 415.
 Osgyán István 183.
 Ó halmok 15—21.
 Ó kor 1—27.
 Őszoírások 104, 105, 106, 132, 151, 152, 176.
 Osztrozaczky Imre 132, 146, 150.
 Osztroziezky család 566, 567.
 Ottinger altábornagy 227.
 Ozman basa 127.
 Ozoray Árpád 532.
- P**aál család 591.
 Pacséri lelet 3, 7.
 Paganini százados 218.
 Pajazetovity család 591.
 Pajevics Arzén 533.
 Pál Antal 217, 218, 244, 251, 252, 256, 257, 261.
 Palágyi Lajos 533.
 Pálffy család 591.
 Pálffy János 156, 159.
 Pálffy Károly 118, 127.
 Pálffy Miklós 108, 146, 181.
 Pápay család 1. és II. 566, 591.
- Pápay István 279.
 Papir-ipar 446.
 Papp Dániel 534.
 Pap Zsigmond 241.
 Paresetich család 591.
 Partinger család 566.
 Pártos Béla 534.
 Pártos Gyula 269, 534.
 Pártos Zsigmond 534.
 Párvy Sámuel 577.
 Pasics János 533.
 Patachich Gábor 158, 164.
 Pataj Sándor 534.
 Pataky János 378.
 Patacsich György 146, 149.
 Patáts János 184.
 Patyi István 534.
 Pankovich család 592.
 Paulovics Izidor 257.
 Paulovics Visarion 157.
 Pavianovich Mihály 162, 167.
 Pavlovics Dömjén 535.
 Pavlovics István 535.
 Pavlovics Jenő 535.
 Pavlovics Lyubomir 380.
 Pavlovics Simon 535.
 Pécsy család 592.
 Pechan József 535.
 Pejacics György 145, 150, 162.
 Péntintéz tek 465—468.
 Perez I. Miklós 204.
 Percezl Mór 211, 217, 218, 221, 222, 224, 225.
 Peroczy Mihály 226.
 Peres család 592.
 Pertschey Ferencz dr. 16.
 Pezity család 592.
 Pestis 144, 160, 164.
 Pestyáni Gergely 96.
 Pestyáni János 93.
 Pétervárad 88, 92, 102.
 Pétervárad csata 123, 124, 156.
 Pető Lajos 535.
 Petrichevich-Horváth 217, 227.
 Petri Károly 357.
 Petrovácz József 535.
 Petrovics Boskó 535.
 Petrovics Dömötör 536.
 Petrovics Novák 121, 135.
 Petrovics Pál 237.
 Pfeifferhofen vezérőrnagy 127.
 Piakovity család 592.
 Pilaszanovich család 592.
 Pilaszanovics József 217, 234, 412.
 Pilaszanovics Lajos 244.
 Pizet család 592.
 Piukovics Ágoston 196, 197, 232, 237, 245, 246, 247.

- Piukovics Antal 178.
 Piukovics Benedek 181.
 Piukovics család 592.
 Piukovits Elemér 291.
 Piukovics Fülöp 181.
 Piukovics István 183.
 Pinkovits József 275, 277, 279,
 280, 185, 416, 457.
 Piukovics Mihály 244.
 Piukovich Sándor 536.
 Platz Bonifác 536.
 Plébániák 320—345.
 Plósz Sándor 280.
 Poeskay család 592.
 Poeskay Sándor 183.
 Podgoricsanin Szofron 359.
 Podmaniczky család 593.
 Podmaniczky Endre 416.
 Podmaniczky Frigyes 269,
 271.
 Podmaniczky József 182, 183,
 189.
 Pogány Benedek 76.
 Polereczky Bálint 194.
 Polimberger család 593.
 Polimberger József 183.
 Polith Mihály 536.
 Polyák család 593.
 Pongrátz Antal 357.
 Poór Károly 536.
 Porgányi Lajos 376.
 Popovics család I. és II. 593.
 Popovics Dóme 536.
 Popovics Dömötör 536.
 Popovics Márk 237, 242.
 Popovits Simon 181.
 Popovics Vazul 252, 261, 269,
 271, 275.
 Popovics V. István 537.
 Posgay család 566.
 Posóczy család 593.
 Posta 473—475.
 Prépostok 306, 307.
 Pribék család 593.
 Pribil Ernő 286.
 Prokopcsányi Tódor 537.
 Protestánsok 107.
 Pruzsinszky család 593.
 Pruzsinszky Ferencz 158,
 162.
 Puffer ezredes 227, 231.
 Pulszky Ferencz 269, 271,
 275.
 Purgly család 593.
 Pusibrik Vazul 537.
 Puskás őrnagy 223.
 Putnik Béla 223, 233, 234.
 Putnik család 593.
 Putnik István 184.
 Putnik József 537.
 Putnik Mózes 179.
- R**
 Rábutin gróf 125, 126, 143.
 Rácz család 566, 593.
 Rácz György 407, 415.
 Rácz József 237.
 Rácz Soma 537.
 Rácz Vilmos 261, 537.
 Ráday család 566.
 Ráday Gedeon 205.
 Rád nemzetiség 562.
 Rádi Mihály 255.
 Radich Bozsich 93, 94, 95.
 Radich Tihamér 18.
 Radics család 593.
 Radics György 537.
 Radics János 163.
 Radisich család 593.
 Radisits István 183.
 Radó Sámuel 537.
 Radonics Novák 538.
 Radovánovics 291.
 Ragadozók 434.
 Raichl F. V. 458.
 Raichl Péter 267.
 Ráics Miklós 261.
 Rajacsis József 201, 212, 214,
 217, 222.
 Rajk Aladár 294, 538.
 Rajkovics család 595.
 Rajkovics György 538.
 Rajkovics Rafael 122.
 Rákóczi Ferencz 139, 140, 141,
 143, 144.
 Rákóczi György II. 117.
 Rákóczi-Partsetich Hugó 235.
 Ramberg tábornok 228, 231.
 Ráskai Balázs 82.
 Rasztinai gazdaság 416.
 Ráth Ferencz 238.
 Rausch Ede 412.
 Rédl Béla 398.
 Redl család 595.
 Redl Ferencz 172.
 Rédl Gyula 232.
 Rédl Imre 232.
 Rédl Lajos 244, 398, 416.
 Ref. egyház 346—351.
 Ref. gondnokok 351.
 Ref. püspökök 350, 351.
 Regényi Lajos 407.
 Regőczei gazdaság 416.
 Regőczei lelet 8, 25, 33.
 Reich Aladár 285.
 Reich és Lebercz 458.
 Rendházak 304, 310, 315, 316.
 Reödiger Lajos 3.15, 16, 18, 538.
 Reuss vezérőrnagy 127.
 Révai István 77.
 Révay Nep. János 538.
 Révész Ernő 538.
 Révész Hugó 538.
 Reviczky család 595.
- R zniecek őrnagy 226.
 Rezsny család 595.
 R zny János 183.
 R gyiesky Szvetozár 237.
 R bényi család 595.
 R bányi István 183.
 Rimay család 566.
 R mai István 116.
 Rízs 396.
 Rődel v. zőrőrnagy 127.
 Róbert Károly 36, 62, 63.
 Roggendorf 96, 97.
 Roglaticzai lelet 3.
 Rohonyi György 353, 357.
 Rohonyi Gyula 15, 271,
 275, 280, 356, 357, 358.
 Rohonyi Sándor 285.
 Róka 434.
 Rómaiak 11—15.
 Római sáncok 11—15.
 Rombay Dózsa 402.
 Róm. kath. egyház 295—345.
 Rónay Amadé 237.
 Rónay István 261, 538.
 Ross István 181.
 Róth Albert 539.
 Róth Tivadar Károly 357.
 Rudics Antal 181.
 Rudics család 183, 595.
 Rudics Dániel 190, 195.
 Rudics József 193, 194, 197,
 207, 217, 232, 233, 242, 244,
 246, 247, 251, 261, 266, 539.
 Rudics Károly 203, 204.
 Rudics Máté 178, 185.
 Rudics Mihály 257.
 Rudics Miklós 196.
 Rudics Sándor 237, 257.
 Rudolf király 108.
 Ruházati ipar 446.
 Rujer Ferencz 376.
 Ruppert Antal 539.
- S**
 Safarik Adalbert 539.
 Safarik János 540.
 Safarik József 540.
 Ságly-százados 218.
 Sajkaskerület 171, 173, 258.
 Sajtó 477—484.
 Salamon 51.
 Sámuel József 232.
 Sandics Sándor 540.
 Sándor Béla 257, 261, 264, 265,
 272, 275, 277, 286.
 Sándor család 596.
 Sándor György 264.
 San Martino gróf 412.
 Sánta István 237.
 Sárseviccs Ambrus 540.
 Sárosi János 122.
 Sashegyi D. János 540.

- Sauborn Károly 415.
 Savoyai Jenő 124, 125, 126,
 127, 128, 131, 156.
 Scassa Dezső 544.
 Seultety Ede 356.
 Seultety József 357.
 Schäfer Jakab 540.
 Schäfer Károly 540.
 Schaumburg Lippe hg. 299.
 Schenk Jakab 540.
 Scherer Lajos 540.
 Selukk Mátvás 261.
 Schlabendorf vezérornagy 127.
 Schlagetter család 596.
 Schlagetter Gyula 271, 273, 275,
 279.
 Selhik Lipót gróf 127, 132,
 134, 137.
 Selmausz Endre 261, 264, 268,
 270, 271, 273, 275, 277, 278,
 279, 280, 292, 403, 406.
 Schmidburg Viktor 238.
 Schmidt Fülöp 540.
 Schmidt Henrik 540.
 Schmidt Jenő 540.
 Schneeberger János 357.
 Schneider János 543.
 Schreiber Mór 543.
 Schulhof Lipót 543.
 Schweidel Albert 235.
 Schweidel József 233, 235, 288,
 291, 543.
 Schwell Titus 375.
 Schwerer János 23.
 Schwerer Jánosné öz. 5.
 Sean Károly 184.
 Sebők József 245, 246, 544.
 Selyemhernyő-tenyésztés 401.
 Semléky család 566.
 Sennyey István 121.
 Seress László 544.
 Sertéstenyésztés 399.
 Sevics János 167.
 Sevics Milán 544.
 Sevics Mitrován 544.
 Sigmund család 596.
 Simics József 244.
 Simonovics Ignác 237.
 Sinkay János 295.
 Siskovics család 596.
 Siskovics Pál 183.
 Siskovics Tamás 280, 398.
 Skultety Ferenc 286.
 Skvárics János 145, 162.
 Sokszorosító ipar 449.
 Somoskeőy család 596.
 Soós család 566.
 Soós János 115.
 Sopron Antal 184.
 Sorok Sándor 216.
 Sörteipar 445.
 Sotér Tamás 144.
 Spannagel József 545.
 Spannagel Sámuel 353, 545.
 Speiser Ferenc 545.
 Spelletich Bódog 197, 198, 204,
 212, 216, 217, 218, 222, 223,
 545.
 Spelletich Keresztély 193.
 Spitzer I. és A. 455.
 Spitzer I. és fia 455.
 Spitzer Károly és fia 455.
 Spitzer Zoltán 545.
 Stanisavlyevics Tivadár 171.
 Starhemberg Guidó tábornok
 123, 124, 125, 127, 136, 143.
 Staudacher József, Antal 158.
 Staudacher Mariska 545.
 Steécz György 545.
 Stefanovics százados 221.
 Stehló József 244.
 Steingaszner Kálmán 379.
 Steiner Ede 380.
 Stepanovics család 596.
 Stettin Brodan 123, 124.
 Stipsics András 184.
 Stelzer Frigyes 545.
 Stratimirovics György 198, 201,
 202, 204, 207, 208, 211, 214,
 222, 547.
 Stratimirovics János 181.
 Stúr Dániel 356, 357.
 Storteczky család 596.
 Suplikács István 202, 212, 213,
 214.
 Suták József 545.
Szabadkai gazdaságok 416, 417.
 Szabadkai lelet 3, 4, 26.
 Szabó (Csepregi) család 566.
 Szabó (Mányoki) család 566.
 Szabó ezredes 214.
 Szabó László 271, 275.
 Szabotnik Ferenc 546.
 Szakáll család 596.
 Szakoktatás (ipari) 454.
 Szakoktatás (kereskedelmi) 464.
 Szalatnyay család 566.
 Szalay család 596.
 Szalay Frigyes 546.
 Szalay János 291.
 Szalay Károly 261.
 Szalánkeméni esata 122.
 Szalmásky Ferenc 204.
 Szántó család 596.
 Szántó Károly 546.
 Szapolyai Imre 73.
 Szapolyai János 77, 78, 93, 94,
 95, 96.
 Szápáry Gyula 263.
 Szápáry Pál 378.
 Szappangyártás 448.
 Szarvas Gábor 546.
 Szárics Bertalan 127.
 Szárics család I. 596.
 Szárics család II. 598.
 Szárics örnagy 223.
 Szarmaták 8, 21.
 Szász István 547.
 Szatmáry Ferenc 251, 252.
 Szávics Mórész 214, 215.
 Szavity család 598.
 Szaych család 598.
 Szeberényi János 355.
 Szechenicz Jakab 179.
 Szechen Antal 232.
 Szechen család 598.
 Szechenyi család 598.
 Szechenyi Emil 277, 401.
 Szechenyi Emilné 418.
 Szechenyi Jenő 269, 271.
 Szechenyi József 280.
 Szechenyi Károly 182.
 Szechenyi Pál 114, 131, 132,
 138.
 Szechenyi Tamás 279, 286.
 Szegedi főcsperesség 300.
 Szegedinácz Peró 157.
 Szeghegyi lelet 26.
 Szekula Mór 547.
 Szélinger Lőrincz és fiai 456.
 Szepesényi György 116.
 Szemere György 181.
 Szemere László 144.
 Szemző család 598.
 Szemző Gyula 261, 269.
 Szemző István 418.
 Szemző János 244, 255, 279,
 286, 547.
 Szemző Károly 286.
 Szemző Mátvás 244, 247.
 Szendy Lajos 3, 279, 288.
 Szent-Andrássy család 598.
 Szent István 35, 48.
 Szentkirályi Mórész 207, 211.
 Szent László király 83.
 Szent-Miklós János 143.
 Szenttamási gazdaság 417.
 Szép Ferenc 194.
 Szépligeti lelet 24.
 Szerbek 94, 96, 102, 103, 107,
 108, 135, 136, 140, 141, 157,
 158, 159.
 Szerémi főseperesség 300.
 Szeremlyeni Mihály 547.
 Szerzetek 304, 310, 315, 316.
 Szesz-ipar 447.
 Szikits Ferenc 23.
 Szilágyi Lajos 547.
 Szilágyi lelet 2.
 Szilágyi Mihály 72.
 Szilágyi Zsigmond 379.
 Szilyánovics István 77.

- Szily János 167.
 Szimonidesz János 354.
 Színészet 555—558.
 Szini István 113.
 Szirmác József Antal 146, 150.
 Szlávok 28.
 Szlovenitz Mátyás 155.
 Szmik Antal 376.
 Szmolenszky és tsa 457.
 Szobonya Bertalan 405, 547.
 Szohner Antal 547.
 Szombathelyi család 566.
 Szombathely család 598.
 Szondi gazdaságok 417.
 Szőlőtermelés 401.
 Szövőipar 445.
 Sztanojevics ornagy 217.
 Sztanojevity család 598.
 Sztelho András 353, 354, 357.
 Sztéhló János 357.
 Sztéhló József 356, 357.
 Sztejin Demeter 216, 217.
 Sztokjovics Arzén 360, 365, 366.
 Sztokjovits Péter 258.
 Sztatimirovics család 598.
 Sztirilich Mihály 257.
 Sztirilich Sándor 237.
 Sztrokay család 599.
 Szucsics Béla 233.
 Szucsics Boldizsár 181.
 Szucsics család 599.
 Szucsics József 185, 189, 190, 192.
 Szucsics Károly 193, 195, 244, 251.
 Szűcs Farkas 143.
 Szűcs István 144.
 Szudarovity család 599.
 Szudy család 599.
 Szulejman szultán 78, 82, 83, 91, 92, 96, 97, 122.
 Szulik József 548.
 Szuppek Béla 376.
 Szutrély Lipót 286.
- T**aar család 599.
 Tajnay család 599.
 Tajnay Mihály 162, 163, 164.
 Takarmányrépa 397.
 Tamás család 599.
 Tárcazy Dezső 279, 286.
 Tatárjárás 56, 57.
 Távbeszélő 473—475.
 Táviró 473—475.
 Tejcsarnokok 407.
 Tejszővetkezetek 408.
 Teles Ede 548.
 Teleki Árvéd 294.
 Teleki család 599.
 Telepítések 172, 173, 174, 175.
- Tembeő család 566.
 Temerini gazdaságok 417.
 Temus Tivadar 549.
 Teodorovics tábornok 214, 218.
 Tessényi János 356, 357.
 Tessényi Károly 357.
 Tessity család 599.
 Tezzak család 599.
 Thaly Kálmán 290.
 Than Károly 548.
 Theodorovics István 548.
 Thim József dr. 5, 548.
 Thököly lura 117, 118, 123, 126.
 Thököli Jován 126.
 Thurszky család 599.
 Thurszky János 376.
 Tisza István 290, 291.
 Titel elfoglalása 92.
 Titeli csata 124.
 Titeli káptalan 307.
 Titeli lelet 3, 7.
 Tolvaj Márton 123.
 Tomcsányi család 599.
 Tomori Pál 81, 82.
 Tompa Antal 275.
 Tompos család 600.
 Topolyai gazdaság 418.
 Török Bálint 82, 93, 95, 97.
 Török hódoltság 91.
 Török Imre 76, 77.
 Török János 231.
 Törley Gyula 398, 399, 407, 417.
 Törvénykezés 86.
 Tóttós család 561.
 Tóth Ágoston 226.
 Tóth család 600.
 Tóth Kálmán 247, 265, 269, 549.
 Tóth Lajos 407.
 Tournon János Henrik 133—35.
 Trattnyaky Miklós 357.
 Trencsényi András 237.
 Trencsényi Károly 550.
 Trifunáz Pál 198.
 Truka János 237.
 Tumbász István dr. 16.
 Türehni rendelet 175.
 Türr Antal 550.
 Türr István 263, 386, 388, 550.
 Türr István-zsilip 388.
 Türr János 551.
 Tűzok 433.
 Tyirity Izidor 551.
- U**dvarnokya Béla 218.
 Űgetöverseny-egyesület 406.
 Uhlyarik Albin 551.
 Újfutaki lelet 33.
 Újlaki Lőrincz 74.
 Újlaki Miklós 43.
- Űjverbászi lelet 23.
 Űlászló II. 43, 45, 67, 68, 74, 75, 76, 77.
 Ungár Ferencz 418.
 Ungár József 412.
 Urbán Páter 379.
 Urbancez család 566, 567.
 Urbancez Mátyás 145, 146, 162.
 Űrmenyi József 179, 180, 182, 382.
- V**adászat 430—435.
 Vadlűd 433.
 Vaha tábornok 158.
 Vaja nemzetség 33, 34, 56^a.
 Vajszkai gazdaság 418.
 Vajszkai lelet 3.
 Váli Béla 551.
 Vallásos társulatok 316, 317.
 Vámosi Mihály fiai 455.
 Váradi Péter 73, 74, 75.
 Várirtokok 36, 37.
 Varga család 600.
 Varga Károly 261, 291, 294.
 Városok 84, 85, 86.
 Városy család 600.
 Városy Gyula 275, 287, 293, 296, 297, 317, 318, 552.
 Várszerkezet 35.
 Vásárhelyi Pál 377.
 Vásárszabadalmak 459.
 Vas- és fémpipar 440.
 Vaskalap István 223.
 Vasút 470—473.
 Vattay család 566, 600.
 Vandemont 125, 127, 128.
 Vay Ábrahám 194.
 Vécsey Károly 215.
 Végh Bertalan 214, 215, 216, 235.
 Vegyi ipar 448.
 Velicskovics Tivadar 237.
 Vendéglösiipar 450.
 Vermes Béla 280.
 Vermes család 600.
 Vermes Gábor 198.
 Vermes László 162.
 Vermes Sándor 181.
 Vértesi Károly 552.
 Vetter Antal 214, 217, 226, 227, 228.
 Veteráni Frigyes 118, 121, 123.
 Vidákovicz család 600.
 Vidákovicz György 122.
 Vigyázó Ferencz 291.
 Virinesik János 216.
 Virter Ferencz I. 232, 237.
 Virter Ferencz II. 553.
 Virter Károly 264.
 Visy József 279.
 Visztinger József 184.

- Vitéz család 600.
 Vitry vezérőrnagy 127.
 Vizesbalyoczas 372—388.
 Vlasics Jakab 202.
 Voices család 600.
 Vojnch-Hajdu Geza 233.
 Vojnits Antal 192.
 Vojnits Balint 204.
 Vojnits Barnabás 196, 233, 247.
 Vojnits család 600.
 Vojnits Fábian 182, 183, 185, 189.
 Vojnits Geza 203.
 Vojnits István 184, 271, 275, 278, 279, 280, 282, 285, 290, 291, 398, 409, 553.
 Vojnits Istvan ifj. 279, 280, 286, 292, 375, 407.
 Vojnits Jakab 181, 266.
 Vojnits János 183.
 Vojnits József 181.
 Vojnits Lukács 205, 244, 247.
 Vojnits Máté 279, 286.
 Vojnits Mihály ifj. 183.
 Vojnits Salamon 181.
 Vojnits Sándor ifj. 280, 285.
 Vojnits Simon 397, 398.
 Vojnovics család 601.
 Volarics család 601.
 Volasich Imre 183.
 Völgyi Gusztáv 553.
 Vörös József 183.
 Vörösmarty Mihály 204, 235.
 Vucesetity család 601.
 Vucesetity Illés 554.
 Vuceskovity család 601.
 Vujich család 601.
 Vuics Arzén 167, 168.
 Vuics Peter 286.
 Vuics Száva 216.
 Vuits család 601.
 Vujevics Albert 183.
 Vujevics család 601.
 Vujevits Lajos 286.
 Vujevich Zakár 261.
 Vujiés Joachim 554.
 Vukacs Lukács 146, 150.
 Vukiesevics György 554.
 Vukiesevics Miklós 554.
 Vukovics Sebő 206, 225.
 Vukovics Simon 237.
 Vuzity család 601.
 Wallis György 122.
 Wamoscher Mihály 410.
 Weigang János 2, 8, 15, 16, 25.
 Weindl Mór 22, 417.
 Weinhut A. és fiai 457.
 Wenkheim Frigyes 399.
 Werbőczy István 78.
 Wesselényi Ádám 116.
 Wesselényi család 566, 601.
 Wesselényi Ferencz 114, 116.
 Weisz Ignác 458.
 Windisch-Grätz 214, 215.
 Winkle István 458.
 Winkler Pál 554.
 Wolfram Nándor 213.
 Wollenhoffer tábornok 207, 208.
 Zahoray Kálmán 204.
 Zákó család 601.
 Zákó István 195, 196, 197, 198, 201, 204, 208, 234, 285.
 Zákó Milán 275, 280, 554.
 Zako Péter 205, 244, 247, 252, 257, 261, 268, 270.
 Zákó Sándor 244, 261.
 Zamaróczy család 601.
 Zambelli Lajos 231.
 Zánathy család 602.
 Závodszyky Lexente 554.
 Zbiskó család 602.
 Zebanovics József 184.
 Zedinszky Károly 204.
 Zentai csata 118, 126, 127, 128.
 Zentai gazdaság 418.
 Zentai lelet 3, 5, 6, 7, 22.
 Zerin József 237.
 Zichy Ádám 163.
 Zichy család 602.
 Zichy Ferencz 208, 386.
 Zichy István 127.
 Zichy Nep. János 418.
 Zickmund és társa 458.
 Zlinszky család 602.
 Zomboresevics Ferencz 215, 241.
 Zomboresevics György 271.
 Zombori gazdaság 418.
 Zombori lelet 4, 7, 22, 24.
 Zombory család 602.
 Zorath család 602.
 Zsablyai lelet 23.
 Zsedényi Aladár 555.
 Zsigmond király 42, 64, 65, 66, 67.
 Zsivkovics Dömötör 555.
 Zsivkovics Theophan 366.
 Zsoldos Benő 555.
 Zsuffa család 602.
 Zuanna család 567.

70

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

DB Magyarország vármegyei és
904 városai, Magyarország
N23 monografiája
köt.2
rész 2

